PARLEMENTAIRE REDEVOERINGEN

PARLEMENTAIRE

REDEVOERINGEN

DOOR

Dr. A. KUYPER

DEEL II

MINISTERIEELE REDEVOERINGEN

TWEEDE KAMER I.

AMSTERDAM
VAN HOLKEMA & WARENDORF

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

http://www.archive.org/details/parlementairered02kuyp

TWEEDE KAMER.

ZITTING 1901—1902.

Gewijzigd ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: Algemeene volkstoestand — De Grondwet eischt landsverdediging — De oorlog in Zuid-Afrika — Toestanden in Indië — Atjeh.

Vergadering van 24 September 1901.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Groningen heeft wel zooeven ook met een enkel woord het vraagstuk van het kiesrecht aangeroerd; uit de strekking van zijn geheele betoog meen ik intusschen te mogen opmaken, dat het niet in zijn bedoeling ligt, op dit oogenblik omtrent dat vraagstuk eene verklaring van de Regeering uit te lokken. Er is dan ook slechts één spreker geweest, die mij aanleiding geeft, het woord te vragen. De geachte afgevaardigde uit Lochem, de heer Helsdingen, is metterdaad in eene beoordeeling getreden niet alleen van het Adres van Antwoord, maar ook van de Troonrede zelve, en heeft met name één uitspraak van die Troonrede gewraakt op eene wijze, die mij oproept, de verdediging van die in de Troonrede voorkomende zinsnede te aanvaarden.

De geachte afgevaardigde is begonnen met te zeggen, dat hij, als behoorende tot den stand der arbeiders, hier in de Volksvertegenwoordiging *natuurlijk* het meest belang stelt in het lot van den arbeider. Ik druk op dat woord „natuurlijk". Maar niet al wat natuurlijk is, is daarom ook goed. Ik meen, dat men hier in de Volksvertegenwoordiging altijd gedachtig zal moeten zijn aan het voorschrift dat men hier vertegenwoordigt het geheele Nederlandsche volk. Vond toch de gewoonte ingang, dat ieder lid van de Kamer tegenover de Regeering de bepaalde belangen van zijn kring en stand vertegenwoordigde, dan

zou het grondwettig karakter van de Staten-Generaal niet meer blijven wat het zijn moet.

De bedenkingen zelve door den geachten afgevaardigde, den heer Helsdingen, tegen een zinsnede van de Troonrede ingebracht, betreffen bijna uitsluitend de verklaring aan den aanhef van de vierde zinsnede: „De algemeene volkstoestand stemt in velerlei opzicht tot dank." Tegen die zinsnede is oppositie gevoerd, alsof er stond: „De toestand van den arbeidenden stand in Nederland stemt in elk opzicht tot dank". Zeker, wanneer er dit gestaan had, zou metterdaad de oppositie volkomen juist en deze zinsnede onverdedigbaar zijn geweest. Ik heb echter niet te verdedigen eene zinsnede in de Troonrede, die de geachte afgevaardigde in zijn imaginatie voor zijn oogen heeft zien schitteren, maar alleen wat er feitelijk staat. In de Troonrede toch wordt niet gesproken van den toestand van de arbeidende klasse, maar van den algemeenen volkstoestand. En evenmin wordt er gezegd, dat die algemeene volkstoestand in *elk* opzicht gunstig is; alleen dit, dat hij in velerlei opzicht tot dank stemt. Daarmede clocheert het in het minst niet, dat die algemeene volkstoestand in velerlei andere opzichten tot klachten aanleiding geeft. Wanneer nu die geachte afgevaardigde over veel in onzen volkstoestand gegevens aan de hand heeft gedaan, welke metterdaad dengene, die ons volk lief heeft, droef stemmen, dan kan hij ervan verzekerd zijn, dat die droeve toon ook aan de Regeeringstafel weerklank vindt. Het zal het Ministerie er nooit om te doen zijn, den waren toestand te verbloemen; integendeel, het zal steeds onze toeleg zijn, met de realiteit rekening te houden en te trachten, den toestand te verbeteren.

Het heeft mij ook getroffen, dat, waar de geachte afgevaardigde over arbeid sprak, hij eene zinsnede in de Troonrede critiseerde, die *niet* over arbeid handelde, en onbesproken heeft gelaten die, welke daarover *wel* handelde. Er komt in de Troonrede ook eene uitdrukking voor over den nationalen arbeid, waarin uitdrukkelijk staat, dat de Regeering dien nationalen arbeid meent te moeten bevorderen. Wanneer men dit uitspreekt, ligt daarin dan niet uitgedrukt, dat men dien arbeid beschouwt als niet in een voldoenden toestand te verkeeren? Verschillende uitdrukkingen in de Troonrede geven dan ook aan, dat het standpunt van het Kabinet dit is, dat in vele opzichten metterdaad de toestand van den arbeidenden stand tot klachten aanleiding geeft, wat ons een prikkel moet zijn om te onderzoeken, of verbetering kan worden aangebracht, — natuurlijk binnen de grenzen van het mogelijke, wat ook de geachte afgevaardigde, de heer Helsdingen, wel als eene nevenbepaling zal willen aanvaarden.

Maar dit is het niet alleen, wat ik tegen zijn rede heb in te brengen. De geachte afgevaardigde heeft de uitdrukking, die hij zoo scherp critiseerde, gevat noch verstaan. Hij heeft de uitdrukking „de algemeene volkstoestand stemt in velerlei opzicht tot dank" zóó opgevat en verstaan, alsof daarmede bedoeld werd de toestand, gelijk die zich ontwikkeld heeft sinds de vorige Troonrede. En nu moet ik, helaas, verklaren, dat, al gaan wij met de statistiek vooruit en al zullen wij daarmede nog menige schrede vooruitkomen, de statistische gegevens, waarover men met eenige zekerheid beschikken kan, nooit gereed zijn over de laatste periode van September tot September, wanneer men in September hier in de Kamer moet optreden. Wie dan ook poogde, op grond van de statistische gegevens, die over die bepaalde periode bekend zijn, een oordeel te vellen en daaruit conclusiën te trekken, zou het doen uit hoogst gebrekkige gegevens.

Misschien zal de geachte afgevaardigde zeggen: ik heb toch een massa gegevens aangedragen. Zeker, dat heeft hij ook, maar hij zal mij toestemmen, dat alleen wanneer door schriftelijke gedachtenwisseling dergelijke gegevens vooraf gesuppediteerd zijn, men in staat is, die gegevens te controleeren. Ik beweer niet, dat ze niet in elk opzicht juist zijn, maar het is onmogelijk, alleen op het aanhooren van eene geheele reeks van statistische gegevens de juistheid daarvan te beoordeelen, wanneer zij loopen over een tijdperk, waaromtrent zij *geordend* nog niet aanwezig zijn. Maar, zooals ik zeide, de geheele opvatting van die woorden is blijkens den samenhang volkomen onjuist, en, mij dunkt, die onjuistheid van zijn opvatting zal de geachte afgevaardigde zelf kunnen inzien, wanneer hij doorleest. Er staat: „De algemeene volkstoestand stemt in velerlei opzicht tot dank." In het burgerlijk leven zal menigeen, die in zijn gezin in het laatstverloopen jaar droevige omstandigheden heeft beleefd, den dood in zijn huis heeft zien binnenkomen, met ziekte heeft getobd of schade heeft geleden, toch, als hij God vreest, danken voor het vele goede, dat desniettemin nog zijn deel is gebleven. In zoover is de uitdrukking, wat den vorm betreft, dus onberispelijk. Maar nu volgt er bovendien: „Intusschen mag niet worden voorbijgezien, dat, zoo op geestelijk als op stoffelijk gebied, eene wijziging van toestanden is ingetreden, die meer dan tot dusver", enz. Daar blijkt dus uit, dat met den algemeenen volkstoestand niet bedoeld wordt de toestand van September 1900—September 1901, maar dat een generaal oordeel wordt uitgesproken over onzen nationalen toestand. Immers, nadat gezegd is, dat die toestand in velerlei opzicht tot dank stemt, wordt er de exceptie bijgevoegd, waartoe men wilde komen, en volgt er, dat langzamerhand eene zoodanige

wijziging is ingetreden, dat daardoor het Regeeringsbeleid wordt beheerscht. Het lag dus niet in de bedoeling van de Troonrede, — zooals de geachte afgevaardigde schijnt te meenen —, om eene geheele nuttelooze phrase, die door het vorig Ministerie in de laatste Troonrede was weggelaten, er weer in te brengen, maar om een oordeel te vellen over onze natie als natie, zooals zij den laatsten tijd bestaat.

Wanneer die toestand besproken wordt, is het niet een bespreken van den toestand in de laatste paar maanden in absoluten zin, maar vergelijkenderwijze. Wanneer men dan andere volken vergelijkt met het onze, meen ik, dat volstrekt niet uitsluitend op stoffelijk gebied, waarop de geachte afgevaardigde alleen het oog had, maar op geestelijk èn stoffelijk gebied onze natie den toets der vergelijking met andere volken gelukkig kan doorstaan. Wanneer men buitenaf komt en men spreekt met mannen, die onze toestanden kennen èn de toestanden in hun eigen land, dan hoort men gedurig ons volk gelukkig prijzen, met name om de groote mate van vrijheid, die in ons land in elk opzicht genoten wordt.

De geachte afgevaardigde heeft op de klimming van het sterftecijfer in het laatste jaar gewezen. Maar gaat het nu aan om, wanneer men stastistieke gegevens bespreekt, te spreken over een gegeven van een enkel jaar? Om den volkstoestand in generalen zin te beoordeelen, zou men moeten vragen, of het sterftecijfer in het algemeen toeneemt of daalt. Over een zeker aantal jaren is het sterftecijfer in ons land aanmerkelijk gedaald en juist daaruit kan men de conclusie trekken, dat de voeding en de hygiënische gegevens in ons land beter zijn geworden. Wij waren bovendien in de laatste jaren op weg, dwergen te worden en zijn thans op weg, niet om reuzen te worden, maar toch om eene fatsoenlijke mannelijke gestalte te verkrijgen. In 1863 had 12,98 pct. der bevolking eene lengte onder de 1,55 M., in 1899 slechts 2,89 pct. Boven de 1,70 M. waren in 1863 23 pct., in 1899 38,79 pct. Men ziet dus uit den groei van ons volk, dat gezonder toestanden zijn ingetreden en dat de voeding beter is geworden.

Wanneer men voorts ziet, dat de ingebrachte posten bij de Rijkspostspaarbank in '97 geklommen waren tot f627,400 met een ingebracht kapitaal van f61,641,000,. terwijl dit in 1881 slechts was f8,950,000, dan zou men kunnen zeggen, dat dit ligt aan den achteruitgang van de particuliere banken, wijl deze, toen de Rijkspostspaarbank begon te stijgen, te niet gegaan zijn. Maar het tegendeel is waar. Die banken, die in 1881 een kapitaal hadden van f38,144,000 zijn in hetzelfde tijdperk geklommen tot f75,050,000. Ook zijn onder de inleggers niet minder dan 36,167 werklieden.

Wanneer men verder nagaat — wat toch ook nog al kenmerkt datgene, waar de geachte afgevaardigde bijzonder het oog op houdt, te weten den stoffelijken toestand — dat in de banken van leening de niet afgeloste panden in '89 bedroegen f2,620,002, terwijl dit cijfer in '98 tot op f1,821,268 was gedaald — wat wil zeggen in '89 58 cent per inwoner en in '98 slechts 36 cent — en wanneer men daar dan naast legt de gegevens, die de handel verstrekt, en men ziet dan op handelsgebied, dat de invoer bij voorbeeld enkel in '99 gestegen is met 4,96 pct. — voor den algemeenen invoer, zal men zeggen, beteekent dit minder — maar dat ook de invoer voor het verbruik gestegen is met 6,69 pct., dan wijst toch ook deze versterking van invoer op grootere koopkracht en meerdere capaciteit.

Wanneer men voorts ziet, dat de uitvoer in dezelfde jaren is gestegen met 8,06 pct.; wanneer men rekening houdt met het klimmen der invoerrechten en met de gestadige klimming der accijnzen; wanneer men in aanmerking neemt, dat de scheepvaart eveneens vooruitgaat, wel niet in getalsterkte, maar in tonnenmaat, dat zij nl. gestegen is van 605,000 tot 667,000 alleen voor de stoomschepen; en wanneer men dan al deze verschillende gegevens bij elkander neemt en rekent dan nog daarbij de geestelijke gegevens, hoe bij voorbeeld de jongste verkiezingen in ons land bij den scherp gevoerden partijstrijd door het geheele land op ordelijke en rustige wijze zijn geschied en hoe de felheid, waarmede de vroegere verkiezingen geschiedden, plaats gemaakt heeft voor onderlinge waardeering, en wanneer men dan den zedelijken toestand vergelijkt met dien van andere landen — dan meen ik toch, met al deze gegevens voor oogen, te mogen zeggen, dat wij, den toestand van nu vergelijkende met dien van voor 20 jaren en ook met dien van andere landen, niet veel anders kunnen oordeelen, dan dat de algemeene volkstoestand in *velerlei* opzicht stemt tot dank.

Natuurlijk, of men tot dank is gestemd of niet, hangt af van de wijze van beschouwing, die men heeft over onzen toestand als mensch en volk. Acht men te moeten optreden als mensch en volk met hooggestemde eischen, acht men allerlei rechten te kunnen doen gelden om in deze of gene goede positie geplaatst te worden, dan zal men nooit danken maar steeds klagen, want dan komt men altijd iets te kort. Is het daarentegen, dat men uitgaat van de overweging, dat wij noch als mensch noch als volk iets te eischen hebben, maar dat alles wat ons ten goede komt eene goedheid is, ons door God, in Wiens hand ons leven is, geschonken, dan zal men danken ook voor het weinige, dat men heeft. En wanneer dat weinige dan zoo breed is toegemeten als

op dit oogenblik in ons land, dan is de uitdrukking niet te sterk, dat de algemeene toestand in velerlei opzicht tot dank stemt.

De geachte spreker heeft nog aan het slot zijner rede met zekeren klem gezegd, dat het thans het plan der Regeering is, weer de zuigpomp op de zakken der arme arbeiders te zetten en er het laatste dubbeltje uit te pompen. Eene gansch gratuite bewering is dit. Er staat althans niets van in de Troonrede, dat de Regeering besloten is, zoodanige invoerrechten aan de Staten-Generaal voor te stellen, die juist in de eerste plaats de arbeidersklasse zouden drukken. Ik geloof daarom, dat het beter is, de discussie ook over dit onderwerp, door den geachten afgevaardigde even aangestipt, uit te stellen totdat wij bij de begrooting ook van andere zijde daarover debat zullen krijgen.

Ten slotte kom ik tot deze door den geachten afgevaardigde gemaakte opmerking, dat de Regeering dit alles zou doen in hoofdzaak om snelvuurgeschut te krijgen. Dit zou het allerjammerlijkste zijn, dat zich denken liet. Het sterkst zou zijn protest daartegen uitgaan, dat men de meerdere middelen, welke men zocht op te zamelen, alweder besteden ging tot versterking van het militarisme. In antwoord hierop wensch ik van deze tafel duidelijk uit te spreken, dat de Regeering niet minder dan de geachte spreker betreurt elken penning, die aan de algemeene middelen voor de landsverdediging moet onttrokken worden, maar evenzoo, dat dit Ministerie overtuigd is, dat, zoolang Nederland een zelfstandige Staat wil blijven, op Nederland, als volk, dezelfde plicht rust, die op iederen man in het gewone leven rust, nl. om, waar de mogelijkheid van aangevallen te worden bestaat, ook te zorgen, dat hij de middelen bereid heeft om zich te verdedigen. Ons vaderland heeft als zoodanig op ons een eisch te doen gelden, een eisch ook op den geachten spreker, om desnoods, als het er op aankomt, zijn bloed voor het vaderland te vergieten. Wanneer dit eenmaal het standpunt is, waarop onze wet staat, nl. dat het ieders plicht is, zelfs zijn leven voor het vaderland te geven, dan zou het van de Regeering onverantwoordelijk zijn, de manschappen van Nederland in het veld te zenden tegen een vijand, die goed bewapend is, indien niet vooraf door haar gezorgd was, dat ook onze troepen gewapend werden op eene wijze, die hen in staat stelde, met gelijkheid van wapenkracht tegen den vijand te ageeren.

Handelingen, blz. 55—56.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Lochem heeft een woord gesproken, waaruit de schijn zou kunnen ontstaan, alsof wij

bij het optreden van dit Kabinet er op uit geweest zijn, te invalideeren alles wat andere ministeriën, die onder den naam van liberale ministeriën ons zijn voorafgegaan, hebben tot stand gebracht. Hij heeft er op gewezen, dat bij de verkiezingen door onze geestverwanten, in hun verschillende variatiën, heel wat gesproken is geworden over al het verkeerde, dat de liberalen gedaan hebben. Ik zal mij niet uitlaten over alle uitdrukkingen, die bij de verkiezingen gebezigd zijn geworden. Ik ben op alle verkiezingsmeetings niet tegenwoordig geweest en kan dus over alles, wat daarop gezegd is, geen oordeel vellen. Ik geloof echter, dat, als het er op aankomt, bij verkiezingen elkander scherpe woorden toe te voegen, de geestverwanten van den heer Helsdingen niet gewoon zijn, achter te blijven in het treffen van andersdenkenden met hun kruit en lood. Maar van deze tafel moge het uitgesproken worden, dat, waar wij gemeend hebben, aan het beroep, door de Koningin op ons gedaan om de portefeuilles te aanvaarden, gehoor te moeten geven, wij dit in het minst niet gedaan hebben, noch in de onderstelling, noch in het oordeel, alsof wij niet het vele goede, dat door voorafgaande Kabinetten is tot stand gebracht, zouden behooren te waardeeren. Reeds op zich zelf zijn er vroeger tal van maatregelen genomen, die niet zóó rechtstreeks het verschil van beginselen raakten, dat men bij de behandeling van zulke maatregelen niet met de voorstellen mede kon gaan. Vele van die maatregelen zijn wel door liberale Ministers voorgesteld, maar aangenomen met den steun van de partijen der Rechterzijde. Ik durf vertrouwen, dat ook door dit Kabinet ontwerpen van zoodanige natuur en zoodanigen aard aan de Staten-Generaal zullen worden voorgelegd, dat men ook van liberale zijde zal zeggen: wat zou ons beletten, daaraan onze stem te geven? Alleen merk ik, om misverstand te voorkomen, op, dat de uitdrukking „stemt tot dank" slaat niet op datgene, wat door vorige Kabinetten is gedaan, maar dat zij bedoelt dank aan Hem, in Wiens hand ons volk en vaderland is.

De geachte afgevaardigde is er op teruggekomen, dat de aanschaffing van snelvuurkanonnen hem geweldig zou hinderen, en hij heeft dit in verband gebracht met den oorlog, dien onze stamverwanten in Zuid-Afrika voeren. Ik wil mijn standpunt hieromtrent wel preciseeren. En dan wensch ik de quaestie, of wij ons vaderland al dan niet kunnen verdedigen, op het oogenblik buiten beschouwing te laten. Ik heb mij op het standpunt van de Grondwet geplaatst en de Grondwet eischt nu eenmaal, dat er voor de landsverdediging zal gezorgd worden. Daarom beweer, ik dat het, waar die plicht op de Regeering rust, voor elk Ministerie, ook wanneer de heer Helsdingen aan het hoofd ervan stond,

zedelijk onverantwoordelijk, zedelijk als mensch niet te aanvaarden zou zijn, om, wanneer men de troepen in het veld moet zenden, te zenden met een wapen, dat niet even deugdelijk is als het wapen, waarmede zij worden aangevallen.

En voorts, wanneer wij deze zaak niet beschouwen met het oog op de Grondwet, maar in abstracto, dan zal de Kamer het met mij eens zijn, dat, wanneer onze stamverwanten in Zuid-Afrika, die met zooveel kracht en geloofsmoed strijden voor hun vrijheid en onafhankelijkheid, mochten ondergaan, zij zullen ondergaan met eere, juist omdat ze zich ter dege gewapend hadden. Wanneer eenige jaren geleden het volk in Zuid-Afrika gezegd had: wij geven geen cent uit voor wapenen; wanneer het geen Creusots had aangeschaft, — want ook onze stamverwanten ginds hebben begrepen, dat hun wapenen van het beste kaliber moesten wezen —, maar gezegd had: wij zullen het geld alleen voor sociale doeleinden besteden, dan zou dat moedige volk in aller schatting heel wat lager staan.

Handelingen, blz. 58.

Mijnheer de Voorzitter! Door den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer Verhey, wordt tot de Regeering de vraag gericht, of de zinsnede in de Troonrede: „De betrekkingen met de buitenlandsche Mogendheden bleven van zeer vriendschappelijken aard", opgevat moet worden in dien zin, dat in uitzicht kan worden gesteld eene zekere daad, eene zekere actie, hetzij onzerzijds, hetzij van andere zijde, waardoor voldoening kan geschonken worden aan datgene, wat door ons volk, als geheel genomen, ten opzichte van den Zuid-Afrikaanschen krijg wordt begeerd en verlangd.

Mijn antwoord daarop is, dat zoodanige bedoeling in deze woorden niet ligt uitgedrukt. Het ligt uit den aard der zaak niet op den weg van het Kabinet, van deze plaats critiek uit te oefenen op hetgeen door een vorig Ministerie in zake de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden is gedaan. Intusschen, hetgeen gedaan is, kan door ons niet ongedaan worden gemaakt en hetgeen ongedaan bleef, kan door ons niet meer worden gedaan. Bij ons optreden hebben wij den toestand moeten aanvaarden gelijk wij dien vonden, den toestand nl. in dàt stadium, waarin allengs, door de realiteit in Zuid-Afrika en door de onderlinge verhoudingen in Europa, geheel deze quaestie was getreden. Wel hebben wij ons afgevraagd, of ook wij wellicht, ter voldoening aan een zeker volksverlangen, niet moesten doen wat geschied is in de

vorige Troonrede en met name Zuid-Afrika noemen, in den waan, dat dit misschien bevrediging zou schenken. Doch na herlezing der uitdrukking, in de vorige Troonrede voorkomende, dat twee betreurenswaardige aangelegenheden, de oorlog in Zuid-Afrika en de onlusten in China, ons hadden genoopt een oorlogsschip naar die wateren te zenden, ter bescherming van de belangen onzer landgenooten, hebben wij toch gemeend, dat eene zoodanige vermelding, zich daartoe bepalende, niet alleen zou zijn een „se payer de mots", maar ook dat deze strijd, deze worsteling, een te hoog karakter draagt, en van te hoogen ernst is, om daarbij te vergeten, dat woorden hier niets beteekenen, en dat alleen diegene goed doet met te spreken, die zich ook in staat gevoelt, zijn woorden in daden om te zetten. Bij deze zaak geldt ook wat elders is gezegd, dat spreken zilver, maar zwijgen goud kan zijn.

Ik geloof, dat het, juist met het oog op de belangen, die de geachte afgevaardigde meent, dat wij ons meer hadden moeten aantrekken, verstandig is geweest, dat wij niet door eene ijdele phrase hebben zoeken tevreden te stellen degenen, die metterdaad in ernst en in hoogen zin de belangen, die hier in het spel zijn, op het harte dragen.

Handelingen, blz. 58—59.

Mijnheer de Voorzitter! Mij aansluitende aan het laatst gesprokene door den geachten afgevaardigde, komt het mij ook voor, dat nadere bespreking van deze teedere en gewichtige aangelegenheden beter wordt voorbereid door eene schriftelijke gedachtenwisseling. Intusschen mag ik dit debat mijnerzijds niet laten eindigen, zonder te hebben opgemerkt, dat de heer Verhey mij eene bedoeling heeft toegedicht, die niet in mijn woorden lag en niet is uitgesproken. Ik heb niet gezegd, dat de woorden, die in de Troonrede voorkomen, beduiden, dat het Ministerie zich had voorgenomen, nooit meer iets te doen voor de Republieken, maar alleen, dat in die uitdrukking niet lag opgesloten, wat de geachte afgevaardigde er in meende te moeten lezen.

In de tweede plaats mag ik niet eindigen zonder een woord van contra-protest tegen het protest van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, die mij als het ware de verklaring toedichtte, dat het Ministerie, door handelingen van het vorig Kabinet, op dit oogenblik niet in staat was, voor de Republieken te doen, wat het anders zou willen doen. Dit heb ik niet gezegd. Ik heb alleen gezegd, dat wij als Kabinet niet hadden te beoordeelen de handelingen van het vorig Kabinet, maar dat

wij niet ongedaan konden maken, wat gedaan was, en niet thans konden doen, wat destijds ongedaan gebleven was. De geachte afgevaardigde verloor uit het oog, dat hetgeen men doet, of doen kan, of niet doen kan, ook gebonden kan zijn aan een tijd. Ik zal een voorbeeld noemen, waarvan de geachte afgevaardigde de juistheid dadelijk zelf zal toegeven. Ik wijs op hetgeen te beslissen is geweest naar aanleiding van de Vredesconferentie. Wat toen te beslissen was, kan niet weer voor dit Kabinet ter beslissing komen.

Handelingen, blz. 59.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen in den geest der Kamer te handelen, wanneer ik mijnerzijds ook het koloniaal debat niet in die breedte voortzet als het door den geachten afgevaardigde uit Enschedé is ingezet. Waar de algemeene bedoeling bij het adresdebat is — en de verschillende partijen hebben zich verklaard in dien zin — dat men wenschte, het principieel debat over de verschillende onderwerpen van regeeringsbeleid te voeren bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting, en dus na schriftelijke voorbereiding, dan zal ook het koloniaal régime daaronder wel begrepen zijn.

Daarom slechts een kort woord naar aanleiding van het door den heer Van Kol aangevoerde. Die geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat hij zich niet kon verklaren, hoe men op dit oogenblik zich nog zou opmaken om onderzoek te gaan doen naar de oorzaken van de mindere welvaart onder de Javaansche bevolking. Op zijn standpunt is dit volkomen begrijpelijk. Voor hem staat het vast, dat honger en ellende de gansche Javaansche bevolking tegengrijnzen. Wanneer dat eenmaal voor iemand uitgemaakt is en wanneer men meent, gelijk hij, de oorzaken daarvan zóó duidelijk te kunnen aangeven, dan heeft het natuurlijk geen zin, in de Troonrede te verklaren, dat een onderzoek zal worden ingesteld. Maar de geachte afgevaardigde houde het mij ten goede, dat zijn oordeel in deze volstrekt de zaak niet afdoet. Er staan tegenover zijn inzichten en tegenover zijn oordeel, inzichten en oordeelvellingen van anderen, minstens even bevoegd om over Indische toestanden mede te spreken als hij. Daarom is het toch zeer natuurlijk, dat — waar de Regeering te doen heeft met twee zeer uiteenloopende meeningen, waarvan de eene door den heer Van Kol is voorgedragen, en de andere juist strekt om te verklaren, dat die geachte afgevaardigde niet slechts overdrijft en te veel generaliseert, maar zelfs eene onjuiste voorstelling van den toestand geeft — zij niet dadelijk zegt: ik zal

aldus handelen, maar dat zij zich allereerst rekenschap wenscht te geven van de oorzaken van de mindere welvaart in Indië en daarna van de middelen, die zouden kunnen dienen om die oorzaken weg te nemen.

De geachte afgevaardigde heeft verder gezegd, dat het niet de moeite waard was, dat men ook over de regeling van de rechtspositie der inlandsche Christenen had gesproken. Het gold maar 20,000 inlanders! Dit is mij van den geachten spreker tegengevallen; ik dacht niet, dat hij over deze dingen bij de maat oordeelde, en 20,000 menschen niet de moeite waard rekende, om voor hen te zorgen. Ik althans geloof, dat die Christenen onder de inlanders evengoed als de anderen recht hebben, om te vragen, dat naar hun positie een onderzoek worde ingesteld en dat getracht worde, hetgeen hen bezwaart in hun toestand, op te heffen.

De geachte afgevaardigde is verder teruggekomen op den toestand, die op dit oogenblik nog in Atjeh bestaat, en hetgeen daaromtrent in de Troonrede voorkomt, heeft hij min of meer geridiculiseerd. Wat dien toestand betreft, moet ik zeggen, dat ook het door den geachten afgevaardigde daaromtrent gesprokene mij is tegengevallen. Ik had gehoopt, dat, met het oog op de wijze, waarop het koloniaal debat ten vorigen jare hier is blijven steken, het door hem zou zijn opgevat bij het punt, waarbij het toen gestaakt is. Er is toen door hem in gelijken zin gesproken als thans; maar door den toenmaligen afgevaardigde uit Sliedrecht is hij er op gewezen, dat de geheele quaestie tegenover Atjeh beheerscht werd door twee ernstige problemen. In de eerste plaats door het probleem, welk onderscheid men had te maken tusschen een acuut intredenden toestand en een toestand, die door een lang historisch proces eene andere phase was ingegaan. In de tweede plaats door de geheel andere vraag, op welke wijze de blanke rassen zich hadden te gedragen tegenover de andere rassen. Ik had gehoopt, dat de geachte afgevaardigde, weder op hetzelfde thema terugkomende, de resultaten zou hebben gegeven van zijn nader onderzoek, dat hij toen verklaarde te willen instellen. Zoolang dit niet is geschied, verklaar ik mijnerzijds, niet mede te gaan met het identificeeren van het eindpunt, waartoe men komt wanneer een zeker proces is afgeloopen, en het uitgangspunt van dit proces bij den aanvang der zaak.

In de tweede plaats weiger ik beslist, elke vergelijking te aanvaarden, door den geachten afgevaardigde gemaakt tusschen de Boeren in Zuid-Afrika en de Atjehers. Niet, dat ik ook de laatsten niet als menschen zou erkennen, maar reeds de houding van de Boeren tegenover de hen omringende rassen moest den geachten afgevaardigde de overtuiging

hebben geschonken, dat ook zij in dit opzicht geenszins zijn meening deelen, maar veeleer medegaan met hen, die in dit opzicht tusschen ras en ras onderscheid maken. En waar de geachte afgevaardigde zeide, dat het eene goedgeefsche bewering in de Troonrede was, waar deze zegt, dat, bij handhaving van het thans gevolgde stelsel van generaal Van Heutsz, eerlang eene algeheele pacificatie van Atjeh zal worden verkregen, daar veroorloof ik mij, op te merken, dat er niet gezegd wordt, dat met dit stelsel niet gepaard zouden kunnen gaan enkele wreedheden of excessen. Bij een worsteling, als waarvoor wij hier staan, vinden allicht enkele excessen plaats, maar die excessen zijn niet het stelsel. Het stelsel van generaal Van Heutsz bedoelt alleen, om, waar men vroeger de bevolking, die met ons medeging, zelf de wapenen in handen liet om zich te verdedigen tegenover de ons vijandelijke benden, nu zelven hun bescherming op ons te nemen, en door registratie en een behoorlijk passenstelsel te zoeken te voorkomen de onheilen, die ons in het verleden zoo dikwerf hebben getroffen.

Op de vraag, of de toestand nu zoo is, dat hij ons recht geeft, te zeggen wat in de Troonrede is opgenomen, meen ik inderdaad een bevestigend antwoord te kunnen geven. Ik wijs o. a. op de vraag van den gouverneur der Straits Settlements, tot onze Regeering gericht, in hoeverre wij het nog noodig achtten, dat het verbod van uitvoer van wapenen gehandhaafd bleef. Volgens het oordeel van generaal Van Heutsz bestond er geen noodzakelijkheid meer om, nadat het tijdstip van het verbod was verstreken, het nog te handhaven. Uit een dergelijk antwoord spreekt dan toch de overtuiging van den gouverneur, dat hij meent den toestand meester te zijn.

Verder wijs ik er op, dat, toen de gouverneur de afdeelingen Lam Baro en Indrapoeri besloot samen te voegen, van de 3 afdeelingen maréchaussée, daar aanwezig, er 1 kon worden weggenomen, iets wat op eene aanmerkelijke verzwakking van den tegenstand wijst, want zoo iets doet men niet, wanneer er niet een toestand van meerdere rust is ingetreden.

Evenzoo wijs ik er op, dat de invoer van rijst op Noord-Sumatra is afgenomen, terwijl de invoer van manufacturen aanmerkelijk is toegenomen. De mindere invoer van rijst toont aan, dat er weder in het land zelf meer rijst wordt aangeplant, terwijl de meerdere invoer van manufacturen aantoont, dat de koopkracht der bevolking, die tot de rust terugkeert, in toenemende mate vermeerdert. Wanneer ik er nog bijvoeg, dat het getal leerlingen op de scholen te Kotta Radja, Loh Nga en te Lamyoeng voortdurend toeneemt; dat Europeesche koop-

lieden zonder eenigen overlast zich over groote afstanden kunnen bewegen; dat het getal 3de klasse passagiers op de stoomtram voortdurend toeneemt; dat degenen, die eerst uit de kampongs zijn weggegaan, daar meer en meer terugkeeren, om zich daar veilig en rustig te vestigen; — dan geloof ik, wel te mogen zeggen, dat al deze verschijnselen er op wijzen, hoe metterdaad langzamerhand eene periode intreedt, waarbij men kan spreken van meer normalen toestand. En wanneer dit proces eenmaal is begonnen, mag men dan niet met grond de hoop koesteren, dat metterdaad die normaliseering van den toestand zich van lieverlede zal uitbreiden, en dat wij eerlang zullen komen tot pacificatie? Wanneer de geachte afgevaardigde, de heer Van Kol, zich beroept op hetgeen de heer Keuchenius hier met zooveel klem en kracht heeft aangevoerd tegen den oorlog, in 1873 en 1874 ging ook ik geheel met den heer Keuchenius mede —, dan had hij zich als afgevaardigde toch moeten herinneren, dat de heer Keuchenius zich, aan deze tafel gezeten, evengoed bij dien oorlog heeft nedergelegd. Daarom eindig ik thans met de vraag, of de heer Van Kol, zoo hij eenmaal Minister van Koloniën werd, den moed zou hebben, uit te voeren wat hij thans beweert, dat gedaan moet worden?

Handelingen, blz. 63—64.

WETSONTWERP tot wijziging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1900: Credietaanvrage tot dekking van een eigendunkelijke overschrijding van een begrootingspost door de Utrechtsche professoren.

VERGADERING VAN 22 NOVEMBER 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Er wordt in het Verslag aan den onderteekenaar van de Memorie van Toelichting eene zonderlinge opinie toegedicht, namelijk deze dat hij de ontwikkeling der wetenschap, hier met name der geneeskundige wetenschap, zou hebben aangezien voor iets, dat plotseling, in den loop van een jaar, was opgekomen. Op grond daarvan wordt de motiveering van de verhooging slecht genoemd. Zonderling! Mijn begrip over de ontwikkeling van de wetenschap is eenigszins meer normaal dan in het Verslag ondersteld wordt. Er staat dan ook niet in de Memorie van Toelichting datgene, wat men aan den Minister toedicht. Er staat niet, dat de ontwikkeling van de wetenschap plotseling is opgekomen, maar dat, ten gevolge van de ontwikkeling van de geneeskundige wetenschap, er een onzeker gegeven is, waarop men van te voren niet kon rekenen. Dat onzeker gegeven bestaat hierin, dat nu, meer dan vroeger, de medische studenten in het physiologisch laboratorium werken. Hoevelen er dit nu zijn zullen, is niet vooraf met zekerheid te bepalen.

Intusschen wensch ik toch van deze gelegenheid gebruik te maken, om te zeggen, dat ook mijnerzijds geheel gedeeld wordt in de meening van mijn geachten ambtsvoorganger, dat de hoogleeraren geen recht hebben om te werk te gaan gelijk zij te Utrecht deden. Overschrijding van een post van de begrooting is iets, waartoe geen hoogleeraar recht heeft. Mijn geachte ambtsvoorganger heeft dan ook, bij missieve van 22 Maart 1901, aan heeren curatoren van de Rijksuniversiteit te Utrecht medegedeeld, dat, indien in het vervolg de hoogleeraren te Utrecht zich weder eene dergelijke vrijheid veroorloofden, de hoogleeraren zelven persoonlijk voor de overschrijding van den post aansprakelijk zouden worden gesteld, Dit kan, omdat hun traktement van Rijkswege wordt uitbetaald. Dat kwaad van het overschrijden van begrootingsposten heb ik sedert den korten tijd, dien ik aan het Departement heb gewerkt, reeds herhaaldelijk bemerkt, ook bij andere directiën en administratiën. Ik heb reeds aan verscheidene directiën en administratiën, geheel in gelijken geest, medegedeeld, dat ook mijnerzijds

niet meer suppletoire begrootingen zullen worden voorgedragen, indien, als in casu, verleende credieten geheel eigendunkelijk zijn overschreden.

In één opzicht evenwel meen ik met mijn geachten ambtsvoorganger te moeten verschillen. Hij heeft de zaak absoluut gesteld, maar ik wensch dit niet te doen. Ik neem wel degelijk de mogelijkheid aan, dat een begrootingspost overschreden moet worden, maar de beslissing of dit zal mogen geschieden, moet berusten bij den Minister en niet bij de hoogleeraren of de directeuren. Ik heb dan ook sommigen hunner in dezen geest aangeschreven, dat de machtiging tot de overschrijding berust bij den Minister. De postverbinding tusschen Den Haag en de drie steden, waar Rijks-universiteiten gevestigd zijn, is niet zoo slecht, dat die machtiging niet binnen een korten tijd — desnoods telegraphisch — is te verkrijgen. Ik meen hierop bij de behandeling van dit wetsontwerp te moeten wijzen, opdat gegadigden daarvan nota zullen kunnen nemen. Van mij zal dus niet verwacht kunnen worden het voordragen van suppletoire begrootingen ten behoeve van inrichtingen, wanneer de uitgaven zijn gedaan zonder dat vooraf door mij machtiging tot overschrijding van den betreffenden begrootingspost is gegeven.

Handelingen, blz. 133—134.

Algemeene Beschouwingen (*schriftelijk*) over de Staatsbegrooting voor 1902: Christelijke beginselen — Het Recht van een Coalitie-Kabinet — Voortbouwen op de Christelijke grondslagen — Het program van het Kabinet — Socialistisch jargon — Oude plunje — Nieuw reglement voor den Ministerraad — Openbaring en Rede — Verhooging van Invoerrechten — Het Vrijhandelsstelsel — De Vredesconferentie en de oorlog in Zuid-Afrika — Het Kabinet en zijn verhouding tot de Kamer — Geboorte, Positie en Karakter van het Kabinet — De heer Staalman in de oppositie — De rechterzijde eene working majority? — Wie strijdt voor eene vrijheid van hoogere orde? — De Zondagsquaestie — De doodstraf — Staan de Sociaal-democraten principieel tegenover God? — Sociale hervormingen — Het Christelijk karakter van het Kabinet — Christendom onder geloofsverdeeldheid — Het afgetreden Kabinet eerbiedigde de Christelijke beginselen niet steeds — De Armverzorging — Het Christelijk huwelijk aangetast — De Leerplichtwet en de Ongevallenwet — Het gezag — Het Socialisme en de Christelijke arbeiders.

UIT DE MEMORIE VAN ANTWOORD.

Aan het nieuw opgetreden Kabinet is het door „sommige leden" der Kamer als *vitium originis* aangerekend, dat zijn optreden verband hield met eene stembusactie, die naar hun gevoelen onder *valsche leuze* zou gevoerd zijn. Volgens enkelen hunner zou alleen: *Voor of tegen het kapitaal!* de leuze der oprechtheid zijn geweest. Maar ook al werd dit laatste niet door *allen* uitgesproken, in geen geval kon: *Geloof of ongeloof!* juiste politieke scheiding tot uitkomst hebben.

„Omtrent het Christendom" — zoo werd dit oordeel gemotiveerd — „bestaan zeer verschillende opvattingen, en onder de aanhangers van alle politieke richtingen worden geloovige Christenen gevonden. Wie onder de leuze van Christelijke beginselen personen, wier kerkelijke opvattingen verschillen, wil bijeenbrengen, moet kiezen voor een Christendom boven geloofsverdeeldheid, dat voor de aanduiding van een stelsel op politiek gebied geheel onvoldoende is". Op het gebied der politiek behoort men, zoo concludeerden deze leden, zich „uitsluitend door de rede te laten leiden".

Hier is blijkbaar misvatting in het spel. Denkt men bij de uitdrukking *Christelijke beginselen* in hoofdzaak aan de soteriologische beginselen der Christelijke religie, d. w. z. aan die beginselen, die betrekking hebben op verzoening, verlossing en eeuwig leven, dan is het volkomen juist, dat er onder alle politieke richtingen personen gevonden worden, die den

Christus als hun Heiland belijden. Doch zóó kan de uitdrukking: *Christelijke beginselen* bij de stembus niet bedoeld zijn. Het terrein der staatkunde behoort tot het *natuurlijke* leven, en bij alle volken, Christelijk of niet-Christelijk, vertoont het volksleven een eigenaardig karakter, dat bepaald wordt door hun onderscheiden opvatting van de natuurlijke levensverhoudingen, d. w. z., van de verhouding tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, tusschen patroons en werklieden, tusschen overheid en onderdanen, tusschen de overheid en God, en zulks in verband met de uit deze verhoudingen voortkomende instellingen van het huwelijk, het huisgezin, de school, de maatschappij, den Staat en den eeredienst.

Toont de historie, dat deze verhoudingen, onder velerlei schakeeringen, toch een zeer wel herkenbaar en duidelijk onderscheiden specifiek type vertoonen bij heidensche, bij islamitische en bij Christelijke natiën, dan is men ten volle gerechtigd, ook buiten het soteriologische vraagstuk om, van *Christelijke beginselen* te spreken ter aanduiding van die Christelijke begrippen en invloeden, die bij de gedoopte volkeren tot de onder hen geldende specifieke opvatting van de natuurlijke levensverhoudingen geleid hebben. En neemt men nu hier, gelijk het behoort, de uitdrukking: *Christelijke beginselen* in dien tweeden zin, hoe kan het dan bevreemden, dat kiezers en staatslieden, die wel tot verschillende kerken behooren, maar overeenstemmen in de overtuiging, dat ons volk, door van die Christelijke grondslagen af te schuiven, zijn toekomst in gevaar brengt, toen ze ontwaarden hoe die grondslagen zelfs in wetsontwerpen niet meer strikt geëerbiedigd werden, de handen ineensloegen ter hunner beveiliging?

Ontkend wordt daarom niet, dat deze Christelijke normen voor het volksleven in dieperen zin hun bepaling ontleenen aan de overtuigingen omtrent het bovenzinlijke, die ook de verlossingsleer van de Christelijke religie beheerschen; noch ook wordt betwist, dat dientengevolge het confessioneel verschil op de nadere richting, die aan het volksleven te geven is, invloed kan oefenen; maar dit belet geenszins, dat samenwerking mogelijk en geboden is, zoo dikwijls de diepere grondslagen van ons volksleven, die aan alle Christenen saam ter harte gaan, in gevaar komen. Ook links ontbreekt het waarlijk niet aan rijke variatie van wijsgeerig uitgangspunt, noch aan weelderige verscheidenheid van theorie, zonder dat dit ooit geacht werd samenwerking uit te sluiten, zoodra gemeenschappelijk beleden grondbeginselen in het gedrang kwamen. Dat dit tot wederzijdsche inschikkelijkheid moet noodzaken, spreekt vanzelf, maar voor een Kabinet van coalitie, gelijk het thans opgetredene, dat nood-

zakelijkerwijze een compromis tot geboorteacte heeft, moet uiteraard de bereidwilligheid tot het uitoefenen van zulk eene wederzijdsche inschikkelijkheid ondersteld worden.

In het algemeen zij, wat de bestrijding van de leden, die hier aan het woord zijn, betreft, opgemerkt, dat niet de religie, verstaan als vrome stemming of uiting van het gemoed, scheiding op politiek terrein maakt. Veeleer dient erkend, dat er ook onder hen, die zich links scharen, niet weinigen zijn, die door ernstig woord en nobele daad van hun prijsstellen op het behoud in den boezem der natie van religieuse instellingen en gewoonten blijk gaven. De tegenstelling op politiek gebied concentreert den strijd om eene geheel andere vraag, om deze namelijk, of ook in den Staat en in zijn recht al dan niet met de opperhoogheid van God Almachtig over volkeren en natiën te rekenen is. Door hen, voor wier innigste overtuiging het bestaan van dien God en van zijn almachtigheid onomstootelijker vaststaat dan hun eigen bestaan, kan natuurlijk het antwoord op die vraag niet anders dan bevestigend luiden. In het begrip zelf van God, mits niet pantheïstisch opgevat, ligt de volstrektheid van zijn hoog gezag en het beheerschend karakter van zijn heiligen wil van zelf opgesloten. Het ééne is zonder het andere niet denkbaar. Dit wordt dan ook niet alleen ter rechterzijde, maar evenzoo aan de linkerzijde nog door niet weinigen zóó volmondig erkend, dat zij, hoezeer alleen uit natuur en historie, uit conscientie en rede hun wijsheid voor het staatsbeleid puttende, toch niet anders verklaren te bedoelen dan den hieruit kenbaren wil van God tot richtsnoer te kiezen. Scheiding maakt hier eerst wat de leden, hier aan het woord, aldus uitdrukten, dat men zich op het gebied der politiek uitsluitend door de rede moest laten leiden. Niet alsof er ééne enkele partij zou zijn, die hare politieke conclusiën anders dan door redebeleid zou construeeren. Wie de beschikking over zijn rede verliest en krankzinnig wordt, of in stompzinnigheid zijn rede ongebruikt laat, is tot besturenden en wetgevenden arbeid eenvoudig onbekwaam. Maar wel duikt hier het verschil op, of onze rede alleen uit natuur, historie en conscientie moet putten, dan wel of ze óók te rekenen heeft met hetgeen God op bijzondere wijze omtrent Zijn wil ook voor het volksleven geopenbaard heeft, en met de correctie, die aan onze rede, voor zoover ze door de zonde schade leed, door die openbaring wordt aangebracht. Immers wie dit laatste met vast geloof aanvaardt, kan niet anders dan, evenals bij alle dingen, ook bij de zaken van Staat rekenen met de gegevens dier openbaring; terwijl omgekeerd wie haar niet aanneemt dit kortweg niet *kan*. Moet het verschil van inzicht, dat hieruit ge-

boren wordt, noodzakelijkerwijs invloed oefenen op het oordeel over velerlei voorgestelde of voor te stellen maatregelen van bestuur en wetgeving, dan kunnen, al naar gelang de meerderheid der kiezers hier tegenover staat, vertegenwoordigers van de eene of van de andere zienswijze door hen worden afgevaardigd; en wordt hierdoor op de meerderheid der Staten-Generaal een bepaald stempel gezet, dan zou het Kabinet kwalijk met genoegzame vastheid op het vertrouwen der Staten-Generaal kunnen rekenen, indien het de tegenovergestelde zienswijze ware toegedaan. Verklaarden de leden, hier aan het woord, niet anders dan dat zij voor zich zelven alleen met hun rede te rade kunnen gaan, zoo ware hier niets op aan te merken; maar als zij uitspreken, dat *men*, d.w.z. een ieder, alzoo *behoort te doen,* zoo stelt dit, op de Christelijke partijen toegepast, haar den eisch, dat ze op staatsterrein haar diepste levensovertuiging hebben te verloochenen. Deze eisch zou toch elk lid der Kamer als onredelijk en onzedelijk afwijzen.

Met een verschil tusschen eene democratische of niet-democratische ontwikkeling van den Staatsvorm heeft de besproken tegenstelling niets uitstaande. De Christelijke democratie toch onderscheidt zich door geheel hetzelfde kenmerk van de democratie *tout court*, als de Christelijke partijen onderscheiden zijn van de overige partijen in den Staat. Zij heeft dan ook steeds geweigerd, ééne klasse van het volk voor het volk zelf te laten subintreeren. Eerst wanneer het volk in al zijn rangen en standen de door den graad van volksontwikkeling geëischte invloed op het Landsbestuur verzekerd is, blijkt de Staatsvorm van zulk een volk in zijn democratische periode te zijn overgegaan. Wie daarentegen acht, dat de gouden eeuw der democratie dan eerst zal worden ingeluid, als ééne klasse uit het volk, die der arbeiders, over alle andere zal kunnen heerschen, vervalt in dezelfde fout, die zoo terecht in den aristocratischen regeeringsvorm gegispt werd.

Het wordt op prijs gesteld, dat „meerdere leden", hoewel zich evenmin aan de zijde van het Ministerie scharend, toch het constitutioneel karakter van zijn optreden niet betwisten. In zooverre echter stemden toch ook zij met eerstbedoelde leden overeen, dat ook zij nadruk meenden te moeten leggen op het gemis aan homogeniteit in de samenstelling van het Kabinet. Niet dat zij aan een Kabinet, met den formateur van het thans opgetredene volstrekt homogeen, voorkeur zouden hebben gegeven. Integendeel, juist in de ontstentenis van die homogeniteit begroetten zij een welkomen waarborg tegen diens bijzondere opvattingen. Wel daarentegen oordeelden zij, de niet-homogene samenstelling van het Kabinet als critiek te kunnen bezigen op een vier jaren geleden door

den vroegeren afgevaardigde voor Sliedrecht gehouden rede. Het verwijt van inconsequentie, in die critiek schuilend, zou volkomen gerechtvaardigd zijn, indien hij, die op 1 December 1897 het vorig Kabinet tot de orde riep, thans zelf op onvergeeflijke wijze licht had geacht wat hij destijds tegenover het Kabinet-Pierson zoo zwaar liet wegen. Maar is dit zoo?

De grief, op 1 December 1897 tegen het Kabinet-Pierson te berde gebracht, was, dat het, hoewel feitelijk niets dan een coalitie-Kabinet zijnde, zich nochtans aandiende als vertegenwoordiger van de ééne groote liberale partij. Aan een Kabinet nu, waarvan de politieke denkbeelden in ééne enkele partij belichaamd zijn, mag en moet de scherpste eisch van homogeniteit gesteld worden; en aan dien eisch, zoo was de strekking der toen gehouden rede, voldeed de samenstelling van het destijds opgetreden Kabinet niet. Of was het feit niet notoir, dat nog tijdens de verkiezingen van 1897 staatslieden, die men straks in het Kabinet saâm terugvond, met pertinente en exclusieve bestrijding tegen elkander waren opgetreden? Van die casuspositie verschilt echter de stand van zaken, voor zooveel het huidige Ministerie aangaat, ten eenenmale. Dit Ministerie heeft geen oogenblik de pretentie, de ministerieele belichaming van de denkbeelden van ééne staatkundige partij te zijn. Het is niets anders en wil niets anders zijn dan een *Kabinet van coalitie.* De leden, die het Kabinet samenstellen, *hebben* zich nooit voorgedaan en zullen zich nooit *kunnen* voordoen als te behooren tot eenzelfde partij onder het volk. Eenheid van oorsprong is hier alzoo noch beweerd, noch kan ze zelfs, door wien ook buiten het Kabinet, aan zijn leden toegedicht worden, daar ieder weet, hoe de anti-revolutionaire en de Roomsch-Katholieke staatspartijen èn in het land èn in de Kamer twee in zichzelf afgesloten groepen vormen. Daar nu de begrippen van coalitie en van partijhomogeniteit elkander rechtdraads uitsluiten, moet de toeleg om den redenaar van 1 December '97 met den formateur van het huidige Kabinet in onverzoenlijke tegenspraak te brengen, met beslistheid worden afgewezen. Een homogeen coalitie-Kabinet ware een contradictio in terminis. Bij een coalitie-Kabinet kan van het spannen van één boog geen sprake zijn. Viaduct met ten minste twee bogen te zijn, is zijn onvervreemdbaar kenmerk.

Doch al is het persoonlijk verwijt hiermede te niet gedaan, toch blijft ook zoo de vraag haar recht behouden, of een *niet*-homogeen, wijl coalitie-Kabinet, in onze constitutioneele Staatsinstellingen recht en reden van bestaan heeft. Deze vraag wordt in principiëelen zin zonder aarzelen ontkennend beantwoord. De constitutioneele Staatsvorm, gelijk

hij oorspronkelijk, met name in Engeland, is opgevat, rust op het stelsel van slechts twee staatkundige partijen, en laat deswege *stricto sensu* geen coalitie-Kabinet toe. Ware dan ook de mogelijkheid gebleken, om een homogeen Kabinet in den ouden, beproefden en normalen zin te doen optreden, zoo zou de opdracht tot Kabinetsformatie door den Minister van Binnenlandsche Zaken stellig *niet* aanvaard zijn, en zelfs mag aangenomen, dat hem de opdracht daartoe niet door de Kroon zou verleend zijn. Nu echter de uitkomst der stembus uitwees, dat niet ééne enkele partij over ten minste 51 stemmen in de Tweede Kamer beschikte, en er toch een Kabinet, hoe dan ook, moest gevormd worden, was afwijking van den zuiveren vorm door de noodwendigheid geboden. De splijtzwam is hier de schuldige, en welk ander Kabinet ook ware opgetreden, zijn formateur zou altoos tot hetzelfde expedient van coalitie de toevlucht hebben moeten nemen. Dat dit te betreuren is, wordt niet betwist, maar wie zelf geen anderen uitweg weet aan te wijzen, zal in de heterogene samenstelling ook van het tegenwoordige Kabinet hebben te berusten, gelijk deze „meerdere leden" dan ook goedschiks doen. Ons constitutioneele staatsleven schijnt bezig te zijn, door evolutie in een anderen bestaansvorm over te gaan, en eerst de uitkomst zal kunnen leeren, of het in dezen nieuwen bestaansvorm de zenuw zijner constitutioneele kracht, ter waarborging van onze volksrechten en volksvrijheden, ongeschonden zal kunnen bewaren. Dat het denkbeeld van coalitie op zich zelf meer dan ééne combinatie mogelijk stelt, ligt in den aard der zaak; maar hoe men de cijfers, waarvoor de stembus ten slotte plaatste, ook groepeere, in verband met de stembus-actie valt niet wel in te zien, welke andere combinatie zou gepast hebben op den actueelen toestand.

Vraagt men, of deswege *alle* homogeen karakter aan het nu opgetreden Kabinet moet ontzegd worden, dan zij opgemerkt, dat er homogeniteit van drieërlei graad kan zijn, en wel èn in den wortel, èn in de stengels, èn in de vrucht, of slechts in een of twee dier drie organische leden. Met het huidig Kabinet is het zoo gesteld, dat zijn samenstellende leden zich in den wortel *niet* gescheiden gevoelen, wel gescheiden in de stengels, maar dat zij in een reeks van practische vragen door onderlinge afspraak tot eenheid voor de te ondernemen taak gekomen zijn. Dit compromis is door hen in een uitgewerkt program vastgelegd, en de groepen der Kamer, bij welke de Kabinetsformateur achtte meer bijzonderlijk steun te moeten zoeken, zijn vooraf in dit compromis gekend. Ik wil slechts één ook in het Voorloopig Verslag besproken voorbeeld te berde brengen. De denkbeelden van den tegenwoordigen Minister van Oorlog in zake

landsverdediging en de wijze van landsverdediging, herhaaldelijk door den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken bepleit, zijn ongetwijfeld het tegendeel van één. Daar echter de in het voorjaar tot stand gebrachte wijziging van de wet op de Nationale Militie niets anders was dan de belichaming van een compromis, waartoe ook de toenmalige afgevaardigde van Sliedrecht welbewust had medegewerkt, stond, toen de tegenwoordige Minister van Oorlog verklaarde, dit compromis ook zijnerzijds na gezette overweging te aanvaarden en in loyalen zin te willen uitvoeren, niets aan de samenwerking tusschen hem en den Minister, onder wiens Departement de Nationale Militie ressorteert, in den weg. In de Troonrede is dan ook duidelijk uitgesproken, dat de vooroefening, bij compromis in art. 104 van de wet op de Nationale Militie vastgelegd, krachtig zal worden bevorderd.

Zooveel voor wat betreft de homogeniteit. Wat aangaat de tegenovergestelde opmerking, dat het Kabinet nu weer niet *heterogeen* genoeg is samengesteld, in zooverre niet alle groepen der rechterzijde daarin vertegenwoordigd zijn, zou deze omstandigheid toch dàn eerst een bedenking tegen den Kabinetsformateur opwerpen, indien het bewijs ware te leveren, dat uitsluiting zijn toeleg was geweest. Zoolang daarentegen de Kabinetsformateur steeds afhankelijk blijft van den zin en de neiging van wien hij aanzoekt, om in het te vormen Kabinet op te treden, mag op zichzelf, bij het opmaken der rekening, de mogelijkheid van vruchteloos aanzoek niet worden buitengesloten. Of de formatie deswege had moeten worden opgegeven, of wel terecht in weerwil hiervan is doorgezet, blijft natuurlijk ter zijner verantwoording; doch bij het oordeel hierover komen persoonlijke onderhandelingen in aanmerking, die geen Kabinetsformateur, zoo ze niet slaagden, nog ooit geacht heeft, officieel aan de publiciteit te mogen overgeven. Sloop deze gewoonte in, dan zou toekomstige Kabinetsformatie er zeer ernstig door bemoeilijkt worden. Rechter ten deze kan alleen de uitkomst zijn, en mocht de formateur hier mis hebben getast, dan zal hij zelf hiervan in de eerste plaats de ernstige gevolgen te dragen hebben.

De meening, dat de uitdrukking in de Troonrede: „*voort*bouwen op de Christelijke grondslagen van ons volksleven", in zich zou sluiten, dat tot dusver steeds op die grondslagen gebouwd was, vertolkt de bedoeling van het woord *voort*bouwen niet. In de uitdrukking *voort*bouwen werd uitgesproken, dat men het niet mocht laten bij hetgeen dusver op die grondslagen gebouwd was, maar *voort* had te bouwen op die grondslagen naar den eisch des tijds. Toch wordt gaarne toegegeven, dat dusver hetgeen door liberale Kabinetten niet op het papier, maar in de

realiteit gewijzigd werd en stand hield, aan geen andere dan aan diezelfde grondslagen vastigheid ontleende. Er ligt waarheid in wat de vorige Minister van Justitie voor eenige jaren schreef: „Terwijl de liberale partij, alles bij elkaar genomen, nog slechts zeer weinig heeft gewrocht; terwijl eene maatschappij, naar liberale beginselen bestuurd, nog nergens, althans nergens op groote schaal werd aangetroffen, kan de partij van het gezag bogen op duurzame ervaring". [1]) Deze uitlating kan geen verwondering baren, zoo men met de vele eeuwen, waarin ons Christelijk volksleven inwortelde, de korte spanne tijds vergelijkt, waarover het liberale régime, en dan nog onder gestadige wijziging van het eerst aangelegde, beschikte.

Dat deze „meerdere leden" zich bereid verklaarden, met afzien van stelselmatige oppositie, „tegenover dit Kabinet" eenzelfde houding aan te nemen, als in de laatste jaren door politieke tegenstanders van het vorige Ministerie werd gevolgd, getuigt van een geest van toenadering, die niet genoeg kan worden gewaardeerd. De Christelijke partijen hebben het steeds meer haar plicht geacht, zich met het practisch-goede, dat in de denkbeelden harer tegenstanders aan het woord kwam, te verrijken; en evenzoo mag getuigd, dat hare tegenstanders in meer dan één opzicht — men denke slechts aan den strijd voor de zending, voor Zondagsrust, voor de publieke eerbaarheid, voor verbetering van het kazerneleven, voor de vrijheid op onderwijsgebied, en wat dies meer zij — de door haar meer bijzonderlijk aanbevolen denkbeelden overnamen. Dusdoende is een niet zoo klein gebied van politieke werkzaamheden ontsloten, waarop zekere *communis opinio* bijna alle partijen tot eendrachtige samenwerking brengt en in menig opzicht een waarlijk *nationale* wetgeving mogelijk maakt. Deze ontwikkeling van het politieke leven kan te guller worden toegejuicht, nu alle gevaar hersenschimmig bleek, alsof dusdoende de scheidslijn tusschen de diepere levensbeginselen zou worden weggedoezeld.

Voor de krachtige verdediging, door zeer vele andere leden ten faveure van het optreden en van de bedoelingen van het Kabinet gevoerd, zij hun erkentelijkheid betuigd. Dit pleidooi ontslaat dan ook van verdere zelfverdediging. Slechts zij hier nog uitdrukkelijk de opmerking van deze leden beaamd, dat verhooging van invoerrechten in de Troonrede als noodzakelijk middel tot versterking van de Rijksinkomsten, alzoo fiscaal, — en eerst in afgeleiden zin als kunnende

---

1) *Richting en beleid der liberale partij,* blz. 9.

den nationalen arbeid bevorderen —, is aangekondigd. Dit is iets wat zijn beteekenis blijft behouden, ook al wordt voetstoots toegegeven, dat alle verhooging dier rechten, toegepast op wat ook hier te lande wordt voortgebracht of verwerkt, vanzelf zekere bescherming met zich brengt. Eveneens is volkomen juist de uitlegging van eene andere verklaring in de Troonrede, nl. dat van een druk, door de verhooging van invoerrechten op den minvermogende uitgeoefend, niet *stellender-*, maar slechts *onder*-stellenderwijs, nader ter aanwijzing in dit onderstelde geval van het te bieden tegenwicht, gesproken werd.

§ 2. Juist is de opmerking, dat in de Troonrede niet bij elk genoemd onderwerp de belofte van een in te dienen wetsontwerp ter eerste of ter nadere regeling van zulk eene materie gegeven werd, en dat veel min nog de volgorde, waarin al zulke ontwerpen zouden afkomen, was aangeduid. Dit werd nagelaten, omdat na eene wisseling van Ministerie, die, politiek gesproken, dieper ingreep dan bijv. de Kabinetswisseling van 1897, de blootlegging van een meer algemeen regeeringsprogram gewenscht scheen, ook al ontbrak de waarschijnlijkheid, dat dit in de wel verlengde, maar toch nog altoos te korte periode, die tusschen twee algemeene verkiezingen verloopt, *geheel* zou zijn af te werken. Voor het overige scheen het vanzelf te spreken, dat de verwijzing naar deze onderwerpen, voor zoover de regeling of wijziging daarvan niet anders dan in den weg van wetgeving tot stand kan komen, het voornemen, de daartoe strekkende ontwerpen van wet in te dienen, van zelf in zich sloot, mits hierbij slechts in het oog worde gehouden, dat niet zelden reeds door beter toezicht en scherpere toepassing van eene bestaande regeling het voorgestelde doel kan bereikt worden, en dat, ook waar dit niet het geval bleek, dikwijls reeds door enkele verscherping van eene strafbepaling verbetering in den bestaanden toestand is aan te brengen. Eene gearresteerde werklijst, in vaststaande volgorde, zou het Kabinet dan eerst kunnen voorleggen, indien het meerdere zekerheid bezat omtrent den loop, dien 's Rijks inkomsten nemen zullen, en indien het nu reeds tot juistere raming van den tijd, voor de voorbereiding van onderscheidene ontwerpen vereischt, in staat was.

Dat het korte overzicht, op 24 September jl. van den algemeenen volkstoestand gegeven, zonder voorbehoud goedkeuring zou inhouden van hetgeen op geestelijk en stoffelijk gebied in de laatste jaren tot wijziging van dien toestand onder de leiding van liberale staatslieden is verricht, schijnt te ver getrokken. Gewaardeerd moet voorzeker niet

weinig dat zakelijke verbetering aanbracht. Waardeloosverklaring, om niet sterker te spreken, van al hetgeen door politieke tegenstanders verricht is, zou enghartige partijdigheid verraden. Vergeten mag hierbij intusschen niet: 1°. dat meer dan één maatregel te weinig met de tegenstelling der beginselen in verband stond, om een partijkenmerk te dragen; 2°. dat veel onder medewerking, en niet zelden onder correctie der rechterzijde tot stand kwam; 3°. dat tot den welstand van het volk factoren medewerkten, die of van Boven, of uit wereldgebeurtenissen, of uit het volksleven, en niet uit bestuur of wetgeving opkwamen; en 4°. dat de actie, die door prediking, evangelisatie, werken van barmhartigheid, en in het gemeen door het uitgebreide vereenigingsleven van Christelijke zijde is uitgegaan, — ook waar de Christelijke partijen in de minderheid op politiek gebied bleven —, in niet geringe mate tot zedelijke versterking van den volksgeest heeft bijgedragen. Op dit laatste vooral wordt te meer nadruk gelegd, nu blijkt, dat sommige leden, in deze paragraaf aan het woord, liefst in geen anderen dan in stoffelijken zin van het sociale vraagstuk gerept zagen, en althans de vooropplaatsing van de geestelijke zijde van dit vraagstuk in de Troonrede wraakten. Ongetwijfeld kan te sterke materieele achteruitgang demoraliseerend werken, en omgekeerd ontheffing van te harden druk zedelijken vooruitgang bevorderen. Maar de bekende levensregel: „Zoek eerst het Koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid en al deze dingen zullen u worden toegeworpen" wijst toch op eene andere volgorde, welke het Kabinet niet aarzelt te aanvaarden. Feitelijk heeft dan ook, om slechts dit ééne te noemen, de wijziging van de wet op het Lager Onderwijs, die onder het Ministerie Mackay tot stand kwam, meer dan ééne andere wet uit de laatste jaren tot gezonde ontspanning van onze politieke verhoudingen bijgedragen. Of is niet eene betere regeling van het volksonderwijs een bij uitnemendheid sociaal belang? Daarentegen is verwaarloozing van het stoffelijke ter wille van een eenzijdig spiritualisme, ook blijkens de Troonrede, van dit Kabinet niet te duchten. Eene Zondagswet naar Engelsch model zou hier te lande niet nationaal zijn, en wie wanen mocht, dat in dit opzicht vooral van anti-revolutionaire zijde gevaar dreigde, zou zich, door inzage van wat desaangaande op de Synode, te Dordrecht in 1618/9 gehouden, bepaald werd, van het tegendeel kunnen overtuigen. De opmerking, dat eene betere Zondagswet wettelijke regeling van den arbeidsduur niet overtollig maakt, spreekt slechts uit, wat het Kabinet niet verstaat, dat zou kunnen betwist worden.

Een ontwerp tot nadere regeling van de bestrijding van het drank-

misbruik zal zóó tijdig worden ingediend, dat het niet te dicht bij de stembus komt en gereede kans biedt op afdoening.

Wat te verstaan zij onder *vrijmaking van het onderwijs,* is allicht niet beter te verduidelijken dan door aanhaling van wat mr. Hubrecht in zijn bekend *Gids*-artikel *Kiesrecht en Onderwijs* op bladz. 14 vv. schreef: „Een dwingeland deed in 1857 en 1878 zijn macht in onze wetgeving op het Lager Onderwijs ter dege gevoelen. In 1889 is deze dwingeland in een der middelen, waarmede hij zijn tyrannie uitoefende, zij het ook in geringe mate, beperkt geworden. Maar laat mij ruiterlijk en oprechtelijk erkennen, dat daarmede op verre na niet alles gedaan is, wat noodig is, om den dwingeland te verdrijven uit onze landpalen". Niets is stuitender dan dwang op opvoedkundig, geestelijk en wetenschappelijk gebied. Van dien dwang, hetzij wettelijk of feitelijk, is ons volk in de verschillende vertakkingen van het onderwijs nog op verre na niet verlost. Was dan voor het tot stand brengen van die nadere verlossing „vrijmaking" een zoo onjuist gekozen woord? En ook moet gevraagd, of hieraan aanstoot genomen behoefde te worden, nu erkend werd, dat ook politieke tegenstanders het hunne tot die vrijmaking begonnen bij te dragen.

Aan de Leerplichtwet wenscht dit Kabinet *a fair trial* te geven, om eerst dan, als haar werking zich duidelijk genoeg heeft afgeteekend, de vraag te beslissen, of intrekking noodzakelijk zal zijn, of wel, dat met wijziging zal kunnen worden volstaan.

Van een Kabinet, verwant aan de rechterzijde, in wier midden de afgevaardigden der groote steden nog als de witte raaf zijn, mag de landbouw zeker niet minder krachtdadige behartiging van zijn belangen verwachten, dan aan dien tak van nijverheid in de laatste jaren ten deel viel. Intusschen strekt het landbouwvraagstuk veel, veel verder dan pachtcommissie, tiendrecht en jachtrecht, en wordt het daarom steeds dringender eisch, dat ook deze tak van nationale welvaart eene eigene, goed georganiseerde vertegenwoordiging, die voor kundige adviezen waarborg biedt, erlange. Deze kan betrekkelijk spoedig tot stand komen, doch zelfs in afwachting hiervan zal niet worden stil gezeten.

De invoering der Ongevallenwet stuit op ernstiger bezwaren dan men oppervlakkig vermoeden zou. Niettegenstaande allen aangewenden spoed kon eerst dezer dagen de noodige localiteit voor de Bank te Amsterdam gehuurd worden. De aanstelling van een personeel van 130 à 150 ambtenaren vordert voor eenigszins zorgvuldige keuze tijd. Ook voor het tot stand doen komen van de voorbereidende maatregelen

is de Minister ten deele afhankelijk van het Bestuur der Bank. Toch kan verzekerd worden, dat geen oogenblik wordt stil gezeten, en dat bij het Bestuur der Bank steeds op spoed wordt aangedrongen. Het wetsontwerp ter uitvoering van art. 75 der Ongevallenwet is opzettelijk niet ingetrokken, om vertraging van behandeling te voorkomen, en binnenkort zal de Kamer eene Nota van Wijziging ontvangen, die onverwijld tot afdoening van dit voorstel van wet zal kunnen leiden. Reeds hieruit blijkt, dat de vrees, als zou het in de bedoeling liggen, de afdoening van dit ontwerp op de nadere verzekering van de werklieden bij de zeevisscherij en den landbouw te laten wachten, ongegrond is.

Een voorstel van wet tot verzekering tegen de gevolgen van ziekte is reeds in bewerking. Ook ter oorzake van den onzekeren stand van 's Rijks geldmiddelen zal het alleszins raadzaam zijn, deze verzekering, die uiteraard voor het Rijk min kostbaar kan zijn, te laten voorafgaan. Dat aan verzekering tegen ziekte minder behoefte zou bestaan, kan alleen beweerd worden door wie uitsluitend denkt aan het verschaffen van geneeskundige hulp, en niet ook de uitbetaling van ziekengeld daarbij in aanmerking neemt. Of het mogelijk zal zijn, bij de verzekering tegen de gevolgen van invaliditeit en ouderdom aan een stelsel van sterkere centralisatie te ontkomen, is vooralsnog niet te beslissen. Bij geen der verzekeringen toch is dit stelsel zoo moeilijk te ontwijken als juist bij de pensioneering. Juist dit echter maakt, dat het niet aangaat, nu reeds omtrent het te volgen stelsel bepaalde mededeelingen te doen. Slechts zooveel staat vast, dat het Rijk voor deze verzekering, zoo ze ook de reeds nu bejaarden zal insluiten, zeer aanzienlijke offers zal hebben te brengen, alsmede, dat het eene ongezonde gedachte zou zijn, deze verzekering uitsluitend ten behoeve van handwerkslieden in te richten. Zij zal ten goede moeten komen aan hen, die een tot een bepaald maximum genoten inkomen ten gevolge van invaliditeit of ouderdom zien te loor gaan. Het denkbeeld om het invaliditeits- en ouderdoms-pensioen, zonder grens van inkomen, of zonder te rekenen met de oorzaak van de wegvalling van dat inkomen, voor alle burgers zonder onderscheid beschikbaar te stellen, en de middelen hiervoor zonder premiebetaling te innen uit expresselijk daarvoor te heffen belastingen, heeft ongetwijfeld iets, dat aantrekt; maar wie bedenkt, dat, ongerekend de invaliditeit, het aantal inwoners van 65 jaar en daarboven in 1899 (*Jaarcijfers* 1900, bladz. 6) een totaal van 306 541 bedroeg, en dat alzoo, zelfs bij een pensioen van niet meer dan twee gulden in de week, hiervoor reeds eene uitgave van bijna twee en dertig millioen, en met inbegrip der invaliditeit van allicht acht en dertig millioen, zoude gevorderd worden, begrijpt, dat

men niet zoo aanstonds gereed is met een belasting-ontwerp, dat zulk een bedrag zou opleveren.

De mededeeling, dat de zinsnede der Troonrede betreffende de herziening van het tarief van invoerrechten bezorgdheid had gewekt, wordt dezerzijds vooral betreurd om het feit, dat zij geschiedde uit naam van vele leden, die zich bij voorbaat noemden „tegenstanders van protectie". Wie verklaart, tegenstander te zijn van eenig denkbeeld of van eenigen maatregel, geeft daardoor tevens te verstaan, dat hij het tijdperk van onpartijdige overweging en van vruchtbare gedachtenwisseling aangaande het voor en het tegen, reeds gesloten acht. Dat zoodanige verklaring wordt afgelegd, alvorens de gelegenheid tot discussie tusschen de bedoelde leden en het Kabinet zich nog heeft geopend, ja vóórdat eenig desbetreffend voorstel heeft kunnen uitgaan, geeft aanleiding tot het vermoeden, dat een bepaald type van protectionistische wetgeving aan de gevoerde beschouwingen ten grondslag werd gelegd, terwijl toch elke aanwijzing ontbrak, dat een type als b. v. in Duitschland aanvaard werd, zou gevolgd worden. Dit vermoeden wint in kracht, als men de zich noemende „tegenstanders van protectie" verder hoort herinneren aan de krachtige oppositie, die in Duitschland ontstaan is tegen de daar voorgestelde verhooging van invoerrechten. Het schijnt daarom niet overbodig, te verklaren, dat het nemen van protectionistische maatregelen, ook maar eenigszins gelijk aan de onlangs in Duitschland voorgestelde, niet in de bedoeling ligt. Veeleer zal bij de behandeling van het hierbij betrokken vraagstuk met zorg dienen gewaakt te worden tegen eenzijdigheid en overdrijving, hetzij naar den eenen, hetzij naar den anderen kant. Ongetwijfeld is niet elke protectie onder alle omstandigheden aanbevelenswaard, maar evenmin geldt het tegenovergestelde. Of het één dan wel het ander het geval zal zijn, laat zich niet eens voor al uitmaken, doch hangt af van talrijke, in elk bijzonder geval verschillende factoren, die zoowel afzonderlijk als in onderling verband overwogen dienen te worden. Zoolang de kennis dier factoren, althans van de meest gewichtige, ontbreekt, is het onmogelijk, zich een gegrond oordeel te vormen over de gevolgen, die eene toekomstige herziening van het tarief van invoerrechten voor de belangen des volks in het algemeen en voor die van eenig deel der bevolking in het bijzonder zal hebben. Op dit oogenblik, nu de voorgenomen herziening nog in het eerste stadium van voorbereiding verkeert, zou derhalve eene daarover te voeren gedachtenwisseling noodwendig slechts een algemeen, min of meer vaag, karakter kunnen dragen. De Minister van Financiën vleit zich intusschen met de hoop, dat het hem zal gelukken een tarief te ontwerpen, dat eenerzijds

niet onaanzienlijke baten voor de schatkist zal opleveren, en anderzijds, wel verre van de nationale welvaart te schaden, haar integendeel krachtig zal bevorderen.

Dat de verhooging van invoerrechten voor den minvermogende drukkend zou *kunnen* zijn, gelijk de Troonrede *in hypothesi* aanduidde, is niet hetzelfde als hetgeen door vele „tegenstanders van protectie" in het Voorloopig Verslag werd opgemerkt. Welk bedrag voor volledige uitvoering van het Regeeringsprogram noodig zal zijn, is niet met juistheid te ramen, al wordt toegegeven, dat het niet onaanzienlijk zal wezen. Hieruit volgt intusschen geenszins, dat *geheel* dit bedrag uit invoerrechten zal moeten gekweten worden, tenzij men aanneemt, dat het toevlucht nemen tot andere middelen is buitengesloten, en dat de „vette jaren" van het vorig Kabinet onherroepelijk tot het verleden behooren. Vergelijking met het buitenland toont voor het overige, dat ons tegenwoordig tarief het laagste van alle landen is en dat er zijn, die, zonder protectie in strengeren zin te huldigen, eene som heffen, die voor ons land eene vermeerdering van vele millioenen guldens zou uitmaken. Wat omtrent Duitschland wordt opgemerkt, is evenmin afdoende. Het nu bij de arbeidende klasse daar te lande, naar het Voorloopig Verslag beweert, wakker geworden protest keert zich vooral tegen de *verhooging* van een reeds lang bestaand tamelijk hoog recht op het graan, ten bedrage van 5, of conventioneel van M 3,50 per hectoliter. Over de belasting en ontlasting van minvermogenden zal het Kabinet zich derhalve dan eerst hebben uit te laten, zoo blijken mocht, dat zulk eene belasting onvermijdelijk is. Op zich zelf echter ligt het in den aard der zaak, dat eene verhooging van invoerrechten, die in de eerste plaats de noodige versterking van 's Rijks middelen bedoelt, eerst dan reden van bestaan erlangt, als de noodzakelijkheid daartoe, hetzij ten gevolge van het nu reeds benoodigde, hetzij tengevolge van nieuwe regelingen, blijkt.

Ten slotte moet ernstig worden betwijfeld, of verhooging van invoerrechten, die mede ter sterking van onze industrie zou moeten strekken, alleen dan doel zou treffen, als zij den invoer uit het buitenland dalen deed. Althans de statistieke gegevens in Duitschland toonen het tegendeel. In Duitschland heescht een beslist protectionistisch stelsel, en toch is desniettegenstaande de invoer voor eigen gebruik in dat land niet gedaald, maar integendeel b. v. van 28,142,800 tonnen in 1890 gestegen tot 44,652,300 in 1899, wat alzoo eene vermeerdering geeft in nog geen tien jaren met 16,409,500 ton, en de uitvoer is in datzelfde tijdperk van 19,365,100 ton geklommen tot 30,403,200, terwijl in datzelfde tijdvak de opbrengst der invoerrechten rees van 389,426,000 Mark tot 505,439,000,

en het aantal personen, bij de industrie in emplooi, in dertien jaren tijds van 7,340,789 aanwies tot 10,269,269 *(Statistisches Jahrbuch des Deutschen Reichs*, 1900, s. 81, 184 en 30). Zonder nu te willen beweren, dat gelijke uitkomst voor ons land zou volgen, toont dit toch, dat de algemeene stelling, alsof verhooging van rechten *per se* den invoer, en in verband hiermede den uitvoer, zou doen dalen, geen steek houdt. De theorie, die tot deze conclusie leidt, klopt blijkbaar niet op de feiten.

De uitgave, gevorderd voor de aanschaffing van snelvuurgeschut, kan geen lid der Kamer ernstiger betreuren dan elk lid van het Ministerie, de Minister van Oorlog niet uitgesloten; doch waar zelfs veel kleinere staten als Zwitserland en Denemarken nu reeds, de eerste zeventien en een half millioen franken en de andere vijf millioen kronen, voor dit doel gaan besteden, kan en mag geen lid der Kamer, wetende, welke verplichting de Grondwet ter zake van de landsverdediging aan Regeering en volk oplegt, den eisch stellen, dat de Regeering c.q. onze manschappen met ontoereikende en verouderde wapening tegenover een technisch beter gewapenden vijand in het gevecht zal brengen. Wie geen uitgave voor betere bewapening oorbaar acht, moet beginnen met op dit punt Grondwetsherziening voor te stellen.

De laatste opmerking in deze paragraaf is juist. Waar de onderscheiding tusschen rechtspraak en strafrecht vastligt in onze wetten, ware het gebruik in allesomvattenden zin van het woord rechtspraak in een officieel Staatsstuk als de Troonrede te mijden geweest.

§ 3. Bij het raadplegen der Troonrede, ten einde daaruit op te maken wat het Kabinets-program uitsluit, mist het *argumentum e silentio* doeltreffende bewijskracht. Gerekte memoriën, gelijk ze elders soms als Troonrede dienst doen, zijn ten onzent geen gewoonte. Zelfs viel nu reeds klachte over haar te grooten omvang. Die beperktheid noodzaakte tot groepeering van zeker aantal onderwerpen onder een bepaald gezichtspunt, maar sloot dan ook vanzelf elke pretentie van volledigheid uit. Zoo zwijgt de Troonrede van de breking van den Vaccinedwang, van maatregelen tot reinhouding der binnenwateren, en van zooveel meer, zonder dat ongezindheid tot beteugeling van dien dwang of tot het tegengaan van de vervuiling onzer binnenwateren deswege aan het Kabinet mag worden toegedicht.

Evenmin volgt uit de intrekking van onderscheidene ontwerpen van wet, zonder meer, het voornemen van het Ministerie om ten aanzien van de onderwerpen, waarvoor die ontwerpen eerste of nadere regeling beoogden, zich te onthouden. In 1897 werd het vonnis van *la mort*

sans phrase zonder verschooning op *alle* aanhangige voorstellen toegepast, die rakende sociale onderwerpen niet uitgezonderd. Thans is geschift. Aanhangig gelaten zijn ten eerste onderscheidene bloot formeele ontwerpen en voorts de zoodanige, die, zooals dat ter uitvoering van art. 75 van de Ongevallenwet, bijzonderen spoed schenen te eischen, of die tot overdoen van den er aan besteden arbeid geen aanleiding boden, zooals de militaire ontwerpen voor de Bevordering en Pensioneering en voor het Strafrecht. Ingetrokken daarentegen werden eene reeks ontwerpen van meer principieelen aard, hetzij omdat het Kabinet den inhoud ervan niet, althans niet zonder nadere keur, voor zijn rekening kon nemen, hetzij omdat de schriftelijke gedachtenwisseling, voor zoover ze van de zijde der Regeering gevoerd was, niet kon worden overgenomen, hetzij ook omdat het Kabinet niet voorop wenschte te schuiven wat zonder intrekking aanstonds door de Kamer aan de orde kon worden gesteld. Meer dan één dezer ontwerpen zal binnenkort opnieuw worden ingediend. Dat het ontwerp betreffende de afsluiting en de latere gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee werd ingetrokken, is ten deele uit financieele overweging te verklaren, maar ook anderdeels daaruit, dat vooralsnog de tijd ontbrak om zoo gewichtigde materie behoorlijk te onderzoeken. Dat eindelijk in de Troonrede gezwegen werd van de regeling van den arbeidsduur, was een gevolg van den samenhang van zoodanige regeling met de regeling van de Zondagsviering. Bepalingen omtrent den arbeidsduur, ook voor volwassen handwerkslieden, acht voor het overige ook dit Kabinet, gelijk in § 2 reeds is opgemerkt, gewenscht.

Daarentegen is terecht verstaan, dat het zwijgen der Troonrede over het kiesrecht opzettelijk was. Het kiesrechtvraagstuk is principiëel en blijft, naar de bedoeling van dit ministerie, althans in de nu aangevangen legislatieve periode van de orde afgevoerd. Eene tweede herziening der kieswet, in den trant van hetgeen onder het afgetreden Kabinet aan de orde werd gesteld, wenscht thans niemand. Zonder Grondwetsherziening is finale afdoening van deze materie ondenkbaar, en indien de jongste stembus in iets een zeker geluid gaf, dan wel in dien zin, dat eene stremming van den wetgevenden arbeid als zulk eene revisie met zich zou brengen, *niet* in den smaak viel. Slechts twee van de acht partijen, die aan de stembusactie deelnamen, stelden de urgentie van zoodanige revisie op den voorgrond, en dan nog zou meer dan één der candidaten, die onder deze leuze van urgentie werden aanbevolen, allicht niet gekozen zijn, indien uitsluitend kiezers, die deze leuze beaamden, hem bij de herstemming hadden gesteund. Kwam in eene volgende periode Grondwetsherziening aan de orde, dan zou de herziening van artikel 80

toch vermoedelijk niet te bereiken zijn, tenzij het aequivalent, dat alleen gelijktijdige herziening van andere artikelen kan bieden, velen, die haar op zich zelf niet noodzakelijk keurden, tot medewerking mocht bewegen. Anders zou dit komen te staan, indien zich inmiddels eene nationale *communis opinio* op dit punt vormde; maar hoe is dit te verwachten, zoolang de voorstanders van een algemeen stemrecht, als van zelf in het Staatsburgerschap inhaerent, ten deze alle partijen tegenover zich vinden, die om des beginsels wille juist die inkleving wraken. Een coalitie-Kabinet zou bovendien eene revisie van artikel 80 der Grondwet slechts dàn kunnen ondernemen, zoo onder de partijen, waarop het steunt, eenstemmigheid bestond of verkregen werd omtrent het stelsel, dat het thans geldende zou moeten vervangen. Gelijk toch voor niemand een geheim is, ontbreekt juist op het punt van het kiesrecht zulk een eenparig inzicht bij de partijen der rechterzijde voor alsnog geheel. De verwachting van enkele leden, dat althans het huismanskiesrecht in de Troonrede zou zijn aangekondigd, was dan ook ten eenenmale ongegrond. Gelijk in de eerste § van het Voorloopig Verslag terecht is opgemerkt, snijdt de samenstelling van het Kabinet de doorvoering van de bijzondere opvattingen van één enkel Minister — men had er kunnen bijvoegen: van ééne enkele partij — in volstrekten zin af. Op dit oogenblik zou voor een voorstel ter invoering van huismanskiesrecht zelfs aan de rechterzijde slechts op den steun van ééne enkele partij te rekenen zijn, en wie vragen mocht, of hulp van links het ontbrekende niet zou kunnen aanvullen, vindt zijn antwoord gereed in den homerischen lach, waarmee het denkbeeld van zulk een huismanskiesrecht tot dusver door woordvoerders van de linkerzijde begroet is. Bij dien stand van zaken zou breed debat over het kiesrechtvraagstuk voorshands op niets anders dan op tijdverspilling uitloopen; en het is uit dien hoofde, dat het Kabinet noch het belang van het land behartigd, noch zijn positie begrepen zou hebben, indien het zich in deze legislatieve periode tot behandeling van dit vraagstuk had opgemaakt.

De „invoering der woning- en gezondheidswetten" (liefst in omgekeerde orde te nemen) zal, zoo geen onverhoopte hindernis in den weg treedt, in den loop van het komende kalenderjaar plaats hebben. Zoodra de ontwerpen voor de algemeene maatregelen van bestuur, door die wetten geëischt, naar den Raad van State zijn verzonden, en hierdoor eene meer nauwkeurige raming van kosten mogelijk wordt, zullen bij suppletoire begrooting de gelden worden aangevraagd tot dekking van de door die invoering in 1902 te veroorzaken uitgaven. Eerst als de dag van inwerkingtreding vast staat, weet men voor hoevele

maanden van het dan loopende jaar die gelden benoodigd zullen zijn.

De behoefte aan wettelijke bepalingen in het belang van de veiligheid op de wegen wordt erkend. Nog in dit zittingjaar hoopt de Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid te bewerken, dat daartoe voorstellen bij de Staten-Generaal worden ingediend. Op de vraag, of tegen „gevaarlijke races en wedstrijden" van Regeeringswege maatregelen zullen genomen of voorgesteld worden, is zonder nader onderzoek geen beslissend antwoord te geven. Wederindiening van het voorstel tot regeling van het arbeidscontract — al dan niet gewijzigd — is bij de Troonrede aangekondigd; daarin zal ook het euvel der gedwongen winkelnering bestrijding vinden. De bevoegdheid tot het staken van werk is onbelemmerd voor een ieder, die dit doen kan zonder eene aangegane overeenkomst te breken, en die anderer recht om niet te staken eerbiedigt. Of de tijd reeds gekomen is, om den rechtstoestand der ambtenaren te regelen, is een vraagstuk, waaraan de Regeering hare aandacht wijdt, maar dat ze, alvorens tot eene beslissing te komen, nader zal hebben te overwegen. Het vereenigingsrecht staat grondwettelijk vast voor alle ingezetenen, en de uitoefening ervan kan alleen in het belang der openbare orde aan wettelijke regeling of beperking worden gebonden. Invoering van eenheid van tijd bij de wet grijpt te diep in het volksleven in, om, zonder nadere overweging, nu reeds in uitzicht te worden gesteld. Het ingetrokken ontwerp van wet ter zake van de personeele belasting zal, eenigszins gewijzigd en aangevuld, opnieuw worden ingediend.

In aansluiting aan het gevoelen van de Commissie van Rapporteurs meent ook het Kabinet, zich te moeten onthouden van het ter sprake brengen in deze Memorie van den ruil, die tusschen Binnenlandsche Zaken en het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid ten aanzien van de afdeelingen van Arbeid en Landbouw heeft plaats gehad. In de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag omtrent het vijfde hoofdstuk, en bij het wetsontwerp, dat de gevolgen van dien ruil nader heeft te regelen, zal dit onderwerp van zelf ter sprake komen. Laatstbedoeld voorstel van wet is bij den Raad van State aanhangig gemaakt.

§ 5. De opmerking is juist, dat de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken, als Kamerlid, bij verschillende gelegenheden van gemis aan instemming deed blijken met de door het vorig Kabinet ten aanzien van de Zuid-Afrikaansche republieken gevolgde gedragslijn. De juistheid van de voorstelling houdt evenwel op, waar dit gemis aan instemming in verband wordt gebracht met de „politiek van neutraliteit",

door het vorig Kabinet gevolgd in zake den oorlog, die in Zuid-Afrika tusschen die republieken en Engeland uitbrak.

Gelijk de *Handelingen* uitwijzen, is door den toenmaligen afgevaardigde uit Sliedrecht niet één enkel woord gesproken, waaruit ook maar van verre ware af te leiden, dat hij deze „politiek van neutraliteit" afkeurde. Bedoeld Kamerlid besprak in vier vergaderingen de Transvaalsche aangelegenheden. Het eerst op 2 Mei 1899, toen hij bij interpellatie de vraag stelde, of ook de Zuid-Afrikaansche republieken op de Vredesconferentie vertegenwoordigd zouden zijn. De oorlog was toen nog niet uitgebroken. Critiek op de houding der Regeering, wat dien oorlog aanging, was derhalve toentertijd nog van zelf buitengesloten. De tweede maal bracht hij de Zuid-Afrikaansche Republieken ter sprake op 5 December 1899. Toen was de oorlog gaande. Doch wel verre van toen de „politiek van neutraliteit" af te keuren, verklaarde destijds bedoeld lid, dat hij zelfs „bespreking der houding, door de Regeering met opzicht tot dezen bangen oorlog reeds aangenomen of nog aan te nemen, *niet* gewenscht achtte". Hier liet hij het niet bij, maar voegde er uitdrukkelijk aan toe: „Ja, ik wensch verder te gaan, en te verklaren, dat ik in deze het zou moeten veroordeelen, indien van de zijde der Kamer ook maar eenige pressie werd uitgeoefend, om de Regeering tot meerdere activiteit te prikkelen" (*Handelingen*, bladz. 609, 2de kolom). Ten einde duidelijk te doen uitkomen, dat hij zelfs het initiatief tot mediatie dezerzijds niet als doeltreffend dorst aanbevelen, liet hij op gemelde verklaring volgen: „Wie in Engeland geen vreemdeling is, weet, dat aldaar aan hetgeen uit Holland komt geen hooge waarde wordt gehecht, maar dat zeer stellig, zoo dikwijls van onze zijde eene stem opgaat ten behoeve van de Republieken, de invloed van die stem op het Engelsche publiek zeer gering is en daar het omgekeerde uitwerkt, omdat zij den indruk maakt van partijdigheid" (*Ibidem*). En na aldus de „politiek der neutraliteit", van het vorig Kabinet niet gegispt, maar krachtig gesteund te hebben, bepaalde hij zich op 5 December 1899 uitsluitend tot deze critiek, dat Nederland zijns inziens het houden der Vredesconferentie in onze residentie *niet* had moeten aanvaarden, bijaldien de Zuid-Afrikaansche Republieken daaraan geen deel konden nemen. De motie, in aansluiting aan dit beweren door hem ingediend, doelde dan ook in het minst niet op ontstentenis van interventie. Uitdrukkelijk toch werd ontkend, dat de motie sprak over „het heden of over de toekomst", en volgehouden, dat ze alleen „over het verleden" handelde. (*Handelingen*, blz. 620, 1ste kolom.)

Het feit, dat deze motie met 71 tegen 21 stemmen viel, heeft uiteraard

met de houding, destijds door haar voorsteller tegenover het toenmalig Kabinet aangenomen, niets uitstaande. Toch is de opmerking van andere leden juist, dat in deze afstemming der motie allerminst een bill of indemnity aan het Kabinet werd uitgereikt. Mede „namens zijne politieke vrienden" had de heer Rink zich zakelijk in gelijken zin als het lid uit Sliedrecht uitgesproken, en verklaard, dat het stemmen tegen de motie zijnerzijds beheerscht werd door de dreigende Kabinetscrisis. (*Handelingen*, bladz. 618 v.v.) Van Roomsch-Katholieke zijde had dr. Schaepman, wat de uitsluiting der beide Republieken van de Vredesconferentie betrof, zich in gelijken geest doen hooren, en zijn stem tegen de motie in hoofdzaak daardoor gemotiveerd, dat de uitsluiting van den Paus niet tegelijkertijd gewraakt werd. Dat nòch de tegenwoordige Minister van Justitie, nòch die van Financiën met de motie medegingen, vindt in deze opmerking van dr. Schaepman voldoende verklaring.

De derde maal, dat dr. Kuyper de Zuid-Afrikaansche Republieken te berde bracht, was op 30 Maart 1900, toen de goedkeuring der verdragen, van de Vredesconferentie uitgegaan, aan de orde was. Hij sprak en stemde toen *tegen* de goedkeuring dier verdragen, juist wijl de oorlog in Zuid-Afrika nog hangende was, en dat wel, omdat onze zwakheid ons noodzaakte, bij dien oorlog, gelijk hij zich uitdrukte, „machtelooze toeschouwers" te blijven (*Handelingen*, bladz. 1368). Juist het pijnlijke om eerst dit verdrag te sluiten, en dan stil te moeten zitten, bewoog hem. „Als één man hadden de mede-contractanten moeten spreken", en nu ze dit niet deden, „*moest* zelfs Nederland de bede om interventie", zoo liet hij zich uit, „wijzen van de hand" (bladz. 1369).

De laatste maal besprak het lid uit Sliedrecht deze aangelegenheid op 4 December 1900, doch ook toen geenszins in een geest van oppositie. Hij zeide toch: „Ik doe dit geheel afgezien van elken geest van oppositie, omdat het mij voorkomt, dat op het stuk van buitenlandsche zaken hier nooit partijschappen gelden, maar wij allen te zamen geroepen zijn, om als ééne ondeelbare vertegenwoordiging van het ééne Nederlandsche volk de Regeering te steunen" (*Handelingen*, bladz. 510). Tevens werd opzettelijk gewezen op de moeilijke positie van den „homme en place" en erkend, dat deze zooveel minder vrij in zijn spreken was dan een Kamerlid (*Ibidem*). De zending van de *Gelderland* werd met warmte toegejuicht, en voorts alleen *geinformeerd*, niet of Nederland op eigen hand mediatie had aangeboden, maar of er ook pogingen waren aangewend, om tot interventie of arbitrage te geraken, wat niet anders kon beteekenen dan: in samenwerking met andere mogendheden. Dit laatste nu was, gelijk het vervolg zijner toen ge-

houden rede toont, een *argumentum ad hominem.* Spreker zelf had tegen de tractaten gestemd, om het pijnlijke, dat er in zou schuilen, om er voor te stemmen en daarna niets te doen. Aan het Kabinet, dat ze doorzette, werd nu, naar het scheen, met andere woorden terecht gevraagd: Zijt ge dan nu in den geest der gesloten tractaten werkzaam geweest? „Wordt dan toch de geheele Vredesconferentie", zoo vroeg hij ook, „niet gemaakt tot eene farce?" (*Handelingen*, bladz. 511).

Uit het bovenstaande blijkt, dat van kritiek op de „politiek van neutraliteit", door het vorige Ministerie gevolgd, bij den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken, toen hij nog lid der Kamer was, geen sprake is geweest. Onjuist is dan ook de voorstelling, alsof hij zich als tolk had opgeworpen van diegenen in den lande, die het Kabinet tot optreden tegen Engeland hadden willen prikkelen. Hij heeft dit noch als Kamerlid noch als journalist gedaan, maar steeds, zelfs persoonlijk, volstandig geweigerd, aan eenige meeting te dier zake deel te nemen, of, hoe sterk ook geprest, eene adresbeweging aan de Koningin op touw te zetten of aan te moedigen. Ten volle beseffende, dat elke actie van dien aard toch geen doel zou treffen en de Regeering in de ernstigste moeilijkheden zou kunnen brengen, heeft hij elken aandrang, ten deze op hem uitgeoefend, beslist weerstaan. Ook wat het Verslag beweert, nl. dat de uitslag der verkiezingen den invloed van den Zuid-Afrikaanschen oorlogstoestand zou ondergaan hebben, mag (zoo er al iets van aan is) in geen geval op rekening van de politieke leiders der rechterzijde gesteld worden. In zijne te Utrecht op 17 April dezes jaars gehouden rede heeft de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken in het toen zittend Kabinet wederom uitsluitend het accepteeren der Vredesconferentie zonder de beide Republieken afgekeurd (bladz. 5). En waar in het verder verloop dier rede de materieele hartstocht van het imperalisme gewraakt werd (bladz. 9), geschiedde dit geheel buiten verband met het Kabinet, alleen ter brandmerking van de booze *Realpolitik*, en ter waarschuwing van de anti-revolutionaire partij, om bij den stembusstrijd toch vooral geen persoonlijk winstbejag te beoogen.

De uitvoerigheid, waarmede dit een en ander betoogd werd, beoogt geenszins critiek op een vorig Kabinet, maar uitsluitend *zelfverdediging*, en vond haar noodzakelijkheid in de hinderlijke beschuldiging, als had de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken op 24 September jl. de onheuschheid tegenover het vorig Kabinet zóó ver gedreven, van het voor te stellen, als had het toenmalig Ministerie „*alles bedorven*"

(bladz. 10). Gezegd is door hem op 24 September jl.: „Hetgeen gedaan is, kan door ons niet ongedaan worden gemaakt", welk gezegde nader door hem verklaard werd, te doelen op de quaestie der Vredesconferentie. Weerspreekt nu iemand, dat de Vredesconferentie tot het verleden behoort, en dat het tegenwoordig Kabinet haar niet meer kan afwijzen? En aan die eerste verklaring werd toegevoegd: „hetgeen ongedaan bleef, kan door ons niet meer worden gedaan". Om slechts één voorbeeld te noemen: eene declaratie van neutraliteit kan men wel uitvaardigen als een oorlog ontbreekt, niet als hij, gelijk hier, — wat God geve —, zijn einde nadert. Zoo zijn er feiten voorgekomen, die nu tot het verleden behooren, en thans geen psychologisch moment, gelijk de heer De Savornin Lohman het noemde, meer opleveren. Men denke slechts aan de vredesaanvrage van Kruger en Steyn na den slag bij Paardenberg, aan de overkomst van het driemanschap, aan de komst van Kruger en aan de onderhandelingen tusschen Kitchener en Botha. Geenszins volgt hier echter uit, dat dit Kabinet, gelijk het Voorloopig Verslag beweert, zou verklaard hebben, zich niet in staat te rekenen, ooit meer iets ten behoeve van de Republieken te doen. De heer Verhey had de vraag gesteld, of de zinsnede in de Troonrede over de verhouding tusschen de buitenlandsche Mogendheden zóó ware op te vatten, dat nu reeds „eenige hoop kon worden gegeven, dat op eenigerlei wijze op bemiddeling wordt aangestuurd, en dat deze niet onverbiddelijk zal worden afgewezen", wat dan beteekenen moest: niet afgewezen door een der drie oorlogvoerende Mogendheden. Dit kon uit den aard der zaak niet bevestigend beantwoord worden, en daarop heeft genoemde Minister dan ook, 's heeren Verhey's vraag aldus resumeerende: „of er eene zekere daad, eene zekere actie in uitzicht kon gesteld worden", geantwoord, dat zoodanige bedoeling in deze woorden (der Troonrede) *niet* was uitgedrukt (*Handelingen*, bladz. 58). Toen de heer Verhey deze verklaring van den Minister op zijn beurt in dier voege vertolkte, als had deze verklaard, dat de gevonden toestand „belette, in deze iets meer te doen" (bladz. 59), repliceerde de Minister daarop: „Ik mag dit debat mijnerzijds niet sluiten, zonder te hebben opgemerkt, dat de heer Verhey mij een bedoeling heeft toegedicht, die *niet* in mijne woorden is uitgesproken. Ik heb niet gezegd, dat de woorden, die in de Troonrede voorkomen, beduiden, dat het Ministerie zich had voorgenomen, nooit meer iets te doen voor de Republieken, maar alleen, dat in die uitdrukking niet lag opgesloten wat de geachte afgevaardigde er in meende te moeten lezen" (bladz. 59). De Regeering blijft vooralsnog volharden bij de politiek van neutraliteit, die zij tegenover de drie oorlogvoerende mogendheden

door de noodzakelijkheid der dingen onverbiddelijk voorgeschreven acht, en is dientengevolge gehouden, stiptelijk de volkenrechtelijke verplichtingen na te komen, die in cas van oorlog aan elke neutrale mogendheid zijn opgelegd. Maar niemand kan van haar vergen, dat ze daarom de stamverwantschap tusschen ons volk en het volk van twee dier Staten uit het oog verlieze, en steeds zal ze er daarom voor waken, geen gelegenheid te laten voorbijgaan, die haar in staat mocht stellen, tot hooghouding van het volkenrecht en tot het herstel van den vrede, binnen het perk van haar vermogen, mede te werken.

Wie in de uitdrukking „*zeer*" voor „vriendschappelijk" op dit *zeer* bijzonderen nadruk legde, zag voorbij, dat de vroegere constante uitdrukking was: *meest* vriendschappelijk, wat meer zegt. Voorts zij opgemerkt, dat deze formule, die ook bij andere volken in gebruik is, geen verdere beteekenis heeft, dan om aan te duiden, dat de ééne mogendheid met de andere op zulk een voet verkeert, als men onder private personen aanduidt door wederzijdsche hoffelijkheid in het verkeer. Wie er meer in zoekt, legt in eene conventioneele uitdrukking wat er niet in ligt. En wat betreft het niet inlasschen in de Troonrede van eene zinsnede over den Zuid-Afrikaanschen oorlog, zoo zij hier uitgesproken, dat juist de zinsnede, die ingelascht was in de Troonrede van 1900, van navolging van dat voorbeeld deed afzien. Toen luidde die zinsnede aldus: „Twee betreurenswaardige gebeurtenissen, de oorlog in Zuid-Afrika en de onlusten in China, maakten het wenschelijk, dat de zeemacht zich in de aangrenzende wateren vertoonde, ten einde aan landgenooten zoodanige hulp of bescherming te verleenen als noodig zou blijken". Hier werd dus 1°. de Zuid-Afrikaansche oorlog in één adem genoemd met den opstand der Boksers in China; 2°. werd van beide gebeurtenissen alleen gezegd, dat ze *betreurenswaardig* waren; en 3°. liep de vermelding uit op de mededeeling, dat èn naar China èn naar Lorenzo Marquez een schip van oorlog was gezonden, om *Nederlandsche* belangen te beschermen. Wat gaf dit aan Transvaal of aan den Oranje-Vrijstaat? Wat daarentegen bedoelde leden, hier aan het woord, vermoedelijk gaarne hadden *willen* hooren, mag en kan door geen enkel Kabinet aan de Koningin op de lippen worden gelegd. Waar alzoo de keuze stond tusschen het zeggen van eene onbeduidendheid of *zwijgen*, is aan het laatste de voorkeur gegeven. Hoe dieper eene smart gevoeld wordt, hoe minder ze in ijdelen klank voldoening vindt.

Overlegging van de diplomatieke bescheiden in zake de Vredesconferentie zou niet kunnen plaats hebben zonder vooraf verkregen toestemming van de mogendheden, waarmede toentertijd van gedachten

is gewisseld. Aanvrage hiertoe is niet geschied, en, waar ze zoo goed als zeker vooralsnog op weigering zou stuiten, onraadzaam geacht.

Vergadering van 4 December 1901.

Het is niet zonder er tegen op te zien, dat ik het woord neem, om de vele sprekers te beantwoorden, die Vrijdag, gisteren en heden, aan de Regeering eene betuiging van sympathie of uiting van critiek ten beste hebben gegeven. Toch wordt — ik erken het gaarne — die taak mij even aangenaam als licht gemaakt, door de welwillende wijze, waarop de partijen der Rechterzijde haar steun aan het Kabinet hebben toegezegd en evenzeer wordt mij die taak vergemakkelijkt door de wellevendheid — ik mag bijna ook zeggen: door de welwillendheid — waarmede de onderscheidene partijen der Linkerzijde haar critiek op het opgetreden Kabinet hebben gekleed in een vorm, die niet alleen al het krenkende van zich stiet, maar tevens ook voor de toekomst zekere hoop op samenwerking liet doorschemeren.

Ik maak daarbij geen uitzondering voor den heer Schaper. Het is zoo, dat de uitdrukking, waarmede hij gisteren zijn rede — eene rede, overigens ook door mij zeer op prijs gesteld en gewaardeerd als kundig en zaakrijk — besloot, metterdaad anders was dan hier in het Parlement gemeenlijk gehoord wordt. Hij eindigde toch met te zeggen, dat hij het oog op ons zou houden, of wij ook valsche troefkaarten uitspeelden. Nu is het uitspelen van valsche troeven de eigenschap en de gewoonte van een valschen speler; en zelfs onder hen, die op andere beginselen van zedelijkheid minder prijs stellen, is het zijn van een valsch speler steeds geacht als iets, wat het meest het karakter degradeert. Intusschen weet ik, hoe de heeren sociaal-democraten zich hebben aangewend een eigenaardig jargon, wat door hen — ik erken het gaarne — in deze Kamer overigens niet dan met groote spaarzaamheid wordt gebezigd. Zij bedienen zich hier bijna uitsluitend van parlementaire vormen, en waar dit in andere Parlementen zooveel te wenschen overlaat, meen ik, dat men aan de Regeeringstafel niet te gevoelig moet wezen, wanneer een spreker, na gezegd te hebben, nooit eene deloyale oppositie te zullen voeren, daarop onmiddellijk laat volgen iets, wat op deloyale oppositie tamelijk wel gelijkt.

Ik wensch thans vooreerst af te snijden wat ik meen, dat afgesneden

moet worden, en dat is niet weinig. Ik heb in de 30 jaren, dat ik aan de publieke zaak min of meer deelgenomen heb, de onvoorzichtigheid gehad, mij te buiten te gaan aan de drukpers. Ik heb 28 jaren lang een dagblad geredigeerd, 23 jaren lang een weekblad, en heb bovendien uitgegeven eene serie van groote en kleine geschriften, die thans tot het respectabele getal van 127 geklommen zijn. Ik had gedacht, dat men, althans hier in deze Kamer, daarvan zoo goed als niet op de hoogte zou zijn. Immers werd door mij opgemerkt, herhaaldelijk zelfs, bij mijn vroeger optreden in deze Kamer, dat men van de Linkerzijde bijna geen notitie nam van wat in anti-revolutionairen kring gepubliceerd werd; maar nu als Minister opgetreden, heb ik op eens ontdekt, dat de sociaaldemocraten zich van die geschriftjes hebben aangeschaft — de heer Tydeman kwam gisteren ook al met een tractaat over den sabbath — en het zou mij niet verwonderen, indien men met nog meer van die boekjes voor den dag kwam. Evenwel meen ik toch aan de Kamer de vraag te moeten stellen, of het aangaat, indien onderscheidene leden met hun scherpzinnigheid vallen op alles wat in die dertig jaren door mij is geschreven, te verwachten, dat op al wat wordt aangehaald telkens voetstoots door mij wordt geantwoord. Ik wil eene uitzondering maken voor den heer Schaper, die zich ongerust er over maakte, dat mijn liefde voor de Openbaring en mijn afkeer van de Rede mij zoover lieten gaan, dat zelfs mijn rekenkundig bewustzijn geheel teloorgeraakt was. Hij had in een boekje over pensioenberekening — ook al eene onvoorzichtigheid van mij — eene stelling gelezen en had daarover gesproken met een ongenoemden agent van eene levensverzekering en die had gezegd: dat is eenvoudig dwaasheid, dat kan zoo niet wezen, want, indien iemand op zijn 23ste of 24ste jaar f 150 op eene verzekeringsbank deponeert, kan hij, zonder er iets bij te betalen, reeds een pensioen van f 3 per week op 65jarigen leeftijd krijgen. Ik heb de moeite genomen, bij den geringen tijd, die mij gisteren avond restte, dat boekje voor den dag te halen. Mij bleek toen, dat deze bewering, waarop de heer Schaper zich beriep, voorkomt op bladz. 81. Daar toch staat: „Voor een pensioen van f 150 op 65jarigen leeftijd betaalt men, 24 jaar oud zijnde, voor eenmaal f 153,44 en op 25jarigen leeftijd f 160,08. Dat klopt dus. De heeren moeten trouwens weten, dat ik het groot-mathesis heb gedaan en daarom altijd voorzichtig ben, er niet in te loopen. De heer Schaper kan dus gerust zijn. Overigens zij opgemerkt, dat ik nooit bereid zal bevonden worden om, wanneer men met die oude plunje van dertig jaren geleden hier komt aandragen, daarop te antwoorden. Slechts op hetgeen hier in de Kamer

door mij is gesproken en op hetgeen in de stukken staat, wensch ik te antwoorden; maar het overige laat ik rusten.

In de tweede plaats wensch ik ook af te snijden en te laten rusten al hetgeen mijn geachte ambtgenooten raakt, die zelf in staat en bereid zullen zijn, hetzij nu, hetzij bij de hoofdstukken, te antwoorden op bepaalde vragen, hun gedaan. En evenzoo blijve buiten het debat wat men zou kunnen noemen: het eigenlijke theologische debat. Ik heb uit de historie van Cromwell zulk een doodelijken schrik gekregen voor een Barebone-parlement, dat het voor mij altijd blijft een wrak, dat dienst doet als een baken in zee. Waar andere heeren zich op theologisch gebied begaven, wensch ik er daarom aan te herinneren, dat ik hier niet sta als theoloog, maar als bewindsman. Het zou wel een kolfje naar mijn hand zijn en ik zou het nog wel tegen de heeren durven opnemen, maar ik meen mijn roeping te moeten kennen en zal dus het theologisch debat laten rusten. Wel zal ik, alvorens tot mijne eigenlijke rede te komen, eenige details bespreken, die door enkele leden zijn te berde gebracht, en die mijns inziens kortelijk kunnen worden afgedaan.

In de eerste plaats behoort daartoe de vraag, tot mij gericht door den geachten afgevaardigde uit Groningen, die zeide, vernomen te hebben, dat er een nieuw Reglement van Orde voor den Ministerraad was samengesteld, en de vraag deed, of dat reglement in publiek debat mocht komen....

(De heer DRUCKER: Of het publiek domein mag worden!)

Wilde men het hier in publiek debat doen komen, dan was daarvoor natuurlijk noodig, dat het publiek domein werd. Daarop zij geantwoord, dat onzerzijds, nadat er eene wijziging in het Reglement van Orde voor den Ministerraad was tot stand gekomen, machtiging aan Hare Majesteit de Koningin is gevraagd, om afschrift daarvan aan de Voorzitters der beide Kamers van de Staten-Generaal te mogen toezenden, en zulks te doen onder de bijvoeging, dat tevens aan de Voorzitters de vrijheid zou worden gegeven, dat Reglement mede te deelen aan de leden. Het kwam mij voor, dat die stap noodzakelijk was, nadat eenmaal, bij de begrooting van ik meen 1892 het bestaande Reglement van Orde tot de kennis van de beide Kamers der Staten-Generaal was gebracht, ten einde de Kamers niet in de meening te laten, alsof datzelfde Reglement van Orde van vroeger nog onveranderd voortbestond. Die mededeeling geschiedde intusschen in het minst niet,

omdat ik achtte, dat de verhouding tusschen de Kroon en de Ministers en tusschen de Ministers onderling, die bij dat reglement geregeld wordt, iets anders zou zijn dan eene huishoudelijke aangelegenheid. Maar ik meende, dat het goed was, de zaak *ter kennisse* van de Staten-Generaal te brengen. In hoeverre de Kamers, ik zeg niet nu, maar misschien later, bij eene motie van orde deze zaak ter sprake willen brengen, staat aan haar. Het Kabinet zal natuurlijk bereid worden bevonden, de verantwoordelijkheid voor dat reglement op zich te nemen. Het is door alle hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur onderteekend en zij staan er dus gemeenschappelijk voor verantwoordelijk.

Een tweede detailpunt, dat ik even af wil doen, is insgelijks te berde gebracht door den heer Drucker. Hij heeft er namelijk op gewezen, dat er plaats had gehad een delict in zake de drukpers. Hij was thans gelukkig zelf bekeerd tot eene gedachte, door mij vroeger in vereeniging met den heer De Savornin Lohman hier ter sprake gebracht, dat niet langer mocht plaats hebben, gelijk tot dusverre had plaats gehad, eene bevoorrechting van de pers van de eene partij boven de pers van de andere partij, door advertentuur. Niet, dat de heer Drucker daar vroeger voor is opgekomen, maar hij verklaarde zich nu voor ons denkbeeld gewonnen. Dit laatste was aangenaam te vernemen. Laat ik hem daarom verblijden met de mededeeling, dat hetgeen hij op het oog had door mij onderzocht was reeds vóór hij het te berde bracht, en dat mij bij dat onderzoek gebleken is, dat er geen kwade bedoeling in het spel is geweest. Het feit rustte op een bloot misverstand. Intusschen zijn door mij de noodige maatregelen genomen, dat zoo iets niet meer kan voorkomen.

De heer Nolting heeft mij gevraagd, of het goede begin, dat gemaakt is, om in de bestekken, uitgaande van de verschillende Departementen, bepalingen op te nemen van maximum arbeidsduur en minimum loon, zal voortgezet worden in dien zin, dat die goede maatregel van lieverlede voor *alle* Departementen zal worden uitgebreid. Gelijk uit de Memorie van Beantwoording is gebleken en door hem erkend wordt, bestaat die goede gewoonte reeds bij Justitie, Waterstaat en Binnenlandsche Zaken. Bij Koloniën, Buitenlandsche Zaken en Financiën, waar trouwens weinig bestekken voorkomen, is de maatregel nog niet in toepassing gebracht, doch ontmoet zij geen bezwaar. Alleen bij de Departementen van Oorlog en Marine bestaat er nog bedenking tegen om daartoe reeds thans over te gaan. Toch twijfel ik niet, of de geachte afgevaardigde zal uit de mededeeling in de Memorie van Beantwoording den

indruk gekregen hebben, dat de neiging bestaat, die zaak zoo mogelijk verder ten goede te leiden en derhalve bij die Departementen zoo noodig nog verder te gaan dan reeds geschied is.

Er is één punt door hem medegedeeld, waarvoor ik hem dank zeg. Hij wees er namelijk op, dat in een bestek voor het bouwen van een pathologisch-anatomisch laboratorium te Groningen, onder mijn Departement ressorteerende, nog 25 pct. werklieden worden toegelaten, die niet voor volwassenen gelden. Ik ben het geheel met hem eens, dat dit percentage te groot is, en ik zal zoo spoedig mogelijk maatregelen nemen om dit cijfer in bestekken, van mijn Departement uitgaande, te doen verminderen.

Vervolgens heeft de heer Fokker mij gevraagd, in hoeverre dit Kabinet zich iets meer sympathetisch zou kunnen uitlaten over het denkbeeld om aan den toestand van rechteloosheid, waarin de burgerlijke ambtenaren nog steeds verkeeren, een einde te maken. Hij deed daarbij echter zelf eene mededeeling, die zijn sterken aandrang op de Regeering om een beslist antwoord wel in een eenigszins vreemd daglicht stelt. Hij wees er namelijk op, dat bij die ambtenaren zelf vroeger geen actie ten deze bestond en het eerst 6 maanden geleden is, dat de zaak door hen is aangevat. Is het nu toch niet al te sterk, van mij te vergen — nu deze ambtenaren die rechteloosheid zelf zoo weinig schijnen te voelen — dat ik mij over die quaestie thans reeds met groote beslistheid zal uitlaten? Het is bovendien een onderwerp, dat meer bij het Departement van Justitie thuis behoort. De vraag zal dus door mijn ambtgenoot voor Justitie, wanneer hem dit goeddunkt, wel nader beantwoord worden. Ik vertrouw intusschen, dat men voorshands vrede zal nemen met de uitdrukking, in de Memorie van Beantwoording voorkomende, n.l. dat de zaak overwogen zal worden, terwijl ik daaraan nog kan toevoegen, dat dit zal geschieden met het besef, dat aan alle toestanden van rechteloosheid zoo spoedig mogelijk een einde moet gemaakt worden, voor zoover dit geschieden kan zonder te groote schade op ander terrein aan te richten. Het getal burgerlijke ambtenaren breidt zich toch steeds uit. Men staat hier inderdaad voor eene veelszins onbekende zaak, waarbij zooveel te regelen zal zijn — wil de regeling doel treffen — dat het van den Minister van Justitie niet gevergd mag worden, zich thans met meer beslistheid uit te laten dan in de Memorie van Antwoord geschied is.

De heer Verhey heeft gevraagd, of de Minister van Binnenlandsche Zaken accoord gaat met zijn collega van Oorlog, niet alleen ten opzichte van de Militiewet, maar ook van het vestingstelsel en de kust-

verdediging; en in de tweede plaatst, of er gelijke sympathie bestaat ten aanzien van de stelling, dat er op dit oogenblik geen legerorganisatie bij de wet behoort te worden ingevoerd. Wat het laatste punt betreft zij geantwoord, dat ik persoonlijk steeds legerorganisatie bij de wet heb voorgestaan, dat dit denkbeeld ook in het anti-revolutionair program is opgenomen en dat ik de overtuiging, dat het dien weg op moet, nog koester. Mijn ambtgenoot van Oorlog is niet de meening toegedaan, dat het nooit tot eene wettelijke legerorganisatie zal moeten komen, maar is ervan overtuigd, dat zij niet in gereedheid en ten effecte is te brengen, voordat het personeel er is. Naar zijn oordeel kan de legerorganisatie thans nog niet worden geordend en geregeld, omdat wij in de eerste 7 jaren een steeds klimmend getal personen zullen krijgen. Zij zal dus eerst in gereedheid kunnen worden gebracht, wanneer vaststaat, over welk vast cijfer van personen te beschikken valt. Wat de eerste vraag betreft, is mijn ambtgenoot van Oorlog van oordeel, dat het hoogst bedenkelijk zou zijn, ten opzichte van het vestingstelsel ingrijpende veranderingen te maken, zoolang de levende strijdkrachten niet zoodanig zijn toegenomen in sterkte, dat wij ons eenerzijds definitief kunnen versterken zonder ons anderzijds te verzwakken. Ik heb gemeend, niet anders te kunnen doen dan mij daarbij neder te leggen. Het denkbeeld van benoeming eener Staatscommissie tot herziening van het vestingstelsel werd door den heer Verhey ook ter sprake gebracht, maar onder bijvoeging, dat hij nu geen antwoord verlangde. Een antwoord behoeft hem op dit punt dus niet gegeven worden.

Door den heer De Boer werd ter sprake gebracht de eventueele oprichting van een Departement van Landbouw, die hij beschouwde als een dreigend gevaar voor de toekomst, omdat hij, met het oog op wat wij thans in Duitschland zien gebeuren, vreest, dat de oprichting van zulk een Departement hier te lande eene agrarische partij in het leven zal roepen. Het drijven dier partij in Duitschland schrikt hem af. Ik meen ten dezen aanzien te mogen zeggen, dat die voorstelling niet strookt met wat de Memorie van Beantwoording omtrent de quaestie heeft medegedeeld. Indien er toch een Departement van Landbouw mocht komen, zou volstrekt niet het geheel van de drievoudige vertakking der agrarische quaestie tot dat Departement gerekend worden. Die drievoudige vertakking bestaat in de eerste plaats in de technische bevordering van de intensieve cultuur; dan in de regeling van de verhouding tusschen de personen en het land, dat bebouwd wordt; en ten slotte in de handelspolitek. Nu spreekt het vanzelf, dat de handels-

politiek, welke den geachten spreker afschrikt, niet bij het Departement van Landbouw zou komen, maar bij het Departement van Financiën, in samenwerking met dat van Buitenlandsche Zaken, al zou ook de Minister van Landbouw mede-onderteekenen. Ik blijf zijn voorstelling dus als niet afdoende beschouwen.

Een enkel woord van protest zij mij veroorloofd tegenover zijn opmerking, alsof wij eene poging hadden gedaan om het Regeeringskasteel te veroveren. Deze opmerking is tweemaal door hem gebezigd. Aangezien echter in mijn rede te Utrecht tweemaal is verklaard, dat ik niet wenschte, ja afried, eenige poging te doen, die ons in het gevaar kon brengen om de portefeuilles te moeten aanvaarden, gaat het toch niet aan, het voor te stellen, alsof wij met zekere heerschzuchtige bedoeling waren uitgegaan, om het Regeeringskasteel te veroveren en te bezetten.

Aan den heer Van den Berch van Heemstede — die er op gewezen heeft, en mij dunkt terecht, dat de invoer van bokking uit Engeland nadeel toebrengt aan de visschers, door wie bokking uit de Zuiderzee wordt opgevischt en dat daardoor een toestand is geboren, die inderdaad niet houdbaar is — zij geantwoord, dat deze zaak voorziening vereischt. Wat zijn opmerking betreft omtrent den druk, die den branders in Schiedam wordt toegebracht door de stokers van genever van melassespiritus, ben ik van meening, dat nogmaals een ernstig onderzoek behoort te worden ingesteld, om na te gaan, in hoever aan de bezwaren kan worden te gemoet gekomen.

Verder laat ik uit het debat weg alles wat in de Memorie van Antwoord is behandeld en waar niets tegen ingebracht is. Om een voorbeeld te noemen, wijs ik er op, dat de geachte afgevaardigde uit Zutphen gisteren, de zaak van Transvaal nogmaals besprekende, heeft gezegd, dat hij het nu zoo gemakkelijk vond, dat aan zijn verlangen was toegegeven om de gedachtenwisseling schriftelijk in te leiden en dat terecht het debat op 24 September niet was voortgezet. En wat deed hij nu? Hij begon met te zeggen, dat ik den 4den December 1900 het vorige Kabinet had opgeëischt, eene poging tot mediatie bij de Engelsche Regeering aan te wenden. Had hij gezegd: datgene, wat in de Memorie van Antwoord desaangaande staat, bevredigt mij niet, dan had hij recht gehad, maar nadat in de Memorie van Antwoord die bewering bestreden en nadat met duidelijke woorden haar onjuistheid aangetoond was, ging het niet aan, het aangevoerde in de Memorie van Antwoord te ignoreeren en te doen, alsof de gedachtenwisseling niet ingeleid was, maar *de novo* was te openen. Wat in de Memorie van Antwoord gezegd is, zal ik dan ook niet nog eens herhalen.

Ik kom nu meer tot de zaken, die in deze discussie een onderwerp van debat tusschen Kamer en Ministers hebben uitgemaakt, en dan meen ik te moeten zeggen, dat inderdaad de vraag, of de politiek met het geloof in verband staat, ja dan neen, de draad is geweest, die door de geheele discussie heenliep. Dat nu inderdaad alle politiek beheerscht wordt door geloof of ongeloof, is de groote waarheid, de groote gedachte, die reeds door Goethe uitgedrukt is in deze woorden: „Das eigentliche, einzige und tiefste Thema der Welt- und Menschengeschichte, dem alle übrige untergeordnet sind, bleibt *das Conflict des Glaubens und des Unglaubens.*" Dat deze tegenstelling zich laat resumeeren in de tegenstelling van Rede en Openbaring, geef ik aan den geachten afgevaardigde uit Emmen volkomen toe. Alzoo is die tegenstelling dan ook opgevat door den vorigen Minister van Justitie, door het gewezen kamerlid Van Houten, door mr. Groen van Prinsterer, ja, ik moet haast zeggen door ieder in ons land, die zich over dit onderwerp heeft uitgelaten.

Indien echter de geachte afgevaardigde uit Emmen, om, wanneer hij kon, eene wigge te drijven tusschen de Roomsch-Katholieke Staatspartij en de anti-revolutionaire, ons hier komt zeggen, dat volgens de Protestanten hier te lande de Rede allerminst naar luid onzer Confessie dood en tot niets meer nut is, en dat hetgeen in de Memorie van Antwoord dienaangaande is gezegd, nl. dat die rede door de zonde alleen maar schade leed, feitelijk was een overloopen naar de dogmatiek der Roomsch-katholieken, dan moet ik, zonder in tegenspraak te komen met wat ik daar straks zeide, daar toch even op antwoorden. Ik zou ook gaarne op dit punt het theologisch debat hebben willen vermijden als het niet gold een historisch feit en wanneer niet de geachte afgevaardigde, doordat hij de bediening heeft bekleed van leeraar in de Nederlandsch Hervormde kerk, licht bij onderscheidene heeren hier den indruk kon hebben gemaakt van te zijn iemand, die het wel weten kan. Ik heb toch verbaasd gestaan, hoe het mogelijk is, dat iemand jarenlang de bediening heeft vervuld van leeraar in zijn Kerk en van de belijdenisschriften die Kerk zoo slecht op de hoogte is.

De zaak is deze. De geachte afgevaardigde heeft uit de Canones van de Nederlandsch Hervormde Kerk wel de bedoelde woorden voorgelezen en die staan er ook, maar hij heeft drie worden overgeslagen en die maken juist, dat de zaak in een geheel ander licht komt te staan; het zijn de woorden: de *zaligmakende* kennis. Er is eene Luthersche voorstelling van deze zaak en eene Hervormde; ik zeg niet eene Gereformeerde, maar eene Hervormde, omdat wij te doen

hebben met de Confessie van deze laatste. Luther heeft altoos geleerd, dat de Rede was *die Bestie*, die dood was en weg moest en waarvan geen goeds was te wachten; maar de Hervormden hebben deze meening steeds bestreden en gedurende twee eeuwen is daarover gepolemiseerd. Calvijn heeft zich dan ook in geheel anderen geest uitgelaten. Er staat in de Canones, dat zeker de Rede ongenoegzaam is. Maar waartoe? Tot de zaligmakende kennis van God, dat is soteriologisch, en dus allerminst zoo, alsof onze Rede onbruikbaar zou zijn en niet uitnemende diensten zou kunnen doen in de natuurlijke dingen des levens. En nu heeft dr. Schaepman reeds gisteren daarvan iets gezegd, om de heeren te doen gevoelen, dat het hier eene quaestie geldt, die op een ander terrein ligt dan waarop zij zich bewegen. De geachte afgevaardigde uit Zutphen, die gisteren zeide, dat de heer Schaepman zoo zwak was geweest in zijn rede, kon tot die minder juiste conclusie alleen daarom komen, dat hij de woorden van den geachten afgevaardigde uit Almelo niet had gevat. Deze toch had gezegd, dat de *gestalte* van den mensch geworden Zone Gods de zaak beheerschte. De geachte afgevaardigde uit Zutphen heeft de eerste woorden van die uitspraak weggelaten, en daardoor getoond, de geheele portée van de redeneering van dr. Schaepman niet te vatten. Voorts is zoo weinig waar, dat de Hervormden aan de Rede als zoodanig geen gewicht zouden hebben gehecht, dat een man als Calvijn zegt: „Wat dan? Zullen wij ontkennen, dat de waarheid den ouden rechtsgeleerden heeft toegestraald, daar zij met eene zoo groote billijkheid de burgerlijke orde en tucht hebben aan het licht gebracht? Zullen wij zeggen, dat de wijsgeeren blind zijn geweest, zoowel in de nauwkeurige beschouwing als in de kunstmatige beschrijving der natuur? Zullen wij zeggen, dat zij geen verstand hebben gehad, die, de redeneerkunst hebbende opgesteld, ons geleerd hebben met redematigheid te spreken? Zullen wij zeggen, dat zij uitzinnig zijn geweest, die, door het uitvinden der geneeskunst, hun vlijt ten onzen behoeve hebben aangewend? Wat zullen wij zeggen van allerlei wiskunstige wetenschappen? Zullen wij die houden voor sufferijen van verstandeloozen?" En dan volgt de conclusie. „Dewijl het dan blijkt, dat die menschen, welke de Schrift *ziellijke* noemt, zóó vernuftig en scherpzinnig zijn geweest in de naspeuring der ondermaansche dingen, zoo laat ons door zulke voorbeelden leeren, hoeveel goederen de Heere aan de menschelijke natuur, na van het ware goed beroofd te zijn, heeft overgelaten".

Welnu, aangezien er juist van Hervormde zijde altijd zoo de nadruk op is gelegd, dat voor de natuurlijke zaken de Rede zulk eene ont-

zaglijke beteekenis en waardij had, mag toch worden gevraagd, of de anti-revolutionairen inderdaad die Rede dan zelf zoo weinig in practijk hebben gebracht, of zich in het gebruiken der Rede zoo weinig bekwaam hebben gemaakt. Er is intusschen ook op gewezen, dat wij wel de Openbaring tegenover de Rede stellen, maar dat de belijders van die Openbaring toch eenigszins divergeerende opinies zijn toegedaan, zoodat gedurig de een tegen den ander ingaat. De gegrondheid van deze opmerking erkennende, heb ik mij evenwel afgevraagd, hoe het dan stond bij de heeren zelven, die de Rede als grondslag van hun denken aannemen. Wanneer toch de heeren niets dan de Rede hebben, zullen zij het toch over de Rede wel eens zijn. Toen heb ik mijn boeken eens genomen en gevraagd, niet aan le premier venu, maar aan de grootste denkers van de richting der heeren aan de overzijde, wat hun begrip, hun definitie van de Rede was. Wat vond ik? *Eén en twintig* definities van de Rede, welke ik verzoeken zal als noot bij mijn rede te mogen opnemen. *)

Een klein proefje zij het mij echter vergund reeds thans den heeren voor te zetten, opdat zij kunnen zien, hoe ook bij hen de begrippen omtrent de Rede divergeeren.

Laat ik beginnen met Kant, den denker par excellence. Hij zegt: „Vernunft ist das Vermögen der Principiën; das Vermögen der Einheit

---

*) *Wörterbuch der Philosophischen Begriffe und Ausdrücke (Eisler).*

1. Spinoza:

„De natura rationis est res non ut contingentes, sed ut necessarias contemplari." (Eth. II, prop. XLIV.)

2. Malebranche:

„La raison est la faculté qu'a l'esprit de connaistre les objets de dehors, sans en former d'images corporelles dans le cerveau pour se les représenter". (Rech. III, 1.)

3. Leibniz:

„La raison est la faculté, qui s'aperçoit de la liaison des vérités." (Gerh. V, 456.)

4. Condillac:

„La mesure de réflexion que nous avons au delà de nos habitudes, est ce que constitue notre raison." (Trait. des anim. II, 5.)

5. Reid:

„We ascribe to reason two offices, or two degrees. The first is to judge of things self-evident: the second to draw conclusions that are not self-evident, from those that are." (Essays on the powers II, p. 190.)

6. Kant:

„Vernunft ist das Vermögen der Principiën; das Vermögen der Einheit der Verstandesregeln unter Principiën." (Kr. d. r. Vern., S. 265—267.)

der Verstandesregeln unter Principiën." Jacobi zegt: „Vernunft ist unmittelbares Gefühl von der Existenz des Uebersinnlichen." Fichte: „Die Vernunft ist nicht ein Ding, das da *sei* und *bestehe*, sondern sie ist Thun, lauteres, reines Thun." Schelling: „Vernunft ist das Erkennen, in welchem die ewige Gleichheit sich selbst erkennt." Hegel: „Die Vernunft ist die an und für sich seiende Allgemeinheit und Objectivität des Selbstbewusztseins." Herbart: „Vernunft ist das Vermögen der Ueberlegung."

En zoo gaat het voort. Zooals de heeren hooren, gelijkt de eene definitie zoo goed als niets op de andere. Wanneer ik dus moet toegeven, dat er ten aanzien van de Openbaring verschil bestaat, dan volgt uit het door mij voorgelezene toch ook, dat er bij de heeren van de Rede nog veel meer allerlei begrippen en denkbeelden daaromtrent bestaan en dat ook zij blijken het onderling niet eens te zijn.

(De heer HUGENHOLTZ: Wij hebben de Rede nooit onfeilbaar genoemd.)

---

7. Jacobi:
„Vernunft ist unmittelbares Gefühl von der Existenz des „Uebersinnlichen".' (W. W. III, 351 ff., 318, 378.)
8. Fries:
„Vernunft ist die unmittelbare Selbstthätigkeit der Erkenntniskraft." (Syst. d' Log. S. 341.)
9. Fichte:
„Die vernunft is nicht ein Ding, das da sei und bestehe, sondern sie ist Thun, lauteres, reines Thun." (Syst. d. Sittenl. S. 63.)
10. Schelling:
„Vernunft ist das Erkennen, in welchem die ewige Gleichheit sich selbst erkennt." (W. W. I. VI. S. 141. ff.)
11. Hegel:
„Die Vernunft ist die an und für sich seiende Allgemeinheit und Objectivität des Selbstbewusztseins." (Encykl. § 437.)
12. Chr. Weisse:
„Vernunft ist das Fürsichsein der reinen metaphysischen Kategorie in Gestalt der Vorstellung, des denkenden Erkennens." (Gr. de Met. S. 556.)
13. Herbart:
„Vernunft ist das Vermögen der Ueberlegung." (Psych. u. Wiss. II. § 117.)
14. H. Ritter:
„Vernunft ist das Vermögen, von welchem alle zweckmässigen Thätigkeiten unseres Lebens ausgehen." (Syst. d. Log. u. Met. I. 231.)
15. Erdmann:
„Vernunft ist allgemeines Selbstbewusztsein." (Vorlesungen üb. Glaub. u. Wissen, 1837, S. 141.)

En ik heb nooit mijn Kerk onfeilbaar genoemd.

(De heer HUGENHOLTZ: Neen, maar wel de Openbaring.)

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer nu blijkt, dat zelfs Kant en de andere genoemde heeren begonnen zijn, met over de Rede te spreken, zonder dat zij tot eene gelijkvormige definitie konden komen, dan zal het niet verwonderen, dat ook de geachte afgevaardigde uit Emmen en de andere sprekers over de Rede gesproken hebben op eene wijze, die de vraag doet rijzen: hebben zij er wel helder over nagedacht, wat de Rede is? Men kan niet zeggen, dat men uit de Rede kan putten, als men onder die Rede verstaat het formeele denken. En juist die Rede heeft door de zonde niets geleden. Zij kan lijden door de zonde van het vele drinken, door verzwakking van de hersenen, maar in een gezond mensch niet. Maar in de tweede plaats is er eene *materieele* Rede, de haard van onze zedelijke, religieuse en aesthetische beseffen, waardoor wij gemeenschap hebben met de ideale wereld. Omgekeerd krijgen wij in deze materieele Rede uit de natuur en de historie de indrukken van de wereld van buiten naar binnen, en dan gaat de formeele Rede aan het werk. Maar daarom mag men in dien laatsten zin de Rede nog niet stellen tegenover de Openbaring, want niet de Rede staat tegenover de Openbaring, maar wel de natuur, de conscientie, de historie, enz.

---

16. Schopenhauer:
Vernunft ist „das Vermögen der Begriffe". (W. a. W. u. VI. Bd. § 515.)
17. Lotze:
Vernunft ist „Fähigkeit, ewige Wahrheiten unmittelbar in sich zu vernehmen". (Gr. d. Psych. § 101.)
18. Volkmann:
Vernunft ist „der Inbegriff der ethischen Grundsätze". (Lehrb. d. Psych. II[4]. 491.)
19. v. Hartmann:
Die menschliche Vernunft ist „ein Strahl der allgemeinen ewigen Weltvernunft". (Phänom. d. Sittl. Bew. S. 332.)
20. Wundt:
Vernunft ist „diejenige Wirksamkeit des Denkens, welche die Bearbeitung der Wirklichkeit durch Ideen ergänzt, die alle Erfahrung umspannen und doch keiner Erfahrung angehören". (Syst. d. Phil. S. 189; Exh. 2 S. 510.)
21. H. Wolff:
„Vernunft ist der Gesammtausdruck für die höchste, umfassendste, gesteigertste Bethätigung des gesammten Seelenlebens des Menschen." (Handb. d. Log. S. 162.)

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot een tweede punt en wel tot de quaestie van de invoerrechten. Ik heb het geestelijke laten vooropgaan en kom nu tot de stoffelijke zaken, naar de hier gemaakte opmerking, dat bij de Hollanders twee dingen altoos houvast hebben, ten eerste de *religie* en ten tweede de *negotie*, zooals onze vaderen het noemden. Dit erken ik niet alleen gaarne, maar ik hoop ook, dat die twee er bij ons volk nooit zullen uitgaan, want ik zou het ellendig vinden, als het òf zijn religie òf zijn negotie prijsgaf; houdt het die beide vast, dan kan het 't land goed gaan.

Wat de invoerrechten betreft, wil ik er op wijzen, dat uit de Troonrede duidelijk blijkt, dat het opgetreden Kabinet die invoerrechten fiscaal bedoelt, want er staat uitdrukkelijk, dat, waar de toestand van 's Rijks schatkist onvoldoende is of zal blijken, in de eerste plaats tot verhooging van het tarief van invoerrechten zal worden overgegaan om dit tekort aan middelen te dekken. Er is dus in het uitgangspunt van eene verhooging van het tarief in den zin van protectie geen sprake; maar er staat in dezelfde Troonrede wel bij, dat die verhooging van het tarief tevens zal kunnen strekken tot bevordering van den nationalen arbeid. Wat is daarmede uitgesproken? Men kan hebben tweeërlei fiscaal tarief. Een fiscaal tarief, waarbij men het recht uitsluitend legt op datgene, wat in het eigen land noch geproduceerd noch verwerkt wordt, zooals in het Engelsche tarief tot voor korten tijd bijna uitsluitend het geval was. Of wel, men kan het fiscaal tarief ook doen drukken op den invoer van goederen, die tevens door eigen industrie of landbouw worden voortgebracht, zoodat het fiscaal tarief ook tevens de strekking heeft om te protegeeren. Er blijkt dus uit, dat, wat deze twee stelsels betreft, het Kabinet gekozen heeft vóór eene tariefsverhooging, fiscaal, maar niet in den zin, alsof die rechten uitsluitend moeten geheven worden van hier niet geproduceerde en niet verwerkte goederen.

De geachte afgevaardigde uit Rotterdam heeft in zijn rede de opmerking gemaakt, dat in de Memorie van Antwoord ten dien opzichte een blunder is begaan, — hij heeft dit woord niet gebruikt, maar het komt er toch op neer —, en de geachte afgevaardigde uit Groningen heeft dien blunder op rekening van mijn geachten ambtgenoot van Financiën gesteld, door te zeggen, dat hij meende, dat in de Memorie van Antwoord zeer duidelijk twee stijlen voorkwamen: een gespierde stijl, dien hij beleefdelijk mij toekende, en een *niet*-gespierde stijl, dien hij op rekening schoof van den Minister van Financiën. Zelf ben ik voor zulke prikken niet gevoelig, maar waar het mijn ambtgenoot betreft,

wil ik toch aan het beter oordeel van den heer Drucker de vraag onderwerpen, of hij hiermede niet den Minister van Financiën min of meer heeft geridiculiseerd, of althans zoo gesproken, dat zijn rede een lach wekte, waarvan de tol werd betaald door den Minister van Financiën? Als hij zich de zaak indenkt, zal hij zelf gevoelen, dat hij, ter wille van de onderteekening van de Memorie door den Minister van Financiën, — een normaal feit, dat bij alle Kabinetten is voorgekomen —, zich niet had mogen veroorloven, den Minister van Financiën in een min aangenaam licht te plaatsen. Eéne zaak wil ik mededeelen en die kan den heer Drucker tot openbaring en zelfkennis strekken: De bewuste passage was *niet* van den Minister van Financiën. Ik had haar gesteld en ik zal ook tegenover den geachten afgevaardigde uit Rotterdam de verdediging ervan op mij nemen.

In het Voorloopig Verslag wordt op bladz. 6 gelezen: „Beperking der concurrentie met het buitenland zal immers alleen verkregen kunnen worden door vermindering van invoer en hiervan zal vermindering van de opbrengst der rechten het noodzakelijke gevolg zijn." Op die zinsnede en op geen andere werd in de Memorie van Antwoord geantwoord. Wat was de bewering in het Voorloopig Verslag? Deze: wanneer gij een recht wilt nemen, dat strekken zal, om onze eigen industrie meer werk te geven, treft het alleen doel, als het den invoer belet of vermindert; wanneer gij daarentegen bedoelt, geld uit uw tarief te slaan, dan helpt het niet, want als gij het recht verhoogt, vermindert de invoer en brengt het recht juist minder op. Het ging dus om de vraag, of daar, waar invoerrecht op in het land geproduceerde goederen geheven wordt, de invoer vermindert en de uitvoer afneemt, ja dan neen. Daarop werd in de Memorie van Antwoord gezegd: Duitschland, dit zal men toestemmen, heft een recht, dat ongetwijfeld protectionistisch is; dat heeft daar eene reeks van jaren geheerscht. Wat is nu de uitkomst geweest? Is de industrie gebaat? Ja, want het aantal personen, in de industrie werkzaam, is geklommen met zooveel millioenen. Heeft het meerdere bate voor de schatkist afgeworpen, ja dan neen? Ja, want het bedrag aan inkomende rechten is in Duitschland gestegen. Is de invoer toegenomen of afgenomen? De invoer is toegenomen, evenals de uitvoer. Het resultaat was dus: meer arbeiders, meer industrie, vermeerdering van invoer, van uitvoer en van opbrengst van rechten.

En wat heeft de geachte afgevaardigde uit Rotterdam daartegen aangevoerd? Hij heeft gezegd: ik laat de periode tusschen '92—'94, toen de tariefoorlog tusschen Rusland en Duitschland is uitgebroken,

er buiten. Maar ik wensch te constateeren, dat, toen het tarief vóór 1892 20 pct. hooger was, de toeneming van den invoer en de opbrengst van het tarief niet zoo hoog is geweest als in de periode na 1894, toen het tarief tusschen Duitschland en Rusland met 20 pct. verminderd was.

Wat is hiermede aangetoond dan slechts dit, dat, wanneer het tarief te hoog wordt, het den invoer minder doet toenemen, dan wanneer het laag en matig is. Maar wie heeft dit ontkend? Niemand heeft dit betwist. Maar ging hierover het geding? Neen, het geding liep hierover, of in absoluten zin kon gezegd worden, dat protectionistische invoerrechten den invoer verminderen. Ter beantwoording van die vraag kon hetgeen hij aanvoerde echter niet dienen, omdat hij niet gewezen had op de stuiting of vermindering van invoer, maar alleen daarop, dat in de eene periode de invoer sneller, in de andere minder snel was *toegenomen*. In beide gevallen erkende hij zelf toeneming van invoer en dit is niet een bewijs *tegen*, maar integendeel *voor* hetgeen in de Memorie van Antwoord gezegd is.

Ten opzichte van de handelspolitiek in Europa en Amerika moet ik mij eene kleine opmerking veroorloven. Men hoort tegenwoordig nog wel van heeren, die vroeger vrijhandelaars waren en die het geloof aan hun eigen doctrine hebben verloren. Maar men hoort bijna nooit meer van iemand, die eerst het dogma niet was toegedaan en er nu toe bekeerd is. Wij hebben de periode van '40'/42 gehad. Toen ging het omgekeerd. Toen waren bijna overal in Europa de tarieven tamelijk hoog, en toen is de geest van Cobden uit Engeland in Europa binnen getogen en heeft stormenderhand geleerden en staatslieden veroverd. Toen was bijna met elk jaar toegenomen het aantal van hen, die voor den free-trade optraden. Maar tegenwoordig staat het zoo, dat in Europa Engeland en ons land tot voor korten tijd nog de eenige landen waren, waarvan men kon zeggen, dat er, althans in zekeren zin, met eene zekere mate, het vrijhandelstelsel werd toegepast, terwijl in alle andere landen, achtereenvolgens in het Noorden, in het midden, in het Westen en in het Oosten, van lieverlede overal tot verhooging van tarieven is overgegaan. Zeker zou men nog kunnen zeggen, dat Engeland dan toch het Rijk is, waar de groote overwinning op financieel en industrieel gebied behaald is en dat het toch aan het vrijhandelsstelsel zijn bloei en grootheid dankt. Maar daarin is eenige kentering gekomen. Gelijk de heeren toch weten, is de *Times* in Engeland wat men zou kunnen noemen het weerglas der publieke opinie, en nu is een maand geleden, den 6den November, in de *Times* opgenomen een schrijven van Bernard

Samuelson, een man die, als List, is begonnen te dweepen met het free-trade-stelsel. In dat schrijven heet het: „Sir, I have been, during the course of an industrial career extending over nearly 60 years, a supporter of the policy of free-trade, and it is not without hesitation that I venture to approach the question whether, under the circumstances in which the country finds itself, some departure from that policy may not be indicated. The solution is urgent. In these conditions it is not surprising that many free-traders, like myself, have asked themselves whether a recourse to Customs duties all round of moderate amount may not be admitted as a legitimate source of revenue. Ours is the only State holding the dogma, that no Customs duty is admissible which is also protective." Vervolgens stelt hij in het licht, hoe treurig het met de Engelsche financiën langzamerhand geworden is, en doet dan uitkomen, dat de stijging der inkomsten niet te danken was aan vermeerdering van welvaart, maar aan het accres van staatsinkomsten b.v. door de successiebelasting. „Salvation has been found in the death of millionaires." Deze uitspraak mag geacht worden tot voor korten tijd ook op ons land toepasselijk te zijn geweest.

Nu kan men vragen, wat het er toe doet, dat die man dit schrijft? En dan antwoord ik, dat de redactie der *Times* zelf daarin aanleiding heeft gevonden van haar meening te doen blijken, waar zij zegt: „There was then a heavy tea duty, a heavy sugar duty, a timber duty, that brought in a considerable sum." En het volgende is wel het gewichtigste: „and a shilling duty on imported corn wich would now yield a large revenue without the smallest perceptible pressure on the consumer." En na dat eerst historisch uiteengezet te hebben, zegt dat blad: „But the reimposition, for instance, of the shilling duty on corn, wich mr. Lowe threw away, in a fit of economic pedantry, would not be felt, and there are other articles of general consumption that would bear a small import". De schrijver eindigt met te zeggen: „no doubt, too, the reasons in favour of such a system are greatly strengthened by the development of the modern policy of „Trusts", wich possess the power of flooding the British market, for a time at least, with goods below cost price".

Is het nu niet opmerkelijk, dat, terwijl eenige jaren geleden een „editor van *de Times*" zijn ontslag van de directie zou gekregen hebben, als hij een woord ten gunste van protectie had durven spreken, thans niet alleen zulke stukken opgenomen worden, maar de editor der *Times* zelf protectionisme aanbeveelt? En wanneer men daarbij nu raadpleegt wat andere personen over deze quaestie in Engeland gezegd hebben,

en hoe ook zij zich daarover uitlaten, dan ziet men, dat die afval in Engeland al verder en verder gaat. Samuel Morley liet er zich aldus over uit: „There can be no doubt that we are suffering from the operations of foreign tariffs. Let us boldly say, that if these duties continue, Engeland will have to retaliate".

Kardinaal Manning, die vroeger ook een dweeper met den free-trade was, schreef: „I have believed in free-trade all my life, but my fear is that it will not last. It prospered when all its conditions were in our favour, but this does not prove that it will prosper, when the conditions are extensively changed."

Men kan zich zelfs beroepen op Stuart Mill, die in zijn *Principles of Political Economy* zegt: The only mode in which a country can save itself from being a loser by the revenue duties imposed by other countries on its commodities is, to impose corresponding revenue duties on theirs."

Ik zou nog meer citaten kunnen aanhalen, maar wat ik voorgelezen heb is voldoende. Men kan overigens in het werk van Curtis, getiteld *Protection and Prosperity* alles vinden wat noodig is om over de détails te oordeelen. En wanneer men daarbij rekent met het feit, waarop reeds herhaaldelijk gewezen is, dat de vorige Minister van Financiën, de heer Pierson, natuurlijk geen oogenblik er aan dacht, den free-trade te verlaten, maar toch in gelijken zin min of meer een spoor legde, waarop het voor een volgend Kabinet het voortglijden niet ongemakkelijk zou zijn, zal men toch moeten toegeven, dat de kans niet zóó slecht staat voor de protectie, of het kon wel eens gebeuren, dat de free-trade binnen niet zoo langen tijd de wereld uit was. Ik zeg dat niet, omdat ik voor mij zelf, of de leden van dit Kabinet als zoodanig, als voorstanders van protectie optreden; integendeel, wij zijn allen te zeer overtuigd van de uitnemende uitkomsten, die op handelsgebied de tot dusverre bestaande orde van zaken voor ons land heeft opgeleverd, om niet eerst na wikken en wegen van alle omstandigheden en van artikel voor artikel in verband met de productie, den uitvoer en de consumtie in andere landen, er toe te willen overgaan om van systeem te veranderen.

Maar wanneer er geld noodig is en wij zonder dat geld niet vooruit kunnen en het dan in het Nederlandsche Parlement telkens wordt voorgesteld, alsof de vrijhandel het heilige huisje was, waaraan men niet mag raken, geloof ik, dat het toch zijn goede zijde kon hebben, aan te toonen, hoe het met deze quaestie in Amerika en Europa staat, en er eens aan te herinneren, dat ook in Engeland de barometer aan het

dalen is en eveneens in ons land van lieverlede de toestand zóó is gewijzigd, dat de gedachten een anderen weg opgaan.

Het heeft mij dan ook genoegen gedaan, dat ook van de linkerzijde door meer dan één spreker eene opinie geuit is, die dat à tort et à travers bestrijden van elk beschermend tarief niet meer volhield. Al is het dus, dat dit Kabinet fiscaal de verhooging van de tarieven heeft opgezet, wanneer die verhooging tevens kan strekken tot bevordering van den nationalen arbeid, dan meent het Kabinet, dat er termen zijn om daartoe over te gaan, te meer, omdat ons land in dat opzicht in eene positie verkeert, die geheel exceptioneel is. Ik heb laten opmaken per 10,000 inwoners een staat van de inkomende rechten in duizendtallen van guldens, die in het jaar 1898 geheven zijn in de verschillende landen. Die staat geeft aan, dat in Engeland 64, in Noorwegen 107, in Denemarken 86, in Zweden 76, in Zwitserland 77, in België 36 en in Nederland 18 per 10,000 inwoners geheven is. De cijfers zelve toonen dus aan, dat onze verhouding zoodanig is, dat wij met eene zekere verhooging van tarief op zich zelf nog niet geacht kunnen worden tot een exorbitanten maatregel over te gaan, al verzuim ik niet, daarbij zelf te erkennen en in herinnering te brengen, dat... onze accijnzen zeer hoog staan en die in andere landen lager zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Nu ik dit punt heb afgedaan, zou ik u willen vragen, hierbij mijn rede te mogen afbreken, om haar morgen voort te zetten.

Handelingen, blz. 320—325.

Vergadering van 5 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Ik eindigde gisteren met te constateeren, dat, waar in de Troonrede gesproken wordt van verhooging der tarieven van de invoerrechten, die verhooging door dit Kabinet bedoeld is in fiscalen zin en wel voornamelijk ter verkrijging van die middelen, die noodig zijn om de sociale hervormingen met kracht door te zetten.

Ik veroorloof mij, thans met een enkel woord te spreken over de Vredesconferentie en over den toestand, die door het uitbreken van den oorlog in Zuid-Afrika ontstaan is. Ik zal daarbij niet antwoorden op de interpellatie, door den heer Van Kol gehouden en gericht tot mijn geachten ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken, daar zij door dezen zal worden beantwoord.

Door den heer Michiels van Verduynen is nogmaals teruggekomen op de vraag, gedaan in het Voorloopig Verslag, om zoo mogelijk de stukken, gewisseld tijdens de bijeenroeping van de Vredesconferentie, aan de Kamer over te leggen. Ten deele is daarop reeds geantwoord door den heer Van Karnebeek. Ik wensch er mijnerzijds nog bij te voegen, dat ik betwijfel, of de overlegging van die stukken aan den geachten spreker al het licht zou verschaffen, dat hij wenscht. Hoogstwaarschijnlijk hebben de onderhandelingen meest mondeling plaats gehad, dikwijls zelfs zonder het achterlaten van een pro memorie. Wat de vraag zelf betreft, of de minuten van de stukken, die in ons bezit zijn, kunnen overgelegd worden, zoo is deze niet anders te beantwoorden, dan in de Memorie van Beantwoording geschied is. Wij kunnen dit niet doen zonder de toestemming van de Mogendheden, en het komt der Regeering niet raadzaam voor, een verlof aan te vragen, dat hoogstwaarschijnlijk zou geweigerd worden. Wij zullen moeten afwachten of de Kamer, als Kamer, haar verlangen zal te kennen geven, dat de Regeering tot zoodanige aanvrage zal overgaan; dan zullen wij dit doen, zonder echter voor het goede gevolg van de aanvrage te kunnen instaan.

Wat de zaak zelve betreft, en met name mijn persoonlijke houding, vroeger als lid der Kamer, in verband met de houding, nu door het Kabinet aangenomen, daarop is de heer Borgesius nogmaals teruggekomen. Hij heeft er in de eerste plaats op gewezen, dat wel terdege door de anti-revolutionaire partij de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden bij de stembus gebruikt waren als „machine de guerre" tegen het vorige Kabinet, en hij heeft zich daarbij beroepen op hetgeen

gezegd is op meetings te Amersfoort en te Hilversum. Hij heeft niet aangehaald, wat daar gezegd is. Het zou dus kunnen wezen, dat daar gezegd was, dat de verhouding tot de Vredesconferentie niet was geweest conform den eisch; dan ware daarin niets afkeurenswaardigs. Maar gesteld, men ware verder gegaan, dan ontken ik, dat daarvoor de anti-revolutionaire partij of welke andere ook, verantwoordelijk kan gesteld worden. Want wel heeft de geachte afgevaardigde opgemerkt, dat door den voormaligen afgevaardigde uit Sliedrecht het vorige Kabinet er op gewezen was, dat de leus van anti-papisme had bijgedragen om het in den zadel te zetten, maar men zal onderscheid moeten maken tusschen hetgeen door een enkel persoon op twee meetings gezegd is en wat generaal het geheele land door, in tal van geschriften, destijds als middel gebezigd is om bij de stembus de meerderheid te behalen. Dat tusschen het gesprokene op die meetings en het vroeger gebezigd anti-papisme ten deze een groot onderscheid bestaat, zal de geachte afgevaardigde kwalijk kunnen ontkennen.

In de tweede plaats is de heer Borgesius nogmaals teruggekomen op hetgeen ik gesproken heb op 4 December ten vorigen jare, toen ik het toenmalig Kabinet de vraag stelde, of het niet zou overgaan tot het indienen van een aanbod van mediatie. In de Memorie van Beantwoording is dit punt afgedaan en gezegd, dat de voormalige afgevaardigde uit Sliedrecht gestemd had tegen de verdragen en, zooals blijkt uit den toon en den geest van de „speech" op 4 December, toen wel later de vraag had gesteld, of men thans tot mediatie zou overgaan, maar dat hij die vraag niet serieus, maar als satire deed. De geheele toon van hetgeen de geachte afgevaardigde heeft voorgelezen, bewijst dat, zoodat hij geen recht heeft, uit hetgeen toen als satire, als argumentum ad hominem gezegd is, eene aanklacht tegen den houder der redevoering af te leiden.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde hier ter sprake gebracht de psychologische momenten, die waren voorgekomen en waarin iets gedaan had kunnen worden. Hij zeide, dat het bleek, dat ik daaraan destijds niet gedacht had, wijl er geen woord van in mijn rede voorkwam. De geachte afgevaardigde weet zoo goed als ik, hoe men nooit mag redeneeren uit een argumentum e silentio. Ik behoef dus op de onwaarde van dat beroep niet verder in te gaan. Mag ik den geachten afgevaardigde nu echter van mijn zijde een positief argument en bewijs leveren, dat hij zich vergist? Ik zal dit positieve argument niet hier in de Kamer uitspreken, wat mij niet zou voegen, maar ik zal den geachten afgevaardigde het middel aan de hand doen om, wanneer hij

werkelijk achter de waarheid wenscht te komen, die te leeren kennen. Hij vervoege zich dan bij zijn vriend, mr. Kerdijk, het geachte voormalige medelid van deze Kamer, wiens afwezen wij allen zoozeer betreuren, en wanneer hij dan informeert naar eene vergadering, te diens huize gehouden, waaraan ook ik heb deelgenomen, zal hij het bewijs kunnen bekomen, dat door mij ook toen wel degelijk aan het psychologisch moment gedacht is, dat ik er toen zelfs werk van gemaakt heb, en tevens, waarom ik op 4 December daarover niet *mocht* spreken.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde nogmaals de beschuldiging herhaald, dat ik door mijn houding zou aangemoedigd en geprikkeld hebben de agitatie in den lande in zake Transvaal. Wanneer ik pertinent verklaar, dat dit niet zoo is en de geachte afgevaardigde uit Zutphen houdt het toch staande, dan zal ik hem desverlangd *en privé* de getuigen noemen, van wie hij hooren kan, hoe ik, verre van de agitatie te prikkelen, integendeel die agitatie heb zoeken tot bedaren te brengen.

Ik wensch op grond van een en ander nogmaals te constateeren, in de eerste plaats, dat mijn verzet tegen de houding van het vorig Kabinet uitsluitend geloopen heeft over hetgeen gedaan is bij de bijeenroeping van de Vredesconferentie; in de tweede plaats, dat ik de neutrale politiek van het vorige Kabinet beaamd heb en luide heb uitgesproken, dat ik de houding van het vorige Kabinet tegenover het buitenland wenschte te steunen in elk opzicht; in de derde plaats, dat ik tegen de vredesverdragen gestemd heb, omdat zij het uitvloeisel waren van besluiten, die in genoemde conferentie genomen zijn; en in de vierde plaats, dat de agitatie niet door mij aangemoedigd is.

Tot zooverre de punten, die door den geachten afgevaardigde uit Zutphen nogmaals te berde gebracht zijn.

Ik kom nu tot de zaak zelve. Wanneer er oorlog uitbreekt tusschen twee of meer Mogendheden, dan heeft elke andere Mogendheid, die souverein is, slechts de keus tusschen twee dingen: dan kan zij zich aansluiten bij een van de oorlogvoerenden en *hostis* worden, of, doet zij dit niet, dan blijft zij volgens het volkenrecht *non hostis*, dat is neutraal. Wanneer men die neutraliteit wil aannemen, dan moet men zich van elke vijandelijke daad onthouden, en voorts *debita diligentia*, gelijk de geijkte phrase is, dat wil zeggen, met klem en kracht beletten, dat die neutraliteit geschonden worde. Voor Nederland, dat 7000 mijlen van het oorlogsterrein gelegen is, was, dit spreekt vanzelf, geen andere houding dan die van neutraliteit weggelegd. Intusschen vernietigt het zijn van neutraal niet het recht van eene souvereine Mogendheid om voor de handhaving van het volkenrecht, het herstel van den vrede

en de handhaving van de humaniteit te spreken, en het recht om daarover te spreken is zelfs voor die Mogendheden, die de tractaten van de Vredesconferentie geteekend hebben, vergemakkelijkt. Er is dus geen de minste quaestie van, of de Staat der Nederlanden heeft als souvereine Staat het recht, om bij elk van de oorlogvoerende Mogendheden ten behoeve van het volkenrecht, van de humaniteit of ook van het herstel van den vrede op te komen. Welke ontvangst aan dat spreken te beurt valt, doet er op zichzelf niet toe, maar het spreekt vanzelf, dat men, ook waar men er het recht toe bezit, bij het overwegen van de vraag, of men daarvan gebruik zal maken, zichzelf heeft af te vragen, of dat tot iets kan leiden. En nu is door mij — ook als Kamerlid — steeds de stelling verdedigd, dat Nederland de minst geschikte Mogendheid is om zich bij dergelijk initiatief met eenig resultaat te mogen vleien. Wil dit zeggen, dat daarom de Nederlandsche Regeering, dat ook dit Kabinet, eenvoudig stil heeft te zitten? Ik oordeel zoo niet; ik acht, dat Nederland ook ten deze diligent moet zijn en blijven, en, wanneer ik aan de Kamer vraag, om ten deze ons eene diligentverklaring te geven, meen ik, er te mogen bijvoegen, dat dit meer is dan eene ijdele phrase.

Ik kom nu tot het hoofdonderwerp van mijn rede, nl. tot hetgeen in de eerste plaats bij eene discussie als deze onderwerp van beraadslaging moet uitmaken, dat is: het Kabinet in zijn verhouding tot de Kamer en tot de verschillende partijen en groepen in die Kamer. Ik wensch daarom achtereenvolgens te bespreken: de geboorte van dit Kabinet; de positie van dit Kabinet; het karakter van dit Kabinet.

In de eerste plaats zijn geboorte. Was die geboorte legitiem, of is juist wat van onderscheiden kanten is beweerd, nl. dat het *spurius* een adjectief, of laat mij liever zeggen een invectief, is, dat naar recht en rede op ons kan worden toegepast? Ik laat de stelling, uitgesproken door den geachten afgevaardigde uit Harlingen, dr. Schokking, hierbij rusten. Het zou mij te ver leiden, op dit oogenblik op die constitutioneele quaestie dieper in te gaan, maar ik meen toch te mogen constateeren, dat een Kabinet geboren wordt uit de samenwerking van de Kroon en eene actie van de stembus, en dat er uit dien hoofde ook tusschen een nieuw opgetreden Kabinet en die actie bij de stembus eene juiste correspondentie behoort te bestaan.

Bestaat die in dit geval? Op tweeërlei wijs heeft men ons het *spurius* zoeken aan te wrijven. In de eerste plaats heeft dat gepoogd de geachte afgevaardigde uit Zutphen, de heer Goeman Borgesius, die ons gezegd heeft: op uw program stond, dat gij in deze

vierjarige periode niet zoudt komen met graanrechten, en ik denk, dat gij dit toch wilt doen. Mijnheer de Voorzitter! Ik moet zeggen, dat, wanneer de heer Goeman Borgesius een stuk had onderteekend, waarin stond, dat hij niet zou komen met eene kiesrechtwijziging, ik den moed niet zou hebben, in eene openbare vergadering in twijfel te trekken, of hij die verklaring wel gestand zou doen. Ik meen hem daarom te mogen vragen, de gronden aan te geven, waaraan hij het recht ontleent om de verklaring, die ook ik ten dezen opzichte onderteekend heb, te betwijfelen, en hier wantrouwen aan de eerlijkheid van mijn woord uit te spreken. Als hij dat gedaan zal hebben, ben ik gaarne bereid, hem nader antwoord te geven op zijn vraag.

In de tweede plaats is door den geachten afgevaardigde uit Leeuwarden, den heer Melchers, de legitimiteit van de geboorte van het Kabinet betwist uit dien hoofde, dat wij wel nu in de Memorie van Antwoord heel Christelijk en lief over andersdenkenden geoordeeld hebben, maar daarentegen bij de stembus de houding hadden aangenomen, alsof we een iegelijk, die niet met ons was, als een ongeloovige, als een Christusverwerper, wilden te lijf gaan. Het zij mij echter veroorloofd, al aanstonds op te merken, dat ik mij niet aansprakelijk stel, noch stellen mag, voor alles wat bij de stembus is voorgevallen. Er is reeds op gewezen, dat niemand den moed zou hebben, een van de leden of leiders der liberale partij hier publiek aansprakelijk te stellen voor het dusgenoemde „schandelijke stuk" te Rotterdam, en zoo kan men ook mij niet verantwoordelijk stellen voor de excessen, door anderen begaan. Verder merk ik op, dat, gelijk er op Java een Hoog en een Laag Javaansch gesproken wordt, zoo ook op politiek gebied in Nederland een Hoog Nederlandsch wordt gesproken in deze Kamer en een Laag Nederlandsch bij de stembus. Maar, mits ik die twee reserves maak, — en ik kan niet denken, dat een van de leden der oppositie mij het recht daartoe betwisten zal —, dan meen ik ook te kunnen aantoonen, dat ik vóór de stembus heb gesproken gelijk ik het heb gedaan in de Memorie van Antwoord. Toon ik dit aan, dan vervalt hiermede de aanklacht, tegen mij ingebracht.

Er is gezegd, dat in de Memorie van Antwoord door mij is betoogd, dat uit het liberaal zijn nog niet volgt, dat een liberaal niet aan God kan gelooven of niet Gods wil beoogt te doen. Welnu! ik heb in een blad, *De Standaard* genaamd, in nummer 8956, uitgekomen Maandag 3 Juni, dus vóór de stembus, dit gezegd: „Men werpt tegen, dat wij ons vergissen. Ook ons, liberalen, zoo beweert men dan, is het om Gods wil te doen, om Gods wil óók in het Staatsbeleid. Alleen maar, wij

beelden ons niet in, dat de wil van God ons op eene bijzondere wijze geopenbaard is, maar houden staande, dat integendeel ons de taak is opgelegd, om uit de natuur, uit de ervaring en uit onze rede, in elk gegeven geval, op te maken, hoe behoort gehandeld te worden. Die tegenwerping verstaan wij, en we ontkennen allerminst, dat er vrijzinnige denkers zijn, die metterdaad gevoelen, aan een Hoogeren wil onderworpen te zijn, en die de kracht van hun overtuiging juist aan het bewustzijn ontleenen, dat ze naar hun beste weten, overeenkomstig dien Hoogeren wil, pogen te handelen. Bij de zoodanigen spreekt het geweten in het Staatsbeleid mee."

Ik mag vragen, of dit iets anders is dan in de Memorie van Antwoord staat. En wanneer ik opsla de rede, in Utrecht gehouden, — ik zou dit anders niet doen, maar de heeren hebben zelf die rede hier geintroduceerd —, dan lees ik op bladz. 6: „Wij keuren hier niemands geloof, noch zitten hier als kettermeesters over het ongeloof onzer medeburgers. Onzer is hier alleen de vraag, wie met ons uit den wortel der Schrift tot gelijke *staatkundige* overtuiging is gekomen."

Welnu, naardien hieruit blijkt, hoe ik persoonlijk vóór de stembus mij evenzoo heb uitgelaten als in de Memorie van Antwoord, zullen de heeren toch wel toestemmen, dat hun aanklacht tegen mij ook ten deze vervalt. Men zou echter kunnen zeggen: ja, maar gij waart toch bij de stembus niet zoo conciliant als nu. Dat geef ik toe. Maar ik zou wel eens willen weten, hoe het anders mogelijk was. Ik begrijp niet, hoe men bij de stembus, waar het gaat om de meerderheid te verkrijgen, kan zeggen: laat ons conciliant zijn. Dan zou het een spiegelgevecht worden, geen wezenlijke bataille, en het mooie zou er dan af zijn. Maar zegt men: dat conciliante gebruikt gij — want dat was de bedoeling — om uw eigen positie te versterken, want in uw natuur zit dat zoo niet, en, wanneer voor den dag kwam uw eigen natuur, dan zou men wat anders zien, — dan wil ik den heeren even aantoonen, dat ik mij reeds 24 jaar geleden precies zoo heb uitgelaten, en waar ik toen reeds zoo conciliant was, zullen zij het mij niet kwalijk nemen, dat ik op mijn ouden dag niet minder conciliant ben dan toen. Wanneer ik toch *Ons Program* opsla, dan staat daar met zooveel woorden, dat dit boek geschreven is niet „om uitsluitend een land te bevredigen, waarin niet dan Calvinistische anti-revolutionairen wonen, maar bedoelt, de voorwaarden van edeler existentie en natuurlijker ontwikkeling, dan ons thans gegund zijn, te bieden aan een Rijk van gemengde bevolking. Eene schets derhalve, wel van anti-revolutionaire zijde uitgaande, maar toch bestemd voor het heele land, d.i. er op aan-

gelegd om een modus vivendi te bieden aan alle partijen. Zeer zeker met den partijstempel, d.i. met den ijk onzer beginselen, gewaarmerkt, maar desniettemin in aard en strekking nationaal. Maar evenmin doe de tegenstander ons het onrecht aan, om uitsluitend op het eigenaardig gekleurde in onze voorstelling te letten, en zie hij in, dat dan eerst van zijn standpunt onze voorslag op zij zal gedrongen zijn, indien bewijsbaar is, dat voor hemzelf in een Rijk, dat overeenkomstig de hier ontwikkelde beginselen geregeerd werd, de existentie minder wenschelijk, minder verheffend, min edel zou zijn!"

Waar ik dit 24 jaren geleden schreef in mijn qualiteit — zooals de heeren het gelieven te noemen — van demagoog, mag het niemand verwonderen, dat ik thans als bewindsman niet minder conciliant optreed. Of is het niet juist gezien, dat wie hier staat als bewindsman, niet geroepen is om de belangen van ééne partij waar te nemen, maar om de belangen van het land te dienen? Zou niet elke bewindsman, die, hier staande, de belangen van landgenooten, die niet tot zijn partij behooren, verwaarloosde of hen in hun rechten te na kwam, beter doen met hoe eer hoe liever deze plaats te verlaten? Ik wil daarom niet zeggen, dat ik die conciliatie zoo ver drijf, dat ik gaarne zou zien, dat het op een allegaartje uitliep. Integendeel, ik wensch, als het kan, het liefst terug te keeren tot de duïteit van twee partijen tegenover elkander, die om en om gedurende vier jaren aan het bewind zijn. Wat is opgemerkt door den geachten afgevaardigde uit Goes, den heer De Savornin Lohman, dat, wanneer de liberalen niet van hun kant ons min of meer dwang hadden aangedaan, zelfs deze tweeheid niet zou bestaan, kan ik niet beamen. Er is, niet door hem, maar door anderen, gewezen op Engeland en wel op Gladstone. Men heeft gezegd: Gladstone was toch een orthodox man, maar hij heeft nooit den godsdienst in de politiek gemengd. Dit is zoo, maar dit juist heb ik altijd in Gladstone als eene groote fout beschouwd, en de uitkomst heeft getoond, dat toen de „grand old man" heenging, zijn geheele partij verliep en uiteenviel en dat dientengevolge de liberale partij in Engeland thans in die min aangename positie verkeert, die wij allen kennen en waarvan wij weten, hoe zij schadelijk nawerkt ten opzichte van de geheele Europeesche politiek.

De geachte afgevaardigde uit Schoterland, de heer Van der Zwaag, heeft in verband met de geboorte van het Kabinet gezegd: ja, maar gij hadt volgens art. 21 van uw anti-revolutionair program moeten maken een staatkundig program en daarop een vast accoord moeten aangaan. Het zij mij vergund, den geachten afgevaardigde te doen opmerken,

dat hij volkomen gelijk heeft, als hij zegt, dat wij dit hadden *kunnen* doen, maar hij is het bewijs schuldig gebleven, dat wij het ook hadden *moeten* doen. Er staat, dat het *kan*, niet dat het *moet* geschieden. Wanneer men iets kan doen, en men doet het niet, dan zie ik niet in, welke aanmerking daarop te maken is. Maar in de tweede plaats zij het mij vergund, hem te doen opmerken, dat de coalitie, waarvan de resultaten in dit Kabinet aan de Kamer worden vertoond, niet bij de stembus, maar eerst na afloop van de verkiezingen en bij de formatie van het Kabinet is tot stand gekomen. Tot dat oogenblik is door de anti-revolutionaire partij met geen enkele Staatspartij onderhandeld. Er hebben noch besprekingen, noch schriftelijke onderhandelingen plaats gehad, en wanneer de geachte afgevaardigde zegt: gij hebt in onderscheidene districten toch op candidaten van andere partijen gestemd en die andere partijen hebben ook op uw candidaten gestemd, dan is ook dit volkomen waar. Maar de geachte afgevaardigde weet zelf wel, dat dit gegaan is bij wijze van stemuitruiling. Wanneer de heeren dit begrip niet kennen, zou ik hun aanraden, dit eens na te gaan in de electorale historie van Duitschland, waar deze handelwijze bij de stembus reeds voor jaren in practijk was, of in *De Standaard*, waar reeds in 1874, meen ik, ditzelfde stelsel door mij bepleit en verdedigd is.

Ik meen hiermede wederlegd te hebben alles wat de legitimiteit van de geboorte van het Kabinet betreft. Ik kom nu tot het tweede punt, dat mij iets langer zal bezighouden: *de positie* van het Kabinet, d.i. de verhouding van het Kabinet tot de verschillende groepen in de Kamer. Men is in Frankrijk gewoon, wanneer een nieuw Kabinet is opgetreden, den volgenden dag in de dagbladen artikelen te lezen onder het opschrift: *Ce Cabinet sera-t-il viable?* Ik ken voor viable geen gelijk staande uitdrukking en kan het dus niet in het Hollandsch vertalen, maar de heeren weten, wat de bedoeling ervan is. En dan meen ik te mogen zeggen, dat het Kabinet zich bij zijn optreden rondborstig over zijn positie verklaard heeft. Geen oogenblik heeft het als homogeen Kabinet geposeerd, integendeel heeft het zich van meet af aangediend als coalitie-Kabinet, gebaseerd op de methode van wederzijdsche inschikkelijkheid.

Het heeft mij verbaasd, dat, waar leden van deze Kamer erkend hebben, dat niet anders dan een coalitie-Kabinet kon zijn opgetreden, zij, na dit erkend te hebben, toch op allerlei gebied de leden van het Kabinet aan den tand gingen voelen en aan een iegelijk vroegen: zult gij uw bijzondere opiniën in den boezem van het Kabinet en in de verhouding tot de Kamer doorzetten? Men heeft daartoe het recht niet. Men kan de rechtmatigheid van een coalitie-Kabinet ontkennen

en ieder der leden van dat Kabinet aansprakelijk stellen, de consequentiën van zijn beginselen door te voeren. Erkent men echter de rechtmatigheid van een coalitie-Kabinet, dan vervalt daarmede het recht, te zeggen: Gij hebt u vroeger aldus uitgelaten en moet thans dienovereenkomstig handelen, of wat op hetzelfde neerkomt: Gij hebt een compromis bezegeld, maar gij zult dit verscheuren.

De geachte afgevaardigde uit Zutphen heeft uit het feit, dat het Ministerie een coalitie-Kabinet was, afgeleid, dat het dan wel een zwak Kabinet zou zijn. Ik voor mij geloof toch altijd, dat het kans heeft, wat dit punt betreft, sterker te zijn dan het Kabinet, waarvan hij zelf deel uitmaakte, want als men feitelijk een coalitie-Kabinet heeft, onder den *naam* van een homogeen Kabinet, is men nog zwakker. In de tweede plaats heeft hij er als grond van zwakheid van het Kabinet op gewezen, dat het de conservatieve middenstof onder de kiezers was, die ditmaal naar ons oversloeg en ons de overwinning bezorgde, maar die ons dan ook dwingen zou, den conservatieven kant uit te gaan. Ik meende er uit te moeten opmaken, dat in 1897 die middenstof met hem is medegegaan, zoodat zijn Kabinet in dezelfde positie verkeerde als wij nu, dat wil zeggen, dat ook hij zijn meerderheid dankte aan de conservatieve middenstof. Consequent zou daaruit volgen, wat ik niet heb kunnen merken, dat de geachte afgevaardigde zelf als Minister conservatief zwenkte; was dit bij hem niet het geval, dan geloof ik niet, dat er veel grond is te vinden voor de vrees, dat ik wel naar het conservatisme zwenken zal.

Wat de ontvangst betreft, door de Kamer aan het Kabinet bereid, is het mij moeilijk, woorden te vinden, die ten volle uitspreken het gevoel van dank, dat ons bezielt, voor de meer dan welwillende wijze, waarop wij zijn bejegend. In de eerste plaats geldt dit de groepen der rechterzijde. Wij stellen het op prijs, dat de twee partijen, die in het Kabinet gerepresenteerd zijn, ons niet alleen met zooveel ingenomenheid hebben begroet, maar ook actief aan het debat hebben deelgenomen. Er is door anderen reeds op gewezen, dat een Kabinet er behoefte aan heeft, niet door zijn partijgenooten in den steek te worden gelaten, en ik spreek er derhalve mijn blijdschap over uit, dat men van bevriende zijde ons gesteund heeft, en ook daarover, dat van die zijde nu reeds op ons critiek is uitgeoefend. Hier geldt: het zijn onze vrienden, die ons onze feilen toonen, en ik meen, dat, door de critiek alleen over te laten aan de oppositie, de positie van een Kabinet eer verzwakt dan versterkt wordt. Ik dank derhalve de heeren Van Kempen, Michiels van Verduynen, Schaepman en Nolens.

Niet minder breng ik een woord van dank aan hen, die gesproken

hebben namens die partijen, die wel tot de rechterzijde behooren, maar hetzij door of buiten mijn schuld, niet in dit Kabinet zitting hebben. Ik bedoel allereerst den geachten afgevaardigde uit Goes, den heer De Savornin Lohman, die ons loyalen steun heeft toegezegd; en het behoeft mijnerzijds wel niet verklaard te worden, dat ik aan den heer Lohman zoo min als aan iemand anders in deze Kamer, wien ook, ooit betwisten zal het recht, om zijn stem, bij welk artikel en welk wetsontwerp dan ook, uit te brengen zooals zijn eed en geweten hem dat voorschrijven.

Evenzoo dank ik den heer De Visser, die namens de Christelijk-historische partij een woord heeft gesproken, en dit Kabinet hoop gaf op samenwerking. Hij stelde deze afhankelijk van de vraag, of wij Christelijk zouden zijn in Christelijk-Germaanschen zin. Ik neem dit gaarne over, maar wenschte het toch liever te veranderen in Christelijk-Nederlandsche beginselen. De beginselen toch van den Staat zijn niet de beginselen, uit de Schrift genomen, maar uit de natuurlijke levensverhoudingen, waarop de Schrift haar stempel slaat.

Ook dank ik den heer Schokking, die de Christelijk-historische partij van Friesland vertegenwoordigt, al heb ik gevoeld en opgemerkt, dat hij hier en daar in de oppositie zal zijn, Over de gewichtige vraag, of in ons land, met zijn gemengde bevolking, absolute of relatieve heerschappij van beginselen moet worden verdedigd, wil ik liefst later met hem discussieeren, wanneer hij eerst zijn gevoelen daaromtrent zal hebben uiteengezet.

Eene uitzondering op het schoon accoord maakte alleen hetgeen de heer Staalman heeft gesproken. Door een der leden van de antirevolutionaire partij is dit daaruit verklaard, dat die geachte afgevaardigde meermalen, zooals men dat vroeger ten opzichte van den heer Pijnappel deed, is gequalificeerd met den naam van „wilde". Ik zal van deze tafel die uitdrukking niet overnemen, maar alleen opmerken, dat het door hem gesprokene een dissonant was in het accoord. Intusschen las ik gisteren toevallig in een werk over muziek deze woorden: „Erscheinen die Dissonanzen im vierstimmigen Satze, so führen sie bei ihrer Auflösung zur Bildung eines neuen Accords". Welnu, indien de geachte afgevaardigde als dissonant dat effect mocht hebben, dan zal, mits in dezen zin, zijn optreden mij verheugen. Voorshands berust ik er daarom in, dat *exceptio confirmat regulam*, in de hoop, dat door een weinig schaduw de glans van het overige accoord worde verhoogd.

De geachte afgevaardigde heeft ook zakelijke bezwaren ingebracht; hij had nl. gewenscht een Kabinet, geformeerd uit de tolken der kleine luyden. Het zij mij vergund, op te merken, dat, blijkens de historie

van ons vaderland, de kleine luyden steeds getoond hebben, niet het hout te zijn, waaruit men Ministers snijdt, en dat daarom in de dagen van onze groote worsteling juist het optreden van Marnix van St. Aldegonde en Willem van Oranje, ten behoeve onzer kleine luyden, voor goed den band onverbrekelijk tusschen die kleine luyden en de nazaten dier huizen gelegd heeft. En wanneer in onze dagen ook mannen als de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Waterstaat, Handel en Nijverheid, hoewel niet tot de kleine luyden behoorende, zich niettemin opmaken, hun krachten ten beste te geven, ten einde voor de belangen der kleine luyden op te komen, dan zie ik niet in, dat men daarmede van den historischen weg zou zijn afgedwaald. Ik zou althans den heer Staalman wel eens willen verzoeken, — hij heeft met name over den Minister van Marine gesproken —, om mij — niet hier publiek in de Kamer, maar dan onder vier oogen — een lijstje mede te deelen van zeeofficieren, die anti-revolutionair en pleitbezorgers der kleine luyden zijn, en die hij meent te kunnen recommandeeren om als Minister van Marine in dit Kabinet te fungeeren. Immers kan er een ongeluk gebeuren. De Minister kan ziek worden; men kan het nooit weten, Waar de gedachte aan de mogelijkheid, dat dit Kabinet zijn Minister van Marine zou kunnen verliezen, mij reeds beangst heeft gemaakt, omdat ik niet zou weten, wie dan als zeeofficier daarin opgenomen zou moeten worden, daar meen ik, dat de heer Staalman mij een grooten dienst zou bewijzen, indien hij mij alvast een zoodanig lijstje suppediteerde. Ik zou het zorgvuldig wegbergen tot tijd van nood.

Echter blijft intusschen de vraag, of de rechterzijde zal opleveren wat men noemt eene working majority. Daarvan kan ik tot mijn leedwezen niets zeggen, want daarover heeft het Kabinet niets te vertellen. Dat hangt van de Kamer af en, zooals de oude Grieken zeiden θεων ἐν γούνατι κεῖται, is het een feit, dat, zonder de heeren als goden te eeren, wij metterdaad van hen afhankelijk zijn. Dit alleen meen ik te mogen verklaren, dat mijns inziens bij een maximum van goede hoop en een minimum van vrees voor verbreking van het accoord, voor het oogenblik, althans voor het eerste jaar, op weg kan worden gegaan.

Ik kom thans tot de linkerzijde. De linkerzijde bestaat uit drie partijen, twee daarvan elk verdeeld in twee fractiën. Vooreerst de liberale partij, waarin, volgens verklaring indertijd van den heer Pierson, twee fractiën zijn. Eenerzijds die van den heer Goeman Borgesius, anderzijds die van den heer Mees. Het bestaan van die

twee fractiën zal zeker niet ontkend worden. Dan hebben wij de vrijzinnig-democraten, en ten slotte de sociaal-democraten, deze laatsten wederom verdeeld in twee fractiën. Misschien zijn er meer, — ik weet het niet —, maar voorloopig hebben we in ieder geval die van den heer Van der Zwaag en die van de overige heeren. In den laatsten tijd is er veel gesproken, of *De Zaaier* het orgaan zal worden van eene derde fractie — de heer Bernstein is een lastig heer — en het zou kunnen wezen, dat de heeren, die zoo van de evolutie leven, ook zelf weer eene evolutie doormaakten, die ten slotte op dissolutie uitliep.

(De heer HUGENHOLTZ: IJdele hoop!)

IJdele verwachting voor u!

Laat mij echter in de eerste plaats een woord zeggen over de houding, aangenomen door de vrijzinnig-democraten, als wier erkend leider opgetreden is de geachte afgevaarde uit Groningen. Zijn houding was volkomen correct. Hij erkende de noodzakelijkheid voor het Kabinet, als coalitie-Kabinet op te treden, en verklaarde met de zijnen te zullen aannemen de houding eener loyale oppositiepartij. Intusschen begon die oppositie hiermede, dat hij zijn ongeloof op den voorgrond stelde, niet ongeloof in den hoogeren zin, maar zijn ongeloof in mij, zijn ongeloof aan de trouw, waarmede de anti-revolutionaire leden van dit Kabinet voor hun beginselen zouden opkomen. Dat er b. v. iets van een pensioenregeling zou komen, daarvan geloofde hij niets. Wat was de grond van zijn ongeloof? Dit, dat ik niet zoo enthousiast in de Memorie van Antwoord had gesproken. Nu, ik wil het wel erkennen, de gloed van den Oosterling gloeit in mijn oog niet; als zoon van de lauwe westerstranden ben ik gewoon, mij kalmer uit te drukken. Waar de geachte afgevaardigde mijn toon vergeleek met dien van den heer Pierson, daar is het bekend, hoe het onverbeterlijk optimisme van dezen bewindsman, dat aan alles wat hij sprak dat *ewig jugendliche* gaf, en dat hem van nature eigen is, mij ontbreekt. Ik zie echter niet in, hoe een zwakker toon, het ontbreken van een zekeren meerderen gloed, als bewijs kan worden aangevoerd voor de verwachting, dat een Minister niet zal nakomen hetgeen hij positief zegt te zullen doen. Ook over het kiesrecht heeft de geachte afgevaardigde gesproken, maar ik zal dat laten rusten, totdat hij dit punt met den heer Mees tot nadere helderheid zal hebben gebracht.

Ik kom voorts tot wat ik zou willen noemen de gewone liberalen, de Unie-liberalen, die, in hun twee fractiën in deze Kamer vertegenwoordigd, in de eerste plaats optraden onder de leiding van den heer Mees,

gesecondeerd door den heer Tydeman en den heer De Boer, doch met schakeeringen: de heer Mees, zou ik zoo zeggen, zoetzuur, de heer Tydeman stug en strak en de heer De Boer waardeerend, bijna hartelijk. De heer Mees verklaarde ook zijnerzijds, niet te zullen voeren dan loyale oppositie en wel in dien zin, dat hij meende te kunnen constateeren, dat er van mij hierom geen kwaad was te vreezen, wijl ik zoo goed bewaakt werd. Hij zeide, dat voor den mond van de haven de admiraal, de Minister van Marine, met zijn schip lag om mij een al te vrijpostig uitloopen te beletten; dan werden de heeren Lohman en De Visser als twee schildwachten voor mijn huis geplaatst om mij al te dartele excursies onmogelijk te maken, en eindelijk werd ik omringd door een cordon van Roomsch-Katholieken, die mij zullen verhinderen, aan mijn Calvinistische liefhebberijen te veel bot te vieren. Als zoodanig werd ik dan als de zondaar, die zich bekeert, in genade aangenomen en werd mij loyale oppositie toegezegd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben van het boetekleed niet afkeerig en wil gaarne verklaren, dat ik in mijn dertigjarig verleden mij zeer zeker wel eens aan medestanders en tegenstanders vergrepen heb door mijn woorden, maar men zal mij toch op het zondaarsbankje niet zien, of de heer Mees moet naast mij komen zitten. Ook zijnerzijds moet hij erkennen, dat zijn houding vroeger geheel anders was dan die, welke hij thans ten opzichte van de rechterzijde inneemt, en, zoo verstaan, ga ik met hem accoord.

Ik sprak van zoetzuur en wind er liefst geen doekjes om. De heer Mees heeft gezegd, dat hij de bewaking, waaronder hij mij stelde, noodig keurde, omdat ik — en hij noemde mij toen persoonlijk — jarenlang zoo fel tegen de liberalen was opgetreden. Als instantie daarvan noemde hij bij voorbeeld, dat ik veelal gesproken had van „liberalisten". Het is zoo. Maar waarom? Omdat van het woord „liberaal" zoo dikwijls misbruik wordt gemaakt; een man, gul en mild, van breede opvatting, de politieke beginselen buiten bespreking latende, wordt genoemd een liberaal man, zooals ik van mij zelf zou kunnen zeggen, dat ook ik een zeer liberaal man ben. Om aan dat misbruik een einde te maken, ben ik toen gaan spreken van liberalisten. Mag ik vragen, of in den kring van den geachten spreker *clericalisme* niet evenzeer tegenover ons is uitgespeeld, d. w. z. tegenover de antirevolutionairen, hoewel de eigen geestverwanten van dien geachten spreker erkend hebben, dat wij allerminst clericaal zijn? Is men vergeten, hoe tegenover den heer De Savornin Lohman in verband met paneelzagerij is geageerd? Ik zal hier niet op ingaan, ik wil den ge-

achten spreker alleen nog eene anecdote vertellen, die hem toonen zal, welken indruk ik soms van de liberalen ontvangen heb.

Ik was op reis, jaren geleden, 3000 M. hoog, boven op een berg, waar een klein hutje in de sneeuw stond, waarin eene vrouw, die niets anders dan Italiaansch sprak. In dit huisje vond ik nog een ander bergbeklimmer, en zooals men op reis doet, begon ik met dien man aan te spreken. Hij bleek al spoedig een Hollander, en wel een hoogleeraar in de rechtsgeleerdheid in Nederland te zijn. Zooals gezegd, sprak ik hem aan. Ik kreeg echter bijna geen antwoord; hij bleef zitten en ten slotte duwde hij mij toe: met een man als u spreek ik niet, ik verzoek, dat gij zwijgt. Nu vraag ik toch, of, wanneer men zelfs in zulk een moment, waarin alle geschillen vergeten worden, zijn politiek 3000 M. hoog op de bergen volhoudt, en wanneer zoo iets geschiedt niet door een man *uit het volk*, maar door een *hoogleeraar* in de rechtsgeleerdheid, men mij dan niet zal vergeven, dat ik den indruk ontvangen heb van de bejegening van liberale zijde, dat zij metterdaad niet aan alle felheid gespeend was?

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde er op gewezen, dat hij ons daarom niet vertrouwde, omdat de Calvinisten zoo intolerant in de historie opgetreden waren. De historie constateert, dat de constitutioneele vrijheden juist in die landen het eerst en het krachtigst tot ontwikkeling gekomen zijn, waar de bevolking den Calvinistischen stempel ontvangen heeft. En weer wensch ik den heer Mees te vragen, of hij dan heusch meent, dat zijn geestverwanten ons juist zoo tolerant behandeld hebben. Hij zij mij veroorloofd, hem te verwijzen naar een anderen Nederlandschen hoogleeraar in de rechten, prof. Krabbe, die zich over dit punt in dezer voege uitlaat: „Met de nieuwe Vertegenwoordiging, na de grondwetsherziening in 1887, is de kracht der liberale partij gebroken. Met de Schoolwet van 1889 wordt haar afgod — de neutrale overheidsschool — verbrijzeld en de eerste stap gezet op den weg naar de vrije school. Dit is eene andere vrijheid dan die, welke het liberale Staatsbeleid in het vizier had, eene vrijheid van hoogere orde, voor de bemachtiging waarvan niet de liberale, maar de anti-revolutionaire partij een historischen strijd heeft gestreden." Waar nu door iemand, die geen geestverwant van ons genoemd kan worden, getuigd wordt, dat niet door den heer Mees en de zijnen, maar door mijn geestverwanten gestreden wordt voor de vrijheid van eene hoogere orde, meen ik, dat verwijt van intolerantie voorshands te kunnen laten voor wat het is.

De heer Tydeman heeft evenzeer loyale oppositie toegezegd, maar evenals de heer Mees laten doorschemeren, dat er enkele verschilpunten

zijn blijven hangen. Hij heeft met name gewezen op de school- en de Zondagsquaestie.

Wat de schoolquaestie betreft, zal het den geachten afgevaardigde nog nader duidelijk geworden zijn, wat het Kabinet onder vrijmaking verstaat, door het citaat van professor Krabbe. En wanneer hij er op wijst, dat de woorden, gebezigd door mr. Hubrecht, voorkomen in een *Gids*-artikel, aan welks slot krachtig tegen tirannie wordt uitgevaren, dan dank ik hem voor die herinnering. Het bevestigt toch de waarde van het citaat. Hij, die in dat citaat over de vroegere tirannie der liberalen geklaagd heeft, was dus volgens den heer Tydeman zelf niet onze geestverwant, maar een onzer scherpste bestrijders. Stelsel tegenover stelsel te zetten, gelijk die geachte afgevaardigde wilde, is iets waarvan ik de noodzakelijkheid niet inzie. Het gaat *nu* zoo goed; er bestaat geen reden om voorshands in den gang van zaken verandering te brengen.

Aangaande de Zondagsquaestie heeft de geachte afgevaardigde de vrees uitgesproken, dat ook daarin door het Kabinet wegen zullen worden betreden, die niet de zijne zijn. Mijnheer de Voorzitter! Als wij het voornemen niet hadden, soms andere wegen te betreden dan die, welke de heer Tydeman volgen wil, waarvoor zouden wij dan hier zitten? Het spreekt vanzelf, dat het juist onze bedoeling is, andere wegen te betreden, gelijk omgekeerd de leden van de overzijde, wanneer zij aan het bewind zijn, wegen betreden, die niet de onze zijn; maar ik wil den geachten afgevaardigde toch eene kleine geruststelling geven. Hij was bevreesd, dat die verwijzing naar de Synode van Dordt toch eene gevaarlijke verwijzing was. Laat mij daarom er op mogen wijzen, dat vijf jaar na de synode van Dordt, op eene latere synode gesproken en geoordeeld werd over „eenige particuliere vreemde opiniën (die) vast in 't landt incruypen ende gestroeyt worden, tot de ontrustinghe van de conscientie der vroome luyden ende verkeerde verstrickinghe van deselve". En nu wordt als een van die booze opiniën, die ingekropen waren in het volk, genoemd: „*Dat het onderhoudt des Sabbaths niet toe en laet eenige verlustinghe ende eerlycke vermaeckinge streckende tot verquickinghe van den geest ofte lichaam des menschen oock niet strijdende tegent eenigh gebodt Godts ende op andere tijden wel geoorloft.*" De heeren zien daaruit, dat hetgeen in die dagen bedoeld is, volstrekt niet heeft die strenge of straffe opvatting, die de geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, daarbij onderstelde.

De geachte afgevaardigde uit Rotterdam, de heer Mees, heeft bovendien nog te kennen gegeven, dat hij, wanneer het strafrecht aan de

orde komt, wellicht zal moeten opkomen tegen de verwaarloozing van eenige resultaten van de jongste criminalistische studiën. Welnu, ik meen, hem te kunnen verzekeren, dat hij opnieuw blijk geeft onze groep niet te kennen, wanneer hij meent of waant, dat wij met de resultaten van die studiën geen rekening willen houden. Ik ben over zijn opvatting ten deze te meer verheugd, omdat wij waarschijnlijk den heer Mees ook lichtelijk zullen zien optreden onder de verdedigers van de doodstraf. Gelijk aan de heeren bekend zal zijn, neemt de opinie, dat de doodstraf in het strafrecht onmisbaar is, weer hand over hand toe. Ik heb hier voor mij liggen eene lijst van een dozijn citaten, waarin door rechtsphilosophen en criminalisten met klem van redenen de doodstraf verdedigd wordt. Ik zal die citaten niet voorlezen, — dat mat te veel af —, maar ik wensch er alleen op te wijzen, dat die kentering te danken is aan tweeërlei oorzaak: in de eerste plaats aan het opkomen van de school van Lombroso en ten tweede aan de herleving van het Kantianisme. De namen van hen, van wie ik citaten medegebracht heb, zijn: Kant, Steudel, Michelet, Schilling, Lasson, Smidt, Louis Proal, Courcelle Seneuil, Beaussire, Henry Joly, Eugène Mouton, Tarde, Garofalo, Taine, L. M. Freydanis, enz.

En de zaak, die deze quaestie beheerscht, is juist deze, dat Kant in den meest strengen en absoluten zin een verdediger van de doodstraf geweest is. In zijn bekend werk *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* (1797) zegt hij, na eerst gesproken te hebben over de wijze, waarop de diefstal gewroken moet worden, het volgende: „Hat er aber gemordet, so musz er *sterben.* Es giebt hier kein Surrogat zur Befriedigung der Gerechtigkeit." Men zou dit van Kant haast niet denken, maar hij drijft de zaak zoover, dat hij er bij zet, dat, wanneer op een eiland eenige menschen samenwoonden en men had een schuldige ter dood veroordeeld, maar dien nog niet ter dood gebracht, men hem, indien de overige bewoners van het eiland besloten hadden, allen hun eiland te verlaten, ten einde een ander eiland te gaan bewonen, eerst zou moeten doodmaken. De heeren kunnen dit vinden in de gezamenlijke uitgave van Kant's werken, in het 9de stuk, op bladz. 183. Ik zou dit hier niet aanhalen, indien niet in deze Kamer en bij dit debat ook verwezen ware naar een antirevolutionair pleitbezorger, die in de dagen van de verkiezingen ook was opgekomen voor de doodstraf en die daarbij eene, mijns inziens, onvoorzichtige uitdrukking heeft gebezigd, dat nl., wanneer er geen andere mogelijkheid was, hij zelf de terechtstelling op zich zou nemen. Ik zeg hem dit niet na, maar ik wensch toch eens nadrukkelijk

uit te spreken, dat, waar men eerbied vraagt voor karakter in onze dagen van karakterschaarschte, het niet aangaat, den man, die den moed en het karakter toonde om dit uit te spreken, in de kleine pers en in de blaadjes te bespotten, ja, wat meer zegt, zelfs hier in dezen kring eene dergelijke uiting van karakter met spot en gelach te begroeten. Wanneer hetgeen ik zooeven heb voorgelezen ware voorgedragen zonder vermelding van auteur, zou men er wellicht ook om gelachen hebben, maar nu men hoorde, dat het een citaat was van Kant, heeft men zich daarvoor gewacht.

Ik kom tot den geachten afgevaardigde uit Zutphen. Ik behoef wel niet te zeggen, dat ik het bijzonder op prijs gesteld heb, dat mijn geachte ambtsvoorganger op zoo nobele en zoo loyale wijze als lid van de oppositie is opgetreden: van niemand meer dan van hem stel ik dit op *hoogen* prijs. Toch is de geachte afgevaardigde, die oppositie beginnende, mijns inziens terstond gevallen over iets, waarover hij niet had mogen vallen. Hij heeft namelijk gezegd, dat ik hoogst waarschijnlijk, toen ik die eerste drie bladzijden van de Memorie van Antwoord geschreven had, wel gedacht zou hebben: ik ben blij, dat ik er af ben; want verder was in dat staatsstuk van die Christelijke beginselen niets te vinden. Ik hoop, dat de leden van de linkerzijde van de beginselen, die wij in de wetgeving zullen brengen, zoo weinig mogelijk zullen merken. Maar toch zullen zij er in zitten. Wij zijn niet gewoon, het zout en de aardappelen elk afzonderlijk op te dienen, wij koken beide te zamen, zoodat men ten slotte het zout niet meer proeft.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, of ten aanzien van de evenredige vertegenwoordiging niet een commissoriaal onderzoek zou kunnen worden ingesteld. Is het gewoonte, eene Staatscommissie te benoemen, ten einde een academisch onderzoek in te stellen? En zou niet eerst *dan* de instelling van zulk eene commissie aan de orde kunnen komen, indien èn plan èn toeleg bestond om tot invoering van die evenredige vertegenwoordiging over te gaan?

Zeer naar mijn hart was ten slotte de opmerking van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, dat hij aan u, Mijnheer de Voorzitter, uiteraard in verbinding met uw medelid, den heer Van Alphen, het eeresaluut bracht voor het vinden van den steen der wijzen in zake het kiesrecht. Ware in 1894 het door u beiden voorgedragen amendement aangenomen, wij zouden een gansch ander verloop van de electorale historie gehad hebben. Het huismanskiesrecht, Mijnheer de Voorzitter, begint — ik constateer dit met genoegen — van lieverlede meer opgang te maken dan vroeger.

Ik kom ten slotte tot de leden der sociaal-democratische partij, tot wie ik slechts een kort woord heb te zeggen. De heer Schaper, die hun meest principieele woordvoerder is, heeft eene rede gehouden, waarvan ik de verdienste gaarne erken. Ik dank hem er voor, dat hij den noodstand, die als gevolg van de allengs ons naderende crisis op oeconomisch gebied kan intreden, ons op het hart heeft gedrukt. Ik geef hem gaarne de verzekering, dat ook dit Kabinet, zoowel door het geven van advies aan de gemeentebesturen als door hetgeen het zelf kan doen in zake aanbestedingen of het afmaken van werken, wanneer de werkloosheid afmetingen mocht aannemen van zoodanigen aard, dat dergelijke arbeid aan den nood voorloopig een einde zou kunnen maken of dien althans temperen, niet in gebreke zal blijven, dergelijke maatregelen te nemen.

Over hetgeen de geachte afgevaardigde gezegd heeft omtrent het wetsontwerp op de rusttijden, zal ik niet in het breede uitweiden. Hij schijnt niet te kunnen verstaan, hoe men voorstander kan zijn van beperking van den arbeidsduur ook voor volwassenen, zonder juist voorstander te zijn van eene afzonderlijke wet op den arbeidsduur.

Verder heeft die geachte afgevaardigde — ik meen ook namens zijn vrienden — gezegd: wij zullen *geen* loyale oppositie voeren. Die uitdrukking verklaar ik alleen daaruit, dat de geachte afgevaardigde de portée van de uitdrukking niet geheel doorziet; anders zou hij aan loyale oppositie niet de beteekenis geven van eene uiting van sympathie, doch wel deze, dat men met geen andere dan eerlijke middelen den strijd wil voeren; en wij kennen den heer Schaper genoeg, om te weten, dat hij ook niet anders bedoeld heeft. Maar — zegt hij — onze oppositie zal radicaal zijn! Dat wilde ik juist zoo gaarne: eene oppositie, doordringende tot den wortel. Juist echter deze soort van oppositie werd tot dusverre maar al te zeer van de zijde der heeren sociaal-democraten gemist. De geachte afgevaardigde uit Amsterdam, de heer Heemskerk, heeft er al op gewezen, hoe weinig van die zijde het stelsel, dat men belijdt, duidelijk en klaar hier is ontwikkeld. Ik zal waarlijk niet vragen, dat in den loop van dit debat te doen; de heer Schaper heeft trouwens gesproken van radicale oppositie bij de verdere behandeling van zaken. Toch zou ik gaarne vernemen, of hij en zijn geestverwanten al dan niet principieel staan tegenover het gezag en tegenover God. Dat er aanleiding bestaat tot die vraag, zullen zij niet ontkennen. Bernstein heeft gezegd: de sociaal-democraten, die Marx volgen, zijn „Calvinisten zonder God"; Calvinisten in dien zin, dat zij gelooven aan een deterministisch ontwikkeld wereldproces, maar van materialistischen aard. In dat stelsel wordt

het *gezag* in den regel beschouwd als eene usurpatie, dus niet wettig bestaand, maar slechts dienst doende om privileges van de bevoorrechte klassen te handhaven, waarom alles moet gedaan worden om dat gezag weg te nemen en te doen verdwijnen. Wanneer dit de stelling ook van den heer Schaper en zijn vrienden hier is, dan zullen zij zelf wel gevoelen, dat ik, als bewindsman hier staande om het gezag te handhaven, mij noodzakelijkerwijze principieel tegenover hen moet stellen.

In de tweede plaats zou ik gaarne duidelijk en klaar de vraag beantwoord zien, of de heeren al dan niet het stelsel aanhangen, dat zij principieel tegenover God en de inwerking van den levenden God op ons leven staan.

(De heer VAN KOL: Neen!)

Dat dit nochtans bij Marx het geval is, is niet twijfelachtig. In zijn „Kapital", 4de uitgave, Eerste deel, Inleiding, bladz. 16, deelt Marx zelf mede eene karakteriseering van zijn stelsel, gegeven in een Russisch tijdschrift, en door hem in het Duitsch vertaald. Men leest daar: „Marx betrachtet die gesellschaftliche Bewegung als einen naturgeschichtlichen Procesz, den Gesetze lenken, die nicht nur von dem Willen, dem Bewusztsein und der Absicht der Menschen unabhängig sind, sondern vielmehr umgekehrt deren Wollen, Bewusztsein und Absichten bestimmen . . . . Wenn das bewuszte Element in der Kulturgeschichte eine so untergeordnete Rolle spielt, dann versteht es sich von selbst, dasz die Kritik, deren Gegenstand die Kultur selbst ist, weniger als irgend etwas andres, irgend eine Form oder irgend ein Resultat des Bewusztseins zur Grundlage haben kann. Das heiszt, nicht die Idee, sondern nur die äussere Erscheinung kann ihr als Ausgangspunkt dienen." Die schets is door Marx zelf beaamd met deze woorden: „Indem der Herr Verfasser das, was er meine wirkliche Methode nennt, so treffend, und soweit meine persönliche Anwendung derselben in Betracht kommt so wohlwollend schildert, was andres hat er geschildert als die dialektische Methode?" Daar wordt dus door Marx zelf erkend, dat het zelfstandig bestaan en de spontane werking van het bewuste leven door hem genegeerd en ontkend wordt, en daar geen God bestaanbaar of denkbaar is zonder zelfstandig bewustzijn en spontane energie van bewustzijn, ligt hierin dus het meest absolute atheïsme.

Het zal ter vermijding van onnoodige discussiën en van aan-

halingen van wat anderen daarover in het afgetrokkene dachten, het beste zijn, de heeren te vragen, of zij het ten deze eens zijn met die uiting van een hoofdman als Marx.

Er is ten slotte nog gevraagd, of ik mijn democratie nu opgeborgen en de liefde voor de sociale hervorming ter zijde gelegd heb. Ik kan daarop niets anders antwoorden dan wat ik steeds geantwoord heb. Er zijn hier in de Kamer Christelijke democraten, vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten. Wanneer men die drie naast elkander plaatst, rangschik ik mij zelven, gelijk ik altoos gedaan heb en zal blijven doen, onder de Christelijke democraten. Maar ik laat mij niet de „Schablon" aanleggen van de democratie van de heeren, om, als ik daarop niet pas, te worden veroordeeld als geen democraat zijnde. En wat de sociale hervormingen betreft, zij het mij vergund te doen opmerken, dat dit Kabinet is opgetreden niet alleen met het voornemen, maar ook met den vasten wil om de sociale hervormingen, zoowel op ethisch als op oeconomisch gebied, niet slechts te begunstigen, maar zóó door te zetten, dat het van het Kabinet van achteren blijken zal, dat het metterdaad daarin eene van de hoofdroepingen van zijn optreden vervuld heeft.

Het laatste punt, dat mij ter bespreking overblijft, is het Christelijk karakter van het Kabinet. Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wij ons hebben aangediend als een Kabinet, opgetreden om de Christelijke beginselen te handhaven, dan doen wij dit in de eerste plaats door de wijze, waarop wij het land denken te besturen. Maar wanneer de heeren verder vragen, belust op informatie als zij zijn: mag ik eens weten, hoe gij *dit* zult regelen in deze en *dat* in die wet, — dan houden de heeren het mij ten goede, dat ik hun eens voor goed verklaar, dat wij geen informatie-bureau voor dergelijke weetzucht zijn. Wij zullen, als het kindeke in de lange japon van de Memorie van Toelichting gereed is, het aan de Kamer presenteeren voor het peterschap, maar in de kraamkamer komen de heeren niet. Of willen de heeren een ander beeld: wij zullen hen aan den disch noodigen als deze gereed is, maar zij moeten niet in de keuken komen; die staat voor hen niet open. Ook is deze vraag gedaan: komen dan uw. Christelijke beginselen, gelijk gij ze hier verdedigt, niet feitelijk neer op wat wij altijd hebben gewild: een Christendom boven geloofsverdeeldheid? De geachte afgevaardigde uit Rotterdam voegde er aan toe, dat dit ten slotte neerkomt op humanisme. Van dit Christendom boven geloofsverdeeldheid wil noch een van mijn ambtgenooten, noch ik zelf iets hoegenaamd weten. Want een Christendom *boven* geloofsverdeeldheid matigt zich aan, van

hoogere waarde, van hoogere beteekenis te zijn dan het confessioneele Christendom, dat in de verschillende Kerken bestaat. Er wordt met de uitdrukking „Christendom boven geloofsverdeeldheid" een oordeel uitgesproken over het religieuse Christendom; de ethische vrucht daarvan wordt dus als de eigenlijke vrucht beschouwd, en dan nog in humanistischen zin te nemen. Wil men eene andere phrase, eene andere formule, dan zou ik de formule accepteeren van een Christendom *onder* geloofsverdeeldheid. Wij wenschen, dat de krachtige werking van de Kerk, als de evolutie haren loop zal hebben, haar invloed uitoefene in de harten en in de huizen, opdat zij als precipitaat van het geloofsleven zal neerdalen in het huiselijk en het maatschappelijk leven, en dat, wanneer iemand aan dat precipitaat raakt, elk Christen de werende hand zal uitstrekken. Dit kan de Calvinist doen, zonder iets van zijn Calvinisme prijs te geven, de Roomsch-Katholiek, terwijl hij Katholiek blijft, en evenzoo de Hervormde zonder iets van zijn standpunt op te geven. Want zij ontmoeten elkander op een terrein, waarbij van geloofsverdeeldheid nog geen sprake kan zijn, omdat het geldt het natuurlijke leven.

De heer Drucker heeft de vraag gesteld, of inderdaad in de wetgeving van het vorig Kabinet zoo sterk gezondigd is, dat er aanleiding is gegeven, de Christelijke partijen te coaliseeren. De uitdrukking in de Memorie van Antwoord is voorzichtig gekozen. Er staat in de Memorie van Antwoord, dat in enkele wetsontwerpen die beginselen niet meer in strikten zin geëerbiedigd werden. Waar slaat dat op? vroeg de geachte afgevaardigde. Dat kunnen toch de kinderwetten niet zijn, die de Minister van Justitie zoo mooi vond. De geachte afgevaardigde uit Groningen is nù zeer ingenomen met de Ongevallenwet en wenscht, dat zij snel worde uitgevoerd. Toen de wet echter in behandeling was, vond hij ze niet zoo heel mooi. En ik meen toch er aan te mogen herinneren, dat wat in de ontwerpen der kinderwetten is gewraakt en daarin niet is opgenomen, ter zijde werd gesteld, dank zij de critiek van de rechterzijde.

Ik zou willen vragen, of de geachte afgevaardigde geen kennis genomen heeft van het wetsontwerp tot herziening van de regeling van het Armbestuur, waarbij in art. 38 werd voorgesteld, dat de besturen der instellingen van weldadigheid aan den beheerder van het centraal register van de gemeente, waarin zij werkzaam zijn, zouden doen toekomen — omtrent de door haar in die gemeente buiten gestichten of werkhuizen verzorgde armen, omtrent de echtgenooten en inwonende minderjarige kinderen — opgaven, behelzende naam, leeftijd, woonplaats,

tijdstip van vestiging in de gemeente, kerkgenootschap, beroep, vorm, bedrag en duur van de toegekende ondersteuning. Ik weet wel, dat er in een ander artikel iets stond van geheimhouding en dat alleen de inspecteur van die opgave kennis mocht nemen, maar ik weet ook, dat die geheimhouding de schamele armen en niet de erkende armen betrof, en dat men zich het recht voorbehield, die schamele armen over te brengen naar de erkende armen. Doch ook al was die geheimhouding nog grooter, dan zou ik dit willen vragen: weten de heeren niet, dat in de Kerk van Christus armenzorg als armenzorg *en famille* wordt beschouwd, van broeders en zusters onder elkander? En zouden de heeren dan niet meenen, dat het algemeene verontwaardiging, ook onder de liberalen zou teweegbrengen, wanneer er een wetsontwerp werd voorgedragen, waarbij ieder, die geld uitbetaalde tot ondersteuning van zijn broeder, zuster of moeder, verplicht werd het cijfer van het bedrag en den duur van den tijd aan een ander, door de Regeering aan te wijzen persoon, op te geven?

Wanneer men dit leest en dan den geachten afgevaardigde uit Groningen hoort zeggen: wat beteekent deze onbeduidendheid? dan blijkt daaruit juist het groote gevaar van den toestand. Geheel anders ware het, indien de heer Drucker gezegd had: Dit zijn gewichtige dingen en ik wil aannemen, dat de heeren daarop gestuit zijn; maar hadden zij niet eenig vertrouwen in ons kunnen stellen, of kunnen pogen den toestand te verbeteren? Maar nu de geachte afgevaardigde gezegd heeft: Het zal niet geweest zijn om dergelijke onbeduidendheden, daar blijkt wel, dat het gevoel van die heeren voor wat voor ons zijn Christelijke grondslagen, zóó verzwakt is, dat zij zich zelfs niet meer in onzen toestand kunnen verplaatsen.

Juist daarom hebben wij ons op te maken, om voor die Christelijke grondslagen van ons volk in de bres te springen en er op voort te bouwen en wij zullen ons reeds gelukkig achten, — ook al blijkt, dat wij verder niet kunnen voortbouwen —, indien wij althans verdere loswrikking daarvan afweren. Maar ten slotte concentreert zich alles op de vraag, of de normen, de regelen, de wetten en ordinantiën van het staatkundig, maatschappelijk en huiselijk leven beheerscht worden door 's menschen wil en goedvinden of wel door een hooger gezag. Er is — en dit verheugt mij — in een nieuw tijdschrift, *Onze eeuw*, door een ander hoogleeraar in de rechten, professor Van der Vlugt, reeds erkend, dat, waar zóó het dilemma stond, gekozen moest worden voor een hooger gezag. Alleen kwam ook hij nog niet tot de erkenning, dat dit hooger gezag in den Almachtigen God moet gevonden worden.

Welnu, linker- en rechterzijde zullen, meen ik, hierin samengaan, dat zij bij alle wetgeving in toepassing zoeken te brengen de ordinantie: Gij zult uw naaste liefhebben als u zelven. Maar hierin zal de rechterzijde zich dan toch van de linkerzijde onderscheiden, dat wij van Hem, die dit woord sprak, vooraf dit andere woord hebben ontvangen: „Gij zult liefhebben den Heere uwen God met al uw verstand, met al uw krachten. Dit is het *eerste* en het *groote* gebod".

Bij het aanhooren van die woorden buigt elk lid van de rechterzijde, en ik voeg er bij: elk lid van het Kabinet, zich diep eerbiedig neder.

Handelingen, blz. 327—334.

Vergadering van 6 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Wie kaatst moet den bal verwachten, en zoo heeft het mij ook niet verwonderd, dat na mijn rede, die ik in eersten termijn hield, van enkele geachte afgevaardigden de bal naar mij is toegekomen. Toch had ik niet verwacht, dat daarbij zou worden uitgesproken, wat wij zoo straks vernamen uit den mond van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, die het booze gebeurde op de glooiing van den Monte Rosa, waarop ik wees, hier niet alleen verdedigde, maar ook verklaarde uit antipathie tegen mijn persoon, en die grofheid zelfs roemde als de openbaring van een mannelijk karakter.

Ik laat intusschen deze en dergelijke invectieven rusten; het debat heeft al zoovele uren geduurd, dat ik meen, in den geest der Kamer te handelen, zoo ik mijn repliek in den kortst mogelijken tijd ten einde zoek te brengen. Met enkele woorden moet ik evenwel vooraf terugkomen op mijn verklaring, dat ik den strijd met citaten uit vroegere door mij geschreven stukken niet zou aanvaarden. Ik zou daarop niet zijn teruggekomen, indien men dit niet van meer dan één zijde had uitgelegd, alsof daarin school eene poging om mij aan de verantwoordelijkheid van het vroeger door mij gesprokene of geschrevene te onttrekken. Wat ik zeide in mijn eerste rede, gaf tot dit vermoeden geen aanleiding. Toen toch heb ik als motief voor mijn handelwijze uitsluitend aangegeven den aard en den omvang van het door mij geschrevene. De tijd ligt nog niet zoo ver achter ons, dat de citatenoorlog in deze Kamer aan de orde van den dag was. Toen ik in mijn eerste periode in deze Kamer aan den strijd deelnam, liep bijna ieder,

die gewoon was aan het debat deel te nemen, met een geheelen pijlkoker citaten in zijn zak, om die bij gelegenheid op den een of den ander af te schieten. Het doellooze daarvan is men van lieverlede gaan inzien. Waar men mij thans bestoken wil met citaten uit een dagblad, waarin ook anderen geschreven hebben, en waarvan ik onmogelijk op het hooren af kan constateeren, of ze werkelijk van mij zijn of niet, daar meen ik te moeten zeggen, dat de strijd zóó zou verloopen in eene wijze van strijdvoeren, die metterdaad niet te aanvaarden is, indien ook mijnerzijds de poging werd gedaan, om elk van die citaten te weerleggen.

Er was nog een andere reden voor het aannemen van die houding, en die wil ik er thans bij opgeven. De heeren zouden gelijk hebben gehad met hun citaten, als in het verder door mij geschrevene de evolutie van mijn overtuiging en van mijn gedachten niet even beslist en duidelijk en op allerlei manieren was aangegeven. Ik zal een voorbeeld noemen. Men citeert tegen mij eene uitlating van vroeger, waarin ik mij omtrent de samenwerking met de Roomsch-Katholieke Staatspartij eene opinie had veroorloofd uittespreken. Wanneer dit citaat op zich zelf stond en ik daarna in mijn geschriften mij nooit had uitgelaten over de wijze, waarop de overgang van overtuiging bij mij heeft plaats gehad, had men daarin volkomen gelijk. Maar waar ik in elk stadium van mijn leven elke ontwikkeling en elken overgang van overtuiging, niet met een kort woord, maar op allerlei wijzen heb toegelicht, daar zal ik toch aan de heeren mogen vragen, om, waar zij zich op eene vroegere uiting beroepen, daarbij dan tevens in aanmerking te willen nemen het antwoord, dat op hun vraag gegeven is in het daarna geschrevene.

Ik kom thans met een enkel woord terug op het gesprokene door de heeren, die hebben bestreden, hetgeen ik in eersten termijn heb aangevoerd. Ik zal dit doen met de kortheid, die aan een repliek voegt en daarom alleen datgene bespreken, wat strekken kan om misverstand weg te nemen, of om aan te vullen wat nog niet volledig besproken was. En dan kom ik in de eerste plaats tot den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer Mees, die mij gevraagd heeft, of, waar vroeger mijn stelsel was: *in isolement zoek ik mijn kracht*, dit stelsel thans niet is verlaten, overmits ik met anderen samenwerk. De geachte afgevaardigde ging daarbij blijkbaar uit van de stelling, dat de regel: *in isolement zoek ik mijn kracht* samenwerking met andere partijen uitsluit of verbiedt. Het zij mij daarom vergund, hem er op te wijzen, dat dit eene opvatting is, berustend op een misverstand. Dit is nooit

de zin of de bedoeling van dien door Groen van Prinsterer het eerst voorgestanen stelregel geweest. *In isolement zoek ik mijn kracht* beteekende bij Groen: wij blijven niet langer onder de conservatieven verscholen, maar wij vereenigen ons tot eene eigen partij. Wij isoleeren ons uit het groote geheel van de conservatieve partij, waaronder wij vroeger opgenomen waren. Maar na zich aldus geïsoleerd te hebben in eene eigen partij, is aansluiting aan en samenwerking met anderen, niet door fusie, maar federatief, juist datgene, wat door het begrip van isolement gevorderd wordt. En zeker zal de geachte afgevaardigde mij toegeven, dat de anti-revolutionaire partij, als zelfstandige partij, op het oogenblik haar isolement niet alleen handhaaft, maar dit veerkrachtiger ontwikkeld heeft dan in de dagen van Groen van Prinsterer.

De geachte afgevaardigde heeft er op gewezen, dat intolerantie aan de Calvinisten niet *ten onrechte* verweten was. Hij heeft dat zoeken aan te toonen op twee wijzen. Hij heeft er voor geleverd een dogmatisch bewijs, dat ik laat rusten. Als de geachte afgevaardigde mij zegt, dat wie zelf een uitverkorene gelooft te zijn, daardoor per se met minachting neerziet op anderen, is dat eene bewering, die ik voor zijn rekening laat. Historische raadpleging en rondzien in den kring, waarin ik verkeer, hebben mij gebracht tot de overtuiging, dat van die hooghartigheid en laatdunkendheid niet meer, eer iets minder onder Calvinisten wordt bemerkt dan in de kringen, waarin men het geloof verwerpt. In de tweede plaats heeft hij er op gewezen, dat de Calvinisten in de dagen, dat zij zelf minderheid waren, aandrongen op religievrijheid, maar dat zij, toen zij zelf meerderheid werden, die leuze verwierpen en kwamen aandragen met art. 36. Hier maakt de geachte afgevaardigde — hij houde het mij ten goede — zich schuldig aan eene historische vergissing. Weerspreken kan ik niet, dat het een gewoon menschelijk bedrijf is, om, wanneer men zich alleen door de neiging van het menschelijk hart laat leiden, te spreken voor de vrijheid, zoolang men strijd om de meerderheid voert, maar, zoodra men er bovenop is gekomen, soortgelijken druk op anderen zoekt uit te oefenen. Maar de geachte afgevaardigde moet geen historische vergissingen begaan, omdat hij daardoor aan iets, wat groot is in ons voorgeslacht, metterdaad tekort zou doen. Art. 36 is niet, gelijk hij het deed voorkomen, na de overwinning geschreven, maar in 1563 door Guido de Brès, in den tijd, toen de schrijver wist, onder de macht van eene overheid te zijn, die van hem een martelaar zou maken. De mannen van toen waren zóó vast overtuigd, dat art. 36 de waarheid bevatte, dat zij dit hand-

haafden op het oogenblik, dat de overheid tegenover hen stond, om op het schavot hoofd en lichaam te scheiden.

Ook op de tarief-quaestie is de geachte afgevaardigde teruggekomen. Hij is geëindigd met te zeggen, dat het door hem bepleite à priori zoo vast stond, dat nadere aanwijzing in cijfers overbodig was. Hij zal mij ten goede houden, dat, waar hij zich zoo sterk uitliet en toch zijn beweren door cijfers beslist weersproken wordt, ik die cijfers niet terug houd. Hij beweerde, dat wel de invoer in Duitschland aldoor gestegen was, maar dat men er bij in het oog moest houden, dat de klimming te danken was aan de toeneming van de bevolking in Duitschland. Wanneer ik dus aantoon, dat per hoofd van de bevolking de opbrengst van de invoerrechten van elke vijf tot vijf jaar zóó gestegen is, dat zij, in 1873 per hoofd van de bevolking 2.16 Mark, nu geklommen is tot 9.40 Mark, geloof ik, dat daarmede cijfers geleverd zijn, die zijn beweren op dit punt pertinent weerspreken. Wanneer men de absolute cijfers van den invoer neemt, wordt er geen rekening gehouden met het klimmen der bevolking, maar dit is wel het geval wanneer men de rekening per hoofd maakt.

Ik zal die geheele lijst van cijfers niet voorlezen; dit zou bij eene repliek te lang ophouden. U zult er, Mijnheer de Voorzitter, wel niet op tegen hebben, dat deze lijst in de *Handelingen* wordt opgenomen.

De geachte afgevaardigde heeft ook in verband met de tariefquaestie opgemerkt, dat blijkbaar den schrijver van de Memorie van Antwoord ontgaan was, dat nà 1894 verlaging van tarief had plaats gehad. Hem zelf is het bekend, dat die verlaging van tarief, onder andere op de graanrechten, dien invloed heeft gehad, dat het recht van 5 Mark verlaagd is op 3,50 Mark. Daar dit feit in de passage van de Memorie van Antwoord, waarop hij het oog had, gememoreerd wordt, is het zijnerzijds niet vol te houden, dat het door hem, die de Memorie schreef, is geïgnoreerd.

De geachte afgevaardigde uit Tiel, de heer Tydeman, is wederom teruggekomen op wat hij noemde uitgaan op informatie, en hij heeft gisteren, nogmaals daarop aandringende, gezegd, dat hij zoo doende mijn voorbeeld slechts volgde, wijl ik in eene rede, gehouden in 1897, dezelfde uitdrukking had gebezigd, en hij voegde er bij, dat ik gezegd had, dat het 't recht der Kamer was, om die informatie te vragen. Ik heb die rede nog eens nagelezen en metterdaad stond er de uitdrukking, dat ik op informatie uitging. Maar waarnaar? Hij ging uit op informatie naar den inhoud van toekomstige wetsontwerpen en het recht tot het doen van *die* informatie is hem ontzegd. In de rede, waarop hij doelde, ging ik echter niet op

informatie uit naar den inhoud van een toekomstig wetsontwerp, maar naar de homogeniteit van het Kabinet, terwijl van een recht der Kamer, om inlichtingen te vragen met betrekking tot den inhoud van toekomstige wetsontwerpen, in de geheele rede geen woord staat.

De geachte afgevaardigde is ook op de schoolquaestie teruggekomen en heeft — naar aanleiding van mijn: „waarom zouden wij een nieuw stelsel tegenover het uwe stellen? zooals het *nu* gaat, gaat het goed" — gevraagd, wat ik bedoeld had met die uitdrukking.

Het antwoord daarop kan kort zijn. Zooals de zaak *nu* loopt, wordt 's lands vrede in de schoolquaestie steeds meer bevorderd en uitgebreid, wint het onderwijs in degelijkheid en is er bij alle partijen lust en ijver om het onderwijs op alle wijzen te bevorderen en uit zijn eenzijdig verband los te maken. Waarom zouden wij dit proces, terwijl het gaande is en bezig zich te ontwikkelen, storen door grondwetsherziening? De geachte afgevaardigde weet, dat men spoediger grondwetsherziening vragen dan verkrijgen kan van de macht, die er ten laatste over te beschikken heeft.

De geachte afgevaardigde uit Emmen, de heer Roessingh, is teruggekomen op zijn theologische argumenteering. Ik meen goed te doen met in dit stadium van het debat de discussie over het door hem aangevoerde niet te vernieuwen, en dit te meer, omdat die geachte afgevaardigde uitging van eene onderstelling, die metterdaad niet in overeenstemming was met de feiten. Hij meende, dat ik mij beroepen had op art. 16 van de Confessie. Maar dat heb ik niet gedaan. Ik heb mij beroepen op een artikel, waarin geheel andere woorden voorkwamen dan die hij citeerde, nl. op dit artikel: „Wel is waar, dat na den val in den mensch eenig licht der nature nog overgebleven is, waardoor hij behoudt eenige kennisse van God, van de natuurlijke dingen, van het onderscheid tusschen hetgeen eerlijk en oneerlijk is, en ook betoont eenige betrachting tot de deugd en uiterlijke tucht; maar zóóver is het nog van daar, dat de mensch door dit licht der natuur zoude kunnen komen *tot de zaligmakende kennisse van God* en zich tot Hem bekeeren, dat hij ook in natuurlijke en burgerlijke zaken dit licht niet recht gebruikt; ja, veel meer hetzelve, hoedanig het ook zij, geheel op verscheidene wijze bezoedelt en in ongerechtigheid te onder houdt, hetwelk dewijl hij doet, zoo wordt hem alle onschuld voor God benomen." Welnu, waar hij in zijn repliek uitging van de onderstelling, dat ik mij op andere woorden beriep, daar kan ik verder dit dispuut laten rusten.

De heer Van der Zwaag heeft volkomen terecht opgemerkt, dat in

art. 21 van het anti-revolutionair program niet staat, dat, wanneer men tot samenwerking komt, men dat *kan* doen op vast accoord. Hij heeft volkomen gelijk: wanneer men tot samenwerking komt, *moet* het volgens art. 21 naar vast accoord zijn. Maar daarover liep het geschil tusschen hem en mij niet; dat is door mij niet betwist. Het geschil liep hierover, dat ik beweerde, dat geen samenwerking heeft plaats gehad, want art. 21 handelt niet over hetgeen bij de verkiezingen hier of daar gedaan wordt, maar het spreekt uitdrukkelijk en uitsluitend over hetgeen het centraal-comité, als representeerende de anti-revolutionaire partij, in den lande doet. Ik heb alleen gezegd, dat dit centraal-comité met geen enkele partij op eenigerlei wijze onderhandelingen heeft gevoerd, accoord of afspraak gemaakt, of stemmen geruild. Men is in de verkiezingsdagen daarvoor wel bij het centraal-comité gekomen, maar het heeft steeds gezegd: daarmede laten wij ons niet in, want deze zaak gaat de districten aan. Hetgeen de geachte spreker aanvoert is dus onjuist, omdat niet samenspraak van partij tot partij heeft plaats gehad. Immers is de coalitie pas begonnen na den afloop der verkiezingen, toen mij de formatie van het Kabinet was opgedragen.

De heer Melchers heeft er op gewezen, — en ik gevoel daarvoor veel —, dat de actie, die zekere verwantschap toont tusschen vroegere communistische secten en de tegenwoordige sociaal-democraten, gewijzigd is in karakter. Het is inderdaad zoo. Het was in vroeger dagen eene groep, die zich afzonderde, zich op eigen terrein aaneensloot en zich met den Staat als Staat en de daarin geldende regelen en wetten niet inliet. Ook geef ik hem toe, dat, naar hij juist opmerkte, die keer, welke in deze actie gekomen is, niet het minst daaruit te verklaren is, dat men de zaak van wetenschappelijke zijde is gaan bezien. Het is dan ook buiten kijf, dat de diepe studiën van Marx en het in actie komen van zijn machtigen geest — waardoor hij geheel het historisch terrein in zijn verschillende evolutiën, welke daarop hebben plaats gegrepen, heeft kunnen doorzien — er toe geleid hebben om deze geheele zaak uit de sfeer van het gevoel over te brengen naar de sfeer van het denken. Alleen zou ik mij tegenover het door hem gesprokene de opmerking willen veroorloven, dat — al is het economisch onderzoek van Marx ook wetenschappelijk, en al heeft de sociaal-democratische partij volkomen het recht, op dit oogenblik te zeggen, dat zij niet optreedt eenvoudig met zekere verlangens en begeerten, maar werkelijk met een weloverdacht systeem — toch niet ontkend kan worden, dat hetgeen als vrucht van die wetenschappelijke studiën door Marx en diens volgelingen op den voorgrond is geschoven, door de uitkomst niet is

bewaarheid. Het is niet voor tegenspraak vatbaar, dat hetgeen van die zijde is gesproken over het verdwijnen van den middenstand en het voortdurend verachteren in welstand van het proletariaat, dat steeds slinken zou in welvaart naarmate het kapitalisme meer uitzette en in kracht won, met de feiten voor oogen niet wel te verdedigen is. Ik zal daarover thans geen nader betoog leveren; dat voegt in tweeden termijn niet; bovendien, genoeg cijfers en gegevens daarvoor zijn verstrekt, zoodat ik niet geloof, dat er eenige aanleiding bestaat, daarover nogmaals een afzonderlijk betoog te houden.

De heer Helsdingen heeft nogmaals er op aangedrongen, dat de invoering van het algemeen kiesrecht toch niet langer mocht afstuiten op bezwaren onzerzijds, omdat, waar, zooals hij zeide, de 400,000 man, die tot dusver geen kiesrecht hadden, toch gevraagd worden dienst te doen in de kazerne en een belastingbiljet hebben te betalen, het ook billijk en redelijk is, dat hun een stem in het kapittel wordt gegeven. En daar mijnerzijds verklaard is, dat wij dien weg niet wenschen op te gaan, heeft hij dat gequalificeerd als een te kort schieten in trouw aan het door mij beleden democratisch stelsel.

Wat het eerste betreft, houde hij mij ten goede, dat, wanneer men van het standpunt wil uitgaan, dat een ieder, die voor het algemeen belang iets doet of een offer moet brengen, ook in het kapittel gehoord moet worden, men een standpunt aanvaardt, dat vroeger nooit als juist erkend is. Waar men vroeger zeide: *tax payer*, *tax layer*, is dat nooit aldus verstaan, dat iemand, die eenigen dienst aan het land bewijst, daarvoor moet medespreken in de heerschappij des lands.

Wat aangaat de gedachte, dat, wanneer men niet voor het algemeen kiesrecht is, in den zin, door den geachten afgevaardigde bedoeld, men geen democraat zou kunnen zijn, gaat dat denkbeeld uit van de stelling, dat er slechts één soort van democratie is. En waar door mij juist herhaaldelijk gezegd is, dat ik geen democraat in den geest van den heer Helsdingen wilde zijn, daar zie ik niet in, hoe ik zou kunnen beschuldigd worden van het vroeger door mij ingenomen democratisch standpunt te verlaten, indien ik niet met zijn stelsel meega. Indien ik het stelsel van het huismanskiesrecht verliet, of als ik verliet het standpunt, dat aan alle rangen en standen invloed op het Staatsbestuur moet worden toegekend, dan zou hij gelijk hebben, maar hij heeft niet het recht, mij te beschuldigen van aan de qualificatie, die ik voor mij zelf heb aangenomen, namelijk die van Christen-democraat, ontrouw te worden, wanneer ik niet volg het spoor, waarlangs de geachte afgevaardigde zelf zich beweegt.

De heer Staalman heeft opnieuw gevraagd, of het ons voornemen is, de wetsontwerpen tot regeling van de militaire pensioenen en die betrekkelijk het strafrecht hier in behandeling te brengen, en daarbij voor onze rekening te nemen de beginselen, die daarbij zijn uitgesproken. Ik heb die vraag in mijn eerste rede niet beantwoord, omdat in de Troonrede zoo duidelijk te lezen staat, dat wij de verdediging van die ontwerpen op ons willen nemen. En wanneer de geachte spreker ook heden er op gewezen heeft, dat de anti-revolutionaire partij, voor zoover zij in engeren zin wel eens genoemd is de partij van de kleine luyden, in dit Kabinet niet sterk vertegenwoordigd is, en hij meent, daarom de formatie van dit Kabinet te moeten afkeuren, dan moet ik hem de wedervraag doen: stel eens, dat wij in de door u getrokken lijn te werk waren gegaan, wat zou dan de uitkomst zijn geweest? Natuurlijk deze, dat geen Kabinetsformatie was tot stand gekomen en de door u zoo fel en krachtig bestreden liberalen nogmaals zouden gehad hebben een nieuwen termijn, om juist dat kleine volk, waarvoor gij beweert op te komen, opnieuw hun overmacht te doen gevoelen. Of juist die kleine luyden met zulk eene uitkomst tevreden zouden zijn geweest, dat onderzoeke de heer Staalman zelf in die kringen. Ik ken die kringen genoeg, om te weten, welk antwoord hem op die vraag zal gegeven worden.

De heer Drucker heeft het vraagstuk van het Reglement van Orde voor den Raad van Ministers opnieuw ter sprake gebracht, en, zoo ik hem wel begrepen heb, nogmaals er op aangedrongen, dat dit gewijzigd reglement zoo mogelijk publiek zou worden gemaakt, in dien zin, dat het ook hier een onderwerp van openbare bespreking zou kunnen uitmaken. Ik meende duidelijk genoeg te hebben gezegd, gisteren reeds, — en voor zoover het niet duidelijk genoeg was, wil ik het dan nog verduidelijken —, dat mijn bedoeling geen andere was, dan dat het, aan de Voorzitters van de Kamers toegezonden, met verlof om het ook aan de leden mede te deelen, ook vatbaar was voor openbare behandeling. Wenscht daarentegen die geachte spreker, dat het bepaaldelijk door het Kabinet zelf in een officieel stuk, gelijk de vorige maal, in 1892, in de Memorie van Antwoord of iets dergelijks worde opgenomen, dan zal dit geschieden, maar dan zal er een jaar over verloopen, en ik meende, dat het juist door de wijze, waarop het nu is toegezonden, in de Kamer veel spoediger tot eene discussie daarover zou kunnen komen.

Die geachte spreker heeft er zich min of meer over beklaagd, dat, waar hij ons uitgenoodigd had, de redenen op te geven, waarom wij meenen dat *nu*, meer dan vroeger, voor de handhaving der Christelijke beginselen moet worden opgekomen, door mij uitsluitend ge-

sproken was over de Armenwet. Ik wensch daarom dit punt, wijl hij er op terug kwam, eenigszins breedvoeriger toe te lichten.

Wat is de reden geweest, dat de partijen van de rechterzijde, die tot dusverre steeds gehandhaafd hebben gezonde beginselen en gezonde inzichten en zich de weelde hebben veroorloofd, zich min of meer verder van elkander te verwijderen, bij de laatste stembus de handen ineengeslagen hebben? Wat is de beweegreden geweest, dat, zonder voorafgaand overleg, de Roomsch-Katholieken en de drie à vier Protestantsche Staatspartijen van zelf, elk voor zich, zich gedrongen gevoeld en de noodzakelijkheid ingezien hebben, om hun onderlingen strijd voor een oogenblik te laten varen en samen op te komen tot verdediging van iets, dat hun gemeenschappelijk heil betreft? Men moet deze zaak niet behandelen, gelijk de geachte spreker het deed, alsof het slechts eene bedenkelijke uiting gold in een of ander wetsontwerp; want wanneer in eene reeks wetsontwerpen achtereenvolgens eene reeks kleine uitingen voorkomen, die alle de openbaring zijn van een zelfden geest, en wanneer men dien geest in de maatschappij en in het sociale leven steeds krachtiger ziet veldwinnen, en men diep gevoelt, dat hij al meer strekt om het volk te demoraliseeren, dan zal die geachte afgevaardigde toch zelf toegeven, dat, wie die overtuiging is toegedaan, ook geroepen is over kleine verschillen heen te stappen en op te komen voor gemeenschappelijke verdediging van het gemeenschappelijk goed.

Dat in de maatschappij een geest woelt, die, onder den naam van modernen geest, iets anders wil dan wat de Christelijke volksgeest bedoelt, zal hij niet ontkennen. Ook hem is het niet onbekend, hoe zelfs door mannen van naam de vrije liefde openlijk verdedigd is; hoe de zelfmoord in stede van als een kwaad veroordeeld te worden, geëerd en geloofd wordt; hoe het nieuw-malthusianisme met al zijn schrikkelijkheden tot zelfs hier in de Kamer publiek verdedigd is; hoe het in onze litteratuur door scabreuse behandeling van het sexueele leven zoo ver gekomen is, dat het vroeger toongevende tijdschrift van ons Nederlandsch leven ongeschikt is verklaard en een ander tijdschrift in anderen geest is opgericht.

Al die verschillende uitingen in het nationale leven hangen samen met het grondprincipe van het leven zelf; en, gelijk er in de Memorie van Beantwoording op gewezen is, wordt ten slotte de regeling van het recht beheerscht door de wijze, waarop de relatiën tusschen mensch en mensch geregeld worden en waarop wordt opgevat: de verhouding tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, tusschen patroons en werklieden, tusschen onderdanen en overheid en tusschen overheid

en God. Deze zes relatiën vormen één complex, waarvan de opvatting onze geheele Staatsregeling beheerscht en, zoo ze faalt, een verderfelijken invloed uitoefent, die niet ontkend mag worden. Ontkend toch kan niet worden, dat de leer der vrije liefde en de nieuwe litteratuur invloed hebben op de beschouwingen over de verhouding tusschen man en vrouw; ontkend toch kan niet worden, dat nihilisme en anarchisme voortwoekeren, en dat de „Droomers" van Maurits van Wagenvoort reeds hebben geleid tot verdediging van den koningsmoord. Ontkend kan niet worden, dat al zulke slechte ideeën veld gewonnen hebben in de maatschappij en daaraan langzamerhand eene richting gegeven hebben, die herziening behoeft.

Als men dit op den voorgrond stelt en dan ter hand neemt de verschillende wetsontwerpen, die onder het vorige régime ons voorgelegd zijn geworden, dan verontrust zelfs de Armenwet. Ik zal dit debat niet onnoodig verlengen, maar wil toch verklaren, dat ik volhoud de stelling, dat dit wetsontwerp was eene aanranding van de vrijheid der Christelijke Kerk, en daarvan kom ik niet terug, ook niet na hetgeen de heer Goeman Borgesius er over heeft gezegd. Ik beroep mij verder op de voorgestelde wijziging van art. 356 van het Burgerlijk Wetboek aangaande de vaderlijke macht, waardoor m. i. de rechten van het huwelijk werden aangetast. Ik weet wel, dat de socialisten mij zullen antwoorden: als er ruzie is, vragen wij een vroed man om die ruzie te herstellen. Predikanten en pastoors brengen wel erger dingen in de huisgezinnen. Doch dat is eene verwarring van denkbeelden, die met dit onderwerp niets heeft uit te staan. Natuurlijk blijft ieder vrij in zijn huis; als man en vrouw ruzie maken, kan de een of de ander of kunnen beiden zooveel vrienden er bij vragen als zij verkiezen; dat moeten zij zelven weten en het blijft eene vrije zaak. Maar hier wordt niet gezegd, dat, als beiden een kantonrechter willen hebben, ze hem dan maar moeten roepen, maar dat, als man en vrouw geschil hebben en de hulp van den kantonrechter door een hunner is ingeroepen, beiden zich aan de uitspraak van dezen moeten onderwerpen. Dat is de quaestie en daarom achten wij dat wetsontwerp bedenkelijk en hebben wij het niet willen overnemen. Het Christelijk huwelijk werd er door aangetast en daartegen hebben wij van onze zijde krachtig willen protesteeren, al geven wij gaarne toe, dat de voorstellers niet de bedoeling hebben gehad, die door mij aan het wetsontwerp wordt toegeschreven.

Als de geachte spreker art. 23 van het oorspronkelijk wetsontwerp op den leerplicht inziet en zou willen zeggen, dat hij daarin niet kan zien aanranding van het vaderlijk gezag in huis, dan ja, is er tusschen

ons zulk eene klove van inzicht en opvatting, dat er over die zaak niet meer valt te redeneeren.

In dat alles ligt eene sterke aanranding van het huisgezin; eerst wordt de verhouding aangerand tusschen man en vrouw, dan de verhouding tusschen ouders en kinderen. Daardoor ontstaat steeds meer vrees voor eene losrafeling van de banden, die ons maatschappelijk leven behooren samen te houden. In de Ongevallenwet hebben wij datzelfde gezien. Daar is de organische band, die tusschen den patroon en den werkman moet bestaan en die in het Evangelie — wanneer de heeren het maar lezen willen — metterdaad als zoodanig op den voorgrond is gesteld, zóó aangetast, dat daarvoor in de plaats is gesteld eene dubbele publiekrechtelijke verhouding van den Staat tusschen werkman en patroon. Daar werd een nieuw terrein van het maatschappelijk leven aangetast, naar onze overtuiging op eene wijze, die inderdaad zorg inboezemde. En wanneer eene dergelijke reeks van openbaringen van wat men voor de toekomst wilde, ons ongerust maakte, ons zorg inboezemde, is het dan niet volkomen begrijpelijk, dat wij, in zulk een toestand verkeerende, — laat men dan zeggen, dat de vrees een slechte raadgeefster is —, gezegd hebben: nu mogen wij niet langer met onze onderlinge geschillen voortgaan, en moeten wij gezamenlijk optreden om ons land en ons volk tegen dat kwaad te beschermen? Wanneer die reeks verschijnselen op zich zelf had gestaan, zou men misschien gezegd hebben: het zal zulk eene vaart niet loopen, want als de heeren bemerken, dat het ons hindert, dan doen zij het niet. Maar wat was het geval? Bij de stembus gold natuurlijk ook de mogelijkheid, dat de linkerzijde versterkt en, wat deze denkbeelden betreft, verscherpt, hier in de Kamer zou terugkomen, en, wanneer dat het geval ware geweest, zou de strijd banger voor ons geworden zijn.

De geachte afgevaardigde, de heer Schokking, heeft dezen morgen er op gewezen, dat achter deze vraagstukken nog andere vraagstukken liggen en voornamelijk het veel diepere vraagstuk van het gezag. Dat vraagstuk is hier in deze Kamer aan de orde geweest, toen de groote constitutioneele strijd tusschen mr. Thorbecke en mr. Groen van Prinsterer gevoerd werd. In dien strijd heeft ons Christenvolk in zijn groote massa niet veel partij gekozen; vandaar dat zich daarvoor maar een kleine kring om Groen verzamelde. Waar die strijd, althans tijdelijk, tot rust gekomen is, en dit kwaad, gelijk ik het niet aarzel te noemen, langzamerhand doorgesijpeld is naar die binten, die het maatschappelijk gebouw samen houden, en waar de maatschappelijke relatiën en betrekkingen door datzelfde kwaad werden aangetast, is het

volk in vele rangen en standen doordrongen geworden van het besef, dat, wanneer het op die wijze doorging, geheel ons maatschappelijk samenstel zou worden aangetast. De middenstand en de arbeidende klasse hebben zich aan onze zijde geschaard, om tegen dat kwaad het noodige verweer te stellen, en wanneer van sociaal-democratische zijde aan de arbeiders, die aan de zijde van de Roomsch-Katholieken en aan de zijde van de anti-revolutionairen staan, verweten wordt, dat zij toch eigenlijk onder eene andere macht staan, onder mannen, die voor de hoofdzaak geen oog en geen hart hebben, dan zou ik aan de sociaal-democratische partij wel eene vraag willen doen. Wanneer het metterdaad zoo is, dat de arbeiders — laten wij nu zeggen van Patrimonium en van den Roomsch-Katholieken Volksbond — zich geplaatst vinden voor de keuze, òf eene betere sociale positie te krijgen, maar met verzwakking van hun geloof, òf liever voor hun geloof pal te staan, maar met het brengen van een offer in stoffelijk goed; en men zegt van sociaal-democratische zijde omgekeerd: uw geloof zal wel volgen, bekommer u daarover niet, maar ga met ons mede, want wat op den voorgrond moet staan is de stoffelijke zijde; — waar staat het karakter dan hooger, bij die arbeiders aan onze zijde, die stoffelijk voordeel prijs geven om hun geloof en belijdenis te blijven handhaven, of bij hen, die het stoffelijk voordeel zóó op den voorgrond stellen, dat dat geloof en die belijdenis op hun standpunt hun onverschillig worden?

Ik weet wel, Mijnheer de Voorzitter, dat de heer Schaper hedenmorgen heeft zoeken aan te toonen, dat het standpunt, waarop de sociaal-democraten in deze Kamer zich plaatsen, niets met geloof en ongeloof te maken heeft en dat een orthodox geloovige evengoed als een ongeloovige met hem zou kunnen medegaan, maar hij houde mij ten goede, dat mijns inziens het door hem deswege geleverde betoog geen oogenblik steek houdt. Het is niet de vraag, of niet iemand, die orthodox den Heiland belijdt, bij de sociaal-democraten zich aansluiten en veel van hun schoone stellingen aanvaarden kan, eenvoudig omdat hij den wortel niet kent van de plant, waaraan die stengels zijn uitgewassen, maar veeleer is dit de vraag, of al dan niet de quaestie van geloof en ongeloof principieel met het wezen en de natuur van de sociaal-democratie samenhangt. Dit laatste is het wat ik beweer. Ten slotte is het steeds de tegenstelling tusschen de geestelijke en stoffelijke nooden en behoeften, die telkenmale zich op den voorgrond dringt en door de sociaal-democraten altijd in dien zin wordt opgelost, dat de stoffelijke dingen moeten voorgaan, terwijl in onze wereldbeschouwing de geestelijke alles beheerschen.

Het is ook die tegenstelling, die het wezen en de historische uiteenzetting van het stelsel van Karl Marx beheerscht. Want wat is van het geheele optreden van Marx het doel? De materialistisch-deterministisch-historische richting, die zegt, dat alle verschijnselen op zedelijk, aesthetisch of religieus gebied het uitvloeisel zijn van de oeconomisch-stoffelijke toestanden, anders niet. Daardoor worden dus de factoren van 's menschen wil, 's menschen denken, 's menschen zielkundige neigingen verklaard elk zelfstandig bestaan te missen en wordt eenvoudig alles afhankelijk gemaakt van werkingen, die voortvloeien uit de oeconomisch-stoffelijke verhoudingen. Op dit standpunt is het dus niet toevallig, maar consequent, dat de heeren altoos het stoffelijke op den voorgrond schuiven. Dat zij niet ontkennen het bestaan van andere roerselen, maar bij voorbeeld zeggen, zooals de heer Melchers, dat het Protestantisme niet is te danken aan Luther, maar dat het eenvoudig het uitvloeisel was hiervan, dat de bourgeoisie meer op den voorgrond kwam, geeft aan, wat de historie-beschouwing van de heeren is. Wanneer zij zeggen, dat men zich niet op de inleiding van Marx mag beroepen, dan is dat bijzonder sterk, want wat staat in die inleiding? Eene resumtie van Marx' geheele gedachtenwereld, eene resumtie van zijn geheele stelsel; en die resumtie van het geheele stelsel wordt door Marx in zijn inleiding verklaard juist te zijn. Wanneer dit nu gezegd wordt door den stichter van eene partij, en aldus eene resumtie gegeven wordt van een geheel stelsel, dat door hem zelf beaamd en bezegeld is, dan kan dit niet op eene lijn gesteld worden met het dictum van den een of anderen partijgenoot.

De heeren sociaal-democraten hebben er in deze Kamer voor uit te komen en te zeggen: wij verwerpen Marx, het stelsel van Marx is niet het onze, of omgekeerd. Is het eerste het geval, laten de heeren dan zeggen, welke school zij willen volgen. Zeggen zij, geen enkele school te hebben, dan erkennen zij, bezig te zijn te naderen tot de vrijzinnig-democraten, zoodat bij slot van rekening tusschen de sociaal-democraten en de vrijzinnig-democraten alle verschil in stelsel zal wegvallen. Het is alleen het stelsel, dat scheiding teweegbrengt. En wanneer men dit stelsel, dat logisch, consequent tot atheïsme, tot loochening van God voert, volgt, kunnen de heeren het ons dan euvel duiden, dat wij, die opgetreden zijn met het plichtsgevoel om juist weder tot eere te brengen den Goddelijken wil, ook in den rechtsstaat, ons principieel moeten verzetten tegen eene partij, die onverbiddelijk drijft naar het atheïsme? En als de heeren zeggen: men kan zich zeer goed bij de sociaal-democraten aansluiten zonder zijn geloof te moeten

afleggen, dan vraag ik, of zij meenen, dat wij niet doorziende genoeg zijn om te begrijpen, waarop het zal uitloopen. Door den vorigen afgevaardigde uit Tietjerksteradeel is eenige maanden geleden geschreven: Laten wij eerst dien weg maar uitgaan, dat de arbeiders hun stoffelijke belangen gaan inzien; wanneer zij dat eenmaal hebben gedaan, dan worden zij wel van zelf sociaal-democraten. Welnu, waar de sociaal-democraten onze arbeiders op dit hellend vlak willen hebben, een vlak zoo hellend, dat het met elk jaar levens meer naar de diepte doet afglijden, zouden wij daar onze arbeiders niet mogen waarschuwen en zeggen: Weet wel wat gij doet; de sociaal-democraten zeggen wel, dat het niet tegen het geloof ingaat, maar geeft gij hun de pink, zoo nemen zij alle vingers en ten slotte beide handen, en gij zult met vrouw en kinderen in diezelfde diepte verzinken, waarin het gemis aan geloof en hoogere vrede hen stort, die meer en meer naar het atheïsme afdrijven?

Een enkel woord ten slotte aan den geachten afgevaardigde uit Goes, den heer De Savornin Lohman. Die geachte afgevaardigde heeft er op gewezen, dat door hem niet bedoeld was te zeggen, dat, in een land gelijk het onze, de twee partijen, die tegenover elkander stonden, niet zouden behooren te hebben een Christelijk en een anti-Christelijk type, maar dat hij doelde op een vroegeren toestand in ons land, een toestand zooals die nu bestaat in Engeland en in Amerika, waar de Fransche revolutie nooit is doorgedrongen. Hij heeft verklaard, dat de bedoelde strijd tusschen Christelijk en niet-Christelijk ophouden zou van het oogenblik af, dat de Christelijke grondslag in ons volksleven werd erkend en gehuldigd. Dat is nooit door mij wedersproken, maar ik durf voor onafzienbaren tijd niet voorspellen, dat de twee partijen, waarop gedoeld wordt, bij ons niet zullen bestaan.

Hiermede meen ik mijn repliek te kunnen eindigen. Het kan niet de bedoeling zijn, bij eene repliek op elk détail weder in te gaan. Als zekere uitkomst van de tot dusver gehouden besprekingen meen ik te kunnen constateeren, 1°. dat het Kabinet metterdaad uitzicht heeft, te mogen rekenen op den steun rechts, niet als van partijen, die als een groep marionetten den dienst van claque doen, maar dat het goede hope heeft, den steun te mogen ondervinden van onderscheidene partijen, bestaande uit mannen van karakter en overtuiging, die, alleen door hun eigen overtuiging gedrongen, inzien de noodzakelijkheid tot samenwerking met het Kabinet; en 2°. dat wij bij de partijen, die aan de linkerzijde zitten, op ééne uitzondering na, zullen mogen rekenen op die parlementaire houding, die, niet van oppositie ontslaande, deze altijd blijven doet binnen de vormen en de gebruiken, welke tot vruchtbare beraadslaging

leiden kunnen. Maar tevens is uit de debatten evenzoo gebleken, dat de linkerzijde tot oppositie geroepen zal zijn, zoo dikwijls niet gehandeld wordt op het terrein van de neutrale zône. Die neutrale zône moge men breeder of smaller zich denken, toch is het uitsluitend die zône, waarop tusschen ons en de linkerzijde samenwerking zal kunnen bestaan. Daarentegen, zoo dikwijls het terrein betreden wordt, dat daarbuiten ligt, zal het verschil in beginsel meer of minder geaccentueerd moeten uitkomen; en de heeren aan de linkerzijde zullen er zich niet over mogen noch kunnen beklagen, — mits ook met hen en hun rechten gerekend wordt —, dat de meerderheid dan doet, wat die heeren zelven steeds gedaan hebben, namelijk aan de minderheid doen gevoelen, dat er een keer in den toestand heeft plaats gehad en dat de zaak nu zóó staat, dat het mannen van Christelijken huize zijn, die den koers en de richting zullen bepalen, waarin voortaan de wetgevende arbeid zal worden geleid.

Handelingen, blz. 370—375.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch acte te nemen van de verklaring, door den heer Schaper, blijkbaar onder instemming zijner geestverwanten, afgelegd, dat hij de straks door mij voorgelezen woorden beaamt, als de grondgedachte van het stelsel, hetwelk ook door hem wordt beleden. Wanneer de geachte afgevaardigde intusschen zegt, dat daar alleen mede wordt bedoeld, dat ook de stoffelijke, ook de physische gegevens invloed hebben op het psychische leven, dan vermoed ik mijnerzijds, dat òf hij, òf ik, nooit iets, hetzij van de school van Marx, hetzij van de geschriften van Engels begrepen heeft, en dat ik ten deze aan mijn kant heb allen, die, buiten de sociaal-democratie staande, kennis van dat stelsel hebben genomen. Op zich zelf toch zal ieder toestemmen, dat vroeger te weinig op den invloed van het physische is gelet, maar op dit oogenblik is er geen enkele richting meer, hetzij onder de Christelijke partijen, hetzij onder de philosophische scholen van de linkerzijde, die niet volmondig erkent den grooten invloed, die door de geographische gegevens, door ligging en gesteldheid van het land, door het klimaat en de atmosfeer wordt uitgeoefend ook op het staatkundig en maatschappelijk leven. Voor wie op dit standpunt staan is dit eene quaestie van meer of minder, van het nemen van dien invloed grooter of kleiner, maar men blijft altoos erkennen de spontane energie van het geestelijke in zijn wezen, dat door de sociaal-democraten en door Marx principieel wordt verloochend. En waar die energie verloochend wordt en

al het geestelijke leven wordt verklaard als het resultaat, het sublimaat van stoffelijke werking, daar staat men op het standpunt van het materialisme, dat historisch-deterministisch door Marx is toegelicht, en dan komt men tot hetzelfde resultaat, waartoe Haeckel kwam, toen hij zeide, dat de menschelijke wil en gedachte, het menschelijk godsdienstig en ethische leven reeds te vinden waren in de kiem, waaruit het mosterdzaadje ontsproot; wanneer men die kiem genoegzaam ontleden kon, zou men daarin het ethische en religieuse leven aantreffen.

Op dat standpunt staan de heeren, en waar *nu* de gelegenheid er toe ontbreekt, zal het mij aangenaam zijn, bij een verder principieel debat aan te toonen, dat in die woorden wel ter dege het principe van het atheïsme ligt. Waar de heeren hebben toegegeven, dat in elk opzicht in die uitspraak van Marx hun beginselen zijn opgesloten, kunnen ook zij aan het verwijt van atheïsme niet meer ontkomen.

Handelingen, blz. 376.

WETSONTWERP tot voorziening naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 26 Augustus 1901, betreffende overbrenging van de afdeeling Arbeid naar Binnenlandsche Zaken, enz.

VERGADERING VAN 11 DECEMBER 1901.

Mijnheer de Voorzitter! De Regeering heeft zich niet te beklagen over gemis aan welwillendheid bij de ontvangst van dit wetsontwerp. Veel wat in dit wetsontwerp wordt voorgesteld, werd van meer dan ééne zijde toegejuicht. De geachte afgevaardigde uit Veendam ontleende zelfs aan wat voorkomt in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V aanleiding, om bij de Regeering er op aan te dringen, dat het plan tot oprichting van een Departement van Landbouw, dat in die Memorie nogmaals was gememoreerd, te zijner tijd mocht worden gerealiseerd. Zelfs wraakte hij het min of meer, dat niet reeds bij de Kabinetsformatie die stap was gedaan, waarop indertijd door den afgevaardigde uit Sliedrecht was aangedrongen. Hij achtte, dat er geen aanleiding bestond, te zeggen, dat er onder de mannen aan de rechterzijde niet te vinden zouden zijn geschikte specialiteiten om aan het hoofd van dat Departement op te treden. De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat die uitdrukking in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V niet gebezigd is. Daar is geen sprake van eene geschikte specialiteit. Daar wordt iets anders gezegd: daar staat uitdrukkelijk, dat men bij de oprichting van een nieuw Departement een man behoort te hebben, die in zijn persoon een *program* medebrengt. En nu zal de geachte afgevaardigde zelf wel toestemmen, dat, indien alleen zulke mannen geschikte specialiteiten moesten zijn, het aantal dier geschikte specialiteiten, op welk gebied ook, dalen zou tot een minimum. Wij hebben de oprichting van een nieuw Departement gehad in 1877. Toen is opgericht het nieuwe Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en wie is toen het eerst aan het hoofd daarvan opgetreden? Minister Tak van Poortvliet, in wien men toen metterdaad had een man, die met waterstaatszaken zich voortdurend had beziggehouden, zijn gevoelen daarover had gepubliceerd en derhalve geacht kon worden op te treden met een *program* in portefeuille.

Intusschen zij het mij vergund, acte te nemen van de vraag van den geachten afgevaardigde, of het plan, dat in de Memorie van Antwoord gememoreerd wordt, toch later niet zou kunnen worden verwezenlijkt.

Naar aanleiding daarvan merk ik op, dat het, naar het mij voorkomt, inderdaad een geluk zou zijn, wanneer de overbrenging van afdeelingen van het eene Departement naar het andere, of ook de oprichting van een nieuw Departement, niet plaats had bij Kabinetsformatie, maar kon geschieden door een zittend Kabinet. De ervaring, die ik zelf bij de Kabinetsformatie en bij mijn eerste optreden heb opgedaan, was deze, dat ten tijde eener Kabinetsformatie het minst geschikte oogenblik aanwezig is om kalm en rustig zoodanige organisatie ter hand te nemen. Wanneer men het geluk heeft, dat in de nieuwe Kabinetsformatie ook mannen zijn opgenomen, die vroeger met eene portefeuille belast zijn geweest, rakende die Departementen, zoodat zij in die Departementen in alle deelen thuis zijn, dan is de ongelegenheid niet zoo groot, maar toch eischt de overbrenging van afdeelingen en de oprichting van een nieuw Departement een zoo veelzijdig onderzoek, een zoo rekenen met allerlei aangelegenheden, dat ik het denkbeeld niet van mij afwerp, dat, indien het ooit tot de oprichting van een Departement van Landbouw zou komen, het beter zou zijn, indien het geschiedde door een zittend Kabinet, dan dat het voorgesteld werd bij eene nieuwe Kabinetsformatie.

De strijd, gevoerd door den heer Bos met den heer De Boer, laat ik voor hun rekening. Ik zie niet in, dat dit wetsontwerp, dat uitsluitend regularisatie, of wil men reorganisatie, bedoelt, op zich zelf aanleiding kan geven tot breede debatten over de meerdere of mindere doelmatigheid van een gewenscht Departement van Landbouw.

De heer Van Styrum heeft eene formeele quaestie ter sprake gebracht, die hij verklaarde uit overijling. Wanneer eene wetsvoordracht als deze vóór de behandeling van hoofdstuk V dient af te loopen in deze Kamer, omdat zij invloed heeft op den inhoud van dat hoofdstuk, en de Regeering haast zich om, wanneer 6 December het Verloopig Verslag is ingekomen, reeds 9 December daarop het Antwoord in te zenden, dan zou ik toch bescheidenlijk willen vragen, of dat niet eer een woord van dank verdient, dan een woord van blaam en ten-laste-legging van overijling.

Die geachte afgevaardigde verzet zich tegen de uitdrukking, tot twee malen toe van deze zijde gebezigd, dat de Staten-Generaal bij een onderwerp als dit der Kroon ter wille moeten zijn. De geachte afgevaardigde meende, dat die uitdrukking „ter wille" hier niet op haar plaats was; er was hier van „wil" geen sprake. Ik herinner er aan, met betrekking tot de uitdrukking „ter wille", dat het woord „bewilligen" in de Grondwet bij deze zelfde aangelegenheid voorkomt. Ik geloof,

dat de geachte afgevaardigde daaruit zal kunnen zien, dat zijn grief tegen de uitdrukking, die ten aanzien van de Kroon ook gebezigd wordt, hier niet opgaat. Alles hangt hier af van het standpunt, waarop men zich plaatst. Waar hij zich beroept op eene vroegere rede van den afgevaardigde uit Sliedrecht, zij het mij vergund, hem eraan te herinneren, dat door mij steeds staande gehouden is de tweeheid, waarin Kroon en Staten-Generaal tegenover elkander staan. Ik heb nooit de meening gedeeld, alsof de Staten-Generaal te beschouwen waren als een college, in het leven geroepen om de zaken der Regeering beter te doen loopen. Ik heb altoos vastgehouden aan de tweeheid: aan de eene zijde het volk, aan den anderen kant de Kroon. Het is waar, dat, wanneer een wetsontwerp ingediend wordt, dat niet de prerogatieven der Kroon raakt, maar slechts algemeene onderwerpen, dikwijls de tegenstelling wegvalt en men verkrijgt gemeen overleg, om te overwegen, wat in het belang van het land het nuttigst is. Maar men vergete niet, dat het hier de uitvoering geldt van art. 77 der Grondwet, dat juist een recht erkent, hetwelk aan de Kroon toekomt. En waar het geldt de verdere uitvoering van een recht, waarvan het initiatief volgens de Grondwet aan de Kroon behoort, daar mag m. i. ten aanzien van de Staten-Generaal bij het toekennen van de ter uitvoering noodige middelen, niet anders worden gezegd, dan dat zij in naam van het volk in de uitgave bewilligen. Ik kan dan ook niet inzien, dat de uitdrukking „ter wille zijn" inconstitutioneel zoude wezen, tenzij men zich stelt op een standpunt, waarbij de verhouding tusschen volk en Kroon wordt opgevat op eene wijze, die ik niet zou kunnen beamen.

De heer Lely is ten principale niet tegen de zaak opgekomen. Hij heeft m. i. terecht gezegd, dat dit wetsontwerp op zich zelf niet van groote beteekenis is. Ook zag hij op zich zelf geen bedenking in het overbrengen van Arbeid naar Binnenlandsche Zaken en van Landbouw naar Waterstaat, omdat die afdeelingen een zeker zelfstandig bestaan voeren onder leiding van zeer goede chefs en zoo georganiseerd zijn, dat, of zij hier of daar geplaatst worden, de huishoudelijke werking dezelfde blijft. Wèl had de geachte afgevaardigde bedenking tegen het niet opnemen van de Hinderwet onder die wetten, waarvoor de zorg aan Binnenlandsche Zaken zal zijn toevertrouwd. Hij had er bezwaar tegen, dat de Hinderwet en de Veiligheidswet werden gescheiden. Hij ontkende niet het principieel verschil tusschen die wetten, in zooverre de Veiligheidswet behartigde de belangen „ad intra", die der arbeiders, en de Hinderwet de belangen „ad extra", die van de omwonenden, van de omgeving. Hij meende echter, dat er om tweeërlei reden bezwaar

tegen te maken was. En wel in de eerste plaats om deze reden, dat, als wij de Veiligheidswet eene arbeidswet en de Hinderwet eene fabrieks-wet noemen, wij alsdan de eene wet qualificeeren naar haar doel, de andere naar haar object.

Die opmerking is, zóó gemaakt, juist. Maar men kan er tegenover stellen, dat in de dagen, toen de Hinderwet tot stand is gekomen, het denkbeeld, om voor den arbeid als zoodanig eene afzonderlijke wetgeving in het leven te roepen, nog niet bestond. Men beschouwde toen nog wat er voor de arbeiders werd gedaan meer als behoorende tot fabrieks-zaken. Uit Engeland eerst is die latere beweging tot ons overgekomen en de wetten, die in Engeland voor de belangen van de arbeiders zorgen, heeten bijna alle „factory acts", en de inspecteurs ervan „factory inspectors". En dat is zeer natuurlijk. Door het opkomen van de machine ontstond er meer gevaar dan vroeger, doch men bezag dat aanvankelijk meer van een industrieel standpunt, en het afwenden dier gevaren als meer behoorende tot het terrein van het fabriekswezen. De opvatting echter, dat het tot de taak der Regeering als zoodanig behoorde, om voor de belangen der arbeiders zelf op te treden, de opvatting, dat hier een zelfstandig complex van aangelegenheden gevormd wordt, die inmenging van de Regeering eischen en maatregelen noodig maken, bestond destijds nog niet. Vandaar, dat in de eerste Arbeidswet omtrent de belangen van landarbeiders, visschers enz. niets wordt bepaald. De zorg voor de arbeiders beperkte zich uitsluitend tot fabrieks-arbeiders. Welnu, omdat historisch de Hinderwet eene fabriekswet is, heb ik die als fabriekswet betiteld. Daarentegen is de Veiligheidswet uit eene geheel andere periode. Zou men die tot haar recht kunnen laten komen, als men er niets anders in zag dan een soort hulpwet? Neen, de Veiligheidswet is opgekomen in een tijd, toen men begon in te zien, dat men voor de arbeiders als zoodanig zorg behoorde te dragen.

Maar, afgescheiden daarvan, had men zich, bij de nieuwe verdeeling van de werkzaamheden aan de Departementen, de vraag te stellen: wat moet er komen bij Binnenlandsche Zaken; zal men arbeid èn fabriekswezen, de geheele afdeeling, zooals die tot dusver bij Waterstaat bestond, bij Binnenlandsche Zaken voegen, ja of neen? Die vraag moest ontkennend beantwoord worden, want anders zou de benaming: Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid gewijzigd moeten worden. Immers, waar dat Departement als zoodanig bleef bestaan, en belast bleef met de uitvoering van wetten, rakende de nijverheid, moesten de nijverheids-wetten daar verblijven. Ik stem toe, dat de Hinderwet zou kunnen worden opgevat als behoorende tot Justitie. Maar zij is daarbij niet

gebracht, omdat zij niet van het fabriekswezen mocht worden gescheiden. De heer Lely geeft dit toe, maar hij voegt er bij: gij hebt overigens wel opportunistisch moeten te werk gaan; waarom die wijze niet ook hier gevolgd?

Dit zou zeker mogelijk zijn geweest, indien de overbrenging van Arbeid naar Binnenlandsche Zaken niet een opzettelijk doel had gehad, het doel namelijk om het geheele complex van de aangelegenheden van Arbeid een zelfstandig karakter te geven en met name de afdeeling Arbeid in contact te brengen met de afdeeling Onderwijs, omdat het technisch en practisch onderwijs in het arbeidsplan, dat ik mij heb voorgesteld, op den voorgrond staan. Opportunistisch kon ik dus *wel* te werk gaan bij de vraag: waar zal de afdeeling Arbeid, en waar de afdeeling Nijverheid zijn? Opportunistisch mocht ik *niet* weer te werk gaan, daar, waar eenmaal besloten was, Arbeid te nemen bij Binnenlandsche Zaken. Toch moest logisch en rationeel gevraagd worden: moeten Arbeid en Fabriekswezen te zamen genomen worden? Maar de logica eischte, dat men niet daarbij opnam al hetgene wat niet met Arbeid in betrekking staat.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt: ja, maar in de practijk kan dit toch moeilijkheden opleveren, wijl het bij voorbeeld kan zijn, dat de Minister van Waterstaat eene beslissing zal moeten nemen in een beroep, waarbij bepalingen van de Veiligheidswet tot uitvoering komen, — dan stem ik dat toe, maar dan vraag ik den geachten afgevaardigde: Is ook aan den Minister van Oorlog niet een gedeelte van de uitvoering van de Hinderwet opgedragen? Komt het feit, dat de uitvoering van wetten niet bij één hoofd van een Departement berust, maar dat ook andere hoofden van Departementen daarin gemoeid zijn, niet voortdurend voor? En welke bezwaren zoude dit dan opleveren, waar, naar de geachte afgevaardigde zelf niet heeft ontkend, de ernstige moeilijkheden toch niet zullen verdwijnen, zoolang de onnatuurlijke band, die nu, door de bepalingen van 1896, tusschen de Veiligheidswet en de Hinderwet is gelegd, niet is geregulariseerd? Wanneer men de Veiligheidswet en de Hinderwet naast elkander legt, wat ziet men dan? Dat men in 1896 zeer terecht gevoeld heeft, dat die beide wetten niet naast elkander kunnen bestaan; want dan gaan de gemeentebesturen in den kring hunner bevoegdheden handelingen plegen en de inspecteurs van den arbeid in den hunnen, en dan zou het kunnen gebeuren, dat iemand ging bouwen met toestemming van het gemeentebestuur, terwijl later de inspecteurs met hun eischen zouden komen in het belang van de veiligheid. Om dat bezwaar te voorkomen, heeft men toen met die

bis-artikelen in de Hinderwet gedeeltelijk de Veiligheidswet ingeschoven. Dat is echter, zooals de geachte afgevaardigde uit Tietjerksteradeel terecht heeft opgemerkt, geen houdbare toestand. Ik vereenig mij dan ook geheel met hetgeen ten slotte door den geachten afgevaardigde uit Amsterdam, den heer Lely, is gezegd, dat, wanneer het goed zal worden, men eigenlijk de bepalingen van de Veiligheidswet niet in de Hinderwet moet invoegen, maar bovendien eene afzonderlijke regeling moet ontwerpen van de wijze, waarop het toezicht, dat volgens die twee wetten moet uitgeoefend worden, in werking moet worden gezet.

Aan de uitnoodiging van den geachten afgevaardigde terug te komen op het genomen besluit, zou ik, wat mij betreft, — en ik meen hier uit naam mijner ambtgenooten te mogen spreken —, niet wel kunnen voldoen; het zou ingaan tegen de geheele opvatting van de regularisatie, zooals wij die thans hebben vastgesteld. Wel heeft de geachte afgevaardigde gezegd: laat dan toch in geen geval de Veiligheidswet naar Waterstaat gaan, maar voor die laatste waarschuwing dank ik hem, want juist daarmede heeft hij zelf erkend het principieele verschil, dat tusschen beide bestaat en de noodzakelijkheid om de Veiligheidswet, die principieel de rechten en belangen van den arbeider beschermt, dáár te laten, waar de belangen van den arbeid in de eerste plaats hoofd en hart vervullen. Ook meen ik er te mogen bijvoegen, dat, toen vroeger Arbeid en Fabriekswezen samen gevoegd waren, dit altoos ten gevolge moest hebben, òf dat een man aan het hoofd stond met een warm hart voor de arbeiders en minder hart voor de nijverheid, òf dat de leiding der aangelegenheden was toevertrouwd aan een man, die, voor de nijverheid warm gestemd, minder opkwam voor de rechten van den arbeid. Die belangen toch strijden gedurig en daarom meen ik, dat de scheiding dier zaken, door ze eenerzijds te brengen bij Waterstaat en anderzijds bij Binnenlandsche Zaken, juist datgene is, wat eene goede behartiging van beide belangen zal bevorderen.

Handelingen, blz. 461—462.

Mijnheer de Voorzitter! Het geschil met den geachten afgevaardigde uit Haarlem is ten slotte door hem gereduceerd tot een lexicographisch geschil, tot de vraag: Wat is de beteekenis van de Hollandsche uitdrukking: „ter wille zijn"? De geachte afgevaardigde heeft daarvan eene opvatting en hij heeft eene poging gedaan, met het gezag van Van Dale die opvatting te steunen. Ik moet echter zeggen, dat ik voor het gezag van Van Dale uit den weg ga waar het geldt orthographie;

maar waar het aankomt op het definieeren van den zin en op de beteekenis van het woord, daar sla ik diens gezag zeer laag aan. Ik heb ook van den geachten spreker een beter denkbeeld dan dat hij, komende in een proces tot het geven van eene definitie van een juridisch begrip, bij voorkeur zou opslaan Van Dale, om daaruit de wetenschap te putten, hoe eene uitdrukking moet verstaan worden. Evenals ik mag aannemen, dat dit zijn wijze van werken niet is, mag ik zeggen, dat dit ook de mijne niet is. Bovendien, waar het er op aankomt, den zin en de beteekenis van eene Hollandsche uitdrukking te kennen, meen ik zelf genoeg met de Hollandsche taal bezig geweest te zijn, om mij gerechtigd te achten, van eene Hollandsche uitdrukking eene verklaring te geven, naardat ik meen, dat zij naar het Hollandsche taaleigen moet begrepen worden. De geachte spreker zeide, dat, waar ik het woord „bewilligen" wil verklaren met de uitdrukking „ter wille zijn", ik eene misvatting bega; maar ik heb het woord „bewilligen" gebezigd om aan te toonen, dat het in dezelfde sfeer van gedachten ligt, dat het eene uitdrukking is, die ook in de Grondwet wordt gebezigd, terwijl het evenals „ter wille zijn" afgeleid is van het begrip „wil".

De heer Lely is er op teruggekomen, dat metterdaad de beslissing in beroep door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid in gevallen, als waarop hij wees, een gedeelte der zorg voor de uitvoering der Veiligheidswet zou overbrengen op het hoofd van het Departement, den man, van wien de uitvoering dier wet juist wordt weggenomen. Ik geef volkomen toe, dat hetgeen waarop ik wees, nl. dat in de Hinderwet aan den Minister van Oorlog eenige verplichtingen opgelegd en eenige bevoegdheden toegekend worden, hiermede niet gelijkstaat. Dit is ook mijn bewering niet geweest. Laat mij voor een oogenblik aannemen, dat zijn bezwaar het allerzwaarst weegt; dan doe ik hem deze wedervraag, of hij dan acht, dat de moeilijkheden en het bezwaar, welke zich in dat ééne geval zouden kunnen voordoen, zoo zwaar zouden moeten wegen, dat een Kabinetsformateur, een geheel plan van denkbeelden voor zich zelf opmakende, enkel ter wille van dat bezwaar van zijn plannen zou moeten afzien? Dan zal hij zelf moeten toestemmen, dat eene rationeele wijze van handelen zou zijn, te beginnen met het plan uit te voeren, en als dan later bleek, dat de moeilijkheden onoverkomelijk waren, te komen met wijziging van de wet op dit punt. Dat is ook in de Memorie van Antwoord gezegd.

Ten slotte blijkt er een principieel verschil te bestaan tusschen den geachten spreker en mij, wat betreft de vraag, of een belang beter behartigd wordt in combinatie met een contrair belang, dan wel op zich

zelf. De geachte spreker merkte op, dat de sociale belangen voor hem niet alleen zijn de arbeidersbelangen. Hij zal mij toestemmen, dat uit de Troonrede en uit de Memorie van Antwoord op hoofdstuk I der Staatsbegrooting genoegzaam blijkt, dat zoo ook de opvatting van dit Kabinet is. De zaak was deze. Wanneer arbeid en nijverheid belangen representeeren, die behartigd moeten worden, dan kan hij niet ontkennen, dat die belangen nu en dan contrair kùnnen zijn en dat dit bij eene dergelijke wet nu en dan ook inderdaad het geval is. Het is voor een patroon dikwijls zeer lastig en onaangenaam, wanneer hij allerlei voorzorgsmaatregelen moet nemen, een plan van verbouwing bv. moet veranderen, om te maken, dat hij voldoet aan de eischen van Hinderwet en Veiligheidswet. Daar is dus zekere strijd, die echter niet principieel is en dus niet altijd voorkomt. Er zijn hier contraire belangen, die met elkander in conflict geraken kunnen. Ik heb nu beweerd, dat, wanneer men in eene afdeeling combineert Arbeid en Fabriekswezen onder één hoofd, men niet kan hebben een man, die zoo neutraal is, dat hij precies evenveel voor nijverheid gevoelt als voor arbeid en dat men in den regel zal hebben òf een persoon, die meer hart, meer gloed, meer warmte blijkt te hebben voor het belang van de nijverheid, of wel een man, die meer hart en meer bezieling heeft voor den arbeid. Mijn conclusie is daarom deze geweest, dat de rechtmatige en billijke behartiging van die dikwijls contraire belangen beter gewaarborgd is, wanneer men ze afscheidt, dan wanneer men ze onder één hoofd vereenigt. Dat de geachte afgevaardigde daarover anders denkt, heeft intusschen gelukkig niet dit gewicht, dat hij daarom aan de voorstellen, gelijk zij nu aan de Kamer zijn voorgedragen, zijn stem zou meenen te moeten onthouden. Waar dat het geval niet is, meen ik, dat wij het verdere debat over de verhouding van de sociale quaestiën, waarbij contraire belangen voorkomen, niet behoeven voort te zetten.

Handelingen, blz. 464.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1902: Het paleis te Amsterdam — Salarissen van ambtenaren ter provinciale griffiën — De Drankwet — Benoeming en positie van Burgemeesters — Vaccinedwang — Krankzinnigenverpleging — Kwakzalverij — De onderwijs-quaestie — Hooger onderwijs — Subsidieering van de Bijzondere Gymnasia — Lager onderwijs — De heer Ter Laan als onderwijzer-Kamerlid — Scholen voor achterlijke kinderen — Schoolbouw — Waarom wordt de Leerplichtwet niet ingetrokken? — Werking dier wet — De belangen van de arbeiders en den middenstand.

Vergadering van 11 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! De heer De Stuers heeft gezegd van de Regeering, dat zij zich in de quaestie van het Paleis te Amsterdam dusver van den domme gehouden heeft. Hij heeft dit niet gezegd met het oog op de heeren, die op dit oogenblik het Kabinet samenstellen, maar met het oog op vorige Ministers. Hij voegde er bij, dat, wanneer de Regeering gemaand werd van de zijde van de gemeente Amsterdam, geen ander antwoord gegeven kon worden dan het door de eerlijkheid gevorderde. De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat ik meen, dat het niet mijn roeping is, mij thans over die quaestie *à fond* hier uit te laten; men zou daarvoor de stukken voor zich moeten hebben. Uit het weinige, wat de geachte spreker mededeelde, blijkt echter, dat zijn conclusie onjuist is. Hij heeft zelf medegedeeld, dat een aanbod van schenking gedaan was en dat Willem I daarop had geantwoord, dat hij voor die schenking bedankte, maar het tijdelijk gaarne als woning aannam, totdat het Rijk in staat zou zijn, een eigen paleis voor den Koning in de hoofdstad te stichten. Daaruit volgt, dat, wanneer die quaestie aan de orde kwam, eerst moest uitgemaakt worden, of de toestand van onze financiën ons in staat stelde, een paleis, der Kroon waardig, in Amsterdam te doen verrijzen. En daar de toestand van onze financiën steeds bedaarde en ernstige overweging vergt, klopt daarop niet de conclusie van den geachten afgevaardigde, als hij den eisch stelt, dat, zoodra Amsterdam om haar raadhuis vroeg, de Regeering dadelijk zou moeten zeggen: gij krijgt het terug. Ik meen, dat dan eerst onderzocht zou moeten worden, of voldaan is aan de indertijd gestelde conditie, eer in deze beslist kan worden.

De heer Heemskerk heeft zich meer of minder verblijd in hetgeen de heer De Stuers gezegd heeft. Hij heeft ook als zijn meening uit-

gesproken, dat hij van het Kabinet niets anders dan eerlijke beslissingen kan verwachten. Wat in deze eerlijk zou zijn, hangt natuurlijk af van de vraag, welke die conditiën zijn. Wij zullen die eerst eens bedaard lezen. Komt de zaak aan de orde, dan zal ik de conditiën bedaard overwegen en antwoorden, zooals ik dan zal meenen te moeten doen.

Het besluit om voor de griffie van Zuid-Holland f 2500 meer voor te dragen, dreigt, zoo merkte men op, in de toekomst het land op belangrijke sommen te zullen komen te staan. Van de zijde van Limburg, Zeeland en Noord-Brabant wordt er op aangedrongen, het goedgunstig voorbeeld ook voor die provinciën van toepassing te maken. Maar, als wij dien weg op gaan, zullen bij de volgende begrooting de provinciën Noord-Holland, Drenthe, Overijsel en Friesland niet nalaten, gelijke pressie op den Minister uit te oefenen.

Over deze zaak wil ik zeggen, dat ik toestem, dat zij niet kan blijven, zooals zij *thans* geregeld is. Nu echter eenmaal aangenomen is eene zekere classificatie, met een maximum traktement voor elke klasse, mag de Regeering van haar zijde niet de besturen der provinciën binden en door het toestaan van te weinig geld het aan de provinciale besturen onmogelijk maken om, met de promoties, ook de daaraan verbonden verhoogingen toe te kennen. Nu worden er wel promoties gemaakt, maar dikwijls zonder verhooging van jaarwedde; van den anderen kant moet er ook tegen gewaakt worden, dat provinciale besturen verhoogingen in rang niet gaan aanwenden als een gereed middel om geld los te krijgen, daarmede een weg opgaande, die hier en daar al werd ingeslagen en ten gevolge waarvan rangsverhooging plaats had, maar zonder dat de gepromoveerde in den vorigen rang het maximum der wedde in dien rang had genoten. Maar daaraan is niets te doen, tenzij men invoert een geheel nieuw stelsel van regelmatige verhooging, steunende op dienstjaren, en waarvoor het Rijk dan de noodige gelden zou moeten toestaan. Maar dat zou m.i. niet de goede weg zijn. Als uitvoering zal gegeven worden aan art. 136 van de Grondwet, regelende de provinciale belastingheffing, zullen voor de provinciën misschien de middelen gevonden worden om zelf haar griffiën te betalen uit eigen kas, en dan zal het heffen en besteden van gelden zijn in ééne hand. Ik acht dat ook het meest in overeenstemming met de autonomie der provinciën. Ik laat de vraag in het midden, of daarbij niet sprake zal kunnen wezen van een zeker fixum van Rijkswege, naar het bedrag, dat thans ten bate der provinciale griffie wordt uitbetaald. Maar als het in de toekomst goed wil gaan, moeten de provinciale besturen hun eigen zaken regelen en

beslissen, doch dan ook de middelen tot uitvoering in eigen hand hebben.

Dat de verhooging van f 2500 wel wat te grif en te gul zou zijn ten opzichte van Limburg en Zeeland, en de laatsten ook billijke aanspraak en recht daarop zouden hebben, meen ik te mogen betwijfelen. Ik stem toe, dat voor beide provinciën eene verhooging was aangevraagd. Maar als die provinciën beweren, dat de omstandigheden gelijk zijn, dan moet ik dat weerspreken. Ten opzichte van Limburg erken ik, dat zeker mede mag tellen de omstandigheid, dat, ten gevolge van de afschaffing van leges op de afgifte van nationaliteits bewijzen, de inkomsten, daaruit voortvloeiende, voor de ambtenaren met 1/3 zijn verminderd. Maar ook al neemt men dit in aanmerking, dan blijft het toch gemakkelijk om aan te toonen, dat die f 2500, die voor Zuid-Holland meer zijn uitgetrokken, geen onbillijkheid veroorzaken tegenover de griffiën van andere provinciën. Het getal ambtenaren in Limburg bedraagt 20, evenals in Zeeland, terwijl de bevolking van de provincie Zeeland 217,329 en die van Limburg 285,828 zielen bedraagt. De bevolking van Zuid-Holland daarentegen bedraagt 1,171,371 inwoners, dus meer dan viermaal die van Zeeland en ongeveer viermaal die van Limburg. Het getal ambtenaren van de griffie van Zuid-Holland bedraagt echter maar 28, dus op verre na niet viermaal zooveel. De groote arbeid, die eene provincie met eene zoodanige bevolking voor de ambtenaren oplevert, wordt dus verricht door een zeer gering getal ambtenaren. Hieruit volgt, dat de arbeid van die ambtenaren veel intensiever, veel machtiger, veel uitgebreider is dan die, welke verricht wordt door de ambtenaren van de griffiën van Zeeland en Limburg. Ik bedoel hiermede volstrekt niet, dat de ambtenaren van die griffiën niet getrouw hun plicht vervullen, maar uit de door mij verstrekte opgaaf volgt toch, dat voor den zooveel intensiever arbeid van de ambtenaren eener viermaal grootere provincie wel iets meer traktement mag gegeven worden, daar men anders geen geschikte ambtenaren zou krijgen, of wel de aanwezige ambtenaren den dienst der griffie zou zien verlaten, zoodra voor hen de gelegenheid zich opende, eene beter bezoldigde betrekking te bekomen. Hierbij komt het aanwezig zijn in Den Haag van de Departementen van Algemeen Bestuur; dit heeft natuurlijk invloed op het personeel bij de griffie. Bij de Departementen van Algemeen Bestuur zijn dikwijls nieuwe personen noodig, en het spreekt vanzelf, dat de Departementen dikwijls de besten uit de ambtenaren van de griffie, — die natuurlijk, als ook in Den Haag werkzaam, bij de Departementen bekend zijn — uitkiezen om die te krijgen in dienst van het Rijk. Wanneer men nu het personeel van de griffie niet behoorlijk

betaalt, dan zou het op den duur onmogelijk blijken een goed stel ambtenaren voor de provincie te behouden.

Uit het door mij aangevoerde blijkt, dat de griffiën van Zeeland en Limburg, proportioneel — ik druk op dit woord — niet op ééne lijn zijn te stellen met de griffie van Zuid-Holland.

Voorts is de Drankwet ter sprake gekomen. Het zal de wensch van de heeren Van Wijck en Van de Velde wel niet zijn, dat van deze tafel thans eene breede uiteenzetting van de plannen omtrent de Drankwet zal worden gegeven. Dit zou praematuur en onvoorzichtig zijn. Intusschen zal ik mij eene enkele opmerking veroorloven.

Van het oogenblik af, dat de Regeering tegenover het misbruik van sterken drank opgetreden is met afwerende maatregelen, is daardoor dat gebruik en bijgevolg ook de verkoop in zedelijken zin gedrukt geworden. De houders van vergunningen zullen dit hebben bemerkt. Men kan niet meer zeggen, dat de verkoop van sterken drank en het hebben van eene vergunning daartoe, in zedelijken zin op ééne lijn staat met elk ander gewoon bedrijf. Er is metterdaad een zekere druk gelegd op het vergunningsrecht.

Dit zoo zijnde, gaat het niet meer aan, te spreken, alsof degene, die eene vergunning heeft, daarin een zeker patrimonium zou bezitten, dat op ééne lijn ware te stellen met het patrimonium, dat op andere wijze door ouders aan hun kinderen wordt nagelaten. Eenmaal aanvaard zijnde het stelsel van een maximum aantal vergunningen, is ingegrepen in de vrijheid van bedrijf in dit opzicht. Wanneer dus de geachte afgevaardigde zegt: ja daar wil ik ook toe medewerken, ik ben ook tegen drankmisbruik; de alcoholische vergiftiging van mijn volk staat ook mij tegen; maar zoo gij vergunningen wilt terugnemen, geef dan schadevergoeding, — dan komt hij op een terrein, dat mij voorkomt voor 's Rijks financiën zeer gevaarlijk te zijn. Daartegenover zou moeten staan, dat zoodra er sprake was van *unearned increment*, hij erop zou moeten aandringen, dat daarvan zooveel zou worden geheven, dat de door het Rijk gegeven schadeloosstellingen daaruit zouden kunnen worden gedelgd. Het is niet tegen te spreken, dat een aantal maatregelen door de wet worden verordend, — ik denk aan den aanleg van Staatsspoorwegen bijv. —, waardoor allerlei personen, die vroeger in hun huiselijk leven er op rekenden, dat zij van vader op zoon zouden hebben een veer, een diligence-dienst of iets dergelijks, en dat als zeker onderhoud zouden blijven bezitten in de toekomst, door de wet dit hebben verloren. Zal men nu gaan zeggen, dat in alle dergelijke gevallen de Regeering hen zal moeten schadeloos stellen?

Ik meen, dat men daarmede veel te ver zou gaan, al erken ik ook van deze plaats, dat er eene zoodanige hardheid voor den houder van eene dergelijke vergunning in kan liggen, dat het de plicht is van de Regeering om de schade, die geleden zal worden, tot de minste proportiën te beperken. In dien zin heeft de Regeering zich ook in de Memorie van Beantwoording uitgelaten.

Ter sprake is gebracht door den heer Van Wichen de vraag, of niet de inleg in de Rijkspostspaarbank voor gemeente- en polderbesturen, die nu op dit oogenblik f 2400 hoogstens bedraagt, zou kunnen worden opgevoerd tot f 8000, waardoor zou worden verkregen 1°. zekere garantie tegen malversatie en 2°. meer rente. Voor het eerste is de maatregel, dunkt mij, niet noodig. Wanneer de gemeentebesturen maar zorgen voor goede brandkasten en goede instructiën voor hen, die gemeentegelden beheeren, zoodat zij boven een zeker bedrag geen gelden onder zich mogen hebben en de rest wordt bewaard in een brandkast met 3 of meer ongelijk werkende sloten, waarvan de sleutels zich in handen moeten bevinden van evenveel dignitarissen, dan behoeft men voor malversatie niet te vreezen.

Wat de vraag betreft, of niet iets meer rente ware te trekken uit sommen, die boven zeker bedrag aanwezig zijn, dit zal moeten uitgemaakt worden door mijn ambtgenoot van Waterstaat, wanneer hem de vraag gesteld wordt, maar op zich zelf komt het mij voor, dat men zich daarvan niet te veel moet voorstellen. Geldt het sommen van eenige beteekenis, die voor maanden of langer kunnen worden gedeponeerd, dan zou er wat meer rente kunnen gekweekt worden, maar voor deze gemeenten geldt het sommen, die elk oogenblik moeten opgevraagd kunnen worden en daarvan geloof ik niet, dat meer rente zou kunnen gegeven worden, zonder de postspaarbank aan verlies bloot te stellen.

Ter sprake is gebracht de benoeming der burgemeesters, en de heer Van der Zwaag heeft zelfs een bepaald geval, de benoeming in Smallingerland, ter sprake gebracht en er op gewezen, — wat ik volkomen toegeef —, dat aldaar twee candidaten waren uit de gemeente zelf, waarvan niet gezegd kon worden, dat zij als zoodanig ongeschikt waren. Zijn inziens had dus een van beiden wel kunnen worden benoemd. Maar wat was het geval? Juist in die gemeente Smallingerland staan de geesten tamelijk scherp tegenover elkander, daar gaat niet alles in harmonie toe; men kan niet zeggen, dat de burgers daar allen eensgezind zijn en één gevoelen zijn toegedaan. Integendeel, de partijen staan er vrij scherp tegenover elkander. En nu behoorde van

de beide sollicitanten, die zich aanmeldden, de een tot, laat ik zeggen, de *a*-groep, de ander tot de *b*-groep. En waar de heer Van der Zwaag er op wees, dat voor den eenen candidaat was ingekomen een adres van 12 raadsleden, daar merk ik op, dat voor den ander een adres was ingekomen van 400 of 500 inwoners der gemeente. Die adressen stonden dus tegenover elkander, partij tegenover partij. En het is mijn overtuiging geweest, dat, wanneer de candidaat van een der partijen werd benoemd, dit het denkbeeld zou vestigen van eene overwinning, door die eene partij op de andere behaald, en dat de nieuwe burgemeester zou worden beschouwd als iemand, die als partij-overwinnaar binnenkwam. Dit nu moest worden vermeden.

Zoo is het met de burgemeestersbenoemingen in het algemeen. Vroeger als lid der Kamer, toen ik mij nog niet met dergelijke benoemingen had te bemoeien, heb ik steeds als mijn meening uitgesproken, dat de burgemeesters moesten worden benoemd door de gemeenten zelf. Daarvan neem ik geen woord terug. Toen ik in den afgeloopen zomer in Oostenrijk was, waar de burgemeesters door de gemeenteraden worden benoemd, heb ik veel met burgemeesters gesproken, om te zien, hoe die instelling werkte, en ik acht den toestand, zooals hij daar bestaat, in vele opzichten ideaal. Doch hoe komt dit? Omdat aan het hoofd van elk district een Bezirkshauptmann staat, die door de Regeering wordt benoemd en die belast is met de uitvoering der Rijkswetten. Daarmede hebben de burgemeesters niets te maken. En dan is er nog eene andere bepaling. Zoo de burgemeesters of de gemeenteraden niet hun plicht doen, of wel te kort schieten in de vervulling van hetgeen zij moeten doen, dan beboet men den burgemeester of de leden van den gemeenteraad. Die boeten gaan vrij hoog. Zonder veel moeite, en zonder tusschenkomst van Gedeputeerde Staten, zooals bij ons, loopt alles dus goed.

Doch wat is hier het geval? Hier staan wij voor de keus, de Rijkswetten door eene aparte organisatie te doen uitvoeren, of daarvoor te gebruiken de organisatie, die dienst doet voor eene gemeente. Dit laatste stelsel was te verkiezen, zoolang onze wetgeving niet veel beslommeringen opleverde; maar nu in den laatsten tijd zoovele bemoeienissen bestaan met allerlei onderwerpen, — ik noem slechts Onderwijswet, Nationale Militie, Leerplichtwet, Kieswet en andere —, nu daardoor telkens weder nieuwe massa's werk op de gemeentelijke secretarieën worden gelegd, nu wordt de toestand voor de burgemeesters onnatuurlijk. Zij heeten burgemeester van eene kleine gemeente, maar feitelijk zijn zij het niet. Zij zijn burgervader van eene kleine gemeente èn Rijksorgaan

voor de uitvoering van eene massa wetten, waarvoor men zeer goed kon volstaan met eene organisatie voor 10 of 12 dorpen te gelijk. Dàt is het kwaad, dat alles over tal van gemeente-secretarieën loopt; dat alles daar apart moet gedaan worden, zoodat in elke gemeente veel meer arbeid wordt verricht dan noodig is.

Zal ik nu den raad volgen, gegeven door den heer Lucasse, die zegt: benoem maar zulk een eenvoudigen burgemeester; heeft hij er niet veel verstand van, dan heeft de secretaris er wel verstand van? Dit systeem vat ik niet; zoo'n min of meer eenvoudigen burgemeester te nemen is gevaarlijk. Wanneer het altijd iemand was als de heer Van der Zwaag, die als de man van het gezond verstand hier in de Kamer paraisseert, zou ik het wel aandurven, maar hij zal mij toestemmen, en hij zal zelf wel hebben opgemerkt, dat niet bij alle menschen het plantje van het gezond verstand zoo gerijpt is. De secretaris zou dan eigenlijk het werk doen en de burgemeester zou de *homme de paille* zijn. Een dergelijken toestand zou ik niet aanbevelenswaardig achten. Dan zou die secretaris, die niet dan bij hooge uitzondering in de gemeente zelf te vinden is, toch van buiten af moeten komen en den burgemeester aan den teugel leiden. De niet verantwoordelijke man zou dan van buiten komen en den man van binnen, zooals gezegd, feitelijk een ondergeschikte rol doen vervullen. Ik zou dit een gevaarlijk systeem vinden.

De vraag van de uitwoning is er ook eene, die, als men haar niet van alle kanten beziet, en van stuk tot stuk nagaat bij elke benoeming, met afgetrokken denkbeelden niet beoordeeld kan worden. De geachte afgevaardigde uit Middelburg zeide: wanneer aan den gemeenteraad om advies wordt gevraagd, durft men tegen den burgemeester niet op, en zegt maar ja. Ik heb Walcheren te lief, om zoo over dat land te spreken. Ik heb er 8 jaar gewoond en herinner mij nog goed, al is het lang geleden, dat de menschen er veel durven. Ik twijfel er geen oogenblik aan, dat, wanneer de menschen zoo doen, het is, omdat zij graag de hand op den zak houden. Wanneer zij zorgden, dat er een huis gebouwd werd, zou de man er komen wonen, maar nu vreezen zij voor de geldelijke gevolgen ervan en dit is het motief om te zeggen: laat hij maar buiten wonen, dan hebben wij er geldelijk geen schade van. Waar in de kleinere gemeenten het vinden van eene woning zoo moeilijk is, vraag ik, of niet ten deze niet de Kerk den Staat, maar de Staat de Kerk zou kunnen volgen, en of, evenals de Kerk zorgt voor eene pastorie, de Staat niet zou kunnen zorgen voor eene burgemeesterij?

De heer Van der Zwaag heeft mij gevraagd, of ik niet meende, dat de bezoldiging van het personeel van sommige secretarieën te laag was, en hij noemde eene som van f 300, die in Monnikendam en Aalten was geboden. Hij zal mij toestemmèn, dat ik dit uit die enkele cijfers niet kan beoordeelen, maar al is het zoo, dan is er eene tegenbedenking. Ik weet, dat naar posten op de gemeente-secretarieën meermalen gestaan wordt door nogal bemiddelde jongelieden, die deze betrekking begeeren als een middel om den voet in den stijgbeugel te hebben en dan naderhand een wip te kunnen doen en op te komen als burgemeester. Ik geloof, dat de heer Van der Zwaag zal toestemmen, dat, wanneer die heeren zoo goed bemiddeld zijn, dat vele geld voor hen kwaad is, en het beter is, hun bovendien niet te veel salaris te geven; maar voor zoover het mocht zijn, dat er op de gemeentesecretarieën ambtenaren zijn, die, ten gevolge van een te laag inkomen, niet behoorlijk in hun levensonderhoud kunnen voorzien, wil ik van mijn kant het noodige doen om te onderzoeken, hoe het daarmede gesteld is en wenken ten goede geven. Ik geef gaarne de verzekering, dat ik daartoe bereid ben.

De verklaring in de Memorie van Antwoord ten opzichte van de ambtenaren van den burgerlijken stand, heeft bij meer dan een der geachte sprekers instemming gevonden. Wanneer intusschen de geachte afgevaardigde, de heer Van der Zwaag, zoo den nadruk legt op de wenschelijkheid, dat die heeren genomen worden uit het personeel der secretarie, dan wil ik nu reeds zeggen, dat dit niet geheel vrij van bedenking is, zonder dat ik daaruit thans reeds wil afleiden, of wij dien weg op moeten, ja dan neen. Wanneer de ambtenaren van den burgerlijken stand op eigen verantwoordelijkheid moeten handelen, dan moeten zij ook eene zekere zelfstandige positie bezitten, want wanneer ik neem een gewoon ambtenaar ter secretarie, die gewoon is, de bevelen van burgemeester en secretaris op te volgen, dan heb ik niet te doen met een persoon, die genoegzame zelfstandigheid bezit, noodig om in sommige twijfelachtige gevallen te beslissen. Of er nu iets op te vinden is om die ambtenaren toch uit dat personeel te kiezen, wensch ik thans niet uit te maken, maar ik wijs er op, dat het niet per se doorgaat, dat men tot dat personeel zijn toevlucht zou moeten nemen.

De heer Heemskerk heeft eene poging gewaagd om de burgemeesters los te maken van die werkelijk drukkende drukte, die hen soms verplicht, 338 handteekeningen per dag te zetten. Die zaak is reeds door mij met de burgemeesters van de groote gemeenten besproken. Ik wensch dat onderzoek voort te zetten en zal, wanneer het er toe komt,

deze zaak ter hand te nemen, natuurlijk niet nalaten om, ook al had de geachte afgevaardigde dien wenk niet gegeven, niet op de wijsheid van mijn bureau af te gaan, maar in het bureau zoeken te lokken die wijsheid, welke bij burgemeesters en wethouders van groote gemeenten te vinden is.

De heer Van de Velde heeft gewezen op den misstand, dat de jaarwedde van burgemeesters dikwijls laaggehouden wordt door de wijze, waarop de zaak in de Gemeentewet is geregeld, omdat den opvolger niet een lager tractement zou kunnen worden gegeven; in de tweede plaats op het feit, dat art. 121 van de Gemeentewet geen dwingend karakter bezit; en eindelijk is hij, met den geachten afgevaardigde uit Bodegraven, den heer Van Idsinga, slaags geraakt over een Koninklijk Besluit, waarbij geregeld was het tractement van gemeenteveldwachters. Het laatste zal ik maar overlaten aan de heeren, die er over gediscussieerd hebben. De eerste zaak wil ik in overweging nemen, wanneer de wijziging der Gemeentewet wordt ondernomen, en, wat art. 121 betreft, beloof ik, daar mijn aandacht aan te wijden, omdat het gebeurde met de Woningwet en den aanslag, waartoe het in de Woningwet op de autonomie der gemeenten gekomen is, genoeg aantoont, dat er voorziening moet worden getroffen.

Handelingen, blz. 475—476.

Mijnheer de Voorzitter! Ter sprake is gebracht de quaestie van den vaccinedwang. De heer Van Karnebeek heeft aanstonds zijn stem verheven, om Regeering en Kamer te waarschuwen tegen elke poging om dien dwang te breken. Hij wees ons daarbij op hetgeen in Engeland geschiedt en zeide, dat dit het gevolg is daarvan, dat de Regeering in Engeland ingegaan is op het rapport der Staatscommissie, niet op het rapport der minderheid, dat veel verder ging, maar op dat der meerderheid. Wanneer de geachte spreker het bewijs geleverd had, dat dit metterdaad het gevolg was van dien maatregel, zou ik in staat zijn, de door hem aangevoerde argumenten te beoordeelen. Zoolang hij eenvoudig zegt, dat het één een gevolg is van het ander, zonder nadere argumentatie, zal ik daarop niet verder ingaan. Ik wil hem wel de verzekering geven, dat ik van halve week tot halve week aan mijn Departement de berichten uit Londen krijg en daarvan nota neem. Ook van de mededeelingen, die ik in de Londensche bladen vind, wordt aanteekening gehouden, ten einde te kunnen nagaan, aan de eene zijde wat voorstanders van de vaccinatie zeggen tot verdediging van hun standpunt,

terwijl hetzelfde geschiedt van halve week tot halve week met betrekking tot wat van andere zijde over diezelfde materie wordt gezegd. Ik zou den geachten afgevaardigde bepaald kunnen aanraden, om die onpartijdige wijze van bestudeering van de quaestie te volgen. Wanneer hij dan die beide rapporten van de eene en van de andere zijde naast elkander geregeld bijhoudt, zal hij, geloof ik, in staat worden gesteld, een oordeel te vellen, dat eenigszins afwijkt van het oordeel, op dit oogenblik door hem uitgesproken.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat de bezwaren, die van medische zijde rijzen, daaruit te verklaren zijn, dat men bij de operatie der inenting niet nauwkeurig genoeg, niet antiseptisch genoeg te werk gaat. Ik gevoel, dat dit in vele gevallen zoo zijn kan, maar toch mag ik hem herinneren aan het bekende voorval te Amsterdam, waar een hoogleeraar in de geneeskunde, die een lief en bloeiend kind had, dat kind zelf had gevaccineerd met de uiterste voorzorgen, zoowel wat lymphe en lancet, als wat de bijomstandigheden betreft; en toch was dat kind binnen 24 uren een kind des doods. Ik meen hierop te moeten wijzen, opdat blijke, dat met die bewering mijn argument niet weerlegd is.

Meer zou ik hechten aan de opmerking van den geachten afgevaardigde, tegenover de bewering van den heer Lohman, dat in isolement de kracht moet worden gezocht, indien hij er althans wilde bijvoegen: alléén kracht moet worden gezocht. Ik meen, dat hetgeen de heer Lohman in zijn bekend rapport heeft gezegd, voor een groot deel steek houdt. Er staat echter tegenover dat isolementsysteem, wanneer men het absoluut neemt, alleen dit ernstige bezwaar, dat de ervaring heeft geleerd, dat aan het uitbreken der pokziekte eene zekere incubatieperiode voorafgaat. In die incubatieperiode kan men niet zien of iemand de pokken heeft, ja dan neen, zoodat dan geen sprake kan zijn van isolement, terwijl toch besmetting ook dan niet is uitgesloten.

Mijnheer de Voorzitter! Hoewel ik meende te moeten antwoorden op hetgeen de geachte afgevaardigde uit Utrecht in het midden had gebracht, ligt het, geloof ik, niet in uwe bedoeling, noch in den zin der Kamer, thans op dit onderwerp diep in te gaan. Er zou daartoe wel reden zijn, indien niet het voornemen was aangekondigd, om binnenkort de behandeling dezer zaak bij de Staten-Generaal aan de orde te stellen. Waar dat wel het geval is, zal het, dunkt mij, beter wezen, de verdere argumentatie der zaak uit te stellen, totdat men in den breede dit onderwerp kan bespreken.

De bewering van den heer Roessingh, dat vroeger onze argumenten tegen de vaccinatie meest van godsdienstigen aard waren, berust, gelijk

de geachte afgevaardigde uit Goes heeft opgemerkt, op een misverstand. Ik begrijp, dat dit gezegd wordt, maar het is onjuist. Er is onder de geloovige Protestanten in den lande een zeker aantal geweest, dat eene deterministische opvatting van het Godsbestuur had, die hen tot de meening leidde, dat men tegen God zelf zou ingaan, indien men iets deed om eene ziekte te bestrijden. Dat gevoelen, hetwelk anti-gereformeerd is, is tegenwoordig zoo goed als de wereld uit. Daarentegen heeft de oppositie tegen de bepaling in de wet op de besmettelijke ziekten onder de anti-revolutionaire partij nooit aan iets anders haar kracht ontleend dan juist daaraan, dat men aan een vader dwang heeft willen aandoen ten opzichte van zijn kind. Het is tegen die aanranding van het vaderlijk gezag, tegen die aanranding van de persoonlijke vrijheid, dat men van anti-revolutionaire zijde heeft gereageerd. Wij hebben steeds gevoeld, — al begrijp ik, dat de leden der linkerzijde zich daarin niet gemakkelijk kunnen indenken —, dat, hoewel zij beweerden de vrijheid te brengen en ook over ons de banier der vrijheid op te heffen om ook ons met die vrijheid te zegenen, dit daarentegen feitelijk neerkwam op het ons telkens aanleggen van nieuwe banden. De vaccinedwang was één dier banden. Welnu, het is het verlangen om één van die banden los te rafelen, zonder anderen te hinderen, dat ook mij bewogen heeft, te zeggen, dat ik wenschte te beginnen met voor enkele bijzondere scholen ontheffing van art. 17 der wet op de besmettelijke ziekten voor te stellen.

Ik meen hiermede genoeg over de vaccinequaestie gezegd te hebben, en ik kom nu tot de verpleging van de krankzinnigen. De krankzinnigenverpleging is inderdaad een van de aangrijpendste onderwerpen van wetgeving, die men hier bespreken kan. Dat wij ten deze met onze wetgeving zijn daar, waar wij zijn moeten, moet ik beslist ontkennen. Terwijl ik reeds vóór mijn ministerschap vermoeden heb gehad, dat onze Krankzinnigenwet verkeerd werkte, heb ik, gedurenden den korten tijd, dat ik in functie ben, reeds zooveel gezien, zooveel van de inspecteurs gehoord, dat ik nog veel dieper doordrongen ben van de overtuiging, dat ten opzichte van de verpleging van krankzinnigen nog heel wat reformatie zal moeten plaats hebben, zullen wij komen waar wij wezen moeten.

Ik ben begonnen, ten opzichte van Gheel, waarover de heer Van Kol sprak, te zorgen, dat de zendingen daarheen niet gestuit worden. Men had dit doen verblijven in Gheel van diegenen, voor wie ook Rijksgeld wordt verstrekt, daarom zoeken te belemmeren, dat men zeide: men kan van Staatswege op het terrein van eene andere Mogendheid geen toezicht uitoefenen, en het gaat niet aan, Rijksgeld uit te geven

dáár, waar het Rijk geen toezicht heeft. Ik voelde, dat ten deele hierin waarheid lag en daarom heb ik aan mijn ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken gevraagd, zich te wenden tot de Belgische Regeering, met verzoek of niet, uitsluitend met het oog op de Nederlandsche krankzinnigen, zou kunnen worden toegestaan eene zekere vrijheid, daarin bestaande, dat een inspecteur van onzentwege gezonden werd om naar den welstand van Nederlandsche krankzinnigen te informeeren en daaromtrent bericht te brengen. Of dit zal worden toegestaan, weet ik niet, ik heb nog geen antwoord gekregen. In elk geval hoop ik, dat het mogelijk zal zijn, de menschen, die te Gheel zijn, daar te houden. Met den heer Van Kol ben ik het volkomen eens, dat de maatregel, dien men een tijdlang in het vizier heeft gehad, om de menschen, die er waren, over te brengen naar een ander gesticht, psychologisch absoluut verkeerd is. Menschen, die daar gewend zijn en eene zekere vrijheid van beweging hebben, zou men den doodsschrik op het lijf jagen, indien men ze overbracht naar een ander gesticht. Naar mijn overtuiging is voor de krankzinnigen niets zoo verkeerd als juist datgene wat hen psychologisch sterk aangrijpt. Wat zij in de eerste plaats noodig hebben, is rust en kalmte; en ik vond dan ook geen vrijheid, den vroeger gekozen weg, om patiënten uit Gheel naar Nederland terug te doen keeren, op te gaan, doch heb integendeel maatregelen genomen, dat velen daar kunnen blijven.

Er worden twee wegen van verpleging voorgesteld: de gezinsverpleging en de verpleging in koloniën. Wat de gezinsverpleging betreft, kan ik zeggen, dat die ook in Grave wordt toegepast, maar op uiterst bescheiden wijze; in het eerste jaar was er één en thans zijn er 4 in die verpleging; ik geef toe, dat dit cijfer, evenals te Medemblik, zeer klein is, doch het komt mij voor, dat men in deze zeer voorzichtig te werk moet gaan. De zenuwlijders n.l. zijn in ons land in betrekkelijk groot aantal aanwezig; en het onderscheid tusschen dezen en krankzinnigen is niet zoo gemakkelijk te maken. In den laatsten tijd zijn in ons land allerwegen kleine gestichtjes opgericht, gewone huizen voor zenuwlijders, en dikwijls blijkt, dat zeker soort van sociaal gefailleerden, die geen middel van bestaan hebben, zulk een zenuwlijders-verblijf inrichten, en soms een paar kamers op een dorp huren, om aldus van de zenuwlijders te leven. Daarover is eigenlijk geen contrôle. Wanneer later „krankzinnigen-verpleging in het gezin" ontstaat onder contrôle, dan komt het gevaar, dat men een soort zenuwlijdersverpleging in de gezinnen krijgt, die weer tot minder gunstige toestanden leidt. Men moet streven naar gezinsverpleging en toch dit gevaar trachten te voorkomen. Voorts ben ik het met den geachten spreker eens, dat de gezinsverpleging niet het ideaal bereikt,

wanneer men er niet toe komt, het systeem van Gheel hier terrein te doen winnen, en dat men door koloniën aan die groep van krankzinnigen eene weldaad zal bewijzen.

Het blijkt meer en meer, dat gebruik van geweld en opsluiting slechts voor een klein deel noodig is en dat de gevaarlijke heeren naar Medemblik vervoerd moeten worden. Ik geloof, dat wij op den ingeslagen weg moeten voortgaan en in Medemblik en Grave de gezinsverpleging eenigszins sterker moeten uitbreiden en het vormen van kolonies bevorderen.

De heer De Ras heeft gesproken over een onderwerp, dat niet in de afdeelingen behandeld is en dan ook niet voorkomt in het Voorloopig Verslag, namelijk over de wet op de artsenijbereiding, die, zijns inziens, eene groote leemte vertoonde, waardoor het mogelijk is, eene apotheek te hebben, zonder dat men den titel van apotheker bezit, namelijk door medewerking van een provisor, terwijl de beheerder ook niet eigenaar van de apotheek behoeft te zijn. Dat het niet in het Verslag behandeld is, is voor mij geen reden, er niet op te antwoorden. Ik veroorloof mij echter, te doen opmerken, dat het lijstje wetten, dat mij ter herziening wordt aangeboden, aanmerkelijk geklommen is. Ik heb het nagegaan in het Voorloopig Verslag, en dan vind ik: herziening der Grondwet, der Kieswet, der Provinciale Wet, der Gemeentewet, der wetten op hooger, middelbaar en lager onderwijs, der wetten op de besmettelijke ziekten, op de krankzinnigengestichten, nu weder der Artsenijwet en ook der Wet op de Kamers van Arbeid. Men voelt, dat, al durft iemand nog al wat, aan zulk eene massa geen beginnen is, vooral niet, als de vragers bovendien nog gewagen van prioriteit en van spoed voor de wetjes, die zij voorstaan. In dat geval moet men wel voorzichtig zijn in het doen van beloften.

Het protest van den heer De Savornin Lohman tegen het denkbeeld, om op de kwakzalvers wat scherper toe te zien, vindt ook wel mijn sympathie. Ik deel niet in dien algemeenen kwakzalvershaat, wat wel hiervan komen zal, dat ik tot dusver nooit in officieele functiën heb verkeerd, hetgeen gewoonlijk zekere neiging opwekt tot afkeer van alles wat niet officieel is. Als men zich 64 jaar bewogen heeft op niet-officieel terrein, krijgt men zekere voorliefde voor het franctireurschap. Zeker, alles wat onrecht is, alles wat aanleiding geeft tot het bezigen van valsche titels, alles wat kwaad kan doen, behoort te worden tegengegaan, maar ik stem het den heer De Savornin Lohman toe, dat de vraag wel dient te worden overwogen, in hoeverre de toenemende bestrijding van de kwakzalverij niet haar grond heeft in zekere concurrentie, die men zich liever niet zou aangedaan zien.

Men maakt er mij opmerkzaam op, dat de heer Helsdingen niet door mij werd beantwoord. Mijnheer de Voorzitter! Ik had niet gedacht, dat die geachte afgevaardigde een antwoord van mij zou verwacht hebben, omdat hij mij in overweging gaf, de zaak eens met mijn ambtgenoot van Justitie te bespreken, en aangezien deze hier thans niet tegenwoordig is, moest ik die bespreking wel uitstellen.

Handelingen, blz. 485—487.

Vergadering van 12 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Ik mag mij zeker gelukkig achten over het verloop, dat de algemeene beraadslagingen over het onderwijs in deze Kamer ditmaal hebben gehad. Er is met warmte en bezieling gesproken voor eene ontwikkeling van het onderwijs, in de richting, die steeds door de rechterzijde begeerd is. Hetgeen men van die zijde wenschte, vindt thans zoo weinig verzet, dat niet één spreker meer opgestaan is om het algemeen liberaal beginsel met klem en kracht te verdedigen. Zelfs hebben wij gehoord van den heer Den Hertog, dat u, Mijnheer de Voorzitter, in 1889 plagiaat gepleegd heeft en dat de wet, die door u is voorgedragen, om ons op den beteren weg te brengen, haar geestelijken vader niet vindt in u of uw collega's van die dagen, maar bij den heer Den Hertog.

Men heeft er, van meer dan ééne zijde, *captie* tegen gemaakt, dat ik in de Memoriën van Beantwoording op de hoofdstukken I en V heb gebezigd de uitdrukking: vrijmaking van de school, en verder heeft men er aanstoot aan genomen, dat ik gesproken heb van intellectualistische hypertrophie. De heer Bos nam er aanstoot aan, omdat die woorden zoo moeilijk zijn uit te spreken voor Groningers, en de heer Lely, omdat zij vreemd waren, en vandaag is beweerd, dat die woorden gechargeerd zijn. De heer Lely heeft de zaak juist opgevat, toen hij zeide, dat ik eene enkele maal wel er van houd om een „pakkend" woord te bezigen. Dat is zoo. Uitdrukkingen als intellectualistische hypertrophie hebben deze eigenaardigheid, dat zij min of meer blijven „hangen" in 't geheugen en eene suggestieve kracht bezitten om denkbeelden te propageeren. Ik acht het gebruik maken van zulke uitdrukkingen niet verkeerd en matig mij zelfs niet eens de eer aan, daarin origineel te zijn. Groen van Prinsterer heeft in zijn leven veel van die Schlagwörter gebezigd, die langzamerhand zijn ingeslagen en burger-

recht verkregen hebben, niet bij zijn vrienden alleen, maar ook bij zijn tegenstanders. Hebben wij gisteren nog niet hooren herinneren aan het: In isolement ligt mijn kracht? Dat bewijst juist, dat van zulke woorden eene suggestieve kracht uitgaat, die propageert. Misschien is het eene eigenaardigheid van leden der anti-revolutionaire partij, om zulke uitdrukkingen te gebruiken, en aangezien ik nog steeds tot die partij behoor, zie ik niet in, waarom ik die gewoonte niet zou voortzetten.

De heer De Savornin Lohman heeft de zeer gewichtige quaestie besproken, in hoeverre het onderwijs, — en ik bepaal mij nu maar alleen tot het lager onderwijs, hetwelk hier toch de hoofdgedachte inneemt —, meer en meer vrijgemaakt wordende, toch altoos verbonden moet blijven aan de Overheid. Die vraag kan beantwoord worden, al naar het standpunt, waarop men zich plaatst. Als men zich plaatst op een ideëel standpunt, en in het afgetrokkene beschouwt, hoe de zaak zou kunnen zijn, kan ik het met dien geachten spreker niet eens zijn, maar zou ik mij meer kunnen vereenigen met de opvatting van Thorbecke, die in 1852, meen ik, zich in dezer voege uitliet: „Een land waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel gevoelen." Als de oeconomische toestand van het volk zóó ware, dat ieder vader, dat elke moeder, die weduwe is geworden, den kostenden prijs van goed deugdelijk onderwijs tot aan de voltooiing toe zou kunnen betalen, dan zou ik niet inzien, waarom men de burgers nog in hun vrijheid zou moeten beperken. Zoover zijn wij echter nog niet; men moet zich niet op een ideëel afgetrokken standpunt plaatsen, maar rekening houden met de werkelijkheid. In de eerste eeuw zal een dergelijke toestand van oeconomische en intellectueele ontwikkeling zich nog wel niet voordoen, en daar dit Kabinet niet opgetreden is om voor de volgende eeuw te werken, meen ik, dat wij op dit oogenblik die quaestie kunnen ter zijde stellen.

Wat den toestand van het oogenblik betreft, sta ik geheel aan de zijde van den geachten afgevaardigde als hij zegt, dat de zorg voor het onderwijs inderdaad op de Overheid rust, en juist om de redenen, die hij zelf heeft aangewezen. Men is niet gebonden aan de tegenwoordige Grondwet, die kan herzien worden; men kan daarin eene andere regeling treffen; maar *wij* moeten toch te rade gaan met den toestand van het oogenblik, dus met de tegenwoordige Grondwet, die men niet voornemens is te wijzigen. Het spreekt dus vanzelf, dat deze quaestie dubbel oiseus is, omdat wij op het oogenblik niets anders kunnen of mogen doen.

De heer Brummelkamp is zoo vriendelijk geweest, mij een ruiker

aan te bieden. Ik zal zoo vrij zijn, den band daarvan los te maken, een van de bloemen uit dien ruiker voor mij zelf te houden en de andere uit te deelen aan de heeren van de rechterzijde en gedeeltelijk ook aan de heeren van de linkerzijde. Misschien zal ik zelfs den heer Den Hertog eene roos daarvan mogen aanbieden. Ik ben het overigens geheel eens met den heer Brummelkamp, dat aan den afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken zeer zeker een deel toekomt van de hulde, die door hem gebracht is. Dezelfde afgevaardigde vroeg mij ook, niet te lang te wachten met de behandeling van de vaccine-quaestie, omdat, met name in Zeeland, daardoor zoovelen gedrukt worden. Ik kan hem de verzekering geven, dat het ontwerp van wet, daartoe strekkende, met de Memorie van Toelichting reeds gereed ligt en spoedig, zoo ik hoop, in den Raad van Ministers zal kunnen komen. Ik meen, dat de geachte afgevaardigde zich ten deze dus niet zal kunnen beklagen over gebrek aan spoed.

Ik kom nu terug tot den geachten afgevaardigde, den heer Den Hertog. Deze heeft gezegd, dat hij mij zeer sympathiek gezind, maar toch wel wat bang en bezorgd was, en dat enkele uitdrukkingen, die hij gelezen en gehoord had, die bezorgdheid nu en dan hadden doen klimmen. Wanneer de heer Den Hertog onder die uitdrukkingen opneemt, de woorden: „het gaat zoo goed nu", dan moet ik toch zeggen, dat de intellectueele atropie, waarvan hij gesproken heeft, inderdaad voor mij eene bedenkelijke zijde gaat krijgen. Want in welken zin heb ik die uitdrukking: „het gaat zoo goed nu" gebezigd? Ik heb niet bedoeld, dat het onderwijs zóó goed was, want alles wat ik in de Memorie van Toelichting geschreven heb, constateert het tegendeel. Ik heb gezegd: de evolutie van de schoolquaestie op politiek gebied gaat nu goed, en dat is de heer Den Hertog met mij eens. Zelfs meende hij, dat ik hier niet ver genoeg ging; doch hij bracht tevens de uitdrukking: „het gaat zoo goed nu" op ander terrein en ging haar toen castigeeren in geheel anderen zin. Toch ben ik hem dankbaar voor zijn optreden, daar hij voor het eerst op een gevaar gewezen heeft, waar ik reeds lang voor vreesde. Want waar langzamerhand de practische volksopvoeding zich meer en meer op den voorgrond dringt, zal dit vanzelf min of meer reageeren tegen de bestaande schooltoestanden, ook voor wat aangaat de openbare onderwijzers.

Ik ben ook niet vreemd aan de gedachte, dat, wanneer eenmaal de practische volksopleiding breede afmetingen gaat aannemen, meer de aandacht op zich concentreert, meer de krachten naar zich toe trekt, meer in de beraadslagingen en in de pers de geesten gaat bezighouden,

er in de kringen van de openbare onderwijzers voor een oogenblik een zeker gevoel van teleurstelling zal kunnen komen, alsof er — om mij zoo uit te drukken — tegenover hun zaak eene concurreerende is opgetreden, die teweegbrengt, dat de groote belangstelling, waarin hun zaak zich tot dusver heeft mogen verheugen, iets zou verminderen. En nu deed het mij genoegen, dat de geachte afgevaardigde uit Amsterdam dit heikle Punkt, dit teere plekje, als oud-openbaar onderwijzer hier openlijk heeft aangeraakt, want ik vertrouw, dat hij dit niet heeft gedaan om daarmede uit te spreken, dat hij tegen de practische volksopleiding is. Ik vertrouw zulks te meer, wanneer ik het straks door hem gesprokene mag combineeren met het gezegde door dr. Bos, wiens rede — ik erken het gaarne — door mij met buitengemeen genoegen is gehoord, omdat daarin metterdaad de quaestie van het onderwijs, gelijk die op het oogenblik meer en meer aan de orde komt en ook door dit Kabinet aan de orde gesteld wordt, in zulke breedte is opgevat, dat het ons verder kan brengen. Nu heeft juist die geachte spreker tegen het einde van zijn rede er op gewezen, dat, wanneer het tot die meer practische volksopleiding zal komen, men die niet moet zoeken buiten het openbaar onderwijs, maar ten deele ook in aansluiting daaraan. Het komt mij voor, dat juist dit de weg is tot verzoening tusschen die sterk strijdende belangen — ik zal het kort uitdrukken —: het intellectueele en het technische onderwijs als twee afgescheiden elementen evenwijdig loopende, of, zooals de heer Bos wenscht, tusschen beide een nauw verband gelegd. Dit laatste schijnt mij het meest bevredigende, omdat het korps openbare onderwijzers eene macht in den lande is, en het korps technische onderwijzers nog zeer klein en gering is.

Als dus de wenk van den heer Bos, om die beide belangen met elkander te verzoenen, wordt opgevolgd, — hetwelk aan de groote energie, waarvan ons volk zoo langdurig blijk heeft gegeven, ten goede zal kunnen komen —, dan zal zich daarover dit Kabinet verheugen. Het Kabinet immers bedoelt, ons volk, wat zijn nationale ideeën betreft, als geheel, met alle tot practische ontwikkeling voerende energieën, die daarin zitten, op te leiden tot een hooger peil dan waarop het tot dusver heeft gestaan. En het komt mij metterdaad voor, dat voor die verhooging de auguren gunstig zijn, sinds wij mogen zeggen, dat in de laatste 20 jaren in ons volksleven eene groote schrede voorwaarts is gedaan.

Ik hoop, dat de heeren sociaal-democraten mij dit zullen laten zeggen, zonder aanstonds daartegen op te komen en het te doen voorkomen, alsof in ons land niets goeds was. Het pessimisme, dat van zoovele

geesten zich meester maakt, is een invretende kanker, die alle kracht breekt en rooft en voorts alle geestdrift drukt. En toch, wat noodig is om ons volk verder te doen komen, is juist het algemeen besef te doen ontwaken, dat wij uit den winterslaap, waarin wij zoolang verzonken zijn geweest, zijn ontwaakt en dat op het terrein van het initiatief nieuwe energieën bezig zijn zich baan te breken. Welnu, wat tot dusverre op technisch gebied is verricht, is daarvan een bewijs. Het is lang een feit geweest, dat in een land als het onze, met 5 millioen inwoners, de technicus voor zijn opleiding naar België, Duitschland of Engeland moest gaan, omdat hij hier geen behoorlijke opleiding kon ontvangen. Was het niet bedroevend, dat, wanneer men in ijzer- of andere fabrieken Engelsche werklieden naast de onze zag arbeiden, bij de eerstgenoemden dadelijk eene meerdere ontwikkeling en activiteit viel waar te nemen? Vreemde producten werden overal gezocht; de nationale geest was zoo gezonken, dat in sommige kringen iets, dat hier in het land vervaardigd was, reeds daarom werd afgekeurd. In de hoogere kringen kwam het veelvuldig voor, dat de dames er zich op beroemden, hun kleeding niet uit het land zelf, maar uit het buitenland te hebben gekregen, of dat dames zich met een hoed tooiden, waarvan zij konden verklaren, dat hij uit Parijs kwam. En dat alles was niet bloot toevallig, maar hing samen met den ingezonken volksgeest. Thans is het echter op allerlei gebied zoover gekomen, — en ik dank God daarvoor —, dat wij kunnen zeggen: neen, wij slapen den doodslaap niet meer, er begint eene opwekking, een ontwaken te komen.

Dat is de grond, waarop mijn optimisme voor de toekomst berust. Maar laat ons thans ook van het goede en gelukkige moment, waarop te midden van ons volk de eigen energie zich weder gaat uiten, gebruik maken, om het ijzer te smeden, terwijl het heet is. Wij moeten ons niet langer door het intellectueele drijven, dat wij een tijd lang hebben gehad, laten misleiden, maar zeggen: vooruit! en de volksopleiding ter hand nemen. Nog gisteren las ik, dat in eene rede, door prof. Winkler in een studentenkring te Amsterdam gehouden, deze hoogleeraar er ernstig over klaagde, dat ook bij het hooger onderwijs de verkeerde weg werd gevolgd, dat men de Universiteiten in stede van plaatsen, waar men algemeene wetenschappelijke ontwikkeling kon zoeken, gemaakt had tot vakscholen. Dezelfde klacht heb ik indertijd al gehoord van hoogleeraren in Leiden; die klaagden ook over de verkeerde richting, bij ons hooger onderwijs gevolgd.

Het komt mij voor, dat, wanneer men gevoelt, dat verbetering noodig is, men dan, evenals de heer Bos heeft gedaan, het oog moet

vestigen op de moeilijkheden, die zich voordoen. De moeilijkheid werd door dien geachten afgevaardigde vooral daarin gezocht, dat men niet heeft de noodige onderwijzers. Dat is inderdaad een groot gebrek, waarvan zoowel het middelbaar als het handels- en ambachtsonderwijs veel te lijden heeft. En wordt voor zeker onderwijs eene groote bijdrage gegeven door particulieren, steun verleend door provincie en Rijk, is het gebouw er en komen de leerlingen om onderwezen te worden, waar zijn dan de mannen, die ebenbürtig zijn, die op dezelfde hoogte staan als de mannen en vrouwen in het buitenland, om dat onderwijs te geven? Ik dank den heer Bos, dat hij met klem op dit gebrek heeft gewezen en ik verzeker hem, dat dit onderwerp ook reeds bij mij een punt van overweging heeft uitgemaakt.

In de eerste plaats is noodig vorming van mannen en vrouwen, die als onderwijzers kunnen optreden. Ik meen, dat in het vorige jaar door den heer Van Kol is gezegd, dat wat ons op technisch gebied vooral ontbreekt, de zoogenaamde middelbare technische scholen zijn. In Oostenrijk heeft men de Gewerbeschulen, scholen, niet op eene lijn staande met onze Polytechnische School, maar het midden houdende tusschen eene technische en eene ambachtsschool. Deze soort scholen voldoet in Oostenrijk uitstekend; in Saksen heeft men ze ook ingevoerd en zij kunnen werkelijk als model dienen. Die scholen hebben wij speciaal noodig, zullen wij ook voor de lagere scholen iets verder komen. Ik zeg nog niet, dat het mogelijk zal zijn, op die scholen de onderwijzers voor het lager technisch onderwijs geheel te vormen, maar het zou een middel zijn, om iets verder te komen dan wij op het oogenblik zijn. Ik meen daarom, zonder er dieper op in te gaan, en daardoor weer op te rakelen de oude schoolquaestie, beter te doen met mij tot het nu gesprokene te bepalen en de heeren, die dezen morgen over het onderwijs zich hebben uitgelaten, dank te zeggen voor de sympathieke en welwillende wijze, waarop zij dit onderwerp hebben besproken.

Handelingen, blz. 497—499.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Amsterdam, dr. De Visser, heeft mij gevraagd, of ik niet zou kunnen bevorderen, dat, zoo mogelijk niet te lang na dezen, de benoeming plaats had van een hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit in het Romeinsch-Hollandsch

recht. Hij heeft zelf laten doorschemeren, wat deze zaak bemoeilijkt. Ik wil er bijvoegen, dat de Regeering met de benoeming van een hoogleeraar in het Romeinsch-Hollandsch recht niet gereed is en zal ook het waarom meedeelen. Er moet eerst onderzocht worden, wat voor dezen kring van studenten noodig is om hun rechtskundige studiën te completeeren. Er is onder hetgeen aan de Leidsche en andere Universiteiten onderwezen wordt, veel, dat voor hen als zoodanig geen beteekenis heeft. De colleges in Nederlandsch strafrecht, in Nederlandsch handelsrecht, in Nederlandsch burgerlijk recht, bij voorbeeld, geven voor hen volstrekt niet wat zij noodig hebben; en een college in het Romeinsch-Hollandsch recht is voor hen zonder meer niet voldoende. Er zal vooraf overleg gepleegd moeten worden met de Universiteiten, om te weten, op welke wijze dit zich laat regelen. Ik meen, dat de geachte spreker overtuigd zal zijn, dat het belang dezer zaak ook door mij gevoeld wordt, al kan ik op het oogenblik niet in het openbaar uitspreken datgene, wat mij vooral dusver weerhouden heeft, reeds nu in die benoeming te voorzien.

De heer Borgesius heeft er op gewezen, dat waarschijnlijk het „jus promovendi" binnen niet langen tijd ook aan de bijzondere inrichtingen van hooger onderwijs zal worden toegekend, en verklaarde zich bereid, die zaak alsdan principieel te bespreken. Hij wenschte slechts deze geruststelling te ontvangen, dat de zaak niet incidenteel zou beslist worden. Ik vermoed, dat hij hier het oog had op de uitvoering van art. 75 der Ongevallenwet, d. i. op het ontwerp-Beroepswet, hoewel hij dit niet zeide. Ik meen echter, dat uit dat ontwerp niet volgt, dat de „effectus civilis" aan de bijzondere Universiteiten zal toegekend worden; want de „effectus civilis", zooals de wet op het hooger onderwijs die in art. 91 en volgende regelt, geldt voor bepaalde betrekkingen en ambten; en de Beroepswet, al komt die tot stand, zal hierin geen verandering brengen. Maar eene geheel andere vraag is het, of voor de nieuwe betrekking, die in het leven zal geroepen worden, eene bindende bepaling moet gelden. Men houde mij ten goede, dat ik thans niet verder op deze zaak inga; maar uit den tekst van zulk een voorstel zou kunnen volgen, dat men in dien centralen raad b. v. iemand zou willen opnemen, die niet hier, maar in het buitenland is gepromoveerd. De mogelijkheid daarvan laat zich zeer goed denken. Daar echter niet alleen de quaestie van het jus promovendi, maar ook andere belangen hiermede samenhangen, geloof ik, dat het beter is, mij nu niet breeder hierover uit te laten. In elk geval weet de geachte spreker thans, dat de zaak principieel aan de orde zal komen en dat het desbetreffende

artikel van de wet op het hooger onderwijs geen letsel zal hebben vóór de principieele beslissing is gevallen.

De heer De Savornin Lohman heeft er zijn ontevredenheid over betuigd, — de geachte spreker zegt: niet ontevredenheid, maar verwondering —, dat ik niet aanstonds na het optreden van dit Kabinet de bepalingen heb ingetrokken, die door mijn ambtsvoorganger werden gesteld als voorwaarden, om aan een 7-tal gymnasia het recht tot diplomeeren toe te kennen. De zaak had mijns inziens geen haast. Er was door die gymnasia met den Minister eene zekere overeenkomst gesloten, berustende op een 4-tal voorwaarden, waarvan er één was, dat de leeraren-examinatoren moeten bezitten de acte van bekwaamheid, in art. 16 der wet op het hooger onderwijs voor de leeraren der openbare gymnasia gevorderd; en voorts, dat deze eisch niet zal gelden voor de leeraren, die bij de inwerkingtreding van het Koninklijk Besluit van 7 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 143) aan de school werkzaam waren of vóór 1 Januari 1906 zullen worden aangesteld. De gymnasia konden die voorwaarden te eerder aanvaarden, omdat zij het lang kunnen uithouden. De examinatoren staan nu op de lijst en voor 1906 kan men er nog zoo vele aanstellen als men wil, die dan hun recht behouden, ook na dien datum. Ik zag dus niet in, dat er dringende reden was, dadelijk reactionair op te treden. Ik heb gemeend, waar er geen urgentie was, liever eene afwachtende houding te moeten aannemen. Misschien, dacht ik, zal er in den loop des jaars nog wel eens een gymnasium komen vragen om dezelfde bevoorrechting, en dan zou het in mijn voornemen liggen, dat voorrecht van andere verplichtingen afhankelijk te stellen. Want die voorwaarden zijn niet gesteld als algemeene regelen, maar bij wijze van voorwaarden voor elk der 7 gymnasia. Deed zich een nieuw verzoek in die richting voor, dan zou ik dus andere regelen kunnen stellen. Als een van die zeven gymnasia de voorwaarden zou willen gewijzigd zien, op den voet van de aan het achtste gymnasium gestelde, dan zou ik daartoe bereid worden bevonden.

Het standpunt, dat de heer Heemskerk inneemt ten opzichte van de bijzondere gymnasia, acht ik daarentegen hoogst gevaarlijk. Indien toch het recht tot diplomeering eenvoudig werd toegekend zonder conditiën en uitsluitend afgaande op den indruk, die van het onderwijs aan dat gymnasium werd ontvangen, dan geloof ik, dat men de deur zou openen voor eene administratieve willekeur, die voor de welvaart van die gymnasia hoogst bedenkelijk zou zijn. De Minister kan zelf niet zulk een gymnasium bezoeken en moet afgaan op het getuigenis van den inspecteur der gymnasia en dan zou die man, die op zich zelf geen

verantwoordelijk ambtenaar is, het lot van het gymnasium voor de toekomst in handen hebben. Ik zou meenen dat men hiermede een gevaarlijken weg zou inslaan en ik geef de verzekering, dat, wanneer ik niet alleen tijd van leven, maar ook tijd van blijven hier heb, 1906 niet in de wereld gekomen zal zijn, vóórdat nieuwe voorwaarden zullen zijn gemaakt. Ik meen, dat er hier dus geen urgentie bestaat om de zaak reeds nu in handen te nemen. Van de geagreëerde gymnasia komen geen klachten in, doch zoodra er klachten komen, zullen wij trachten, tot een accoord te geraken.

De geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, heeft gesproken over het subsidieeren der bijzondere gymnasia en heeft gezegd, dat het zeer zeker niet contra, maar praeter legem zou zijn, als men zonder nadere wetswijziging overging tot subsidieering van de bijzondere gymnasia. Ik zal hierover niet uitweiden. Het komt mij echter voor, dat zijn beroep op de artt. 103 en 104 niet juist is, want die artikelen bevatten alleen de erkenning van een historisch recht, dat beschreven werd ten gunste van de seminaria en de leerstoelen van de Hervormde Kerk, om in aanmerking te komen voor subsidiën. Dit houdt dus volstrekt niet in, dat de mogelijkheid zou uitgesloten zijn, om aan bijzondere gymnasia subsidie te verleenen. Ik heb er wel over gedacht, — ik wil het wel erkennen —, om reeds bij de eerste begrooting voor de zeven gymnasia een subsidie uit te trekken, en ik geloof, dat ik het had kunnen doen, maar toch heb ik gemeend, dat het beter was, — waar wij ook op het gebied van het hooger en middelbaar onderwijs den weg op moeten om de conclusiën te trekken uit het stelsel, door u, Mijnheer de Voorzitter, in 1889 in de wet op het lager onderwijs gelegd —, de Staten-Generaal in de gelegenheid te stellen, eene principieele beslissing te nemen. Dat dit Kabinet zulk eene beslissing niet nu reeds had mogen nemen, kan ik niet inzien; de beslissing is alleen niet genomen, omdat dan niet voldaan ware aan de deferentie, die het tegenwoordige Kabinet ook tegenover de linkerzijde behoort in acht te nemen.

Handelingen, blz. 501—502.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Goeman Borgesius heeft gezegd, dat ik zoo duidelijk kon wezen, maar dat ik mij ook zeer in nevelen kon hullen. Ik weet niet, of dit aan het ministerschap eigen is, maar ik heb het bij mijn geachten voorganger ook opgemerkt, dat hij er tweeërlei wijze van spreken op na hield, en, eenmaal hier komende, heb

ik mij afgevraagd, hoe *hij* dat deed, en ik moet zeggen, dat ik zijn voorbeeld niet zoo kwaad vond, en dat ik meende, het te moeten volgen. Maar nu hij de zaak zóó besproken heeft, moet hij mij een klein verwijt ten goede houden. Ik had, meen ik, met het volste recht, toen die geachte spreker mij zijn vraag deed, kunnen zeggen: die geachte spreker doet eene vraag, die hij hier niet doen mag, want hij doelde, gelijk hij naderhand erkend heeft, op het ingediende ontwerp der Beroepswet, en hij weet, dat ik daar niet de eenige onderteekenaar van ben. En nu had hij, dunkt mij, — hij houde het mij ten goede, ik zeg het met alle bescheidenheid en welwillendheid —, vooral als gewezen Minister, moeten weten, dat zulk eene vraag hier niet mocht gedaan worden. Ik had op onheusche wijze dit dadelijk kunnen zeggen, maar ik heb het niet gedaan en heb gedacht: ik zal toch *wat* zeggen en ik heb er natuurlijk om heen gepraat. In plaats, dat de geachte afgevaardigde daar dankbaar voor is, maakt hij er een nieuw verwijt van. Maar *nu* moet ik dit zeggen, dat, als hij de zaak zóó opvat, ik wat krasser zal spreken, want hij heeft zich niet ontzien, ook mijn oordeel te vragen over een Staatsstuk, waaronder mijn naam niet eens staat, namelijk over de Memorie van Toelichting van den Minister van Koloniën, betreffende het wetsontwerp tot wijziging van de Indische begrooting, in verband met de opleiding van ambtenaren voor den dienst in de overzeesche bezittingen. Het dunkt mij toch zonderling van een gewezen bewindsman, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken uitleg te vragen van een voorstel van zijn ambtgenoot voor Koloniën. Ook verwachtte hij van mij de verklaring, dat ik mij tegen eene incidenteele beslissing van deze zaak verzetten zoude.

Het zij mij geoorloofd, daarop te antwoorden, dat aldus de vraag door hem niet juist gesteld is. De effectus civilis is geregeld in art. 92 van de wet op het hooger onderwijs, maar volstrekt niet ten opzichte van *alle* ambten en betrekkingen. Er zijn ook speciale wetten, waarin die zaak nader geregeld is en de eischen speciaal genoemd worden. Ik noem bijv. het reglement van orde voor de advocaten, dat gemaakt is vóórdat de wet op het hooger onderwijs bestond. Daarin staat te lezen, dat elk, die den vereischten graad van doctor of licenciaat in de rechten heeft verkregen op een der Hoogescholen des Rijks, bevoegd is om te kunnen worden toegelaten als advocaat. Ik wensch niet, dat incidenteel beslist zal worden over den inhoud van art. 92 van de wet op het hooger onderwijs, maar wanneer straks de andere vraag komt, of voor andere niet genoemde ambten, als zoodanig, ook die eischen

zullen moeten gesteld worden, dan is niet incidenteel beslist deze quaestie, maar wel eene quaestie ad hoc van eene bepaalde wet.

De heer Tydeman is teruggekomen op zijn vraag, of het toekennen van subsidie aan de bijzondere gymnasia al dan niet in strijd is met de oeconomie van de tegenwoordige wet op het hooger onderwijs. Hoe de linkerzijde hierover denkt, weet ik en mijn ambtsvoorganger heeft medegedeeld, dat een voorstel daaromtrent van hem niet te wachten was. Wel zegt de geachte afgevaardigde, dat aan de artt. 103 en 104 alleen historisch bestaan werd toegekend. Maar dan vraag ik, of, wanneer ik een 3½ pcts-stuk converteer in een 3 pcts-stuk, het dan geen stuk meer is? De quaestie is toch deze, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk vroeger traditioneel de theologische faculteit bezat; daar werden haar leeraars opgeleid. De wet van 1876 bracht daarin wijziging; en men heeft toen aan de Nederlandsch Hervormde Kerk daarvoor eene vergoeding in uitzicht gesteld. Of dit zou zijn het oprichten van eene nieuwe faculteit tot dit doel, weet ik niet.

Ten slotte de quaestie van het jus promovendi van de 7 gymnasia. Ik kan den heeren mededeelen, dat zij gerust kunnen zijn, daar reeds eene aanvrage van een gymnasium aanhangig is, namelijk van dat van de gemeente Kampen. Na afloop van het onderzoek daaromtrent zal vanzelf eene beslissing in deze moeten genomen worden. Ik ben het met den heer Heemskerk volkomen eens, dat hetgeen in de correspondentie voorgevallen is tusschen mijn ambtsvoorganger en de besturen van deze 7 gymnasia, de Kroon niet bindt. Die gymnasia ontleenen daaraan het recht, voor zeker aantal jaren in het bezit te blijven van het „jus promovendi". Gesteld eens, dat de verkiezingen anders waren uitgevallen en de overzijde aan de Regeering gebleven was, en dat deze aan de Kroon voorgesteld had, het Koninklijk Besluit weer in te trekken, dan had zij het recht gehad, dit te doen. Dat de Minister, volgens de bewering van den heer Heemskerk, verkeerd gehandeld zou hebben, door zulk eene correspondentie aan te knoopen, zou ik niet gaarne toegeven. Men mag toch niet vergeten, dat de Koningin geen besluit neemt, tenzij het gecontrasigneerd is door den bewindsman, die weet, dat hij voor zijn contraseign verantwoordelijk is. Het kan niet in de bedoeling van eenig Minister liggen, aan die gymnasia den eenen dag iets toe te staan om het den volgenden weder terug te trekken; er behoort in die dingen zekere continuïteit te bestaan. Daarom heeft de Minister zich gewend tot de besturen dier gymnasia, zeggende: om te kunnen contrasigneeren moet ik als Minister gewaarborgd zijn, en daarop slaat de brief, dien ik voor mij heb en waarin te lezen staat: „Ik heb

de eer, u mede te deelen, dat ik, onder de noodige waarborgen, dat de eischen voor het verkrijgen van het door uwe school aan hare leerlingen af te geven getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, overeenstemmen met die van het programma, bedoeld in het derde lid van art. 11 der wet op het hooger onderwijs, bereid ben te bevorderen, dat uwe school wordt opgenomen in het te nemen Koninklijk Besluit, tot aanwijzing van binnenlandsche bijzondere scholen van hooger onderwijs, bedoeld in art. 85*bis* der wet tot regeling van het hooger onderwijs, zooals dat luidt krachtens de wet van 9 Juli 1900 (*Staatsblad* nº. 113)."

Onder de vier waarborgen, die gevraagd werden, was deze, dat de inspecteur steeds toegang zou hebben tot de school, *ten allen tijde*, ten einde er zich van te kunnen overtuigen, hoe de zaken er loopen. Die waarborgen worden niet gevraagd bij contract, in 't minst niet; er bestaat geen *contract*, wel eene declaratie van bereidwilligheid. Deze declaratie is aan het Departement voorhanden. Ik druk daarop, omdat de heer De Savornin Lohman wel weet, dat voor tal van subsidiën dergelijke waarborgen worden gevraagd, hetgeen niets vermindert aan het recht van de Regeering om zulke subsidiën in te trekken, als zij bemerkt, dat die gelden niet goed worden besteed. Ik zou willen zeggen: laat ons die zaak, die ons lang genoeg bezig heeft gehouden, nu liever maar termineeren. Zij is volledig genoeg toegelicht, om de vrees van hen, die meenen, dat de vrijheid der bijzondere gymnasia gevaar kan loopen, te bezweren. Tot verdere geruststelling kan ik nog mededeelen, dat binnenkort eene aanvrage van een ander gymnasium zal aanhangig gemaakt worden en dat ik voornemens ben, aan dat gymnasium waarborgen te vragen. En blijkt het noodig te zijn, nieuwe waarborgen te vragen, dan zal ik voorstellen, die ook voor de andere zeven van toepassing te maken.

Handelingen, blz. 505—506.

Vergadering van 13 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Met een enkel woord is door den geachten afgevaardigde, den heer Melchers, ter sprake gebracht de zaak — laat mij maar zeggen — Ter Laan, en hij heeft die ingeleid met de opmerking, dat de heer Ter Laan, door den stand van zaken, gelijk die zich voor-

doet, niet in staat was, de verplichting, die hij als Kamerlid op zich genomen had, te vervullen. Wanneer ik daar naast leg art. 36 van de wet op het lager onderwijs, hetwelk zegt, dat het hun (onderwijzers) op gelijke straf verboden is, ambten of bedieningen te bekleeden, en ik neem waar, dat de heer Ter Laan hier een ambt of bediening komt bekleeden, den eed of de belofte heeft afgelegd, zich heeft laten inschrijven, hier verschijnt als Kamerlid en het woord voert, dan zou ik eer vragen, of niet kan worden gezegd, dat de heer Ter Laan iets doet, dat hij niet doen *mag*, omdat het hem in bovengenoemd artikel verboden is. Dat hij zich heeft laten benoemen, is op zich zelf niets, maar zoodra hij is opgetreden als lid van de Kamer, begon hij die bediening te bekleeden. Ik meen dus te mogen zeggen, dat de uitdrukking van den heer Melchers, alsof de heer Ter Laan niet in staat was, de verplichting, die hij als Kamerlid heeft op zich genomen, te vervullen, mij niet kan raken, omdat de heer Ter Laan handelt in strijd met de wet en dus *in delicto* is. Ik zal verder de zaak van den heer Ter Laan niet bespreken. De heer Melchers heeft dit ook niet gedaan. De gevallen beslissing, die van avond of morgen zal afkomen, zal, zoo hij of een zijner mede-afgevaardigden dit wenschelijk acht, aanleiding kunnen geven tot eene interpellatie, maar ik acht het niet goed, nu deze beslissing nog niet in staat van wijzen is, de zaak verder te bespreken.

De vraag, of, wanneer bij de Kamer zal zijn ingekomen het wetsontwerp tot uitvoering van het voorschrift van art. 96 der Grondwet, daarin tevens zullen gevonden worden voorzieningen in de gevallen, waarin niet een Rijks- maar een gemeenteambtenaar tot lid van de Staten-Generaal gekozen wordt, kan natuurlijk niet anders dan ontkennend beantwoord worden. Deze regeling zal zijn de organieke regeling, bedoeld bij art. 96 der Grondwet. Maar wanneer men de vraag anders stelt, bijv. aldus, of niet bovendien eene regeling kan worden voorgedragen, waarbij casu quo de positie van gemeente-ambtenaren geregeld wordt, dan antwoord ik, dat ik deze vraag zeer gaarne met mijn ambtgenooten zal overwegen en de uitkomsten daarvan naderhand aan de Kamer zal mededeelen.

De geachte afgevaardigde uit Almelo, de heer Schaepman, heeft mij eenigszins ongerust gemaakt. Hij heeft mij namelijk gevraagd, of het cijfer van 600, genoemd in art 24, vijfde lid, der Schoolwet, wanneer men het vergelijkt met art. 54*bis*, sub 4°., al dan niet toepasselijk is ook op de bijzondere school, en in de tweede plaats of de bepalingen in art. 54*bis*, wat de onderwijzers betreft, alleen bedoelen klasse-onder-

wijzers, dat wil zeggen, of alleen onderwijzers, die voor bepaalde klassen staan, daarvoor in aanmerking komen, en *niet* onderwijzers, die, zonder bepaald klasse-onderwijzer te zijn, het hoofd der school bijstaan. Die twee vragen hebben mij ongerust gemaakt, omdat er nooit bij mijn Departement quaestie van is geweest, als zou dat cijfer van 600 ook de grens vormen voor de bijzondere scholen, terwijl voorts nimmer officieel is beweerd, dat onderwijzers, die het hoofd der school bijstonden, klasse-onderwijzers zouden moeten zijn. Waar de geachte afgevaardigde deze vraag in de Kamer stelde, komt het mij voor, dat hij er aanleiding voor had, de zaak, die geen dubium is geweest, tot een dubium te maken. Zijn bedoeling zal wel geweest zijn, — met het oog op welke eventualiteit is mij onbekend —, te weten te komen, of het feit bij de administratie een punt van dubium uitmaakte. Met te verklaren, dat dit noch ten opzichte van het eerste, noch van het tweede punt ooit het geval is geweest, zal, naar ik vertrouw, de geachte afgevaardigde wel voldaan zijn. Voor wetsinterpretatiën is anders een openbaar debat niet de meest aangewezen gelegenheid. Indien er vroeg of laat een verschil over ontstond, zou dit aan het Departement behoorlijk moeten onderzocht worden; maar het zou onvoorzichtig zijn, indien de Minister aan deze tafel zich voetstoots uitliet. Ik wensch dus alleen het feit te constateeren, dat deze zaak nooit in dubium getrokken is.

De geachte afgevaardigde, de heer Helsdingen, heeft mij gevraagd, of ik behoorlijke inlichtingen had ontvangen omtrent het te Arnhem voorgekomen geval van eene philanthropische vereeniging, die aan de bedeeling, door haar aan een gezin verleend, verbonden had de conditie, dat de kinderen uit dat gezin niet zouden gaan op de openbare school. In het Voorloopig Verslag is de quaestie niet behandeld, maar de geachte afgevaardigde heeft mij tijdig op de hoogte zoeken te stellen en de vraag aan mijn Departement medegedeeld. Het schrijven is mij persoonlijk niet in handen gekomen, maar aan het Departement heeft men naar Arnhem geschreven om inlichtingen te krijgen. Toen niet spoedig antwoord was gekomen, heeft het Departement, actief als altijd, getelegrapheerd en heden om 11 uur werd geantwoord: „brief op weg naar u toe". Tot mijn leedwezen ben ik dus niet in staat, de vraag te beantwoorden. De geachte afgevaardigde had den naam der vereeniging niet genoemd.

(De heer HELSDINGEN: Ik heb u den naam der vereeniging schriftelijk medegedeeld; het is de St. Vincentius-vereeniging.)

Ik heb den brief niet gezien. Ik heb het in dezen tijd veel te druk, om alle ingekomen stukken te lezen.

De heer Ketelaar heeft de belangen der achterlijke kinderen besproken en gevraagd, of niet aan op te richten scholen van Rijkswege subsidie zou kunnen worden verleend. Gelijk hem bekend zal zijn, is in het buitenland de zaak van de achterlijke kinderen — om haar zoo maar te noemen — het eerst bij de gemeenten opgekomen, en met name in Duitschland zijn het tal van groote steden geweest, die met ijver en belangstelling deze zaak op eene degelijke leest hebben geschoeid. Ook in ons land — bijv. in Amsterdam — is, zij het dan niet van gemeentewege, deze zaak aangevat en de gemeente heeft — al is het dan langs den omweg van dit onderwijs te beschouwen als middelbaar onderwijs — de scholen gesubsidieerd.

Ik acht het belang van deze zaak zoo gewichtig, dat, indien bij mij aanzoek wordt gedaan om ondersteuning van dergelijke scholen, ik in zeer ernstige overweging zal nemen, in hoeverre al of niet aanleiding bestaat, daarop te letten, en indien dit het geval is en de middelen zijn te vinden, dan acht ook ik dit een van de belangen, waarvoor het Rijk niet onverschillig mag zijn.

De geachte afgevaardigde heeft ook gesproken over het zoo juist in de *Staatscourant* verschenen Koninklijk Besluit in zake de uitvoering van art. 54*bis*, dat eischen stelt voor den bouw van bijzondere scholen, en hij heeft ons daarbij een proefje gegeven van wat er van de bijzondere scholen zou terecht komen, indien hij op deze plaats ware gezeten. Ware door hem deze zaak voorgedragen, dan zou hij zich veroorloofd hebben, de bijzondere school eens onder het Caudijnsche juk te brengen en haar te beschouwen, alsof het niet eene bijzondere school, maar eene openbare was.

(De heer Ketelaar: Ik wil de kinderen behandelen alsof het kinderen zijn.)

Ik moet zeggen, dat de geachte afgevaardigde dàn daarin recht zou hebben, wanneer *hem* de zorg voor die kinderen was toevertrouwd, maar wanneer hij zich mengt in de zorg voor kinderen, die hem niet aangaan, bemoeit hij zich met eene zaak, die hem niet raakt. Wanneer er bijzondere scholen zijn, door particulieren opgericht, waaraan de ouders de zorg voor hun kinderen toevertrouwen, dan berust die zorg bij het bestuur dier scholen. Ik zeg niet, — en daarin ligt de

fout van den heer Ketelaar —, dat die kinderen niet eene even goede school moeten hebben, eene school, waar zij niet aan hygiënische gevaren zijn blootgesteld, maar ik beweer, dat het Rijk hier geen eischen moet stellen. Deze moeten gesteld worden door de ouders, door de besturen dier bijzondere scholen en door de eigen conscientie. Men moet, wanneer men de zorg dier kinderen op zich neemt, de school ook behoorlijk inrichten.

Wanneer de geachte afgevaardigde nu zegt, dat dit niet altijd het geval is, dan antwoord ik: Dat wil ik wel gelooven, maar de geachte afgevaardigde heeft gemakkelijk spreken, het geld vloeit hem toe; wanneer er iets noodig is, dan stroomt het geld terstond uit de gemeente- en de Rijkskas. Wij daarentegen moeten tobben om de middelen voor de bijzondere scholen bijeen te krijgen. Men moet het niet voorstellen, alsof wij minder zorg dragen, maar wij staan voor onmacht en onvermogen. Er zijn dingen, welke ik overtuigd ben, dat een meer vermogend man beter zal hebben ingericht dan de heer Ketelaar in zijn particulier leven. Moet men daaruit afleiden, dat de heer Ketelaar niet goed voor zich zelf zorgt? Integendeel, zeer goed, maar zóó goed als de ander kan hij het niet.

Thans rest mij nog één punt, dat ik niet in den breede behandelen zal, namelijk de uitvoering der Leerplichtwet. Daarover is op zeer belangrijke wijze gesproken door de heeren Pompe van Meerdervoort, Melchers, De Waal Malefijt, De Ridder en Van der Zwaag. Ik denk er niet aan, ieder dier heeren op den voet te volgen in hun breede beschouwingen, maar wel wil ik in het kort aangeven het standpunt, waarop ik mij — toen de uitvoering der wet voor mijn rekening kwam — heb geplaatst. Ik heb gemeend, dat, als ik de wet op den leerplicht eens sterk aanschroefde, in den geest, zooals de geachte afgevaardigde de heer Van der Zwaag het wilde, en haar zoo streng mogelijk ging uitvoeren, dat men dan niet ten onrechte zou zeggen, dat de Minister dat deed om de wet onmogelijk te maken en onder het publiek meer weerzin en wrevel tegen haar op te wekken. Omgekeerd, wanneer ik de wet slap uitvoerde, dan zou ik blootstaan aan de beschuldiging, dat ik er de oorzaak van was, dat zij geen effect had. Daarom was ik van meening, dat ik goed zou doen, in deze niet *reactionair* op te treden en te vragen, hoe mijn geachte ambtsvoorganger, die zelf de wet hier heeft voorgedragen, de uitvoering is begonnen te leiden. En nu is de weg, waarlangs deze de zaak was begonnen, zoodanig, dat hij in den beginne zeide: men moet niet te hardhandig optreden, maar zooveel mogelijk *geleidelijke* invoering zoeken

te krijgen. Dit is de indruk, dien de schoolopzieners daarvan hadden ontvangen, en op die wijze zijn ze dan ook te werk gegaan. Wanneer men optreedt om eene wet uit te voeren, waartegen men zelf gestemd heeft, dan heeft men kans, van den anderen kant de vraag te hooren stellen: waarom trekt ge de wet dan niet in? Ja, de heer Drucker heeft zelfs gezegd, dat, als ik de Leerplichtwet zoo verkeerd vond, ik al op den eersten dag had moeten voorstellen, haar in te trekken. Ik moet zeggen, dat ik van dergelijke overhaasting of urgentie, om in overprikkeling te handelen, niet houd. Ik meen integendeel, dat men, met het oog op de continuïteit der Regeering, aldus een uiterst verkeerden weg zou inslaan.

Toen na het aftreden van het Kabinet, waarvan gij, Mijnheer de Voorzitter, deel uitmaaktet, de wet-Mackay was ingevoerd, en uw plaats werd ingenomen door een man, die in principe tegen die wet was, is er bij hem op aangedrongen, haar eerlijk en loyaal uit te voeren, en hij heeft dat ook gedaan. Dit is door zijn opvolgers wederom zoo begrepen en het moet erkend worden, dat dit steeds op eerlijke en loyale wijze is geschied. Welnu, ten aanzien van de Leerplichtwet meen ik hetzelfde standpunt te moeten innemen.

Wil dit zeggen, dat ik voornemens ben haar, zooals ze daar ligt, onaangetast te laten? Dat zou, mijns inziens, niet goed zijn. Niet alleen van de zijde der tegenstanders, maar ook van den kant der voorstanders van de wet is het erkend, dat zij op onderscheiden punten — zij het alleen in technischen zin — herziening zal eischen. Maar moet men bij het ter hand nemen van die wijziging zich niet vooraf de vraag stellen, of men daarbij doctrinair en theoretisch dan wel empirisch zal te werk gaan? Moest ik eenvoudig naar eigen idee gaan zeggen, dat de wet zoo en zoo moest veranderd worden, of moest ik eerst niet de empirie raadplegen, en nagaan, welke uitkomsten de practijk oplevert? Ik meende dit laatste te moeten doen.

Ik heb, waar het recht van dispensatie in de wet gegeven is, daarvan niet dan een zeer bescheiden gebruik gemaakt. Hoe sterke aandrang bij mij ook is uitgeoefend om het herhalingsonderwijs voor meisjes niet in te voeren, toch heb ik mij steeds stipt gehouden aan de bepaling der wet, dat de dispensatie slechts om bijzondere redenen mocht gegeven worden. Wanneer de redenen een algemeen karakter hadden, heb ik het verzoek om dispensatie steeds afgewezen. Wanneer zich in de practijk moeilijkheden voordeden ten aanzien van de samenwerking met de rechterlijke macht, heb ik, zoodra klachten inkwamen, deze aan mijn ambtgenoot van Justitie gezonden en hem verzocht om zijn medewerking,

ten einde die verzuimen, als ik ze zoo noemen mag, zoo snel mogelijk uit de wereld te helpen.

Ik laat dus de zaak verder haar loop, om te zien, tot welke resultaten ik kom. Dat ik met aldus te handelen nog geen resultaat heb verkregen, wil ik ten slotte in 't kort met een enkel voorbeeld toelichten. Door mijn geachten ambtsvoorganger is onder dagteekening van 14 Juni 1901 aan de 127 arrondissements-schoolopzieners eene circulaire verzonden, waarin hun verzocht werd, eenige mededeelingen te doen omtrent de werking van de Leerplichtwet en wel met name eene vraag werd gesteld, geconcentreerd op de commissiën tot wering van schoolverzuim. Die vraag luidde, of in het arrondissement, waarover zij het opzicht hadden, die commissiën reeds waren ingesteld, of zij reeds in functie waren getreden en of zij op genoegzame medewerking van de gemeentebesturen hadden kunnen rekenen. Daarop is dan ook een stapel van 126 antwoorden ontvangen; in één der arrondissementen was eene vacature. Die 126 rapporten hadden zeer zeker dit goede, dat zij zich niet *uitsluitend* bepaalden tot het beantwoorden van die vraag. Uit eigen beweging, uit volheid des harten, is door die arrondissements-schoolopzieners eene geheele menigte aanteekeningen, opmerkingen en bedenkingen met het oog op de Leerplichtwet opgenomen.

Ik vraagde mij evenwel af, of die rapporten iets gaven in dien zin, dat wij reeds nu in staat zouden zijn, eenig oordeel te vellen. Daarom heb ik mij eene reeks vragen gesteld, waarop de ontleding van die rapporten mij het antwoord zou kunnen geven.

De eerste vraag luidde: „Heeft de Leerplichtwet het *absolute* schoolverzuim doen verminderen? Zoo ja, in welke mate?"

De tweede vraag luidde: „Heeft de Leerplichtwet in het *relatieve* schoolverzuim verbetering gebracht? Zoo ja, in welke mate?"

De derde vraag luidde: „Is de administratieve behandeling, voor zoover ze aan de schoolhoofden is opgedragen, doeltreffend? Ontrooft zij *al* dan *niet* te veel tijd aan het onderwijs? Is ze, des noodig, te vereenvoudigen?"

Ik zal niet *al* die vragen voorlezen. Met uwe toestemming, Mijnheer de Voorzitter, zal ik ze in de *Handelingen* in eene noot laten opnemen.

Naar aanleiding van die reeks van vragen, waarvan enkele weder in onderdeelen zijn gesplitst, is het antwoord uit die rapporten saamgelezen. Op de eerste vraag bij voorbeeld was geen antwoord in 96 rapporten ingekomen, wel in de overige dertig. En wat bleek uit die overige dertig? Dat in tien ontwijkend werd geantwoord, in dier

voege nl., dat nog geen oordeel mogelijk was, of dat het absoluut schoolverzuim tot dusverre in hun arrondissement niet voorkwam. Die antwoorden waren uit Breda, Arnhem, 's Gravenhage II, 's Gravenhage III, Leiden, Oud-Beijerland, Tholen, Almelo, Maastricht en Veendam. In twee arrondissementen werd het *absoluut* schoolverzuim als verminderd opgegeven, maar met eenig voorbehoud, en wel in 's Gravenhage I en Rheden. Door zes werd geantwoord, dat het *absoluut* schoolverzuim was verminderd, zonder eenig voorbehoud, namelijk in Helmond, Elst, Woerden, Goes, Kampen en Meerssen. Door Meppel werd geantwoord, dat de Leerplichtwet in de eene gemeente wel en de andere niet had geholpen. Uit elf arrondissementen kwam het antwoord, dat waarschijnlijk het *absoluut* schoolverzuim er niet door verminderd was, of er werd geantwoord, dat art. 20 nog niet was toegepast.

Zoo is dit met die geheele reeks van vragen. Daarom vroeg ik, welk oordeel ik kan opmaken, wanneer er 126 rapporten inkomen, waarvan op de hoofdvraag in 96 geen antwoord wordt gegeven, terwijl de overige antwoorden geheel varieeren. Ik zal niet dieper hierop ingaan. Zooals de zaak daar ligt, moet ik, dunkt mij, wachten, totdat er meer nauwkeurige en volledige gegevens zullen verstrekt zijn, en dan hoop ik, tegen dat wij hier een volgend jaar komen, aan de schoolbesturen eene reeks vragen te hebben gesteld, in den geest als ik er zooeven enkele heb voorgelezen. Ik hoop, dat die besturen dan in staat zullen zijn, daarop nauwkeuriger te antwoorden, en dat zij mij de gelegenheid zullen geven, te beslissen, in hoeverre de wet wijziging behoeft. Mocht dan blijken, dat de wet door wijziging niet doeltreffend kan verbeterd worden, dan zal *ik* hebben te beslissen, of zij al dan niet moet worden ingetrokken.

Ten slotte een kort woord tot den heer Van der Zwaag, die gesproken heeft over een geval, waarin het prestige van eene commissie tot wering van schoolverzuim niet door den arrondissements-schoolopziener was opgehouden. Die commissie had zich successievelijk gewend tot den districts-schoolopziener, tot den Commissaris der Koningin en tot het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, door wie alle erkend was, dat zij gelijk had in haar zienswijze, maar *toch* werd den schoolopziener de hand boven het hoofd gehouden.

Dat is metterdaad eene moeilijke quaestie, Mijnheer de Voorzitter! Natuurlijk ben ik het met den geachten afgevaardigde volkomen eens, dat men dien commissiën tot wering van schoolverzuim, die toch reeds eene zeer wankele positie hebben, een weinig de hand boven het hoofd moet houden, daar zij anders geen kracht kunnen uitoefenen. Maar

wanneer nu eene vingerwijzing gegeven is aan den arrondissements-schoolopziener om in den aanvang de zaken niet te forsch aan te grijpen en hij heeft zich dienovereenkomstig gedragen, dan is het ook weer moeilijk, zulk een schoolopziener als zoodanig in het ongelijk te stellen. Intusschen ben ik dit met den geachten spreker eens, dat er moet worden zorg gedragen, dat die commissiën tot wering van schoolverzuim niet tot eene risée gemaakt worden. Ik geef hem toe, dat zij, indien zij ijverig zijn — ik hoop met een ijver met verstand, want dat er eens eene dergelijke commissie duikt, daar zie ik niet zulk een ongeluk in; er zijn van die schoolplicht-zeloten, die bedenkelijke menschen worden — en redelijk handelen, niet behooren in den steek gelaten te worden, want anders gaat het schuldige publiek er mee lachen en gaat het zedelijk recht van bestaan van zulk eene commissie te loor.

Ik geef den geachten afgevaardigde gaarne de verzekering, dat het mijn streven zal zijn, het prestige van die commissiën tot wering van schoolverzuim behoorlijk op te houden.

Handelingen, blz. 545—547.

Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop, dat binnen niet te veel tijd de gezondheidsraad, welks instelling gevorderd wordt door de Gezondheidswet, zal kunnen optreden en wanneer die opgetreden is, zal ik op het lijstje van onderwerpen, waarover ik het advies van dien gezondheidsraad zal inwinnen, o.a. ook plaatsen de adenoïde-aandoening.

De geachte afgevaardigde, de heer Ketelaar, is teruggekomen op de vraag, of de pensioenregeling voor openbare en bijzondere onderwijzers plus hun weduwen en weezen, niet reeds zóó ver was, dat ik daaromtrent reeds eenige mededeeling kon doen. Ik heb op die vraag niet geantwoord, omdat ik haar reeds behandeld heb in de Memorie van Antwoord en ik aan het daar medegedeelde niets had toe te voegen.

De geachte afgevaardigde is in de tweede plaats teruggekomen op de quaestie van het besluit tot uitvoering van artikel 54*bis*, rakende den bouw van de bijzondere scholen en het blijkt mij nu, dat de geachte afgevaardigde niet begrepen heeft — wat wel aan mij zal liggen — wat ik bedoelde. Ik heb de zaak kortelijk behandeld, want er is te weinig tijd en als men de zaken zoo uitvoerig bespreekt, weet men wel waar men begint, maar niet waar men eindigt. Hij heeft er op gewezen, dat in de gewisselde stukken door den toenmaligen Minister strenge eischen

bedoeld zouden zijn voor den bouw van bijzondere scholen. Hij zal begrijpen, dat ik daar niet aan gebonden ben. Ik ben niet gebonden aan wat vroeger in Memoriën van Toelichting en van Antwoord is gezegd. Ik ben gebonden aan de wet en aan mijn eigen oordeel daarover. Nu heb ik onderscheiden, — en dit schijnt den geachten afgevaardigde ontgaan te zijn —, welke eischen in de wet zijn gesteld aan den bouw van bijzondere scholen om voor subsidie in aanmerking te komen. Wanneer het de bedoeling was geweest, daaraan bij algemeenen maatregel van bestuur uitbreiding te geven, in den zin als de geachte afgevaardigde wil, zou de geheele rechterzijde er tegen op zijn gekomen en zou zij gezegd hebben: dan zult gij de voorwaarden punctueel in de wet zetten. Zoo is het ook niet opgevat. Door ieder lid van de Kamer is bedoeld, dat het besluit tot uitvoering datgene, wat als voorwaarde was gesteld in de wet, nader zou regelen en niet die voorwaarden zou doubleeren en tripleeren.

De geachte afgevaardigde schijnt niet gevat te hebben, dat hij wel als lid van de Staten-Generaal geroepen is, toe te zien op de uitvoering van de wetten, maar dat de zorg om toe te zien of de bijzondere scholen goed zijn, berust bij de ouders van de kinderen en de bestuurders der scholen. Van hetgeen de geachte afgevaardigde zeide, zou men den indruk moeten krijgen, alsof de toestand van de bijzondere scholen, wat den bouw en de hygiënische toestanden betreft, zoodanig is, dat zij het aanzien niet waard zijn. Den geachten afgevaardigde zij echter opgemerkt, dat wij hier zelf voor zorgen en dat wij in onze middelen beperkt zijn. Door wetswijziging zijn wij in staat gesteld, er meer geld voor te besteden. Ik heb geen aardigheid gebezigd, maar ik heb een *argumentum ad hominem* gebruikt om den geachten argevaardigde te dwingen, eerlijk te bekennen, dat alleen geldgebrek ons in den weg stond in het bouwen van betere scholen. Wanneer hij zijn boekerij zoo fraai en volledig mogelijk wil hebben en eene ideale opvatting daarvan heeft, is hij toch begrensd door zijn geldelijk vermogen. De bouw van de bijzondere scholen was ook door ons geldelijk vermogen beperkt. Dit is geen aardigheid en ik zou het niet gaarne als zoodanig zien opgevat.

De geachte afgevaardigde vroeg, waarom ik *wel* de resultaten van het *absolute* schoolverzuim had vermeld en *niet* die van het *relatieve*. Hij dacht, dat deze gunstiger zouden zijn, omdat de Leerplichtwet vooral gericht was tegen het *relatieve* schoolverzuim. Ik wil den geachten afgevaardigde gaarne ook dienaangaande inlichten. Ingekomen zijn 126 rapporten, niet beantwoord 94. Verbetering van het relatieve schoolverzuim was niet noodig in 2, Groenlo en Maastricht. Zeer

goed in Rheden, Woerden, Alkmaar, Veendam en Zuidhorn. In het algemeen „goed of vrij goed" in 9, 's Gravenhage I, Maassluis, Rotterdam II, Amsterdam VII, Haarlem, Harlingen, Ternaard, Beetsterzwaag en Onderdendam; weinig alleen in Oud-Beijerland; verschillend naar verschillende gemeenten uit 9 en geen resultaten uit 6. Wat zal men nu van dergelijke te hooi en te gras gegeven resultaten verwachten? Men kan daaruit geen pro en geen contra afleiden. Ik meen evenwel hiermede in dit opzicht aan het verlangen van den geachten afgevaardigde te hebben voldaan.

De heeren De Ridder en anderen, die mij ten aanzien van verbetering der wet op den leerplicht wenken hebben gegeven, breng ik daarvoor mijn dank en geef hun de verzekering, dat ik, wanneer ik aan dien arbeid zal zijn toegekomen, gebruik zal maken van alles, wat naar het mij voorkomt tot verbetering zal kunnen leiden.

Handelingen, blz. 549—550.

Vergadering van 14 December 1901.

Mijnheer de Voorzitter! Het doet mij leed, dat de afdeeling „Arbeid" zoo laat aan de orde komt en het daarom bij het ver gevorderde uur niet aangaat, aan dit onderwerp die breede beraadslaging te geven, die ik, wat mij zelf betreft, er zoo gaarne aan zag ingeruimd. Misschien kan in overweging genomen worden, in het vervolg de orde, waarin nu de afdeelingen elkander opvolgen, eens te veranderen, en „Arbeid" te plaatsen vóór „Onderwijs". Dan zouden wij ons over „Onderwijs" wat kunnen bekorten en „Arbeid" eene grootere beurt geven. Intusschen ben ik op dit oogenblik gebonden, mij te houden aan de orde, die in de stukken voorkomt en ik zal er mij daarom toe moeten bepalen, op de voornaamste onderwerpen, heden in debat gebracht, met een kort woord mijnerzijds te repliceeren.

In de eerste plaats heeft de heer Schaper er op aangedrongen, het kwaad der werkloosheid wat scherper onder de oogen te zien en zoo mogelijk te geraken tot een uitvoeriger kennis daarvan, ja, als het kon tot eene eenigszins volledige statistiek. Ik kan daarop antwoorden, dat ik daartoe geen pogingen meer heb te doen. De circulaire is gereed, die aan burgemeester en wethouders der verschillende gemeenten zal worden toegezonden en waarin wordt gevraagd, eene zoo nauwkeurig mogelijke opgave te mogen ontvangen over de werkloosheid in het

algemeen en onderscheidenlijk over de werkloosheid, die het resultaat is van het seizoen, dus over de normale, en over de abnormale, die een gevolg is van de handelsdepressie, die uit Duitschland in ons land nawerkt. Voorts is gevraagd, de vakken op te geven, waarin de werkloosheid voorkomt, ten einde daaruit eenigszins te kunnen opmaken, op welke wijze in de behoefte aan werk voor deze werkloozen zou kunnen worden voorzien. Eindelijk heb ik in de circulaire gevraagd, wat vroeger in de gemeenten tegen de werkloosheid gedaan is, en wat er op dit oogenblik tegen gedaan zou kunnen worden.

De heer Passtoors heeft de belangen besproken van den middenstand, en er den Minister dank voor gezegd, dat hij, door het zenden van een Regeeringscommissaris naar het congres in Namen, getoond heeft, ook in het welzijn van den middenstand zijnerzijds belang te stellen. Dat ook de nood van den middenstand behoort tot de sociale quaestie en daarvan een integreerend deel uitmaakt, is ook mijn overtuiging. Het beperken van de sociale quaestie uitsluitend tot den nood van wat men zou kunnen noemen het proletariaat, maar ook zou kunnen noemen die klasse van burgers en burgeressen, die met de handen arbeiden, is iets, waartegen ik mij altoos verzet heb. De sociale quaestie heeft men op te vatten als iets wat tot de societas behoort, tot de wederzijdsche betrekkingen tusschen alle standen in de maatschappij onderling. Intusschen begint de middenstand zelf eerst nu in te zien, in welk gevaar hij verkeert. Van lieverlede en langzamerhand begint hij pogingen aan te wenden om aan die gevaren het hoofd te bieden. De middenstand staat, wat initiatief en activiteit betreft, ten deze ver bij de arbeidende klasse achter, en eerst naarmate de middenklasse uit eigen initiatief krachtiger en met meer energie zal opkomen, zal het mogelijk worden voor de Regeering, te zien, of ook in het belang van die klasse iets kan worden gedaan.

De heer Drucker en nog andere leden hebben de winkelsluiting besproken en hebben uit het antwoord der Regeering in de Memorie van Antwoord opgemaakt, dat ik mijnerzijds voor dit vraagstuk minder hart had. Laat mij opmerken, dat ik mij de zaak zóó heb voorgesteld, dat de regeling der winkelsluiting een onderwerp is, dat niet door mijn Departement kan worden ondernomen, wijl de bepaling, dat iemand zijn magazijn of winkel op een bepaald uur zal moeten sluiten, thuis behoort bij het Departement van Justitie. Ook heeft het mij tot dusverre aan tijd ontbroken, dit onderwerp bij mijn ambtgenoot van Justitie ter sprake te brengen. Mijnerzijds zou daarvoor iets kunnen gedaan worden door eene beperking te zoeken van den arbeidsduur

der winkelbedienden, maar ik erken gaarne, dat die maatregel daarom nooit afdoende zal kunnen zijn, omdat de winkelier, die nering doet en verkoopt zonder hulp van bedienden, misschien met behulp van leden van zijn eigen gezin, een te zware concurrent blijft voor hem, wien het niet mogelijk is op gelijken voet te handelen. Ik meen metterdaad, dat voor de winkelbedienden moet gezorgd worden, en dat, zoo het blijkt niet anders te kunnen, ten slotte zal moeten overgegaan worden tot het nemen van een maatregel, waardoor de winkelsluiting, *als zoodanig,* geboden wordt. Ik veroorloof mij echter toch, op te merken, dat daarbij nog te veel andere belangen in het spel komen, dan dat ik van deze plaats mij thans daarover reeds in concludeerenden zin kan uitlaten.

Voorts zijn ter sprake gekomen de misstanden die op verschillende wijzen nog bestaan bij wat men gewoonlijk den arbeid noemt. Ik verheug er mij over, dat in deze Kamer, van verschillende zijden en uit naam van onderscheiden partijen, niet dan ééne neiging uitkwam om het bestaande kwaad op te sporen en, waar het ontdekt wordt, te verhelpen. Er is — en dit is mij ook eene oorzaak van vreugde — geen enkele stem meer gehoord, die zich tegen maatregelen met dit doel verzette en die het belang van wat men wel eens noemt het kapitaal, in zoover het zich zelf vermeerderen kan door misbruik te maken van den arbeid van den arbeidenden stand, in bescherming heeft genomen. Hieruit toch blijkt, dat de geest, die in de laatste 20 jaren ook in ons land meer doorgedrongen is, de geest, die erkent, dat op dit terrein — ik zeg niet altijd door schuld van de patroons, maar uit welke oorzaken dan ook — ergerlijke misstanden heerschen, en die bereid is, de hand aan den ploeg te slaan, ten einde die misstanden op te heffen, ook onder ons zoo is toegenomen, dat daaromtrent eene *communis opinio* bestaat. Het heeft mij dan ook genoegen gedaan, dat van onderscheidene kanten sprekers zijn opgestaan, die opnieuw een poging gewaagd hebben, op nog bestaande misstanden te wijzen. Ik meen, dat metterdaad de beraadslagingen hier nuttig kunnen zijn, wanneer de vertegenwoordigers van het volk uit zijn verschillende kringen, waar zij zulke misstanden ontdekken, deze hier ter sprake brengen, vooral als het geschiedt met den ernst en met dien geest van gematigdheid, waardoor de beraadslagingen — uitgenomen het gesprokene door den geachten afgevaardigde uit Rotterdam — zich kenmerkten.

Ik zonderde genoemden geachten afgevaardigde uit, omdat hij vooreerst, naar mijn overtuiging, tegen de advocaten zich een uitval heeft veroorloofd, die hier ter plaatse niet onweersproken mag blijven. Het is volkomen waar, dat, wanneer een bezitter, iemand die wat heeft,

in ongelegenheid verkeert, hij een advocaat kan vinden, die met snedigheid opkomt voor zijn recht of beweerd recht, maar het is in Nederland nog niet gezien, dat, wanneer een arme of ongelukkige in gelijke omstandigheden verkeerde, hij niet evenzeer een advocaat kon vinden, die zijn zaak wilde opnemen. Ik geloof, dat het goed is, dit van deze plaats eens uit te spreken.

Overigens is — ik stel dat ook van de zijde der sociaal-democratische afgevaardigden zeer op prijs — dezen dag niet met pathos gesproken, maar met kalmte, met verwijzing naar reëele feiten, met den ernstigen toeleg, om ook bij anderen de overtuiging te wekken, dat het zaak en tijd wordt, aan de gewraakte misstanden zoo mogelijk een einde te maken. Wanneer wij dan ook nemen de twee belangen, die met name op den voorgrond gesteld zijn, namelijk het belang van degenen, die bij het glazuren arbeiden en daardoor gevaar loopen van vergiftiging, en in de tweede plaats het belang van de vrouwen en kinderen bij de steenindustrie, dan behoef ik wel niet te zeggen, dat die twee misstanden in mijn oog zulk een karakter dragen, dat, voor zoover het niet mogelijk is reeds met de bestaande wet die te stuiten, er maatregelen zullen moeten worden genomen om daaraan een einde te maken. Natuurlijk zullen de heeren niet van mij verwachten en vergen, dat ik op dit oogenblik daaromtrent reeds eene bepaalde toezegging doe, veel minder, dat ik thans reeds aangeef, op welke wijze ik meen, dat het kwaad moet gekeerd worden. Het adres van de glazuurarbeiders te Maastricht is op mijn Departement aangekomen en, zooals zulks altijd gaat, gesteld in handen van de inspecteurs. Ik heb natuurlijk het advies af te wachten, dat dezen daarover uitbrengen, maar dit wil ik wel zeggen, dat ik zóó overtuigd ben, dat dergelijke misstanden niet mogen blijven voortbestaan, dat men niet tevergeefs bij dit Kabinet zal hebben aangeklopt om daaraan een einde te maken.

Wat de bootwerkers betreft, waarop de heeren Nolting en Passtoors nader de aandacht hebben gevestigd, zij het mij veroorloofd, er op te wijzen, dat wij hier met een zeer moeilijk probleem te doen hebben. Wanneer men eene generale boycot in onze havens kon uitroepen, die maakte, dat er niet anders dan Nederlandsche vaartuigen in onze havens binnenkwamen en niet anders dan op vaartuigen onder Nederlandsche vlag mocht gelost en geladen worden, dan zou die moeilijkheid niet zoo groot zijn. Zulk een *navigation act* hebben wij nu eenmaal niet en ik geloof, dat het er met onzen handel in Rotterdam en Amsterdam kwaad zou uitzien, indien plotseling alle vreemde schepen verdwenen. Maar indien van alle kanten der wereld daar schepen samenkomen, die

moeten gelost en geladen worden, vraag ik, of het mogelijk is, door welke macht dan ook, het schip in zijn tuigage, gereedschappen en alles wat bij het lossen en laden gebezigd wordt, te onderzoeken, zóódat men eene garantie kan geven, dat er geen ongelukken gebeuren.

De heer Passtoors wees op een pas voorgekomen ongeluk; terwijl men bezig was met lossen, brak er een stang. Wat wil men daartegen doen? Zal men alle stangen, blokken en trossen kunnen nazien? Maar toch gevoel ik wel, dat het zaak is, in dat opzicht te doen wat gedaan *kan* worden. Zoo is er bijv. gewezen op het zoeken van de noodige goede verbinding tusschen de laadruimte en het dek, op het hebben van goede verlichting bij het werken, opdat men niet door zoogenaamd valsch licht misstapt en ongelukken krijgt. Ook in dit opzicht heb ik een nader onderzoek laten instellen, wat kan gedaan worden. Dusver heb ik gemeend, er alleen op te moeten wijzen, dat het laden en lossen een schip, waarop dat gebeurt, nog niet maken tot eene fabriek of werkplaats, en dat het dus voorshands niet mogelijk was, met de bestaande wet daarin te voorzien.

Door den heer Schaper is eene belangrijke rede gehouden over de wijze, waarop de veiligheids- en arbeidswetten behoorlijk zullen kunnen worden uitgevoerd. Dit is zeer zeker een hoogst interessant onderwerp, dat ons opnieuw leert, hoe weinig ver wij nog komen met hier wetten te maken, indien niet de geest van het volk die wetten draagt en schoort. Wij maken hier wetten en althans in de periode, die achter ons ligt, moesten die wetten, om hier de meerderheid te kunnen verkrijgen, zoo matig, laat ik zeggen zoo tam zijn, dat men vooruit bijna voorzien kon, dat, als het op uitvoering aankwam, men toch niet het doel zou bereiken, hetwelk men zich bij de invoering had voorgesteld. Er is o. a., en zeer terecht, op gewezen, dat de straffen, die gesteld zijn op overtredingen ten deze, zeer laag zijn genomen, en dat die lage straffen daardoor zoo dikwijls eene bespotting van de wet worden, omdat hij, die eene boete van 50 cent zich laat opleggen, in de gelegenheid komt, hetgeen hij daardoor wint voor f 4 à f 5 te verkoopen, en in zijn oog een goeden ruil te doen, wanneer de conscientie daarbij gesust wordt. Ook ik geloof, dat de verhooging van straffen in deze alleen ernst aan den geheelen maatregel zou kunnen geven.

Anderzijds is er over de rechterlijke macht geklaagd in dien zin, dat ook daar, waar meer doeltreffende straffen konden worden opgelegd, toch meest met de minimale straf werd volstaan. Wanneer men daar een maatregel tegen weet, laat men het dan zeggen. Zoolang men het stelsel van varieerende straffen aanneemt, waarbij aan den rechter wordt

overgelaten, den graad van de straf te bepalen, is mij geen maatregel bekend om den rechter te dwingen, anders dan naar eigen oordeel te werk te gaan. Intusschen is dat eigen oordeel van den rechter daarom nog geen onrecht. Ook zijn geest wordt bewerkt door den algemeenen geest in het land. Van lieverlede zal men zien, dat in den boezem van de rechterlijke macht een eenigszins gewijzigde geest heerschen gaat. Ook de rechterlijke macht is een kring, die medeleeft in de beweging van zijn tijd. Wanneer men het oordeel van de rechterlijke macht van 50 jaar geleden over veel aangelegenheden vergelijkt met dat over dezelfde aangelegenheden van onze dagen, dan zal men zien, dat er een groot verschil tusschen bestaat. Dit is iets, dat zich niet laat dwingen, ook niet door een wettelijken maatregel. Dat moet de vrucht zijn van dat publiek spreken en schrijven, waardoor de algemeene geest van het volk geleid wordt. Ten aanzien van dit punt meen ik te mogen zeggen wat ik zeide bij de Onderwijswet: het gaat zoo goed, wij komen metterdaad vooruit.

Intusschen blijven zich bij de uitvoering moeilijkheden voordoen, die ik niet onderschat. Dat de inspectie te wenschen zou overlaten, zal, na de belangrijke rede, door den geachten afgevaardigde uit Sliedrecht gehouden, niet wel beweerd kunnen worden. Ik geloof, dat, waar ten langen leste uit den kring der arbeidsinspectie zelf hier eene stem mocht opgaan, men met genoegen zal bemerkt hebben, dat bij de inspectie lust en zin aanwezig is om overtredingen op te sporen. Dat deze niet alle geconstateerd worden, is volkomen juist. Laat men zich echter eens voorstellen, hoe vele bedrijven er geïnspecteerd moeten worden. Totaal zullen die minstens bedragen 60,000. Laat men daarbij bedenken, hoevele overtredingen in al die bedrijven begaan kunnen worden; dat in elk van die bedrijven gedurende 365 dagen overtredingen kunnen voorkomen, en dat men het totaal aantal overtredingen, die begaan kunnen worden, verkrijgt door die getallen te vermenigvuldigen; dan zal men toch zelf gevoelen, dat men voor voldoende toezicht minstens één man voor elk bedrijf hebben moest, wat eenvoudig niet kan.

Wat betreft de hulp, door de politie te bieden, is van de gemeenten natuurlijk niet te vergen, dat zij haar politie met het oog hierop verdubbelen. Daarom komt het mij voor, dat bij het opsporen van overtredingen de groote kracht moet blijven zitten in het optreden van de werklieden zelven. Het moet mogelijk gemaakt worden voor alle werklieden om, wanneer in eene fabriek, waarin zij werken, overtredingen plaats hebben, dit bekend te maken ter plaatse waar het behoort en het desnoods te publiceeren; want zonder het aanwijzen der overtredingen

helpen wetsbepalingen niets om dit kwaad te stuiten. Intusschen moet de heer Nolting niet wanen, dat men op die wijze dadelijk bereiken zal wat men zich voorstelt.

De geachte afgevaardigde heeft er mij een verwijt van gemaakt, dat in het Koninklijk Besluit betreffende fabrieken van zijden vischnetten de tijd van 1901 tot 1906 verlengd is. Laat mij den geachten spreker verzekeren, dat ik bijna elke week eene beschikking moet nemen in zake modisten, die verzoeken, den werktijd van meisjes te mogen verlengen voor zekeren tijd en dat het mij altijd hindert, als ik daarvoor de pen moet opnemen. Men vergete echter niet, dat men ten aanzien van al zulke bepalingen rekening moet houden met de werkelijkheid, die niet plotseling verandert, omdat er wetsbepalingen zijn gekomen. Bij alles komt men te staan tegenover allerlei moeilijkheden, die zich in het leven voordoen. Zoo ook hier. Men heeft uitgesteld tot 1901, in de hoop, dat de toestand der bedrijven wel wat zou veranderen en dat er intusschen goede werkkrachten gevonden zouden geworden. Het blijkt echter, dat dit doel niet volkomen bereikt is. Maar nu vraag ik, of het zoo kwaad is en of het misschien niet den tegenzin tegen eene wet kan breken, als men zich niet al te onverzettelijk betoont en wat plooibaar is.

Dat het wel wenschelijk zou zijn, in *die* bedrijven, waar veelal vrouwelijk personeel werkt, voor de inspectie zich van vrouwen te bedienen, beaam ik ten volle. Ik heb dat in de Memorie van Beantwoording niet zoo positief uitgedrukt, noch eene belofte in dien zin gedaan, omdat wij hierbij weder afhangen van gelegenheden en omstandigheden, vooral van het feit, of daarvoor bruikbaar personeel zal zijn te krijgen. Men moet wel verstaan, dat eene verklaring *ad hoc* onmiddellijk daden zou eischen, maar ik beloof, dat ik dat onderdeel van de taak, die mij op de schouders is gelegd, niet uit het oog zal verliezen.

Handelingen, blz. 576—578.

WETSONTWERP tot verhooging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1902, in verband met de opleiding van Indische ambtenaren aan de Leidsche Universiteit.

VERGADERING VAN 19 MAART 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mij in de eerste plaats eene aangename taak, den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, ik meen ook wel namens de Regeering, dank te zeggen voor de welwillende en sympathieke woorden, waarmede hij de goede geruchten van beterschap betreffende onzen ambtgenoot van Koloniën heeft willen begroeten. Er zijn dagen geweest, dat ook wij twijfel koesterden, of Minister Van Asch van Wijck ooit weder in ons midden zou kunnen optreden, en dat nu in deze Kamer bijna met zekerheid kan gesproken worden van zijn terugkeer, is niet het minst voor de leden van dit Kabinet eene oorzaak van dank en blijdschap. En het is mij aangenaam, te mogen constateeren, dat, toen de geachte afgevaardigde zeide, dat hij meende in deze ook uit naam van de Kamer te spreken, hij blijkbaar onder den indruk verkeerde, dat de Kamer, zonder verschil van partijen, den gelukkigen loop, dien deze krankheid heeft genomen, met blijde deelneming heeft begroet.

Wat nu betreft de opmerkingen, door den geachten afgevaardigde ten opzichte van het ontwerp gemaakt, gevoel ik zeer goed, dat het moeilijk is, — al geldt het hier een ontwerp, voorgesteld door den Minister van Binnenlandsche Zaken —, de koloniale belangen geheel buiten bespreking te laten. Anderzijds echter zal de geachte afgevaardigde ook wel gevoelen, dat ik mij als Minister van Binnenlandsche Zaken niet mag begeven op koloniaal terrein, dat ik mijnerzijds dus niets te zeggen heb op de vraag, of het aanhangige wetsontwerp tot opleiding van de administratieve Indische ambtenaren al dan niet zal zijn in te trekken en dat ik zelfs niet heb te spreken over de motieven, die, naar de geachte afgevaardigde meende, ter rechtvaardiging van die intrekking konden dienen. Ook omtrent het verdere lot van bedoeld ontwerp, of over de plannen, die mijn ambtgenoot van Koloniën, wanneer hij op zijn Departement terug zal zijn, ten deze zal meenen te moeten uitwerken, heb ik mijnerzijds noch een oordeel uit te spreken, noch iets mede te deelen. Ik heb mij hier te bepalen tot de verdediging van het thans in behandeling zijnde ontwerp. Verder reikt mijn taak niet.

Door den geachten afgevaardigde is zeer terecht opgemerkt, dat dit

wetsontwerp sinds zijn indiening van karakter is veranderd. Dit is ook zoo. Het was ingediend als een uitvloeisel van het opleidingsontwerp en het spreekt vanzelf dat, waar onzerzijds moest worden geconstateerd, dat dit laatste ontwerp voor het oogenblik niet verder kon worden behandeld, ook het thans in behandeling gekomen ontwerp tot verhooging van hoofdstuk V niet langer als een uitvloeisel van eerstgenoemd ontwerp kon worden beschouwd. Ik heb mij dan ook de vraag gesteld, toen wij dit eenmaal moesten constateeren, of dit ontwerp zou moeten worden teruggenomen, ja dan neen. Ik heb echter gemeend, dit niet te mogen noch te moeten doen, en wel om de reden, door den geachten afgevaardigde zelf aangegeven. Er moest, dit spreekt van zelf, eene tijdelijke voorziening worden getroffen. Er zal in 1904 geen genoegzaam getal candidaat-ambtenaren meer zijn om in den dienst te voorzien. Volgens de opgave van den Gouverneur-Generaal zullen er, alles bijeen genomen wat er te vinden is, in 1902, 1903 en 1904 nog beschikbaar zijn 48 candidaten. Nu is, naar het gemiddelde over 7 jaar berekend, het getal candidaten, dat men noodig heeft, 22 per jaar; worden derhalve in 1902 22 ambtenaren verbruikt, en in 1903 evenveel, dan slinkt het cijfer van 48 door vermindering met $2 \times 22 = 44$ bijna geheel weg en blijven er slechts 4 over. Zijn er dan in 1904 toch weder 22 noodig, dan komen er 18 tekort. Het spreekt vanzelf, dat ook bij tijdelijke waarneming van het Departement van Koloniën mijn geachte ambtgenoot van Oorlog dien stand van zaken niet kon laten voortduren, en dat eene tijdelijke voorziening moest worden getroffen, om te maken, dat men voor 1904 zekerheid had, over een genoegzaam aantal ambtenaren te kunnen beschikken.

Ik heb in de Memorie van Antwoord op dit ontwerp dan ook gezegd, dat de tijdelijk waarnemende Minister van Koloniën mij zijn voornemen had medegedeeld, tot zulk eene tijdelijke voorziening over te gaan, en de geachte afgevaardigde, de heer Fock, meende, dat mijn geachte ambtgenoot mij omtrent die tijdelijke voorziening tegelijk wel eenige nadere mededeelingen zou gedaan hebben, waarvan hij dan wel gaarne kennis kreeg. Op het tijdstip, dat ik de Memorie van Antwoord schreef, Mijnheer de Voorzitter, was dit nog niet het geval. Op dat oogenblik was mij nog niets anders bekend dan hetgeen ik in de Memorie van Antwoord heb medegedeeld. Intusschen is mijn geachte ambtgenoot met die tijdelijke voorziening verder gekomen. Het concept-Koninklijk Besluit is gereed en zal morgen naar den Raad van State gaan. Mij is van dit concept-Koninklijk Besluit welwillend inzage verstrekt, en ik ben dus thans zeer wel in staat, niet om dit concept

aan de Kamer voor te lezen, — dit zou naar mijn overtuiging een verkeerde maatregel zijn; de geachte afgevaardigde wees er reeds op, hoe de vorige Minister van Koloniën ervaren heeft, in welke moeilijkheden men zich wikkelt, wanneer men zulk een ontwerp aan de Kamer voorlegt —, maar daaromtrent aan de Kamer die mededeelingen te doen, die, in antwoord op de vragen, door den geachten afgevaardigde gesteld, zooveel licht aan de Kamer kunnen verschaffen als noodig is, om haar met kennis van zaken te laten oordeelen.

Ik wensch dan aan de Kamer mede te deelen, dat de grondgedachte van die tijdelijke voorziening zal wezen terugkeer tot het Koninklijk Besluit van 29 Augustus 1883, evenwel niet om dit Koninklijk Besluit zonder meer eenvoudig weer van toepassing te verklaren. In de eerste plaats kwam het voor, dat het beter was, daarin deze wijziging te brengen, dat het aantal vakken, dat bij het besluit van 20 Juli 1893 nader was bepaald en dat afweek van het aantal vakken, vastgesteld in het besluit van 29 Augustus 1883, ook in de tijdelijke voorziening werd opgenomen. Het ligt dus inderdaad in de bedoeling, de zes vakken, in het besluit van 1893 vastgesteld, ook in de tijdelijke voorziening op te nemen, waarmede vanzelf is uitgesproken, dat niet alleen het Maleisch, maar ook het Javaansch, zooals men dat noemt, als verplicht examenvak zal worden opgenomen. De studie, daarvoor noodig, zal moeten berusten niet op een driejarigen, maar overeenkomstig het besluit van 1883 op een tweejarigen cursus. De diploma's, vereischt om tot het examen te worden toegelaten, zullen vermoedelijk dezelfde blijven als die, welke in het besluit van 1883 waren vastgesteld, met deze kleine verandering, dat de wijziging, die later in het besluit van 1883 is aangebracht, en waarbij ook aan degenen, die den voorbereidenden cursus van de landbouwschool hadden gevolgd, toelating tot het examen werd verleend, ook thans van kracht wordt verklaard. Ook is nog deze kleine afwijking van het besluit van 1883 waarschijnlijk, dat de twee restringeerende bepalingen, aan het slot van art. 2 van het Koninklijk Besluit van 29 Augustus 1883 voorkomende, niet in de voorloopige regeling zullen worden gehandhaafd, ten einde meerdere speelruimte te hebben, indien het aantal van hen, die zich buitendien aanmelden, te klein mocht zijn.

Hiermede zijn, geloof ik, de voornaamste vragen, die de geachte afvaardigde heeft gedaan, beantwoord. Het ligt niet in het voornemen, nu reeds te treden in het denkbeeld om candidaat-ambtenaren aan te stellen. Zij waren niet bekend in het Kon. Besluit van 1883, noch in dat van 1893; zij vormden juist het nieuwe beginsel en daarom zou

het niet goed zijn, bij eene tijdelijke voorziening deze principieele nieuwigheid nu reeds op te nemen.

De vraag is ook nog gedaan, hoe lang die tijdelijke voorziening zal moeten duren. De geachte afgevaardigde zal begrijpen, dat ik mijnerzijds geen ander antwoord hierop kan geven, dan dat zij zoo lang zal duren, tot zij door eene andere tijdelijke herziening of door een definitieve regeling zal zijn vervangen. De Minister van Koloniën zal die te zijner tijd indienen en wanneer zij tot stand zal komen, zal afhangen van den meerderen of minderen spoed, dien de Kamer met de behandeling van het wetsontwerp zal gelieven te maken.

De geachte afgevaardigde heeft mij eindelijk nog gevraagd, of er geen strijd was tusschen hetgeen in de Memorie van Antwoord omtrent dit ontwerp en in die van den Minister van Koloniën betreffende het opleidings-ontwerp gezegd was over die candidaten, waarop men meende te kunnen rekenen krachtens art. 92 van de wet op het hooger onderwijs. Ik stem toe, dat, wanneer men de beide uitlatingen zoo leest, zij metterdaad met elkander in botsing komen. Toch bestaat die strijd slechts in schijn. Ik begin met op te merken, dat er voor den Minister van Koloniën destijds geen dringende reden bestond om te zien, of hij uit art. 92 ook nog geschikte candidaten zou kunnen krijgen, daar zijn streven er juist op gericht was, de definitieve principieele regeling, die hij beoogde, terstond tot stand te doen komen. Nu er daarentegen sprake is van eene tijdelijke voorziening, is het voor het oogenblik juist de vraag, of er wel candidaten genoeg beschikbaar zullen zijn om zich te redden. Het kwam mij voor, dat het bedoeld art. 92, dat dusver zelfs voor de rechterlijke ambtenaren een te schralen oogst gaf, en gansch geen overschot liet voor administratieve betrekkingen, wellicht tot meer intensieve cultuur kon worden gebracht, indien de Minister van Koloniën ter zijner tijd den bodem bezaaide met eenige goudstukken. Ik heb deze zaak besproken met onderscheidene personen, die geacht kunnen worden van de Indische wereld op de hoogte te zijn en persoonlijk verantwoordelijkheid in Indië hebben gedragen, en zij verzekerden mij, dat, wanneer men het wenschte, men, door eenigszins ruim te zijn met het vingerkruid, er zeer goed in zou slagen, ook op deze wijze eene eventueele leemte aan te vullen.

In zake de quaestie van de methode en historie der zending heeft de geachte afgevaardigde zich voldaan verklaard met hetgeen in de Memorie van Antwoord is aangevoerd. Er blijven uit dien hoofde dus geen bedenkingen tegen het voorstel over en hetgeen met dit leervak

bedoeld wordt, is metterdaad van beteekenis. Het is nu eenmaal zoo, dat in onze Indiën, gelijk ook blijkt uit de vakken van opleiding, de godsdienstquaestie meer nog dan hier te lande overwegenden invloed oefent op het sociale en politieke leven. Waar dit het geval is, moest het van belang geacht worden, dat, bij de wisseling van religie, die in die landen een van de groote motoren is, die de maatschappij van toestand in toestand doen overgaan, gezorgd wordt, dat de Indische ambtenaren van de evolutiën, door deze wisselingen tot stand gekomen, beter op de hoogte zijn dan zij het vroeger waren.

Thans blijft mij nog ééne vraag te beantwoorden. De geachte spreker vroeg namelijk, of door dit ontwerp niet geprejudicieerd wordt op de definitieve regeling en of de Kamer vrij blijft, later bij de definitieve regeling al dan niet mede te gaan met de plannen, die voorgesteld worden. Ik meen daarop te mogen antwoorden in den meest volstrekten zin: ja, en ik voeg er bij, dat de Kamer zich in dit opzicht wel nimmer in haar vrijheid zou laten binden, welke beperking men van Regeeringszijde haar ook zou willen aandoen. Vraagt men, of het dan toch niet waar is, dat de instelling van dezen nieuwen katheder aan de Leidsche Universiteit min of meer den schijn heeft van althans twee dingen uit te maken: 1°. dat men voortaan een universitair karakter aan de opleiding wil geven, en 2°. dat deze opleiding niet in Groningen of Utrecht, maar te Leiden zal moeten verkregen worden, — dan geef ik dit gedeeltelijk toe, Mijnheer de Voorzitter, zooals ook in de Memorie van Antwoord te lezen is. Maar het zij mij toch veroorloofd, er op te wijzen, dat, zooals de heeren gelezen hebben in het ter griffie gedeponeerde stuk, de Leidsche senaat, of wil men, de Leidsche curatoren, verklaard hebben, dat door de oprichting van een katheder voor de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, ook afgezien van de quaestie der opleiding, metterdaad voorzien zal zijn in eene sinds lang bestaande behoefte. Men heeft terecht begrepen, dat, waar ons land in het bezit is van zoo groote koloniën, althans aan ééne Universiteit de onmisbare katheders voor indologische studiën moeten worden opgericht. Welnu, die bezitten wij, nog wel niet in eene afzonderlijke faculteit, zooals juister en beter zou zijn, maar drie katheders zijn er dan toch. Edoch, waar wij dan nu aan de Leidsche Universiteit althans de hoofdvakken, die hiertoe behooren, in studie hebben genomen en aan die vakken katheders hebben gegeven, daar bleef het, ook geheel op zich zelve beschouwd, toch nog eene leemte, dat voor de geschiedenis als zoodanig geen afzonderlijke katheder was opgericht.

Ik meen daarom te mogen zeggen, dat, al werd later eene definitieve

regeling gemaakt, die de universitaire studie verwierp en de dressuurstudie weer in eere herstelde, de oprichting van een nieuwen katheder voor de geschiedenis van Nederlandsch-Indië ook dan nog genoegzaam gerechtvaardigd zou zijn, èn door de groote beteekenis van onze koloniën, èn door het feit, dat alleen te Leiden de indologische studiën, die op onze koloniën betrekking hebben, onderwezen worden.

Handelingen, blz. 1117—1118.

Mijnheer de Voorzitter! Op de eerste vraag van den geachten afgevaardigde, den heer Pijnacker Hordijk, wil ik antwoorden, dat het niet in de bedoeling ligt om in den bestaanden toestand, ook wat de door hem gemeende verhouding betreft, verandering te brengen.

En in de tweede plaats wensch ik te antwoorden, dat het niet in de bedoeling ligt, het onderzoek omtrent de kennis der candidaten nu reeds tot de historie en de methode der zending uit te breiden en dit vak thans reeds in de tijdelijke voorziening als exameneisch op te nemen. Wij hebben gemeend, dat, waar dit vak geheel nieuw was, het niet bij een maatregel van tijdelijke voorziening moest worden ingevoerd, zoodat het veeleer de bedoeling is, dit nieuwe vak op dit oogenblik als examenvak geheel te laten rusten.

Handelingen, blz. 1119.

WETSONTWERP tot bekrachtiging eener wijziging der heffing van haven- en opslaggeld voor het gebruik der provinciale haven te Kuinre.

VERGADERING VAN 24 APRIL 1902.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Meppel, de heer Smeenge, heeft tegen dit ontwerp van wet protest ingediend, zonder daarom in dit protest een reden te vinden, waarom hij achten zou, zooals het daar ligt, er tegen te moeten stemmen. Hij heeft zijn protest ingediend op de wijze, die in de Kamer steeds effect maakt, namelijk door het mededeelen van statistieke cijfers. Natuurlijk staat daartegenover aan mij het recht, de waarde dier statistieke cijfers te toetsen. En daarom veroorloof ik mij vooraf de opmerking, dat als men in het Voorloopig Verslag een beweren als hier in zake de 20 pct. opzet, het wel zoo practisch ware geweest, in dat Voorloopig Verslag zelf de nadere adstructie van dat beweren door cijfers te geven. Zonder zulk eene toelichting is het niet mogelijk, vooruit te zeggen, of de gemaakte bewering juist is of onjuist. In de Memorie van Antwoord is zulk oordeel dan ook niet geveld; daar is alleen opgemerkt, dat het cijferpercentage van 20 pct. niet door nadere gegevens gestaafd was.

Wat nu te oordeelen over de gegevens, thans door den heer Smeenge te berde gebracht? Hij geeft eene kleine groep van cijfers, die ik vooreerst op het oogenblik niet kan controleeren, en waaromtrent hij zelf evenmin zekerheid kan geven, dat zij juist zijn, want hij heeft ze niet persoonlijk uit de meetbrieven getrokken, maar door anderen zich laten geven. Hij gaat dus bij het aannemen van die cijfers af op het getuigenis van tweeden en derden, ons hier onbekende personen. In de tweede plaats bestaat er eene zeer ernstige bedenking tegen die cijfers zelf. Laat mij aannemen, dat men beschikte over de cijfers van 300 scheepsmetingen, gedaan naar de besluiten van 1894 en 1899. Zoo men dan uit die 300 een 20- of 24-tal cijfers neemt, zeg een paar dozijn, gelijk de heer Smeenge deed, heeft men dan eenigen den minsten waarborg, dat die 24 cijfers een juist beeld van de geheele groep van 300 opleveren, en bestaat dan niet het gevaar, dat juist *die* 24 cijfers uit de 300 zijn genomen, die het beweren van den geachten opponent steunen, met weglating van de cijfers, die zijn beweren omverwerpen? Wie kan er alzoo voor instaan, dat men niet tot een geheel ander resultaat zou komen, dan waartoe de heer Smeenge kwam, indien men

het totaal van het laadvermogen der 300 schepen door 300 deelde? Daarbij komt in de derde plaats, dat de cijfers, door hem genoemd, betrekking hebben op schepen, die over het geheele land verspreid zijn. Nu kan daartegen op zich zelf geen bezwaar rijzen, als het te doen is om een algemeen overzicht te hebben van de uitkomsten, waartoe meting per ton leidt, maar hier, waar het geldt een bijzonder wetsontwerp tot wijziging der heffing van haven- en opslaggeld voor de haven te Kuinre, heb ik in de eerste plaats, zoo niet uitsluitend, te rekenen met die soort van schepen, die dààr binnen vallen. Desaangaande heeft de hoofdingenieur van den waterstaat in de provincie Overijsel medegedeeld, dat het aantal schepen, dat in 1901 in de haven van Kuinre uit- en inliep, 418 bedroeg, en dat het aantal tonnen, gerepresenteerd door die 418 schepen, bedroeg 22,274, zoodat dit oplevert een gemiddeld laadvermogen van slechts 53 ton. Tevens is door een ambtenaar in loco, die de haven kent en weet wat er in- en uitgaat, de verklaring afgelegd, dat niet dan bij zeer hooge uitzondering een schip voor de haven komt van eenigszins grooter afmeting. Voor deze bepaalde haven geldt dus, wat het belang van de schipperij aangaat, als hoofdvraag deze quaestie: of voor die soort kleinere schepen de nieuwe meting verhooging van havengeld oplevert. En uit de opgaven, die in 1901 aan de Kamer verstrekt zijn, is gebleken, dat dit, juist wat die kleinere schepen betreft, in den regel het geval niet is; meestal zelfs leverde de meting per ton voor die soort schepen voordeel op. Wel heeft de geachte afgevaardigde een drietal voorbeelden aangehaald van kleinere schepen, die thans iets meer havengeld moeten betalen, maar daarbij was het zeer opmerkelijk, dat de geachte afgevaardigde, die straks eene zeer lange lijst van schepen opgaf, voor wat die kleinere schepen betreft slechts een *drietal* voorbeelden aangaf, en dan nog van buiten Kuinre. Tegenover die drie voorbeelden stel ik dus met volle recht de groote lijst van opgaven en verklaringen, die ons uit Kuinre zelf zijn geworden. Zooveel voor wat de cijfers aangaat.

Vraagt men voorts, of er toch op zich zelf niet iets hards in gelegen is voor onze binnenschipperij, die (gelijk ook door den geachten afgevaardigde uit Steenwijk werd opgemerkt) niet bloeit, en die het reeds hard te verduren heeft, dat er, ten laste dezer schipperij, zij het ook maar voor een klein deel, toch altoos zekere verhooging komt, dan antwoord ik daarop, dat die vraag thans haar oplossing niet kan vinden; zij toch raakt de veel dieper ingrijpende quaestie, of het al dan niet goed zal zijn om, na de opheffing van zoovele tollen, allengs aan deze havengelden een eind te maken. Ik kan mij begrijpen, dat er

zich in deze Kamer allengs eene richting zal openbaren, die daarheen leidt, dat ook ten behoeve van de binnenschipperij ontheffing van deze lasten zal worden verkregen.

Intusschen kan ik op die quaestie op dit oogenblik niet ingaan en dat te minder, omdat aan mijn Departement in bewerking is een ontwerp van wet om uitvoering te geven aan art. 136, tweede lid, van de Grondwet. Bij dit ontwerp zullen de grondslagen, waarnaar het aan de provinciën geoorloofd zal zijn, haar heffingen te doen, vanzelf ter sprake komen, en het ligt in den aard van de zaak, dat dan ook de diep ingrijpende quaestie, rakende de retributiën, op een niet gering deel van het debat beslag zal leggen. Op dit oogenblik leven wij echter nog onder den regel van de retributiën. Maar ook houde de geachte opponent mij de opmerking ten goede, dat, zoolang men het heffen van retributiën mainteneert, het de vraag niet is, of een schip, dat naar de vroegere meting een geringer getal kubieke meters had, door meting naar de nieuwe meetwijze al dan niet een hooger cijfer krijgt. Immers heeft men bij eene retributie alleen de vraag te stellen, of de gezamenlijke kosten gedekt worden door de opbrengst van de heffing. Dit is bij alle retributie het uitgangspunt, en dan komt in de tweede plaats de vraag naar datgene wat, in casu voor den schipper, den productieven factor uitmaakt, wijl dit de proportie aanwijst, waarin hij moet bijdragen. En datgene, wat voor den belanghebbende de winst aanbrengt, is niet de toevallige grootte of lengte van het schip, maar het getal kilo's, dat hij in zijn schip vervoeren kan, het laadvermogen. Deed zich dus al het geval voor, dat onder het vroegere stelsel door eenige schepen minder betaald werd dan nu wordt gevorderd, dan zou daaruit alleen blijken, dat hun eigenaren vroeger een door niets te rechtvaardigen voordeel hadden genoten ten koste van hun medeschippers. Immers, wanneer de heffing moet zijn het quotiënt van de gezamenlijke kosten, gedeeld door het aantal tonnen, dat op eene plaats binnenkomt of uitgaat, dan spreekt het vanzelf, dat, indien de één eene tijdelijke vermindering der heffing heeft genoten, de ander daarvoor meer heeft moeten betalen; want het totaal is er toch gekomen. Bleek nu later, dat metterdaad de opbrengst van deze heffing naar de nieuwe meting meer opleverde dan noodig is om de kosten te dekken, dan is het ook naar mijn overtuiging billijk, dat het tarief verlaagd wordt, en wanneer het mij uit zekere gegevens blijkt, en er wordt geen gevolg aan gegeven, dan zal het aan mij niet liggen, of er zal eene poping gedaan worden om de Staten daartoe te bewegen. Maar de geachte afgevaardigde uit Meppel zal kunnen begrijpen, dat, wanneer men bezig is met

een wetsontwerp tot uitvoering van art. 136, 2de lid, der Grondwet, en de gegevens nog zoo onzeker zijn, men niet tusschentijds nog eene poging daarnaast doet om in den bestaanden toestand voor een kort oogenblik verandering te brengen.

En nu ten slotte een woord over den *termijn*. Te dien opzichte vroeg de geachte afgevaardige uit Steenwijk, waarom ik een zoo langen termijn genomen had van vijf jaar, terwijl de geachte afgevaardigde uit Meppel zelfs nog verder ging en zeide: gij hebt wel dien termijn eindelijk toegegeven, maar dat hadt gij wel dadelijk kunnen doen; hij was dankbaar, maar niet voldaan, want de gift kwam hem te laat en naar den regel: *bis dat qui cito dat*, was ik dus in gulheid te kort geschoten.

Men moet zelf weten, Mijnheer de Voorzitter, op welk standpunt men zich hierbij stelt. Ik ga evenmin als mijn geachte ambtsvoorganger van de meening uit, dat, wanneer men bekrachtigt zonder termijn, het middel zou ontbreken om nochtans wijziging in deze heffingen te krijgen. Immers, men kan altijd bij eene latere wet eene bekrachtiging, die voor onbepaalden tijd is geschied, beperken tot een bepaalden termijn. Op zich zelf zag ik dus de noodzakelijkheid tot het stellen van den termijn niet in. Maar wanneer men bij een ontwerp van niet zoo groot gewicht bemerkt, dat van verschillende zijden in de sectiën met nadruk op de opneming van een termijn is aangedrongen, is het dan zoo onnatuurlijk, dat wie tot gemeen overleg geneigd is, gaarne aan zulk een verlangen tegemoet komt, vooral indien hij zelf het al of niet stellen van een termijn feitelijk onverschillig acht? Ik heb daarbij een termijn genomen van 5 jaren, maar het had ook een kortere of langere termijn kunnen zijn. De geachte afgevaardigde uit Steenwijk zegt: gij hadt een korteren termijn moeten nemen, bijv. van 2 jaar. Ik koos echter den langeren termijn, om deze reden. De hoofdingenieur van den provincialen waterstaat in Overijsel heeft medegedeeld, dat de meting door verreweg de meeste schippers, die Kuinre aandoen, tot dusverre nog is nagelaten, zoodat de gegevens, waaruit een behoorlijk overzicht zou zijn op te maken, op dit oogenblik nog ontbreken en dat het evenmin vooralsnog te zeggen is, wanneer het tijdstip daar zal zijn, dat men eene volkomen zekere opgaaf zal kunnen doen van de binnengekomen schepen met hun laadvermogen naar den meetbrief, zoodat men zich dan niet weer zal behoeven te behelpen met gedeeltelijke opgaven, als door mijn Departement en ook door den geachten afgevaardigde uit Meppel zijn verstrekt.

Bestond er geen middel voor de schippers om aan de nieuwe meting te ontkomen, dan zou het misschien sneller gaan, maar bij art. 4, 2de

lid, van de verordening is bepaald, dat, wanneer een schipper, die aankomt, zijn meetbrief niet bij zich heeft, of dien weigert te vertoonen, de inhoud van zijn vaartuig kan worden bepaald door den ambtenaar, aan welken de betaling geschiedt of door dengene, die hem tijdelijk vervangt. De schipper kan dus zijn schip ongemeten laten, want al heeft hij den meetbrief niet bij zich, hij komt toch door, en laat eenvoudig de schatting van den inhoud van zijn vaartuig over aan den man, met wien hij op het oogenblik te doen heeft. De reden hiervan is bekend. Ze ligt hierin, dat de geheele nieuwe meting een gevolg is geweest van eene internationale overeenkomst met Frankrijk, Duitschland en België. Die overeenkomst had de strekking, voor die schepen, welke ook de binnenwateren in die andere landen bevaren, geen moeilijkheid op te leveren wat de meting betreft, maar juist daarom hebben dan ook schippers, die volstrekt niet naar Duitschland of die andere landen varen, wat vooral met de schippers van Kuinre het geval is, bij de nieuwe meting geen belang. De onzekerheid kan dus nog lang aanhouden en het kwam mij deswege beter voor, den termijn zóó te stellen, dat, wanneer hij moet afloopen, men dan ook in staat zij, volledige gegevens te bezitten; anders beteekenen statistieke gegevens niets. Zegt nu intusschen de geachte afgevaardigde uit Steenwijk, dat hij vreest, dat de schippers door dien termijn te lang zullen worden gedrukt, welnu, dan wil ik gaarne afwachten, of er zijnerzijds eene wijziging zal worden voorgesteld om het jaar 7 in het jaar 4 te veranderen. Wanneer hij dit mocht doen en de Kamer mocht zich met deze wijziging vereenigen, dan zal dit mijnerzijds geen onoverkomelijk bezwaar ontmoeten. Doch ik meen, dat er voor mij geen reden bestaat, zulk eene wijziging zelf aan te brengen, omdat ik, komen de cijfers vroeger gereed, ten allen tijde de macht in handen heb, een voorstel in te dienen tot wijziging van het thans aanhangige ontwerp. En ook de geachte afgevaardigde bezit immers, daar hij het recht van initiatief heeft, diezelfde bevoegdheid. Mijnerzijds zal ik dus zeer gaarne het oog er op houden, om te zien of de gegevens, uit Kuinre verstrekt, mij reeds in staat stellen, tot de conclusie te komen, dat het nu geheven tarief, op zich zelf en ook in verband met de nieuwe meting, ongunstig werkt. Is dit het geval, dan zal het niet aan mij liggen, als in den termijn geen wijziging wordt gebracht. Doch op dit oogenblik bestaat er voor mij geen overwegende reden om zelf dien voorgestelden termijn te wijzigen.

Handelingen, blz. 1133—1134.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de cijfers, door den geachten afgevaardigde uit Meppel gegeven, en die, verstrekt in de Memoriën, die van de Regeering zijn uitgegaan, niet zóó tegenover elkaar gesteld, alsof ik voor de laatste absoluut geloof vroeg en aan de eerste alle waarde ontzegde. Hij houde mij echter wel ten goede, dat tusschen eene mondelinge, geheel algemeene mededeeling van mij onbekende personen, en eene schriftelijke mededeeling van ambtenaren voor mij aanmerkelijk verschil bestaat. De laatstgenoemde mededeelingen toch zijn alle gegevens, uit de plaats zelf herkomstig en daar verstrekt door ambtelijke personen. En als de geachte afgevaardigde wil, dat ik gelijke waarde zal toekennen aan de losweg door hem gedane mededeelingen en aan de gegevens, mij verstrekt door de locale ambtenaren, en daaronder door den hoofdingenieur in de provincie, dan acht ik zulk eene beschouwing over de beteekenis van ambtelijk verstrekte inlichtingen daarom niet vrij van bedenking, omdat zij het vertrouwen in de zekerheid van onze geheele administratie op niet zoo onbelangrijke wijs zou schokken. Mijnerzijds moet ik daartegen dan ook ten ernstigste protesteeren.

In de tweede plaats, waar de geachte afgevaardigde zegt, dat het ontwerp, waarop ik zoo straks doelde en dat in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V reeds is toegezegd, vermoedelijk in deze 4-jarige periode niet aan de orde zal komen, daar is dit van zijn zijde eene geheel ongegronde bewering en hij had althans niet in gebreke mogen blijven, de gronden aan te wijzen, waarop dit vermoeden steunde.

Wat betreft de vraag, of ik genegen zou zijn, *casu quo* mede te gaan met eene wijziging van den termijn, kan ik niet ander santwoorden dan ik zoo straks reeds deed, nl. dat ik er volkomen onverschillig tegenover sta, omdat de Minister het altoos in zijn hand heeft, later den termijn desnoodig te wijzigen. Wordt er echter een voorstel in dien zin gedaan en hecht de Kamer er gewicht genoeg aan om er mee mede te gaan, dan zal er voor mij geen onoverkomelijk bezwaar in liggen. Ik acht 5 jaren beter, vooreerst omdat wij dan beter den tijd hebben om eene volledige statistiek van de meting af te wachten, en in de tweede plaats, omdat het metterdaad beter is, aan de Staten van Overijsel den tijd te laten, om de zaak uit eigen initiatief af te doen.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde nog gezegd: „men moet de meetbrieven maar vragen". Dat kan, maar dan moet eerst de verordening worden gewijzigd. De verordening bepaalt nu uitdrukkelijk, dat de schipper, indien hij den meetbrief niet heeft, met de schatting door den ambtenaar kan doorgaan. Eén ding alleen begrijp ik niet best. Wanneer de ambtelijke taxatie, naar het oordeel van den geachten afgevaar-

digde, zoo voordeelig voor de kleine schippers is, hoe kan hij, die optreedt in het belang der schipperij, dan op wijziging van die verordening aandringen? Wanneer toch de havenmeester te Kuinre van elk schip den meetbrief moet zien, dan eischt dit eene wijziging van de verordening, en daarmede zou dan immers juist het voordeel, dat thans in de ambtelijke taxatie ligt, voor de schipperij teloor gaan.

Handelingen, blz. 1135.

WETSONTWERP tot wijziging der grens tusschen de gemeenten Bussum en Hilversum.

VERGADERING VAN 16 MEI 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Blijkens het Verslag is er tegen dit wetsontwerp drieërlei bedenking geopperd.

De eerste bedenking geldt art. 3, waarin aan de beide gemeenten het recht wordt toegekend om uit de wederzijdsche archieven afschriften en uittreksels te bekomen. Dit wordt uitgedrukt in het wetsontwerp door de formule, dat het bestuur der gemeente het recht heeft, uit de archieven van de andere gemeente afschriften of uittreksels „op zijn kosten te vorderen". Gevraagd werd, of dit niet juister en beter zou zijn uitgedrukt, indien in plaats van „op zijn kosten te vorderen" werd gelezen: „afschriften of uittreksels op eigen kosten te doen vervaardigen". Ik erken gaarne, Mijnheer de Voorzitter, dat, wanneer die meer beleefde, zachtere uitdrukking gekozen ware, metterdaad hoffelijker toon zou zijn aangeslagen. Men mag intusschen bij de behandeling van een wetsontwerp als dit niet vergeten, dat er reeds eene geheele reeks van de familie van deze wetsontwerpen bestaat. Wij zijn reeds in het bezit van vele wetten, strekkende tot wijziging van de grenzen van gemeenten en dusver is in zulk soort wetten steeds opgenomen de formule, die ook in dit wetsontwerp voorkomt. Wanneer wij er toe overgingen, in dit wetsontwerp eene andere formule te bezigen, dan zouden wij op dit punt tweeërlei recht krijgen. In de ééne streek des lands zou men gemeenten hebben, die op eigen kosten afschriften en uittreksels zouden kunnen vorderen en in de andere streek gemeenten, waar men die op eigen kosten zou kunnen doen vervaardigen. Dit schijnt mij ongewenscht, want het zou licht aanleiding er toe kunnen geven, dat de gemeenten, waar de hardere formule geldt, dan ook zouden zeggen: nu zullen wij maar eens wat harder te werk gaan, — zoodat minder aangename gevolgen daardoor zouden worden in het leven geroepen.

De tweede bedenking, die geopperd werd, was deze, dat volgens de regelen van het wetsontwerp op 1 Juli 1902 geschrapt zullen worden van de kiezerslijst die kiezers voor den gemeenteraad, die daarna niet meer ingezetenen van de gemeente zullen zijn; dat van die schrapping kennis zal worden 'gegeven aan het bestuur van de andere gemeente, en dat de aldus onwillig verhuisden zoo spoedig mogelijk zullen worden

gebracht op de kiezerslijst der nieuwe gemeente. Daartegen had men bedenking, wijl daardoor enkele personen tijdelijk, nl. tot aan de vaststelling der aangevulde kiezerslijst, van hun kiesrecht zullen zijn verstoken. Wat het Verslag daaromtrent aan de hand doet, kan intusschen niet leiden tot den uitweg, dien men zoekt. Men zou dan de betrokkenen niet eerst schrappen, maar eerst de verschillende kiezers overbrengen op de kiezerslijsten der nieuwe gemeenten en eerste daarna van die overbrenging kennis geven aan de gemeente, waartoe zij vroeger behoorden, opdat daarna de schrapping zou kunnen volgen. Dit zou echter tegen den aard en de economie van de Kieswet ingaan, want dan zouden de betrokken personen, zij het ook voor korten tijd, *dubbel kiezer* zijn. Immers zouden zij nog staan op de lijst der vroegere gemeente en onderwijl gebracht worden op die der nieuwe. Wel geef ik toe, dat door de in het wetsontwerp gevolgde methode op zeker oogenblik eenige kiezers ontkiezerd zullen worden, maar men zal mij toestemmen, dat, waar de aanbevolen uitweg gesloten is, het niet anders kan. Degenen, die wat het wetsontwerp voorstelt niet willen, zouden, om hun doel te bereiken, moeten voorstellen, geheel art. 6 te schrappen. Dan blijft gedurende de rest van het jaar de oude lijst van kracht, totdat op 15 Mei 1903 de nieuwe kiezerslijst wordt vastgesteld, en behouden de overgaande personen hun kiesrecht in hun oude gemeente.

In de derde plaats is de opmerking gemaakt, dat wel rekening is gehouden met de opcenten op de grond- en op de personeele belasting, maar niet met de uitkeering krachtens de wet van 24 Mei 1897, en wordt gevraagd, waarom aldus wordt gehandeld. Wat hier gewenscht wordt, Mijnheer de Voorzitter, zou, meen ik, bij een wetsontwerp als hier onder handen is, niet mogen geschieden. Wanneer men er toe komen wil, bij grenswijzigingen, — en ik meen, dat daarvoor wel iets te zeggen valt —, indien er eene groote verschuiving van bevolking van de eene gemeente naar de andere plaats heeft, zoo te redeneeren: indien 1 Januari 1896 dit deel reeds tot de andere gemeente zou hebben behoord, dan zou de multiplicator volgens art. 2 van de wet op de uitkeeringen voor die gemeente hooger worden, en daarentegen voor de andere gemeente lager zijn geweest, — wanneer men zoo wil redeneeren, dan vergete men niet, dat men niet rekening kan houden met het deel van de bevolking, dat thans overgaat, maar dat men zou moeten berekenen, welk deel van de bevolking het gescheeld zou hebben op 1 Januari 1896. Zal dit altoos mogelijk zijn?

Voorts is in de wet op de uitkeeringen in art. 5 ten aanzien van de grenswijzigingen eene zeer beperkte regeling gegeven, uitsluitend voor

die grenswijzigingen, welke plaats hadden tusschen 1 Januari 1894 en 31 December 1896. Wanneer wij nu, buiten de wet op de uitkeeringen om, in een wetsontwerp op de grenswijziging voor twee bepaalde gemeenten, verandering in de regeling gaan brengen, dan zou men daardoor een onrechtvaardigen toestand in het leven roepen ten opzichte van die gemeenten, waarbij eene grenswijziging heeft plaats gehad zonder het opnemen van eene gelijke regeling. Wil men het voorgestelde doel bereiken, dan zou in de wet op de uitkeeringen zelve de zaak generale regeling vereischen, zoodat ze sloeg op alle gemeenten, nu en later, die in dit geval kwamen. De multiplicator, bedoeld in art. 2, zou dan wijziging ondergaan.

Ten slotte werd gevraagd, waarom wel eene voorzìening ten aanzien van de opcenten plaats had, terwijl zij niet plaats had ten aanzien van de uitkeeringen. Opcenten, Mijnheer de Voorzitter, zijn wisselend in hoegrootheid, zij worden voor elk jaar afzonderlijk vastgesteld. In den loop van het jaar kunnen zij bovendien door afschrijvingen, ontheffingen, verhoogingen, oninbare posten, enz., zelfs nadat de begrooting is vastgesteld, nog verandering ondergaan. Waar hier die wisseling dus in de economie der zaak is opgenomen, zoodat ten opzichte van opcenten met wisselende gegevens moet worden gerekend, daar ligt het voor de hand, dat ook in dit wetsontwerp eene regeling van de opcenten moet worden voorgesteld. Ditzelfde kan echter niet gezegd worden van de uitkeering, die als een fixum is te beschouwen, berekend naar den toestand op 1 Januari en voor dat jaar vaststaande. Wat er verder met den loop der bevolking in dat jaar geschiedt, hoe groote fluctuaties er ook plaats hebben, door geboorte, sterfte of vertrek, de uitkeering over dat jaar blijft dezelfde. Het kwam mij daarom voor, dat er geen enkele reden was om ten opzichte van de opcenten en de uitkeeringen op gelijke wijze te handelen.

Handelingen, blz. 1355—1356.

WETSONTWERP tot uitvoering van art. 75 der Ongevallenwet 1901, betreffende de Raden van Beroep.

VERGADERING VAN 5 SEPTEMBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Niet in opgewekte stemming, na de zorgwekkende berichten, die zijn ingekomen omtrent den toestand van mijn geachten ambtgenoot van Koloniën, ga ik de noch aangename noch gemakkelijke taak ondernemen, om het gisteren hier gesprokene over de samenstelling van de Raden van Beroep te beantwoorden. Ik stel daarbij op den voorgrond, dat de Kamer en de Regeering zich hier gesteld vinden voor een uiterst moeilijk vraagstuk; het probleem, dat op oplossing wacht, is ingewikkeld, en die oplossing moet aanvaard worden onder den zweepslag van den spoed, waar toch èn bij de Kamer èn bij de Regeering niet alleen de wensch, maar ook de wil mag geacht worden te bestaan, om in elk geval de ongevallenverzekering met 1 Januari 1903 in werking te doen treden.

De taak, ons hierbij voorgelegd, wordt nog in tweeërlei opzicht bemoeilijkt. In de eerste plaats hierdoor, dat noch over het voorstel der Regeering, noch over de daarmede evenwijdig loopende voorstellen van de heeren Helsdingen cum suis en van den heer Talma cum suo schriftelijk overleg of sectie-onderzoek heeft plaats gehad. En in de tweede plaats door de omstandigheid, dat, zoowel in het voorstel van de Regeering als in de beide zooeven genoemde voorstellen, de eigenlijke oplossing wordt overgelaten door delegatie van macht aan een algemeenen maatregel van bestuur. Het gevolg hiervan is, dat de leden van de Kamer, die over het voorstel der Regeering spraken, zich slag op slag, niet door hun schuld, omtrent de bedoeling der Regeering vergisten. Hoeverre in zulke omstandigheden de spraakverwarring kan gaan, blijkt wel duidelijk uit hetgeen door den heer Talma is gesproken over de onuitvoerbaarheid van het Regeeringsvoorstel. Die geachte afgevaardigde toch stelde het voor, alsof in het stelsel van de Regeering iemand, die de in art. 13 bedoelde kaart verlangt, niets heeft te doen dan naar den burgemeester te gaan en te zeggen: ik moet eene kaart hebben, en dat de burgemeester dan maar moet weten, waar de man is te vinden, en ontdekken, of deze al dan niet bevoegd is, eene kaart te ontvangen. Nu blijkt echter uit eene eenigszins aandachtige lezing van art. 13, dat die bewering lijnrecht tegen het voorstel en de bedoeling der Regeering

ingaat, want in art. 13, 1ste lid, staat uitdrukkelijk: „Aan den werkgever of werkman, die den burgemeester zijner woonplaats aantoont, dat hij voldoet aan de eischen van benoembaarheid, omschreven in art. 9, wordt enz."

Waar nu zulk een ernstig man als de heer Talma niet over iets, dat in een algemeenen maatregel van bestuur moet worden opgenomen, maar over iets, dat uitdrukkelijk in een concept-artikel is voorgesteld, zoo heenloopt, daar laat het zich verklaren, dat ten opzichte van die onderwerpen, die worden voorgesteld bij algemeenen maatregel van bestuur te regelen, de spraakverwarring nog veel grooter zal zijn. Ik zeg dit in het minst niet om daarvan eene aanklacht te maken tegen dien geachten afgevaardigde, maar alleen om aan de Kamer te doen gevoelen, hoe uiterst moeilijk het is, in den toestand, waarin wij op het oogenblik verkeeren, met spoed en snelheid deze zaak tot een goed einde te brengen, en ik meen dan ook op de welwillendheid van de Vergadering een beroep te mogen doen om, gelijk verreweg de meeste sprekers van gisteren gedaan hebben, alles, wat min of meer gelijkt naar gezochte critiek, te laten varen, zich van woorden, die min of meer krenkend kunnen zijn, te onthouden, doch zich met de Regeering ernstig in te spannen, om te zien, of de zaak zóó tot een einde te brengen is, dat zij loopen kan met 1 Januari.

Ik dring daarop te meer aan, omdat bij onderscheidene leden dezer Kamer misverstand schijnt te bestaan ten opzichte van het gesprokene door den geachten voorzitter van de Commissie van Voorbereiding. Die geachte voorzitter toch heeft het denkbeeld aan de hand gedaan om art. 1 van de Ongevallenwet 1901 in te voeren, ook al was het, dat men nog niet met de uitwerking van den algemeenen maatregel van bestuur gereed was. Maar nu heb ik bemerkt, dat dit door sommigen zóó wordt opgevat, alsof de invoering van art. 1 der Ongevallenwet 1901 mogelijk zoude zijn, zonder dat *dit* wetsontwerp wet geworden en in werking getreden was. Ik heb tot mijn verbazing deze meening in het Kamerverslag van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gevonden. Waar een zoo serieus orgaan die vergissing begaat, zou zij ook hier kunnen insluipen en de zaak kunnen bederven. Ik veroorloof mij daarom, er aan te herinneren, dat de slotbepaling van de Ongevallenwet inhoudt: „De bepaling, vervat in art. 1, treedt in werking op een nader door Ons te bepalen tijdstip, doch niet vóór de inwerkingtreding van de in artikel 75 bedoelde wet." Men moet dus wel weten, dat, wanneer deze wet niet tijdig genoeg tot stand komt, door de slotbepaling van de Ongevallenwet de invoering van art. 1 dier wet is afgesneden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de *historia morbi*, want ik mag wel zeggen, dat wij inderdaad bij dit wetsontwerp te doen hebben met een ziektegeval. De opmerking is gemaakt, dat dit ontwerp hinkt op meer dan ééne gedachte. Ik geloof, dat metterdaad erkend moet worden, dat dit niet alleen zoo is, maar dat dit ook zoo *moet* zijn, omdat toch de alinea van art. 75 der Ongevallenwet 1901, waaraan dit wetsontwerp uitvoering moet geven, niet is voortgekomen uit de leidende gedachte, die de samenstelling van het ontwerp-Ongevallenwet heeft beheerscht. De samensteller van dat ontwerp heeft bewust en met opzet bedoeld eene uitsluitend publiekrechtelijke regeling en waar eene uitsluitend publiekrechtelijke regeling beoogd werd, daar was het ook begrijpelijk, dat hij van zijn standpunt er voor was, allen, die recht zouden spreken in de geschillen, uit de uitvoering der Ongevallenwet voortkomende, te doen zijn rechters, door de Kroon benoemd en als zoodanig optredende.

Intusschen is, niet alleen in de Eerste Kamer, maar ook in de Tweede, juist tegen dit publiekrechtelijk karakter van de Ongevallenwet ernstig oppositie gevoerd en men heeft op verschillende wijzen gepoogd, de eenheid, de dwingende macht, uit dit publiekrechtelijk karakter voortspruitende, te breken. Dit is op andere punten niet gelukt, maar bij de behandeling van art. 75 is men er in geslaagd, er eene bepaling in te brengen, die in hoofdzaak de gedachte uitdrukt, die in gelijksoortige wetten in het buitenland, waar privaatrechtelijke regeling het karakter en de constructie van de wet beheerscht, is opgenomen.

Het lag in den aard der zaak, dat, waar eenmaal het aan de constructie van deze wet vreemde beginsel daarin was opgenomen, dit bij de uitwerking moeilijkheden moest opleveren. De gedachte toch, om ook belanghebbenden mede invloed te laten oefenen bij de rechtspraak, sproot niet voort, zooals de geachte afgevaardigde, de heer Van Idsinga, het deed voorkomen, uit den wensch om het leekenelement tot zijn recht te doen komen. Zoowel de formuleering van, als de toelichting tot het artikel weerspreekt dit. Wanneer het de bedoeling was geweest, het leekenelement tot zijn recht te doen komen, had eene bepaling moeten zijn opgenomen, dat niet-juristen in de raden zitting moesten hebben. Dit is de antithese van het juristenelement, maar waar eene redactie is opgenomen, waarbij nader gespecificeerd worden werklieden en werkgevers, blijkt daaruit, dat niet het leekenelement *sensu generali*, maar twee bepaalde categorieën bedoeld zijn. In de tweede plaats blijkt het uit de toelichting, want daarbij is duidelijk uitgesproken, — de heer Tydeman herinnerde eraan —, dat het bepaald de bedoeling was,

invloed te schenken aan werkgevers en werklieden en dien invloed hier, en voor zoover het mogelijk was, te laten werken. De heer Tydeman moet zich niet verontschuldigen met te zeggen, dat er over die materie destijds weinig debat is gevoerd en hij moet het niet doen voorkomen, alsof *à l'improviste* die gedachte opgekomen en onverhoeds aangenomen is. Drie maanden vóór de behandeling der wet is het amendement der Commissie van Rapporteurs ingediend en daarna is bij het mondeling overleg met de toenmalige Ministers dit punt breedvoerig behandeld en van het verhandelde is aan de Kamer mededeeling gedaan. Wanneer het den heer Tydeman ernst is met zijn bezwaren, is hij er niet van af met de verklaring, dat hij, gelijk hem bij nazien is gebleken, er tegen heeft gestemd, — als men dat na moet zien, is men er ook zoo niet in geweest —, maar had hij, toen de zaak aan de orde kwam, moeten opponeeren. Ik meen dus te mogen zeggen, dat die opmerking weinig steek houdt. Ook meen ik den afgetreden Minister van Justitie min of meer in bescherming te moeten nemen. Toen hij geroepen werd, een ontwerp gereed te maken, dat lichaam zou geven aan eene gedachte, die hem tegen de borst stuitte, maar door de Kamer met groote meerderheid gevoteerd was, heeft hij, voor zoover ik kan zien, eene loyale poging gedaan om aan het voorschrift, dat in de wet was opgenomen, uitvoering te geven. Intusschen was het stelsel van eigen aangifte, door hem in zijn wetsontwerp voorgedragen, een stelsel, — dit geef ik den heer Tydeman toe —, dat in de toelichting min of meer overboog naar het denkbeeld van de practische technici, maar dat niet in de oorspronkelijke bedoeling van het amendement lag. Maar, dat nu daargelaten, was het eene serieuse poging zijnerzijds om aan eene beslissing, die in de Kamer genomen was, gevolg te geven.

Nu trad dit Kabinet op en vond dit ontwerp. Wanneer men ons afvraagt, of wij, die dit wetsontwerp vonden, met het stelsel van eigen aangifte bijster waren ingenomen, dan zal men ons wel willen gelooven, wanneer wij zeggen, dat dit niet zoo was. Dat wij nochtans onveranderd het oorspronkelijk stelsel van eigen aangifte hebben overgenomen, was om deze zeer begrijpelijke reden, dat wij geen ander stelsel hadden, dat ons gereed voor oogen stond en, in de tweede plaats, omdat wij niet wisten, hoe de Kamer over het stelsel van eigen aangifte dacht. Daar een geheel nieuw stelsel uit te denken en in te voeren uit den aard heel wat moeite en tijdverlies zou kosten en de Minister van Justitie druk bezet was met de behandeling der militaire wetten en de heeren ook weten, wat het kost, tusschen twee Departementen

eene ingewikkelde zaak te behandelen, hebben wij gemeend, dit stelsel eerst bij de Kamer te moeten brengen en te zien, wat deze er van dacht. Meende men, dat de proef kon genomen worden, dan zou dit geschieden: bleek, dat het niet ging, dan zou men er op terug kunnen komen.

Uit het Voorloopig Verslag, door de Kamer uitgebracht, is ons evenwel gebleken, dat het stelsel van eigen aangifte geen bijval vond. Er wordt in het Verslag der Kamer uitdrukkelijk gezegd: „Tegen het stelsel van eigen aangifte bestond vrij algemeen bezwaar." Die bezwaren worden dan opgenoemd. Wel was het ons niet onaangenaam, dat het stelsel van eigen aangifte bezwaren ontmoette, maar minder aangenaam was, dat het Verslag ons geheel in onwetendheid liet, welk denkbeeld, welke gedachte, welk idée van samenstelling van de Raden van Beroep in de Kamer min of meer bijval zou vinden. Zeker kon dit aan ons liggen; het kon ons aan perceptievermogen ontbreken om het Verslag goed te verstaan; maar toen wij met de Commissie van Voorbereiding in overleg traden, heeft deze — en dit is onlangs nog door haren geachten voorzitter hier in de Kamer erkend — zelf gezegd, dat er allerlei denkbeelden aan de hand waren gedaan, maar dat er noch uit het verhandelde in de secties, noch op welke andere wijze dan ook uit wijs was te worden, niet wat *a* of *b*, maar wat eene zekere meerderheid wilde.

Wat moesten wij nu doen? De zaak had spoed. Eigen aangifte ging niet; er moest iets anders gevonden worden, maar wàt de Kamer wilde, was ons onbekend. Velerlei oplossingen zouden ons even aangenaam zijn geweest als hetgeen wij zelf hadden voorgesteld. Daarom stonden wij voor het probleem, te zoeken naar een stelsel, dat met weinig voorbereiding gereed kon gemaakt worden en snel in actie zou kunnen komen. Dat wij in ongelegenheid zaten, ligt hieraan. Het denkbeeld, in art. 75, 3de alinea, opgenomen, is een denkbeeld, dat men in de Duitsche en Oostenrijksche ongevallenverzekering terugvindt. In die landen leverde het geen bezwaar op, aan werkgevers en werklieden invloed toe te kennen, omdat men in die landen eene Gewerbeordnung heeft, die èn de werkgevers èn de werklieden publiekrechtelijk organiseert. Daar had men dus gereede lichamen, corporatiën, waardoor men op hoogst eenvoudige wijze de stemming kon doen plaats hebben. De desbetreffende artikelen in de Duitsche en de Oostenrijksche wetten zijn dan ook van zeer kleinen omvang. De zaak is daar veel eenvoudiger geregeld en van diepen en breeden grondslag van behandeling is geen sprake.

Maar in welken toestand verkeeren wij? Ten onzent is geschied, wat in Frankrijk en Italië plaats vond, namelijk dat men in de vorige eeuwen alles, wat maar op organisatie van het bedrijf geleek, heeft afgeschaft en weggenomen. Daarvoor is hier een volkomen gedesorganiseerde toestand in de plaats getreden. In Frankrijk heeft men, omdat men daar zulk een gedesorganiseerden toestand had, de beslissing over deze zaken aan den gewonen rechter opgedragen. In Italië heeft men wel is waar de beslissing der kleine geschillen opgedragen aan de *probi viri*, maar elke vordering, welke het bedrag van 200 lire te boven gaat, valt onder de competentie van den gewonen rechter. Het laat zich dan ook zeer goed verklaren, hoe de vorige Minister van Justitie er daarom zoo toe geneigd was, deze rechtspraak zoo al niet aan den gewonen rechter, dan toch aan een hem gelijksoortigen daartoe te creëeren administratieven rechter op te dragen. Evenwel stonden wij voor de moeilijkheid, hoe hetgeen in Oostenrijk en Duitschland, waar eene organisatie van het bedrijf bestaat, goed werkt, te krijgen was in een land, dat elke organisatie mist. Men kan gerust zeggen: *hinc illae lacrimae!* Daarin ligt de moeilijkheid. Men moet — het kan niet anders — òf den invloed van werklieden en werkgevers ter zijde stellen, doordat men hen laat benoemen door de overheid, zoodat zij wel invloed in den Raad houden, maar niet door invloed uit hun kring benoemd worden, òf, wanneer men dit niet wil, zooals noch mijn geachte ambtgenoot van Justitie noch ik het oorspronkelijk beoogden, dan moet uit den aard der zaak eene aparte organisatie *ad hoc* in het leven worden geroepen.

Er moest dus iets anders komen, waardoor men die werklieden en werkgevers uit en door hun kring kon laten aanwijzen. Men heeft in en buiten de Kamer opgemerkt, dat dit Kabinet zijn eigen voorstel zoo weinig getrouw blijft, dat het al aanstonds eene poging gedaan heeft, bij eene nieuwe concept-slotbepaling, om het maar op zijde te zetten. Maar dit zou niet gezegd zijn geworden, wanneer niet eene spraakverwarring, waarop ik zooeven doelde, ook op dit punt was ingeslopen. De Regeering heeft niet voorgesteld, dat de terzijdestelling zoude plaats hebben, maar alleen, dat dit zou *kunnen* geschieden; zij stelde het facultatief. En waarom deed zij dat? Omdat zij meende, dat haar eigen stelsel niet doeltreffend zou zijn? Neen, maar eenvoudig omdat de Regeering de mogelijkheid voorzag, dat het in gereedheid brengen van wat voor de uitvoering van het stelsel noodig was, toch nog meer tijd zou vorderen dan zij aanvankelijk vermoedde. En daar de tijd, tot 1 Januari 1903 beschikbaar, grootendeels door de begrooting zal worden

ingenomen en nog tal van algemeene maatregelen van bestuur in gereedheid zijn te brengen voor de uitvoering der Ongevallenwet zelf, was zij niet zeker, of de tijd zou kunnen worden gevonden voor het vereischte overleg tusschen de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken. En alleen als veiligheidsklep voor het geval, dat gereedkoming onmogelijk bleek, heeft de Regeering haar voorstel gedaan en de faculteit gecreëerd, dat, indien onverhoopt de uitvoeringsmaatregelen niet tijdig tot stand kunnen komen, men zich aldus zal kunnen redden.

Het voorstel dier slotbepaling berust op dit dilemma: òf de regeling, die werd voorgesteld, geheel uit te voeren, maar dan ook met 1 Januari 1903 niet gereed te komen, of in elk geval art. 1 der Ongevallenwet met 1 Januari in te voeren, ook al was het dan, dat de eerste maal en het eerste jaar de voorgestelde bepalingen geen toepassing konden vinden. De Regeering was van oordeel, dat het belang van de invoering der Ongevallenwet zeer zwaar woog en dat zij derhalve het laatste behoorde te kiezen.

Thans, ter zake komende, moet de vraag besproken worden, of naast het stelsel, door de Regeering voorgedragen, een ander stelsel is geplaatst, waarvoor de Regeering het hare kan uitruilen. Ik verklaar gaarne, dat, indien de mogelijkheid bestond, en metterdaad een beter stelsel ons aan de hand was gedaan, de liefde voor ons eigen kindeke zoo weinig groot zou zijn, dat wij met beide handen zulk een voorstel zouden aangrijpen. Het is ons toch metterdaad alleen te doen om de zaak tot een goed einde te brengen en haar doeltreffend te regelen. Maar wat hebben wij uit den boezem der Kamer ontvangen? Niets anders dan twee voorstellen, het eene om de electorale machine in werking te brengen en het andere om de corporatiën te laten optreden. Wij hebben aan de geachte voorstellers van die beide amendementen onzen dank te brengen, want het kan niet ontkend worden, dat beide groepen van leden der Kamer, eenmaal niet ingenomen met ons stelsel, hun taak ernstig hebben opgevat en er iets anders voor in de plaats hebben gesteld. Ik zeg niet, dat de andere leden de zaak niet ernstig opgevat hebben, maar zij hebben waarschijnlijk geen kans gezien, een ander voorstel, dat uitvoerbaar en voor de Regeering aannemelijk kon zijn, in te dienen.

Ik ga er dus in de eerste plaats toe over, van de zijde der Regeering op die twee ingediende voorstellen critiek te oefenen, eene critiek, die alleen daarin zal bestaan, dat ik, na eene uiteenzetting van het voorgestelde, aan de heeren zelf ter overweging geef de vraag, of zij bij nader inzien metterdaad achten, dat hun voorstellen uitvoerbaar zijn. Ik merkte

zoo straks reeds op, dat deze beide voorstellen hierin met het voorstel der Regeering gelijkstaan, dat zij even sterke, ja, nog sterker delegatie van macht aan de Regeering geven en in zoover een votum van vertrouwen uitspreken. Ik breng voor dat votum van vertrouwen aan de geachte voorstellers onzen dank.

De heeren Helsdingen c. s. willen in optima forma het electorale stelsel invoeren. Mag ik daarom beginnen met te vragen, hoe de heeren zullen komen aan hun lijsten van stembevoegden? Zij zullen niet bedoelen, dat die lijsten van stembevoegden zouden worden opgemaakt uitsluitend door eigen aangifte; althans, zoo ik mij niet vergis, heeft de heer Schaper er gisteren nog aan herinnerd, dat dat stelsel van eigen aangifte gebleken is, tot eene breede uitzetting van de lijsten te leiden. Zij zullen dus bedoelen eene ambtelijke opmaking van die lijsten. Daarom vraag ik weer, hoe zij zich voorstellen, dat die lijsten ambtelijk zouden kunnen worden opgemaakt. Het geldt toch bij het opmaken van deze lijsten niet, evenals bij het opmaken van de kiezerslijsten, het rekenen met gegevens, die de administratie te harer dispositie heeft, maar het betreft gegevens, welke men niet van een enkelen, maar van allerlei particulieren krijgen moet. De heeren hebben — en dat is te begrijpen — in hun stelsel de stembevoegdheid zoo ver mogelijk uitgebreid. Aan het denkbeeld van algemeen stemrecht zijn zij echter ontrouw geworden; zij hebben het stemrecht beperkt tot degenen, die bij voortduring een kalenderjaar bij een of meer werkgevers in dienst zijn geweest. Nu heeft de heer Helsdingen in de toelichting van een ander amendement, dat strekt om de laatste woorden van art. 9, 2de lid, te schrappen, er zelf op gewezen, dat hij voornamelijk bedoelde, ook de losse werklieden in het korps stembevoegden op te nemen en hij motiveerde dat hierdoor, dat men onder die losse werklieden niet alleen moest verstaan een enkelen sjouwer of minder geschikt persoon, maar ook andere arbeiders, bij voorbeeld de diamantbewerkers, waaronder zeer geschikte candidaten waren te vinden. En gelijk de Regeering het beaamde, dat, welke organisatie ook volge, deze moet trachten tot effect te hebben, dat de kundigste en bekwaamste werkgevers en werklieden in die Raden van Beroep zitting erlangen, zoo wees die geachte afgevaardigde er op, dat het inderdaad jammer was, dat wij die losse werklieden zouden uitsluiten. Dat laat zich zeer goed hooren en ik weerspreek het ook niet, maar ik wijs er alleen op, dat er onder de werklieden, gelijk die in het voorstel van den heer Helsdingen zijn aangegeven, personen voorkomen, die vijftig of meer malen in een jaar van patroon verwisselen. Hoe kan men van de administratie vragen, dat zij ambtelijk

van al die personen het *curriculum vitae* in dat jaar zal nagaan? Hoe zal men bij alle patroons, bij wie zoo iemand werkzaam is geweest, de juiste gegevens krijgen, om te weten, of de dag, waarop hij bij den een ontslagen was, zich precies aansloot aan den dag, waarop hij in dienst trad bij den ander.

Metterdaad wordt daarmede aan de administratie eene taak opgelegd, waartoe ik als Minister moet verklaren de administratie buiten staat te achten. Er is door een der geachte sprekers gezegd, — ik meen door den heer Helsdingen —, dat de Regeering alles kon, als zij maar wilde. Dat is ook zoo, dat is volkomen juist. Men kan zeer zeker dat alles doen, mits men dan ook aan de secretarieën en aan de burgemeesters de noodige hulp ten dienste stelt. En dan vergete men niet, dat dit na zich zou slepen eene vermeerdering van kosten, die inderdaad niet gering zou zijn. Maar daarmede is men er nog niet. Men mag niet vergeten, dat de woorden „werklieden" en „werkgevers" in de Ongevallenwet eene specifieke beteekenis hebben. Er is bij de behandeling dier wet herhaaldelijk op gewezen, dat, wanneer men werklieden en werkgevers in meer algemeenen zin bedoelt, men daarvoor eene afzonderlijke formule moet kiezen, en ik heb zelf als voorzitter van de Commissie van Rapporteurs voorgesteld, daarvoor te kiezen deze formule „werklieden en werkgevers in den zin van art. 3, tweede lid, van de wet op de Kamers van Arbeid". Wanneer die formule ook opgenomen was in art. 75, dan was de zaak van die zijde althans tamelijk gemakkelijk te regelen. Dit is niet geschied. Die werklieden en werkgevers in art. 75 moeten zijn werklieden en werkgevers in den zin van art. 2 van de Ongevallenwet. De heer Schaper zegt wel: „dat bedoelen wij ook", maar er is niets zoo moeilijk te beslissen als juist de vraag, of een werkman — met een werkgever gaat het vanzelf — op een gegeven oogenblik onder deze wet valt of niet. De Ongevallenwet had er alleen voor te zorgen, dat iemand op het oogenblik, dat hem een ongeval overkwam, als zoodanig gequalificeerd kon worden. Zóó kunnen wij menschen krijgen, die 's morgens om 9 uur werklieden, om 12 uur niet meer en om 3 uur weer wèl werklieden zijn. En die moeilijkheid, te constateeren of iemand volgens de Ongevallenwet al of niet werkman is, maakt het voor de administratie onmogelijk, de menschen al of niet als zoodanig in aanmerking te laten komen.

Laten wij echter eens aannemen, dat metterdaad, zij het tot elken prijs van inspanning en kosten, die zaak in orde komt, dan spreekt het toch vanzelf, dat ten aanzien van die lijst, evenals van iedere lijst van dien aard, beroep mogelijk moet zijn. En nu bedenke men eens, tot

hoeveel procedures die lijsten, die te zamen wel ongeveer driemaal honderd duizend namen zullen bevatten, de moeilijkheid en onzekerheid van samenstelling dier lijsten in aanmerking genomen, aanleiding zouden geven. Maar stel eens, dat men zoo ver kwam, hoe wil men dan de stemming doen plaats hebben? De voorstellers van het amendement hebben bij het opmaken daarvan die zaak niet helder doorgedacht, en zijn eerst later tot het inzicht gekomen, dat de wijze, waarop zij hun voorstel geformuleerd hebben, zeer aanmerkelijke leemten bevat. Daarom heeft de heer Schaper er op gewezen, dat men ook zou komen te staan voor de vraag, hoe het getal leden en leden-plaatsvervangers over de verschillende gemeenten verdeeld moet worden. Zoo terloops zeide hij, als ik hem goed begrepen heb, dat bepaald moest worden bijv. voor Amsterdam 10 leden en voor andere gemeenten elk zooveel leden: de cijfers herinner ik mij niet meer. Laat ik daarom den geachten afgevaardigde mogen vragen, hoe ter wereld hij die 36 leden verdeelen wil over de gemeenten van eene provincie? In Zeeland alleen zijn ongeveer 182 gemeenten.

Ik maak deze aanmerking niet om den geachten spreker te vangen, want ik begrijp volkomen, dat, wanneer zulk een denkbeeld opkomt, men later voor de moeilijkheid zit om het uit te werken. Hij zou in elk geval tot eene districtsverdeeling moeten komen; en dan rijst de vraag, naar welken maatstaf die verdeeling zou moeten plaats hebben. Men kan zich zoo „grosso modo" denken, dat die indeeling plaats heeft naar de bevolking. Maar dit gaat hier niet op. Die indeeling is mogelijk bij het verkiezen van leden der Tweede Kamer, maar hier niet, omdat werklieden en werkgevers personen zijn van eene bepaalde qualiteit; men kan groepen van bevolking hebben, waar dergelijke personen in het geheel niet voorkomen, en omgekeerd groepen, waarin zij opeengehoopt zijn. Die indeeling is niet anders te maken, dan in verband met de groepeering van de verzekerden volgens de Ongevallenwet. Ik vraag den geachten afgevaardigde echter, hoe dat kan. Hij vraagt aan de Regeering, dit bij algemeenen maatregel van bestuur in orde te maken; maar de Regeering kan aan zoodanige indeeling niet beginnen, voordat de ledenlijsten er zijn, die eerst zullen uitmaken, hoe de verzekerden in den lande gegroepeerd worden.

Maar in de tweede plaats is ook duidelijk, dat, wanneer men eene districts-indeeling invoert, men dezelfde complicaties verkrijgt als bij de gewone verkiezingen. Dan zou er, volgens de voorstellers, een nieuw kiesreglement moeten komen, zooals dat, hetwelk geldt voor de Kamers van Arbeid. Alsof daarmede de zaak klaar ware. Mijnheer de Voor-

zitter! Ik heb eerbied voor den ernst, waarmede de heer Schaper en de zijnen hun taak opvatten, — hun arbeid en toewijding kunnen velen ten voorbeeld strekken —, maar in dit geval zijn zij te kort geschoten. Wat zij willen kan niet. Bij het kiesreglement voor de Kamers van Arbeid staat men op afgebakend terrein; daar weet men, met wien men te doen heeft. Maar is dat niet eene gansch andere zaak dan het maken van een kiesreglement, waar men met districtsindeeling en dergelijke te doen heeft? Gaat dan het vertrouwen van de sociaal-democraten in dit Kabinet zoover, dat zij het opmaken van zulk eene, laat mij het noemen: districtstabel, zoo maar aan ons willen overlaten?

(De heer SCHAPER: Voor deze gelegenheid wel!)

Mijnheer de Voorzitter! Hierop antwoord ik, dat de Regeering te fier is om voor deze eene gelegenheid het vertrouwen te krijgen van de groep, die bij elke andere gelegenheid haar dat vertrouwen ontzegt. Welnu, als dat dus niet kan, verstaat men dan, wat het zeggen wil, over eene geheele provincie te laten stemmen voor bijv. 72 personen te gelijk, namelijk voor 36 leden en 36 plaatsvervangers? Heeft men er een denkbeeld van, hoe een stembiljet er zal uitzien, waar al die namen niet eens eene plaats op kunnen vinden? Waarlijk, ik geloof, dat de heeren het goed bedoelen, maar glashelder is de zaak hun niet geworden. Maar gesteld, dat wij over al die moeilijkheden konden heenkomen, dan vraag ik, of zij niet zullen toegeven, dat wij bij zulk eene wijze van handelen overal zullen krijgen herstemmingen? De ervaring leert toch, dat dit bij stemmingen over zulke massa's niet kan uitblijven. Neem eens aan, dat er dadelijk 12 personen gekozen worden, dan zullen er 60 in herstemming komen en zal er weder eene dubbele lijst voor 120 candidaten moeten komen; dan zal de liefhebberij er eindelijk uitgaan en ten leste niemand meer opkomen. Het zou ook kunnen gebeuren, dat de gekozenen zeiden: neen, daar heb ik geen zin in, ik bedank ervoor, op die manier gekozen te worden. Dan zou de machinerie weder geheel van voren af aan in beweging gezet moeten worden. Ik moet daarom verklaren, dat de Regeering de verantwoordelijkheid van zulk eene regeling niet op zich wenscht te nemen, want, zooals zij daar ligt, is zij onuitvoerbaar.

Maar neem al aan, dat wij over de moeilijkheden, die ik in détails aantoonde, konden heenkomen, dat zij niet bestonden, dan nog zou de

Regeering tegen dit stelsel ernstige bedenking hebben, en wel uit tweeërlei hoofde. In de eerste plaats, omdat de heer Schaper zelf heeft verklaard, dat hij zijn voorstel heeft ontleend aan de wet op de Kamers van Arbeid en wijl bij de Regeering omtrent de werking van dat electorale stelsel voor de Kamers van Arbeid genoeg gegevens beschikbaar liggen, om haar de overtuiging te geven, dat het nooit doeltreffend zijn kan. En in de tweede plaats, omdat dit stelsel de tirannie van de helft plus één ook hier weder zou invoeren, alle minderheden zou laten overstemmen en eene bepaalde richting, die de meeste drijfkracht onder de werklieden bezit, de gelegenheid zou geven, bijna uitsluitend haar geestverwanten in de Raden van Beroep zitting te doen nemen. Het is om die redenen, dat de Regeering zich genoodzaakt ziet, hier op de meest besliste wijze te verklaren, dat zij de verantwoordelijkheid voor dit wetsontwerp niet zou kunnen dragen, indien dit stelsel erin werd opgenomen.

Ik kom nu tot het tweede voorstel, ingediend door den geachten afgevaardigde, den heer Talma c. s., strekkende om het corporatieve leven bij werkgevers en werklieden zoo mogelijk meer tot zijn recht te doen komen. Ik behoef wel niet te zeggen, dat dit voorstel van den heer Talma ons sterk aantrekt en indien ik, voor een oogenblik maar, eene enkele maal mij zelf isoleeren mag van het Kabinet en voor mij persoonlijk eene gedachtenwisseling mag voeren, dan wil ik wel zeggen, dat het voorstel mij persoonlijk uit het hart gegrepen is. Voor zoover ik in vroegere betrekkingen aan de publieke zaak heb deelgenomen, o.a. bij de behandeling van de wet op de Kamers van Arbeid, heb ik juist op het noodzakelijke van de corporatieve regeling zoo met nadruk gewezen. Zoolang niet het bedrijf bij ons weder uit zijn desorganisatie tot eenige organisatie wordt gebracht, zal men telkens voor deze zaak staan. Ik heb daarom het optreden van de vakvereenigingen steeds met vreugde begroet. Maar nu komt de geachte afgevaardigde en doet het voorstel, zoo mogelijk die corporatieve organisatie van het bedrijf tot stand te brengen en als zij tot stand gekomen is, dan tevens uit die organisatie af te leiden hetgeen wij hier noodig hebben om tot onze voordrachten te komen. Waar hij zelf erkent, dat de toestand gedesorganiseerd is, wil hij toch nu reeds met dien gedesorganiseerden toestand gaan werken en dat gedesorganiseerde corporatieve element inschuiven in het stelsel van de Regeering. Ik kan mij zeer goed denken, dat gezegd wordt: men moet eene corporatieve organisatie hebben en wanneer men haar heeft, dan moet er deze invloed uit geboren worden. Maar ik kan niet verstaan, hoe iemand zeggen

kan: wij zullen dat corporatieve element verbinden met hetgeen op het oogenblik door de Regeering wordt voorgesteld.

De geachte afgevaardigde stelt in de eerste plaats voor, de leden van de Kamers van Arbeid te laten optreden als gemachtigden. Op dit punt neemt hij eene sterkere positie in, omdat de Kamers van Arbeid zijn georganiseerd, daar heeft men met bepaalde personen te doen en is alles na te gaan. Maar laat mij er nu ook op wijzen, in welke moeilijkheden hij zich gewikkeld heeft met de Kamers van Arbeid. Hij wil laten optreden de leden van de Kamers van Arbeid in het ressort. Van welk ressort? De grenzen van de ressorten van de Kamers van Arbeid en van die van de Raden van Beroep vallen niet altoos per se samen. Of bedoelt hij, dat, eer men tot de uitvoering van deze wet overgaat, de ressorten van de Kamers van Arbeid moeten zijn gewijzigd naar die van de Beroepsraden, of wel, dat men de ressorten van de Beroepsraden moet laten aansluiten aan die van de Kamers van Arbeid?

In de tweede plaats: Kamers van Arbeid vindt men in het eene ressort in grooten getale, in het andere zoo goed als niet, en gaat het dan aan, bij eene algemeene regeling een zoodanig gewichtig element in de zaak te betrekken, wanneer het in het eene ressort wel en in het andere in het geheel niet kan werken?

In de derde plaats stellen de geachte afgevaardigden voor om, behalve aan de gemachtigden van de werkliedenvereenigingen en aan de leden van de Kamers van Arbeid, ook nog stembevoegdheid — aldus zal ik het maar kortheidshalve noemen — te geven aan gemachtigden van werkgevers en werklieden, die niet tot eene vereeniging behooren, welke van haar bevoegdheid tot medewerking aan het opmaken van eene voordracht gebruik maakt. Hij zondert hiervan echter niet uit de stembevoegden voor de Kamers van Arbeid, en het gevolg is daarvan, dat de stembevoegden voor de Kamers van Arbeid dubbelen invloed uitoefenen, eerst door tusschenkomst van de leden van de Kamers van Arbeid en daarna nog eens apart op hun gewone wijze met de anderen mede. En dit niet alleen, maar de invloed, dien zij door de leden van de Kamers van Arbeid zullen uitoefenen, is eene ongelijke en eene niet gecoördineerde met dien van het restant. Het ledental van de Kamers van Arbeid regelt zich niet naar het aantal stembevoegden. Er bestaat geen vaste proportie tusschen de gekozenen en het aantal stembevoegden, en in de tweede plaats is het niet gelijksoortig aan het coördinaat van het restant, want wanneer in eene Kamer van Arbeid 300 stembevoegden zijn, en er 6 leden in de Kamer van Arbeid zitten, den vaardigen die

300 6 gemachtigden af, terwijl dan het restant, misschien 500 personen, er maar 1 afvaardigt. Men gevoelt, dat dit eene ongelijkheid in bejegening zou geven, die metterdaad moeilijk te verantwoorden ware. En eindelijk moet ik, wat de leden van de Kamers van Arbeid betreft, er op wijzen, dat invloed zou worden gegeven op dit gebied aan een element, dat hier geen invloed mag hebben. De leden van de Kamers van Arbeid toch worden gekozen door alle stembevoegden, ook door hen, die geen werklieden zijn in den zin der Ongevallenwet, en het ligt in den aard der zaak, dat het niet aangaat, in deze constructie aan degenen, die er niet bij hooren, mede invloed te verzekeren.

Maar aangenomen, dat de bezwaren ten opzichte van de leden der Kamers van Arbeid te overwinnen waren, — wat ik niet betwist, want ik geloof, dat de moeilijkheid te overwinnen is op eene andere wijze —, dat er iets op te vinden ware om de Kamers van Arbeid handelend te doen optreden, hoe zal men dan doen met de twee andere rubrieken, die de geachte afgevaardigde wil introduceeren? Hij zegt, dat er zijn werkliedenvereenigingen en vereenigingen van werkgevers en wil die werkliedenvereenigingen gemachtigden laten benoemen. Zal dat nu gaan, in de bedoeling van zijn stelsel, naar het aantal leden? Zal dat aantal leden moeten quadreeren met het aantal leden voor het restant? Hoeveel werkliedenvereenigingen zullen er dan niet uitvallen?

Maar toch is dit niet het hoofdbezwaar tegen het stelsel. De geachte afgevaardigde heeft echter zelf zijn stelsel bij de toelichting ervan, mijns inziens, radicaal afgebroken; toen hij er toe overging, aan te geven, wat zou moeten geschieden om de bepaling te doen werken, heeft hij zelf het welsprekendste bewijs geleverd voor haar onuitvoerbaarheid. De geachte afgevaardigde neemt al de werkliedenvereenigingen; maar, zooals hij zelf erkent, met haar tegenwoordige inrichting is zijn stelsel niet toe te passen; eerst moeten in haar statuten de noodige waarborgen worden gegeven. Kan het nu de bedoeling zijn, dat de Regeering, vóórdat dit wetsontwerp in werking treedt en de voordrachten plaats hebben, die werkliedenvereenigingen moet nopen tot eene algemeene herziening harer statuten? Ik geloof niet, dat dit ooit zou kunnen geschieden.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat de ledenlijsten der vereenigingen onder contrôle moeten staan. Welke contrôle heeft de Regeering over die ledenlijsten? Men moet toch niet alleen denken aan enkele actief optredende werkliedenvereenigingen, die straf en streng zijn georganiseerd, maar bij voorbeeld ook aan ziekenfondsen, waarop de geachte afgevaardigde zelf wees. Hij neemt

de werkliedenvereeniging in den meest ruimen zin, en nu moet de Regeering dus aan den secretaris van elke vereeniging gaan vragen, of hij precies kan opgeven, wie lid is of niet. Daarbij zal men dan voortdurend op allerlei onzekerheid stuiten, niet alleen bij werkliedenvereenigingen, maar ook bij allerlei andere vereenigingen. En nu spreekt het toch vanzelf, dat omtrent de ledenlijsten geen onzekerheid mag bestaan; er moet volkomen zekerheid zijn wie al dan niet lid is van eene vereeniging. Maar dan zijn wij er nog niet. De geachte afgevaardigde heeft er zelf ook reeds terecht op gewezen, dat iemand lid kan zijn van verschillende werkliedenvereenigingen, en hij voelde ook wel, dat men niet in twee vereenigingen te gelijk invloed zou mogen uitoefenen. Iemand, lid zijnde van twee vereenigingen, zou dus moeten kiezen, bij welke vereeniging hij zijn recht zou willen uitoefenen; die keuze kan geschieden door wijziging van de reglementen, zooals de geachte afgevaardigde aangaf. Maar zelfs wanneer dit geschied is, dan zal er — de geachte afgevaardigde erkende dit ook — eene vergelijking moeten plaats hebben tusschen al de ledenlijsten der vereenigingen. Dan zal men de ledenlijsten van alle werkliedenvereenigingen moeten gaan inzien, om te weten of A of B niet op twee lijsten te gelijk voorkomt. Ik vraag echter, of men ooit eene dergelijke taak aan het administratief gezag zou kunnen opdragen. Niet alleen moeten al de ledenlijsten worden nagegaan, maar stuk voor stuk moet worden onderzocht, of op de eene lijst niet iemand voorkomt, die reeds op eene andere lijst vermeld is. Toch eindigen ook hier de moeilijkheden nog niet, want nu komt het restant, dat wil zeggen degenen, die noch als kiezers voor de Kamers van Arbeid, noch als leden eener werkliedenvereeniging hun invloed kunnen doen gelden. Mag ik den geachten afgevaardigde vragen, of hij metterdaad aan de administratie de taak zou willen opleggen, om eerst te maken eene nominatieve lijst van al de benoembaren, en dan in de tweede plaats die nominatieve lijst van naar gissing een 300,000 personen te confronteeren met de ledenlijsten der verschillende werkliedenvereenigingen, om te voorkomen, dat iemand dubbel optreedt?

Hoewel het denkbeeld, dat den geachten afgevaardigde heeft bewogen tot het indienen van zijn voorstel, bij de Regeering warme sympathie vindt en niets ons liever zou zijn dan eene regeling te treffen, waardoor aan de corporatieve organisaties ten deze invloed kon worden toegekend, moet de Regeering zich tot haar leedwezen volkomen onmachtig verklaren, dit voorstel uit te voeren.

Zoo blijft alleen over het voorstel, neergelegd in het wetsontwerp van

de Regeering, en ik ben er thans aan toe gekomen om van dit voorstel — voor zoover men dit doen kan zonder zich ten aanzien van de te verwachten algemeene maatregelen van bestuur te sterk te binden — de toelichting te geven. De Regeering heeft, eer zij tot dit voorstel kwam, ter dege het electorale en ter dege ook het corporatieve stelsel overwogen, maar toen deze bleken onmogelijk te zijn, stond zij voor de noodzakelijkheid, er iets anders op te vinden. De Regeering vraagt volstrekt geen waardeering van het voorgedragen stelsel. Het is eene noodhulp en het kan ook als niets anders dienst doen. Maar wel vraagt de Regeering waardeering voor de ernstige poging om, waar geen stelsel voorhanden was, uit te denken een stelsel, waardoor reeds aanstonds de invloed van werkgevers en werklieden tot zijn recht zou kunnen komen.

Laat mij in korte trekken mogen aangeven, hoe wij ons dit stelsel gedacht hebben. Volgens eene voorloopige opgave zullen er — ik noem die cijfers nog maar zeer in het gemeen — een 400,000 verzekerden in het land aanwezig zijn. Hoe groot het aantal ressorten zijn zal, staat nog niet vast, maar laten wij het stellen op 15. Dan krijgen wij voor elk ressort ongeveer 25,000 werklieden. Ik laat de werkgevers hierbij ter zijde, niet omdat ik hen verwaarloos, maar hun getal levert, omdat het kleiner is, geen moeilijkheden op. Ik neem tevens aan, dat van die 25,000 er 18,000 benoembaar zijn. Wanneer dan aan elke 50 werklieden het recht wordt gegeven, een gemachtigde te benoemen, dan zullen er, wanneer allen van hun recht gebruik maken, kunnen zijn 360 gemachtigden. En daar moeten worden gekozen 36 leden en 36 plaatsvervangers, wil dit zeggen, dat 10 gemachtigden het recht zullen hebben een lid en een plaatsvervanger voor te dragen. Men zal moeten toestemmen, dat die cijfers klaar en duidelijk zijn en zonder veel moeite zich laten indenken. Uit het zooeven gezegde blijkt tevens, dat de geachte voorzitter van de Commissie van Voorbereiding en de geachte afgevaardigde uit Bodegraven, de heer Van Idsinga, metterdaad in misvatting verkeerden, toen zij het gisteren, hetzij vragend, hetzij afkeurend, voorstelden, alsof het in de bedoeling van de Regeering lag, uitsluitend aan degenen, die van hun recht om eene kaart te vragen, gebruik maakten, het recht te geven, alle voordrachten te doen. Neen, de bedoeling van de Regeering is geen andere, dan om den opkomenden te geven de beschikking over het hun toekomend recht en wanneer van dat recht geen gebruik wordt gemaakt, zooals de geachte voorzitter der Commissie het uitdrukte, suppletoir door Gedeputeerde Staten te laten benoemen.

Intusschen ontstaat de eigenlijke moeilijkheid, waarop het hier aankomt en die hierin gelegen is, dat, om tot onze indeeling te komen, wij, naar men zal zeggen, noodig hebben kennis van het cijfer der benoembaren. Als men dat kent, loopt het verdere vanzelf. Men zal zeggen: om dat cijfer te weten te komen, hebt gij noodig al den omslag, die door u werd afgekeurd bij het voorstel-Helsdingen c. s.; ook gij moet dus eene nominatieve lijst van alle benoembaren opmaken.

Dit betwist ik; het ligt niet in de bedoeling der Regeering, zulk eene nominatieve lijst te doen opmaken; zij heeft die niet noodig. Zulk eene lijst is noodig, wanneer gestemd moet worden, wanneer ééne stem meerderheid over den uitslag beslissen kan. Wanneer het op ééne stem aankomt, moeten al die preventieve maatregelen genomen worden en moet men weten, wie niet, wie wel mag stemmen. In het stelsel der Regeering is dit echter volkomen overbodig. Of het getal der benoembaren 400 of 800 kleiner of grooter is, doet voor het stelsel niets ter zake, want dat heeft alleen ten gevolge, dat 48, 49 of 51 man een gemachtigde benoemen. In het stelsel der Regeering zullen, om een rond of globaal cijfer te krijgen, kleine cijfers toch moeten worden verwaarloosd of afgerond.

De vraag is maar, of wij kunnen komen tot de kennis van een rond cijfer. Wij stellen ons voor, dat dit mogelijk is, en wel in dezer voege: De Rijksverzekeringsbank is zonder eenige moeite in staat, aan elken burgemeester te doen opgeven een staat van de werkgevers, die in zijn gemeente een verzekeringsplichtig bedrijf uitoefenen. Die staat is gemakkelijk te leveren: bij de posterijen is die legger bekend en men heeft er slechts eene copie van te geven. Daarmede is men dus aanstonds gereed. Dan blijven over degenen, die voor eigen risico zijn verzekerd of het risico der verzekering aan eene vereeniging hebben overgedragen. Bij de Rijksbank zijn ook de namen van die personen bekend en op lijsten gebracht. Wanneer dus de burgemeesters ontvangen die lijsten van werkgevers, stellen wij ons voor, dat door hen aan elk der werkgevers zal verzonden worden een formulier ter invulling, door het Departement vast te stellen. Op dat formulier zal gevraagd worden, — en nu zullen de leden de bedoeling begrijpen van de aan het slot door ons voorgestelde invoeging, omtrent verkeerde en opzettelijk verkeerde opgaven —, opgave te doen van het aantal werklieden, die voldoen aan de bepaling van art. 9 en in den loop van het vorige kalenderjaar bij hem in dienst zijn geweest, met het recht om, wanneer hij ten opzichte van eenig persoon in twijfel verkeert, — of een werkman Nederlander is, of iets dergelijks meer —, dien

persoon met naam en toenaam op te geven. Die opgaven zouden, naar ons inzicht, moeten worden gepubliceerd, zoodat elk stel werklieden controleeren kon, of metterdaad het getal goed of niet goed was opgegeven.

In de tweede plaats zou in het formulier moeten ingevuld worden, hoeveel benoembare werklieden zij hadden, die in den loop van dat jaar bij hen in dienst getreden waren, omdat het slot van art. 9 spreekt van twee werkgevers. Natuurlijk zou de zaak eenvoudiger zijn, als men dit wegliet en sprak van één werkgever, want die eisch van twee veroorzaakt eenige moeilijkheid. Wanneer nu de lijst ontvangen is van hen, die bij een werkgever dat jaar in dienst zijn getreden, behoeft men alleen bij den laatst voorafgaanden werkgever te onderzoeken, of hij bij hem het overige gedeelte van het jaar heeft gediend. Men behoeft niet te zoeken naar een derden of vierden, maar alleen daarnaar, of hij, met aansluiting van den dag, het verdere gedeelte van het kalenderjaar bij den tweeden geweest is. Wanneer dan bij Gedeputeerde Staten bekend wordt het getal dubieuse gevallen en dat getal is één-, twee-, of driehonderd, dan kunnen zij dit eenvoudig laten glippen. Daarmede wordt aan de benoembaarheid van den man niet tekort gedaan. Dat komt bij art. 13 aan de orde. En zoo zou, naar het voorstel der Regeering, op practische, tot weinig administratieven omslag aanleiding gevende wijze, het cijfer van benoembaren in het geheele ressort ter kennis komen van hen, die deze kennis moeten bezitten.

Meen ik hiermede de wijze, waarop de zaak zou kunnen werken, behoorlijk uiteen te hebben gezet, ik voeg daarbij, dit gedaan te hebben onder voorbehoud, dat, indien later een algemeene maatregel van bestuur moet worden uitgevaardigd, en dan blijkt, dat een of ander détail niet precies aldus voor oplossing vatbaar was, de verandering zal worden aangebracht, die noodig zal blijken.

Men heeft tegen dit stelsel aangevoerd, dat het getrapt is. Maar mag ik doen opmerken, dat in niet één land bij de verzekeringswetten eenige representatie van werklieden bestaat, die niet getrapt is? Meestal is zij nog meer getrapt. Ik kan dus dit bezwaar niet deelen. Hoewel ik op zich zelf geen voorstander ben van getrapte verkiezingen, komt het mij voor, dat, wanneer die kunnen leiden tot eene eenvoudige en practisch bruikbare zaak, men daarover moet heenstappen.

Een tweede bezwaar, tegen het denkbeeld geopperd, is, dat het de geheimhouding niet verzekert. In dit opzicht zou ik, met den heer Talma, willen vragen, waarom toch die geheimhouding hier noodig is. Dat er geheimhouding noodig is in andere gevallen, waar het verkiezingen geldt van personen, die boven den werkman staan, laat zich zeer goed

denken; maar hier geldt het eene verkiezing van werkgevers onderling en van werklieden onderling. Bovendien, wanneer men wil, dat aan de werking van dit stelsel wat meer geheimhouding zal worden verzekerd, welk bezwaar is er dan, om in een algemeenen maatregel van bestuur daaromtrent de noodige bepalingen op te nemen? Er zijn toch metterdaad wetten genoeg, waarin eene bepaling voorkomt, strekkende om de geheimhouding te waarborgen.

Men heeft ook gezegd, dat het stelsel niet zal slagen, omdat er geen gebruik van gemaakt zal worden. Hoe contrair men ten deze spreekt, bleek gisteren, toen de heer Schaper aan het woord was. Deze begon met die bedenking tegen het Regeeringsvoorstel uit te spreken en eindigde, toen hij ten slotte zijn eigen stelsel moest verdedigen, met de verklaring, dat voor de Kamers van Arbeid de actie gering was geweest, maar dat men hier zou zien, hoe de menschen zouden loopen. Ik meen, dat de actie zoowel in het eene als in het andere geval tamelijk wel gelijk zal zijn. Zoowel met ons stelsel als met het electorale, zal de actie moeten uitgaan van de verschillende werkliedenvereenigingen. Of die actie groot is in het eene of groot in het andere stelsel, doet op zich zelf niets af; ik acht, dat juist de werkliedenvereenigingen geroepen zullen worden, hier te handelen en in dit opzicht den weg voor te schrijven. Ook wil ik op dit punt aannemen, dat beide acties gelijk zijn. Dan heeft echter het Regeeringsstelsel boven het andere dit groote voordeel, dat alle actie in het electorale stelsel uitloopt op de helft plus één, op het overstemmen van alle minderheden, terwijl in ons stelsel juist proportioneel aan elke groep de gelegenheid wordt gegeven, voor haar recht op te komen, wetende, dat, wanneer ze het tot een 500 brengen kan, zij zeker kan zijn van een lid. Ik zou wel willen vragen, waar men meer actie mag verwachten, bij eene verkiezing, waarbij men vooraf weet, te vergeefs moeite te zullen doen, of bij eene stemming, waarbij men de zekerheid heeft, vanaf het begin, dat, indien men zich de medewerking van eene kleine groep weet te verzekeren, men zijn doel zal bereiken.

Het heeft mij dan ook ten hoogste verwonderd, dat de geachte sprekers, die het electorale stelsel voordroegen, niet meteen het evenredig stelsel hebben voorgedragen. Zij zullen wellicht zeggen: dat hadden wij wel gewild, maar het gaat zoo op eens niet. Hiermee ben ik het geheel eens; dat gaat zoo maar niet. Dat kan men niet legaal en formeel regelen dan met ontzettende inspanning. Wanneer men nagaat, welke debatten over het evenredig kiesrecht voor de publiekrechtelijke lichamen reeds gevoerd zijn, dan behoef ik niet te zeggen, dat, waar

men in verscheidene Parlementen zelfs na jaren arbeids eindelijk gekomen is tot niets dan een eenigszins dragelijk stelsel, het allerminst zou aangaan, de Regeering op te dragen, deze zaak bij algemeenen maatregel van bestuur eens gauw vóór 1 Januari 1903 gereed te maken.

Ik meen, dat er dan ook maar ééne ernstige bedenking is ingebracht tegen het Regeeringsvoorstel. Die ernstige bedenking — niet te berde gebracht in bewoordingen, die ik waardeeren kan — is deze. Men vroeg, of men door deze regeling niet in de hand zou werken zekere publieke immoraliteit. Het heeft mij gespeten, dat de heer Schaper, die nog al zeide, dat de Regeering ernstiger had moeten zijn, het voorbeeld van een grappenmaker aanhaalde, die, evenals een ander prentbriefkaarten, deze kaarten zou gaan verzamelen. Wanneer wij tegen het stelsel van den heer Schaper aanvoerden, dat een grappenmaker allicht die stembriefjes zou gaan verzamelen, zou hij dan niet meenen, dat bij zulk eene tegenwerping gebrek aan ernst voorzat?

Het bezwaar, gelegen in de mogelijkheid, dat iemand, door eerzucht gedreven, tracht een aantal kaarten machtig te worden, ten einde zich op den voorgrond te brengen, bestaat; dat betwist ik allerminst. Maar ik mag toch wel vragen aan de voorstanders van algemeen stemrecht, of in één land het algemeen stemrecht is ingevoerd, zonder dat het allerwege heeft aanleiding gegeven tot de schandelijkste misbruiken, en of dat die heeren van hun liefde voor dat stelsel heeft af doen zien. Mag ik ook vragen, of men dan in de arbeiderswereld ten onzent zóó weinig vertrouwen heeft, niet dat men meent, dat er wel eens een verkeerde onder loopt, maar dat men metterdaad gelooft, dat het zoo gemakkelijk zal wezen, 500 werklieden te laten samenspannen om een grappenmaker zijn zin te laten hebben? De Regeering, hier geroepen om juist in de werklieden vertrouwen te stellen, mag niet beginnen met eene dergelijke onderstelling ten opzichte van de werklieden te wagen. Bovendien, voor zoover daarbij misbruiken zich zouden kunnen voordoen, zal de algemeene maatregel van bestuur ook bepalingen kunnen inhouden, waardoor dergelijke brutale misbruiken worden gekeerd.

Ik kom nu tot de vraag, of de Regeering op de Kamer pressie wenscht uit te oefenen, of zij, wetende, dat zij in deze Kamer op eene meerderheid kan rekenen, daarom zal zeggen: wanneer dit voorstel niet wordt aangenomen, dan zullen wij de verantwoordelijkheid voor het ontwerp niet kunnen dragen. Wanneer het hier een voorstel gold, waarin onzerzijds een ernstig beginsel was belichaamd, waarvan wij met een *heuréka* konden zeggen, dat dit het schoonste was, wat men vinden kon, dan zouden wij dat moeten doen. Maar *nu* doen wij dat niet.

Wanneer de Kamer, nadat ik gelegenheid heb gehad, het stelsel van de Regeering nader toe te lichten, van oordeel is, dat het beter is, de eerste drie jaren de benoeming aan Gedeputeerde Staten te laten, zal de Regeering er niet voor terugdeinzen. Zij handhaaft echter haar stelsel om twee redenen. Ten eerste omdat, wanneer dit stelsel uit het ontwerp gelicht wordt en de benoeming voor de eerste drie jaren rechtstreeks aan Gedeputeerde Staten wordt opgedragen, gedurende die jaren het element van de werklieden en van de werkgevers in den lande geen invloed heeft. Dat zou daarom te minder welkom zijn in het oog van de Regeering, omdat juist in de eerste drie jaren de hoofdbeslissingen in de jurisprudentie zullen vallen. De tweede reden, waarom de Regeering haar stelsel niet terugneemt, is, dat, wanneer men het uit het ontwerp licht en eenvoudig bepaalt, dat binnen een bepaald aantal jaren eene wettelijke regeling moet worden voorgedragen, de Regeering bij het ontwerpen dier wettelijke regeling geen andere gegevens hebben zal dan die, welke zij nu reeds bezit; alle experiente zal ontbreken. Maar al moge men in de Kamer en ook in de pers met zekere minachting op het Regeeringsvoorstel hebben neergezien, een practisch uitvoerbaar en bruikbaar tegenvoorstel is niet gedaan, zoodat wij, indien wij er aan toe kwamen, niet anders zouden kunnen doen dan hetzelfde denkbeeld, maar zonder experientie en dan in den vorm van eene wettelijke regeling, hier te brengen. Indien het mogelijk ware, den termijn zóó lang te stellen, dat wij de corporatieve organisatie konden tot stand brengen, of wanneer in den tusschentijd het evenredige stelsel zóó kon worden uitgewerkt, dat wij daarmede gereed waren, dan zouden zeker alle regelingen denkbaar zijn, maar op dit oogenblik verklaart de Regeering, dat haar geen ander stelsel aan de hand is gedaan, dat zij practisch uitvoerbaar acht en dat zij daarom dit stelsel moet handhaven.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, — ik heb die vergunning zoo straks reeds van u ontvangen —, naar aanleiding van deze verklaring ook tevens iets te zeggen over de amendementen, ingediend door de Commissie van Voorbereiding en door de heeren Bos c.s., ten einde in deze wet de bepaling te doen opnemen, dat binnen een bepaalden termijn nadere wettelijke regeling zal worden geëischt. Tegen die bepaling heeft de Regeering geen bedenking. Integendeel, in haar plan heeft niets anders gelegen dan om, zoodra eenige experientie zou zijn opgedaan, welke deed zien, dat wij tot wettelijke regeling kunnen komen, daartoe over te gaan. Het is de vaste overtuiging der Regeering, dat het hier eene regeling van rechten geldt, die slechts uit noodzaak

en voor een oogenblik door delegatie van macht mag worden getroffen, maar die zoo spoedig mogelijk door eene regeling, volgens de regelen van het constitutioneele stelsel tot stand gebracht, moet worden vervangen. Zelfs zou ik meenen, dat, indien gekozen moest worden tusschen de beide amendementen, het voorstel van de heeren Bos c.s. de voorkeur zou verdienen, omdat het niet alleen op den maatstaf, bij *deze* regeling te volgen, slaat, maar ook de mogelijkheid schept om, indien een beter stelsel aan de hand wordt gedaan, — en ik verzoek de heeren Bos c.s. en den voorzitter en de leden der Commissie van Voorbereiding om, indien zij een beter stelsel vinden, dat niet voor zich te houden —, een geheel ander stelsel in de wet op te nemen.

Er blijft mij nu alleen nog over, een enkel woord te zeggen over een paar kleine amendementen. In de eerste plaats over het amendement, ingediend door de heeren Helsdingen c.s. Laat mij meteen daarbij mogen voegen dat van de heeren Bos c.s., om in art. 9 het woord „mannelijke" niet te handhaven. Het zij mij geoorloofd, op te merken, dat wij in de artt. 9 en 13 onderscheiden hebben tusschen de passieve en de actieve bevoegdheid. De passieve bevoegdheid om benoemd te worden in de Raden van Beroep; de actieve bevoegdheid om tot het samenstellen van die Raden van Beroep mede te werken. Wat de eerste betreft, de passieve bevoegdheid, acht de Regeering, dat de beslissing ten deze gevallen is, en dat het van haar verkeerd zou zijn, indien zij op dit oogenblik eene wijziging bracht in het stelsel, gelijk dit gisteren is vastgesteld.

Ik wensch op dit pas tevens een kort woord te zeggen over de opmerking van den heer Smidt, die eergisteren, meen ik, er naar verwees, dat bij de behandeling van de wet op de Kamers van Arbeid door mij als Kamerlid mijn stem was uitgebracht vóór de opneming van het vrouwelijk element. Ik antwoord daarop, dat, wanneer ik als Minister op dit oogenblik de wet op de Kamers van Arbeid had voorgesteld, ik daarin het vrouwelijk element zou hebben opgenomen. Maar daaruit volgt geenszins, dat ik daarmede mijn beginsel zou verloochenen, of van overtuiging zou veranderd zijn, waar ik hier, nu het *rechters* en niet *arbiters* geldt, mij er tegen verzet. Ik moet namelijk zoo beslist mogelijk weerspreken, dat hier maar een enkel oogenblik van arbitrage sprake is. Partijen in de gedingen bij de Raden van Beroep zijn niet werklieden en werkgevers, maar eenerzijds de bank en anderzijds werklieden of werkgevers. Wanneer er arbiters moesten zijn, dan zou de samenstelling van de Raden van Beroep aldus moeten zijn, dat de bank een arbiter benoemde en de andere partij eveneens. Geheel die

voorstelling, alsof werklieden en werkgevers hier als arbiters zouden optreden, is met de gegevens zelf van de wet ten eenenmale in strijd.

Men heeft gezegd, dat vrouwen-werkgeefsters en vrouwen-werklieden zeer ernstig in aanmerking komen, omdat zij haar eigen bedrijven het best kunnen beoordeelen. Ja, Mijnheer de Voorzitter, maar het is niet waar, dat uit het stelsel, hetwelk men voorstaat, volgt, dat vrouwen alleen zullen te oordeelen hebben over de belangen van vrouwelijke bedrijven en de mannen over die der mannelijke bedrijven. Bij de aanwijzing der leden van den Raad van Beroep volgens rooster zou bijv. eene vrouw geroepen kunnen worden om in eene delicate zaak, die mannen aangaat, te oordeelen, terwijl als eene vrouwelijke zaak aan de orde was, het zou kunnen gebeuren, dat geen enkele vrouw in den raad zitting had.

Wat de andere vraag betreft, namelijk of in zake de actieve bevoegdheid de vrouw pertinent moet uitgesloten worden, acht de Regeering het wenschelijk, waar het de benoeming van rechters geldt, den weg te volgen, dien wij tot dusverre betreden hebben. Mocht echter blijken, wat de Regeering niet gelooft, dat ten deze bij de Kamer eene andere meening voorzit, dan zou allicht de aanneming van een daartoe strekkend voorstel geen overwegend bezwaar behoeven op te leveren.

Het laatste amendement, dat ik nog te bespreken heb, is dat van de heeren Helsdingen c. s., die voorstellen, de slotwoorden van de tweede alinea van art. 9 te laten vervallen. Ik meen, dat, bij hetgeen ik deed opmerken ten opzichte van het electorale stelsel, duidelijk is aangegeven, dat de Regeering geen kans zou zien, de wet uit te voeren, als dit amendement aangenomen werd.

Voorts dank ik de Kamer voor het geduld, waarmede zij mij heeft aangehoord, en meen ik, van verdere bespreking te moeten afzien.

Handelingen, blz. 1690—1697.

Mijnheer de Voorzitter! Waar het in de bedoeling ligt, eene uitnoodiging tot ons te richten, zou ik met spreken kunnen wachten tot die uitnoodiging er is. Intusschen begrijp ik wel, dat ik de Kamer er een dienst mede zal doen, wanneer ik vooruit mededeel, welke bejegening eene dergelijke uitnoodiging onzerzijds zou te beurt vallen. En dan verklaar ik, dat ik slechts herhalen kan wat straks door mij is gezegd: wanneer de Kamer ons stelsel niet wil en het verwerpt, en wanneer dientengevolge wordt besloten, totdat een beter stelsel zal gevonden zijn, de zaak over te laten aan Gedeputeerde Staten, dan zal de

Regeering deswege zich niet aan de verantwoordelijkheid voor het wetsontwerp onttrekken. Maar overigens kunnen wij niet voldoen aan eene uitnoodiging om die artikelen 8—18 terug te nemen. Steeds toch is onzerzijds geijverd voor de toekenning van invoed op dergelijke aangelegenheden, als hier aan de orde zijn, aan diegenen, wier belangen daarbij betrokken zijn. Met het oog daarop hebben wij het stelsel, dat ik een noodstelsel heb genoemd en waarmede ik ook zelf niet bijster ingenomen ben, voorgesteld, uitsluitend omdat wij geen ander en beter stelsel wisten, dat op dit oogenblik zou kunnen dienen. Door nu zelf de door ons voorgestelde bepalingen terug te nemen, zouden wij de hand uitsteken om den invloed, dien wij wenschen toe te kennen, voorshands te neutraliseeren.

In de tweede plaats meen ik, dat wij aan eene uitnoodiging daartoe geen gevolg zouden mogen geven, omdat, zooals ik straks reeds heb gezegd, de jurisprudentie vooral de eerste jaren eene aanmerkelijke ontwikkeling zal krijgen. Wel is daartegen straks door den heer Drucker opgemerkt, dat de Centrale Raad van Beroep constant is en dat alleen deze ten slotte de jurisprudentie vormt, maar als dit mijn overtuiging was, zou ik dit wetsontwerp nooit mede hebben onderteekend. Ik geloof integendeel, dat de beslissingen van de Raden van Beroep wel ter dege van invloed zullen zijn op datgene, wat door den Centralen Raad van Beroep zal worden beslist.

In de derde plaats veroorloof ik mij, op te merken, dat, al wordt nu bij de wet gelast, eene nieuwe wet te maken, men toch niet uit het oog moet verliezen, dat eene dergelijke wetsbestelling niet behoort tot de zekere expedities. Wanneer wij, of onze opvolgers, niet mochten voldoen aan den eisch om dat werk op termijn te leveren, en wanneer dus de toestand zou blijven bestendigd, door de voorloopige regeling in het leven geroepen, dan zou ik voor mij de voorkeur geven aan eene bestendiging van den toestand, zooals die nu door ons bij dit ontwerp wordt voorgesteld, boven eene continuatie van den toestand, daarin bestaande, dat de zaak geheel aan Gedeputeerde Staten wordt overgelaten.

Handelingen, blz. 1703.

Het bezwaar tegen de motie*) ligt in de woorden: „de Regeering uit te noodigen". Daardoor wordt van ons verlangd, zelven van onze zijde

*) Motie—De Savornin Lohman om art. 8—18 terug te nemen.

een stap te doen, dien wij niet kunnen doen, ook om het argument, in mijn eersten termijn reeds gebezigd, dat het voor ons als Regeering van veel te veel beteekenis is, in die jaren eenige experientie en kennis van zaken op te doen.

De geachte afgevaardigde uit Goes heeft gezegd, dat, wanneer eene wet in eene wet besteld is, elk Kabinet daaraan *moet* voldoen, maar hij vergete niet, dat de wetgever de capaciteit heeft, den hem gestelden termijn door een eenvoudig wetje in 4, 6 en 8 jaren te veranderen. Hij kan door eene wetswijziging daaraan te gemoet komen en niets belet, dat de regeling uitblijft door eene termijnverschuiving. Intusschen, wanneer de Kamer zelve wil uitspreken, dat zij er de voorkeur aan geeft, in de eerste driejarige periode de zaak aan Gedeputeerde Staten over te laten, boven het tijdelijk in werking stellen van het stelsel der Regeering, dan is er voor ons geen aanleiding, ons aan de verantwoordelijkheid van het ontwerp te onttrekken.

Handelingen, blz. 1704.

ZITTING 1902—1903.

Gewijzigd Ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: Geruchten omtrent eene alliantie met eene andere Mogendheid — Nood op Midden-Java — De buitenlandsche reizen van Minister Kuyper — Bemoedigende verschijnselen bij de arbeidstoestanden.

VERGADERING VAN 23 SEPTEMBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met een woord van dank aan den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer Mees, dat hij zoo goed was, een vraagstuk, dat de laatste maanden de gemoederen ten onzent en ook in andere landen min of meer in onrust heeft gebracht, hier zóó ter sprake te brengen, dat het ook mij mogelijk zal zijn, daarover het licht te doen schijnen, dat men blijkbaar op die zaak wenscht te zien vallen. De verklaring, door mijn geachten ambtgenoot, den Minister van Buitenlandsche Zaken, in de Eerste Kamer gegeven, was, naar mij voorkomt, op zich zelf zeker zóó pertinent en zóó afdoende, als het slechts behoefde, mits men maar wilde verstaan, dat hij in de Staten-Generaal van de Regeeringstafel sprak, wat vanzelf aan het door hem gesproken woord die intensieve beteekenis moest geven, die alles inhield, wat hier behoefde verklaard te worden. Intusschen is de vraag gedaan, of er van de Regeeringstafel niet nog eene nadere verklaring gegeven zou kunnen worden, die *allen* twijfel in dit opzicht wegnam, ook wat betreft hetgeen ik in deze zaak, naar men mij aanwrijft, zou verricht hebben. Daarom wil ik wel nader bescheid geven, maar niet zonder op den voorgrond te stellen, dat, wanneer iemand eene gepreconcipieerde voorstelling heeft, die uit angst in hem opgekomen is, geen verklaring, hoe streng, hoe scherp ook, baten kan om hem zijn angst te ontnemen. Men ziet dat bij een kind, dat bang is, iets in zijn kamer te zullen zien,

hetwelk hem verschrikt, en dat, wat men ook zegt, maar niet tot rust is te brengen eer het slaapt. Zoo geloof ik, dat er, wat ik ook zeggen zou, wel altijd iets op zou te vinden zijn om te zeggen: nu ja, dat is nu wel verklaard, maar men kan toch nog zooveel doen achter de hand, al is hier ook eene pertinente verklaring afgelegd.

Waar ik vermoedde, dat eene dergelijke vraag tot mij zou komen, heb ik er thuis eens over nagedacht, hoe eene dergelijke verklaring zou moeten worden afgelegd, zóó, dat er per slot van rekening redelijkerwijs niets meer tegen zou te zeggen zijn. Ik zal mij daarom ditmaal niet bepalen tot een geïmproviseerd woord, maar eene schriftelijke verklaring, die ik te voren heb opgesteld, afleggen, overtuigd zijnde, dat mijn geachte ambtgenooten volkomen zullen bevestigen hetgeen ik daarin verklaren zal.

Ik wensch dan te verklaren:

dat noch eenig verdrag is gesloten, noch het sluiten van eenig verdrag is voorbereid, noch ter voorbereiding van eenig verdrag eene enkele schriftuur gewisseld is, noch eenig officieel of officieus woord is gesproken;

dat noch in den Ministerraad, noch onder de Ministers persoonlijk ooit ook maar met één enkel woord eenig plan, eenig denkbeeld van alliantie ter sprake is gekomen;

dat, wat mij zelf aangaat, ik noch in Den Haag, noch over de grenzen, met eenig staatsman, of met eenig lasthebbende van eenig staatsman, één enkel woord over welke alliantie ook gesproken heb;

dat al wat daarover verhaald is rust op pure fantasie en ten deele voort is gekomen uit politiek opzet;

en eindelijk, dat het bewind van oordeel is, dat er noch gegevens, noch omstandigheden aanwezig zijn, die het voor de Nederlandsche Regeering raadzaam of geoorloofd zouden maken, van de dusver gevolgde gedragslijn af te wijken.

Het is mogelijk, dat de geachte afgevaardigde zeggen zal, dat er toch nog iets aan hapert, maar dan verklaar ik mij volkomen onbekwaam, in de Hollandsche taal eene verklaring, die doel zou kunnen treffen, af te leggen.

De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, heeft — en ik waardeer dit — er zijn ingenomenheid mede betuigd, dat de verklaring in de Troonrede omtrent de toestanden in het land, ditmaal gespeend was aan optimisme. Hij moest op zich zelf erkennen, dat de uitdrukking, die in de Troonrede gekozen was, bevredigen kon, maar toch — en dit doet mij weer leed — meende hij, dat hij met die uitdrukking

ten slotte toch geen vrede kon nemen. Waarom niet? Omdat hij in de in de Troonrede gekozen uitdrukking eene bepaalde bedoeling ging lezen, die met zijn meening niet overeen kwam, ten gevolge waarvan hij aan die uitdrukking zijn adhaesie niet kon schenken.

De geachte afgevaardigde heeft er op gewezen, dat wel door mij eene enquête is ingesteld naar de werkloosheid in den aanvang van dit jaar, maar dat die enquête op zoodanige wijze heeft plaats gehad, dat men er geen vast resultaat van kon verwachten. Het is in mij niet opgekomen, mij in te beelden, dat het instellen van die enquête tot eenig afdoend resultaat in dien zin kon leiden, of dat men eene eenigszins juiste statistiek omtrent de werkloosheid erdoor zou verkrijgen. De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat ik even terugga en er op wijs, op welk oogenblik die enquête door mij werd ingesteld. Het was in December, op een oogenblik, dat men vreesde, dat de naderende winter, indien het een harde winter mocht zijn, een stand van zaken in het leven zou roepen, — in verband met een crisis in het buitenland —, die ernstige gevolgen na zich zou kunnen sleepen. Hij sprak van eene enquête, die ongeveer een jaar zou hebben geduurd, maar indien ik de enquête niet zóó had ingesteld, dat in de eerste dagen van Januari eenig resultaat was bereikt, had de harde vorst ons wellicht overvallen, zonder dat had kunnen worden ingegrepen. In zoover heb ik kunnen verklaren, dat het resultaat van die enquête geruststellend was, dat uit verschillende kringen, waarin onderzoek is ingesteld, gebleken is, dat destijds de werkloosheid geen karakter droeg, hetwelk ernstiger behoefde te verontrusten dan in voorafgaande jaren het geval geweest was. Dat het mijn bedoeling niet was, die enquête uitsluitend van overheidswege te doen houden, bleek hieruit, dat ik er in mijn schrijven op wees, dat men van de mededeelingen van werkliedenvereenigingen voor het opmaken der resultaten gebruik kon maken. Dat dit niet overal geschied is betreur ik, en wanneer ik nogmaals tot zulk eene enquête overging, zou ik die pointe nog iets sterker aanstippen.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat de toestand van den arbeid zoo is geweest, dat er metterdaad niet voor ieder werk en brood was en in verschillende bedrijven slapte voorkwam, tengevolge waarvan vele werklieden op straat zijn gezet, ontken ik dit allerminst. In de Troonrede heeft niet gestaan, en ook ik heb niet gezegd, dat er steeds werk en brood was. Wanneer de geachte afgevaardigde wil zeggen, dat hij dit beweren toch in de uitdrukking van de Troonrede las, moet ik dit aan hem overlaten. Overigens constateer ik, dat, zooals de

geachte afgevaardigde nu sprak, tusschen hem en mij geen verschil bestaat.

Ten slotte een enkel woord aan den geachten afgevaardigde, den heer Van Kol, aan wien ik bij zijn terugkomst namens de Regeering den welkomstgroet mag brengen, die met het oog op de koloniale debatten hem behoort gebracht te worden, omdat hij daarbij steeds gebleken is te zijn een der kundigste afgevaardigden. Hij heeft mij de vraag gesteld, of de Regeering al dan niet genegen was om, in geval van nood, uit de Nederlandsche schatkist gelden beschikbaar te stellen tot leniging van den nood op Java. Ik mag vertrouwen, dat de geachte afgevaardigde bij zijn verkeer onder de zon van Indië niet zóó alle politiek besef zal verloren hebben, dat hij verstaan zal, hoe het — waar op dit oogenblik de definitieve aanstelling van een Minister van Koloniën nog niet heeft kunnen plaats hebben — onmogelijk is voor de Regeering, op een punt, dat de geheele koloniale politiek ten slotte zou kunnen beheerschen, een definitief antwoord te geven, overmits de Regeering aldus zou ingrijpen op hetgeen een toekomstige Minister van Koloniën meenen zou, hetzij in overeenstemming met het oordeel der Regeering, hetzij als zijn eigen opinie, te moeten doen.

Toch wil ik het hierbij niet laten, maar, nu de geachte afgevaardigde op de zaak zelf is ingegaan en de Regeering beschuldigd heeft, zelfs niet het minste besef te hebben van het gebrek, dat in Indië geleden wordt en van den nood, die er bestaat, zijn beweringen met de stukken weerleggen. In de eerste plaats heeft de geachte afgevaardigde er op gewezen, dat in de vorige Troonrede gesproken werd van het instellen van een onderzoek naar den toestand der inlanders. Hij deed het voorkomen, alsof dit slechts een ijdel woord was geweest en de zaak reeds van de baan was. Ik wensch daarom mede te deelen, dat, terstond na afloop van de begrootingsdiscussies, toen mijn betreurde gewezen ambtgenoot van Koloniën weder in staat was om op te treden, hij in het begin van Februari met den Gouverneur-Generaal in overleg is getreden omtrent het instellen van dat onderzoek, en dat de Gouverneur-Generaal bericht heeft, met de hoofden der departementen van algemeen bestuur daarover te hebben gebesogneerd, zoodat ten gevolge van de aldus voorloopig verkregen denkbeelden den 7den Juli jl. het vraagstuk ter behandeling is overgegeven aan den Raad van Indië, van wien het antwoord nog gewacht wordt.

In de tweede plaats wensch ik er op te wijzen, dat, in afwachting hiervan, bij besluit van 2 Juni, no. 6, in Indië zelf eene commissie is ingesteld, om dien bijzonderen nood in enkele afdeelingen van Semarang

onmiddellijk te onderzoeken. Deze commissie bestaat uit: den resident van Semarang, als voorzitter; den ingenieur der eerste klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken J. C. Heyning; den assistent-resident van Soekaboemi H. G. Heyting; den ambtenaar-kruidkundige, chef der IIde afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg, dr. J. van Breda de Haan; den assistent-resident C. J. Hasselman, als secretaris.

Wanneer nu de geachte afgevaardigde zegt, dat de Regeering zelfs geen besef heeft van den nood, die geleden wordt, dan zal ik mij veroorloven, eene mededeeling te doen uit een stuk, in afschrift hier te lande ontvangen van een assistent-resident uit de geteisterde streken. Daaruit zal den geachten afgevaardigde blijken, dat wij niet alleen besef hebben van de zaak, maar duidelijk weten, hoe zij staat, ook al zijn wij niet zelf in Indië geweest.

Hij schrijft: „Er is in zeer veel dessa's zoo goed als geen padi in voorraad en evenmin padi te wachten, aangezien de aanplant door watergebrek zal sterven. In plaats van driemaal eet men tweemaal, en de portiën zijn kleiner; men eet niet meer volop. Er moet werk gezocht worden buiten de eigen streek op groote schaal, tot in Soerabaya, dikwijls te vergeefs. Verpand wordt door wie nog wat bezit; kleeren en oorbellen vormen de voornaamste verpandstukken.

Van de 3537 bahoe sawahs is beplant 1135 bahoe, waarvan 400 bahoe, 2 maanden oud, kans van slagen heeft en 735 moet mislukken; het overige kan wegens watergebrek niet beplant worden. Van de 501 bahoe tegal is beplant 61 bahoe; de rest kan nog beplant worden met palawidja en zal wel slagen. Ergo $^1/_9$ der sawahs heeft kans van slagen; zoo goed dus als volslagen mislukking.

Per dag is noodig 12 cents aan geld per gezin om 't leven te houden; dat geld wordt verkregen door allerlei nevenbedrijf, hoofdzakelijk grasverkoop te Lamongan; de vraag naar gras is evenwel beperkt en de opbrengst daarvan niet voor vermeerdering vatbaar. Deze is in de laatste jaren zelfs achteruitgegaan door minder vraag, gevolg van den tramaanleg. Gras is altijd te snijden.

Dit jaar is bijzonder ongunstig bovendien door mislukking van den padi-aanplant in de omliggende streken, waar gewoonlijk veel bawon (snijloon) wordt verdiend. Als de tegal-aanplant lukt, dient de opbrengst slechts als pertoeloengan (hulpmiddel) om den slechten tijd minder armoedig door te komen; de armoede duurt tot het volgend jaar, wanneer op iets beteren oogst gehoopt wordt.

De petinggi van Kepoedikoelon verklaart, en 't wordt door andere

oude lieden bevestigd, dat hij 30 jaar geleden van 100 vierk. roeden tegalgrond maakte:

f 50 aan uien;
of „ 30 „ ketela;
„ „ 40 „ lombok;
en nu aan polowidjo niets.

Zaaipadi is over 't algemeen niet in voorraad.

De dagelijksche verdiensten gemiddeld, uitgezonderd op dagen, waarop men door verschillende oorzaken verhinderd wordt te werken, zijn van:

Pa Dasiman	voor man,	vrouw	en	3	kinderen	. . . .	10 cts.;
Pa Marni	„	„	„	„ 3	„	. . . .	15 „
Pa Sampah	„	„	„	„ 5	„	. . . .	15 „

en zoo is 't over 't algemeen.

De erven brengen niets bruikbaars of verkoopbaars op ten gevolge van de onderwaterzetting gedurende 6 maanden; de bamboe is klein en slecht.

Vroeger had men last van muizen eens om de 7 jaren; tegenwoordig ieder jaar. Vroeger lukte de padi ieder jaar, bracht gemiddeld 5 amet per bahoe op; en de palardidja gaf gemiddeld 1 of 2 maal f 20 per 300 vierk. roeden.

Merkwaardig is 't, dat de gezondheidstoestand goed is".

Ik meen, dat de geachte spreker overtuigd zal zijn, dat de Regeering, in het bezit van deze mededeeling zijnde, volstrekt niet onbekend was met de ellende en den nood, die daar bestaan.

Ik wil nu wijzen op hetgeen in die omstandigheden gedaan is. De nood heeft zich vertoond in de residentiën Noord-Krawang (Batavia), Semarang, de afdeelingen Poerworedjo, Keboemen en Wonosobo der residentie Kedoe Banjoemas; de afdeelingen Trenggalek en Perbek van de residentie Kediri; ook in Soerakarta en in het district Darmawangi der afdeeling Soemedang (Preanger Regentschappen.)

Wat is nu gedaan? Voor de residentie Semarang is uitgegeven voor werkverschaffing, voor verbetering van afwatering, aan zaadpadi en rijst f 2,593,717. In de residentie Kedoe zijn van af 1898 verschillende reliefworks toegestaan tot een totaal bedrag van f 241,235. In Noord-Krawang (residentie Batavia) voor aankoop van zaadpadi en verstrekking van voedingsgewassen ten behoeve van de bevolking gedurende 1901/1902 eene som van f 26.952. In de residentie Preanger-Regentschappen is in het district Darmawangi der afdeeling Soemedang f 32,994 uitgegeven voor aankoop van rijst en zaadpadi. In de residentie Soerakarta is f 10,000 beschikbaar gesteld voor den aankoop van rijst, enz.

Ik geloof toch, dat, wanneer men zulke berichten uit Indië krijgt, de Regeering volstrekt niet mag geacht worden niet op de hoogte van den nood te zijn en dat ook niet kan worden gezegd, dat zij dien nood met onverschilligheid heeft aangezien. Dat is metterdaad het geval niet.

Wanneer de geachte afgevaardigde komt tot de diepere oorzaak van dien toestand, dan zou ik daarover, voorloopig althans, in afwachting van de benoeming van den nieuwen Minister van Koloniën, niet te veel willen zeggen. Toch wil ik nu in zóóver met den geachten afgevaardigde medegaan, dat ik het uitspreek, dat wie zich inbeeldt den nu ontstanen toestand uitsluitend te moeten wijten aan een tijdelijk verkeerd uitgevallen oogst, de diepere oorzaak der ellende niet doorziet. Ik geloof, dat hij daarin volkomen gelijk heeft, dat de reusachtige toeneming van de bevolking, dus van de consumenten, zonder dat daartegenover stond de mogelijkheid van eene even sterke toeneming van het aantal producenten, in verband ook met de veranderingen, die er bij de afwateringen gekomen zijn, eene blijvende oorzaak zal blijken te wezen van oogstmislukking niet alleen, maar van eene toeneming van ellende, en van eene oeconomische inzinking der bevolking van Midden-Java. Ik geloof, dat juist daarom de Regeering volkomen gerechtvaardigd is, die het vorig jaar onmiddellijk den toestand aldus heeft ingezien en een onderzoek heeft noozakelijk geacht. Maar juist wanneer men de zaak dieper opvat en de oorzaak niet eenvoudig zoekt in een enkelen mislukten oogst, maar in het gansche stel van oeconomische verhoudingen, heeft men — dat zal de geachte afgevaardigde mij toestemmen — tot opheffing daarvan niet maar opeens eene commissie te benoemen, die morgen aan het werk gaat en overmogen met haar resultaten voor den dag komt, maar is noodzakelijk een werkelijk degelijk onderzoek, dat zóó serieus moet worden opgevat, dat het niet in korten tijd kan worden voltooid.

Handelingen, blz. 46—47.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb geen oogenblik vermoed, dat de heer Mees zich straks bij het maken zijner opmerkingen schuldig had gemaakt aan persoonlijke insinuatie. Integendeel, ik heb zeer goed begrepen, dat hij voor zich de overtuiging had, dat van die geruchten niets waar was. Ik weet, dat de heer Mees bij het interview met den reporter van de *Temps* verklaard heeft, van die geruchten niets te gelooven. Maar hij zal het mij ten goede houden, dat ik, wanneer hij zulke zaken hier ter sprake brengt, niet alleen met hem te rekenen heb,

maar met de zaak zelf. Kan de geachte afgevaardigde zich niet in mijn toestand verplaatsen en begrijpen, dat, — waar men zich op zoo grove wijze, laat mij maar zeggen, ziet mishandelen, waar men bemerkt, hoe eene machine de guerre, een politiek wapen gesmeed wordt uit valsche geruchten uit het buitenland, die in de pers zóó weersproken zijn als ik den reporter van de *Figaro* gedaan heb, en dan toch de oppositiepers maar door ziet gaan met te zeggen, dat het toch wel zoo wezen zal en dat die verklaringen niet oprecht geweest zijn —, kan hij daar niet begrijpen, zeg ik, dat ik, hier sprekende, behoefte gevoel, het verkeerde, het onpolitieke, het onvaderlandslievende van zulk een tactiek te laten uitkomen?

Na die verklaring moet ik mij nog eene kleine opmerking veroorloven, nl. deze, dat de geachte afgevaardigde, de heer Mees, bij zijn repliek zich niet zoo onschuldig heeft uitgelaten als hij deed in zijn eersten termijn. Hij heeft namelijk nu gezegd, dat mijn reizen als zoodanig wel ter dege aanleiding moesten geven tot het opkomen van dergelijke geruchten. Ik wensch hier te zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik, lang voordat ik op deze plaats stond, steeds de vaste gewoonte had, gedurende mijn drie vacantiën altijd onmiddellijk de grenzen te overschrijden. En nu zal ik mij als Minister noch door de pers, noch door de Kamer laten verbieden, in tijden van mijn verlof de grenzen over te gaan. Ik zal alle critiek, die daarover wordt uitgeoefend, steeds minachtend ter zijde stellen.

Doch juist met het oog daarop heeft de heer Mees de zaak zeer erg gemaakt. Hij heeft toch de redenen opgenoemd, waaraan het recht van verspreiding van die geruchten kon ontleend worden, en heeft gezegd: wanneer de Minister van Binnenlandsche Zaken met technische bedoelingen op reis gaat en zich in een dergelijk geval niet uitsluitend wendt tot de technische mannen, maar tot Ministers-Presidenten en Ministers van Buitenlandsche Zaken, dan geeft hij er zelf aanleiding toe, dat die geruchten opduiken. Ik stel hier tegenover, dat de internationale courtoisie *eischt*, dat, wanneer een Minister officieel zich voorstelt een technisch onderzoek in te stellen, hij zich niet alleen wendt tot den Minister van Onderwijs. Een Minister zou in een dergelijk geval te kort doen aan de internationale courtoisie, wanneer hij niet vooraf zelfs een bezoek bracht aan den President-Minister, of aan den Minister van Buitenlandsche Zaken. Het is mij door diplomaten, die zeer goed op de hoogte zijn van de vormen, die in deze worden in acht genomen, dan ook zonder aarzelen gezegd, dat ik door dit niet te doen te kort zou schieten in datgene, wat mijn officieele plicht eischt.

De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, heeft gezegd, dat ik zijn

woorden verkeerd heb opgevat, als ware door hem gezegd, dat deze Troonrede aan *alle* optimisme gespeend was. Ik heb de stenographische aanteekeningen niet voor mij, maar ik meen het woord *alle* niet gebruikt te hebben. Doch al ware dit zoo, dan zij toch eens uitdrukkelijk gezegd, dat — evengoed als de heeren sociaal-democratische afgevaardigden in deze Kamer en daarbuiten er steeds, in het belang van hun zaak, prijs op stellen, hun pessimistische denkbeelden te uiten, en daardoor, naar mijn overtuiging, neerdrukkend op het volk werken — ik evengoed mijnerzijds behoefte gevoel om, door het aanslaan in officieele stukken van een eenigszins bemoedigenden toon, te releveeren het levensbesef in het volk. Het pessimisme als philosophie heeft in de hoogere kringen langzamerhand reeds een zóó overwegend kwaad gesticht, dat, wanneer het zich ook van de lagere volksklasse meester maakte, het daar groote verwoestingen in den geestelijken staat van het volk zou brengen. Daarom stel ik, wat mij betreft, er prijs op, om, hoewel geen optimistische toon kan worden aangeslagen, toch een woord te doen hooren, dat, om zoo te zeggen, *den moed er in houdt.* En wanneer de heer Schaper vraagt, wat er op het gebied van den arbeid bemoedigends is, dan zij geantwoord, — tegenover de beschouwingen van de heeren links, alsof alles op het gebied van den arbeid bitterheid zou zijn en ellende, alsof er op dit gebied niets anders zou zijn dan wat teleurstelt, smartelijk aandoet en pijn doet —, dat er op dat gebied, althans in Nederland — over den toestand in andere landen heb ik thans niet te spreken — veel is wat bemoedigt.

De geachte afgevaardigde heeft gesproken over de werkstaking te Enschedé en heeft een beroep gedaan op hetgeen daar is geschied. Welnu, Mijnheer de Voorzitter, ik zal hem op dat terrein volgen en ook mijnerzijds daarop een beroep doen, en dan zeg ik: wanneer bij eene werkstaking als te Enschedé, die zoolang heeft aangehouden, de arbeidende klasse zich zoo rustig houdt, en wanneer daarbij zoo weinig excessen zich voordoen als daar te betreuren waren, dan teekent dit eene zelfbeheersching, een besef van tucht en orde, die in de arbeidersbevolking van ons vaderland niet genoeg op prijs kunnen worden gesteld. Wanneer ik zie, hoe zich de vakorganisatie zonder eenige hulp van Staatswege meer en meer uitbreidt en meer en meer beantwoordt aan wat men verwachten kan, dan verheugt mij het organiseerend vermogen, dat zich daardoor in ons volk openbaart en dat niet genoeg op prijs kan gesteld worden. En wanneer ik zie, hoe het vakonderwijs, zonder dat de Staat er iets anders voor heeft gedaan dan het geven van subsidie, reeds grooten omvang heeft verkregen, zoodat vele vakscholen ten

onzent reeds kunnen concurreeren met het beste van wat in het buitenland bestaat, dan is het goed, dit eens uit te spreken, opdat het volk wete en beseffe, dat ook hier krachten kunnen opkomen, die den arbeid ten goede zullen blijken te werken. Zoo zou ik kunnen voortgaan, Mijnheer de Voorzitter; want wanneer hier staat, dat er op het gebied van den arbeid is wat bemoedigt, dan wordt niet alleen gedoeld op het bedrag van het loon, maar ook gewezen op die verschillende openbaringen in het leven van den arbeider, die hoop en bemoediging voor de toekomst geven.

De heer Van Kol heeft gezegd, — en ik stem hem de juistheid daarvan volkomen toe —, dat de quaestie van de eereschuld, om het kortheidshalve zoo te noemen, de vraag, of de Nederlandsche schatkist in geval van nood te hulp zal komen aan het volk van Indië, niet alleen raakt den Minister van Koloniën, maar het Kabinet als zoodanig. Niettemin moet ik zeggen, dat, wanneer hij meent, dat politiek besef hem niet had moeten verbieden, die quaestie op dit oogenblik ter sprake te brengen, het politiek besef, dat mij domineert, een ander is dan dat hij blijkt te bezitten.

Handelingen, blz. 49—50.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer in de Troonrede een zeker getal wetsontwerpen wordt opgenoemd, dan zal zich altoos dit voordoen, dat er afgevaardigden zijn, die hetgeen daar opgenoemd wordt voor zich zelf minder aantrekkelijk, althans minder urgent achten en daarentegen andere wetsontwerpen òf verwachten zouden òf, als zij in het werkplan der Regeering opgenomen zijn, meer op den voorgrond zouden willen geschoven zien. Het is natuurlijk voor de leden dezer Kamer zeer gemakkelijk, die verschillende schijven zoo voor elkander te leggen, als zij ze het liefst gelegd zien; maar voor de Regeering is dit niet zoo gemakkelijk. Immers, deze moet rekening houden met alles, wat de voorbereiding van zulke wetsontwerpen eischt. Het zou mij, om een voorbeeld te noemen, zeer lief geweest zijn, indien in deze Troonrede reeds de indiening van een wetsontwerp op de ziekte-verzekering had kunnen worden toegezegd. Maar wanneer men zulk een wetsontwerp niet maar eenvoudig *mutatis mutandis* wil kopieeren van eene buitenlandsche wet, gelijk men dit wel eens heeft beproefd, doch eerst een grondig onderzoek wil instellen naar de zaak, die men regelen wil, dan gaat èn met dit onderzoek èn met de bestudeering van de resultaten van dit onderzoek reeds zooveel tijd heen, dat men niet meer de zaak

in zijn macht heeft. In de tweede plaats weten de heeren ook, dat niet alleen de wetsontwerpen, die tusschen verschillende Ministeriën behandeld worden, veel oponthoud opleveren, maar dat ook de Raad van State vrij is in den tijd, dien hij wil nemen voor het uitbrengen van advies. Men moet ook niet vergeten, dat, wanneer het een wetsontwerp geldt, waarvoor van buiten advies van belanghebbenden moet komen, van Kamers van Koophandel, Kamers van Arbeid of Universiteiten, daarmede een zekere tijd heengaat en dat, wanneer de adviezen inkomen, zij aanleiding geven tot nieuwe bearbeiding. Daarom is het zoo moeilijk, voor dergelijke ontwerpen het juiste tijdstip te bepalen, waarop men verwachten kan, dat zij in staat van wijzen zullen zijn om de Staten-Generaal te bereiken. Hoewel ik het niet onmogelijk acht, dat het wetsontwerp op de ziekteverzekering nog laat in deze zitting inkomt, meende ik het niet in de Troonrede te kunnen laten opnemen, omdat wij het niet in onze macht hebben, maar afhangen van anderen.

In de pers is er over gesproken, dat de tariefsherziening niet in deze Troonrede is aangekondigd. Ik geloof te kunnen zeggen, dat er in dit eerste ministerieele jaar metterdaad hard gewerkt is. De ambtenaren zeggen niet: nu hebben wij een ideaal Ministerie, dat ons rust gunt. Zij klagen wel niet, maar laten toch wel merken, dat men te hard van stapel loopt. De tariefsherziening is door het Ministerie van Financiën onmiddellijk ter hand genomen en een wetsontwerp, zooals bedoeld, is in hoofdzaak gereed; maar het moet naar de Kamers van Koophandel om advies, en als die adviezen zijn ingekomen en wijzen op leemten of verkeerdheden, is het moeilijk, reeds nu met eenige zekerheid te zeggen, dat het wetsontwerp nog dit jaar inkomt.

De geachte afgevaardigden, de heeren Rink en Schaper, hebben elk eene speciale vraag gedaan, waarom er nog niet een bepaald wetsontwerp genoemd is. De heer Rink heeft nog niet de redenen aangegeven, waarom hij meende, dat een wetsontwerp betreffende de Drankwet urgent was, daar hij meende eerst het antwoord van de Regeeringstafel te moeten afwachten. Ik kan daarom voorshands niets anders zeggen, dan dat het wetsontwerp in bewerking is. Wanneer men bezig is aan velerlei, zijn de krachten verdeeld en kan men niet de volle kracht zetten achter elk bepaald ontwerp, dat een ander graag heeft. De besliste bedoeling van de opsomming in de Troonrede is, dat wij het er voor houden, de daar genoemde ontwerpen dit jaar bij de Staten-Generaal te kunnen inbrengen. De Drankwet is in bewerking, maar ik begrijp niet, waarom, als ik de keuze had tusschen de in de Troonrede aangekondigde wetsontwerpen en de Drankwet, ik de eerste uit

zou stellen om achter de studie van de Drankwet meer kracht te zetten. Wanneer ik beloof, te zorgen, dat zij niet te kort voor de verkiezingen inkomt, is alleen van de Regeering te eischen, dat zij haar belofte gestand doet.

De heer Schaper heeft eene dergelijke vraag gedaan omtrent de herziening der gebouwde eigendommen. De adviezen daaromtrent waren, toen de Troonrede werd opgemaakt, niet ingekomen; zij werden spoedig verwacht, maar zijn er op dit oogenblik nog niet en men weet niet, welken invloed zij op de bewerking van het wetsontwerp kunnen hebben. Intusschen koestert men de hoop, dat ook dit wetsontwerp nog in den loop van dit jaar gereed zal komen. Eene zekere verklaring kan ik echter daaromtrent niet afleggen.

Handelingen, blz. 50—51.

WETSONTWERP tot aanvulling van art. 5 der Arbeidswet: het ontwerp-Speetwetje.

VERGADERING VAN 1 OCTOBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Gedachtig aan uw vermaning bij het aanvaarden van het voorzitterschap in deze zitting, zal ik niet herhalen wat hetzij in de Memorie van Toelichting, hetzij in de Memorie van Beantwoording m.i. is afgedaan. Evenmin zal ik treden in besprekingen, die ten deele gehouden zijn om mij er toe te brengen, bij deze gelegenheid mijn standpunt ten opzichte van de sociale quaestie in het algemeen uiteen te zetten. Noch ook zal ik trachten, hetgeen ik voornemens ben ten aanzien van de vervanging der Arbeidswet hier op dit oogenblik aan te roeren. Het is zoo, dat door een van de leden uit de intrekking van het wetsontwerp op de rusttijden, uit het verlengen van den maatregel van bestuur ten aanzien van het maken van zijden vischnetten, zoo ook uit de uitdrukking „vervanging van de Arbeidswet" in de Troonrede, is afgeleid, dat het met mijn sociale dispositie zeer sober stond. Maar er zijn in ons land kringen, op welker adhaesie ik geen prijs stel; er zijn er, bij welker adhaesie ik mij zelfs eer zou afvragen, of ik wel op den goeden weg was. In elk geval zal ik geen steeple chase aangaan noch met de sociaal-democraten, noch met de vrijzinnig-democraten op het stuk van de sociale wetgeving. Ik ben overtuigd, dat de lijn, voortkomende uit mijn beginselen, afwijkt van die, welke voortkomt uit de hunne, en wanneer men zich beweegt langs twee divergeerende lijnen, is eene steeple chase vanzelf uitgesloten.

Ik zal nu met een kort woord zeggen, hoe ik tot de indiening van dit wetsontwerp gekomen ben. Bij mijn optreden als Minister van Binnenlandsche Zaken, toen ook de afdeeling Arbeid bij dat Departement werd gevoegd, vond ik een zoodanigen toestand, dat, ten opzichte van het bedrijf, hetwelk het hier geldt, de wet feitelijk niet werd nageleefd en dat men van overheidswege de vingers voor de oogen hield. Nu zegt de heer Van der Zwaag: dan hadt gij den inspecteurs dadelijk hun ontslag moeten geven. Dus ook den adjunct-inspecteurs en adjunct-inspectrices, ook den opzichters? Ik betwijfel, Mijnheer de Voorzitter, of, wanneer er ooit sprake van was, zoo maar ontslag te geven aan eene groep arbeiders of arbeidsters, van de lippen van den heer Van der Zwaag dezelfde woorden zouden worden gehoord. Maar de geachte

afgevaardigde vergat nog één ding, en dat is, dat met de opsporing van de overtredingen der Arbeidswet niet enkel zijn belast de inspecteurs en adjunct-inspecteurs van den arbeid, de opzichters enz., maar ook alle personen, genoemd in art. 8 van het Wetboek van Strafvordering, dus de maréchaussée's, alle ambtenaren van Rijks- en gemeentepolitie enz. Wanneer men dus een zoodanig besluit zou nemen als de geachte afgevaardigde wenschte, dan zou dat beteekenen, dat plotseling in die gemeente alle maréchaussée's, alle ambtenaren van Rijks- en gemeente politie, alle burgemeesters, kantonrechters en ambtenaren van het openbaar ministerie hadden moeten worden ontslagen.

Ik kan mij begrijpen, dat iemand met anarchistische sympathieën metterdaad zulk een besluit zou hebben toegejuicht. Maar ik heb zulk een besluit niet genomen en heb bij mijn ambtgenooten daartoe ook niet het initiatief genomen. Wel heb ik gezegd, dat die toestand niet mag bestendigd worden. Waarom niet? Zooals door den heer De Visser, zonder dat hij de Latijnsche formule heeft genoemd, zoo juist is gezegd: *quia exceptio confirmat regulam.* De zin dezer woorden is deze: wanneer men een regel stelt, en niet eene uitzondering maakt voor die gevallen, waarin de regeling in botsing komt met de niet te veranderen realiteit, dan verzwakt men den geheelen regel en maakt men, dat hij niet wordt nagekomen. Er is niets zoo schadelijk voor de uitvoering van de Arbeidswet, dan dat men voortdurend kan wijzen op een bedrijf, dat, hoewel vallende onder de wet, er toch feitelijk niet aan onderworpen is.

Wat stond mij nu te doen? Last te geven om plotseling tot strenge uitvoering over te gaan? Men heeft er over gesproken, dat mijn geachte ambtsvoorgangers in deze schuldig zouden zijn. Laat mij, wat dit teere punt betreft, doen opmerken, dat ik in de Memorie van Toelichting expres geheel erover ben heengegleden, omdat ik het niet goed vind, wanneer van deze plaats, door iemand die op het oogenblik aan het bewind is, eene opmerking wordt gemaakt over zijn ambtsvoorgangers. Doch daar de opmerking, niet door mij, maar hier in de Kamer, vrij kras is gemaakt, moet ik toch zeggen, dat ik het niet eens ben met die heeren, die wenschen, dat elke wet, welke wordt ingevoerd, ook onmiddellijk in alle gestrengheid op alle punten zal worden toegepast. Bij de behandeling van de Leerplichtwet heeft mijn geachte ambtsvoorganger van Binnenlandsche Zaken zelf verklaard, dat het zijn voornemen was, in den aanvang niet den zwaarsten last, die door deze wet kon worden veroorzaakt, te leggen op degenen, die dezen last moesten dragen.

Wanneer men leest het rapport, in Engeland over deze quaestie

uitgebracht, dan vindt men daarin melding gemaakt van precies hetzelfde wat hier te lande voorkomt. Men leest daar: „Instructions were issued to Her Majesty's Inspectors not to interfere for the present with the hours of labour in the processes of fish curing." Ook daar heeft men zich in den aanvang weinig met deze zaak ingelaten. Eerst van lieverlede heeft men, de bescherming uitbreidende, al meer en meer bedrijven onder eene juiste en stipte uitvoering van de wet zoeken te brengen. Ik kan het op zich zelf ook niet zoo afkeuren, dat men de wet in den eersten tijd eenigszins met zachte hand heeft uitgevoerd. Maar moge die verontschuldiging al gegolden hebben voor mijn ambtsvoorgangers, zij gold niet voor mij, want wanneer eene wet reeds 11 à 12 jaren in werking is, dan komt eindelijk het oogenblik, dat òf de practijk voor de wet, òf de wet voor de practijk moet wijken.

Was ik nu bij machte, de practijk voor de wet te doen wijken? Ik oordeelde, dat dit onmogelijk was en ook niet zou leiden tot het bereiken van het doel, dat de wet zich voorstelt, maar dat men eenvoudig zou voortgaan met overtreden, al moest men daarvoor ook boeten betalen of hechtenis ondergaan. Ik meende, dat het ons niet te doen moest zijn om eenvoudig formeel de wet te handhaven, maar wel om datgene te bereiken, wat de wet beoogt. Ik kon geen vrede hebben met maatregelen, die wel de overtreders zouden treffen, maar niet realiseeren wat de wet beoogt. Ik heb mij dus afgevraagd, hoe het met deze zaak staat in andere landen.

De geachte afgevaardigde uit Groningen heeft dezen morgen gezegd, dat in alle beschaafde landen, in alle landen van Europa, nachtarbeid van vrouwen verboden is. De geachte afgevaardigde zal, dunkt mij, wel weten, dat die bewering niet geheel juist is. Wanneer men de Deensche wet van 11 April 1901 en de Noorweegsche wet van 27 Juni 1892 neemt, dan zal men zien, dat deze bewering in dien strengen zin niet opgaat. Zijn geheele beroep op de buitenlandsche wetgeving ging hier feil. Hij beriep zich op hetgeen met haringrookers aan de Oostzeekust is voorgevallen en nog hangende is, maar hij weet toch ook, dat juist dit het groote verschil is tusschen de Duitsche Gewerbeordnung en de positie, waarin ik hier verkeer, dat daar aan den Bondsraad het recht gelaten is om excepties te maken. Waar nu mijn voorstel niet anders bedoelt dan dit recht, dat daar bestaat, ook aan onze Regeering toe te kennen, getuigt dit toch niet tegen mijn voorstel, maar strekt het veeleer tot aanbeveling ervan. Maar bovendien heeft de geachte afgevaardigde eene tweede zeer ernstige feil begaan. Wanneer in de Regeeringsstukken beweerd ware, dat voor den Noordzeebokking

een dergelijke maatregel moest worden genomen, dan zou hij gelijk hebben. Maar in die stukken wordt uitsluitend geargumenteerd uit de eigenaardige qualiteit, den bijzonder brozen, teeren aard van den IJ-bokking, van de Zuiderzee-visch. Daar nu in de Oostzee niet gevonden wordt het soort haring, dat wij hebben in de Zuiderzee, zoo is uit hetgeen de geachte afgevaardigde mededeelt niets af te leiden tegen hetgeen beweerd wordt in de Memorie van Antwoord. Er is hier sprake van een soort visch, die nergens anders in die fijnheid voorkomt en die juist daardoor in het buitenland zoo bijzonder in trek is.

Bij het bespreken van de buitenlandsche wetgeving moet ik er daarom van meet af op wijzen, dat men uit hetgeen elders bestaat, ook al ging dit nog verder dan thans het geval is, geen gevolgtrekkingen kan maken voor den IJ-bokking. Maar wanneer men ziet, hoe de toestand feitelijk op het oogenblik is in Noorwegen, Denemarken en Engeland, de drie landen, die met ons het meest overeenkomen, niet ten opzichte van den IJ-bokking, maar van den veel harderen Noordzee-bokking, dan vinden wij, dat oorspronkelijk in de Engelsche wet bepaald werd, dat alle bepalingen van de Arbeidswet buiten werking werden gesteld, niet alleen ten aanzien van de bereiding van haring tot bokking, maar ook ten aanzien van het spouwen, zouten en verpakken van den haring voor de verzending, waarbij toch geen nachtarbeid noodig is. Er werd toch gezegd, dat de Engelsche wet, de *Factory and workshop-act*, niet van toepassing zou zijn op *the preserving and curing of fish.* Dit geschiedde in 1871. En toen er in 1878 sprake van was om de personen, die betrokken waren bij de *preserving and curing of fish*, gestrenger te gaan attaqueeren met de wet, is er — niet onder de visschers — maar in het noorden van Engeland en in Schotland in de pers en in publieke meetings, onder de hoogere en lagere klassen, zulk eene enorme agitatie ontstaan, dat de Regeering haar opzet heeft moeten prijsgeven en dat in 1878 weder eene bepaling is opgenomen als volgt: „Nothing in this Act shall extend to the process of gutting, salting, and packing fish immediately upon ist arrival in the fishing boats." Eindelijk is men er bij de laatste revisie van de *Factory and workshop-act* in 1901 toe gekomen, toch dit bedrijf iets meer onder de Arbeidswet te brengen. Maar de bepaling, die nu gemaakt is, dus met volkomen kennis van zaken van het geheele bedrijf, houdt in: „The provisions of this Act as to period of employment, times for meals and holydays, shall not apply to young persons and women, engaged: (*a*) in processes in the preserving and curing of fish, which must be carried out immediately on the arrival of the fishing

boats in order to prevent the fish from being destroyed or spoiled." In het vorig jaar heeft men dus met volkomen kennis van zaken bepaald, dat niet alleen het speten, — dat wordt niet eens genoemd —, maar het geheele bedrijf, van het ontvangen van de visch af totdat zij naar de markt wordt gebracht om te worden afgeleverd, zal vallen buiten de bepalingen der Arbeidswet, wat betreft werkuren, schafttijden, arbeid op Zon- en feestdagen enz.

In Denemarken zijn alleen de jonge man en het jonge meisje van 18 jaren door de wet beschermd en in Noorwegen geldt hetzelfde.

Bij dien stand van zaken kwam het mij voor, dat ik onderzoek noodig had in ons eigen land, om te zien, of men hier anders zou kunnen te werk gaan. Aan wien dit onderzoek op te dragen? Men zegt wel, dat men de inspecteurs niet kan gelooven, maar wie moet ik dan wel gelooven? Had ik naar den heer Melchers moeten gaan en hem vragen: zoudt u een onderzoek willen instellen? Zou ik eenig recht gehad hebben om te zeggen, dat ik de inspecteurs niet kon gelooven, maar dat de heer Melchers iemand was, waar ik op aan kon? Levert een onder eede staand ambtenaar, geholpen door ambtelijke adviezen, geen waarborg meer? Ik wil dit niet aannemen. Men moet niet zeggen, dat de Minister de inspecteurs niet kan gelooven, want dan zou men moeten eindigen met zich niet te verzetten tegen het anarchisme. Het zou anarchisme zijn, van ambtelijke bescheiden, gesteund door gegevens en cijfers, geen gebruik te maken en af te gaan op losse mededeelingen, die men hier verkrijgt en die afkomstig zijn van enkele rookers. Toch doet het mij genoegen, dat het Nationaal Bureau van Vrouwenarbeid, dat ook de inspecteurs niet vertrouwde, zelf de zaak onderzocht, al deed het hiermede een overtolligen arbeid. Ik breng zelfs gaarne een woord van dank aan dat comité, omdat door zijn onderzoek de gegevens van de inspecteurs volkomen bewaarheid werden.

Met die gegevens voor oogen heb ik gemeend, dat wij dit bedrijf moesten ontheffen van den algemeenen regel der wet op dit punt; dat wij moesten trachten, door aanvankelijk minder te eischen, de executie van wat wij eischen door te zetten; dat wij dit telkens moesten uitzetten en uitbreiden, doch nooit meer eischen dan hetgeen werkelijk geëxecuteerd werd; en dat — hier geef ik tevens een antwoord aan den heer Van Löben Sels — we dit steeds nauwer en gestrenger moesten doen, totdat men, wanneer men zag, dat men niet verder kon, in de wet zelve de zaak kon regelen.

Het standpunt, zoo straks aangegeven door den heer Talma, die zeide: wanneer blijkt, dat toch nog nachtrust van vrouwen zou moeten

worden opgeofferd, moet die geheele industrie maar verdwijnen, — is een standpunt, dat ik niet mag innemen. In Duitschland, Engeland, en andere landen heeft men altoos begrepen, dat het beter is, dat er uit de kip enkele veertjes getrokken worden, dan dat de kip wordt geslacht en ophoudt eieren te leggen. Men heeft begrepen, dat vernietiging van een bedrijf of eene industrie niet alleen schade toebrengt aan hen, die aan het hoofd staan of er hun geld in hebben zitten, maar dat, wanneer men de eene industrie na de andere wegneemt, ten slotte het geheele volk verarmt, de arbeiders incluis. Wat heeft Duitschland niet gedaan, om er zijn kuiperijen boven op te krijgen? En hoe is niet, door hetgeen Duitschland voor de kuiperijen gedaan heeft, terwijl wij het aanzagen, bij ons te lande, niet alleen in de visschersdorpen maar ook in de steden, dit geheele bedrijf weggezonken en bijna vernietigd?

Hier wil ik ook nog een punt ter sprake brengen, dat evenzoo is gememoreerd, namelijk de verlenging van den algemeenen maatregel van bestuur, waarbij voor het vervaardigen van zijden netten aan jongens van 14 tot 16 jaar gelegenheid wordt gegeven, nachtarbeid te verrichten. Ik heb daarover in de Memorie van antwoord niet gesproken, omdat ik het eigenlijk eene zaak vond, die hier niet bij behoorde. Nu het echter hier ook weder ter sprake is gekomen, wil ik er toch een enkel woord van zeggen. Het vervaardigen van zijden vischnetten moet zeer snel geschieden, omdat de wijdte der mazen verschilt en de visschers, wanneer zij de netten noodig hebben, deze plotseling bestellen met opgave van de maat, maar tevens willen, dat zij onmiddellijk worden afgeleverd. In Duitschland wordt het vervaardigen dier zijden vischnetten sterk door de Regeering geprotegeerd. Het gevolg daarvan is, dat, waar wij geen inkomende rechten op de netten hebben, de fabrikanten in Duitschland, waar wel nachtarbeid geoorloofd is, ons eene concurrentie aandoen, die eenvoudig de geheele industrie vernietigen zou, wanneer niet maatregelen van Regeeringswege genomen werden. Onder de Ministeries-Tak van Poortvliet en Röell is ook de noodzakelijkheid daarvan ingezien en heeft men de exceptie toegelaten. En ik heb mijnerzijds gemeend, haar te moeten voordragen, omdat de fabrikanten in dit bedrijf het hunne hadden gedaan om te trachten jonge menschen op te leiden. Want wanneer men de vingers niet veel oefent, is het breien van zijden vischnetten niet mogelijk. Maar de ondervinding leerde, dat, wanneer zij een tijd lang de jongens hadden opgeleid en deze op een zekeren leeftijd kwamen, zij weg gingen omdat de verdiensten niet groot genoeg waren. De industrie zou dus vernietigd worden, of de exceptie moest worden gehandhaafd. Daarom heb ik gemeend, waar de wet

zulks toeliet, de exceptie te moeten toepassen, om de industrie te sparen.

Wat nu den nachtarbeid van vrouwen aangaat, zou ik hen, die zooveel vrouwennachtrust op hun geweten hebben, wel eens willen vragen, waaraan zij zelf schuldig zijn. Ik ken zeer veel vrouwen, die nachten lang zitten te werken, hetzij als student, hetzij als onderwijzeres, omdat zij worden gepijnigd door allerlei examens. Dat gebrek aan nachtrust voor die menschen is vrij wat erger dan het gebrek aan nachtrust, waarvan hier sprake is. Ook zou ik wel willen, dat de heeren er iets voor voelden, de mannen wat meer te bedenken, en ik zou hen willen vragen, in hoeverre de nachtrust van den man niet evengoed moet worden geëerbiedigd als die der vrouw. Ik behoef wel niet te zeggen, dat ieder gaarne 's morgens zijn courant op zijn tafel heeft, maar men vergete niet, dat aan elke courant, die men dan voor zich krijgt, een heele ploeg zetters en drukkers, administratie en redactie, niet enkele uren, maar den geheelen nacht bezig moeten zijn, en dat dit een arbeid is, die het hoofd, ja, den geheelen persoon, aanpakt op geheel andere wijze dan het speten gedurende die enkele uren de vrouw aangrijpt.

Op zich zelf is het ook mijn overtuiging, zooals ook de heer Talma zeide, dat wij te doen hebben met eene natuurwet in den mensch, welke maakt, dat de nachtrust voor hem het aangewezene en het gebodene is en dat hij werken moet overdag. Maar nu vervalle men ook niet weder in overdrijving. Ook de heer Talma zal niet willen, dat daarom alle schildwachten, alle nachtwachten, alle politie-agenten 's nachts gaan slapen. Ik geloof, dat de rust en veiligheid in zijn eigen woning dan minder groot zouden worden. Metterdaad heeft men met die natuurwet te rekenen, maar dezelfde God, die deze natuurwet in ons menschelijk leven heeft gelegd, is het ook, die in de natuur buiten ons gegeven heeft datgene, waaruit evengoed spreekt eene wet, door Hem daarin gelegd. Wanneer het er op aankomt, dan zien wij, dat in de maatschappij tegen de nachtrust van den mensch zich èn allerlei maatschappelijke verhoudingen èn ook vele zonden verzetten, en dat er gedurig eene poging uitgaat van het leven om ons heen om onze nachtrust te breken. Men leest dikwijls in de courant van eene danspartij en van eene bruiloft, die gehouden worden. Er zijn heel wat dames van de hoogere klasse, die vrij wat meer dan 4 à 10 malen in een jaar zoo eens een nacht zonder nachtrust doorbrengen, en nooit hoort men in de couranten, die het over deze zaak zoo druk hadden, de opmerking, dat het voor de nachtrust dier dames niet goed is. Juist waar zich in het leven een strijd ontwikkeld heeft, die onze nachtrust bedreigt, houd ik het voor den plicht van ieder persoon, voor zich

zelven — ik zou het aan alle professoren en alle studenten willen toeroepen, zich de nachtrust niet te laten breken en tegen dien verkeerden invloed te strijden — en van ieder hoofd van het gezin als zoodanig, toe te zien, dat in zijn huis de nachtrust behoorlijk kan genoten worden. Zoo houd ik het ook voor den plicht van de overheid, aangezien de individueele moreele strijd of de strijd in het gezin de zaak niet beslechten kan, *en mesure du possible* te zorgen, dat degenen, die tegen verbreking van de nachtrust strijden willen, den meest sterken steun van haar ontvangen. En wanneer het oogenblik kon bereikt worden, dat metterdaad op alle terrein de nachtrust, in de eerste plaats die van de vrouw, volledig en afdoend beschermd werd, zou ik dit achten een triumf van een zedelijk beginsel.

De algemeene maatregel van bestuur, die, wanneer dit ontwerp wet wordt, uitgevaardigd zal worden, zal dan ook geen andere strekking hebben dan welke ik zoo straks aangaf, n.l. om, bij tijdelijke verzwakking van de eischen, de uitvoering dier mindere eischen dan ook te verzekeren, en allengs door een strenger maken van die eischen het punt op te zoeken, waar eindelijk de overheid eene grens vindt, waar zij niet overheen gaan kan. Of die grens al niet dan bestaat, durf ik niet te zeggen. Naar mijn overtuiging kan de man even goed speten als de vrouw, en zoo er eene fout is in de Memorie van Antwoord, dan is het daar, waar gesproken wordt van de fijne hand der vischvrouwen. Wie wel eens op de vischmarkt gezien heeft hoe de kaak van de eene vrouw met de hand der andere in aanraking kan komen, heeft van de fijnheid dier hand niet al te diepen indruk gekregen. Maar de zaak is ook eene andere; het is niet de fijnheid, maar het is de soepelheid van de hand, waar het op aankomt. Iemand, die piano speelt, heeft zijn vingers geoefend om ze soepel te kunnen bewegen. Iemand, die dat niet gedaan heeft, heeft die lichte bewegelijkheid niet. En nu mag men over die vrouwen en haar handen nog zoo hard oordeelen, een feit is het, dat zij mazen, stoppen, breien, zoomen, rijgen en allerlei andere dingen met naald en draad doen, waartoe onze nu toch niet zóó grove en vereelte mannenhand niet in staat is. En waarom niet? Eenvoudig omdat onze vingers aan die soepelheid van beweging niet gewend zijn. De vraag is, of men een man daaraan kan wennen? Ja, zeer zeker. Men ziet het daaraan, dat men de pianisten volstrekt niet alleen onder de vrouwen vindt. In den regel, zou ik zelfs zeggen, is er niets, dat eene vrouw doet, of een man kan het beter. Degene, die een gewoon huishouden er op nahoudt, doet het met eene keukenmeid, maar wie zich een chef kan aanschaffen, weet, dat hij eene betere tafel krijgt, en voor zoo iemand betaalt men

soms 3 à 4000 gulden per jaar. En dat geldt niet alleen van de keuken, maar men ziet het op elk terrein. Zoo bespeurt men elders, hoe de *lady-tailors* meer en meer de *dames tailleuses* vervangen om voor de kleeding der dames te zorgen. De man kan dus ook het speten even goed en zelfs beter, maar op ééne voorwaarde, en deze is, dat hij zich in het vak van speten zóó voortdurend oefent, dat zijn vingers er de noodige soepelheid voor krijgen. Hierop komt het aan. Of het mogelijk zal zijn, van lieverlede een stel jonge mannen op te leiden, die daarvoor in vasten dienst zijn, zal de uitkomst moeten leeren. Maar op dit oogenblik zou men er niet in slagen. Het zou geen doel treffen, wanneer men nu bij voorbeeld een honderdtal mannen daarvoor uit Amsterdam liet komen, eenvoudig omdat deze mannen het met hun handen toch niet zouden kunnen doen. Ik weet niet, of de heeren wel eens een IJ-bokking hebben gezien en daarnaast een Noordzee-bokking. Als zij die beide soorten vergelijken, zullen zij zien, wat een teer, weibliches diertje zulk een IJ-bokking is, vergeleken bij den stevigen, fermen Noordzee-bokking; de huid is zoo week, dat, wanneer men daarmede niet met eene soepele hand weet om te gaan, er niets van terecht komt.

In die omstandigheden is het het voornemen der Regeering, in dien algemeenen maatregel van bestuur niet te gaan stellen eene zekere voorwaarde, die voor alle gemeenten op gelijken voet zal gelden, maar om, rekenende met de locale omstandigheden, de mogelijkheid van de faculteit, die hier gelaten wordt, te geven onder voorwaarden. Die voorwaarden zullen natuurlijk eerst gegeven worden voor een zekeren tijd — eene tijdsbepaling is eene voorwaarde; men kan, zonder een termijn te noemen, zelfs iets toestaan tot wederopzeggens toe — en, wanneer na afloop van dien termijn gebleken is, dat men iets verder kan gaan, zal men dat doen.

In verband hiermede zij het mij vergund, een woord te zeggen over het amendement, ingediend door de heeren Drucker c.s. Ik heb tegen dat amendement op zich zelf niets, want het staat eigenlijk reeds in de schriftelijke stukken. Daarin toch is gezegd, dat het in het plan lag, de geheele Arbeidswet onder handen te nemen en in de Troonrede is reeds aangekondigd, dat, waarschijnlijk nog in deze zitting, een ontwerp tot vervanging van die wet zal inkomen. Waar dit is eene inlassching in de bestaande wet, spreekt het vanzelf, dat, wanneer aan het slot van dat ontwerp wordt voorgesteld, de tegenwoordig geldende Arbeidswet in te trekken en vervallen te verklaren, ook deze bepaling vervalt. Zelfs hoop ik, dat de termijn, door de heeren in hun amendement

genoemd, niet zal worden bereikt. Voor de Regeering was het onnoodig, een termijn te stellen, en daarom kan ik het amendement niet overnemen, aangezien dit voorstel voor ons geen ander karakter draagt dan van een gansch tijdelijken maatregel. Wanneer wij dus, als Regeering, een termijn waren gaan stellen, zou dat tegenover de Staten-Generaal niet zeer beleefd zijn geweest, want dan zouden wij daarmede hebben te kennen gegeven, dat wij er op rekenden, dat de Staten-Generaal het straks in te dienen ontwerp vóór het einde van dien termijn zouden afdoen. Wil daarentegen op initiatief van de heeren Drucker c. s. de Kamer zeggen, dat zij zich daarvoor responsabel stelt, dan zal niets aangenamer voor de Regeering zijn dan die belofte later verwezenlijkt te zien. Wanneer het daarentegen zou moeten zijn, dat wij het amendement niet anders zouden kunnen aannemen dan op grond van de toelichting, door den heer Drucker daarvan gegeven, dan moet ik toch aan den geachten afgevaardigde en aan de Kamer de vraag doen, of het werkelijk wijs is gedacht, te zeggen: laten wij een tijdelijken maatregel nemen voor anderhalf jaar, want in dien tusschentijd zullen de toestanden zich wel zoo veranderd hebben, dat het bij het verloopen van dien termijn mogelijk zijn zal, de geheele wet weder uit te voeren. Het is mij van de voorstellers niet wel begrijpelijk, dat zij dat zouden meenen. Wanneer het hun ernstige bedoeling is, te zien, dat wij dit bedrijf in andere conditiën brengen en het zoover sturen, dat alle nachtarbeid, zoowel voor mannen als voor vrouwen, is uitgesloten, dan is een overgangstijdperk noodig. En hoe kan door de geachte voorstellers gedacht worden, dat de overgang in dezen korten termijn zou worden gerealiseerd? Wanneer dat de bedoeling van de heeren is, zooals door den heer Drucker is gezegd, dan zou ik niet anders kunnen verklaren, dan dat ik het een onmogelijk amendement vind. Maar wil men het nemen in den zin zooals ik straks zeide, — want ik hoop, dat dit ontwerp reeds vóór dien tijd zal zijn vervallen —, dan heb ik tegen het amendement geen bedenking.

Mijnheer de Voorzitter! Mij zijn nog eenige speciale vragen gedaan, waarop ik een antwoord wil trachten te geven. Er is mij gevraagd door den heer Drucker, hoe ik zonder protest in de Memorie van Antwoord had kunnen laten gaan datgene, wat daarin over de door sommigen gewenschte ontwikkeling der Arbeidswet voorkwam. Hij houde mij de opmerking ten goede, dat, waar in de Memorie staat, dat ik met dank aanneem hetgeen ter verdediging van het ontwerp gezegd is, er toch ook eene exceptie bij gemaakt is. Er staat volstrekt niet, dat ik dat *alles* aanneem. En wanneer de geachte spreker zich in den

toestand kan indenken van een Minister bij zulk een stuk en in de houding, die hij tegenover leden, die overigens zijn ontwerp steunen, moet aannemen, zal hij begrijpen, dat de uitdrukking, die daar voorkomt, eene zeer intensieve beteekenis heeft.

De geachte spreker heeft mij ook gevraagd, waarom ik ben gaan uitbreiden hetgeen aanvankelijk, ik meen in 1897, voorgesteld was door de inspecteurs, nl. om enkel te nemen de periode van 1 Maart tot einde April. Ik behoef niet op te merken, dat voor den termijn van October tot Maart van nachtrust in het ontwerp geen sprake is; het geldt eenvoudig de verlenging van den arbeidsduur tot 12 uur. Maar de uitbreiding, die thans gegeven is, wordt voorgesteld juist omdat de inspecteurs, thans beter op de hoogte van het bedrijf zijnde, geoordeeld hebben, dat ook van October tot Maart nà 9 uren visch aankomt, die men niet kan laten liggen.

De heer dr. De Visser heeft mij gevraagd, of het niet beter was, het voorgestelde niet als vierde, maar als derde lid in art. 5 in te lasschen, omdat toch in het tweede lid van de bedrijven wordt gesproken en in het derde lid van bijzondere omstandigheden, zoodat hij meende, dat het beter was, waar sprake was van het bedrijf, dit in te lasschen tusschen het tegenwoordige tweede en derde lid. Mijn antwoord is, dat wij dit zeer zeker hadden kunnen doen, omdat daarin metterdaad eene logische gedachte gelegen is. Maar in hetgeen de Regeering voorstelt ligt ook eene logische gedachte, namelijk om eerst datgene af te handelen, wat betrekking heeft op het werken tot middernacht en daarna datgene, wat over de schreef gaat en den nachtarbeid aangaat. De geachte afgevaardigde zal mij echter toegeven, dat dit geen quaestie is, die de zaak zelf beheerscht.

In de eerste plaats heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, of het voornemen bestond, de exceptie ook toe te passen op gemeenten, waar de Arbeidswet goed wordt uitgevoerd. Zonder in bepaalden zin te zeggen, dat ook in die gemeenten niet eens iets zou kunnen gebeuren, wat tot uitzondering aanleiding geeft, wil ik wel zeggen, dat het stellig de bedoeling is, nergens datgene, wat de volledige uitvoering belemmert, toe te laten, maar uitsluitend de goede uitvoering in gematigden vorm te bevorderen in gemeenten, waarin tot dusver de wet verkracht werd.

Hij heeft ook gevraagd, waarom wordt voorgesteld, alleen maar tot 2 uren 's nachts te werken. Ten onrechte heeft de heer Van der Zwaag gemeend, dat de heer De Visser daarmede bedoelde, meer toe te staan dan bij het wetsontwerp gegeven wordt. De heer De Visser bedoelde niet, langer werken toe te staan, maar verplaatsing van den werktijd, zonder

dien te onderbreken. Ik gevoel veel voor dat bezwaar. Het heeft ook mijns inziens meer voor, achter elkaar het werk af te doen en dan te gaan slapen, dan om te 2 uren 's nachts het werk af te breken, en dan om 4 uren 's morgens weer op te staan om het te hervatten. Het bezwaar er tegen ligt echter in het uitoefenen van contrôle. Hoe zal men controleeren, of de een niet langer dan van 1—3, de ander niet langer dan van 2—4 enz. arbeidt? Dit is metterdaad een onoverkomelijk bezwaar. Daarom meen ik, dat het beter is, het voorgestelde te handhaven.

De heer Van der Zwaag heeft er op gewezen, dat het geldelijk belang der speetsters zoo groot niet is; wanneer het maar 2 × 4 × 30 cent is, is dit slechts f 2,40. De geachte afgevaardigde verlieze niet uit het oog, dat, wanneer de speetsters tot de rookers zouden zeggen: wij willen 's nachts niet werken, de rookers zouden antwoorden: dan kunnen wij je niet gebruiken. Het geldt voor die menschen niet alleen het verlies van die f 2,40, maar van haar geheele positie als speetster. Die omstandigheid, dat de noodzakelijkheid, nachtarbeid toe te staan gedurende die 2 uren, slechts voorkomt 4, hoogstens 10 malen in een jaar, weegt bij mij zelfs zoo sterk, dat ik mij afgevraagd heb, of het teloorgaan van eene enkele vangst en het niet behoorlijk afwerken daarvan 4-malen 's jaars, metterdaad een zoo ernstig commercieel belang oplevert, dat daarvoor de wet duurzaam zal moeten wijken. Dit zeer ernstige punt kan echter eerst van lieverlede opgehelderd worden, wanneer aan den nachtdienst zoodanige bezwarende voorwaarden worden verbonden, dat daardoor reeds eene poging wordt aangewend, de rookers er zelf belang bij te doen hebben, van de permissie, hun gegeven, geen gebruik te maken. Wanneer de Kamer dit wetsontwerp mocht aannemen, zal daarvan het gevolg zijn, dat gelegenheid zal gegeven worden aan de overheid, krachtig op te treden en te onderzoeken, door welke maatregelen van lieverlede het bedrijf anders zal kunnen geleid worden, zóó, dat aan elke permissie, die gegeven wordt, zoodanige bezwaren verbonden zijn, dat hij, die er gebruik van maakt, zal moeten toonen, dat hij zelf er wat voor over heeft.

Handelingen, blz. 91—94.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb in de eerste plaats nog iets te antwoorden aan den heer Drucker aangaande het amendement. Ik wensch te verklaren, dat hij, door zijn nadere preciseering van de eerste toelichting, het voor de Regeering onmogelijk heeft gemaakt, met het amendement vrede te nemen. Wij kunnen niet op ons nemen de ver-

plichting, die daarin wordt uitgedrukt en die uit de aanneming van zijn amendement zou voortvloeien, dat met 1 Januari 1905 alle kans, voor goed en voor altijd, op eenige verzachting wordt weggenomen.

In de tweede plaats wil ik nog een kort antwoord geven aan den heer De Visser, die teruggekomen is op de vraag, of het niet mogelijk is, in plaats van de bepaling van 12—2 uur eene andere bepaling op te nemen, bij voorbeeld van 2 of 3 uur in een nacht. Ik moet herhalen, wat ik gezegd heb: hoewel ik veel gevoel voor het denkbeeld en erken, dat het in menig opzicht goed zou zijn, durf ik het toch niet aan, om de bijna onmogelijkheid van de contrôle. En het komt mij voor, dat, aangezien de strekking van de wet is, van lieverlede te zien, of wij deze industrie niet in de goede baan kunnen drijven, het goed is, in dit ontwerp zelf reeds een band aan te leggen, namelijk deze, dat de nachtarbeid zal gebonden zijn aan de bepaalde uren van 12—2.

Handelingen, blz. 101.

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1903: De Nieuwe Koers — Christelijke grondslagen — Christelijke Democratie — Het program van het Kabinet — De Speetwet — De Schoolquaestie. — De Idee van Coalitie — Bij eene Coalitie moet ieder tot inschikkelijkheid bereid zijn — Huismanskiesrecht, Vaccine, Doodstraf — Zijn andere coalitiën denkbaar? — Uitbreiding van het Kiesrecht — De gevaren en voordeelen van partij-programmata — Het Unie-rapport — De Leerplichtquaestie — Gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs — De bezwaren, die de regeling daarvan met zich brengt — De Gemeentefinantiën — Hoe de groote gemeenten huishouden — Werkeloosheid van het Kabinet — Het verzekeringswezen — Tariefsherziening — De heer Drucker bemerkt niets van den nieuwen koers — De heer Cort van der Linden lid van den Raad van State — Wat wil het Kabinet ter bevordering der Christelijke belangen doen? — De Speetwet — De sociaal-democraten lokken de democratische elementen van rechts — Twee stroomingen in de sociaal-democratie — De klassenstrijd — Marx of Christus?

UIT DE MEMORIE VAN ANTWOORD.

§ 1. Dat verscheidene leden der Kamer, en daaronder ook dezulken, die niet tot de medestanders van het Kabinet behooren, het ditmaal ongeraden keurden, over het algemeen Regeeringsbeleid in gedachtenwisseling te treden, is eene beslissing hunnerzijds, waarbij het Kabinet lijdelijk heeft te verkeeren. Dat door vele andere leden reeds aanstonds schriftelijk tot het aanknoopen van zulk eene wisseling van gedachten werd overgegaan, ontwaarde de Regeering met ingenomenheid. Niet alleen toch zal zij steeds bereid worden gevonden, om, voor zooverre de beschikbare tijd gedoogt, te dienen van antwoord, maar zij deelt ook in de meening van die leden der Kamer, die van oordeel bleken, dat een Kabinet, om veerkrachtig te blijven, wel doet met voeling te blijven houden met de parlementaire meerderheid, waarop het steunt. Voor een coalitie-Kabinet, niet gerugsteund door eene homogene Kamer-meerderheid, klemt dit te meer.

In de eerste plaats hief, blijkens het Voorloopig Verslag, tweeërlei groep in de afdeelingen klachte aan over het tot dusver weinig uitkomen van het Christelijk karakter van het Kabinet. Tusschen beide groepen mocht schakeering bestaan in de wijze, waarop deze bedenking geuit werd, zakelijk was ze van den kant van beide groepen één. Vermoed

mag, dat het aldus geopperd bezwaar voortkomt uit eene minder juiste opvatting, die men zich van het optreden van een Kabinet uit de Christelijke partijen gevormd had. Het schijnt, alsof men eigen bestrijding van de Christelijke partijen op politiek gebied in hoofdzaak gerechtvaardigd achtte door de vrees, dat haar optreden in het bewind zich zou kenmerken door een overhaast omwenden van het roer van Staat in confessioneele richting; iets waarvan het noodzakelijk gevolg dan zou zijn geweest, dat zij, die andere overtuiging waren toegedaan, zich in hun burgervrijheid, zoo al niet verkort, dan toch belemmerd zouden zien. Dit nu berust op misverstand. De Christelijke partijen hier te lande traden bij de stembus niet confessioneel op, en het Kabinet was van meet af van oordeel, dat in een land met eene gemengde bevolking van zeer uiteenloopende levensbeschouwing zij, die tijdelijk op de Regeermacht den sterksten invloed oefenen, voor zoover hunne overtuiging slechts even toelaat, alles te vermijden hebben wat andere groepen ergeren of drukken zou. Zulk een druk is vroeger ontegenzeggelijk door andere groepen op de Christelijke meerderheid van het volk uitgeoefend, en deswege verheelde het Kabinet zijn voornemen niet, om, met name door vrijmaking van het onderwijs, aan wat van dien druk nog overbleef een einde te maken; maar zorgvuldig hoopt het er zich voor te wachten, alsnu zelf te gaan doen, wat in anderen werd afgekeurd. Zelfs mag in het kenbaar gemaakt voornemen, eene herziening van de Zondagswet aan de orde te stellen, op zich zelf nog geen specifiek Christelijk bedoelen worden gezien. Mannen van allerlei richting dringen hierop aan. De afzondering van een periodiek terugkeerenden dag voor hoogere doeleinden is een verschijnsel, dat even zoo onder Joden en Mahomedanen gevonden wordt, en dat zelfs aan Heidensche volkeren niet ten eenenmale vreemd is. Alleen de keuze van den dag, en hetgeen daaruit voortvloeit, drukt hierop het Christelijk stempel. Ook de verwijzing naar plaats gehad hebbende benoemingen is hier te onpas. Die verwijzing zou alleen dan zin hebben, indien het Kabinet oordeelde, dat alleen mannen van positief-Christelijke belijdenis tot verantwoordelijke Staatsbetrekkingen te benoemen waren, en deswege elke van die Christelijke belijdenis afwijkende overtuiging als *civil disability* in rekening bracht. De gedane voordrachten voor benoemingen bewijzen daarentegen, dat het Kabinet dit standpunt *niet* inneemt, maar het geraden acht, van de door God in het nationale leven beschikbaar gestelde krachten en talenten ten besten bate van het gemeenschappelijk vaderland partij te trekken. Alleen in zooverre konden gedane benoemingen de aandacht trekken, dat thans meer dan vroeger óók

mannen van anderen huize in aanmerking kwamen. Wel verre echter van hierin confessioneele bevoorrechting te zien, acht het Kabinet hierdoor een weg te betreden, dien het verwacht, dat ook in de toekomst geëffend zal blijven. En waar ten slotte als poover blijk van het Christelijk karakter van het Kabinet verwezen werd naar hetgeen plaats greep met betrekking tot 31 Augustus, zoo mag het Kabinet niet anders veronderstellen, of een Ministerie van andere richting zou even bereidwillig zijn gevonden, om, waar het de herdenking van een geboortedag, en alzoo eene persoonlijke aangelegenheid betrof, Hare Majesteit de Koningin in de regeling dezer aangelegenheid ter wille te zijn. Intusschen worde hieruit evenmin afgeleid, dat het Kabinet de Christelijke beginselen zou opvatten in den zin, waarin dit op bladz. 3 van het Voorloopig Verslag aan het slot van de tweede alinea geschiedt. Daar toch wordt verklaard, dat het vorige Kabinet „Christelijke beginselen gehuldigd heeft, in zooverre het getracht heeft in zijne voorstellen en maatregelen zooveel mogelijk *naastenliefde* in practijk te brengen". Het gulden gebod: „Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven", is niet voor het eerst van den Christus herkomstig, maar werd reeds gevonden in Leviticus XIX: 18. Als treffend voorbeeld van naastenliefde wees de Christus zelfs niet op één zijner volgelingen, maar op een Samaritaan, die als zoodanig geheel buiten den Israëlietischen kring stond. Wie zal ook thans ontkennen, dat de regel der naastenliefde evenzoo door wijsgeeren en zedemeesters, die openlijk met de belijdenis van den Christus braken, op den voorgrond is gesteld? Of wie zal weerspreken, dat in de practijk des levens deze regel door verwerpers van den Christus vaak schitterend beoefend wordt, soms zelfs menigen belijder van den Christus tot beschaming? Waar dan nog bijkomt, dat de Overheid, in wier roeping het ligt, dwang, en vaak hoogst onaangenamen dwang uit te oefenen, door het karakter van haar ambt zelf er vaak in verhinderd is, zich als richtsnoer een regel te kiezen, die alleen tusschen private personen zijn hoogen eisch in volstrekten zin kan doen gelden. Al wordt dus allerminst ontkend, dat de naastenliefde tot dusver onder de gedoopte natiën haar rijkste triomfen vierde, en dat hare beoefening door het Christelijk geloof ongemeen bevorderd werd, nooit kan ze *het* onderscheidend Christelijk beginsel van Staatsbeleid zijn. Uit het opgemerkte blijkt opnieuw, hoe uiterst moeilijk het is, voor wie in de overtuiging der Christelijke partijen niet deelt, zich omtrent die overtuiging, en de strekking van die overtuiging voor het Staatsbeleid, een juist denkbeeld te vormen. De wortel van een plant valt gemeenlijk niet in het oog, en de beginselen van iemands overtuiging zijn in hun

kiem veelal alleen voor den kenner zichtbaar. Bij het begrootingsdebat ten vorigen jare is er dan ook, met bekende beeldspraak, op gewezen, hoe het de toeleg van het Kabinet zou zijn, om het Evangelie-zout, waarvan Da Costa zong, zoo weinig doenlijk afgezonderd bij de gereede spijs aan te bieden, maar het zóó in die spijs te mengen, dat wie at nauwelijks zout proefde. Dit zou niet mogelijk zijn, indien het Kabinet onze staatsinrichting reeds geheel ontkerstend had gevonden, maar dit was zoo weinig het geval, dat de oude Christelijke traditiën in ons staatswezen nog steeds zelfs overwegenden invloed oefenen. Het hoofd van den Staat verklaart nog altijd te regeeren bij de gratie Gods; elk wetsontwerp, dat bij de Staten-Generaal inkomt, wordt nog steeds ingediend met eene bede tot God; in de Troonrede werd nog bijna onveranderlijk op de afhankelijkheid van Hooger bestel gewezen; de Kerk van Christus wordt in hare verschillende vormen nog door den Staat geëerd; Christelijke feestdagen worden nog algemeen erkend; veel van de Christelijke traditie werkt nog na in de hooge beteekenis, aan het huwelijk gehecht, in de handhaving van het ouderlijk gezag, en in de prijsstelling op publieke eerbaarheid; en al is het op enkele punten reeds gelukt, trekken van het Christelijk volksbeeld uit het verleden te doen verbleeken, en al dreigde dit noodlottig proces door te gaan, toch is de macht van het Christendom in den boezem der natie nog altoos zóó overwegend gebleken, dat meer dan één Kabinet, dat aan anti-clericale neiging niet altoos weerstand bood, toch ten slotte op meer dan één punt voor de nawerking van het verleden is gezwicht. Mede hierdoor verklaart het zich, dat de tegenstellingen, voor welker scherp uitkomen men blijkbaar beducht was, niet in die mate zich vertoonden. Ook afgezien van de *neutrale zône*, die onloochenbaar bestaat, durft het Kabinet dan ook hope koesteren, dat het niet op te fellen weerstand zal stuiten, indien het reeds in dit zittingsjaar door een voorstel tot meerdere vrijmaking van het hooger en middelbaar onderwijs eene poging waagt, om wat aan het behoud van het Christelijk karakter der natie afbreuk deed, geleidelijk te verwijderen. Het zou voor het Kabinet althans eene teleurstelling zijn, indien de klacht, nu over te geringe dosis Christelijkheid aangeheven, alsdan door eene klachte over te geprononceerd Christelijk karakter vervangen werd.

Nog een kort woord zij hieraan toegevoegd met opzicht tot de vier bijzondere punten, op bladz. 1 van het Voorloopig Verslag aangevoerd, waaruit zou moeten blijken, dat het Kabinet zijn Christelijk karakter verloochent. Gewezen wordt op de Zondagswet, het onderzoek naar het vaderschap, de vrijmaking van het lager onderwijs en den accijns

op het gedistilleerd. Aan de drie eerste punten behoeft nauwelijks een woord gespild te worden. Aan het Kabinet althans is niet bekend, dat het ontwerpen van een vast werkplan, volgens hetwelk men zich voorstelt, niet voor één jaar opeen te hoopen, wat alleen in geregelde orde over een aantal jaren af te werken is, ooit als verloochening van wat niet onder de eerst gekozen nummers voorkwam, gebrandmerkt is. Daarom alleen een woord over den accijns op het gedistilleerd, die naar het heet eene „belasting op zonde" zou zijn en die uit dien hoofde ware af te keuren, vermits de Staat immers uit zonde geen profijt mag trekken. Wie zich zoo uitliet, zal, mits hij consequent zij, moeten aandringen op het onverwijld indienen van een voorstel van wet, om geheel den accijns op het gedistilleerd af te schaffen. Is toch heffing van dien accijns ongeoorloofd, dan moet niet alleen het verhoogen ervan worden tegengestaan, maar het heffen zelf worden gestuit. Doch de stelling zelve is onjuist, en wel onjuist in haar beide deelen. Het is niet zoo, dat de Overheid uit zonde geen profijt mag trekken. Uit zonde int de Overheid geld bij elke boete, die betaald wordt. Onder Israël gold wat van schuld- en zondoffer overbleef zelfs als inkomste der priesters. Evenmin gaat het aan, het gebruik van sterken drank op zich zelf als zonde te stempelen. De zonde schuilt ook hier niet in het gebruik, maar in het misbruik, en zij, die tot geheelonthouding manen, en hier zelve in voorgaan, bedoelen allerminst een protest tegen den apostolischen regel, dat, „alle schepsel goed is, en dat er niets verwerpelijk is, met dankzegging genomen zijnde", maar trachten door *zakelijk* protest tegen eene heerschende zonde anderen van de slavernij dier zonde te redden. Hunne onthouding strekt zich dan ook evenzoo uit tot het gebruik van wijn, bier enz., zonder dat iemand beweren zal, dat een recht op wijn als zoodanig een recht op zonde zou wezen.

Homogeniteit op politiek gebied kan nooit beteekenen, en heeft nooit beteekend, dat de leden eener staatkundige partij op elk afgeleid punt tot dezelfde conclusie kwamen. Bij het speetontwerp hing veel van de appreciatie der feiten af, en eene staatkundige partij, die zelfs in de appreciatie der feiten steeds van één gevoelen bleek, zou het levensteeken missen en in het teeken van den marionet komen te staan. Maar ook buiten appreciatie van feiten is er hier te lande niet ééne staatkundige partij, die bij de toepassing van hare beginselen niet tot geschakeerde uitkomsten geraakte, of ook bij de mate van toepassing geen graad verschil onder hare leden vond. Dat dit evenzoo het geval is bij de Christelijke partijen, bewijst uit dien hoofde tegen hare wezenlijke homogeniteit niets, maar toont alleen, dat zulk verschil van gevoelen in de

afgeleide toepassing, als van het bestaan eener staatkundige partij onafscheidelijk is, ook bij haar voorkomt. Dat de leden van de Roomsch-Katholieke Staatspartij door steun te geven aan het pantserschip hun program zouden verloochend hebben, zou alleen dan waar zijn, indien het voorstel tot het bouwen van dit schip eene poging tot „opdrijving van militaire uitgaven" ware geweest en niet eene noodzakelijke voorziening, die niet achterwege kon blijven, voor zoover men althans bedoelde, met de landsverdediging ernst te maken. Vreemd is het zelfs, in dat zelfde Voorloopig Verslag op dezelfde tweede bladzijde achtereenvolgens te lezen, èn dat de conservatieve neiging van dit Kabinet zich o.m. verried in de zorg voor een nieuw pantserschip, en dat deze conservatieve neiging het natuurlijk gevolg is daarvan, dat het „den steun van de Roomsch-Katholieke partij niet kan missen"; èn dat deze zelfde partij door voor het pantserschip te stemmen haar program zou verloochend hebben. Slechts op één punt bespreekt het Voorloopig Verslag dan ook een principieel verschil, dat hier in aanmerking komt. Het bleek, dat er in het Kabinet en onder de leden der meerderheid geen geheel identiek gevoelen bestaat over de vraag, of het toepassen van de doodstraf al dan niet, behalve het *recht*, ook de *plicht* der Overheid is. Ware dan ook het Kabinet opgetreden met de bewering, dat het een homogeen Ministerie was, zoo zou dit punt hier nadere toelichting eischen. Nu daarentegen het Kabinet zich terstond en onverbloemd niet als homogeen, maar als coalitie-Kabinet heeft aangediend, kan met de constateering van dit verschil van gevoelen worden volstaan. Dit zou niet zoo zijn, indien het Kabinet ook invoering van een nieuw Strafwetboek in zijn propram had geschreven, maar dit juist deed het niet. Hetzelfde geldt van de Kamermeerderheid, waarop het Kabinet steunt: ook deze dient zich aan niet als vormend ééne partij, maar als samengesteld uit onderscheidene partijen, van welke het bekend is, dat ze afwijkende programmata bij de stembus voorstonden. Zoolang er zich onder de overige Staatspartijen geen enkele aanmeldt, die, zonder coalitie, alleen uit eigen mannen eene meerderheid kan vormen, valt niet in te zien, waarom die andere partijen wel, en de Christelijke partijen niet tot het samenstellen van eene aldus gemengde meerderheid in constitutioneelen zin gerechtigd zouden zijn.

De klacht over „conservatieve neiging" en over hiermede samenhangende „bestrijding van democratische denkbeelden", vindt hare waardebepaling in de zeer uiteenloopende beteekenis, die aan de uitdrukkingen „conservatief" en „democratisch" gehecht wordt. De anarchist, die niet enkel in alle staatkundige regeling, maar ook in maatschappelijke

organisatie den kanker der menschelijke samenleving ziet, veroordeelt den sociaal-democraat, die althans nog zekere maatschappelijke orde wil conserveeren, als jammerlijk conservatief. De sociaal-democraat ergert zich aan de conservatieve neiging van den vrijzinnig-democraat, die het privaat bezit nog durft verdedigen. Op die lijn voortgaande drukt de vrijzinnig-democraat het brandmerk van conservatief op den liberaal, die tegenover te ver gevorderde staatsbemoeiing de rechten van het individu wil conserveeren. En ten slotte vinden alle genoemde richtingen een al te conservatieven bijsmaak aan de Christelijke partijen van allerlei formatie, niet het minst omdat deze hierin overeenstemmen, dat zij op het behoud van Christelijke traditiën prijsstellen. Niet anders staat het met de uitdrukking „democratisch". Op bladz. 3 van het Voorloopig Verslag bovenaan, vindt men den wensch uitgesproken, dat herziening van „het kiesrecht den invloed *van het volk* op de vertegenwoordiging moge versterken". Onder *volk* kan hier blijkens den samenhang niet anders verstaan worden dan de klasse der werklieden. Zoo erlangt „democratisch" de beteekenis, dat de heerschappij in het land aan de arbeidende klasse moet worden verzekerd, en natuurlijk valt het betoog dan licht, dat dit Kabinet in dien zin noch democratisch is, noch zijn wil. De Grieken, aan wier spraakgebruik deze en andere termen ontleend zijn, noemden den aldus bedoelden staat van zaken niet een *democratische*, maar een *ochlocratische*. De Minister van Binnenlandsche Zaken, tegen wiens beleid bovenbedoeide klacht met name gericht werd, heeft dan ook, hijzij als publicist, hetzij als Kamerlid, nooit eene andere beteekenis van het begrip democratisch aanvaard, dan zulk eene, waarbij het woord *demos (volk)* zijn eenig juisten zin behield, en in casu bedoelde „het Nederlandsche volk in al zijn rangen en standen, als één organisch geheel genomen". Bovendien is er steeds door hem op gewezen, dat hij weigerde, zich te laten inlijven bij de overige partijen of groepen, die zich hier te lande als democratisch aandienden, en dat hij voor een Christelijken Staat als den onzen nooit anders dan eene christelijk-democratische richting aanbevelenswaardig keurde. Zoo sprak hij in de zitting der Tweede Kamer van 4 Mei 1899 blijkens bladz. 989 van de *Handelingen* van dat jaar in dezer voege: „Ik ben altijd democraat geweest en als een *Christen-democraat* hoop ik te sterven. Maar ik laat de bepaling van wat *democraat* is daarbij niet aan den heer Troelstra over. Immers bestaat er tusschen hem en mij ten deze tweeërlei verschil. Ten eerste, dat *demos* d.i. volk, voor mij beteekent *het geheele volk in al zijn rangen, klassen en standen*, en dat de heer Troelstra als hij van demos spreekt, altijd bedoelt het volk *der arbeiders*. En in

de tweede plaats verstaat de heer Troelstra onder democratisch een streven uitsluitend naar verbetering van den *stoffelijken* welstand van *ééne* klasse, terwijl een *Christen-democraat* daarentegen den mensch neemt naar *ziel* en *lichaam* saâm en niet eenzijdig alleen de zorg voor de ziel bedoelt, noch ook alleen, en even eenzijdig, de zorg alleen voor het lichaam, maar dat hij voor den *geheelen* mensch, naar ziel en naar lichaam beide, de voorwaarden van zijne volle ontwikkeling wil helpen verwezenlijken. Daarom is het, dat wij, anti-revolutionairen, niet anders kunnen staan dan op het standpunt, ingenomen in verscheidene constitutiën van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in wier *preamble*, ook al wordt zelfs het bestuur der Staten door de burgers zelve gekozen, zoo schoon beleden wordt: *As the Lord has given us the power to choose our own magistrates.* Die belijdenis, dat welk recht men ook mag uitoefenen, men dit altoos van God ontvangen heeft, is de belijdenis van elk goed anti-revolutionair, en het is daarom, dat ik ook mijnerzijds niet anders dan tegen deze motie mijn stem zal kunnen uitbrengen.". Wie, zelf anderes geestes zijnde, hem voorstelt als verloochende hij thans wat hij als Kamerlid voorstond, deert alzoo niet de continuïteit van zijn politieke gedragslijn, maar eigen geheugen of eigen onderscheidingsvermogen. Duidelijk blijkt dit uit de hoop, eveneens op bladz. 3, bovenaan, uitgesproken, dat „de democratische elementen onder de der Regeering bevriende meerderheid.... zich ten slotte zouden leenen" tot „samenwerking van de verschillende democratische elementen van alle richtingen", eene samenwerking, blijkens hetgeen er op volgt, bedoeld in algemeenen zin. Gesteld wordt toch, dat „samenwerking op politiek gebied", geen „bezwaar" behoeft te vinden in „verschil van meening over quaesties van geloof." Daargelaten, nu dat het tijdelijk samengaan in 1894 van het meerendeel van eene der christelijke partijen met de toemalige „vooruitstrevende liberalen" uitsluitend een concreet wetsontwerp gold, en ook zoo nog voor deze christelijke partij èn bij de stembus èn in de Kamer niets dan bittere teleurstelling heeft opgeleverd, wordt in bedoelde stelling ten eenenmale voorbijgezien, dat wie democratisch gezind als Christen is, de beginselen zelf van zijn staatsrecht, voor wat het gezag en de overheid, voor wat het recht en de volksvrijheden aangaat, juist aan den inhoud van zijn geloof ontleent. Bovendien is samenwerking van de christelijk-democratisch gezinden met de overige democratische elementen hier blijkbaar bedoeld als samenwerking óók met de socialisten van alle gading, terwijl het toch vaststaat, dat voor mannen van Christelijke belijdenis saamwerking zelfs met de sociaal-democraten volkomen met verloochening van hun Christelijke belijdenis gelijk zou staan.

In verband hiermede zij hier de conclusie gewraakt, die ten onrechte door onvolledig citaat afgeleid is uit wat de Minister van Binnenlandsche Zaken in de zitting van 1 October jl. over de door hem afgewezen *steeplechase* met sociaal- en vrijzinnig-democraten gezegd heeft. Tot tweemaal toe, op bladz. 2 en 3 van het Voorloopig Verslag, wordt hierop gewezen, als bewijs, dat „in het belang der kleine luyden weinig van dit Kabinet te verwachten zou zijn", of, gelijk het op bladz. 3 heet, „dat de belangstelling van het Kabinet in sociale hervormingen vooralsnog niet warm schijnt te zijn." Intusschen was het trekken van deze conclusie alleen mogelijk, door weg te laten, wat genoemde Minister er terstond, blijkens het geheel onveranderd stenogram, op liet volgen toen hij aldus voortging: „Ik ben overtuigd, dat de lijn, voortkomende uit mijn beginselen, afwijkt van die welke voortkomt uit de hunne, en, wanneer men zich beweegt langs divergeerende lijnen, is elke *steeplechase* vanzelf uitgesloten." (*Handelingen*, bladz. 91, 1ste kolom.) Eene tegenstelling die duidelijk werd aangegeven als haren oorsprong vindende in het zich bewegen *langs verschillende lijnen*, werd alzoo in het Voorloopig Verslag tot tweemalen, geheel in strijd met het gesprokene, opgevat als te verklaren zijnde uit verschil in *snelheid van tempo.* Vraagt men, wat dan tot deze verklaring noopte, zoo zij geantwoord, dat gevaar gezien werd in het op oeconomisch gebied tegen elkander opbieden van de verschillende partijen om het doen van het hoogste bod, een schier bij elke stembus terugkeerend bedenkelijk spel. De sociaal-democratische woordvoerders bieden dan geregeld zeg honderd, de vrijzinnig-democraten tachtig, de vooruitstrevende liberalen zestig enz. Aldus blijft de leiding bij de sociaal-democratie. Wie achter hen aankomt wordt als minderwaardig beschouwd, en alleen wie hen poogt in te halen, heet de echte volksvriend. Hierdoor misleid begon een enkele ook in Christelijke kringen aan zulk opbod mee te doen, en voelde zich dan gedrukt en belemmerd, indien hij bevond, hoe hij telkens door de sociaal-democratische woordvoerders overtroefd werd. Deze gewaarwording blijft daarentegen ten eenenmale vreemd aan wie let op het verschil van lijn, waarlangs men zich beiderzijds beweegt; en ten einde duidelijk te doen uitkomen, dat althans het Kabinet dit verschil geen oogenblik uit het oog wenscht te verliezen, scheen het bij het destijds tegen het Kabinet uitgespeelde doctrinarisme allerminst overtollig, hierop in woorden, die onbedoeld van haken voorzien bleken, de aandacht te vestigen.

Er komt bij, dat al zulk afwegen van het percentage conservatisme, dat men, in tegenstelling met eigen democratische neiging, bij het Kabinet op het spoor meende te zijn, tegenover een Kabinet, dat zich van meet

af als coalitie-Kabinet aandiende, en aandienen moest, zich zelf oordeelt. Zulk een Kabinet komt tot stand door samenwerking van mannen, tot onderscheidene richting behoorende, kan uit dien hoofde niet homogeen zijn, en mag niet anders beoordeeld worden dan naar zijn regeeringsprogram en naar de wijze, waarop het dit program tot uitvoering brengt. Dit program gaf het Kabinet in de Troonrede van het vorig jaar. Kan nu gezegd worden, dat in dit program de noodzakelijkheid, sociale hervormingen tot stand te brengen, miskend werd? Was de opsomming van wat als eisch werd gesteld arm en karig? Werd niet terecht de vrijmaking van het onderwijs en zoo menig ander niet stoffelijk belang onder de sociale hervormingen opgenomen? Hiertegen richt zich de aanval dan ook niet; hij poogt kracht te ontleenen aan het vermijden van herhaling in de Troonrede van dit jaar, en vooral aan wat door het Kabinet gedaan werd of ongedaan bleef. De Troonrede van een nieuw opgetreden Kabinet draagt uiteraard een *algemeen karakter*, en trekt de hoofdlijnen van het plan, dat het zich voorstelt, mits voldoende werktijd worde gelaten, te verwezenlijken. De Troonrede daarentegen van het daaropvolgend jaar moet *concreet* zijn, en mag alleen datgene aankondigen, waarvan men, overhoopte omstandigheden nu daargelaten, voorziet, dat het in den loop van dit jaar de Staten-Generaal zal kunnen bereiken. Daaronder nu kwam als sociale hervorming (altoos deze uitdrukking genomen in den geest der eerste Troonrede) voor: de vrijmaking van het hooger onderwijs, de vrijmaking van het middelbaar onderwijs, de bevordering van het technisch onderwijs, de nieuwe arbeidswet, de regeling van het arbeidscontract, en de pensioneering van onderwijzers, hunne weduwen en weezen. Is dit weinig, zoo men rekent met het feit, dat de Departementen, die hiervoor moeten opkomen, het eerste jaar zich belast zagen met de zoo tijdroovende werzaamheden, vereischt voor de invoering van de Militiewet, van de Gezondheidswet, van de Woningwet en vooral van de Ongevallenwet, daargelaten nu nog de tijd, die door de Militaire strafwetten en de Beroepswet geroofd werd? Vergeet men dan, dat een Minister ook belast is met een zeer uitgebreid bestuur en eene zeer omvangrijke administratie, die van zijn Departement uitgaat, en dat de uitvoering van genoemde wetten ook op den tijd van zijne ambtenaren breed beslag heeft gelegd? En zoo niet, hoe kan dan een lid der Kamer, dat zich ook maar eenige voorstelling vormt van de moeilijkheid, aan de voorbereiding van belangrijke wetsontwerpen verbonden, in ernst volhouden, dat het mogelijk ware geweest, nu reeds de verzekering tegen ongevallen mede voor de zeevisscherij en den landbouw, de verzekering in geval

van krankheid, en die voor invaliditeit en ouderdom, als in dit zittingjaar aan de orde komend, toe te zeggen? Om een enkel voorbeeld te nemen: alvorens vast te stellen, op welke wijze een wetsontwerp voor de ziekteverzekering zou zijn op te maken, diende toch onderzocht, hoe het op dit oogenblik met deze verzekering in het land stond, zoowel om te beoordeelen, of ingrijping van Staatswege gerechtvaardigd zou zijn, als om den maatstaf te kennen, die zou zijn aan te leggen. Welk eene beslommering zulk een onderzoek met zich brengt, mete men af naar het feit, dat 2500 opgaven inkwamen. Dat dit inkomen langzaam ging, spreekt vanzelf, daar men afhing van ieders goedvinden en navragen moest als de inlichtingen of uitbleven of onvolledig waren. En toch kon eerst daarna uit deze massa, door geregelde sorteering en saamlezing van gegevens, het nu verkregen tabellarisch overzicht worden opgemaakt.

Van ander gehalte zijn de opmerkingen, in dit verband op bladz. 3 van het Voorloopig Verslag voorkomende. Daar wordt er op gewezen, dat verschillende ontwerpen van het vorig Kabinet, voor een deel tot de neutrale zône behoorend, zoo het heet „gereed lagen", en wellicht met niet te veel moeite voor nieuwe indiening in gereedheid waren te brengen geweest. Genoemd werden o. m. het wetsontwerp rakende de verzekering tegen invaliditeit en ouderdom en de Armenwet. Wat het eerste ontwerp betreft, zij hier medegedeeld, dat het in den ingewikkelden, zwaar verduwbaren vorm, waarin het gereed lag, niet voldeed, te beperkt van opvatting scheen, en op de leest van eene hoogere bijdrage van Staatswege zou zijn om te werken. Hierbij echter is men juist om de geslotenheid van het stelsel van het ontwerp op zoovele moeilijkheden gestuit, dat eene geheel nieuwe bewerking, ten deele op nieuwe berekeningen steunende, noodzakelijk bleek. Daaraan is men thans doende. En wat de Armenwet betreft was het gereed liggend ontwerp voor dit Kabinet principieel onbruikbaar, en diende vooraf vastgesteld, op wat wijs de ziekte- en invaliditeits-verzekering zou zijn in te richten, alvorens beslist kon worden, of de indiening van eene nieuwe Armenwet hierop al dan niet wachten moest. Thans is de overtuiging verkregen, dat dit niet noodzakelijk is, en is een nieuw ontwerp in studie. Nog andere niet in de Troonrede genoemde ontwerpen zijn in behandeling, waarvan er meer dan één vermoedelijk nog dit jaar de Kamer bereiken zal, o. m. dat op de waterreiniging en dat ter uitvoering van art. 96, 2de lid, der Grondwet. Het wetsontwerp op de bevloeiingen is reeds aangekondigd. Dat op de zoetwatervischerij zal volgen. De veronderstelling, op bladz. 3 onderaan geuit, dat van de indiening van een voorstel tot herziening van de Zondagswet vooralsnog geen sprake zou

zijn, mag het Kabinet, bij alle waardeering van de heusche bejegening, die het van de leden, in de laatste alinea op deze bladzijde aan het woord, ten deel viel, niet bevestigen. Ook dit wetsontwerp is in voorbereiding, en zal vermoedelijk in de volgende Troonrede kunnen worden aangekondigd.

Tot de Speetwet wenscht het Kabinet voorts het zwijgen te doen. Dat de oppositie tegen deze wet in gansch onbillijke overdrijving verliep, is thans wel aan geen twijfel meer onderhevig. Het gold *twee* uren nachtarbeid voor een 600 vrouwen gedurende *vier*, hoogstens *tien* nachten, d.i. acht à twintig uren in een geheel jaar. De Regeering mocht hier niet uit den weg gaan voor een van de realiteit losgemaakt doctrinarisme. Het gezag der wet eischte de indiening van het wetsontwerp, want letterlijk gold hier, wat Thorbecke in dezer voege kernachtig uitsprak: „Het is een der kwade gevolgen van wetten,... die belemmering zijn in stede van beginsel, dat zij den echten zin voor wettige waarheid vervalschen". *(Aant. op de Grondwet*, 2de ed., bladz. 50.) Ook is het niet juist, dat de Regeering zou verklaard hebben, dat de belangen van het bedrijf niet mochten achterstaan, waar het de bescherming der werklieden gold. Gesproken was niet van het *achterstaan* der belangen van het bedrijf, maar van *vernietiging* van het bedrijf zelf. In geen enkel land verzekert de wet, zelfs niet aan bewerksters van gewonen bokking, nachtrust, terwijl hier alleen de exceptie was gemaakt voor een fijn soort visch, die nergens elders voorkomt. En al is het waar, dat in Pruisen de Minister niet voetstoots toegaf aan het verzoek van den Regeeringspresident in Stralsond, zoo zij toch tweeërlei niet vergeten. 1°. Dat deze Regeeringspresident verlof van nachtarbeid vroeg voor *alle* vrouwen zonder onderscheid, die zich met het rooken, het braden, het marineeren enz. van allerlei vischsoorten bezighielden, en dat hij eene verbreking van de nachtrust vroeg, die *tien* uren per etmaal maandenlang kon aanhouden. En 2°. dat de Minister er wel bedenking tegen had, maar toch volstrekt de zaak niet als afgedaan beschouwde, en deswege aan de Regeeringspresidenten in Königsbergen, Dantzig, Köslin, Stettin, Schleswig, Stade en Aurich deze drie vragen ter beantwoording toezond: *a.* welke vischconserveerfabrieken (rookerijen, braderijen, marineerfabrieken enz.) zijn bij u voorhanden, en hoeveel mannen en vrouwen en jeugdige personen zijn daarin werkzaam; *b.* in hoeverre zijn de thans geldende bepalingen op wezenlijke moeilijkheden gestuit; en *c.* in hoeverre schijnt eene wijziging van deze bepalingen u onvoorwaardelijk noodig? *(Bulletin des Internationalen Arbeitersamts* I n°. 8/9, bladz. 392).

Niet zonder ingenomenheid viel voorts uit het Voorloopig Verslag af te leiden, dat de vrijmaking van het onderwijs (gelijk deze door dit Kabinet in zijn Regeeringsprogram werd geschreven) in de afdeelingen der Kamer niet alleen geen bestrijding ontmoette, maar zelfs zoo warm werd voorgestaan, dat het niet reeds voor *dit* zittingjaar aankondigen van voorstellen óók tot vrijmaking van het *lager* onderwijs, niet naliet, gewaarwordingen van „teleurstelling en bezorgheid" te wekken. Met name het plan, aan eene Staatscommissie het onderzoek op te dragen naar eene betere ineenschakeling van de verschillende deelen van het onderwijs, baarde blijkbaar vrees voor vertraging, zoo niet voor uitstel. Mits men het meer uitgebreid lager onderwijs, en evenzoo het herhalingsonderwijs buiten rekening late, mist die vrees echter elken grond. Het gewoon lager onderwijs is eene vaste hoegrootheid, die niet voor verschuiving of grenswijziging in aanmerking komt. De snellere of tragere pas, waarmede bedoelde Staatscommissie, wordt ze benoemd, haar weg zal afloopen, zal uit dien hoofde van geen invloed hoegenaamd zijn op de tijdruimte, die noodig zal blijken, om het wetsvoorstel tot verdere vrijmaking van het lager onderwijs in staat van wijzen te brengen. Al is dan ook de hoop, in het Voorloopig Verslag op bladz. 4 uitgesproken, dat de Regeering in deze Memorie reeds het „tijd*stip*" zou kunnen aangeven, waarop het desbetreffend wetsontwerp de Kamer zal kunnen bereiken, uit den aard der zaak in letterlijken zin niet voor verwezenlijking vatbaar, toch acht de Regeering zich niet aan te gewaagde toezegging schuldig te maken, zoo zij de verwachting uitspreekt, dat bedoeld wetsvoorstel reeds in de eerstvolgende Troonrede zal kunnen worden aangekondigd. Evenmin schroomt zij, nu reeds te verklaren, dat de strekking van dit wetsvoorstel zal moeten zijn, om de in 1889 door het Kabinet Mackay zoo gelukkiglijk ondernomen poging tot oplossing van de schoolquaestie thans met name ook in dien zin voort te zetten, dat verbetering van de positie der bijzondere onderwijzers met de verdere ontlasting van de schoolbesturen gelijken tred houde. De positie van het onderwijzend personeel bepaalt in niet geringe mate de beteekenis van het volksonderwijs voor onze nationale ontwikkeling, en het is uit dien hoofde eisch, dat de wet ook aan de bijzondere onderwijzers zekerheid geve, dat de door de Overheid aan het bijzonder onderwijs geboden en te bieden steun ook hun naar vasten maatstaf ten goede kome. Hoe hoogelijk het toch te waardeeren zij, dat tal van bijzondere onderwijzers in de eerste „Drang- und Sturmperiode", ter wille van hun overtuiging, alleszins heroieke offers hebben gebracht, zulke offers mogen niet langer gevergd worden, nadat de periode van

„pays en vrêe" op schoolgebied is ingetreden. Dit klemt te meer nu de geheel veranderde evenredigheid tusschen het aantal onderwijzers en het aantal beschikbare plaatsen van schoolhoofd voor verreweg de meesten het uitzicht, als schoolhoofd tot betere positie op te klimmen, afsnijdt. Of het daarom gelukken zal, zonder Grondwetsherziening nu reeds tot de finale oplossing, in den geest van het bekende Unie-rapport, te geraken, valt vooralsnog niet te beslissen. Hiertegen zijn bedenkingen gerezen, die het dusver nog niet gelukt is uit den weg te ruimen. Maar al mocht dit, ook door dit Kabinet uit overtuiging voorgestane, plan niet aanstonds voor volledige uitvoering vatbaar blijken, overbrenging op het Rijk van de minimum-salarissen en de wettelijke verhoogingen, mits onder afdoenden waarborg, dat deze dan ook niet in de kas der schoolbesturen vervloeien, maar aan de onderwijzers worden uitbetaald, zal, naar men vertrouwen durft, technisch op geen onoverkomelijk bezwaar stuiten, zoodra blijkt, dat de financiën van het Rijk in staat zullen zijn den geldelijken last, die hieruit zal voortspruiten, te dragen. Intusschen spreekt het vanzelf, dat eene wettelijke regeling, als hier bedoeld, ook de openbare onderwijzers zal moeten omvatten, eene omstandigheid, die deze regeling in aanraking met de uitkeeringswet zal brengen en haar juist daadoor veel ingewikkelder maakt dan bij den eersten oogopslag schijnt. Al debiteert men toch de rekening der gemeenten voor hetgeen alsdan voor de minimum-salarissen en de wettelijke verhoogingen aan het openbaar onderwijs door het Rijk zal zijn ten koste te leggen, toch zal ten gevolge van de toeneming der bevolking de door het Rijk te betalen som elk jaar eene belangrijke vermeerdering ondergaan, die wel de gemeentekassen ontlast, maar waarvoor de Rijkskas dan ook moet kunnen goedspreken, terwijl tevens niet uit het oog mag worden verloren, dat vermoedelijk het bijzonder onderwijs zich ten gevolge van zulk een maatregel op niet onbeduidende wijze zal uitbreiden, en diensvolgens ook zijnerzijds telken jare aanzienlijk grootere bedragen uit 's Rijks kas vorderen zal. Vooral dit accres, zoo bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs, zal de schatkist op zeer bedenkelijke wijze drukken. Al werd toch de voorloopige berekening bevestigd, dat bedoelde maatregel het eerste jaar slechts f 2,017,185 zal vorderen, in het zesde jaar zal dit bedrag, indien geen andere uitweg gevonden wordt, reeds tot f 6,537,685 geklommen zijn.

Uit dien hoofde eischt de voorbereiding, zelfs van dezen voorloopigen maatregel, omvangrijke en nauwkeurige berekeningen, ook afgezien van het nader onderzoek, of de finale oplossing niet nog aannemelijker zou zijn. Het is uit die oorzaak, dat aan eene besliste aankondiging van

wat zal worden voorgesteld, reeds in de Troonrede van dit zittingjaar, van verre niet te denken viel. Waarom dit had moeten nopen, voorshands van elke poging tot vrijmaking ook van het middelbaar en hooger onderwijs af te zien, is in het Voorloopig Verslag niet nader toegelicht en valt op zich zelf niet in te zien. Voor deze gewichtige deelen van het onderwijs was tot dusver, met uitzondering van het aan enkele bijzondere gymnasia toegekende diplomeeringsrecht, nog *niets* gedaan; van aanzienlijke geldelijke offers is hierbij geen sprake; met de gemeente-financiën komt men hierbij niet in aanraking; en juist wijl de maatregelen, voor het lager onderwijs te nemen, als zeer ingewikkeld van aard, veel langere overweging en voorbereiding vorderden, scheen het raadzaam, datgene, wat nu reeds voor afdoening vatbaar was, onverwijld aan de orde te stellen. Hetzelfde geldt van het in gereedheid gekomen wetsontwerp tot verzekering van pensioen aan de weduwen en weezen van openbare en bijzondere onderwijzers, alsmede van de bijzondere onderwijzers zelve. Dit wetsontwerp op te houden tot na de inwerkingtreding van bovenbedoelde wettelijke regeling van de Rijksuitkeering der minimum-salarissen en wettelijke verhoogingen, of ook van de invoering der finale oplossing, ware noch billijk, noch voorzichtig geweest. Niet *billijk* tegenover de weduwen en weezen der openbare onderwijzers, voor wie geen reden tot uitstel bestond; en evenmin *voorzichtig*, overmits uitstel van behandeling tot in het derde jaar eener legislatieve periode, waarin de Kamer gewoonlijk met arbeid overladen is, de kans op afdoening allicht zou verminderd hebben. Hoewel de besturen der bijzondere scholen de premiën der bijzondere onderwijzers op hun bijdragen zullen gekort zien, mag worden ondersteld, dat zij deze aanvankelijk niet van te lage traktementen zullen aftrekken, en dat de hoogere som van drie kwart millioen, die deze besturen dit jaar ontvangen zullen, hen zeer wel in staat zal stellen, deze betrekkelijk niet hooge mindering in bijdrage tijdelijk te lijden. En mocht dit onverhoopt niet het geval zijn, dan ware nog altoos te overwegen, of in bedoeld wetsontwerp de toepassing op de bijzondere onderwijzers niet op lateren termijn kon worden gesteld; evenwel zou de Regeering dit, met het oog op de weduwen en weezen, die hiervan het slachtoffer zouden worden, ten zeerste betreuren.

Voor de krachtige, degelijke en zaakrijke verdediging van het beleid der Regeering, blijkens blz. 5—8 van het Voorloopig Verslag, door hen gevoerd, in wier sympathie het Kabinet zich verheugen mag, betuigt het mits deze zijn oprechten dank. Deze verdediging was over het geheel genomen zoo afdoende, dat een oogenblik zelfs overwogen kon worden

of nog verdere verdediging hieraan ware toe te voegen. Dat hier toch toe is overgegaan worde dan ook allerminst beschouwd als eene onderschatting van het in de afdeelingen gevoerde pleidooi, maar meer als eene poging, om ook van de zijde van het Kabinet aan de gevoerde oppositie het antwoord niet schuldig te blijven.

Bij de beoordeeling van den vorm der Troonrede mag niet uit het oog worden verloren, dat klachten over dien vorm in de pers steeds aan de orde waren. De stylistische eischen, aan zulk een Staatsstuk te stellen, staan zeer hoog; maar ook hier geldt, dat de kritiek licht werk heeft, onderwijl de kunst moeilijk blijft. Het kan kwalijk anders of ieder Departement levert voor zulk een Staatsstuk zijn eigen bijdrage in eigenaardigen vorm. Die verschillende zinsneden ondergaan dan nog allerlei omwerking, en moeten alsdan tot één geheel worden ineengezet. Daarbij komt, dat zulk een Staatsstuk zekere grenzen van omvang niet overschrijden mag, wat noopt om wat volledig uitgedrukt eene lange zinsnede zou vorderen, in korte uitdrukking meer aan te duiden dan te omschrijven. Ware zoo, om op een gekozen voorbeeld te antwoorden, in de Troonrede aangegeven, van welke deelen van de Provinciale en de Gemeentewet wijziging bedoeld werd, of ook welke oplossing van de Bankquaestie en het suikervraagstuk aan de orde zou komen, zoo zou voor elk dezer punten eene afzonderlijke en niet zoo korte zinsnede gevorderd zijn geworden. De bedenking tegen het woord „vaccine-dwang" is begrijpelijk in den mond van leden der Kamer, van wie het Voorloopig Verslag verklaart, dat h. i. ten onzent zulk een *dwang* niet bestaat, maar heft het recht tot het gebruiken van dat woord niet op voor een Kabinet, dat ten deze eene tegenovergestelde meening koestert. „Vervanging" en niet „herziening" van de Arbeidswet is gekozen, dewijl herziening niet uit kon drukken, wat bedoeld werd. Het wetsontwerp zelve zal dit duidelijk maken. Wat eindelijk de verklaring betreft, dat „op het gebied van den arbeid veel is, dat bemoedigt, maar ook veel, wat blijft roepen om verbetering" zoo zij toegegeven, dat ze onbestemd is, maar eerst indien zij, die alzoo oordeelden, proeve van eene juistere, en toch in haar kortheid ware zinsnede aan hun kritiek hadden toegevoegd, zou de Regeering in staat zijn, te beoordeelen, of ze, met die proeve voor oogen, de door haar zelve gekozen uitdrukking in de pen had moeten houden.

§ 4. Dat tusschen de houding, door den vroegeren afgevaardigde voor Sliedrecht in zake de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden aangenomen, en die van het tegenwoordig Kabinet geen ander verschil bestaat dan vanzelf voortvloeit uit de verschillende positie van een Kamerlid en

een verantwoordelijk Ministerie, is onder behoorlijke documenteering aangetoond in de Memorie van Antwoord betreffende dit hoofdstuk van het vorig jaar. Hierop behoeft thans niet te worden teruggekomen. Dat voorts het vragen van diligentverklaring bij de mondelinge beraadslaging over dit hoofdstuk destijds geene ijdele phrase was, bleek uit het laatstelijk rondgedeelde Oranjeboek. Nadere mededeeling omtrent de in dat Oranjeboek opgenomen Nota is uit den aard der zaak niet mogelijk voor zoover betreft de particuliere en vertrouwelijke gesprekken, die hare vaststelling en verzending hebben ingeleid; maar wel vindt de Regeering vrijheid, om, *onder geheimhouding*, een enkel schriftelijk stuk, dat ten deze genoegzaam licht verspreidt, op de griffie van de Kamer ter inzage voor de leden te doen nederleggen. Evenzoo meent zij te kunnen handelen met opzicht tot de tweede vraag, in het Voorloopig Verslag gedaan, in antwoord waarop evenzoo een niet onbelangrijk stuk, *eveneens onder geheimhouding*, ter griffie kan gedeponeerd worden. Verder ligt het niet op haar weg zich hierover uit te laten. Alleen kan ze nog voorleggen de navolgende verklaring van den gewezen Staatsprocureur der Zuid-Afrikaansche Republiek, den heer mr. F. W. Reitz:

„Ik verklaar, dat, niet alleen ik, maar al mijne landgenooten, die ik ooit gesproken heb, van oordeel zijn, dat de Nederlandsche Regeering door wat zij gedaan heeft in verband met de Vredesonderhandelingen en de Nota, die aan Engeland is gezonden, *ons volk eene weldaad heeft betoond.*

We zijn allen overtuigd, dat, in acht genomen de omstandigheden, waaronder wij verkeerden, het noodzakelijk was, dat vrede *moest* gemaakt worden; dat door het voortzetten van den oorlog ons volk groot gevaar liep uitgeroeid te worden, vooral wat vrouwen en kinderen betreft.

Het was de Nederlandsche Nota, die gemaakt heeft, dat de Engelsche Regeering ons de gelegenheid om tot onderhandelingen te komen, zelf heeft aangeboden, eene gelegenheid, waar wij reeds lang naar gezocht hadden. In verband hiermede rustte mijne overtuiging, dat het voortzetten van den oorlog onredelijk zou zijn geweest, op hetgeen Grotius in zijn werk *de Jure Belli ac Pacis* daarvan zegt, dat een volk, dat gevaar loopt te vergaan, en de keuze heeft, zijne vrijheid te verliezen of te vergaan, eer zijne vrijheid moest opofferen.

22 Sept. 1902. (w.g.) F. W. Reitz."

VERGADERING VAN 6 DECEMBER 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Ik durf veronderstellen, dat het ook uw wensch is, dat de begrootingsdiscussiën niet schuiven over de grens tusschen dit en het volgend jaar. Mijnerzijds zou het dan ook als eene onherstelbare ramp beschouwd worden, indien wat in Frankrijk voortdurend beleefd wordt, ook hier werd ingevoerd. Van de zijde der Regeering wenschen wij dan ook te doen, wat doenlijk is, om dat kwaad te voorkomen. Dit legt mij bij het beantwoorden van de gevoerde discussie den plicht der zelfbeperking op, en ik durf vertrouwen, dat de geachte afgevaardigden, die het Kabinet de eer aandeden, daarmede in discussie te treden, het ons dan ook ten goede zullen houden, indien wij niet elk gebezigd argument, elke gemaakte opmerking, met verwijzing naar hun persoon beantwoorden. Evenzoo veroorloof ik mij, uit deze generale discussie naar de behandeling van de afzonderlijke hoofdstukken te verschuiven datgene, wat daar meer eigenaardig voor détailbespreking vatbaar is. Wat b. v. betreft hetgeen gesproken is over de schipperij, over den postenorder, over de besluiten tot uitvoering der Woningwet en over de houding, die het Gouvernement heeft aan te nemen ten aanzien van het gedistilleerd, meen ik, dat dit alles, behalve het laatste, vanzelf aan de orde komen kan bij de verschillende hoofdstukken en het laatste bij de behandeling van het wetsontwerp tot verhooging van den accijns op het gedistilleerd.

Ik wensch mij daarom te bepalen tot het bespreken van 5 hoofdpunten en wel: de idée van coalitie, het Unie-rapport, de gemeentefinantiën, de werkeloosheid van het Kabinet en wat men genoemd heeft den anderen koers. Eer ik daartoe echter overga, heb ik eene mededeeling te doen en een kort antwoord te geven op eenige gestelde vragen.

De mededeeling is deze, dat de regeling van de positie der departementale mindere ambtenaren en bedienden, zoo wat hun salaris als wat den Zondagsdienst betreft, onder de hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur tot eene beslissing is gekomen, en dat de Kamer niet zoo lang na dezen bereiken zal een voorstel om de kleine verhooging van uitgaven, die er uit voortvloeit, wel te willen voteeren.

De enkele vragen, die ik te bespreken heb, zijn: In de eerste plaats de vraag van den geachten afgevaardigde, dr. Schokking, naar de quaestie van het onderzoek naar het vaderschap. Ik wensch namens het Kabinet te verklaren, dat de Regeering, evenzeer als die geachte afgevaardigde, doordrongen is van de noodzakelijkheid, het desbetreffend verbod af te

schaffen, en hem de verzekering te geven, dat met bekwamen spoed aan zijn verlangen ten deze zal worden voldaan. In de tweede plaats is gevraagd, welke de meening van het Kabinet was ten opzichte van de regeling der rechtspositie van ambtenaren in het algemeen. Ook wat dit punt betreft, kan ik de meest geruststellende verzekering geven, al is het, dat voorshands de Regeering niet kan loslaten haar beweren, dat de regeling van de administratieve rechtspraak van te veel invloed op die gewenschte regeling zal zijn, dan dat het goed zou kunnen worden geacht, deze zaak afzonderlijk en vooraf te regelen. Van het denkbeeld, van twee zijden geopperd, om deze belangrijke materie in handen te geven van eene Staatscommissie, zullen de geachte sprekers, die het te berde brachten, wel willen gelooven, dat het ook reeds bij het Departement van Justitie in overweging was.

De geachte afgevaardigde, dr. Nolens, heeft een woord gesproken over den toestand, waarin de mijnarbeiders in Nederland zullen komen te verkeeren, nu men van Rijkswege tot mijnexploitatie zal overgaan. Hetgeen desaangaande door hem als gewenscht werd uitgesproken, klopt geheel op datgene, wat de Regeering voornemens is, te dien opzichte voor te stellen. Het ligt metterdaad in de bedoeling van het Kabinet om, waar de mijnarbeiders eene geheel afzonderlijke klasse vormen, die met de gewone veiligheidsmaatregelen niet genoegzaam beschermd zijn, voor deze arbeiders eene afzonderlijke regeling in het leven te roepen.

De geachte afgevaardigde, dr. Schokking, heeft, wat de quaestie van de Zondagswet betreft, twee opmerkingen gemaakt. De eerste was, dat hetgeen desaangaande in de Memorie van Antwoord voorkwam, hem scheen wat al te weinig specifiek te zijn. Ik durf vermoeden, dat die opinie bij den geachten afgevaardigde daaruit is opgekomen, dat hij niet genoeg bij het lezen zijn aandacht gevestigd heeft op de woorden: „en wat daaruit voortvloeit." Er staat namelijk in de Memorie van Antwoord: „alleen de keuze van den dag en hetgeen daaruit voortvloeit". Welnu in datgene, wat daaruit voortvloeit, zal de geachte afgevaardigde te zijner tijd juist gerealiseerd zien datgene, wat hij, naar ik veronderstel, wenscht. Zijn tweede vraag was moeilijker van aard, de vraag namelijk, hoe het nu op het oogenblik staat met de handhaving van de bestaande Zondagswet. Van deze plaats kan daarop uiteraard niet anders geantwoord worden dan dat, zoolang die wet van kracht is, degene, wien zij aangaat, die wet niet eenvoudig op zij kan zetten. Maar ik moet den geachten afgevaardigde toch doen opmerken, dat men, ook al wordt die wet in practijk gebracht, daarmede zeer weinig vordert. De begrippen, in die wet voorkomende, zijn zeer vaag en onbepaald; de uitdrukkingen,

die gebezigd zijn, geven zeer weinig richtsnoer; de straf of boete, in die wet bedreigd, kan tot 50 cent dalen en heeft voor degenen, die uit overtreding van die wet groot profijt trekken, daarom geen afwerende beteekenis. En bovenal mag men niet vergeten, dat in de Zondagswet wel allerlei dingen verboden worden, maar dat, evenals ten opzichte van de collectes in de Armenwet, niet het middel tot stuiten geboden is. Daarom durf ik den geachten afgevaardigde geen hope geven, dat er werkelijk op dit oogenblik op grond van deze wet veel zal kunnen gedaan worden, dat aan zijn wenschen zou kunnen beantwoorden. Ik moet er bij zeggen, dat het op dit oogenblik tot niets kan leiden als men veel met zulk eene wet gaat ageeren, en, naar het mij voorkomt, zou het eerder aan het tot stand komen van eene betere Zondagswet in den weg staan dan dat de toestand er beter door zou worden.

Er is ook een enkel woord gesproken over het kiesrecht en wel om te weerspreken de bewering, dat met de uitdrukking in het Voorloopig Verslag: „den invloed van het volk te versterken" eenzijdig bedoeld zou zijn het versterken van den invloed der arbeiders. Intusschen kan ik niet anders dan blijven bij de bewering, in de Memorie van Antwoord geuit, dat metterdaad de bedoeling van die woorden geen andere kan zijn. Door uitbreiding van het kiesrecht den invloed van het volk te versterken, zou alleen dan den door den geachten spreker, die dit punt ter sprake bracht, aangegeven zin kunnen hebben, indien er van de autoriteit van de Regeering iets werd afgenomen en de bevoegdheden der Vertegenwoordiging werden uitgebreid. Dat zou in het generale den invloed van het volk kunnen versterken, maar waar blijkbaar de bedoeling geen andere kan zijn, dan door uitbreiding aan een groep in het volk, die het kiesrecht nog niet bezit, het stemrecht te bezorgen en die groep daardoor te versterken, daar kan het nooit iets anders beteekenen dan dat die nieuw aankomende groep zal meespreken en medezeggenschap zou hebben in het conciliabuul.

De heer Schaper heeft gemeend, te moeten protesteeren tegen de bewering, dat er bedoeld was: heerschappij van de arbeiders. Ik heb dat met genoegen gehoord, omdat daaruit blijkt, dat die geachte afgevaardigde de sociaal-democratische theorie, gelijk zij door Marx is opgezet, verloochent. Die theorie toch is, dat de toeleg van de sociaal-democraten is, door de heerschappij van de arbeiders den Staat in handen te krijgen en, wanneer men dien in handen heeft, hem zoo om te zetten, dat het ideaal der sociaal-democraten wordt gerealiseerd.

Thans een enkel woord over het Speetwetje. De heer Drucker heeft als zijn meening uitgesproken, dat het niet alleen het feit van de indiening

van dit wetsontwerp was, dat tot ongerustheid stemde, maar ook de opgewekte hoop op uitgebrieder reactie tegen de arbeidswetgeving. Hij meende, dat de Regeering tegen deze reactionaire bedoeling zich niet door een sterk protest had gewapend. De geachte afgevaardigde zou dit niet hebben gezegd, indien hij kennis had genomen van wat voorkomt in het verslag van de vergadering van 17 October j.l. der Eerste Kamer, bladz. 37, 2de kolom, waar deze woorden voorkomen: „Indien dan ook het denkbeeld mocht hebben post gevat, dat de hier voorgestelde maatregel verraden zou eene poging van de Regeering, om het met het beginsel van de Arbeidswet op dit punt minder ernstig en nauwgezet te nemen, alsof men hier een zeker precedent had, waarop hope kon worden gebouwd, dat naderhand, door verslapping van het beginsel, het der industrie gemakkelijker zou worden gemaakt, wensch ik klaar en duidelijk uit te spreken, dat hij, die dit mocht denken, zich in mijn overtuiging ten eenenmale vergist. Integendeel, ik zal nooit op dien weg medegaan."

Ik kom nu tot het eerste punt, dat eene eenigszins breedere bespreking vraagt, de coalitie-idée. Ik ontmoet daarbij den geachten afgevaardigde uit Goes, den heer De Savornin Lohman, wiens uitnemende rede er aanspraak op kan maken, het eerst in debat te worden gebracht. Die rede meen ik van de zijde der Regeering als uitnemend te mogen qualificeeren, en als de meest belangrijke rede, die bij dit debat vernomen is, niet om daarmede aan de waarde of beteekenis van andere redevoeringen tekort te willen doen, maar omdat de Regeering meent, deze rede zoo hoog te mogen aanslaan, aangezien die geachte spreker een terrein betreden heeft, ruimer en breeder van afmeting dan hetgeen ter sprake kwam in de overige redevoeringen. Hij heeft aan de rechterzijde metterdaad met die rede de stem van een staatsman laten hooren. Hij heeft getoond, te gevoelen en te begrijpen, misschien meer dan menig ander aan de rechterzijde, dat het voor een „working majority" van het hoogste belang is, de positie van de meerderheid, die zij heeft, niet te verspelen; hij heeft getoond het ware besef, dat in kleine dissidentiën zoo licht het verzwakken van de meerderheid kan gelegen zijn; hij heeft gevoeld en begrepen, hoe noodzakelijk het is, op een gegeven oogenblik een juist en kort woord van vertrouwen te laten hooren. De Regeering betuigt dien geachten spreker voor dat gesproken woord dan ook haar dank.

Intusschen heeft hij, wat de coalitie-idée betreft, eene opmerking gemaakt, die mijns inziens aanvulling behoeft. Er bestaat tusschen hem en de Regeering geen verschil van gevoelen daarover, dat ook de coalitie-idée aanleiding kan geven tot misbruiken, die kunnen

opkomen, indien eene der verbonden partijen eigen schuld poogt af te wentelen op eene andere partij. Toch blijft het niettemin waar, dat, waar de coalitie-idée in onze tegenwoordige staatsverhoudingen eene duurzame en blijvende plaats schijnt te gaan innemen, wij niet alleen de partijen voor misbruiken ten aanzien van dien vorm van het staatkundig leven moeten trachten te bewaren, maar ook ons helder en klaar bewust moeten blijven van den zin en de beteekenis, die aan een coalitie-Kabinet en zijn meerderheid moeten gehecht worden. Het staat altoos vast voor de Regeering en de Kamer, dat, als verschillende partijen, gelijk er bij de rechterzijde vijf zijn, samenwerken in eene meerderheid, het nooit bij die partijen mag uitloopen op prijs geven van eigen zelfstandigheid of tot het onbemerkt overgaan in fusie. Het kan niet anders of — aangezien elk dier partijen eene eigen wereld van gedachten heeft, die van de gedachten van andere partijen verschillen; eigen idealen, waarvoor zij ijvert; eigen voorstellingen van dingen, waarvoor zij opkomt; en aangezien die partijen samengaan en zich aaneensluiten — niet al de wenschen van al die partijen kunnen in vervulling komen. Want allen willen niet hetzelfde en wederzijdsche begeerten en belangen zouden met elkander in botsing kunnen komen. Er zullen er zijn, die een sneller pas voorstaan, de chevaux légers; anderen zullen voorkeur geven aan een kalmer gang. Zulk een toestand eischt van elke partij, dat zij zich wat matige; dat zij, die snel wenschen te gaan, de chevaux légers, wat inhouden, en dat de grenadiers, die achteraan komen, hun gang een weinig versnellen.

De geachte spreker heeft het huismanskiesrecht ter sprake gebracht en verklaard, dat hij daarin niet kan medegaan. Volgt daaruit niet, dat de anti-revolutionaire partij, die, als ik het zoo mag zeggen, officieel dat denkbeeld heeft aangenomen, vanzelf, door de wijze waarop de partijen samengesteld zijn, moet begrijpen, dat zij op dit oogenblik dit onderwerp niet aan de orde kan brengen? Waar de anti-revolutionaire partij en de vrij-anti-revolutionairen op het stuk van vaccine, wanneer zij samen de meerderheid hadden, zeker onmiddellijk zouden doorgaan tot het uiterste punt van de lijn, ligt het daar niet in den aard der zaak, dat, aangezien de Roomsch-Katholieken, die op dit punt dezelfde gevoelens niet zijn toegedaan, medewerken, een matiger stap aangenomen moet worden? Zoo zou ik kunnen voortgaan, niet ten bewijze, dat het samengaan belemmerend werkt, maar om aan te toonen, dat bij elke coalitie, waarbij samenvoeging plaats heeft van heterogene elementen, eene dergelijke samenvoeging niet denkbaar is zonder dat ieder van zijn kant tot inschikkelijkheid bereid is.

Intusschen geef ik den heer De Savornin Lohman gaarne toe, dat het gerezen geschil over de doodstraf, indien het uitsluitend getoetst wordt aan art. 13 van het Program van beginselen, geen scheiding kan maken tusschen hem en tusschen ons, die tot de georganiseerde anti-revolutionaire partij behooren.

Vraagt men, of er ook nog niet eene andere coalitie denkbaar zou zijn, dan zeg ik: er zijn allerlei coalitiën denkbaar. Het komt er maar op aan, eene groepeering te verkrijgen, die beantwoordt aan den eisch, voor bepaalde doeleinden samen te werken, en daarvoor eene genoegzame meerderheid bezorgt. Maar door hetgeen de Memorie van Antwoord zegt en ook uit het gesprokene door den heer Schaper is genoegzaam gebleken, dat de in het Voorloopig Verslag als met den vinger aangewezen democratische coalitie, althans in deze periode, en nog wel eenigen tijd daarna, niet voor verwezenlijking vatbaar zal zijn. Zulk eene coalitie zou, ziende, hoe op dit oogenblik de stukken op het schaakbord staan, door de onderschiedene groepen in de Kamer niet kunnen geaccepteerd worden dan met algemeen kiesrecht als uitgangspunt. En het komt mij voor, dat het juist de heeren sociaal-democraten zijn, die aan de verdere uitbreiding van het kiesrecht op dit oogenblik een slagboom in den weg stellen. Wanneer er eenmaal eene partij optreedt, die te kennen geeft, dat zij algemeen kiesrecht wenscht, om daardoor de heerschappij in handen van eene groep uit de lagere klasse van de maatschappij te brengen, dan kan het niet anders, of — wanneer dit zeggen gepaard gaat met de uitspraak, dat het te doen is om expropriatie van datgene, wat anderen bezitten — de elementen, die anders gaarne tot uitbreiding van het kiesrecht zouden medewerken, worden bevreesd en vragen zich af, of zij èn hun eigen existentie èn hetgeen hun is toevertrouwd, ook in de zaken van het vaderland, wel aan zulk eene gevaarlijke proefneming mogen wagen.

In de tweede plaats heeft de heer De Savornin Lohman een aangrijpend betoog gehouden om de gevaren te schetsen, waaraan het schrijven en publiceeren van partij-programmata de Regeering, het Parlement en het vaderland blootstelt. Hij heeft met die vaste en daarom harde hand, die hem eigen is, de pleister, die hier op de wonde lag, er niet zonder pijn afgerukt. En inderdaad is hiermee een goed stuk werk geleverd voor de zuivering van de partijverhoudingen. Daarom heeft de heer De Savornin Lohman, het kwaad en het bederf, uit die partij-programmata voortvloeiend, kennende, het eens zóó krachtig uitgesproken, dat het door het land heeft weerklonken. Het is zoo, men gaat den weg op, waarop belangen voor beginselen in de plaats

komen en waarop de ideale toon van het Staatsleven dreigt te materialiseeren. Het is zoo, dat de zelfstandigheid van de door de kiezers gekozenen gevaar loopt bedreigd te worden, en het is zoo, dat de politieke samenwerking al minder mogelijk wordt naar gelang door iedere groep of iedere afdeeling van eene groep de particuliere belangen, waarvoor die groep of haar onderdeel optreedt, overal op den voorgrond worden geschoven, en van de vervulling van de speciale wenschen voortdurend de medewerking afhankelijk wordt gesteld.

Intusschen meen ik toch te mogen opmerken, dat ook deze medaille haar keerzijde heeft. De geachte afgevaardigde kent het Latijnsche spreekwoord: optimi corruptio pessima. Hij heeft wel aangetoond, dat de bedorven toestand veel in zich sluit wat pessima is, maar ik meen, dat daarin juist het bewijs kan liggen, dat de partij-programmata res optimae waren. Het kon zeer goed blijken, dat het niet aan het *gebruik*, maar aan het *misbruik* van die partij-programmata te wijten was, dat die demoraliseerende toestand en die kanker waren opgekomen. Ik herinner mij nog den goeden ouden tijd, in 't bijzonder het jaar, waarin ik voor het eerst met het politieke leven kennis maakte, het jaar 1869. Nog heugt mij uit dien goeden ouden tijd, dat uit onze partij leden naar het Parlement werden afgevaardigd zonder eenig contact met de kiezers. De toestand was — ik zal andere partijen niet beoordeelen — bij de anti-revolutionaire partij deze, dat zich in de hoofdplaats van het kiesdistrict 10, 12, 14 mannen vereenigden in eene kiesvereeniging, die *niet* samenkwam en waarin *niet* gesproken werd; als de verkiezing naderde, plaatsten die heeren eene advertentie van aanbeveling voor dezen of genen candidaat en daarbij bleef het. Dit heeft ten gevolge gehad, dat Groen van Prinsterer zich bij al zijn ijver voor de den heer De Savornin Lohman en mij heilige beginselen teleurgesteld voelde, zóó geïsoleerd van de actie des volks, dat hij ten slotte er toe is overgegaan, — ik noem het jaar 1869, omdat ik toen voor het eerst den heer Groen van Prinsterer op de toen gehouden vergaderingen persoonlijk ontmoet heb —, een partij-program te publiceeren en te verdedigen, niet een partij-program in enkele woorden, maar een partij-program, waarin zelfs de artikelen van de wet op het lager onderwijs werden aangewezen, ten opzichte waarvan hij meende, dat wijziging moest worden nagestreefd. Ik meen dan ook wel te mogen zeggen, dat, indien het toen door mr. Groen van Prinsterer gegeven voorbeeld geen navolging had gevonden, de anti-revolutionaire partij zou zijn gebleven die beperkte en kleine groep in het land, die zij destijds was en die ternauwernood medetelde, en dat men daarom zeer terecht — gelijk

de geachte afgevaardigde uit Goes gedaan heeft — het misbruik, van die partij-programmata gemaakt, mag brandmerken, maar ook op de keerzijde van de medaille behoort acht te geven. Ik voeg hier nog gaarne bij, dat ik, na eenigen tijd deze plaats te hebben ingenomen, zeer goed gevoel, dat ik ook zelf meer dan eens, door het stellen van eischen op een partij-program, voor zoover ik er aan heb medegeholpen, gedaan heb wat — niet subjectief, maar objectief — onverantwoordelijk was. Het meest gewenscht ware uit dat oogpunt eene bepaling, waarbij voor de Tweede Kamer niemand verkiesbaar werd verklaard, of hij moest oud-Minister zijn. Dan zou metterdaad veel wat scheef en onjuist is en menig uit onkunde voortkomend oordeel van de zijde der Kamer achterwege blijven. Waar dat intusschen niet kan, geloof ik, dat men hier zal moeten oordeelen, gelijk men bij soortgelijke aangelegenheden steeds oordeelt.

Is het constitutioneele stelsel goed? Het constitutioneele stelsel heeft gevoerd — door misbruik — tot allerlei averechtsche, demoraliseerende toestanden. Deugt het parlementaire stelsel? Gaat naar Weenen, naar Berlijn, naar Parijs, naar Brussel, en vraagt, of ook het parlementaire stelsel als zoodanig niet voert en niet feitelijk reeds gevoerd heeft tot demoraliseerende toestanden, die men aldaar allerwege betreurt en die wij, die het parlementair-constitutioneele stelsel liefhebben, niet minder betreuren. Mag ik zelfs niet beweren, wanneer wij nemen wat den heer De Savornin Lohman en mijzelf boven alles gaat, de religie, dat deze slag op slag door Tartufferie, door valsch mystieke vermenging van vleesch en geest en door insluipend-sensualisme, gevoerd heeft tot zeer ergelijk zedenbederf, tot sociaal-demoraliseerende toestanden, zonder dat iemand daarom toch mag zeggen, hoe hard en beslist hij ook misbruiken veroordeelt, dat daarom de zaak zelf als zoodanig zou moeten worden achterwege gelaten.

Ik meen daarom te mogen zeggen, dat wij goed zullen doen met van de zijde van de Regeering en van de Kamer de zoo uitstekende vermaning ons door den heer De Savornin Lohman gegeven, ter harte te nemen en scherper dan tot dusver toe te zien, èn op de formuleering, èn op den inhoud, èn op de strekking, èn op het gebruik van dergelijke programmata. Maar ik zou toch meenen, dat het volk, wat *public life* betreft, weer zinken en achteruitgaan zou, indien voor altoos dit oordeel over de partij-programmata zonder admissie van gratie werd aanvaard.

De geachte afgevaardigde heeft als *argumentum ad hominem* mij de vraag voorgelegd: vindt gij zelf niet, dat het verkeerd was? Gij hebt er nu den last van, nu gij aan de Ministerstafel staat. Mijn antwoord

daarop is bevestigend; maar als men mij nu vraagt of ik er *zoo'n* last van heb, dan zeg ik: neen, in het minst niet. Wanneer ik bedenk, hoe men mr. Groen van Prinsterer mishandeld heeft in zijn dagen en ik vergelijk daarmede mijn eigen positie, dan vind ik voor klagen heel geen stof. Dan zou ik er eer toe komen, te denken aan het gesprokene door den geachten afgevaardigde, den heer Drucker, die gewaagde van de reclame, die voor de Regeering gemaakt werd. Ik mag van hem als nobel parlementair niet anders veronderstellen, of hij heeft niet bedoeld, dat wij zelven die reclame maken. De geachte afgevaardigde knikt natuurlijk toestemmend; dit was ook niet anders te verwachten. Hij heeft bedoeld hetgeen anderen deden. Laat mij er kortweg van zeggen, dat ik stroop goed vind voor kinderen, maar dat ik als man ervan walg en meer houd van azijn.

Er is, heeft men gezegd, onder de thans geconfedereerde groepen zekere teleurstelling waarneembaar geweest. Maar wanneer heeft men ooit eene confederatie gehad, waarbij zich na het eerste samengaan niet zekere teleurstelling vertoonde? Bovendien kon dit moeilijk anders, omdat de partijen, die dusver bijna altoos oppositie-partijen zijn geweest en die dus ook de partij-programmata opstelden en actie maakten, niet anders verwachtende of het zou bij oppositie blijven, nu plotseling, toevalligerwijze meerderheid geworden, den overgang moeten maken van eene strijdende oppositie-partij tot eene meegaande partij van de *working majority*. Maar de uitkomst heeft altoos geleerd, dat niet zoolang na dit tijdelijk opkomend gevoel van malaise weder een gezond gevoel van kracht en het besef van roeping zich meester maakte van de geconfedereerden. Maar bovendien stel ik het op prijs, te herhalen, wat ik reeds ten vorigen jare gezegd heb, dat het Kabinet niet uitsluitend critiek wenscht te ontvangen van de linkerzijde, — hoewel het gaarne waardeert de welwillende wijze, waarop critiek van die zijde is gevoerd —, maar ook die critiek, waaraan een Kabinet in de eerste plaats zelf behoefte heeft, namelijk die van haar eigen beginselen. En wanneer men dan, om een voorbeeld te noemen, die critiek levert zooals zij in dit debat geleverd is door dr. Nolens, dan geloof ik, dat ieder het Kabinet er mede geluk mag wenschen, dat dergelijke critiek ook nu niet heeft ontbroken.

De geachte afgevaardigde, de heer De Savornin Lohman, is geëindigd met de verklaring, dat hij geneigd is, in elk Gouvernement vertrouwen te stellen, maar dat hij in dit Kabinet bijzonder vertrouwen stelde, omdat het zich tot dusver bleek te bewegen in de door hem gekozen richting. De Regeering is voor dat blijk van vertrouwen vooral van

zijn zijde erkentelijk en zij spreekt het gaarne uit, dat hij, door dat woord te richten tot de working majority, warmer steun nog dan tot dusver heeft geschonken tot versterking van de meerderheid en ook aan de Regeering een zeer te waardeeren steun en eene versterking van haar positie heeft geboden.

Ik kom thans tot het tweede punt, het Unie-rapport. Dat Unie-rappert handelt over het onderwijs en daarom spreek ik vooraf een enkel woord over de leerplichtquaestie. Er is eene neiging in deze Kamer, bij vele geachte afgevaardigden, om de Regeering er toe te bewegen, die Leerplichtwet er weer om koud te brengen. Zelfs heeft de geachte afgevaardigde, de heer Drucker, laten doorschemeren, dat dit naar zijn idee de consequente houding zou zijn. Mag ik er van de Regeeringstafel op wijzen, welk uiterst gevaarlijk precedent daarmede in ons Staatswezen zou worden binnengeloodst? Laat men zich toch even voorstellen, dat het zeer goed mogelijk is, dat om de vier jaren gedurende eene zekere periode telkens het eene Kabinet met het andere wisselt. Nu wordt door onze lange memoriën en langzame wijze van behandeling van zaken hier in vier jaren tijds niets dan een matig deel van den arbeid gereed gebracht. Maar die vier jaren zijn om en eindelijk is zeker deel van den arbeid klaargekomen en in het *Staatsblad* gebracht. De kiezers stemmen en een ander Kabinet treedt op. Nu zou het eerste werk van dit nieuwe Kabinet moeten zijn, al datgene, wat in strijd met zijn beginselen en onder zijn oppositie tot stand was gebracht, te elimineeren en te niet te doen. Stel, aan dit Kabinet mag het gelukken, in zake hooger, middelbaar en lager onderwijs te voldoen aan de wenschen, die door de rechterzij gekoesterd worden, dan zou een na ons optredend Kabinet moeten zeggen: daartegen hebben wij geopponeerd, het is niet van ons en wij trekken het dus weer in. Na vier jaren gaan die heeren weg en komen de oude weer terug. Deze zouden dan de ingetrokken ontwerpen weder in het *Staatsblad* moeten brengen. Op zulk eene wijze zou eene bewegelijkheid in onze wetgeving gebracht worden, die met de vastheid van de wet moeilijk bestaanbaar zou zijn. Naar de heer De Savornin Lohman opmerkte, moge men wel bedenken, dat niet-invoering van eene wet en intrekking van eene wet niet hetzelfde is. De heer Drucker heeft er den nadruk op gelegd, dat in de Memorie van Antwoord stond, dat de wet „moest worden ingetrokken", alsof dit een hieroglyphe vorm was, maar, mij dunkt, hij zal begrepen hebben, wat de beteekenis was. De beteekenis van dat „moest" kan geen andere zijn dan deze, dat eerst zou kunnen beproefd worden, door wijzigingen in de bestaande wet, deze zoo te maken, dat men er

althans vrede mee kon hebben; maar dat het kon blijken, dat dit onmogelijk was, in welk geval wij zouden komen te staan voor de noodzakelijkheid, die in dat woord „moest" ligt uitgedrukt.

Thans het Unie-rapport zelf. De heer De Waal Malefijt heeft zich tot tolk gemaakt van hen, die aanvankelijk min of meer verrast waren geweest over het niet aankondigen in deze Troonrede van een wetsontwerp tot nadere regeling van het lager onderwijs. Maar die geachte afgevaardigde heeft tevens verklaard, dat, na de lezing van de Memorie van Antwoord, die ongerustheid bij hem en degenen, wier opinie hem ter oore was gekomen, was geweken. Daarop is van andere zijde gezegd: Dat is ook een gauw voldaan mensch. Mijnheer de Voorzitter! Van zoo spoedig voldane menschen in dien zin houdt de Regeering wel, omdat zij overtuigd is, dat met degenen, die zelfs met eene mededeeling als daar gedaan is, niet aanvankelijk weer tot gerustheid zouden zijn te brengen, voor dit Kabinet niet zal te handelen zijn. Ik neem de positie in, zoo juist aangegeven door den geachten afgevaardigde, den heer Heemskerk, die nog eens duidelijk heeft uitgesproken, dat hetgeen wij wenschen, waarop wij aansturen, waarop wij afgaan, is, dat elke geldelijke bevoorrechting van den eenen tak van onderwijs boven den met dien tak concurreerende vervallen moet. Waar eenmaal de volksschool, zoowel van de zijde van het openbaar, als van het bijzonder onderwijs in de wet geaccepteerd is geworden als gleichwürdig, kan het niet anders, of daaruit ontstaat eene beweging, welke niet tot rust kan komen eer het water in die beide polders op hetzelfde peil is gekomen. Tusschen de rechterzijde en het Kabinet bestaat er dus volkomen overeenstemming over, dat de finale schoolquaestie voor ons dan eerst is opgelost, indien dat doel bereikt is.

Zou echter zonder meer en op het oogenblik het Unie-Rapport ons die finale oplossing kunnen geven? De geachte afgevaardigde uit Goes, de heer De Savornin Lohman, die men wel mag erkennen als den geestelijken vader van het Unie-Rapport, heeft duidelijk uitgesproken, dat, naar zijn opvatting, dit niet het geval kan zijn, en de Regeering heeft, daarmede instemmend, in de Memorie van Antwoord onder andere gewezen op een beletsel, dat de tegenwoordige formuleering van art. 192 der Grondwet daaraan in den weg legt.

Reeds toen ik nog de eer had, lid der Kamer te zijn, heeft de moeilijkheid, die daaruit voortkwam, nl. het ondoenlijke om in eens naar het finale door te stoomen, bij mij zóó zwaar gewogen, dat ik met den heer De Savornin Lohman en met u, Mijnheer de Voorzitter, destijds eene motie heb voorgesteld, welke niet in behandeling is gekomen, maar waarbij

de wensch werd uitgedrukt, dat de minimum salarissen en wettelijke verhoogingen voor het openbaar en het bijzonder onderwijs zouden genomen worden voor Rijksrekening. Maar wie zegt: gij, die mede hebt geholpen, zulk eene motie hier in te dienen, moest dan ook al de gevolgen daarvan doorzien hebben en mocht niet met bezwaren daartegen komen, zij eraan herinnerd, dat in het toenmalig Voorloopig Verslag door anti-revolutionairen de uitdrukkelijke vraag aan de Regeering is gedaan, of zij zoo goed wilde zijn, ons op te geven, tot welk bedrag deze salarisbetaling voor rekening van het Rijk zou komen. De Regeering heeft toen verklaard, dat antwoord niet te kunnen geven, en het lag wel in den aard der zaak, dat noch u, Mijnheer de Voorzitter, noch de heer De Savornin Lohman, ook al waart gij beiden vertrouwd met het Departement van Binnenlandsche Zaken, op dat oogenblik de gegevens in handen hadt om de rekening op te maken. Toen ik nu de eer had, het Ministerie van Binnenlandsche Zaken onder mijn beheer te krijgen, en ik dus de beschikking kreeg over de op dat oogenblik aanwezige gegevens en over de bevoegdheid, door mijn ambtenaren de nog ontbrekende aan te vullen, heb ik dadelijk den weg daartoe ingeslagen en ben toen eerst tot het resultaat gekomen, dat mij in staat stelt, de al of niet uitvoerbaarheid te kunnen beoordeelen.

In de Memorie van Antwoord zijn desaangaande reeds 2 cijfers medegedeeld. Ik wensch thans daaraan 2 andere toe te voegen. Ik heb doen opmaken, alleen voor het bijzonder onderwijs, een overzicht van de kosten, die ten laste van den Staat zouden komen, wanneer uit 's Rijks kas werden betaald: de minima van de jaarwedden der onderwijzers, de bijdragen voor hun pensioenen, eene voldoende bijdrage om in de behoefte aan schoolgebouwen en de kosten van schoolmeubelen, leermiddelen enz., in één woord van alles wat opgenoemd wordt in het Unierapport, te voorzien. Welnu, dat alles zou bedragen, indien het voor eene eenvoudig ingerichte school van Rijkswege werd verstrekt, en voor zoover de gegevens te mijner beschikking zijn, — ik voeg er bij, dat men ten aanzien van het bijzonder onderwijs altoos voorzichtig moet zijn, omdat niet alle toestanden voor ons dadelijk van Departementswege controleerbaar zijn, maar ik meen toch genoeg zekerheid te hebben om het te kunnen zeggen —, in eersten aanleg 3 millioen 's jaars, terwijl de minimum salarissen en wettelijke verhoogingen, gelijk reeds in de Memorie van Antwoord is medegedeeld, komen op iets meer dan 2 millioen, dat wil zeggen *meer* dan thans van Rijkswege aan bijdragen wordt uitgekeerd. Op zich zelf zou die som veel hooger zijn. Maar, gelijk reeds in de Memorie van Antwoord

opgemerkt is ten opzichte van de bijdrage voor de minima en de wettelijke verhoogingen, nl., dat die binnen 6 jaar zal klimmen tot ruim 6½ millioen per jaar, zoo moet hier worden opgemerkt, dat het cijfer in 6 jaren zal klimmen tot 7½ à 8 millioen. Die sterke klimming wil ik met een enkel woord toelichten.

Natuurlijk, wanneer men op het denkbeeld, hetzij van de motie, hetzij van het Unie-rapport, ingaat, bedoelt men nooit, te willen zorgen voor het bijzonder onderwijs alleen, maar ook voor het openbaar onderwijs. Daaruit volgt dan ook, dat het geheel accres, dat door de jaarlijksche toeneming der bevolking enz. ontstaat, voor het geheele schoolwezen geldt. Dat het accres plaats heeft, zoowel bij de bijzondere als bij de openbare school, is oorzaak, dat althans in de eerste jaren dat accres zoo sterk is. Ik zeg niet, dat er voortdurend eene zoo sterke klimming zal zijn, maar men moet bij het overzien der finantieele gevolgen de eerste periode zoo ruim nemen tot men in een zekeren evenwichtstoestand komt. Maar gesteld, dat men, hetzij tot de eerste, hetzij tot de tweede poging overging, dan spreekt het toch wel vanzelf, dat daarmede de finale oplossing nog niet ware bereikt. Want dan zouden de gemeenten, die niets anders zouden ontvangen van Rijkswege dan hetgeen noodig was voor eene zeer eenvoudige school en voor de allernoodzakelijkste behoeften, blijven uitgeven uit de gemeentekas gelden voor het openbaar lager onderwijs, en op hetzelfde peil zou het water in de beide polders eerst dan kunnen gebracht worden, indien men van Rijkswege dien gemeenten den plicht oplegde om, per kind gerekend, eene zelfde som als uitgegeven wordt voor het openbaar onderwijs, ook ter beschikking te stellen van het bijzonder onderwijs. Maar zeker zal men wel met mij eens zijn, dat eene periode als die van het oogenblik, nu juist voor de gemeente-finantiën, ook in deze Kamer en wel zeer hoorbaar, is aangeklopt, niet geschikt zou zijn om aan de gemeente-finantiën zulk een last op te leggen.

Daar komt nog meer bij. Het schijnt, dat vele goedgezinde voorstanders van de bijzondere school — ik zeg niet in, maar buiten de Kamer — zich hebben voorgesteld, dat het zoo eenvoudig was, zoo'n wetje te maken: men schrappe slechts de artt. 45 en 54bis uit de Lageronderwijswet, en zette een nieuw artikel ervoor in de plaats, volgens hetwelk de kosten ten laste van het Rijk gebracht worden. Daarom zij het mij vergund, op nog enkele andere bezwaren de aandacht te vestigen. Het eerste zal ik niet verder bespreken; daarop heeft de geachte afgevaardigde, de heer De Savornin Lohman, reeds gewezen: de quaestie van het schoolgeld. Maar er is meer. Zou men meenen,

dat men zou kunnen volstaan met van Rijkswege uit te keeren de minima, die in de wet zijn uitgedrukt? Gevoelt men niet, dat men daarmede ongelijk recht zou scheppen? Immers met die minimum-salarissen, die voor hoofden en onderwijzers in hun verschillende gradatiën in de wet zijn aangegeven, zou een heel klein dorp, waar de levensstandaard, ik zeg niet onder het peil is, maar bijna onder het peil, alles hebben wat men verlangde. Maar daarentegen zou daarmee voor gemeenten van meerderen omvang, van duurderen levensstandaard, niet het allernoodigste gegeven zijn om die onderwijzers te betalen, doch slechts een deel daarvan. Daarom dient althans ernstig de vraag te worden overwogen, of men in het stelsel der minima volgens het Unie-rapport niet moet komen tot classificatie der verschillende gemeenten, tot eene verdeeling in vier, vijf klassen, en of men, naarmate die klassen verschillende gemeenten omvatten, verschillende minima moet aannemen. Maar de heeren zullen mij ten goede houden, dat bij de gegeven becijfering op de absolute minima gerekend is, zoodat deze daardoor zouden klimmen.

Een tweede bezwaar is, dat, wanneer men deze regeling invoert, er ongetwijfeld verschuiving komt van de massa schoolkinderen. Het is aan geen twijfel onderhevig, of de verhuizing van de openbare naar de bijzondere school zal door zulk een maatregel niet worden gestuit, eer bevorderd, en daardoor zal in meer dan ééne plaats het ongerief ontstaan, dat, waar men tot dusverre volledig bezette scholen had, zoodat het aantal onderwijzers dienst deed voor volle klassen, het aantal leerlingen daalt en men zal krijgen, zoowel bij het bijzonder als bij het openbaar onderwijs zeer veel klassen, waar voor weinig, zeg 12 of 20 leerlingen, een onderwijzer afzonderlijk zal moeten staan. En het gevolg daarvan zal zijn, dat de toe te kennen bijdrage zal moeten worden verhoogd.

Eindelijk is het een derde bezwaar, dat, wanneer men deze regeling invoert, uit den aard der zaak de gemeente zooveel minder aan uituitkeering zal moeten ontvangen als zij thans voor het onderwijs ontvangt. Wanneer de verhouding tusschen de schooluitgaven en de van het Rijk komende uitkeering in de verschillende gemeenten proportioneel gelijk ware, dan zou dat niet zoo groote moeilijkheden opleveren, maar wanneer men voor zich legt een vergelijkenden staat, gelijk ik er hier een voor mij heb liggen voor de provincie Utrecht, en men ziet, hoe er geen peil is te trekken op de verhouding van het bedrag eenerzijds, dat het Rijk nu uitkeert volgens de wet van 1897 en de wet op het lager onderwijs, en van hetgeen anderzijds de gemeente van het Rijk zou ontvangen volgens de nieuwe regeling, dan komt men tot de overtuiging, dat men reeds het eerste jaar vastrijdt. Ik versta onder vastrijden, dat men met

het afnemen van de uitkeering, zooveel als noodig is om het bedrag te dekken, dat op dit oogenblik aan de scholen wordt uitbetaald van Rijkswege en wat er bij zou komen, onmiddellijk vastloopt. Er zijn gemeenten, bij welke dat niet aan den minsten twijfel onderhevig is. Wanneer men bij voorbeeld ziet, dat de gemeente Maarn in de provincie Utrecht nu aan uitkeering, volgens de wet van 1897, plus de bijdrage volgens art. 45 der Lager-onderwijswet, ontvangt f 2486, terwijl zij bij uitkeering alleen van de minimum jaarwedden der onderwijzers f 1950 zou ontvangen, dan spreekt het vanzelf, dat men met classificatie en wat ik verder heb genoemd, over die som heenschuift. Daaruit volgt, dat men beginnen moet met voor elke gemeente in het geheele land den stand van zaken van beide zijden te gaan onderzoeken, en dat men eerst dan, wanneer de uitkomsten daarvan volledig bekend zijn, kan overwegen, of men met eene afschrijving op de uitkeering kan volstaan, dan wel de geheele uitkeering anders zal moeten regelen, of — wat men ook zou kunnen doen — de percenten op het personeel voor een deel weer terugnemen of niet uitbetalen. Er komt bij, dat men, gelijk vanzelf spreekt, met de geheele Uitkeeringswet in aanraking komt en ik behoef wel niet te zeggen, hoeveel voeten het in de aarde heeft om die wet zoo eens even geheel onder handen te nemen, terwijl men met de Onderwijswet bezig is.

Ik heb het een en ander in het midden gebracht om bij hen, die meenen, dat de Regeering in dezen eenvoudig den boel heeft laten loopen en nu maar eenige bezwaren voorwendt, de overtuiging te wekken, dat wij staan voor een zoo ingewikkeld probleem, dat doortasten zonder klaar en helder de zaak doorzien te hebben zou zijn het in de wereld brengen van een zesmaandsch kindje, dat alle kans liep, spoedig te sterven. Ik verklaar, dat wij zullen gestand doen wat in de Memorie van Antwoord is gezegd. Vraagt echter de heer De Waal Malefijt: zeg toch, dat het een half jaar vroeger komt, dan antwoord ik: dat doe ik als Minister niet.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans tot het vraagstuk van de gemeente-finantiën. Ik wil niet ontveinzen, dat ik eergisteren een oogenblik waande, in den Amsterdamschen gemeenteraad te zitten en den wethouder van finantiën te hooren. Maar natuurlijk was dat niet zoo en heeft toch de geachte afgevaardigde, de heer Heemskerk, alleen als Kamerlid gesproken, behartigende de algemeene belangen des lands. Hij is, als ik hem wel verstaan heb, met hetgeen in de Memorie van Antwoord staat opgeteekend, niet geheel tevreden. Wel heeft hij de waarheid niet ontkend van wat daar staat, nl. dat het een *novum*

was — en ook heeft hij, bedenkende, dat men, van deze tafel sprekende, niet spreekt om zijne opinie te ventileeren over het een of ander, maar namens de Regeering — niet kunnen betwisten, dat de Regeering op het oogenblik geen verdere toezeggingen geven kon. De Regeering erkent volmondig, dat hier en daar in het gemeente-huishouden toestanden zijn ontstaan, die op de eene of andere wijze voorziening eischen. Maar zij moet zich ook de vraag stellen, of de finantieele nood der gemeenten ontstaan is door gebrek aan de noodige middelen of wel door minder zuinig beheer. Dat de Regeering het recht had, in de Memorie van Antwoord ook dat element op te nemen, berust bijv. op dit gegeven, dat voor het lager onderwijs per leerling, met inbegrip der bouwkosten, te Amsterdam uitgegeven wordt f 49, terwijl daarentegen Berlijn, waar de levensstandaard zeker niet zooveel goedkooper zal zijn, daarvoor slechts f 36 noodig heeft, dus eene aanmerkelijke som minder. In München, ongeveer gelijk, wat de bevolking betreft, aan Amsterdam, bedraagt de som per hoofd slechts f 30. In Düsseldorf, eene stad van welker bloei bij gelegenheid van de daar gehouden tentoonstelling zich vele Nederlanders hebben kunnen overtuigen, is dit cijfer slechts f 22. Ik zeg niet *a priori*, dat in Amsterdam voor het onderwijs te veel uitgegeven wordt, — misschien moet daarvoor zelfs nog meer uitgegeven worden —, maar met die gegevens voor oogen is het toch plicht, te vragen, of Amsterdam er niet eene te weelderige huishouding op na houdt.

In de tweede plaats heeft de Regeering zich de vraag te stellen, of men in de Nederlandsche steden niet meer en meer overgaat tot het voeren van eene zeer dure huishouding. Ik heb ook herinnerd aan Parijs, omdat het in zijn uitgaven bijna gelijk staat met ons land. Maar men vergete daarbij niet, dat daar nog altijd bestaat wat wij afkeuren: de octrooien; het octrooi bedraagt alleen voor Parijs 157 millioen francs, „à peu près" dus de helft van het bedrag van den inbreng. Daarbij komt, dat een goed deel van het octrooi-geld betaald wordt door de vreemdelingen en dat dus eene groote uitgaaf door dat enorm sterk vreemdelingenbezoek vergoed wordt. Maar wie het hotelwezen te Amsterdam nagaat en kennis neemt van het aantal vreemdelingen, dat daar komt, gevoelt zich teleurgesteld, vooral waar de doortrek van deze vogels toeneemt en zij maar korten tijd op til blijven, in den regel slechts om de musea en de stad te zien, en dan vertrekken.

Men behoeft zich slechts aan te schaffen het werk van Adolf Damaschke, *Aufgaben der Gemeinde-Politik* om zich er van te overtuigen, hoe men in Duitschland gewoon is, breede gemeente-programmata op te

stellen. Bij het inzien daarvan zal men vooral veel gevoelen voor de opmerking, eergisteren door den heer Lohman gemaakt. Daar wordt ontwikkeld, dat het gemeentelijk leven eigenlijk moet betaald worden door zeker klein deel der inwoners. Voor Amsterdam is dat deel op zich zelf reeds klein; daar zijn 38,140 aanslagen. Met 5 vermenigvuldigd krijgt men het getal van dit deel der bevolking, zoodat bijna $^2/_3$ van de gemeentebevolking profiteert ten koste van het gegoede $^1/_3$. Onder die 38,000 aanslagen zijn ook begrepen de inkomens van f 600. Nu zal men toestemmen, dat er niet aan gedacht kan worden, om dergelijke belastbare inkomens nog zwaarder te belasten, zoodat er niets anders overschiet, dan de overige inkomens te treffen. Als men de inkomens telt van f 1800, de inkomens dus, die voor eene stad als Amsterdam maar matig kunnen genoemd worden, en het getal van die aanslagen vermenigvuldigt met 5, dan zou men daaruit zien, dat alle verhoogingen zouden moeten worden gedragen door tusschen de 50 en 60,000 inwoners. In de Duitsche programmata wil men nog verder gaan en alle inkomens van f 1000 vrijlaten. Zij, die daar boven zijn, moeten voor allen betalen; niet alleen de stedelijke behoeften, als straten, wegen, grachten, afvoer van faecaliën, maar ook de kosten van onderwijs, leermiddelen, ook van voeding en kleeding voor schoolkinderen, baden, concerten, theatervoorstellingen enz. De gemeentebedrijven moeten gesteld worden ter beschikking van het heele publiek, tegen den kostenden prijs, zonder dat zij een cent rendeeren, want ieder heeft recht om tegen den kostenden prijs te genieten van de gemeentebedrijven. Verder moeten de loonen bij de gemeentebedrijven goed zijn, hooger dan elders. Zoo gaat men voort, aan alles meer uitbreiding gevende. Ook in Fransche steden heeft men dergelijke programmata toegepast, door meerderheden in de raden te brengen, die met zulke denkbeelden vervuld zijn; maar de uitkomsten hebben aangetoond, dat de finantiën van zulke gemeenten zoodanig in de war zijn geloopen, dat er opnieuw orde in geschapen zal moeten worden.

Ik moet zeggen, dat, hoe meer men doet om de gemeenten, de groote gemeenten vooral, gezond en aangenaam te maken voor het publiek, hoe liever ik dat zal zien. Maar als men uit den mond van den heer Heemskerk hoort, dat hij spreekt van Amsterdam's recht om te eischen, dan zou ik hem wel willen vragen, of het niet ligt op den weg der Regeering, eerst eens te overwegen, hoever dat recht wel gaat. Heel anders is het gesteld met steden als Parijs en München, die van buiten af zich middelen weten te scheppen, dan met de onze, ten aanzien waarvan men meent te moeten komen met het alternatief, dat de Rijksregeering

maar hooger uitkeering moet geven. De geachte spreker zal mij echter toegeven, dat ik mij op dit punt thans niet kan uitlaten. Maar wat er ook gebeure, — hetzij dat hooger uitkeering worde gegeven, hetzij een uitgebreider recht om door heffing over eigen middelen te beschikken —, de Regeering erkent, dat er toestanden kunnen geboren worden, die het noodzakelijk maken, aan de wethouders van finantiën, van welke gemeenten ook, meer middelen ter beschikking te stellen. De Regeering neemt gaarne kennis van de daartoe haar aan de hand gedane middelen, maar zij mag ook niet ontveinzen, dat die middelen haar niet nieuw voorkomen. Men heeft bij Binnenlandsche Zaken wel eens gehoord van eene forensenbelasting, van het ter visie geven van de geheime stukken van de bedrijfs- en vermogensbelasting en ook het systeem, dat men in Duitschland noemt de Bauplatz-, Ansatz- und Zuwachs-Steuer, was wel bekend. Al kan men met al die middelen rekenen en nagaan, of het een of ander middel kan worden aangewend, meen ik toch, dat elk bezonnen lid van de Kamer — en wie zou hier niet bezonnen zijn — wel zal willen toestemmen, dat het voor de Regeering, waar dergelijke quaestiën plotseling voor haar komen, volstrekt onmogelijk is, om op dit oogenblik eenig beslissend antwoord te geven.

Ik ga thans over tot de werkeloosheid van dit Kabinet. Ik wil wel erkennen, dat onder de zonden, waarvan ik mijzelf te beschuldigen heb, tot dusver in mijn leven werkeloosheid niet datgene is, waaraan ik mij het sterkst heb schuldig gemaakt. Dat is voor een deel misschien daaraan te danken, dat men meer dan eens tot mij gezegd heeft: uw werkkracht is niet zoo klein. Evenwel heb ik dit jaar harder gewerkt dan ik ooit in mijn leven gedaan heb, en daarom moet ik zeggen, dat die klacht van werkeloosheid er niet zoo diep bij mij ingaat. Ik wijs de gangmakers volstrekt niet af en erken, dat men hard kan werken en toch niets uitvoeren. Ik erken ook, dat men hard kan werken, maar niet naar de goede orde, en dat men zijn werkkracht kan bepalen tot wat niet noodig is, waardoor men de kracht onttrekt aan datgene, wat eisch is. Daarom juist neem ik de hulp van gangmakers gaarne aan en ben ik den heer Passtoors dankbaar, dat hij mij gesteund heeft en aangetoond heeft, dat de Regeering op andere manier toch ook wel wat gedaan heeft. Maar als gangmaker zou ik het liefst hebben een man van het type van den geachten afgevaardigde, den heer Goeman Borgesius, mijn geachten ambtsvoorganger, die, als oud-Minister, weet, wat er aan het werk op het Departement vast zit. Ik zeg hem daarom dank voor de waarschuwing en het vermaan, gisteren door hem, als man van zaken, gegeven. Ik hoop daarvan partij te trekken.

Intusschen heeft de geachte afgevaardigde ook eene vergelijking gemaakt, en hij heeft gezegd: zie, ik heb dezelfde moeilijkheden ondervonden in het Kabinet, waarvan ik deel uitmaakte, maar wij hebben dan toch in het eerste jaar in het *Staatsblad* gebracht de wet op den persoonlijken dienstplicht en, toen wij zoover waren als gij thans, was het ontwerp-leerplicht reeds bij de Kamer. Ik geef dit toe, maar de geachte afgevaardigde houde mij toch ten goede, dat ik hierop iets afding. De personen en de zaken zijn niet gelijksoortig. De geachte afgevaardigde mag niet vergeten, dat hij bij de benoeming tot Minister 50 jaar was en ik 64. In Rome gold de regel: *sexagenarii de ponte*, zoodat reeds de mannen van 60 jaar daar niet meer voor in volle kracht golden. Hij mag niet vergeten, dat, hoe ouder men wordt, hoe loomer en trager men zich beweegt. Hij mag, dunkt mij, ook niet uit het oog verliezen, dat hij achter zich had en gesteund werd door een Premier, afgescheiden van zijn persoon, zoodat hij voor de werkzaamheden, die aan het premierschap verbonden zijn, niet aansprakelijk was. Hij mag niet vergeten, dat hij een doorkneed jurist is, terwijl ik als *novus homo* van alle kennis van zaken, tot het Departement behoorende, volkomen verstoken was. En als ik nu, na die verschillen op den voorgrond te hebben geplaatst, vraag, of werkelijk de door hem genoemde werkzaamheid grooter is dan de werkzaamheid, gepresteerd door dit Kabinet, dan verzoek ik de leden der Kamer eens naast elkander te leggen den arbeid, noodig geweest voor het indienen van het wetsontwerp tot invoering van den persoonlijken dienstplicht, — een kort eenvoudig wetsontwerp, waarvoor de gegevens alle gereed lagen —, en het werk, ten vorigen jare door den Minister van Oorlog in dit Kabinet verricht aan de zes militaire wetten en aan de uitvoering van de Militiewet. Dan twijfel ik er geen oogenblik aan, of ieder onpartijdige zal moeten erkennen, dat, wanneer men dit naast elkander legt, in het oog springt, dat de meerdere werkzaamheid aan de zijde van den tegenwoordigen Minister van Oorlog is geweest. En als ik nu ook van mij zelf mag spreken, dan geloof ik toch, dat, wanneer men neemt het ontwerp van wet betreffende den Leerplicht, gelijk dat het eerst in de Kamer kwam, men zal moeten toestemmen, dat het geen voldragen kindeke was. Met name de finantieele berekeningen daarvan waren zoo weinig doorzien, dat, toen men tot het onderzoek van de gevolgen van die wet overging, het metterdaad bleek, dat aanmerkelijke wijziging noodig was, die dan ook is aangebracht. Ik mag hierbij nog opmerken, dat ook het idée van den leerplicht niet was een nieuw denkbeeld, maar eene reeds lang in gang gebrachte

gedachte, een denkbeeld, dat reeds zeer lang in concept was besproken. Legt men daar aan den anderen kant naast, wat het inhoudt, een wetsontwerp op het hooger onderwijs in gereedheid te brengen, gelijk het binnenkort de Kamer zal bereiken, wat er te doen is geweest voor de invoering van de Woningwet, de Gezondheidswet en de Ongevallenwet, dan durf ik met gerustheid de vraag te stellen, of er zoo weinig aan het Departement van Binnenlandsche Zaken in deze maanden is uitgevoerd.

Men heeft intusschen het recht, van de zijde der Kamer der Regeering de vraag te stellen: welk is uw werkplan? In antwoord daarop veroorloof ik mij, te doen opmerken, dat de Regeering haar werkplan in de eerste Troonrede volledig heeft neergelegd. Ik zal datgene, wat daarin staat, niet nogmaals voorlezen, maar, daar ik begrijp, dat het bij velen in vergetelheid is geraakt, meen ik wel, naar die eerste Troonrede nogmaals te mogen verwijzen. Wanneer men echter van den anderen kant zegt: dat is wel zoo, maar gij moet onderscheid maken tusschen wat urgent en minder urgent is, dan geef ik dat toe; maar ik zie niet in, dat ik eenigszins ontrouw zou zijn geworden aan mijn eigen overtuiging, want in die Troonrede komen juist de drie dingen, die ook ik zelf mede als van urgenten aard op den voorgrond heb helpen schuiven, alle drie voor. Ik aarzel niet, te verklaren, dat de Regeering die drie aangelegenheden: de zaak van het onderwijs, de zaak van de verzekering en de zaak van de tariefsherziening, steeds blijft beschouwen als de hoofdtaak, waarvoor zij is opgetreden.

Over het onderwijs heb ik reeds gesproken. Wat het verzekeringswezen betreft, is aangegeven, dat het Kabinet van oordeel is, dat naast de Ongevallenwet, gelijk die nu bestaat, ook moet komen eene Ongevallenwet voor de zeevisscherijen en den landbouw, vervolgens eene verzekering tegen de krankheid en eindelijk eene verzekering tegen invaliditeit en ouderdom. Wanneer men de opmerking van den heer Van Vliet daarnaast legt, die ons zegt: ziekteverzekering hadt gij *daarna* moeten nemen, want die heeft niet dat belang voor den arbeidenden stand, dat de invaliditeits- en pensioensregeling heeft, — dan wensch ik op het volgende te wijzen. Ten aanzien van de ziekteverzekering is ons gebleken, dat op een aantal van 800.000 personen, dat bleek verzekerd te zijn voor begrafeniskosten, gevonden werd een getal van 500.000, dat verzekerd was voor genees- en heelkundige behandeling, en dat op die massa niet meer dan 150.000 verzekerd waren voor ziekengeld. En gaat men dan na, hoe klein het ziekengeld voor velen nog is, dan rijst de vraag, of de nood en de ellende, door ziekte in het arbeiders-

gezin gesticht, niet een zóó ernstig karakter dragen, dat de poging, om ook daarin te voorzien, niet kan worden genoemd overtollige moeite.

De tariefsherziening blijft niet alleen op het programma van het Kabinet staan, maar is van meet af in de Troonrede aangekondigd als het middel, waardoor men zou moeten komen tot het uitvoeren van het werkplan der Regeering. Dit werkplan zal zeer aanzienlijke uitgaven met zich brengen, en nu heeft de geachte afgevaardigde, de heer Van Wijck, zeer terecht opgemerkt, dat men niet in het wilde mag huishouden, door wetten te maken en aan den toekomstigen wetgever over te laten, hoe de gelden daarvoor moeten worden gevonden. Wij wenschen vast te houden aan den oud-Hollandschen regel, dat uitgaven niet wettelijk gevoteerd mogen worden, zonder dat te voorzien is, uit welke middelen zij kunnen worden bestreden. Alleen zal de heer Van Wijck de herinnering aan den regel „de tering naar de nering zetten" wel niet zoo bedoeld hebben, alsof men in de Staatshuishouding zal moeten zeggen: de middelen, die er zijn, mogen wij uitgeven, maar meer middelen mogen niet geschapen worden. Neen, als de behoeften er zijn, mag de Staat, in onderscheid met den particulier, zijn middelen uitzetten.

Men heeft evenwel gevraagd, waarom dit tarief er nog niet is Ik zou hem, die deze vraag doet, wel willen vragen, of hij zich niet eens zou willen aanbieden, om veertien dagen lang te gaan zitten op de plaats van den Minister van Finantiën en te zien, of hij in dien tijd genoeg inzicht had gekregen om te zeggen: als ik dit of dat mag doen, zal ik u het werk binnen zooveel tijd leveren. Mijn overtuiging is, na wat ik van dien arbeid gezien heb, dat het niet aangaat, eene tariefsherziening in te voeren op een luchtigen voet. Het mag niet gaan naar fantasie, maar het moet gaan na door onderzoek kennis gekregen te hebben van elk artikel, dat men voor het eerst of hooger belasten wil en na eene raming en gissing van de gevolgen, die voor dit artikel eene dergelijke verhooging of invoering van het tarief zal hebben. Daarom is het, geloof ik, door den geachten afgevaardigde, de heer Van Wijck, niet volkomen juist opgemerkt, dat de toezending van de concepten aan de Kamers van Koophandel ophoudt. Wat toch is het geval? Er bestaat eene commissie van handelspolitiek, die binnenkort de concepten in overweging krijgt. Wanneer men nu ongeveer gelijktijdig die concepten zendt naar de Kamers van Koophandel, loopt het onderzoek van die beide colleges parallel en heeft niet het minste oponthoud plaats. Ik kan mij niet voorstellen, dat er iemand in deze Kamer zou zijn, die zou wenschen, dat men tot de indiening van de tariefsherziening

overging, wanneer niet de Kamers van koophandel daarover waren gehoord.

Men vergete intusschen niet, dat, wat een Kabinet bij zijn optreden in de eerste Troonrede ook moge aankondigen, er buien kunnen komen opzetten van een onverwachten kant. Het is toch genoegzaam bekend, hoe in dezen korten tijd de Minister van Finantiën geheel ongedacht en onverwacht overvallen is geworden door de suikerquaestie, door den nood van de Indische schatkist en nu weer door dien van de gemeente-finantiën. Men zegt: verlaag den suikeraccijns tot op de helft, want dat haalt gij door het meerdere gebruik wel in. En dat is volkomen juist; ik geloof, dat dit na eenigen tijd, bijv. na 10 of 12 jaren, het geval zal zijn, wanneer er een ander Kabinet zit. Wij zouden dan onze opvolgers uit de moeite helpen. Maar aangezien wij niet in de eerste plaats hebben te zorgen voor de finantiën van een Kabinet van later jaren, maar voor onze eigen finantiën, hebben wij ons af te vragen, hoe wij moeten handelen. Waar de gemeente-finantiën ook hulpe vragen en gezegd wordt, dat dit is een eisch van recht, zal men ons moeten toestemmen, dat, waar niet is, ook de stad met de Keizerskroon haar recht verliest en wij niet kunnen uitkeeren wat wij niet hebben. Evenmin is van ons te vergen, dat wij voor die tusschenin komende aangelegenheden ons werkplan zullen abandonneeren.

Ik meen te mogen zeggen, dat de Regeering geheel de lijn van haar oorspronkelijk optreden volgt, en voortgaat met de drie hoofdzaken, zoo straks door mij genoemd, ernstig aan te grijpen en zoo mogelijk tot stand te brengen, mits goed. Dankbaar dus voor den prikkel, ons geboden, maken wij alleen deze reserve, dat wij ons tot geen overhaasting laten drijven.

Ik kom nu tot den nieuwen koers. De heer Drucker heeft tot mijn niet geringe verbazing hier openlijk verklaard, dat hij van den nieuwen koers niet veel kon bemerken. Hij was zeer billijk tegenover de Regeering, maakte er haar geen verwijt van, dat zij nog niet meer tot stand had gebracht, maar zeide, niets van den nieuwen koers te hebben gezien. Dit verwondert mij te meer van den heer Drucker, omdat hij in Leiden woont, daar ook wel kiezer zal zijn en dus wel het biljet van zijn vroegeren collega Fockema Andraea, waarbij de Leidsche verkiezing ter sprake is gebracht, ontvangen zal hebben. Hij zal uit belangstelling in zijn oud-collega dit geschrift wel ingezien hebben. De heer Fockema Andraea vertelt daarin aan de kiezers, — en hij zal als professor wel instaan voor wat hij zegt —, dat de door de Regeering te nemen maatregelen er toe zullen leiden, de Leidsche Universiteit te ontvolken.

Hij zegt dus niet, dat het getal der studenten zal dalen, maar stelt in uitzicht, dat de Leidsche Universiteit leeg zal loopen en de hoogleeraars met hunnen ledigen tijd geen weg zullen weten. Natuurlijk stijgt bij verkiezingen het bloed wel eens naar het hoofd en ziet men de dingen grooter dan zij in werkelijkheid zijn. Maar de heer Fockema Andraea ziet dan toch een nieuwen koers van hooge beduidenis. Ik zou den geachten afgevaardigde ook wel willen vragen, ot hij zelf ook niet iets bemerkt heeft van een ontwerp in zake de vaccine? De geachte afgevaardigde knikt van neen. Hij zal mij toegeven, dat het aangekondigd is, en dat men den koers van een Kabinet ook bepaalt naar datgene, wat officieel aangekondigd is? Hij heeft niet gezegd, dat de Regeering in de toekomst geen plannen heeft, — hij is er bang genoeg voor —, maar, zegt hij, ik heb de bewijzen niet voor mij gezien.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft zich nog al druk gemaakt met de Speetwet. Heeft hij daar geen anderen koers in gezien? Weet hij niet, dat de anti-revolutionaire partij als een van haar hoofdbeginselen op den voorgrond heeft gesteld: handhaving van het gezag van de wet, en heeft hij niet opgemerkt, — zijn schranderheid staat voor niets —, dat insgelijks door de Regeering het voornemen is te kennen gegeven, aan art. 96, 2de lid, aan de artikelen 136 en 154 der Grondwet uitvoering te geven? Spreekt niet in al die maatregelen, waarvan de Speetwet hem in elk geval bereikt heeft, wel degelijk een beginsel, namelijk, dat eene Christelijke Regeering in de eerste plaats geroepen is, het beginsel van het gezag meer dan een ander bewind op den voorgrond te schuiven? Nu zegt de geachte afgevaardigde: ja, maar toen de Minister van Koloniën hier stond, heeft hij toch getoond, dat hij het eigenlijk met ons eens was. Maar wat heeft het verleden getoond? Dat de liberale heeren het vroeger niet met ons eens waren, maar op het stuk van de zending tot ons gevoelen zijn overgekomen. Het is begrijpelijk, dat men zegt: wij zijn het met u eens, maar dan is het niet omdat *wij* liberaal geworden zijn, maar omdat datgene, waarop door ons zoo lang is aangedrongen, eindelijk behartiging bij de anderen gevonden heeft.

Hetzelfde geldt, waar de geachte afgevaardigde zegt: in de Memorie van Antwoord staat, dat in de schoolquaestie alles „pais en vree" is geworden. Er staat niet, dat wij dat zouden maken, maar dat dit reeds zoo *is*. Is dit nu omdat wij tot de liberalen zijn gekomen, of omdat eindelijk de liberale heeren hun fout van het verleden hebben ingezien, toen zij de schoolquaestie op de wijze, als gedaan is, opzetten?

De geachte afgevaardigde heeft ook gewezen op de benoemingen en

met name op de benoeming van den heer Cort van der Linden in den Raad van State. Over die benoeming moet ik even een enkel woord met nadruk zeggen. Wat wil men toch? Dat elk Gouvernement, hetwelk optreedt, in de hoogere posten uitsluitend zal benoemen diegenen, die zijn geestverwanten zijn? Ik wil dat niet. Vooral in een land, zoo klein als het onze, acht ik dat beginsel verderfelijk. Ik weet, dat dit beginsel in ons land in vroeger eeuwen gold, gelijk het ook in later tijd bij wijze van weerwraak is toegepast. Maar dat neemt niet weg, dat dit Kabinet 1°. overtuigd is, dat het 't land in hooge mate zou benadeelen, indien het dien regel toepaste; en 2°. dat, indien men zegt, dat, waar in den Raad van State onze geestverwanten zoozeer in de minderheid waren, het toch voor de hand lag, daarvoor een onzer eigen geestverwanten voortedragen, ik mij dan veroorloof de wedervraag, of de geachte afgevaardigde weet, of er al dan niet pogingen zijn aangewend, en of hij zich de mogelijkheid niet denken kan, dat men daarbij slib gevangen heeft. Wanneer men bij zijn eigen geestverwanten zoekt, maar den gewenschten man niet vinden kan, welke bedenking is er dan tegen, te nemen een kundig en ervaren man, van wien men weet, dat hij bij zijn advies ook de Regeering van raad dienen zal.

Maar, heeft men gezegd, hoe kunt gij, Minister, als Minister den man bestrijden, dien gij als adviseur gevraagd heb? Dit is toch eene gansch onbillijke opmerking, want voor elk Gouvernement, voor elk Kabinet, is het van hooge waarde, het advies en de opmerkingen ook van kundige tegenstanders te ontvangen. Mocht men zeggen: gij hadt toch niet behoeven te nemen een ultra-man, als de heer Cort van der Linden is, die ten opzichte van de Kroon gesproken heeft van een vliegwiel, — dan zij geantwoord, dat ik in dat opzicht wel graadverschil, maar geen principieel verschil ken bij de verschillende groepen van de linkerzijde. Als het aankomt op het vaststellen van de beteekenis van de Kroon en het gezag in den lande, moge de een dit scherper, de ander minder scherp uitdrukken, maar in hoofdzaak staat men daar tamelijk op denzelfden bodem.

Bij deze opmerkingen wil ik het intusschen niet laten. Daar men mij gevraagd heeft, hoe het met dien nieuwen koers staat, zal ik niet treden in doctrinaire beschouwingen, in theologisch overleg, niet alleen omdat ik weet, dat de Kamer daarvan minder gediend is, maar ook omdat dit naar mijn overtuiging hier niet thuis hoort. Wij zitten hier niet in eene synode, maar in de Staten-Generaal. Ik zal dan ook eenvoudig positief mededeelen, wat door dit Kabinet ter bevordering van de Christelijke belangen bedoeld wordt.

Dat is in de eerste plaats dit. Wij constateeren, dat er verschillende volksdeelen in het land zijn; dat daar ook is een zeer aanmerkelijk Christelijk volksdeel — ik vraag niet of het meerderheid of minderheid is —; dat dit volksdeel nog in abnormalen toestand verkeert en geen gelijke rechten met de anderen bezit. Daarom is vooreerst de toeleg van dit Kabinet, aan dat volksdeel eene normale, eene gelijke positie met de andere volksdeelen te verschaffen, niet eene meerdere, maar eene gelijke. Wij willen dit doen in zake lager onderwijs, — ik behoef daarvan niets meer te zeggen —, maar ook in zake middelbaar onderwijs, opdat ook de jonge mannen en jonge dochters uit dat volksdeel zich zonder ergernis voor zich zelf of voor hun ouders kunnen bekwamen, om dan, veel meer dan tot dusver, ook op te treden in sociale en technische betrekkingen. Wij willen dat eindelijk doen voor het hooger onderwijs, omdat naar onze overtuiging elk volksdeel zwak staat, dat verdrukt wordt door een eenzijdig wetenschappelijk monopolie, en elk volksdeel met eene eigen levens- en wereldbeschouwing eerst dan tot zijn recht komt, wanneer het in staat wordt gesteld, die levens- en wereldbeschouwing door eigen kundige mannen, die dezelfde beginselen belijden, tot wetenschappelijke ontwikkeling te brengen.

In de tweede plaats is het de toeleg der Regeering, de demonische invloeden, die op ons volksleven inwerken, te stuiten en zoo mogelijk te breken. Daartoe behooren de drankzucht, de speelzucht, de openlijke schending van de eerbaarheid, het neo-Malthusianisme, de pornographie; maar ik zal hierop niet verder ingaan. In de derde plaats is het de toeleg der Regeering, in de wetgeving die vaste grondslagen, welke als resultaat van de Christelijke traditie historisch in ons volksleven bestaan en hier en daar begonnen zijn, losgewrongen te worden, zoo vast te leggen, dat èn wat het gezag, èn wat het huisgezin, èn wat het huwelijk, èn wat de kerk betreft, weer vast worde datgene, waarop wij meenen, dat in ons land behoort te worden voortgebouwd. En eindelijk, in de laatste plaats, is het onze overtuiging, dat wij op dit oogenblik in een toestand van abnormale gisting en worsteling verkeeren, ten gevolge van de snelle toeneming en de beteekenis van het crediet, van het daardoor aangroeiend beginsel, van de macht der machine, van de gemakkelijke correspondentie met andere landen en van het sneller verkeer, waardoor allerlei invloeden op onze volkstoestanden inwerken, die, wanneer ze niet gestuit worden, er toe moeten leiden, den mensch te beschouwen als een aanhangel der machine, en zoo eene feodaliteit van het geld in ons land te vestigen, waardoor de menschheid wordt gedeprimeerd. Daar nu elk Christen belijdt, dat de mensch is geschapen naar Gods beeld,

is het onze overtuiging, dat er ook van overheidswege op moet worden aangestuurd om, door verleening der noodige bescherming, krachtens deze Ebenbürtigkeit van al wat mensch heet, de ontmenschelijking ook in den arbeider te keer te gaan.

Wij zeggen niet, dat dit met een tooverslag geschieden kan, maar wel, dat het streven van de overheid er op gericht moet zijn, zulk eene bescherming en vrijmaking te verleenen. Het is volkomen waar, dat achter dit alles een achtergrond ligt van beginselen, voorstellingen en overtuigingen, maar die beginselen, die voorstellingen, die geloofsovertuigingen komen bij de gewone wetten niet dan zeer spaarzaam aan het licht, zoodat men ze niet ziet. Dat zou wel het geval zijn, wanneer wij toe waren aan eene Grondwetsherziening. De geachte afgevaardigde, de heer Van der Zwaag, heeft er van gesproken, dat, naar hij had gedacht, nu een heel nieuw gebouw op Christelijke grondslagen zou worden opgericht. Laat mij daartegen mogen opmerken, dat wij zoo revolutionair niet zijn. Maar, ook voor een oogenblik dit aangenomen, zal hij zelf moeten erkennen, dat dit alleen kan gebeuren door voor het oude een ander gebouw in de plaats te stellen. Waar het daarentegen pas gaf, ook in dit opzicht onze overtuiging uit te spreken, namelijk, dat God Almachtig in het Staatsrecht zelf is de Souverein van Nederland, en dat geen macht noch gezag in Nederland kan worden uitgeoefend dan dat van Hem afvloeit, is het ook geschied. En men zal gezien hebben, dat in de beide laatst verschenen Troonreden metterdaad op eene andere wijze dan vroeger gesproken is van hetgeen in die belijdenis ligt uitgedrukt.

De geachte afgevaardigde heeft gezegd, — en dit ten slotte —, en anderen met hem: wij hadden verwacht eene Christelijke Regeering, gegrond op openbaring en teksten, en wij hadden gedacht, in de Kamer en aan de Regeeringstafel een stel mannen te krijgen, die het in alles met elkander eens waren; in kleinigheden mocht er wel eens verschil zijn, maar die mannen moesten toch nooit tegenover elkander staan. Het is merkwaardig, dat, wanneer iemand het met mij eens is, zijn onafhankelijkheid en zelfstandigheid van oordeel betwijfeld wordt, en hij min of meer in het hoekje der marionetten thuis gebracht wordt, maar wanneer men het niet met mij eens is, is dit een duidelijk blijk, dat geheel mijn standpunt onhoudbaar is! Daarop zij geantwoord, dat wij, die aan de van God gegeven openbaring gelooven, meenen zouden, uit het leven in den dood te gaan, wanneer wij het allen met elkander eens waren, Men moet ook niet zoo maar eens een tekst nemen en zeggen, dat het daar nu staat, want ook die tekst is niet anders ontstaan dan onder

den invloed van toenmaals bestaande verhoudingen. Wij kunnen dan ook niet anders doen dan de beginselen, daarin gegeven, te nemen en ze toe te passen naar het verschil van land en toestanden, zoodat de daaruit opkomende ontwikkeling tot gestadige vervorming en hervorming leidt. Het is alleen door die onderlinge wisseling van opinies, door dien onderlingen stijd, dat wetenschappelijk ook bij ons datgene, wat wij meenen te moeten eeren, kan tot stand komen.

Mijnheer de Voorzitter! Hetgeen men wil van die zijde, is een wetenschappelijk karakter aan ons optreden betwisten, en wat wij juist beweren is, dat wij evenzeer eene wetenschappelijke methode volgen als de heeren, die tegen ons overstaan, alleen met het verschil, dat hun uitgangspunt en het onze een ander is. Wij zijn voor die verschillen in het minst niet beducht. Wij weten allen zeer goed, wat het steunpunt is, waarin onze kracht berust, en de Regeering heeft dan ook tot dusverre in de Kamer niet anders kunnen bemerken, dan dat de meerderheid haar trouw en eerlijk, maar zelfstandig, gesteund heeft. De Regeering vertrouwt, dat ook in het nieuwe zittingjaar, dat wij zijn ingetreden, de verschillende groepen van de rechterzijde haar, altoos met behoud van een zelfstandig oordeel, dien steun en die trouw zullen willen blijven schenken. En wanneer het dan is, dat er verschillen opduiken, dan zullen wij toch geen oogenblik den moed verliezen, omdat bij elken strijd voor overtuiging dit de hoofdvraag is, of men een gemeenschappelijk uitgangspunt heeft. Mist men dat, dan kan men niet komen tot nader overleg. Maar het is juist dit gemeenschappelijk uitgangspunt, dat wij, groepen van de rechterzijde, bezitten, en daarin ligt voor ons de waarborg voor de toekomst, die wij meenen, dat, ook al gaat ons Kabinet heen, aan een Christelijk volksdeel ook in het Parlement is gewaarborgd.

Handelingen, blz. 400—408.

Vergadering van 9 December 1902.

Toen gisteren, bij het ten einde loopen van het debat, de heer Goeman Borgesius onder het spreken een bos brandnetels voor den dag haalde en mij daarmede vriendelijk aaide, herinnerde ik mij 1897, toen menigeen bij het binnentreden van dien geachten spreker, arm in arm met den heer De Beaufort, en bij hun plaats nemen achter deze tafel, zich afvroeg, — maar men sprak die vraag niet uit —, of dàt de heer Goeman Borgesius

was, die geschreven had gelijk hij schreef bij de stembus, die in 1897 aan de beslissing voorafging. De vraag rees daarom gisteren bij mij, of dat ook weerwraak is. Heb ik wellicht in 1897 mij veroorloofd, op den boog een pijl te leggen, en daarmede op hem te mikken, een pijl, waaraan iets kleefde, dat hem recht gaf, alzoo tegen mij op te treden? Ik heb, thuis gekomen, mijn rede van 1897 nog eens opgeslagen en ik wil niet ontveinzen, dat het mij zekere zelfvoldoening gaf, bij het lezen te bevinden, dat ik in geen enkel opzicht uit den correcten en juisten vorm was gegaan.

Die geachte afgevaardigde heeft terecht opgemerkt, dat het moeilijke probleem voor dit Kabinet ongetwijfeld gelegen zou zijn in de finantieele quaestie. Voor zijn becijfering van een totaal van 30 millioen meer, werden door hem geen bijzondere opgaven verstrekt. Maar wat ik mij toch veroorloof op te merken, is, dat eene min of meer scherpe beoordeeling van het Kabinet, wat aangaat de finantieele plannen, mij eenigszins vreemd klonk uit den mond van een afgevaardigde, die zitting heeft gehad in een Kabinet, waarvan de toenmalige Minister van Finantiën drie dingen gedaan heeft: in de eerste plaats verklaard, dat de directe belastingen niet voor verhooging vatbaar waren; in de tweede plaats verhooging van het gedistilleerd in uitzicht gesteld, en in de derde plaats herziening van het tarief opgenomen onder de plannen, die hem uit de finantieele moeilijkheden redden moesten.

Ik breng mijn dank aan den geachten afgevaardigde uit Groningen, den heer Drucker, voor de strikt correcte wijze, waarop hij gisteren zijn houding tegenover de Regeering heeft omlijnd. Die geachte afgevaardigde deed mij, naar aanleiding van hetgeen door mij was opgemerkt over de strekking en de bedoeling van de Speetwet, de vraag, of de handhaving van het gezag metterdaad voor dit Kabinet een kenteekenende karaktertrek kon zijn. Hij vergunne mij, daarop te antwoorden, dat er eene beschouwing is, die het gezag laat opkomen hetzij uit den mensch, hetzij uit het samenstel der dingen, maar ook eene andere beschouwing, die het gezag laat opwellen uit heiliger bron. En nu zou ik willen vragen, of hij ook niet, in mijn plaats zich stellende, verstaan kan, dat wie die laatste beschouwing is toegedaan, meer dan wie de eerste beschouwing deelt, juist op handhaving van het gezag moet prijsstellen. De geachte afgevaardigde heeft erkend, dat metterdaad niet juist was, wat hij in zijn eersten termijn gepleit had, nl. dat bij de behandeling van de Speetwet de Regeering geen anker gelegd had, waaraan de actie, die reactie keeren moest, kon vastliggen. Hij heeft erkend, dat dit in de Eerste Kamer wel geschied is. Maar, zeide

hij, waarom datzelfde dan niet hier gezegd? Mijnheer de Voorzitter! Men kan vragen, als men eene verklaring aflegt, of zij noodig is. Het stond voor mij zoo, dat hier in deze Kamer, waar geen andere klank en stem gehoord werd dan om ten scherpste af te keuren hetgeen de Regeering ten deze deed, er niet het minste heil in kon gezien worden, van de zijde der Regeering zulk eene verklaring af te leggen. Aangezien daarentegen in de eerste Kamer metterdaad vreeze kon bestaan, dat de indiening van de Speetwet er eene hope zou doen ontluiken, die de Regeering wist, dat zij nooit zou kunnen vervullen, was het dáár de plaats, duidelijk kleur te bekennen en te spreken gelijk gedaan is.

De geachte afgevaardigde is bij het bespreken van de finantieele aangelegenheden nogmaals teruggekomen op de groote uitgaven voor leger en vloot. Hoewel het gedeelte van zijn betoog, dat zich daarmede bezighield, meer gericht was tot den heer Van Karnebeek dan tot het Kabinet, meen ook ik daarover iets te mogen zeggen. Hij ontkent niet, dat hetgeen om ons heen geschiedt ons ook nopen en dwingen kan, voor ons verweer, onze landsverdediging, meer ten offer te brengen, maar hij vroeg, of men in Zwitserland daartoe dan niet een beteren weg heeft ingeslagen. Mijnheer de Voorzitter, ik wil niet ontkennen, dat Zwitserland in dat opzicht voor ons nog altijd een aantrekkelijk voorbeeld blijft, maar de geachte spreker weet, dat door het vorige Kabinet nu eenmaal eene wijziging in de millitaire wetten is gebracht, waardoor op dit oogenblik de militaire positie vastligt. Ik zou echter wel eens deze vraag aan dien geachten afgevaardigde willen doen: wanneer hier in deze Kamer de toezegging van de Regeering, dat zij zal overgaan tot herwapening van de artillerie, ons wordt aangewreven als een bewijs van ultramilitarisme, mag ik er dan niet op wijzen, dat hetzelfde Zwitserland, dat ons ten voorbeeld wordt gesteld, reeds acht millioen voor die herwapening van de artillerie beschikbaar heeft gesteld? De heer Schaper heeft gisteren een woord doen hooren, dat mij van hem niet vreemd klonk, maar toch goed deed, toen hij zeide: ik ben geen vaderlandlooze, en als ooit het vaderland in gevaar kwam, zou men mij met de andere sociaal-democraten in de eerste plaats naar de grenzen zien trekken. Maar ik zou toch dien geachten afgevaardigde wel eens dit willen vragen: als hij met zijn sociaal-democraten dan aan de grenzen kwam en zij vonden tegenover zich, laat ons zeggen het Pruisische leger, voorzien van eene artillerie, die alles te pletter schoot, terwijl zij moesten optrekken met een Nederlandsch leger, dat wel kanonnen had, maar waarmede de bemanning van den overkant niet kon bereikt worden, zoodat al de sociaal-democraten, die voorop

zouden trekken, het eerst vernietigd werden, zou hij dan niet zeggen, dat dit was een moord, aan de sociaal-democraten gepleegd?

Wat de gemeente-finantiën betreft, zal de heer Drucker mij wel ten goede houden, dat ik daarbij overstap naar rechts en meer het oog vestig op den heer Heemskerk. Men heeft in zake de gemeente-finantiën aan de Regeering ten laste gelegd het opgeven van foutieve cijfers. Het is geschied door den heer Schaper en door den heer Heemskerk. Het is natuurlijk altoos een scherp wapen, als men aan de Regeering, die toch geacht wordt de beschikking te hebben over de noodige gegevens, het gebruik van verkeerde cijfers kan voorhouden. De heer Schaper heeft gezegd, dat ten onrechte door mij beweerd was, dat in Amsterdam f 49 werd uitgegeven per kind.

(De heer SCHAPER: Op gezag van het *Handelsblad*.)

Hij heeft dat gedaan op het gezag van het *Handelsblad*. Maar heeft hij dan misschien ook gezien, dat in het *Handelsblad* van vandaag de man zelf erkent, dat hij het mis heeft? Ik leid daaruit af, dat de heer Schaper goed zal doen, wanneer hij staat tegenover de Regeering, die over de noodige bescheiden beschikt, niet te vlug te zijn om met de autoriteit van het *Handelsblad* aan te komen. De vergissing van den schrijver, waarop de heer Schaper zich beriep, bestond hierin, dat volgens mijn verklaring f 49 per hoofd van de bevolking voor de generale gemeentelijke uitgaven gedaan was, iets waarvan door mij met geen woord was gesproken. Ik heb opgaven laten maken van een 20-tal typen van gemeenten; ik heb laten nagaan hoeveel in 1899, 1900 en 1901 voor een schoolkind de uitgaven voor het onderwijs waren, en heb dat laten doen in dubbele rubrieken, eenmaal met de bouwkosten en andermaal zonder de bouwkosten. Volgens die opgaven is, zooals ik gezegd heb, die uitgaaf voor Amsterdam — ik zal nu de cijfers meer precies geven — f 43,23 zonder bouwkosten en f 49,11 met inbegrip van de bouwkosten. Gaarne geef ik toe, dat men bij elke vergelijking van Amsterdam met Berlijn of andere plaatsen, eer men eene conclusie trekt, voorzichtig moet zijn, omdat er ongelijksoortige toestanden kunnen bestaan, die men in de eene plaats in de berekening begrepen heeft en die men in eene andere plaats weglaat.

Eene tweede vergissing zou ik begaan hebben bij de opgave omtrent het getal aanslagen. De opmerking van den heer Heemskerk zal wel juist zijn. Hij heeft ter zijner beschikking het geheim secretariaat van Amsterdam en kan dus weten, hoe groot in het laatste stadium het

getal aanslagen is, terwijl ik moet afgaan op de bescheiden, die mij ter beschikking staan, namelijk de aanslagen van 1887 tot 1890. Volgens die opgaven, gedétailleerd naar inkomsten en aanslagen, is het cijfer genomen, dat ik genoemd heb.

Dit is echter, gelijk men begrijpen zal, niet de hoofdzaak. Men heeft opgemerkt, — en ik geef het volkomen toe —, dat men bij het bespreken van deze quaestie niet alleen moet denken aan Amsterdam, maar ook aan andere gemeenten, ook aan die van het platteland, waaronder er zijn, die in veel gedrukter toestand verkeeren. Het zou zeer onrechtvaardig zijn, den nood van Amsterdam zoo luid te verkondigen, alsof deze alleen ons er toe brengt, in deze eene beslissing te nemen, terwijl de toestand van vele plattelandsgemeenten veel erger is en veel meer hulp eischt. Als men de cijfers van den hoofdelijken omslag van enkele plattelandsgemeenten in het noorden des lands vergelijkt met die van Amsterdam, zal men zien, dat ik daarvan niet te veel gezegd heb.

Men heeft gevraagd, waarom ik in dit verband gesproken had van gemeentepolitiek en gewezen had op de eischen, door Damaschke in zijn programmata gesteld; men vroeg of ik dat gedaan had om daarmede Amsterdam van weelde te beschuldigen. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Maar wanneer men zegt: het accres van de uitgaven is voortdurend grooter dan dat van de inkomsten, dan moet men zich als bewindsman toch afvragen, welk programma de man, die zoo spreekt, heeft. Alles hangt hier aan de vraag, welk accres in uitgaven een program van gemeentelijke politiek met zich zal brengen. Heeft men uitsluitend het oog op de nu reeds voorkomende gemeentelijke uitgaven, die gestadig met een klein accres klimmen, dan zal de verruiming der middelen, die men thans verlangt, binnen enge perken kunnen blijven, ook al vergeet ik niet, dat het millioen, dat Amsterdam in 1898 meer kreeg, niet alleen reeds verslonden is, maar nog een tekort achterliet. Kiest men daarentegen voor een program van gemeentelijke politiek in den zin der „Reformpartei", gelijk Damaschke dit uitwerkte, dan spreekt het wel vanzelf, dat de nieuw te scheppen middelen nog geheel andere verhoudingen zullen moeten aannemen en dat ze met wat nu het cijfer van het tekort beloopt van verre niet te vergelijken zullen zijn.

Intusschen heeft niemand kunnen beweren, dat de Regeering ten deze een verkeerd standpunt ingenomen had, door eerst de zaak te onderzoeken en daarna te handelen. Ik meen, dat de heer Heemskerk daarmede ook tevreden zal zijn, vooral wanneer ik ter verlichting van zijn conscientie er bij voeg, dat ik niet hem bedoelde, toen ik sprak

van degenen, die het gat willen stoppen door eene hoogere uitkeering van Rijkswege.

Van meer dan eene zijde is mij gevraagd geworden, of ik de eerste rede van den heer Staalman opzettelijk niet heb beantwoord. Ik verklaar daarom gaarne, dat er bij mij geen de minste bedenking bestaat, de tweede rede van dien geachten afgevaardigde te beantwoorden. Dat ik de eerste niet heb beantwoord, was, omdat ik achtte, dat — waar die geachte spreker in deze Kamer herhaaldelijk en met luider stemme de betuiging deed weerklinken, dat hij dr. Kuyper vertrouwt, terwijl heel zijn rede en het verband ervan de strekking had om alle vertrouwen in mij te ondermijnen — het een volkomen vergeten van alle waardigheid zou zijn, als ik dan nog in debat ging treden. Waar intusschen in zijn tweede rede de geachte spreker dat niet heeft gedaan en hij behoorlijk heeft geargumenteerd, heb ik geen bedenking om met hem in debat te treden. Hij zal echter zelf wel gevoelen, dat, wanneer een Kabinet onder de Regeeringsmeerderheid ziet optreden een lid, dat op zulk eene wijze met de Regeering breekt, zulks een gevoel van leedwezen moet veroorzaken. Echter wil ik er bijvoegen, dat dit leedwezen geen andere uitwerking heeft gehad, dan dat ik steeds de hoop blijf koesteren, dat het gebroken been weder zal worden gezet.

De geachte spreker heeft in zijn tweede rede wel de hardste, de zwaarste aanklacht tegen de Regeering ingebracht, die hij inbrengen kon, namelijk deze, dat zij de eere Gods met voeten zou hebben getreden. Ieder in deze Kamer zal toestemmen, dat men datgene, wat men met voeten treedt, veracht. En kan tegenover een man, die in alle bescheidenheid zich bewust is, hier te staan in de overtuiging, dat hij de eere Gods wil, iets vinnigers, iets wreeders verweten worden dan wanneer men hem in het debat ervan beschuldigt, dat hij de eere Gods met voeten treedt? Waarop sloeg dat? Hierop, dat het naar Christelijke belijdenis niet alleen ongeoorloofd is, Gods heiligen Naam te misbruiken, maar dat wij ook geroepen zijn om, waar dit door anderen geschiedt, de personen, die zich daaraan schuldig maken, te bestraffen. Er is een Gereformeerd soldaat, wiens predikant zegt: Als een officier tegen u vloekt, moet ge hem bestraffen. En de Minister van Oorlog zegt: In dat geval zult gij zwijgen. Dat was het met voeten treden van de ordinantiën Gods. De Gereformeerde moralisten zijn nooit erge fanatici geweest, zooals wel blijkt uit eene uitspraak van Justus Vermeer, een van de meest geziene moralisten bij het Gereformeerde volk. Deze zegt: „Doch hieruit spreekt eene vrage, namelijk, of een mensch zijn naaste, wie hij ook zij, en ten allen tijde en plaatse over die zonde

bestraffen moet....? Wij antwoorden, dat hier voorzichtigheid en bedachtzaamheid noodig is, en dat een wijze tijd en wijze onderscheidt. Het is somtijds *niet* veilig, met uitdrukkelijke woorden te bestraffen." En na dan gevallen, zooals hij ze bedoelt, besproken te hebben, komt hij tot deze conclusie: „*dan is het tijd van zwijgen*". Het blijkt dus, dat, indien die Gereformeerde predikant niet een persoon uit de fantaisie is, een nader onderwijs in de Gereformeerde moraal voor hem geen weelde zou zijn.

De geachte afgevaardigde heeft gemeend, te mogen zeggen, dat ik van deze plaats mijn eigen verleden veroordeeld had, toen ik mij voegde bij den heer De Savornin Lohman in de beoordeeling van programmata op politiek terrein en op het gebied van de partijen. Ik erken hier schuld; ik heb namelijk de kracht van mijn betoog gezocht in een Latijnsch spreekwoord, en begrijp, dat de geachte afgevaardigde, die geen Latijn kent, daarom niet gesnapt heeft, wat ik bedoelde. Ik heb de kracht van mijn betoog geconcentreerd in het Latijnsche spreekwoord: *optimi corruptio pessima* en heb toen gezegd tot den geachten afgevaardigde uit Goes, dat daar, waar de curruptio komt, men inderdaad staat voor kanker en zedenbederf. Thans zal ik het spreekwoord vertalen: wanneer het beste bedorven wordt, dan komt men tot de slechtste uitkomsten. Daaruit blijkt, dat dergelijke programmata als zoodanig, ook bij de stembus, door mij volstrekt niet worden verworpen, maar als optimum, dus een van de uitnemendste dingen, gehandhaafd worden.

Aan wat door mij gezegd is ten opzichte van de Leerplichtwet, is de beschuldiging ontleend, dat ik hier geloochend had, wat ik als leider van de anti-revolutionaire partij op de Deputatenvergadering had beleden. Reeds gisteren is er door den geachten afgevaardigde, den heer Talma, op gewezen, hoe onjuist dit is. Op die partijvergadering waren aanwezig en vertegenwoordigd honderden kiesvereenigingen en veertig daarvan — dus op het totaal een gering getal — hebben den betrokken wensch te kennen gegeven. Toen is door mij op die vergadering, met dezelfde argumenten, die ik hier heb gebezigd, gezegd, waarom ik niet op mij durfde nemen de verantwoording voor zoodanig artikel op het program.

Niet gering was de teleurstelling van den geachten afgevaardigde, wijl duidelijk door de Regeering was uitgesproken, dat zij de finale oplossing van de lager-onderwijsquaestie er aan gaf. Men moet zich wel rekenschap geven van de bedoeling van dat woord „finale". Het Unie-rapport zelf stelt iets voor, hetwelk van dien aard is, dat juist het bestaande artikel van de Grondwet het doorstoomen tot het eindstation

onmogelijk maakt. Het woord „finaal" heeft dan ook nooit die bedoeling gehad. Er is bij die oplossing tweeërlei periode. De eerste periode, Mijnheer de Voorzitter, door uw Kabinet begonnen, kon niet anders dan eene kleine verademing voor den druk van de bijzondere scholen geven. In de tweede periode blijft het daarbij niet en komt de overgang tot de oplossing, die eindelijk de gelijkheid brengen moet. Natuurlijk wordt daarmede niet het slot bereikt, maar ligt daarin opgesloten, dat die finale actie niet kan afloopen in één stadium, maar minstens twee stadiën moet doorloopen. Waar nu door de Regeering uitdrukkelijk schriftelijk en mondeling is uitgesproken, dat in de volgende zitting de Kamer bereiken zal een voorstel van wet, waarbij, hetzij in den geest van het Unie-rapport, hetzij in den geest van de bekende motie, eene oplossing van deze quaestie is vervat, daar is, dunkt mij, elk beweren, alsof hier teleurstelling zou zijn, misplaatst. In het anti-revolutionair program heeft niet gestaan, dat de finale oplossing zou worden gezocht door te *volgen* het Unie-rapport, maar *in den geest* van het Unie-rapport. Aangezien eene zóó pertinente verklaring èn schriftelijk èn mondeling door de Regeering gegeven is, zal, dunkt mij, de geachte afgevaardigde eerst dàn recht hebben om te spreken van teleurstelling, als het wetsontwerp in de volgende zitting niet komt. Zoolang hij daarover niet kan oordeelen, spreekt hij voor zijn beurt.

De heer Van der Zwaag heeft ten opzichte van de Openbaring van de Heilige Schrift hier eene voorstelling gegeven, die van de mijne afweek. Hij meende, dat die Openbaring tot stand gekomen was zonder te rekenen, wat den vorm betrof, met de omstandigheden, de aangelegenheid, de nationaliteit en de plaats, waar zij opgekomen was. Ik meen echter aan deze quaestie meer gedaan te hebben dan de heer Van der Zwaag, en wanneer ik hem de verzekering geef, dat ik bovendien op de hoogte ben van wat de deskundigen daarover oordeelen, dan geloof ik, — het is hier de plaats niet om over deze quaestie verder in debat te treden —, in alle bescheidenheid te mogen volstaan met als mijn meening uit te spreken, dat onder de deskundige theologen van de laatste eeuw er geen is, tot welke kerk ook behoorende, die niet erkennen zal, dat de Openbaring bij haar komst in deze wereld zich, wat den vorm betreft, aanpaste aan de toestanden en personen, aan wie en in verband met welke zij tot stand kwam.

Ik kom thans tot de merkwaardigste redevoering van gisteren, nl. die van den heer Schaper. Ik meen die redevoering zoo te mogen qualificeeren, omdat daarin eene poging werd gedaan om aan de rechterzijde tusschen de meer vooruitstrevende en de meer behoudende

elementen — zoowel bij de anti-revolutionairen als bij de Roomsch-Katholieken — schifting en scheiding teweeg te brengen. Althans maakte het op mij den indruk, dat de geachte afgevaardigde eene poging waagde om wat men noemt de democratische elementen van de anti-revolutionaire partij los te weeken, los te wrichten uit het verband, waarin zij op het oogenblik zitten. Ik kan begrijpen, dat zeker gezichtsbedrog hem daarbij eenige hoop op goed gevolg deed koesteren; ik kan begrijpen, dat hij zich inbeeldde, dat de losweeking van den geachten afgevaardigde uit Den Helder vrucht van sociaal-democratische inspanning was. Maar ik meen den geachten afgevaardigde toch wel te kunnen verzekeren, dat de heer Staalman niet door hem gevangen is, maar om geheel andere motieven zijn tegenwoordige positie inneemt.

De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, heeft een beeld gebruikt. Daar was in het woud een strooper bezig, de lichtbak werd uitgezet en de hazen moesten door het licht van dien bak worden aangetrokken, opdat de strooper, die er achter zat, ze kon vangen. Ik acht dit beeld volkomen juist, met dit verschil, dat de strooper was de heer Schaper zelf en dat de hazen waren onze menschen...

(De heer SCHAPER: Ze hebben althans lange ooren.)

De geestigheid of de juistheid van die opmerking ontsnapt mij, zij is niet tot mij doorgedrongen.

Aldus is de positie: Er zijn in het land allerlei groepen van arbeiders, mannen van Patrimonium en mannen van den Roomsch-Katholieken Volksbond. En nu is het de bedoeling van de sociaal-democraten, waar al hun streven op gericht is, die menschen van ons weg te lokken en in hun strikken te vangen. Hoe schoon ik het beeld dus ook vind, de heer Schaper zal aan juistheid van beeldspraak winnen, als hij zegt: die strooper ben ik. Mijnerzijds daarentegen zal ik het beeld niet gebruiken, maar wel zeggen, dat de geachte afgevaardigde een taaie duivenmelker is. Hij zit op zijn til om met allerlei schoon lokaas de duiven van onzen kant naar zijn kant te lokken en, als hij ziet, dat de beestjes in zijn til zijn, het raampje te laten vallen, zoodat zij er niet weer uit kunnen. Intusschen maak ik daarop geen aanmerking. De jacht is vrij, ook op politiek gebied, en wie voor zijn eigen wildstand wil zorgen, moet daartoe zelf maar de behoorlijke maatregelen nemen. Ik moet dan ook zeggen, dat zoowel de Roomsch-Katholieke als de anti-revolutionaire partij er zich aan gelegen zal laten liggen, de noodige maatregelen voor de bewaring en vermeerdering van eigen wildstand te nemen.

Maar aangezien deze zaak in het debat is gebracht, is het eisch van het oogenblik, dat op dit vraagstuk eenigszins dieper worde ingegaan. Behooren de democratische elementen onder de christelijke partijen rechts of wel links, of met name bij de sociaal-democraten? Ik begin bij de bespreking van dit gewichtig onderwerp met eene historische herinnering. In 1894 heeft metterdaad de georganiseerde anti-revolutionaire partij voor haar meerendeel eene proef genomen, in hoever het goed, mogelijk en profijtelijk was, met de democratische elementen van de overzijde accoord te gaan. Bij die proef stond op den voorgrond de overtuiging, dat de aandrang tot uitbreiding van kiesrecht een aandrang was, die geleek op een *perpetuum mobile*, totdat eindelijk het algemeen kiesrecht verkregen zou zijn. Daar nu de anti-revolutionaire partij het algemeen kiesrecht om des beginsels wil niet kan en niet mag aanvaarden, werd de proef genomen, of zulk een aandrang voorloopig en voor langen tijd kon worden gestuit. De ondervinding, toen opgedaan, heeft aan de anti-revolutionaire partij en aan alle partijen in het algemeen geleerd, dat het met de heeren democraten links slecht kersen eten is.

Duidelijk is toen gebleken, dat men gaarne onze hulpe aannam en onzen steun bruikbaar vond, maar dat, als het aankwam op het verleenen van tegensteun, dit, hoewel enkele leiders het wilden, onmogelijk was, omdat hun kiezers niet wilden. In de tweede plaats was het van onze zijde altijd zoo verstaan, dat men gezamenlijk stem in het kapittel zou hebben, om te overleggen wat men doen zou. Van die zijde wilde men echter, dat wij eenvoudig hand- en spandiensten zouden verleenen. De uitkomst was dan ook, dat men na die proefneming in anti-revolutionaire kringen tot de overtuiging is gekomen: op dien voet nooit weer! In een uitgegeven vlugschrift *Democratische klippen* is dit mijnerzijds ook toegelicht.

Nu is de vraag deze: toen er in 1901 een Kabinet moest worden geformeerd, kon toen geschieden wat door enkelen gewenscht werd, nl. het formeeren van een democratisch Kabinet? Neen, want al had men de democraten allen bij elkaar gevoegd, eene meerderheid hadden zij niet uitgemaakt. In de tweede plaats moet de vraag gesteld worden: mocht de anti-revolutionaire partij zich tot zulk eene actie leenen, na hetgeen zij bij ervaring geleerd had en nadat links de nieuwe partij der sociaal-democraten was opgetreden? De beantwoording van die vraag hangt aan deze twee vragen: in de eerste plaats, of de anti-revolutionaire partij *gleichberechtigt* in zulk een samenstel zou zijn toegelaten, ja dan neen, en in de tweede plaats, of de sociaal-democraten in het Nederlandsche-

Parlement al dan niet zijn geworden eene zuiver parlementaire reformpartij, of dat zij altoos nog staan op den grondslag, gelegd door Marx?

Het eerste punt was spoedig beslist. Kans voor de anti-revolutionaire partij om mede te werken aan het eventueel te volgen program, was absoluut uitgesloten. Het was *à laiser ou à prendre.* Men moest eenvoudig met het algemeen stemrecht mede. Wijl het evenwel beslist is, dat de anti-revolutionaire partij om des beginsels wille dat nooit kan, zoo teekent zich de toestand aldus, dat wij niet kunnen mededoen, omdat de rechten, die men steeds aan een geconfedereerde toekent, ons werden geweigerd.

En hoe stond het met het tweede punt? Ik behoef er niet aan te herinneren, wat in de arbeiderskringen bij den strijd van het proletariaat geschied is. Eerst in Frankrijk woelingen en gistingen, uit de arbeiderspartij opkomend, maar leidend tot geen resultaat; in de tweede plaats de Duitsche intelligentie, zich van deze quaestie meester makend, en in Lassale, Marx en Engels mannen op den voorgrond tredend van majestueuse kunde en ontwikkeling. Het is goed, dat men zich in ons land diep inprent, dat er geen partij is, die voor de kennisse van haar grondslagen en voor de kennisse van haar stelsel zoo kundig en zoo machtig intellect achter zich heeft als juist de sociaal-democratische. Het is volstrekt niet zoo te verwonderen, dat de heeren sociaal-democraten, voor zoover zij eenvoudig dit uitgewerkte stelsel, dat geheel pasklaar voor hen ligt, in scherpe formuleering hier aan de orde stellen, in hun spreken en optreden altoos aaneengesloten zijn en „aus einem Gusz" werken. Maar wij weten ook, dat, hoe schoon deze eenheid in de Duitsche arbeiderspartij ook naar buiten werkte, zij toch door het optreden van Marx in den toestand was gekomen van eene, die een tweeling in haar schoot draagt. Immers, wat hij aanprees was het stelsel om, door de parlementaire actie, voor het proletariaat de macht van den Staat te veroveren en om, had men die macht in handen, daarna den Staat in een Volksstaat om te zetten. Daardoor waren er twee elementen gekomen, die vanzelf in botsing konden en moesten geraken, al naar gelang men in het middel slechts middel bleef zien of het aanvaardde als voorloopig doel.

Het is bekend, hoe, in Duitschland door Vollmar en Bernstein en in Frankrijk door Jaurès en Millerand, deze twee elementen reeds met elkaar in botsing zijn gebracht. Voor de eene partij is de parlementaire actie een sneltrein, waarmede zoo snel mogelijk naar den Volksstaat moet worden doorgestoomd; voor de andere partij is zij eene wandeling, waarover zij haar geheele leven denkt te doen. Het spreekt dan ook,

dat, wanneer de laatste haar ideaal steeds verder wegschuift en niets overhoudt dan het doel, in de tegenwoordige oeconomische toestanden haar hervormingen aan den man te brengen, zij niets meer is dan eene radicale hervormingspartij.

Ik kan begrijpen, dat de geachte afgevaardigde, de heer Drucker, het volstrekt niet erg inziet, wanneer — gelijk de heer Goeman Borgesius gedaan heeft — hem wordt verweten, dat slag op slag bij de eene stembus na de andere blijkt, dat het getal aanhangers der vrijzinnig-democraten geslonken is en dat der sociaal-democraten is gestegen. Hij van zijn standpunt zal dit alleen zóó beschouwen: Wij stoppen telkens nieuwe troepen van onzen kant onder de sociaal-democraten, om den overgang van de sociaal-democraten van de absolute tot de eenvoudige hervormingspartij te bevorderen. Van zijn standpunt, moet ik zeggen, is dit correct. Hoe toch treden de sociaal-democraten hier in de Kamer op? Ik vraag aan ieder, die het betrekkelijk genot had, gisteren de bezieling van den heer Schaper te zien en te hooren, of hij nog een oogenblik kon twijfelen of men te doen had met een metterdaad fanatiek element in de sociaal-democratie, dat uit volle overtuiging spreekt, dat diepe ernst in zijn woorden legt, maar dat, als het er op aankomt, niets ontziet en alleen aan het ideaal, dat in de uitkomst wenkt, zijn kracht bij het spreken ontleent. Het kenmerk, waaraan men herkent, of men te doen heeft met eene reform-partij of met de oude, echte, absolute sociaal-democratie, is de vraag van den klassenstrijd. En wat ziet men? Dat de geachte afgevaardigde nog altoos op dat standpunt staat en dat hij ieder, die het daarmede niet eens is, eigenlijk — ik neem hem dat niet kwalijk — minacht. Wanneer hij goedvindt, zoo eens op het risje af alle Departementen van Algemeen Bestuur aan te klagen ter zake van allerlei kleine feilen en fouten, dan mag hij als Schaper dat doen; hij heeft daartoe het recht, al zijn het kleinigheden. Maar als de heer Passtoors komt en hem weerlegt en aantoont, dat bij al die verschillende Departementen het omgekeerde te zien is, dan is dat eigenlijk niet de moeite waard om er naar te luisteren. Wie ook aan de overzijde voor de belangen der arbeiders opkomt, zoolang hij niet het absolute standpunt van den heer Schaper inneemt, beteekent zijn optreden niets. Dan eerst heeft men eere, dan eerst is men een man, dan eerst durft men en beteekent men iets, wanneer men zijn eigen tente uitgaat en in de tente van den heer Schaper overkomt.

Welnu, combineert men algemeen stemrecht en klassenstrijd, dan blijf ik volhouden, wat ik in het begin zeide, nl. dat de toeleg en de bedoeling der heeren is, het proletariaat in deze Kamer 51 en daar ginds

26 stemmen te bezorgen en, zoodra dit gelukt is, over te gaan tot het aanbrengen van die veranderingen in den oeconomischen toestand, welke in hun idee liggen.

En als de heer Schaper zegt, dat daarvan niets aan is, en dat volgens het verslag der Staatscommissie er maar 800.000 loonarbeiders zijn, welke nooit de meerderheid kunnen vormen, dan vergunne hij mij twee opmerkingen. Vooreerst deze, dat de heeren volstrekt niet gewoon zijn, zich bij het recruteeren hunner aanhangers te bepalen tot die 800.000 loonarbeiders. Ik heb wel bemerkt, dat zij onder de onderwijzers ook bezig zijn en op allerlei wijze trachten, ook anderen tot zich te trekken, en dat zij metterdaad bedoelen, de meerderheid te verkrijgen. Mijn tweede opmerking is, dat, wanneer de geachte afgevaardigde mijn bewering te dien aanzien loochent, hij mij moet vergunnen, mij te beroepen op Marx. Metterdaad behoeft er geen woord meer over gezegd te worden, het zou banaal zijn, het nog te willen toelichten, dat de kern en het wezen van het Marxistisch doel geen ander is dan de meerderheid in het Parlement voor het proletariaat te veroveren en dan te doen wat men goed vindt met hen, die niet tot de proletariërs behooren.

Hoe komt de Christelijke partij tegenover dien stand van zaken te staan? Op die vraag is mijn antwoord dit. Die stand van zaken stelt voor ieder, die den Christus belijdt en den verdrukte en ellendige helpen wil, het dilemma: voor wien kiest ge, voor Marx of voor den Christus? Ik neem die tegenstelling absoluut, omdat het historisch deterministisch materialisme van Marx een absoluut, cosmologisch, het geheel der dingen omvattend, stelsel is. Welnu, even universeel als de Christus het geheel der dingen beheerscht, wil ook Marx op zijn beurt, en de zijnen door hem, het geheel der dingen beheerschen. Daarom is de vraag: kunnen en mogen zij, die den Christus uit overtuiging belijden, een oogenblik aarzelen? Het Marxistisch systeem is een systeem, dat het maatschappelijk leven in het eind materialiseert; dat de vraag: wat zal ik eten en wat zal ik drinken? maakt tot de hoofdvraag van de menschelijke existentie, en dat aan alle andere levensuitingen geen andere waarde toekent, dan dat zij uit de verhoudingen van het oeconomisch bestaan zich vanzelf kunnen ontwikkelen. Dit zoo zijnde, heeft de heer Schaper er terecht op gewezen, dat de Heilige Schrift twee reeksen van teksten heeft; aan den eenen kant eene reeks van teksten, die den rijke zonder ontferming aangenaam in de ooren klinken en waarop deze zich gaarne beroept; aan den anderen kant eene reeks van teksten, waarop gaarne de verdrukte en ellendige zich beroept. En hij heeft volkomen gelijk, — dit wensch ik hier openlijk uit te spreken —, dat wie een van beiden doet,

hetzij hij die eerste, hetzij hij die tweede reeks teksten apart neemt, miskent de beteekenis van de Schrift en miskent den persoon van den Christus. Dat is het waaraan zich schuldig maakt de Christen, die, met goederen bedeeld, zijn hart toesluit; maar datzelfde is het, waaraan zich ook schuldig maken de heer Schaper en de zijnen, die het land doortrekken om onder de Christelijke proletariërs den schijn aan te nemen, alsof eigenlijk de Christus aan hun zijde stond en alsof zij weinig anders deden dan de wenschen van den Christus trachten te realiseeren.

Het standpunt, dat een Christen daartegen alleen kan en mag innemen, is, niet te deelen wat in de Schrift vereenigd is, maar aan beide gelijkelijk vast te houden. En wanneer ik nu in het land zie, dat de mannen van „Patrimonium" en van den Roomsch-Katholieken Volksbond, niettegenstaande de sterke verleiding, die op hen uitgeoefend is om ze af te trekken van hun kringen, toch weerstand hebben geboden, geen oogenblik voor de verleiding zijn bezweken, en liever een deel lotsverbetering in den steek laten dan dat zij iets in den steek zouden laten van hun belijdenis, dan vraag ik, Mijnheer de Voorzitter, of de heer Schaper daar zelf toch niet in ziet een teeken van hoog karakter, een blijk van geestelijke kracht. Is hij het niet met mij eens, dat het volk gelukkig mag heeten, dat nog zulk een breeden kring van mannen in de lagere standen bezit, die, als zij voor de keuze komen te staan tusschen lotsverbetertng en het mainteneeren van eigen geestelijke overtuiging, het eerste weten ten offer te brengen en het laatste te kiezen? Wij mogen niet vergeten, dat de Schrift zegt: wees niet bezorgd, wat gij eten en drinken zult, want al zulke dingen zoeken de heidenen, en dat het duidelijk door den Heere is gesproken: wat baat het den mensch, al wint hij de geheele wereld, als het tot schade is voor zijn ziel?

De Christelijke partijen in den lande achten daarom, dat die dreigende materialiseering van ons volk moet worden tegengegaan, dat het Christelijk volksdeel zich door aaneensluiting sterk moet maken. Volstrekt niet om, gelijk men dat gemeend en beweerd heeft, daarmee nu de sociale hervormingen er aan te geven, want de Troonrede zelf, de eerste, onder dit Kabinet uitgesproken, geeft immers aan, duidelijk en klaar, dat wij, juist omdat wij den Christus niet verloochenen, de sociale hervormingen met kracht op den voorgrond willen schuiven. En vraagt men nu, vanwaar het geld zal komen, en zegt men: daar gaat gij het tarief voor gebruiken en dus gaat gij schijnbaar den arme en ellendige goeddoen, maar het geld, waarmede gij dat wenscht te doen, neemt gij eerst uit zijn eigen zak, — dan antwoord ik daarop vooreerst, dat wij nooit gezegd hebben, dat de directe belastingen haar

eindstation hebben bereikt. Dat wordt ons wel aangewreven, maar wij hebben het nooit gezegd.....

(De heer SCHAPER: Het staat in de Memorie van Antwoord, dat u de directe belastingen niet verhoogen wilt.)

Mijnheer de Voorzitter! Laat het mij nog eens mogen herhalen, wanneer de heer Schaper op mijn woorden wil letten. Ik heb gezegd, dat „die belastingen haar *eindstation* niet hebben bereikt." Maar in de tweede plaats moet ik erop wijzen, dat degene, die zegt, dat tariefsverhooging verarmt, de feiten verloochent en in een rechtstreekschen strijd geraakt met wat de uitkomst geleerd heeft. Uitdrukkelijk staat dan ook in ons programma, dat wij juist door die tariefsherziening vermeerdering wenschen van de nationale welvaart. Het is aan geen twijfel onderhevig, of de heer Schaper is hierbij mijn bondgenoot. Wat heeft die geachte afgevaardigde gisteren gezegd? Dit: duizenden en duizenden arbeiders trekken naar Duitschland, omdat gij hun hier het brood onthoudt. Wat heeft hij daarbij anders geleerd dan dat juist het land, waar het tarief op het hoogste gedreven is, meerdere welvaart voor den arbeider heeft dan ons eigen land?

Wij blijven dus vastberaden den weg bewandelen, dien wij zijn inge slagen. Wij blijven de Christelijke partijen oproepen om zich steeds nauwer aaneen te sluiten. Wij zullen protesteeren onder de Christelijke partijen tegen alles, wat den geest van hervorming verloochent, en wij zullen trachten, in die partijen de liefde en de lust voor de sociale hervormingen aan te kweeken. En wanneer — ziehier de verklaring, waarmede ik eindig — het onverhoopt mocht blijken, dat onder de Christelijke partijen, gelijk zij samengesteld zijn, ons doel niet kan bereikt worden en desbetreffende wetsontwerpen worden afgestemd, dan zullen wij hier onze taak nederleggen, om weder in de rangen der oppositie onze taak op te nemen en in die oppositie tweeërlei dingen te doen, nl. in de eerste plaats de Christelijke groepen in het land te versterken voor de verwezenlijking van onze beginselen, en anderzijds een ander Kabinet, dat zitten mocht, mits onze beginselen ongeschonden blijven, te steunen in de sociale hervormingen, die zulk een Kabinet ondernemen mocht.

Handelingen, blz. 440—445.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1903: Gemeentelijke subsidiën voor kerkelijke doeleinden — Politie-quaesties — Salarissen van ambtenaren ter provinciale griffiën — Ontsmettingsdienst — Woningnood — Krankzinnigenwezen — Hooger Onderwijs — Homoeopathie — Vivisectie — Middelbaar Onderwijs — Interpellatie-Ter Laan inzake de H. B. S. — Toelating van meisjes — Gymnastiekonderwijs — De spelling-quaestie — Vakonderwijs — Lager Onderwijs — De Motie der S. D. A. P. inzake het L. O. — De Emmensche en Venlosche schoolquaestie — Rechtspositie van onderwijzers — Spraakgebrekkigen en achterlijken — Gevolgen van den leerplicht voor arme ouders — Schoolvoeding en -kleeding — Arbeidsquaesties — Misstanden in steenbakkerijen — Loodwitgevaar — Arbeidsbeurzen — Gedwongen winkelsluiting — Kamers van Arbeid — Ongevallenwet 1901. —

VERGADERING VAN 11 DECEMBER 1902.

De heer De Savornin Lohman heeft de quaestie-Waalwijk nog met een enkel woord ter sprake gebracht. Hij zal overtuigd zijn, dat wat hij gezegd heeft ten opzichte van mij, iets had van prêcher les convertis. Ik heb mij in de Memorie van Antwoord duidelijk genoeg er over uitgelaten. Ik acht het niet tegen te spreken, dat, wanneer, gelijk te Waalwijk, een aantal personen van eene andere kerkelijke gezindte er zich door bezwaard achten, dat zij ook hunnerzijds moeten bijdragen aan de gemeentekas, waaruit dan betaald wordt zeker subsidie, verleend aan eene kerk, waartegenover zij staan, iets gedaan wordt wat in den tegenwoordigen tijd niet meer gaat. Maar het feit was er nu eenmaal, dat in 220 gemeenten van ons land dergelijke subsidiën bestaan en al mijn voorgangers — ook de heer De Savornin Lohman daaronder begrepen — hebben geen aanleiding gevonden, daartoe strekkende door gemeenteraden genomen besluiten als in strijd met de wet of het algemeen belang te vernietigen. Het is zeer zeker waar, dat onder zijn Ministerschap en onder dat van verscheidene andere Ministers geen bepaalde protesten zijn ingekomen, maar wanneer eenmaal een besluit van een gemeenteraad geacht wordt te zijn in strijd met de wet of het algemeen belang, moet men als Minister daartegen ingaan, ook al is er geen bepaalde klacht bij het Ministerie ingekomen. Ik heb overigens reeds uitgesproken, dat ik doen zal wat aan mij ligt, opdat aan dezen toestand een einde worde gemaakt.

In de tweede plaats is door den heer Michiels van Verduynen ter

sprake gebracht de eenigszins ongelijkmatige toestand, die in de residentie bestaat, waar voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal en voor die van den gemeenteraad eene indeeling in drie kiesdistricten bestaat, terwijl er voor de verkiezing voor de Provinciale Staten één kolossaal district is met 21,000 kiezers. De geachte afgevaardigde zal wel niet van mij vragen, dat ik op dit oogenblik in deze eene decisie neem. Gaarne doe ik de toezegging, dat, nu eenmaal mijn aandacht op de zaak is gevestigd, ik haar zal laten onderzoeken, om na te gaan, of aan het bezwaar, waarop door hem is gewezen, kan worden te gemoet gekomen.

De geachte afgevaardigde uit Winschoten heeft — en dat begrijp ik volkomen — gevoeld, dat het niet aanging, zulk eene belangrijke zaak als die der banken van leening van het eene jaar op het andere te verschuiven. Hij moet zich echter in mijn toestand kunnen verplaatsen en begrijpen, dat, wanneer men steeds gedwongen wordt, dan deze en dan weer die zaak er bij te nemen, men zich als Minister moet afvragen: kan ik van de ambtenaren vergen, dat zij nu weer aan die zaak zich zullen wijden? Op dit oogenblik, bij den arbeid, die er nu reeds is, moet ik verklaren, geen personeel beschikbaar te hebben. Wel zegt de geachte spreker, — en hij heeft daarin gelijk —, dat er een avant-projet gereed is, en dat ik dit kan onderzoeken en zoo noodig wijzigen en dat ik die zaak dus gemakkelijk kan afdoen. Maar wanneer hij zich goed rekenschap geeft van hetgeen aan deze materie vast zit, zal hij tot de conclusie komen, dat dit onderzoek niet in een paar dagen zou afloopen. Intusschen dank ik hem, dat hij op deze zaak, waarvoor ook ik veel gevoel, de aandacht gevestigd heeft. Ik durf zeggen, dat het niet een in de lucht gesproken woord zal blijken te zijn.

De heer Van Nispen heeft gewezen op den metterdaad gebrekkigen toestand van het gemeentelijk politiewezen. De cijfers, overgenomen uit het bekende rapport, zijn onrustwekkend. Wanneer daaruit blijkt, dat 39 pct. van het politie-personeel niet in staat is een proces-verbaal op te maken, kan men wel zeggen, dat de toestand zeker niet is zooals die wezen moet. Hij gevoelt, dat aan het oprichten van politie-scholen nog niet te denken valt en beveelt daarom aan, den Algemeenen Politiebond zooveel mogelijk te steunen, het examen van dien bond meer ingang te doen vinden, en als regel het bezit van het diploma van dien bond bij benoeming of bevordering tot voorwaarde te maken, ten einde zoodoende den algemeenen toestand van de gemeentepolitie te verheffen.

Ook dit belang wordt van de zijde der Regeering zeer ernstig gevoeld. Het is niet genoeg te betreuren, wanneer de politie bij haar optreden, dikwijls in moeilijke tijden, achterlijk blijkt, en haar tact, haar wijze van doen niet is zooals die zou behooren te zijn. Is men niet op de hoogte van zijn taak, dan is men ook niet in de mogelijkheid, over zijn bevoegdheid te oordeelen; men aarzelt te handelen, en door die aarzeling wordt men onhandig.

De geachte spreker vroeg, of van Regeeringswege niet wat steun aan dien bond kan gegeven worden. Het spijt mij, dat hij geen cijfers genoemd heeft; ik weet wel, zooals hij zeide, dat het alleen maar betreft wat reiskosten en lokaalhuur, en dat dit niet zooveel zal bedragen, maar op eene meer gedétailleerde aanwijzing zou ik toch een gedecideerder antwoord hebben kunnen geven. Maar na hetgeen de geachte afgevaardigde heeft gezegd en wellicht ook naar aanleiding van het door mij gesprokene, zal het bestuur van den bond misschien wel zorgen, dat eene gemotiveerde aanvrage om steun mijn Departement bereikt.

Ten slotte een woord, over de burgemeesters van 's Gravendeel, Marum en gedeeltelijk ook over het gebeurde te Haarlem.

Wanneer er bij de Regeering klachten inkomen, kan zij die onderzoeken, maar mag en kan zij zich daarbij niet stellen op het standpunt, dat door den heer Helsdingen wordt ingenomen. De Regeering mag een ambtenaar van eene positie als die van een burgemeester niet dadelijk gaan beschouwen als een beklaagde, die voor een rechtbank verschijnt. Dat zou een schok toebrengen aan het gezag. Als de Minister iets van dien aard verneemt, vraagt hij om inlichtingen. Tot mijn spijt heb ik niet kunnen voorzien, dat deze zaak nu nog aan de orde zou komen, anders zou ik de stukken hebben kunnen voorlezen. Maar een Minister moet beginnen met den burgemeester geloof te schenken. Men moet niet denken, dat een burgemeester zoo maar wat schrijven kan, want als het later blijken mocht, dat hij onwaarheid had geschreven en het Ministerie had bedrogen, zou dat voor hem leelijke gevolgen hebben. Eerst dus dàn, als men mij in staat stelt, door genoegzame verklaringen twijfel te rechtvaardigen, acht ik mij gerechtigd, den Commissaris der Koningin een nader onderzoek te doen instellen.

Wanneer men meent, dat er gevaar voor de publieke rust en orde zal ontstaan door het optreden van een spreker, dan rust op den burgemeester de plicht om de rust en de orde te handhaven. Werden daartoe middelen gebruikt als die, welke door den geachten afgevaardigde zijn genoemd, dan zou ik dit zeker afkeuren. Aan den eenen kant moet

tegen verstoring der orde gewaakt worden, maar aan den anderen kant moet de eigenaar van het lokaal niet bemoeilijkt worden. De eigenaar moet vrij blijven om in zijn lokaal eene vergadering toe te laten of niet. Ik zal afwachten, of mij nadere gegevens verstrekt worden, en wanneer mij alsdan mocht blijken, dat er grond bestaat voor de onderstelling, dat er inderdaad onwaarheid zou zijn geschreven, dan zal ik een nader onderzoek doen instellen. De heer Helsdingen moet het mij echter ten goede houden, dat ik op dit oogenblik niet zeggen kan, dat hij gelijk en de burgemeester ongelijk heeft. Hij heeft zijn zegslieden, maar ik meen, dat die voor mij niet die autoriteit mogen hebben als de burgemeester.

Er is te Haarlem eene politieverordening, die, zooals het met politieverordeningen meer gaat, een tijd lang te slapen is gelegd om, als het noodig is, voor den dag te worden gehaald. Ik herinner mij zulk een geval, dat mij persoonlijk is overkomen, want ik heb ook wel eens aan meetings gedaan. Ik heb eens eene meeting gehouden — de heeren zullen het zich rappeleeren — ten gunste van de Armeniërs, maar kan niet zeggen, dat ik mij over die politieverordening te beklagen heb gehad. Zoolang eene zekere bepaling in de politieverordening staat, heeft de burgemeester het recht, haar toe te passen. Dat spreekt vanzelf en er is niets aan te doen. Is er in de politieverordening iets verkeerds, welnu, dan zullen wij zien, of eene verbetering kan worden aangebracht. Ik beaam volkomen de opmerking, dat uit die verordening niet volgt wat in de Memorie van Antwoord staat. Er staat ook nergens in de Memorie van Antwoord, dat uit de verordening blijkt, dat het zoo is, maar er is door mij bijgevoegd als historia facti, dat men te Haarlem de gewoonte heeft om, wanneer de localiteit aan de eischen der verordening voldoet, de vergunning altoos te geven.

Wat nu de opmerking betreft, door den heer Hugenholtz gemaakt, dat het woord „vermoedelijk" in eene verordening niet thuis behoort, zou ik zoover niet willen gaan; dat woord komt ook wel in wetten voor en kan dikwijls niet gemist worden. Evenwel zou ik er zeer zeker in den regel de voorkeur aan geven, dat in eene gemeenteverordening bepaald werd, dat beoordeeld zal worden, hoeveel menschen in zoodanig lokaal kunnen worden toegelaten en dat, wanneer dat cijfer vaststaat, er verder geen bezwaar zou zijn om in het lokaal vergaderingen te houden zonder nadere vergunning, mits het bepaalde aantal der personen niet wordt overschreden.

De uitdrukking, gebezigd volgens zijn eigen erkentenis door den burgemeester van Marum, dat hij den herbergier aansprakelijk stelde

voor de gevolgen van opruiing enz., kwam ook mij voor, niet geheel pluis te zijn. Intusschen zullen de heeren mij ten goede houden, dat, aangezien ik na het verschijnen van het Voorloopig Verslag die zaak eerst heb kunnen onderzoeken en slechts enkele dagen voor het uitgaan van de Memorie van Antwoord bericht ontving, er geen tijd en gelegenheid was, de zaak verder te onderzoeken.

Handelingen, blz. 525—527.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kan op dit oogenblik niet zeggen wat ik ten opzichte der verordening doen zal. Dit eischt nauwkeurig onderzoek. Uit hetgeen ik straks zeide, kan de geachte afgevaardigde, de heer Hugenholtz, niet opmaken, dat het mijn voornemen is, de zaak eenvoudig te laten rusten.

Naar aanleiding van de opmerking van den heer Van Idsinga wil ik nog zeggen, dat die zinsnede wel degelijk geldt eene *historia facti.* Al was de bepaling niet in den haak, zoo kon men, nadat ik uit Haarlem de verzekering kreeg omtrent de wijze, waarop zij wordt toegepast, wel zeggen, dat de bepaling niet deugde, maar niet, dat de toestand niet goed was. De toestand is buiten critiek.

Handelingen, blz. 527.

Vergadering van 12 December 1902.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, sprekende over de griffie van Utrecht, bleek dankbaar, maar niet voldaan te zijn. Hij maakte de opmerking, dat nog steeds deze misstand heerscht op die griffie, dat zoo menig ambtenaar in den hoogeren rang nog niet het maximum bereikt heeft, dat voor den daaraan voorafgaanden rang bepaald is. Ik behoef dien geachten afgevaardigde er niet aan te herinneren, dat door de provinciën dikwijls gebruik wordt gemaakt van het recht van benoeming tot een hoogeren rang, waar het nog laten van dien ambtenaar in lageren rang meer gewenscht zou zijn. Het schijnt voor die ambtenaren tot op zekere hoogte begeerlijk te zijn, een hoogeren rang te bekleeden, en zij schijnen daarop prijs te

stellen, al is het, dat zij finantieel daardoor niet zooveel vooruitgaan. Wanneer men dan ook bij de verschillende provinciën let op de verhoudingen tusschen de hoofdcommiezen, de commiezen en de adjunct-commiezen, dan merkt men, dat onbetwistbaar die neiging bestaat. In Zeeland bijv. zijn er drie hoofd-commiezen en maar één commies. In Zuid-Holland zijn er vijf hoofd-commiezen en maar drie commiezen. Dat is op zich zelf eene onnatuurlijke verhouding, die bij eene goede rangregeling natuurlijk niet voorkomt. Ik ben het tot zoover dan ook wel met den heer De Waal Malefijt eens, dat er in de omstandigheid, dat er wel een maximum, maar geen minimum bepaald is, allicht aanleiding bestaat voor de provinciën, de ijdelheid van de ambtenaren door het verleenen van een hoogeren rang te streelen.

De geachte afgevaardigden, de heeren Merckelbach en Lucasse, hebben betoogd, dat, al is het goed, dat voor Utrecht iets gedaan wordt, toch ook Limburg en Zeeland in zulk eene conditie verkeeren, dat wel op gelijken grond gelijke verhooging van bijdrage ook aan die provinciën had mogen zijn toegekend. Het is niet wel begrijpelijk, hoe de geachte afgevaardigde uit Zeeland dit beweren kan. Wanneer ik toch de traktementen per hoofd neem, die in de verschillende rangen in de verschillende provinciën worden gegeven, dan blijkt, dat in alle rangen de traktementen in de provincie Utrecht gemiddeld aanmerkelijk lager staan dan in de overige provinciën, met name Zeeland en Limburg. De hoofdcommiezen hebben in Zeeland gemiddeld f 2133,33, in Utrecht maar f 2062,50. Nog sterker is het verschil bij de adjunct-commiezen 1ste klasse. Waar in Zeeland gemiddeld f 1508,75 wordt betaald aan de ambtenaren van dien rang, bedraagt hun gemiddelde traktement in Utrecht f 975; voor de adjunct-commiezen 2de klasse zijn die bedragen respectievelijk f 1080 en f 750 en voor de eerste klerken f 737,15 en f 500. Daaruit blijkt, dunkt mij, dat niet onrechtvaardig door de Regeering geoordeeld is, dat de provincie Utrecht in exceptioneel ongunstige conditie verkeerde.

Nu zegt de heer Lucasse wel, — en dit stem ik hem volkomen toe —, dat Zeeland vele waterschappen heeft en dat uit dien hoofde aan de griffie veel arbeid moet geleverd worden, die in andere provinciën niet kan voorkomen, maar daar staat tegenover, dat het personeel van den provincialen waterstaat in Zeeland zeer krachtig vertegenwoordigd is en er kan geen quaestie van zijn of ook door dat personeel wordt zeer veel arbeid verricht. Ook zegt de geachte afgevaardigde, dat vier ambtenaren in Zeeland uitsluitend met waterschapswerk belast zijn, maar

uit de officieele omschrijving van de hierbedoelde afdeeling in den Staatsalmanak blijkt, dat zij niet alleen met waterschapswerk zijn belast, maar ook met arbeid voor openbare werken. Wanneer de geachte afgevaardigde verder zegt, dat het getal ambtenaren in Zeeland niet zoo groot is, dan geef ik dat toe, wanneer men althans neemt het getal van 19; maar dan laat men de 4 boden er buiten, en het is weer de vraag, waarom Zeeland zoo'n weelde aan boden heeft. De afstanden in Middelburg zijn toch niet zoo buitengewoon groot, dat men daarvoor een grooter aantal boden moet hebben. Wanneer men alles samen neemt, geloof ik, dat Zeeland werkelijk een aantal ambtenaren en beambten heeft, dat volstrekt niet daalt beneden dat van de andere provinciën.

Ja, zegt de geachte afgevaardigde, maar Zeeland heeft ook de leges verloren en heeft daardoor minder geprofiteerd van de verhooging van 10 pct. In antwoord daarop moet echter gevraagd worden, of, waar het verlies aan leges geen f 500 bedroeg en de verhooging van 10 pct. f 2500, men daar niet heeft genoten een voordeel van ruim f 2000. Ik kan niet toegeven, dat in Limburg de leges zóó gedaald zouden zijn, dat uit dien hoofde op gelijkstelling zou kunnen worden aangedrongen. Wel kan ik zeggen, dat, indien men den tegenwoordigen toestand in aanmerking neemt, nu de kosten van de provinciale griffiën worden gebracht ten laste van het Rijk, het volstrekt niet zoo vreemd kan geacht worden, dat de Regeering achtereenvolgens de verschillende provinciën bedacht: verleden jaar is Zuid-Holland bedacht, ditmaal Utrecht, en het volgende jaar zal hetzij Zeeland, hetzij Limburg aan de beurt komen. Dit zou zich reeds laten verklaren uit de zucht, om 's Rijks begrooting niet op eenmaal tegelijk veel te verhoogen.

De heer Fokker heeft een kort woord gesproken, om er de aandacht op te vestigen, dat het toch in den grond der zaak het best zou zijn, als discussiën, gelijk nu gevoerd worden bij Binnenlandsche Zaken, zouden kunnen worden bespaard. Metterdaad is die geachte afgevaardigde mijns inziens tot den wortel van het kwaad doorgedrongen; de wortel van de ongelegenheid, waarin wij hier verkeeren, ligt daarin, dat benoemings-, bezoldigings- en regelingsrecht niet in één hand zijn. Gaarne geef ik den geachten afgevaardigde de verzekering, dat bij het ontwerpen van eene wet, die zal moeten strekken om uitvoering te geven aan art. 136, tweede lid, der Grondwet, zijne de beide denkbeelden in overweging genomen zijn.

Handelingen, blz. 532.

De heer Nolens heeft de Regeering dank gezegd, dat zij bereid is bevonden, de moeilijkheden, waarin enkele grensgemeenten in Limburg verkeerden, doordat daar neer werden gezet Nederlanders, die de Pruisische Regeering niet langer binnen haar grenzen duldde, weg te nemen, en hij heeft gevraagd, of de Regeering bereid was, in die lijn voort te gaan. Met het oog daarop antwoord ik gaarne, dat ik, indien blijkt, dat de nu voorgestelde maatregel aanvankelijk doel treft, nader wensch te onderzoeken, in hoeverre nog op andere wijze aan die extra ongelegenheid van deze grensgemeenten zal kunnen worden te gemoet gekomen. Intusschen moet de geachte afgevaardigde niet vergeten, dat het zijn van grensgemeente zijn nadeel, maar ook zijn voordeel oplevert, en dat het billijk is, dit tegenover elkander in balans te leggen.

De heer Van der Zwaag heeft over de wenschelijkheid gesproken, lijf- en beddegoed van aan tuberculose gestorvenen altoos te kunnen vernietigen. Ik stem hem volkomen toe, dat, hoe doortastend men daarbij kan te werk gaan, hoe wenschelijker het voor de volksgezondheid is. Hij heeft een geval genoemd, waarin naar zijn overtuiging tot onteigening had kunnen en moeten worden overgegaan. Maar welke is de moeilijkheid, waarin de Regeering verkeerd heeft? Er was allengs eene praktijk in zwang gekomen, die niet anders dan als een misbruik kan worden gequalificeerd. Er was door meer dan één gemeentebestuur eenvoudig van de bepaling van art. 69 der Onteigeningswet misbruik gemaakt om goederen, waarvan het volstrekt niet noodig was, dat ze vernietigd werden, te vernietigen en zoo een deel van de kosten van het armwezen te brengen op dezen post. Dat misbruik moest natuurlijk gestuit worden. Dat er wel eens een enkel geval was, waarin onteigend moest worden, stem ik toe, maar ik voeg er gaarne bij, dat het niet de bedoeling is, de zaak te laten blijven zooals zij is, en dat er naar zal moeten gestreefd worden, te komen tot eene zoodanige regeling, dat men hetzij de ontsmetting hetzij de onteigening van dergelijke objecten verzekeren kan. De moeilijkheid ligt juist in de quaestie van ontsmetting. Die levert geen bezwaar op voor grootere gemeenten; die kunnen er een ontsmettingsdienst op na houden, maar dat is niet het geval met kleinere gemeenten. Daarom is er reeds herhaaldelijk over gedacht, of het niet mogelijk ware, een ontsmettingsdienst met vliegende colonnes in te richten, door mobiele ontsmettingsovens aan te schaffen, die in verschillende deelen des lands beschikbaar zouden zijn en die een burgemeester, wanneer het noodig was, naar zijn gemeente zou kunnen laten komen. Ook zou men, wanneer

dit geen bezwaar blijkt op te leveren, het besmette goed daarheen kunnen laten overbrengen.

Wat het woningbesluit betreft, begin ik gaarne, met het citaat, in de Memorie van Beantwoording voorkomende, terug te nemen. Zoodra de schrijver zelf van een stuk mij de verzekering geeft, dat de uitlegging, aan zijn woorden gegeven, tegen zijn bedoeling is, vind ik geen vrijheid, die uitlegging te handhaven. Wat de zaak zelf betreft, wil ik op den voorgrond stellen, dat ik reeds als lid der Kamer, bij de behandeling van de wet, niet alleen was voor verscherping der bepalingen, maar dat ik ook in den korten tijd, dat ik aan het Departement van Binnenlandsche Zaken die zaak heb kunnen nagaan, in mijn overtuiging, dat in deze krachtig gehandeld en doorgetast moet worden, nog versterkt ben. Het is mij gebleken, dat niet alleen in het belang van de stoffelijke welvaart, maar ook van de bevordering van het zedelijk leven in ons vaderland, met kracht en met ernst moet doorgetast worden. Uit het onderzoek van den woningnood en het nagaan van de ruimten, waarover men in de woningen beschikt, is gebleken, dat er herhaaldelijk gevallen voorkomen, dat voor ongehuwde mannelijke en vrouwelijke personen, ook van meerdere jaren, geen beschikbare plaats is voor afzondering gedurende de nachtelijke uren. Wanneer men verneemt, dat het veelal geconstateerd moet worden, dat zusters en broeders tot zelfs op den leeeftijd van 20 jaren en ouder in dezelfde slaapplaats den nacht doorbrengen, zal men toegeven, dat die toestand, bij de vermeerdering der bevolking, niet kan blijven bestaan. Men behoeft er dan ook niet aan te twijfelen, of het is de ernstige toeleg van dit Kabinet, in zake de ondervanging van den woningnood met ernst en kracht door te gaan.

Ik wil gaarne erkennen, dat, waar ik reeds door het lezen van het Voorloopig Verslag tot de overtuiging gekomen was, dat althans de bepaling van art. 20 van het woningbesluit zoo ruim en mild mogelijk zal moeten worden toegepast, de discussie van hedenmorgen mij nog meer tot de vaste overtuiging gebracht heeft, dat het metterdaad wenschelijk is, niet alleen te doen wat in de Memorie van Beantwoording toegezegd is, en tot wijziging van art. 20, wanneer dit artikel in de practijk blijkt op moeilijkheden te stuiten, over te gaan, maar dat er alle reden bestaat, de practijk zelfs niet af te wachten en onmiddellijk het artikel te wijzigen.

Intusschen mag ik hiermede nog niet van de zaak afstappen, maar dien ik aan de Kamer mede te deelen, wat mij genoopt heeft, de bepalingen van art. 20 voor te stellen. De woning- en gezondheids-

wetten, onder het vorige Kabinet tot stand gekomen, zijn hier ingediend, zonder dat de Kamer in staat gesteld is, de finantieele gevolgen daarvan te kunnen overzien. Dat die finantieele gevolgen zeer belangrijk zouden zijn, kon men voorzeker reeds bij het behandelen der wet weten; maar wanneer men van zulke algemeene denkbeelden gekomen is tot het onder concrete cijfers brengen van hetgeen noodig is om in den woningnood te voorzien, schrikt men van de groote kosten. En wanneer men dan staat voor de vraag, hoe de zaak tot uitvoering komen moet, en men ziet voor zich cijfers, die, om aan alle behoeften te voldoen, bij een krachtig doorvoeren van de wet voortdurend zullen aangroeien, dan — de heeren zullen het zich kunnen voorstellen — zegt de Minister van Binnenlandsche Zaken, die de verantwoordelijkheid draagt, bij zich zelf, dat hij geen stappen wil doen, waardoor de Rijksfinantiën onmiddellijk zouden vastraken. Die vreeze zou zeker niet zoo ernstig zijn, als hij de overtuiging deelde van de heeren, die straks de verwachting uitspraken, dat de gemeentebesturen de zaak slapjes zullen aanpakken.

Als ik naga, hoe deze wet hier in deze Kamer — de quaestie van de autonomie der gemeenten er buiten gelaten — aangenomen is geworden met de sympathie van alle partijen, en dat in den lande en in de pers bijna niet anders dan aanmoedigend werd gesproken over het volgen van de aangegeven richting, dan vraag ik mij af, waar de gemeentebesturen zullen te vinden zijn, die er op uit zijn, de wet slapjes uit te voeren. Zijn die besturen niet gekozen door de kiezers? En als allerwege de overtuiging bestaat, dat deze dingen met ernst en kracht onder de oogen gezien moeten worden, waarop grondt zich dan de vrees, dat de gemeentebesturen die dingen niet met ernst zullen behartigen? Die vrees zou alleen te rechtvaardigen zijn, als de gemeentefinantiën in de war konden geraken. De heele quaestie hangt dan ook onmiddellijk samen met de vraag, hoe de gemeentefinantiën, allengs gesteund en geholpen, afgezien van de Woningwet, zullen kunnen blijven voorzien in de verschillende uitgaven.

Ik heb mij daarom afgevraagd, of er bij den huidigen stand van zaken wel ééne enkele gemeente is, die, tot groote plannen besluitende, niet bij het Rijk zal aankloppen, niet alleen om voorschotten, maar ook om bijdragen. De bescheidenheid van niet te durven vragen is een karaktertrek, waarvan ik in den korten tijd, dat ik hier sta, nog weinig heb bespeurd; eerder kan ik getuigen van blijken van schaamteloosheid, die op dat stuk om den hoek komt kijken. Het „pauvres honteux" is ook van toepassing op gemeentebesturen. Het is niet in mij opge-

komen, te denken, dat de gemeenten aangepord behoeven te worden; eer heb ik van die zijde een stormloop geducht om hulp te vragen in voorschotten en bijdragen. Waar de woningtoestanden zooveel te wenschen overlaten, bestaat er vrees, dat niet alleen de finantiën van de gemeenten, maar ook die van het Rijk wel eens in gevaar gebracht zouden kunnen worden. Als Minister van Binnenlandsche Zaken kan ik dus geen beloften afleggen of toezeggingen doen, die later zouden blijken, door den Minister van Finantiën niet te kunnen worden gehonoreerd. Daarom heb ik gemeend, den aanzwellenden stroom voorloopig te moeten keeren, ook met de bedoeling om in die gevallen, waarin kan en mag gehandeld worden, naar rato van hetgeen het Rijk kan doen, krachtig te helpen. Maar, gelijk gezegd, de lezing van het Voorloopig Verslag en het dezen morgen gesprokene hebben mij tot de overtuiging gebracht, dat door art. 20 niet aan den geest en de bedoeling van de wet, zooals zij tot stand gekomen is, geheel voldaan wordt. Zonder daarom nu te kunnen zeggen, welke wijzigingen van het besluit ik zal kunnen bevorderen, en mainteneerende, dat, ook waar ik trachten zal zulk eene wijziging te bevorderen, ik verplicht ben en blijf om met de hooge offers, die van het Rijk kunnen gevraagd worden, rekening te houden, geloof ik toch, dat inderdaad er toe zal moeten worden besloten ten deze niet aanstonds terug deinzen voor de zeer ernstige offers, die zullen worden gevorderd.

Ik behoef intusschen niet te zeggen, dat, als een Kabinet optreedt met een werkplan, hetwelk, gelijk de heer Goeman Borgesius ons nog onlangs zeide, op zich zelf reeds veel kosten zal, en als daarbij nog telkens incidenten komen, die ook groote offers van de Rijksfinantiën zullen vragen, men hiermede ter dege rekening moet houden.

Handelingen, blz. 539—541.

Mijnheer de Voorzitter! Niet genoeg kan ik de geachte leden, die het woord hebben gevoerd, dank zeggen, dat zij de opmerkzaamheid ook in de openbare zitting op de gewichtige materie van het krankzinnigenwezen hebben gevestigd. Niets is de Regeering welkomer dan steun uit den boezem van de Staten-Generaal, om het kwaad, dat nog in menig opzicht in het krankzinnigenwezen schuilt, te helpen keeren. De Regeering staat tegen een goed deel daarvan machteloos. Zij kan, wat betreft het zenden van iemand naar een krankzinnigenhuis, die daar niet mocht zijn, op zich zelf niets doen, omdat dit per

slot van rekening afhangt van de verklaring van den geneesheer. Het eenige middel is, inspecteurs boven den geneesheer te stellen. Wanneer nu de Regeering die inspecteurs gehoord heeft, moet men hier in de Kamer niet komen met het gezegde: uw inspecteurs zijn partijdig. Ik meen het voor die ambtenaren beslist tegen den heer Schaper te moeten opnemen. Als hij zegt, dat de bestaande inspecteurs van het krankzinnigenwezen op partijdige wijze in hun rapport hebben gedaan wat zij konden, om het gesticht te Zutfen als zoodanig te dekken met hun schild, en dat zij anderzijds alles gedaan hebben om de ingebrachte klachten te verdonkeremanen, dan berust dat op onwaarheid. Ik ken de beide inspecteurs van het krankzinnigenwezen te goed, om niet hier openlijk te getuigen, dat het zijn ernstige mannen, die niets minder, maar eerder meer dan de heer Schaper bezield zijn met den ernstigen wil om het kwaad, dat alsnog in ons krankzinnigenwezen schuilt, te stuiten.

De heer Schaper mag echter niet uit het oog verliezen, dat men metterdaad, zoodra men met krankzinnigen te doen heeft, staat voor eene bijna onoplosbare moeilijkheid. De heer De Klerk wees zooeven op het geval van een man, te Delft opgenomen, van wien gebleken zou zijn, dat hij niet krankzinnig was. De heer De Klerk was naar hem toegegaan en had met hem gesproken, maar voor zoover hij kon beoordeelen, haperde aan dien man niets. Ik heb echter reeds tal van krankzinnigengestichten aandachtig onderzocht, en heb niet enkele, maar dozijnen mannen en vrouwen gezien, aan wie men bij oppervlakkige beschouwing niets kon merken. Zij zijn aan gewonen arbeid bezig; zij lezen, schrijven, redeneeren, bemoeien zich met politiek en onderhouden zich met u, zonder dat uit iets van eenige krankzinnigheid blijkt. Maar plotseling kan iets komen, waardoor de krankzinnigheid voor den dag komt en waaruit ook de heer De Klerk haar duidelijk zou kunnen waarnemen.

De heer Schaper zeide nog, dat de vader van Meltster er over geklaagd had, dat, toen zijn zoon bij zijn heengaan zeide: vader, denk er nog eens over, hij dadelijk min of meer hardhandig werd aangegrepen, terwijl daarvoor niet de minste aanleiding of oorzaak bestond. Zulk een sustenu gaat niet op. Men kent dergelijke patiënten, die plotseling uit een normalen toestand overgaan in een abnormalen en dan moet men dadelijk bij de hand zijn. Den inspecteurs van het krankzinnigenwezen is het wel voorgekomen, dat zij, rondgaande, plotseling werden aangevallen door iemand, met wien ze pas nog gesproken hadden. Wanneer ik een gesticht bezocht, gaf de directeur mij steeds iemand mede. Vertrouw ze geen oogenblik, zeide hij, nu zijn ze wel en spreken met u, maar een poosje later slaan ze u.

Wanneer intusschen de geachte spreker vraagt, of de Regeering harerzijds in deze gedaan heeft wat ze had kunnen doen, dan antwoord ik het volgende. Als de heer Schaper meent, dat de Minister leuk is, als hij niet pertinent antwoordt op eene niet pertinent gedane vraag, dan onderstelt hij bij den Minister een regel van gedragingen, dien hij niet mag onderstellen. Hier is leuk geweest òf de heer Schaper zelf òf de Commissie van Rapporteurs, die den naam niet genoemd heeft. Wanneer niet met name iets genoemd wordt, kan de Regeering als zoodanig geen détails geven. Immers, wat kan gebeuren? Gesteld, wij waren ten aanzien dezer zaak in détails getreden, dan had de heer Schaper kunnen zeggen, dat hij niet dit, maar iets anders had bedoeld, en dan zouden wij een zonderling figuur gemaakt hebben. De Regeering heeft onmiddellijk, toen zij van de zaak kennis kreeg, aan de inspecteurs voor het krankzinnigenwezen opgedragen, de zaak scherp te onderzoeken. Er is hun zekere leiddraad gegeven, op welke wijze ik verlangde, dat het onderzoek werd ingesteld, opdat ik eenige waarborgen zou hebben, dat het onderzoek wat beteekenen zou.

Het was een interessant geval, omdat men hier te doen had met een voordeel, dat men anders niet had, n. l. het voordeel der comparatie, dat men vergelijkingen kon maken, waardoor men vaak tot betere resultaten komt dan wanneer men één object neemt. Het betrof hier een man, die in twee gestichten was geweest. Het eene gesticht was Veldwijk, dat door onze Staatsinspecteurs voor het krankzinnigenwezen geoordeeld wordt, een der beste gestichten te zijn. Ik heb hun verzocht. daar het onderzoek aan te vangen. Nu is het zeer zeker waar, dat men hier staat voor het zonderlinge geval, dat diezelfde patiënt, die in Zutfen nagenoeg onhandelbaar bleek te zijn, in Veldwijk niet die kenmerken verried, en zelfs, hoewel niet als *geheel* hersteld, ontslagen is. Maar ook daaruit is niets af te leiden, omdat, wat de heeren ook mogen gezegd hebben, zulk een aanvankelijk herstelde krankzinnige heldere oogenblikken heeft, waarin hij spreken en schrijven kan als een normaal mensch, wat toch niet wegneemt, dat, zoolang de ware genezing niet is ingetreden, men uit hetgeen hij verhaalt nooit juist kan onderscheiden, of hij spreekt uit een klaar bewustzijn, dan wel uit een, dat met hallucinaties is vermengd.

Men vraagt evenwel, of de toestand, gelijk die in Zutfen wordt gevonden, bevredigend is. Hetgeen uit deze begrooting blijkt, n.l. dat ik er voor Medemblik op bedacht ben geweest, te beproeven, beter personeel te verkrijgen, toont genoegzaam aan, dat ik de waarde, die in het lagere personeel schuilt, zeer goed inzie. Maar de ervaring, die

ik heb opgedaan in de Rijksgestichten en uit hetgeen ik daar met eigen oogen gezien heb, heeft mij geleerd, wat men daar voor personeel moet hebben. Ik zeg niet, dat ik daar verkeerde dingen heb gezien, want als men in zoo'n inrichting komt, is zij altijd in Zondagstoilet, gelijk ook zooeven van het gesticht te Grave gezegd is. Dat is echter niet alleen in krankzinnigenhuizen het geval, want wanneer bij voorbeeld de huisvrouw in de keuken afdaalt, om te zien hoe het daar toegaat, zal zij die ook geheel anders vinden dan zij is, wanneer zij weer den rug gewend heeft. Daaraan is nu eenmaal niets te doen.

Het spreekt vanzelf, dat men onder dat personeel wel vindt een enkelen man of vrouw, op wien men vertrouwen kan, maar het streven moet er toch op zijn gericht, metterdaad in dat personeel verandering en verbetering te brengen. Met het vrouwelijk personeel gaat dit vrij gemakkelijk, maar met de mannen tobt men het meest. Waarom? Omdat men daarbij moet letten op eene qualiteit, die gewoonlijk buiten beschaving en fijne vormen is gelegen, nl. op physieke aanpakkracht. Want hoe men het ook schikke, men heeft in zoo'n gesticht altijd mannen noodig, die, als er geweld mocht gepleegd worden, geweld met geweld kunnen keeren. Dit is zeer onaangenaam, en het is juist de groote oorzaak, waarom het bijna nooit gelukt, in die gestichten het richtige personeel te krijgen. Dat het intusschen mogelijk is, althans bij gewone krankzinnigen — de crimineele sluit ik hier buiten — eene lijdelijk goede verpleging te krijgen, blijkt uit de gestichten, die niet van Rijks- of van provinciewege uitgaan. Daar heerscht metterdaad een andere toon; daar is het gelukt, in eene andere richting te arbeiden; daar is een ander resultaat verkregen; en ik zou het oogenblik zegenen, waarop wij de Rijksgestichten konden sluiten omdat de particuliere gestichten genoeg gelegenheid boden, al de krankzinnigen te plaatsen. Zoover zijn wij echter nog niet en wij moeten roeien met de riemen, die wij hebben. En de zaak van Zutfen zal niet afloopen, zonder dat zoowel van de zijde der Regeering in Den Haag als van de provinciale regeering de noodige maatregelen zijn genomen om te zorgen, dat het daar bestaande gebrek in het personeel verbeterd wordt; maar natuurlijk kan ik van Regeeringswege geen hoogere eischen stellen aan particuliere gestichten dan ik zelf weet te realiseeren in mijn eigen Rijksgestichten. Eerst wanneer ik daar tot een beter resultaat ben gekomen, kan ik, wijzende op hetgeen daar bereikt is, elders hoogere eischen stellen.

Er is gevraagd, of er geen verbetering ware aan te brengen door een examen voor de verplegers te eischen. Men kan dat wel doen,

maar daarmede is de zaak niet gezond. Men moet niet vergeten, dat men met het eischen van een examen wel kan krijgen het bewijs, dat iemand eene zekere handigheid heeft in het leggen van een verband en andere dergelijke zaken, maar het voldoen aan een examen bewijst niets voor den tact en het karakter van den man. Het eenige, wat men op die wijze bereikt, is de zekerheid, dat men niet den eersten den besten ruwen kerel, die elders geen werk kan krijgen, aanneemt en gebruikt. Op dien weg hoop ik voort te gaan èn wat de Rijksgestichten èn wat het toezicht op de particuliere gestichten betreft. Dat ook opleiding voor deze verplegers noodzakelijk is, erken ik gaarne, en waar particuliere vereenigingen doende zijn, in dat opzicht verbeteringen aan te brengen, wensch ik dit aan te moedigen. Echter geloof ik niet, dat op den duur het beoogde doel zal bereikt worden, tenzij men den weg inslaat, dien ik aanbevolen heb voor Medemblik en Grave, nl. om te kunnen beoordeelen, of het personeel den noodigen tact en wijze van doen bezit en om die eigenschappen in het gesticht zelf te ontwikkelen. Iemand alleen op grond van een diploma te ijken als een bekwaam verpleger, dat durf ik niet te doen.

Ook is de vraag gedaan, of men de personen, die niet in de gestichten behooren, er niet uit kan krijgen. Dat is eene uiterst moeilijke aangelegenheid. Er is mij door iemand, die geroepen was toezicht te houden op een van die gestichten, gezegd, dat de helft dier menschen er eigenlijk niet behoorde. Dat is eene ontzaglijke uitspraak, waarvan ik terugschrok; maar toen ik vroeg, mij dit te verklaren, zeide die persoon: De zaak is deze, dat er menschen zijn, die, als er in de maatschappij voor hen een goed onderkomen was, daar zeer goed konden komen en zich daar, al kwam er nu en dan eene abnormaliteit voor, zeer wel zouden gevoelen en gedragen. Daarop bestaat echter geen uitzicht en die menschen, welke in het gesticht oud en grijs worden, occupeeren er de meeste plaatsen. Op dat gebrek zal moeten worden gelet en ik twijfel niet, of het zal wel gelukken, dat te boven te komen. Wij moeten echter eerst zien, hoever wij daarmede kunnen vorderen en welke uitbreiding de gezinsverpleging in ons land kan ontvangen. Het opmerkelijke heeft zich hier voorgedaan, dat wij in een cirkel rondloopen. Eerst heeft men de krankzinnigen uit hun gezinnen gehaald en naar gestichten gebracht. Toen meende men echter weer, dat zij uit die gestichten moesten worden verwijderd en in gezinnen verpleegd, terwijl thans eene stem is opgegaan om hen naar hun eigen gezinnen terug te brengen. Ik weet niet, hoe die soort van verpleging zou werken, maar het maakt wel den indruk, dat er veel familiën zijn, die

hun krankzinnigen zouden wenschen terug te krijgen, indien zij de f 270, welke van Rijkswege wordt betaald, mochten ontvangen.

Die verschillende vraagstukken kunnen daarom niet zoo vanzelf tot eene oplossing gebracht worden. Er wordt congres op congres gehouden. Tot rust en stilstand zijn de overwegingen van de deskundigen niet gekomen. Eerst dan is eene vruchtbare herziening van de wet op de krankzinnigenverpleging tot stand te brengen, indien de publieke opinie in deze tot eenig vast resultaat zal zijn gekomen. En dan beaam ik geheel het gesprokene door den heer Van Asch van Wijck, dat men niet zal kunnen volstaan met enkel Rijkstoezicht te houden op de krankzinnigen, maar dat het toezicht op zenuwlijders er bij zal moeten komen. Het staat naar mijn overtuiging vast, dat onder den naam van zenuwlijdersverpleging veel verpleging plaats grijpt, waarbij het onzeker is bij den patiënt, of de grens tusschen zenuwziekte en krankzinnigheid overschreden is, maar dat ook bij de verzorging de grens tusschen verpleging en exploitatie dikwijls onzeker wordt.

Handelingen, blz. 546—548.

Mijnheer de Voorzitter! Den wensch, die zooeven is uitgesproken door de heeren Schaper en Van Asch van Wijck, zal ik overbrengen aan mijn ambtgenoot van Justitie. De opmerking van den heer Schaper, dat men veel beter zou doen, als men de enkele metterdaad onhandelbare patiënten uit die gestichten verwijderde, omdat *zij* het zijn, die het ruwe personeel daarheen lokken en aanleiding geven tot onverkwikkelijke tafereelen, beaam ik geheel. Evenwel zal aan zijn aandacht zeker niet ontgaan zijn, dat er eene Staatscommissie is ingesteld, om de Regeering te adviseeren over hetgeen met die soort van patiënten zal moeten worden gedaan en hij zal wel willen gelooven, dat de strekking en de bedoeling van de instelling der commissie is geweest, tot die separatie te geraken.

Wat de geachte afgevaardigde heeft medegedeeld uit Tubantia, aangaande het verhaal van dien gewezen oppasser, interesseert ook mij, maar hij verlieze ook bij zijn beste ijveren het reëele van zijn standpunt niet uit het oog. Hij heeft nu althans een van de inspecteurs van het krankzinnigenwezen in eere hersteld en ik zou hem willen vragen, waarom hij dat ook niet deed ten aanzien van den anderen, want ik kan hem de verzekering geven, dat ook dat een betrouwbaar man is. Intusschen heeft hij juist door die erkenning de

zaak geholpen. Als hij begint met hier te zeggen, dat men de Staatsinspecteurs eigenlijk niet kan vertrouwen, dan breekt hij den eenigen riem, waarmede ik kan roeien.

(De heer SCHAPER: Door mij is niet beweerd, dat zij niet te vertrouwen zijn.)

De heer Schaper heeft gezegd, dat uit het rapport bleek, dat zij gedaan hebben wat in hun macht was om de beklaagden, als ik ze zoo noemen mag, in een gunstig daglicht te stellen en het andere zoo weinig mogelijk te laten wegen. Wanneer men dat beweert ten opzichte van een inspecteur, dan spreekt men eene aanklacht uit tegen zijn onpartijdigheid. Daar dat echter uit den weg is geruimd, heb ik er geen bezwaar tegen, hetgeen medegedeeld is nogmaals aan een onderzoek te onderwerpen, opdat ook de heeren Schaper en anderen de volle overtuiging hebben, dat althans in Den Haag bij de Regeering geen andere bedoeling voorzit, dan alles op te speuren en te doen wat tot verbetering kan strekken. Men houde echter wel in het oog, dat, waar wij als Regeering handelen, wij niet mogen afgaan op geruchten, op het zeggen van dezen of genen, op een stukje in *Tubantia*, maar alleen dàn kunnen handelen, wanneer eene zaak tot hooge waarschijnlijkheid is gebracht. In dezen is er zeer zeker hooge waarschijnlijkheid, dat de zaken niet zijn zooals zij wezen moeten, maar daarmede zijn niet de détails in het geschrift van den heer Meltster zóó geschift, dat duidelijk is, wat reëel is en wat uit zijn phantasie is voortgekomen. Als wij den heer Schaper konden uitnoodigen, dat als adjunctinspecteur mede te onderzoeken, dan ben ik overtuigd, dat hij zou aarzelen om uittemaken, wat als wezenlijk en als niet wezenlijk zou zijn aan te nemen. Alle nu verstrekte gegevens zullen wij echter in aanmerking nemen.

Overigens wil ik datgene, waarmede de geachte afgevaardigde begonnen is, gaarne beantwoorden. Hij heeft gelijk, dat de dirigeerende personen in het gesticht de grootste verantwoordelijkheid dragen en dat twijfel gerechtvaardigd is, of die verantwoordelijkheid wel steeds genoeg door de uitkomsten gedekt wordt. Hoewel ik niet gaarne iets ten nadeele van die heeren zeg, moet ik er op wijzen, dat de meeste mannen, ook die van nobelen zin, die men voor de taak stelde, niet enkele weken of enkele maanden, maar jaar in jaar uit van hun leven in zoo'n gesticht te zijn en op alles toe te zien, langzamerhand

geraken in eene zekere sleur en onaandoenlijkheid. Nu moge het hard klinken, dat die heeren, de ronde doende, niet anders zeiden dan: gaat het je goed?, maar men vergete niet, dat er ook patiënten zijn, in wier toestand men van den eenen op den anderen dag geen onderscheid ziet, en die nu en dan eens een aanval hebben, juist als de dokter er niet bij is. Maar in elk geval is het goed, dat uit deze zaal eens een prikkel uitga, om die heeren aan hun verantwoordelijkheid te herinneren. Evenwel zij de geachte afgevaardigde zoo goed, ook in deze zaak met het menschelijke te rekenen. De directeuren zijn de mannen, die aan het hoofd staan; de inspecteurs doen veel, maar zijn er natuurlijk niet altijd bij; maar als zij er komen, zijn zij actief. Wellicht zal deze discussie hen nog wat wakkerder maken.

Ten slotte nog een woord aan den heer Ketelaar over de pensioneering van de verplegers. Ik stem toe, dat de bestaande regel, dat zij op hun 65ste jaar kunnen worden gepensioneerd, niet beantwoordt aan de eischen, die de aard van het verplegingswezen stelt, omdat men op zijn 65ste jaar niet meer tot de goede verplegers behoort. Ik heb alleen in de Memorie van Antwoord gezegd, dat wetswijziging noodig zal zijn, opdat men zou verstaan, dat deze zaak met één handomslag niet opgelost kan worden. Wat de zaak der traktementen, eveneens aangeroerd door den heer Ketelaar, betreft, gelieve de geachte afgevaardigde te bedenken, dat in deze traktementen aan de Rijksgestichten inbegrepen is woning, voeding, geneeskundige behandeling, enz. En ik moet toch zeggen, dat, wanneer men menig onderwijzer vroeg: zoudt gij, als u voeding, woning, enz. verschaft, en bovendien f 250 gegeven werd, dit noemen een klein traktement? hij zou antwoorden, dat hij het met zijn gezin zoover nog niet gestuurd had.

Handelingen, blz. 549—550.

Door den heer Van Asch Van Wijck is de zaak der homoeopathie ter sprake gebracht, en ik zal er wel niet aan behoeven te herinneren, dat zij mijn warme sympathie heeft. Door dien geachten afgevaardigde is de vraag aan de orde gesteld, op welke wijze het tot dusverre ter zijde gedrongen belang, dat in het algemeen onze volksgezondheid bij de homoeopathie heeft, het best zou kunnen gediend worden zooals het behoort. Hij zegt, dat er geen hoogleeraar moet worden benoemd, maar dat er zou moeten worden toegelaten een arts, die aan een deel der geneeskundige kliniek aan een van de Universiteiten de homoeo-

pathische geneeswijze zou kunnen toepassen. Mag ik echter opmerken, dat het toch zoo niet kan. Men kan niet een arts sturen om aan eene academische kliniek de homoeopathische geneeswijze toepassen, zoodat dan naast elkaar de allopathie en de homoeopathie zouden worden toegepast. Men kan niet zoo maar een arts toelaten, want de man moet een titel hebben, hetzij van lector, hetzij van hoogleeraar. Maar in de tweede plaats moet men niet vergeten, dat, wanneer men dat wenschte, ook eene kliniek daarvoor beschikbaar zou moeten worden gesteld met de daarvoor noodige bedden. En waar reeds de strijd over de verpleegdagen tusschen de Regeering en de Universiteiten zoo heftig moet worden gevoerd, meen ik, dat het geen zaak van weinig beteekenenden aard is, nog eens voor eene afzonderlijke kliniek voor de homoeopathie een — laat mij het niet te hoog stellen — tienduizend verpleegdagen toe te staan.

Zou daarmede trouwens wel bereikt worden wat de geachte afgevaardigde wenscht? Zou daardoor niet integendeel juist bewerkt worden, dat de tegenstelling tusschen de allo- en de homoeopathie zich verscherpte? Ik weet niet, of de geachte afgevaardigde heeft kennis genomen van den strijd, die indertijd is ontstaan in den boezem der medische faculteit, toen professor Middendorp zijn leer inzake de tuberculose verkondigde. Kan de geachte afgevaardigde zeggen, dat, toen die professor in de oppositie kwam door zijn gedachten over de tuberculose openlijk te verkondigen, de tegenstelling tusschen hem en de medische faculteit is verminderd? Ik geloof, dat de tegenstelling juist scherper werd dan zij vroeger was. De maatregel, dien de geachte afgevaardigde wenscht, zou ook naar mijn meening niet baten. De allopathen hebben eenmaal een beginsel en elk beginsel wil heerschen, totdat het een tegenwicht ontmoet, dat, met gelijke kracht van een ander beginsel, die macht weerstaat en terugdringt. Daarom is het de allopathie volstrekt niet kwalijk te nemen, dat zij de homoeopathie niet als gelijkwaardig naast zich duldt, doch haar als een soort kwakzalverij beschouwt.

Van wie zal ook in deze weer de steun moeten komen? Natuurlijk niet anders dan van het particulier initiatief. Wij weten, dat hier te lande de homoeopathie zoozeer onder de gegoede standen aanhangers vindt, nl. onder die klasse der maatschappij, welke er niet tegen behoeft op te zien, eene tamelijke som jaarlijks voor zulk een doel beschikbaar te stellen, — het is nu eens niet eene quaestie zoogenaamd van de arme lui —, en kunnen dus vragen, dat de aanhangers iemand bezoldigen, die als privaat-docent aan eene Academie optreedt. Dan zal

de weg gebaand zijn. Of wil men een anderen weg, dien b.v., welke men in België heeft ingeslagen en die ook uitnemend is? Dan werke men in de eene of andere gemeente, welke door het bezit van een hospitaal of gasthuis hiervoor geschikt is, op de gemeenteverkiezingen en dringe er bij den gemeenteraad op aan, dat een gelijk aantal bedden in het gemeentelijke ziekenhuis ter beschikking worde gesteld van de allopathen en van de homoeopathen. Het kan dan blijken, als in België, wie *meer* kracht hebben: de homoeopathen of de allopathen. Gelijk wijlen professor Stokvis gezegd heeft, alleen door zulke feiten kan men verder komen. Als men inderdaad in deze iets wil, wetende, dat men bij den Minister van Binnenlandsche Zaken op dit oogenblik op medewerking rekenen kan, zal men goed doen, het moment niet voorbij te laten gaan, maar moet men nu zijn geld bijeenbrengen, zijn man opzoeken en zien, of men op de aangegeven wijze kan krijgen de positie, waardoor men in staat is de geëischte bewijzen te leveren.

In de tweede plaats is door den heer De Ridder de quaestie van de vivisectie ter sprake gebracht. Hij heeft gewezen op het adres, dat bij de Kamer is ingekomen, en waarvan ik gaarne verklaar, dat het den stempel draagt van gematigdheid en zelfbeheersching, waardoor het werkelijk zedelijke kracht bezit. Men gaat daarin niet uit van een sentimenteel standpunt, waarop tegen alle vivisectie wordt geageerd, maar vraagt, dat zekere matiging zal worden betracht, en dat niet ten behoeve van de wetenschap te sterk het menschelijk gevoel zal worden gedeerd en gekwetst. Het komt mij voor, dat wij hier ten deele eenzelfden strijd hebben als bij de allopathie en de homoeopathie. De wetenschap, waar ook optredende, doet dat met een eigen beginsel, en de man van de wetenschap wil dit beginsel doen heerschen. De medische wetenschap, in dien noodzakelijken drang om te heerschen, acht, dat alles voor haar moet wijken. Elk ander moment, dat in het leven de wetenschap te gemoet treedt en waardoor men haar onderzoekingen zou willen stuiten, wil zij terugdringen. Daarom zal men bij de medische wetenschap, tenzij men bij uitzondering een enkelen sentimenteelen, fijngevoeligen medicus ontmoet, steeds hooren: dat mag niet anders, de wetenschap vereischt zulks.

Wij moeten maatregelen nemen om het kwaad te temperen. Er is o.a. ook geklaagd over vivisectie aan hoogere burgerscholen en gymnasia. Toen er klachten kwamen, heb ik een onderzoek ingesteld, en de berichten, voor zooveel zij zijn ingekomen, luiden eenparig, dat van vivisectie aan die scholen geen sprake is. Het eenige was, dat wel eens een kikvorsch gebruikt werd, niet om te snijden of te hakken,

maar om den bloedsomloop aan den poot aan te toonen, zonder kwelling of marteling van het dier. En waarom men een kikvorsch niet zou mogen laten zien, weet ik niet. In Engeland komt onder het volk meer wreedheid jegens dieren voor dan hier te lande; dit heeft men in Engeland trachten te keeren; maar het kwaad van de vivisectie in de snijzaal der wetenschap wordt door de Engelsche wet niet bestreden.

Het komt mij voor, dat de medische wetenschap niet de vrije jacht moet hebben op dit gebied, en dat getracht moet worden, daarin zekere beperking te brengen; maar eene bepaling als in de Engelsche wet, waarop de geachte spreker wees, nl. dat de vivisectie niet zonder narcose mag geschieden, kan de wetenschap niet absoluut accepteeren. Het onderzoek, waarop de geachte afgevaardigde wees, omtrent de uraemie bij voorbeeld, kan niet onder narcose plaats hebben. Daarom is het zoo moeilijk, op medisch gebied iets anders te doen dan tegen excessen te waken. Vooral is het in deze wenschelijk, dat de publieke opinie zich uitspreke, opdat men ook in de kringen der medische wetenschap wete, dat zij niet straffeloos het menschelijk gevoel door misbruik van de vivisectie wenscht beleedigd te zien.

Handelingen, blz. 566.

Vergadering van 13 December 1902.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Ter Laan, heeft zijn interpellatie, die thans gevoegd is bij de behandeling van de begrooting voor het Vde hoofdstuk, dezen morgen toegelicht en heeft daarbij geconcludeerd met het doen van vier vragen, die hij de beleefdheid gehad heeft, mij vooraf mede te deelen.

Wat de eerste vraag betreft kan ik hem antwoorden, dat van de 27 leerlingen, die hierbij in aanmerking komen, 18 als betalende leerlingen zich hadden aangemeld en zijn toegelaten geworden.

In de tweede plaats vroeg de geachte afgevaardigde: Wil de Minister aan deze oud-leerlingen en aan de nieuwe leerlingen, die nu als betalende komen, alsnog het leergeld en de onkosten voor boeken kwijtschelden? De geachte afgevaardigde zal zelf wel voelen, dat dit niet kan. Gesteld toch, dat ik daaraan te gemoet kwam, wat zou dan het gevolg zijn?

Dat een ieder, die zich aanmeldt om kosteloos te worden toegelaten, eenig geld bijeen zou zoeken om voor een of twee weken als betalend leerling zich aan te melden, vooraf wetende, dat naderhand het schoolgeld hem zou worden kwijtgescholden en hij de leermiddelen van Rijkswege zou zien betalen. Dit is op zich zelf wel mogelijk, maar ligt niet in het stelsel, dat men niet allen per se toelaat.

De derde vraag luidt: Kan de Minister er toe overgaan, voor armen en rijken beiden het toelatingsexamen af te schaffen? Mag ik den geachten afgevaardigde er aan herinneren, dat het toelatingsexamen voor anderen niet per se afgeschaft is, maar dat er later besloten is, dat er niet beslist een bewijs van toelatingsexamen behoeft te zijn? Gaarne antwoord ik, dat ik het geheel met hem eens ben, dat, aangezien het toelatingsexamen niet meer per se noodzakelijk wordt gesteld voor betalende leerlingen, er ook geen reden kan zijn, het als eisch te handhaven voor het toelaten van niet-betalenden. Intusschen is daarmee niet gezegd, dat, waar volgens art. 3 van de voorwaarden een vergelijkend examen zou moeten plaats hebben, dat artikel bij het stellen van de voorwaarden kan wegvallen.

De hoofdzaak, waarop de geachte afgevaardigde doelt, zit evenwel in de vierde vraag: Wil de Minister art. 3 van de voorwaarden zóó wijzigen, dat er inderdaad gelijk recht komt voor allen? Vergun mij de opmerking, Mijnheer de Voorzitter, dat de uitdrukking „arme leerlingen" mij wel wat overdreven toeschijnt, wanneer ik naga, dat elf van de niet-toegelatenen zich later als betalenden hebben aangemeld en achttien van degenen, die niet bevorderd waren. Daargelaten, dat eene sterke inspanning van de ouders en hulp van vrienden niet is af te keuren, heeft het mijn aandacht getrokken, dat die verklaring van onvermogen niet altijd in sensu praegnante moet worden genomen. Ik vind de inspanning van ouders, om zelf in de onderwijskosten voor hun kinderen te voorzien, volstrekt niet iets onbegeerlijks, en dat er hulp van vrienden en bekenden wordt ingeroepen, is iets, waarvan ik het heilzame in breeden kring heb ondervonden, en dat ik ten zeerste waardeer. Daarbij komt, dat het de aandacht trekt, hoe juist in Groningen, Sappemeer en Leeuwarden de aanvraag om kostelooze toelating zooveel sterker is dan in het midden des lands. In Leeuwarden vind ik 29, in Groningen en Sappemeer elk 20 aanvragen, terwijl in andere streken het getal aanvragen beloopt op 2, 3, 4, 6 enz., alleen met dit onderscheid, dat het Zuiden des lands hierin met het Noorden eenige overeenstemming schijnt te hebben. Want men vindt ook daar hoogere cijfers, als voor Roermond 19 en voor Bergen op Zoom en

Helmond elk 12 aanvragen. Ik geloof dus, dat de uitdrukking „arme leerlingen" lijdt aan overdrijving.

Wat de zaak zelf betreft, is er veel, waarin ik met den geachten interpellant meega; ook mij komt het voor, dat de tegenwoordige toestand in drieërlei opzicht onbevredigend is. Onbevredigend is de toestand in de eerste plaats in zoover bij onze onderwijsregeling, gelijk wij die tot dusver kennen, ervoor gezorgd is, het lager onderwijs te houden ter beschikking van nagenoeg allen, terwijl voor eene verdere opleiding, waarvan men niet kan zeggen, dat zij met het oog op de ontwikkeling van het maatschappelijk leven weelde mag heeten, metterdaad niet genoeg gedaan is. Dit is ten deele het gevolg geweest van de instelling der hoogere burgerscholen, in zoover als de private instituten, die in vroegere tijden juist in deze behoefte voorzagen, ten gevolge van de instelling der hoogere burgerscholen in tal van plaatsen aan bloedarmoede zijn bezweken.

In de tweede plaats ga ik met den geachten afgevaardigde hierin mede, dat ik het geen goed standpunt vindt om aan ieder, die tot de meer gegoede klassen in de maatschappij behoort, in het onderwijs aan zijn kinderen op de hoogere burgerschool eene gift te verstrekken, die op twee-, drie-, vierhonderd gulden beloopen kan, en dan voor degenen, die van de nog betalenden slechts zoover verschillen, dat zij de dertig gulden niet kunnen vinden, die noodig zijn voor het schoolgeld, in eens den pas af te snijden. Metterdaad had men, indien men in deze lijn had willen gaan, naar mijn overtuiging anders moeten handelen en het schoolgeld aan de hoogere burgerscholen progressief moeten maken, zoodat degenen, die in staat waren, de kosten van het onderwijs voor hun kinderen werkelijk te betalen, dat ook moesten doen. Daarna had men ten slotte voor de vraag komen te staan, wat te doen met degenen, die de laatste f 60 of f 30 niet kunnen bijeenbrengen. Dan had men niet den toestand gekregen, die volgens de mededeeling van het *Handelsblad* in Amsterdam bestaat, waar de burgemeester verklaard heeft, dat onderscheidene inwoners, die beschikken over 4000 en meer gulden aan jaarlijksch inkomen, naar de tegenwoordige regeling voor het onderwijs hunner kinderen *meer* uit de stadskas trekken dan zij er aan belasting in betalen.

En in de derde plaats komt het ook mij voor, dat de speciale regeling, die getroffen is om enkele leerlingen kosteloos toe te laten, gelijk zij daar ligt, niet kan bevredigen. Er is tusschen de betalenden en de kosteloos toegelatenen eene grenslijn getrokken, die zich door dit kleine verschil van schoolgeld van f 30 niet laat rechtvaardigen. Maar wanneer

de geachte afgevaardigde, al gevoel ik in drieërlei opzicht veel voor zijn beweringen, vraagt, of ik er niet toe zou kunnen overgaan, art. 3 der voorwaarden zoodanig te wijzigen, dat alle verschil wegviel, moet ik toch de wedervraag doen: heeft de geachte afgevaardigde zelf de consequentie van dat standpunt doorgedacht? Hij zal wel aanstonds gevoeld hebben, dat men dan ook uit 's Rijks kas reis- en verblijfkosten zou moeten geven aan de leerlingen, die van buiten komen. Immers op het oogenblik is het systeem aangenomen, dat bij aanvragen om kostelooze toelating wordt onderscheiden tusschen twee soorten ouders, namelijk ouders, wonende in de plaats, waar eene school is gevestigd, — in dit geval wordt beoordeeld of zij f 30 of f 60 betalen kunnen —, en ouders, die buitenaf wonen, en die dus voor het gaan van hun kinderen naar de school reis- en verblijfkosten moeten betalen, wat bij eenigszins beteekenenden afstand allicht meer bedraagt dan f 30. In 1899 is de bepaling gemaakt, dat voor die laatste soort ouders, ook al kunnen zij de f 30 betalen, rekening wordt gehouden met den druk der reis- en verblijfkosten.

Wil men dus deze tweeërlei elementen op ééne lijn stellen, dan moet men zeggen, dat het Rijk niet alleen helpend moet tusschenbeide komen, als de ouders in de plaats zelf wonen en de f 30 niet kunnen betalen, maar ook dàn, wanneer de ouders, buitenaf wonende, de reis- en verblijfkosten niet kunnen betalen. Dan moet het Rijk niet alleen kostelooze toelating en verstrekking van leermiddelen toestaan, maar moet er ook gezorgd worden voor de noodige geldmiddelen voor reis en verblijf. Maar daarbij blijft het niet. Wanneer men eenmaal het standpunt inneemt, dat ieder, die zich aanmeldt voor plaatsing op eene hoogere burgerschool, onverschillig of hij f 30 kan betalen of niet, moet worden toegelaten, gaat het toch niet aan, dit privilege alleen bijzonderlijk te gunnen aan degenen, die wonen in eene plaats, waar eene hoogere burgerschool gevestigd is, of aan hen, die er zoo dicht bij wonen, dat zij des morgens de plaats, waar de school gevestigd is, kunnen bereiken en na afloop van den schooltijd weder naar hunne woonplaats kunnen terugkeeren. Men zal zich dan moeten afvragen, waarom, nu het Rijk die uitgaven doet voor en dat recht toekent aan de daar toevallig wonenden, het aan hen, die elders wonen, niet hetzelfde zou verschuldigd zijn. Daaruit zou dus volgen, dat men het geheele land zóó had in te deelen, dat overal voor buitenaf wonenden eene Rijks-hoogere burgerschool binnen de uren, die voor en na de schooltijden overblijven, bereikbaar was, m. a. w., dan zou men de bepaling van het derde lid van art. 192 der Grondwet, die nu alleen op het openbaar lager

onderwijs slaat, ook moeten gaan toepassen op het openbaar middelbaar onderwijs.

Ik laat geheel in het midden, of dit moet of niet moet. Maar de geachte afgevaardigde zal mij toestemmen, dat het hier eene quaestie geldt *de jure constituendo*, en ook dat, waar bij de Grondwet op de overheid de zorg gelegd is voor één tak van onderwijs, het niet aangaat, zoo maar eens bij wet of besluit diezelfde zorg te gaan leggen op de overheid voor een geheel anderen tak van onderwijs. Ik zeg dit te meer daarom, omdat de consequentie zou medebrengen, hetzelfde te wenschen voor het hooger onderwijs. Wij kennen ook de programmata, waarin dit wordt uitgesproken. Er moet van Rijkswege gelegenheid worden verschaft aan ieder die wil, om aan de Universiteiten te studeeren, ook al bezitten zijn ouders of voogden of hij zelf niets om in de daaruit voortvloeiende kosten te voorzien. Daaruit volgt dus, dat dien man gelegenheid moet worden gegeven, daar te gaan wonen en leven, de colleges bij te wonen en zich de noodige leermiddelen aan te schaffen, in één woord, dat hem al diezelfde rechten van Rijkswege toegekend moeten worden, die een ander betaalt met zijn geld.

Het stelsel, dat aanvaard zou worden, indien ik de vierde vraag, zooals zij daar ligt, bevestigend beantwoordde, zou ons leiden tot consequentiën, over welker doelmatigheid en aannemelijkheid ik mij niet kan uitlaten, doch die veel, ja, zeer veel verder zullen strekken dan de geachte interpellant het bij zijn toelichting heeft voorgesteld.

Men heeft er de aandacht op gevestigd, dat ten onrechte op plaatsruimte en het ontbreken van het noodige leeraarspersoneel in die voorwaarden was gewezen, om daarin eene zekere grenslijn te vinden. Dit is toch gansch natuurlijk, indien men tenminste hier op het oogenblik niet komt met idealen, maar rekening houdt met den bestaanden toestand en het historisch verloop van de zaak. Het is volkomen waar, wat de geachte afgevaardigde gezegd heeft, nl. dat oorspronkelijk bij de hoogere burgerscholen niet anders is gedacht dan aan de gegoede burgerklasse. Voor die klasse zijn zij ingericht en daarom heeten zij ook „burgerscholen". Men kon eenigszins gissen het aantal leerlingen, dat uit die klasse zou voortkomen en bij de inrichting en de berekening der kosten van die scholen heeft men aan niets anders dan aan dat ongeveer berekende aantal gedacht. Wanneer men nu dit getal gaat uitbreiden, komen die scholen door de parallelklassen in eene gansch andere conditie. Eene enkele parallelklasse kan men nog wel eens in een voorhanden lokaal inrichten,

maar als alle klassen verdubbeld of verdrievoudigd worden, moet men komen tot nieuwe lokalen of tot een geheel nieuw gebouw. Men denke aan hetgeen zich te Amersfoort voordoet. Vraag echter eens, wat de kosten zijn van nieuwe lokalen of van een gebouw zelf, indien er geen oppervlakte meer voorhanden is. Daarbij blijft het niet. Eene enkele dubbele klasse kan men nog bedienen, wanneer het onderwijzend personeel door meerdere betaling bereid wordt gevonden, die lessen er bij waar te nemen, maar zoodra er twee of meer parallelklassen bijkomen, moet men er een dubbel stel leeraren op na houden. Dit moet; het zij zoo. Maar nu is de school net vol en melden zich nog een of twee leerlingen aan, om kosteloos te worden toegelaten. Dan ontstaat vanzelf de vraag, of men, ten behoeve van twee voor kostelooze toelating zich aanmeldende leerlingen, uitgaven kan gaan doen, die behalve aan lokaalbouw, aan traktementen voor meer onderwijzend personeel, aan nieuwe schoolmeubelen, licht, vuur enz. den Staat op f 1500, f 1800, ja f 2000 kunnen komen te staan. Daardoor ontstaat eene proportie, waarvan men zelf gaat gevoelen, dat zij niet goed is. Ik stem den heer Ketelaar volmaakt toe, dat het eene onbillijke wijze van handelen is, om, wanneer iemand zich aanmeldt, die f 30 betaalt, dat alles wel te doen, want dan is er ook weer geen proportie tusschen de f 30, die betaald wordt en de groote uitgaven, die ten behoeve daarvan zullen moeten worden gedaan. Men zal intusschen moeten toestemmen, dat mijn geachte ambtsvoorganger niet zoo redeloos en onredelijk heeft gehandeld, toen hij in de voorwaarden hierop heeft gewezen. Men had dan een zeker middel om de zaak te kunnen beoordeelen. Eerst wanneer daarna bleek, dat de aandrang tot kostelooze toelating een zoodanig karakter aannam, dat geheel het middelbaar schoolwezen in eene andere verhouding kwam te staan, had men die zaak in ernstige overweging te nemen. Dan echter niet, om met een Koninklijk Besluit of eene reglementeering voorziening te treffen, maar bij herziening van de wet op het middelbaar onderwijs, zoo niet ten slotte bij herziening van de Grondwet.

Aangezien ik evenwel niet opgetreden ben, toen daar een open terrein lag, waarop ik het onderwijs kon gaan bouwen, maar gevonden heb een historischen toestand, met eigen verleden en met bepaalde reglementeering, was het voor mij alleen de vraag, of ik geneigd was, de bestaande bepalingen met mildheid toe te passen. Wanneer men ziet de cijfers, gegeven in de Memorie van Antwoord, geloof ik, dat men niet kan betwijfelen, of metterdaad is door mij ten deze met mildheid en billijkheid gehandeld. Wanneer intusschen de zaak van het middel-

baar onderwijs en de bepalingen van de hoogere burgerschool niet — om zoo te zeggen — op de helling stond; wanneer niet algemeen in den lande de overtuiging ontstaan was, dat het middelbaar onderwijs, zooals het op het oogenblik is ingericht, niet beantwoordt aan de bestaande behoeften, zoo zelfs, dat de Staatscommissie, die ik hoop, dat zal kunnen benoemd worden, inzonderheid met de positie van het middelbaar onderwijs in verband met het gymnasiaal onderwijs zich zal hebben bezig te houden; wanneer dus, met andere woorden, de zaak van het middelbaar onderwijs niet voor herziening was opgeschreven, dan zou men misschien van mij kunnen vragen, althans voorloopig door te tasten. Maar waar een ieder weet, hoe groot de klachten zijn over het openbaar onderwijs, hoezeer van alle kanten gehoord wordt, dat het middelbaar onderwijs niet aan het volk geeft wat het geven moet, en hoe op aanmerkelijke wijzigingen in het onderwijs wordt aangedrongen, is het zeer de vraag, of het juist het hoogere-burgerschool-onderwijs is, dat aan de kosteloos toegelatenen geeft wat het geven moet. Of zal men het veeleer die richting moeten uitsturen, dat aan hen, die lager en uitgebreid lager onderwijs genoten hebben, en verdere ontwikkeling toonen te behoeven, een onderwijs wordt gegeven, meer in overeenstemming met hetgeen zij van ons verwachten? Is het dan zoo onbegrijpelijk, dat, waar wij in dien toestand verkeeren, ik niet geneigd word gevonden, op dit oogenblik die radicale omkeering in de zaak aan te brengen, die door den geachten interpellant wordt gevraagd?

De heer Ter Laan heeft — niet als interpellant — nog drie andere vragen aan mij gedaan. Vooreerst die omtrent de pensioneering van de onderwijzers aan gemeentelijke hoogere burgerscholen en particuliere instituten. Ik kan niet wel inzien wat ik des aangaande thans zou hebben mede te deelen, nu over niet te langen tijd het desbetreffend wetsontwerp de Kamer zal bereiken. Verder heeft hij een goed woord gesproken voor de amanuenses bij de hoogere burgerscholen. Hij meende, dat, waar zij f 600 per jaar krijgen en de concierges f 600 + vrije woning, er aanleiding bestond, hun salaris van f 600 eenigszins te verhoogen. Ik snijd de mogelijkheid niet af, dat die opmerking den amanuenses wellicht ten goede zal komen.

Ten derde heeft hij — en hebben na hem de heeren Verhey en Bos — de vraag ter sprake gebracht van de toelating van meisjes op de gymnasia en op de hoogere burgerscholen. Wij verkeeren ten aanzien van de meisjes — de gymnasia uitgezonderd — in hetzelfde geval als ten aanzien van de kostelooze toelating. Ook hier hebben aanvankelijk de zin en de bedoeling, om ook de meisjes toe te laten, niet bestaan. Sedert

1863 echter zijn de toestanden veranderd, en, gelijk thans de zaak staat, gaat het niet langer aan, te beweren, dat de meisjes met eene lagere school en uitgebreid lager onderwijs kunnen volstaan, te minder waar ook ten haren opzichte geldt, dat voor de niet zeer gegoede ouders de particuliere instituten, waarheen zij vroeger hun meisjes zonden, verdwenen zijn. Onder die omstandigheden komt het mij voor, dat aan de meisjes niet *ex lega* maar *ex favore* de toelating zal moeten worden vergund, voor zoover daartoe de mogelijkheid is. Maar ook daarbij rijst dezelfde quaestie. Wanneer men ook daarbij den eisch gaat stellen, dat, zoodra de klasse vol is en zich eenige meisjes aanmelden, dadelijk eene parallelklasse, met al wat daaruit voortvloeit, moet worden gevormd, dan merk ik op, dat men hier ook moet weten te geven en te nemen. In dien zin is tot dusver gehandeld en zal worden voortgegaan. Maar de vraag, of het instituut, wat de meisjes betreft, principieel zal worden veranderd of omgezet, is eene quaestie, welke niet incidenteel mag worden uitgemaakt.

De heer Verhey is teruggekomen op hetgeen reeds zoo dikwijls hier bepleit is, n.l. de oprichting eener centrale gymnastiekschool. De aanhouder wint en de mogelijkheid bestaat zeer wel, dat zijn aanhouden op dit punt ten slotte het tooverwoord wordt, waardoor die school uit den grond verrijst. Ik heb reeds het vorig jaar gezegd, dat ik in principe niet alleen geen tegenstander daarvan ben, maar dat ik de bevordering van het gymnastiek-onderwijs bij geheel de Nederlandsche jeugd houd voor een eisch des tijds. Ik aarzel niet, er bij te voegen: ook met het oog op onzen weerplicht. Ik verschil echter met den geachten afgevaardigde in betrekking tot het antwoord op de vraag, of de oprichting der centrale gymnastiekschool hier het eerst noodig zou zijn. Wanneer men den weg opgaat, dien wij, naar ik hoop, zullen opgaan, betreffen de uitgaven, waarvoor wij komen te staan, niet alleen de centrale gymnastiekschool en niet alleen de lokalen en de noodige inrichtingen, die in de gemeenten moeten worden aangeschaft, maar zal het ook aankomen op goed onderwijzend personeel. Onder de gewone onderwijzers zal men op den langen duur niet de mannen vinden, die de noodige geschiktheid bezitten. Welnu, waar eene zoo aanmerkelijke uitgave op drieërlei wijze uit het bevorderen van deze zaak voortvloeit, zal de geachte afgevaardigde mij toestemmen, dat men dit niet met één slag doet. Te meer zal hij dat toestemmen, daar hij met zijn militaire gevoelens wel zal beseffen, dat men deze plannen niet alleen zou moeten realiseeren voor de lagere school, daar er anders tusschen den 12- à 13jarigen en den dienstplichtigen leeftijd eene te groote

ruimte open blijft. Wanneer er niet tevens iets op kan worden gevonden, dat ook na het verlaten der lagere school, tusschen den 13jarigen en den 18-, 19- à 20jarigen leeftijd de gymnastiek onderhouden wordt, zou alles, wat op dit gebied op de lagere school werd bereikt, weder teloorgaan.

De geachte afgevaardigde, de heer Bos, heeft er zijn instemming mede betuigd, dat de Regeering ten opzichte van de spelling niet alleen zelf neutraal wenscht te blijven, maar ook ten opzichte van de examens in deze geen partij wenscht te kiezen. Hij houde mij de opmerking ten goede, dat hij die verklaring niet overdrijven mag. Wanneer hij zegt, dat de Regeering verklaart, neutraal te blijven, wil dit niet zeggen, dat de Regeering zelf niet eene spelling kiest. Het spreekt vanzelf, dat de Regeering zelf, wanneer zij schrijft, aan eene spelling de voorkeur moet geven. Ook waar het eene Staatscommissie betreft, ligt het in den aard der zaak, dat men niet den eisch kan stellen, dat ieder die examineert, al naar de examinandus zich voordoet, het eene of het andere spellingsysteem kan verlangen, of omgekeerd, dat de examinator zelf een absoluten eisch stelt. Wij verkeeren ook ten dezen opzichte in ons land in een overgangstoestand. De taal is niet dood, maar leeft, en waar op dit oogenblik in ons land een proces gaande is om de vormen van onze taal in te krimpen, evenals het Engelsch sedert de 16de eeuw zulk een proces doorliep, moet men hier eene zekere latitude laten, waardoor men aan den eenen kant niet te veel dringt en aan den anderen kant het proces niet te scherp maakt.

Het toezicht op het middelbaar onderwijs scheen den geachten afgevaardigde onvoldoende, niet zoozeer om de personen, die het uitoefenen en zich op degelijke wijze van hun plicht kwijten, als wel omdat zij veel administratief werk te doen en adviezen te geven hebben, waardoor veel tijd teloorgaat, die nuttiger en beter aan de inspectie der scholen zou zijn besteed. Hij pleitte daarom voor eene verhooging van de bureaukosten voor de inspecteurs, in dier voege, dat zij in staat zouden zijn, zich de hulp te verschaffen van een eenigszins meer ontwikkeld man, die een goed deel van dezen arbeid van hen zou kunnen overnemen, altoos onder hun verantwoordelijkheid. Dat denkbeeld is hetzelfde, dat ook in de Memorie van Antwoord is neergelegd. Ten opzichte van den derden inspecteur van het middelbaar onderwijs wordt nu zelfs voorgesteld, niet te berusten in de verhooging, hem toegekend in het vorige jaar, maar zijn salaris nogmaals te verhoogen, omdat ik de overtuiging heb gekregen, dat, waar die inspecteur zoo'n groot aantal scholen te overzien heeft, het niet aangaat, van hem al dat

administratieve werk te vorderen. De geachte afgevaardigde zal verstaan, dat ik, zonder op dit oogenblik te beslissen, dat reeds nu ten opzichte van de beide andere inspecteurs hetzelfde moet worden doorgezet, dat denkbeeld niet van hem behoefde over te nemen, omdat het reeds door mij zelf was geuit.

Er is door dien geachten afgevaardigde nog over gesproken, dat ten onrechte door mij zou beweerd zijn, dat het onderwijs op de hoogere burgerscholen een te intellectueel karakter zou dragen om te voldoen aan de behoeften van de jonge vrouw. Hij heeft gezegd, dat ik niet moest generaliseeren. Dat laatste ben ik geheel met hem eens. Ik stem volkomen toe, dat er jongelingen zijn, die op onze hoogere burgerscholen verkeeren en die veel minder intellectueele gaven bezitten dan menig meisje. De geachte afgevaardigde houde mij echter ten goede, dat ik hem herinner aan het spreekwoord: ééne zwaluw maakt nog geen zomer. Het is niet de vraag, of er enkele hoog intellectueel aangelegde vrouwen bestaan, — misschien zouden die in komende generaties al meer zich intellectueel kunnen ontwikkelen en ten slotte ver boven de intellectueel het meest ontwikkelde mannen uitgaan —, het is ook niet de vraag, of er onder ons geslacht povere sires voorkomen, maar de vraag is, hoe het gemiddelde is, want daarnaar richt zich het leerplan. Waar het onderwijs op de hoogere burgerscholen geacht wordt veel te veel intellectueel te zijn voor den jongen man, kan het stellig niet geacht worden datgene te zijn, wat de aanstaande vrouw — niet voor eene enkele exceptie, maar in het toenemend aantal, waarin zij op de hoogere burgerscholen zijn — noodig zal hebben. Ik meen daarom, dat de Staatscommissie, die ten deze een onderzoek zal instellen, die quaestie niet uit het oog zal kunnen verliezen. Het onderzoek namelijk naar de vraag, hoe voor de aankomende meisjes, na het lager en meer uitgebreid lager onderwijs, ook dat onderwijs zal zijn verkrijgbaar te stellen, hetwelk zij behoeven, indien zij in de maatschappij zich eene eigen positie willen verwerven, zal moeten worden afgewacht, alvorens men een decisieven stap kan doen.

Aan den heer De Stuers wensch ik te antwoorden, dat hij zich vergist heeft, toen hij meende, dat het Koninklijk Besluit van 27 Juni 1901 door mij onderteekend was. Ik was toen geen Minister en kon dat besluit dus niet onderteekenen. Overigens geef ik hem gaarne de verzekering, dat ik de hooge beteekenis van het teekenen voor het technische onderwijs niet alleen, maar voor allen, die den technischen weg opgaan, evenzeer inzie als hij en dat alles, wat kan strekken om

het onderwijs daarin op de hoogere burgerscholen te verbeteren, bij mij steun zal vinden.

Handelingen, blz. 572—574.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met mijn verontschuldiging aan te bieden aan den laatsten geachten spreker. Ik had zijn vraag opgeteekend, maar het papier, waar op zij stond, kwam mij op dat oogenblik niet voor de oogen. Wat de vraag betreft, of ik volhard bij het denkbeeld, om, indien de resultaten van de eventueel te benoemen Staatscommissie te lang op zich laten wachten, in geen geval uitbreiding aan de hoogere burgerscholen te geven, kan ik antwoorden, dat ik verwacht, dat de resultaten van die Staatscommissie spoedig zullen komen. De geachte afgevaardigde heeft, om het tegendeel te bewijzen, gezegd, dat dit eene groote commissie moet worden, en hij heeft het voorgesteld, alsof het er op aangelegd was, het scheepje in de lange vaart te brengen. Hij bedoelde niet, dat ik het opzettelijk zou doen, maar dat het 't gevolg zou zijn. Maar het is mijn bedoeling, dat het scheepje niet een zeil-, maar een stoomschip zal zijn en ik hoop, dat de zaak spoedig zal klaar komen. Maar wel wil ik zeggen, dat, indien het mocht blijken, dat de resultaten dier commissie te lang op zich laten wachten, zeer zeker zal moeten worden overwogen, of niet hier of daar voorziening noodig is. Aan den anderen kant moet echter dit op den voorgrond staan: Het is mogelijk, dat de commissie zich zal uitspreken voor een denkbeeld, dat van onderscheiden kanten geopperd is, namelijk om de hoogere burgerscholen met 3-jarigen cursus niet meer zóó in te richten, als zij thans ingericht zijn, en dus ook om andere diploma's te eischen van de daar aan te stellen leeraren. Als men nu toch voortging met de aanstelling van die naar mijn inzien eenzijdig ontwikkelde mannen, die uitsluitend voor één diploma in één vak gewerkt hebben, en wien dus alle generale ontwikkeling ontbreekt, zou men dan niet spoedig de vraag moeten hooren, waarom daarmede niet gewacht werd?

Ten slotte nog eene opmerking ten opzichte van het gesprokene door den heer Ter Laan. Ik zou den geachten afgevaardigde wel eene vraag willen doen en hij zou mij genoegen doen door daarop een pertinent antwoord te geven. Heeft het niet in uw bedoeling gelegen, van de Regeering te vragen, dat ieder, die kostelooze toelating begeert, die ook zal ontvangen, en is het u metterdaad voldoende, indien maar bepaald wordt, dat daar, waar zich meerderen aanmelden dan waarvoor

plaatsruimte is, een vergelijkend examen of onderzoek zonder onderscheid van betaling of niet-betaling zal aanwijzen, wie het meest in aanmerking komen om te worden toegelaten? De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat, wanneer hij zegt, dat ik conservatief ben, ik moet antwoorden, dat ik hem ook nog al eens voor conservatief houd. Maar als hij zegt: dan ben ik tevreden, dan vraag ik hem, waardoor zou uitgesloten zijn niet alleen eene overweging van, maar ook een toestemmend antwoord op die vraag. Ik geloof, dat wij goed zullen doen, niet over en weer tegen elkander te zeggen, de een van den ander, dat hij niets wil. De geachte afgevaardigde is zelf onderwijzer geweest, en daarom vraag ik hem, wat zou hij zeggen, indien een leerling op school zoo iets tot hem zeide?

Handelingen, blz. 576—577.

Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met de geachte afgevaardigden, die de zaak van het vakonderwijs besproken hebben, dank te zeggen èn voor de betuiging van instemming met het beginsel, dat door mij op den voorgrond is gesteld, èn voor de wenken, die zij, met het oog op hetgeen in de toekomst te doen zal zijn, mij hebben willen geven.

De geachte afgevaardigde uit Winschoten, de heer Bos, en ook een van de andere heeren, hebben mij gevraagd, waarom ik over het leerlingwezen niet reeds eerder tot een conclusie kwam. De heer Smeenge meende, dat zelfs in den toon van wat ik schreef en in wat ik sprak, meer had moeten uitkomen, dat ik daarin belang stel. Hij zeide, dat er niet genoeg warmte in geweest was. Laat mij daarom mogen zeggen, dat men, wanneer men zelf bezig is met zulk een onderwerp en, juist doordat men er mede bezig is, de groote moeilijkheden, die zich ook bij dit onderwerp voordoen, voortdurend voor het oog heeft, de begeerte voelt opkomen, er liever niet te veel over te spreken. Omdat ik op het oogenblik de zaak onder handen heb, zal ik noch in den eenen, noch in den anderen zin eenige verklaring geven en er mij toe bepalen, te zeggen, — de heer Bos zal er uit zien, dat de zaak niet vergeten is —, dat men reeds bij de in de Troonrede aangekondigde Arbeidswet de eerste sporen van de zaak zal kunnen vinden.

Men heeft mij aangeraden, naar Zwitserland en België te gaan, en heeft mij ook eene reis naar Parijs aanbevolen. In Zwitserland ben

ik geweest en heb ik van het technisch onderwijs kennis genomen. Dank zij de goedgunstigheid van de Zwitsersche Regeering en het Bernsche kantonbestuur, ben ik in het bezit van volledige gegevens, zoodat ik die reis vooreerst niet zal behoeven te herhalen. In België heb ik den inspecteur van het technisch onderwijs, den heer Rombouts, een zeer kundig man, van wien veel te leeren viel, gesproken en onder zijn leiding alles gezien, zoodat ik meen, dat ik ook niet naar België gezonden behoef te worden. De heer De Stuers wilde mij naar Parijs laten gaan om l'Oeuvre de St. Nicolas te bezoeken, waar men het moeilijke probleem had opgelost. In Luik ben ik echter geweest; daar had men het probleem ook opgelost, alleen op veel ruimer schaal, zoodat ik meen, van eene reis naar Parijs om die reden te kunnen afzien.

Men heeft voorts gesproken over de moeilijkheid, uit te maken, waar het ambachtsonderwijs toe behoort en waar het vakonderwijs onder dak moet worden gebracht. Behoort het tot het lager, middelbaar of hooger onderwijs? De resultaten van mijn onderzoek omtrent deze quaestie zal men vinden, wanneer het ontwerp tot herziening van het middelbaar onderwijs inkomt. Eene van de eerste zaken, die ik ter bestudeering vond, was deze quaestie. Ik zal er niet veel over zeggen, maar alleen de heeren, die er over gesproken hebben, er op wijzen, dat wij hebben de wet op het middelbaar onderwijs met haar burgerdag- en avondscholen en daarin een element vinden voor het lager vakonderwijs. Er staat in de wet op het middelbaar onderwijs, dat die scholen bestemd zijn voor aanstaande landbouwers en ambachtslieden. Zij zijn — wat de burger*dag*scholen betreft — mislukt. Terwijl bepaald was, dat zij zouden komen in plaatsen met een zeker aantal inwoners, heeft men verlof moeten geven, ze niet in te richten, en zijn zij daar, waar zij waren ingericht, verdwenen. In den laatsten tijd is men gaan gevoelen, dat hier aan de gemeenten eene verplichting was opgelegd, die al te zwaar zou drukken, maar waarvan gebruik kon gemaakt worden om de burgeravondscholen tot hun recht te doen komen en uit te breiden.

Het ligt in mijn voornemen, aan de wet in deze meer uitbreiding te geven dan tot dusver geschiedde. De moeilijkheid, waarop reeds is gewezen in het geval van Leeuwarden, bestaat echter hierin, dat, als men zulke scholen laat bij het middelbaar onderwijs, men ze ook bindt aan de overige bepalingen van de wet op het middelbaar onderwijs, wat bevoegdheid en toezicht betreft. Ik geloof, dat het mij is gelukt, die moeilijkheid te ondervangen, wat den heeren zal blijken wanneer het

wetsontwerp hen bereikt, door — indien de Staten-Generaal medewerken — het vakonderwijs los te maken van de bepalingen van de wet op het middelbaar onderwijs, die het hinderen. Dat kan op zeer eenvoudige wijze geschieden. Ook op dit punt zal ik dit oogenblik echter niet verder ingaan.

De vraag, of het niet goed zou zijn, het lager, middelbaar en hooger onderwijs los te maken van de bestaande wetten, — een denkbeeld, uitgesproken door den heer Bos —, beantwoord ik ontkennend. Ik heb daar grond voor, maar men zal mij ten goede houden, dat ik daarop op dit oogenblik al evenmin inga. Bij de behandeling van het door mij aangekondigde wetsontwerp zal vanzelf worden meegedeeld, welke ernstige bedenkingen daartegen bij mij bestaan.

Ook over het handelsonderwijs heeft de geachte afgevaardigde gesproken. Ik wil wel zeggen, dat ik het daarin met den geachten afgevaardigde bijna geheel eens ben. In mijn ontwerp tot herziening van het hooger onderwijs zal blijken, dat, wat de handelsschool betreft, ik met dien geachten afgevaardigde medega, maar het zou tot niets leiden, op het oogenblik op deze materie in te gaan.

De heer Dolk heeft op drie punten mijn aandacht gevestigd. Het eerste was het gebeurde te Middelharnis. Daar dit op mij den indruk maakte als niet aan mijn adres te zijn gezegd, zal ik dat punt niet behandelen. In de tweede plaats is er op gewezen, dat voor het lager vakonderwijs meer regel moest komen, wat het subsidie betreft. Dit punt is ook door den heer Bos en anderen ter sprake gebracht. Ik ben dat geheel met de heeren eens en wil wel zeggen, welke de methode is, die ik zal volgen. Waar wij hebben gekregen een aanvankelijken regel van administratieven aard, door voorwaarden te stellen bij het subsidie, zal daaraan eene zekere vastheid worden gegeven bij een algemeenen maatregel van bestuur, waarin op meer eenvoudige wijze dan in wet de wijzigingen kunnen worden gebracht, waarvan de ervaring mocht aantoonen, dat ze noodig zijn. Wanneer dan de ondervinding in deze voldoende uitspraak heeft gedaan, kunnen de wettelijke regelingen gemaakt worden, die de heeren wenschen. Bij hetgeen men aangaande deze materie gezegd heeft over Zwitserland, moet men niet vergeten, dat het bedoelde stelsel gebleken is, hier niet op te gaan. In België heeft men ook een regel, nl. dat het Rijk $^1/_3$ geeft en ook de provincie $^1/_3$, wanneer de gemeente eveneens $^1/_3$ geeft. Maar in ons land is gebleken, dat, zelfs wanneer van Rijkswege 50 pct. en soms meer wordt gegeven, dit nog niet genoeg is om te bewerken, dat uit particulier initiatief iets gedaan wordt, en dat men ook dan nog niet

genoeg medewerking ondervindt van provincie en gemeente. Overigens ben ik het er wel mede eens, dat ten opzichte van het subsidie eene zekere regeling moet worden getroffen, omdat anders langzamerhand alle kosten geschoven worden op het Rijk. Dit is een van de redenen. Een tweede reden is, dat wij hier niet, — wat men bijv. in Duitschland heeft —, naast eene vakorganisatie van werklieden, eene vakorganisatie hebben van patroons. Men zou daardoor krijgen eene zekere samenwerking tusschen de vakorganisatie van de patroons, die belang hebben bij eene zekere ontwikkeling van het bedrijf, en de vakorganisatie der werklieden, en eerst wanneer deze dan een publiekrechtelijk karakter zullen hebben gekregen, zal de tijd gekomen zijn, dat men voorwaarden kan stellen, waardoor van den kant van het particulier initiatief krachtiger zal kunnen worden opgetreden. Het voorbeeld van Zwitserland is voor ons beschamend, vooral omdat de industrie in verschillende branches sterker ontwikkeld is dan hier.

Of bij ons de verwachting zal worden verwezenlijkt van twee der heeren, die ervan gesproken hebben, dat, indien de Regeering maar zeide, dat op haar gerekend kon worden, dadelijk tot oprichting zou worden overgegaan, mag betwijfeld worden, indien men in aanmerking neemt, dat tot dusver, wanneer het particulier initiatief bij de Regeering aanklopte, door haar ten volle aan het verlangen van dat particulier initiatief voldaan is. Het is niet waar, dat hier onzekerheid bestond of men geholpen zou worden. Men weet zeer goed, dat tot dusver bij de Regeering nimmer afwijzend is beschikt op goed gemotiveerde aanvragen. Ik geef echter toe, dat het voor eene goede en richtige ontwikkeling van de zaak noodig is, dat omtrent het uitkeeren van steun bepalingen worden gemaakt, opdat men vooruit wete, waarop men van Rijkswege mag rekenen.

De heer Smeenge, en na hem ook ten deele de heer Passtoors, heeft het moeilijke vraagstuk aan de orde gesteld, wat wij moeten hebben, ambachtsscholen, zooals ze nu in ons land veelal bestaan, waar jongelieden van 14—16 jaar den ganschen dag worden opgeleid, die dan na eenige jaren de wereld der practijk ingaan, of wel, dat men de jongelieden moet beginnen te brengen in het ambacht, om hun de theorie op andere uren onderwijzen, zoodat daarbij toegelicht en verklaard wordt wat de practijk heeft geleerd. Die groote quaestie, welke *de* quaestie is bij deze scholen, kan echter onmogelijk bij een zoo vluchtig debat als dit afgedaan worden, en daarom is het beter, er niet op in te gaan.

Ik dank ten slotte den heer Nolens zeer voor zijn wenken omtrent

den mijnbouw, maar hij houde het mij ten goede, dat, ondanks alle hoop, dat in Limburg de mijnbouw eene groote vlucht zal nemen en dat hij in andere provinciën zal ingevoerd worden, thans niet kan gezegd worden, dat de mijnbouw zulk een omvang heeft verkregen,dat men thans reeds kan overgaan tot zoo groote *Gliederung* van de school, die daartoe zou moeten opleiden.

Handelingen, blz. 585—586.

Vergadering van 16 December 1902.

Mijnheer de Voorzitter! Het komt mij voor, dat het niet op mijn weg ligt, de onderscheidene heeren te volgen in de beschouwingen, die zij ten opzichte van het lager onderwijs aan de Kamer ten beste hebben gegeven, en dat het mijn roeping op dit oogenblik alleen is, de détailpunten van administratieven of legislatieven aard, die ter sprake zijn gebracht en waarover tot mij bepaaldelijk vragen zijn gericht, te behandelen. Ik zal dus niet ingaan op den ideaal-toestand voor het lager onderwijs, door den heer Ter Laan geschetst. Wie naderhand de *Handelingen* leest, zal ernaar watertanden, dat eens zulk een toestand komen moge. Houdt men echter in het oog, dat ons lager onderwijs gewijzigd en verbeterd is; dat de schatkist bezwaard wordt met onderscheidene millioenen; dat ook de gemeente-finantiën daarvan den druk ondergaan; dat in Amsterdam de uitgaven voor het onderwijs hoog opgevoerd zijn; en men hoort dan den heer Ter Laan, zonder eenig blijk van waardeering voor hetgeen door vorige kabinetten gedaan is, en zonder eenige betuiging van tevredenheid, dat wij althans den goeden weg op zijn, hier een toon aanslaan, alsof het lager onderwijs in Amsterdam eene schande voor het land was, dan gevoelt men, dat hier overdrijving aan het woord is. Die overdrijving kan niet anders dan tweeërlei effect hebben, ten eerste van hen, die goed willen, te ontmoedigen en ten tweede van hen, die kwaad willen, een stok in handen te geven en te doen zeggen: doe er maar niets meer aan, want nu hoort gij eens, wat die heeren eigenlijk verlangen.

Als die geachte spreker vergelijkingen gaat maken tusschen het hooger en middelbaar onderwijs eenerzijds en het lager onderwijs anderzijds en met *emphase* uitroept: wanneer het te doen is om het hooger,

middelbaar en technisch onderwijs, om de Universiteiten of de Polytechnische School, kan er geen geld genoeg uitgegeven worden en kan de zaak niet weelderig genoeg opgevoerd worden! — dan toont hij daardoor, dat hij de zaak niet kent. Indien hij iets wist van de wijze, waarop het universitair onderwijs in het buitenland ingericht is, zoowel het polytechnische als het wetenschappelijke, en het getal hoogleeraren, daar aanwezig, kende, zoowel als de laboratoria, die daar bestaan, en hij ging zien wat Leiden, Groningen, Utrecht en Delft bezitten, dan zou hij een uitroep, als die, welke hem nu ontsnapt is, niet over zijn lippen gekregen hebben.

Ik zal evenmin ingaan op het gesprokene door den heer Troelstra. Bij hem, die een vreemdeling is ten aanzien van hetgeen buiten de Kamer geschiedt, zou allicht de vraag rijzen, hoe hij het nu had. Is de geachte afgevaardigde, zou hij vragen, nu hij teruggekeerd is, zoo veranderd, dat hij hier het pleit komt voeren voor het bijzonder onderwijs? Toch is dat niet onbegrijpelijk. Zooals wij in de bladen gezien hebben, is op het sociaal-democratisch arbeiders-congres deze motie aangenomen:

„Het congres der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij stelt den Staat den eisch, te zorgen, dat *overal algemeen verplicht kosteloos voldoend* lager onderwijs wordt gegeven;

„acht hiervoor noodig:

„de verheffing van het peil der lagere school met betaling aller kosten door en onder deskundig toezicht door den Staat;

„constateert, dat een groot deel der arbeidende klasse in Nederland voor zijn kinderen godsdienstig onderwijs eischt, en

„acht het *ongewenscht*, het daarin tegen te werken, *daar* de sociaaldemocratie de eenheid der arbeidende klasse tegen geloovige en ongeloovige kapitalisten op maatschappelijk gebied niet ter wille van theologische geschilpunten heeft te verstoren;

„stelt aan de bijzondere school dezelfde materieele eischen als aan de openbare, ook wat betreft de positie der onderwijzers, wier zelfstandigheid door den Staat moet worden gewaarborgd, evenals de vrijheid van keuze der ouders;

„en verklaart zich alleen onder *geheele* voldoening aan deze voorwaarden voor maatregelen, welke de gelijkstelling van de bijzondere school met de openbare beoogen."

Men weet, na hoeveel bestrijding, in den boezem der sociaal-democratische partij, deze conclusie aangenomen is.

Maar wij in deze Kamer weten, dat de belangstelling van de sociaal-

democraten voor gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs niet voortspruit uit liefde voor de vrijheid van de bijzondere school, maar dat zij alleen strekt om het struikelblok, dat nog op den weg ligt, waarop de Christelijke arbeiders tot hen moeten overkomen, zoo mogelijk uit den weg te ruimen. De strijd over deze quaestie zal echter later aan de orde komen, en ik kan hem thans langs de Regeeringstafel laten heengaan. De heer De Savornin Lohman heeft reeds een kort, krachtig, ernstig woord doen hooren, om den sociaal-democraten te verstaan te geven, dat de voorstanders van Christelijk onderwijs nooit hun vrijheid verkoopen zullen voor welk Rijkssubsidie ook. Men verstaat dit niet. Als de geachte afgevaardigde uit Amsterdam VIII den sociaal-democraten toeroept: gij hebt nooit wat voor de arme kinderen gedaan, maar wij wel, — dan luidt het wederwoord: tegen schoolvoeding en -kleeding hebt gij strijd gevoerd. Maar dat alles is hier de quaestie niet. Het loopt hier niet over de vraag, wat er *gesproken* wordt, maar over hetgeen er gedaan, geofferd, betaald is geworden. Laten de heeren sociaal-democraten eens open kaart spelen en toonen, wat zij geofferd hebben voor de kinderen van de volksschool; dàt is de quaestie. *Doen* is wat anders dan *spreken*. Daar is tusschen die beide dingen groot verschil. De Christelijke partij komt tot daden; zij heeft zich zeer groote, ernstige opofferingen getroost, niet van duizenden, van tienduizenden, maar van millioenen.

In dit verband moet ik erop wijzen, dat de heeren bij verschillende gelegenheden de „kleine luyden" te pas gebracht hebben. Men zou wellicht kunnen vragen, of ik het niet aangenaam vind, dat die term zooveel ingang heeft gevonden. En dan antwoord ik: die uitdrukking is niet van mij, maar van Prins Willem I. Wat bedoelde zij? Sloeg zij op menschen, die arm waren en die vragen en vleien moesten: bezorg ons toch wat geld; op menschen, die gelokt moesten worden door voorspiegeling van materieele voordeelen? Neen, de „kleine luyden" van Prins Willem waren menschen, die geen voordeelen vroegen, maar die integendeel door offers den Prins in staat stelden, den strijd vol te houden voor de vrijheid, die zij begeerden voor zich en hun kinderen. Die strijd ging ook hem ter harte en er is door hem met staatsmanstalent en opoffering voor gestreden geworden.

Het zijn ook bij ons de „kleine luyden", de eenvoudige menschen, die hun willen en wenschen bezegelen met daden van opoffering, want zij betalen f 5 per jaar en per kind. En vraagt gij, of men den menschen daarmede geen kwaad doet, dan zeg ik van neen, want daarmede wordt hun juist goed gedaan. Juist doordat zij dat offer ge-

bracht hebben, hebben zij getoond, geestelijk hooger te staan dan zij, die altijd vragen: geef ons alles voor niemendal.

De heer Roessingh, die dit debat heeft geopend, heeft ons geleid op een veel practischer, een veel gladder en vlakker terrein. Hij heeft zeer terecht de aandacht erop gevestigd, dat er onderscheidene gemeenten in ons land zijn, die — niettegenstaande de Leerplichtwet zegt: alle kinderen moeten naar school — niet gezorgd hebben voor behoorlijke schoollocaliteiten. Wanneer men nu vraagt, of die toestand goed is, dan zeg ik: neen, natuurlijk niet. De gemeentebesturen hebben te zorgen, dat er voor de jeugd, die in de schooljaren valt, behoorlijk plaats op de school aanwezig is. Maar mag men daarom onredelijk worden? Kent de geachte afgevaardigde dan ook niet wat men noemt een overgangstoestand? Als ik hem zeg, dat de toeneming van de schoolbevolking in het afgeloopen jaar bedroeg 46,799 kinderen over geheel het land, — dat wil dus zeggen eene toeneming van 6,22 pct., terwijl de toeneming van de bevolking was 1,62 pct. —, dan zal hij, die zeer goed de gewone toeneming van de vroegere jaren kent, begrijpen, dat men hier stond voor een exceptioneelen toestand. En wanneer men voor zulk een exceptioneelen toestand staat, is het dan niet natuurlijk, dat er een zekere tijd moet verloopen, voordat men zich weder erop heeft ingericht? Ja, zegt de geachte afgevaardigde, de gemeentebesturen wilden wel, maar het heeft daaraan gelegen, dat zij door de Regeering niet krachtig genoeg gesteund worden, zooals bij name met de gemeente Emmen het geval was. Daar moet ik echter dit van zeggen: bij de begrooting is mij toegekend eene som van f 350,000, om daarmede te voldoen wat krachtens art. 49 moet betaald worden. Wanneer nu in het begin van het jaar eene gemeente komt vragen: geef mij f 63,000, dan zou ik een slecht administrateur zijn, wanneer ik voetstoots zeide: daar hebt gij dat bedrag. Volgden er dan eenige groote gemeenten, die om hulp vroegen, en ik verleende ze haar, dan zou ik bij nieuwe aanvragen, die later kwamen, moeten zeggen: het geld is op, ik heb het aan anderen gegeven. Men moet er eenigen kijk op hebben, welke aanvragen er jaarlijks zullen komen en hoe men de beschikbare som zal verdeelen.

In de tweede plaats merk ik op, dat, wanneer er gemeenten zijn, gelijk de gemeente Emmen, die bij eene krachtige toeneming van de bevolking de middelen niet bezitten om zich zelf te redden, dan aan dergelijke gemeenten de eisch gesteld moet worden, dat zij niet weelderig worden, maar zich tot het eenvoudige bepalen. Nu waren de ontwerpen, die ik kreeg van de gemeente Emmen, van dien aard, dat ik

zelf, die van nabij bekend ben met de eischen, die aan de bijzondere scholen gesteld worden, daarop niet kon ingaan. De ontwerpen zijn toen aan de ontwerpers teruggezonden en ik heb met de gemeente de zaak besproken; toen is zij zoo geschikt, dat wij haar over twee jaar zullen laten loopen, zoodat het eene jaar een kleine f 25,000 zal gegeven worden en het andere jaar een kleine f 30,000. Wanneer echter eene gemeente, die in 10 jaren f 151,000 ontvangen heeft, nu weder zal ontvangen f 25,000 en daarna nog eens f 30,000, dan zal men toch moeten zeggen, dat van de Regeering geen hooger cijfer kan geëischt worden.

Een derde bezwaar, waarop ik stuitte was, dat men de scholen ontworpen had op zoodanige afstanden van de bewoners, dat het alle kleine scholen werden, wat wel het gemak had, dat de kinderen niet zoover behoefden te loopen, maar de zaak overdreven kostbaar maakte, terwijl met minder gebouwen, die meer kinderen konden bevatten, de leerlingen wel wat verder zouden moeten loopen, maar daarentegen groote bezuiniging zou worden verkregen.

Vraagt men mij, hoe de toestand in Emmen thans is, dan kan ik mededeelen, dat er op dit oogenblik in Emmen eene schoolbevolking is van 3860 kinderen; wanneer wij het gewone accres van Emmen er bij rekenen voor 1 of 2 jaar, dan kom ik op een totaal van 4400 kinderen, terwijl er op het oogenblik maar plaats is op de scholen voor 2850 kinderen, zoodat een tekort een plaats moet geconstateerd worden voor 1550. Er is n.l. aanwezig eene schoolruimte voor 2760 kinderen en voorts is de school bij Noord-Barger vergroot, zoodat er 92 kinderen meer in kunnen, wat het getal van 2850 maakt, waarvan ik zooeven sprak. In de tweede plaats komen daarbij de scholen in Emmer-Compascuum, Erfscheidingsveen en Oosterveen, die 430 kinderen zullen kunnen bevatten; voorts is in overweging gegeven, dat er 12 houten bijlokalen aan de scholen zullen worden bijgebouwd, die 580 kinderen kunnen bevatten, en eindelijk zal er door het bouwen van verplaatsbare schoollokalen nog ruimte worden gevonden, terwijl er ten slotte nog hoop bestaat, — eene hoop, die waarschijnlijk verwezenlijkt zal worden —, dat eene bijzondere school zal worden gebouwd. Dan zal het resultaat zijn verkregen, dat nog in 1903 de totale schoolbevolking behoorlijk plaats op school zal kunnen vinden. Moge er dus op dit oogenblik, omdat men in een overgangstoestand verkeert, eene zekere verlegenheid bestaan, zoo mag men niet vergeten, dat Emmen in een zeer exceptioneelen toestand verkeert, veroorzaakt door een grooten toevloed van schoolbehoeftigen, en dat de Regeering dan ook gedaan heeft wat zij kon, om hier steun te verleenen.

Een ander geval is dat van Venlo, hetwelk door den heer Ketelaar besproken is. Daar zit men met de omstandigheid, dat het bijzonder onderwijs zich krachtig ontwikkelt en eene zekere verlegenheid is ontstaan, doordat 230 kinderen geen plaats konden vinden op school. De vraag moest mitsdien door de gemeente overwogen worden, of men daar dadelijk eene openbare school moest bouwen of zich tijdelijk behelpen met andere localiteit, in afwachting, of het bijzonder onderwijs zich zoodanig zou uitbreiden, dat alle kinderen konden worden opgenomen. In dien stand van zaken heeft de gemeenteraad geoordeeld, dat zij de kinderen tijdelijk ergens onder moest brengen. Dientenvolge is de zaak aldus, dat er voor de meisjes op de bijzondere school, die staat geopend te worden, plaats genoeg is, terwijl er kans bestaat, dat het met de opening van eene bijzondere school voor jongens nog eenigen tijd zal aanloopen. In afwachting daarvan heeft men niet gezegd: laat ons maar spoedig eene openbare school bouwen, die weer leegloopt, wanneer de bijzondere school er komt en die er dan voor niemendal staat, maar is afgesproken, dat in de school, die aan de parochie behoort, de kinderen zullen worden ondergebracht, of wel, dat men eene nieuwe school zal bouwen, maar onder conditie, dat, wanneer zij leegloopt, die openbare school verhuurd zal worden aan het bijzonder onderwijs. Men heeft daar niet te doen met eene sterkere toevloeiing van de bevolking, maar met eene op en neer gaande verhouding van het openbaar en bijzonder onderwijs, met eene onzekerheid, welke van die twee het overwicht zal krijgen en als gevolg daarvan met een niet onmiddellijk handelen. Van mijn zijde zal aan het gemeentebestuur van Venlo te kennen worden gegeven, dat langer uitstel van beslissing ten deze niet mogelijk is, en dat, hetzij in de eene, hetzij in de andere richting, iets gedaan moet worden.

De geachte afgevaardigde, de heer Ketelaar, heeft mij onderscheidene kleine vragen gedaan, die ik kortelijk beantwoorden zal. Vooreerst vroeg hij, of ik hier eens pertinent wilde zeggen, wat ik denk van de meening van Gedeputeerde Staten van Groningen. Hij zal het echter in mij niet impertinent vinden, als ik over eene zaak, waarin ik misschien later aan de Koningin zal hebben te adviseeren, hier geen meening uitspreek. Is het hem er om te doen, iets algemeens van Gedeputeerde Staten te weten, dan moet hij maar eens nagaan, welke beslissing andere Staten genomen hebben. Wanneer hij dan ziet, dat andere Staten eene tegenovergestelde beslissing hebben genomen als die te Groningen, en tevens bemerkt, dat geen poging is aangewend om die andere beslissing, als in strijd met de wet, te vernietigen, dan zal

hij daaruit kunnen afleiden, dat de beslissing te Groningen in het algemeen geen steun vindt van de zijde der Regeering.

In de tweede plaats vraagt de geachte afgevaardigde, waarom niet eene afdeeling van den Bond van Nederlandsche onderwijzers ontvankelijk is in beroep als belanghebbende. Er is geen mogelijkheid, het begrip „belanghebbende" in de wet uit te leggen in den zin, zooals de heeren dit wenschen. Wanneer ik dit deed, zou ik evenzeer het recht van beroep, als in de wet gelegen, moeten erkennen ten behoeve van het bijzonder onderwijs, want dit heeft er belang bij, dat niet uit de gemeentekas te veel voor het openbaar onderwijs wordt gegeven; dan zou ik als belanghebbende moeten erkennen elken ingezetene, die in de gemeentebelasting medebetaalt, want men kan zeggen: hoe meer wordt uitgegeven voor het onderwijs, hoe meer belasting ieder zal moeten betalen. Neen, men kan het woord belanghebbende in de wet niet verder laten strekken dan tot dengene, die persoonlijk belang bij de zaak heeft.

De geachte afgevaardigde heeft voorts gevraagd, wat er moet gedaan worden, als in Limburg de onderwijzers niet worden betaald. Ik heb nog geen tijd gehad om naar Limburg te gaan, maar ik heb van den zonderlingen toestand gehoord, dat ook burgemeesters en secretarissen niet betaald worden, eenvoudig omdat er geen geld in kas is. Naderhand wordt dit dan wel op de eene of andere wijze gevonden; maar ook ik acht dit geen houdbaren toestand. Wanneer onderwijzers arbeid hebben verricht en diensten gepraesteerd, dan moeten zij ook betaald worden, niet *over* den tijd, maar *op* den tijd. Er moet dan door die gemeentebesturen maar gezorgd worden, dat zij, wetende op welke momenten de betaling moet geschieden, ook geld hebben om te kunnen betalen.

De geachte afgevaardigde, de heer Smeenge, heeft mij eenige vragen gedaan over een wetsontwerp, dat aangekondigd is, inzake pensioneering van weduwen en weezen. Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat hij eenige nieuwsgierigheid koestert om te weten, hoe het met deze aangelegenheid staat, en ook, dat hij gedacht heeft: als ik er op aandring, heeft het misschien invloed op de wijze, waarop het ontwerp bewerkt wordt. Welnu, men kent den invloed van zijn woord en hij gelieve te gelooven, dat ik voor dien invloed ontvankelijk ben. Toch zal hij mij ten goede moeten houden, dat ik mij over de zaak zelf niet uitlaat.

De heer Smidt heeft mij medegedeeld, dat de Commissie van Rapporteurs hem niet ter wille is geweest in het opnemen van eenige vragen in het Voorloopig Verslag. Nu vraagt hij aan de Regeering, of

zij over den stand van de vrije en orde-oefeningen naderhand eenige mededeeling zal kunnen doen. Ik weet niet, of het goed is, steeds meer het Departement te belasten met onderzoekingen, die enkele geachte afgevaardigden wenschen in te stellen. Er is toch al zooveel te arbeiden, terwijl men dan nog zegt, dat de Departementen niet genoeg uitvoeren. Weet de geachte afgevaardigde wel, hoeveel tijd een dergelijk statistisch onderzoek vordert en hoeveel papier er mede gemoeid wordt? Als de Kamer het vraagt, gaat het nog en geven wij gaarne alle inlichtingen, maar als de heer Smidt zegt: laat dit eens voor mij nazien, en een ander komt met iets anders en morgen weer een derde met een ander verzoek, dan kon het Departement wel aan den gang blijven. Men zou er de Gedeputeerde Staten, de gemeentebesturen en de schoolhoofden in moeten mengen en dat wordt toch te omslachtig. Ik wil wel aan mijn Departement informeeren, of het mogelijk is, zonder een speciaal onderzoek de verlangde inlichtingen te verschaffen en als het mogelijk is, zal het mij een genoegen en eene eer zijn, ze hem, niet langs den weg der Kamer, maar particulier te doen toekomen.

De heer Brummelkamp is opgekomen voor het belang van goed onderwijs in de vaderlandsche historie en in de Nederlandsche taal en heeft die zaak in verband gebracht met de zaak van de spelling. Ik stem hem volkomen toe, dat hetgeen eergisteren door mij over de spelling gezegd is, zekere losheid in de ontwikkeling van onze taal brengt en dat de Regeering zeker meer stevigheid aan onze tegenwoordige spelling zou geven door te zeggen: wij eischen overal de spelling, die door De Vries en Te Winkel is aanvaard en deze alleen. Toch gedoogt mijn linguïstisch hart niet, zoo te spreken. In Frankrijk was eene bepaalde spelling geijkt en heeft men de bezwaren daarvan ondervonden. In ons eigen land weten wij, hoeveel ellende de spelling van Weiland en Siegenbeek bracht en als niet de geest van Bilderdijk over die lauwe, slappe spelling was gegaan en men had niet in De Vries en Te Winkel manner gevonden, die kleur, tint en leven aan de spelling gaven, was de ellende van dat vroegere ijken nog grooter geweest. Ik, die den aard en het wezen der taal ken, meen, dat de Regeering niets moet doen, om zoodanigen ijk te geven en ontwikkeling en vorming van andere zijde te stuiten. Wanneer die andere actie sterk genoeg is, zal zij wel doorwerken. Ik geloof, dat vroegere tegenstand de spelling van Kollewijn gesterkt heeft. Zóó moet doorwerken wat uit geest en wortel van onze taal opkomt, niet wat er mechanisch, als een Volapük, van buiten opgelegd wordt.

De heer Bijleveld heeft gevraagd, of het niet goed was, tusschen hoofden en onderwijzers op de openbare school langzamerhand eene andere verhouding in het leven te roepen. Ook door enkele andere afgevaardigden is er op gewezen, dat er een zeker stel tuchtmaatregelen moest komen, waardoor de goede orde op de scholen eenigszins beter werd gehandhaafd en anderzijds de rechtspositie van de onderwijzers beter werd gewaarborgd. Het geval te Bourtange en van Collerus heeft mij geen oogenblik opgehouden. Volgens de wet ontslaat de gemeenteraad, wanneer het niet is op eigen verzoek, op voordracht van burgemeester en wethouders of van den schoolopziener. Of dit ontslag zal doorgaan of niet, hangt af van de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Maar als deze goedkeuren, is er niets aan te doen. Zij beslissen ten slotte. Wel kan, wanneer Gedeputeerde Staten het besluit niet goedkeuren, de gemeenteraad in appèl komen en dan kan de Kroon oordeelen, maar zijn in deze de besluiten van den gemeenteraad door Gedeputeerde Staten goedgekeurd, dan zijn zij onaantastbaar geworden, tenzij de Kroon van oordeel ware, dat de wet of het algemeen belang was geschonden. Wanneer men mij echter vraagt, of in deze twee gevallen de wet kan gezegd worden te zijn geschonden, of het algemeen belang benadeeld, dan antwoord ik eenvoudig: neen, en ook de heer Ter Laan, die de zaak in détails kent, zal geen oogenblik kunnen beweren, dat hier in strijd is gehandeld met de wet of het algemeen belang. Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat de belanghebbenden geen inzage van de stukken hebben gehad; dat er geen hoor en wederhoor heeft plaats gehad; dat zij uit de hoogte zijn behandeld, — dan antwoord ik daarop, dat ik daaraan van deze plaats niets kan doen. Er bestaat geen procedure, die hier gevolgd kan worden; alles is aan den gemeenteraad overgelaten en de geachte afgevaardigde geraakt geheel op den verkeerden weg, door hier gedurig juridische procedures over te willen brengen op iets, dat eenvoudig is de beoordeeling van een meedere over de onder hem geplaatsten. Zeker moet de positie van de ambtenaren in het algemeen — en daar hangt vanzelf die van de openbare onderwijzers mede samen — op anderen voet worden geregeld, maar dit is eene quaestie van administratieve rechtspraak, die thans niet aan de orde is, en de geachte afgevaardigde mag iets, wat nu gebeurd is, niet toetsen aan hetgeen wel in de toekomst gebeuren kan, maar op dit oogenblik niet bestaat.

De heer Dolk heeft ter sprake gebracht de positie van de achterlijke kinderen en de spraakgebrekkigen. Over de psychophysische quaestie, of achterlijkheid kan voortkomen uit spraakgebrekkigheid, zal ik thans

niet in debat treden. Zijn opinie daaromtrent deel ik niet. Ik geloof, dat spraakgebrekkigheid wel degelijk achterlijkheid in de ontwikkeling kan ten gevolge hebben. Beide zijn ze echter een onderwerp van voortdurende zorg voor de Regeering. Wat is evenwel — als ik het zoo zeggen mag — de fout van den geachten afgevaardigde? Deze, dat hij bijna uitsluitend rekening houdt met 's Gravenhage, Amsterdam of Rotterdam. Daar is natuurlijk het getal spraakgebrekkigen zóó groot, dat men er best eene afzonderlijke klasse voor kan inrichten. Maar van Regeeringswege mag men niet uitsluitend op deze drie groote steden letten, doch moet het oog gehouden worden op het geheele land. Voor deze zaak is op de wijze, welke de geachte afgevaardigde aangaf, niet te zorgen. Men kan onmogelijk in elk dorp, op elke dorpsschool eene aparte klasse voor achterlijke of spraakgebrekkige kinderen inrichten. Daarom heb ik den inspecteurs last gegeven, de zaak te onderzoeken. Zij zijn naar het buitenland gegaan, om de inrichtingen te zien, die men daar voor deze ongelukkigen in het leven heeft geroepen. Het rapport daarover verwacht ik nog en ik zal zien, wat van Rijkswege kan worden gedaan, niet alleen voor de groote centra, maar zoo mogelijk voor het geheele land.

Het aanstellen van spraakleeraars aan elke school, of althans het geven van onderwijs in goed spreken op de kweekscholen, zoodat de onderwijzers het weder aan de kinderen kunnen leeren, is een eisch, die heel schoon klinkt. Aan eene inrichting van hooger onderwijs, waaraan ik vroeger verbonden was, is eene poging in dien zin aangewend. Door eene spraakmeesteresse is daar les gegeven, ten einde de studenten, wanneer zij later moesten optreden, te doen beschikken over een goed gedeveloppeerd orgaan. De uitkomst is echter geweest, dat daar, waar men te doen had met een onderwijs voor zeer enkele leerlingen, gedurende verscheidene jaren gegeven en duur betaald, het nagenoeg geen duurzame vruchten heeft gedragen. En wanneer de geachte spreker zich voorstelt, dat, wanneer op de kweekscholen onderwijs wordt gegeven in de spreekkunst, de onderwijzers in staat zullen zijn, alle spraakgebrekkige schoolkinderen te genezen, dan vrees ik, dat hij zich overgeeft aan eene groote illusie. Dat een enkel man, als de heer Van Lier, voor deze zaak met warmte opkomt, stem ik toe; maar iemand, die voor bijzondere belangen ijvert, is altijd enthousiast en beeldt zich steeds in, dat hij een hervormer van zijn land kan zijn. Ik voeg daarbij, dat ik uit eigen ervaring uit mijn jeugd weet, hoeveel tijd en inspanning het kost, spraakgebreken te boven te komen. Ik ben de bezwaren nu tamelijk te boven gekomen, maar

wanneer de heeren kenden de moeite en inspanning, die ik heb moeten gebruiken, dan zouden zij zich kunnen voorstellen, dat het onmogelijk zijn zou, op al onze schoolkinderen dergelijke pogingen toetepassen. En wanneer wij aparte leeraars op alle scholen moesten aanstellen, dan zoude dit offers vergen, welke niet geëvenredigd zouden zijn aan de uitkomst, die men kan bereiken.

De heer Pompe van Meerdervoort heeft nog de quaestie aangeroerd van den leerplicht, die later ook nog besproken is door den heer Troelstra. Laat mij ten aanzien van deze quaestie zeggen, dat ik het geheel met den heer Pompe van Meerdervoort eens ben, en dat — wanneer de schoolplicht aan ouders in zekeren oeconomischen toestand, als waarin de wet onze arbeiders ten platten lande heeft gevonden, oplegt de plotselinge opoffering gedurende een deel van het jaar van soms f 2 à f 3 per week, terwijl hun eigen inkomen niet hooger is dan f 5, wat dus beteekent de afsnijding van een groot deel van de middelen van bestaan — ik volkomen begrijp, dat zulks terdege gevoeld wordt, en ik acht, dat er alleszins termen voor de gemeentebesturen zijn, om, zoolang de toestand zóó is, vanwege het armbestuur tegemoet te komen in den daardoor ontstanen nood. Ik kan niet medegaan met het denkbeeld van den heer Troelstra, dat dit moet gevonden worden door schoolvoeding en schoolkleeding. Dit is een beginsel, dat door mij niet aanvaard kan worden. Men weet waarom. Ik stem volkomen toe, dat, wanneer arme stumpers, verkleumde kinderen, ter school komen, het onbarmhartig zou zijn, hen dan niet te helpen, en steeds ben ik er ook voor geweest, dat te doen. En het is niet van de zijde der sociaal-democraten geweest, dat het eerst werd begonnen, maar het was wijlen de heer Feringa te Amsterdam, die met zijn school voor havelooze kinderen dien nood het eerst heeft ingezien en heeft helpen lenigen. En wie zijn het, die deze zaak bedorven hebben? Dat zijn juist de sociaaldemocraten, die er voor opkomen. En waarom? Eenvoudig om deze reden: Wanneer ik zie, dat iemand gebrek en honger heeft, help ik hem, en dan doe ik slechts mijn plicht. Maar wanneer ik op een bord ga schrijven: hier kunnen kinderen gekleed en gevoed worden uit de openbare kas, krachtens artikel zoo en zooveel, dan zijn er velen, die eerst naar huis gaan en hun goede kleederen voor slechte verwisselen en dan terugkomen om te vragen, gekleed en gevoed te worden. Dan gaat men het beginsel invoeren, waardoor men den last en den noodzakelijken plicht, die op vader en moeder rusten, om zelf voor hun kinderen te zorgen, van hen afneemt. Dat men een ongelukkige hulp wil bieden, daar is geen enkele partij tegen, maar laat men dan de

ouders helpen en hen in staat stellen, voor hun kinderen behoorlijk te zorgen. Doch het stelsel, dat de heeren sociaal-democraten willen invoeren, wat is het anders dan een enkele schakel in de keten, waarmede men langzamerhand de geheele zorg voor de opvoeding uit de hand van de ouders wil nemen en bij den Staat overbrengen.

En waarom mogen en moeten wij hiertegen opkomen? Omdat het bekend is, hoe reeds de oude philosophen, waaronder Plato, verkondigd hebben, dat de opvoeding der kinderen niet moet komen aan de ouders, maar dat daarvoor door den Staat gezorgd moet worden. En waar men in sommige kringen reeds begint te zeggen, dat alle bevallingen moeten geschieden in een Staatsziekenhuis; dat een kind, wanneer het ter wereld is gekomen, naar de crêche moet; vervolgens naar de bewaarschool; dan naar de voorbereidende school; en daarna naar de lagere school, waar men ook heeft te zorgen voor zijn voeding en kleeding; daar gaan wij zoodoende den weg op van Staatsopvoeding, die ten slotte het huisgezin als zoodanig vernietigt. En het is daartoe, dat dit Kabinet, krachtens zijn beginsel, niet kan en zal medewerken.

Handelingen, blz. 621—624.

Mijnheer de Voorzitter! Er zijn in tweeden termijn voor de tweede maal eenige vragen mij voorgelegd, waarop het antwoord door mij niet in mijn eerste rede was gegeven. Ik maak mijn verontschuldiging daarover aan die leden, wien dit overkomen is. Zij zullen wel zoo goed zijn, te begrijpen, dat, waar plotseling zooveel vragen ter beantwoording worden voorgelegd, licht de eene of andere over het hoofd wordt gezien.

De heer Ketelaar heeft ter sprake gebracht de vraag, of een gemeentebestuur een onderwijzer kan dwingen, herhalingsonderwijs te geven, wanneer hij dit weigert. Eene lastige vraag! De wet legt aan het gemeentebestuur de verplichting op, herhalingsonderwijs te geven, maar er is bij het aanstellen der onderwijzers niet op gerekend. Wanneer dus eens alle onderwijzers zouden weigeren het te doen, kon de gemeente de verplichting, haar door de wet opgelegd, niet vervullen.

Men voelt het, dit is een toestand, die dan nadere regeling behoeft. Wanneer men mij pertinent vraagt, of in de wet eene bepaling is, die aan het gemeentebestuur het recht en de bevoegdheid geeft, de onderwijzers te dwingen, dan moet ik daarop antwoorden, dat ik het moeilijk zou vinden, die bepaling aan te wijzen. Aan den anderen kant zou ik mij de positie niet kunnen verklaren van een onderwijzer, die dit zoo

pertinent zou weigeren, wanneer hij zag, dat er geen andere uitweg was te vinden. Ook zal het gemeentebestuur, wanneer een andere weg mogelijk is, den onderwijzer niet dwingen en het hem niet moeilijk maken, om door privaat-lessen als anderszins nog eenige bijverdiensten te vinden.

De heer Roessingh heeft gevraagd, of het niet voldoen aan art. 45 der Schoolwet voor sommige gemeenten niet op groote moeilijkheden zal stuiten. Ik wil daarop gaarne antwoorden, dat men voor het eerst de gevolgen van de bepaling van art. 45 heeft ondervonden en dat het overweging zal verdienen, eene regularisatiewet voor te dragen, om alsnog te voorzien in hetgeen de gemeenten door toepassing van dat artikel zouden verliezen. Maar men wilde de bepaling eerst toepassen, omdat zij anders een wassen neus zou worden.

De heer Ter Laan heeft nogmaals de klacht herhaald, dat de leden van het schooltoezicht te veel in examen-commissies zitten en dat er zoodoende te veel tijd voor de inspectie verloren gaat. Ik stem dit volkomen toe. Wanneer men nagaat, wat de schoolopzieners door den leerplicht te doen hebben gekregen, en bovendien hoe lang zij zitten in eene examen-commissie, dan ziet men duidelijk, dat er van de inspectie in veel districten niet veel terecht kan komen. Intusschen is het geen oplossing, hen uit de examen-commissiën te lichten. Men zal wel zeggen, dat daarvoor onderwijzers genoeg zijn te vinden, maar ik acht het toch wenschelijk, er ook nog andere elementen in te hebben.

Over de salaris-minima heeft de geachte afgevaardigde ook gesproken. Ik begrijp niet, wat hij daarmee wil. De hoofden, en ook de onderwijzers, die meenen, dat de regeling betreffende de minima niet goed wordt toegepast door de gemeentebesturen, hebben het recht, zich daarover te beklagen. Wanneer ze het dit jaar niet gedaan hebben, zullen zij — de Bond zal wel daarvoor zorgen — bij eene volgende gelegenheid wel komen en de heeren weten nu, in welken geest beslist is en zal worden.

De heer Troelstra heeft mij gevraagd, of het in de bedoeling der Regeering ligt om, wanneer ze komt met een voorstel tot nadere regeling van hetgeen aan de bijzondere scholen zal worden uitgekeerd, alsdan aan het uitbetalen van de minima en de wettelijke verhoogingen aan de bijzondere school eenige bepalingen te verbinden van zoodanige strekking, dat het geld ook de onderwijzers bereikt. Daarop zij geantwoord, dat in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk I het gevoelen der Regeering omtrent dit punt is uiteengezet, zoodat ik dus daarop niet verder behoef in te gaan.

De geachte spreker heeft laten doorschemeren, dat mijnerzijds eene minder juiste uitdrukking was gebezigd, toen ik beweerde, dat van sociaal-democratische zijde wel gesproken was over het volkskind, gelijk men het noemde, maar dat het niet bekend is, dat van die zijde ooit daarvoor offers zijn gebracht. Ik wees er op, dat dit juist van de zijde der anti-revolutionairen en Roomsch-Katholieken wel geschied is, en hij antwoordde daarop, dat hij, thuiskomende, eens in zijn huishoudboekje zou nazien, wat in zijn huishouding ten behoeve van de armen was besteed. Dit is geen antwoord! Er is geen sprake van wat men *aan armen* doet, *aan weldadigheid,* want de quaestie betrof *het onderwijs* aan het volkskind. En met het oog hierop zeide ik, dat de sociaal-democraten nergens eigen scholen hebben gesticht, nergens op het gebied van het onderwijs voor het volkskind uitgaven hebben gedaan, en dat daartegenover staan de aanmerkelijke uitgaven, voor dat doel onzerzijds ten behoeve der mingegoeden betaald.

Verder heeft de geachte spreker zich zoo uitgelaten, als zou door mij van deze tafel, en door anderen onder mijn geestverwanten hier, met zekere verwaandheid worden nedergezien op de kleine luyden. Het schijnt, alsof de geachte afgevaardigde en zijn geestverwanten er aanspraak op maken, een zeker monopolie te bezitten, in dien zin, dat zij alleen zijn de mannen, die hart hebben voor het kleine volk, die voor hen opkomen en strijden; en omdat zij zich inbeelden, zulk een monopolie te bezitten, zijn zij blind voor hetgeen anderen in dit opzicht doen.

In de derde plaats heeft de geachte afgevaardigde mij euvel geduid, dat ik ook ter sprake heb gebracht de motie, aangenomen op het sociaal-democratisehe arbeiderscongres. Ik draag er nog geen leed over, dat ik dit gedaan heb, en had ik het niet gedaan, dan zou ik het nog doen. Wanneer een afgevaardigde, een strijdlustig man als weinigen, na hier een tijd lang niet te zijn verschenen, terugkomt en dan in de eerste de beste rede, die hij houdt, opkomt niet voor een belang, dat zijn partij raakt, maar voor de rechtspositie van de Christelijke onderwijzers, dan heeft men alleszins het recht, en is het in het minst geen insinuatie, de vraag te stellen, wat dien man beweegt, de eerste maal aldus te spreken. Wanneer wij dan hebben eene motie, zooals die, welke ik heb voorgelezen, dan heeft dit niets te maken met wat *De Standaard* en *De Hollander* hebben geschreven. Een dergelijk vertoog heeft, nu althans, ten opzichte van Minister en Kabinet zin noch beteekenis. Maar wanneer blijkt, dat in die motie duidelijk geschreven staat, dat die inschikkelijkheid, die men ten opzichte van het bijzonder onderwijs wil, niet is om het recht van het bijzonder onderwijs, maar

omdat zij juist wordt geacht te zijn een sociaal-democratisch belang, zooals er duidelijk staat, — want er staat uitdrukkelijk: „acht het ongewenscht, het daarin tegen te werken, daar de sociaal-democratie de eenheid der arbeidende klasse tegen geloovige en ongeloovige kapitalisten op maatschappelijk gebied niet ter wille van theologische geschilpunten heeft te verstoren" —, dan heb ik volkomen het recht niet alleen, maar rust op mij ook de plicht, het hier uit te spreken, dat wij hier te doen hebben met eene tactiek, — ik zal deze niet veroordeelen noch beoordeelen —, die niet voortkomt uit eene zucht om nu eens voor het bijzonder onderwijs in de bres te springen, maar dat we te doen hebben met een pogen, dat er op is gericht, dat onderwijs in het gevlei te komen, ten einde daardoor het eigen partijbelang te bevorderen. Wanneer dat mijn overtuiging is, geloof ik, dat ik volkomen het recht heb, het hier uit te spreken, wijl het goed is, dat wij elkaar van meet af aan hier goed verstaan. De Regeering is zeer zeker voornemens, de zaak van het bijzonder onderwijs zoo ver mogelijk naar het finale toe te brengen, en wanneer ons daarbij hulpe geboden wordt door eene partij, die hier zoo invloedrijk is als de sociaal-democratische, dan is het goed, over en weer te weten, of wij als Kabinet die hulpe kunnen aanvaarden, dan wel van stonde aan te doen uitkomen, dat wij die hulpe niet zullen aanvaarden, wanneer eenig beding zou worden voorgelegd, dat wij om des beginsels wille niet mogen accepteeren.

Handelingen, blz. 632.

Vergadering van 17 December 1902.

De geachte laatste spreker, de heer Van Wijck, heeft reeds eene détailopmerking gemaakt, die duidelijk toont, dat men met eene algemeene schildering van bestaande ellende bij het regelen van sociale toestanden er niet van af is, maar dat men, om tot eenigen maatregel te komen, die doel zal treffen, — wil men niet, aan den eenen kant schade wegnemende, aan den anderen kant nieuwe schade veroorzaken —, noodig heeft accurate kennis van zaken, waartoe men een onderzoek dient in te stellen.

Ten opzichte van de steenfabrieken heeft de heer Nolting, wien het zeker niet ontbreekt aan eene stemming, die tot groote pathos kan

opvoeren, verachtelijk uitgeroepen: in April 1902 werd een onderzoek ingesteld, dat 31 October 1901 had moeten zijn begonnen! De geachte spreker vergeet, dat dit bedrijf een seizoenbedrijf is, hetwelk eerst met April begint. En het ligt in den aard der zaak, dat men het onderzoek niet kan doen plaats hebben, als het bedrijf niet aan den gang is, want wanneer men dan iemand zond, zou hij onverrichter zake terugkomen. Ik ga intusschen hierop niet dieper in. Het verwijt, dat ik in deze niet met genoeg spoed zou gehandeld hebben, trek ik mij niet aan. Wel kan ik het waardeeren in den geachten afgevaardigde, dat hij die klacht, die teleurstelling heeft geuit. Ik geloof, dat men in zekere kringen uit zijn rol zou vallen, als men ooit eens *niet* teleurgesteld was. Maar waar ik geroepen word om te handelen, zal ik blijven handelen zooals eene goede Regeering behoort te doen, dat wil zeggen, dat ik niet zoo maar eens op geruchten zal afgaan, op openbaring van ellende en op het zeggen, dat dit of dat moet gebeuren, om dan de zaak inderhaast te regelen, maar door deskundigen de zaak zal laten onderzoeken en eerst als het onderzoek is afgeloopen komen zal tot een tweede onderzoek, namelijk van de maatregelen, die moeten worden genomen, om de bestaande ellende zooveel mogelijk te stuiten. Welnu, dat onderzoek is gedaan door de mannen, die ik beschikbaar had. Wanneer aan de inspecteurs van den arbeid en aan de heeren van den geneeskundigen dienst een bepaald onderzoek opgedragen wordt buiten hun gewonen arbeid, dan kunnen zij niet al hun tijd aan dat onderzoek besteden, want dan zouden wij klachten krijgen, dat de inspecteurs van hun eigenlijk terrein afgehaald werden. Men heeft in deze deskundigen noodig, maar slechts een zeker getal van dezen is beschikbaar. De inspecteurs van den arbeid en de heeren van den geneeskundigen dienst hebben echter zeer zeker met ijver doorgewerkt. Over klachten, dat het te lang zou geduurd hebben, maak ik het mij dus niet moeilijk.

Ik heb het ontwerp-arbeidsbesluit voor mij; maar ik kan niet zeggen, binnen hoeveel weken het gereed zal zijn, omdat ik moet wachten tot het van den Raad van State terugkomt; met den meesten spoed zal het behandeld worden, en wanneer het den heeren niet naar den zin zal zijn, moeten zij maar komen met eene interpellatie, dan kunnen wij er nader over spreken. Het zou geen doel treffen, nu te spreken over een onderwerp, waarin ik thans uit den aard der zaak geen verandering kan brengen.

Datzelfde geldt ten opzichte van de loodvergiftiging, ter sprake gebracht door den heer Helsdingen, dien ik dank zeg voor de grondige

studie, die hij van deze zaak gemaakt heeft, en waaruit blijkt, dat hij het onderwerp machtig is. Maar juist daarom zal hij toegeven, dat ik met de algemeene wetenschap, dat in Maastricht en andere deelen des lands, niet alleen bij de ceramiek- en aardewerkfabrieken, maar ook bij de typographie, bij émail-fabrieken, ververijen en overal, waar glazuur aangebracht wordt, lood wordt gebruikt en dat er dus gevaar voor het leven der arbeiders bestaat, niet klaar ben en niet terstond kan zeggen, dat daartegen een maatregel voorgeschreven moet worden.

De geachte afgevaardigde weet, hoe men bij deze quaestie in alle landen te worstelen heeft met bijna onoverkomelijke moeilijkheden. In Engelsche bladen — de geachte afgevaardigde heeft er zelf ten deele op gewezen — kan men lezen, dat, zoodra de inspecteurs de zaak eenigszins krachtig begonnen aan te vatten, er een request inkwam van bijna alle werklieden, bij het bedrijf betrokken, met het verzoek, uit te scheiden met het pressie uitoefenen op het bedrijf, wijl hun anders het brood uit den mond genomen werd. Het spreekt vanzelf, dat de Regeering daarvoor niet uit den weg mag gaan en dat is ook volstrekt mijn voornemen niet; maar daaruit blijkt toch, dat, wanneer men telkens maatregelen neemt, men daarmede niet van de zaak af is, daar men dient te vragen, op welke wijze de zaak het best zoo geregeld kan worden, dat de minste stoornis in het bedrijf en dus in het leven der arbeiders gebracht wordt.

De geachte spreker heeft er terecht op gewezen, dat het hoofddoel is, bij de ceramiek- en andere fabrieken van het lood af te komen, en te onderzoeken, of het mogelijk is, een ander preparaat te vinden, waarbij geen levensgevaar bestaat. Wat de vraag betreft, of de Minister ook het oog daarop gevestigd houdt, kan ik den geachten afgevaardigde ten volle verzekeren, dat ook de inspecteurs naar dien kant de oplossing der zaak zoeken. Maar men heeft het niet in zijn macht, die oplossing plotseling te vinden. Men kan niet tot de menschen zeggen: vindt een goed preparaat uit. Neen, dit moet overgelaten worden aan de wetenschappelijke ontwikkeling op dit terrein. Men kan gegevens verzamelen, maar eene oplossing der quaestie kan men niet bestellen.

De détailvragen, die de geachte afgevaardigde gedaan heeft, kan ik thans niet beantwoorden, nu het ontwerp-besluit nog bij den Raad van State is. Ik moet den geachten afgevaardigde verzoeken, geduld te hebben, totdat binnenkort de regeling daarvan te zijner kennis zal gekomen zijn; ik hoop echter, dat hij overtuigd zal zijn, dat deze zaak door de Regeering met allen ernst behandeld is. Zelfs al had hij die vragen in het Voorloopig Verslag gedétailleerd doen opnemen, wat de

billijkheid geëischt zou hebben, dan nog zou ik bezwaar gemaakt hebben, ze bij den stand, waarin de zaak zich bevindt, te beantwoorden.

Verder vraagt hij, het onderzoek naar het laden en lossen van schepen, in verband met de gevaren, die daaraan zijn verbonden, wat te bespoedigen. Maar daar *wordt* spoed achter gezet. Men vergete echter niet, dat wij voor dit onderzoek onze eigen menschen niet kunnen gebruiken, aangezien wij daarvoor noodig hebben speciale mannen, mannen van het vak. In Amsterdam hebben wij die gevonden, en op het oogenblik staat het er zoo mede, dat onderzocht wordt, welke voorschriften zouden kunnen worden opgenomen in wettelijke maatregelen. Het vinden van specialiteiten, van deskundigen, die recht hebben om te zeggen: zoo moet het, is moeilijk. Ik houd mij aanbevolen bij den geachten afgevaardigde voor adressen van zulke mannen, mits het menschen zijn, die niet alleen kennis hebben van een vak, maar die ook een „kijk" op de dingen hebben en begrijpen, welke maatregelen er genomen kunnen en moeten worden om verbetering aan te brengen.

De geachte spreker vroeg voorts, of er in de verslagen der inspecteurs van den arbeid niet meer cijfers medegedeeld kunnen worden omtrent loodvergiftiging. Op die vraag zij geantwoord, dat ik gaarne zal overwegen, in hoever het mogelijk zal blijken, aan zijn verzoek te voldoen. Dan wenschte hij nog, dat het toezicht op het laden en lossen niet aan gestudeerden, maar aan vakmannen zou toevertrouwd worden. Als het mogelijk zal zijn, zulke personen te vinden, die tevens genoegzaam prestige hebben om als opzichter, adjunct-inspecteur of inspecteur op te treden, dan ligt het volgen van zulk een denkbeeld wel in mijn lijn.

Evenzoo vroeg hij, of het ten opzichte van de proef, te nemen met één vrouwelijken opzichter, niet beter zou zijn, er twee te kiezen in plaats van één, omdat, als de keuze eens ongelukkig mocht uitvallen, daardoor het stelsel zou veroordeeld worden. Maar ik zou hierop willen antwoorden, dat er omgekeerd eene *goede* kans is. De keuze kan ook gelukkig uitvallen en dat zou er dan, naar zijn opvatting, toe kunnen leiden, *uitsluitend* vrouwen aan te stellen. De kansen staan volkomen gelijk. Een ander kan even goed vragen, waarom er geen drie aangesteld worden. Het denkbeeld van den geachten spreker is niet kwaad, maar de toelichting is niet steekhoudend.

De heeren Passtoors en Melchers hebben gesproken over arbeidsbeurzen en de laatste beriep zich op het licht, dat hij daarover ontvangen had van mr. Gewin, een anti-revolutionair. Ook op het buitenland beriep hij zich, wijl daar die zaak zulk eene vlucht had genomen. Maar

heeft hij getoond, dat de Regeeringen in het buitenland zooveel belangrijks gedaan hebben voor de oprichting van arbeidsbeuzen? Neen, dat niet. Hij vertelde alleen, dat in Pruisen eene circulaire aan de gemeentebesturen was gezonden. En als ik hem met zoo iets genoegen kan doen, gaarne; het papier is geduldig, maar wat kan dat baten? In Duitschland — zoo verklaarde hij zelf — is alles ten deele een gevolg van particulier initiatief en van gemeentelijke regeling; zoo ook in Engeland en bijna overal elders. Hij houde het mij echter ten goede als ik zeg, dat hier met de Gemeentewet weinig kan gedaan worden. Hij zou toch niet willen, dat deze voorschreef, dat er in elke gemeente eene arbeidsbeurs moet worden opgericht? De geachte afgevaardigde zal zelf voelen, dat dit eenvoudig niet denkbaar is, en dat de arbeidsbeurzen alleen dan zin en beteekenis hebben, wanneer zij geplaatst zijn in groote centra van arbeid. Men zou de gemeenten, waar arbeidsbeurzen zouden moeten komen, niet kunnen indeelen naar het getal invoners, want soms is eene kleine gemeente een groot centrum van arbeid, ook door de dorpen, die er om heen liggen. Hoe zou dus in de Gemeentewet moeten worden geformuleerd, welke gemeenten wel en welke gemeenten geen arbeidsbeurs zullen hebben?

De geachte afgevaardigde zeide, dat, wanneer men het arbeidscontract wil, men ook de arbeidsbeurzen wil. Wanneer echter elk arbeidscontract gesloten moest worden in het lokaal van de arbeidsbeurs, dan zou in elke gemeente eene arbeidsbeurs aanwezig moeten zijn, daar natuurlijk in alle gemeenten arbeidscontracten zullen afgesloten worden. Ook met het oog op de statistiek heeft de oprichting van arbeidsbeurzen waarde, maar van hoe groot belang ik die statistiek ook acht, om haar alleen zou ik geen arbeidsbeurzen in het leven willen roepen.

De geachte afgevaardigde heeft ook gevraagd, of ik van oordeel was, dat arbeidsbeurzen onmisbaar zijn voor het sluiten van de verschillende transactiën. Toen de arbeid meer gelocaliseerd was in de bepaalde streken, was eene arbeidsbeurs minder noodig, maar nu ten gevolge van de groote wisselingen in den arbeids- en loonstandaard intercommunale, ja zelfs internationale belangen zijn ontstaan, komt het mij bepaald voor, dat arbeidsbeurzen onmisbaar zijn. Ik zou echter de vraag moeten stellen, hoe de koopmansbeurzen te Amsterdan en te Rotterdam in het leven zijn geroepen. Zijn die van Regeeringswege opgericht? Heeft men tot de gemeentebesturen gezegd, dat zij die koopmansbeurzen moesten oprichten? Neen, die beurzen zijn opgekomen door den aandrang, dien de kooplieden en effectenhandelaren op het gemeentebestuur hebben uitgeoefend. Ik zou wenschen, dat, ook waar het de arbeidsbeurzen

geldt, het particulier initiatief werkzaam was, zoodat er bij de gemeente op werd aangedrongen om datgene, wat men geeft aan de effectenhandelaren, ook te geven aan de arbeiders. Mocht het blijken, dat het particulier initiatief niet kan handelen, dat er geen actie is, dan zeg ik niet, dat de Regeering altijd zal moeten doorgaan met te wachten totdat de behoefte aan arbeidsbeurzen algemeen is doorgedrongen, maar de Regeering mag niet medewerken, om aan het particulier initiatief op dit gebied den pas af te snijden en te maken, dat het de kans niet heeft om op te treden en te handelen.

De geachte afgevaardigde, de heer Hugenholtz, heeft de quaestie van de winkelsluiting ter sprake gebracht. Hij heeft daarbij denkbeelden aan de hand gedaan, die tamelijk wel in elkander sloten en die, wanneer zij gerealiseerd werden, metterdaad gewenschte toestanden in het leven zouden roepen. Dit alles wil ik gaarne toegeven, maar aan den anderen kant lijden zijn maatregelen aan zekere eenzijdigheid, waardoor niet ieders belang even goed zal bevredigd en beschermd worden.

Hierbij komen toch ernstige vragen in overweging. De vraag, of eene gemeentelijke regeering het recht heeft, op een zeker uur de bedrijven te sluiten, raakt toch een diepgaand staatsrechtelijk vraagstuk. Men kan hiermede zoo maar niet omspringen en zeggen: zet het maar in de Gemeentewet, want als het daarin staat, is het recht. Dit kan misschien, wanneer men het standpunt inneemt van degenen, die meenen, dat men als recht kan vaststellen wat men zelf verkiest, maar dat kan nimmer het standpunt zijn van degenen, die meenen, dat ook afgeleide regelen altijd afhankelijk zijn van algemeene rechtsregelen en die algemeene rechtsregelen van vaststaande rechtsbegrippen. De vraag, of de gemeenteraad in het bedrijf mag ingrijpen, wordt volstrekt niet uitgemaakt door een nieuw artikel te gaan schrijven in de Gemeentewet. Intusschen zal ik over deze quaestie, die bij het ontwerp-Arbeidswet aan de orde zal komen, op dit oogenblik niet meer breed uitweiden. Ik geloof, dat het tot niets zou dienen, nu diep op de zaak in te gaan; later komt zij *geheel* aan de orde en eerst dan kan zij in de stukken en daarna bij de mondelinge beraadslaging behoorlijk behandeld worden.

Eindelijk is door den heer Passtoors gevraagd, hoe het staat met de zaak van de Kamers van Arbeid. Die zaak is dood eenvoudig. De Kamers van Arbeid laboreeren aan slapte van bloed en van spieren; zij hebben geen geld en geen macht. Geef aan die Kamers èn eene ruime beurs èn het enquête-recht, dan zullen zij alles hebben wat zij verlangen. Met palliatieven is men hier niet geholpen, en wanneer men dieper op

de zaak wilde ingaan, zou men tot zeer verreikende gevolgen komen. Ik geloof, dat het op het oogenblik beter is, dat de zaak blijft zooals zij is en dat wij, zonder van die Kamers van Arbeid te groote verwachtingen te koesteren, — wat ik trouwens nooit heb gedaan —, profiteeren van hetgeen zij kunnen bieden. Langzamerhand geeft dat zekere voorbereiding, zekere oefening, en wanneer men dan naderhand komt met voorstellen om iets meer te doen voor de secretarissen, bij voorbeeld om aan enkele hunner, die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, eene bezoldiging te geven of iets dergelijks, dan zou, om daartoe te geraken, eene wetswijziging overwogen kunnen worden. Op het oogenblik kunnen de secretarissen over f 50 aan bureelkosten beschikken, terwijl het bedrag, met inachtneming van regelen, waarover ik thans niet zal uitweiden, met gelijk bedrag kan worden verhoogd en bovendien nog een bedrag van f 40 ter beschikking is gesteld voor kosten van eerste inrichting van het secretariaat. Ten slotte ontvangen de secretarissen evenzeer als de leden der Kamers vergoeding voor het bijwonen van vergaderingen. Ik heb nog nooit hooren klagen, dat de bureelkosten te laag zouden zijn. Wat men echter nu van het secretariaat maken wil, is een baantje voor jonge juristen, die pas beginnen en in het secretariaat dan een zeker bestaan zouden moeten vinden. Ik vind evenwel, dat het hooger staat, wanneer jongelieden dat secretariaat op zich nemen als eene eerebetrekking en uit toewijding aan de publieke zaak.

Handelingen, blz. 644—646.

De heer Passtoors heeft zelf de verklaring gegeven, waarom ik zijn laatste vraag niet heb beantwoord. Hij zal — meen ik — het op prijs stellen, dat ik hem geen antwoord gaf. Thans heeft hij echter eene andere vraag gedaan, nl. of Binnenlandsche Zaken de leden dezer Kamer niet aan een exemplaar van het onlangs door het Centraal Bureau voor de Statistiek uitgegeven werk zou kunnen helpen. Ik wil daarop alleen antwoorden, dat ik zeer geneigd ben, alle van het Departement of van dat Bureau uitgaande stukken ter beschikking te stellen van de leden, maar dat er natuurlijk maar een beperkt aantal exemplaren van het eerste tijdschrift is gedrukt. Wanneer mij blijkt, dat de leden der Kamer niet in het bezit zijn gesteld van het tijdschrift, zal ik doen nagaan, in hoever nog exemplaren voor de leden voorhanden zijn.

Thans nog een enkel woord aan de heeren Helsdingen en Hugenholtz.

Den heer Helsdingen moet ik eene vraag doen. Meent hij werkelijk, dat de inspecteurs van den arbeid niet op de hoogte zijn van de fabricages, waarbij lood gebruikt wordt, en dat zij niet tijdig de verschillende onderzoekingen hebben ingesteld? De geachte afgevaardigde weet, dat onder de inspecteurs bij voorbeeld is de heer Kuyper, die zelfs een zeer uitvoerig rapport daarover gepubliceerd heeft. En denkt hij nu werkelijk, dat wat hij heeft voorgelezen van professor Thorpe aan het Departement niet bekend was, en dat eerst door zijn mededeeling hier in de Kamer zulke stukken langzamerhand Binnenlandsche Zaken bereiken? Metterdaad maakt hij zich zoodoende eene voorstelling van onze inspecteurs van arbeid, die hunner onwaardig is. Ik ga dan ook op de zaak niet in, maar wil er slechts op wijzen, nu de geachte afgevaardigde heeft voorgelezen wat de Engelsche Regeering bepaald heeft, dat die Regeering niet verplicht heeft gesteld het niet gebruiken van loodverbindingen, maar heeft voorgeschreven, dat het percentage lood tot een minimum beperkt moet worden. Welnu, laat de geachte afgevaardigde afwachten wat er hier komt. Wanneer de heer Helsdingen evenwel zegt, dat de quaestie uitgemaakt is en dat men een probaat chemisch samengesteld middel heeft gevonden, waarmee men dezelfde resultaten kan verkrijgen zonder eene stof te bezigen, waarin ook maar eenig lood is, laat hij het mij dan mededeelen. Ik dank hem voor het stuk, dat hij mij heeft gegeven, maar als hij mij nu ook dit *middel* nog geeft, zal mijn dankbaarheid nog grooter zijn.

De heer Hugenholtz heeft naar aanleiding van de winkelsluiting gezegd, op de rechtsquaestie niet te zullen ingaan. Hij heeft het echter toch gedaan, en dat wel op eene wijze, waarvan ik geen begrip heb. Hij heeft gevraagd: is men nu langzamerhand niet gaan inzien, dat men de rechten van den ondernemer van het bedrijf ten bate en ter bescherming van den werkman eenigszins moet inperken? Wat heeft zoo'n opmerking toch te beduiden? Raakt zij de quaestie, die het hier geldt? Neen; de quaestie was, of een gemeenteraad op dit punt voorschriften mag geven, of het aangaat, dezen in het algemeen de bevoegdheid te geven, dergelijke quaesties te beslissen, dan wel of het hier geldt eene regeling als gevolg van in het burgerlijk leven vaststaande rechtsbegrippen.

Ik dank hem zeer voor het gegeven antwoord, maar heb er werkelijk niets aan.

Handelingen, blz. 647—648.

Mijnheer de Voorzitter! Er is mij door den geachten afgevaardigde, den heer Nolens, de vraag gedaan, hoe dezerzijds gedacht werd over de toelating ook van buitenlandsche lichamen — onder welken Franschen, Duitschen of Engelschen titel ook — tot het overnemen van de risico's der werkgevers. In antwoord daarop wil ik wel zeggen, dat, toen die vraag voor het eerst bij het Departement overwogen werd, het mij voorkwam, dat er ernstige reden bestond, te betwijfelen, of dusdanige ondernemingen met het oog op de wet, zooals zij daar ligt, en bepaaldelijk op de artt. 52 en volgende, konden worden geadmitteerd. Gelijk de heeren weten, is de regeling van de artt. 52 en volgende hier in de Kamer voor het eerst geïntroduceerd bij een amendement van den geachten afgevaardigde uit Goes, den heer De Savornin Lohman, van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam, den heer De Visser, en van mij. Bij de toelichting van dit amendement werd, blijkens de *Handelingen*, 1899—1900, bladz. 346, 2de kolom, door den eersten onderteekenaar van het amendement aldus gesproken:

„Eindelijk wijs ik ook op dit belang: het behoud van de particuliere maatschappijen. Ik weet, dat dit belang in deze Kamer niet zoo hoog staat aangeschreven, maar ik wensch te vragen, of dit wel juist gezien is. Er zijn maatschappijen in ons land, die de energie gehad hebben, deze zeer moeilijke taak van de verzekeringen op zich te nemen en die er ook wat aan gewaagd hebben, want het is en blijft eene zeer gewaagde zaak. Die menschen hebben er zich in geoefend; wij doen in ons land niet zooveel aan de industrie, en nu vernietigt de wetgever die industrieën, door haar het arbeidsveld als het ware te ontnemen. Dit nu acht ik niet wenschelijk, en ook uit dit oogpunt zou ik het beter vinden, wanneer bij deze gelegenheid aan die particuliere maatschappijen de vrijheid gelaten werd, die zij tot dusver genieten".

De algemeene strekking van het aldus bij de toelichting van het amendement gesprokene, was dus niet vreemd aan de overweging, dat in ons kleine land dergelijke maatschappijen niet dan met moeite het hoofd boven water konden houden en dat het niet goed zou zijn, wanneer de wetgever dien maatschappijen het leven bemoeilijkte. Natuurlijk echter werd hier ten aanzien van de thans behandelde vraag decisief niets gesproken en de toelichting kon ook zóó worden opgevat, dat men in de eerste plaats het oog had op de binnenlandsche maatschappijen, zonder dat men de buitenlandsche wilde uitsluiten. Maar in elk geval lag er zekere zorge in, die zich allereerst richtte op de maatschappijen hier te lande.

Het denkbeeld van de onderteekenaars is daarna door de Regeering overgenomen in een nieuw ontwerp van wet, nadat het oorspronkelijke

wetsontwerp was verworpen door de Eerste Kamer; en nu is het niet te miskennen, — gelijk in de *Verzekeringsbode* wordt gezegd —, dat bij de schriftelijke behandeling door de Regeering is gesproken van binnen- en buitenlandsche maatschappijen. Maar noch het eerst gesprokene door den geachten afgevaardigde uit Goes, noch hetgeen daarna zoo losweg vermeld werd in de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp, kan natuurlijk de zaak uitwijzen. Voor de beslissing moet deze vraag gesteld worden, of de wet, zooals zij aangenomen is, dáár, waar zij van vereenigingen of vennootschappen spreekt, daaromtrent geen andere bepalingen inhoudt dan van zoodanigen aard, dat zij gelijkelijk kunnen slaan op binnen- en buitenlandsche maatschappijen, dan wel of zij ook bepalingen bevat, welke, althans voor een deel, alleen toepasselijk kunnen zijn op de binnenlandsche maatschappijen.

In verband met deze opmerking vestig ik ditmaal alleen de aandacht op art. 57, 6de en 7de lid, luidende: „In geval eene naamlooze vennootschap of vereeniging, waarop een risico, als bedoeld in art. 52, is overgedragen, bij een in kracht van gewijsde gegaan vonnis in staat van faillissement is verklaard of is ontbonden, zijn het tweede, derde, vierde en vijfde lid van dit artikel van toepassing, met uitzondering evenwel, dat alsdan in het vierde lid voor „het in het eerste lid bedoelde tijdstip" respectievelijk wordt gelezen: „het tijdstip, waarop het faillissement is aangevangen" en „het tijdstip, waarop de vennootschap of vereeniging is ontbonden." „In geval van faillissement blijven de waarden, waarop de bank pandrecht heeft, buiten het faillissement."

Dit klopt op de Nederlandsche maatschappijen of vereenigingen, want het is eene bepaling van de Nederlandsche wetgeving. Doet zich dus hier te lande zulk een faillissement voor, dan is degene, die daarover te beslissen heeft, gebonden aan die bepaling. Die bepaling heeft echter geen kracht ten opzichte van eene buitenlandsche maatschappij of vereeniging, want ten haren opzichte zal de behandeling van het faillissement plaats hebben naar de elders geldende faillissementsbepalingen. Hieruit blijkt dus, dat deze bepalingen alleen geldig zijn en kunnen zijn ten opzichte van Nederlandsche vereenigingen. Ik weet wel, dat men zeggen kan, dat dit er niet toe doet, wijl de Bank dan toch van de vennootschap het pand in handen heeft en daaruit zich zelve voldoen kan. Dat is volkomen juist, maar wanneer eenmaal een faillissement van eene vennootschap of maatschappij in Duitschland, Frankrijk, Engeland of België plaats grijpt, dan zullen degenen, die daar hun tantième uit het faillissement hopen te ontvangen, natuurlijk eischen, dat worde recht gesproken naar de regeling, die in het land geldt, waar

de vennootschap gevestigd is, en dan zou het niet-uitkeeren van de panden onzerzijds aanleiding geven tot een geding tusschen degenen, die het opeischen, en de Bank. Ik zal hierop niet verder ingaan, maar meen genoegzaam te hebben aangetoond, dat hier eene bepaling ten opzichte van de maatschappijen of vennootschappen in de wet voorkomt, die niet op buitenlandsche, maar alleen op binnenlandsche toepasselijk is. Daarop afgaande, is het mijn indruk geweest, dat buitenlandsche naamlooze vennootschappen wel niet met name zijn uitgesloten, zoodat *per se* de bepalingen van art. 52 der wet op haar niet van toepassing zijn, maar dat de vraag, of hier ook buitenlandsche vennootschappen kunnen zijn bedoeld, beslist moet worden door het antwoord op de vraag, of bij de verdere bepalingen van de wet blijkbaar ook gedacht is aan buitenlandsche vennootschappen. Met het oog op de geciteerde bepalingen is er zeer ernstige twijfel gewettigd, of metterdaad buitenlandsche vennootschappen zouden kunnen worden toegelaten. Daar deze quaestie intusschen niet bij den rechter komt, maar administratief moet worden beslecht, doet het mij genoegen, het gevoelen van de geachte afgevaardigden vernomen te hebben, omdat het voor de Regeering van het hoogste belang is, bij aanvragen om het verzekeringsrisico aan eene buitenlandsche maatschappij te mogen overdragen, eene juiste beslissing te kunnen nemen.

De geachte afgevaardigden uit Goes en Zutphen hebben de vraag ter sprake gebracht, of, aangezien uit de wet eene niet te loochenen concurrentie voortspruit tusschen de Rijksverzekeringsbank en de maatschappijen, die risico's kunnen overnemen, van de zijde van de Bank wel altoos gehandeld is met die neutraliteit, die onpartijdige welwillendheid, die men aan een Rijksorgaan als eisch mag stellen. De geachte afgevaardigde uit Goes heeft de aandacht gevestigd op de circulaire van het bestuur der Bank, d.d. 17 October 1901, en heeft daarbij medegedeeld, dat in dit stuk, onderteekend door den voorzitter-directeur, eene uitdrukking voorkomt, die hem, al is zij formeel misschien correct, niet van bedenking vrij scheen. Dit is de eerste maal, dat mij deze circulaire onder de oogen komt. Wel heb ik een soortgelijk stuk in de courant gezien, doch niet deze door den heer Lohman overgelegde circulaire, onderteekend door den voorzittenden directeur. Deze zaak is geheel buiten mij om geschied. Men heeft mij daarin niet gekend. De geheele verhouding tusschen de Bank en het Departement van Binnenlandsche Zaken is er eene, die eerst van lieverlede door de praktijk geregeld wordt. Onnatuurlijk is het niet, dat de directeuren van de Bank geneigd zijn, hun eigen weg te gaan en daarbij bereid, de verantwoordelijkheid van hun doen en laten te dragen. Dit

zal bij bankinstellingen niet altijd te vermijden zijn. De heer Lohman heeft er terecht op gewezen, dat, waar dergelijke gedeeltelijke eigen verantwoordelijkheid niet van eene bankinstelling is af te scheiden, daar ook het correctief moet gevonden worden in de bevoegdheid van de Regeering om de directeuren, die misbruik van hun positie mochten maken, te verzoeken, hun plaats te ruimen. Ik zeg niet, dat er hier termen voor bestaan, maar het standpunt van den geachten afgevaardigde is in beginsel juist. Aan de Bank moet zooveel mogelijk eene zelfstandige existentie worden gelaten, wat voor eene bankinstelling noodzakelijk is; maar men moet er dan ook niet tegen opzien, over te gaan tot vervanging der directie, indien dit noodzakelijk mocht blijken.

Het tweede punt, bij die concurrentie ter sprake gebracht, is dat van de lage tarieven. Wat moest ik als Minister van Binnenlandsche Zaken doen, toen de quaestie aan de orde kwam, aan de Koningin een ontwerp-besluit voor te dragen, om dat tarief vast te stellen? Natuurlijk is daarbij gevraagd het advies van de directeuren der Bank, en het spreekt vanzelf, dat dezen het advies inwonnen van den wiskundigen adviseur. Toen kreeg ik van den wiskundigen adviseur door tusschenkomst van het bankbestuur de mededeeling, dat men hem de vraag had gesteld: hoe moeten wij tot eene soliede regeling van het tarief komen? Die vraag had hij, naar hij mededeelde, in dier voege beantwoord, dat men niet ins Blaue hinein een tarief moest maken, maar vragen moest, waar empirische gegevens te vinden zijn voor eene goede, deugdelijke inrichting, zooveel mogelijk met de onze overeenkomende en welke premiën blijken noodig te zijn volgens het getal en den aard der verschillende ongevallen? Hij is toen tot de conclusie gekomen, dat men tot type moest nemen de resultaten, verkregen door de Bank te Brünn. Onze Ongevallenwet is naar het schema der Oostenrijksche en van de verschillende instellingen, die men in Oostenrijk vindt, — er is daar niet ééne bank, maar er zijn er meerdere —, ontworpen. Daarom heeft hij voor de uitvoering van het hier besproken punt de instelling te Brünn als voorbeeld genomen. Hij heeft gevraagd, welke de netto-premiën zijn voor de verschillende gevaren-percentages, bij de Brünnsche instelling vastgesteld. Ook daarom — laat ik dit nog opmerken — heeft men hier het Brünnsche tarief tot grondslag genomen, omdat men hier ook de Oostenrijksche indeeling in gevarenklassen heeft gevolgd, en zoo de gegevens kon krijgen ter berekening van de verschillende premiën. Hij heeft toen nagegaan, hoeveel onze Ongevallenwet duurder is dan de Oostenrijksche, en is tot deze conclusie gekomen, — de heer Borgesius heeft het iets te hoog genomen —, dat onze regeling 59 pct. duurder

was. Derhalve moest gerekend worden op 1,59 maal de Oostenrijksche netto-premie. Hij heeft dit cijfer dus vermenigvuldigd met de verschillende opgaven volgens het Brünnsche netto-tarief.

Voor den omslag van de administratiekosten en van de kosten voor de terugbetaling van het voorschot van het Rijk zou men nemen een gemengd stelsel, volgens hetwelk de omslag eenerzijds geschiedt naar het loon, anderzijds naar het gevaren-percentage. Men is voor de berekening daarvan gekomen tot de formule

$$B = 1.07\ N + 0.0005.$$

Het bankbestuur heeft mij daarop een ander voorstel gedaan en gezegd, dat het bezwaar had tegen het voorstel van den wiskundigen adviseur. Niet omdat het den grondslag van de Brünnsche instelling niet wilde volgen, en ook niet omdat het de indeeling van de gevarenklassen niet goed vond, maar omdat het meende, dat de bepalingen van onze Ongevallenwet niet gedoogden, het voorstel van den wiskundigen adviseur te volgen. Men meende namelijk van de zijde van het bestuur, dat het eerste lid van art. 31 dwong een tarief te nemen, dat evenredig was. Er staat toch in art. 31, eerste lid: „De bedrijven, in art. 10 bedoeld, worden bij algemeenen maatregel van bestuur ingedeeld in gevarenklassen, naar evenredigheid van het gevaar, dat zij voor de verzekering opleveren", en daaruit concludeerde het bestuur, dat de premiën evenredig moesten oploopen. Ik was het daarmede echter niet eens. Er staat niet, dat evenredig moet zijn *het gevarenpercentage*, wat naar mijn meening ook niet mogelijk is, maar alleen, dat *de indeeling in gevarenklassen* dit moet zijn.

Nog minder kon ik mij met het voorstel van het bankbestuur vereenigen, omdat het alleen de premie voor het gemiddelde gevarenpercentage berekend had en de premiën voor de overige gevarenpercentages evenredig daaraan had bepaald. Het bankbestuur schreef er echter bij: zoo ingericht verkrijgt men de uitkomst, dat de lagere klassen iets meer bezwaard en de hoogere klassen iets meer verlicht worden, wat dan tevens minder afschrikt. Dat vond ik evenwel niet de juiste methode. Ik gaf metterdaad de voorkeur aan het stelsel van den wiskundigen adviseur, die zich aan de realiteit hield en de berekening naar evenredigheid er buiten liet.

Wanneer men nu zegt, dat toch het tarief, zooals het daar ligt, de concurrentie met private maatschappijen onmogelijk maakt, ook in verband met de administratiekosten, dan zou ik wel eens willen weten, waaraan dit is te wijten. Hier is genomen niet een denkbeeldige, maar een reëele grondslag, want in Brünn zijn de cijfers gegrond op de ervaring.

En zegt men, dat onze Ongevallenwet duurder is dan andere buitenlandsche wetten, doch dat de premie lager is, zoodat een deficit daarvan het gevolg moet zijn, dan zou ik willen vragen, waarom, indien men — ik weet wel, dat in Oostenrijk de premie aanvankelijk te laag was, maar men heeft deze verhoogd en daarmede is hier natuurlijk rekening gehouden — de reëele basis neemt, welke in Brünn is gevolgd, en men vermenigvuldigt deze met het cijfer dat onze Ongevallenwet duurder is, men dan hier voor een onmogelijken toestand staan zou. In elk geval heb ik gevolgd den logischen weg, door uit te gaan van de realiteit, en het tarief overeenkomstig de bepalingen der wet zóó doen inrichten, dat er niet geschipperd of geplooid werd en bij het opstellen niet gezegd werd: wij moeten het zus of zoo doen, anders maakt men de concurrentie onmogelijk. Ik heb gemeend, dat het vooral mijn plicht was om, waar ik indertijd behoorde tot de bestrijders van de Ongevallenwet en geijverd heb voor het scheppen van concurrentie, geen misbruik te maken van mijn positie. Daarom is het mijn streven van den beginne af geweest, de wet eerlijk uit te voeren en den toestand voor beide partijen zoo schappelijk mogelijk te maken.

Wanneer men meent, dat er eene fout is begaan, dan wil ik dit gaarne vernemen, hoewel ik niet begrijp, waarin die fout moet bestaan. Dat een te laag tarief ongunstig kan werken voor de Bank, is ongetwijfeld waar. Dat kan niet anders. Dit heeft men in Oostenrijk ervaren. Daar is men te laag begonnen, maar hier zijn wij begonnen op de basis, waarop men in Oostenrijk gekomen is nadat men de kwade jaren had doorgemaakt.

Door den heer Goeman Borgesius is nog tweeërlei gevraagd. Vooreerst, of ik het niet met hem eens ben, dat zoo spoedig mogelijk het Koninklijk Besluit, waarbij bepaald wordt, dat art. 1 der wet in werking treedt, behoort te verschijnen. Zeker ben ik het met hem eens, dat, zoodra ik weet, wanneer het kan, ik verplicht ben, zoo mogelijk nog op denzelfden dag de voordracht op te zenden. Maar men stuit vaak op moeilijkheden, die dwaas schijnen, maar in werkelijkheid toch bestaan. Om een voorbeeld te noemen: de algemeene maatregel voor de berekening der contante waarde van renten ligt al lang gereed en wij zijn een tijd lang bezig om dien gedrukt te krijgen, maar het gaat niet. Er komen allerlei samengestelde formules van 6, 7 regels in voor en als men de drukproef wegzendt ter correctie en men krijgt de revisie, dan zijn er weder nieuwe fouten in. Toen hebben wij den maatregel laten stereotypeeren en zijn daarmede dagen lang bezig geweest, maar wanneer de proef uit de koek komt, dan vindt men daarin weder fouten. Wij

zijn voortdurend bezig en ik kan de verzekering geven, dat, zoodra de maatregel in orde is, hij zal verschijnen. Maar ik mag geen bepaalden datum voor het in werking treden van artikel 1 der Ongevallenwet vaststellen vóór ik weet, dat wij zoover zijn, dat alles loopen kan. Ik meen, dat datgene, wat daarvoor noodig is, in ten hoogste eene week kan gereed komen. Binnen zeer korten tijd kan het meerbedoelde besluit derhalve verschijnen.

De geachte spreker heeft mij nog eene andere vraag gedaan en ik dank hem zeer, dat hij de aandacht der Regeering op het daarbij bedoelde punt heeft gevestigd. Hij zeide namelijk: wees er bedacht op, dat ge degelijke contrôle uitoefent, zoowel op de werkgevers als de werklieden, opdat zij u niet foppen. Toen de geachte afgevaardigde dit zeide, ben ik gauw eens de stukken nagegaan, maar ik begrijp niet, hoe hij tot zijn waarschuwing komt. Wat de loonlijsten betreft, zoo zeide hij, is bepaald, dat zij moeten worden ingevuld, maar niet dat dit „behoorlijk" geschieden moet. Alles is mogelijk, maar in het exemplaar, dat ik hier bij mij heb, staat wel degelijk het woord „behoorlijk". Art. 46, sub c, der Ongevallenwet 1901 handelt juist over de loonlijsten. Art. 45 zegt: „de werkgevers houden loonlijsten aan", en dan volgt er in art. 46: „Onze Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid stelt vast.... *c.* het formulier der loonlijsten, bedoeld in het vorig artikel." Houden de werkgevers geen loonlijsten, dan zijn zij strafbaar volgens art. 98; vullen zij de formulieren niet behoorlijk in, dan is art. 99 op hen van toepassing. De opmerking heeft mij, zooals ik zeg, eenigszins bevreemd, maar ik meen, dat de zaak inderdaad in orde is.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde er op gewezen, dat er met name een grooter aantal agenten moet komen. Inderdaad ben ik er van overtuigd, dat het aantal agenten aanzienlijk dient te worden vermeerderd. Toch betwijfel ik, of het mogelijk zal zijn, door die agenten de simulatie geheel tegen te gaan. Er is mij door een deskundige op het gebied van particuliere maatschappijen verzekerd, dat men daar, om die simulatie tegen te gaan, beschikt over een over het geheele land verspreid getal van 500 personen, en dat het alleen met een zoo groot en uitgebreid korps mogelijk is, de contrôle behoorlijk uit te oefenen. Welnu, er valt niet aan te denken, dat de Rijksbank zoo'n groot aantal agenten zou kunnen aanstellen. Gaarne geef ik toe, dat het getal, thans in functie, niets beteekent, en ik wil het voorstel van den geachten afgevaardigde om het te vertienvoudigen, wel gaarne in overweging nemen. Maar dat ik er veel mee vorderen zou, reeds nu die menschen te gaan aanstellen, geloof ik niet. Ik behoor niet tot de overmatig

zuinige menschen, maar ik moet toch zeggen, dat, wanneer ik nu al een 80 man in het land ging aanstellen, die niets te doen zouden hebben dan een zeker inkomen te trekken, dit eene al te overdadige weelde zou zijn. Neen, de kracht kan m.i. alleen gezocht worden in wat de geachte afgevaardigde genoemd heeft het stellen van voorwaarden bij het ontvangen van schadeloosstelling door middel van de post, en in de tweede plaats hierin, dat de behandelende geneesheer zelf de contrôle uitoefent. Dit is, voor zoover ik zie, het eenige wat de Rijksbank dusver doen kan. In dit opzicht is, dunkt mij, behoorlijk gezorgd. Gelijk de geachte afgevaardigde zelf opgaf, is in het Koninklijk Besluit, waarop hij wees, bepaald, dat aan zekere voorwaarden voldaan zal moeten worden, wil men schadeloosstelling ontvangen, en het ligt dan ook inderdaad in het voornemen, de noodige voorwaarden daarvoor vast te stellen.

En wat hij zegt van de behandelende geneesheeren, ook daarvoor is gezorgd. Wanneer de geachte afgevaardigde het besluit, regelende de geneeskundige behandeling, inziet, — het is het besluit van 14 Juli 1902 (*Staatsblad* n°. 153) —, dan zal hij in art. 2 vinden, dat de behandeling zal worden toevertrouwd aan deskundigen, die bereid zijn, tegen een door het bestuur der Bank vastgesteld tarief en onder de door het bestuur gestelde voorwaarden, genees- of heelkundige hulp te verleenen. Er is geen ander voornemen, dan om door het bestuur aan die geneeskundigen voorwaarden te laten stellen in den zin en in den geest, als de geachte afgevaardigde bedoelt. Ook in dit opzicht kan ik dus niet zien, dat wij in verzuim zijn.

Nog is gevraagd, of niet ten onrechte is aangenomen, dat de blijvende toestand bij behandeling van gewonden reeds na zes weken zal zijn ingetreden. Gelijk den geachten afgevaardigde bekend is, geeft art. 67 de bevoegdheid aan het bestuur der Bank, om, indien de geneesheer oordeelt, dat na zes weken nog niet een althans voorloopig blijvende toestand is ingetreden, geen difinitieve beslissing te nemen. Dat kan voor den werkman geen kwaad, omdat deze, zoolang die definitieve beslissing niet is genomen, zes weken 70% en voorts eene voorloopige rente ontvangt. Al ben ik het dus met den geachten afgevaardigde eens, dat die termijn te kort is genomen en dat het beter ware geweest, zes maanden te nemen, ik geloof, dat de wet aan de Bank genoeg bevoegdheid geeft om in dat opzicht te waken tegen het kwaad.

Handelingen, blz. 654—656.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Borgesius zegt, dat de tarieven per se bespottelijk zijn, omdat er voor de laagste klasse niet meer zou overschieten dan een cent premie per f 100 loon. Die redeneering is onjuist. Er schiet alleen een cent over, als men vier centen extra voor administratie betaalt; maar het tarief is vijf centen en dat is niet te laag. Die vier centen kan en mag men niet tegen het tarief laten gelden.

Als de geachte spreker er mij van verdenkt, het bestuur van de Bank beschuldigd te hebben, dan vergist hij zich, want dat heb ik *niet* gedaan. Het ging alleen hierover, dat de heer De Savornin Lohman, sprekende over de concurrentie, die meer of minder tusschen de Bank en de maatschappijen ontstaan is, gevraagd had, of die circulaire wel overeen kwam met de onpartijdigheid, die van eene Rijksinstelling geëischt mag worden. Toen heb ik geantwoord, dat niet te kunnen beoordeelen, omdat ik het stuk eerst zooeven voor het eerst onder de oogen gekregen had. Maar het bestuur van eene bankinstelling moet in hooge mate zelfstandig en onafhankelijk zijn. Dat moet en kan zoo zijn, juist op grond van het betoog van den heer De Savornin Lohman. Blijkt het namelijk, dat 's lands belang niet behoorlijk wordt waargenomen, dan moet en kan de Regeering ingrijpen en een beter bestuur aanstellen.

Handelingen, blz. 662.

Mededeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken inzake de groote Spoorwegstaking, en indiening der drie wetsontwerpen *), als gevolg dier staking.

VERGADERING VAN 25 FEBRUARI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De Regeering meent aan een bestaand verlangen te gemoet te komen, door bij de inbrenging van drie ontwerpen van wet *), die ik de eer had, op uw tafel neder te leggen, eene korte mededeeling te voegen. De stoornis, einde Januari in het spoorverkeer teweeggebracht, overviel de Regeering geheel onverhoeds. Niet het flauwst gerucht ervan was vooraf tot eenig Departement doorgedrongen. Geheel onvoorbereid op verweer, greep deswege de Regeering opzettelijk niet *op het eigen oogenblik* in. Ingrijpen, zoolang, door ontstentenis van middelen, doortasten ondenkbaar was, zou het kwaad verergerd, niet verbeterd hebben. Toen echter de snelle, zij het ook verre van gewenschte, afloop voor het eerste verzet geen ontspanning bracht, en de overmoed zelfs in sociale en politieke bedreiging oversloeg, requireerde de bevoegde autoriteit krijgsvolk, dat er niet was. Vandaar toen de oproeping van een deel der militie, noodzakelijk om verderen gruwel als van Durgerdam te voorkomen, aan de driestheid ontzag in te boezemen, en aan de rustige burgers onder alle standen dat gevoel van zekerheid te hergeven, dat hun een oogenblik begaf. Dank zij dien maatregel is de toestand dan ook feitelijk gebeterd, en lof komt aan de ingelijfden toe, die èn prompt opkwamen èn fier aan elke poging, om hen tot verzaking van plicht en schending van geweten te verlokken, weerstand boden.

Doch al is zoodoende de storm gaan liggen, nog niet alle wolken dreven af. Immers door deze staking zijn leemten in onze staatsinrichting en in onze wetgeving aan het licht gekomen, waarin moet worden voorzien. Ieder toch weet het nu, omdat hij het voor oogen zag, hoe zulk eene spoorwegstaking met zoo menige gewone werkstaking den naam ternauwernood gemeen heeft. Er zijn tal van werkstakingen, die

---

*) Aanvulling en wijziging van het Wetboek van Strafrecht;
Verhooging van hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor 1903; en
Instelling van een onderzoek ten aanzien van de rechtsverhoudingen en de voorwaarden, waaronder het personeel bij het spoorwegbedrijf in dienst is.

geen ander karakter dragen dan van eene oeconomische worsteling tusschen patroons en werklieden en die oeconomisch moeten worden beslecht. Maar wat hier plaats greep was een onbezonnen aanslag op den hoofdfactor voor de levensbeweging der maatschappij; eene onduldbare belemmering, der Overheid aangedaan in de uitoefening van haar functiën; een opofferen van de welvaart van heel een volk aan zucht naar klasse-invloed; een machtsmiddel, nu reeds geschikt gekeurd voor oefening van politieke dwingelandij.

Tegen dit gevaar nu is drieërlei noodig. Ten eerste moet onder de steeds beschikbare hulpmiddelen van den Staat voortaan eene spoorbrigade worden opgenomen, die in geval van nood 's Rijksdienst op de spoorwegen verzekeren kan. Doch dit is niet genoeg. Er moet in de tweede plaats in het personeel zelf een andere geest worden aangekweekt, door aan grieven, die rechtmatig blijken, recht te doen wedervaren. Te dien einde zal eene Staatscommissie met enquête-bevoegdheid de rechtspositie en de dienstvoorwaarden van het personeel hebben te onderzoeken, en voorstellen moeten ontwerpen, om voor nu en voor de toekomst aan het personeel vastheid van positie onder 's Rijks bescherming te verzekeren. Een onderzoek te noodzakelijker, waar in de derde plaats niet langer mag worden uitgesteld om wat misdadig *is*, dan ook *misdrijf* in ons recht te heeten; en zulks zoowel om de persoonlijke vrijheid op het arbeidsveld met betere waarborgen te omringen, als om vast te stellen, dat er, naast de openbare ambten, diensten ten behoeve van de publieke zaak te verrichten zijn, waarbij niet elke plichtsverzaking door de Overheid straffeloos kan worden geduld.

Voor elk dezer drie maatregelen is de medewerking der Kamer vereischt. De Regeering doet ter verkrijging daarvan een ernstig beroep op den steun van alle partijen in de Staten-Generaal, die de wettige huisorde in den Staat geëerbiedigd willen zien. Reactie wil hier niemand; op de hervorming van onze sociale toestanden blijft èn Regeering èn Kamer onveranderlijk aansturen; maar het schip van staat mag niet met ons gedoogen geënterd worden. In het welbegrepen belang van alle partijen moet het wettig gezag onverzwakt worden gehandhaafd.

Handelingen, blz. 926.

Interpellatiën-Mees en Troelstra, betreffende de werkstaking op 31 Januari j.l. en hare gevolgen.

VERGADERING VAN 10 MAART 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Beide interpellatiën zijn gericht tot de Regeering, niet tot een met name genoemden Minister; daarom ga ik mij veroorloven, namens de Regeering beide interpellatiën te beantwoorden. Ik laat daaraan voorafgaan een tweetal opmerkingen. In de eerste plaats, dat, waar de Regeering in haar verklaring meende te moeten te gemoet komen aan zeker verlangen naar inlichtingen, hetgeen ik nu zeggen ga weinig anders zal kunnen wezen dan aanvulling van het toen reeds verklaarde. En in de tweede plaats, dat de strijd, in het land tegen de Regeering begonnen, haar niet vrijlaat om zoo onbelemmerd te spreken als zij terwille harer eigen positie het liefst zou doen. Er zijn dingen, die men, wanneer men staat in de positie, waarin wij thans verkeeren, niet zeggen kan, zonder de belangen van den Staat in gevaar te brengen.

Ik kom nu in de eerste plaats tot de interpellatie van dr. Mees. Deze geachte spreker heeft erkend, — en ik behoef daarop dus niet verder in te gaan —, dat hij ten volle aanneemt wat de Regeering verklaard heeft, te weten, dat zij op het oogenblik, dat de staking uitbrak, daar geheel door is overvallen, en dat bij niet eenig Departement daaromtrent eenige mededeeling was ingekomen. Maar die geachte spreker meende toch te moeten aandringen op beantwoording van deze vraag, of er niets geweest was, waardoor de Regeering weten kon, dat er zulk eene gisting en woeling in Amsterdam bestond en dat er eene staking op ander terrein was te wachten, die allicht zou kunnen overslaan op het spoorwegpersoneel.

De geachte spreker heeft daarbij gewezen op drie momenten, die ik elk afzonderlijk bespreken ga.

In de eerste plaats wees de geachte spreker er op, dat door professor Treub van Amsterdam in de dagbladen mededeeling is gedaan van eene audientie bij den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij een van de heeren van het Blauwhoedenveem de Regeering zou zijn komen inlichten en met de Regeering zou gesproken hebben. Ik moet al aanstonds beslist weigeren, over dergelijke besprekingen, gevoerd bij eene audientie, mij omstandig uit te laten, gelijk ik het in professor Treub niet

in het minst comform de goede usantie kan vinden, dat hij aan hetgeen hem aangaande zulk eene particuliere audientie medegedeeld is, publiciteit geeft. Wanneer de directie van het Blauwhoedenveem of van een ander veem vooraf behoorlijk eene particuliere audientie had aangevraagd, zou ik, gelijk ik steeds doe, daarbij de conditie gesteld hebben, dat hetgeen door mij zou verklaard worden, niet in het publiek mocht worden gedragen, dan na vooraf aan mij voorgelegd en door mij accoord te zijn bevonden. Hiervan is in casu niets geschied. Zaterdag 20 December was de gewone audientie. Ik weet het cijfer van de personen van dien dag niet precies, maar drukke audientiën, als waarvoor zich laatst nog 141 personen opgaven, en gelijk bij het Departement van Binnenlandsche Zaken veel voorkomen, zijn allerminst geschikt om à tête reposée gewichtige besprekingen te voeren. Wie bij mij geweest is, weet ik zelf niet; bij mijn Departement heb ik nagevraagd, maar men heeft mij verzekerd, dat er geen schrijven over was ingekomen, en ik heb zelf niet meer kunnen te weten komen, wie het was. Slechts meende men te weten, dat de persoon niet van het Blauwhoedenveem was geweest, maar van een ander veem.

Die mijnheer nu kwam mij mededeelen, dat in Amsterdam onder de bootwerkers gisting heerschte en dat men vreesde voor eene groote staking. Dit was voor mij niets nieuws; dit feit was mij volkomen bekend. Toch kon ik hem zonder meer geen steun toezeggen. Elk aanzoek van de zijde van werkgevers om de Regeering, voordat eene staking is uitgebroken, op hun zijde te krijgen, is door mij steeds pertinent afgewezen en zal door mij steeds geweigerd worden. Ik, stel mij op hetzelfde standpunt, waar omgekeerd dergelijk aanbod van de zijde der werklieden komt, aangezien de Regeering moet beginnen met neutraal te zijn. Bemiddeling kon nog minder worden toegezegd. Er kan voor de Regeering tot optreden in dergelijk conflict nooit aanleiding bestaan, voordat zij weet, hoe het feit zich voordoet, in welken vorm, welke voorwaarden over en weer gesteld worden, en hoe eene oplossing van den strijd mogelijk is.

Toen men mij vroeg, of ik, evenals te Enschedé, bemiddelend zou willen optreden, voegde ik er bovendien nog bij, dat, na de ervaring, met de werkgevers aldaar opgedaan, het allerminst bemoedigend voor mij was, mij nogmaals daaraan te wagen. Maar ik merk bovendien op, dat — waar ik te Enschedé zoo iets kon doen, omdat het toen een strijd gold, dien ik door mijn inspecteurs kon laten onderzoeken en waarbij ik alzoo beide partijen kon hooren en zóó op de hoogte der zaak kon zijn, dat ik op arbitrage kans zag — ik daar datzelfde niet kon doen bij

zoo'n gecompliceerd geval als te Amsterdam. De man, die daar geroepen was om op te treden, was de burgemeester. En die burgemeester heeft dat dan ook gedaan en niet het minst is het aan zijn bemoeiingen te danken, dat de strijd, die op de kaden gevoerd werd over het vervoer van goederen, tot eene beslissing en oplossing is gekomen, waarmede men op het oogenblik, naar het schijnt, van beide zijden tevreden is.

Wat de geachte spreker ten opzichte van deze staking vroeg, komt hierop neder, of wij niet hebben kunnen vermoeden of inzien, dat de staking van de bootwerkers het spoorwegpersoneel in de beweging zou medetrekken. Ik antwoord hierop, dat daarover met mij geen woord is gesproken en dat ik het zelf evenmin vermoeden kon. Ik heb bij die beweging in Amsterdam daaraan evenmin gedacht als er van eene beweging op spoorweggebied sprake is geweest bij gelijksoortige stakingen van bootwerkers te Rotterdam, Marseille, Hâvre, Hamburg of Londen. Welke reden toch zou er voor mij bestaan hebben, om, waar in al die plaatsen achtereenvolgens een geheel gelijksoortige strijd gevoerd werd zonder te leiden tot staking van het spoorwegpersoneel, nu op eens te gissen of te vermoeden, dat dit te Amsterdam bij exceptie wel het geval zou zijn?

In de tweede plaats heeft de geachte spreker gevraagd, of de uitlating van mijn ambtgenoot van Waterstaat, Handel en Nijverheid op 19 December 1902 niet aantoonde, dat men bij dat Departement althans kennis droeg van zekere gisting onder het spoorwegpersoneel en of niet de uitlating, dat men hoogst waarschijnlijk binnen een paar dagen — zoo heette het — er meer van zou hooren, bewees, dan men er meer van wist. Mijnheer de Voorzitter! Die uitlating van mijn ambtgenoot van Waterstaat, Handel en Nijverheid heeft met een dergelijk vermoeden, met zulk eene onderstelde wetenschap, niet het allerminste uit te staan. Die uitlating had eenvoudig deze bedoeling, dat hij wilde zeggen, dat men over een paar dagen, bij de te verwachten discussiën over de spoorwegen in de Kamer, discussiën die den 23sten dier maand, d. i. 4 dagen later, dan ook zijn gevolgd, in de Kamer, uit hetgeen men ten behoeve van het personeel te hooren kreeg, wel zou bemerken, dat er bij het spoorwegpersoneel volstrekt niet die groote bedeesdheid en beschroomdheid bestaat om met zijn klachten en grieven voor den dag te komen. Ik kan dit punt dus verder geheel laten rusten. De opvatting, van zekere zijde aan deze woorden gegeven, berust op niets anders dan op een eenvoudig misverstand.

In de derde plaats heeft de geachte spreker gevraagd, of in April 1901 niet bij de Regeering was ingekomen een schrijven van het bestuur

van de Nederlandsche Vereeniging van spoorweg- en trampersoneel, met bijgevoegden afdruk van de door die vereeniging met de directie der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij gevoerde correspondentie, — eene correspondentie, waaruit blijken zou, dat die vereeniging op herhaald verzoek om meer inwilliging van verlangens, of het wegnemen van grieven, van die directie nauwelijks antwoord had ontvangen —, en of in datzelfde schrijven de Regeering niet werd gewaarschuwd, dat, als er niets aan gedaan werd, dit mettertijd zou kunnen leiden tot gevolgen, die ernstig de belangen van heel het land zouden kunnen bedreigen.

Mijnheer de Voorzitter! Dat schrijven ken ik. Maar ik wijs er op, dat het is ingekomen in April 1901, terwijl dit Kabinet eerst in Augustus van dat jaar is opgetreden. Dat er destijds geen beschikking op dat stuk is genomen, kan dus niet komen voor rekening van dit Kabinet. Maar hetzelfde schrijven is ook gezonden aan de leden van deze Kamer, en het bevreemdt mij, dat de geachte spreker, die er ons over aan den tand voelt, zijnerzijds niet naar aanleiding ervan voor de belangen van het spoorwegpersoneel bij de verschillende discussiën, die in deze Kamer hebben plaats gehad, in de bres is gesprongen. Zeer zeker kan gezegd worden: gij, als Regeering, hebt continuïteit en dus hadt gij moeten handelen, toen het u uit dit schrijven bleek, dat er gisting bestond. Natuurlijk. Maar waarom mogen de redenen, die het vorig Kabinet er toe geleid hebben, op dit stuk niet in te gaan, niet ook voor ons gelden?

De tweede hoofdvraag van den geachten interpellant was, op welk standpunt de Regeering zich geplaatst heeft, toen er eene gedeeltelijke spoorstaking uitbrak en toen bleek, dat die staking zich waarschijnlijk verder zou uitbreiden. Door dien geachten afgevaardigde is, ter toelichting van die vraag, een soort agendum, eene korte kroniek van den loop der historie van deze staking gegeven. Mijnerzijds zal ik die niet herhalen, Mijnheer de Voorzitter, maar alleen zeggen, dat noch van de directie, noch van den burgemeester van Amsterdam, noch van de Kamer van Koophandel, noch van den Commissaris der Koningin in de provincie, bij de Regeering eenige kennisgeving, eenig bericht, eenige mededeeling omtrent deze geheele zaak is ingekomen vóór den 29sten Januari, en wel door een telegram, dat 1 u. 6 m. door de directie uit Amsterdam verzonden is en niets anders inhield, dan dat er in de Rietlanden moeilijkheden waren uitgebroken. Voorts is den daaropvolgenden dag (30 Januari) een schrijven ingekomen, waarbij dat telegram werd bevestigd, maar zonder dat iets naders

aan de Regeering werd medegedeeld, dan alleen dit, dat op het Centraal Station een rangeerder den dienst geweigerd had. Later vernamen we, dat op den 30sten Januari onmiddellijk door de directie te Amsterdam in onderhandeling was getreden met het hoofdbestuur van de vereeniging en dat tusschen de directie en dat hoofdbestuur, op één punt na, de zaak reeds tamelijk wel in orde gebracht was. Het ééne punt, waarop het nog hing, was de vraag, of de Regeering ontslag van art. 31 zou kunnen geven. Welnu, de directie had zich bereid verklaard aan het hoofdbestuur, bij de Regeering te gaan vernemen of de Regeering, wanneer de directie ook het punt van art. 31 toegaf, harerzijds haar daarover niet te hard zou vallen.

Hiervan is door het hoofdbestuur mededeeling gedaan aan de directie van de Staatsspoor en wel in een telegram, dat van dezen inhoud was: „dat directie Hollandsche Spoor hun heeft toegezegd die directie aan Regeering zal verzoeken om ontheffing te verleenen van verplichting tot vervoer van goederen haar bij de overeenkomst opgelegd; verder dat Hollandsche Spoor geene rancune zal nemen tegen gestaakt hebbend personeel, dat personeel in tegenwoordige positie zal handhaven en ook over stakingsdagen volle bezoldiging uit te keeren; vervolgens dat gedelegeerd lid voor vervolg bereid is aangevraagde conferenties van spoorwegorganisaties te verleenen. Langs dezen weg wordt aan directie Staatsspoor verzocht bovenbedoeld verzoek bij Regeering te ondersteunen en verder tegenover personeel zelfde standpunt in te nemen als Hollandsche Spoor. Wordt aan dit verzoek gevolg gegeven, dan zal hoofdbestuur bij de stakers krachtig op hervatting werkzaamheden aandringen."

Ook uit nadere besprekingen is bevestigd, dat daarover door de directie in Amsterdam onderhandeld was. Op den 30sten kregen wij bovendien de mededeeling uit Amsterdam, dat wel de staking bleef doorgaan en ook het Centraal Station aantastte, maar dat die staking zich uitsluitend bleef bepalen tot het goederenvervoer uit de Rietlanden en Oostenburg, en dat men nog steeds in de overtuiging verkeerde, dat de staking zich niet tot het personenverkeer zou uitbreiden, en ook, dat hiertoe in elk geval niet zou overgegaan worden, alvorens men van de besprekingen met de Regeering kennis had. Toen dit te onzer kennisse kwam, stond de zaak dus zoo, dat de Regeering alleen nog maar deze wetenschap bezat, dat er voor het goederenvervoer uit de Rietlanden staking was, en dat er misschien ook eene staking voor het personenvervoer, wat het Centraal Station betreft, zou komen, maar dat hieromtrent nog nadere mededeelingen konden worden ingewacht. Bij

dien stand van zaken kregen we toen 's avonds een telegram, afgezonden uit Amsterdam, om 4,45 uur, waarbij de directie van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij een onderhoud verzocht met den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, eene depêche, kort daarop gevolgd door een tweede telegram, inhoudende, dat, in strijd met de verwachtingen, de staking zich toch tot het personenvervoer had uitgebreid, en dat het daardoor voor de directie onmogelijk was, Zaterdag op audientie te komen. Den 31sten 's morgens, op dien Zaterdag, is toen telegraphisch bericht ontvangen, dat de heeren op eene andere wijze toch meenden te kunnen komen en dus toch de reeds afgezegde audientie verlangden, en dat zij zich zouden aanmelden aan het Departement van Waterstaat, ik meen te 2.15 uur. Dit liep tegen. Den geheelen morgen was de Minister van Waterstaat in de Eerste Kamer voor de verdediging van zijn begrooting, en eerst nadat die vergadering was afgeloopen, kon er Ministerraad worden gehouden om te overleggen, welke de houding zou zijn, die de Regeering had aan te nemen. Dit liet uit den aard der zaak geen tijd tot breedvoerige bespreking, want niet vóór 1 uur kon de Ministerraad bijeenkomen, wegens de vergadering van de Eerste Kamer. Wel is deze iets vroeger dan 1 uur uiteengegaan, maar dit hielp niet, want de Ministerraad moest vooruit op een bepaald uur saamgeroepen worden, en daarbij kon niet anders gerekend worden dan met het uur, waarop gewoonlijk de Eerste Kamer haar morgenzitting sluit, en dat is 1 uur. We hadden dus knap één uur tijd om geheel de zaak door te denken.

De Regeering heeft toen dit standpunt ingenomen, dat er op dat eigen oogenblik geen sprake kon en mocht zijn van een onmiddellijk ingrijpen van haar zijde te Amsterdam. Zoodanig onmiddellijk ingrijpen van de Regeering zou toch geen ander gevolg kunnen hebben, dan dat zij op dat oogenblik voor den Rijksdienst het materiaal moest vorderen om door den Rijksdienst het vervoer te doen plaats hebben. En dat mocht en kon de Regeering op dat oogenblik niet ondernemen, daar zij niet in staat was,op het materieel personeel aan te brengen. En ik voeg er ook nu bij, gelijk in de declaratie is gezegd, dat wij dat niet alleen niet konden, maar ook niet mochten doen, omdat de Regeering het land niet mocht blootstellen aan de ernstige gevaren, die uit te snel en onvoorbereid optreden zouden voortvloeien, gelijk onder andere het geval was, zooals de heeren weten, bij de groote Amerikaansche stakingen te Pittsburg en te Chicago, waar juist zulk onvoorbereid optreden tot zoo groote désasters heeft geleid. Verder heeft de Regeering dit standpunt ingenomen, dat onmiddellijk moest gezorgd

worden, zoowel in het belang van de werklieden als van de werkgevers, dat de noodige politiezorg werd uitgeoefend.

Dat is dan ook geschied. Onmiddellijk zijn de noodige militairen in de Rietlanden geplaatst, om voor de handhaving der orde te waken, hetgeen wel bleek noodig te zijn, daar de seinsteller in het seinhuis, die wilde doorwerken, den voorvorigen dag door de stakers in zijn bedrijf werd bemoeilijkt en zelfs daarin verhinderd, zoodat hij eerst, nadat door de politie de orde was hersteld, zijn seinhuis weer heeft kunnen beklimmen en een tijdlang nog voor de seinen heeft kunnen zorgen. Maar noch ter wille van werkgevers, noch ter wille van werklieden moest partij worden gekozen, noch mocht, zonder nader onderzoek, der directie als zoodanig de hand boven het hoofd worden gehouden. De Regeering was verplicht, een neutraal standpunt in te nemen en kon alleen, waar zij zelf moest optreden, dat gedaan hebben krachtens art. 50, wat op dat oogenblik ondenkbaar was. Inmiddels heeft de Regeering voor den postdienst gezorgd door automobielen, en de klein-verlofgangers van de lichting 1902 der nationale militie onmiddellijk opgeroepen, opdat zij althans in het bezit zou zijn van eenige militaire macht, ten einde te kunnen voorzien in hetgeen broodnoodig was.

Zij heeft ten vierde onverwijld den commandant van de spoorwegsectie van de genie uit Utrecht per automobiel doen overkomen en met hem geconfereerd, in hoever zijn personeel al dan niet geschikt was, om, wanneer het noodig bleek, ten behoeve van de Regeering op te treden, uit welke bespreking echter bleek, dat dit metterdaad geheel ondoenlijk zou zijn, daar ons spoorwegpersoneel van de genie wel geoefend is in het leggen van rails, het vernielen van bruggen enz., in één woord bekend is met den arbeid, die op de baan plaats heeft, maar in geen enkel opzicht geoefend was geworden in het rijden op treinen. Al heeft dus die bespreking kunnen gehouden worden, zij kon nooit tot resultaat hebben, dat men personeel kreeg om de treinen te doen rijden.

De Regeering heeft eindelijk, toen den 31sten Januari de staking zich uitbreidde over Rotterdam, Haarlem, Amersfoort, Den Haag en andere plaatsen, zich terstond beraden, wat haar te doen stond, indien de staking algemeen doorging, ten einde alsdan te zorgen, dat, voor zooveel mogelijk, zeker vervoer hersteld werd. En toen na 1 Februari opnieuw eene staking dreigde, is de Regeering onverwijld met de directiën in overleg getreden, en heeft zij al die maatregelen genomen, waardoor de Regeering nu meent te kunnen verzekeren, dat, wanneer er weder eene staking mocht uitbreken, wat ik met den laatsten inter-

pellant van harte hoop, dat niet het geval zal zijn, de Regeering blijken zal, voorbereid te zijn, en toonen zal, al datgene te kunnen doen, wat noodig is om tijdelijk, zij het ook op gebrekkige wijze, in den dienst te voorzien. De vraag, of de Regeering, alzoo staande voor de zaak, anders had kunnen handelen dan zij gedaan heeft, zal dan eerst voor beantwoording vatbaar zijn, wanneer de geachte afgevaardigde zijnerzijds aan wil geven, op welke wijze hij meent, dat de Regeering beter en spoediger had kunnen optreden.

De vraag, wat in de conferentie met de afgevaardigden van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij verhaald is, mag door de Regeering niet anders beantwoord worden dan met eene verwijzing naar het met goedvinden van beide partijen gepubliceerde in de dagbladen. Het zou van de zijde der Regeering hoogst verkeerd zijn, indien zij, om eigen positie te verdedigen, iets meer over die conferentie ging mededeelen, dan hetgeen ook anderzijds door de directie werd toegestemd. De Regeering heeft ingezien de moeilijkheid, die er geboren kon worden, indien tweeërlei lezing ingang vond, en zij heeft daarom in overleg met de directie een stuk opgemaakt, hetwelk aan de dagbladen is toegezonden en dat alzoo een officieel karakter draagt. Dat stuk luidt als volgt:

„Gemeenschappelijk opgemaakt resumé der conferentie van 31 Januari." Dit resumé werd opgesteld Woensdag 4 Februari des avonds te 8 uren ten huize van den heer Van Hasselt te Amsterdam, in tegenwoordigheid van laatstgenoemden en van de hieronder genoemde heeren. Het vangt aan met deze woorden:

„Op 31 Januari 1903 heeft de raad van administratie der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, vertegenwoordigd door zijn voorzitter, mr. F. H. Westerwoudt, en door zijn secretaris, mr. W. baron Röell, en bijgestaan door den chef van den algemeenen dienst, jhr. mr. W. F. van der Wijck, zich tot den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid begeven om mededeeling te doen van hetgeen in zake de werkstaking van het spoorwegpersoneel is voorgevallen, en om met Zijne Excellentie in overleg te treden omtrent de verder door de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij aan te nemen houding, daarbij de vraag stellende, of bij de tot dusver aangenomen houding zoude behooren te worden volhard, dan wel aan de gestelde eischen moest worden toegegeven. Dit overleg werd door den raad van administratie noodig geoordeeld, niet zoozeer in het belang zijner Maatschappij, als wel in het algemeen landsbelang, dat bij deze staking was betrokken.

„De Minister, kennis genomen hebbende van de mededeelingen van

den raad, gaf als zijn gevoelen te kennen, dat de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, toen zij eenmaal voor eene dienstweigering stond, met de wet in de hand niet anders handelen kon, dan zij gedaan heeft. Hij, als Minister, heeft recht noch bevoegdheid om van deze wet dispensatie te verleenen en is dus buiten staat, de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij van de wettelijke verplichting te ontslaan. Acht zij, onder den drang der omstandigheden, haar aldus ingenomen standpunt te moeten prijsgeven, dan meent hij, dat aan haar verantwoordelijkheid te moeten overlaten, zonder daarover thans een oordeel uit te spreken. De exploitatie van den spoorweg gaat uit van de directie, en de Regeering is, bij alle inmenging daarin, gehouden aan de bepalingen van de wet en van de reglementen."

De Regeering bepaalt er zich toe, zich aan dat stuk te houden, en zij acht het harerzijds niet gewenscht, iets nader over het gesprokene mede te deelen, waarop anderszijds tegenspraak zou kunnen volgen, eene tegenspraak, die dan bijna niet voor oplossing vatbaar zou kunnen zijn.

Ik kom thans tot den tweeden interpellant, die aan de Regeering in de eerste plaats de vraag heeft gesteld, wat de gronden waren, waarop de Regeering is overgegaan tot het oproepen van twee lichtingen. Zijns inziens bestond daartoe niet alleen geen aanleiding, maar hij meende zelfs, dat de Regeering daardoor, in plaats van de zaak te beteren, deze heeft bedorven. Op de Regeering, Mijnheer de Voorzitter, rust de plicht niet alleen, om de orde te *herstellen*, waar zij verstoord is, maar ook om de orde te *handhaven*, en om niet alleen *de orde* maar ook *de rust* te handhaven. Art. 110 van de Militiewet geeft dit met even zoovele worden te lezen. Zoodra dus de Regeering harerzijds achtte, voor de openbare orde en rust niet langer te kunnen instaan met de weinige troepen, die onder de wapens waren, rustte op haar de plicht, onverwijld te zorgen, dat meerdere troepen onder de wapens kwamen. Om de Kamer wel te doen inzien, hoe snel in ons land daartoe moet worden overgegaan, zal ik mij veroorloven te wijzen niet op groote landen als Frankrijk en Duitschland, die hun staande legers bij honderdduizenden tellen, maar op het naburige België, waar twee steden zijn, Brussel en Antwerpen, die in bevolking samen ongeveer gelijkstaan met de bevolking van onze hoofdstad en onze residentie, en die, wat de onderlinge communicatie betreft, op ongeveer gelijken afstand van elkander verwijderd zijn.

Welnu, in Brussel is een permanent garnizoen van 4000 man ruim, en in Antwerpen een van 6000 man, te zamen uitmakende 10,000 man, en wel in normale omstandigheden, wanneer er niets buitengewoons

is, wat tot eene versterking van de gewapende macht noopt of leidt. En wat was nu de sterkte, waarover wij beschikten in de laatste dagen van Januari? Wij hadden in Amsterdam 591 combattanten en in Den Haag 770, dat wil zeggen, voor de hoofdstad en voor de residentie samen 1361 man. En toen op 31 Januari in allerijl detachementen waren gezonden van hier naar Amsterdam, was in den zetel der Regeering de infanterie geslonken tot op 220 man en de cavalerie tot op 306 man. De zucht om in tijden, waarin er geen oefeningen zijn, het blijvend gedeelte, als ik het zoo noemen mag, tot de kleinste proportiën te beperken, heeft in ons land tot een toestand geleid, die maakt, dat, zoodra er aanleiding ontstaat, dat men met eene gewapende macht zal moeten optreden tegen eenig verzet, er onmiddellijk moet worden voorzien in de aanvulling van het bijna bespottelijk kleine aantal militairen, die wij onder de wapenen hebben en wier getal in geen enkel land zoo klein is. En wanneer nu beweerd wordt, dat wij met het oproepen der lichtingen, waartoe wij zijn overgegaan, althans te ver zijn gegaan, kan ik gelooven, dat men daartoe komt, als men zulke onware cijfers noemt als de laatste interpellant deed, die sprak van 26,000 man, terwijl er slechts 13,000, dus juist de helft, met die twee lichtingen zijn opgeroepen. De toestand is op het oogenblik deze, dat wij in Amsterdam en Den Haag, nu wij buitengewone maatregelen hebben moeten nemen, juist over 5000 man beschikken, en dus pas de helft hebben van het aantal militairen, dat in Brussel en Antwerpen in normale tijden van rust en stille orde onder de wapens is.

Ik meen daarmede elke verdenking van de Regeering te hebben afgeworpen, alsof het het streven was, dit onder de wapenen roepen van eene militaire macht te doen strekken tot militair vertoon. Bovendien is een bewijs, dat de Regeering metterdaad er niet opgesteld was, noodeloos militair vertoon te maken, wel hierin gelegen, dat, toen de klein-verlofgangers van de lichting 1902 op 30 Januari waren opgeroepen, na de beëindiging van de staking op Zaterdagavond, reeds Zondagmorgen in een extra Ministerraad de oproeping van de klein-verlofgangers, die eerst na drie dagen konden opkomen, onverwijld is afgecommandeerd. Wanneer men nu vraagt, wat de reden is geweest, waarom de Regeering geen oogenblik heeft geaarzeld, eenige dagen later onmiddellijk door te tasten, en niet alleen weer klein-verlofgangers, maar bovendien twee lichtingen op te roepen, dan moet men niet wijzen op den toestand, zooals hij zich daarna ontwikkeld heeft, maar zich indenken in hetgeen gebeurd zou zijn als de Regeering het eens niet gedaan had. En dan verklaar ik, met de wetenschap van de détails, die wij bezitten,

dat ik het niet waag, mij in te denken, waaraan Amsterdam en ons geheele land zou zijn blootgesteld geweest, als de Regeering ook maar één oogenblik geaarzeld had.

Het wordt nu voorgesteld door den interpellant, alsof die eene staking maar het werk van eene oogenblikkelijke opwelling was geweest, en alsof, zoo wij de arbeiders maar niet prikkelden, er geen staking meer komen zou. Mag ik hem eraan herinneren, dat reeds op 1 Februari weer eene staking gedreigd heeft? Door een ijzerhandelaar te Amsterdam werden aan de Hollandsche Spoor goederen tot vervoer aangeboden. Bij dien ijzerhandelaar was echter eene staking uitgebroken en de stakers wendden zich onmiddellijk tot het personeel om ook dat vervoer te beletten. Die tweede staking is alleen voorkomen, doordat de ijzerhandelaar, hoewel gevoelende, dat hem onrecht werd aangedaan, af heeft gezien van zijn recht om vervoer te vorderen.

In de verklaring van 25 Februari is voorts gezegd, dat door de bevoegde autoriteit troepen gevraagd waren, die er niet waren. Vraagt men, wie die autoriteit was, dan antwoord ik: de plaatselijke autoriteit te Amsterdam, die berichtte, er niet voor in te staan, dat zij bij de stemming, die in Amsterdam heerschte, de orde zou kunnen bewaren, indien de onder haar gestelde macht niet aanzienlijk werd versterkt. Wij mochten op het oogenblik er niet aan denken, Den Haag, waar zoo goed als geen garnizoen was, nog meer te ontblooten. Oproeping was dus noodzakelijk.

De plaatselijke commandant te Amsterdam oordeelde gelijk hij deed o.a. met het oog op het gebeurde te Durgerdam. En men zegge niet, dat dit niet kan, wijl dat er achter ligt, — volkomen juist —, want anders kon hij er ook niet mede gerekend hebben. Doch waarom heeft het gebeurde te Durgerdam zoo diepen indruk op hem en op het geheele land gemaakt? Niet omdat twee of drie arbeiders geweld meenden te mogen gebruiken tegen mannen, van wie zij meenden dat zij hun belangen tegenwerkten, maar wel om het bitter droevend feit, dat er in de goede stad van Amsterdam, met zijn van oudsher zoo braaf werkvolk, honderdvijftig mannen te zamen het plan hebben gevormd om te middernacht op te staan, zich in stilte bewogen hebben over de wegen, gewapend met knuppels en messen, en er toen toe zijn overgegaan om met eene groote macht een klein getal werklieden aan te vallen en te mishandelen. Men moet bij zoo iets met de zedelijke stemming, welke uit zulk eene gebeurtenis blijkt, rekenen. En dan toont het metterdaad een zeer onheiligen geest, wanneer zoo iets niet in één man opkomt, maar zoo daartoe een 150 werklieden saam complotteeren.

Wanneer men daarbij neemt het rapport, door den burgemeester bij de Regeering ingezonden, omtrent de gewelddadigheden, waaraan de stakende arbeiders zich in Amsterdam hadden schuldig gemaakt, — de heeren kennen althans een enkelen van die aanvallen, dien tegen den heer Keman, omdat deze voor den rechter behandeld is, maar dergelijke gevallen zijn herhaaldelijk voorgekomen, en zelfs is het gebeurd, dat, waar de politie orde zocht te scheppen, een agent voor den grond werd gegooid en geschopt werd en dat hij niet dan door de komst van meerdere agenten kon worden bevrijd —, is het dan niet natuurlijk, dat de plaatselijke commandant van Amsterdam, door den burgemeester opgeroepen om militairen bijstand te verleenen, deze stemming van velen onder het volk kennende, en wetende, waartoe men in staat was, niet enkel gevraagd heeft, of het personeel van den spoorweg zich niet in vele opzichten rustig gedroeg, maar begreep, dat er affiniteit en connexiteit bestond tusschen een en ander, en dat het anarchisme, hetwelk, helaas, nog altoos in Amsterdam broeit, elk oogenblik gereed stond om de publieke orde op gansch ongewenschte wijze te verstoren.

Ook is in de declaratie gezegd, — en ik herhaal dit, zonder er een woord van terug te nemen —, dat het oproepen der lichtingen gebiedend noodzakelijk was, omdat gedreigd werd met een socialen en politieken aanval. Met een socialen aanval, gelijk uitgekomen is in het *ultimatum* van de gemeentelijke werklieden te Amsterdam, die zich niet ontzagen, om, ter verkrijging van voldoening aan eigen verlangens, desnoods de waterleiding buiten werking te stellen en eene bevolking van 500,000 inwoners een tijdlang te dwingen tot het drinken van water, waarvan zij zelf konden en moesten weten, dat het voor een groot deel met lood en vuil op allerlei wijzen vergiftigd was. Het is gebeurd, dat zelfs dokterskoetsjes zijn aangevallen en dat aan een dokter belet werd, hulp aan zijn zieken te verleenen. Er was een geest losgebroken, die alle gewoon menschelijk gevoel tot zwijgen bracht en eene onheilige woede deed opkomen.

Evenzoo stond men voor eene politieke bedreiging door het manifest, dat door den interpellant wel vergoelijkt is, naar dat niettemin in zijn volle beteekenis voor de Regeering blijft bestaan. Wat zou men van de Regeering wel gezegd hebben, wanneer zij alles had laten gaan; wanneer er daarna eens eene reeks van onlusten was uitgebroken, en indien zij dan later had gezegd: „wij hadden het zoo erg niet opgevat; wij hadden gedacht, dat het manifest inderhaast was geschreven en hebben er die waarde niet aan gehecht." Men had dan natuurlijk en terecht tot de Regeering gezegd: „gij hebt uw taak en uw roeping niet begrepen."

Daar bleef het niet bij. Duidelijk heeft men uitgesproken, dat men in eene algemeene spoorwegstaking tevens had gevonden het groote middel om tot algemeen kiesrecht te komen; het werd aangeprezen als een politiek instrument om eene Regeering tegenover eene Regeering te stellen en zich zoo een gezag te laten opwerpen in den Staat, waar het gezag van den Staat zelf aan onderworpen had moeten zijn.

Zoo werd, wat eerst niets anders was dan eene quaestie van solidariteit, metterdaad binnen zeer weinige dagen gemaakt tot een strijd om de macht. Er openbaarde zich eene macht in het land, die beweerde, voortaan aan elke andere macht, welke ook, in de maatschappij en den Staat de wet te kunnen stellen. Dit ging zoover, dat de directie der Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij in die dagen, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, een schrijven ontving van een man, die niet eens tot haar personeel behoorde, van Oudegeest, die haar geheel vreemd was, en die met Petter haar schreef: „Aangezien door u tot Sloterdijk wordt vervoerd en Sloterdijk te kort in den ring van Amsterdam ligt en als Amsterdam is te rekenen, maken wij u opmerkzaam, dat bij herhaling als voorloopige maatregel Haarlem zal worden vastgesteld. Tot Halfweg zal worden toegestaan te vervoeren. Verzoeke uwe beslissing; anders staakt Haarlem."

Dat het kwaad in dien zin doordrong, bleek evenzeer uit het bedrijf van een machinist, een conducteur en een machinist-leerling te Steenwijk. Deze kwamen daar met een trein van Leeuwarden; er stapten te Steenwijk 4 militairen in, die opgeroepen waren. Die drie beambten zeiden toen tot den stationschef, dat die vier niet mede mochten. Die moesten weder uitstappen, en anders reden zij niet. En toen die machinist daarover ter verantwoording werd geroepen, wat schreef hij toen? „*Daar ik moest handelen volgens genomen besluit van de afdeelingen Leeuwarden en Zwolle van de Nederlandsche Vereeniging.*"

Ziedaar de onderstbovenkeering der machten. Ik ben in dienst van eene maatschappij en ik ben tevens lid van eene vereeniging. Nu zeg ik tot de directie met het oog op *haar* trein: ik rijd niet, de militairen mogen er niet in, want ik moet doen, niet wat gij, directie, zegt, maar wat het bestuur van die vereeniging mij beveelt. Dit is macht in Staat en maatschappij tegenover macht stellen. Het is dezelfde methode, die men nu ook op politiek gebied, in den strijd voor algemeen stemrecht of voor andere politieke belangen, wilde toepassen. Dan zou, naar diezelfde methode, de macht der organisatie van de arbeiders als macht bevelend optreden tegenover de Regeering. Maar de Regeering heeft

gemeend, in geen geval en op geenerlei wijze daarvoor te mogen zwichten.

Vraagt men nu: hadt gij toch niet kunnen volstaan met minder militairen op te roepen, dan antwoord ik dit. Ik heb straks reeds aangetoond, hoe weinig het nog is wat we hebben, en hoe er zelfs nu nog hier te lande niet de helft onder de wapenen is van wat in andere landen in normalen tijd aanwezig is. Maar hierbij kwam nog iets anders. Waar men bedreigd wordt met eene spoorwegstaking, heeft men te doen met een gevaar van dreigende onlusten van geheel exceptioneel karakter. Gemeenlijk bepalen onlusten zich tot eene enkele stad of streek en kan men volstaan met daarheen een zeker korps militairen te zenden. Maar wanneer er sprake is van eene algemeene spoorwegstaking, komt men te staan voor een kwaad, dat als een loopend vuur op eens geheel het land doorgaat, en dat ten gevolge heeft, dat men in de mogelijkheid moet zijn, te gelijker tijd op tal van plaatsen voor orde en rust waarborg te leveren. En voorts, waar door stakende arbeiders tegen arbeiders, die geen lid van de vereeniging zijn en niet met hen willen mededoen, daden van geweld of bedreigingen worden aangewend, daar is het de plicht van de politie, bescherming te verleenen tegen zulke daden en bedreigingen. Waar zoodanige arbeiders zich verspreid bevinden in eene groote stad, in tal van lange straten en stegen, daar ligt het in den aard der zaak, dat de eisch om politie bij de hand te hebben, die zooveel doenlijk hulp op zoo uitgebreid terrein zal verleenen, maakt, dat men niet met de gewone militaire macht volstaan kan, maar een groot korps noodig heeft.

Waar gedreigd wordt met staking bij de gasfabriek, moet men buiten de stad kunnen beschikken over voldoende macht ter bewaking van de fabriek en van de mannen, die daar den dienst zullen blijven verrichten, opdat deze niet door de stakers uit de stad een Durgerdamsch lot ondergaan. Ook moet voor aanvoer en toevoer van levensmiddelen en brandstoffen voor die mannen gezorgd worden. En voor dit en zooveel meer is militaire macht noodig. In één woord maakten de aard en het soort van gevaar, waarvoor men stond, dat men, als het noodig was, over een zeer groot aantal militairen moest kunnen beschikken. Wij hebben dan ook zóó weinig het gevoel, dat wij ook maar één man te veel hebben opgeroepen, dat wij eerder vast besloten zijn om, indien het noodig mocht wezen, en het bleek, dat het getal militairen onder de wapens niet groot genoeg was, het getal onder de wapenen geroepenen nog te vermeerderen; want wat er ook gebeure, voor de publieke orde en rust moeten we als regel instaan, en we mogen ons niet door eene macht in den Staat, welke ook, laten overvleugelen. Wel heeft de in-

terpellant, in verband met zijn interpellatie, sirenenzangen gezongen, en de Regeering verklaart gaarne, dat zij harerzijds niets vuriger en inniger wenscht, dan dat de thans bestaande spanning, zonder eenig conflict en zonder het uitbreken van eenige botsing, moge leiden tot herstel van rust en orde onder de burgerij. Maar de Regeering kent evenzeer haar roeping om zich door geen sirenenzangen, ook niet van den interpellant, in slaap te laten zingen.

In de tweede plaats is door den interpellant gevraagd, of de Regeering al dan niet voornemens was om, brak er weer eene staking uit, militairen als spoorwegpersoneel te gebruiken, en, indien ja, op grond van welke wettelijke bepaling. Met beroep op art. 94 van de Grondwet, tweede lid, laatste woorden, moet de Regeering zich onbekwaam verklaren, op die vraag te antwoorden. Zoolang wij staan voor bedreigingen, als waarvoor de Regeering thans staat, waarbij wij gehoord hebben, dat ook de interpellant zich een vijand van de Regeering noemt, gaan wij niet onze plannen van operatie, zelfs niet in comité-generaal, blootleggen. Het belang van den Staat verbiedt, op die vraag te antwoorden.

In de derde plaats heeft de interpellant gevraagd, of de Regeering, met het oog op de vele kosten, wanneer deze ongeregelde toestand weer tot rust zal zijn gekomen, geneigd was, de herhalingsoefeningen zóó in te korten, dat het eenigszins in het gelijk kwam. De Regeering heeft in de eerste vergadering van den Ministerraad, waarin van de oproeping der lichtingen gesproken is, terstond tevens overwogen de vraag, of dit niet zou kunnen leiden tot eene besparing, niet van geld, maar in de eerste plaats van lasten, der burgerij aangedaan, op de herhalingsoefeningen. De interpellant behoeft dus niet te denken, dat dit eene gedachte is, die hij voor het eerst bij de Regeering doet rijzen. Maar aan de andere zijde moet de Regeering even pertinent verklaren, dat zij op de vraag, of dat mogelijk zal zijn, hoe dat zal kunnen worden geëffectueerd en op welke lichtingen het zal worden toegepast, eerst dàn zal kunnen antwoorden, wanneer deze beide lichtingen weer in vrede naar huis zijn gegaan.

De interpellant heeft verder inlichtingen gevraagd omtrent het gebeurde op het station te Heerenveen met een daar uitgereikten brief. Die inlichtingen worden gaarne verstrekt. De dienstreglementen van de Staatsspoor verbieden aan het personeel het vervoer van andere brieven dan dienstbrieven van de Maatschappij. In strijd met die bepaling van de dienstorde werd uit Leeuwarden door een conducteur een brief aangebracht aan een ambtenaar, die op het perron te Heerenveen de

contrôle uitoefende. Een rijksveldwachter zag aan de geheimzinnige wijze, waarop dat toeging, dat er iets niet pluis was, en zoodra hij er zich heen bewoog, werd er van twee kanten geroepen: verraad, politie! Dat bracht den rijksveldwachter nog meer tot de overtuiging, dat er iets niet in den haak was. Hij gaf daarop aan den stationschef van het gebeurde kennis. De chef heeft dien ambtenaar toen bij zich laten komen en hem gevraagd: „hebt gij een brief ontvangen met den conducteur uit Leeuwarden?" Die ambtenaar loog dat eenvoudig en zeide „neen", en toen de rijksveldwachter er bij kwam en hem overovertuigde, dat hij loog, zeide hij: „ja, ik heb een brief ontvangen?"

In de eerste leugen geen heil vindende, heeft die ambtenaar toen zijn heil gezocht in eene tweede, want toen de chef vroeg, waar die brief was, antwoordde hij: „ik heb hem vernietigd." Toen echter de chef en de rijksveldwachter er op insisteerden, haalde hij den brief uit den zak, zonder dat er een scheur in was. De chef heeft er toen met hem over gesproken en hem het ernstige van zijn fout onder het oog gebracht, en toen gaf hij zelf den brief aan den stationschef over. De rijksveldwachter heeft daarop den officier van justitie met het gebeurde in kennis gesteld, en deze heeft op den brief in naam der wet beslag gelegd. De brief is toen naar den procureur-generaal opgezonden en hij is ten laatste, op last van dien ambtenaar, door den officier van justitie weder aan den geadresseerde ter hand gesteld.

In de laatste plaats heeft de interpellant aan de Regeering de vraag gesteld, of zij niet de Strafwetnovelle tijdelijk zou kunnen terugnemen, in afwachting van de uitkomst van het onderzoek der enquête-commissie, om eerst later definitief erover te beslissen. Daarover is door u, Mijnheer de Voorzitter, reeds opgemerkt, dat dit niet zoo kan. En metterdaad zou het ook m. i. geheel ongepast en onbetamelijk zijn, indien de Regeering, die wetsontwerpen bij de Kamer indient en van die Kamer verwacht een Voorloopig Verslag, waarin uit den boezem der Kamer allerlei denkbeelden aan de hand zullen worden gedaan, maar dan geadstrueerd met de argumenten, die door eene Commissie van Rapporteurs behoorlijk zijn toegelicht, harerzijds meende, nu reeds bij eene interpellatie haar meening daarover te mogen zeggen. De interpellant vergist zich dan ook, wanneer hij meent, dat, indien de Kamer hem toestaat eene interpellatie te houden, de Regeering verplicht zou zijn, op elk zijner vragen te antwoorden. Verplicht daartoe is de Regeering alleen, indien de Kamer zelf inlichtingen vraagt, maar een algemeen verlof tot eene zekere interpellatie, waarbij het onderwerp zeer vaag en ruim is gesteld, involveert in het minst niet de verplichting

der Regeering om op elke vraag, die de interpellant gelieft te doen, te antwoorden.

Hiermede heb ik namens de Regeering de beide interpellaties beantwoord en ik eindig thans, Mijnheer de Voorzitter, met te verklaren, dat de Regeering nu, gelijk in het verleden, niet anders beoogd heeft noch beoogt, dan de rechten van *alle* groepen van ingezetenen te handhaven en te beschermen en, waar zij te zwak zijn beschermd, ze te bevestigen, ze sterker en beter te waarborgen, maar ook, dat onder de belangen, die aan de hoede der Regeering zijn toevertrouwd, mede en zelfs in de eerste plaats, behoort, het hooghouden van het gezag, zonder hetwelk voor geen enkele groep in het land vrede, orde en rust denkbaar is. En daarom is mijn conclusie, dat de Regeering nooit, ter wille van welke groep ook, de hoogheid van de orde in den Staat zal prijsgeven, maar haar met hand en tand verdedigen zal tegen hen, die haar moedwillig bedreigen.

Handelingen, blz. 948—952.

Vergadering van 11 Maart 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Mees, is, voor wat de zaak der conferentie betreft, reeds beantwoord door mijn geachten ambtgenoot van Waterstaat. Mij rest nog, hem op één punt te beantwoorden. Hij is nl. nogmaals teruggekomen op het in April 1901 aan de Regeering door het bestuur der Nederlandsche Vereeniging voor spoor- en tramwegpersoneel toegezonden schrijven, waaruit dan genoegzaam zoude zijn gebleken, dat er gegevens aanwezig waren, die ons konden doen vermoeden, dat, zoo er op ander terrein in de arbeiderswereld nogmaals eene gisting mocht komen, het gevaar verre van denkbeeldig kon zijn, dat het spoorwegpersoneel tot staken zou overgaan. Dat beweren van den geachten afgevaardigde wensch ik te rescontreeren met deze korte herinnering, dat, blijkens het orgaan van de Nederlandsche Vereeniging voor spoor- en tramwegpersoneel van 29 Januari 1903, in eene op 11 Januari te Amsterdam gehouden algemeene vergadering, door den heer Oudegeest, den man, die in deze vereeniging de eerste viool speelt en van wien men dus mag verwachten, dat hij althans weet, wat er in zijn eigen vereeniging broeiende of gistende is, deze verklaring is afgelegd: „Om evenwel de vereeniging zoo sterk te maken, dat wij het loon-systeem kunnen afschaffen, helpt slechts de

propaganda met de daad. Langs den weg der vakactie kan het personeel niet anders doen dan adresseeren of... staken. Dat laatste zal natuurlijk in de eerste 25 jaren ons strijdmiddel niet kunnen zijn."

Nu vraag ik toch den geachten afgevaardigde: wanneer in eene vergadering, waar men van groote woorden houdt, door den man, die de geheele vereeniging door en door kent, op 11 Januari gezegd wordt, dat daarvan bij ons in de eerste vijf en twintig jaren nog niets kan komen, en hij er zelfs bij voegt: „behoudens voor een enkel tramwegmaatschappijtje" — hoe dan de geachte afgevaardigde van de Regeering onderstellen of wenschen kan, dat zij was uitgegaan van de overtuiging, dat er nu eene staking kwam?

De geachte afgevaardigde, de heer Melchers, heeft nogmaals eene breede opsomming gegeven van allerlei grieven, die onder het spoorwegpersoneel bestaan. Hij zal zelf moeten toestemmen, dat het, voor welken Minister ook, onmogelijk is, bij het hooren van zulk eene opsomming op het eigen oogenblik die feiten te controleeren. Ook zal hij niet wenschen, dat zonder het *audi et alteram partem* de Regeering op staanden voet een oordeel uitspreekt. Daarbij komt het mij voor, dat, waar een voorstel is aanhangig gemaakt om eene enquête naar deze toestanden in te stellen, de Regeering daarmede heeft uitgesproken, dat zij de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid zelfs, dat er onder deze grieven rechtmatige grieven zijn, aanneemt. Maar waar door de Regeering juist het middel gezocht wordt om deze toestanden te onderzoeken en dus tot nauwkeuriger kennis van zaken te komen, zou het geen zin hebben, indien zij op dit oogenblik op die zaak inging. De vraag mag dan ook wellicht gesteld worden, of de heer Melchers bij het breed uitmeten van deze grieven wel de Regeering en niet wellicht iets anders buiten deze Kamer op het oog had.

Verder heeft de heer Helsdingen gevraagd, of de Regeering terecht het gebeurde te Durgerdam zoo ernstig heeft opgevat, en of dit terrorisme de Regeering mede noodzaakte tot het nemen van maatregelen. Ik ben hem er dankbaar voor, dat, al was het zwak, hij heeft geweigerd het gebeurde te Durgerdam voor zijn rekening te nemen. Daarentegen heeft het mij leed gedaan, dat een man als de heer Helsdingen, die zich tot dusverre hier gekenmerkt heeft door een toon van bezadigdheid, het gebeurde met de dokterskoetsjes heeft verdedigd. Al wat hij ter verdediging daarvan heeft aangevoerd, door te zeggen, dat een dokter toch beenen en een fiets en de tram tot zijn beschikking heeft, raakt kant noch wal. Althans indien ik veronderstellen mag, dat de geachte afgevaardigde met de afstanden in Amsterdam bekend

is, daar het tramnet kent en ook toegeeft, dat, als men nog geen fietsrijden geleerd heeft, men niet plotseling een fiets kan gebruiken.

Van ernstiger beteekenis was de vraag van dien geachten afgevaardigde, of de firma Van Heek & Co. te Enschedé bij de staking, die ons nog allen in het geheugen ligt, niet uitgeoefend heeft op haar personeel een waar terrorisme. Mijnheer de Voorzitter! Wanneer men spreekt van een terreur, dan denkt men aan hetgeen in Parijs geschied is, toen daar niet genomen zijn eenige maatregelen, maar een stelsel van geweld geheerscht heeft. Welnu, waar ten aanzien van Durgerdam klachten vallen, betreffen zij het feit, dat ook daar met knuppels en messen is gewoed. Daartegenover staat, dat te Enschedé van de zijde van de firma Van Heek & Co. ten opzichte van de werklieden van een dergelijk terrorisme niets gebleken is en dat door den geachten afgevaardigde ook niet is aangehaald.....

(De heer TROELSTRA: Er is niet met knuppels en messen gehandeld, maar wel dwang uitgeoefend.)

De geachte afgevaardigde merkt op, dat daar niet met knuppels en messen gewoed is, maar dat dan toch eene zekere macht is uitgeoefend, die de positie van de stakende arbeiders drukte. Dit moge zoo zijn; doch ik wensch juist aan te toonen, dat terrorisme daarvoor niet is de gangbare uitdrukking.

Voorts wensch ik den heer Helsdingen te wijzen op iets, dat, dunkt mij, heel zijn betoog omverwerpt. Ik bedoel het recht tot werkstaking. In de oeconomische worsteling tusschen de werkgevers en de werklieden bekleedt het stakingsrecht de eerste plaats aan de zijde van de werklieden. Dit is steeds door mij erkend en wordt door mij op het oogenblik evenzeer voorgestaan. Het recht tot staken staat dus voor mij vast. Evenwel, en ik voeg er dit nadrukkelijk bij, zonder contractbreuk, gelijk ook in het verleden nooit anders door mij beweerd is; natuurlijk ook zonder dat men misdaad pleegt. Of zou de heer Helsdingen het niet met mij eens zijn, dat een man bij de brandweer, die, wanneer er brand uitbrak, wegliep en den brand in den steek liet, eene misdaad zou plegen? Maar waar nu dat stakingsrecht in gezonden zin volledig door mij erkend wordt, daar vraag ik, of dat stakingsrecht aan de zijde der werklieden denkbaar is, zonder dat aan de zijde van de werkgevers het recht van *lock out* daartegenover staat. Ook mag, wanneer dit de twee wapenen zijn, waarmede men van de eene en van de andere zijde met elkander strijdt, gevraagd worden, of het aangaat, te beweren,

zooals de heer Helsdingen scheen te willen doen, dat de werkgever terrorisme zou plegen, wanneer hij van zijn recht van *lock out* gebruik maakte, zonder te erkennen dat dan ook elke staking van de zijde der werklieden terrorisme is in denzelfden zin, waarin die geachte spreker het woord bezigde.

De heer Schaper heeft zooeven de vraag gesteld, of, met het oog op het straks gevoerde debat tusschen den heer Troelstra en den Minister van Waterstaat, toch niet gebruik zou kunnen gemaakt worden van het Reglementsartikel, waarop hij wees. Laat mij hem daarop kortelijk antwoorden, dat die herinnering voor ons niet noodig was.

(De heer SCHAPER: Daar heb je 't weer, wat klein! Dat hoor ik nu al driemaal.)

Mag ik den heer Schaper verzoeken, zich nader te verklaren?

(De heer SCHAPER: Ik wil zeggen: gij verwijt ons, als we met zoo iets komen, altijd, dat ge zulk een raad van ons niet noodig hebt. Dat noem ik eene kleinheid.)

Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp niet juist, wat de beteekenis van deze opmerking is. Intusschen wil ik er wel bijvoegen, — en dat zal den geachten spreker, den heer Schaper, misschien eene meer bescheiden houding doen aannemen —, dat het punt, of wij niet krachtens dat artikel kunnen handelen, reeds vóór eenige dagen in den Ministerraad in overweging was.

Ik kom thans tot den heer Troelstra. Deze heeft, terugkomende op het onderwerp van zijn interpellatie, ten opzichte van het gebeurde te Heerenveen beweerd, dat de Regeering geen geschiedenis, maar een roman geleverd had. Ik betwist hem het recht, als ik, afgaande op officieele gegevens, een zuiver relaas doe, zonder nader onderzoek en zonder kennis van de zaak eene dergelijke qualificatie aan mijn mededeelingen te geven. Het schijnt wel, Mijnheer de Voorzitter, dat die geachte afgevaardigde zich hier het recht wil aanmatigen, de lakens uit te deelen. Dat het zijn gewoonte is, dit buiten de Kamer te doen, versta ik; maar hier heeft het geen pas. Eerst werd aan de rechterzijde voorgeschreven, wat zij doen moest, en nu wil hij waarlijk ook aan den Minister voorschrijven, hoe hij spreken moet. Immers werd door hem gezegd, omdat ik niet sprak zooals hij wilde, dat ik een pover figuur gemaakt had. Als Minister wensch ik, evenals ik dit vroeger als lid der

Kamer gedaan heb, te spreken zooals ik meen, dat het behoort, en ik betwist aan den geachten afgevaardigde en aan iedereen het recht, mij bij mijn spreken de wet te stellen of een weg voor te schrijven.

Terugkomende op de zaak van de lichtingen, is de vraag gedaan, of terecht door mij beweerd was, dat het gebeurde te Durgerdam invloed had uitgeoefend op de meening van den plaatselijken commandant van Amsterdam, inzake de middelen, die hij noodig oordeelde om de orde en de rust te kunnen bewaren. Daarvan werd gezegd, dat die bewering onjuist was, want toen dit reeds lang gebeurd was, was op 1 Februari afgecommandeerd de oproeping van de klein-verlofgangers. Deze voorstelling houdt intusschen geen steek. Immers is door de Regeering die oproeping op 1 Februari afgecommandeerd, omdat toen een oogenblik de hoop gekoesterd kon worden, dat het uit zou zijn met de dreigementen; maar onmiddellijk daarop is èn in de pers èn in de vergaderingen het *ultimatum* aan de orde gekomen, waarbij gedreigd werd met veel ernstiger dingen. En wanneer men weten wil, of wij kunnen vertrouwen op den geest van de leiders dier beweging, dan verwijs ik naar Petter en Oudegeest, die zeiden, dat bij hen gelukwenschen waren ingekomen. Als proeven van hetgeen hen zelf daarvan aantrok, hebben ze toen officieel in hun orgaan medegedeeld, dat zij o.a. hadden ontvangen deze ontboezeming:

„Heil, gij fiere proletaren,
Die den nek niet hebt gekromd
Onder 't juk van de barbaren,
Maar het lekker hebt verdomd."

Met het oog daarop vraag ik, of mannen, die, zulk een stuk ontvangend, dat niet alleen niet met weerzin ter zijde leggen, maar zich daarop beroemen en het publiceeren, — of zulke mannen, zeg ik, een waarborg opleveren, dat zij zullen berusten in de leiding der Regeering, als deze niet op haar post zou zijn en de noodige middelen niet te harer beschikking had om de rust te bewaren.

Voorts heeft de heer Troelstra gezegd, dat het gebeurde met dien ijzerkoopman niets te beduiden had; dat was niet van de organisatie uitgegaan. Zit er bij de organisatie logica of niet? Er wordt tegen den rangeerder in de Rietlanden gezegd: gij zult die besmette goederen niet vervoeren; en den volgenden morgen heet het, dat zulke goederen wèl mogen worden vervoerd. Is dat logica? Is dat toepassing van hetzelfde beginsel? Men zegt wel, dat de man dat deed uit eigen beweging, niet op

last van de organisatie. Maar van tweeën een: òf het bevel geldt voor alle besmette goederen, òf anders zinkt de bodem in van het stelsel der organisatie en gaat de consequentie te gronde.

Eindelijk beweert de geachte spreker, dat wij de bewoordingen van het manifest des heeren Oudegeest niet te letterlijk en te ernstig moeten opvatten, omdat het maar was een voorwaardelijk manifest. Hiermede kom ik tot het eigenlijke punt, waar het op aankomt. Hoe zijn de sociaal-democraten opgetreden buiten en in de Kamer? Zij hebben gezegd: wij bezweren u, dat wij staan voor ernstige gebeurtenissen, zoo gij als Regeering niet toegeeft. En waarin zouden die ernstige gebeurtenissen nu bestaan? Hierin, dat er eene algemeene werkstaking zou geproclameerd worden. Gevoelt de afgevaardigde uit Amsterdam III niet, dat hij zijn eigen positie geheel ontwricht en ontzenuwt door wat hij aan het slot zijner rede heeft gezegd? Op zijn standpunt zou zijn conclusie alleen dàn logisch zijn, als hij zeide: geeft de Regeering toe, dan zal er nooit weder eene algemeene werkstaking te vreezen zijn. Maar aan het slot zeide hij: wanneer de regeling van het algemeen stemrecht niet komt, dan ligt het voor de hand, dat daarvoor eene algemeene werkstaking zal geproclameerd worden. Wat volgt hieruit? Dat de rampen, die door hem zelf geschetst zijn geworden en die ernstiger zijn dan de revolutiën en de bange tijden van 1848, over het land zullen uitgestort worden door hem en zijn partijgenoten zelf. Immers zeide hij: krijgen wij geen algemeen stemrecht, dan moeten al die rampen maar over ons land gebracht worden.

Waar men aan den eenen kant eene conciliante houding aanneemt en zich voordoet als iemand, die rust en orde wil helpen bevorderen en herstellen, daar eischte, dunkt mij, de consequentie, dat men, om op politiek gebied tot zijn doel te komen, dan zelf er ook voor terug deinsde om die ontzettende middelen te bezigen, wier afwending thans met zooveel aandrang van de Regeering gevraagd wordt. Hoewel de heer Troelstra aan de Regeering verwijt, dat zij geweld wil gebruiken, is hij het, die zelf optreedt om te zeggen, dat hij voor politieke doeleinden het geweld der vakorganisatie wil misbruiken. Ongetwijfeld, vakvereenigingen zijn ook naar mijn overtuiging datgene, wat wij hebben moeten. Die vakorganisaties wensch ik zelfs krachtig, maar ik voeg er aanstonds bij, dat vakorganisaties, die niet genoeg zelfbeheersching en zelfbeperking hebben om alle politiek buiten haar vergaderingen te houden, in geen enkel opzicht aan haar doel beantwoorden. Zoolang van de zijde der sociaal-democraten en der anarchisten de vakvereenigingen — laat mij nu het woord ook eens gebruiken — „besmet" worden met de politiek,

zoolang zullen zij die vakvereenigingen niet opbouwen, maar de opkomst ervan belemmeren. Alleen zij, die zich daartegen verzetten, die toonen, dat zij de ontwikkeling en de evolutie in het arbeidsleven verlangen, zullen door vakorganisatie die gewichtige belangen bevorderen.

Een en ander dwingt mij, Mijnheer de Voorzitter, ten slotte de vraag te stellen, wat de ernstige keus is, waarvoor wij staan. Er is in het land eene Overheid. Die Overheid regeert niet absoluut, maar regeert constitutioneel in overeenstemming met de historisch verkregen rechten en vrijheden van ons volk. Veilig mag gezegd, dat er weinig landen zijn, waar de rechten van het constitutioneele leven zoo stipt en streng geëerbiedigd worden als in ons land. Wat ligt nu in die gedachte, dat er eene Overheid is? Dit, dat er door die Overheid langs constitutioneelen weg eene wet gesteld wordt en dat elk goed burger in Nederland zich, als er eene wet tot stand komt, daaraan heeft te onderwerpen. Daartegenover stelt zich nu echter eene macht in den Staat, eene macht, die absoluut regeert en waarbij elke constitutioneele waarborg ontbreekt, eene macht, die, gelijk nog onlangs werd aangeduid, evenals een machinist, die op eene locomotief staat, slechts even aan een schroef heeft te draaien om de geheele machine te doen stilstaan, alleen maar een smal briefje af te geven heeft, om de geheele Overheidsmachine te doen stilstaan. Door die macht is de Overheid bedreigd. Er werd toch gezegd tot de Regeering: wanneer gij bij uw wettelijke maatregelen niet doet wat wij u zeggen of wanneer gij iets durft te doen wat wij niet dulden of toestaan, dan zullen wij tegenover u met geweld optreden.

Vanzelf rijst hier de vraag, of de Overheid, in wettigen, constitutioneelen vorm optredende, het hoofd zal moeten buigen, zal moeten zwichten, moeten bukken voor eene bedreiging van die geheime macht, of wel, dat die geheime macht zal moeten bukken en zwichten voor de wettig tot stand gekomen wet, voor de Overheid. Eene vraag, die thans hierop neerkomt, of de Overheid in dit opzicht al dan niet onderworpen zal worden aan de heeren van het Comité van Verweer. Doet zij dat, dan is er geen Regeering meer. Een ieder in ons land, die de hoogheid van het gezag — dat wil zeggen: de hoogheid van de wet, op wettige wijze tot stand gekomen — wil eerbiedigen, moet krachtens dien wil aan de zijde van de Regeering staan. Het optreden van eene macht in het land, die aan de Overheid de wet zou willen stellen, is het neerwerpen van den Staat, het omverwerpen, het prijsgeven van de Overheid. En dat dit inderdaad bedoeld wordt, blijkt uit hetgeen de achte afgevaardigde zoo straks erkende, zelf geschreven te hebben. Door den heer Troelstra is gezegd,

dat hij alles psychologisch wilde verklaren. Het hangt daarbij maar af, Mijnheer de Voorzitter, van de psychologische wetten, die men volgt. Hem zal toch ook wel bekend zijn, dat uit den wortel van verschillende philosophieën eene zeer onderscheiden psychologie is opgekomen. Maar de Regeering is zoo vrij, er ook eene psychologische beschouwing op na te houden en bij het licht dier beschouwing raadpleegt zij nauwkeurig wat de heeren schrijven; zij raadpleegt hun uitingen, niet alleen wanneer zij hier staan te spreken, maar ook wanneer zij zich vrij uit tot het volk richten. Welnu, in *Het Volk* van Dinsdag 3 Februari werd letterlijk dit gezegd: „Het groote, alles-overweldigende klassebelang zal de strijders binden en niet alleen de transportarbeiders, maar het gansche Nederlandsche proletariaat zal zijn eenheid beter inzien en de gelederen sluiten. En hiermede zal óók, nog meer dan tot heden, het bewustzijn ontwaken, dat de arbeiders niet alleen de werkgevers in hunne vakken tegenover zich hebben, maar dat al die werkgevers weer ééne groote organisatie hebben, den *Staat*, met zijn geweld van justitie, politie en militarisme, die hun door de arbeidersklasse moet worden ontrukt."

En in hetzelfde orgaan van 1 Februari, dat was alzoo den dag na 31 Januari: „In ons land, waar handel en verkeer de hoofdzaak vormen, moeten het de transportarbeiders zijn, die de kern der arbeidersbeweging vormen. *Zij* kunnen, als zij goed ingelicht en georganiseerd zijn, het kapitalisme in Nederland treffen in zijn Achilleshiel. *Zij* kunnen Regeering en wetgeving dwingen, de eischen der arbeiders op politiek en oeconomisch gebied te vervullen, indien ze slechts zóóveel inzicht hebben, om hunne krachtige organisatie zoo noodig dienstbaar te stellen aan de *algemeene beweging*. Als zij het willen, hebben wij binnen enkele jaren *het algemeen kiesrecht*, als *zij* daarvoor koud zijn, verkrijgen wij het niet."

Ziedaar, Mijnheer de Voorzitter, de bevestiging van wat ik zoo straks beweerde. Als de heer Troelstra zegt, dat het de bourgeois-pers was, gelijk hij het noemt, die de spanning in de gemoederen heeft gewekt en daardoor aanleiding heeft gegeven tot het oproepen der lichtingen, dan vraag ik toch, of iets in den fellen toon van wat ik daareven voorgelezen heb, toen reeds geschreven was in eenig ander blad. Let wel, dit is geschreven op Zondag 1 Februari, één dag nà de staking. Wanneer nu de geachte afgevaardigde aan de Regeering toevoegt: gij wilt geweld en gij toont dat, door niet op mijn vraag te antwoorden, dan behoef ik over dat niet-antwoorden geen woord mijnerzijds meer uit te laten. Wanneer hij niet zelf gevoeld, hoe ongepast, hoe onbetamelijk het zou zijn van de Regeering, op dit oogenblik, in af-

wachting van het Voorloopig Verslag, te spreken, dan laat ik hem gaarne zijn parlementaire ideeën, maar dan zeg ik: ik heb ook de mijne. Zoo hij echter daaruit afleidt, dat wij geweld willen, dan zij geantwoord, dat, wanneer de Overheid in gemeen overleg met de Staten-Generaal zal hebben gehandeld —, ik laat nu geheel in het midden in welken zin —, en wanneer dan niet bij hem en degenen, voor wie hij het opnemen wil, het streven zal bestaan om tegen die wettiglijk tot stand gekomen maatregelen van de Overheid in openbaar verzet te komen, er van de zijde van de Regeering natuurlijk van geweld geen sprake zal kunnen zijn. Maar wanneer wettiglijk tot stand gekomen besluiten van de Overheid in Nederland met geweld door hem en de zijnen worden aangetast, dan zal de Regeering haar plicht en haar roeping kennen om dat geweld te keeren en te onderdrukken.

Handelingen, blz. 972—974.

Mijnheer de Voorzitter! Ik moet opkomen tegen de bewering van den laatsten spreker, dat ik, door zekere tactiek gedreven, eerst nu een principieel moment in het debat zou hebben gebracht. De Regeering is in de Kamer verschenen om te antwoorden op interpellaties, tot het doen waarvan de Kamer verlof had gegeven. Namens de Regeering sprekende, had ik geen andere roeping, dan de vragen, door beide interpellanten gedaan, te beantwoorden, en zoo deed ik. Al wat ik gezegd heb in tweede instantie was niets dan een antwoord op de dupliek van den geachten afgevaardigde, en waar hij eerst in zijn dupliek die momenten, waarop ik geantwoord heb, aan den man bracht, had hij niet het recht, te zeggen, dat ik eene zekere tactiek zou volgen, door op het laatst, als de Kamer vermoeid is, nieuwe momenten in het debat te brengen.

Ten tweede veroorloof ik mij de volgende opmerking. Beweerd is door den heer Troelstra, dat, als er nu algemeen stemrecht was, er niets meer te klagen zou zijn. Als Kamerlid reeds heb ik er dikwijls op gewezen, dat in Duitschland ook algemeen stemrecht bestaat, en wanneer de heeren de keuze hadden tusschen den toestand in Duitschland en hier, twijfel ik er toch geen oogenblik aan, of zij zouden den toestand van hier prefereeren.

Waar gezegd is door den geachten afgevaardigde, dat hij niet heeft gedreigd met geweld, wijs ik nog eens op zijn eigen woorden: „dat de transportarbeiders door te staken *de Regeering en de wetgeving moeten*

dwingen", en vraag ik, of *dwingen* ooit anders dan met geweld denkbaar is.

Voorts verklaar ik, dat, wanneer waar is, wat de geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat, indien het tot eene staking komt, van de zijde der arbeiders geen geweld zal worden gebezigd, ik van hem wel eens zou willen weten, hoe de Regeering alsdan geweld zou kunnen bezigen. Het spreekt vanzelf, dat, indien zijn profetie wordt vervuld, daaraan deze profetie onmiddellijk kan worden vastgeknoopt, dat de Regeering dan ook geen geweld zal gebruiken.

Waar ik ten slotte nogmaals op wijzen moet, als voor de omstandigheden, waaronder wij verkeeren, van blijvende beteekenis, is de tegenstrijdigheid in de rede van den heer Troelstra. Aan den éénen kant blijft bij ons voorhouden: doet toch alles om af te wenden de ernstige gevaren, die ons dreigen als eene algemeene staking komt. En in dezelfde redevoering heeft diezelfde spreker kunnen en durven beweren, dat hij tot het bereiken van een politiek doel zou helpen en steunen het aanwenden van diezelfde middelen, welker toepassing dan dezelfde ontzettende gevaren voor land en volk zoude ten gevolge hebben.

Handelingen, blz. 975.

STAKINGSWETTEN: Aanvulling van het Wetboek van Strafrecht — Verhooging van hoofdstuk VIII voor 1903 — Instelling eener enquête betreffende het spoorwegbedrijf.

VERGADERING VAN 4 APRIL 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Alvorens mijn geachte ambtgenoot van Justitie de bedenkingen zal beantwoorden, welke tegen de onderscheiden deelen van het eerste wetsontwerp in het midden zijn gebracht, zij het mij veroorloofd, een kort bescheid te geven voor wat aangaat de algemeene strekking. Ik laat daarbij rusten wat m. i. beter thuis behoort bij de begrootingsdiscussiën in het najaar; wat vanzelf zijn plaats zal vinden bij de behandeling der artikelen; wat in het schriftelijk antwoord, volledig en zoo afdoende als de Regeering het doen kon, behandeld is; ik laat rusten ook al datgene, wat zoowel van de rechter- als van de linkerzijde door uitnemende redenaars steekhoudend is weerlegd. En met name laat ik ook rusten alles, wat de bedoeling had om mij, op weinig parlementaire wijze, persoonlijk te treffen: wie zich zulke dingen veroorlooft, onteert niet mij, maar zich zelf.

Het bescheid zal kort zijn, omdat het der Regeering, gelijk de laatste geachte spreker terecht opmerkte, in de eerste plaats hier niet om woorden of om een parlementair steekspel, maar om de zaak zelf te doen moet zijn. En dit te meer, omdat de Regeering nòg staat in de overtuiging, dat wij zeer ernstige, gevaarlijke en dreigende toestanden doorleven, waarom zij het haar plicht acht, harerzijds te doen wat zij kan om, zoo spoedig mogelijk, niet slechts weer rust en ontspanning, maar ook die zekerheid in de rechtsorde voor het leven van ons volk te verkrijgen, waardoor aan de hinderlijke spanning in het land een einde zal kunnen komen.

Wat nu de zaak zelf betreft, begin ik met een woord van dank te brengen aan de geachte leden dezer Kamer, die gerekend worden te behooren tot de partijen aan de rechterzijde, zoo voor den steun, dien zij aan de Regeering hebben toegezegd, als voor den steun, dien zij reeds gegeven hebben door zoo menige uitstekende redevoering. Het voegt mij niet, van deze plaats daarvan onderscheidenlijk eene enkele te noemen; maar het is mij eene aangename taak, namens de Regeering te verklaren, dat zij zich verplicht gevoelt, een woord van dank uit te spreken voor de

degelijke hulp, die zij ditmaal, van wat men wel eens pleegt te noemen haar *working majority*, ontvangen heeft.

Dien dank brengt de Regeering evenzoo aan de linkerzijde, omdat ook van die zijde haar èn steun toegezegd èn steun geboden is. In de eerste plaats geldt dat den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer Mees, die verklaard heeft, — nà de aangebrachte wijzigingen en met het oog op den toegezegden algemeenen maatregel van bestuur —, zijn stem aan deze ontwerpen te zullen kunnen geven. De door hem besproken vraag, die eenige discussie heeft uitgelokt, of, gelijk de geachte afgevaardigde uit Goes het noemde, het plan voor de brug links of rechts zijn oorsprong vindt, laat de Regeering liefst over aan den geschiedschrijver. Deze zal dankbaar gebruik kunnen maken van alles, wat in den loop dezer weken van liberale zijde werd gedrukt en uitgegeven, hetzij in de groote pers, hetzij in manifesten. Daaruit zal die geschiedschrijver de verschillende elementen van oppositie tegen de Regeering en haar maatregelen kunnen verzamelen, en, die elementen van oppositie vergelijkende met de wijzigingen, door de Regeering aangebracht, zal hij tot de conclusie kunnen komen, of die twee hoegrootheden — de oppositie en de aangebrachte wijzigingen — metterdaad elkander volledig dekken. Alleen wenscht de Regeering ook zelve voor dien toekomstigen geschiedschrijver in zoover bouwstoffen te leveren, dat zij ook harerzijds gaarne beaamt het medegedeelde door den geachten afgevaardigde, den heer Kolkman, dat nl. de eerste aandrang, die op de Regeering is uitgeoefend om ten deze niet geheel bij haar oorspronkelijk plan te blijven, uitgegaan is van de rechterzijde. En tevens wensch ik er nog bij te voegen, — ook dàt zal misschien dien geschiedschrijver te stade kunnen komen —, dat, eer nog van de rechterzijde die aandrang op de Regeering was uitgeoefend, met andere woorden reeds zeer in het begin, toen de eerste denkbeelden over wat haar te doen stond overwogen werden, ook het denkbeeld, wat nu belichaamd wordt in dien algemeenen maatregel van bestuur, overwogen is geworden. Zeer natuurlijk moest echter dat denkbeeld tijdelijk op den achtergrond geraken, daar toch aanvankelijk al de aandacht der Regeering gevorderd werd voor het in gereedheid brengen van wetsontwerpen, die bij de Kamer, zoo spoedig dit mogelijk was, moesten worden ingediend. Eerst toen daaraan was voldaan, kon een aanvang worden gemaakt met het voeren van de onderhandelingen, die uit den aard der zaak in deze noodzakelijk waren. Er is door den geachten afgevaardigde uit Groningen gevraagd, welke onderhandelingen daarbij bedoeld zijn. Het antwoord ligt voor de hand. Ook de heer Drucker zal toch wel hebben

vermoed, dat hier bedoeld werden de onderhandelingen met de directiën der spoorwegmaatschappijen.

Alzoo mag, dunkt mij, veilig worden gezegd, dat de Regeering van den aanvang af zeer wel begreep, wat haar te doen stond. En wat nu de oppositie betreft, mag de Regeering niet verzwijgen, dat zij zeer scherp onderscheid maakt tusschen de oppositie van liberale zijde, in en buiten de Kamer gevoerd. In de Kamer is die oppositie metterdaad zoo heusch, zoo welwillend en zoo voorkomend geweest, dat het zich niet wel laat denken, hoe daaruit ook maar één oogenblik een gevoel van ontstemming bij de Regeering zou kunnen opgekomen zijn. Daartegenover staat, dat de liberale oppositie buiten deze Kamer niet zooveel indruk op de Regeering kon maken. Er was, gelijk men zich herinneren zal, eene adresbeweging op touw gezet. Nu maakt onze landshistorie melding van eene andere adresbeweging, die van 1878. Vrucht van deze adresbeweging was, dat er niet één, maar twee groote petitionnementen bij de Regeering werden ingediend, door 700.000 ingezetenen geteekend. Toch werd zulk eene adres-oppositie destijds zóó onbeduidend geoordeeld, dat het toenmalige Kabinet geacht heeft, zich daaraan niet het minst te mogen storen en zij zich dan ook voor geen enkele concessie liet vinden. Bij de herinnering aan die adresbeweging, bekend onder den naam van Volkspetitionnement, kon door de nu op touw gezette adresbeweging, die zoo aanzienlijk lager in het cijfer bleef, uiteraard de ongerustheid bij de Regeering over die actie niet zoo groot zijn. Bovendien moest die actie vanzelf minder onrustwekkend zijn voor de Regeering, waar juist in deze dagen eene politieke stembus heeft gesproken, waarvan een der leden reeds heeft opgemerkt, dat bij die stembus het grootere aantal kiezers niet alleen, maar het dubbele aantal getoond heeft, zich niet in opposite tegen de Regeering te stellen.

Door den heer Mees is de vraag ter sprake gebracht, of er achter die oppositie van liberale zijde al dan niet zat eene politieke bedoeling. Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de heer Mees, of welk ander lid van deze Kamer ook, hier verklaart: mijn oppositie had in het minst geen politieke bedoeling, dan gelooft de Regeering dat natuurlijk. Omgekeerd echter zal de heer Mees niet kunnen ontkennen, dat bij voorbeeld de oppositie van prof. Visser te Leiden — wiens stuk aan een der liberale bladen eindigt met het zeggen, dat hoe eerder hoe beter dit Kabinet moest worden weggejaagd — niet geheel van politieke strekking vrij te pleiten is. Harerzijds meent zij de verklaring te moeten afleggen, — daarmede kan van dit chapiter gevoegelijk worden afge-

stapt —, dat de Regeering blijft bij wat zij verklaard heeft in de Memorie van Antwoord, namelijk, dat zij — zonder een haar breed af te wijken van het eens door haar gestelde doel of van het beginsel, dat zij zich stelde — tegemoetkoming in het gemeen overleg heeft willen plegen.

Ik veroorloof mij, in verband hiermede, aan den heer Mees zelf nog eene enkele vraag. Hem ontviel, zou ik haast zeggen, de opmerking, dat, als de Regeering maar van meet af gekomen was met datgene, waarmede zij nu kwam, zij veel ergenis en bitterheid zou bespaard hebben. Ik zou dien geachten afgevaardigde wel willen vragen, of dit, als parlementair antecedent, eene gelukkige uiting was. Het komt mij toch voor, dat, indien de oppositie acht, dat de Regeering in het gemeen overleg haar concessiën doet, zij het veiligst gaat met die concessiën zwijgend te boeken, maar daar niet over te triumfeeren. Immers, wanneer men over de door de Regeering aan de oppositie gedane concessiën — gesteld ze waren dat — te luid gaat triumfeeren, maakt men het in het vervolg aan een Kabinet niet gemakkelijk, in gemeen overleg te handelen, gelijk de geachte spreker meent dat de Regeering gehandeld heeft.

Eene hoogst welwillende houding heeft ook de heer Rink tegenover de ingediende ontwerpen aangenomen. Alleen behield hij zich voor, — en dit is zijn recht —, eerst dien algemeenen maatregel van bestuur te moeten gezien hebben, alvorens op grond daarvan te kunnen concludeeren. Nu moet al dadelijk op den voorgrond gesteld worden, dat dit op het standpunt van de Regeering niet noodig is; want wij houden vol, wat immers in de Memorie verklaard is, dat het recht der Regeering om de Strafwetnovelle in te dienen, niet afhankelijk mag worden geacht van het publiceeren van dien algemeenen maatregel van bestuur. Maar nu die geachte spreker op zijn standpunt meent, dat het geven van zijn stem aan die Strafwetnovelle wel daarvan afhankelijk moet gesteld worden, is het even begrijpelijk, dat hij eerst het stuk wenscht te zien.

Alvorens daarop nader in te gaan, zij het mij veroorloofd, even te rescontreeren wat in verband daarmede is gezegd. Er werd nl. aldus geredeneerd: wanneer de Regeering eenmaal verklaart, het wenschelijk te achten, de rechtspositie van het spoorwegpersoneel beter te regelen, mag zij niet overgaan tot het indienen van wat ingediend is, tenzij daaraan vooraf is voldaan. Daartegenover wensch ik te doen opmerken, dat, naar het mij voorkomt, die geachte spreker bij dezen gedachtengang de begrippen van *wenschelijk* en *noodzakelijk* niet scherp genoeg uit elkander hield.

Wat den algemeenen maatregel van bestuur betreft, heeft de Regeering

in de Memorie van Beantwoording geen andere toezegging gedaan dan deze, dat zij hoopte, wanneer het in de Kamer tot eene beslissing zou komen over de Strafwetnovelle, den algemeenen maatregel dan in het *Staatsblad* gebracht te hebben. Op dat tijdstip kon niet anders gesproken worden; thans echter kan ik iets meer daaromtrent mededeelen. Men zal het begrijpen, dat de aanwezigheid van de Ministers in deze week hier in de Kamer gedurende den geheelen dag, aan het afwerken van den algemeenen maatregel zeker niet bevorderlijk kon zijn, terwijl de omstandigheid, dat het stuk, om geteekend te worden, uit de residentie naar het Loo gezonden en van daar weer terug moet komen, uit den aard der zaak eenige vertraging moet geven. Maar ik meen toch, niet verre te zijn van wat ik beloven kan, indien de verzekering wordt gegeven, dat het stuk Dinsdagavond, wanneer alles wel loopt, in het *Staatsblad* zal staan.

Omtrent den inhoud van den algemeenen maatregel wensch ik thans geen enkele mededeeling te doen, noch te spreken over wat daarop betrekking heeft, noch over de vraag van den geachten afgevaardigde uit Groningen, of het recht van goedkeuring van het reglement door de Regeering niet tot tijdverlies zou kunnen leiden. Ook schijnt het niet noodig, nu reeds de opmerking te rescontreeren van den geachten afgevaardigde uit Goes, hoe de zaak van het loon in dien algemeenen maatregel zal voorkomen. Het komt mij voor, dat het beter is, eenvoudig te wachten totdat de heeren, aan wie, naar ik meen, het *Staatsblad* geregeld wordt toegezonden, het stuk zelf zullen zien. Dan toch zal er gelegenheid zijn, indien dit noodig wordt geacht, vragen aan de Regeering te doen.

Met zekere teleurstelling, Mijnheer de Voorzitter, — ik mag mij dit niet ontveinzen —, heb ik het advies van den heer Drucker beluisterd. Principieel bestond tusschen dien geachten afgevaardigde en de Regeering geen verschil. Hij erkent het onbetwistbaar recht van de Overheid om strafbepalingen, gelijk hier voorgedragen worden, aan de Staten-Generaal voor te stellen; en ook staat het voor hem vast, dat dit recht formeel een onafhankelijk recht was. Maar nadat hij dit heeft toegegeven, blijft hij toch zijn bezwaren handhaven tegen het brengen van deze strafrechtnovelle in het Strafwetboek, liever alleen heil zoekend in *apaisement.* Naar zijn meening zou, indien de Regeering na 1 Februari den *stillen* weg bewandeld had en harerzijds niet gekomen was met een dergelijk voorstel en indien zelfs de geruchten daarvan hadden kunnen uitblijven, vanzelf de gewenschte toestand van kalmte, van gerustheid in den lande, teruggekeerd zijn; en voorts meende hij, dat vanzelf een toestand zoude

zijn ingetreden, waarin gevaren als ons nu dreigen zich niet zouden voordoen, indien maar de weg werd geopend voor ontwikkeling der vakvereenigingen en voor eene verdere regeling van hetgeen thans in de arbeiderswereld verkeerdelijk nog ongeregeld bleef. Ik mag echter aan den geachten afgevaardigde de verzekering geven, dat de door hem daarbij ontwikkelde gedachten ook aan de Regeering niet vreemd zijn gebleven, en dat in de ernstige weken, die wij in Februari j.l. hebben doorleefd, — toen de Regeering voor zich zelf te beslissen had, wat zij wel en wat zij niet moest doen —, de vraag of die weg van apaisement *kon* bewandeld worden en of de Regeering, dien bewandelend, zich als Regeering verantwoord mocht achten, niet slechts eene enkele maal, maar keer op keer, van alle zijden gewikt en gewogen is geworden. Maar de Regeering is, op afdoende gronden, tot de overtuiging gekomen, dat het niet anders kon, niet anders mocht.

Er is voorts door den heer Drucker een enkel détail besproken, dat ik even wil aanstippen. Naar aanleiding van het eerste artikel der Strafwetnovelle wees hij op de moeilijkheid om een grens te trekken tusschen het geoorloofde en niet-geoorloofde bij de pogingen van stakende arbeiders om anderen, die nog niet staken of in het geheel niet staken willen, daartoe tòch over te halen. Hij wees er op, dat patroons van hun zijde wel geen grove, maar toch fijne middelen aanwenden en door onderlinge coalitie de belangen der arbeiders soms benadeelen. Ik mag mij niet ontveinzen, dat die opmerking van den geachten spreker mij bevreemd heeft, omdat zij m. i. twee heterogene begrippen verwart. Dat ook arbeiders dikwijls wel degelijk op fijne wijze, volstrekt niet alleen op grove manier, hun mede-arbeiders weten te beheerschen, zal ook hem wel bekend zijn. Het verschil zit dus niet hierin, dat de patroon fijne en de arbeider grove middelen gebruikt, maar daarin, dat de Strafwet niet optreedt tegen fijne middelen, hetzij komende van de zijde van patroon of van werkman, maar dat zij gericht is tegen terrorisme, tegen een stelsel van intimidatie, dat wordt uitgeoefend.

Met leedwezen heb ik ontwaard, dat sommige leden schijnen te twijfelen aan het bestaan van zulk terrorisme. Dat hoorende, heb ik mij afgevraagd: juichen die leden misschien die intimidatie-manieren, waartegen dit artikel zich keert, toe; keuren zij die middelen, door werklieden toegepast op andere arbeiders, misschien goed; wenschen zij die wellicht aan te moedigen? Maar dat kan natuurlijk bij den heer Drucker niet in de bedoeling liggen en in dien zin heeft hij zich dan ook met geen woord uitgelaten. Doch wanneer men nagaat, op welke wijze andere leden der Kamer hebben gesproken over dat terrorisme,

daarbij lettende op hun physionomie, wanneer er over dat intimidatiestelsel werd gesproken, dan komt men voor dit dilemma te staan: van tweeën een, òf wel gij wilt wèl zulk soort van intimidatie, die de persoonlijke vrijheid aanrandt, en dan moet gij natuurlijk ook tegen die strafbepaling zijn, — òf wel, staan deze leden hooger, keuren zij ze zelf af, schamen zij er zich over, dat velen, die hen volgen, zich aan dergelijke dingen schuldig maken, hoe kunnen zij zich dan verzetten tegen pogingen van de Regeering om hen van dergelijke verkeerde hebbelijkheden af te houden?

Hoe dit zij, de Regeering heeft zich, na kennis te hebben gekregen van de wijze, waarop dit terrorisme in den laatsten tijd in ons land werd uitgeoefend, verplicht geacht, het eerste artikel van de novelle voor te dragen. Laat mij dit met een enkel woord verduidelijken. Toen ik, na de daarover gevoerde discussiën hier in deze Kamer te hebben aangehoord, op mijn Departement kwam, vond ik daar een telegram, waarbij een man, die goederen te verzenden had, mij telegrafeerde, dat het vervoer van die goederen geweigerd was, omdat het personeel ze niet dorst aan te raken *uit vrees voor verzet en mishandeling.* Den dag daarop ontving ik uit een ander deel van het land de mededeeling, dat er eene zeer ernstige staking dreigde, dat die werd aangedreven door een korps vrije socialisten, op die onderneming werkzaam, en dat deze wel de minderen in getal waren, maar dat toch het grootere aantal niet in staat was, zijn positie te handhaven. Daaromtrent werd gemeld, dat meer dan één hunner, *uit angst en vrees voor te verwachten mishandeling, nu reeds ontslag had genomen.*

Zoo straks, meen ik, is opgemerkt, dat enkele voorbeelden omtrent dergelijk terrorisme, die gisteren werden medegedeeld, waren uit eene vroegere periode en niet uit de laatste periode; de geachte afgevaardigde, de heer Kolkman, heeft zeer terecht en ter snede er aan herinnerd, dat de procureur-generaal bij het Hof te Amsterdam in de *Handelingen* gedeponeerd heeft eenige bewijzen uit officieele bronnen omtrent dergelijke handelingen uit den laatsten tijd. Ik zal er slechts twee passages uit voorlezen:

„Toen wij buiten kwamen, zag ik op den openbaren weg in de Bilderdijkstraat een 50-tal stakende loodgieters, die ons achterna liepen. Deze lieden vroegen mij, mede naar de Roijenstraat te gaan, waarmede zij bedoelden, dat ik in het Vereenigingsgebouw in die straat een stuk zoude teekenen, dat ik het werk, evenals zij, zoude nederleggen." Tot dusver volkomen correct. Maar nu volgt er dit: „Om reden ik die lieden antwoordde, dat ik zulks niet wenschte te doen,

werden zij kwaad en begonnen aan mijn kleederen te trekken om mij bij mijn patroon vandaan te halen. Mijn patroon, dit ziende, is daarop een agent van politie gaan waarschuwen... In dit oogenblik was het, dat een mij onbekend man uit die menigte, en dus ook waarschijnlijk een stakend loodgieter, die achter mij liep, met moedwil een stomp met zijn vuist in mijn rug gaf en vervolgens met zijn vuist een stomp tegen mijn kin."

(De heer TROELSTRA: Wij spreken over het maken van nieuwe strafbepalingen en wat de Minister voorleest is reeds strafbaar).

Indien de laatste spreker een oogenblik geduld had gehad, zou hij het antwoord op die tegenspraak reeds gehoord hebben. Ik laat mij intusschen niet weerhouden even verder te lezen:

„Het is geen bijzonder ernstig feit, maar het teekent den weg, die bij dergelijke overredingen in den regel gevolgd wordt: men begint met het kleine en men eindigt met het groote. Bij alle stakingen — en in het laatste half jaar zijn er vele geweest, vooral te Amsterdam — is gebleken, dat er geen middelen van dwang worden ontzien. Na het gewone geweld komen er misdrijven van allerlei aard; er zijn talrijke gevallen van mishandeling, bedreiging, openlijk geweld tegen personen en goederen, opruiing en weerspannigheid. Meermalen ziet men het gebeuren, dat, soms in het klein, als het ware eene drijfjacht wordt georganiseerd op de ongelukkige slachtoffers, die niet bereid zijn, zich te laten overreden. Een voorbeeld van zulk eene drijfjacht in het klein heb ik hier voor mij. Het betreft een getuige, een timmermansknecht, die op straat was tijdens de staking van de loodgieters. Deze verklaarde het volgende: „zag ik eene volksmenigte op die gracht en al aanstonds begreep ik, dat dit stakende lood- en zinkwerkers waren. Ik hoorde enkele van het volk zeggen: „loopen jelui nou de Nes in, dan vallen we... juist in de flank"; daarop kwam men weer op den Voorburgwal, maar ik bevond mij intusschen meer nabij den Grimburgwal. Op eenmaal hoorde ik schreeuwen „onderkruiper, onderkruiper", doch voor ik daar kwam, had ik gezien, dat de beide troepen aan den hoek der Barberstraat, waar ze bijeengekomen waren, een man tusschen zich in gekregen hadden en daar ik den naam van... gehoord had, was ik nieuwsgierig, wien men bedoelde, daar mij zoowel... als diens knechts allen bekend zijn. Ik zag dat... door verschillende personen uit die volksmenigte geslagen werd; men had zich om hem heen gedrongen en toen hij zich,

met een voorwerp zwaaiende, van zijn aanranders had weten te bevrijden, zag ik, dat hij aan zijn mond bloedde." Het is gelukkig geen zeer ernstige verwonding geweest, maar ik haal het aan als een staaltje, hoe bij die gelegenheden met tactiek, als het ware militairement, wordt opgetreden."

(De heer TROELSTRA: Strafbaar.)

Dit zijn mededeelingen van den procureur-generaal te Amsterdam, waarbij deze zelf opmerkt, — en dit is het antwoord aan hem, die mij zoo straks interrumpeerde —, dat de kleine feitelijkheden, waarmede het begint en waaruit juist de ergerlijker dingen voortkomen, niet door de politie kunnen verhinderd worden, en daarom is het noodig, dat die kleine feitelijkheden strafbaar gesteld worden, wijl dàt het middel is om de ergerlijker dingen te beletten.

Bij de Regeering is ook ingekomen een rapport van den burgemeester over de jongste gebeurtenissen in Amsterdam. Ik zal, nu er zoo driest beweerd wordt, dat er toen eigenlijk geen dingen, die noemenswaard waren, zijn voorgevallen, uit dat officieele rapport enkele mededeelingen voorlezen, opdat zij in de *Handelingen* mogen geboekstaafd worden:

„In den namiddag van den 10den werd de procuratiehouder van genoemde firma, de heer ...., door een groot aantal personen, vermoedelijk bootwerkers, bij het verlaten van zijn kantoor op de Prins Hendrikkade zoo zeer bemoeilijkt, dat hij zijn toevlucht moest nemen in eene woning in de Foeliestraat, waar hij door eene volksmenigte werd belegerd. Nadat er eenige glasruiten waren ingeworpen, werd de menigte uiteengedreven door politie te voet en te paard en kon de heer .... onder politiegeleide naar zijne woning vertrekken. Iets dergelijks had dien dag plaats op de hoogte van den Kadijk, waar een beambte van de firma Müller, die aan het politie-posthuis op de Heerenmarkt bescherming had gevraagd, in een rijtuig, van een politieagent vergezeld, komende aangereden, door een groot aantal arbeiders, die van alle kanten opdaagden, werd tegengehouden, zoodat hij eveneens in eene woning zijn toevlucht nam. De agent van politie was genoodzaakt, hem daar met getrokken sabel te verdedigen, totdat de noodige politiemacht verscheen om hem te ontzetten."

De burgemeester bericht van nog een ander geval, hetwelk ook in dit rapport voorkomt en dat door een vriend van de stakers beschreven werd, zoodat men zeker mag aannemen, dat de zaak niet

erger voorgesteld is, dan zij zich heeft toegedragen. Welnu, van dit geval werd bericht.

„Nauwelijks had hij eenige passen op straat afgelegd, of een oorverdoovend hoera! klonk uit vele monden, vermengd met uitdrukkingen zooals uitzuiger enz., en hoorde ik het eerste vers van de socialistenmarsch: „Op socialisten, sluit de rijen" aanheffen. Werkelijk de rijen werden om den heer ..... gesloten en wel op eene wijze, die mij zijne positie niet deed bénijden. Weer te geven al hetgeen hem alzoo werd toegedonderd is onmogelijk; vuisten zag ik van op een afstand opheffen en vallen, steenen zag ik vliegen en onwillekeurig vertraagde ik mijn pas. Toen onder veel tumult de Foeliestraat was bereikt, maakte mijnheer verschillende malen kennis met den muur, en toen ik, door nieuwsgierigheid gedreven, mij tusschen de stakers mengde, liep ik zoowaar ook een opstopper op, een, die ik voor geen f 10 meer weerom zou willen hebben. Werkelijk had ik een oogenblik met dit heerschap te doen, die er zoovele kreeg (die jongens hebben vereelte vuisten), maar toch dacht ik: je hebt het bepaald verdiend. Tot zijn geluk stond de deur van eene smederij in de Foeliestraat open en als eene kat liep hij er in; evenwel ging dit niet zoo gemakkelijk, want eerst maakte mijnheer nog eens kennis met de stoep, hij liep nog wat trappen en stompen op enz. enz. en eindelijk ging de deur der smederij op slot."

Mijnheer de Voorzitter, dat zijn berichten, die bij de Regeering officieel inkomen. En nu mag toch gevraagd worden, hoe zij een anderen indruk daardoor heeft kunnen ontvangen, dan dat metterdaad in zekere kringen van de werklieden een geest van ruwheid, een geest van intimidatie, een geest van ergerlijk terrorisme heerscht. Dit was vroeger hier te lande niet zoo en het moest de Regeering wel noodzaken, tegen een dergelijk kwaad ernstig op te treden.

Vraagt men nu, of de Regeering dan met het eerste artikel der Strafrechtnovelle de vakvereeniging niet ernstig aantast, dan wensch ik daarover ook mijnerzijds een enkel woord te zeggen. En dan zij er aan herinnerd, dat ik reeds bij de jongste interpellatie als mijn overtuiging uitsprak, dat het vereenigingsleven onder de werklieden moet worden bevorderd en aangemoedigd. En ik versta dit voor mij in dien ernstigen zin, dat het ook mij een ideaal zou zijn, wanneer alle werklieden van eenzelfde vak, in eenzelfde plaats gevestigd, samen in ééne organisatie vereenigd waren. Dàn eerst zou zulk eene organisatie eene wezenlijke kracht kunnen uitoefenen; dàn eerst zou zij een zegen zijn. Maar juist de mogelijkheid om in ééne vakorganisatie de werklieden van

hetzelfde bedrijf te vereenigen, wordt door de anarchistische en sociaal-democratische elementen volstrekt onmogelijk gemaakt.

Er is reeds van meer dan eene zijde, het laatst nog door den geachten afgevaardigde, den heer Nolens, op gewezen, dat zich langzamerhand in den kleinen kring van sociaal-democraten en anarchisten — want die kring is, wanneer men hem isoleeren kon van de niet daarbij behoorende aanhangsels, zeer klein — eene reeks denkbeelden omtrent het recht en omtrent de eerste beginselen en begrippen van zedelijkheid heeft gevormd, die maken, dat deze groep als eene abnormale staat buiten de geestelijke gemeenschap met het volk. Wie kennis maakt met de begrippen en denkbeelden, die hier zijn ontwikkeld over solidariteit, staking, eedbreuk, contractbreuk, enz., die gevoelt vanzelf, — dat is niet tegen te spreken —, dat hiermede eene reeks denkbeelden is ontwikkeld, die met hetgeen door de overgroote meerderheid van het Nederlandsche volk als begrippen van recht en zedelijkheid worden aanvaard, in onverzoenlijken, lijnrechten strijd zijn.

Waar nu in eene vakvereeniging de anarchisten en sociaal-democraten, de eersten wellicht nog sterker dan de tweeden, niet alleen die denkbeelden prediken, maar ook den eisch stellen, dat volgens die door en door valsche rechts- en zedelijkheidsbegrippen zal worden gehandeld, daar is het voor een ieder, niet alleen voor den belijder van den Christus, maar voor een iegelijk, die nog de nationale begrippen van recht en zedelijkheid aanhangt onmogelijk en, voor zijn conscientie, ongeoorloofd, met zulke mannen samen te werken. Die heeren staan voor een absoluut stelsel, waartegen de conscientie en het besef van het Nederlandsche volk zóó over staan, dat men een van tweeën moet doen: òf anarchist en sociaal-democraat worden, òf in en buiten die vereenigingen zich vierkant tegenover hen stellen. De arbeiders, die uit dien hoofde gevoelden, dat zij zich in dien kring niet mochten laten inlijven, zijn natuurlijk in eerste instantie geweest *de meest bewuste.* Want wel is het hier voorgesteld, alsof eigenlijk alleen de sociaal-democratische arbeiders goede arbeiders zouden zijn, — het absolute stelsel dier heeren voedt hoogheidswaanzin en doet hen zich inbeelden, dat hun mannen zijn de degelijkste, de beste, de uitnemendste en de krachtigste, en diezelfde hoogheidswaanzin doet hen de andere arbeiders beschouwen met diepe minachting; hoogstens vonden enkele mannen van Patrimonium genade in hun oogen, doch dit waren dan juist enkele witte raven, die wellicht niet eens in Patrimonium thuis behoorden —, maar niet iedereen zal die meening deelen.

Wanneer de zaken zóó staan en die groepen tevens gebruik maken

van intimidatie en terrorisme om anderen te dwingen, dan ligt het toch geheel in den aard der zaak, dat de samenwerking en samenbinding in de vakvereenigingen verbroken wordt en dat het de sociaal-democraten en anarchisten zijn, die de vakorganisatiën in hare ontwikkeling tegenhouden. En wanneer de Regeering van haar zijde dit systeem van terrorisme en intimidatie terugdringt, wat doet zij dan anders dan juist daardoor de mogelijkheid bevorderen van wat reeds door dr. Nolens is aangegeven, namelijk, dat die heeren eindelijk eens tot het besef van hun plicht er toe gebracht worden, wel vrij voor hun denkbeelden uit te komen en vrij voor hun belangen te strijden, maar niet anders dan met de ethische en intellectueele middelen van overreding en overtuiging? Want, wat zal men, nu de Regeering tegen het terrorisme en de intimidatie optreedt, anders krijgen dan dat de federatieve samenwerking van die verschillende groepen van arbeiders in het land bevorderd wordt en dat daardoor aan de vakvereeniging een nieuw, gezond leven wordt gegeven? Men is nu juist bezig, het wezen en het leven der vakvereeniging te bestrijden en uit elkaar te scheuren. Van alle kanten uit het land heeft de Regeering dan ook van eene menigte van arbeiders het dringend verzoek ontvangen: handhaaf toch uw Strafwetnovelle, help ons, om ons te verlossen van het ondragelijke terrorisme, dat over ons wordt uitgeoefend, en om het vereenigingsleven onder de arbeiders weer in betere banen te brengen.

Op de averechtsche begrippen, welke door het stelsel van socialisme en anarchisme worden bevorderd, zal ik nu niet verder ingaan, maar wel nog meer opzettelijk aantoonen, waarom de Regeering verplicht was, ook met dat tweede artikel van de Strafwetnovelle te komen, met het oog op de ambtenaren en de spoorwegstaking. Die spoorwegstaking is door de Regeering gequalificeerd als *misdrijf*; en het heeft mij genoegen gedaan, dat ook de geachte afgevaardigde uit Leiden de eerste is geweest, die niet geschroomd heeft, ook links dat begrip van *misdadig* uit te spreken. Het is door andere heeren verkeerd en niet te prijzen genoemd, maar het begrip van *misdadig* diende den doorslag te geven, en als de Regeering niet diep overtuigd was, dat men hier voor een *misdrijf* stond, zou zij er niet aan gedacht hebben, dit als *misdrijf* in de Strafwet te brengen.

Vraagt men de Regeering, of dit ten doel heeft, de stakers van 30 en 31 Januari te beschouwen als welbewust bedoelende, een misdrijf te plegen, dan zij geantwoord: men weet beter, want in de verklaring van 25 Februari heeft de Regeering duidelijk uitgesproken, dat zij het als

„eene *onbezonnen* daad" beschouwde, waartoe verschillende motieven hadden medegewerkt, maar waarvan men de strekking en de portée op dat oogenblik niet had doorzien. Uit de omstandigheid, dat men het misdadige en crimineele karakter van eene daad, die in onbezonnenheid wordt verricht, niet doorziet, volgt evenwel niet, dat zij daarom objectief niet misdrijf blijven zou. Het eerste zou in aanmerking komen, — en dit ook in antwoord aan den geachten afgevaardigde, den heer Drucker, die vroeg, of wij geen verschoonende omstandigheden konden pleiten —, indien er sprake was geweest van retroacte bedoeling om het artikel ook toe te passen ten opzichte van de gepleegde daad. Maar daarvan is geen sprake geweest. Alleen en uitsluitend om voor de toekomst te zorgen, moest niet alleen voor de Regeering, maar ook voor het Nederlandsche volk en het spoorwegpersoneel zelf die staking als een misdrijf vaststaan. En ik vraag met allen ernst: is die qualificatie van misdrijf te sterk?

De spoorwegstaking verraste de mannen, die er toe medegewerkt hadden, in het effect zelf. Zij hadden lang gedreven op de gedachte aan eene spoorwegstaking en hadden plannen voorbereid, die, gelijk wij van achteren gemerkt hebben, op een later meer gelegen tijdstip moesten worden uitgevoerd, maar, hoe zij zich de zaak ook hadden ingedacht, dat zulk eene staking zoo'n enorm, zoo'n kolossaal effect zou teweegbrengen, dàt hadden zij zich zelf niet voorgesteld. Wanneer nu, nadat dit effect uit was gekomen, de leiders van de vakvereenigingen, zoowel als de sociaal-democraten, daarvoor waren teruggeschrokken, teruggebeefd, en zelf hadden ingezien, dat zoo iets misdadig is, dan zou uit den aard der zaak geen verdere actie, van welke zijde ook, noodig zijn geweest. Maar in plaats daarvan zag men precies het tegendeel. Het machtsbesef werd uitgedrukt in zulke termen, dat men met andere woorden zei, dat de president van „onze federatie" het in zijn macht had, met een stukje papier het geheele leven in de maatschappij te laten stilstaan. Het staat met dezelfde woorden in het orgaan van de Spoorwegvereeniging: „Evenals men eene locomotief en een geheelen trein met een enkelen druk op een kruk laat stil staan, zoo is er maar een enkel strookje papier noodig om den geheelen boel stil te zetten." Het onmiddellijk gevolg was, dat men in dat machtsmiddel tevens een middel zag om al datgene te bereiken, wat men voortaan zou willen. Er was geen sprake van terugdeinzen voor het gebruik van het middel. Het werd als zóó kostelijk, als zóó heerlijk aangeprezen, dat men voelde, dat de eigenlijke macht zat in het kantoor van de heeren Petter en Oudegeest en niet meer in

's Gravenhage, zoo min in het Paleis als op de bureau's. Dáárom is de spoorwegstaking, zooals zij is uitgebroken, metterdaad een misdrijf; vooral overmits deze staking een zoo klein doel had. Dat doel was, het personeel van het Blauwhoedenveem te sterken in den strijd tegen de bestuurders van dat veem. Om dat kleine doel — het onzinnige ervan zal men toch toegeven — te bereiken, vond men het niet te veel, het geheele verkeer van het maatschappelijk leven, handel en nijverheid eenvoudig stil te doen staan. In die dagen heeft men niet gezegd: nooit meer zoo iets voor zoo'n klein doel. Integendeel, men heeft veeleer dat kleine doel als iets groots aangegeven, en het middel is op zich zelf goedgekeurd en geloofd. Nu reeds, na zoo weinige dagen, neemt men waar, hoe in een transito-land als het onze handel en nijverheid zoodanige schade hebben geleden, dat, wanneer men zoo doorgaat, de dag zal komen, dat de verarmde bevolking van Amsterdam zal vloeken de mannen, die zulk een boozen raad hebben gegeven. Maar ook hiertegen ziet men niet op.

Door den heer Van der Zwaag is gevraagd, of met ijs de toestand ook niet zoo is. Hij heeft daarbij echter één ding vergeten. In den winter vriest het hard en ligt alles, niet alleen hier, maar ook in het buitenland, in Antwerpen en andere havens, dicht. Wanneer men echter hier staakt, loopt in België en Duitschland alles door, en wijl dan de goederen, die anders over ons land zouden gaan, hier niet kunnen komen, zal gevolg van dat alles zijn, dat de zaken worden verlegd. En zijn zij eenmaal verlegd, dan — dit begrijpt toch ieder wel — *blijven* zij weg.

Intusschen, niet alleen het verkeer en de maatschappij, — reeds op zich zelf van zoo ontzaglijke beteekenis voor ons volk —, maar ook de hoogheid van den Staat wordt aangerand, indien er een man te Amsterdam zit, voorzitter eener federatie, waaraan alle anderen zich blindelings onderwerpen, die het in zijn macht heeft, met een klein briefje den loop en het verkeer der treinen te laten stilstaan. Dan wordt de overheid buiten de mogelijkheid gesteld, haar internationale verplichtingen na te komen; dan wordt — wanneer onze Koningin, gelijk nu, op het Loo is — afgesneden de mogelijkheid van gemeenschap tusschen Haar en Haar Ministers; dan kan, indien eene oproeping moet plaats hebben van lichtingen, het opkomen der lichtingen in handen gesteld worden van zulk een man; en dan kan zelfs, als, wat God verhoede, een oorlog uitbreekt, en van uit Den Haag het bevel wordt gegeven tot mobilisatie, die tegenman in Amsterdam zeggen: de Koningin geeft wel bevel daartoe, maar ik geef contra-order en gij behoeft niet

op te komen. Want natuurlijk, bij eene mobilisatie, die op zeer korten termijn werkt, kan men bij gemis van treinen onmogelijk te zijner tijd de troepen aan de grenzen hebben; en zóó zouden wij in tijden van gevaar het slachtoffer zijn van dergelijk misdrijf.

Reeds daarom, en om den aanslag op het maatschappelijk leven, op den actueelen toestand van ons land en op het hooghouden van den Staat, kon de Regeering niet aarzelen, het gebeurde als misdrijf te qualificeeren. Maar daarbij blijft het kwaad niet. Dit machtsmiddel is in handen geraakt van mannen, wier toeleg het is, het gezag omver te werpen en een ander gezag, dat van de arbeiders, daarvoor in de plaats te stellen. Een opgeworpen gezag, staande onder den invloed van mannen, die spreken als de heer Van der Zwaag zoo straks zich nog uitliet: „wanneer de arbeiders maar goed solidair verbonden zijn, lachen zij om alle wetten". Dat is eene opzegging, door dien geachten spreker gesteund en gevoed, van gehoorzaamheid aan 's lands wetten, oproer. En ook daarbij blijft het zelfs niet, want de macht concentreert zich in een geheim comité, dat zich poneert tegenover de Regeering. Terwijl wij hier vergaderen in het openbaar, met de Staten-Generaal, onder de waarborgen van wet en recht, formeert zich daartegenover een ander comité, bestaande uit geheel onverantwoordelijke personen, die de belofte van absolute, blinde gehoorzaamheid ontvangen van allen, die hun weg op willen.

In wat voor eene positie komt men dan? In deze positie, mijne heeren, dat ons gezegd wordt: de Overheid mag in niets dwingen, maar ons comité mag in alles dwingen en zijn eischen moeten zelfs door de Regeering worden ingewilligd. Als de arbeiders solidair genoeg zijn, lachen zij om alle wetten en zeggen zij de gehoorzaamheid op. Als ware slaven onderwerpen zij zich daarom blindelings aan de geheime orders en instructiën van hun comité, dat buiten alle verantwoordelijkheid tegenover het groote publiek staat.

Onder die omstandigheden sprak het vanzelf, dat de Regeering niet anders kon doen, dan wat misdrijf is, ook misdrijf noemen. En als wij eenmaal een misdrijf ontdekt hebben en tot de ervaring zijn gekomen, dat dit misdrijf niet alleen mogelijk is voor de toepassing, maar dat het ook aanbevolen, geloofd en gepredikt wordt, dan vraag ik, welke Regeering het dan zou aandurven, dit buiten de Strafwet te laten.

Dit zijn de gevaren van den toestand, waarin wij, niet alleen door het gebeurde van 31 Januari, geraakt zijn. Niet alleen daardoor, want die toestand duurt nog altoos voort. Men vergist zich volkomen, als men waant, dat het gevaar is geweken. Dat gevaar bestaat nòg. Juist even-

zoo, ja, meer nog dan op 31 Januari. De weerstandskassen zijn intusschen versterkt en de organisatie is volmaakt. Ons staan dan ook, als Regeering, de bewijzen ten dienste, dat het kwaad, toen uitgebroken, nu weer beraamd en tot in kleine détails toe geregeld is. En de mededeelingen, nog eergisteren ontvangen van diegenen, die de Regeering hebben in te lichten, geven ons het volledig bewijs, dat er geen oogenblik aan gedacht kan worden, dat het gevaar is geweken. Wat op dit oogenblik in Amsterdam weer gebeurt, — men ziet het duidelijk op alle manieren —, dat is, zooals het zoo straks werd uitgedrukt, de vakvereeniging en de vakorganisatie niet gebruiken voor opleiding in het vak, niet voor steun en steviging van den arbeider, maar haar misbruiken als middel tot staking, om woeling en onrust in de gemoederen te brengen, onverschillig of daardoor eene stad als Amsterdam commercieel voor goed geknakt wordt.

De Regeering gevoelt zich daarom gedrongen, aan de leden der Kamer nogmaals met nadruk den ernst van den toestand, waarin wij verkeeren, op het hart te binden. De Regeering mag niet voor de Staten-Generaal verzwijgen wat in deze haar overtuiging is, omdat ook de Staten-Generaal in deze verantwoordelijkheid dragen. Op 25 Februari heeft de Regeering — wat eene Regeering niet dan zelden doet — met uitdrukkelijke bewoordingen den steun van alle groepen en partijen in de Kamer ingeroepen, om haar bij te staan, ten einde het kwaad te bezweren. Wij danken de Staten-Generaal voor den steun, ons aanvankelijk geleend. Wij spreken het hier nogmaals uit: laat in zoo ernstige oogenblikken èn Regeering èn Staten-Generaal niet alleen van hoogen plicht en heilige roeping doordrongen zijn, maar laat ten opzichte van deze wetsontwerpen die plicht van Regeering en Staten-Generaal beide ook volledig, zonder aarzeling en doeltreffend, worden vervuld.

Handelingen, blz. 1088—1092.

Interpellatie-Heemskerk betreffende de gemeene heiden en weiden in Gooiland.

VERGADERING VAN 16 JUNI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Door den geachten interpellant is gevraagd: heeft de Regeering een onderzoek ingesteld naar de redenen, waarom de burgemeester van Blaricum tegen den 1sten Mei jl. de hulp der militaire macht had gerequireerd? Ik zou die vraag zeer kort kunnen beantwoorden door te zeggen: ja, want meer wordt niet gevraagd, maar ik onderstel, dat de geachte interpellant wel niet alleen bedoeld zal hebben of een onderzoek is ingesteld, maar ook welke resultaten dat onderzoek heeft opgeleverd.

Zoodra ik van hetgeen in Blaricum geschied was kennis kreeg, — wel te verstaan door de dagbladen, want van den burgemeester als zoodanig ontving ik er niet aanstonds mededeeling van —, heb ik onverwijld telegraphisch den Commissaris der Koningin in Noord-Holland uitgenoodigd, zich in persoon naar Blaricum te begeven en *in loco* een onderzoek in te stellen. De naar aanleiding van dit onderzoek bij mijn Departement ingekomen rapporten hebben mij — ik kan het niet ontveizen — toen niet bevredigd. Opdat de zaak niet in een verkeerd spoor geleid zou worden, heb ik daarom aanstonds aan den Commissaris der Koningin geschreven, dat art. 184 der Gemeentewet mijns inziens niet dekte de wijze, waarop hier opgetreden en gehandeld was. Daargelaten, of al dan niet krijgsvolk behoorde gerequireerd te zijn, gaf ik de mogelijkheid toe, dat de burgemeester bij zijn persoonlijk optreden met den veldwachter kon vreezen voor persoonlijk molest, en ik erkende, dat hij met het oog daarop zich door eene patrouille had kunnen vergezellen. Maar zoo opgevat zou van een handelend optreden der militaire macht geen sprake behoeven te zijn geweest, daar van molest, personen aangedaan, ganschelijk niet was gehoord. Ik drong daarom aan op een nader onderzoek. Dit nadere onderzoek is toen nogmaals door den Commissaris ingesteld en ik moet zeggen, dat het rapport, dientengevolge van den burgemeester ontvangen, mij niet kon afbrengen van mijn oorsponkelijken indruk, dat hier gehandeld was met overschrijding van de bevoegdheid, die aan de Gemeentewet heette te zijn ontleend.

Om er toen geen gras over te laten groeien, heb ik aan den Commissaris dit telegram gezonden: „Ik verzoek u, aan den burgemeester van

Blaricum te melden, dat ik nu reeds mijn afkeuring wensch uit te spreken over de door hem genomen maatregelen, die strekten om het gewelddadig brengen van ongebrand vee op de meent te beletten. Maatregelen, waarvan men vooruit weet, dat zij het neerschieten van geweldplegers ten gevolge kunnen hebben, zoo deze zich niet aan het gegeven bevel storen, kunnen, wanneer en zoolang niet-verhindering der geweldpleging geen ander gevolg zou hebben, dan het brengen van vee in eene weide, onder mijn verantwoordelijkheid nimmer door een beroep op art. 184 en volgende der Gemeentewet zijn gedekt. In afwachting van den afloop der justitieele instructie, zoo die mocht worden ingesteld, bepaal ik mij voorshands tot deze afkeuring."

Wat mij uit het rapport omtrent de feiten was gebleken, is het volgende. De burgemeester van Blaricum was op 29 April door de meentmeesters aangezocht, politie-assistentie te verleenen, ten einde de orde te bewaren bij den ingang van de meent. De meentmeesters verzochten dit, omdat hun ter oore was gekomen, dat tal van erfgooiers eene poging zouden wagen, vóór den daartoe bestemden dag niet behoorlijk gebrand vee in de meent in te brengen. De burgemeester was daardoor in eene onrustige stemming gekomen. Hij schreef in het rapport, dat hij er op dit oogenblik niet aan denken kon, zijn toevlucht te nemen tot de rijksveldwacht, wijl hij dan wel 35 rijksveldwachters zou noodig hebben, terwijl hij, zooals de zaken toen stonden, vooruit wist, dat hij ze niet kon krijgen; en dat hij daarom op grond van art. 184 van de Gemeentewet krijgsvolk requireerde, naardien hij meende, dat er metterdaad gevaar kon ontstaan voor storing van de openbare orde, indien de andere partij ook opkwam en zich tegen De Vos c.s. verzette.

Ik geef volkomen toe, dat art. 184 bevoegdheid geeft, krijgsvolk te requireeren, niet alleen wanneer de openbare orde reeds verstoord is, maar ook wanneer op ernstige wijze stoornis van de openbare orde dreigt. De vrees daarvoor hing samen met het gebeurde op 13 April. Het lag in den aard der zaak, dat aanwezigheid in deze gemeente van eene kolonie, die sinds lang aanleiding had gegeven tot het kweeken van verbitterde stemming, door het gebeurde op 13 April eene nog veel ernstiger beteekenis had gekregen. Ook nadat de gewelddadigheden van 13 April tijdelijk onderdrukt waren, bleef dan ook de stemming jegens die kolonie in de gemeente ongunstig; zelfs tegenover de kunstschilders, die daar in nog al groot getal aanwezig zijn, dreigde men soms tot gewelddadigheden te zullen overgaan. Daarom kan ik toegeven, dat de burgemeester van Blaricum, wetende, dat er eene zoo sterk ge-

prikkelde stemming in de gemeente bestond, vreesde, dat eene bijkomende ongeregeldheid van anderen aard, hoe klein van afmetingen ook, licht weder de vonk in het kruit had kunnen werpen en opnieuw tot eene uitbarsting van ongeregeldheden en alzoo tot verstoring der orde had kunnen leiden. Ik betwist dan ook in het minst niet, dat de burgemeester van Blaricum, de zaak aldus beziende, volkomen gedekt was door art. 184, in zoover hij bij het kleine detachement, hetwelk was overgebleven, nieuwe hulp requireerde. Vijftig nieuwe manschappen requireerde hij uit Naarden en die zijn in den loop van den nacht dan ook te Blaricum gekomen.

Intusschen was reeds vroeg in den avond van dien dag door den veldwachter gemeld, dat Harmen Vos zich reeds toen naar het hek van de meent had begeven, blijkbaar met het doel om den toestand te verkennen. De gemeenteveldwachter meende daaruit te mogen afleiden, dat de inval reeds over een uur zou kunnen plaats hebben. Daarop heeft de burgemeester bij den ingang der meent geplaatst 2 soldaten, die het volgend consigne ontvingen: vóór vijf uren 's morgens niemand met of zonder vee op de meent toetelaten; van af dat oogenblik alleen diegenen toetelaten, die daarheen vee brachten, gemerkt met het teeken, dat door de meentmeesters was voorgeschreven; bij verzet tegen dien order eerst te trachten met de bajonet de aldus handelende personen daarvan af te houden; hielp dit niet, dan driemaal te sommeeren; mocht ook dit geen resultaat opleveren, dan in de lucht te schieten; en hielp ook dit niet, dan een schot op den eerste, die zich verzette, maar laag, op de beenen.

De burgemeesier schijnt toen, naar zijn rapport, het optreden van de erfgooiers niet voor den morgen te hebben verwacht en er niet op gerekend te hebben, dat men reeds 's nachts te twee uren zou komen. Daardoor waren hij en zijn veldwachter er niet, toen De Vos c. s. opdaagden, en vonden deze er slechts de twee soldaten op schildwacht. Harmen Vos kwam toen, met tien anderen, met één paard en twee stuks vee. Door het hek konden zij niet, omdat het hek met ketting en slot was vastgemaakt. Daarop hebben zij met een plaggensteker van den Koedijk een klein gedeelte, ter hoogte van 50 c. M., afgegraven, om zoo de dieren door te laten. Toen zij nu door die halve opening het paard en misschien ook het andere vee wilden drijven, hebben de soldaten strikt volgens het consigne gehandeld, gewaarschuwd, met de bajonet gedreigd, en in de lucht geschoten. Maar dit alles had geen effect. Men heeft namelijk van de zijde dier elf personen niet gedacht, dat de soldaten verder zouden gaan; zij konden zich blijkbaar niet

voorstellen, dat er ooit in zulk een geval op personen zou geschoten worden. Daarbij kwam nog, dat met zoogenaamde wachtpatronen in de lucht geschoten werd, die zachter geluid geven dan de scherpe patronen; en hierdoor verkeerden De Vos c. s. in den waan, dat slechts met los kruit geschoten werd. Toen heeft eindelijk een der schildwachten op den man geschoten, en wel volgens het consigne, op de beenen. Maar de getroffene stond in de coupure van 50 c.M. die in den Koedijk was gemaakt, zoodat hij, in de nog niet opgeklaarde duisternis, op den soldaat den indruk maakte van een klein persoon, die op den dijk stond. De soldaat meende dus, dat hij schoot op de beenen, maar hij trof hem in het lijf. En zoo kwam de ongelukkige Smidt te vallen.

Aldus de korte mededeeling der feiten. Wanneer men mij vraagt, of de burgemeester bevoegd was, alzoo te handelen, zij drieërlei geantwoord. Ten eerste: tot het requireeren van troepen was hij onder de gegeven omstandigheden alleszins bevoegd. Ten tweede: ware hij er zelf heen gegaan en had zich daarbij doen vergezellen door eene patrouille om zich tegen geweld te dekken, dan zou ik, daar hij slechts over één gemeente-veldwachter beschikte, daartegen niets hebben in te brengen. Of ook, wanneer hij vreesde, dat van de andere erfgooiers oppositie zou komen tegen Harmen de Vos c. s., en er alzoo een gevecht kon ontstaan, dan ware het alleszins te verdedigen geweest, zoo hij troepen bij de hand had gehouden, ten einde, indien verstoring der openbare orde plaats greep, haar te herstellen. Maar wat ik — en dit ten derde — niet anders kan en mag dan afkeuren is, dat voor deze zaak en ter verleening van deze politie-assistentie gebruik is gemaakt van militaire macht. Immers, zoodra die militaire macht optreedt, geen bevoegdheid als politie bezit en dus geen proces-verbaal kan opkomen, mag het consigne als laatste middel gebruik doen maken van de wapenen, en dit brengt altoos het gevaar met zich, dat het ten slotte gaat om een menschenleven. Dit nu moest in dit geval tot elken prijs gemeden worden. Immers, indien de burgemeester, door de meentmeesters om assistentie gevraagd, niets gedaan had dan daar zijn veldwachter plaatsen, en, indien overtreding plaats vond, daarvan proces-verbaal laten opmaken, dan had hij volkomen genoeg gedaan, en had er verder niets behoeven te geschieden.

Ik leg daarop te meer nadruk, omdat de burgemeester van Blaricum bij deze gebeurtenis zich in eene dubbel delicate positie bevond. Hij had niet uit het oog mogen verliezen, dat hij als burgemeester van Blaricum zelf lid was van de Vergadering van Stad en Lande. Hierop

is zooeven ook door den geachten interpellant gewezen, al deed hij het min juist voorkomen, alsof hij krachtens zijn ambt daarin zitting had, zoo zelfs, dat uit de Gemeentewet moest blijken, of hij daartoe bevoegd was. Zoo mag de zaak niet worden voorgesteld. Er zijn allerlei opdrachten, die aan een persoon wel *qualitate qua* kunnen worden opgedragen, maar louter attributief, zonder dat zij met zijn ambtelijke bevoegdheid ook maar iets uitstaande hebben. Stel, — om een voorbeeld van recente herinnering te nemen —, dat de instelling, door den heer Carnegie bedoeld, tot stand kwam; dat daarvan eene stichting gemaakt werd, en dat in den stichtingsbrief bepaald werd, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken in Nederland een van de trustee's zou zijn, dan zou dat in geen enkel opzicht, krachtens de wet, voortvloeien uit zijn ambt, maar geheel attributief bij zijn ambt bij komen. En zoo staat het hier met den burgemeester. Maar al kan ik deswege niet toegeven, dat hij ambtelijk zitting in de Vergadering van Stad en Lande heeft, toch vind ook ik het uiterst delicaat, dat iemand, die zelf heeft medegewerkt om op privaatrechtelijk terrein zulk een schaarbrief vast te stellen, als burgemeester optreedt om de bepalingen van zulk een schaarbrief tegenover opposanten te handhaven. En stellig moest hij juist deswege de uiterste voorzichtigheid hebben in acht genomen. Het gold hier in geen enkel opzicht de handhaving van een publiek recht; het was een privaatrechtelijk geding en, gelijk straks door den geachten interpellant terecht is opgemerkt, voorzag de schaarbrief zelf in de wijze, waarop gehandeld moest worden, indien onverhoopt iemand, in strijd met de regeling van den schaarbrief, zonder daartoe huns inziens gerechtigd te zijn, vee op de meent bracht. Ik meen zelfs, dat het goed is, hier voor te lezen wat in den schaarbrief op het straks voorgelezene volgt, nl. dit, dat er bijgevoegd is: „Onverminderd zijn verplichting tot vergoeding van schade en kosten, zal door den eigenaar verbeurd worden eene boete van veertig gulden voor elk zoodanig stuk vee". Had dus de burgemeester er zich toe bepaald, proces-verbaal te doen opmaken, bijaldien Harmen de Vos met dat paard en die twee beesten op de weide was gekomen, dan had de Vergadering van Stad en Lande hem eene boete van f 120 kunnen opleggen, en daarover had men dan kunnen procedeeren. Het maakt toch al den indruk, dat het dezen opposanten volstrekt niet te doen was om hun vee op de weide te hebben, maar veel meer om eindelijk dan toch de reeds zoolang hangende zaak in rechten te doen uitmaken. Anders toch waren zij met al hun vee gekomen en niet met drie stuks daarvan. En stel al, het ware noodzakelijk geweest, het brengen van vee op de meent

met geweld te beletten, dan zou men toch altijd beter hebben gedaan, bij consigne last te geven tot het vuren op dat paard of op die twee beesten, — die op zich zelf een uitstekend objectief hadden geboden —, dan te laten schieten op menschen. Niemand toch kan beweren, dat hier eene zoodanige samenschakeling van omstandigheden bestond, dat men kon zeggen, dat, wanneer men op dat oogenblik er niet een menschenleven aan waagde, de publieke orde gevaar liep. Er waren niet meer dan elf personen, en gevaar voor eene botsing, door het opkomen van erfgooiers van de andere posten, bestond op dat oogenblik in geen enkel opzicht. Die overtuiging stond van meet af aan bij mij vast, en ik heb daarvan, zooals uit het zoo straks voorgelezen telegram blijkt, onmiddellijk kennis gegeven.

De geachte interpellant heeft aan zijn tweede vraag nog eene derde toegevoegd, deze namelijk: Ligt het in de bedoeling der Regeering, er voor te waken, dat eene juiste toepassing van art. 184 der Gemeentewet ook in de Gooische gemeenten gewaarborgd blijft? Ik zou, zooals ik de zaak bezie, zeggen: de juiste toepassing was op dit oogenblik niet gewaarborgd en dus is de quaestie minder, of zij gewaarborgd zal blijven, dan wel of zij voor de toekomst gewaarborgd zal worden. De geachte interpellant weet nu reeds, dat ik mijnerzijds terstond heb gedaan wat ik op dat oogenblik kon doen, om dien waarborg te geven, namelijk aan den burgemeester mijn afkeuring over de zaak doen mededeelen. Of ik het hierbij zal laten blijven, dan wel verder gaan, kan ik op dit oogenblik nog niet beslissen. Ware schorsing als straf in de toepassing van ons gemeentelijk recht meer usance geweest, dan zou ik zonder twijfel op dat oogenblik schorsing hebben voorgedragen. Maar daar schorsing als straf steeds als een van de zeer dubieuse middelen van redres geldt, meende ik daartoe niet te moeten overgaan. Wanneer de geachte interpellant vraagt, of ik ten bate van de Gooische gemeenten voor het vervolg nog iets doen kan om te voorkomen wat m. i. is eene overschrijding van bevoegdheid, dan wil ik wel zeggen, dat ik het denkbeeld in overweging heb genomen, aan de burgemeesters van Naarden, Bussum, Huizen en Laren eene circulaire te richten, waarin ik hun mededeel, welke mijn meening over den loop van deze zaak is geweest en waarin ik dan tevens zou kunnen aangeven, hoe mijns inziens zal te handelen zijn, wanneer onverhoopt het geschil tusschen erfgooiers en de Vergadering van Stad en Lande tot nieuwe feitelijkheden leiden mocht. Wat ik verder nog als Minister zou kunnen doen om in een zeker aantal bepaalde gemeenten, ten opzichte van eene bepaalde quaestie, eene zuivere handhaving van art. 184 der Gemeentewet te verzekeren, zie ik voorshands niet in.

Hiermede meen ik, Mijnheer de Voorzitter, de twee laatste vragen beantwoord te hebben. Ik mocht daarbij den burgemeester van Blaricum niet sparen, omdat, naar het mij voorkomt, waar feiten plaats grepen die een menschenleven hebben gekost, geen hierarchische neiging, om een en ander te dekken, ook maar in eenig opzicht het recht krenken mocht. Maar na aldus geantwoord te hebben, meen ik toch, er van deze plaats te moeten bijvoegen, dat er in de omstandigheden, waarin Blaricum op dat oogenblik verkeerde, wel veel was, dat als verzachtende omstandigheid ten opzichte van den burgemeester pleit. Men was daar in die gemeente onrustig. De burgemeester had moeilijke dagen doorleefd; hij stond voor eene onzekere toekomst, waarvan hij niet recht wist, waar het heenging, en de tijd om te beslissen was kort. Dat een burgemeester van een klein dorp in zulke omstandigheden, en in zulk een oogenblik, zich vergist in de juiste opvatting van de bevoegdheid, die een wetsartikel hem toekent, vind ik wel diep te betreuren, maar is toch ook van de andere zijde niet geheel onbegrijpelijk. Die verzachtende omstandigheid meen ik dus ter verdediging in aanmerking te moeten brengen. Maar dit neemt niet weg, dat ik het eveneens van deze plaats wensch uit te spreken, dat de Regeering het ten hoogste betreurt, dat, door eene niet juiste opvatting van zijn bevoegdheid door een ambtenaar, een menschenleven vernietigd is geworden. Ware gehandeld geworden op eenvoudige en natuurlijke wijze, die jonge man zou nog in het leven zijn en de familie Smidt zou niet den rouw dragen, waaronder zij op dit oogenblik gebukt gaat.

Handelingen, blz. 1234—1236.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zou niet gaarne, door het zwijgen te doen tot het gesprokene door den laatsten spreker over de handeling van den waarnemenden burgemeester van Naarden, den schijn willen doen ontstaan, alsof ik zonder meer die handeling zou goedkeuren. Heb ik als burgemeester eenmaal militairen gerequireerd, en hun het keeren als consigne gegeven, dan helpt het niet, of ik al tot hen zeg, dat zij niet mogen schieten. Immers, militairen, die stuiten op verzet, moeten handelen, en zoo zij dan niet schieten mogen, dan nemen ze de bajonet, en een steek met de bajonet kan even doodelijk zijn als een schot. Het komt mij daarom voor, dat ook de waarnemende burgemeester van Naarden wel militairen had mogen medenemen, om, greep er geweld tegen personen plaats en werd de orde verstoord, alsdan van de wapenen gebruik te maken, maar die militairen hadden in geen geval mogen ge-

bruikt worden om ongebrand vee van de Meent te weren. En ik zeg dit ten opzichte van Naarden te eer, omdat de politiemacht, waarover de waarnemende burgemeester in die gemeente beschikken kon, aanmerkelijk grooter was dan die, welke ten dienste stond aan het hoofd der gemeente Blaricum. Ook heb ik niet goed begrepen, waarom door den laatsten spreker een aanval gericht werd op de Regeering, alsof deze te zacht zou zijn opgetreden tegenover den burgemeester van Blaricum. Ik heb zooeven gezegd, dat ik onmiddellijk door den Commissaris der Koningin mijn besliste afkeuring heb doen te kennen geven. Ik heb de redenen genoemd, waarom ik meende, dat tot schorsing alsnog niet wel kon worden overgegaan. En in de derde plaats heb ik er bijgevoegd, dat ik in deze mijn laatste woord nog niet heb gesproken, en heb ik gezegd, waarom ik nog niet verder had gehandeld. In het straks door mij voorgelezen telegram wordt toch uitdrukkelijk gezegd, dat de nu genomen maatregel een voorloopige is, en dat ik voorts wensch af te wachten, welke de uitkomst zal zijn van een justitieel onderzoek, dat casu quo mocht worden ingesteld.

Handelingen, blz. 1237.

Interpellatie-de Vries betreffende het Koninklijk Besluit van 10 Maart 1903, speciaal betreffende art. 15 inzake steenfabrieken.

VERGADERING VAN 16 JUNI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! In de eerste plaats wordt door den geachten interpellant aan de Regeering gevraagd, of het op mijn last ingesteld onderzoek de door de afdeelingen Moordrecht en Gouderak van het Alg. Nederl. Werklieden-Verbond en door eenige leden der Kamer tegen de steenfabrieken aan den Hollandschen IJsel ingebrachte grieven bevestigd of overdreven bevonden heeft. Wanneer ik naast elkander leg het bedoelde adres en de rapporten, door mij ontvangen van den inspecteur van den arbeid, dr. Kuyper, en van den inspecteur van den geneeskundigen dienst, dr. Ruysch, — hij was toen nog niet hoofdinspecteur van de volksgezondheid —, dan kan ik, wat den zakelijken inhoud van dit adres betreft, voor zooveel aangaat de algemeene toestanden, niet anders zeggen, dan dat in het adres die toestanden zoo zijn weergegeven als zij ook geteekend zijn door de inspecteurs in hun rapporten. Wat de afhankelijkheid betreft, waarin de arbeider in die industrieën verkeert, rapporteeren ook zij, dat met name het voorschotstelsel en het stelsel van het verstrekken van eene woning maakt, dat men hier krijgt een soort betrekking, welke men zou kunnen qualificeeren als dien van *glebae adstricti* en die van dien aard is, dat wie er eenmaal in is en in den winter onder een voorschot raakt, bij het weder beginnen van de campagne in Mei ook niet anders kan doen dan weer in dienst te treden. Doordat men meestal woont in de woning van den steenfabrikant, zit men ook dadelijk om eene woning verlegen, als er in de verhouding tusschen patroon en arbeider eene breuk komt.

Uit dit alles wordt uit den aard der zaak deze toestand geboren, dat op die plaatsen eenige geslachten zóó voortleven, dat de zoon voor den vader en de kleinzoon voor den zoon in de plaats komt, zonder dat er gelegenheid is, een anderen weg uit te gaan. Wanneer eene dergelijke continuïteit van het bedrijf zijn oorzaak vindt in de eigenschappen der bevolking, is er op zich zelf niets verkeerds in gelegen; integendeel ligt in de bestendigheid van een bedrijf de beste waarborg om dit bedrijf, voor zooveel het afhangt van de kunde van de arbeiders, te doen bloeien. Maar wanneer een afhankelijkheidstoestand geboren wordt, die zijn grond vindt in verkeerde verhoudingen, dan ligt er iets in,

dat niet ten onrechte in het adres en evenzoo door de inspecteurs betreurd wordt.

Wat den arbeid betreft, wordt mij ook door de inspecteurs gemeld, dat metterdaad de vrachten, die moeten gereden en opgeschoten worden, in het algemeen voor vrouwen en jongelieden beneden 16 jaar te zwaar zijn en niet anders dan drukkend kunnen werken, wat volgens de inspecteurs nog daardoor verergerd wordt, dat die vrachten soms moeten worden opgereden tegen eene helling, die op ééne fabriek gemeten is en 0,95 M. op 10 M. bedraagt, zoodat sommigen met hun vracht blijven steken en door anderen moeten worden geholpen, om den zwaren kruiwagen tegen de helling op te duwen.

Wat de hitte aangaat, waaraan men bij het uithalen van den oven en bij het vervoer van de steenen is blootgesteld, wordt door den inspecteur van den arbeid gezegd, dat het uithalen van te heete ovens niet bij het begin van de campagne voorkomt, maar dat het later door hem zelf is waargenomen. De medische inspecteur bericht, dat de vingertoppen van hen, die dat werk verrichten, vaak zekere kwetsing vertoonen, terwijl men het overige deel der hand daartegen door leeren lappen beschut. Men kan echter bij dit werk geen handschoenen dragen.

In dit opzicht en ook ten aanzien van andere punten kan ik niet zeggen, dat ik in de rapporten van de inspecteurs eene andere voorstelling gevonden heb dan die, welke in het adres voorkomen. Wat betreft het feit, dat zwangere vrouwen op het terrein verkeeren en aan den arbeid mede doen in zulk een staat van zwangerschap, dat deze — als ik het zoo zeggen mag — sterk teekent, wordt ook dit bewaarheid in de rapporten van de inspecteurs, in overeenstemming met hetgeen in het adres vermeld was. Dat het matten — het opzetten van de matten, die de haag van steenen moeten dekken tegen regen of te sterken wind — door de vrouwen bij nacht en ontijden moet geschieden, wordt in het adres en de rapporten van de inspecteurs gelijkelijk medegedeeld.

Wat de naleving van de wet betreft, is er eenig verschil, in zooverre, dat volgens den inspecteur van den arbeid de bepalingen van de Arbeidswet zonder noemenswaardige afwijking worden nageleefd. Het is misschien wel voorgekomen, dat eene vrouw om 3 uur in den nacht werd opgeklopt, maar regel is, dat men niet vóór 5 uur begint, dat de duur van den arbeid niet gaat boven de 11 uren, wel van 's morgens vijf tot 's avonds zeven, maar met $3^1/_2$ à $4^1/_2$ uur rust, verdeeld over verschillende schaft- en rusttijden. Het matten moet wel eens tusschentijds geschieden, maar ik weet niet, hoe dit anders zou kunnen. Bij den landbouw gebeurt het ook wel, dat er plotseling iets gedaan moet

worden, wanneer onweerswolken een zwaren neerslag voorspellen. Dan moet er hulp geschaft worden, want de natuur laat zich door de bepalingen der wet niet binden en de producten kan men niet eenvoudig aan bederf blootstellen. In dit opzicht kreeg ik niet den indruk, dat er iets kwaads geschied is. Vrouwen werken wel eens binnen vier weken na haar bevalling, maar ik geloof, dat het zeer weinig gebeurt. Dat kinderen beneden de 12 jaren zich soms op de steenplaats bevinden, moet niet beschouwd worden als eene overtreding van de wet, maar moet verklaard worden uit het feit, dat de kleine kinderen, als vader en moeder en de oudere broers en zusters niet thuis zijn, ook naar het werk loopen en een steentje oppakken om voor de aardigheid mede te doen. Daarin wordt door de inspecteurs niet iets ergerlijks gezien.

Aangaande de feitelijke toestanden en den geregelden gang van het werk loopen alzoo beide stukken correlaat. Vraagt men echter, of met die verschillende détails in het adres een beeld is ontworpen, dat in alle opzichten lijkt op dat, hetwelk te vinden is in het rapport van de inspecteurs, dan moet ik erkennen, dat het nogal scheelt. Metterdaad bevat het adres onjuistheden, die eenigszins den geest teekenen, waaruit het is opgekomen. Ik laat hetgeen door de geachte leden van deze vergadering gezegd is, rusten, omdat de détails der mededeelingen, door den heer Nolting gegeven, overeenkomen met het adres. Wanneer ik dus gezegd heb, hoe de verhouding tusschen de rapporten en het adres is, is dit daarin vanzelf opgenomen, maar toch kan ik niet zeggen, dat het beeld, dat de heer Nolting ontworpen heeft, beantwoordt aan de realiteit.

Ik herinner mij bij voorbeeld, dat de heer Nolting sprak over een aandoenlijk oogenblik, toen hij, in een vergadering waar hij was geweest, een traan wegpinkte. Bij eene voorstelling, welke hem daar gegeven werd, was zijn oog vochtig geworden. Dit pleit zeer zeker voor zijn hart, maar ik heb vroeger reeds gezegd, dat men met zulk een pathos niet verder komt. Met het oog daarop zal ik een détail mededeelen, dat ook voor den heer Nolting niet onbelangrijk is. Het betreft eene vergadering van eene afdeeling van het Algemeen Werklieden-Verbond. Daarin werd gemeld: „Wij kunnen u niets anders melden, dan dat het vorig jaar in de fabriek Den Hem, nabij Schoonhoven, ongeveer 3½ uur van hier, eene vrouw, die slechts 5 dagen te voren was bevallen, gedwongen werd, steenen op te zetten, onder bedreiging, dat bij weigering zij en haar gezin zouden worden ontslagen". Ik kan begrijpen, dat men, wanneer zoo iets wordt medegedeeld, al zeer hardvochtig moet wezen, om niet aangedaan te worden.

Maar wat is nu zoo opmerkelijk? Toen de voorzitter van die af-

deeling bemerkte, dat een onderzoek van Rijkswege zou worden ingesteld, heeft hij uit eigen beweging aan den inspecteur van den arbeid een brief geschreven, waarin hij erkende, dat hetgeen hij medegedeeld had, onjuist was. Hij had het hooren zeggen van een man, die hem achterop was geloopen en het hem had medegedeeld. Verder onderzoek had hij toen niet gedaan, maar naderhand, toen hij bemerkte, dat de zaak werd onderzocht, had hij zelf ook een onderzoek ingesteld en ontdekt, dat het verhaal onjuist was. Hij schreef daarom aan den inspecteur Kuyper een brief, waarin hij zeide: „De steenfabriek te Den Hem moet veel werken met personen, die geen vakmannen zijn; dientengevolge schijnen voornoemde werklieden de zaak te hebben willen dwingen en het hun patroon lastig te hebben gemaakt, waarom hun werd gezegd, lang te voren, dat zij de plaats op een zekeren bepaalden tijd moesten verlaten en dat de patroon zich een ander werkman zou aanschaffen. Dit schijnen de mannen te zijn, die veel onwaarheden hebben uitgestrooid."

Dat de inspecteur, die mij dit mededeelde, niet genegen is, te laten glippen hetgeen ten ongunste van de patroons wordt medegedeeld, blijkt uit het volgende nog. In het adres komt eene andere mededeeling voor, luidende: „Een lid onzer afdeeling, werkzaam op eene steenfabriek, had een ziek kind. De dokter gelastte, dat de vrouw thuis moest blijven om het te verzorgen. De fabrikant wilde de vrouw echter aan het werk hebben. Dokters bevel werd opgevolgd, de arbeider kreeg zijn ontslag en moest bovendien zijn woning (eigenaar was de fabrikant) dadelijk verlaten. Hij kreeg geen „briefje van ontslag" en kon dientengevolge bij geen anderen steenfabrikant aan den IJsel geplaatst worden. Thans werkt hij bij een boer." In verband daarmee deelt de inspecteur mij mede, dat hij ook die zaak heeft onderzocht en daaromtrent gegevens heeft gekregen van een man, dien ik niet zal noemen, omdat het voor arbeiders niet altijd goed is, hier hun namen te noemen. Die man schrijft: „Naar aanleiding van uwe toezegging, dat, zoo wij iets te schrijven hebben, wij ons met vertrouwen tot u kunnen wenden, zoo wenscht ondergeteekende zich tot u te wenden. In de eerste plaats wil ik mededeelen, dat ik de persoon ben, waarvan in het adres van het centraal bestuur van het Alg. Ned. Werkl.-Verbond gesproken wordt; in de tweede plaats deel ik u mede, dat hetgeen hier gezegd is de volle waarheid is, en dat van overdrijving geen sprake is. En in de derde plaats deel ik u mede, dat de verklaring, dat mijn vrouw wel bij haar ziek kind vandaan kon om andere bezigheden te doen, bijv. naar de stad kon gaan, onjuist en geheel bezijden de waarheid is. Wel is het juist, dat mijn vrouw naar de stad is geweest, maar dat is geschied

nadat ik mijn ontslag had gekregen en om reden ik door dat ontslag geen werk had, heb ik de zorg voor mijn ziek kind op mij genomen tijdens mijn vrouw inkoopen ging doen, benoodigd voor het huisgezin."

De inspecteur heeft toen de zaak nader onderzocht en schrijft daaromtrent: „Uit al wat ik verder omtrent dat geval vernomen heb, meen ik te mogen besluiten tot de betrouwbaarheid van het hierbovenstaand schrijven ..... en tot de juiste voorstelling der feiten daaromtrent in het adres."

Is er dus, wat het geval van „Den Hem" betreft, in het adres van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond eene onjuistheid, zoo meen ik, dat men er wel op mag aandringen, ook van deze plaats, dat, vooral wanneer besturen van dergelijke vereenigingen hier met adressen komen, waarin feiten worden gemeld, die besturen dergelijke feiten dan niet op het los zeggen van dezen of genen aannemen, maar ze eerst onderzoeken. Anders, vooral wanneer men daaruit gaat generaliseeren, wordt allicht eene geheel valsche voorstelling van zaken geboren.

Evenzoo wordt in het rapport opgemerkt, dat het adres daarin gechargeerd is, dat het bijv. spreekt van krotten van woningen. De inspecteur zegt, dat hij de woningen heeft nagegaan, en dat, al kan men ook in de verte niet spreken van luxe-woningen, en al konden ze wel iets grooter zijn, toch niet anders gezegd kan worden, dan dat in dit opzicht door de patroons metterdaad gezorgd wordt voor den arbeider, zoo goed als dit mogelijk is met het oog op den lagen huurprijs. Ook wijst de inspecteur van den arbeid erop, dat de neiging om te chargeeren nog daarin uitkomt in het adres, dat het doet alsof het turfmolm aan de vrouwen gegeven wordt omdat de patroon dan meteen voor niets zijn schuren schoon houdt. De inspecteur verzekerde mij, dat de hoeveelheid turfmolm op zulk eene fabriek bijzonder groot is. Men kan dit zelf wel nagaan, wanneer men weet, dat ongeveer f 5000 aan turf op eene fabriek verbrand wordt. In dat molm zitten zoovele kluiten, dat het personeel, dat ze weg mag halen, er niet alleen vrij brand van heeft, maar daarin zelfs handel drijft. Ook daaruit blijkt dus, dat bij het stellen van het adres zekere neiging tot chargeeren heeft voorgezeten. De opgaven omtrent het loon zijn in het algemeen correct, ofschoon zij op enkele punten verschillen van die der inspecteurs.

Ik meen daarom te mogen zeggen, dat, hoewel de mededeeling omtrent den gang van den arbeid juist is, in het adres te veel gegeneraliseerd wordt, èn uit juiste èn uit onjuiste gegevens, en dat men, dat adres lezende, ontegenzeggelijk van den toestand op die werkplaatsen een indruk krijgt, die aan de werkelijkheid niet beantwoordt. De

inspecteurs hebben niet nagelaten, duidelijk te zeggen, dat een indruk, alsof daar te vinden zoude zijn eene diep ongelukkige arbeidersbevolking, door hen geenszins ontvangen is, zoodat ik meen, in het algemeen de eerste vraag van den geachten interpellant aldus te kunnen beantwoorden, dat er geen overdrijving is wat betreft de voorstelling van den geregelden gang van den arbeid; dat er wel is een chargeeren bij de pogingen om uit de verschillende détails een beeld te ontwerpen; en dat dit beeld in te sterk gekleurde tinten is weergegeven.

Wat de tweede vraag van den geachten interpellant betreft: „waarom heeft de Regeering den in art. 15 van het Koninklijk Besluit van 16 Maart 1903 (*Staatsblad* n°. 83) genoemden arbeid onvoorwaardelijk verboden, in plaats van dien aan voorwaarden te binden?" — stel ik op den voorgrond, dat ik in de interpretatie van het artikel met den geachten afgevaardigde volkomen accoord ga, en dat duidelijk uit de historie van het artikel blijkt, dat de twee gevallen van algemeen of beperkt verbod en van voorwaardelijk of onvoorwaardelijk verbieden correlate begrippen vormen. Wanneer de geachte afgevaardigde dus vraagt: Hadt gij geen voorwaarden kunnen stellen zóó, dat, voor zoover die voorwaarden werden opgevolgd, vrij bleef wat gij thans in het besluit verbiedt? — dan geef ik dat in het algemeen gaarne toe. Maar wanneer ik in dat besluit voorwaarden zal stellen, dan moet de bedoeling toch zijn, dat onder de vervulling van die voorwaarden de zaak als zaak mogelijk blijft. En wat is het geval? De geachte afgevaardigde nam het voorbeeld van opschieten. Het is op zich zelf waar, dat, wanneer men acht steenen moet opschieten aan zijn bovenman, dit voor eene vrouw of een kind onder de zestien jaar te zwaar is, maar dat men dan toch zeer goed kan vragen, of zes steenen daarom ook te zwaar is. Maar stel, dat zes niet te zwaar zijn, wat zal ik dan nog vorderen met het stellen van zes als voorwaarde? Immers gaat het betalen voor dat opschieten per duizend, niet per uur. Wanneer dus die vrouwen of kinderen, bij dat opschieten met vier of vijf steenen te gelijk, eens zoolang er over zouden moeten doen als nu, zouden zij hun verdiensten gehalveerd zien. Die verdiensten, toch al niet hoog, zouden dan niet meer loonen. Men moet hierbij vooral het practisch resultaat in het oog vatten. Wanneer ik voorwaarden stel, waarvan ik vooruit weet, dat de opvolging, de vervulling ervan die vrouwen toch eenvoudig buiten het bedrijf sluit, is het dan niet natuurlijk, dat ik vind, dat voorwaarden stellen niets geeft, en dat het beter is, de zaak als zoodanig te verbieden? Wanneer ik de bedoelde voorwaarden stelde, zouden die vrouwen of kinderen, om hun toch waarlijk niet hoog loon op één dag te kunnen blijven verdienen, bij het

opschieten en kruien van de steenen eens zoo hard moeten werken en hun inspanning en vermoeienis zouden daardoor veel grooter zijn.

De indruk, dien de inspecteur van den arbeid van het opschieten door vrouwen ontvangen heeft, is van dien aard, dat hij mij schrijft: „Ik wil wel gelooven, dat, wanneer men het altijd bijwoont, men er niets ergs meer in vindt, maar wanneer men, zooals ik, gezien heeft, hoe hoogst zwangere vrouwen, niet zwaar gekleed, gelijk in den zomer dikwijls het geval is, op eene rij staande steenen, en wel acht te gelijk, moeten aangeven aan ééne die nog hooger staat, dan is dat een tooneel, dat eenvoudig weerzinwekkend is, wanneer men het met een gewoon menschelijk gevoel waarneemt."

Ik ben het dus in de algemeene stelling volkomen met den geachten afgevaardigde eens, maar er is, wanneer wij het werk op de steenplaatsen stuk voor stuk nagaan, slechts één enkel punt, waarop ik zou meenen, dat eene voorwaarde zou kunnen gesteld worden. Ik geef het hem namelijk gaarne toe, dat, bijv. wat het neerslaan betreft, het zeer goed mogelijk geweest ware, daarbij de voorwaarde te stellen, dat dit alleen verboden werd daar, waar de steenen machinaal gevormd worden, en wel bij het neerslaan van de vormbakken met acht steenen er in. Wanneer het mij bekend ware geweest, dat niet machinaal gevormde steenen niet met acht te gelijk worden neergeslagen, dan zou ik bereid zijn geweest, in dat opzicht eene andere bepaling voor te stellen. Ik erken echter, dat zulks door het rapport — dat trouwens alleen op de steenplaatsen aan den Hollandschen IJsel, waar uitsluitend machinaal gevormd wordt, betrekking heeft — niet te mijner kennisse is gebracht. In het concept van de nieuwe Arbeidswet, dat nu bij den Raad van State is, is deze uitdrukking dan ook anders geformuleerd, namelijk aldus: „het neerslaan van machinaal gevormde steenen", juist omdat ik, dat verschil eenmaal kennende, begreep, dat er niets op tegen was om, gelijk men bij tegels doet, één steen te gelijk te strijken, wijl dat eene vrouw of een meisje niet hinderen zal. Ik ben met het bestaan daarvan echter niet bekend geweest en verkeer ook nu nog in de meening, dat het niet aan den Hollandschen IJsel voorkomt, en dat het werken met de vormbakken van acht steenen daar algemeen is, zóó zelfs, dat het den inspecteur niet bekend was, dat er eene enkele uitzondering op bestaat. Het bezwaar met betrekking tot het neerslaan had zonder eenige moeite kunnen worden weggenomen.

Zoo staat het ook met de ovens. Indien waar is, wat de geachte afgevaardigde mededeelt, dat die ovens drie weken moeten afkoelen, alvorens zij kunnen geledigd worden, en dat ze dan geheel afgekoeld

zijn, dan zou er in de bepaling kunnen gesproken zijn van „niet bijna geheel afgekoelde ovens". Maar ik moet zeggen, dat de inspecteur, die mij heeft ingelicht, in zijn rapport mededeelt, dat het uithalen van afgekoelde ovens wel voorkomt in den allereersten aanvang, maar niet wanneer het seizoen meer gevorderd is.

De geachte afgevaardigde schudt het hoofd, maar ik mag van deze plaats aan eene enkele mededeeling van zijn zijde toch niet meer waarde hechten dan aan de mededeelingen van den inspecteur. Waarvoor zou de Regeering haar inspecteurs hebben, wanneer zij hier onmiddellijk voor juist aannam wat werd aangevoerd ter wederlegging van wat die inspecteurs mededeelen? Het kan zeer goed van achteren blijken juist te zijn, maar ik kan niet anders doen dan datgene, wat door de geachte afgevaardigden hier wordt gezegd, in overweging nemen en een nader onderzoek gelasten. Zooals ik nu spreek, doe ik het volgens de gegevens van den inspecteur; en de heer Kuyper, die een ernstig en niet overdreven man is, zegt zelf, er getuige van te zijn geweest, hoe daar een oven leeg werd gemaakt, welke nog zóó heet was, dat hij gevoelde, dat dit een voor die vrouwen ondoenlijk werk was.

Verder vraagt de geachte afgevaardigde, of de Regeering de bedoeling heeft gehad, het vervoeren van de steenen van den oven naar den tas en van den tas naar het schip onder de bepaling te begrijpen. Ik zou gaarne die beide zaken van elkander scheiden. Het vervoeren van de steenen van den oven naar den tas geschiedt op de steenplaats. De geachte afgevaardigde heeft den nadruk gelegd op den naam fabriek, maar zulk eene steenbakkerij, zooals ik haar liever noem, is zeer zeker een bedrijf, waarvan de omvang niet zoo gemakkelijk te begrenzen en te bepalen is, vooral daar, waar de klei uit den bodem gegraven wordt, want daar gaat men al verder en verder, terwijl men eigenlijk niet weet, waar het bedrijf eindigt. De eigenaar der steenplaats zelf rekent, dat zijn inrichting zoover reikt als hij grond heeft. Er is geen omrastering of afpaling. Ik heb dus, toen die bepaling is uitgevaardigd, bedoeld, dat het vervoeren van de steenen van den oven naar den tas zonder eenigen twijfel onder de bepaling begrepen was.

Wat betreft de vraag, of daaronder ook begrepen was het brengen van de steenen naar het schip, heb ik gemeend, dat ook dit onder de bepaling werd gebracht, en ik heb dat gedaan op grond van het arrest van den Hoogen Raad van 18 November 1901, — men kan het vinden in het *Weekblad van het Recht*, n°. 7688 —, waarin de zaak beslist werd ten aanzien van het lossen van beetwortels uit een schip, ten behoeve van en naar eene suikerfabriek. In dat arrest werd onder meer

overwogen, „dat, waar vaststaat, dat de haven, in welke het schip lag, waarop die arbeid werd verricht, deel uitmaakt van de ruimte, waar voor dat bedrijf pleegt gewerkt te worden aan het voortbrengen van suiker uit beetwortelen, die arbeid volgens art. 2 der vermelde wet (Arbeidswet) is verricht in eene fabriek of werkplaats; dat toch dit artikel, als fabriek aanmerkende zoowel open als gesloten ruimten, die aan de verder genoemde voorwaarden voldoen, zonder eenig deel daarvan uit te zonderen, die ruimten tot fabriek of werkplaats in den zin der wet verklaart en niet enkel de gedeelten daarvan, waar de eigenlijke fabrieksarbeid, zooals die in art. 2 wordt omschreven, plaats heeft."

Waar de quaestie zoo was uitgemaakt, ten opzichte van een geheel analoog voorbeeld, dat ook gerekend werd tot arbeid op de fabriek of werkplaats, meen ik, dat er aanleiding bestond, te veronderstellen, dat ook ten opzichte van het scheepskruien van steenen dezelfde interpretatie moest worden aangenomen.

De laatste vraag van den geachten spreker is, of ik bereid ben, nogmaals dat art. 15 in overweging te nemen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil, wat die vraag betreft, met korte woorden zeggen, hoe ik tegenover deze geheele quaestie sta. Ik begrijp uitnemend goed, dat, wanneer eene zekere industrie, gelijk hier deze, van oudsher gewend is geweest aan het medewerken van vrouwen en van jongeren, en dus het profijt van het goedkoopere loon gehad heeft, het altijd eene harde zaak is, die erg ingrijpt, wanneer dat niet meer met die ruimte, gelijk het vroeger plaats vond, wordt toegestaan. Maar is het daarom onmogelijk? Moet het de industrie dooden? Er is in Zwammerdam eene fabriek van den heer Sprei, waaromtrent mij door den inspecteur gerapporteerd is, dat die man al eenigen tijd geleden alle vrouwen van zijn plaats heeft geweerd. Hij heeft dat gedaan, deelde hij mede, omdat hij meende, dat Gods Woord het vorderde. Hij is een geloovig man en heeft het gedaan op grond van zijn Bijbel. Omtrent die fabriek, waaruit de vrouwen zijn geweerd, wordt nu medegedeeld, dat zij in den eersten tijd wel schade beloopen had, maar dat zij zich spoedig hersteld had en dat men van achteren geen berouw gevoelde, tot dien maatregel overgegaan te zijn. Werd in die fabriek *alle* vrouwenarbeid geweerd, bij dit besluit worden slechts vier werkzaamheden aan vrouwen ontzegd.

Nu meen ik, dat de toestand deze is: wij hebben eene lange periode doorleefd, waarin de vrouw evenals de man, en de jongere evengoed als de volwassene, voor zulken arbeid gebezigd werd; maar wij zijn bezig uit dien toestand te geraken om tot een anderen over te gaan,

waarbij het verschil tusschen man en vrouw sterker uitkomt. Dat de geachte spreker zich op mejuffrouw Jungius beroepen heeft, vind ik geen bewijs van sterkte, want zij is eene feministe, en feministen komen er altoos geweldig tegen op, dat men de vrouw niet dezelfde dingen laat doen als den man. Overigens komt het mij op zich zelf voor, dat de toestanden, gelijk zij daar gevonden worden, niet moeten gequalificeerd worden als te leiden tot misstanden en gruwelen, en dat wel met het pathos, waarmede de heer Nolting dit gedaan heeft. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dit verraadt gemis aan historisch begrip bij dien geachten afgevaardigde; hij had moeten inzien, dat de toestanden van het verledene destijds geen bezwaar opleverden, maar dat ze, nu er eene andere opvatting gekomen is, op den duur niet bestendigd kunnen blijven.

Op welken grond zeg ik dat? Op grond hiervan, dat, wanneer men de verslagen der inspecteurs van den arbeid in Engeland leest, men ziet, dat er daar door die inspecteurs voortdurend op aangedrongen wordt, de vrouwen geheel buiten dezen arbeid te zetten. En uit hun mededeelingen blijkt, dat er in Engeland verscheidene districten zijn, waar alle deze fabrieken reeds nu zonder vrouwen gedreven worden. Gedurende eenigen tijd heeft dit moeilijkheden opgeleverd, maar daarna is de zaak in orde gekomen.

Er is een dokter geweest, die zelfs gemeend heeft, het Darwinisme er bij te pas te moeten brengen. Hij heeft medegedeeld, dat naar zijn overtuiging het gezond zijn van de vrouwen en meisjes, die in steenfabrieken arbeiden, daaraan was toe te schrijven, dat in den loop der eeuwen de „plaatsers" — zoo heeten de menschen, die glebae adstricti in de plaats wonen — alle zwakkelingen in hun kring hebben zien doodgaan, zoodat enkel de sterken overbleven, en dat zich zoo op die steenfabrieken een soort „Uebermensch", eene „Uebervrouw" gevormd heeft, die thans alles weerstaat. Men ziet nu gezonde vrouwen — maar welk een lijden en welk eene smart ligt dan niet in het verleden? Ik laat dit echter voor rekening van dien dokter.

De toestanden ten onzent zijn metterdaad ongunstig, ook wanneer men ze vergelijkt met de Duitsche. In Duitschland wordt bijv. omtrent de steenfabrieken het volgende bepaald:

„dürfen Arbeiterinnen und jugendliche Arbeiter nicht verwendet werden: zur Gewinnung und zum Transporte der Rohmaterialien des eingesumpften Lehms; zur Handformerei (Streichen oder Schlagen) der Steine mit Ausnahme von Dachziegeln (Dachpfannen) und von Bonnssandsteinen (Schwemmsteinen); zum Arbeiten in den Oefen und zum Befeuern der Oefen, mit Ausnahme des Füllens und Entleerens

oben offener Schmauchöfen; zum Transporte geformter (auch getrockneter und gebrannter) Steine, soweit die Steine in Schiebkarren oder ähnlichen Transportmitteln befördert werden und hierbei ein festverlegtes Gleis oder eine harte ebene Fahrbahn nicht benutzt werden kann."

Men gevoelt, dit lezende, toch, dat ook hier een nieuwe toestand in het leven geroepen moest worden. De eenige moeilijkheid, waarvoor ik stond, was deze, dat bij mijn Departement eene nieuwe Arbeidswet werd ontworpen en dat ik op zich zelf de zaak dus liever had laten rusten totdat zij bij de behandeling van dat ontwerp in deze Kamer zoude worden besproken. Dit zoude om twee redenen beter zijn geweest. Ten eerste kan nu alleen gehandeld worden krachtens art. 4 van de Arbeidswet. Komt het door mij genoemde ontwerp van wet hier aan de orde, dan zal men geheel vrij zijn, de zaak uit sociale en andere gezichtspunten te regelen. Ten tweede zal dan niet alleen de Minister, maar zullen ook de Staten-Generaal, wier medewerking wordt ingeroepen, verantwoordelijk zijn. Maar na de mededeelingen in de rapporten, en niet wetende, hoelang het nog zal kunnen duren eer de Arbeidswet naar het *Staatsblad* gaat, heb ik gemeend, voorloopig reeds te moeten ingrijpen.

Op de vraag van den geachten interpellant, of ik zijn mededeelingen niet zou willen toetsen aan de rapporten van de inspecteurs, kan ik bevestigend antwoorden. Ik zal dit zelfs gaarne doen. Ik ben steeds dankbaar voor mededeelingen, die men mij hier doet, mits men maar niet van mij eischt, dat ik ze op het oogenblik, dat ik ze verneem, dadelijk voor goede munt zal aannemen. Als die mededeelingen, na nauwgezet onderzoek, blijken de zaak te kunnen dienen, dan zal ik er gebruik van maken. Ik stel mij dan ook voor, de zaak opnieuw te doen onderzoeken en zelfs een persoonlijk bezoek aan de steenfabrieken te brengen, om mij uit eigen aanschouwing een nader en vaster oordeel te vormen. Echter wensch ik mij voorloopig met geen enkel woord uit te laten over hetgeen van een en ander het gevolg zal zijn.

Handelingen, blz. 1241—1245.

Vergadering van 17 Juni 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Van Wijck, heeft er zich over beklaagd, dat de Regeering niet toegegeven had aan het verlangen van de steenfabrikanten aan den IJsel om inzage te

krijgen van de rapporten, aan den Minister uitgebracht door de inspecteurs van den arbeid en den geneeskundigen dienst. Ik kan begrijpen, dat fabrikanten of andere personen, wetende, dat over hun belangen rapporten aan het Ministerie ingezonden worden, niets liever wenschen zouden, dan precies en nauwkeurig te weten, wat er aan den Minister over hen wordt medegedeeld. Al kan ik daar volkomen inkomen, moet ik er toch aan de andere zijde op blijven staan, dat dergelijke rapporten niet worden overgelegd; niet alsof die rapporten het licht niet mogen zien, maar omdat, indien het algemeen gebruik werd, dergelijke rapporten over te leggen, zij daardoor zouden worden geïnfluenceerd, en het licht, dat anders den Minister ontstoken zou worden, zou uitblijven, zoodat de Minister buiten staat zou geraken, de zaak te beoordeelen zooals hij dit moet kunnen doen. Er worden in die rapporten gedurig bijzonderheden besproken en er wordt daarin veeltijds over persoonlijke aangelegenheden gehandeld, die men er dan uit zou moeten laten, waardoor men niet het beeld zou krijgen, dat het best tot oordeelen in staat stelt.

De geachte afgevaardigde heeft er in de tweede plaats op gewezen, dat er tegen het Koninklijk Besluit adressen zijn ingekomen, zoowel van de patroons als van de arbeiders. De adressen van de arbeiders hebben mij niet ongevoelig gelaten, maar ik wil den geachten afgevaardigde op een ander voorbeeld wijzen. Toen in Engeland eene ernstige poging gedaan werd om arbeiders, die werkzaam waren in de keramische industrie, tegen loodwitvergiftiging te vrijwaren, is door bijna alle arbeiders geprotesteerd en is door hen gevraagd, van de strenge handhaving der bepalingen af te zien. Die menschen verklaarden: wij weten wel, dat wij langzaam vergiftigd worden, maar dat is nu eenmaal ons leven, dat kan niet anders, en wij moeten toch onze existentie behouden. Maar het warme hart, dat ook in den heer Van Wijck voor zijn natuurgenooten onder de arbeiders klopt, zal hem bewegen om toe te stemmen, dat de Regeering in zulk een geval niet zou mogen zeggen: laat dan die vergiftiging maar voortgaan. Zonder te beweren, dat hier dergelijke vergiftiging plaats heeft, zal de geachte afgevaardigde erkennen, dat het feit, dat de arbeiders tegen dergelijke besluiten opkomen, op zich zelf voor de Regeering niet kan beslissen.

Wat in de tweede plaats betreft het adres, dat door de fabrikanten is ingezonden, zoo houde de geachte afgevaardigde mij ten goede, dat daarin allerlei dingen te vinden zijn, die mij niet behoefden medegedeeld te worden, maar dat ik er juist het eenige in mis, wat ik van de fabrikanten gaarne had willen weten. Omtrent hetgeen op de werkplaatsen

en fabrieken plaats heeft, had ik geen mededeelingen noodig. Ik kan dit laten inspecteeren. Mijn inspecteurs hebben het recht van toegang en ik heb het recht van onderzoek, maar ik wilde wel gaarne weten, welke gevolgen deze bepalingen zouden hebben voor het finantieele beheer van de zaak: Ik begrijp wel, dat de fabrikanten zullen zeggen, dat zij hun boeken liever niet laten zien; maar de geachte afgevaardigde zal mij toegeven, dat ik aan de algemeene stelling, dat de concurrentie er onmogelijk door wordt, niet genoeg heb. Deze stelling zou bewezen moeten worden. Ik zou niet alleen moeten kunnen zien, dat de invoering van het besluit meerdere uitgaven zal vorderen, omdat mannenarbeid plaats maakt voor vrouwenarbeid, — dat is patent —, maar ook zou men mij moeten aantoonen, dat, wanneer eene andere wijze van werken werd toegepast, zooals aan Rijn en Waal en in Duitschland en Engeland, het volhouden der industrie op zich zelf onmogelijk zou zijn. Daarom zou het van belang zijn geweest, indien de fabrikanten in hun protest mij daarover eens eene ernstige mededeeling hadden gedaan.

Ik geloof, dat wat de heer Van der Zwaag heeft gezegd, aanduidt, dat er ook wel andere middelen zijn om de schade voor de industrie af te weren. Met genoegen vernam ik van dien geachten afgevaardigde, dat hij niet in elk geval afkeerig is van beschermende rechten. Met genoegen ook heb ik gehoord, dat de heer Van der Zwaag het niet zoo onvoorwaardelijk zou afkeuren, wanneer op dit gebied eens internationaal gewerkt werd. Ook ik geloof, dat er langs dien weg wel iets te doen zou zijn.

Hoofdzaak bij deze industrie is voor mij dit. Er wordt aan den IJsel een kleine gele steen gebakken. Is nu de klei, daar aanwezig, alleen voor dit doel geschikt, of kan men er ook die andere steenen van bakken, die aan Maas en Waal worden gebakken en waarbij vrouwenarbeid niet noodig bleek? Die gele steen is, naar mij is gezegd, een product, dat minder gezocht is. Is dit waar? Dit zijn alle vragen op industrieel gebied, die van de zijde der patroons konden worden beantwoord, en waardoor deze discussie zeer zou worden geholpen. Maar in het geheele stuk van de fabrikanten wordt over dit alles niet het minste licht ontstoken; wat er in gezegd wordt, zijn algemeene dingen over den arbeid op de steenplaatsen en het niet voorkomen van erge misstanden.

De geachte afgevaardigde heeft er op gewezen, dat in Rotterdam bij het uitladen van steenen uit de schepen veel door vrouwen wordt gearbeid en dat deze vrouwen blijk geven, aan Bacchus sterk te offeren. Ik dank den geachten afgevaardigde er zeer voor, dat hij op deze zaak

gewezen heeft en een onderzoek zal door mij worden ingesteld. Gaarne wil ik hierbij verklaren, dat de inspecteurs mij eenparig hebben gerapporteerd, dat het arbeidersvolk aan den IJsel juist daardoor uitmunt, dat er van alcoholisme op geen enkele fabriek sprake is.

Nog is eene enkele vraag gedaan, welke min of meer de interpretatie van het Koninklijk Besluit zou kunnen raken. Daarop moet ik terugkomen. Ik bedoel niet het scheepskruien, omdat de geachte interpellant verklaarde, met de verwijzing naar het arrest van den Hoogen Raad ten aanzien van het vervoer van beetwortelen voorloopig althans genoegen te nemen. Maar wel is eene bedenking geopperd, door hem en een anderen spreker, ten aanzien van de uitdrukking „opschieten". Zij meenden, dat, wanneer daarvoor niet „opgeven" in de plaats kwam, de vrouwen van erger conditie zouden worden. Die uitdrukking „opschieten" is gebezigd als de technische uitdrukking, maar het ligt overigens in de bedoeling der Regeering, het woord zoo op te vatten, dat onder „opschieten" worde begrepen al wat daarmede gelijkstaat. Mocht blijken, dat de steenfabrikanten uitwegen zochten om, achter het woord „opschieten" om, nog zwaarderen arbeid daarvoor in de plaats te stellen, dan meen ik, juist omdat zulks bij algemeenen maatregel van bestuur kan geschieden, dat daarvoor zeer snel een stokje te steken zou zijn. Aan den anderen kant geloof ik, dat men ook hierbij niet weder moet uitgaan van de onderstelling, alsof bij de arbeiders steeds alles goed en bij de patroons steeds alles slecht ware, en dat men alzoo niet anders kon verwachten dan pogingen tot ontduiking van het wettelijk voorschrift. Ik wil dit daarom liever laten voor wat het is.

De heer Van der Zwaag heeft er zeer terecht op gewezen, dat er hier wel eens over eene zaak gesproken wordt, zonder dat van genoegzame kennis daarvan blijkt en zonder dat blijkt, dat een behoorlijk onderzoek is ingesteld. Ik meen echter, er dien geachten spreker op te moeten wijzen, dat hij zelf in deze evenzoo gezondigd heeft. Hij sprak over de nieuwe Arbeidswet, die thans bij den Raad van State in overweging is. Natuurlijk kan ik over dat ontwerp hier niet breeder spreken, omdat het voor het publiek nog niet bestaat. Wanneer hij echter van dat project, voor zoover het dan uitgekomen is, heeft kennis genomen, dan is dat toch zeer oppervlakkig geweest, blijkens zijn uitlating, dat daarin over volwassen mannen volstrekt niet gehandeld wordt.

Ook in andere opzichten heeft de heer Van der Zwaag gepecceerd. Er is een adres ingekomen van 7 of 8 artsen aan den Hollandschen IJsel, die een eenparig getuigenis geven omtrent den gezondheidstoestand aldaar. Hij legt evenwel dat eenparig getuigenis dier acht ter zijde

met een beroep op een arts te Gorredijk. Gaat het echter aan, te zeggen: in Gorredijk heb ik ervaring opgedaan, ik heb één arts gesproken en die zeide, dat het geheel anders uitkomt? De waarheid laat ik in het midden, maar ik meen, dat men niet met twee maten moet meten en niet aan het getuigenis van één arts zooveel waarde moet toekennen, alsof dit ééne getuigenis dat van 7 artsen uit de betrokken streek kon verslaan.

Hetzelfde geldt eenigszins van wat de geachte spreker zeide ten aanzien van het Darwinisme. Ik meen volstrekt niet, dat het Darwinisme zulk eene diep wetenschappelijke materie is, dat iemand van gewoon verstand en gewone ontwikkeling daarover niet kan medespreken. Ik acht het eene zeer eenvoudige zaak. Maar de geachte spreker zeide, dat door mij daarover wat te luchtig of eenigszins gekscherend was gesproken. Laat mij daarom zeggen dat dit niet geschied is. Wat was het gekke van de zaak? De arts, die het beweerde, kon niet wederspreken, dat de gezondheidstoestand aan den IJsel hem zeer was medegevallen. En om nu toch vol te houden, dat de toestand daar slecht is voor de bevolking, ging hij zeggen, dat in vroegere geslachten het lijden daar geleden was. Men kan niet zeggen, dat de quaestie, die thans gesteld is, betrekking heeft op het doode geslacht; zij betreft de bescherming van het levend geslacht, en dat was juist het dwaze van het argument. Wanneer dan ook de heer Van der Zwaag dergelijke dingen ridicuul acht, dan moet hij het ridicule zoeken waar het is en niet daar, waar het niet is.

Door den geachten afgevaardigde is ook gesproken, naar aanleiding van Gorredijk, over het getuigenis der artsen over de geboorten van levenlooze kinderen. Wel wil ik zeggen, — men moet zooveel mogelijk licht over deze zaak verspreiden —, dat ik ook getracht heb een onderzoek in te stellen, of in de plaatsen aan den Hollandschen IJsel het getal levonloos geboren kinderen grooter was dan in het gemeen. Ik heb daaromtrent gegevens gekregen, die wel eenigszins in dien zin luiden. Het getal levenlooze kinderen staat in de *Jaarcijfers* opgegeven voor de wettige kinderen op 4,85 en voor de onwettige tusschen de 7 à 8 op de honderd. Maar het is mij gebleken, dat in Gouderak en enkele andere van die plaatsen die cijfers oploopen tot 9,26 en 8,64 en dus vrij veel hooger gaan. Dat zijn namelijk wettige en onwettige kinderen door elkander. Maar het was mij onmogelijk, daaruit te concludeeren tot het slechte van de besproken toestanden, omdat ik dan opgaven gehad moest hebben van kinderen, die geboren waren uit vrouwen, aan de fabrieken werkzaam, en daaromtrent konden de algemeene

gegevens geen licht verstrekken. Bovendien kwam het mij voor, dat het getal van de gehuwde vrouwen aan de steenfabrieken te klein was, om daarop conclusiën te kunnen bouwen met betrekking tot de redenen, die het percentage der levenloos geboren kinderen hadden doen stijgen.

Door den geachten afgevaardigde is ook gesproken over het pathos, zooals ik het noemde, van den geachten afgevaardigde, den heer Nolting. Ook van dit punt wensch ik hier te zeggen wat mijn opinie is. Ik blijf volhouden, dat ik het betreur, wanneer hier niet alleen door den geachten afgevaardigde met pathos over een wettelijken maatregel wordt gesproken, maar indien hij zelfs zóóver gaat, dat hij op grond hiervan, dat een ander niet met hetzelfde pathos spreekt, hem verwijt, niet te bezitten een hart, dat warm genoeg klopt voor de arbeiders. Ik heb natuurlijk als Minister geen vermaning aan de Kamer te geven, maar ik mag wel namens de Regeering wijzen op het gevaar, dat er voor eene Regeering in gelegen is, wanneer het in het Parlement te zeer dien weg opgaat. Het zou niet onnatuurlijk geweest zijn, wanneer ook de heer De Vries met pathos ware gekomen en wanneer zoodoende het pathos in deze Kamer een nog hooger peil had bereikt. Hoezeer eene groote mate van pathos ook in eene volksvergadering op haar plaats moge zijn, mag ik toch niet verzwijgen, dat het ons hier niet helpt bij wetgevenden arbeid. Dit wil ik even nader aanduiden. De heer Nolting heeft ook de Grondwet bezworen en weet dus ook, dat hij gehouden is, van den Minister te vragen en er op toe te zien, dat de Minister de hand houde aan de stipte uitvoering der wetten. Wanneer het nu geldt de uitvoering van eene wet door een algemeenen maatregel van bestuur, moest hij toch — ik zeg dit ook ten opzichte van een enkel ander lid — begrijpen, dat elke poging, om den Minister in dezen algemeenen maatregel iets te laten brengen, dat niet proflueeren kan uit art. 4 van de Arbeidswet, het Koninklijk Besluit tot eene onrechtmatige daad zou maken.

Echter heeft ook de heer De Klerk gezegd, dat de eenige afdoende maatregel ware geweest, bij dezen algemeenen maatregel van bestuur den arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden. Dit zal ter snede zijn, wanneer wij aan de nieuwe Arbeidswet toekomen, want dan zijn wij vrij; maar de geachte afgevaardigde zal het met mij eens zijn, dat men geen enkele bepaling in de bestaande Arbeidswet kan aanwijzen, waaruit zou kunnen blijken, dat een dergelijk verbod thans uitgevaardigd zoude kunnen worden. En is dat zoo, dan zal de geachte afgevaardigde toch moeten toegeven, dat er wel eenig gevaar in ligt, wanneer men zich zoo laat opwinden tot een zeker pathos, dat men

ten slotte vergeet waaraan men bezig is en het punt in quaestie geheel uit het oog wordt verloren.

Ik meen het hierbij te kunnen laten. Alleen wensch ik ten slotte mij nog ééne opmerking te veroorlooven, namelijk deze, dat ik het metterdaad zeer bedenkelijk vind, dat, bij de eerste aanraking met een stuk sociale wetgeving in deze legislatieve periode, de partijpolitiek zoo sterk op den voorgrond wordt geplaatst. Men houde het mij ten goede, dat ik dit ook weder uitsluitend van de zijde van het belang der Regeering bedoel. Ik doe niet, alsof ik aan de Kamer eenigen wenk zou willen geven, maar ik wil de heeren alleen wijzen op het ernstige gevaar, waaraan de Regeering zoodoende is blootgesteld. Wanneer men met de wetgeving op industrieel en technisch gebied moet treden, dan komt men in aanraking met een eindeloos gevarieerden toestand, welke bepaald wordt door allerlei détails, die den loop van de zaken naar deze of gene richting beheerschen. En welke middelen staan aan de Regeering ten dienste om daar achter te komen, om daarvan eene zoodanige gedétailleerde kennis te erlangen, dat men niet, het eene doende ten goede, anderzijds iets bederft en omverwerpt? Bij andere maatregelen kan de Regeering in haar eigen bureaux deskundigen vinden. Zoolang men blijft op het terrein van het binnenlandsch bestuur en dergelijke, heeft men in zijn eigen Departement de deskundigen, die de noodige inlichtingen kunnen verstrekken. Komt men echter bij de afdeeling Arbeid, dan heeft men daar een groot personeel, dat zóó hard moet werken, dat het nooit tijd heeft om de wereld in te gaan. Die heeren zouden in plaats van niet meer dan drie weken in het jaar verlof te hebben om uit te rusten van den zwaren arbeid, het land in moeten kunnen gaan om de toestanden beter te leeren kennen. Wanneer ik zeg, dat op de afdeeling Arbeid als extra werk binnen een paar maanden is gekomen de behandeling van 30,000 adressen inzake de Ongevallenwet, om eigen risico te dragen of het risico over te dragen, en de heeren willen zich eens indenken, wat het beteekent, 30,000 adressen stuk voor stuk te agendeeren en te behandelen, naar de Rijksverzekeringsbank op te zenden, te laten terugkomen, en ze zoo hun geheelen loop te laten hebben, dan zullen zij zelven inzien, dat dit een arbeid is zóó groot, dat het onmogelijk is voor die heeren, met welken ernst zij ook bezield zijn, zich van de toestanden in den lande volledig op de hoogte te stellen. En de Raad van State, in andere gevallen licht gevende en verbeteringen kunnende aanbrengen, is krachtens zijn samenstelling evenmin het college, dat geacht mag worden hier het noodige licht te kunnen verschaffen.

Wat is dus het eenige, dat mij rest? Dat zijn de inspecteurs van den arbeid. Zoo kom ik in het groote gevaar, bij elke aanraking met de sociale quaestie over en weer elk feit van uit een sociaal-politiek oogpunt te willen bezien. Wij hebben inspecteurs, adjunct-inspecteurs, adjunct-inspectrices, opzichters van den arbeid. Maar waar vinden wij personeel voor die betrekkingen, dat, objectief de zaken beziende, aan de Regeering de noodige aanwijzingen geheel objectief kan geven? Men stuit bij de keuze op het bezwaar, dat, als men iemand kiest, die heet te zijn bijzonder voor de arbeiders, hij wantrouwen wekt bij de patroons, en dat, als men neemt iemand, die op de hand heet te zijn van de industrie, er in de arbeiderskringen gezegd wordt, dat het iemand is, met wien niets is uit te voeren. Zoo sluipt het kwaad ook binnen in het inspectoriale leven, het eenige, waarop de Regeering moet drijven. En wanneer men dan verder vraagt, waarheen de Regeering zich dan toch wel moet wenden om het noodige licht te ontvangen, dan zal men wellicht zeggen: ga tot de werkliedenvereenigingen. Zeker, als wij zoover komen, dat die vereenigingen publiekrechtelijk georganiseerd zullen zijn, dan zal daarmee een betere weg ontsloten zijn, maar bij de Kamers van Arbeid, zooals zij op dit oogenblik bestaan, is dat licht niet te verkrijgen. En wanneer men zegt, dat de leden van deze Kamer het licht aanbrengen in het Voorloppig Verslag, dan moet ik verklaren, dat, bij alle waardeering voor de vele bijdragen, die de leden van de Kamer leveren om ons in de toestanden in te leiden, het onmogelijk blijft voor de Regeering om, wanneer dergelijke gegevens in het openbaar debat worden aangevoerd, daaruit dadelijk zóó te concludeeren, dat men zich daarnaar regelen kan.

Ik geloof er daarom op te mogen aandringen, dat men bij de beoordeeling van dit Koninklijk Besluit rekening houde met de zeer ernstige bezwaren, waarmede de Regeering te strijden heeft bij het treffen van eene allen bevredigende regeling op dit moeilijke en delicate gebied.

Handelingen, blz. 1257—1260.

WETSONTWERPEN, betreffende het onder de wapenen houden van ingelijfden bij de militie te land, ingevolge art. 110 der Militiewet 1901.

VERGADERING VAN 30 JUNI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, namens de Regeering in de eerste plaats te beantwoorden de opmerkingen van formeelen aard. Deze opmerkingen zijn gemaakt naar aanleiding van de vraag: op welke wijze behoort — staande voor een abnormalen toestand, ten gevolge van den loop der omstandigheden — gehandeld te worden, opdat eenerzijds het volle recht van de Kamer, anderzijds het volle recht van de Regeering gehandhaafd blijft. In de Memorie van Antwoord betreffende stuk 171 komt het woord „staking" voor. Daartegen opperde de heer Drucker eenig bezwaar. De geachte afgevaardigde uit Groningen meent, dat de Regeering, door die uitdrukking te bezigen, een element in ons constitutioneel staatsrecht had gebracht, hetwelk hoe eer hoe beter daaruit moest worden verwijderd. Ik wil gaarne toegeven, dat — als men het woord staking opvat in den zin als die geachte spreker het gedaan heeft — metterdaad een niet geringe constitutioneele blunder zoude zijn begaan. Er is hier echter eene misvatting in het spel. Ondanks het practisch onderwijs, dat in de laatste tijden in de stakingsidée is gegeven, schijnt toch de heer Drucker de beteekenis van dit woord nog niet klaar en helder in te zien. Althans gaf hij den indruk, onder staking niet te verstaan eene tijdelijke opschorting van werk, maar het neerleggen van den arbeid voor goed. En ongetwijfeld, wanneer het in dien zin verstaan wordt, is het woord „staking" in het Regeeringsantwoord eene ongeoorloofde uitdrukking. In het midden latende, of dat woord had kunnen wegblijven, zal de geachte spreker echter toch wel willen toegeven, dat daarin, goed opgevat, geen reden kàn liggen, de Kamer te doen zeggen: wij behandelen het wetsontwerp thans niet meer.

Laat mij het standpunt der Regeering met een enkel woord toelichten. En dan sta op den voorgrond, dat, toen eenmaal de termijn, waarop de lichtingen naar huis zijn gezonden, voorbij was, het naar het oordeel der Regeering geen practisch resultaat meer gaf, of de Kamer deze zaak al of niet in behandeling zou nemen. De lichtingen waren naar huis en in zooverre kon de verdere behandeling aan die zaak als zaak niets meer afdoen. Had de Regeering daarom terstond moeten

overgaan tot intrekking van het ontwerp? Het kwam haar voor, dat zij daartoe alleszins het recht zou gehad hebben, doch ook, dat zij, door van dat recht gebruik te maken, te kort zou hebben gedaan aan die constitutioneele kieschheid, welke de Regeering jegens de Staten-Generaal verschuldigd is. Aanbeveling verdiende het daarom, de Staten-Generaal eerst in de gelegenheid te stellen, over hetgeen zij in dit opzicht wenschte, zich uit te spreken. Aldus oordeelende waren drie gevallen mogelijk.

Het was denkbaar, dat de Kamer harerzijds liet blijken, dat het ontwerp haar onverschillig was, dat zij zeide: Wij laten het liggen. Dit zou deze beteekenis hebben gehad: Wij nemen het voorshands niet in behandeling, in afwachting van de vraag, of de Regeering het al dan niet intrekt. Hiermede zou te gelijk verklaard zijn: Wij willen aan de Regeering de gelegenheid geven, het in te trekken, op eene wijze, die in geen enkel opzicht te kort kan doen aan het recht der Kamer en ook van de zijde der Kamer niets onwelwillends tegenover de Regeering kan hebben.

Eene tweede mogelijkheid was geweest, dat de Kamer met zekeren spoed het ontwerp aan de orde had gesteld, met de bedoeling, het tijdig te kunnen aannemen.

Een derde geval bestond hierin, dat de Kamer er prijs op had gesteld, de beschouwingen over de verschillende quaesties, in het Voorloopig Verslag voorkomende, hier in openbare beraadslaging te brengen, om, nadat in dit opzicht voldaan was aan haar wensch, de Regeering in de gelegenheid te stellen, het ontwerp in te trekken.

Op dit standpunt staande, is, naar mijn meening, verdedigbaar wat door de Regeering geschreven is. Zij zegt, niet eenzijdig op zich te willen nemen de beslissing over de vraag, of de zaak zàl behandeld worden en zoo ja in hoeverre, maar dit aan de Kamer over te laten; doch daarbij is er niet aan gedacht, dat de Kamer tot aanneming zou overgaan. Van den beginne af aan heeft de Regeering zich op het standpunt gesteld, dat de Kamer dit niet zou doen. Intusschen blijkt nu, dat hier stemmen zijn opgegaan, die aan een tegenovergesteld gevoelen ernstige uiting gaven, zoodat volgens hen de Kamer wel zou moeten stemmen over het ontwerp. Dit heeft de Regeering niet voor mogelijk gehouden, wat ik nader wensch toe te lichten.

Door den heer Mees is zelf erkend, dat het wetsontwerp, gelijk het daar ligt, in zijn bewoordingen niet voor aanneming vatbaar is. Neemt men het aan, dan glijdt men over de bewoordingen heen en ziet er niets anders in dan eene zekere *ratihabitio.* Naar het oordeel der

Regeering is de wet, waarbij bepaald wordt, dat de lichtingen onder de wapenen zullen blijven, terwijl ze reeds naar huis zijn gezonden, in strijd met de waarheid. Een eerste eisch is toch wel, dat er waarheid zij in onze wetten; en daarom meende de Regeering, dat, waar eene dergelijke formule, in strijd met de realiteit, in het ontwerp voorkomt, niet van de Kamer mocht verwacht worden, dat zij er toe zou overgaan, zulke formules te aanvaarden. Evenmin kan de Regeering zich een oogenblik op het standpunt stellen, dat het wetsontwerp, al ging de Kamer er toe over, de daarin voorkomende formule, die onwaar en met de realiteit in strijd is, goed te keuren, ter bekrachtiging aan de Kroon kan worden voorgelegd.

Met zulk eene overtuiging kon de Regeering er geen oogenblik aan denken, eenerzijds, dat de uitdrukking „staking" ooit zou worden opgevat in den zin van algeheel nederleggen van den arbeid, en anderzijds, dat de Kamer zoo ver zou gaan van het wetsontwerp in stemming te brengen. Op dien grond meende zij te mogen besluiten, met kieschheid de Staten-Generaal in de gelegenheid te stellen, juist om niet aan hun rechten te kort te doen, hun oordeel over dit wetsontwerp uit te spreken. Zij, de Regeering, wilde afwachten, of de Kamer zelf daarna het initiatief zou nemen om de behandeling te stuiten, d. w. z. te verdagen; en, wanneer die verdaging was ingetreden, dàn zou daarmede de wenk gegeven zijn aan de Regeering, het wetsontwerp in te trekken. Wanneer evenwel de Kamer, gelijk door eene zoo bevoegde autoriteit op parlementair gebied als de heer Mees is geschied, zegt, dat het hier een moeilijk geval geldt, daar de woorden der wet metterdaad onwaar zijn, doch er dan op laat volgen, dat men die kleine leugen zich moet getroosten, met het motief, dat het beter is, dat niet iets ongedekt blijft, wat volgens den eisch van art. 110 der Militiewet moet worden gedekt, dan wordt, ter verdediging van dit gevoelen, daarbij gewezen op de onmogelijkheid, waarin de Eerste Kamer zou komen, zich over deze zaak uit te spreken, omdat het wetsontwerp toch hier eerst moet aangenomen zijn om die Kamer te kunnen bereiken. Dit argument kan echter mijns inziens niet zwaar wegen. De geachte spreker zal mij toch toegeven, dat, indien dit opging, de Tweede Kamer haar houding moest laten bepalen door de overweging, dat zij aan de Eerste Kamer niet de behandeling van een wetsontwerp mag afsnijden. En hieruit zou dan moeten volgen, dat geen wetsontwerp hier mocht afgestemd worden. Geeft hij daarentegen toe, dat de Tweede Kamer het volste recht heeft om, als zij zich niet met het wetsontwerp kan vereenigen, alle discussie voor de Eerste Kamer af te snijden, dan is daarmede

vanzelf uitgemaakt, dat er geen sprake is van eenige onbeleefdheid of onkieschheid tegenover haar, indien het wetsontwerp de Eerste Kamer niet bereikt.

Ook is door den heer Mees gezegd, dat er dan nog eene periode — van 26 Maart en de daaropvolgende weken, waarin de lichtingen nog onder de wapenen waren — ongedekt blijft. Doch dit meen ik ten ernstigste te moeten wederspreken, ook voor het geval, dat het wetsontwerp wordt ingetrokken. Ongedekt blijft die periode allerminst, wat de verhouding tusschen de Regeering en de Staten-Generaal betreft. Immers, het wetsontwerp is ingediend 26 Maart. Indien dus in de Kamer eene neiging, eene gezindheid om het wetsontwerp af te stemmen, had bestaan, dan spreekt het toch vanzelf, dat de Kamer spoed met de behandeling zou gemaakt hebben en de zaak dan onmiddellijk zou zijn afgedaan, nog vóór de lichtingen naar huis gegaan waren. Bovendien behoeft de dekking nog niet altijd in eene wet te bestaan. Zij bestaat, in dit geval, alleen hierin, dat de Regeering de Kamer overeenkomstig art. 110 in de gelegenheid stelt, zich uit te spreken. Wanneer men zegt, dat art. 110 toch bepaaldelijk eene wettelijke dekking eischt, dan is dit onbetwistbaar juist; maar de bepaling van art. 110 betreft een toestand, waarin zich een casus kan voordoen, gelijk zich nu voorgedaan heeft, waarbij dekking volgens art. 110 onmogelijk is. Zeker, men kan van achteren pogen, dit thans voorkomend geval te dekken door eene wet, waarin eene onwaarheid staat, maar de geachte spreker zelf zal het met mij eens zijn, dat dekking met eene onware wet op zich zelf geen dekking is. Vraagt men, of dan art. 110, gelijk het op dit oogenblik luidt, in alle denkbare gevallen voorziet, dat er tegen dat artikel als zoodanig geen bedenking zou zijn in te brengen, en of het niet misschien raadzaam zal zijn, waar toch eerlang dat art. 110 in den smeltkroes zal gaan, daaraan iets toe te voegen, waardoor zou voorzien worden in een geval als zich heeft voorgedaan, dan geef ik dit toe. En mocht een voorstel der Regeering niet voldoen, dan zal in elk geval èn de geachte afgevaardigde, de heer Mees, èn elk ander lid van de Kamer door amendeering de gelegenheid hebben om er datgene, wat er naar zijn meening aan ontbreekt, in te brengen.

Thans kom ik tot een ander punt, door den heer Drucker in het debat gebracht. Deze geachte spreker meende de verklaring te moeten afleggen, dat hij, door zich niet tegen dit wetsontwerp op zichzelf te verzetten, niet geacht wilde worden het beleid van de Regeering goed te keuren in dien uitgestrekten en uitgebreiden zin, waarin hij die woorden verstond. Hierbij zij opgemerkt, dat de woorden, gelijk ze

daar staan, volstrekt niet doelen op het beleid van de Regeering, maar uitsluitend op het onder de wapenen roepen en houden der lichtingen van 1900 en 1901. Ik kan dus niet inzien, dat in die woorden iets gelegen is, wat bij den heer Drucker eenige bedenking zou kunnen opleveren. En wat betreft het gezegde van dezen geachten spreker, dat hij met angst vervuld werd bij het lezen der Memorie van Antwoord, waarin gewezen wordt op een voornemen der Regeering om het blijvend gedeelte te versterken, daarvan kan ik wel zeggen, dat de Regeering dit zonder bevreemding heeft vernomen. Dit toch had zij eenigszins van den geachten afgevaardigde kunnen vermoeden. Dat hij tegen eene eventueele poging tot oplossing bestrijding heeft aangekondigd, kon dan ook moeilijk der Regeering eenige angst bezorgen. Van zijn voornemen heeft zij met kalmte kennis genomen. Overigens zal ik het vraagstuk van de versterking van het blijvend gedeelte thans niet verder in debat brengen, omdat dit hier thans niet aan de orde is.

Door den geachten afgevaardigde, den heer Mees, is nog de vraag gesteld, of het niet raadzaam ware, in een wetsontwerp als het onderhavige *niet* op te nemen eene algemeene formule: „voor zoover Wij noodig achten", maar een bepaalden termijn, een bepaalden datum neer te schrijven, waarbij vermeld werd, tot op welken dag door de Staten-Generaal gedekt werd het onder de wapenen houden der lichtingen. Zeer terecht heeft hij daarbij gewezen op twee voorbeelden, die onder vigueur van de vorige redactie der Grondwet geleid hebben tot indiening van wetsontwerpen, waarbij een datum was aangegeven, en ten slotte opgemerkt, dat wij niet bang behoefden te zijn voor het nemen van een te korten termijn, omdat de mogelijkheid altijd open blijft om, wanneer de termijn te kort blijkt, hem door eene nadere wet te verlengen. Toch komt het mij voor, dat die geachte afgevaardigde ons verder zou geholpen hebben, als hij het andere geval had genomen, dat van een langen termijn. Wanneer er — gelijk destijds, èn gedurende den Italiaanschen èn gedurende den Fransch-Duitschen oorlog — sprake is van verwikkelingen op de grenzen, bestaat er uit den aard der zaak bij de bevolking geen bezorgdheid, dat de Regeering langer dan noodig is gebruik zal maken van het gegeven verlof. Maar wanneer het geldt, als *in casu*, binnenlandsche onrust en binnenlandsch gevaar voor de orde, dan is elk te lang nemen van den termijn iets, dat bezorgdheid zou wekken; dan zou elke termijn in het oog van degenen, die tegenover den maatregel vijandig stonden, den ongunstigen indruk maken van een overvragen. Intusschen wil ik daarom niet zeggen, dat de wenk van den geachten afgevaardigde in dit opzicht niet in zooverre over-

weging verdient, dat men, juist met het oog op de moeilijkheid, die zich nu heeft voorgedaan, wanneer onverhoopt de indiening van zulk een wetsontwerp wat lang uitblijft, den weg, door hem aanbevolen, niet zou kunnen beproeven. Evenwel zouden aan het betreden van dien weg weer eigenaardige bezwaren verbonden zijn en dan zouden deze opnieuw opduiken. Zoo zou men wellicht voor de derde maal terugkeeren tot dezen weg als tot den meest profijtelijken en meest practischen.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de geachte afgevaardigde uit Rotterdam kans ziet, door een amendement het wetsontwerp, gelijk het daar ligt, aan te passen aan den huidigen toestand en het waar te maken, ook in betreking tot de nu bestaande werkelijkheid, dan zal de Regeering het denkbeeld, dat door hem mocht worden opgeworpen, gaarne in zeer ernstige overweging nemen; en in zooverre wil ik gaarne, eer van de zijde der Regeering het laatste woord gesproken wordt, eerst den geachten afgevaardigde of een ander lid van de Kamer daarover hooren. Ik zeg niet, dat het onmogelijk is, een amendement te vinden, maar ik wil wel verklaren, dat het mij op dit oogenblik niet klaar en helder voor den geest staat, hoe het zou moeten zijn ingekleed.

Ten slotte een woord aan den eersten geachten spreker van hedenmorgen, den heer Troelstra, die ons heeft zoeken te lokken op den weg van den geschiedschrijver. Hij hield het voor mogelijk, — en daarmede zal wel bedoeld zijn: gedurende zijn eigen leven —, dat een objectief geschiedschrijver het gebeurde van de laatste maanden te boek stelde. Ik weet niet, hoever de historische studiën van dien spreker zijn gegaan. Mijn studiën hebben mij nog al eens op historisch terrein geleid, maar zelfs over den oorlog met Spanje, waaraan hij ons heeft herinnerd, is mij die objectieve geschiedbeschrijving nog niet bekend. Ook in het algemeen moet ik zeggen, dat mij van objectieve geschiedbeschrijving over gebeurtenissen, waarbij van eenzelfde volk twee deelen scherp tegenover elkander hebben gestaan, niet alleen bij ons, maar ook in een ander land, nooit eene geslaagde proeve is voorgelegd. Maar gesteld al, dat eene dergelijke objectieve geschiedbeschrijving van het gebeurde ons te wachten stond, — hij ontkent in mij de geschiktheid om daartoe eene bijdrage te leveren en, hoewel schoorvoetend, bracht hem de billijkheid er toe, te verklaren, dat hij zelf ook nog niet objectief zag —, dan is het mij niet duidelijk, hoe wij verder gebracht kunnen worden door een debat tusschen een lid van de Kamer en een woordvoerder der Regeering, die beide geen objectieven blik op de zaak hebben en die te zamen bijdragen zouden moeten gaan leveren voor de

objectieve geschiedenis van de toekomst. Ik geloof, dat het beter is, dat wij zijn fantasie daarover laten rusten.

Met belangstelling is verder door mij opgemerkt, dat de geachte afgevaardigde nog altijd de anarchie dekt met de autoriteit van zijn woord. Hij heeft gezegd, dat de sociaal-democraten, voor zoover van hen leiding en stuur aan de arbeidersbeweging in die dagen was uitgegaan, geen aanleiding hadden gegeven, om vreeze te doen ontstaan voor verstoring van orde en rust. De Regeering achtte tot dusverre, dat wel terdege van de zijde van de anarchisten daarvoor gevaar bestond. Had de geachte afgevaardigde hedenmorgen gezegd: „niet van onze zijde, maar wel van den kant der anarchisten bestond dat gevaar", dan had hij natuurlijk zijn geheele betoog omvergestooten, want dan ware gebleven het gevaar van die laatstgenoemde zijde. Doch nu door hem *alle* gevaar voor verstoring van orde en rust is ontkend, heeft hij de houding der anarchisten gedekt met de autoriteit van de woorden, die hij hier sprak.

De geachte spreker heeft voorts de slachtoffers van deze droevige gebeurtenis in het debat gebracht. Dit kan ik verstaan, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer ik toch in de positie van dien geachten spreker verkeerde en ik hoorde uit alle kringen van het land het verwijt, dat tegen mij opging, hoeveel ramp en ellende ik mede had helpen veroorzaken, dan zou ten slotte die spanning in mijn eigen gemoed — of ik ook al in mijn eigen binnenste die stemmen tot zwijgen trachtte te brengen — mij in zulk een toestand brengen, dat ik er behoefte aan gevoelde, in eene publieke vergadering de schuld van mij af te werpen en die te leggen op anderen. Dat daarmede de schuld niet van mijn eigen ziel afglijdt, maar daaraan blijft kleven, Mijnheer de Voorzitter, zal de geachte spreker mij wel willen toegeven. Ik heb in zijn mislukte poging, in deze de schuld op de Regeering te werpen, niets anders gezien dan de behoefte van een hart, waarin ook nobele tendenzen zich bewegen kunnen, om zich te zuiveren van de zwaarste schuld, die misschien op een politieken leider rusten kan.

(De heer TROELSTRA: Wat eene huichelarij!)

(De *Voorzitter:* Ik roep den heer Troelstra tot de orde wegens die beleedigende uitdrukking aan de Regeering.)

Ik heb aan het adres van dien geachten spreker nog dit te zeggen. Nogmaals heeft hij ten aanhoore van geheel Nederland klaar en duidelijk

hier uitgesproken, dat hij en de zijnen allen, die niet tot zijn groep of tot de arbeiders behooren, beschouwen als een deel der natie, waartegen zij niet alleen den strijd der meeningen voeren, maar waartegen zij een strijd hebben aangebonden om hen ten onder te brengen. In dien strijd zoekt hij meester te worden van de macht van den Staat, ten einde over hen te heerschen, en daartoe alle bestaande macht, die op dit oogenblik in den Staat aanwezig is, omver te werpen. Dat hij, op dit standpunt staande, hedenmorgen hoogst onrechtvaardig was, is duidelijk. Hij voegde toch ons toe: gij zijt de bourgeoisie-partij, die de macht van den Staat alleen gebruikt om anderen te onderdrukken, en het is onze bedoeling, u die macht te ontwringen, u neder te drukken en ons in uw plaats te stellen. Dit is een toestand van oorlog. Immers zeide hij: wij moeten u de macht zoeken te ontrukken en haar aan ons trekken. Is dit zoo, dan moest hij, als hij rechtvaardig was, erkennen, dat de Regeering haar plicht gedaan heeft en de zaken niet anders mocht behandelen dan zij gedaan heeft. Als verklaard wordt, dat eene vijandige partij bestreden moet worden met machtsstrijd om haar ten onder te brengen, kan of mag de geachte afgevaardigde het ons dan kwalijk nemen, dat wij alle middelen aanwenden om de macht te handhaven? Hij immers zou hier op zijn beurt hetzelfde doen, wanneer het hem gelukte, de macht te erlangen, die hij begeert.

Intusschen moet ik hier bijvoegen, dat het ten eenenmale onjuist is, te beweren, dat van de zijde der Regeering een machtsstrijd is aangebonden. Toen op 31 Januari de strijd losbrak, was het juist die geachte afgevaardigde, die het eerst en het luidst door het geheele land den toon van den machtsstrijd heeft laten weerklinken. Toen was, zoo klonk het, de macht van de arbeiders tot openbaring gekomen; alle krachten moesten aangewend worden om politie, justitie en leger, ja, alles wat tot dusverre macht had in den Staat, omver te werpen. Door hem is men tot een machtsstrijd gekomen, hij heeft dien gemaakt. En de Regeering, die daarvoor niet uit den weg wilde gaan, heeft den strijd aangebonden. Het was mij overigens een genoegen, te vernemen, dat hij erkend heeft, dat hij door de Regeering geslagen is, en dat de Regeering gewonnen heeft. Het deed mij genoegen, door hem erkend te zien, dat de Regeering hem niet in de kaart gespeeld, maar de zaak zoo geleid heeft, dat zijn plannen verijdeld werden. Dat de Regeering dit gedaan en alzoo gehandeld heeft, ligt hieraan, dat zij niet staat op het partijdig kleine standpunt van den geachten spreker. De Regeering kent geen Staatsgezag, dat partijgezag of partijmacht zou zijn. Zij staat op het veel hoogere standpunt, dat onder de Kroon het gezag van den

Staat is voor allen, ten goede van allen, en om allen in toom te houden. Juist omdat de Regeering niet den klassenstrijd aanvaardt, maar dien beschouwt als het groote bederf, waardoor de toekomst van het land en de vrede van de natie op het spel gezet worden, en het integendeel tot den plicht en de roeping van het gezag rekent, de orde en rust voor allen te handhaven, dáárom is de Regeering opgetreden gelijk zij deed.

Ten aanzien van de vraag, wat ons bewoog, de lichtingen op te roepen en onder de wapenen te houden, waar geen orde of rust verstoord werd, zal ik niet herhalen wat bij de interpellatie reeds door mij gezegd is. De vraag, hedenmorgen tot mij gericht, zal ik dus ter zijde laten. Bij de interpellatie toch is met feiten aangetoond, welke gewelddadigheden er plaats gehad hebben.

Maar er is meer. Wie de orde en rust voor het land zal handhaven, moet in de eerste plaats handhaven de bron, waaruit die rust en orde voortvloeien. Het is duidelijk, uit de historie van alle landen der wereld, dat, wanneer er niet is een Staatsgezag, eene justitie en eene politie, die de orde en rust weten te handhaven, het dan spoedig daarmede gedaan is. Ik beschouw het terdege zoo, dat in art. 110, waarin het handhaven van rust en orde opgedragen is en de middelen daarvoor worden aangewezen, de gewichtige taak is aangegeven om het gezag, waaruit orde en rust voortvloeien en waardoor zij ook gehandhaafd worden, niet te doen verzwakken.

Er is, Mijnheer de Voorzitter, nog gevraagd, of de Regeering niet bij de vergrooting van het blijvend gedeelte de fout heeft begaan, van alleen rekening te houden met bijzondere eventualiteiten. Ik herinner hierbij aan de debatten over de vraag, waarom de Regeering op 31 Januari niet heeft doorgetast, waarbij men er der Regeering verwijt op verwijt van gemaakt heeft, dat zij niet gehandeld had, hoewel zij niet handelen kon, omdat haar daartoe de middelen ontbraken. Op die vraag wil ik thans dit antwoorden: Wanneer de Regeering op 31 Januari had kunnen handelen, zooals eene Regeering had moeten handelen, dan zou de valsche waan niet in anarchisten en socialisten gevaren zijn, dat zij de macht in handen hadden, dan ware het kwaad niet zoo sterk losgebroken en zouden wij niet al de ellende doorleefd hebben, die nu achter ons ligt.

Mijnheer de Voorzitter, alvorens te concludeeren omtrent het lot van het wetsontwerp, wil ik het antwoord der sprekers afwachten. Misschien volgt ook de indiening van eenig amendement, waarin een middel aan de hand gedaan wordt, om te bereiken, wat ook wij het liefst

zouden zien, namelijk dat het wetsontwerp werd aangenomen, mits in een vorm, die niet zou indruischen tegen de waarheid.

Handelingen, blz. 1354—1357.

Vergadering van 1 Juli 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Door den geachten afgevaardigde, den heer Goeman Borgesius, is even aangestipt de interpretatie, in de stukken van de zijde der Regeering gegeven, van het woord „laatstelijk", voorkomende in art. 110 der Militiewet. Hij heeft intusschen, na dit te hebben gedaan, zelf verklaard, dat het thans niet het geschikte oogenblik was om over deze interpretatie breeder uit te weiden. Het eenige, waartoe die geachte spreker zich bepaalde, was, te verklaren, dat de Minister van Oorlog, die deze lezing had voorgesteld, daaromtrent eene geheel andere opvatting had dan die, welke thans door de Regeering is verdedigd. Hier bestaat blijkbaar eene misvatting, doch het komt ook mij voor, dat het minder gewenscht is, thans daarop in te gaan en dat thans ook geen poging is aan te wenden om de interpretatie van de Regeering, die behoorlijk in de stukken is verdedigd, bij de Kamer nader aan te bevelen.

Voorts heeft de heer Goeman Borgesius zich homogeen verklaard met den heer Drucker in de bezorgdheid, die ook bij hem was opgekomen door het lezen in de Memorie van Antwoord, dat inderdaad bij de Regeering de bedoeling bestond, op verhooging van het blijvend gedeelte aan te dringen. Evenwel was er toch tusschen hetgeen hij in het midden bracht en wat door den heer Drucker is gezegd eenig verschil. De geachte afgevaardigde uit Groningen is gisteren eenigszins scherp door mij beantwoord. Waarom? Omdat de heer Drucker mijns inziens zich zelf had bloot gegeven en iets gedaan had, dat tegenover de Regeering onbillijk was en, naar het mij voorkomt, door een lid der Kamer tegenover de Regeering niet mag geschieden. Heel natuurlijk is het, dat, wanneer de Regeering een voorstel aankondigt, daarover bevreemding wordt uitgesproken. Dat is het recht van elk lid der Kamer. Ook mag men zeggen, dat men daarover eenigszins bezorgd is en dat men zich het recht voorbehoudt, er critiek op te oefenen. Wanneer men echter, eer nog de voordracht er is en eer men dus nog weten kan, wat er in die voordracht staan zal, vóórdat men ook nog iets gelezen heeft van de motieven, die de Regeering tot het doen

van die voordracht hebben bewogen, reeds vóóruit de meening uitspreekt, niet in particulieren kring, maar openlijk in de Kamer, dat men de voordracht bestrijden zal, dan — dit moet ieder mijns inziens toegeven — gaat men in zeker opzicht toch te ver. Ook de heer Goeman Borgesius scheen dat hedenmorgen te gevoelen, toen hij zich bepaalde tot het uitspreken van zekere teleurstelling of verbazing over de bewuste verklaring van de Regeering. Het spreekt vanzelf, dat mijnerzijds over deze aangelegenheid thans geen woord meer wordt gezegd. Te zijner tijd zal het besproken wetsontwerp bij de Kamer worden ingediend, en dan is voor de Regeering de gelegenheid gekomen, de motieven aan te geven, zoowel voor wat betreft de indiening zelve als voor wat aangaat den vorm en de mate van uitbreiding, welke de Regeering meenen zal te moeten voorstellen, om het door haar beoogde doel te bereiken.

Ook door den heer Troelstra is over de Militiewet gesproken. De vraag is door hem herhaald, of de Regeering — indien het door haar tot eene nieuwe behandeling van art. 110 der Militiewet mocht komen — daarin zoodanige wijziging zou voorstellen, dat art. 110, om het zoo eens uit te drukken, gelijk zou worden aan art. 185 der Grondwet. Op die vraag is gisteren door mij niet geantwoord, om de eenvoudige reden, dat, naar het mij voorkomt, het wel vanzelf spreekt, dat, al erkent men zelf het bestaan van eene leemte in art. 110 der Militiewet, zij het ook niet in die mate als door den heer Troelstra werd ontwikkeld, men er toch niet toe komt, zoo maar eens even zich uit te laten over eene wijziging, gelijk die door dien geachten spreker in concreten vorm werd aangegeven.

Door den heer Troelstra is verder, toen hij mijn rede van gisteren besprak, de aanmerking gemaakt, dat ik geen zakelijke wederlegging had gegeven van het door hem gevoerde betoog. Ik zie waarlijk niet in, Mijnheer de Voorzitter, dat er voor de Regeering aanleiding bestond of bestaat om, waar over zekere materie in den breede van antwoord is gediend, — gelijk geschied is bij de interpellatie, door den geachten afgevaardigde zelf hier gehouden —, ten tweeden male, en wel bij de behandeling van een wetsontwerp van beperkte strekking als dit, te herhalen wat toen gezegd is. Ik heb mij daarom er toe bepaald, gisteren te verklaren, dat ik alsnog mij hield bij en verwees naar hetgeen desaangaande bij de interpellatie was verklaard, en ik meen ook op dit oogenblik mij nog tot dit antwoord te moeten bepalen.

Voorts is door den geachten afgevaardigde beweerd, dat ik, ten opzichte van den strijd om de macht, gisteren niets anders gezegd had

dan hetgeen nagenoeg letterlijk in zijn voorafgaand betoog voorkwam. Tot op zekere hoogte heeft de geachte spreker daarin gelijk. Hij vergete echter niet, dat hij de tegenstelling maakte tusschen recht en macht. Hij zelf heeft in zijn rede zijn positie ten deze niet onduidelijk geteekend. En uit die teekening bleek, dat hij zich heeft opgeworpen als leider en aanvoerder van die klassen in de maatschappij, die gezind zijn, het er op toe te leggen om aan zich te trekken de macht van den Staat, die hij beschouwt als te zijn in handen van de tegenwoordige bourgeois-partijen. En nu, aldus de positie over en weer teekenende, meent de geachte spreker, dat wij, ons verdedigende, aldus het recht prijs gaven en met hem voor de machtsidée kozen. Dit betwist ik ten eenenmale. Gesteld, ons land voerde op diplomatiek gebied een internationalen strijd over het recht met eene andere Mogendheid en die andere Mogendheid eindigde met ons den oorlog te verklaren en ons aan te vallen. Zou men dan kunnen zeggen, dat wij, ons verdedigende als eigen Staat en eigen Mogendheid, daardoor het standpunt van het recht hadden laten varen. Neen, integendeel! Het zou juist voor de verdediging van het bestreden, betwiste en miskende recht zijn, dat wij dan de wapens opvatten.

Eindelijk heeft de geachte afgevaardigde zelf zijn interruptie van gisteren gequalificeerd als niet parlementair. Hij voegde er evenwel tot zijn verontschuldiging bij, dat het door mij ten zijnen aanzien gesprokene van dien aard was, dat het bijna niet anders kon, of zulk een uitroep moest hem ontvallen. Echter heb ik, Mijnheer de Voorzitter, gisteren gesproken na door den geachten afgevaardigde te zijn geprovoceerd. Den heer Van der Zwaag, die zeide: ik zou van u hetzelfde kunnen zeggen, wat gij gisteren hebt gezegd aan het adres van Troelstra, zou ik willen antwoorden: gij vergeet daarbij, dat ik hier niet begonnen ben met te beschuldigen; uwerzijds is men begonnen met de Regeering te beschuldigen; wij hebben dus niet geprovoceerd, maar door ons is als geprovoceerden geantwoord.

Hoe was toch gisteren weder de provocatie? Deze, dat door den geachten afgevaardigde uit Amsterdam III in een breedvoerig betoog voorop werd gesteld, dat de ellende — en die is groot! — van de slachtoffers der staking voor onze rekening komt. Onder meer werd ook dit betoog geleverd: gij hebt die mannen uitgemaakt voor misdadigers, en mannen, die door de Regeering aldus zijn gequalificeerd, worden allicht, op gezag van de Regeering, als misdadigers beschouwd door hen, bij wie zij zich aanbieden, en kunnen daardoor geen gereede plaatsing vinden. Evenwel ontken ik ten sterkste, Mijnheer de Voor-

zitter, dat door de Regeering of door mij persoonlijk de stakers ooit als misdadigers zijn gequalificeerd. De Regeering weet, — en heeft daarvoor bewijzen te over in handen —, dat de stakers moeten ingedeeld worden in twee klassen, waarvan de eene heel wat minder talrijk is dan de andere. Eene groote en eene kleine groep is er. Wat de groote klasse betreft, dat zijn geen *misdadigers*, maar *misleiden*, menschen, die zich nu op allerlei wijze bij de Regeering aanmelden en de hulp der Regeering inroepen. En waar het der Regeering mogelijk was, — hetzij als Regeering, hetzij ons, Ministers, als personen —, de belangen dezer personen voor te staan, is onzerzijds, is ook door mij nooit geaarzeld, door correspondentie in het belang dier slachtoffers werkzaam te zijn.

Er is evenwel ook eene geheel andere, eene kleine groep. En daartoe behooren de mannen, die met de leiders der beweging datgene hebben gepleegd en bestaan, wat de Regeering in haar verklaring van 25 Februari als eene misdaad heeft gequalificeerd. Ik wensch dit thans nog ietwat te verduidelijken. Wanneer men, gelijk dit met mij het geval is, een geheel dossier bezit met eigenhandige brieven van die personen, waaruit de feiten blijken, welke hier niet nader meer behoeven aangetoond te worden, omdat ze immers vrij algemeen bekend zijn; wanneer men dan ziet, op wie de schrijvers van die brieven de schuld werpen, namelijk nooit op de Regeering, maar eenstemmig op de leiders, die aan het hoofd hebben gestaan; wanneer men dan ook, gelijk ook ik heb moeten doen, veel aanhoort en alles leest, wat in verschillende kringen en in organen van de pers verhandeld is geworden over de vraag, wie in dezen de verantwoordelijkheid draagt; en wanneer men dan weet, dat, waarlijk niet alleen in Regeeringskringen, maar in breede kringen van ons volk, en zelfs in kringen, die zeer na aan dien geachten afgevaardigde staan, het feit telkens gereleveerd wordt, dat hij vóór allen, door de leiding, die hij heeft gegeven, in de eerste plaats de oorzaak is geworden van de vele ellende, die op het oogenblik geleden wordt; wanneer dit alles in aanmerking wordt genomen, Mijnheer de Voorzitter, dan zal toch niemand zich verwonderen over mijn verbazing, toen gisteren die geachte afgevaardigde hier optrad om, als ware hij zelf blank-wit, de verantwoordelijkheid op de Regeering te werpen.

Dien spreker hoorende, heb ik toen mijzelf afgevraagd: hoe is psychologisch die houding te verklaren? Zou ik daarbij aan een goed en nobel of aan een slecht motief moeten denken? Het is u bekend, Mijnheer de Voorzitter, dat ik mij toen heb veroorloofd, aan een nobel motief te denken. Intusschen erken ik gaarne, dat het Parlement de plaats niet is om aan zulke psychologische beschouwingen uitdrukking

te geven en ik neem dan ook gaarne het gisteren als psychologisch moment gesprokene hiermede terug.

Thans kom ik, Mijnheer de Voorzitter, tot het ontwerp, dat ons bezig houdt. Daarbij moet uitgegaan worden van art. 110 en hebben wij ons dus in de eerste plaats af te vragen, welke hier de tekst en welke de juiste interpretatie van dien tekst is. De tekst luidt: „in de gevallen, in de vorige zinsnede genoemd, wordt, zoodra bovenbedoelde ingelijfden zes weken onder de wapenen hebben doorgebracht, onverwijld een voorstel van wet aan de Staten-Generaal gedaan, om *het onder de wapenen blijven* van die ingelijfden zooveel noodig te bepalen."

Er bestaat ten opzichte van de strekking en de bedoeling van dit artikel en van de interpretatie der woorden tusschen de sprekers links en mij principieel verschil. De strekking en de bedoeling zijn geen andere dan deze. Er mag, ten gevolge van onverhoopte omstandigheden, op een deel van de miliciens de last gelegd worden, op te komen onder de wapenen, of wanneer zij er zijn, langer dan gewoonlijk onder de wapenen te blijven, onder het beding, dat die maatregel na verloop van 6 weken door de Staten-Generaal moet worden bevestigd. Wat in het artikel wordt aangegeven is dus noch eene bekrachtiging, noch eene machtiging, maar is een last die gelegd wordt *op de miliciens*. Immers, er staat: „zij blijven onder de wapenen zoolang Wij het noodig achten."

De formule, in de wet gekozen, is deze: er zijn burgers, miliciens; er is sprake van hun een last aan te doen; *zes* weken lang heeft de Regeering de bevoegdheid, eigener beweging dien last op te leggen, buiten de Staten-Generaal om; maar wanneer die verloopen zijn, kan die last niet langer aan de miliciens worden opgelegd dan met kennisneming door, zonder stuiting van de zijde der Staten-Generaal. Dat dit en dit alleen de bedoeling is, blijkt reeds uit het feit, dat er van de *drie* perioden in het artikel slechts *twee* genoemd worden. Er is ten eerste eene periode van 6 weken, daarna eene periode na afloop van die 6 weken tot het oogenblik, dat de hierbedoelde wet in het *Staatsblad* zal staan; daarna gaat eerst de derde periode in, van af het oogenblik, dat het wetsontwerp wet is geworden. Wel zijn de 1ste en 3de periode in de wet bepaald, maar de 2de is geheel open gelaten. Die kan over enkele dagen loopen, maar kan — wanneer de behandeling van de wet vertraging ontmoet — ook over meerdere weken loopen. Over deze periode handelt de wet niet.

De heeren van de linkerzijde zullen toestemmen, dat het hier alzoo geldt een constitutioneel recht, waarbij de Staten-Generaal te

waken hebben voor het belang van de miliciens, in zooverre, dat hun geen meerdere last worde opgelegd dan de Staten-Generaal goedvinden. Vraagt men, op welke wijze die bedoeling in het artikel is aangegeven en tot uiting komt, dan staan twee opinies tegenover elkander. Eenerzijds de meening van de heeren van de linkerzijde, die gesproken hebben, en die eenparig het gevoelen voorstaan, dat de Staten-Generaal bekrachtigen moeten, goed moeten keuren datgene, wat door de Regeering verricht is. Daartegenover staat de meening van mij, die dat gevoelen als onjuist verwerp, overmits ik volhoud, dat er noch van goedkeuring, noch van bekrachtiging sprake is, maar alleen van een last, op de miliciens gelegd, en eene bevoegdheid, aan de Regeering te geven van het oogenblik af, dat die wet in het *Staatsblad* staat.

Zoo staan dus twee opinies tegenover elkander. En waar de heer Mees dezen morgen gesproken heeft van een „ziekelijken waarheidszin", dien ik zou voorstaan, — eene uitdrukking, die mij uit den mond van dien geachten afgevaardigde leed doet —, zoo zou ik te zijnen opzichte kunnen spreken van een „verzwakten waarheidszin". Ik geloof daarmede het verschil, dat tusschen hem en mij bestaat, juist te hebben aangegeven; doch na zooeven het gevaar te hebben ingezien van psychologische beschouwingen, meen ik beter te doen, mij door het voorbeeld van dien geachten afgevaardigde niet ten tweeden male op psychologisch terrein te laten verlokken.

De Staten-Generaal kunnen veel, maar evenals men van het Engelsche Parlement zegt, dat het nooit van eene vrouw een man kan maken, zoo zeg ik ook, dat de Staten-Generaal met al hun macht nooit van een *futurum* een *preteritum* kunnen maken. En daarop komt het hier aan. Wat in art. 110 staat is een *futurum;* dat wil zeggen: het doelt op het doen *blijven* onder de wapenen van wie in dienst zijn, waartoe de bevoegdheid aan de Regeering gegeven wordt op het oogenblik, dat de wet tot stand komt. Maar dit blijft vaststaan: van het verleden, van wat achter de wet ligt, is in het artikel met geen enkel woord sprake. Zeer goed is het mogelijk, dat men, het artikel met den bril der fictiën beziende, eindelijk tot eene fictie komt, waarbij datgene, wat niet werkelijk en wezenlijk is, ophoudt onwaarheid voor eigen besef te zijn.

Door den heer Borgesius is, meen ik, de uitdrukking „zijn gebleven" gebezigd. Doch dit kan niet anders. Immers op het standpunt van de heeren, die onder het wetsontwerp willen trekken wat er achter ligt, behandelen zij het verleden. Wanneer men echter te doen heeft met een wetsontwerp, dat gebonden is aan art. 110 en met een wetsontwerp, afgeleid uit een artikel, dat alleen over het futurum handelt, dan kunnen

toch de heeren, met al de woorden, waarover zij beschikken, daarvan nooit maken, dat het op het preteritum slaat. Indien de geachte sprekers hierover willen heenstappen, dan zeggen wij van onzen kant: wij kunnen dit niet, het is ons onmogelijk, omdat hetgeen op het *futurum* betrekking heeft, nooit *preteritaal* is te maken. Dit kan niet en dit mag niet. Of de Kamer dit goed vindt of niet, is der Regeering in zekeren zin onverschillig, aangezien daaromtrent ieder naar zijn persoonlijke overtuiging heeft te handelen.

De Koningin heeft kort geleden geteekend een besluit, waarbij de lichtingen naar huis zijn gezonden. Hoe wil men Haar thans eene verklaring ter teekening voorleggen, dat de reeds naar huis gezonden militairen *blijven* onder de wapenen, zoolang dit Hare Majesteit zal behagen? Gevoelt men dan niet, dat dit iets is, wat wij niet kunnen en wat wij niet mogen doen?

Gisteren is door mij gevraagd, of het niet mogelijk was, een amendement te formuleeren, waardoor het bezwaar zou kunnen opgeheven worden. Men zag hierin iets vreemds. Dat is het ook, maar hoe kan het vreemde hier ontbreken, waar wij staan voor een vreemd geval, voor een geval, waarvan geen antecedent bestaat, wijl in art. 110 niet voorzien is het punt, waarop het hiet aankomt, een geval, waarvoor geen regel is aangegeven en waaromtrent intusschen toch moet gehandeld worden. Was er kans geweest, het ontwerp met het artikel in overeenstemming te brengen, nadat de lichtingen naar huis waren gezonden, dan zou niet aan de Kamer gevraagd zijn, een voorstel te doen tot wegneming van het tegenstrijdige, doch dan zou de Regeering daarmede zelf zijn gekomen. Nu zijn er drie pogingen van dien aard aan de hand gedaan. De vraag is dus te beantwoorden, of door een der drie aan de hand gedane, maar nog niet ingediende, amendementen, het bezwaar zou zijn opgeheven. Eén van die drie pogingen ging uit van den heer Goeman Borgesius, die het denkbeeld opperde, te lezen: „het onder de wapenen blijven van de ingelijfden bij de militie te land van de lichtingen 1901 en 1900, die ingevolge de bepaling van de eerste zinsnede van art. 110 der Militiewet 1901 krachtens Ons besluit van den 15den Februari 1903 onder de wapenen zijn geroepen, wordt bepaald tot 6 Mei.'' Daardoor wordt echter in geen enkel opzicht te gemoet gekomen aan de geopperde bedenking. Bij aanneming van een dergelijk amendement zou immers in het wetsontwerp blijven staan de uitdrukking „onder de wapenen blijven''. Dat kan ook niet anders. Want het zijn de woorden der wet. Bovendien kan het „onder de wapenen blijven'' niet bepaald worden op 6 Mei, wijl

het reeds van te voren is bepaald. Stel, dat er stond: „is bij Koninklijk Besluit bepaald op den zooveelsten", dan zou men waarheid hebben. Behoudt men echter het woord „blijven", dan krijgt men hetzelfde conflict en dezelfde contradictie, namelijk, dat men, hetgeen hier futuraal genomen is, weer tot het verleden wil betrekken.

Door den heer Mees is een ander denkbeeld aan de hand gedaan. Die geachte afgevaardigde heeft gevraagd, of men ook zou kunnen lezen: „wordt bekrachtigd". Ongetwijfeld zou dit mogelijk zijn, indien artikel 110 zelf de strekking had, bekrachtiging te verleenen, maar het artikel bedoelt medewerking — dat is het standpunt der Regeering — en dan kan natuurlijk met de uitdrukking „wordt bekrachtigd" geen vrede genomen worden.

De heer Van Karnebeek, die in het geheel geen strijd zag tusschen de woorden en den actueelen toestand, deed het voorstel aan de hand, aan art. 1 een tweede artikel toe te voegen: „indien de in art. 1 bedoelde ingelijfden tijdens de afkondiging dezer wet reeds met verlof naar huis zijn gezonden, dan wordt daarmede geacht aan het bepaalde in art. 1 te zijn voldaan." Ik zou wel willen vragen, waarheen we zouden gaan als dit denkbeeld werd aanvaard. Ik kan mij voorstellen, dat men bij de indiening van het wetsontwerp, terwijl de troepen nog in de kazerne zijn, zich afvraagt, of het soms ook raadzaam is, een tweede artikel aan het eerste toe te voegen in dien geest. Dan toch zou een dergelijk denkbeeld in aanmerking kunnen komen. Werd het echter nu in de wet opgenomen, dan zou eene retroactieve kracht gegeven worden aan eene wetsbepaling en iets worden verklaard omtrent het *verleden*, terwijl men in de wet alleen met het heden en de toekomst te doen heeft.

Op deze gronden kan in geen van de aangeboden amendementen een stap tot den vrede gezien worden; zelfs zie ik niet in, dat men daarmede op een beteren weg zou kunnen komen. De vraag blijft dus ter beantwoording over, waarom de Regeering, als zij er aldus over denkt, dan niet, zoodra de troepen naar huis waren, onmiddellijk het wetsontwerp heeft ingetrokken. In dit verband moet ik mij eene kleine opmerking aan het adres van den heer Goeman Borgesius veroorloven. Deze geachte afgevaardigde maakte captie op het woord „grootendeels", want hij zeide: laten wij dat woord maar wegdenken en liever zeggen, dat het *alleen* de ziekte van Minister Bergansius is geweest, die de vertraging in de verschijning van de Memorie van Antwoord heeft veroorzaakt. Daarin kan ik niet berusten, want het is metterdaad niet uitsluitend aan die ziekte te wijten geweest. Wat

toch is het geval? De Kamer is op 9 April gescheiden, zonder van eenig voornemen te doen blijken, de daarop volgende week terug te komen. Daarop is de Regeering in de Eerste Kamer bezig geweest met de behandeling van de hier aangenomen wetten. Onmiddellijk daarop zijn uitgebroken de nieuwe troebelen. Nu zal de heer Borgesius wel willen gelooven, dat in die en de daaropvolgende dagen al de aandacht van de Regeering noodzakelijkerwijze werd geëischt voor al die handelingen, waartoe de Regeering geroepen was. Er was alzoo geen sprake van, in die dagen tijd te vinden voor de samenstelling van eene Memorie, waarin velerlei vragen van interpretatie moesten behandeld worden. Eerst toen er tijd was gekomen en men kon zeggen, dat het ergste voorbij was, *is* de bespreking van het Voorloopig Verslag begonnen en *kon* zij ook eerst beginnen. Daarmede gereed zijnde, werd van verschillende kanten medegedeeld, dat reeds spoedig tot naar huis zending van de miliciens zou kunnen worden overgegaan. Toen nu bij de Regeering de datum vaststond, waarop tot die naar huis zending zoude kunnen overgegaan worden, is terstond de vraag aan de orde gesteld, wat er, als de miliciens naar huis gezonden waren en daarna de Kamer bijeenkwam, met dit wetsontwerp geschieden moest.

Toen heeft de koopman, waarvan de heer Borgesius sprak, ons onmiddellijk beziggehouden. Hij heeft der Regeering min of meer de intentie toegedicht, dat zij harerzijds wel had willen zeggen: ik trek het weer in, als ik dat wil. Zeer terecht heeft die geachte afgevaardigde er op gewezen, dat daarmede een antecedent zou gecreëerd worden van het uiterste gewicht, waarvan het grootste misbruik zou kunnen worden gemaakt. Toen alzoo de vraag zich aan de Regeering opdrong: zullen wij nu de lichtingen naar huis zenden en onmiddellijk het ontwerp intrekken? is de Regeering tot de overtuiging gekomen, dat dit niet mocht, om deze reden, dat alsdan juist het hoogst gevaarlijk antecedent zou gecreëerd worden, dat men wel had voldaan aan art. 110 der Militiewet door het indienen van het ontwerp, maar zonder met de Kamer van gedachten gewisseld te hebben over de daarmede samenhangende vraagstukken. Dit laatste zou stellig in strijd zijn geweest met de deferentie voor de Kamer. En dit is nu wel door den heer Goeman Borgesius gequalificeerd als juist het tegendeel van deferentie, maar dat weerspreek ik ten stelligste. Er heeft bij de Regeering geen oogenblik eene andere bedoeling voorgezeten, dan om het wetsontwerp niet in te trekken eer zij met de Kamer geaboucheerd had. En zij heeft dat gedaan, omdat zij begreep, dat hierbij betrokken was een

constitutioneel element, dat gevaar kon loopen, en dat zij even beslist als de Kamer wenschte te handhaven.

Er is beweerd: gij hebt toch gezegd, dat gij aan de Staten-Generaal overlaat de beslissing, of en in hoever zij zouden willen handelen. Dat is volkomen juist, maar onmiddellijk daarop volgt: „Zij zou voorbarig achten intrekking van het ontwerp" enz. Daarmede was dus uitgesproken, dat de Regeering wel degelijk intrekking bedoelde, maar dat zij vooralsnog aarzelde over de keuze van het tijdstip, waarop die intrekking moest plaats hebben. Dit tijdstip had men kunnen nemen, gelijk dezen morgen door den geachten afgevaardigde uit Goes ware gewenscht, onmiddellijk, maar men kon het ook op een ander moment kiezen. De Regeering heeft gemeend, een ander moment daarvoor te moeten afwachten, ten einde aan de Kamer over dit ontwerp en de daarmede samenhangende aangelegenheden hier in het openbaar eerst nadere inlichtingen te kunnen geven. Met het oog op dit alles was het toch zeer begrijpelijk, dat de Regeering hier vooraf wenschte te vernemen, of de Kamer zelf bezwaar zou hebben tegen de intrekking, en, zoo ja, welk bezwaar. Zegt men, dat de Regeering dat niet aan de Kamer heeft te vragen, maar dat zij dat zelf behoort te weten, dan antwoord ik daarop: dat is volkomen juist, wanneer het een geregeld geval geldt en men niet staat voor een onzeker geval gelijk hier. Hier echter hebben wij gemeend, de verantwoordelijkheid van de intrekking niet op ons te mogen nemen, zonder vooraf de Kamer in de gelegenheid te hebben gesteld, zich uit te spreken. De verantwoordelijkheid casu quo van intrekking aanvaardt de Regeering in den meest absoluten zin; dat wil zeggen, dat er niets van die verantwoordelijkheid, indien de Regeering tot intrekking besluit, op de Kamer overgaat. Maar men kan, wanneer eene teedere quaestie van constitutioneel staatsrecht aan de orde komt, bruusk of voorkomend handelen. Daarom moet het mij van het hart, dat het der Regeering niet aangenaam was, waar zij meende beleefd en voorkomend te moeten handelen, van achteren te bemerken, dat die intentie in haar tegendeel is omgezet en voorgesteld wordt als eene poging om tegenover de Kamer in deferentie te kort te schieten.

Ik kom thans tot den heer De Savornin Lohman. Door dezen geachten afgevaardigde is het denkbeeld geopperd, of de Kamer zich niet bij motie over deze zaak kon uitspreken. Daaromtrent wil ik wel verklaren, dat het voor de gaafheid en zuiverheid van het constitutioneel staatsrecht — d. w. z. tot volle handhaving van de rechten en de vrijheden, die ook deze miliciens aan de Vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk moeten dank weten — geen onverschillige zaak is

te achten, of de Staten-Generaal in deze zich al of niet onthouden van zich uit te spreken. Het komt mij inderdaad gewenscht voor, dat de Kamer zich uitspreekt. Doet zij dat niet, dan zal de Regeering niet aarzelen, zelf datgene te doen wat zij volgens haar vaste en onwankelbare overtuiging meent te moeten doen, omdat zij niet wil medewerken tot iets, dat onwaarheid in de wet zou brengen. Eene uitspraak van de Kamer, als de aangegeven motie bedoelt, zal evenwel het pad naar de goede oplossing effenen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal het voor het oogenblik hierbij laten. Alleen zij mij nog deze opmerking veroorloofd. Het beroep van den heer Mees op de deferentie voor de Eerste Kamer is gisteren reeds door mij weerlegd, maar die geachte afgevaardigde is er op teruggekomen en heeft gezegd, dat hier toch van de *Staten-Generaal* wordt gesproken. Zeker, maar er wordt van de Staten-Generaal gesproken in tal van andere wetsbepalingen en dan heeft dat nooit eene andere beteekenis, dan dat de zaak eerst in de Tweede Kamer komt en pas daarna in de Eerste Kamer. Er kan dus nooit sprake zijn van aan de Eerste Kamer zeker recht in deze te onthouden, indien een wetsontwerp niet door de Tweede Kamer is aangenomen, of indien de Regeering meent, tot intrekking te moeten overgaan. Art. 115 van de Grondwet laat het recht hiertoe geheel onbeperkt. Afgescheiden daarvan staat het vast, dat de Eerste Kamer volkomen in staat is, elke gedachtenwisseling, die zij wil, te voeren over deze zaak, indien daartoe het initiatief wordt genomen door een lid dier Kamer. Ik meen alzoo, dat dit argument van den heer Mees niet alleen geen steek houdt, maar ook niet had moeten worden aangevoerd, omdat het niet in de gedachte van de Regeering is opgekomen, voor de Eerste Kamer niet gelijke deferentie te hebben als zij verschuldigd is jegens de Tweede Kamer.

(De *Voorzitter:* Door de heeren De Savornin Lohman, Van Alphen, Michiels van Verduynen, Kolkman, Krap en Nolens is de volgende motie van orde ingediend:

de Kamer,

goedkeurende de oproeping der ingelijfden bij de militie te land van de lichtingen van 1901 en 1900 krachtens het Koninklijk Besluit van 5 Februari 1903 (*Staatsblad* n°. 68) en het onder de wapenen houden van die ingelijfden totdat zij weder met verlof huiswaarts zijn gezonden,

van oordeel, dat de behandeling van het thans aan de orde gestelde

wetsontwerp door den loop der omstandigheden geen doel meer heeft,

besluit vooralsnog, dit ontwerp (stuk 141) af te voeren van de orde van werkzaamheden.

Daar deze motie is voorgesteld door zes leden, behoeft zij niet nader ondersteund te worden.

Ik stel voor, de beraadslaging over de motie te doen plaats hebben gelijktijdig met de algemeene beraadslaging over de aan de orde zijnde wetsontwerpen.)

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Handelingen, blz. 1375—1379.

De vraag is mij nogmaals gedaan, waarom, wanneer er bij de Regeering een *non possumus* bestaat, zij er niet toe overgaat, zonder meer mede te deelen, dat zij, daartoe door de Koningin gemachtigd, het wetsontwerp zal intrekken. Mijn antwoord daarop is dit: Er is hier eene materieele en eene formeele quaestie. De eerste is, of men uit de gevoerde beraadslagingen moet opmaken, dat het onder de wapenen houden van de troepen ook na afloop van de zes weken van de zijde der Kamer op zoo ernstige critiek stuit, dat men daarover ernstig zou moeten debatteeren. En nu meen ik te mogen zeggen, dat uit de verschillende stemmen, die van links zijn opgegaan, de conclusie mag worden gemaakt, dat — daargelaten eene kleine fractie — niet alleen rechts maar ook links de overgroote meerderheid van de Kamer die handeling als zoodanig niet aan critiek wil onderwerpen, en het beleid van de Regeering, in deze gevoerd, niet wenscht af te keuren. Natuurlijk is dat voor de Regeering reeds winste; maar laat ik nu toch bij de behandeling van het formeele punt de heeren er op mogen wijzen, dat, wanneer de materieele quaestie anders stond, wij voor geheel dezelfde formeele quaestie zouden staan. Welke houding zou het van de zijde der Regeering hebben, indien er in de Kamer van eene gezindheid bleek om het materieele beleid, in deze door de Regeering gevoerd, af te keuren, en men ware dan tot intrekking zonder meer overgegaan? Zou dat niet zijn beschouwd als een middel van de Regeering om zich aan de discussie te onttrekken en de Kamer de gelegenheid te ontnemen, naar aanleiding van het Voorloopig Verslag met haar van gedachten te wisselen?

Wat het formeele punt betreft, Mijnheer de Voorzitter, zou er,

indien in de Kamer van rechts en links gebleken was, dat men, na den loop, dien de zaak had genomen, intrekking van het wetsontwerp den meest natuurlijken weg vond, niet de minste bedenking bestaan hebben om daartoe onmiddellijk over te gaan. Wat is echter gebleken? Juist het tegendeel, namelijk dat onderscheidene partijen bij monde van haar woordvoerders hebben uitgesproken, dat voor intrekking niet alleen geen reden bestaat, maar dat het integendeel noodzakelijk en een eisch van onze constitutioneele verhoudingen is, dat men ten opzichte van dit ontwerp tot stemming overga, onverschillig of men het aanneemt of verwerpt. Dit maakt natuurlijk de positie van de Regeering nog moeilijker. Zij heeft hier niet te doen met een geschil over constitutioneel staatsrecht, dat reeds zou zijn uitgewezen, maar het betreft een dubieus geval, dat in dien vorm nu voor het eerst voorkomt. Natuurlijk, wanneer de Regeering te doen had met eene besliste quaestie, waarvan iedereen wist, hoe het stond, dan zou het op haar weg liggen, door te tasten. Het geldt hier echter een geval zonder antecedenten, te weten het critieke punt, of art. 110 volkomen past op de gevallen, die zich hier voordoen. Daarom is het een eisch van kieschheid voor de Regeering, zich af te vragen, of zij eenvoudig tot de intrekking overgaan mag vóór de Kamer in de gelegenheid is geweest, over deze constitutioneele quaestie als zoodanig zich uit te spreken.

Zeker, de Regeering had een anderen weg kunnen volgen en het ontwerp kortweg kunnen intrekken, het aan de heeren overlatende —, bij interpellatie over die intrekking inlichting te vragen. Doch gesteld, dat zoo ware gehandeld, wat had men dan anders verkregen dan noodeloos tijdverlies, eene repetitie van al deze debatten bij de interpellatie? Daarom heeft de Regeering gemeend, te moeten afwachten, of de uitingen van de linkerzijde ook gedeeld zouden worden door de rechterzijde, en of alzoo de Kamer in haar overgroote meerderheid het standpunt innam, dat tot eene stemming over het wetsontwerp moest worden overgegaan. Thans echter is de aangekondigde motie van den heer De Savornin Lohman c.s. ingediend. En die motie geeft juist wat de Regeering wenscht, omdat zij een tegengif kan bieden tegenover de sterke uitingen, die vóór de definitieve en finale behandeling van het wetsontwerp van de linkerzijde zijn vernomen. De Regeering, wel verre van die motie te bestrijden, zal dus juist — wanneer zij door de Kamer mocht worden aangenomen — daarin eene aanwijzing zien van hetgeen voor haar ten deze de weg is, dien zij te volgen heeft.

Mij rest nog een enkel woord over het gesprokene door den heer Röell. Hij en de heer Van Karnebeek hebben ontkend, dat in art. 110

drie periode zitten. Natuurlijk, als men dat niet toegeeft, hebben de heeren gewonnen spel; want dan staan we niet voor een *futurum*, maar voor een *verleden*. En als men een klein verleden kan ontdekken, dan kan men er ook een groot verleden in vinden. Dat spreekt vanzelf.

(De heer BORGESIUS: Men moet altijd een deel van het verleden dekken, want bij de stemming over de wet, volgens art. 110 tweede zinsnede, is er altijd reeds eenige tijd na de eerste zes weken verloopen.)

Het doet mij genoegen dat de heer Borgesius nu juist zelf opmerkt wat ik zeggen ging, en daarmede nu ook zijnerzijds erkent, dat er drie perioden zijn. Hij zegt zelf, dat bij de stemming over de wet altijd eenige tijd verloopen is na de eerste periode en eer de wet er is. Dat is juist wat ik beweerd heb. Alleen neemt de geachte spreker toch weer het standpunt in van den heer Röell, die de tweede periode ontkent, zeggende dat die gedekt wordt door de wet, die komt. Maar daartegen kom ik op, en herhaal, dat er zijn drie perioden en dat alleen de derde wordt gedekt op het oogenblik, waarop de wet in werking treedt.

Handelingen, blz. 1383.

De *motie* wordt, in stemming gebracht, met 42 tegen 33 stemmen aangenomen.

WETSONTWERPEN tot verhooging en wijziging van eenige hoofdstukken der Staatsbegrooting voor 1903, betreffende de verbetering van de finantieele positie van lagere ambtenaren bij de verschillende Departementen.

VERGADERING VAN 2 JULI 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Het was der Regeering aangenaam, bij dit debat van twee geachte leden der linkerzijde te vernemen, dat dit en het begeleidende wetsontwerp hun sympathie hebben. Maar gelijk bijna vanzelf spreekt, vermenigvuldigen zich, wanneer men een terrein als dit gaat betreden en daarop een eersten stap zet, om verouderde en daardoor veroordeelde toestanden door betere te vervangen, niet slechts de vragen, maar wordt er ook aanstonds op aangedrongen, het bij een eersten stap niet te laten. Doch aan het zetten van verdere stappen zijn eenige finantieele gevolgen verbonden.

Onze ambtsvoorgangers hebben voor diezelfde vragen gestaan, en hebben juist met het oog op de finantieele consequentiën van zulk een eersten stap gemeend, voorloopig die zaken te moeten laten rusten. Het kwam ons echter voor, dat de tijd gekomen is, de zaak aan te vatten. Hierbij dient wel rekening gehouden te worden met het eenigszins eigenaardig karakter der Departementen van Algemeen Bestuur, die afwijken van bijna alle andere bureaux. Dit brengt vanzelf ook eigenaardige eischen mede, voornamelijk ten opzichte van het personeel. Historisch hebben bij verschillende Departementen zich ten aanzien van de positie van het personeel verschillende methoden van behandeling ontwikkeld. Unificatie daarin te brengen voor alle Departementen zou uiterst moeilijk wezen. Toch heeft de Regeering gemeend, de zaken niet te kunnen laten blijven zooals zij zijn, en in de stukken is het harerzijds dan ook reeds uitgesproken, dat het niet in de bedoeling ligt, het te laten bij wat nu wordt voorgesteld. Uit de woorden: „dat wij meenden dezen eersten stap te moeten doen", blijkt vanzelf, dat de Regeering niet meent, dat er, na aanneming van deze wetsontwerpen, niets meer zou te verbeteren vallen.

Toch zou ik wel aan de Kamer in overweging willen geven om, waar nu een eerste stap wordt gedaan, de Regeering niet dadelijk te overvallen met vragen omtrent hetgeen zij meent, dat in de toekomst nog gedaan moet worden. Het is bepaald onmogelijk, op

alle in die richting te stellen vragen een beslist antwoord te geven. Mag ik dus in dat opzicht tot zekere matiging aanmanen, dan sluit dat niet in, dat ik over alle opmerkingen of wenken, die in dit debat gemaakt zijn of wellicht nog worden, het stilzwijgen zal bewaren. Zoo heeft de heer Smeenge gevraagd, of het in de bedoeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken ligt, het gelijksoortig personeel van het bureau voor statistiek en van de landsdrukkerij in het besluit op te nemen. Daarop kan ik op dit oogenblik geen afdoend antwoord geven. Het betreft hier toch de vraag, of men in het Koninklijk Besluit meer personen zal brengen dan de Departementsambtenaren, waarvan thans sprake is. En dit is eene quaestie van vorm, waarover ik mij niet wensch uit te laten. Vraagt men echter, of het in de bedoeling ligt, te zorgen, dat aan dat personeel dezelfde verbetering in hun toestand zal worden toegekend, die nu zal gecreëerd worden voor het personeel van de Departementen, dan wil ik wel zeggen, dat, voor zoover het aan mij lag, in de stukken voor de concept-begrooting, die mij reeds gepasseerd zijn, reeds in dien zien is gewerkt; doch daaruit volgt tevens, dat deze quaestie niet op dit oogenblik, maar bij de begrooting tot beslissing kan worden gebracht. De heeren zullen alzoo bij de eerstvolgende begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken zien, dat voor directiën, onder mijn Departement staande, de toepassing van dezelfde regelen wordt aangenomen. Ik twijfel er dan ook niet aan, of de geachte sprekers, die daarnaar geïnformeerd hebben, zullen de woorden van sympathie, die zij thans geuit hebben, ook tegen dien tijd gereed kunnen houden.

Eene tweede vraag is gedaan door denzelfden geachten afgevaardigde en ook door de geachte afgevaardigden, de heeren Helsdingen en Passtoors, nl. betreffende de zoogenaamde assistenten. De opiniën daaromtrent loopen nogal uiteen. De een zegt: ruim alle assistenten op; de ander adviseert: neem geen assistenten dan in vollen dienst, voor een geheel jaar en bepaal in elk geval, dat de tijd, waarin zij als assistent gediend hebben, steeds zal tellen bij den actieven dienst, zoodra een ambtenaar of bediende komt tot de periode, die verhooging met zich brengt. Men zou zich echter vergissen, indien men waande, dat de quaestie zóó gemakkelijk kan worden opgelost. Die assistenten kunnen n.l. onderscheiden worden in twee soorten. Assistenten kunnen voor een extra dienst genomen worden. Er kan zich eene gelegenheid voordoen, dat er tijdelijk meer hulp noodig is. Om den heeren hiervan een voorbeeld te geven en het hun duidelijk te maken, kan ik mededeelen, dat, toen het archief uit het Rijksarchief op het Plein moest

overgebracht worden naar het depôt, er natuurlijk extra hulp noodig was, omdat men het met het gewone personeel niet afkon. Zoo kan het meer voorkomen, dat eene bijzondere gelegenheid de noodzakelijkheid in het leven roept, tijdelijk assistentie te zoeken. Eene tweede oorzaak tot het nemen van assistentie kan hierin gelegen zijn, dat men er niet in geslaagd is, een persoon te vinden, wiens aanbevelingen grond genoeg opleveren, reeds dadelijk tot eene definitieve aanstelling over te gaan. In dat geval dient zulk een assistent voor korten tijd op proef, om te kunnen zien, of hij moet worden weggezonden als ongeschikt, of wel, dat hij eene vaste aanstelling kan erlangen.

De omstandigheid, dat tweeërlei assistenten in dienst kunnen komen, heeft er toe geleid, assistenten te houden, ook als daartoe geen redenen bestonden. Ik ben het met de heeren, die dit punt bespraken, eens, dat dit een misbruik is en dat aan dit misbruik, voor zoover het bestaat, een einde behoort te worden gemaakt.

Wat nu de tweede vraag betreft, of hun dienst mede moet rekenen voor eventueele rangsverhooging of geldelijke verhooging, daaromtrent wil ik wel zeggen, dat naar mijn gevoelen voor iemand, die, na een tijdlang als assistent gediend te hebben, daarna voor vast wordt aangesteld, de eerst verloopen tijd, wanneer die alleen gediend heeft om eene proef te nemen, waarbij de man is gebleken bruikbaar te zijn, behoort mede te tellen voor de berekening van de verhooging. Evenwel moet ik hier met groote voorzichtigheid spreken. Er zijn hier toch acht wespennesten en ik ben zelfs niet in staat, ten opzichte van alle personen van mijn Departement precies te zeggen, hoe de vork aan den steel zit, en nog minder kan ik dat van de overige Departementen en het allerminst van de Departementen van Oorlog en Marine, omdat zich daar nog andere complicatiën voordoen. Ik moet er mij dus toe bepalen, te verklaren, dat het, voor zoover mijn Departement betreft, in mijn bedoeling ligt, het den zooeven aangeduiden weg uit te sturen, voor zoover dit nog niet het geval mocht zijn.

Door den heer Smeenge is verder gevraagd, of de gratificatiën ook niet zouden kunnen worden toegewezen aan andere personen. Ook hier kan ik al weer niet spreken van andere Departementen; maar bij Binnenlandsche Zaken bestaat de regel, dat, wanneer extra diensten zijn gepresteerd door personen, tot het Departement behoorende of daarbuiten staande, altoos wordt voorgesteld, eene gratificatie te geven, en dat daarop gunstig beschikt wordt. Regel is, dat geen diensten onvergolden blijven. Het tegenovergestelde zou niet billijk wezen, en ook wenschen wij geen verplichtingen te hebben. Als iemand extra diensten heeft bewezen,

moet met hem afgerekend worden, opdat hij vrij uitga en wij vrij blijven en geen voortdurende band ontsta.

Door den heer Helsdingen is het denkbeeld geopperd, het pensioen zóó te stellen, dat het steeds op het 65ste jaar ingaat. Ik heb eens getracht, Mijnheer de Voorzitter, dit denkbeeld uittevoeren aan mijn Departement; doch toen ik aan een van degenen, die daar dienen, zeide: het wordt toch tijd, dat gij langzamerhand wat rust gaat nemen, antwoordde de man mij: „Als het u belieft niet; als ik gepensioneerd word, krijg ik maar zooveel en ik kan mijn heele traktement best gebruiken; ik ben ook nog sterk en gezond en kan nog alles doen." En toen ik hem daarop antwoordde, dat hij toch ook eens voor anderen plaats moest maken, zeide hij: „Dat is hun zaak en niet de mijne". Men moet dus niet denken, dat men door pensioneering op 65jarigen leeftijd alle menschen gelukkig en tevreden maakt.

Intusschen wordt het belang van die quaestie geringer, wanneer de thans ontworpen regeling wordt gevolgd. Vroeger was het van belang voor de lagere ambtenaren, dat iemand, die tot zijn maximum geklommen was, niet lang bleef; elk jaar, dat hij bleef zitten, beschouwde men als ontroofd aan de mindere ambtenaren, die bij zijn heengaan elk een deel van den pot hoopten te krijgen. Gedeeltelijk zal dat vervallen door de invoering van de thans ontworpen regeling, maar of men aan het tegenwoordige personeel wel een dienst zou doen met voor allen pensioneering voor te schrijven op 65jarigen leeftijd, betwijfel ik. Men kan dat gemakkelijk toepassen op ambtenaren, die nieuw in dienst komen, maar minder gemakkelijk is het, dat te doen op hen, die reeds in dienst zijn.

Ten opzichte van de kleeding is een woord gesproken door den heer Passtoors, dat ook naar mijn gevoelen overweging verdient. De kleeding moet, voor een uitgaanden bode althans, die min of meer het Departement representeert, net en fatsoenlijk zijn. En het valt niet te ontkennen, dat, wanneer minder deugdelijke stof voor de kleeding wordt genomen, dit toch duurder uitkomt dan wanneer in eens goede stof wordt aangeschaft. Maar heel dikwijls hebben de menschen niet het geld voor goed materiaal; gaat men dit toch voorschrijven, dan ontneemt men hun een zeker deel van hun inkomen, dat voor hen niet onverschillig is. Dit heeft dan ook wel eens tengevolge, dat boden zich in het publiek vertoonen in eene kleedij, die niet geheel conform de eischen is. En wanneer de man zegt: ik kan vrouw en kinderen toch niet doen lijden terwille van een nieuwen rok, dan kan men zulk een antwoord ook niet geheel onredelijk achten. De vraag werd daarom door den

heer Passtoors gedaan, of het niet raadzaam zou zijn, in dit opzicht andere bepalingen vast te stellen, — altijd voor zooveel betreft de boden, die zich naar buiten vertoonen —, hetzij door hun eene extra toelage voor kleeding te geven, hetzij door verschaffing van kleeding vanwege het Departement. Daarop moet ik al dadelijk antwoorden, dat ik zoo iets niet gaarne bij mijn Departement alleen zou beginnen, alsof ik de brave Hendrik was, die alles zoo mooi wil maken. Als zoo iets gebeurt, moet het, dunkt mij, te gelijk vanwege al de Departementen geschieden. Het is dus ook hier weder eene zaak, die ik gaarne met mijn collega's wil overwegen.

Handelingen, blz. 1389—1390.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Helsdingen meende, dat de lust om het bijltje er bij neer te leggen vanzelf zou geboren worden uit het vervullen van zijn wensch, de bedoelde traktementen hooger te brengen en wel op f 950. Laat mij daarop alleen antwoorden, dat de straks door mij besproken persoon nog heel wat meer had dan f 950 en juist om dat meerdere liever niet dadelijk op 65-jarigen leeftijd wilde gepensioneerd worden.

De vraag van den geachten afgevaardigde omtrent de verhooging van het maximum heb ik niet vergeten, maar het is mij op het oogenblik onmogelijk, om, waar het eene zaak is, die alle Departementen aangaat, eene decisie te nemen. Dit kan en mag niet. Verlangt intusschen de heer Helsdingen toch een antwoord, dan kan ik dit wel zeggen, dat ik, wanneer die zaak weder behandeld mocht worden, gaarne wil zien, of aan den door hem geuiten wensch te gemoet kan worden gekomen.

Wat zijn opmerking aangaat, dat de vereeniging van departementale ambtenaren zich toch heeft uitgesproken voor eene vaste bepaling van pensioen, zij gezegd, dat dit mij niet onbekend was. Het systeem echter van te zeggen, dat, wanneer eene groep iets beslist, ieder, die in eene gelijke conditie verkeert, zich daaraan moet onderwerpen, heb ik nooit bevorderlijk voor de vrijheid kunnen vinden. Ik weet wel, dat men er in de kringen van den geachten afgevaardigde anders over denkt, maar ik blijf het individueel recht handhaven. Wij kunnen het debat hierover niet voortzetten, maar ik geloof, dat eene dergelijke stemming van de groep niets beslist. Ik weet ook niet, met hoeveel stemmen dat besluit in de groep is genomen. Ik kan den geachten

afgevaardigde, zoo hij zich inbeeldt, dat hier eenparigheid van gevoelen bestaat, mededeelen, dat hij zich vergist. Intusschen, wanneer de geheele departementale outillage definitief geregeld zal worden, moet deze zaak vanzelf aan de orde komen. In de hoogere betrekkingen zal dit punt nog veel moeilijker te regelen zijn. De vraag is bij mij opgekomen, of wij niet eerst dàn op den goeden weg zouden zijn, wanneer eenvoudig bij de begrooting werd medegedeeld, hoeveel personen voor alle soorten van betrekkingen bestemd zijn en hoeveel traktement ieder ontvangt. Om een klaar beeld van het geheel te krijgen zal dat noodig zijn; maar al zal dit het einddoel zijn, ik moet toch den heer Helsdingen doen opmerken, dat er nog heel wat moeilijkheden te overwinnen zijn om tot dat einddoel te geraken.

Handelingen, blz. 1391.

ZITTING 1903—1904.

(EERSTE GEDEELTE).

Gewijzigd Ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: De toestand der bevolking in Indië — De „misdadige woeling" — De Sociaaldemocraten sluiten zich buiten de zedelijke gemeenschap der natie. —

VERGADERING VAN 22 SETPEMBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Door den geachten afgevaardigde, den heer Van Kol, is geprotesteerd tegen de uitdrukking in de Troonrede, die bedoelde, te laten uitkomen, dat de tegenspoed, waarmede de inlandsche bevolking op Java te worstelen had, hoezeer getemperd, toch voor een deel nog in die mate bleef aanhouden, dat herhaaldelijk steun van Regeeringswege onmisbaar bleek. Daartegenover betoogde de geachte afgevaardigde, dat hierdoor min of meer de voorstelling zou worden gegeven, alsof de oeconomische toestand, waarin de inlandsche bevolking op Java verkeert, eene geheele verandering zou hebben ondergaan, zoodat op dit oogenblik niet meer toepasselijk zou zijn datgene, wat ten vorigen jare van de Regeeringstafel gesproken is. Ik veroorloof mij, daartegen op te merken, dat dit eene geheel verkeerde opvatting is van de bedoeling, waarmede de aangehaalde woorden in de Troonrede voorkomen. De Regeering toch heeft gemeend, dat de oeconomische toestand van de inlandsche bevolking op Java zóó ernstig was en een zóó gewichtig onderwerp van Regeeringsbeleid betrof, dat het noodzakelijk was, daarnaar een afzonderlijk onderzoek in te stellen. Zeker, de Regeering ontkent niet, te hebben gehoopt, dat de daarvoor noodige maatregelen spoediger hadden kunnen genomen zijn en dat ook spoediger tot het aanvangen van het onderzoek had kunnen overgegaan zijn. Intusschen is nu het bericht ingekomen, dat niet alleen de commissie er is, maar dat zij het schema gereed heeft, waarnaar het onderzoek zal plaats hebben. Er zal thans dadelijk met den arbeid kunnen begonnen worden.

Ten volle blijft alzoo de Regeering bij haar overtuiging, dat metterdaad de droeve toestand van de inlandsche bevolking in oeconomischen zin generaal is blijven aanhouden en, helaas, dezelfde is als ten vorigen jare door de Regeering moest worden verklaard. Dit ligt trouwens in den aard der zaak. Waar, gelijk ten vorigen jare werd opgemerkt, de ellende van dien oeconomischen toestand niet te wijten was aan incidenteele oorzaken, maar aan oorzaken, geworteld in den geheelen toestand der inlandsche bevolking, was het vanzelf ondenkbaar, dat in een enkel jaar door één beteren moesson of één beteren oogst op eens die toestand eene geheele verandering zou hebben ondergaan. Wat de Regeering derhalve in deze paragraaf heeft willen mededeelen, komt hierop neer, dat een vorig maal de rapporten uit Indië aanwezen, dat in onderscheidene districten een acute toestand was ingetreden, die onmiddellijk voorziening eischte, daar hij niet alleen hongersnood in het leven riep, maar ook den gezondheidstoestand in hooge mate in gevaar bracht. En nu de Regeering weder geroepen werd, in eene Troonrede mededeelingen te verstrekken, kon zij uit den aard der zaak niet anders doen, dan nogmaals de ingekomen rapporten voor zich leggen. Uit die rapporten bleek, dat de acute, niet de chronische, ellende van het vorig jaar door onderscheidene oorzaken was verbeterd, volstrekt niet geheel, maar dat zij was getemperd, zoodat er metterdaad gezegd kon worden, — de berichten van het vorig jaar vergeleken met die van nu —, dat het acute niet van dien aard was als vroeger was aangeduid.

De Regeering in Indië heeft aan de residenten voor de eerste maal opgedragen, aan de verschillende hoofden eene reeks vragen voor te leggen, waaruit zij de zekerheid wenschte te verkrijgen, of in den tegenwoordigen toestand zoodanig was voorzien, dat er genoeg voedsel voor de bevolking aanwezig was, en in de tweede plaats of, zoo dit niet het geval was, er dan onzekerheid heerschte of bezorgdheid bestond. Zoo er niet alleen onzekerheid bestond, maar de toestand ernstig was, wenschte de Regeering te weten, of er dan bij de hoofden bezorgdheid heerschte voor een dreigenden hongersnood. De daarop ingekomen antwoorden hebben aangetoond, dat in 12 residentiën noch onzekerheid, noch bezorgdheid bestond, wat de oogenblikkelijke vraag naar voedsel betreft; dat er wel met name in de residentiën Semarang en Cheribon enkele streken waren, waar de toestand ernstig was, doch dat ook daar toch alleen maar kon gesproken worden van onzekerheid, terwijl slechts in enkele districten afdeelingen waren, waar de toestand zóó was, dat er van oogenblikkelijke bezorgdheid sprake kon zijn.

Ten onrechte is door den geachten afgevaardigde uit de Troonrede

afgeleid, dat de Regeering hiermede wilde zeggen, dat van harentwege minder hulp moest worden gegeven. Dit is onjuist, zooals uit de feiten genoegzaam blijkt. Wanneer men toch vergelijkt wat in het nu besproken jaar door de Regeering is beschikbaar gesteld, met hetgeen is gegeven in het jaar, waarover de Troonrede spreekt, dan ziet men, dat dit bedrag in het eerste jaar was f 1,613,348 en in het tweede f 1,731,556. Zeker, het verschil is niet groot, doch verschil in meer is er toch.

Door den heer Van Kol is verder de overgave besproken van Panglima Polim. Hij stelde de vraag, welke de houding der Regeering zal zijn tegenover dien gevangen held. Mij dunkt, de omstandigheid, dat de geachte afgevaardigde met zooveel warmte geloofd en geprezen heeft het ridderlijke hart van generaal Van Heutsz tegenover zijn overwonnen vijanden, moest voor hem zelf eenige waarborg zijn, dat de voorstellen, daaromtrent door generaal Van Heutsz te doen, zich niet zullen kenmerken door onedelmoedigheid of hardheid. De Regeering kan niet anders doen dan afwachten de voorstellen van generaal Van Heutsz, maar in de persoonlijkheid van dien generaal ligt de zekerheid, dat de Gouverneur-Generaal geen voorstellen zal ontvangen, die niet strooken met de waardigheid van dezen overwonnen en gevangen held. En voor zoover het de Regeering betreft, zal de geachte afgevaardigde wel willen vertrouwen, dat zij harerzijds met geen andere gevoelens is bezield, dan die, welke zoo straks door hem in generaal Van Heutsz geloofd zijn.

Handelingen, blz. 46—47.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zooeven cijfers genoemd, waaruit bleek, dat de Regeering volstrekt niet stil zat, in afwachting van de uitkomsten der enquête, maar dat metterdaad over 1902, waarover deze Troonrede spreekt, effectief geholpen is en juist gedaan is wat de geachte afgevaardigde vroeg, namelijk, dat daar, waar hongersnood dreigde of bestond, onzerzijds hulp zoude worden verleend.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat geen geld uit Nederland, maar uit de Indische schatkist, en dus opgebracht door de koloniën zelf, daarvoor is gebruikt, roert hij daarmede een onderwerp aan, dat ons op het oogenblik, indien het in den breede werd besproken, veel te ver zou voeren. Dit komt vanzelf aan de orde, wanneer bij de Indische begrooting ter sprake zal komen de vraag, of Nederland de

door de Regeering voorgestelde offers, door den heer Van Kol op f 70.000 begroot, zou willen brengen. Waar intusschen de geachte afgevaardigde nadrukkelijk heeft gezegd, dat het volk van Java honger lijdt en waar hij dit in het openbaar heeft gedaan, zoodat dit woord naar buiten zou kunnen doordringen en daar nieuwe stof zou kunnen bieden tegen Nederland aan die benijders, die stelselmatig ons koloniaal beheer in een kwaad daglicht pogen te stellen en te ondermijnen, ben ik verplicht, om, waar hij niet in détails afdaalde, mijnerzijds dit wel te doen en mede te deelen de berichten, die uit de verschillende residentiën over den toestand van dit oogenblik ingekomen zijn. De geachte afgevaardigde zal daaruit kunnen opmaken, of waar is, wat hij zooeven heeft beweerd.

In Bantam is de oogst over de afgeloopen maand bevredigend, behalve in de afdeeling Serang, waar de oogst slechts redelijk was. De toestand van het rijstgewas te velde is over het algemeen bevredigend. In het district Kolilet, afdeeling Pandeglang, zijn 439 bouws mislukt ten gevolge van bandjirs. In Batavia is de oogst in de afgeloopen maand redelijk in de districten Meester Cornelis, Bekassie, Kebajoran en Tjabang Boenger van de afdeelingen Buitenzorg en Meester Cornelis. Bevredigend in de afdeeling Tangerang en in het district Adiarsa der contrôle-afdeeling Krawang. Gunstig in de contrôle-afdeeling Poerwakarta. Ongunstig in de districten Krawang en Renasdengklok, tengevolge van de rupsen en walang sangitplaag. In de afdeeling stad- en voorsteden van Batavia werd in de afgeloopen maand niet geoogst.

De stand van het rijstgewas te velde is over het algemeen gunstig, behalve in de afdeeling Krawang, waar de walang sangitplaag zich voortdurend uitbreidt, en in de afdeeling Meester Cornelis, waar de vooruitzichten van het gewas weinig bevredigend zijn in verband met het late seizoen. In laatstgenoemde afdeeling hadden bovendien sommige sawahs in de districten Tjabang boengir en Bekassie veel last van veldmuizen en walang sangits. In de Preanger Regentschappen is de oogst in de afgeloopen maand goed. De stand van het rijstgewas te velde is over het algemeen gunstig. Tengevolge van diverse hama's en overstrooming mislukten in de districten Bandjar en Parigi der afdeeling Soekapoera respectievelijk 267 en 19 bouws. In de afdeeling Soemedang werd hier en daar muizenplaag geconstateerd. In Cheribon is de oogst in de afgeloopen maand bevredigend, behalve in de afdeeling Indramajoe, waar veel vooze aren werden aangetroffen.

De stand van het rijstgewas te velde is bevredigend, behalve in de

districten Cheribon, Gegesik-lor en Ploembon der afdeeling Cheribon en in de afdeeling Indramajoe, waar het gedeelte van den aanplant, dat rijpende is, door rupsen is aangetast en niet gunstig staat. In het district Telaga der afdeeling Madjalengka werd eene uitgestrektheid van 263 bouws door muizen vernield, terwijl in de districten Tjiamis en Rantjah der afdeeling Galoeh pl. m 20 bouws door hama pelipas en hama walang sangit werd aangetast. In Pekalongan is de oogst in de afgeloopen maand over het algemeen goed. De stand van het rijstgewas te velde is over het algemeen goed. In de Kalipantjoer-vlakte (afdeeling Pekalongan) moeten pl. m. 890 bouws als mislukt worden beschouwd.

Door overstroomingen werden in de afdeelingen Pekalongan pl. m. 40 bouws jonge padi-aanplant vernield, terwijl in Maribaja, afdeeling Tegal, 211 bouws mislukt zijn ten gevolge van watergebrek.

In Semarang is de oogst in de afgeloopen maand middelmatig in de vlakke districten van Kendal en in het district Japara. Bevredigend in het district Selokaton (afd. Kendal) en in de afdeelingen Semarang en Koedoes, kunnende de oogst in de districten Koedoes Tjendono en Midden-Tenggeles, zoomede in het onder-district Klamboe van laatstgemelde afdeeling zeer goed genoemd worden. Goed in de districten Rodja (afd. Kendal), Majang en Bandjaran (afd. Japara), alsmede in de afdeelingen Grobogan, Salatiga, Pati en Demak, voor zooveel laatstgenoemde afdeeling betreft, met uitzondering van den oogst der van regen afhankelijke velden in het zuiden der afdeeling.

De stand van het rijstgewas te velde: Over het algemeen bevredigend, met uitzondering van den aanplant in de vlakke districten van Kendal, de districten Djoewana en Bogoramé (afdeeling Pati) en de van regen afhankelijke velden in het zuidelijk deel van de afdeeling Demak, terwijl de toestand van den jongen aanplant in de afdeeling Grobogan nog zeer precair blijft.

Ten gevolge van watergebrek, bandjirs, ziekten in het gewas, oude bibit, muizen en walang sangitplaag zijn mislukt of vernield in de afdeeling:

Demak	4275	bouws;	
Japara	27½	„	
Semarang	474	„	
Pati	5895	„	(geheel of gedeeltelijk mislukt)
Koedoes	1825	„	
Kendal	475	„	

terwijl 1650 bouws in Demak en 1300 bouws in Kendal vermoedelijk zullen mislukken.

In Rembang is de oogst in de afgeloopen maand over het algemeen bevredigend, behalve in de districten Djatirogo en Singgahan, afdeeling Toeban, waar het gewas tijdens de vruchtzetting van nachtregens te lijden heeft gehad en waar nogal veel vooze aren werden aangetroffen. De stand van het rijstgewas te velde is voor Rembang voor een gedeelte bevredigend, voor een ander deel, het jongst geplante, nog onbepaald. Van de velden, welke waarschijnlijk niet slagen zullen, liggen :

300 bouw in het district Binangoen (Rembang);
1850 „ „ „ „ Rembes (Toeban);
750 „ „ „ „ Bantjar (Toeban);
2000 „ „ „ „ Baoereno (Bodjonegoro).

In Soerabaja was de oogst in de afgeloopen maand over het algemeen bevredigend. De stand van het rijstgewas te velde was goed in de afdeelingen Soerabaja, Sidoardjo, Modjokerto en Djombang.

In de afdeelingen Grisee zal in de beplante uitgestrektheid in de districten Sidajoe, Karangbinangoen, Karanggeneng en Patjiran met vrij groote zekerheid slagen, respectievelijk 892, 917, 5517 en 261 bouws, terwijl omtrent het overige nog niets met zekerheid te zeggen valt in verband met den leeftijd van het gewas.

In Bewean zal de aanplant vermoedelijk slagen. In Lamongan stond de aanplant bevredigend door de aanwezigheid van nog een grooten voorraad water. Zonder de verbetering van wadoeks en leidingen zou er nu reeds kans zijn op groot misgewas. In Pasaroean was de oogst in de afgeloopen maand zeer bevredigend; de stand van het rijstgewas te velde was over het algemeen goed. In Bezoeki: oogst: goed; stand van het rijstgewas: goed. In Banjoemas: oogst: over het algemeen bevredigend; stand van het rijstgewas: over het algemeen goed. In Kedoe: oogst' over het algemeen bevredigend; stand van het rijstgewas: over het algemeen gunstig op sawahs, van levend water voorzien, doch minder gunstig op de van regen afhankelijke velden in enkele streken van de afdeelingen Magelang en Poerworedjo.

De muizenplaag begint zich in de contrôle-afdeelingen Magelang, Salaman en Moentilan en in de afdeelingen Temanggoeng en Wonosobo uit te breiden, ten gevolge waarvan in laatstgenoemde afdeeling 41 bouws zijn mislukt, terwijl in het district Grabag reeds 51,000 muizen zijn gedood. In de afdeeling Temanggoeng werden omo mentek en rupsen, in Poerworedjo omo poetih en in de contrôle-afdeeling Salaman walang sangit geconstateerd.

In Djokjokarta: oogst: minder dan in vorige jaren; stand van het

rijstgewas: vrij gunstig. In het zuiden van het regentschap Bantoel viel misgewas te constateeren over eene uitgestrektheid van 1000 bouws. In Soerakarta: oogst: zeer bevredigend; stand van het rijstgewas: gunstig. In de districten Karanggedé en Djoewangie van de afdeeling Bojolali zijn pl. m. 100 bouws door muizen vernield. In Madioen: oogst: over het geheel bevredigend; stand van het rijstgewas: bevredigend. In Kediri: oogst: over het algemeen bevredigend; stand van het rijstgewas: vrij gunstig. Door verschillende plagen en ziekten, zooals de walang sangit en omo belook, zijn ongeveer 5000 bouws mislukt, terwijl wegens watergebrek vermoedelijk nog ongeveer 1000 bouws zullen mislukken.

Op Madoera: oogst: over het algemeen bevredigend; stand van het rijstgewas: vrij gunstig.

Ik heb gemeend, waar in een publiek debat zulk eene uitspraak als die van den geachten afgevaardigde gedaan werd, door mededeeling van details aan te moeten toonen, hoe erroneus de voorstelling is, die hier is gegeven. Hier zij nog aan toegevoegd, dat de berichten, die door verschillende vereenigingen en maatschappijen zijn gegeven, hoewel erkennend, dat de chronische ellende voortduurt, er op wijzen, dat de toestand der bevolking beter wordt wat betreft de acute kwaal, waartegen zij heeft te worstelen.

Wat de quaestie Panglima Polim betreft, kan ik alleen dit zeggen, dat, waar wij hebben een eersten adviseur van zulke goede intentie, en waar ook de Regeering hierover haar goede intentie heeft uitgesproken, zelfs het vermoeden hier niet zonder protest mag blijven, alsof door den Gouverneur-Generaal, zelf krijgsman, minder ridderlijk tegenover den vijand zal worden opgetreden.

Handelingen, blz. 48—49.

Mijnheer de Voorzitter! Overgaande tot het beantwoorden van hetgeen bij deze paragraaf door den spreker, die mij voorafging, in het midden is gebracht, wensch ik op den voorgrond te stellen, dat ik niet op alles in zal gaan. In de eerste plaats laat ik rusten wat gesproken is over den Souverein van een naburigen Staat. Het komt mij, uit internationale courtoisie, wenschelijk voor, hier niet in het debat te brengen wat het hoofd van een naburig land doet; en althans ik van mijn zijde zal mijn voorganger in het spreken op dat pad niet volgen. Evenmin zal ik mij uitlaten over hetgeen gezegd is ten opzichte van verschillende citaten uit de pers. Het ligt niet op den weg der Regeering, hier de onderscheidene schrijvers en scribenten in de bladen van onderscheiden richting hetzij te bestrijden, hetzij te verdedigen.

Ook wensch ik onbesproken te laten wat gezegd is aan het adres en ten défaveure van de liberale partij. Indien zij, die in deze vergadering tot die partij behooren, het noodig oordeelen, tegen het gesprokene optekomen, zullen zij zich van dien plicht zelven wel kwijten. Evenmin zal ik treden in een debat over de motieven, door den spreker bij de Regeering verondersteld. Alleen dit ééne wil ik zeggen. Wanneer wij de motieven, die hem en zijn geestverwanten bij hun politieke beweging in den lande leiden, in nauwkeurig beeld konden teekenen, dan zou ik het beeld van de motieven der door mij gevolgde politiek vrijelijk en gerustelijk daarnaast willen leggen. Slechts wil ik mij een enkel woord veroorloven over eene opmerking van dien spreker, als zouden de Christelijke partijen een verkeerden weg inslaan, indien zij hun krachten gingen concentreeren in eene anti-socialistische politiek. Het is ook mijn overtuiging, — steeds door mij voorgestaan en ook nu niet verzaakt —, dat de strijd van de Christelijke partijen in den lande diepere verschillen raakt dan die, welke met de sociaal-democratische partij in het debat komen. Daarom reeds kan en mag die strijd nooit enkel een anti-socialistisch karakter dragen.

Ter zake overgaande, zij het mij al dadelijk vergund, eene opmerking te maken, naar aanleiding van hetgeen door den heer Troelstra gezegd is van den zin en de beteekenis van het Adres van Antwoord van de Eerste Kamer, en het Adres van Antwoord, hier aan deze Kamer door de Commissie van Redactie aangeboden. Wanneer het de intentie was geweest van de Eerste Kamer, om, zooals die spreker meende, een désaveu aan de Regeering te geven, dan zouden de leden dier Kamer, waaronder daarvoor veel te politieke mannen, te goede stylisten en te uitnemende sprekers zijn, niet achterwege zijn gebleven om dit duidelijk te doen uitkomen. Waar iets dergelijks in die Kamer, waar geen debat is gevoerd, niet is uitgesproken, protesteer ik tegen elke poging, in deze Kamer der Staten-Generaal gedaan, om aan dat Adres van Antwoord zulk eene beteekenis te geven.

Wat het Adres van Antwoord betreft, aan de Tweede Kamer aangeboden, zal wel ieder lid en ook de Regeering de vrijheid hebben, die de spreker voor zich zelf nam, om de verschillende paragrafen daarvan zóó op te vatten als men zelf meent, dit te moeten doen. Uit het feit, dat die afgevaardigde daaraan de door hem geuite bedoeling heeft gegeven, volgt dus alleen, dat één lid der Kamer zich in dezen zin heeft uitgesproken. Meer niet. Namens de Regeering stel ik op den voorgrond, dat zij, gelijk ik straks nader wil ontwikkelen, het noodzakelijk heeft geacht, de door dat lid gewraakte uitdrukking in de Troonrede op te nemen. Doch ik voeg er uitdrukkelijk bij, dat door

de Regeering niet de minste prijs er op wordt gesteld, dat door de Eerste of Tweede Kamer die uitdrukking zou worden overgenomen.

Wat de kern van het eigenlijke debat betreft, ga voorop een protest, een ernstig protest, tegen de poging van den heer Troelstra om met eene vervalsching van ons Nederlandsch taaleigen uit de Troonrede af te leiden wat niet bedoeld is en wat niet daarin mag worden gezocht. Het woord „misdadiger" kan niet in tweeërlei zin gebezigd worden. Naar het Nederlandsche taaleigen is het alleen van toepassing op die gevallen, waarin „misdadig" in crimineelen zin bedoeld wordt. Wanneer echter, gelijk in de Troonrede, het woord „misdadig" bedoeld is in zedelijken zin, is het in lijnrechten strijd met den zin, de usance en de historie van het Hollandsche woord „misdadiger", daaruit af te leiden, dat ooit van de zijde der Regeering, hetzij mr. Troelstra, hetzij eenig ander, als misdadiger zou aangeduid worden. Tevens is hiermede de vraag beantwoord, of het woord misdadig in de gewraakte uitdrukking van de Troonrede genomen en bedoeld is in uitsluitend zedelijken zin. Reeds op zich zelf is eene andere uitlegging geoordeeld.

Hier echter sta ik voor eene moeielijkheid, die niet te overwinnen is. Wie weet, wat debatteeren is, zal onverwijld toegeven, dat men, om samen te kunnen debatteeren, althans één punt moet hebben, waaromtrent men het eens is en waarvan men gemeenschappelijk uitgaat. Wanneer een zedelijkheidsvraagstuk aan de orde komt, is het alzoo eisch voor elk doeltreffend debat, dat men daarin een zelfde zedelijk uitgangspunt over en weer erkent. Daarover zal ieder het wel met mij eens zijn; want dàn alleen kan men, uit een gemeenschappelijk uitgangspunt debatteerende, zijn deductiën over en weer vergelijken en tot eene conclusie komen. Maar wat is hier het geval? Uit de verslagen van meer dan ééne meeting in de dagbladen is gebleken, dat zonder tegenspraak, zelfs onder toejuiching, door niet de minst intelligente onder de woordvoerders der sociaal-democratische partij, door mevrouw Roland Holst, met zooveel woorden verklaard is, dat er niet één vast zedelijkheidsbegrip bestaat; dat de vraag, of iets slecht of goed is, niet beheerscht wordt door vaste beginselen, maar dat het afhangt van tijden en omstandigheden; dat wat in den eenen tijd voor slecht is gehouden, thans wel kan zijn aanbevelenswaardig en geoorloofd; en omgekeerd, dat hetgeen tot dusverre altijd voor goed gehouden is, thans als absoluut slecht kan opgevat worden. Bij vorige debatten heb ik mij veroorloofd, er op te wijzen, dat de sociaal-democratische partij zich zelve, zoo lang zij op ethisch gebied dit standpunt bleef innemen, sloot buiten de zedelijke of geestelijke gemeenschap van de natie. Er is *niet* door mij

gezegd, dat *ik* haar uitsloot, maar ik heb beweerd, en meen dit te mogen volhouden, dat zij dat zelve doet.

Om dit te begrijpen, is het noodig, te weten, wat onder „de zedelijke gemeenschap van de natie" moet worden verstaan. Op den voorgrond sta hierbij, dat er, ook bij velerlei verschil van meening op allerlei gebied, toch eenige zedelijke beseffen, zedelijke grondbegrippen zijn, die door mannen van de meest verschillende partijen beaamd en beleden worden. Wanneer, om een voorbeeld te geven, in den jongst gevoerden strijd een deel van hen, die tot de liberalen gerekend worden, steun verleend hebben aan hetgeen door de Regeering gedaan of voorgesteld is, dan is dat niet geschied — gelijk de spreker zich dat voorstelt — om politieke motieven, maar dan moet die steun worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat bij dat deel der liberale partij de zedelijke grondbeseffen en grondbegrippen nòg identiek zijn met de zedelijkheidsbeseffen en -begrippen, die door belijdende Christenen worden voorgestaan. Doch, indien er eene groep in den lande is, die in wat door allen misdadig wordt genoemd, slechts ziet een misschien ten deele foutief aangelegd, doch overigens geoorloofd en plichtmatig bedrijf, dan is hiermede uitgesproken, dat die groep niet meer voelt dat zedelijke in zijn besef en begrip, hetwelk nog bij de natie in het algemeen, met kleine uitzonderingen, zal waargenomen worden. Zóó nu beschouwd, schijnt het voor geen tegenspraak vatbaar, dat die groep zich daardoor metterdaad sluit buiten die zedelijke gemeenschap van de natie, maar ook, dat een debat over een zedelijk oordeel met de zoodanigen niet te voeren is en tot geen conclusiën kan leiden. Immers zou men dan eerst die zedelijke grondbeginselen, die zedelijke beseffen zelve, moeten bespreken. Maar dan zou men een debat krijgen, dat te pas komt aan de Academie, maar dat niet behoort in eene vergadering der Staten-Generaal.

Tegenover het oordeel van den heer Troelstra, dat de Regeering *misdadig* heeft gehandeld, kan ik mijnerzijds alzoo alleen even krachtig mainteneeren de overtuiging, dat er juist omgekeerd misdadig is gehandeld van de zijde van hen, die de hier bedoelde woeling hebben aangelegd, geleid, onderhouden en uitgevoerd. De Regeering heeft op 25 Februari — toen nog maar alleen met het oog op de eerste spoorwegstaking — de redenen opgegeven van dit haar oordeel; zij heeft uitgesproken in klare, wel doordachte woorden, waarom en op welke gronden dat bedrijf door haar geoordeeld werd misdadig te zijn. Sinds is het nog veel erger bedrijf van April gevolgd, waardoor de Regeering uit den aard der zaak in haar oordeel over het zedelijk gehalte

van deze zaak niet anders dan versterkt kon worden. De Staten-Generaal hebben zich bij dat oordeel gevoegd; zij toch hebben met groote meerderheid van stemmen dat oordeel bevestigd door de aanneming van de Strafrechtnovelle, overeenkomstig de verklaring der Regeering van 25 Februari, dat wat misdrijf *is*, ook in het recht misdrijf moet *heeten*.

Twee vragen behooren hier voorts gesteld te worden. In de eerste plaats, of het gebeurde metterdaad eene misdadige woeling is geweest; en vervolgens, of er voor het uitspreken van dit oordeel plaats was in de Troonrede.

Om over het eerste te oordeelen is het noodig, ons het beeld van het gebeurde weder voor oogen te stellen. Van welke beteekenis was die woeling, waarvan de Troonrede gewaagt? Wat anders dan dat de toeleg bestond om, indien men slaagde, althans in onze groote steden alle licht bij donker te blusschen; allen watertoevoer te verhinderen; de bevolking in de noodzakelijkheid te brengen, bedorven grachtwater of met lood bezwangerd regenwater uit in jaren niet nageziene putten te drinken; het bakken van brood te beletten; het aanvoeren van meel en andere levensmiddelen te verhinderen; ten einde in eene plaats als Amsterdam, waar een half millioen menschen samenleven, ten slotte hongersnood te doen ontstaan en door de geweldige stijging van de prijzen in de eerste plaats de armen, de behoeftigen, en de gedrukten over te geven aan de bitterste ellende, bitterder dan op Java op dit oogenblik in enkele afdeelingen geleden wordt. Het was de toeleg, gelijk trouwens feitelijk gebleken is, zelfs dokters te verhinderen, hun patiënten te bezoeken; met uitzondering van de anarchistische en sociaal-democratische pers het uitkomen van alle organen der publieke pers te verhinderen en alzoo het publiek in de grootste onzekerheid en onrust te storten. Het was voorts eene poging om de soldaten, die in het leger dienen, op meetings en door pamfletten te verleiden en over te halen tot ontrouw en plichtsverzaking; om af te snijden alle communicatie; de groote steden geheel te isoleeren; het postverkeer te doen stil staan; en handel en bedrijf zóó stil te leggen, dat zeer spoedig de buitenlandsche handel ons land zou hebben gemeden en elders een goed heenkomen gezocht. Het strekte om ons door het afsnijden van de internationale spoorwegverbindingen in ernstige diplomatieke moeilijkheden te brengen met die Regeeringen, waarmede wij voor die verbindingen overeenkomsten hadden. Naar het buitenland zijn eindelijk uitgezonden correspondenten en émissaires, die zulk een dunk over ons land in het buitenland hebben gebracht, dat in de socialistische pers in het buitenland — men neme

b.v. *La voix du peuple* uit Parijs — de voorstelling werd gegeven, alsof de eindelijke victorie van de sociaal-democratie, door de omverwerping van de bestaande orde van zaken, van ons land zou uitgaan, eene voorstelling, die in andere organen van de buitenlandsche pers dan weer de ernstige bezorgdheid deed opkomen, of de Regeering hier te lande wel in staat zou zijn, haar gezag te handhaven, en niet in één, maar in meerdere bladen van het continent, van Engeland en Amerika zelfs, ter sprake deden brengen de vraag, of wij niet in eene Pruisische militaire interventie zouden moeten berusten.

Dit alles, die woeling was niet spontaan uit enkele individuen opkomende; maar die woeling was georganiseerd. Zij stond onder de leiding van een bepaald comité van verweer, en dat comité beraadslaagde en besloot in het geheim en gedroeg zich metterdaad als een comité, dat eigenmachtig tegenover het grondwettig gezag zich stelde. Het was niet een comité, dat aanried of vermaande; maar het sprak in allerlei manifesten van *orders* en *bevelen*, die het uitvaardigde, alsof reeds geheel het arbeidende deel der natie aan de voeten van dat comité lag en bereid was, het te gehoorzamen. In meeting op meeting werden resolutiën aangenomen, waarin blinde gehoorzaamheid aan de besluiten van dat comité gevorderd werd. En dat alles was georganiseerd met het onmiddellijk na 31 Januari in *Het Volk* uitgesproken doel, om te *dwingen;* om dwang te stellen tegenover de macht van de Regeering; om te dwingen maatschappij en werkgevers; om Regeering en Staten-Generaal te verhinderen in de vrije uitoefening van hun functie.

Met welk doel? Met geen ander dan om, wanneer die bange nood, waarop het was toegelegd, die grenzenlooze ellende, die men over stad en land wilde brengen, zou zijn gerealiseerd, daarin het middel te vinden, den werkgever te noodzaken, gelijk gezegd is, met het petje in de hand bij den arbeider te komen, om zijn orders af te wachten en daaraan te gehoorzamen; en voorts om te maken, dat hier in de Staten-Generaal der Nederlanden niet meer eene vrije gedachtenwisseling en niet meer een vrij besluit mogelijk was, maar dat men, staande voor die bittere ellende, genoodzaakt zou worden, te gehoorzamen aan de bevelen van het comité van verweer.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik dit beeld, dat ik meen photographisch juist te hebben geteekend, hier ophang en ik vraag dan in Nederland, of dit geweest is eene misdadige woeling, ja of neen, dan acht ik, dat er — de groepen, die hebben medegedaan, uitgezonderd — schier niemand zal worden gevonden, die niet onmiddellijk het *c'est un*

crime, gelijk men in het Fransch zegt, of zooals wij zeggen: het was eene misdaad, zal uitspreken en beamen.

Men heeft ons toegevoegd: is er dan bij u geen geest van ontferming, van medelijden geboren voor de slachtoffers, en voegt het u dan niet, ook een woord van verzoening te spreken? Daarop antwoord ik tweeërlei. Vooreerst staat het woord van verzoening in de Troonrede. Uitdrukkelijk wordt daarin gezegd, dat de arbeidersbeweging naar de overtuiging der Regeering een gewenscht verschijnsel is in ons nationaal leven; dat zij de ontwikkeling daarvan begeert; dat zij, waar die ontwikkeling een verkeerd spoor insloeg, hoopt, dat die ontwikkeling weer gezond zal worden; dat zij zelve zooveel noodig en mogelijk aan die gezonde ontwikkeling de hand wil bieden. In de tweede plaats antwoord ik met eene wedervraag. Wanneer men denkt aan de ellende, die over duizenden en honderdduizenden gekomen zou zijn, indien de Regeering er niet in geslaagd was, dat misdadige plan te verijdelen; wanneer men denkt aan hen, die dan ten gevolge van vergiftiging of honger door ziekte bevangen zouden zijn geworden; moet dan met die honderdduizenden geen ontferming worden gevoeld, en heeft dan een man als de vorige spreker, die zich niet heeft ontzien, met meedoogenlooze onbarmhartigheid vrouwen en kinderen, zelfs geheele steden, aan de realiseering van zijn plannen te wagen, het zedelijk recht, hier nog van een toon van ontferming te spreken?

Eindelijk dient een antwoord gegeven te worden op de vraag, of er voor deze uitdrukking, indien zij al juist is, plaats was in de Troonrede? Aanleiding tot het plaatsen van deze woorden in de Troonrede gaf de paragraaf, die steeds in de Troonrede pleegt voor te komen over de vloot, het leger en het korps burgerlijke ambtenaren. De Regeering gevoelde, dat, na de buitengewone krachtsinspanning en de ongemeene toewijding, die dit jaar door leger en vloot betoond was, met de gewone dankformule niet kon worden volstaan, en dat het niet meer dan billijk was, dat — daar die misdadige woeling oorzaak was geworden, dat duizenden en duizenden miliciens uit hun broodwinning en hun gezinnen werden gerukt, en maanden lang eene zware inspanning moesten doorstaan — er in de Troonrede een bijzonder woord van dank werd ingelascht. Dit was ondoenlijk, tenzij het object, waartegen de Regeering haar verweer heeft moeten keeren, in de Troonrede en in die zinsnede genoemd werd.

Ik stem toe, dat men dit doel ook had kunnen bereiken door te spreken van eene *revolutionaire*, eene *gevaarlijke* woeling; men had allerlei uitdrukkingen kunnen bezigen; maar er bestond eene reden om

deze niet te kiezen. Toen de lichtingen zijn opgeroepen, is het luide door den lande verkondigd, dat dit volstrekt overbodig was, dat dit niets was dan ijdel en behaagziek machtsvertoon en dat de Regeering, die deze troepen opriep, geheel noodeloos dien duizenden en duizenden dien pijnlijken dienst had opgelegd. Welnu, ter rechtvaardiging tegenover dien laster moest het object, waartegen het verweer gaan moest, zóó worden aangeduid, dat uit die aanduiding zelve bleek de noodzakelijkheid van het oproepen. Bovendien, op 25 Februari heeft de Regeering, toen er nog niets achter ons lag dan de eerste spoorwegstaking, over dat bedrijf een zedelijk oordeel geveld; maar wat daarna gebeurd is, overtreft het eerste kwaad zóó ver, dat het een met het ander nauwelijks voor vergelijking vatbaar is. En wanneer de Regeering, na op 25 Februari zich aldus te hebben uitgesproken, eene zwakkere uitdrukking had gebezigd, zou dit allicht verstaan en geïnterpreteerd zijn, alsof de Regeering thans, inziende, dat toen, in het oogenblik van spanning, haar een onbedachtzaam woord ontglipt was, op dat eens gesproken woord terugkwam.

Vraagt men, of het dan toch niet beter ware geweest, die bijzondere dankbetuiging aan leger en vloot achterwege te laten en geheel van de zaak te zwijgen, dan zij geantwoord, dat dit m.i. zich zeker in een *ondersteld* geval zou hebben laten denken. Indien namelijk, na het neerslaan van die woeling, gebleken was, dat metterdaad het zedelijk besef ook in die kringen was wakker geworden, zoodat men niet alleen erkende: wij hebben het verloren, maar ook erkende, dat de middelen, die waren aangewend, misdadig waren, — dan zou zeer zeker de weg der verzoening hebben kunnen en moeten betreden worden. Maar voor dien toestand staan wij niet. Wat erkend is, betreft slechts tactische fouten. Men geeft alleen maar toe, te vroeg van huis te zijn gegaan; niet genoeg georganiseerd te zijn geweest; onvoorzichtig, voor men behoorlijk was ingericht en geladen, vooruit te zijn getrokken; en dat men dááraan de nederlaag te danken had. En waartoe dienen dan nog al die bekentenissen? Alleen om er deze gevolgtrekking uit af te leiden, dat het de plicht is van hen, die de eerste woeling hebben op touw gezet, om met beleid en kalmte de organisatie te volmaken, de middelen van aanval en verweer, die men daarbij noodig heeft, te completeeren, en zich tenslotte dus *de pied en cap* te wapenen voor den aanval, dien men voornemens is dan te herhalen, om dàn nog eens den slag te slaan, maar dan, zoo men hoopt en verwacht, met een ander en beter gevolg. Zou het daarom van de zijde van de Regeering niet onverantwoordelijk zijn, indien zij — dit niet slechts

vermoedende, maar met luider stemme vernemende — het niet voor haren plicht hield, ook harerzijds zich op dien toekomstigen aanval voor te bereiden?

De Regeering verwacht, gelijk ook nu juist is gebleken, daarbij het meest van zedelijke motieven. Zij vertrouwt, dat, wanneer het zedelijk oordeel in den boezem der natie niet bedorven of vervalscht, maar integendeel gesterkt wordt, in dat zedelijk oordeel zelf een bolwerk zal zijn opgeworpen, waarop ten tweeden en ten derden male zulk een aanval zal afstuiten.

Hier, Mijnheer de Voorzitter, raak ik een zeer teeder punt aan. Wij kennen allen het gezegde: „*tout comprendre c'est tout pardonner*"; en ook in de beoordeeling van hetgeen nu achter ons ligt, is keer op keer dat element binnengekomen en heeft men gewezen op allerlei noodstanden en verkeerdheden, die in ons maatschappelijk leven bestonden en die er toe hebben bijgedragen en medegewerkt, eene nog grooter groep van onzen arbeidenden stand met deze woeling te laten medegaan. Het is ook mijn overtuiging, dat men verkeerd doet, indien men, zij het ook bij de grootste booswichten, verzuimt met de psychologische uitwerking van dergelijke factoren uit het maatschappelijk leven te rekenen. Wie bij een gepleegden diefstal buiten rekening laat de vraag, welke nooden als motief den dief tot het stelen verleidden, is noch psycholoog, noch ethicus, noch Staatsman. De Regeering heeft dan ook wel terdege met dat motief gerekend en op 25 Februari onmiddellijk voorgesteld, de oeconomische toestanden en verhoudingen van het spoorwegpersoneel door eene ingestelde enquête te laten onderzoeken. Zij heeft ook, voor zooveel destijds in haar macht stond, onverwijld maatregelen genomen, om aan de in het oog loopende misstanden, die daar mochten bestaan, een einde te maken.

Intusschen mag dit psychologisch onderzoek naar de factoren, die mede bijdragen tot een boos stuk, naar de overtuiging van een ieder, die op zedelijk standpunt zich stelt, geen ander gevolg hebben, dan dat men poogt, de factoren te beteren; het mag nooit het gevolg hebben, dat men zegt, dat hij, die het booze stuk bestond, *onschuldig* is. Indien men dit zedelijk oordeel, met de kracht, die daarvan uitgaat, wegneemt, slaat men juist den laatsten stut weg, die zoo menig verleide nog steunt en staande houdt en hem afhoudt van het booze. Juist dat algemeen zedelijk besef in het volk, dat algemeen oordeel, dat iets slecht, boos, misdadig is, dàt heeft op verreweg de meesten nog altoos dien invloed, dat ze ook daar, waar allerlei oeconomische en sociale factoren tot een misdrijf zouden leiden, daarvan teruggehouden worden.

Meer dan eens heb ik mannen ontmoet, die met deze woeling waren meegegaan, en mij zeiden: „ik heb meegedaan, omdat men mij gezegd heeft, *dat ik mocht;* maar als ik geweten had, dat het misdadig was, zou ik het nooit hebben gedaan." Daarom hechten wij er waarde aan, dat ook op deze indrukwekkende wijze, zooals dit alleen in eene Troonrede kan, zulk een zedelijk oordeel geveld wordt; en ik ben overtuigd, dat, wanneer een tweede maal zulk eene woeling mocht ondernomen worden, dat zedelijk oordeel, aldus uitgesproken, mede eene van de krachten zal zijn, waardoor menigeen van het meedoen met eene dergelijke beweging zal worden afgehouden.

Mijnheer de Voorzitter! Er is ook over het geëerbiedigde Hoofd van den Staat door den spreker in het breede uitgeweid. Mij kwam dit voor, het zwakke punt in zijn rede te zijn. Immers, nadat hij eenmaal, volkomen constitutioneel, duidelijk had uitgesproken, dat dit niet was een persoonlijk woord van onze Koningin, maar dat dit woord geheel en al, van de eerste tot de laatste letter, was een Staatsstuk, dat voor verantwoording van het Kabinet kwam, had het vanzelf geen pas meer, was het zelfs eene contradictie, het desniettemin toch weer te gaan beschouwen, alsof wèl persoonlijk de Koningin er in gemengd was. De voorstelling, dat de Troonrede een persoonlijk stuk van het Hoofd van den Staat zou kunnen zijn, is ten eenenmale onhoudbaar. Dat is geen enkele Troonrede ooit geweest. Zulk een Staatsstuk is dan ook niet neutraal en kan het niet zijn. Wanneer bijv. in de Troonrede van 1901 speelzucht en drankzucht zijn gebrandmerkt, is daarmede een zedelijk oordeel uitgesproken, waarmede immers volstrekt niet allen in den lande het eens zijn. Wanneer na een stembusstrijd een ander Kabinet zitting neemt en daarop in de Troonrede voorstellen van wet worden aangekondigd, die tegen den wil en het gevoelen van de bij de stembus geslagene partij ingaan, dan is daarmede het neutraal karakter van eene Troonrede vanzelf uitgesloten. Eene Troonrede kan alzoo niet neutraal zijn.

Er is gezegd, dat in eene Troonrede niet eene partij moet en mag veroordeeld worden. Daarop antwoord ik echter, dat dit ook niet in deze Troonrede geschiedt. Er wordt daarin geen enkele partij genoemd of aangeduid. Er wordt alleen over eene daad, over eene beweging een oordeel geveld. Zegt men, dat dit in strijd is met de neutraliteit, dan vraag ik, waar dan het zedelijk oordeel blijft, hetwelk de Regeering *per se* moet vellen over hetgeen in haar gezicht en onder haar bereik geschiedt? Wanneer, om een voorbeeld te noemen, in een ander land, hetwelk ik niet met name zal noemen, op het oogenblik door eene bekende groep gepredikt wordt, dat men de belastingbetaling moet weigeren,

dan zou ik toch willen vragen, of het Hoofd van dien Staat niet ten volle gerechtigd zou zijn, van zijn Minister een woord over te nemen, waarbij hij zelf zulk eene daad als in strijd met het Staatswezen fletrisseerde. Hadden wij te doen gehad met een opstootje, met eene kleine plaatselijke beroering, dan zou zeer zeker in de Troonrede voor de qualificeering daarvan, zooals nu het geval was, geen plaats geweest zijn. Hier echter, waar het gold een aanslag op den Staat en op de maatschappij, zag de Regeering en zagen allen, die tot de Christelijke partijen behooren, er een aanslag in op het bij de gratie Gods, ook over ons land, ingesteld gezag. Waar dat gezag openlijk werd aangevallen, belette niets, dat aan het Hoofd van den Staat de woorden op de lippen werden gelegd, waarbij dat bedrijf zedelijk werd geoordeeld.

Geenszins heeft de Regeering uit het oog verloren, dat daardoor een gevoel van gekwetstheid kon onstaan in breeder kringen. Dit blijkt, ik merkte het reeds op, uit de Troonrede zelf. Onmiddellijk toch na de gewraakte passage volgt de verklaring van de zijde der Regeering, dat zij de arbeidersbeweging, in den breede genomen, waaruit deze woeling is voortgekomen, wel verre van afkeerig van haar te zijn, veeleer met vreugde begroet.

Het is onzes inziens noodig geweest en met volle recht geschied, dat ook in de Troonrede dit zedelijk oordeel is uitgesproken. Bepaalde zich zulk een Staatsstuk alleen tot de toekomst, dan zou er geen plaats voor geweest zijn; maar het eerste deel der Troonrede spreekt steeds over het verloopen jaar, en aangezien in het jongst verloopen jaar ééne groote gebeurtenis op den voorgrond trad, één groot evenement aller harten heeft vervuld, daar zou die Troonrede onwaar geweest zijn, als zij geheel van die zaak had gezwegen.

Besluitende, herhaal ik, Mijnheer de Voorzitter, dat alles wat in de Troonrede staat, ook de gewraakte uitdrukking, voor ónze rekening komt; en ik eindig daarom met nogmaals uitdrukkelijk te verklaren, dat geheel het Kabinet, dat alle Ministers saam, ten volle de verantwoordelijkheid voor die uitdrukking op zich nemen, en tevens verklaren, haar te blijven handhaven.

Handelingen, blz. 54—57.

Mijnheer de Voorzitter! Het debat mag niet gerekt. Daarom ook mijnerzijds slechts een kort woord. Allereerst eene enkele opmerking, naar aanleiding van hetgeen door mr. Troelstra over den Atjeh-oorlog is gezegd. Door hem werd het voorgesteld, alsof ik ooit in de Kamer

zoude hebben gezegd, dat de oorlog tegen Atjeh een heilige oorlog was. Ik zou dien geachten afgevaardigde willen verzoeken, daarvan het bewijs te leveren. Tot tijd en wijle dat bewijs geleverd is, laat ik die woorden voor zijn rekening, en neem ik ze niet voor de mijne.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gemeend, dat ik, in mijn schets over wat voorgevallen is, overdreef, bepaaldelijk ten opzichte van de loodvergiftiging. Waar had, indien de waterleiding te Amsterdam afgesneden was, de bevolking dan water vandaan moeten halen? Is de hygiënische wetenschap niet ver genoeg gevorderd om te kunnen voorspellen, welke noodlottige en schadelijke gevolgen het drinken van bedorven en vergiftigd water zou hebben gehad?

Vervolgens heeft de heer Troelstra gezegd, dat er tusschen zijn groep en de Regeering toch nog wel zedelijke gemeenschap overbleef, althans op het punt van eerlijkheid en oprechtheid. Ik kan mij niet begrijpen, hoe hij dat zeggen kan, nadat hij mij bij een vorig debat hier voor een huichelaar heeft uitgemaakt.

(De heer TROELSTRA: De heer Kuyper en niet de Regeering; gij zijt de Regeering nog niet.)

De geachte afgevaardigde zegt, dat ik maar één persoon ben en niet de Regeering. Wanneer hij dacht, dat ik dit nog niet wist, vergist hij zich; maar ik moet opmerken, dat er sprake was van zedelijke gemeenschap, en op dit punt hebben de Ministers zich één verklaard. Wat die eerlijkheid en oprechtheid betreft, moet ik bovendien zeggen, dat de lezing van het Verraadrapport mij niet overtuigd heeft, dat in de groepen, waarin hij verkeert, het besef van eerlijkheid en oprechtheid het meest in het oog springend is.

Eindelijk heeft hij gevraagd, of niet ook andere partijen erkennen, dat de zedelijke begrippen vervorming en wisseling kunnen ondergaan. Niet alleen neem ik dat aan van andere partijen, maar ik zelf erken en verklaar zonder eenige aarzeling, dat wel degelijk de zedelijke vormen door wisseling van omstandigheden wijziging kunnen ondergaan. Maar daarom heb ik niet gesproken van de vormen der zedelijkheid, maar van de zedelijke beseffen en grondbegrippen. Ik heb gezegd, dat men van vaste zedelijke beginselen moet uitgaan en het eens moet zijn in zijn zedelijk besef, om over zedelijke quaestiën te kunnen discuteeren. Daarover liep het debat, en niet over de vraag, of bijv. de rechtsvormen aan wisseling onderhevig zijn.

Ten slotte heeft de heer Troelstra de vraag gesteld, of ik dan toch

niet inzie en erken, dat, wanneer hij en zijn geestverwanten zich een doel voor oogen stellen, dat in hun oog goed en prijselijk is, zij ook de middelen mogen aanwenden om dat doel te bereiken, ook al weten zij vooraf, dat er slachtoffers zullen zijn van die middelen. Daarop antwoord ik, dat er zeer zeker noodweer is, maar ook, dat hier een strijd is gevoerd van eene klasse tegen de maatschappij, een strijd, die begonnen is door eenige mannen, 20 of 30, welke een conflict hadden met een veem. En om het beweerde recht van die 30 man te verdedigen heeft men met een valsch begrip van solidariteit de geheele levensbeweging van handel en bedrijf willen doen stilstaan. Dat was geen noodweer, maar ergerlijke toepassing van den regel, dat „het doel heiligt de middelen".

Handelingen, blz. 60—61.

WETSONTWERP tot wijziging van de Gemeentewet: Benoembaarheid van vrouwen tot Burgemeester, Secretaris en Ontvanger — Het feminisme — De eedsquaesiie — Ontslag — Bevolkingsregister en burgerlijke stand — Benoemingen — Verdeeling van kosten tusschen Rijk en Gemeente — Vereischten voor het raadslidmaatschap.

VERGADERING VAN 13 OCTOBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, die namens de voorstellers dit amendement verdedigd heeft, meende er op te moeten wijzen, dat door mij vroeger als Kamerlid is gestemd vóór het voorstel, strekkende om tot scheidsrechters ook vrouwen benoembaar te verklaren en dat ik voorts, ook als Minister, wél blijken heb gegeven, niet afkeerig te zijn van het denkbeeld, vrouwen in aanmerking te doen komen voor betrekkingen, waaromtrent dat tot dusverre geen usance was.

Deze opmerking van den geachten spreker vereischt eenige toelichting, die zal aangeven de positie, die ik meen bij deze quaestie te moeten innemen. Er is in het streven van wat men noemt het feminisme een deel, dat ik gerechtvaardigd en een ander deel, dat ik ongerechtvaardigd zou wlllen noemen. Tegenover elkander staan twee meeningen, twee uitersten. De meening van hen, die oordeelen, dat ten dezen opzichte de toestand geheel moet blijven gelijk die is, en die van hen, die oordeelen, dat men niet mag rusten alvorens, in verheerlijking van het absolute individualisme, op staatsrechtelijk gebied in de wettelijke voorschriften alle verschil tusschen man en vrouw is opgeheven. Bij de keuze tusschen deze twee uitersten, zou ik mijnerzijds noch het eene noch het andere standpunt willen innemen. Naar mijn overtuiging behoort er metterdaad, bij eene vergelijking van de positie van den man met die van de vrouw, eenerzijds gerekend te worden met natuurwetten, die uit den aard der zaak onveranderlijk zijn, maar ook anderzijds met menschelijke wetten, hetzij van sociale usance, hetzij van wettelijke voorschriften, die wel voor verandering vatbaar zijn. Voorts meen ik ook, dat bij het keuren van die menschelijke voorschriften steeds zal moeten gevraagd worden, of zij logisch en consequent voortvloeien uit die onveranderlijke natuurwetten, dan wel of ze eenvoudig berusten op eigen discretionaire vinding. Ten aanzien van het laatstbedoelde ben ik er niet blind voor, dat metterdaad de mannelijke helft

ook van ons volk wel eens een gebruik van haar macht heeft gemaakt, om aan de vrouw eene mindere positie te geven dan waarop zij aanspraak heeft. Mijnerzijds wil ik het wel uitspreken, dat er ten aanzien van dit vraagstuk eene evolutie is waar te nemen, die mijns inziens in dienst moet worden gesteld van hetgeen steeds de Christelijke opvatting bedoeld heeft. Niet dus om het onderscheid tusschen man en vrouw op te heffen, maar wel om de vrouw, waar dit noodig blijkt, te beschermen, haar zoo mogelijk een breederen werkkring in de maatschappij te openen en haar als persoon te verheffen.

Vraagt men, hoe ik zou oordeelen, wanneer hier een voorstel aan de orde was, om de vraag te beslissen, of vrouwen al dan niet in publieke ambten, als hier bedoeld, dienen op te treden, dan zij geantwoord, dat ik mij gaarne de moeite zou geven, daarop ietwat uitvoerig in te gaan. Nu echter de woordvoerder van de geachte voorstellers gezegd heeft, dat hij niet bedoelde, hier op dit oogenblik die quaestie principieel te doen uitmaken en ook niet om iets voor de vrouw te verkrijgen wat zij op dit oogenblik niet heeft, meen ik mijnerzijds dit punt te mogen laten rusten. De vraag komt alleen hierop neer: laat de Gemeentewet, gelijk zij op dit oogenblik is, toe, dat eene vrouw tot burgemeester, of ook tot secretaris en ontvanger benoemd wordt? Die vraag wordt door mij beslist ontkennend beantwoord en ik zou, in antwoord op de vraag van den geachten woordvoerder der voorstellers, geen oogenblik aarzelen te verklaren, dat, indien de benoeming van eene vrouw tot secretaris of ontvanger geschiedde, ik zonder verwijl zoodanig besluit tot vernietiging zou voordragen.

Reeds hieruit moge blijken, dat het mij geenszins onverschillig is, of dit amendement aangenomen dan wel verworpen wordt. Door den heer Heemskerk is er terecht op gewezen, dat ik mij niet tegen het amendement zou behoeven te verzetten, indien het amendement was toegelicht in dezen zin, dat bij aanneming ervan geen andere opvatting zou worden gevestigd dan dezerzijds wordt voorgestaan en verdedigd. De geachte afgevaardigde heeft evenwel uitdrukkelijk beweerd, — en ook door andere leden is dit geschied —, dat de wet wel degelijk de benoembaarheid van vrouwen toelaat en dat de inlassching van het woord „mannelijk" er toe leidt, de deur, die nu wel niet wijd openstaat, maar dan toch op een kier, geheel dicht te doen en op slot. Wanneer onder die gegevens het amendement werd aangenomen, zou daarmede gesteund worden de opvatting van de tegenwoordige Gemeentewet, niet gelijk die door mij wordt voorgestaan, maar zooals die door den heer Smidt en na hem door den heer Borgesius aangegeven is. Het is dan

ook op dien grond, dat ik in geen geval in de aanneming van dat amendement zou kunnen berusten.

Waarop steunt echter mijn overtuiging, dat de tegenwoordige Gemeentewet de benoembaarheid van de vrouw tot burgemeester, secretaris of ontvanger uitsluit? Het woord „Nederlander", zonder meer, zonder bijvoeging, in een wettelijk voorschrift, als waarmede wij hier te doen hebben, duidt aan: alleen een man, òf wel, onverschillig een man en eene vrouw. Om de vraag te beantwoorden, wat het in zulk een voorschrift rechtens beduidt, verwijs ik allereerst naar art. 180 der Grondwet. Bij de redactiën van 1815 en 1848 werd, zonder eenigen twijfel, uitsluitend gesproken van Nederlanders. Toen men in 1887 aan eene herziening der Grondwet toekwam, was het niet alleen de vraag, wat men in de jaren 1815 en 1848 onder een „Nederlander" heeft verstaan. Ik geef toch gaarne toe, dat de vraag toen ook moest rijzen, of men, wetende en constateerende, dat in 1815 en 1848 niet anders bedoeld was met het woord „Nederlander" dan een man, nu van meening wenschte te veranderen, en daaronder ook de vrouw wenschte te begrijpen; of wèl, dat men de meening, die voorgezeten heeft bij het gebruik van het woord in 1815 en in 1848, uitdrukkelijk wenschte te bestendigen.

Het antwoord daarop is eenvoudig. In 1887 heeft men bij de herziening der Grondwet, toen er maar alleen „Nederlander" stond, het woord „mannelijk" er opzettelijk voor geplaatst. Geen oogenblik is er in 1887 aan gedacht, — gelijk de heer Borgesius daaruit gedistilleerd heeft —, dat men hiermede iets in de Grondwet veranderde. Integendeel, men was overtuigd, dat door de bijvoeging van het woord „mannelijk" datgene, wat in de Grondwet stond, slechts bevestigd en vastgelegd werd. Dit heeft men gedaan zoowel ten opzichte van de kiezers voor de Tweede Kamer, van de leden der Tweede Kamer, van de leden der Eerste Kamer, van de kiezers voor de Provinciale Staten, als ten opzichte van de kiezers voor en van de leden van den gemeenteraad. Men zal ook toestemmen, dat, wanneer men van zeker college of zekeren bestuurskring vrouwen uitsluit, en, door eene expresse bijvoeging van het woord „mannelijk", het woord „Nederlander" uitsluitend doet slaan op mannen, waar het geldt de kiezers en de leden, *a fortiori* daaruit volgt, dat voor het bestuur hetzelfde bedoeld is en bedoeld moet zijn. Uit alles blijkt voorts, dat in de Gemeentewet van 1851, en ook daarna, het spraakgebruik van de Grondwet gevolgd is.

Zooeven wees ik op art. 180 van de Grondwet. Dit artikel is, indien ik mij niet vergis, het eenige artikel, waarin het woord „mannelijk"

niet voor „Nederlander" geplaatst is. Zouden de heeren daaruit nu afleiden, dat de Regeering conform de Grondwet zou handelen, wanneer zij voorstelde, den vrouwelijken dienstplicht in te voeren? Daar ter plaatse wordt gezegd, dat de Nederlanders verplicht zijn, als het noodig is, voor de verdediging van het vaderland op te komen. Uit het ontbreken van het woord „mannelijke" zou dus voortvloeien, dat, naast het bestaande leger, nog een amazonen-leger zou kunnen worden aangeschaft.

In de Grondwet vindt men alzoo tweeërlei gebruik van het woord „Nederlanders". Vooreerst met de bijvoeging van het woord „mannelijke", zoodat de vrouw *per se* is uitgesloten, en ten tweede een gebruik, waarbij de vrouw is uitgesloten uit den aard van de zaak. Nu is in de Gemeentewet van 1851 eenvoudig gevolgd het spraakgebruik van de Grondwet van 1848. Bij de wijzigingen, die in den loop der jaren in de Gemeentewet werden gebracht, is niet gepoogd, daarin verandering te brengen. Men is eenvoudig de usance, het spraakgebruik, van de Grondwetten van 1815 en 1848 blijven volgen, en heeft aangenomen, dat „Nederlander" logisch niet anders beteekende dan *mannelijke* Nederlander. Maar natuurlijk, waar in 1887 het spraakgebruik van het woord Nederlander door de Grondwet gewijzigd is, moet deze, als *lex posterior*, ook domineeren de uitlegging van die wetten, die vroeger uit de Grondwet van 1848 haar duiding ontvingen.

Het is dus alleen de vraag, of men uit de Gemeentewet kan aantoonen, dat metterdaad het woord Nederlander in den zin genomen is, als door de heeren wordt bedoeld. Dit laatste blijkt echter onmogelijk te zijn krachtens die artikelen van de Gemeentewet, die bij de leden van den raad, bij den burgemeester, bij den secretaris en bij den ontvanger waken tegen de schade, die aan de belangen van de gemeente zou kunnen worden toegebracht door de te nauwe betrekking, waarin onderscheiden leden van het bestuur tot elkander zouden staan. Men heeft naar oud-vaderlandsche usance zeer terecht begrepen, dat het niet aanging, twee broeders, of vader en zoon, te gelijk in officie te zetten, omdat bij zoodanige personen strijd zou kunnen ontstaan tusschen plicht en belang. Maar wat heeft men nu uitgesloten? Wanneer het denkbeeld doorgaat, door den heer Smidt en anderen verdedigd, dat de Gemeentewet hier ook de vrouw toelaat, dàn — men zal het mij toegeven — moest de Gemeentewet ook gewaakt hebben voor de belangen van de gemeente, zoowel tegen het gevaar, dat door de vrouw als dat door den man kan ontstaan.

En wat zien wij? Dat uitsluitend gewaakt is, door deze bepaling, dat bloedverwantschap of zwagerschap in den eersten en tweeden graad

niet kan bestaan tusschen den burgemeester en de leden van den raad; en de heeren, die de vrouw benoembaar achten volgens de Gemeentewet, zullen mij toch moeten toegeven, dat het geval zich laat denken, dat de man burgemeester en de vrouw secretaris òf wel de man secretaris en de vrouw burgemeester is van eene zelfde gemeente. Zij zullen dus ook moeten toegeven, dat het hierbedoelde gevaar voor de gemeentebelangen nog wel zoo groot is als het gevaar, dat geponeerd is in de wet. Het gevaar bestaat namelijk, dat het gemeentebelang opgeofferd zal worden aan huiselijke belangen, indien de dignitarissen man en vrouw zijn, een gevaar, grooter nog dan wanneer zij broers of zwagers zijn, omdat de belangen van man en vrouw veel nauwer in elkander grijpen. Wat de heeren willen, komt dus hierop neer, dat de Gemeentewet wel zou waken voor het gemeentebelang, wanneer dat bedreigd wordt door een minder gevaar, maar niet tegen een gevaar van veel ernstiger aard.

In de tweede plaats blijkt, gelijk reeds is aangegeven, uit art. 97, dat hier aan geen vrouwen kan gedacht zijn, omdat volgens het tweede lid het gevaar voor de gemeentebelangen alleen geacht wordt opgeheven te zijn, wanneer de vrouw, die de zwagerschap veroorzaakte, is overleden. Op hun standpunt willen de geachte voorstellers dus alweer het absurde denkbeeld verdedigen, dat de Gemeentewet wèl zou zeggen, hoe de zwagerschap eindigt, wanneer een man was in officie, maar verzuimd zou hebben, te bepalen, hoe de zwagerschap zal eindigen, wanneer de vrouw in het ambt was.

Men moet dan ook een van beiden aannemen, òf dat een man als Thorbecke, die deze wet heeft gemaakt, eene dergelijke absurditeit in de Gemeentewet heeft geschreven en dat de toenmalige Volksvertegenwoordiging die eenvoudig heeft aangenomen, òf wel, dat dit al te absurd zou zijn, en dus, *ex absurdo* redeneerende, loyaal erkennen, dat de Gemeentewet, zooals zij daar ligt, de mogelijkheid, dat vrouwen zouden benoemd worden tot de ambten, waarvan hier sprake is, niet alleen niet heeft gewild, maar haar door deze artikelen bepaald heeft uitgesloten.

Op dit laatste standpunt zich stellende, vraagt men mij wellicht: Wat kan het u dan voor belang inboezemen, dat de wet gewijzigd wordt? En: Als volgens u de tegenwoordige Gemeentewet in haar huidige redactie reeds niet toelaat, dat er eene vrouw benoemd wordt, waarom komt gij dan met een voorstel, om het woord „mannelijke" hier op te nemen; waarom laat gij dan de zaak niet eenvoudig zooals zij was? Op deze vragen zal ik niet in den breede antwoorden, daar juist door de heden gevoerde discussie mijn voorstel, meer dan ik vermoeden

kon, gerechtvaardigd is. Alleen zij er op gewezen, hoe nu juist is gebleken, dat, wanneer de heeren te beslissen hadden, die dezen morgen het woord hebben gevoerd, zij tegen de benoeming van eene vrouw als burgemeester niet zouden opzien en dat zij dus de vrouw voor dat ambt geschikt achten.

Is eene vrouw, afgezien van de bedoeling der wet, geschikt voor het burgemeesterschap? Ter beantwoording daarvan herinner ik alleen maar hieraan, dat de burgemeester ook is hoofd van de politie en dat vooral in kleine gemeenten de burgemeester als zoodanig niet zelden een manspersoon bij den kraag heeft moeten vatten om geweld te keer te gaan. En men zal mij toch wel toegeven, dat de vrouw daarvoor niet de meest geschikte persoon is, en dat, wanneer eene in dat opzicht geschikte vrouw mocht gevonden worden, deze juist wegens die eigenschap minder aanbevelenswaardig zou moeten geacht worden voor het ophouden van de waardigheid van het ambt. Intusschen herhaal ik, dat ik mij op dit argument niet beroep. Want het zou dan den schijn hebben, alsof ik hier de zaak tot eene nieuwe beslissing wilde brengen. Dat doe ik echter niet! Ik wil niets veranderen in den bestaanden toestand.

De quaestie komt hierop neer, dat, waar de Grondwet vroeger bezigde het woord „Nederlander", — except in art. 180, in een geval alzoo, waarin de vrouw vanzelf is uitgesloten —, men door overneming van het woord „Nederlander" in de Gemeentewet destijds vanzelf heeft beslist, dat de man alleen wordt bedoeld. En wanneer wij, levende onder eene Gemeentewet, die het vroegere spraakgebruik van de Grondwet volgt, ter wille van het veranderde spraakgebruik der Grondwet, die Gemeentewet in dien zin veranderen, dat er het woord „mannelijk" ingevoegd wordt, dan veranderen *wij* niets, maar willen juist zij, die tegen de invoeging van het woord bezwaar hebben, de zaak veranderen. Zij erkennen dit trouwens ook.

Er is nog eene reden. Men zou, vurig voorstander zijnde van de leer, dat eene vrouw tot secretaris of ontvanger benoembaar moet zijn, toch eene vrouw kunnen benoemen, door aldus te redeneeren: uw beroep op art. 97, wat het zwagerschap betreft, gaat wel op in vele gevallen, maar toch niet in alle. Het is toch denkbaar, dat eene vrouw geen enkelen broeder of zuster heeft en dat haar ouders dood zijn. Ten aanzien van zulk eene vrouw zou er nooit quaestie van zwagerschap kunnen zijn. Men zou zich ook kunnen beroepen op het zijn van man en vrouw, want daartegen waakt de Gemeentewet niet. Men komt — wanneer men tegen het erkende spraakgebruik van hetgeen door de

artikelen van de wet zelf is bevestigd en vastgelegd, zich verzet en alzoo tegen de opvatting van de wet ingaat — in allerlei tegenspraak met zich zelven en wikkelt zich in allerlei moeilijkheden. Dit wil ik wel zeggen, dat, wanneer het mij gegeven is, later eene meer algemeene herziening van de Gemeentewet ter hand te nemen, nooit van mij te wachten zal zijn een voorstel om de vrouw voor de betrekking van burgemeester benoembaar te verklaren. De positie van de vrouw is met die van burgemeester niet vereenigbaar. Intusschen geef ik toe, dat later wel de vraag zou kunnen rijzen, of het overweging zou verdienen, de vrouw benoembaar te verklaren tot ontvanger. Niet evenwel bij dit ontwerp. Geenszins ligt het in de bedoeling der Regeering, — gelijk reeds door mij gezegd is —, door dit ontwerp eenige verandering te brengen in den bestaanden toestand. Komt eenmaal de vraag aan de orde, meer uitvoerig bepalingen te maken en regelen te stellen voor die betrekkingen, welke wel en die, welke niet zullen kunnen worden bekleed door vrouwen, dan dient dit in onderlingen samenhang te geschieden. Doch uitdrukkelijk wil ik verklaren, dat ik niet wensch mede te werken tot de poging van de heeren voorstellers, om telkens een steentje van den muur te nemen om hem zoo te doen afbrokkelen. Wanneer iets beslist moet worden, dan moet dit geschieden volgens juiste en vaste gegevens; de muur moet dan niet worden afgebrokkeld maar afgebroken. Ik behoef er de heeren niet aan te herinneren, hoe reeds door de losse wijze, waarop ten deze in andere wetten is te werk gegaan, allerlei moeilijkheden in het leven zijn geroepen. Vragen als die, of, zoo de vrouw benoembaar is voor eene betrekking, dan alleen de ongehuwde of ook de gehuwde vrouw benoembaar is, en, wanneer de ongehuwde vrouw benoembaar is, of dan haar betrekking vervalt wanneer zij huwt, doen zich thans reeds herhaaldelijk voor en op administratief gebied kunnen ze niet anders dan sukkelachtig tot beslissing komen.

Er is nog eene andere vraag van sociaal en ethisch belang, die dan tevens zal moeten worden overwogen. Ik leg daarop den nadruk, want het is eene vraag van *sociaal* belang. Het is overbekend, dat door het streven om zooveel mogelijk de vrouwen betrekkingen te doen bekleeden, die zij vroeger niet bekleedden, meer en meer in de kringen van de jonge mannen eene overtuiging ontwaakt, dat op die manier hun al meer het gras voor de voeten wordt weggemaaid, daar elke betrekking, welke zoo aan de vrouw toevalt, voor hen verloren is. Dit leidt er dan weer toe, dat het sluiten van het huwelijk uit den aard der zaak voor hen moeilijker wordt. Zóó grijpt deze zaak metterdaad al dieper en dieper in het geheele samenstel van het

sociale leven is. Daar is meer. Wanneer de heeren op de hoogte zijn van de jongste literatuur over het feminisme, — ik zeg niet hier in het land, maar in het buitenland —, dan zullen zij ook weten, hoe dit feminisme dezen bodem van het bekleeden van betrekkingen, het verkrijgen van meer private rechten en het hebben van meer middelen van bestaan, reeds lang heeft verlaten, en dat thans reeds zeer beslist het terrein is betreden, waarop men, het individualisme op de spits drijvende, de verhouding tusschen man en vrouw ook in dien zin wil wijzigen, dat de *patriarchale* inrichting van het maatschappelijk leven ter zijde moet worden gedrongen en dat de *matriarchale* er weer voor in de plaats moet gesteld. De positie der vrouw in het huisgezin acht men eene vernedering voor haar. In verband hiermede was het mij aangenaam en stemde het mij tot vreugde, gisteren te lezen, dat de geachte schrijver van „Van dag tot dag" in het *Handelsblad* met een woord van toorn en heiligen ernst waarschuwde tegen dit streven, dat zich ook in ons land in veel gezochte en veel gelezen literatuur begint te openbaren. Men kan noch mag zich den blinddoek voor de oogen hangen, noch voorbijzien, dat het eene deel der feministische quaestie met het andere samenhangt. Het is ééne quaestie, waarvan alle deelen met elkander in organisch verband staan. En wanneer men voortgaat, gelijk men gedaan heeft en nog bezig is te doen, om voor het begrip van het huwelijk en de rechten van het gezin die van de vrije liefde in de plaats te stellen, dan moet men ook, wanneer men zoo iets in de wet wil stellen, niet alleen waken tegen de schadelijke gevolgen van het gemeentebelang, uit bloedverwantschap, zwagerschap en echtverbintenis voortkomende, maar ook tegen schade, voor die belangen uit het concubinaat, d. i. uit eene m. i. zondige verhouding, voortvloeiende.

Het is om die reden, dat de Regeering meent, deze quaestie niet incidenteel, niet aphoristisch te kunnen of te mogen beslissen, daar zij niets anders beoogt dan den bestaanden toestand te handhaven, ontkennende, dat de tegenwoordige wet, zooals zij daar ligt, het benoemen van de vrouw toelaat, en er prijs op stellende, dat, waar eenmaal in de Grondwet het woord *Nederlander* eene nader bepalende bijvoeging heeft gekregen, ook de Gemeentewet die veranderingen zal ondergaan, waardoor zij blijft wat zij naar de bedoeling van haar steller geweest is, tot tijd en wijle de quaestie principieel zal worden behandeld.

Handelingen, blz. 101—103.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte woordvoerder van de voorstellers van het amendement heeft als zijn meening uitgesproken, dat, hoewel ik, ingeval eene vrouw tot burgemeester of secretaris zou worden benoemd, verklaard had, dit besluit voor vernietiging te moeten voordragen, mijn geachte ambtsvoorganger dit waarschijnlijk niet zou hebben gedaan. Welke conclusie trekt hij daaruit? Is het dan regel, dat elk besluit, dat met de wet of het algemeen belang strijdt, moet worden vernietigd. Natuurlijk niet. Uit de niet-vernietiging volgt zonder meer geen opinie. Reeds daarom, dat bij niet-vernietiging geen met redenen omkleed besluit volgt, wat wel plaats heeft bij vernietiging. Ik kan dus niet aannemen, dat die twee gevallen *pari passu* zouden loopen.

Wat mijn beroep aangaat op art. 180, heeft de geachte afgevaardigde mij verwezen naar hetgeen daarover geschreven is door wijlen den heer Buys. De geachte spreker heeft er den nadruk op gelegd, dat daar gesproken wordt van personen, die niet in staat zijn de wapenen te dragen. Wanneer hij het daar geschrevene naziet, dan zal hij bemerken, dat prof. Buys daar slechts wederlegt een gevoelen van generaal Reuther, die het niet over de quaestie van de vrouwen had, maar over mannelijke personen, die niet in staat zijn de wapenen te dragen. Dat beroep houdt dus geen steek.

Daarna heeft de geachte spreker getracht, de door mij aangevoerde argumenten, ten bewijze, dat de tegenwoordige Gemeentewet de vrouwen uitsluit, te wederleggen. Maar hoe heeft hij dat gedaan! Hij deed het zoo, dat hij het krachtigste door mij gebezigde argument eenvoudig onbesproken liet. Ik beweerde namelijk, dat de Gemeentewet bedoelt, de gemeentebelangen te waarborgen tegenover schadelijke invloeden ten gevolge van te nauwe parentatie der verschillende leden van het bestuur. Dit mag wel als vast worden aangenomen. Omtrent die bedoeling behoeft men niet in het onzekere te verkeeren. Immers, de Gemeentewet is zoo maar niet uitgegaan van den *premier venu*, maar van Thorbecke, toen reeds in de Belgische Gemeentewet een keurig product van wetgeving voor hem lag, zoodat men mag aannemen, dat hij niet terloops de zaak heeft behandeld, maar daarover ernstig heeft nagedacht. De bedoeling van de Gemeentewet is alzoo, de gemeentebelangen te waarborgen voor schadelijke invloeden ten gevolge van parentage. En daarom gaat het niet aan, het ergste gevaar, waarop ik wees, niet af te keeren. Dit kan toch ook de heer Smidt niet ontkennen, en daarom heeft hij waarschijnlijk het geheele argument, dat juist het meeste gevaar zou ontstaan waarneer de man burgemeester en de vrouw secretaris of ontvanger was, laten rusten. Welnu, als de tegenwoordige wet eenvoudig

van bloedverwantschap en zwagerschap spreekt, terwijl de band tusschen man en vrouw onder geen van beide valt, dan kan de geachte spreker niet ontkennen, — hij heeft het ook niet gepoogd —, dat dit punt bij zijn sustenu ongeregeld zou zijn. Waar dit absurd zou zijn, heb ik *ab absurdo* bewezen, dat zijn bewering niet kan opgaan.

Ik ben aan het slot van mijn eerste rede teruggekomen op het feminisme. Ik deed dit in verband met dezelfde quaestie. Wanneer men ook de vrouw toelaat en dus ook de mogelijkheid schept, dat de man burgemeester is en zijn bijzit ontvanger wordt, dan zal den gemeentebelangen een veel ernstiger gevaar bedreigen, en dan zou eene wet, die dat toeliet, ook zeer ernstige maatregelen daartegen moeten nemen.

Voorts heeft de geachte spreker ook laten rusten het argument, door mij gebezigd, uit de *analogia a fortiori*. Dit kwam hierop neer, dat, wanneer de Grondwet ten aanzien van de kiezers voor en van de leden van den raad het noodzakelijk acht, het woord „mannelijk" voor „Nederlander" te plaatsen, om daardoor de vrouwen uit te sluiten, dan *a fortiori* die beperkende bepaling ook gelden moet voor hen, van wie veel meer qualiteiten gevorderd worden. De qualiteiten, van een burgemeester of van een ontvanger gevorderd, zijn veel ernstiger dan die van een gewonen keizer of van een gewoon raadslid, omdat ze gewichtiger functiën hebben.

Alles te zamen genomen, meen ik te mogen concludeeren, dat de heer Smidt in de nadere verdediging van het amendement niet zeer gelukkig is te werk gegaan, wat de heer Drucker ook scheen te gevoelen, toen ook hij als pleiter voor het amendement opkwam, ten einde de verdediging te steunen. Het komt mij echter voor, dat de verdediging door dit optreden niet aan kracht gewonnen heeft. Reeds de heer Van Idsinga toonde aan, waarop het geheele betoog van dien geachten spreker zou neerkomen. En ik voor mij wensch nog te doen opmerken, dat, toen de heer Drucker zeide: „de Hooge Raad is zóó te werk gegaan", en hij er bijvoegde: „er had reden bestaan om er anders over te oordeelen", ik toen dacht, dat daar een gewichtig argument voor den dag zou komen, dat mij onbekend was, iets omtrent de zwagerschap of iets dergelijks, waaruit blijken zou, dat de vrouw niet kon bedoeld zijn. En wat kwam er toen? Niets anders dan dit, dat er stond „hij" en „zij" en „hem". Maar ik zou toch wel willen vragen, waar wij heengaan, als wij dit als een sterk argument moeten beschouwen, als een stut om de verdediging van den heer Smidt te schragen. De persoonlijke en bezittende voornaamwoorden worden in allerlei wetten

gebezigd zóó, dat iedereen weet, dat ze slaan op mannen en vrouwen.

Ik heb ook niet begrepen, hoe de heer Borgesius nog eens voor de tweede maal zijn vraag kon doen in zake het middelbaar onderwijs, met betrekking tot de namen „directeur" en „leeraar". Ik heb dat argument niet beantwoord, omdat ik dacht: het weerlegt zich zelve. Daar hij er echter op is teruggekomen, wil ik mijn gevoelen wel zeggen. Wanneer in eene wet staat, dat iemand den titel krijgt van directeur of leeraar, welnu, welke bedenking zou er dan ter wereld tegen wezen, om, wanneer daartoe eene vrouw benoemd wordt, ook haar dien titel te geven? De geachte afgevaardigde weet bij voorbeeld, dat ook wel vrouwen het ridderkruis krijgen. Meent hij soms ook, dat, omdat alleen van „ridder" gesproken wordt, eene vrouw in deze niet benoembaar zou zijn? Zeker niet. Voortdurend wordt immers in wetten een mannelijk woord gebezigd, dat ook op vrouwen van toepassing is. De geachte afgevaardigde stelt ook niet voor om, wanneer dit amendement werd aangenomen, wanneer dus de vrouw benoembaar werd, het woord „burgemeester" te veranderen in „burgemeesteresse". Dat zou hij ook laten staan. Wanneer ik nu aldus redeneerde: in de tegenwoordige wet komt het woord voor van „burgemeester", en daaruit volgt, dat de vrouw voor die betrekking niet benoembaar is, daar immers dat woord alleen voor den man en niet voor de vrouw geldt, dan had hij recht van spreken, maar nu dit niet zoo is, blijft den geachten afgevaardigde niets over.

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Op uw standpunt wel.)

De geachte afgevaardigde zal, als hij het woord voert, toch wel van *zijn* standpunt spreken; mag ik het dan niet van het *mijne* doen?

De geachte afgevaardigde heeft op een punt, waarop ik hem even moest interrumpeeren, gezegd, dat ik beweerd zou hebben, dat de grondwetgever in 1887 alleen, zooals hij dat uitdrukte, voor versiering of verfraaiing vóór het woord „Nederlander" het woord „mannelijk" zou hebben gezet. Ik moest daartegen protesteeren, want daarvan heb ik geen woord gezegd. Welke is mijn redeneering geweest? Niet, dat dit woord tot verfraaiing moest dienen, maar dat in de Grondwetten van 1815 en 1848 het woord „Nederlander" werd opgevat uitsluitend in den zin van „mannelijk". De geachte afgevaardigde heeft toen gezegd, dat ik dat geheel verkeerd had ingezien, wijl in de Grondwet een art. 6 stond volgens hetwelk het Nederlanderschap bij de wet wordt geregeld. Volkomen juist. Maar ik heb, toen ik straks sprak, uitdrukkelijk gesproken van de wettelijke voorschriften, bepalende de benoembaarheid

tot eenig lidmaatschap of ambt, en gezegd, dat ten dien aanzien de Grondwet van 1887 aan die van 1848 het woord „mannelijk" heeft toegevoegd. Maar de grondwetgever van 1887 was vrij, wanneer hij meende, met de oorspronkelijke bedoeling van den grondwetgever van 1848 te moeten breken. De wetgever had, waar het woord „Nederlander" sinds dien tijd een dubieuzen zin had gekregen, kunnen bepalen, dat ook de vrouw benoembaar zou zijn. Dat heeft de wetgever van 1887 niet gedaan, maar, door de bijvoeging van het woord „mannelijk", niet eene verfraaiing of versiering aangebracht, doch eene uitdrukkelijk uitsluitende bepaling gemaakt, waardoor de vrouw geëxcludeerd wordt. En ik heb gezegd: waar de Gemeentewet van 1851 in haar formuleering gebaseerd is op de Grondwet van 1848, ontstaat eene anomalie, eene onzekerheid, wanneer men, nadat die Grondwet gewijzigd is, in de Gemeentewet laat staan de onbeperkte formule, die er thans in voorkomt; dan krijgt juist daardoor het woord „Nederlander" een anderen zin dan het volgens de bedoeling van den Grondwetgever had. Dat woord „mannelijk" moet er bij, — heb ik gezegd —, ook al is het, dat, zonder dat dit woord er in komt, de vrouwen niet dan bij hooge uitzondering benoembaar zijn. Dit is niet door mij bedoeld, zooals de heer Drucker zeide, alsof ik meende, dat alleen dan de gemeentebelangen schade zouden kunnen lijden, indien personen, wier benoeming anders gewenscht zoude zijn, niet benoemd konden worden. Ik heb gezegd, dat de Gemeentewet de benoeming regelt onder den stelligen waarborg der verdediging van de gemeentebelangen tegen de gevaren, voortvloeiende uit te enge familiebetrekkingen, gevaren, die, wanneer de vrouw benoembaar was, niet alleen uit bloedverwantschap en zwagerschap, maar ook uit den echt zouden voorkomen.

Ten slotte kan ik niet anders doen dan de positie handhaven, die ik zooeven heb ingenomen. Ik acht het, vooral na dit debat, absoluut noodzakelijk, dat het woord „mannelijk" erin komt. Wanneer de heer Van der Zwaag zegt, dat ik het feminisme erbij gehaald heb, dan houde hij mij ten goede, dat ik dat niet heb gedaan, doch dat de heer Smidt is begonnen met mij te herinneren aan de stem, die ik over eene soortgelijke quaestie, bij de discussiën over de Kamers van Arbeid, heb uitgebracht. En waar de heer Smidt mij persoonlijk er bij heeft betrokken, heb ik de vrijheid genomen, — en ik zal dat blijven doen —, van mijn kant te zeggen, hoe ik over het feminisme denk.

Handelingen, blz. 109—110.

Mijnheer de Voorzitter! Nog een enkel woord. Wat de geachte afgevaardigde, de heer Smidt, nu zegt, is — laat mij dit zoo mogen uitdrukken — niets dan eene handigheid. Ieder gevoelt, dat, voor het vereenigd zijn van de betrekkingen van burgemeester en secretaris in één persoon, geen maatregelen konden worden getroffen om hen tegen zich zelven te beschermen. Alleen bij twee personen kan er in dat opzicht van het hierbedoelde gevaar sprake zijn. Bij den ontvanger schuilt het gevaar in den ontvanger zelf; dit kan men niet keeren, omdat in hem zelf kan schuilen eene minder goede zedelijke opvatting. Maar waar overigens waarborgen worden gesteld tegen bloedverwantschap en zwagerschap, moet dit zeer zeker niet het minst geschieden tegen de relatie van man en vrouw.

Handelingen, blz. 110.

Vergadering van 14 October 1903.

Geheel tegen de bedoeling, waarmede door de Regeering art. 7 is voorgesteld, heeft men van de zijde der Kamer bij de bespreking van het amendement en het artikel zich verdiept in allerlei beschouwingen over den eed. De Regeering was van oordeel, dat het eedsvraagstuk zelf buiten het debat kon blijven, omdat men bij zulk een debat, zonder voorafgaande schriftelijke voorbereiding, krijgt allerlei losse uitingen, ook zelfs tusschen politieke medestanders links of rechts, welke dan door de tegenpartij worden aangegrepen, om er op te wijzen, dat men het aan de overzijde niet eens is. Intusschen stel ik er prijs op, te verklaren, dat het Kabinet bij zijn optreden gevoeld heeft, dat de eedsquaestie niet kon blijven rusten. Wat daartoe allereerst aanleiding heeft gegeven, wensch ik hier kortelijk mede te deelen.

Het is bekend, dat bij de Departementen van de ambtenaren en van anderen, die daartoe worden aangewezen, een eed wordt afgenomen van zulk een omvang, dat men aan de menschen, na het voorlezen van de formule, kan zien, dat ze het voorgelezene niet hebben kunnen volgen. Niet alleen is de formule van den eed 23 regels lang, maar zij is ook gesteld in een stijl, zoo moeilijk te verstaan, dat ik zelf het stuk eerst tweemaal moest doorlezen, eer ik begreep, wat het eigenlijk bedoelde. Mijnerzijds heb ik toen onmiddellijk den regel ingevoerd, hun, die komen om beëedigd te worden, vooraf een exemplaar daarvan toe te zenden, opdat zij rustig zouden kunnen nagaan, wat straks zou

voorgelezen worden. Aan een ieder, die op mijn Departement voor dat doel komt, vraag ik, of men hem dat stuk ter lezing heeft verstrekt en of hij het gelezen heeft en weet wat er in staat.

Het spreekt vanzelf, dat dit aanleiding moest geven tot het stellen van de vraag, of dat zoo blijven moet. De papieren van het Departement naziende, bleek al spoedig niet slechts, dat ook het Ministerie onder uw leiding, Mijnheer de Voorzitter, indertijd op diezelfde zwarigheid gestooten is, maar ook, dat toen reeds door dat Kabinet de zaak ter hand genomen en in een eerste stadium van voortbeweging is gebracht. Dat dit juist van genoemd Ministerie opgemerkt werd, behoeft geen verwondering te wekken. Het was zelfs zeer natuurlijk, omdat voor een Kabinet, dat de Christelijke beginselen belijdt, het vraagstuk van den eed vanzelf eene hooge en ernstige beteekenis moet hebben.

Beproevende, als ik 't zoo mag zeggen, binnenskamers die zaak tot afdoening te brengen, is ons al spoedig gebleken, dat het zóó niet ging. Er diende in eene zoo ernstige quaestie als die van den eed zekere eenheid te bestaan. Men moet niet den eed van getuigen, den opgelegden eed bij den rechter, den fiscalen eed, den ambtseed, den eed van vertegenwoordigende lichamen, op allerlei wijzen door elkander mengen. Althans is noodzakelijk, — indien men tot de overtuiging komt, dat de tegenwoordige toestand ten aanzien van den eed niet houdbaar is, — dat men dit vraagstuk terdege onderzoeke en aan de orde stelle in de Staten-Generaal op eene wijze, die tot eene omvattende en ernstige beschouwing van de zaak aanleiding kan geven en zóó kan leiden tot eene definitieve oplossing.

Ik wil wel, wat mij zelf betreft, zeggen, nog geheel op het standpunt te staan, in 1896 hier door mij ingenomen, op dit standpunt n.l., dat ik voor mij met den tegenwoordigen toestand niet alleen niet ingenomen ben, maar hem metterdaad onhoudbaar acht. Geheel wordt dan ook mijnerzijds ingestemd met die leden, die er op gewezen hebben, dat, wanneer men eenmaal die quaestie gaat regelen, het niet alleen geldt het *facultatief* of *obligatoir* stellen, maar ook wel terdege *den inhoud* van de eedsformule, de *talrijkheid* van de eeden, en andere *quaestiën*, die er mede samenhangen en tevens zullen moeten worden uitgemaakt.

Nadat alzoo in den boezem van het Kabinet die conclusie was gemaakt, moest vanzelf bij de behandeling van het wetsontwerp, dat door den Minister van Justitie is ingediend, tot wijziging van de eerste zes titels van het vierde boek van het Burgerlijk Wetboek, de vraag worden overwogen, of hetgeen door de Staatscommissie voorgesteld was

ter nadere regeling in het Burgerlijk Wetboek op te nemen, door het Ministerie voor zijn rekening kon worden genomen. De overweging dier vraag heeft het Kabinet geleid tot de overtuiging, dat, wanneer in het Burgerlijk Wetboek zoo breedvoerig — al of niet gewijzigd — wordt opgenomen wat door de Staatscommissie is voorgesteld, er eene principieele regeling van den eed zou komen. Dit ging, naar het oordeel van het Kabinet, niet. Men mag zich toch bij het eedsvraagstuk niet laten beheerschen door de plaats, die de eed in het Burgerlijk Wetboek inneemt. Vandaar, dat op bladz. 2 van de Memorie van Toelichting van genoemd ontwerp werd gezegd: „Op één gewichtig punt, de regeling van het eedsvraagstuk, heeft de Regeering geen vrijheid kunnen vinden, de voorstellen der Staatscommissie te aanvaarden. Het is haar toch voorgekomen, dat het de voorkeur verdient, voorshands en tijdelijk op dit stuk de bestaande regeling te behouden; en meer oorbaar, dan zonder vast richtsnoer voort te schrijden op den weg van het nemen van afzonderlijde, onderling van elkander afwijkende, beslissingen, schijnt het haar, met ernst te trachten, eene de volle materie omvattende regeling der eedsvraag over het geheele rechtsgebied tot stand te brengen. De daartoe noodige stappen stelt zij zich voor, ter bekwamer tijd te doen."

Uit deze verklaring, nà ernstige overweging gereed gemaakt, blijkt duidelijk het standpunt der Regeering, en volgt, dat in het wetsontwerp, waarover thans de Kamer beraadslaagt, geen enkele wijziging in den bestaanden toestand van het eedsvraagstuk kon worden aangebracht. Het heeft mij daarom ten zeerste verbaasd, dat bij het debat het tegenovergestelde is beweerd, n. l. dat door de Regeering toch eene wijziging is voorgesteld. Dit moet zoo beslist mogelijk ontkend worden.

Wat toch is de loop en de stand der zaak? Er is in de periode, die achter ons ligt, — toen de eed nog algemeen obligatoir, als ik die korte uitdrukking mag bezigen, gold, zoowel op administratief als op justitieel terrein —, telkens, wanneer van een ambtseed sprake was, onderscheiden tusschen den *ambts*-eed en den *zuiverings*-eed. Evenwel, — de heer Okma wees er reeds op —, de bepaling „op de wijze van zijn godsdienstige gezindheid" stond wel in het eerste, doch niet in het tweede lid. Doch dit niet opnemen van deze woorden in het tweede lid is in die periode nooit opgevat, alsof het wilde zeggen, dat die bepaling niet ook op het tweede lid sloeg. Aangezien het als tweede lid aan het eerste gehaakt werd, werd het door hetgeen het eerste lid regelde, beheerscht. Welnu, in het artikel van de Gemeente-

wet, waarover thans gehandeld wordt, was geheel op dezelfde wijze de zaak van den ambtseed geregeld. In art. 65 en de volgende artikelen, die hier onder denzelfden regel vallen, was eveneens in het eerste lid, geheel conform de vaste usance van dien tijd, eenvoudig geschreven, dat de burgemeester, alvorens zijn betrekking te aanvaarden, „op de wijze zijner godsdienstige gezindheid" in handen van den Commissaris den eed had afteleggen. Daaraan was toegevoegd als tweede lid: „hij wordt hiertoe niet toegelaten, dan na den in art. 83 der Grondwet bedoelden eed van zuivering te hebben afgelegd", zonder eenige nadere bepaling; en toch heeft, wat de Gemeentewet betreft, in die periode niemand het anders verstaan, dan dat de obligatoire bepaling van het eerste lid ook op het tweede lid sloeg. Het was dan ook volstrekt niet juist wat door den heer Smidt werd beweerd, nl. dat de Regeering in het oorspronkelijke ontwerp den eed facultatief zou hebben gesteld, maar in het gewijzigd ontwerp de bepaling zou hebben veranderd door het opnemen van de vermelde woorden.

Er is bij de Regeering geen oogenblik aarzeling geweest, om, waar in het oorspronkelijk ontwerp de bijvoeging niet stond, vol te houden, dat het tweede lid toch door de bepaling van het eerste lid zou worden beheerscht. Dat nu in het gewijzigd ontwerp van wet de bepaling er bijgevoegd is, heeft een zeer natuurlijke reden, namelijk deze, dat in art. 65, tweede lid, zooals het nu luidt, de zaak eenigszins slordig behandeld was. Er staat, zonder eenige nadere bepaling, dat de eed, in art. 87 van de Grondwet bedoeld, zal worden afgelegd; er wordt wel gewezen op een zuiveringseed, maar de formule, waarin deze voorkomt, wordt niet nader omschreven, zoodat ook het letterlijke gebruik van in de Grondwet voorkomende eeden in de Gemeentewet niet toepasselijk is. Daarbij werd eene verandering verondersteld. Die verandering scheen nu te moeten worden aangebracht en hierin te moeten bestaan, dat, in plaats van lid van den raad, wordt gelezen „burgemeester". Er zou niet meer worden verwezen naar art. 87 van de Grondwet, maar naar de formule, die voor de leden van den raad was voorgeschreven. Waar het nu, naar mijn vaste overtuiging, geheel hetzelfde blijven zou, indien de woorden „op de wijze van zijn godsdienstige gezindheid" er in werden geschreven, of dat ze werden weggelaten, — immers het tweede lid zou aan dezelfde clausule worden onderworpen als die, welke in het eerste lid staat —, kwam het mij voor, niet het minste bezwaar op te leveren, ook in het tweede lid dien vorm er bij op te nemen, ten einde allen twijfel dienaangaande weg te nemen.

Desniettegenstaande schijnt men toch te meenen, dat het oorspronke-

lijk de bedoeling van de Regeering is geweest, den zuiveringseed facultatief te laten, en dat zij daarna gekomen is tot pogingen om hem obligatoir te maken. Daarop kan ik alleen maar antwoorden, dat dit volstrekt tegen mijn bedoeling ingaat. De Regeering bedoelt niets anders, dan het *status quo* te handhaven. En wanneer de geachte voorstellers van het amendement het eerste deel ervan willen afnemen om enkel het tweede te handhaven, maar dan met de verklaring, dat niet bedoeld wordt eene facultatiefstelling, dan is er natuurlijk niets tegen, die woorden op te nemen. Maar wat de heeren voorstellers van het amendement bedoelen, is geheel iets anders. Zij verlangen wel degelijk, eene verandering te brengen in den bestaanden toestand, niettegenstaande de Regeering heeft aangekondigd, deze zaak principieel aan de orde te zullen stellen. Daartegen moet de Regeering zich met kracht verzetten.

Men heeft er aan herinnerd, dat ik in 1896, toen ik mij over de eedsquaestie heb uitgelaten, met eenigen klem op den voorgrond heb gesteld, dat de overheid in deze weten moet, wat noodig is. Ik heb ingenomen — gelijk de heer Lohman zeer juist gezegd heeft — het utiliteitsstandpunt, n. l. dat de eed alleen dàn nuttig kan zijn en geoorloofd is, wanneer de overheid zonder eed, noch in het Staatsbestuur, noch in de jurisdictie, kan doen wat gedaan moet worden. Daarmede is niet in strijd de verklaring der Regeering, dat zij de zaak terdege onderzoeken en in haar geheelen omvang aan de orde wil stellen.

Indien men thans echter de Regeering wil pressen en haar toevoegt: toch willen wij, in afwachting van wat gij doen zult, reeds nu eene verandering brengen in den bestaanden toestand, dan kan ik dat uit den aard der zaak niet anders opvatten, dan als eene verklaring van de Kamer, dat zij in deze de belofte van de Regeering niet vertrouwt, of wel de vervulling daarvan niet wil afwachten.

Wanneer men evenwel zegt: gij gaat niet consequent en niet rationeel te werk, dan is dat volkomen juist, indien men zich op het standpunt van de heeren voorstellers van het amendement stelt, alsof het er om te doen was, de zaak thans te regelen, want dan is het zoo irrationeel en inconsequent mogelijk. Maar wanneer men de zaak niet wil regelen, noch van regeling wenscht te onthouden, om het status quo te handhaven, dan is er van het inconsequente en irrationeele niets te bemerken, omdat handhaving van het status quo is het laten rusten van wat bestaat.

Er is, in verband hiermede, tot mij gezegd, dat ik ten opzichte van de ambtenaren van den burgerlijken stand anders doe. Dit is echter niet juist. Wanneer de eed van de ambtenaren van den burgerlijken

stand reeds in de Gemeentewet geregeld was en men bracht er verandering in, dan zou dat zeker wijziging zijn van het status quo. Maar ten aanzien van de ambtenaren van den burgerlijken stand geldt het de instelling van een nieuwen, tot dusverre niet bestaanden eed. Dat heeft met het status quo niets te maken. Het is hier eene nieuwe zaak. En de Regeering wenscht, waar het eene nieuwe zaak geldt en waar een nieuw voorstel wordt gedaan, zich aan te sluiten aan de wijze van handelen, die in den laatsten tijd in de kringen van Regeering en Staten-Generaal usance is geweest, en den facultatieven eed voor te stellen. Te meer, waar de ambtenaren van den burgerlijken stand tot dusverre gekozen werden uit de raadsleden, voor wie de facultatieve eed geldt. Ging men voor ambtenaren van den burgerlijken stand den obligatoiren eed invoeren, dan zou het zonderlinge feit zich kunnen voordoen, dat verscheidene raadsleden, die wel raadsleden kunnen zijn bij het afleggen van eene belofte, geen ambtenaar van den burgerlijken stand zouden kunnen zijn, op grond van hun bezwaar om den eed af te leggen.

Thans kom ik tot de besprekingen over hetgeen, hetzij op Christelijk, hetzij op atheïstisch standpunt, in zake den eed moet worden gedaan. Evenwel stel ik al dadelijk op den voorgrond, dat ik er niet aan denk, die besprekingen te rescontreeren. Ook het breede betoog van den geachten afgevaardigde, den heer De Savornin Lohman, moet ik, wat dat gedeelte betreft, geheel laten rusten. Ging ik daar op in, dan zou ik de geheele quaestie van den eed moeten behandelen; ook het gegrond zijn daarvan op de Heilige Schrift; ook het getuigenis van den Christus. Ik kan mijnerzijds alleen verklaren, dat ik de meening van dien geachten afgevaardigde niet kan onderschrijven. Slechts in één opzicht wil ik dit aanduiden, om aan te toonen, dat ik dit niet zeg zonder grond. Door dien geachten spreker is het voorgesteld, alsof alleen dàn in den geest van Christus gehandeld werd, wanneer men de afschaffing van den eed in dien absoluten zin bepleitte, als door dien afgevaardigde is geschied. Ik wensch daartegenover te stellen, dat zeer zeker door den Christus dat woord gesproken is, maar dat door dienzelfden Christus in rechten de eed gezworen is. En het ligt in den aard der zaak, dat uit zulk eene daad — het zweren van den door de overheid gevorderden eed — de kennis van de bedoeling van den Heere meer met zekerheid te putten is dan uit een door Hem gesproken woord, dat niet door alle eeuwen heen in dezelfde beteekenis werd opgevat. Meer kan mijnerzijds daarvan niet gezegd worden, omdat ik mij niet mag begeven in wat daarover gesproken werd.

Wat het amendement aangaat, zoo zal, wordt het aangenomen, de

Regeering daarin niets anders kunnen zien dan eene handeling van de Kamer, die haar — met het oog op de verklaring, dat de zaak principieel aan de orde zal worden gesteld — uit den aard der zaak niet aangenaam kan zijn.

Handelingen, blz. 120—121.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Emmen, de heer Roessingh, heeft het voorgesteld, alsof door mij in mijn rede van hedenmorgen beweerd zou zijn, dat door den Christus, toen hij den eed zwoer voor Cajaphas, in strijd zou zijn gehandeld met zijn eigen leer. Tegenover die voorstelling zij opgemerkt, dat over de uitlegging van de woorden „uw ja zij ja en uw neen zij neen", zoo oud als de Christelijke kerk is, tweeërlei opvatting heeft bestaan; dat ook nu nog de Christelijke kerk, zoowel in haar Roomsch-Katholieken als in haar Grieksch-Orthodoxen, Lutherschen, Engelschen, Hervormden en, wil men nog, Gereformeerden vorm, van meening is, dat de dezen morgen daarvan gegeven opvatting onjuist is, en dat die als juist gepredikte opvatting ten allen tijde alleen geweest is de uitdrukking van het inzicht eener kleine groep. De heer Roessingh, die als theoloog geacht mag worden de Christelijke kerkhistorie en de Christelijke *Dogmengeschichte* te kennen, zal wel gevoelen, dat wat door mij in mijn eerste rede is gezegd, ook zóó kan uitgelegd worden, dat ik de hier verkondigde *opvatting* van de door Christus gesproken woorden weerlegd achtte door de daad van dien Christus. En waar tweeërlei explicatie van mijn woorden mogelijk was, zou ik meenen, dat de Christelijke beginselen, waarvan de geachte afgevaardigde hedenmorgen sprak als hem bijzonder eigen, er toe moesten leiden, mij niet juist het kwaadste motief toe te dichten.

De geachte afgevaardigde, de heer Smidt, heeft ook nu zich bepaald tot het hier aanhangige voorstel en het amendement en heeft zich niet begeven op het gladde ijs van eene schriftelijk niet voorbereide discussie. Mijns inziens wordt het op den langen duur een verspillen van den nationalen tijd, wanneer schriftelijk niet geprepareerde discussiën gevoerd worden, zooals gisteren en heden hier het geval was. Waar er zooveel te doen is en de Regeering er prijs op moet stellen, ook iets afgedaan te krijgen, meen ik een woord van waarschuwing te moeten doen hooren tegen deze discussiën, die tot niets leiden dan tot het ventileeren van

opinies van rechts en van links en tot het schade doen aan de zaken van volk en land.

Ik wil mij daarom geheel blijven bewegen op de lijn, waarop de heer Smidt zich zoo zuiver gehouden heeft. Die geachte afgevaardigde heeft verwezen naar eene uitdrukking, gebezigd door mijn geachten ambtgenoot van Justitie, en mij pertinent gevraagd, of de Regeering de woorden van dien bewindsman al dan niet voor haar rekening nam. Ik moet zeggen, dat ik die vraag van den geachten afgevaardigde niet begrijp. *Ubi facta adsunt, verbis non opus est.* In dit zelfde ontwerp heeft de geachte afgevaardigde het bewijs, dat hetgeen daar voorgesteld wordt zich volkomen aansluit aan de toen door den Minister van Justitie gesproken woorden. Mijn ambtgenoot heeft toen gezegd: „Wanneer het tot eene nieuwe regeling moet komen, laten wij dan de in den laatsten tijd geaccepteerde wijze van regeling, namelijk om de zaak facultatief te laten, volgen." Ik heb, waar de zaak der ambtenaren van den burgerlijken stand aan de orde kwamen, geheel conform aan de woorden van den Minister van Justitie gehandeld en ik meen dan ook, dat ik mij van verdere beantwoording van de vraag zal kunnen onthouden.

In verband met deze quaestie nog eene opmerking. De geachte afgevaardigde heeft laten rusten het in mijn eerste rede aangevoerde en nu nog eens herhaalde argument, dat ik heb gebezigd als het hoofdmotief, waarom ik voor de ambtenaren van den burgerlijken stand niet den obligatoiren eed heb voorgesteld, maar hij heeft wel aangestipt mijn tweede argument, dat, wanneer men voor de leden van den raad, die tot wethouder en ambtenaar van den burgerlijken stand benoemd zijn, den obligatoiren eed invoerde, men hèn zou uitsluiten die het waren op grond van den facultatieven eed. Hij heeft gezegd: daar bevordert men niet mede, dat secretarissen ambtenaren van den burgerlijken stand worden, want die verplicht men wel tot den obligatoiren eed. Die redeneering is mij niet helder. Zij zou juist zijn, wanneer ik voor de ambtenaren van den burgerlijken stand den obligatoiren eed had voorgesteld, opdat de leden van den raad, die krachtens den facultatieven eed waren toegelaten, verhinderd zouden worden, ambtenaren van den burgerlijken stand te worden; maar het omgekeerde is niet waar. Wie secretaris is en den obligatoiren eed heeft afgelegd, kan geen het minste bezwaar hebben, den facultatieven eed af te leggen. Hij kan het doen of laten naar verkiezing.

De geachte afgevaardigde heeft gevraagd, of mijn belofte, dat er eene principieele regeling van de eedsquaestie aan de orde komt, niet over

zoo langen termijn zal loopen, dat men geen tijd heeft, daarop te wachten. Daartegenover zou ik pertinent willen vragen, of dit zóó bedoeld is, dat, wanneer ik een termijn noem, de geachte afgevaardigde zijn amendement zal intrekken. Zoo neen, wat heb ik dan aan zijn onderzoek betreffende den termijn?

Ook door den heer De Savornin Lohman is deze zaak aangeroerd, toen hij mij herinnerde aan mijn sterfelijkheid. Ik geloof, dat een memento mori nooit misplaatst is; maar ik moet er toch op wijzen, dat wij hier niet te doen hebben met eene belofte van mij, maar van de Regeering, en dat, ook al overkwam mij iets menschelijks, toch mijn ambtgenooten blijven. En ware het in de tweede plaats, dat hij mij niet gewezen had op het sterven van mijn menschelijk, maar van mijn ministerieel leven, zoo zal hij toch wel toestemmen, dat, na den loop, dien de zaak thans genomen heeft, ook door dit debat, welk Kabinet er ook moge komen, de eedsquaestie niet lang meer ter zijde zal kunnen worden gelaten.

(De heer TROELSTRA: Dat hebben wij toch gewonnen met dat ventileeren, waar u zich tegen heeft verklaard.)

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer de heer Troelstra voor zich iets meent gewonnen te hebben, zoo gun ik hem dit gaarne, waar hij zoo dikwijls verloren heeft. Maar dit wil ik wel zeggen, dat, wanneer dit amendement wordt aangenomen en men den weg op gaat, dien men thans aangeeft, de zaak ad Kalendas Graecas verschoven zal worden.

Waarom toch komt gemeenlijk op wetgevend terrein eene bepaalde quaestie aan de orde? Immers door het blijven voorkomen van hinderpalen, waarvan men ten slotte zegt: nu moeten ze eens opgeruimd worden. En wat is de juiste weg, om te zorgen, dat eene zaak nooit aan de orde komt? Wat anders dan met stukjes en beetjes de hinderpalen weg te ruimen? Dan toch vervalt de drang om te handelen. Wanneer men dit struikelblok nu uit de Gemeentewet wegneemt en een volgenden keer evenzoo uit eene andere wet, wat zal daarvan dan het gevolg zijn? Wel, als eenmaal, op de wijze van stukje voor stukje, facultatief stelling van den eed tot regel is gemaakt, dan vrees ik, dat gezegd zal worden, dat de andere quaesties, als die van den inhoud der formule en van de talrijkheid der eeden, er minder op aan komen. Op die wijze zal juist datgene verhinderd worden en uitblijven, waar de heeren zoo op aandringen, namelijk de principieele behandeling.

Alzoo blijkt, dat de Regeering niet schroomt, eenerzijds de principieele regeling toe te zeggen, en anderzijds, waar het bij eene regeling noodig is, te blijven in statu quo, den facultatieven eed op te nemen. Waarom de Regeering zich dan zoo ernstig verzet tegen dit amendement? Omdat, wanneer men aan den facultatieven eed een zóó groot overwicht gaat geven, naderhand bij onderzoek zal blijken, dat men op den verkeerden weg is, en omdat dàn, wanneer op eene andere wijze de zaak moet worden ingericht, de Regeering bemoeilijkt zal worden in het komen met eene principieele regeling. Zegt men: gij gebruikt die belofte eenvoudig om van de zaak af te komen, dàn — ik wijs daarop met nadruk — begrijp ik, dat men zóó handelt; maar wanneer men vertrouwt, dat het serieus gemeend is, moet men het amendement verwerpen. Door den heer De Savornin Lohman is opgemerkt, dat er nu toch eene tegenstrijdigheid blijft en dat hij wil medewerken, om die tegenstrijdigheid weg te nemen. Dat is zoo, maar die tegenstrijdigheid bestaat toch reeds in de Gemeentewet en komt er niet pas door dit wetsontwerp in, en de Regeering heeft van meet af verklaard, dat het, bij deze puur formeele herziening, niet haar bedoeling was, die tegenstrijdigheid weg te nemen. De Gemeentewet gaf vóór 1896 voor de raadsleden en voor de burgemeesters en secretarissen eene andere regeling dan de Grondwet geeft voor de leden der Staten-Generaal. In dat jaar is de zaak voor de raadsleden veranderd. Daarmede kwam de tegenstrijdigheid. Om die te vermijden, had men den obligatoiren eed voor de raadsleden moeten handhaven; maar men heeft er geen bezwaar in gezien, den facultatieven eed daarvoor in de plaats te zetten en voor burgemeester, secretaris en ontvanger den obligatoiren eed te behouden. Evenwel is het bekend, dat het argument van tegenstrijdigheid steeds wordt gebezigd, wanneer men verwacht, dat zijn denkbeelden daarmede gebaat zullen worden. Wordt gezegd, dat, wanneer men alle tegenstrijdigheden uit den weg wil ruimen, men dan ook burgemeester, secretaris en ontvanger onder den facultieven eed moet brengen, dan mag er toch op worden gewezen, dat op die manier voor de Regeering geprejudicieerd wordt op hetgeen ze in de toekomst wil doen.

In verband hiermede heeft de heer Troelstra gezegd: ge hebt zelf erkend, dat het irrationeel en inconsequent was; dat staat dus vast; hoe kunt ge dat dan betoogen? Daarop heb ik slechts te antwoorden, dat, wanneer hij naleest, wat ik dezen morgen heb gesproken, hem zal blijken, dat door mij dit is gezegd: „het is irrationeel en inconsequent op het standpunt der bestrijders van het Regeeringsvoorstel, die het *status quo* veranderen willen". Daartegenover beweer ik, dat het noch

irrationeel, noch inconsequent van mijn standpunt was, daar ik niet aan het *status quo* wil tornen. Het *status quo* is, gelijk de heer Okma zeer terecht opmerkt, van tweeërlei aard. Vooreerst betreft het de artikelen der Gemeentewet, waarbij voor burgemeester, ontvanger en secretaris de obligatoire eed is voorgeschreven. En voorts geldt het de nieuwe regeling, welke in de laatste tijden over en weer door de partijen is geaccepteerd. Nu blijft de Regeering in alle opzichten hetzelfde *status quo* handhaven en is zij volkomen consequent, wanneer zij eenerzijds den obligatoiren eed voor burgemeester, secretaris en ontvanger handhaaft en anderzijds niet afwijkt van hetgeen in de laatste tijden, bij nieuwe regelingen, ook onder dit Ministerie, is voorgeschreven.

Ten slotte de zakelijke vraag: indien dit zoo is, waarom hebt ge dan nu bij gewijzigd wetsontwerp de woorden „mede op de wijze zijner godsdienstige gezindheid" ingevoegd? Daaromtrent heeft de heer Smidt, wiens spreken overigens ook in het oog der Regeering alle kenmerken droeg van volkomen correctheid, gemeend in woorden, waaraan ik juist ook om die correctheid waarde hecht, te moeten zeggen: dan hadt ge in de stukken anders moeten spreken. Juist daarom stel ik er prijs op, dit punt iets breeder dan hedenmorgen toe te lichten. Mijn uitgangspunt was hedenmorgen dit, — en dit is noch door den heer Smidt, noch door iemand anders weersproken, — dat, waar in eene vroegere periode in Grondwet en organieke wetten aan de voorschriften betreffende den ambtseed was toegevoegd: „op de wijze zijner godsdienstige gezindheid" en in het 2de lid de eed zonder die toevoeging voorkomt, het 2de lid door het eerste werd beheerscht. Mij op dat standpunt stellende, had ik in het oorspronkelijk wetsontwerp naar dienzelfden regel ook in het tweede lid die woorden niet opgenomen. Maar nu ontstond de moeilijkheid — en ik verzoek den geachten afgevaardigde, den heer Smidt, daarop te willen letten — hierdoor, dat in dit tweede lid werd voorgesteld de lezing: „Hij wordt hiertoe niet toegelaten dan na gelijken eed van zuivering te hebben afgelegd als aldaar voor de leden van den raad is voorgeschreven."

En wat beteekent die verwijzing van art. 39? Daarin werd verwezen naar een artikel, waarin op dit oogenblik de zuiveringseed facultatief is. Dáár lag de moeilijkheid. Dat was iets, waarop ik bij het oorspronkelijk ontwerp niet had gelet; en toen van de zijde der Kamer er op werd gewezen, dat zoo de zuiveringseed facultatief werd, heb ik gedacht, dat het beter was, dit ook hier er bij te voegen. Die moeilijkheid bestond vroeger niet, omdat toen verwezen werd naar art. 83 van de Grondwet van 1848. Dit artikel maakte het obligatoir. Dit neemt intusschen niet weg, dat ik toch gevoel het wenschelijke om — waar tot dusver bij den

zuiveringseed nooit opzettelijk bijgevoegd is: „op de wijze van zijn godsdienstige gezindheid", en wij hier dus metterdaad een unicum zouden krijgen, — te zien, of het niet mogelijk is, dat ik den *status quo* handhaaf, zonder bijvoeging van die woorden. Ik meen dit te kunnen doen en heb daarom de eer, deze wijziging te brengen in het voorgestelde art. 7, dat het worde gelezen: „Hij wordt hiertoe niet toegelaten dan na mede in handen van Onzen Commissaris in de provincie den volgenden eed van zuivering te hebben afgelegd: „Ik zweer (verklaar), dat ik om tot burgemeester benoemd te worden enz.", verder dezelfde bewoordingen als van art. 39. Daardoor verkrijg ik dit, dat de woorden: „mede op de wijze zijner godsdienstige gezindheid" kunnen worden gemist, en dat er een tweede lid komt, hetwelk zuiver valt onder het eerste lid, en dus ook onder de bepaling van het eerste lid, dat het op de wijze van zijn godsdienstige gezindheid gaat. Hiermede zijn dus gemeden de woorden, die aanstoot geven, en blijft te gelijk gehandhaafd datgene, wat ik wensch te handhaven: het *status quo*. En dat niet alleen, maar ik blijf ook geheel conform aan de wijze, waarop in art. 39 de zaak geregeld is.

Handelingen, blz. 128—129.

De heer Smidt geeft nu toe, dat metterdaad voor de wijziging in het oorspronkelijk voorstel eene behoorlijke reden is opgegeven. Evenwel voegt hij er aan toe: het was uw plicht, dit van te voren te zeggen. Gisteren is door een der leden, toen ik art. 94 als argument aanvoerde, gezegd: „dat is uw argument niet, daar staat niets van in de Memorie van Antwoord". Ik zou daarom wel willen vragen, of het geoorloofd is, te zeggen, dat het een plicht der Regeering is, in dit schriftelijk antwoord alles te zeggen wat zij te zeggen heeft. Ik geloof, dat, waar eene mondelinge na eene schriftelijke behandeling bestaat, bij de mondelinge behandeling mag aangevuld worden datgene, wat niet voorkomt in de schriftelijke behandeling.

(De heer Smidt: Maar wel waar het betreft het hoofdmotief, waarom u een ontwerp wijzigt).

Alzoo had ik het hoofdmotief *in casu* behooren aan te geven. Men houde mij echter ten goede, dat ik niet de mogelijkheid heb ondersteld, dat, waar verwezen werd naar art. 39, dit eenige duisternis zou opleveren.

De geachte spreker zeide, dat hij geen wantrouwen heeft wilien uit-

spreken in de door mij en den Minister van Justitie gegeven verklaringen, maar hij vergunne mij de opmerking, dat de uitlegging, die hij daaraan nu gegeven heeft, geen steek houdt. Hij zeide toch: gij kunt wel den termijn bepalen, waarna de zaak aan de orde zal gesteld worden, maar kunt niet zeggen, wanneer de wet in het *Staatsblad* zal komen. In zijn eersten termijn heeft de geachte afgevaardigde geargumenteerd uit de woorden „eerlang" en „ter bekwamer tijd", die niet slaan op het *Staatsblad*, maar op het indienen van het wetsontwerp. En, daartegen ageerende, had ik het recht, te beweren, dat daaruit wantrouwen sprak tegenover de verklaring der Regeering.

De geachte afgevaardigde zegt, dat ik thans zelf toon, vóór den facultatieven eed te zijn, en desniettemin den obligatoiren eed wil behouden voor burgemeesters, secretarissen en ontvangers. Dit is ten eenenmale onjuist. Ik ben *niet* voor den facultatieven eed in dien zin, dat ik dit de oplossing der quaestie zou vinden. Er is reeds door mij gezegd, dat de Regeering bij elke nieuwe principieele regeling zou trachten, de partijen tot overeenstemming te brengen; maar dit mag niet beschouwd worden als te zijn de uitdrukking van mijn persoonlijke overtuiging. Wanneer ik niet bereid ben om, wat de burgemeesters, secretarissen en ontvangers betreft, den vorm van den eed te wijzigen, dan ligt dit hieraan, dat in dit wetsontwerp uitsluitend voor den burgerlijken stand door de Regeering niet anders opgenomen zijn dan zulke wijzigingen, die geen principieel karakter hebben.

Op grond van dit alles blijf ik beweren, dat het in strijd met den opzet en de bedoeling van het wetsontwerp is, — ik betwijfel zelfs of het wel formeel is —, bij amendement die zaak er in te willen brengen.

Handelingen, blz. 130—131.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kan niet wel inzien, hoe bij den geachten afgevaardigde, den heer De Savornin Lohman, en bij de andere leden dezer Kamer eenige onzekerheid kan bestaan omtrent de bedoeling van de aangebrachte wijziging. Indien de geachte afgevaardigden art. 39 van de Gemeentewet willen inzien, dan vinden zij daar in het eerste lid den ambtseed, en, nadat die ambtseed is genoemd, volgen de woorden: „zij worden hiertoe niet toegelaten, dan na, mede in de vergadering, en in handen van den voorzitter, den volgenden eed (verklaring en belofte) van zuivering te hebben afgelegd". Wat voorgesteld is, is hetzelfde, maar natuurlijk met deze wijziging, dat de eed niet wordt afgelegd in

de vergadering in handen van den voorzitter, maar, gelijk dat moet bij den burgemeester, in handen van den Commissaris van de provincie; en in de tweede plaats, dat hier niet staat: „om tot lid van den raad te worden benoemd". Wanneer dus dezelfde woorden blijven voor den burgemeester en straks voor den secretaris en den ontvanger, dan weet ik niet, in hoever er hier nog toelichting noodig is. Ik meen, op de mij gedane vraag niets anders te kunnen antwoorden, dan dat het de bedoeling is, den eed en de belofte in te voegen zooals in art. 39 is voorgeschreven. Is dit zoo, dan zou ik toch willen vragen, welke aanleiding er voor mij zou kunnen bestaan, thans het artikel in te trekken. Ging ik daartoe over, dan zou het den schijn hebben, of het werkelijk mijn doel ware geweest, eene principieele wijziging aan te brengen.

Wat is de geheele bedoeling van art. 7? Dat er verwezen wordt naar art. 87 van de Grondwet. Dit artikel geldt uitsluitend den facultatieven eed, terwijl in art. 65 een obligatoire eed staat. Van meet af aan is de bedoeling geweest, den zuiveringseed verplichtend te laten; dit doel wordt geheel bereikt door het voorstel. Dit ook in antwoord op uw vraag, Mijnheer de Voorzitter! Nu blijft nog de quaestie over, of de woorden: „op de wijze van zijn godsdienstige gezindheid" ook op den zuiveringseed zouden slaan. Eerst komt de ambtseed en daarna de zuiveringseed, waaromtrent niets naders wordt bepaald, maar het is altijd de bedoeling geweest, dat wat voor den ambtseed geldt ook gelden zou voor den zuiveringseed. De zaak kan dus niet anders worden opgevat dan zoo, dat de zuiveringseed zoowel voor den burgemeester als voor den secretaris en den ontvanger obligatoir zal zijn.

Handelingen, blz. 130.

Het amendement wordt verworpen met 47 tegen 41 stemmen..

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal de laatste quaestie, van minder verre strekking, het eerst behandelen. De uitdrukking: „overeenkomstig zijn eigen verzoek" is bedoeld niet alleen op het ontslag, maar ook op den termijn, die aangevraagd is. Het is toch mogelijk, dat men met 1 Januari zijn ontslag vraagt en dat daarvan misbruik gemaakt wordt, want, met het oog op eene andere betrekking, is het voor den betrokken persoon eventueel dikwijls van veel belang, dat hij zijn ontslag krijgt op den dag, waarop het gevraagd wordt.

Wat de andere vraag betreft, veroorloof ik mij deze opmerking. De

geachte afgevaardigde vat art. 144, eerste lid, van de Grondwet in verband met art. 146 zóó op, alsof in al datgene, wat niet valt onder art. 146, de raad der gemeente vrij moet blijven om te handelen naar eigen inzicht, zonder zich te onderwerpen aan hoogere goedkeuring. Subsidiair meende hij, dat een uitweg hiervoor zou te vinden zijn geweest, indien in art. 195 van de Gemeentewet, waarin opgenoemd worden de zaken, die aan de goedkeuring van de Gedeputeerde Staten moeten worden onderworpen, ook dit was opgenomen. Het zij mij echter vergund, in de eerste plaats op te merken, dat de Gemeentewet, zooals ze daar ligt, die opvatting van den geachten afgevaardigde niet bevestigt. Ik wijs bij voorbeeld op art. 98, laatste lid, waar staat, dat in gemeenten van 5000 zielen en daar beneden, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, de bediening van secretaris en ontvanger door denzelfden persoon kan worden bekleed, zoo de secretaris niet tevens burgemeester is.

Wij hebben hier dus een voorbeeld, dat in de tegenwoordige wet de goedkeuring van Gedeputeerde Staten als eisch wordt gesteld voor iets, dat niet voortvloeit uit art. 146. Immers eischt art. 146 de goedkeuring voor die dingen, waarbij eigendom, burgerrechtelijke handelingen of geldelijke uitgaven te pas komen. Wanneer hier de Gemeentewet dus zelf de goedkeuring van Gedeputeerde Staten vraagt voor de combinatie van de functie van secretaris en ontvanger, dan kan dat niet vallen onder art. 146. Hetzelfde vindt men in art. 109, waarin wordt bepaald, dat een borgtocht, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, beneden $^1/_{10}$ kan worden gesteld. Men zou op zich zelf kunnen zeggen, dat dit een geldelijk belang betreft. En dan is dat volkomen juist, maar dan zou daaruit volgen, dat de borgtocht als zoodanig ook gesteld moest worden. Dit wordt intusschen niet gedaan.

Art. 195 stelt evenzeer den eisch, dat besluiten van het gemeentebestuur aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen moeten worden. De Gemeentewet kent echter buiten art. 195 zeer wel andere bepalingen, die aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen zijn. Op dien grond zie ik niet in, welke noodzakelijkheid er zou bestaan, deze bepaling te wringen onder art. 195. Ik meen dan ook, dat het bezwaar, ontleend aan art. 146 der Grondwet, niet zoo zwaar weegt, of in het stelsel van de Gemeentewet past de voorgestelde bepaling zeer wel.

Wat de vraag betreft, of men niet aan den ontvanger gelijken waarborg op eene andere wijze kan geven, zoo zij daarop geantwoord, dat dit zeer zeker wel kan. Maar men zou toch, door eene zekere toelage te geven bij ongevraagd ontslag, eene premie stellen op de ondeugd. Immers zou

dan elke ontvanger en secretaris, die bespeurt, dat het misgaat, dadelijk ontslag vragen, ten einde aldus nog zijn *petits bons* binnen te halen. Anderzijds vergete men niet, dat ten platten lande, althans bij gemeenteraadsleden, eene zeer sterke neiging bestaat, om zeer zuinig op den penning te zijn, zoodat allicht het gevolg zal wezen, dat men een onbruikbaren secretaris of ontvanger houdt, omdat men anders geld moet betalen. Ik kan dus hierin geen aannemelijke oplossing zien.

Wat het bezwaar betreft, dat hier de mogelijkheid gecreëerd wordt, dat een onhoudbare secretaris of ontvanger blijft, ofschoon de gemeenteraad hem wil weg hebben, zij opgemerkt, dat de Gedeputeerde Staten hun besluit met redenen moeten omkleeden, enwanneer de gemeenteraad meent dat zij tegen goeden zin en rede in handelen, kan hij in hooger beroep komen. Wanneer Gedeputeerde Staten en de Kroon beslissen, dat aan dien man onrecht aangedaan zou worden, zou de geachte spreker dan willen, dat willekeurig onrecht werd gepleegd tegen dien ambtenaar? Vaak gebeurt het, dat men een secretaris weg wil hebben, omdat iemand een familielid heeft, om in diens plaats te brengen, of ook wel omdat er iets voorgevallen is in een gezelschap of in een kring. Wanneer er degelijke redenen zijn om tegen zoo iemand op te treden, dan zullen Gedeputeerde Staten en in laatste instantie de Kroon zorgen, dat rech geschiedt.

Al geef ik dus toe, dat eene andere regeling mogelijk is, kan ik niet inzien, dat een der door den geachten spreker aangegeven middelen zal helpen.

Handelingen, blz. 133.

Vergadering van 15 October 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Niet zonder verwondering moet ik constateeren, dat de geachte afgevaardigde, de heer Smidt, geheel van batterij verandert. Hij heeft in zijn eersten termijn bij de verdediging van zijn eerste amendement stellig verklaard, dat het hem er niet om te doen was, eene materieele verandering in deze zaak aan te brengen. Immers heeft hij zijn geheele pleidooi gevoerd op dezen grond, dat naar zijn overtuiging volgens de bestaande wet de vrouw benoembaar is tot burgemeester, secretaris en ontvanger. En wat gaat de afgevaardigde thans doen? Hij gaat die basis, waarop hij zich eerst geplaatst had, geheel verlaten en brengt de meerdere of mindere geschiktheid van de vrouw voor deze ambten in debat. De Regeering kan hem op dat

terrein niet volgen. Beslist toch is door haar uitgesproken, dat zij geen materieele verandering in deze wenscht. En wat het eerste punt betreft, namelijk of reeds onder de bestaande wet de vrouw *pari passu* benoembaar is, staan wij nu voor een *res judicata* door een votum der Kamer en is er voor de Regeering geen reden, hierop verder in te gaan.

Handelingen, blz. 135.

Wanneer bij het eerste debat uitsluitend de vraag tot beslissing was gekomen, of volgens de tegenwoordige Gemeentewet eene vrouw tot burgemeester benoembaar is, zou de geachte afgevaardigde volkomen gelijk hebben. Maar zoo heeft het debat niet gestaan. De quaestie is geweest, of, waar in verband met het ambt van burgemeester, secretaris en ontvanger het woord „Nederlander" gebezigd wordt, daaronder ook de vrouwen kunnen begrepen worden. Nu er eenmaal een *res judicata* is, valt het vanzelf er onder. De geachte spreker brengt deze quaestie nu wel degelijk op een ander terrein; want eerst gold het de vraag, of onder „Nederlander" ook vrouwen te verstaan zijn, terwijl hij nu bepleit de meerdere of mindere geschiktheid voor deze betrekking, wat niets ter wereld met de eerste vraag te maken heeft.

Handelingen, blz. 136.

Ik begin met dank te zeggen aan de sprekers, voor hun instemming met de hoofdgedachte, welke de Regeering er toe geleid heeft, deze wijziging van art. 149 voor te stellen. Reeds herhaaldelijk is in deze Kamer, met name door het vroegere lid, mr. Pijnappel, aangedrongen op het doen eindigen van den bestaanden misstand. Dit gaf mij reeds vooruit het vertrouwen, dat de hoofdgedachte instemming zou vinden. Het debat van heden heeft dat vertrouwen niet geschokt. Aangenaam was het mij dan ook, niet alleen uit het Voorloopig Verslag, maar ook mondeling van de sprekers te hooren, dat met de hoofdgedachte van deze wijziging wordt ingestemd.

Intusschen is de heer Aalberse, hoewel ook zijnerzijds met de hoofdbedoeling instemming betuigende, toch nog eens in het krijt getreden voor het denkbeeld dat ook in het Voorloopig Verslag was aangegeven. Door hem toch werd bepleit, dat, waar men eenmaal er toe overging, de inrichting van den burgerlijken stand te veranderen, er nu ook eene radicale wijziging behoorde ingevoerd te worden, die tot stand ware te brengen, niet door herziening van art. 149, maar door het indienen van

een afzonderlijk wetsontwerp, waarbij deze materie geheel zelfstandig zou geregeld zijn, en dan wel, gelijk hij wenschte, los van de gemeente-administratie. Ik behoef hem echter niet te zeggen, dat, wanneer die weg ware ingeslagen, zoodanig wetsontwerp niet van het Departement van Binnenlandsche Zaken had kunnen uitgaan, maar had moeten uitgaan van het Departement van Justitie. Mijnerzijds is er evenwel beslist de voorkeur aan gegeven, te blijven in de lijn, waarop tot dusver de burgerlijke stand geregeld is en de uitvoering daarvan te laten aan de gemeente-administratie.

De geachte afgevaardigde heeft uiting gegeven aan den pijnlijken indruk, dien het op hem gemaakt had, dat bij de bepleiting van dat denkbeeld uitdrukkingen waren gebezigd, die voor het gevoelen der Roomsch-Katholieken, gelijk hij dat vertolkte, niet waren zooals hij meende, dat men van dit Kabinet had mogen verwachten. Ik zal in het daarover door hem geleverd betoog niet treden, omdat het de uitdrukking in de Memorie van Antwoord niet raakt, en geheel omgaat buiten het door mij aldaar verklaarde. Alleen wil ik er van zeggen, dat — waar ik uitnemend versta, dat hij op zijn standpunt de instelling van den burgerlijken stand, gelijk die op dit oogenblik in ons land bestaat, niet met sympathie begroet — een Minister van Justitie, die zijn gevoelens was toegedaan, allicht zou hebben kunnen komen met een voorstel tot die regeling, meer in overeenstemming met de door hem beleden gevoelens. Maar toch — waar mijn geachte ambtgenoot van Justitie zelf tot de Kerk behoort, waarvan die spreker lid is — betwijfel ik ten zeerste of hij, geroepen om deze materie nader te regelen, metterdaad de door hem geopperde bezwaren zou ondervangen op de door den afgevaardigde aangegeven wijze. Ongetwijfeld mag niet miskend worden de verdienste van de Kerk ook op het gebied van het registreeren van den staat der bevolking in tijden, toen het Staatswezen als zoodanig nog niet tot genoegzame ontwikkeling en rijpheid was gekomen om ook deze zaak ter hand te nemen. Doch al stel ik dit voorop, dan komt het mij toch voor, dat het in den huidigen toestand — nu er niet meer ééne kerkelijke gezindheid is in ons land, maar tal van kerkelijke gezindheden bestaan, en het aantal zich nog steeds uitbreidt – niet mogelijk is, eene regeling te treffen, zooals door den geachten afgevaardigde wordt gewenscht en is bepleit.

Voorts ben ik van oordeel, dat het door hem geleverde betoog mijn Memorie niet raakt. Waar gesproken is van eene nationaal-historische traditie, waaraan ik getrouw wensch te blijven, is hij teruggegaan tot achter het bestaan van een burgerlijken stand. Daarvan was intusschen

in mijn Memorie van Antwoord met geen woord sprake. Wanneer ik zeg, dat ik bij de nadere regeling van den burgerlijken stand wensch te blijven op de historische lijn, dan ga ik daarbij niet verder terug dan tot de tijden, waarin de burgerlijke stand bij ons tot definitieve regeling is gekomen. De geachte afgevaardigde heeft wel verwezen naar hetgeen ten opzichte van de Generaliteitslanden was geregeld, maar hij weet toch ook, dat in de noordelijke provinciën de secretaris van de steden was belast met het opnemen van de gegevens en het voltrekken van de huwelijken dáár, waar men niet behoorde tot de Staatskerk en dus als zoodanig niet met de dienaren dier kerk te maken had.

De vraag, waar het hier om gaat, is deze: wanneer is de burgerlijke stand ten onzent tot regeling gekomen, zóó, dat men inderdaad voor het eerst van een burgerlijken stand spreken kon? Dat is, al was er reeds vroeger eenige voorbereiding, toch eerst het geval geweest na de invoering van den Etat Civil in Frankrijk, en had hier plaats met eene overneming van de Fransche regeling in den Code Napoleon. Toen is datgene, wat op den burgerlijken stand betrekking had, hier geldende verklaard bij decreet van 28 Pluviôse, an VIII. Toen is een weg ingeslagen, die geleid zou hebben in eene geheel andere richting dan waarin in dat opzicht bij ons gestuurd werd. Er is namelijk toen bepaald, dat de burgerlijke stand zou worden gehouden door den burgemeester of door diens adjunct, evenals dat in Frankrijk door den maire geschiedde; en daar de burgemeester een van buiten af aangesteld ambtenaar was en niet een ambtenaar, uit de gemeente opgekomen, was de zaak in handen van een Rijksambtenaar gekomen.

Maar wat heeft men in 1838, toen het Burgerlijk Wetboek is ingevoerd, gedaan? Toen heeft men met dat inkruipsel gebroken, de zaak van den burgerlijken stand in handen gegeven van de gemeenten en bepaald, dat de ambtenaren door en uit de gemeentebesturen zouden worden benoemd. Dit nu noem ik een terugkeeren tot de historische lijn, omdat het in ons land eene vaste methode van wetgeving is geweeest, dat het Rijk voor de uitvoering van de Rijkswetten niet een apart stel ambtenaren aanstelt, en aldus van hoogerhand de wetten uitvoert, maar de uitvoering opdraagt aan de gemeentebesturen. Dat noem ik eene historisch-nationale lijn, in zooverre men in Frankrijk meer den centraliseerenden weg gevolgd heeft. Die methode van wetsuitvoering, om haar aan de gemeentebesturen op te dragen, is altoos regel gebleven, voor zoover de materie zich er toe leende. Waar dus in 1838 deze zaak bij de gemeentebesturen is gebracht, veroorloof ik mij dat te noemen het terug-

keeren tot de historische lijn, wat betreft de methode van uitvoering van wetten.

Het komt mij voor, dat men bij den burgerlijken stand moet uitgaan van drie beginselen, en wel vooreerst van dit beginsel, dat zeer zeker het constateeren van den burgerlijken staat van de burgers is eene Rijkszaak, maar dat voor het constateeren daarvan aangelegd worden registers, waarvan de kennis tevens van het hoogste belang is voor de gemeentebesturen, voor de bevolkingsregisters, voor de bevolkingsstatistieken, voor de politiezorg, voor de armenzorg, voor de huwelijksvoltrekkingen en voor zooveel meer. Niet alsof ik niet het onderscheid inzie tusschen de registers van den burgerlijken stand en die van de bevolking. Integendeel. Doch waar ik op wil wijzen, is, dat wanneer men die registers geheel uit de gemeente-administratie neemt, de gemeentebesturen alsdan eigenerhand allerlei registers zullen moeten aanleggen. Daardoor moeten zij zich dubbele moeite getroosten, die nu wordt uitgewonnen, overmits de gemeentebesturen tevens de beschikking hebben over die registers, daar immers de dubbelen volgens de wet bewaard worden in de archieven van de gemeenten en de behandeling van de nog niet in de archieven geborgene in handen is van ambtenaren, die onder de hoogheid van het gemeentebestuur staan. Om deze reden meen ik, dat in dat opzicht niet kan gesproken worden van eene uitsluitende Rijkszaak, maar dat hier wel ter dege een zeer ernstig gemeentebelang bij betrokken is; waarbij ten slotte komt, dat het huwelijkscontract, waarop ik hier niet nader zal ingaan, moet worden genomen gelijk het op dit oogenblik is. En dan is dat eene zaak, die, naar de geldende gewoonten, plaats heeft bij den burgerlijken stand; en dat eenmaal zoo zijnde, is het voor de bevolking veel meer sympathiek, daarbij te ontmoeten een ambtenaar, uit de gemeente zelf opgekomen, dan een justitieel ambtenaar, die met het gemeenteleven niets te maken heeft.

Daaruit volgt dit tweede beginsel, dat, aangezien het eene Rijkszaak is, in het Burgerlijk Wetboek moet geregeld worden alles wat betrekking heeft op die registers, gelijk dan ook geschiedt. Over de inrichting van de registers heeft de gemeente als zoodanig niets te zeggen; dat is in het Burgerlijk Wetboek geheel geplaatst onder de contrôle van den ambtenaar van het openbaar ministerie en alzoo onder het Departement van Justitie. Wanneer dus in dat opzicht lacunes of verkeerdheden voorkomen, ligt ook dáár het recht van vervolging, waar eene eenparige jurisprudentie gevolgd wordt, nl. bij het Departement van Justitie, en ligt ook dáár de bevoegdheid, voor deze zaak ministerieele circulaires

te laten uitgaan. Evenwel, waar aan de gemeente de zorg voor de registers bij het Burgerlijk Wetboek is opgedragen, behoort de aanstelling en het toezicht op het persoonlijk gedrag van de ambtenaren bij het gemeentebestuur.

Het derde beginsel, dat op den voorgrond moet worden gesteld, is, dat de ambtenaren van den burgerlijken stand niet mogen zijn afhankelijke ambtenaren, die in hun qualiteit aan orders van boven zouden moeten gehoorzamen, maar dat zij als ambtenaren van den burgerlijken stand zelfstandig moeten optreden en eene geheel eigen verantwoordelijkheid behooren te bezitten.

Welnu, van die beginselen uitgaande, heb ik eene wijziging in art. 149 voorgesteld, die met de registers zich in het minst niet inlaat, maar uitsluitend regelt de wijze, waarop de ambtenaren van den burgerlijken stand aangesteld worden en werken kunnen, terwijl al het andere buiten het artikel is gelaten. Van deze aldus voorgedragen regeling meen ik te mogen zeggen, dat zij in de historische lijn blijft, omdat ook in 1879, toen die artikelen van het Burgerlijk Wetboek aan herziening onderworpen zijn, daaraan niet is getornd. De Gemeentewet zelf heeft in 1851 — dus nà 1848 — dat beginsel overgenomen en gehomologeerd. Wel heeft men zich willen beroepen op de Staatscommissie, die in 1880 benoemd is, en die zeer zeker einheitlich het denkbeeld van uitvoering van Rijkswege heeft voorgesteld. Maar ik betwijfel zeer, of, wanneer dat voorstel hier in de Kamer aan de orde was gekomen, het bij eene enkele partij van de Kamer metterdaad algemeenen steun zou hebben gevonden. Bij elke partij zou misschien een enkele voor dat denkbeeld hebben gepleit, — dat ontken ik niet —, maar dat eene partij in de Kamer als zoodanig er op zou zijn ingegaan, acht ik ondenkbaar. Men heeft zich toen voor dat denkbeeld met name beroepen, gelijk men trouwens ook dezen morgen nog deed, op hetgeen in Duitschland geschied is. Wanneer men de Duitsche wet inziet, blijkt, dat men ook in Duitschland — hoewel daar werkelijk bedoeld is, de zaak van hooger hand te regelen en ook te instrueeren — heeft gezien de onmogelijkheid om de gemeentelijke administratie er buiten te laten. Dit blijkt het eerst uit art. 4, waar staat: „Die Gemeindebehörde kann die Anstellung besonderer Standesbeamten beschlieszen. Die Ernennung der Standesbeamten erfolgt in diesem Falle durch den Gemeindevorstand unter Genehmigung der höheren Verwaltungsbehörde. In dergleichen Weise erfolgt die Bestellung der Stellvertreter. Die durch den Gemeindevorstand ernannten besonderen Standesbeamten und deren Stellvertreter sind Gemeindebeamte". In art. 7 wordt bepaald: „Die etwa erforderliche Entschädigung der nach § 4 von

den Gemeinden bestellten Standesbeamten fällt der Gemeinde zur Last". Eindelijk in art. 8: „Die sächlichen Kosten werden in allen Fällen von der Gemeinde getragen". En ten slotte wordt nog in art. 4, eerste alinea, bepaald, dat daar, waar het *Standesamtbezirk* samenvalt in zijne grenzen met die van eene gemeente, de Vorsteher der Gemeinde als zoodanig *Standesbeamte* is.

Het kan alzoo niet worden voorgesteld, alsof in de Duitsche wet de tweeslachtigheid van het stelsel vermeden is. Integendeel, waar men daar zoo sterk mogelijk naar de eenheid wilde drijven, gevoelde men, in de praktijk onmogelijk de gemeente er buiten te kunnen laten, en niet slechts op enkele punten, maar ten aanzien der hoofdzaak de gemeente er in te moeten halen en haar het recht te moeten toekennen, eigen *Standesbeamte* te benoemen. Aangezien dit in het ontwerp der Staatscommissie is uitgesloten, meen ik te mogen herhalen, dat ik volkomen overtuigd ben, dat, zoodra men met die voorstellen hier was gekomen en zoodra ze door de mannen der praktijk waren getoetst aan de moeilijkheden, die het praktisch leven oplevert, geen enkele partij als zoodanig er voor zou zijn geweest.

Zegt men, — en ik geef dit toe —, dat op die wijze tweeslachtigheid ontstaat, dan antwoord ik daarop, dat diezelfde tweeslachtigheid ontstaat bij elke wet, waarvan de uitvoering aan het gemeentebestuur opgedragen is. Hoe oordeelen mannen van de praktijk over die tweeslachtigheid? Ik heb hier voor mij het advies van den burgemeester van Amsterdam, hetwelk aldus luidt: „Wie de zaak uit louter theoretisch oogpunt beschouwt, moge misschien tot de slotsom komen, dat de positie van dat personeel eenigszins halfslachtig is, in de praktijk levert de bestaande toestand in dit opzicht — het behoeft na het voorafgaande wel geen betoog — niet het minste bezwaar op. De grief van tweeslachtigheid tegen den bestaanden toestand — nu de ambtenaar van den burgelijken stand bij de zelfstandige volvoering van eene taak, die in beginsel Rijkszaak is, met gemeentelijke hulpmiddelen moet werken — verliest veel van haar beteekenis, juist omdat de ambtenaar van den burgerlijken stand zelf door het gemeentebestuur wordt benoemd."

Zelf sta ik in deze geheel buiten de praktijk van het leven; ik heb nooit aan eenige gemeente-administratie deel genomen. Maar in Duitschland stuurde men op het doel aan, er geheel en al eene Rijkszaak van te maken, en daar is naderhand de gemeente weer op allerlei wijzen er ingehaald; en wanneer mannen als de burgemeester van Amsterdam uit hunne rijke praktijk zoodanig getuigenis omtrent die tweeslachtigheid afleggen, zal het begrijpelijk zijn, dat ik, wetende, dat bij elke wet

juiste motiveering van de uitvoering wenschelijk is, geen het minste bezwaar heb, voortaan deze tweeslachtigheid te blijven behouden, wetende ook en vertrouwende, dat de moeilijkheden, die daaruit in de praktijk mochten voortkomen, vanzelf zullen opgelost worden.

De heer Van Wichen, ook een man van de praktijk, zelf burgemeester, heeft over het ontwerp enkele détail-opmerkingen gemaakt. In de eerste plaats golden die de vraag, of het niet beter ware, in het tweede lid van het artikel, waar staat: „Zij" — de ambtenaren van den burgerlijken stand — „worden door den raad benoemd, geschorst of ontslagen," in plaats van *of* te lezen *en*. Ik geloof niet, dat deze wijziging eenige bedenking zou opleveren; niemand zal aan de bepaling een anderen zin hechten, hetzij er *of* of *en* staat. Acht de geachte afgevaardigde het echter zaak, de wijziging aan te brengen, dan zal ik mij, wanneer hij een voorstel daartoe doet, daartegen in het minst niet verzetten.

Eene tweede opmerking, door dien geachten afgevaardigde gemaakt, betreft het 13de lid, luidende: „Dit personeel wordt, de ambtenaren van den burgerlijken stand gehoord, door burgemeester en wethouders benoemd en ontslagen". Hierbij vroeg de geachte spreker, of het niet beter ware, er bij te zetten, dat ook burgemeester en wethouders het recht hebben, te schorsen. Ik geloof, dat het artikel der Gemeentewet, waarnaar de geachte spreker zelf verwees — namelijk art. 179, waarbij aan het dagelijksch bestuur is opgedragen het schorsen van alle uit de gemeentekas bezoldigde ambtenaren, welker schorsing niet aan anderen is opgedragen — genoegzaam aantoont, dat burgemeester en wethouders volkomen het recht hebben tot schorsen, als zij het noodig achten. Het recht van schorsen is noodig, wanneer men te doen heeft met personeel, dat eene zelfstandige functie uitoefent; maar het personeel van de secretarie oefent geen zelfstandige functie uit. Wanneer de geachte afgevaardigde een voorstel wil doen om den burgemeester het recht te geven, te kunnen zeggen: gij kunt morgen over 14 dagen naar huis gaan, dan staat het hem vrij, dit te doen. Ik acht het hier genoemde eenigszins strijdig met de constructie van onze wet.

In de derde plaats — en dit punt is gewichtiger — heeft de geachte afgevaardigde gevraagd, of het niet noodig zou zijn, eene overgangsbepaling in deze wet op te nemen. In het Voorloopig Verslag is die quaestie aan de aandacht van de leden van de Kamer ontsnapt; ook mijn aandacht was er niet op gevallen. Intusschen geef ik aan dien geachten afgevaardigde volkomen toe, dat er, vooral bij ambtenaren van den burgerlijken stand, wier functiën leiden tot het teekenen van dingen

en het afgeven van stukken, waaraan rechtsgevolgen verbonden zijn, geen oogenblik stagnatie in den dienst mag voorkomen en dat er ook geen oogenblik onzekerheid mag blijven bestaan. Ik ben dus wel bereid, aan dezen wenk gevolg te geven en bij een nieuw artikel, niet bij dit, eene overgangsbepaling op te nemen. Ik acht het beter, dit te doen bij een nieuw artikel, omdat, wanneer de nieuwe toestand ingetreden is, de overgangsbepaling geen zin meer heeft. Ik hoop, wanneer wij daaraan toe zullen zijn, het voorstel daartoe aan u, Mijnheer de Voorzitter, te doen toekomen.

De geachte afgevaardigde, de heer Passtoors, heeft de bewering vooropgesteld, dat door deze nieuwe regeling de arbeid ten behoeve van den burgerlijken stand aanmerkelijk zou worden uitgebreid, en hij vroeg, of het niet billijk was, dat, waar die arbeid uitgebreid werd, ook het loon van hen, die dien arbeid verrichten, zou worden verbeterd. Hij heeft de vrees uitgesproken, dat de voortdurende verzekering in de schriftelijke gedachtenwisseling, dat de kosten niet aanmerkelijk zouden vermeerderen, aanleiding zou kunnen geven, althans aan de gemeentebesturen ten platten lande, — die nog altoos de oud-Hollandsche methode van zuinig beheer plegen te volgen —, op de salarissen van dat personeel te beknibbelen. Het is mij niet duidelijk, welke meerdere arbeid uit deze regeling zou voortvloeien. Er wordt, wat het houden van de registers betreft, niets hoegenaamd veranderd. Het eenige, waarvan men zeggen kan, dat het veranderd wordt, is, dat, terwijl sommige ambtenaren van den burgerlijken stand tot dusver bij het verlijden van de akten zelf niet tegenwoordig waren, zij dit voortaan wel zullen moeten zijn. En voor zoover er in dit opzicht uitbreiding van den arbeid mogelijk zal zijn, deel ik geheel en al zijn gevoelen, dat de arbeider zijn loon waard is en het loon zijn moet naar gelang van den arbeid, dien hij presteert.

De geachte afgevaardigde is in de tweede plaats — en na hem uitvoeriger de heer De Waal Malefijt — gekomen op de quaestie van den dienst van den burgerlijken stand op Zondag. Door beide sprekers is de wensch uitgesproken, dat die dienst van den burgerlijken stand op Zondag zoo spoedig mogelijk tot het verledene zou behooren. Intusschen heeft de geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, die daarbij in uitvoerige toelichtingen is getreden, al dadelijk erkend, en zelfs nog nader aangetoond, dat het met onze wetgeving, zooals zij op dit oogenblik is, niet mogelijk is, alle diensten van den burgerlijken stand op Zondag eenvoudig af te schaffen. Ik zou daar nog wel iets bij willen voegen. Het is op onderscheidene dorpen in ons land, waar alleen of

bijna uitsluitend ééne kerk bestaat, in de meer noordelijke provinciën, gewoonte en wensch der bevolking, dat het sluiten van het huwelijk in de kerk op Zondag tijdens den dienst plaats heeft; en daaruit vloeit dan tevens de wensch voort, dat ook op dien dag de voltrekking van het burgerlijk huwelijk moge geschieden. Ik laat daar, of het noodzakelijk is, voor die usance uit den weg te gaan, dan wel, of het goed zou zijn, naderhand die usance te veranderen, maar in elk geval moet met die usance worden gerekend. Dat voorts in tijden van het heerschen van besmettelijke ziekten voor het begraven van lijken stukken moeten worden afgegeven, desnoods ook op Zondag, is niet eene zaak van groot gewicht, die den betrokken ambtenaar op Zondag zoo buitengewoon zou bezwaren. Gelukkig behoort hier te lande het uitbreken van besmettelijke ziekten tot de uitzonderingen, en, dank zij de goede hygienische maatregelen, wordt dat uitbreken zelfs nog steeds meer ingeperkt. Wanneer echter de noodzakelijkheid mocht ontstaan, zulk een stuk, als waarvan de geachte afgevaardigde sprak, af te geven, dan zal toch de man, die handelen moet, wel weten, wat hij doen moet; hij gaat naar den burgemeester of den secretaris en vraagt: „waar kan ik het stuk krijgen, dat ik noodig heb", en deze zegt: „de ambtenaar van den burgerlijken stand woont daar en is thuis of zal dan en dan thuis zijn; wanneer gij u dus tot hem begeeft, kunt gij uw stuk krijgen."

Ik geloof niet, dat dit voor de ambtenaren van den burgerlijken stand moeilijkheden zal opleveren, en meen, dat die zaak zich wel zal schikken. Maar er zijn andere werkzaamheden, vootvloeiende uit de termijnen, waarop de geachte afgevaardigde wees, die men op het oogenblik niet kan ter zijde zetten en die zich vermenigvuldigen kùnnen en zich naar aanleiding van deze wet zùllen vermenigvuldigen. De geachte spreker heeft den wensch herhaald, die reeds in het Voorloopig Verslag was geuit, dat in het Burgerlijk Wetboek die termijnen mochten worden ondervangen en de Zondag zou worden gemaakt tot wat men in Amerika noemt: een non dies. Die maatregel, Mijnheer de Voorzitter, is in overweging. In de Troonrede is de indiening aangekondigd van een wetsontwerp op de viering van den wekelijkschen rustdag en ik meen den geachten afgevaardigde de verzekering te kunnen geven, dat, ook wat dit punt betreft, aan de belangen van het publiek en de beveiliging van de Zondagsrust ernstig gadacht zal worden en dat ze zooveel mogelijk zullen worden bevorderd. Ik meen daarom, dat het beter is, op het oogenblik de zaak te laten rusten. In elk geval brengen de bepalingen, zooals zij nu luiden, volstrekt de noodzakelijkheid niet mede, dat op elken Zondag, al is het maar een

half uur, de burgerlijke stand zou moeten open staan. Volkomen juist heeft de geachte afgevaardigde opgemerkt, dat „dagelijks" niet wil zeggen: elken dag, daar de bepalingen omtrent den Zondag op dat „dagelijks" uitzondering maken.

Ten slotte heeft de heer Goeman Borgesius er de aandacht op gevestigd, dat Thorbecke niet alleen deze Gemeentewet heeft ontworpen, maar dat hij ook menig ander wetsontwerp heeft ingediend, waaruit zijn talenten en gaven om wetten te ontwerpen metterdaad op zóó overtuigende wijze zijn gebleken, dat aan zijn eer ten deze niet kan worden geknaagd. Ik ben dit met den geachten spreker volstrekt eens, maar wanneer misschien, zooals ik vermoed, zijn uitlating ten deze terugsloeg op hetgeen door mij gisteren is gezegd, dan heeft hij òf mijn woorden niet juist verstaan òf daarin eene bedoeling gelegd, die uit die woorden niet sprak. Er is door mij op gewezen, dat wij hier te doen hadden met een ontwerp, niet alleen door een man als Thorbecke ontworpen en ingediend, maar met een wetsontwerp, waaraan buitendien eene uitnemende wet uit het buitenland ten voorbeeld had gelegen. Dit is alleen door mij gedaan, ten einde aan te toonen, dat men niet de absurditeit mocht aannemen, dat, waar ernstige waarborgen voor de gemeenten noodig waren, op die waarborgen niet zou zijn gelet.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gewezen op eene zekere tegenstrijdigheid, die er bestond tusschen twee gedeelten van de Memorie van Antwoord. Dit is metterdaad zoo! *De Gemeentestem* heeft hierop reeds gewezen, en het was dus hedenmorgen niet voor het eerst, dat ik het hoorde. Trouwens zal de geachte afgevaardigde mij wel willen gelooven, wanneer ik zeg, dat ik het zelf al gezien had, vóórdat „*De Gemeentestem*" er op wees.

Die vergissing is aldus ontstaan. Op bladz. 12 was door mij verdedigd mijn oorspronkelijk voorstel, en ik geloof, dat het juist en billijk is, dat een Minister, wanneer hij tot wijziging overgaat, eerst verdedigt datgene wat hij had voorgesteld, om den ernst van zijn bedoeling te doen uitkomen. Maar nu is daarbij niet opgenomen de conclusie, die had moeten worden opgenomen, nl. dat uit hetgeen op bladz. 10 voorkomt, het vervallen van art. 119 C, 2de lid, volgt, dat het oorspronkelijk verdedigde stelsel werd losgelaten. Ik geef den geachten afgevaardigde toe, dat hij te dien aanzien eene volkomen juiste opmerking maakte, waartegen ik niets te rescontreeren heb; ik heb alleen te erkennen de fout, die, bij de vaststelling van de Memorie van Antwoord tusschen mijn Departement en mij, gemaakt is. Wanneer ik den geachten afgevaardigde persoonlijk

eens spreek, hoop ik hem uit te leggen, hoe deze zaak in elkander zit, maar wanneer men hier als Minister staat, moet men ook voor zijn rekening nemen alles wat op het Departement geschiedt. Daarmede ben ik intusschen van zijn opmerking niet af, want de geachte afgevaardigde heeft verder gezegd, dat uit het terugnemen van art. 119 C sub 2°, volgt, dat niet alleen de ambtenaren der secretarie, maar ook de secretaris, de ontvanger, de burgemeester, in één woord alle ambtenaren der gemeente benoembaar zijn. Ja zeker, maar waarom mag dat niet? Dit ging niet volgens het oorspronkelijk wetsontwerp, zoolang er eene beperking werd gemaakt, zoolang de benoembaarheid van gemeenteambtenaren niet werd vrij gelaten, maar gespecificeerd werd, welke ambtenaren wel, welke niet, en in welke gemeenten zij wel, in welke zij niet benoembaar waren.

Maar mijn redeneering was deze. Wanneer eenmaal door de Kamer verlangd wordt, op grond van de eischen van de praktijk, dat de ambtenaren van de secretarie benoembaar worden verklaard zonder onderscheid, — iets wat ik niet gewenscht acht, omdat daarvoor te hooge eischen aan den ambtenaar moeten worden gesteld —, dan heeft het ook geen zin, om, waar ik de ambtenaren der secretarie beschouw als ondergeschikt personeel, den secretaris en den ontvanger uit te sluiten. Wanneer men eenmaal een lageren ambtenaar niet uitsluit, kan a fortiori ook niet ten opzichte van deze anderen gezegd worden: gij kunt niet benoemd worden. Door deze wegneming is — ook dit heeft de geachte afgevaardigde zeer juist opgemerkt — metterdaad de zaak geheel en al overgelaten aan de prudentie van den raad. En ik moet zeggen, dat het, na alle berichten, die ik van praktische zijde heb ingewonnen, bij mij vaststaat, dat men daar, waar eenmaal die keuze moet gedaan worden en zij wordt overgelaten aan den gemeenteraad onder leiding van burgemeester en wethouders, niet bang zal behoeven te zijn, dat verkeerde benoemingen zullen worden gedaan. Naar mij verzekerd werd door mannen uit de praktijk, is men er nu ook reeds op bedacht, bij het benoemen van zulke personen de geschikte te nemen. Mocht van achteren blijken, dat men hiermede falikant uitkomt en dat men met het afgaan op de prudentie van den gemeenteraad te veel heeft gewaagd, dan zal men in een later stadium kunnen zien, wat dan te doen is.

De geachte afgevaardigde heeft in dit verband — op eene wijze, waaruit nu juist niet hooge waardeering sprak — gedurig het woord „peuteren" gebruikt, er bij voegende, dat, als men aan zulk eene wet ging raken, men toch goed moest oppassen, geen verkeerdheden en onzekerheden te scheppen. Daartegenover zij het mij toch geoorloofd,

aan den geachten afgevaardigde te vragen, of het — wanneer uit deze Gemeentewet, door onzen uitnemendsten ontwerper, Thorbecke, gemaakt, zóóvele onzekerheden zijn voortgevloeid en zóóvele conflicten zijn ontstaan, dat geheele bundels van Koninklijke Besluiten noodig zijn geweest om in de ontstane verwarring orde te scheppen — goed is, over dit ontwerp te oordeelen zooals de geachte afgevaardigde gedaan heeft, omdat ook uit dit ontwerp wellicht vroeg of laat wel eens een conflict kan voortvloeien. Het komt mij voor, dat de geachte afgevaardigde tweeërlei maatstaf daarbij heeft aangelegd, één maatstaf toen hij de uitnemendheid van Thorbecke's talent verdedigde, en een anderen maatstaf, toen hij veroordeelde, wat hier geleverd was. Natuurlijk denk ik, die nooit in de gemeente-administratie praktisch werkzaam ben geweest, noch als jurist gestudeerd heb, er niet aan, mij op één lijn te stellen met de groote mannen op dit gebied. Ik doe mijn plicht naar de krachten, die mij gegeven zijn. Wil men daarop laatdunkend neerzien, men doe het; ik ben intusschen bereid, alle verkeerdheden uit den weg te ruimen. Maar men moet het niet voorstellen, alsof alle wetsvoorstellen, die vroeger ingediend zijn, de volmaaktheid zelf waren. Er is hier eens gesproken over eene wet, die, menschelijkerwijs gesproken, volmaakt was; en toch heeft die wet niet de algemeene tevredenheid kunnen verwerven. Wanneer men dan ook nagaat, hoe alle wetten van vroeger achtereenvolgens op de helling gehaald worden, dan zal men moeten toestemmen, dat onze wetgeving niet als absoluut volmaakt kan worden aangediend. Dit wilde ik alleen zeggen over het „peuteren".

De geachte afgevaardigde heeft ook met een enkel woord de quaestie der kosten aangedikt, waarover ik hem hoop te spreken bij de behandeling van zijn amendement. De andere vraag, door hem in navolging van den geachten afgevaardigde uit Haarlemmermeer, den heer Van Wichen, aangestipt, betreft de quaestie, of het beter was, de vaststelling der instructie van het personeel op te dragen aan burgemeester en wethouders, dan wel aan den ambtenaar van den burgerlijken stand, onder wiens leiding het personeel werkt. Ik mag en kan mijnerzijds in die wijziging niet treden krachtens het derde door mij op den voorgrond gestelde beginsel, namelijk dat de ambtenaar van den burgerlijken stand moet zijn onafhankelijk en zelfstandig. Wanneer toch het personeel, dat onder dien ambtenaar werkt, geïnstrueerd wordt door eene macht buiten hem, dan wordt die onafhankelijkheid verbroken. Ik ben intusschen in dit opzicht geen idealistische drijver. Ik erken, dat in deze wet toch reeds velerlei voorkomt, waardoor aan die absolute onafhankelijkheid afbreuk wordt gedaan. Mocht het zijn, dat de heeren Borgesius of Van Wichen

eene wijziging willen vootstellen, dan zal ik die bestrijden, maar als de Kamer het beter vindt, zal ik er verder geen quaestie van maken, doch er mij bij neerleggen. Vele leden hebben van de praktijk meer kennis dan ik. Voor mij zijn de bezwaren echter niet zoo ernstig als zij worden voorgesteld.

Hoe moet het gaan, vroeg de heer Goeman Borgesius voorts, wanneer er twee ambtenaren zijn aangesteld? In groote gemeenten gaat dit wel, zeide hij, maar in kleine gemeenten zal het moeilijkheden opleveren. Het komt mij voor, dat in de regeling alles zal moeten worden geïndiceerd. Wanneer een van de ambtenaren de man is, die alles doet en die het personeel onder zich heeft, zal hij het personeel moeten instrueeren. Ik geloof niet, dat dit bezwaar oplevert. Wanneer er twee ambtenaren zijn, ieder met eigen personeel op een apart bureau, zullen zij ieder hun personeel instrueeren. Wanneer men het voor de onafhankelijkheid van de ambtenaren van den burgerlijken stand bezwaarlijk vindt, zal men bij mij geen absoluten weerstand vinden om op dit punt tot wijziging over te gaan.

Eindelijk heeft de heer Borgesius gezegd, dat ik wat veel vertrouwde op het zedelijk gevoel. Ik moet zeggen, dat mij die uitdrukking bevreemdde van iemand, die wel met eenigen grond gerekend wenscht te worden onder hen, die het ethisch element als eene kracht in het maatschappelijk leven huldigen en bevorderen willen. In de Memorie van Antwoord heb ik gezegd, dat, waar men eischen stelt te midden van een toestand, waarin men onmogelijk aan die eischen kan voldoen, het zedelijk besef vervalt; terwijl, wanneer de toestand zoo is, dat het voldoen aan die eischen wel mogelijk is, het zedelijk besef zijn rechten herneemt. Ik hoop, in dit opzicht aan het ethisch element meer kracht toe te mogen kennen dan de geachte afgevaardigde doet. Bovendien weet hij ook wel, dat, wanneer gehandeld wordt in strijd met de wet, er is eene sanctie van eene wetsbepaling, krachtens welke vervolging wordt ingesteld. Die vervolging is dan tevens een middel, waardoor het ethisch element, dat niet genoeg werkt, versterking ondergaat. De officier van justitie heeft zich dikwijls onthouden van het instellen eener strafvervolging, omdat hij stond voor een toestand, die niet te veranderen was; maar de roeping van den officier van justitie wordt eene gansch andere, nu hij kan toezien op de naleving der wet, waar de mogelijkheid gecreëerd is, dat de toestand goed wordt.

Handelingen, blz. 147.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Rink, heeft een amendement voorgesteld, dat, als de regel geldt: *on revient toujours à ses premiers amours,* inderdaad een verleidelijken kant zou hebben. Hij heeft eene zekere waardeering betoond voor wat betoogd is door mij en dit ter adstructie van zijn amendement aangevoerd. Intusschen veroorlove hij mij de opmerking, dat het vrij geven van de benoembaarheid van ambtenaren ter secretarie tot ambtenaar van den burgerlijken stand door hem beschouwd wordt in een te eenzijdig licht. Wat toch is het geval? De voorstanders van dit stelsel in de Kamer bedoelen er mede, dat alleen benoemd zullen worden die ambtenaren ter secretarie, die met den burgerlijken stand belast zijn en bij wie men dus kan spreken van eene zekere voorbeschiktheid en bekwaamheid voor die taak; maar de heeren moeten niet vergeten, dat door hun amendement ook dit onbepaald wordt en dat er op de secretarieën van zeer groote gemeenten en van kleine dorpen personeel zit, dat voor de taak van den burgerlijken stand niet de allergeringste voorbereiding heeft gehad en welker werkkring een geheel andere is. Waar hij zelf dus voorstelt, de ambtenaren van de gemeente-secretarie benoembaar te verklaren, neemt hij eene klasse van personen op, waarbij alles zal afhangen van de prudentie van den raad, om daaruit de goede menschen te kiezen. Hij erkent dus, dat ook in zijn stelsel veel wordt overgelaten aan de prudentie van den raad. En als hij zegt, dat de ontvanger den geheelen dag op zijn bureau moet zitten en dus in geen geval zal kunnen benoemd worden tot ambtenaar van den burgerlijken stand, dan zou ik willen vragen, of de geachte afgevaardigde meent, dat in gemeenten van 300 à 400 inwoners, zooals men die Zeeland, Limburg en elders heeft, de ontvanger den geheelen dag op zijn bureau zit om de menschen te ontvangen. Het stellen dier vraag is mijns inziens het ontkennend beantwoorden daarvan. In groote gemeenten kan dit gebeuren, maar waar is dan het geloof van dien geachten afgevaardigde aan de wijsheid en de prudentie van onze gemeenteraadsleden?

Het denkbeeld, dat de gemeenteraadsleden van Amsterdam er toe zouden overgaan, een gemeenteontvanger te benoemen tot ambtenaar van den burgerlijken stand, is zoo absurd mogelijk en eigenlijk een slag in het aangezicht van elken ordentelijken gemeenteraad. De vraag van den geachten afgevaardigde, of ik zijn amendement, voor de indiening waarvan ik hem geen kwaad hart zal toedragen, zal overnemen, moet ik met „neen" beantwoorden. In het oorspronkelijke stelsel was alles uitgesloten, wat niet geschikt was en niet in aanmerking kwam, maar nu de ambtenaren van de gemeentelijke secretarie zonder grens en

zonder beperking door den geachten afgevaardigde zelf opgenomen worden, zie ik geen reden, die nadere beperking weer op te nemen.

De heer Goeman Borgesius heeft eene vriendelijkheid gehad, die ik zeer op prijs stel. Hij heeft eene nadere verklaring gegeven van het woord „peuteren" en gezegd, dat hij het niet zoo kwaad bedoelde. Toen hij Minister was, had hij het ook wel eens gedaan; zelfs had hij er bij kunnen voegen, dat onder zijn Ministerschap een gedaan voorstel gewijzigd, teruggenomen en weer veranderd moest worden. In zijn vriendelijkheid, deelgenoot van mijn lijden te willen zijn, heeft hij gezegd, dat hij zijn eigen voorstel van gisteren ook teruggenomen en gewijzigd had. Ik kan niet anders zeggen, dan dat ik voor die vriendelijkheid dankbaar ben. Ik geloof, dat er voor hem alleszins aanleiding bestond, dat te doen, omdat hij, wanneer hij zijn voorstel gehandhaafd had, de „kostelijke" Gemeentewet verknoeid zou hebben op eene wijze, waarvan geen tweede voorbeeld denkbaar was. In zijn oorspronkelijk voorstel wilde hij bepalen, dat op de begrooting van uitgaven der gemeente zouden moeten voorkomen de kosten van den burgerlijken stand, na aftrek van hetgeen het Rijk daarin betalen zou. Het is echter de vaste economie van het comptabel beheer der gemeente, dat de uitgaven, die de gemeente heeft te doen, volledig op de begrooting der uitgaven vermeld staan, terwijl de ontvangsten op de begrooting der inkomsten staan. De geachte afgevaardigde, die mij zoo de les las, komt nu zelf echter met zulk een voorstel, waarvan hij — het spreekt vanzelf — zelf gezien zal hebben, dat het niet houdbaar was. Hij heeft het dus gewijzigd, maar hij zal het nog eens moeten wijzigen, zal het aannemelijk worden. De wijze van wetgeving, om in eene wet eene wet te bestellen, is in den lateren tijd wel voorgekomen, maar men kende haar in den goeden tijd onder mannen als Thorbecke niet; en die methode op te nemen in de „kostelijke wet van Thorbecke" zou zijn dit kostelijke werk verknoeien. Daarom kan ik met den besten wil ter wereld in het amendement niet berusten, maar moet ik het beslist afwijzen.

Mij is gevraagd, of ik niet oordeelde, dat, waar zulk een last op de schouders van de gemeente wordt gelegd, door het Rijk moet worden bijgedragen. Ik heb meermalen uitgesproken, dat mijns inziens ten opzichte politie-maatregelen en andere, die moeten genomen worden om ook voor het Rijk dienst te doen, de billijkheid vordert, dat — waar de taak ten behoeve van twee verschillende lichamen moet verricht worden — men zich de vraag stelt: is het niet redelijk, dat men ook de kosten verdeelt? Intusschen zeg ik niet, dat daaruit *per se*

volgt, dat men dit moet doen door ook vanwege het Rijk er voor te betalen. Wanneer het Rijk de gemeenten in staat stelt, de finantiën zoo in te richten, dat zij het betalen kunnen, en overigens — gelijk nu bij de uitkeeringen geschiedt — aan de gemeenten genoeg middelen verschaft om dit te doen, is het 't eenvoudigste, niet bij afzonderlijke posten de verdeeling te maken. Is het daarentegen, dat het niet gelukt, de gemeentefinantiën zóó te regelen, dat de gemeenten in staat zijn, zich niet slechts alleen te redden, maar ook behoorlijk huis te houden en haar verplichtingen te blijven nakomen, dan is er alle aanleiding, te zeggen: het Rijk moet het zijne betalen.

Op het denkbeeld, in het amendement belichaamd, ga ik niet in, eenvoudig omdat het onvermogen, dat ook de voorsteller beleed, ook mij is beschoren. En zegt men dan: „Gij hebt gegevens, om deze verdeeling voor te stellen", dan antwoord ik: Die heb ik niet, want wanneer ik eene som moet verdeelen, moet ik eerst weten, hoe groot zij is. Ik zou wel willen vragen, hoe de Regeering weten kan, welke kosten uit deze inrichting zullen voortvloeien, waar de bepaling dier kosten niet in haar macht ligt en de toekomt eerst zal leeren, of er verhooging van kosten zal plaats hebben en, zoo ja, welke. Op dit oogenblik een voorstel te doen om tot verdeeling te komen, is mij onmogelijk. Zooals de zaak nu staat, zou men niet anders kunnen doen dan een willekeurig cijfer te noemen, en $^1/_3$ of $^1/_2$ bij voorbeeld voor rekening van het Rijk te brengen. Maar men zal toestemmen, dat men daardoor een weg inslaat, waarvoor geen enkele redelijke grond bestaat, want dat cijfer is niet gemotiveerd en het zou best $^3/_4$ voor het Rijk en $^1/_4$ voor de gemeente kunnen moeten zijn. Wanneer bovendien hetgeen de geachte afgevaardigde voorstelt er toe zou kunnen leiden om onmiddellijk tot de verdeeling over te gaan, dan zou ik zeggen, dat er nog iets voor was. Maar daar is geen quaestie van. Bovendien is het de vraag, of, wanneer dit amendement door de Kamer wordt aangenomen, de gemeenten dan morgen of overmorgen geholpen zijn. Neen, de wet moet worden uitgevoerd en de kosten behooren opgemaakt te worden. Maar wanneer er dan eene andere wet komt? Ja, maar wanneer komt die wet? Wanneer het er op aankomt, te rekenen op eene wet, van de zijde der Regeering aangekondigd, hebben wij immers nog gisteren gehoord, dat dit toekomstmuziek wordt genoemd. Er komt niets van. In ieder geval, indien de geachte voorsteller spreekt van bepalingen, die bij de wet zullen worden geregeld, dan hangt dit geheel in de lucht. Natuurlijk is dan wel bepaald, dat er eene wet kan komen, doch ook maar eene gissing te maken omtrent het tijdstip der tot-

standkoming, is onmogelijk, Daarom geloof ik, dat degenen, die voor de gemeentefinantiën opkomen, beter doen, dezen weg niet in te slaan, maar dat zij liever moeten trachten, bij de nieuwe regeling van de gemeentefinantiën, die aan de orde is, deze zaak te regelen.

Het verwijt van den geachten spreker, dat ik wel op de Rijksfinantiën moet zien, maar ook moest letten op de Gemeentefinantiën, doch er inderdaad in het geheel niet op let, behoef ik mij niet aan te trekken. Indien toch eene quaestie als die der Gemeentefinantiën zoo plotseling uit de lucht is komen vallen, — want vroeger hebben wij er noch in de Eerste, noch in de Tweede Kamer ooit iets van gehoord —, en de Regeering gaat onmiddellijk er toe over, de zaak aan te vatten en eene commissie te benoemen, dan kan men niet zeggen, dat zij de gemeentefinantiën uit het oog verliest.

Resumeerende herhaal ik, dat ik de beslissing over het eerste amendement (van den heer Rink) gaarne aan de Kamer overlaat, maar in de aanneming van het tweede amendement niet zou kunnen berusten.

Handelingen, blz. 621—624.

Na het gesprokene door de heeren Van Idsinga en Heemskerk, zou ik wellicht van het woord kunnen afzien. Evenwel, de geachte afgevaarde uit Zutphen, de heer Borgesius, heeft er aan herinnerd, dat ook bij de Ongevallenwet het oorspronkelijk art. 66 voorgesteld is en dat ik er toen zelf toe heb medegewerkt, bij nadere wet den beroepsraad te regelen. Maar tusschen hetgeen toen is gebeurd en wat thans plaats vindt bestaat dit principieele onderscheid, dat toen gezegd is: de wet treedt niet in werking, vóór dat die regeling er is, terwijl de geachte afgevaardigde thans niet anders dan eene oisieve belofte in de wet wil schrijven, die niets geeft.

In de tweede plaats wensch ik nog eene opmerking te maken. Bij de nadere bespreking is het uitgekomen, dat het niet te doen is om den gemeenten aan dit kleine beetje te helpen, daar dit toch niets zou geven, maar om het principe tot beslissing te brengen. Dit beginsel namelijk, dat, indien bij volgende gelegenheden lasten worden opgelegd aan de gemeente, tevens van Rijkswege een deel zal worden bijgedragen in de kosten. De bedoeling daarvan begrijp ik zeer wel, maar om dit doel te bereiken moet men eene motie voorstellen, die behoorlijk is geformuleerd. Men loopt dan ook niet het gevaar, iets in de wet te zetten, dat daar niets beteekent. Eene motie kan trouwens afzonderlijk behandeld worden met de noodige ampleur.

De beslissing over het amendement-Rink laat ik aan de Kamer over; maar dat van den heer Borgesius kan ik niet aanvaarden.

Handelingen, blz. 157.

De geachte voorsteller van het amendement heeft gezegd, dat hij het wilde intrekken, indien ik wilde verklaren, dat ik zal trachten, eene wet van gelijke strekking bij de Kamer te doen inkomen. Hij heeft er bij gezegd, dat, indien ik die verklaring niet wilde geven, hij er uit zou afleiden, dat ik het niet wilde doen. Die conclusie moet ik aan hem overlaten; ik heb er part noch deel aan.

Het *amendement* van den heer Rink wordt met 42 tegen 40 stemmen aangenomen. Dat van den heer Goeman Borgesius c. s. wordt met 53 tegen 30 stemmen verworpen.

VERGADERING VAN 23 OCTOBER 1903.

De toelichting tot de artt. 15 en 18 is, meen ik, schriftelijk voldoende gegeven. Alleen veroorloof ik mij, op te merken, dat in art. 18 vóór het woordje „doch" eene komma moet worden ingevoegd.

Daarentegen is wel een kort woord van toelichting noodig op de nu voorgestelde lezing van de artt. 1 en 2. De artt. 17 en 19 van de Gemeentewet, evenals de artt. 15 en 17 van de Provinciale wet, zijn gedurende meer dan eene halve eeuw een *crux interpretum* geweest, en de beste kenners van ons gemeenterecht stonden ten deze lijnrecht tegenover elkander. Het kan daarom niet verwonderen, dat de woorden, na eene onvoorbereide en verwarde gedachtenwisseling verleden week hier ingevoegd, ten einde door eene andere redactie een opgekomen bezwaar uit den weg te ruimen, niet aanstonds de juiste redactie gaven. Met name geldt dit van de invoeging in art. 19 van de woorden: „in art. 17 bedoeld". Tegen deze redactie is dan ook bij nadere overweging ernstige bedenking gerezen. Er ontbreekt namelijk in de Gemeentewet eene definitie van het begrip ingezetene; en bij arrest van den Hoogen Raad d. d. 22 Juni 1901 is aangenomen, dat het bepaalde bij art. 19 niet enkel speciaal voor dit geval geldt, maar ook eene meer algemeene strekking heeft. Deze zou het door het ingevoegde geheel verliezen, en het schijnt in hooge mate bedenkelijk, de kleine vastigheid, die ten deze aanvankelijk verkregen is, weer op losse schroeven te zetten, ook al meent men met prof. Oppenheim, dat het arrest van den Hoogen Raad den bal ten deele missloeg. Daarom wordt thans voor-

gesteld, die in art. 19 ingelaschte woorden er weder uit te lichten. Maar daaruit vloeit dan tevens voort, dat de moeilijkheid, die gerezen was, thans moet ondervangen worden in art. 19.

Daarbij moet men zich wel rekenschap geven van het standpunt, waarop men zich plaatst. De Regeering neemt dit standpunt in, dat de eigenschap van ingezetene in *twee* instantiën aanwezig moet zijn: 1°. bij de benoeming; en 2°. bij de toelating. Zij gaat op dit punt geheel mede met mr. H. Vos, die in zijn werk *Van Emden's rechtspraak op de Gemeentewet* dienaangaande zegt: „Men moet dus aannemen, dat, om te worden toegelaten, twee vereischten behooren aanwezig te zijn: 1°. dat men gedurende het laatste jaar, aan zijn verkiezing voorafgaande, in de gemeente gewoond heeft (art. 17, al. 3); 2°. dat men sedert dien tijd ingezetene gebleven is (art. 19, al. 3)." De Regeering kan dit standpunt niet loslaten, omdat èn art. 17 Gemeentewet èn art. 193 Grondwet haars inziens geen andere uitlegging toelaten. Art. 17 zegt letterlijk, „dat de gekozene gedurende het jaar *aan zijn verkiezing voorafgaande* zijn woonplaats in de gemeente moet hebben gehad", wat, al staat het woord „ingezetene" er niet, toch zonder twijfel het ingezetenschap aanduidt. En in de tweede plaats wijs ik op art. 143 Grondwet, omdat daarin de regeling der verkiezing van de gemeenteraadsleden gegeven wordt. Nu staan de woorden: „Om lid van den raad te kunnen zijn, wordt vereischt, dat men mannelijk Nederlander en ingezetene der gemeente zij" hier tusschen twee bepalingen in, die beide op de regeling van het kiesrecht betrekking hebben. Daarop heeft betrekking het 1ste, maar ook het 4de lid. Wanneer nu in een artikel, dat de verkiezingen voor den gemeenteraad regelt, de Grondwet den eisch van het ingezetenschap tusschen twee bepalingen inzet, die beide het kiesrecht raken, wat is dan anders aan te nemen, dan dat ook die eisch van het ingezetenschap op het passieve kiesrecht slaat?

Mij plaatsende op het standpunt, dat het opkomend raadslid bij zijn toelating voldoen moet aan twee eischen, namelijk, dat hij ingezetene geweest zij op het oogenblik van zijn benoeming, en dit ook nog zij op het oogenblik van zijn toelating, kan ik het verschil over de vraag, of men lid van den raad wordt door aanneming van zijn benoeming of eerst door toelating, laten rusten. Ook in dit opzicht staan de geleerde heeren lijnrecht tegenover elkander. Ik vereenig mij geheel met het gevoelen van professor Buys en zie niet in, dat de argumenten, door professor Oppenheim aangevoerd, zijn betoog omverwerpen.

De benoemde, die de benoeming heeft aangenomen, is wel raadslid, maar in embryonistischen toestand, en hij wordt als werkelijk raadslid

pas geboren door zijn optreden in den gemeenteraad. En zulks wel omdat hier niet twee, maar drie partijen in aanmerking komen. Niet alleen de kiezers en de gekozene hebben de zaak te beslissen, maar ook het college, waarin de gekozene opgenomen zal worden. De gekozene is pas membrum completum wanneer zijn opneming in den gemeenteraad heeft plaats gehad.

Daar alzoo de eisch van het ingezetenschap loopt over twee instantiën, ontstaat de vraag: hoe moet van het ingezetenschap blijken bij de eerste en hoe bij de tweede instantie? Te dien aanzien geeft de wet tweeërlei middel aan. Het eene middel is de inlevering van stukken, en het tweede het onderzoek, dat de gemeenteraad zelf heeft in te stellen. Rest dus de vraag: waar ligt de grens tusschen datgene, wat uit de ingeleverde stukken moet blijken, en datgene, wat door het onderzoek van den gemeenteraad zelf moet worden vastgesteld. En dan komt het mij voor, dat die grens van zelf dáár is aangewezen, waar de raad voor het eerst van de zaak gesaisisseerd wordt. De raad wordt niet gesaisisseerd door eene mededeeling van het stembureau; dat doet wel onverwijld mededeeling aan den gekozene, maar niet aan den raad. Deze wordt het eerst officieel in de zaak gemengd als de geloofsbrief inkomt met de daarbij behoorende stukken. Daarom acht ik, dat alles, wat aan dat moment voorafgaat, moet worden gedekt door de inlevering van de stukken, en dat eerst van dat oogenblik af het eigen zelfstandig onderzoek van den raad begint.

Alzoo oordeelende, heb ik gemeend, dat het goed zou zijn, dat uit art. 19 werd uitgenomen de uitdrukking „gedurende het laatste aan zijn verkiezing voorafgaande jaar", en dat daarvoor in de plaats kwam het begrip van *ingezetene*. Juist de dubbele tijdsbepaling in artt. 17 en 19 heeft tot allerlei verwarring aanleiding gegeven, terwijl de wetgever in art. 17 toch niets anders *kan* bedoeld hebben, dan het begrip van ingezetene door tijdsbepaling uit te drukken. Valt die er uit en komt het begrip ingezetene er voor in de plaats, dan wijst art. 19 aan, in welken zin dat woord ingezetene moet worden verstaan. Van dit ingezetenschap zal nu moeten blijken op het oogenblik zelf, waarop het hoofdstembureau vastgesteld heeft den uitslag van *de* verkiezing. Er kan niet gezegd worden van *zijn* verkiezing, omdat er dikwijls verkiezingen plaats hebben, waarbij meerdere leden te gelijk gekozen worden. De uitdrukking is daarom gekozen: „de uitslag der verkiezing werd vastgesteld".

In de tweede plaats ligt dan nog open de tijd, tusschen de mededeeling van de benoeming en de indiening van den geloofsbrief verloopen.

Daarom is er bijgevoegd dat hij ook moet overleggen eene verklaring van den burgemeester, dat hij ook in die periode gebleven is ingezetene van de gemeente. En zijn alzoo deze twee perioden door de stukken gedekt, dan komt er nog eene derde periode, namelijk die, welke verloopt na de indiening van den geloofsbrief tot op de toelating. Ook die periode kan twee of drie of meer weken duren. En daaromtrent moet de raad zelfstandig onderzoeken en beoordeelen, of de gekozene ook gedurende dien tijd ingezetene gebleven is.

Zal dit voorstel practische moeilijkheden opleveren? Ik geloof in geenen deele. Er staat niet, dat de burgemeester moet verklaren, dat de gekozene tot op den dag van de indiening van den geloofsbrief ingezetene van de gemeente gebleven is; er wordt geen last aan den burgemeester opgelegd; er staat alleen, dat de gekozene, wanneer hij bijv. op 1 October is gekozen en op 1 November zijn geloofsbrief wenscht in te dienen, moet overleggen een stuk, waaruit blijkt, dat hij op 1 November nog ingezetene is. En wanneer de gekozene tot den burgemeester het verzoek richt, op 1 November te mogen ontvangen eene verklaring, dat hij dien dag nog ingezetene is, en hij gaat die op 1 November zelf halen en neemt de overige stukken mede, dan behoeft hij er die verklaring slechts bij te voegen, om alles saam ter secretarie te kunnen overleggen.

Ten slotte zij er nog op gewezen, dat de aanhalingsteekens in art 1 verkeerd staan, en dat het laatste moet geplaatst worden achter het woord „is".

Handelingen, blz. 255—256.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het geheel eens met den heer De Savornin Lohman, dat wij ons bij de tweede lezing moeten houden binnen de grenzen van hetgeen geoorloofd is. De wijziging, op art. 1 voorgesteld, is dan ook geenszins eene poging om iets nieuws in de wet te brengen, maar, nadat bleek, dat de in art. 19 aangebrachte wijziging moest vervallen, moest het doel, waarmede die woorden in art. 19 waren ingelascht, thans langs anderen weg bereikt worden. Nu intusschen is opgemerkt, dat die laatste toevoeging niet is eene eenvoudige wijziging van redactie in den zin van verduidelijking, maar dat het een nieuw element in het debat brengt, en ik dit kwalijk kan ontkennen, daar tot dusverre aan den gekozene de verplichting, om voor die korte periode van zijn embryonistisch bestaan bewijs van ingezetenschap te leveren, niet was opgelegd, rest mij niets anders, dan den staart er af

te kappen en mij te bepalen tot het eerste gedeelte. De woorden: „en dit op den dag, waarop hij zijn geloofsbrief inzendt, nog is" laat ik derhalve vallen.

Wat daarentegen art. 18 betreft, kan ik met den geachten afgevaardigde uit Goes niet accoord gaan. Hier is wel degelijk de noodzakelijkheid aanwezig om een *terminus ad quem* aan het artikel toe te voegen. De geachte afgevaardigde heeft volkomen gelijk, dat reeds nu het recht bestaat om iemand, die bevoegd is, te ontslaan. Dit merkte ik zelf op in de schriftelijke toelichting. Maar daarover gaat het hier niet. Dit is de zaak. Het gebeurt niet zelden, dat men bij gemeenteraden stuit op een zekeren onwil om nieuwe bepalingen van de wet uit te voeren. En wanneer men een gemeenteraad heeft, die niet overgaat tot vervanging, en denkt: „die man is er nu eenmaal; zoolang hij leeft, blijft hij bevoegd, dan hebben wij er geen moeite mede", dan zou de bedoeling der wet verijdeld worden. Dit is alleen af te snijden door het opnemen van een *terminus ad quem*, zooals die wordt voorgesteld. Die termijn moest zeer ruim genomen worden, juist om de reden, die bij de eerste beraadslaging is aangevoerd, dat er geen oogenblik mag zijn, waarop in de gemeente ontbreken zou een bevoegde om als ambtenaar van den burgerlijken stand op te treden. Deze toevoeging mag en moet dus gehandhaafd blijven, omdat metterdaad reeds bij de eerste lezing de bedoeling voorzat, te zorgen, dat er geen oogenblik ontstentenis zij van een bevoegde om als ambtenaar van den burgerlijken stand op te treden, maar ook anderzijds te zorgen, dat de wet wordt uitgevoerd.

Handelingen, blz. 256.

WETSONTWERP tot wijziging van de grens tusschen de gemeenten Rotterdam en Hillegersberg.

VERGADERING VAN 20 NOVEMBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Het Verslag is eerst hedenmorgen in handen van het Departement gekomen, en daardoor zijn wij niet in staat geweest, nu reeds in te zenden eene kleine noodzakelijke wijziging, die anders schriftelijk door ons aan de Kamer zou zijn medegedeeld. Ze betreft art. 8 van het ontwerp. Er is namelijk bij het ontwerpen van de voordracht niet aan gedacht, dat met Augustus van dit jaar in werking zou treden het register voor de landweer; en waar in het tweede lid van art. 8 eene bepaling voorkomt omtrent het register, bedoeld in art. 122 van de Militiewet, is het noodzakelijk, ook op te nemen de bepaling, dat hetzelfde mede zal gelden voor het register, bedoeld in art. 26 van de Landweerwet. Ik heb daarom de eer, mede te deelen, dat door de Regeering in het tweede lid van art. 8 deze wijziging wordt gebracht, dat achter de woorden „van voormelde wet" worden ingelascht de woorden: „of in het register, bedoeld in artikel 26 der Landweerwet (*Staatsblad* n°. 160 van 1901),".

Wat voorts aangaat de twee opmerkingen, in het Verslag voorkomende, zoo zij het mij veroorloofd, eerst iets te zeggen over de tweede, rakende art. 6, 4de lid, en art. 10. Het Verslag zegt daaromtrent: „In deze artikelen is sprake van „Hillegersberg (behalve Ter Bregge)". Sommige leden betwijfelden, of deze formuleering juist is. In welke klasse, vroegen zij, valt nu Ter Bregge?" Het is mij niet mogen gelukken, bij inzage van de bij de Kieswet gevoegde tabellen, te ontdekken, op welke moeilijkheden men hier zou stuiten. In de oorspronkelijke tabel komt Hillegersberg driemaal voor; ten eerste vindt men in de derde klasse: „Hillegersberg (Zwaanshals)"; ten tweede in de zesde klasse: „Hillegersberg (overig deel)"; en ten derde in de zevende klasse: „Hillegersberg" (Ter Bregge)". Waar nu het deel van Hillegersberg, dat Zwaanshals heet, met nog enkele stukken zal overgaan naar Rotterdam, moest natuurlijk „Hillegersberg (Zwaanshals)" uit de derde klasse vervallen. En wanneer nu „Hillegersberg (Zwaanshals)" er uit valt, zou het toch geen zin hebben, in de zesde klasse te lezen: „Hillegersberg (*overig deel*)". Men kan toch moeilijk spreken van *overig* deel, als er niet te voren van een ander deel gesproken is. Daarom wordt voorgesteld, in plaats van

„Hillegersberg (overig deel)" nu te lezen: „Hillegersberg (behalve Ter Bregge)", dat wil dan zeggen: hetgeen na de grenswijziging van Hillegersberg zal overblijven, met uitzondering van Ter Bregge. Het deel van Hillegersberg, dat Ter Bregge heet, blijft dan in de zevende klasse met f 1 gerangschikt. Het valt niet in te zien, welk bezwaar dit zou kunnen opleveren. Het is mij dan ook niet wel mogelijk, bij zoo duidelijken stand van zaken ten deze nader te repliceeren, tenzij men mij eerst zegt, waarin de moeilijkheid zou gelegen zijn.

En thans de tweede opmerking, die omtrent de ontkiezering. Opgemerkt wordt, dat 313 kiezers overgaan, en dat daardoor op groote schaal „ontkiezering" zal plaats grijpen. Of die ontkiezering metterdaad op groote schaal zal geschieden, is niet aangetoond. Om dat aan te toonen, zou men cijfers moeten hebben, aangevende hoeveel personen, die nu kiezer zijn, na den overgang zullen ophouden kiezer te wezen. Zoolang dat een x blijft, is niet te zeggen, of de ontkiezering metterdaad „op groote schaal", dan wel op zeer kleine schaal zal plaats hebben. Wat daarentegen de zaak zelf betreft, zoo wensch ik op te merken, dat het doen ophouden van kiezer zijn bij iemand, die eenmaal kiezer geweest is, mij voorkomt op zich zelf eene anomalie te zijn. Maar ik moet hier toch de vraag stellen, of het niet het systeem van de tegenwoordige Kieswet is, dat hiertoe aanleiding kan geven. Die wet heeft nu eenmaal het kiezer zijn — en ik kan niet zeggen, dat het onder mijn toejuiching geschied is; het is toch genoeg bekend, hoe ik als Kamerlid daartegen geprotesteerd heb — voor een groot deel gebonden aan zeker geldelijk bezit of vermogen, of aan geldelijke qualiteiten. Welnu, in dat systeem worden uit den aard der zaak de verschillende districten naar gelang van den oeconomischen levensstandaard ingedeeld, en dus naar verschillenden maatstaf. Dit is ten aanzien van de belastingkiezers het gevolg van de verschillende klassen van het personeel en staat overigens duidelijk aangegeven in de tabellen van de Kieswet zelf. Wanneer dus kiezers, hetzij door vrijwillige verhuizing, hetzij door grenswijziging, overgaan naar een ander district, dat door de Kieswet op de tabellen andere cijfers ontving, dan is het natuurlijke en noodzakelijke gevolg daarvan, dat zij komen te vallen onder andere bepalingen. Wie geen kiezer was, kan daardoor kiezer worden; wie het was kan kiezer-af zijn. Het is waar, dat ook in de tabellen uitzonderingen voorkomen voor bepaalde gedeelten van gemeenten of buurten, die in betere of slechtere oeconomische toestanden verkeeren, en in zooverre zou het met de oeconomie van de Kieswet, die zelf exceptiën kent, niet strijden, indien men voor de groep kiezers, die thans naar Rotterdam zal over-

gaan, eene exceptie schiep. Hierin steekt dan ook mijn bezwaar niet. Maar waar ik wel op tegen heb is dit, dat men tot het volgen van zulk een beginsel zou overgaan bij eene wet van grensregeling, terwijl m. i. dit beginsel alleen toepassing kan vinden door wijziging van de Kieswet zelf. Anders toch krijgt men een meten met verschillende maten. Bij vorige grenswijzigingen toch is dat stelsel niet toegepast; gaat men het nu voor Hillegersberg en Schoterland wel toepassen, dan komen die gemeenten te staan in eene exceptioneele positie. Dat mag niet. Vooral op het stuk van kiesrecht moet men steeds zorg dragen, dat zooveel mogelijk over het geheele land niet alleen dezelfde regeling gelde, maar ook, dat die regeling dezelfde toepassing vinde. Ik meen daarom in geen geval te mogen medewerken om in dit wetsontwerp en in het volgende zulk eene excipieerende bepaling op te nemen. Maar als men wenscht, dat de zaak in dier voege, als ik aangaf, zal worden geregeld, dan zal men het daarheen moeten leiden, dat ook voor de gemeenten, die reeds grenswisseling ondergaan hebben, en evenzoo voor die gemeenten, waar in de toekomst nog grenswijzigingen mochten tot stand komen, een vaste regel gelde, bijv. ook met vaste bepaling, bij welk aantal van ontkiezerde kiezers de exceptie toepasselijk zal zijn. Dit en zooveel meer kan men niet terloops bij een wetsontwerp, handelende over grensscheiding tusschen bepaalde plaatsen, vaststellen. Ik voeg er bij, dat men te minder hierop moet aandringen, omdat dit gedeelte, dat overgaat van Hillegersberg naar Rotterdam, de Zwaanshals en andere kleine stukken, grootendeels bestaat uit buurten, die feitelijk niet van uit Hillegersberg naar Rotterdam, maar van Rotterdam uit naar het grondgebied van Hillegersberg gebouwd zijn, zoodat het hier eene soort bevolking geldt, die volstrekt niet tot de plattelandsbevolking van Hillegersberg behoorde, maar wel tot de stedelijke bevolking van Rotterdam. Bij het ontwerpen van deze voordracht is wel degelijk ook aan deze zaak gedacht, maar de adviezen, daarover uitgebracht, strekten eenparig om niet tot dergelijke exceptioneele bepalingen over te gaan.

Er wordt ten slotte in het Verslag nog gevraagd: „in welke klasse komt nu Ter Bregge?" Dat is vrij duidelijk, Mijnheer de Voorzitter; het staat in de kiestabel onder de laatste klasse.

Handelingen, blz. 393—394.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch den geachten afgevaardigde, den heer Van de Velde, dank te zeggen voor de inderdaad interessante rede,

die hij over de materie van grensregeling ten beste heeft gegeven. Hij heeft daarbij vragen voor de toekomst gesteld, waarvan de beantwoording reëele gevolgen kan hebben. Intusschen heeft de geachte afgevaardigde zelf gezegd, dat hij geen antwoord op zijn vragen verlangde. Het spreekwoord zegt: beneficia non obtruduntur"; ik zal mij daarom van antwoord onthouden. Alleen zij mij een kort woord veroorloofd over kop en staart van de rede.

De staart was eene vraag, waarop de geachte afgevaardigde zeker wel een antwoord zal wenschen. Hij heeft gevraagd, of ik mijnerzijds al datgene wilde doen, wat de spoedige afkondiging van dit wetsontwerp zal kunnen bevorderen. Die vraag wil ik gaarne met *ja* beantwoorden.

In den kop lag een zacht verwijt, dat ten deele zelfs zeker persoonlijk karakter droeg, dat ik namelijk — waar ik mij vroeger als Kamerlid bij de behandeling van het wetsontwerp tot wijziging van de grens tusschen Amsterdam en Nieuwer-Amstel vrij sterk had uitgelaten tegen grenswijzigingen van dien aard — mijnerzijds, meer nog dan mijn voorgangers, met grenswijzigingen bij de Kamer kom. Ik dank hem er voor, dat hij, waar het goede beginsel van ijver voor de autonomie der gemeenten bij mij verslapt mocht zijn, dit bij mij wil versterken en stalen. Ik moet hem echter antwoorden, dat ik mij van zulk eene verslapping niet bewust ben. Ik heb mij verklaard tegen opslokking door groote gemeenten van zoodanige omliggende gemeente-stukken, die reeds werkelijk een ander karakter aan de plattelandsgemeenten hadden gegeven, zoodat het nieuw aangebouwde gedeelte reeds in het autonome leven der gemeente was opgenomen. Dat was met Nieuwer-Amstel het geval. Daar had men in het nieuwe gedeelte het stadhuis gebouwd en voor allerlei noodige inrichtingen gezorgd. Iets dergelijks komt ook voor ten opzichte van het besproken plan, deelen van Vrijenban en Hof van Delft in te lijven bij Delft. Daartegen heb ik mij steeds in beginsel verzet en zal ik mij voorshands blijven verzetten. Maar geheel iets anders is het, wanneer, ten gevolge van de lage mortaliteit, van hygiënische maatregelen, van groote affluctie van landbevolking naar de steden, bij meer dan eene stad een ombouw gekomen is, die nog niet in het eigen leven van het dorp is opgenomen. In zulk een geval acht ik, dat gehandeld moet worden, en als er dan geen overwegende bedenkingen bestaan, houd ik van afdoen, zoodat het misschien daaraan is toe te schrijven, dat ik er meer toe kom, dergelijke ontwerpen voor te stellen, dan dit vroeger usantie was.

Handelingen, blz. 395.

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1904: De Christelijke beginselen blijven schuil — Het Kabinet noch vast, noch voortvarend — Ongewenschte reactie — Partijdigheid bij benoemingen — De oppositie van den heer Staalman — Een „politiek fortuintje" voor de Linkerzijde — Het algemeen Regeeringsbeleid — Wie schrijft de Memorie van Antwoord op Hoofdstuk I? — Het Cement der Coalitie houdt — Het werkplan der Regeering — De bezwaren, aan het invaliditeits- en ouderdomspensioen verbonden — De werkzaamheid van het Kabinet — Beursspeculaties — Art. 109 der Militiewet — De Stakingstroebelen — Is het Kabinet reactionair? — De Christelijke ethiek — Volkssouvereiniteit — De S. D. A. P. is niet de Arbeiderspartij — Calvinisten zonder God — Liberalen en Sociaal-democraten van één familie — God wordt uit het Staatsrecht geëcarteerd.

UIT DE MEMORIE VAN ANTWOORD.

---

§ 1. Vier grieven worden in de eerste paragraaf tegen het Kabinet te berde gebracht. Het Kabinet houdt de Christelijke beginselen schuil; het is noch vast, noch vaart het voort; het viert den teugel aan ongewenschte reactie; en het gaat bij benoemingen partijdig te werk. Voor de krachtige tegenspraak tegen deze grieven, blijkens het Voorloopig Verslag, in de afdeelingen zelve gevoerd, betuigt de Regeering haren dank; zij voegt er zelve het volgende aan toe.

Ad 1um. In hoeverre 1°. de aangekondigde herziening van de wet op het lager onderwijs voorstanders van het *Unie*-rapport zal voldoen, 2°. het toegezegde ontwerp ter vervanging van de Zondagswet zal overeenstemmen met den van Christelijke zijde geuiten wensch, en 3°. de voordracht rakende het onderzoek naar het vaderschap den toets der Christelijke beginselen zal kunnen doorstaan, — kan eerst dàn op doeltreffende wijze tusschen Regeering en Kamer besproken worden, als de drie hierbij in aanmerking komende ontwerpen bij de Kamer zullen zijn. Bij ontstentenis van concept-tekst zou elke gedachtenwisseling hierover op dit oogenblik doelloos en voorbarig zijn.

Verplichting tot intrekking van de Leerplichtwet zou uit het verzet, tegen die wet bij haar vaststelling gevoerd, alleen dàn volgen, indien het als vaststaande regel gold, dat een nieuw opgetreden Kabinet elke wet, door een vorig Kabinet verdedigd, en waartegen zijn politieke medestanders op grond van beginselverschil oppositie hadden gevoerd, aanstonds ter intrekking had voor te dragen. Daar deze regel noch hier, noch in het buitenland ooit als eisch van constitutioneel beleid

aanvaard is, valt de uit dien verkeerdelijk onderstelden regel afgeleide gevolgtrekking.

Of eindelijk in de reeds ingediende wetsontwerpen de eisch van het Christelijk beginsel geëerd dan wel verzaakt wordt, is niet te beoordeelen naar de voorstelling, die de leden, hier aan het woord, zich van het „specifiek-Christelijke" schijnen gevormd te hebben, doch alleen naar hetgeen de Christelijke partijen zelve hieronder verstaan. Niet het mystieke element van het Christendom is hierbij aan de orde, maar alleen de eisch, die uit de Christelijke religie voor het burgerleven, bijzonderlijk voor het leven van den Staat, voortvloeit. Naar den regel, dat elke groep het best zelve bekwaam is, om de stuiting of doorwerking van het door haar beleden beginsel te beoordeelen, zal het niet onnatuurlijk worden gevonden, dat de goedkeuring, die in het Voorloopig Verslag aan de Regeering blijkbaar van de zijde der Christelijke partijen ten deel viel, haar onevenredig meer geruststelling schonk dan de klacht van hen, die het humanistisch beginsel voortrekken, haar kon verontrusten.

Ad 2um. Daar de Troonrede van 1901, gelijk haar inhoud toont, een werkprogram niet voor dat ééne zittingjaar, maar voor ten minste eene volle vierjarige periode bood, mist de klacht over het nog niet ingediend zijn van het overgroote gedeelte van het toen aangekondigde zelfs den schijn van rechtmatigheid. Dat daarentegen wèl inkwamen ontwerpen, die in 1901 *niet* waren aangekondigd, kon alleen hem bevreemden, die eene Troonrede opvat als eene afgesloten werklijst. Daar deze opvatting dusver bij geen enkel Kabinet gold, noch uit zichzelf gelden kàn, ontbreekt voor de Regeering alle aanleiding om zich tegen zoo averechtsche opvatting te verdedigen. Of de Kamer, zoo de troebelen van het voorjaar niet waren tusschenbeide gekomen, in Februari j.l. al zeer spoedig wegens gebrek aan werk naar huis zou hebben moeten gaan, zij in het midden gelaten; wél blijkt uit de *Handelingen*, dat in het tweede jaar van de vorige vierjarige periode de Kamer, na op 23 December te zijn uiteengegaan, pas den 28 Februari hare openbare beraadslaging hervatte, toen slechts zeven vergaderingen hield, en daarna, „niets meer aan de orde zijnde", uiteenging tot nadere bijeenroeping. Hieruit mag afgeleid, dat het niet ruim ter behandeling gereed zijn van ontwerpen na het Kerst-reces in het tweede jaar van eene nieuwe legislatieve periode, geen voor het eerst voorkomend verschijnsel zou zijn geweest. De twijfel, in het Voorloopig Verslag geopperd, of wel naar waarheid in de Troonrede de vertraging van de indiening van een aantal toegezegde wetsontwerpen aan het oponthoud, door de bekende troebelen veroorzaakt, werd toegeschreven, zou grievend zijn, indien

daarbij uitgegaan werd van de onderstelling, dat de Regeering met voorbedachten rade in zoo gewichtig staatsstuk eene onware voorstelling van zaken had gegeven. Liever dan zulk eene veronderstelling te vermoeden, verklaart de Regeering zich dien twijfel uit onbekendheid van wie zoo sprak met wat in die dagen van de leden van het Kabinet gevergd is. Dit in geheel zijn omvang en in bijzonderheden mede te deelen, zou zij niet alleen beneden hare waardigheid achten, maar veel meer nog ongeoorloofd. Waar van eene hervatting van den aanval op het gezag van den Staat allerminst is afgezien, zou zulk eene mededeeling, door inzicht te geven in de wijze, waarop het verweer is gevoerd, dat verweer voor de toekomst in hooge mate belemmeren. Zij, die zonder kennis van zaken hier oordeel velden, onthielden zich van de poging in het Adres van Antwoord op de Troonrede dit oordeel te doen uitspreken. Uit wat zij nu verluiden lieten, valt alleen af te leiden, dat zij, ware hún in die dagen het bewind toevertrouwd geweest, het Departement van Oorlog nu uitgezonderd, in schier onverstoorbare kalmte met hun legislatieven arbeid zouden zijn doorgegaan; zonder moeite laat het zich gissen, welke dan de uitkomst voor het land zou zijn geweest. De leden van het tegenwoordige Kabinet hebben hun plicht anders verstaan, en aanvaarden hiervoor de volle verantwoordelijkheid, door nogmaals, en met nadruk, op grond der volledige kennis van zaken, te herhalen, dat de gebeurtenissen van Januari—April in veel legislatieven arbeid eene stagnatie van meer dan twee maanden hebben veroorzaakt, eene stagnatie, die dáárom te noodlottiger was, naardien thans naar de zomervacantie opschoof wat anders ongetwijfeld nog voor het einde der zitting bij de Kamer zou zijn ingekomen. Met name de Arbeidswet kon dientengevolge eerst in Juni het Departement verlaten, om, waar ook elders buiten alle verhouding de te behandelen stukken zich opeenstapelden, eerst op 5 November daar terug te keeren. De Drankwet heeft, gelijk de Commissie van Rapporteurs niet naliet op te merken, inmiddels de Kamer bereikt. Het wetsontwerp voor de Ongevallenverzekering bij den Landbouw kan eerst volgen op dat in zake de Ziekteverzekering, naardien eerst door dit ontwerp eene wijziging van den wachttijd in de Ongevallenwet mogelijk zal worden, en er eerst daarna van opneming van den Landbouw in die wet sprake kan zijn. Onder de vigueur van de tegenwoordige wet zou, bij opneming van den Landbouw, een zeer uitgebreid personeel nieuw zijn aan te stellen, dat kort daarop weer zou moeten worden ontslagen. Dat zou èn noodelooze kosten vorderen, èn het verkrijgen van bruikbaar personeel uitsluiten, daar deugdelijke candidaten niet opkomen, als

ze vooruit weten, dat ze kort na hun benoeming weer worden afgedankt.

De voorbereiding van het toegezegde wetsontwerp in zake de invaliditeits- en ouderdomsverzekering is volstrekt niet nu pas begonnen, maar de ernstige critiek, hier en in het buitenland geoefend op de leidende gedachte van het Duitsche stelsel, dat naar zijn hoofdgedachte ook in het *avant-projet* van den vorigen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid belichaamd was, dwong tot de overweging, of de oplossing van het moeilijke vraagstuk niet op andere wijze ware te vinden, iets wat herhaaldelijk uitgebreide nieuwe berekeningen vorderde. Van dit onderzoek, ook al mocht het ten slotte blijken geen anderen uitweg te openen, mocht niet worden afgelaten, waar zoo ernstige en zoo ver reikende belangen op het spel staan. Van een verwaarloozen of uit het oog verliezen van deze aangelegenheid is dan ook geen oogenblik sprake geweest, en de vroegere verklaring van Dr. Kuyper als lid van de Kamer, dat ten deze „niet schraal en schriel maar met milde hand moest worden te werk gegaan", drukt ook de overtuiging van het tegenwoordig Kabinet uit. Over de ingediende voorstellen betreffende het loterijwezen en de gedwongen vaccinatie zal de Regeering met de Kamer eerst dàn nader in vruchtbare gedachtenwisseling kunnen treden, als het Voorloopig Verslag over deze ontwerpen in haar handen zal zijn.

Ad 3um. Het woord *reactie* duidt in zijn algemeenheid zoowel eene vanzelf opkomende terugwerking als een opzettelijk tegen het bestaande in het leven geroepen verzet aan. Gelijk de koorts veeltijds eene natuurlijke reactie is tegen ingeslopen kwaad, zoo kent ook het leven der volkeren niet zelden eene natuurlijke reactie van den volksgeest tegen eene ontspoorde evolutie. Zulk eene reactie komt niemand ten laste. Waar in het Voorloopig Verslag eene „steeds in intensiteit toenemende politiek van reactie" aan het Kabinet wordt nagegeven, kan alzoo niet deze spontane, maar moet zulk eene, die een opzettelijk karakter draagt, bedoeld zijn. Bij zulk eene opzettelijk gedreven reactie is echter nogmaals te onderscheiden tusschen een reageeren, dat lof, en een reageeren, dat blaam verdient. In het humanisme openbaarde zich eene reactie van den geest van Oud-Hellas tegen het gekerstende volksleven, en thans reageert de Christelijke volksgeest tegen het weder opkomen van paganistische factoren. Zoo ging er ten onzent voor ettelijke jaren een stroom van sterke reactie tegen wat als clericalisme op schoolgebied werd gedoodverfd, en drijft nu de sociaal-democratie eene niets sparende reactie tegen wat zij qualificeert als de kapitalistische maatschappij.

Zonder reactie tegen wat men keeren of vervormen wil, is op staatkundig terrein geen krachtig willen denkbaar. Het is dientengevolge allerminst een vreemd verschijnsel, dat over en weer bij den strijd der partijen het verwijt van reactie te willen als een pijl met gif aan de punt van de boog glijdt.

Zal in een staatsstuk als het Verloopig Verslag het woord *reactie* als qualificatie van een *op zich zelf* afkeurenswaardig kwaad zin hebben, dan mag het derhalve niet anders worden verstaan dan als poging tot terugkeer naar een toestand, die door het vonnis van alle weldenkenden als verouderd en onhoudbaar veroordeeld is. Toen dan ook de Regeering in hare verklaring van 25 Februari j. l. uitsprak: „*Reactie wil hier niemand; op hervorming van onze sociale toestanden blijft èn Regeering èn Kamer onveranderlijk aansturen*", was het woord „reactie" door wat er onmiddellijk op volgde in den aangeduiden zin bepaald. Ligt achter ons eene periode, waarin het bestaan zelf van eene sociale kwestie ontkend en elke poging om ook van Overheidswege aan hare oplossing te arbeiden, gegispt, zoo niet bespot werd, thans is dit verouderde standpunt door alle partijen verlaten. Reactie in kwaden zin zou hier dus alleen dàn geweest zijn, indien het optreden van anarchisten en sociaal-democraten in het voorjaar de Regeering bewogen had om, van elke poging tot sociale hervorming afziende, naar het vroegere stelsel van nietsdoen terug te keeren. Ter afwering zelfs van den schijn alsof dit in het plan lag, strekte het krachtig protest daartegen in bedoelde verklaring, en die verklaring zelve gaf aan, dat het woord reactie zóó en niet anders bedoeld was. Daar nu in de plannen der Regeering, noch ten aanzien van het arbeidscontract, noch wat aangaat de arbeidswet, de ziekteverzekering, de ongevallenverzekering voor zeevisscherij en landbouw en de invaliditeitsvoorziening, ook maar eenige wijziging is gekomen, blijkt de bedoelde zinsnede in de verklaring van 25 Februari geheel conform de feiten te zijn. Van reactie in den toen gewraakten zin boekt het Voorloopig Verslag dan ook geen enkel voorbeeld.

Wel daarentegen komt er het kwetsend verwijt in voor, alsof de regeering „prat zou gaan" op wat ze deed, door „elke gelegenheid aan te grijpen om te doen uitkomen wat ze verrichtte." Hierop zal intusschen eerst dàn te antwoorden zijn, als zal zijn aangegeven, waar en wanneer de Regeering, niet het voorgekomen kwaad, maar het door haar daartegen verrichte heeft uitgestald. Voorts wordt de klacht herhaald, dat de Regeering op 31 Januari j. l. krachtig had kunnen en behooren op te treden. Bij ontstentenis echter van alle weerlegging van

hetgeen daartegen bij de bekende interpellatie is aangevoerd, als ook van alle precieser aanwijzing van wat de Regeering op 31 Januari *doeltreffends had kunnen verrichten*, volstaat zij met verwijzing naar het vroeger op deze klacht gegeven bescheid, en herhaalt zij haar op 25 Februari afgelegde verklaring, dat optreden, zonder voldoende macht ter beschikking, het gezag aan eene nederlaag zou hebben blootgesteld, waarvan ernstig staatsbeleid zeer beslist moest afmanen. Of hetgeen een vorig Kabinet, bij de toenmaals te Rotterdam voorgekomen ongeregeldheden, zich als taak zag gesteld met wat in het voorjaar voorviel ook maar van verre voor vergelijking vatbaar is, beoordeele de Kamer zelve. Het beweren, dat elk ander Kabinet de nu uitgevoerde maatregelen evenzoo zou genomen hebben, is eene verzekering, die noch bewezen wordt, noch te bewijzen is. Alleen zij hier herhaald, dat zij, die waanden, dat alleen bij het Departement van Oorlog in die dagen stagnatie in den legislatieven arbeid onvermijdelijk was, hadden zij zelven aan het hoofd der overige Departementen gestaan, blijkbaar zich van tijdroovend handelen zouden onthouden hebben. Het oordeel, dat het in geen geval verstandig is, de gebeurtenissen van het voorjaar telkens weer ter sprake te brengen, klinkt, op zijn zachtst gesproken, vreemd in den mond van hen, die deze gebeurtenissen zelve weer breedvoerig in het Voorloopig Verslag aan de orde stelden. Mochten dan ook uit deze paragraaf in het Voorloopig Verslag „tijdroovende, onvruchtbare en verbitterende debatten" voortvloeien, zoo werpt de Regeering bij voorbaat de verantwoordelijkheid hiervoor van zich af op hen, uit wier spreken in de afdeelingen dit deel van het Voorloopig Verslag werd opgevangen. De Regeering althans zal na de verdediging van de uitdrukking „misdadige woeling", in het debat over het Adres van antwoord op de Troonrede gevoerd, hieraan harerzijds in deze Memorie geen woord meer spillen.

Is in het dusver te berde gekomene van reactie nog zelfs geen spoor, evenmin kan dat woord toepasselijk zijn op het niet onverwijld invoeren vas Staatsexploitatie der spoorwegen. Hoe toch zou het niet overgaan tot invoering van wat hier te lande nooit bestaan heeft, ooit als *reactie* te qualificeeren zijn? Het begrip van reactie komt dan ook eerst aan de orde, waar gewezen wordt op bestrijding der sociaal-democratie. Dit echter kan zonder meer toch kwalijk reactie in kwaden zin heeten, waar zelfs een zoo radicaal politicus als de jongste bestrijder van het Marxisme, naar dien maatstaf gemeten, als reactionair gebrandmerkt zou staan. Over wat als eerste symptoom van deze onderstelde reactie wordt aangeduid, de Strafwetnovelle, zou napleiten in dit verband tot

verrassende conclusiën leiden. Gold toch deze novelle als bewijs van reactie, dan zou het verwijt van reactie te drijven niet enkel de Regeering treffen, maar evenzoo de beide Kamers der Staten-Generaal, die haar met overgroote meerderheid, de Eerste Kamer zelfs met algemeene stemmen, goedkeurden. Dat deze novelle „de vakorganisatie zeer belemmeren" zou, is overigens, gelijk in het Voorloopig Verslag zelf reeds wordt opgemerkt, door een der meest energieke sociaal-democratische leiders betwist. In hoofdzaak schijnt de beschuldiging van reactie dan ook hierop neer te komen, dat een leeraar aan de Landbouwschool te Wageningen ontslagen is; dat enkele marine-matrozen uit den dienst zijn verwijderd; en dat bij het aanstellen van rijksambtenaren het behooren van de candidaten tot de sociaal-democratische partij hun niet ter aanbeveling strekt. Te dezen aanzien nu zij opgemerkt, dat het concrete geval van dien leeraar bij hoofdstuk IX, en dat der marinematrozen bij hoofdstuk VI ter sprake kan komen, doch dat, wat het algemeene standpunt betreft, elke Regeering, zoo hier als elders, zich wel tweemalen zal bedenken, eer zij verklaarde aanhangers der sociaaldemocratische propaganda zonder nadere keur in gewichtige ambten stelt. Gelijk men toch weet, is onomwonden de leer verkondigd, dat, als een sociaal-democraat eenerzijds door een ambtseed en anderzijds door de belofte aan zijn partij, groep of kring is gebonden, hij vrij is in zijne keuze, welke dier twee verbintenissen hij houden zal, en dan natuurlijk de verbintenis aan zijn kring zwaarder wegen laat. Evenzoo bleek uit de praktijk, dat tot deze richting behoorende mannen zonder voorbehoud motiën steunden, waarin steun beloofd werd aan elken maatregel, die het anarchistisch geïnspireerde Comité van Verweer verordonneeren zou. Het publiek aangekondigde voornemen om de Staten-Generaal in de vrije uitoefening van haar parlementaire taak te belemmeren, werd van die zijde geloofd. In het hoofdorgaan der partij werd algemeene staking in het transportwezen aangeprezen als het doeltreffend middel om de justitie, de politie en het leger schaakmat te zetten. En niet minder houdt men van die zijde vast aan den toeleg om, baten parlementaire „lapmiddelen" niet, zoodra de kans maar schoon komt, de bestaande orde van zaken omver te werpen. Is het dan met het oog hierop twijfelachtig, of, in welk land ook, de Regeering haren plicht en hare verantwoordelijkheid zou verstaan, indien ze, zonder nadere keur, Rijksgezag en Rijksinvloed in handen gaf aan wie alzoo de politieke zaak opvatten? Dat ten deze een zoo principiëel verschil tusschen anarchisten en sociaal-democraten in rekening zou zijn te brengen, als in het Voorloopig Verslag beweerd is, wordt betwist. Nog steeds bleek,

dat de sociaal-democraten, hoe scherp ook tegen de anarchisten theoretiseerende, als het op actie aankomt met hen gemeene zaak maken, en zoowel in Duitschland als in Frankrijk bleek nog onlangs, hoe de Bebel's en Guesde's, die van het revolutionaire program geen stuk loslaten, en niet de „parlementaire hervormers" de groote menigte der ontevredenen achter zich hebben. Ongetwijfeld moet de „staatsburger" in den ambtenaar geëerbiedigd worden, maar wie het gemeene begrip van *burger* in den klassenstrijd begraaft, en de idee van den *Staat* in die van coöperatieve vereeniging oplost, doet feitelijk van de eere, die in den naam van *staatsburger* ligt, zijnerzijds afstand, verzwakt den waarborg, dien deze qualiteit voor trouw bood, en verplicht daardoor de Overheid tot scherper toezien. Dat ambtenaren buiten hun diensturen geheel hun eigen meester zouden zijn, is eene volstrekt onhoudbare stelling, die nimmer practisch gegolden heeft, en waarvan meer dan ééne wet het tegendeel handhaaft. En wat het beroep op „karakter" betreft, vergete men niet, dat in dien zin mannen van scherpgeteekend karakter onder de voorstanders van de meest verderfelijke theorieën gevonden worden. Het klopt dan ook niet, eenerzijds te zeggen, dat ten opzichte van anarchisten nauwkeuriger toezien begrijpelijk ware, en tegelijk op het staatsburgerschap en het bezit van karakter te pleiten. Formeel toch zijn ook de anarchisten staatsburgers, en wie zal zeggen, dat Bakunin minder dan Marx een man van karakter was?

Wat onder een sinds lang afgetreden Kabinet plaats greep, valt buiten de beoordeeling van het huidige. Of hetgeen gemeentebesturen binnen hun wettelijke bevoegdheid oordeelden te moeten doen, al dan niet „naar het voorbeeld van de Regeering" in Den Haag is geschied, kan niemand uitmaken. En dat toegezien wordt op wat in schoolbibliotheken ter lezing wordt aangeboden, is elementaire paedagogische plicht.

In de tweede plaats meent men reactionaire verschijnselen in enkele wetsontwerpen op het spoor te zijn, iets waarover eerst bij de schriftelijke en mondelinge gedachtenwisseling over deze voordrachten met vrucht zal te handelen zijn. Reeds nu echter zij het uitgesproken, dat ook de Regeering niets zoozeer betreurt als de noodzakelijkheid, die haar door het gevaar, hetwelk de orde stelselmatig bedreigt, onverbiddelijk wordt opgelegd, om de middelen tot bewaring dier orde krachtig te handhaven, en dat niets zoozeer den overgang tot een volksleger tegenhoudt als de telkens weer opkomende poging om het leger van zijn plicht aftetrekken. Wil men elk reageeren tegen het hierin schuilend gevaar als reactionair qualificeeren, dan past die qualificatie op elke Regeering, die een leger in standhoudt, en dit, des noodig, ook tot handhaving der publieke orde

aanwendt [1]). Dit te brandmerken als „een gebruiken van het leger tegen eigen landgenooten", is eene afkeuring, die noch de Regeering noch het leger treft, maar die voor rekening komt van die „eigen landgenooten", die hiertoe door hun revolutionair bedrijf noodzaken. Het beweren, dat niet voor oproer behoefde gevreesd te worden, mist bewijs. Van den anarchist weet ieder dit beter, en wat kort geleden in België en nog onlangs in Noord-Frankrijk voorviel, verraadt genoegzaam wat ook van de sociaal-democraten te wachten kan zijn. Die vrees is alleen te bannen door zoo krachtige en alomvattende voorzorgsmaatregelen, dat het verzet zich niet aan oproer waagt. Juist zwakheid zou hier wreedheid zijn, en alleen energieke machtsontwikkeling voorkomt het altoos zoo pijnlijk gebruik van de wapenen. Dat de „misdadige woeling" door de Regeering zou zijn aangegrepen om sociale hervormingen uittestellen, is eene aanklacht zonder zweem van grond, die het Kabinet met fierheid van zich werpt. Zoo weinig is dan ook heel deze aanklacht van reactie in het Voorloopig Verslag doordacht, dat de aanloop en het slot van dit betoog elkander lijnrecht weerspreken. Op bladz. 2 toch heet het, dat eerst de gebeurtenissen van het voorjaar

---

1) Wat de bijzondere opmerking van het voor vooroefening uitgetrokken lager bedrag betreft, zij het volgende medegedeeld:

Blijkens het gestelde ad art. 60 op bladz. 36 der Memorie van Toelichting, behoorende bij hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting 1904, is voor vooroefeningen, daaronder begrepen de kosten voor het reservekader buiten het leger, op artt. 60 en 150 te zamen uitgetrokken *f* 92.080, tegen een bedrag van *f* 101.625 dat voor dit jaar is toegestaan, alzoo minder *f* 9545.

Die vermindering is grootendeels een gevolg van de omstandigheid, dat op grond van de ervaring, in vorige jaren opgedaan, de vergoedingen aan en de reis- en verblijfkosten van officieren, zoomede de belooningen voor het overige personeel en de kosten voor het schoonhouden van geweren, minder konden worden geraamd.

Die vermindering moet dus geenszins worden toegeschreven aan mindere belangstelling in die oefeningen; zij is eer een gevolg van het betrachten van eene gepaste zuinigheid.

Dat het te geven onderricht door de mindere raming niet zal worden geschaad, moge o.a. hieruit blijken, dat voor 1904 gerekend wordt op 450 plaatsen, waar bedoeld onderricht zal worden gegeven, tegenover respectievelijk 386 en 363 gemeenten in de beide voorafgaande winters.

De omstandigheid, dat voor tegemoetkoming in de oprichting, de verbetering en het onderhoud van particuliere schietbanen minder geraamd is dan de vorige jaren, is niet toe te schrijven aan mindere belangstelling in de schietoefeningen buiten het leger, maar berust eenvoudig op het feit, dat de ondervinding van de beide jaren, waarin die post op de begrooting voorkwam, heeft aangetoond, dat het geraamde bedrag van *f* 10.000 de behoefte verre overschreed.

het sein voor deze reactie gaven, en op bladz. 4 wordt als bewijs van deze reactie o.a. aangevoerd de fiscale politiek van het Kabinet, die reeds in 1901, lang dus vóór deze troebelen, in de Troonrede stond aangegeven.

In „alle zijn geledingen" *is* de burgerij reeds tot de stembus toegelaten. Bedoeld zal dus zijn, dat uit elke geleding ook elk der samen-

---

In 1902 werden uit dien post op grond van het Koninklijk Besluit van 4 Juli 1902, n⁰. 24, subsidiën verleend aan:

de vereeniging	„Seyffardt", te Maarssen	*f*	175,00
„ „	tot bevordering van 's Lands weerbaarheid, te Neede.	„	20,00
„ „	„Willem III", te Kortgene	„	500,00
„ „	„Volksweerbaarheid", te Weesp	„	75,00
„ „	„Soranus", te Lochem	„	300,00
„ „	„Uitgeest", te Uitgeest	„	200,00
„ „	„Oranje", te Baarle-Nassau	„	100,00
	Totaal	*f*	1,370,00

Tot November 1903 zijn aan tegemoetkomingen betaald aan:

de vereeniging	„Nederland en Oranje", te Naaldwijk.	*f*	100,00
„ „	„Christiaan de Wet", te Kruiningen	„	250,00
„ „	„Breskens", te Breskens	„	425,00
„ „	„Koningin Wilhelmina", te Wissekerke	„	300,00
„ „	„Koningin Wilhelmina", te Goes	„	500,00
„ „	„Christiaan de Wet", te Klundert	„	100.00
„ „	„President Steyn", te Oostburg	„	300.00
„ „	„Hertog Hendrik", te Rauwerd	„	200,00
„ „	„Volksweerbaarheid", te Almelo.	„	300,00
„ „	„Christiaan Rudolph de Wet", te Loenen a/d Vecht	„	200,00
„ „	tot bevordering van 's Lands weerbaarheid, te Neede.	„	75,00
	Totaal	*f*	2,750,00

Aangezien aan alle billijke aanvragen is voldaan en blijkens het vorenstaande het geraamde bedrag van *f* 10,000 op verre na niet wordt besteed, heeft men vermeend voor 1903 met *f* 5000 te kunnen volstaan.

Intusschen moet worden opgemerkt, dat de subsidies voor schietbanen maar een klein onderdeel vormen van de medewerking, verleend voor schietoefeningen buiten het leger, aangezien op groote schaal eene verstrekking van patronen — 150 per hoofd — plaats heeft, omtrent welker kosten geen vermelding gemaakt is, daar die patronen uit den aanwezigen voorraad worden verstrekt. Voorts worden bij de schietoefeningen der vereenigingen, overal waar daartoe aanleiding bestaat, instructeurs van het leger beschikbaar gesteld, terwijl ook bij schietwedstrijden op onbekrompen wijze patronen zijn verstrekt en hulp is verleend. Eindelijk is het Koninklijk Besluit van 12 Mei 1867 (*Staatsblad* n⁰. 49), houdende bepalingen omtrent het verleenen van medewerking aan vrijwillige vereenigingen, gewijzigd en uitgebreid, zoodat zeer zeker het verwijt, dat gemis aan belangstelling in deze zou bestaan, als ongegrond mag worden afgewezen.

stellende deelen stemrecht behoort te erlangen. Of dit tot het opkomen van een „frisscher geest" in 's lands bestuur zou leiden, blijve buiten beoordeeling. Hoofdvraag is maar, of bij het uitwaaien van dien frisscheren wind het scheepke van Staat in veiliger haven zou komen, dan wel in schipbreuk zou ondergaan. Ook bij schipbreuk kan het frisch zijn.

Met „sommige andere leden" is de Regeering van oordeel, dat ambtenaren op politiek gebied met zekere gematigdheid behooren te werk te gaan en zich van geruchtmakende propaganda moeten onthouden; dat, „doen zij dit, hun vrijheid van beweging moet worden gelaten"; en dat bij het beperken van deze vrijheid steeds met „omzichtigheid" — de Regeering voegt er zelfs bij: met *groote* omzichtigheid — te werk behoort te worden gegaan. Van de zijde dier leden zal intusschen worden toegegeven, dat, ook al wordt de positie der ambtenaren wettelijk geregeld, de conclusie, waartoe men in elk gegeven geval moet komen, bijna geheel beheerscht wordt door het feitelijke, door het persoonlijke en door het karakter van het ambt. De reactie, die deze leden in zake de benoembaarheid der vrouw tot het burgemeesterlijk en andere gemeenteambten op het spoor meenden te zijn, is evenals de geheel denkbeeldige reactie in zake de eedsquaestie bij de behandeling van het wetsontwerp tot wijziging der Gemeentewet zoo uitvoerig ter sprake gekomen, dat de Regeering ten opzichte van deze twee punten met de herhaling meent te kunnen volstaan, dat in bedoeld wetsontwerp uitsluitend handhaving van het *statu quo*, wat buiten alle reactie valt, beoogd was. De strafvervolging tegen de verspreiding van de geruchtmakende plaat was noodzakelijk, ten einde de verwildering der geesten, die in zoo gespannen oogenblik van het alzijdig vertoon van zulk een plaat te duchten was, tegen te gaan. Dat zij „enkel tot niet-ontvankelijkverklaring" heeft geleid, is onjuist. De voorstelling eindelijk, alsof de Regeering het als hare roeping beschouwde, het land van de sociaaldemocratische partij te verlossen, is te ongerijmd om weerspraak te kunnen vergen. Partijen vernietigt men niet door Regeeringsmaatregelen. Het Kabinet speurt het gevaar, dat onze toekomst dreigt, dan ook volstrekt niet uitsluitend in de historisch-materialistische beginselen der sociaal-democratie, maar veel dieper in de losmaking beide van Overheid en burgerij van elke hoogere, bovenaardsche autoriteit, eene losmaking, die de sociaal-democratie slechts op eigen wijs en met grootere consequentie doorzet. Dat de sociaal-democratie, zoo men haar slechts troetelt, van zelf in eene parlementaire hervormingspartij zou overgaan, acht de Regeering eene jammerlijke illusie. Van haar rechtervleugel moge dit denkbaar zijn, blijkens de ook elders opgedane ervaring verzet de groep

zelve in haar overgroote meerderheid zich tegen elke evolutie van dien aard met onverzettelijke kracht. De parlementaire leiders leiden niet de massa, maar worden door de massa gedreven.

In de vraag, of de Regeering het zich c.q. wel ten plicht zal achten, ook van het bestuur der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij de eerbiediging van het Koninklijk Besluit van 7 April jl. (*Staatsblad* n°. 96) afteeischen, spreekt een vermoeden van plichtverzaking, waartoe geen enkele Regeeringsuiting aanleiding gaf. De vraag, welk oordeel bij voorkomend geding door den rechter over de onaantastbaarheid van een wettelijk voorschrift zal worden geveld, kan nooit eene Regeering, die hare roeping verstaat, ontslaan van den plicht, te handhaven wat wettelijk voorschrift is.

Ad 4um. De vierde of laatste grief, die over partijdige voordracht of beschikking bij benoemingen is in het Voorloopig Verslag zelf op zoo afdoende wijze weersproken, dat te dien aanzien van de zijde der Regeering met een kort woord kan worden volstaan.

Het vraagstuk der benoemingen kan aan de orde komen òf in thesi generali, òf in een concreet geval. In de hier ter sprake komende alinea van het Voorloopig Verslag wordt geen enkele benoeming met het oog op een bepaald persoon besproken. Tegenover eene algemeen gehouden beschouwing kan uit dien hoofde niet anders dan eene even algemeene beschouwing worden gesteld.

Naar ieder toestemt, moet bij alle benoemingen als regel gelden, dat de meest bekwame, zoo hij tevens de meest geschikte is, voorgaat, en dat alleen dàn, wanneer meer dan één candidaat van gelijke bekwaamheid en geschiktheid ter keuze staat, de doorslag door andere overweging moet gegeven worden. Niet daarentegen kan worden toegegeven, dat bij het oordeel over de geschiktheid van een candidaat voor het ambt van burgemeester zijn kerkelijke, sociale en politieke geestesrichting buiten beoordeeling zou behooren te blijven. Geen Kabinet verzuimde bij burgemeestersbenoemingen in Limburg, zich de vraag te stellen, of de candidaat al dan niet tot de Roomsch-Katholieke kerk behoorde, en evenmin heeft eenig Kabinet er aan gedacht, voor de provincie Groningen meerendeels Roomsch-Katholieken voor te dragen. Te zeer is steeds begrepen, dat bij de vraag naar geschiktheid de overweging niet kon uitblijven, of de in aanmerking komende persoon in het kader der gemeente, ook wat zijn algemeene geestesrichting betrof, paste. Geldt dit van zijn kerkelijke gezindheid, dan schijnt dit bij eene niet-kerkelijke, maar staatkundige benoeming ten minste evenzeer te gelden van zijn staatkundige denkwijze.

Niet alsof bijzondere overwegingen daarbij niet vaak tot verwaarloozing van deze overeenstemming konden noodzaken, maar toch mag ook hier de uitzondering niet den regel verdringen.

Ten opzichte van de schoolopzieners was het verklaarbaar, dat vóór 1890 de schoolinspectie uitsluitend uit de voorstanders van het openbaar onderwijs werd genomen. Tot op dat jaar gold het bijzonder onderwijs eenigszins als zelfs bedenkelijke particuliere liefhebberij. Sinds dat jaar echter niet meer. Voor zooveel het Rijk aangaat, zijn toen openbaar en bijzonder onderwijs in beginsel op ééne lijn gesteld als saam vormende *het* volksonderwijs, dat het Rijk te bevorderen had; deze wijziging is door de jongste herziening van de wet op het lager onderwijs nog bevestigd en uitgebreid. Hiermede verviel van zelf ook voor de inspectie de vroeger beperkende overweging, en scheen het gewenscht, ook bij de inspectie de nieuwe wettelijk vastgelegde gedragslijn tot haar recht te doen komen. Dat daarbij het oog het eerst viel op de meest bekwame candidaten, sprak evenzeer van zelf, als dat de meest bekwame bijzondere onderwijzers in den strijd voor de vrijmaking van het onderwijs vooraan hadden gestaan. Slechts dan zou hierop aanmerking te maken zijn, zoo bleek, dat de uit deze categorie benoemden hun inspectoriale functie partijdig ten koste van het openbare en ten faveure van het bijzonder onderwijs uitoefenden. Bleek dit, het zou evenmin worden geduld, als de bevoorrechting van het openbaar en het achterstellen van het bijzonder onderwijs zou te gedoogen zijn in opzieners van andere herkomst.

De talrijke benoemingen bij de Rijksverzekeringsbank liepen in hoofdzaak over ambtenaren van ondergeschikte positie. Dat bij deze benoemingen een enkele kan zijn ingeslopen, die van achteren min gelukkig bleek, is te vermoeden; dit komt bij alle benoemingen voor, en er is geen reden om aan te nemen, dat dit hier anders zou zijn. Rekent men echter met het feit, dat er ook onder de directeuren waren, die geheel vreemd voor hun nieuwe taak stonden, en dat toch de zeer omvangrijke arbeid gelukkig voortschreed, dan toont de uitkomst wel, dat de gedane keuzen over het algemeen niet teleurstelden. Dat bij deze keuzen partijdig zou zijn te werk gegaan, zou dan eerst zijn waargemaakt, zoo werd aangetoond, dat candidaten, *omdat* ze links stonden, waren voorbijgegaan. De averechtsche verwijzing naar het in 1900 door het Kamerlid Kuyper in zake benoemingen geklaagde, is in het Voorloopig Verslag reeds met juistheid teruggewezen.

Dat niet-ingezetenen meer dan ingezetenen voor het ambt van burgemeester zijn voorgedragen, vindt zijn oorzaak in de steeds toe-

nemende bemoeiingen inzake uitvoering van wetten en besluiten, die op de schouders van deze ambtsdragers worden gelegd. Aan de adviezen van hen, die krachtens hun ambt den Minister voorlichten, wordt steeds alle eer bewezen, maar de alleen-verantwoordelijke Minister heeft zelfstandig te beoordeelen, in hoeverre hij zich gerechtigd acht, deze adviezen te volgen. Dat de groepen, die thans in de meerderheid zijn, straks weer minderheid kunnen worden, daaraan behoeft niet herinnerd te worden. Slechts valt niet in te zien, wat aan eene richting, die vroeger hare geestverwanten in den regel buiten aanmerking zag gelaten, erger zou kunnen overkomen dan voorheen.

Het verleenen van decoraties eert verdienste jegens de publieke zaak. Dat bij meer dan één op zijn verdienste van dezen aard het licht viel op een oogenblik, dat het gezag van den Staat en de vrije levensbeweging der maatschappij aangerand en bedreigd werden, lijdt kwalijk tegenspraak. Uit wat hoofde zou dan ditmaal van den regel, die anders bij het verleenen van decoraties gevolgd is, zijn af te wijken geweest? Van een voordragen ter decoreering van geestverwanten als zoodanig was daarbij geen oogenblik sprake, uitsluitend verdienste jegens de publieke zaak was motief. Wie zich neutraal hield, onthield juist daardoor aan de Regeering de gelegenheid, zich een oordeel over zijne in den knop geblevene, misschien zeer groote, verdienstelijkheid te vormen. Dat eene verleende decoratie ontstemming te weeg brengt bij niet evenzoo gedecoreerden, is een verschijnsel, dat in alle kringen der maatschappij en niet alleen onder werklieden voorkomt.

De opmerking, dat keer in het bewind ten gevolge kan hebben, dat een enkele, om geplaatst te worden, de huik naar den wind hangt, is juist. Zelfs zou de Regeering er niet voor durven instaan, dat dit onder de liberale bewindvoering niet geleid heeft tot het overloopen naar liberale kringen van meer dan één, die krachtens zijn herkomst elders thuis hoorde. Harerzijds ziet de Regeering dan ook scherp toe, of er bij zoodanigen overgang vermoeden van huichelarij rijst. Maar de Regeering mag anderzijds de mogelijkheid niet ontkennen, dat zulk een overgang oprecht is. Gelijk er nog onlangs in de niet-ministerieele pers aan werd herinnerd, blijft lord Palmerston's zeggen waar, dat het recht om bij beter inzicht van overtuiging te veranderen primordiale eisch van persoonlijke vrijheid is.

In de slotopmerking, voorkomende op bladz. 9, ligt iets dat de Regeering beaamt. De gestadige uitbreiding der Overheidstaak eischt voortdurend vermeerdering van personeel, en evenredig hiermede klimt het gevaar, waarmee elk stel benoemingen het publieke leven bedreigt. Een Depar-

tement, dat in honderden, niet door ancienniteit of anderszins bepaalde, benoemingen heeft te voorzien, is zwaarder belast dan een Departement, dat slechts een klein aantal vrije benoemingen te bevorderen heeft. Voor de adviseurs neemt in gelijke verhouding de beslommering toe. En evenmin valt, gelijk het Voorloopig Verslag opmerkte, te verhelen, dat zelfs de stembus van de steeds in aantal toenemende benoemingen schadelijken invloed zou kunnen ondergaan. Gedachtewisseling over dit punt schijnt echter op dit pas geen doel te kunnen treffen. Ze hoort thuis bij de overweging van voorstellen tot het scheppen van nieuwe betrekkingen.

Vergadering van 4 December 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Laat mij beginnen met te zeggen, dat zoo straks, wat aangaat het financieel beleid door mijn ambtgenoot voor Finantiën, en voor zooveel het Leeuwarder bestek en de binnenschipperij betreft door mijn ambtgenoot voor Waterstaat, Handel en Nijverheid, bescheid zal worden gedaan op de ingebrachte bedenkingen. Mij zij het veroorloofd, van de zijde der Regeering te beantwoorden de beschouwingen van meer algemeene strekking, welke van onderscheidene kanten zijn aangevoerd.

Allereerst begin ik dan met namens de Regeering een woord van dank te brengen voor de welwillendheid, waarmede die beschouwingen dusver gevoerd zijn, van dank, die uit den aard der zaak het warmst is ten aanzien van de verschillende woordvoerders van de rechterzijde, die met zooveel kracht de Regeering hebben gesteund, maar ook van dank, die even oprecht bedoeld is ten aanzien van de heeren van de linkerzijde. Natuurlijk — dat lag in hun rol — voerden zij oppositie. Maar de wijze, waarop geopponeerd wordt, kan verschillen. Zeker, de Regeering houdt er zelf niet van, bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting gespaard te worden; maar natuurlijk stelt zij het daarbij op prijs, wanneer de oppositie gevoerd wordt op eene wijze, die blijk geeft van humane intentie en van de zucht, het persoonlijke in het debat te vermijden.

Zelfs meen ik de sociaal-democratische woordvoerders er ditmaal bij te mogen insluiten. Ongetwijfeld zijn ook nu weer van de zijde dier afgevaardigden enkele forsche uitdrukkingen gebezigd; maar als men, óók psychologisch, er mede rekent, dat deze heeren gewoon zijn,

niet alleen hier, maar ook buiten deze zaal, een exponent op hun woorden te zetten, en als men daarom er dit exponent weer afneemt, om hun woorden te normaliseeren, dan kan ditmaal niet worden gezegd, dat in hun woorden ontbrak de ernstige bedoeling, het debat te houden op het peil en in den toon, die hier in het Parlement voegen.

Er is slechts een lid in deze Kamer, ten wiens opzichte ik onzeker ben en eenigermate in twijfel verkeer, of dat woord van dank voor de welwillendheid in den toon der critiek ook tot hem kan worden gesproken. U zult aanstonds wel gissen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik daarmede het oog heb op den geachten afgevaardigde uit Den Helder. Een schot van voren ontvangen wij gaarne, maar een schot in den rug heeft iets, dat bedenking kan opleveren. Het is voor mij niet uitgemaakt, of een lid, hier in deze Kamer opgekomen uit dezelfde actie bij de stembus en uit dezelfde strooming in de bevolking, waaruit de meerderheid geboren werd en ook het Kabinet opkwam, wel mag optreden zooals die spreker deed. Liefst wil ik dien afgevaardigde zelf laten beoordeelen, van welken aard de positie is, waarin hij hier in het Parlement optrad. Natuurlijk is hij in zijn recht, indien hij critiek uitoefent, wanneer hij dat zijn plicht acht. Immers kunnen er oogenblikken komen, waarin eene meerderheid, die er tegen op zou zien, eene Regeering ernstig te waarschuwen voor een verkeerden pas, daarmede metterdaad niet doen zou wat op haar weg lag en haar plicht was. Wanneer men echter, zelf tot de rechterzijde behoorende, gelijk immers de heer Staalman voorgeeft, critiek op de Regeering oefent, dan kan men dat doen verschoonend, zoodat blijkt, dat men er zelf leed over draagt, dat men het doen moet, doch het kan ook geschieden op zulk eene wijze, dat men verraadt, daarin zeker genot te vinden. Van welken aard was de critiek van dien spreker? Ik zou het beantwoorden dezer vraag het liefst aan den heer Staalman zelf overlaten, maar wil hem toch twee details aan de hand doen, die hem bij het vellen van dat oordeel over zich zelf kunnen leiden.

In de eerste plaats was in de stukken medegedeeld, dat het ontwerp-Arbeidswet het Departement van Binnenlandsche Zaken half Juni had verlaten en eerst 5 November bij het Departement was teruggekomen. Waaraan ligt dit vergelijkenderwijs zeer lange oponthoud? De Regeering heeft in de Memorie van Beantwoording op de meest natuurlijke wijze deze vraag in dezer voege trachten te beantwoorden, dat men den Raad daarover geen verwijt kon maken, omdat de Regeering wist, dat juist in die periode van het jaar de ontwerpen van wet, aan den Raad van State toegezonden, zich hadden opgestapeld.

Wat deed echter de geachte afgevaardigde uit Den Helder? De door de Regeering gegeven plausibele reden ter verklaring van het oponthoud zette hij ter zijde en stelde daarvoor in de plaats, dat het wel daaraan zou gelegen hebben, dat het wetsontwerp technisch zoo slecht in elkaar zat. Nu vraag ik toch, of, wanneer uit de feiten blijkt, dat — waar men twee mogelijkheden van verklaring heeft, eene ten goede en eene ten kwade — men kiest, zittende aan de zijde der meerderheid, de kwade uitlegging, die zonder eenig bewijs een blaam op het Kabinet werpt, of men dàn kan gezegd worden, met leedwezen te opponeeren?

En nu het tweede détail. Zonder eenig bewijs herhaalt de geachte afgevaardigde het beweren van de linkerzijde, dat het Kabinet geroemd had in wat het gedaan heeft naar aanleiding van de gebeurtenissen in het voorjaar, en hij voegt er bij, dat dit geheel ten onrechte was, daar de goede gang van zaken, gelijk die zich toen ontwikkeld heeft, vooral behoort gedankt te worden aan de goede gezindheid, die zich juist onder den arbeidenden stand openbaarde. Zoo heeft de heer Staalman het voorgesteld. Ik heb hier voor mij de Troonrede. En wat staat daarin? Niets minder dan dit: „Toch doet de nuchterheid van geest, die zich in de dagen van spanning bij het overgroote deel onzer werklieden openbaarde, hope koesteren voor een gezonden voortgang van de arbeidersbeweging" enz. Hieruit blijkt afdoende, dat de Regeering in de Troonrede geen woord gesproken heeft over haar zelf, maar eenvoudig met nadruk gewezen heeft op de nuchterheid van geest, die zich in die dagen bij het overgroote deel onzer werklieden openbaarde. En daarom vraag ik wederom, of, wanneer men, zittende aan de rechterzijde, en wetende wat in de Troonrede staat, nochtans hier zulk eene verklaring geeft, men dan oppositie voert met leedwezen en enkel uit plichtsbesef?

Ik wensch hierbij nog enkele opmerkingen te voegen, naar aanleiding van het door dien afgevaardigde gesprokene. Hij verklaarde in al wat de Regeering gedaan heeft niets te bespeuren van de Christelijke beginselen. Hierbij dient men zich wel te vergewissen van de beteekenis der taak, die volgens dien spreker het Kabinet te vervullen heeft. Die taak is z. i. van *drieërlei* aard. In de eerste plaats heeft het Kabinet z.i. te zorgen voor het tarief, in de tweede plaats ervoor te zorgen, dat het bijzonder onderwijs meer geld krijgt en in de derde plaats te zorgen voor de pensioenverzekering.

Stel nu, dat die drie ontwerpen reeds allen geheel uitgewerkt ter tafel lagen, zou men dan niet met eenig recht kunnen vragen, waar nu

toch het Christelijk beginsel was? Het is toch duidelijk, dat eene tariefwijziging even goed door een ander Kabinet zou kunnen worden voorgesteld. Trouwens heeft de Premier van het vorige Kabinet indertijd een wetsontwerp in soortgelijken geest ingediend. Daar is dus, zal hij zeggen, niets „Christelijks" in. Hoe staat het, wat het Christelijke betreft, met de verhooging van de bijdragen aan het bijzonder onderwijs? Het antwoord daarop kan kort zijn. Immers heeft mijn geachte ambtsvoorganger in 1901 bij de herziening van de wet op het lager onderwijs hetzelfde gedaan. Daar is dus z. i. ook niets „Christelijks" in. En wat ten slotte betreft de pensioenverzekering, deze is in Duitschland en andere landen reeds ingevoerd, terwijl door den vorigen Minister van Waterstaat een avant-project betreffende die verzekering was opgemaakt. Daar was derhalve naar zijn stelsel ook niets „Christelijks" in.

Alzoo, Mijnheer de Voorzitter, komt de geachte afgevaardigde met eene drieledige taak voor de Regeering, waarin z.i. niets specifiek Christelijks gelegen is. En toch jammert hij er over, dat juist door het uitblijven van de door hem bedoelde wetsontwerpen de Regeering niet van haar Christelijken geest doet blijken. En zegt hij, dat toch het uitvoeren van de denkbeelden van het Unie-rapport het Christelijk beginsel vertoont, omdat het het Christelijk onderwijs bevordert, dan mag ik toch vragen, of de geachte afgevaardigde niet heeft ingezien het ontwerp tot wijziging van de wet op het hooger onderwijs, dat strekt om ten opzichte van de gymnasia hetzelfde te doen, en of hij niet heeft gezien, dat een ontwerp tot herziening van het middelbaar onderwijs is ingekomen, hetwelk strekt om voor het middelbaar onderwijs hetzelfde te doen?

Van tweeën één dus. Of de geachte afgevaardigde schrijft eene taak voor, waarbij het Christelijk beginsel niet ter sprake kàn komen, en dan mag hij althans niet klagen over het niet toepassen van de Christelijke beginselen; òf hij ontkent, dat in de wetsontwerpen op het hooger en het middelbaar onderwijs het Christelijk beginsel uitkomt, maar dan zou ik haast zeggen: ce sont les pires aveugles qui ne veulent pas voir.

Waaraan moet deze soort van oppositie worden toegeschreven? Mijns inziens aan de eigenaardige opvatting van den geachten afgevaardigde, dat de Christelijke beginselen en overtuigingen en de doorwerking daarvan in het Staatsbeleid in mystieken zin te nemen zijn. Het is bekend, hoe in de dagen van de reformatie eene mystieke, spiritualistische richting is opgekomen, die als eisch stelde de onmiddellijke doorwerking van de Christelijke overtuiging in mystieken zin op allerlei gebied. Door den geachten afgevaardigde, den heer De Savornin Lohman, is gisteren reeds opgemerkt, dat in het Barebone-Parlement onder Cromwell die

richting aan het woord was. Wil de heer Staalman zich in die richting bewegen, dit zij zoo, ik laat het voor zijne verantwoording, maar dan moet er toch op gewezen worden, dat van anti-revolutionaire zijde de zaak nooit zóó verstaan is en dat de anti-revolutionairen nooit hebben beweerd, dat er op eens met het bestaande tabula rasa moest gemaakt worden om een geheel nieuw gebouw op te trekken. Integendeel heeft men altijd gewild aansluiting aan het historisch bestaande, om te corrigeeren wat in minder goeden stijl was opgetrokken en den bouw voort te zetten. Men heeft van anti-revolutionaire zijde voorts altijd voorgestaan en met klem en kracht op den voorgrond gesteld, dat in een land als het onze gerekend moet worden met den bestaanden toestand, en dat men hier te doen had met eene zeer gemengde bevolking; daaruit volgde, dat men niet uitsluitend voor zich zelf mocht zorgen, maar den Staat zoo had in te richten, dat men ook aan andere landgenooten een goed en gelukkig leven hier mogelijk maakte.

Er is intusschen meer. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat het Kabinet eenvoudig het program van urgentie van de anti-revolutionaire partij had te nemen. Evenwel zij toch gevraagd, of iemand, die zich anti-revolutionair noemt, zòò kan en mag spreken? Mag een anti-revolutionair ooit beweren, dat, wanneer een Kabinet optreedt, het program van urgentie, van welke partij ook, moet dienen om aan dat Kabinet zijn taak voor te schrijven? Natuurlijk zal niemand ontkennen, dat een Kabinet (uit welke stembusactie ook voortgekomen), hetwelk geen rekening weet te houden met de stroomingen in het volk, waaruit het zelf is voortgekomen, niet op de hoogte van zijn taak zou zijn. Doch daarover loopt het hier niet. De heer Staalman heeft gezegd: „dit is het anti-revolutionair program van urgentie en dat is uw taak en niets anders". Uitdrukkelijk voegde hij er bij: „wat bemoeit gij u met al die andere dingen: *dit* is uw taak en niets anders". Metterdaad, als het zòò stond, zou het al heel eenvoudig gaan. Er waren nl. drie dingen: onderwijs, pensioneering en tarief. Daarmede moest de Regeering zich bezighouden. Met mijn ambtgenoot voor Finantiën zou ik dus de geheele taak hebben moeten afwerken en de overige heeren Ministers zouden niets te doen gehad hebben. Nu gevoelt men toch, dat eene zoodanige opvatting van het Regeeringsbeleid zóó in elk opzicht in strijd is met eene gezonde en eene goed anti-revolutionaire opvatting, dat ik inderdaad moet zeggen, niet te kunnen verklaren, hoe de geachte spreker tot die uiting gekomen is.

Er is nog eene andere zonderlinge uiting van dien geachten afgevaar-

digde: De liberalen hebben vroeger voor hun scholen geld uit de Staatskas genomen; nu zijn wij in de meerderheid, en daarom: doe dat nu ook, ga uw gang maar. Ook die uiting heeft op mij niet den indruk gemaakt van te zijn in anti-revolutionairen geest. Er sprak uit een plomp partij-egoïsme, dat elke partij onteeren zou, die zoo sprak. Ik zeg niet, dat ook van liberale, anti-revolutionaire of Roomsch-Katholieke zijde te dien opzichte niet op de eene of andere wijze geldelijk voordeel beoogd kan worden, maar toch is men zelfs van de meest radicale zijde links nimmer zoo ver gegaan, hier in de Kamer uit te roepen: het geld is er en wij zijn nu de baas, neem het dus nu ook maar. Daar zou men zich voor geschaamd hebben. En ik vind er inderdaad iets bedroevends in, dat juist een afgevaardigde, die zegt hier voor de Christelijke beginselen te komen strijden en die hier eene mystiek geestelijke houding aanneemt, tot zulk een plomp partij-egoïsme vervallen is.

Dezelfde afgevaardigde heeft aan het slot — ik meen tot viermaal toe, maar laat het zijn driemaal — uitgeroepen: zeven millioen voor snelvuurgeschut! De Kamer zal zich herinneren, dat de heer Van der Zwaag in een debat met zijn naaste familie in deze vergadering het eens duidelijk gezegd heeft, dat men een van tweeën moet doen: òf op de defensie van het land bedacht zijn, òf zeggen: „dat is wanhopig, daar doen wij niet aan", maar dat, als men eenmaal zegt: wij moeten ons land in geval van oorlog verdedigen, het dan ook volkomen logisch is, dat men zorgt goed gewapend te zijn. Hij voegde erbij, dat aan die logica niemand zich kan ontworstelen. Maar nu komt de geachte afgevaardigde uit Den Helder met een tot viermaal toe herhaalden uitroep, dat uitgaven voor bewapening het toppunt van dwaasheid van dit Kabinet zijn. Behoort echter ook niet tot de anti-revolutionaire beginselen de bestrijding van het internationaal cosmopolitisme en de aankweeking van vaderlandsliefde? En mag ik dan vragen, of er vaderlandsliefde uit spreekt, wanneer men — wetende, dat de partijen hier in de Kamer, met uitzondering van eene, alle overtuigd zijn, dat het van Godswege ons ten plicht is gesteld, om, als wij door een buitenlandschen vijand worden aangevallen en onze onafhankelijkheid wordt bedreigd, daarvoor te strijden met kloeken moed — hier komt met zulke uitdrukkingen? En wanneer dan die kleine Christenlieden, tot wier tolk die afgevaardigde zich hier heeft opgeworpen, later — kwamen wij, wat God verhoede, in oorlog — eens op het slagveld moesten optrekken met een slecht geweer en met slecht geschut, en zij werden als musschen doodgeschoten, zou hij dan meenen, dat hij tegenover de vaders en de moeders van die jongelieden zich kon verantwoorden?

De geachte afgevaardigde heeft, toen hij sprak, aan de gezichten om hem heen wel kunnen zien, wie de leden dezer Kamer waren, die met de meeste wellust zijn woorden indronken. Welnu, laat hij eens in zijn blad *De Christen-Democraat* een silhouet geven van de Kamer, zooals die was toen hij sprak, en laat hij dan zelf eens overwegen, of het hem niet zou veroordeelen. Toch is hij een man, die, doorgaande gelijk nu, — de uitdrukking is, meen ik, van den heer Drucker —, een politiek fortuintje kan worden voor de linkerzijde. Welnu, dan komen wij langzamerhand gelijk; wij hebben de staking gehad, gij krijgt dan den heer Staalman. Maar indien ten gevolge van de niet critische maar oncritische woelingen van den heer Staalman in 1905 het bewind weer omgaat, zullen dan de mannen, voor wie hij zegt het woord te voeren, hem zegenen en danken, of wel zijn politieke houding en gedragslijn eenparig veroordeelen?

Ik kom nu tot de bespreking van het algemeen Regeeringsbeleid, ingeleid door de zoo voortreffelijke rede van den geachten afgevaardigde uit Groningen. Hij sprak het daarin uit, dat de definitieve afrekening eerst later zou komen. Ik maak mij over de afrekening in 1905 geenszins eenige illusie, want ik weet wel, hoe van die zijde de afrekening zal zijn, maar ik wensch mij toch eene opmerking te veroorloven. Wanneer deze voorloopige afrekening den maatstaf moet aangeven van wat er zal volgen bij de totale afrekening, dan weet ik niet, waar het debat, eenmaal begonnen, moet eindigen. Althans zal de geachte afgevaardigde mij toegeven, dat er bij heugenis nooit eene periode geweest is, dat men in het derde jaar op zoo breede schaal de discussiën opzette. Er schijnt dus aan die zijde wel eene zekere neiging te bestaan, alvast in het derde jaar te trachten, er wat af te krabbelen, om daardoor aan de volkomen réussite van het veroordeelend vonnis vast een zekeren grond te geven in de discussie van dit jaar.

Ik wees, Mijnheer de Voorzitter, op wat nu gedaan is op andere wijze dan het gewoonlijk geschiedt; maar mij moet in verband daarmee toch een woord van het hart over de verschillende onderstellingen omtrent den schrijver van de Memorie van Antwoord, die wij al twee jaar gehad hebben. Ik zou wel eens willen vragen, of er in discussiën onder vroegere Kabinetten ooit eenige opmerking over gemaakt is, dat stukken uit de Memorie van Antwoord op hoofdstuk I, hoewel geteekend door den Minister van Finantiën, vermoedelijk niet van dien Minister herkomstig waren. In het vorig Kabinet, waarin de formateur van het Ministerie tevens was Minister van Finantiën, gaf natuurlijk niets tot eene dergelijke opmerking aan-

leiding. Evenwel, er zijn toch vroegere Kabinetten geweest, waarvan de Premier niet Minister van Finantiën was, en ik vraag daarom, of het aan den geachten afgevaardigde niet bekend is, — als hij zegt van neen, neem ik dit gaarne aan —, en of hij ook niet vermoedt, dat ook onder die vroegere Kabinetten al de stukken, die geteekend werden door den Minister van Finantiën, daarom nog niet geheel van dien Minister herkomstig waren? Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat hij dit heel goed geweten heeft, dan vraag ik, waartoe het dan dient, nu voortdurend, op eene wijze, die meer dan eens voor mijn ambtgenoot van Finantiën niet heel aangenaam was, op dit notoire feit te wijzen, dat daarin zijn oorsprong vindt, dat men hier niet, zooals bij de Eerste Kamer, een afzonderlijk stuk heeft voor de Algemeene Beschouwingen, maar deze vastkoppelt, naar vaste parlementaire usantie, aan hoofdstuk I?

Zoo zijn ook de opmerkingen over mijn stijl opmerkelijk. De heer Troelstra heeft zelfs woorden en zwakke e's aangehaald, die ik gebruik. Maar kan men het dan iemand, die 30 jaren geschreven heeft, kwalijk nemen, dat hij eene zekere manier van schrijven gekregen heeft? En geldt dan het spreekwoord van het vogeltje met zijn bekje niet ook ten opzichte van den schrijver met zijn pen? En als dit dan zoo is, wat behoeven wij dan over zulke notoire feiten hier tegenover elkander geestigheden te debiteeren, die nooit eene buitengemeen welwillende strekking hebben?

Ik kom thans tot de besprekingen van het algemeen Regeeringsbeleid. Allereerst zij er op gewezen, dat het Kabinet, als Kabinet van coalitie optredende, in de eerste plaats stond voor de vraag, of een coalitie-Kabinet houdbaar zal zijn. Er is in vroeger jaren door de groote pers in ons land tegenover het monsterverbond van Rome en Dordt zulk een langdurige strijd gevoerd en de historische herinnering aan ons verleden — het bleek nog onlangs, toen een blad de onhandigheid beging, een artikel op te nemen over de standbeeldquaestie — heeft in zoovele opzichten in ons volk nagewerkt, dat het de vraag was, of eene coalitie, zooals die nu in de Kamer gesteund wordt, op zou kunnen treden en of zij, zooals de Franschen zeggen, „*viable*" zoude zijn. Metterdaad is dit eene zaak van ernstige beteekenis, en daarom meen ik, er met eenigen nadruk op te mogen wijzen, dat tot dusver de samenwerking tusschen anti-revolutionairen, Roomsch-Katholieken en Christelijk-historischen in deze Kamer geen enkel oogenblik heeft geleid tot een zoodanig conflict, dat de positie van het Kabinet in gevaar kwam. Integendeel, toen de geachte afgevaardigde uit Leiden — ik zal niet zeggen ondeugend, want het was zijn recht — in zijn rede poogde, daartusschen een wig-

getje te steken, ... de geachte afgevaardigde schudt van neen; ik geloof hem en zeg dus, dat hem onbewust een wig in zijn hand gleed en dat hij deze toen tegen den muur aanhield ..., toen is op duidelijke wijze uitgekomen, dat het onbewust in zijn hand gegleden wiggetje wel verre van een reet in den muur te vinden, afstiet op het *cement* der coalitie van de rechterzijde — in een coalitie zijn natuurlijk altoos twee groepen aan elkander gehecht, dit kan niet anders — en dat aan de vastheid van dat cement niets hoegenaamd ontbrak, zoodat dan ook die geachte afgevaardigde zoomin bij Roomsch-Katholieken als bij anti-revolutionairen iets anders heeft kunnen beluisteren dan de uiting van een fier gevoel van elk een eigen karakter, verleden en toekomst te hebben, en daarnaast de duidelijke verklaring, dat men niets anders wenschte dan samen voort te gaan.

Dit voorop stellende, dient de vraag onder de oogen gezien, hoe het staat met het werkplan der Regeering. Het is bekend, dat het Kabinet bij zijn optreden zijn werkplan duidelijk uiteengezet heeft; en wanneer de geachte afgevaardigde, de heer Borgesius, aanmerking heeft gemaakt op het woordje „ten minste", dat voorkomt in de Memorie van Antwoord, alsof daaruit zekere pretentie sprak, dat dit Kabinet meent langer dan vier jaren te zullen zitten, zij het mij veroorloofd, er op te wijzen, dat ook eene zachtere verklaring mogelijk is, nl. dat de Regeering — haar denkbeelden uitsprekende en in een werkplan neerleggende — zich zelf niet in staat gevoelde, den tijd juist te berekenen, dien zij voor verwezenlijking noodig had, en, om niet onvoorzichtig te zijn, zich zoo uitdrukte, dat dit program niet was voor één jaar, maar voor ten minste 4 jaren.

Welk was nu het werkplan der Regeering? Een beslist en stellig op den voorgrond schuiven van sociale hervormingen. Het pleitte voorts ook voor eene ethisch-oeconomische politiek voor Indië. Het sprak ook van de regeling van onze administratieve rechtspraak en van tal van andere momenten, die voor elk Kabinet, dat optreedt, van zoodanig gewicht zijn, dat men er zich over moet uitlaten. Het staat intusschen vast, dat, wanneer men, om het karakter van het Kabinet te beoordeelen, vraagt, wat in het werkplan op den voorgrond staat, de eerste troonrede van 1901 een antwoord geeft, dat niet den minsten twijfel overlaat. Alleen heeft de Regeering destijds geweigerd, — en dat wordt hier telkens uit het oog verloren —, de sociale quaestie enkel in *stoffelijken* zin op te vatten. De Regeering toch is van meet af uitgegaan van het standpunt, dat de sociale toestanden hervorming eischen, maar dat zij die eischen zoowel naar de geestelijke, als naar de stoffelijke

zijde. En wanneer men die onderscheiding maakt, dan komt van zelf aan de geestelijke zijde de prioriteit toe.

Welnu, wat de *geestelijke* zijde van de sociale hervormingen betreft, werd in uitzicht gesteld: vrijmaking van het onderwijs en beteugeling van verschillende passies, die in den boezem van ons volk woelen, het volk ten onder houden en het steeds lager dreigen te doen zinken; er werd dus gewezen op hetgeen zou dienen te gebeuren om de speelwoede, de drankzucht en de schending van de publieke eerbaarheid tegen te gaan. Werd daarom het *stoffelijke* vergeten? Neen, stellig niet, want in het werkplan der Regeering werd ook opgenomen: herziening van de Arbeidswet, vaststelling van het Arbeidscontract, verzekering tegen ziekten, verzekering tegen ongevallen bij de zeevisscherij, dito bij den landbouw en eindelijk verzekering tegen invaliditeit en ouderdomsverzekering. Daar het voorts de overtuiging der Regeering is, dat tot verbetering van onzen economischen toestand dringend noodig is eene verbetering, eene opheffing van ons *vakonderwijs*, — zoowel bij landbouw, als bij nijverheid en handel —, werd ook de bevordering van dat onderwijs in het program der Regeering opgenomen.

Vanzelf rijst hier de vraag, hoever het staat met de realiseering, met de uitvoering van dat plan. Wij kennen allen, Mijnheer de Voorzitter, de nieuwe beurs van Amsterdam. Toen die beurs gebouwd werd, werd er eene enorme vierkante schutting gezet om het plein, beplakt met allerlei advertentiën; maar wat daarachter gebeurde zag niemand. Toen hoorde men de menschen gedurig vragen, wat daarachter toch uitgevoerd werd. Sommigen meenden, dat er niets gebeurde. Dat bleef zoo, totdat eindelijk de fundamenten klaar waren en aan het gebouw begonnen werd: want toen eenmaal de muren boven de schutting uitkwamen, vorderde het werk verrassend sneller. Hetzelfde geldt niet alleen op alle mechanisch, maar ook op het organisch terrein. Als de akker bezaaid is, duurt het weken, voordat men iets ziet en dan zegt de jongen: maar vader, er is gezaaid en er komt niets! Den vader verontrust dit echter in het minst niet. Hij weet toch, dat de eerste groei heel langzaam gaat, maar dat, als er schot in komt, men het graan als het ware hoort en ziet groeien.

Nu hebben de geachte spreker uit Groningen en anderen met hem — niet alleen aan de linker-, maar ook aan de rechterzijde — nog al sterk den uitroep doen weerklinken: ge hebt wel toezeggingen gedaan, maar daaraan hebben wij niets. Aan de linkerzijde deed de een het niet zoo hoffelijk als de ander, maar beiderzijds vroeg men toch om daden, niet om woorden. Vooral links toonden enkelen de rusteloosheid en het

ongeduld van het kind, dat in een bloempotje een boontje gelegd heeft, en komt kijken, of het al opgekomen is, en, als het nog niets ziet, het boontje er uit haalt om te zien hoever het al is, en juist daardoor den groei belemmert. Immers mag toch wel terloops worden opgemerkt, dat, hoe langer men hier in discussiën als deze zijn tijd verliest, hoe minder op de Departementen gewerkt wordt. Rekenen wij, om het materialistisch te nemen, dat wij hier gedurende 5 dagen 7 uur zijn en vermenigvuldigen wij dit met 8, dan begrijpt men, wat voor departementale kracht thans weder te loor gaat juist door te lang over de vorderingen van de werkzaamheden op de Departementen te debatteeren.

Het is mij evenwel aangenaam, in dit opzicht toch geruststellende verzekeringen te kunnen geven, welke intusschen natuurlijk de linkerzijde niet zullen bevredigen, daar het immers thans op haar weg ligt, niet om wantrouwend te zijn, maar toch om niet te goed van vertrouwen te zijn. Daarom is wat ik zeggen ga voor de linkerzijde wellicht minder bestemd, voor zoover het althans de bedoeling van mijn spreken is, gerustheid te wekken.

Hoe staat het namelijk met het eerste deel van ons werkplan, voor wat betreft de sociale hervormingen? De *vrijmaking van het onderwijs* vereischt drie wetsontwerpen: één voor het hooger, één voor het middelbaar, en één voor het lager onderwijs. De wetsontwerpen rakende het hooger en het middelbaar onderwijs hebben de Kamer bereikt. Dat betreffende het lager onderwijs is zoover gereed, dat de verzending naar den Raad van State niet te lang meer op zich zal laten wachten; in elk geval zal het dit zittingjaar zóó tijdig inkomen, dat het, als de Kamer wil, desnoods nog in dit jaar kan afgehandeld worden. In zake de *loterijen* en het *spel* hebben voorstellen de Kamer bereikt. Ter bestrijding van de *drankzucht* is een wetsontwerp bij de Kamer ingekomen. Wat dus het op den voorgrond staande onderdeel der sociale hervormingen betreft, het *geestelijke*, kan men niet zeggen, dat het Kabinet *in mora* moet gesteld worden.

Hoe staat het echter met de vordering van het tweede gedeelte, de *stoffelijke* belangen? Over de *Arbeidswet* heb ik niet te spreken. Deze is van den Raad van State terug en er wordt thans de laatste hand aan gelegd; vermoedelijk zal zij nog vóór het eind van dit kalenderjaar de Kamer bereiken. Het wetsontwerp op het *Arbeidscontract* is eveneens van den Raad van State terug. Daarvoor wordt nu het nader rapport opgemaakt, zooals de heeren, die in de wetgeving thuis zijn, weten; dat ontwerp dient dan nog behoorlijk bezien te worden, maar het is in ieder geval in de geboorte. Ten opzichte van de *ziektever-*

zekering weten de heeren, door eene begane indiscretie, dat daarvan het avant-projet niet alleen gereed is, maar dat het ook reeds lang is verzonden aan de Kamers van Arbeid en aan verschillende andere colleges, om er advies over uit te brengen. De adviezen zijn grootendeels al inkomende, zoodat ook dit ontwerp spoedig in gereedheid zal wezen om naar den Raad van State verzonden te worden.

Ten aanzien van het ontwerp voor de *Zeevisscherij*-ongevallen mag ik er wel even op wijzen, dat de heer Van der Zwaag het deed voorkomen, alsof dat zoo'n kleinigheid was; maar men moet niet vergeten, dat zoo'n wetsontwerp eene geheel zelfstandige basis moet hebben wegens de eigenaardigheid van het bedrijf. De heeren zullen mij wel willen vergeven, dat ik hier cijfers noem; ik bepaal mij trouwens tot de mededeeling, dat het avant-projet meer dan 200 artikelen bevat. En men zal toch begrijpen, dat het tot stand brengen van zulk een wetsontwerp een werk is van grooten omvang, en dat men het maar niet, zooals de geachte afgevaardigde dacht, uit zijn mouw schudt. Dat avantprojet is reeds gezonden aan het College voor de zeevisscherijen. Ook deze zaak is dus in zulk een stadium, dat men kan zeggen, dat het bouwen achter de schutting ten einde is, en dat men langzamerhand aan het optrekken van de muren is gekomen.

Wat den *landbouw* betreft, het daarvoor bestemde wetsontwerp zal vermoedelijk inkomen vóórdat de ziekteverzekering hier in behandeling komt en zal gepaard gaan met een ontwerp om de *Ongevallenwet* zóó te wijzigen als voor die verzekering noodig is. Men heeft de reden, door de Regeering in de Memorie van Antwoord opgegeven ten opzichte van den landbouw, niet algemeen beaamd. Ik geloof, mij niet te vergissen, wanneer ik zeg, dat de geachte afgevaardigde uit Zutphen meende, dat men daarmede al heel wat vroeger klaar had kunnen zijn. Dit vond ik vreemd van mijn geachten ambtsvoorganger. Waarom heeft zijn Kabinet het dan niet gedaan? Er is toen toch in de Kamer lang en breed over gesproken. Als het dan zoo weinig bezwaren opleverde, waarom heeft mijn ambtsvoorganger het dan aan een ander overgelaten?

In de Memorie van Antwoord is op vermeerdering van het personeel gewezen. Dat heeft de heer Van der Zwaag niet verstaan. Hij begreep niet, waarom de quaestie van het personeel zooveel moeite zou opleveren. Welnu, als hij dat niet begrijpt, wil ik het hem wel duidelijk maken. Er zijn van 1 Februari af, toen de Ongevallenwet geheel in werking getreden is, tot op 22 November, toen ik deze opgave gevraagd heb van de Rijksverzekeringsbank, totaal ingekomen opgaven van 33.405 ongevallen. Wanneer men dat getal deelt door het aantal weken,

waarover het loopt, geeft dit per week 795 ongevallen. En als men zich de moeite wil geven, de wet met de daarbij behoorende besluiten en algemeene maatregelen op te slaan en na te gaan, welk eene besogne elk ongeval aan de Rijksverzekeringsbank en de daarbij behoorende organisatiën bezorgt, dan zal men toch metterdaad moeten erkennen, dat niemand bij het bespreken van die Ongevallenwet er aan gedacht heeft, dat het zóó hoog zou loopen, zelfs zóó, dat die bureau's zoodanig met werk overladen zijn, dat, wat ik bedenkelijk vind, jonge menschen daar van 's morgens 9 tot 's namiddags 5 uren, met een uur rusttijd, en dikwijls bovendien 's avonds van 7 tot 9 uren, in die lokalen met lage zoldering en heet van boven, ten gevolge van het gaslicht, opgestopt zitten. Ik heb die lokalen zelf gezien en moet zeggen, dat ik het bedenkelijk zou achten, mijn zoon zoo langen tijd daarin te laten doorbrengen.

„Doe den landbouw er bij", zegt men. Ik heb daarover met de directeuren gesproken, en zij hebben mij verzekerd, dat daardoor het getal ongevallen meer dan verdubbelen zou. Wanneer men verschillende statistische opgaven uit het buitenland bijeenneemt, zal men zien, dat, wanneer daarbij onze Ongevallenwet — die zoo minutieus wordt toegepast — werd in acht genomen, men gevaar zou loopen, in ongelegenheid te geraken. Men zou, wanneer men met het tegenwoordig personeel niet gereed kan komen voor de nu verzekerde ongevallen, — de beslissingen komen soms veel te laat ten gevolge van den enormen arbeid —, minstens dubbel personeel moeten hebben. En waar wil men dat personeel bergen? Een gebouw is er niet. Zou de Regeering het voor haar verantwoording kunnen nemen, tot dat meerdere personeel te zeggen: er is wel geen plaats, maar gij moet toch maar plaats zien te vinden? Men zou kunnen zeggen: neem dan den „Karenztijd" op 13 weken. Zou dit echter te verdedigen zijn? Evenmin, als wanneer men tot de arbeiders bij de industrie, aan wie zulk een uitgebreid recht in de Ongevallenwet is toegekend, eenvoudig zeide: gij moet de eerste 13 weken maar voor u zelf zorgen, eerst daarna kunt gij hulp krijgen.

Ik blijf er bij, — en ik kan dit te eer doen, omdat ik als lid der Kamer voor de opneming van den landbouw in de Ongevallenwet gesproken en gestreden heb —, dat ik op dit oogenblik met het volste vertrouwen tot ieder, die nog aan de eerlijkheid van iemands woord geloofd, zeggen kan, geen anderen uitweg te zien, dan eerst den „Karenztijd" in de wet neer te leggen, en dan te gelijk den landbouw er in op te nemen. Dit neemt niet weg, dat, wanneer de geachte afgevaardigde uit Zutphen bij

zijn repliek zijn los daarheen geworpen denkbeeld nader zou willen toelichten, ik er gaarne toe zou overgaan, de zaak te bespoedigen, mits hij mij de mogelijkheid daartoe maar aanwijst.

Er blijft nu nog tweeërlei te bespreken, nl. de zaak van het *technisch* onderwijs en die van de *invaliditeits-* en *ouderdoms-pensioenen.* Wat het technisch onderwijs betreft, is de Memorie van Toelichting voor de ontwerp-suppletoire begrooting ten behoeve van den eersten termijn voor het stichten van een *technicum* gereed. In die Memorie van Toelichting zijn de denkbeelden van het Kabinet omtrent het vakonderwijs uiteengezet. Daar zou dus een begin mee kunnen worden gemaakt, zoodra de Kamer den tijd heeft, die suppletoire begrooting af te doen. Het zal een wetsontwerp met niet meer dan twee artikelen zijn, doch het kan wel tot eene breede discussie aanleiding geven. Wanneer het daarvoor de tijd zal zijn, laat ik natuurlijk aan de Kamer over. Mij is het voor heden voldoende, te hebben medegedeeld, in welk stadium ook deze zaak thans verkeert. Ik meende toch, van achter de schutting sprekende, een dienst te doen aan de voorbijgangers, door eenigszins te vermelden, hoe het met de zaken staat.

Wat de *invaliditeits-* en *ouderdomspensioenen* betreft, heeft men begrijpelijkerwijze daarop van alle kanten, zonder onderscheid, zoo van rechts als van links, met den meesten ernst aangedrongen. Daarom zou ik willen vragen, of er in deze Kamer één afgevaardigde is, die denkt of zich zou kunnen verbeelden, dat er iemand meer in zijn schik zou zijn dan hij, die op dit oogenblik spreekt, indien de mogelijkheid bestond, metterdaad ook die zaak met dien spoed hier in de Kamer te brengen, dien men wenscht. Ik zal niet spreken over de heeren, — zooals de geachte afgevaardigde uit Den Helder en enkele anderen —, die over deze zaak gesproken hebben op eene wijze, waaruit blijkt, dat zij zelfs nooit de moeite hebben genomen, het rapport van de Staatscommissie over deze ingewikkelde zaak door te zien. De geachte afgevaardigde uit Den Helder heeft uitgeroepen: Gij beroept u op berekeningen: waartoe die berekeningen? geef maar geld! Zoo kan men wel spreken, maar dan schaadt men niet een ander, doch alleen zich zelf, omdat men daardoor toont, te spreken over dingen, waarvan men niets afweet.

Het zij mij geoorloofd, deze zaak eenigszins toe te lichten. Zeer goed begrijp ik, dat de geachte afgevaardigde uit Zutphen zegt: zorg toch, dat gij met dat verzekeringswezen vooruitkomt. Doch hij zal het ook begrijpelijk vinden, dat mijnerzijds de vraag gesteld wordt: wat hebben de heeren van het Kabinet, dat het huidige voorafging, gedaan, toen zij

zelf aan het roer stonden? En deze vraag leidt weer tot andere vragen. Van wie is de Ongevallenwet afkomstig? Was die afkomstig van het Kabinet, dat aan het onze voorafging? Neen, het was nagelaten door het Kabinet-Röell. Dat ontwerp is eenvoudig door het Kabinet-Pierson overgenomen en, slechts met eene kleine wijziging, weder ingediend. De geachte afgevaardigde zal de eerste zijn om te erkennen, dat die wijziging van geenszins ingrijpenden aard was. En wat is er verder door dat Kabinet op het gebied van het verzekeringswezen ingediend? De Ongevallenwet—Van der Sleyden is afgedaan en verder is er niets ingekomen. Ik weet wel, dat er hard gewerkt is om het avant-projet betreffende de ouderdoms- en invaliditeits-verzekering klaar te maken. Dit avant-project is publiek gemaakt. Sommigen zeggen, dat het was met het oog op de stembus. Daar denk ik natuurlijk niet aan, maar het kwam dan toch juist bij die gelegenheid, naar men niet zal ontkennen. Resumeerende, kan ik dus niet zeggen, dat het Kabinet, dat het onze is voorafgegaan, — met allen lof, dien ik overigens breng aan zijne werkzaamheid —, bepaaldelijk op het stuk van het verzekeringswezen zùlke lauweren heeft geplukt, dat juist en vooral door leden van dat Kabinet ons de bedoelde vraag behoefde gesteld te worden.

Den drang om voor de pensioens- en invaliditeitsverzekering met allen ernst werkzaam te zijn, ontleen ik niet aan eenig partijprogram, — dit moeten de heeren mij ten goede houden —, noch aan aandrang van links of rechts, maar uitsluitend en alleen aan den aandrang van mijn eigen overtuiging, waarover ik mij vroeger in bijzonderheden heb uitgelaten. Wanneer men goed vindt, daarover spottend te spreken, alsof de overtuiging, die mij toen heilig was, mij nu niet meer heilig zou zijn, dan moet ik zeggen, dat dit voor mij eenvoudig niets beteekent en dat ik in dit opzicht aan zulk een oordeel geen waarde hecht. Integendeel, ik ben en blijf overtuigd, dat voor de verbetering van onze oeconomische verhoudingen niet alleen die verzekering noodig is, maar ook die van weduwen- en weezenpensioen en eveneens die tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid. Laat mij er bijvoegen, dat ik te dien aanzien nooit geaarzeld heb, en dat ik ook nu nog niet aarzel. Ik spreek nu natuurlijk voor mij zelf, omdat het hier geldt mijn eigen overtuiging. Had ik omtrent die zaak niet eene eigen, gevestigde overtuiging, dan ware het heel verleidelijk en aanlokkelijk voor mij geweest, het voorbeeld van het vorige Kabinet te volgen, dat een avant-projet van zijn voorganger vond en het overnam; dan zou ik ook eenvoudig hebben overgenomen het avant-projet, dat ik bij mijn optreden vond van mijn voorganger in de afdeeling Arbeid. Niets ware gemak-

kelijker voor mij geweest, dan dat avant-projet nog eens te bekijken, het rond te zenden en het dan in verband met de ontvangen adviezen klaar te maken. Als ik met dat onderwerp ingenomen was geweest, had ik kunnen zeggen, dat het mijn gevoelen uitdrukte, en dat ik daarvoor als Minister staan kon. Dat was de eenvoudigste en de gemakkelijkste weg geweest. Zóó stond het evenwel niet. Immers, bijna op alle punten was ik het eens met de critiek, die op het avant-projet was uitgeoefend, vooral van vrijzinnig-democratische zijde; en wijl ik ook overigens voor mij zelf geen poging onbeproefd wenschte te laten, niet alleen den man, maar ook de vrouw op te nemen in de verzekering, kon ik met dat avant-project niet voortgaan. Daarbij kwam, dat juist in die dagen van Duitsche zijde de scherpe critiek, op het Duitsche stelsel geoefend, openbaar werd en het bleek, dat daar de klachten sterk toenamen.

Natuurlijk was het toen mijn plicht om, staande voor zulke gegevens, mij ernstig af te vragen, of de zaak niet op eene andere wijze te vinden was, waardoor de bestaande bezwaren konden worden ontgaan en de zaak op een beteren weg geleid werd. Ik dank dan ook den geachten afgevaardigde, den heer Okma, dat hij althans die poging heeft gewaardeerd en het zijnerzijds heeft uitgesproken, dat tegen het avant-project, zooals het daar lag, metterdaad zeer ernstige bedenkingen voor hem bestonden. Intusschen raadde men aan, het Deensche stelsel te nemen. Maar, Mijnheer de Voorzitter, het Deensche stelsel is geen verzekeringsstelsel; het is een stelsel van overheidszorg om pensioen te geven aan behoeftige fatsoenlijke lieden van oeconomisch lageren stand. Het heeft dus met het verzekeringswezen niets hoegenaamd te maken; in het avant-projet, dat wij voor ons hadden, werden bovendien de tegenwoordige oude mannen en de tegenwoordige invalieden niet zóó verzorgd als dat naar mijn inzien geschieden moest en bovenal kwam het mij voor, dat, als men tot een eenvoudiger stelsel kon komen, men metterdaad veel sneller vooruit zou gaan. Evenwel is door de Zweedsche Regeering ingediend een eerste en daarna een tweede ontwerp van veel eenvoudiger constructie, zooals de heeren weten. Het scheen dus de moeite waard, — dewijl het kon leiden tot eene betere uitkomst —, te overwegen, of dit stelsel, of wel het collectieve stelsel met eenheidsrente, dat zeer eenvoudig in elkaar te zetten is, tot de mogelijkheden behoorde. Ook nog andere denkbeelden moesten ter toetsing worden gebracht. Daarbij rees echter eene moeilijkheid, nl. die der berekeningen. Zoolang men blijft in de gewone Duitsche Schablone, heeft men althans eenige statistische ondervinding, waarmede men kan rekenen. Gaat men daarentegen een anderen weg op, dan moet men het doen met het Zweedsche stelsel,

om hier en daar te hooi en te gras op beperkt terrein eenige gegevens te vinden. Die statistieken en gegevens zijn door Dr. Linsted voor Zweden verzameld uit hetgeen geschied is in het korps van de Duitsche spoorwegambtenaren. Voor al die onderscheidene punten, waarin wijziging wenschelijk was, bleken echter de gemaakte berekeningen, veel meer dan mij lief was, al spoedig een slag in de lucht. En ik meende daarom, die berekeningen niet te moeten doen maken door één man, maar door verschillende van elkander onafhankelijke personen, om te zien, wat zij, ieder op eigen gelegenheid en naar hun beste weten werkende, zouden vinden, en dan te controleeren, in hoeverre hun resultaat onderling overeenkwam. Op die wijze had men althans eenige meerdere zekerheid, dan wanneer het werk geschiedde door slechts één persoon. En nu moet ik, op grond van de gegevens, die op dit oogenblik te mijner beschikking staan, zeggen, dat de poging, om tot een ander stelsel te komen, mij niet is medegevallen. Zal ik nu een anderen weg inslaan en daartoe bij voortduring blijven wachten? Ik wensch dit niet te doen. Op dit oogenblik wordt er dan ook op mijn Departement wel één ontwerp gemaakt, maar ik laat te gelijk een ander ontwerpen. Daardoor heeft men tot het laatst den tijd om te zien, of de berekeningen uitkomen, en kan in elk geval, al slaat het nieuw gezochte stelsel tegen, een ontwerp bij de Kamer worden ingediend.

Vraagt men mij nu, of ik eene schatting kan geven van den tijd, waarin deze zaak kan afloopen, dan meen ik wel de verzekering te kunnen geven, dat vóór de stembus van 1905 niet alleen een avantprojet, maar een ontwerp van wet zal zijn ingediend, en dat wel, naar ik hoop, nog tijdig genoeg om, mits de Kamer wil en met ijver werkt, — en wat van af September tot heden door de Kamer is „gezeten" en gesproken, toont eene activiteit, die, wanneer zij niet wordt uitgeput door de begrootingsdebatten, het beste belooft voor de toekomst — nog eene afdoening door de Kamer mogelijk te maken, indien althans de principieele strijd tusschen het Kabinet en de Kamer ook dan niet weder al te tijdroovende verhoudingen aanneemt.

Omtrent de vraag, of het Kabinet en de onder het Kabinet staande Departementen behoorlijk gewerkt hebben, wensch ik niet een statistisch onderzoek in te stellen, vergelijkende de werkzaamheid van het vorig Kabinet gedurende eene bepaalde periode met eene gelijke periode van dit Kabinet. Nooit heb ik geklaagd over het vorig Kabinet, maar even beslist weiger ik, het Kabinet van mijn voorgangers ons als maatstaf te zien aangelegd, omdat ook dit Kabinet het recht heeft, zelfstandig zijn weg te gaan en daarover het oordeel te vragen. Zeker, men heeft voorgerekend, dat uit

de sluitingsrede van 1899, met die van 1903 vergeleken, bleek, dat in die van 1899 slechts 24 en in die van 1903 zelfs 33 wetsontwerpen voorkwamen, en dat het aantal artikelen in 1899 was 163 en in 1903 432. Maar wat zegt dat? Men kan een ontwerp niet beoordeelen, wat de belangrijkheid betreft, naar het aantal artikelen. Doch hebben die cijfers eenige waarde, dan blijkt zeer zeker daaruit voor ons geen achterlijkheid.

Intusschen heeft men eene andere tegenwerping gemaakt. Men heeft in het Voorloopig Verslag voortdurend den Minister van Binnenlandsche Zaken à faire genomen en over de ontwerpen der andere Ministers zoo goed als geen woord gesproken. Dit vind ik niet billijk. Mijnerzijds wensch ik dan ook op dien onbillijken weg het Voorloopig Verslag niet te volgen, maar liever op te merken, dat ook aan het Departement van Finantiën hard gewerkt is. Mededeelen kan ik o. a., dat de *tariefwet* reeds van den Raad van State is teruggekomen en dat zij vermoedelijk hier ingediend zal zijn als de Kamer van het Kerstreces terug is.

Over de werkzaamheid van het Departement van Justitie zal ik niet spreken, omdat de Kamer zelf in den aanhef van het Voorloopig Verslag op het IVde hoofdstuk zich daarover in zeer gunstigen zin heeft uitgelaten. Intusschen is men, o. a. de geachte afgevaardigde uit Groningen, met een ander argument gekomen. Deze geachte afgevaardigde heeft gezegd: gij haalt dingen overhoop, die gij niet behoeft te behandelen, zoo bijv. de wijzigingen in de gemeente- en provinciale wetten, de waterreiniging, enz. Dit alles hadt gij kunnen laten rusten, om eerst andere dingen te doen. Dit heeft mij van dien geachten afgevaardigde eenigszins verbaasd.

(De heer Drucker: In dat verband heb ik dit ook niet gezegd.)

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde behoort tot de mannen, die een helderen blik hebben in het werk van een Departement. Hij weet heel goed, dat de arbeidswetgeving voor rekening komt van ééne afdeeling van het Departement. En er is geen reden om de overige afdeelingen van een Departement werkeloos te laten.

In de tweede plaats heb ik er principieel bezwaar tegen, dat het politiek Regeeringsbeleid zoo geheel en al beheerscht moet worden door de arbeidswetgeving. Zeker, de arbeidersklasse vormt een gewichtig bestanddeel van de bevolking en heeft, in meerdere mate dan andere, dringend behoefte aan hulp, maar gaat het aan, de Regeering ontslagen te achten van den plicht om ook te voorzien in andere aangelegenheden? Waar ik een wetsontwerp op de waterreiniging heb ingediend, zou men daar

niet kunnen zeggen, dat het belang van de arbeidersklasse en van alle andere deelen van de bevolking gediend is door het stuiten van de vergiftiging, die, in strijd met alle goede hygiënische beginselen, in verschillende deelen van het land plaats heeft. Het brengen van meer zekerheid in de akten van den burgelijken stand komt toch ook niet ééne bepaalde klasse, maar de geheele bevolking ten goede. De regeling van het bedrijf der gemeentebesturen roept reeds zoo lang om voorziening, dat ik niet kan inzien, verkeerd gedaan te hebben, door ten behoeve van dat algemeen landsbelang eindelijk maatregelen voor te stellen. Daar de afdeeling Arbeid door dit alles geen enkel oogenblik werd opgehouden, meen ik goed gedaan te hebben, door de andere afdeelingen van mijn Departement in die leemten in de wetgeving te doen voorzien.

Eene andere bedenking was deze: „Gij verschuift te veel naar de toekomst, o.a. de regeling van de gemeentefinantiën en van de eedsquaestie; gij doet ook niets aan het kiesrecht en tegen de zwendelarij." Nu begrijp ik er niets meer van. Eerst zegt men: gij moest uw kracht concentreeren op bepaalde wetten van socialen aard, en andere dingen *niet* doen; en nu weer zegt men: als gij dit en dat er niet nog bij doet en daar ook onverwijld werk van maakt, doet gij uw plicht niet.

Ik dank den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, die het denkbeeld van dadelijke regeling der gemeentefinantiën beslist ontried. Wij staan hier bij de behandeling der gemeentefinantiën voor een zeer ingewikkeld probleem, daar men niet alle gemeenten over één kam kan scheren en elke regeling zóó zeer ingrijpt, ook in de Rijksfinantiën, dat het een in hooge mate roekeloos waagstuk zou zijn geweest, indien de Regeering zoo maar voetstoots met een wetsontwerp ware gekomen. Dit had misschien kunnen gebeuren, indien toevallig aan het hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken een groot financier stond. Maar dit ben ik niet en het kan ook niet geëischt worden van een Minister van Binnenlandsche Zaken. In één geval ware onmiddellijke behandeling mogelijk geweest, nl. indien de oplossing had kunnen gevonden worden uitsluitend door verhooging van de Rijksuitkeering van 1897. Maar ik heb in de Eerste Kamer het vorig jaar al gezegd, dat dit niets zou helpen, wijl men gelijktijdig de finantiën van verschillende categorieën van gemeenten en de Rijksfinantiën er door in de war zou sturen en men over 4 of 5 jaren weer voor hetzelfde bezwaar zou staan. Men heeft niet alleen te doen met een accres van het inkomen, maar, in de eerste plaats zelfs, met een accres van de uitgaven, en men moet tegelijk met verschillende categorieën van gemeenten rekening houden. Ik kan dus niet inzien, dat ik in mora zou zijn door het verschuiven dezer zaak.

Ook over het *kiesrecht* moet ik mij eene enkele opmerking veroorlooven, omdat van twee zijden gezegd is, dat wat daaromtrent staat in de Memorie van Antwoord, bevreemding heeft opgewekt. Men zegt namelijk, dat daaruit blijken zou, dat ik, die vroeger voorstander was van uitbreiding van kiesrecht, nu mij daartegen zou hebben verklaard. Alleen bij niet juist lezen kan dit uit de Memorie van Antwoord gehaald worden. De daar gebezigde woorden toch bestrijden niets anders dan *het algemeen stemrecht.* Er staat uitdrukkelijk: „Bedoeld zal dus zijn, dat uit elke geleding *ook elk der samenstellende deelen stemrecht behoort te erlangen.*" Dit kon op niets anders doelen dan op het algemeen stemrecht. Daarvoor heb ik mij echter ook vroeger nooit verklaard, en wanneer de Regeering zich uitspreekt, dat zij daartegen is, ligt daarin toch niet de geringste inconsequentie.

Ik dank den heer Troelstra en anderen, die met zooveel klem en kracht hebben gesproken bij hun veroordeeling van den *speculatiegeest* aan de beurs, ontaard als hij is in *zwendelarij.* Ik behoef intusschen de heeren er niet aan te herinneren, dat dit soort kwaad niet dateert van de laatste decennia of de laatste eeuwen, maar dat het, zoolang het beurswezen eenige proportiën heeft aangenomen, bestaan heeft en dat het zijn oorsprong vindt in het krediet- en bankwezen. In 1610 heeft men in Amsterdam reeds eene poging aangewend om wettelijk hiertegen te waken door verbod van den termijnhandel, maar de ervaring heeft aangetoond, dat dit niets hielp. In Frankrijk heeft men het kwaad reeds in de 18de eeuw zoeken te beteugelen door het plaatsen van een „Commissaire du gouvernement", om toe te zien op de handelingen, die op de beurs plaats vonden, maar ook hiermede heeft men niets gewonnen. In Duitschland heeft men gemaakt de wet van 1896, maar ook die hielp niet en men heeft in de dagbladen juist gisteren kunnen lezen, dat men nu reeds bezig is deze wet te herzien, omdat het resultaat in Duitschland tot heden nul is geweest. Door kundige mannen, die het kunnen beoordeelen, is juist opgemerkt, dat de wet niet goed, maar kwaad gedaan heeft. De wet moet werken door verkeerde beursovereenkomsten rechtsongeldig te verklaren, dat wil zeggen zoo, dat het sluiten van sommige acties aan de beurs niet zou kunnen leiden tot eene private actie bij den burgerlijken rechter. Maar in plaats van te helpen, werd de zaak hierdoor nog veel erger; want de kleine speculanten vielen daardoor in handen van gewetenlooze personen, die zeer roekeloos met hen te werk gingen, omdat zij wisten, toch niet voor den rechter te kunnen worden gedaagd. Het schijnt, dat men in Engeland, waar men eene beurscorporatie gemaakt heeft, nog het best is gevorderd. De beursorganisatie moet veranderen

en doet de beurs dat niet uit eigen beweging, dan zal de wetgever ten deze moeten dwingen. Men zal eene andere organisatie tot stand moeten brengen, want tot nu toe is èn in Frankrijk èn in Duitschland èn in ons land gebleken, dat de coulisse nog steeds slimmer is dan de wetgever. Het is een kwaad, dat schuilt in den mensch zelf, in zijn hebzucht, in zijn zucht om rijk te worden. Ik kan mij begrijpen, dat de heer Troelstra, tegenstander als hij is van alle opeenhoping van kapitaal, critiek hierop uitoefent; maar hij mag dergelijke toestanden toch niet aanhalen als een argument, tegen de kapitalistische maatschappij als zoodanig. Men mag eene zaak niet beoordeelen naar de misbruiken, maar zij moet beoordeeld worden naar haar eigen waarde. Anders wordt het „das Kind mit dem Bade ausschütten", en dan natuurlijk heeft men van het booze kind geen last meer.

Mijnheer de Voorzitter, er is nog gezegd, dat de Regeering wat rusteloos, onvast, en wat al niet meer, is; dat zijn dingen, die op mij den indruk maken van niets dan verlegenheidsargumenten te zijn. Alleen wanneer men niets degelijks heeft, komt men aan met dergelijke klachten, waarover men lang en breed kan praten, maar waarmede men nooit iets verder kan komen. Verlegenheidsargumenten noem ik het, omdat ze even gemakkelijk tegen het vorig Kabinet konden uitgesproken zijn, en daar werden verzwegen. Ook het vorig Kabinet toch heeft — de heer De Visser wees er reeds op — bij zeer belangrijke wetsontwerpen zijn eerst vooropgestelde meening teruggenomen. Bij de Leerplichtwet verviel het 7de jaar, terwijl opgenomen werd de herhalingsschool; bij de Militiewet verongelukte zelfs een Minister; bij de Drankwet werd het eerste ontwerp zoo goed als teruggenomen en vervangen door een geheel anders opgezet ontwerp; bij de Ongevallenwet protesteerde de Regeering eerst zoo beslist mogelijk tegen hetgeen in artt. 52 en 53 staat, en daarna kwam zij zelf met een voorstel in dien geest, toen het eerste voorstel door de Eerste Kamer verworpen was. Nooit heb ik er echter aan gedacht, dit Kabinet een verwijt daarvan te maken. Integendeel, ik vond dat een bewijs van gezond gemeen overleg. En ik voor mij begrijp niet, waarom de heeren, die nu over het tegenwoordig Kabinet zoo oordeelen, diezelfde klacht ook niet tegen het vorige Kabinet hebben ingediend.

Ik wensch hierbij nog één enkel punt te bespreken: het gebeurde met art. 109 der Militiewet. De andere dingen laat ik liggen, omdat ik anders te veel tijd van de Kamer zou vorderen. Ik zal dat punt behandelen, omdat een der sprekers verklaarde, nu ook eens van mij te willen hooren, hoe ik hier voorstond, daar ik bij de behandeling van dat artikel niet in de Kamer geweest ben. Op dit laatste antwoord ik, dat, wanneer

iets in goede handen is, het mij niet noodzakelijk voorkomt hier te zijn, om den tijd, voor mijn Departement zoo broodnoodig, hier in werkloosheid door te brengen. Gaarne wil ik intusschen zeggen, hoe het met deze zaak gestaan heeft. Toen de Regeering de ervaring had opgedaan, dat op 31 Januari jl. niet beschikt kon worden over de noodige troepen om voor den toestand te kunnen instaan, is zij tot de overtuiging gekomen, dat het zoo niet mocht blijven en dat er voor gezorgd moest worden, dat te Amsterdam voortdurend eene behoorlijke troepenmacht aanwezig was. Deze macht werd door de Regeering niet hoog, maar zoo laag mogelijk gesteld. De moeilijkheid deed zich echter voor, dat, wanneer men die troepenmacht wilde op de been houden in de dagen dat het blijvend gedeelte aanwezig is, de bataljons, daar in garnizoen, zoo geslonken zouden zijn in aantal, dat daaruit geen behoorlijke troepenmacht was te vinden, zoodat andere bataljons van elders daarheen moesten gaan. Nadat gebleken was, dat het evenmin ging, bataljons van andere plaatsen daarheen te zenden, wijl dit elders ongelegenheid zou scheppen, meende de Regeering, dat het noodig was, het blijvend gedeelte zóó te versterken, dat men ook in de wintermaanden behoorlijk voorzien was, te meer, omdat juist in de wintermaanden het gevaar het meest dreigt. Dit is indertijd hier door mij medegedeeld, en daarover heb ik met den heer Drucker eene kleine batalje gehad.

Toen werd door ons nagegaan, hoe groot de versterking van het blijvend gedeelte wel zou moeten zijn, om in den toestand te voorzien. De berekening viel echter bitter tegen; de te verwachten lasten en onkosten bleken zoo zwaar te zullen drukken op het volk, dat de Regeering overtuigd werd, dat het zóó niet ging. Als het niet anders kon, dan moest zij het noodige geld aanvragen, maar kon op andere wijze in de behoefte voorzien worden, dan behoorde dat gedaan te worden. Daarvan overtuigd, is het Departement van Oorlog met dat van Binnenlandsche Zaken te rade gegaan, om te zien, of geen andere uitweg was te vinden. We hebben den toestand overzien en de Regeering heeft langs wegen en door middelen, welke ik thans niet zal vermelden, omdat wij nog niet weten, welke van die middelen het beste en hoe de uitvoering ervan zal zijn, gemeend, eene oplossing te kunnen vinden door eene andere wijze van inrichting van het garnizoen te Amsterdam, door eene andere wijze van korte oproeping en door eene andere dispositie van de verschillende garnizoenen. Toen dit bij de Regeering vaststond, was zij allerminst bedroefd, omdat zij nu minder menschen moest hebben. Integendeel, de Ministers van Oorlog en van Binnenlandsche Zaken waren er ten hoogste mede ingenomen, dat zij geen meerdere lasten behoefden op te leggen aan de bevolking.

Toen is het eerst noodig geachte voorstel uit het ontwerp teruggenomen en werd gevraagd, wat wij met art. 109 zouden doen. Zouden wij het ploegenstelsel bestendigen? Die vraag echter hing met de staking in geen enkel opzicht samen, ze was eene zelfstandige quaestie van militairen aard, waarover de Minister van Oorlog het best kon oordeelen. En waar het dezen Minister voorkwam, dat dit ploegenstelsel verkeerd werkte en het verkieslijk was, de zaak anders in te richten, is men overeengekomen, te handelen zooals gehandeld is. In de Memorie van Toelichting is er intusschen terstond bijgevoegd, dat dit onzerzijds in het minst niet als eene hoofdzaak werd beschouwd, waarvan rust en vrede in het land afhingen. Ook niet als eene beginselquaestie. Er is alleen gezegd, dat wij van deze gelegenheid wilden gebruik maken om bijkomstig ook dit punt te regelen. Oorspronkelijk had het voorstel eene andere beteekenis, maar door de veranderde omstandigheden kwamen wij toen in deze positie te staan. Toen men dan ook in de Kamer, ook aan de rechterzijde, meende, dat het in plaats van op eene verlichting op eene verzwaring van militaire lasten zou uitloopen, — iets wat eene quaestie is van *burgerlijke*, niet van *militaire* appreciatie —, welke reden zou er toen voor de Regeering hebben bestaan om het op haren en snaren te zetten? Van zulk een belang was de quaestie van het afschaffen of behouden van het ploegenstelsel allerminst, en daarom had toen de terugneming van het voorstel plaats. Ik geloof, dat men, hierop ingaande, tot de overtuiging zal komen, dat het Gouvernement, wel verre van in deze zaak gespeeld te hebben met de Kamer, eenvoudig den gezonden weg is gevolgd, dien het gemeen overleg eischte en die m. i. altijd behoort gevolgd te worden. De Regeering zal zich door hetgeen hierover gezegd en geschreven is dan ook niet laten weerhouden, om, wanneer bij de behandeling van een volgend wetsontwerp denkbeelden mochten worden aan de hand gedaan, waarvan zij moet toegeven, dat ze beter zijn of die van achteren blijken juister te zijn, denzelfden weg te blijven volgen.

Thans een kort woord over de *stakingstroebelen*. Men heeft ons toegevoegd, dat wij niet hadden mogen zeggen, dat een ander Kabinet in het voorjaar niet behoorlijk voor de orde zou hebben ingestaan. De geachte afgevaardigde uit Zutphen heeft niet zonder zekeren omhaal te kennen gegeven, welk eene groote beteekenis het gebeurde van 1900 had gehad, waartegen hij was opgetreden. Mijnerzijds heb ik daartegen niets te zeggen. Ik heb destijds aan het Kabinet daarvoor hulde gebracht en ik ben zelfs overtuigd, dat, als het er op aankwam, die geachte afgevaardigde zou optreden op eene wijze, die, wat militair geweld betreft, misschien nog verder zou gaan dan wij gegaan zijn. Maar ik veroorloof mij, op

te merken, dat in Memorie van Antwoord ook geen woord daarvan staat. Die Memorie is een terugslag op het Voorloopig Verslag. En wat werd dáár gezegd? Op bladz. 3, bovenaan, van dat Verslag staat: *De maatregelen*, die zij destijds nam, zouden door elke Regeering genomen zijn." Er staat niet: „Door elke Regeering zou voor de orde zijn ingestaan", of iets dergelijks, neen, er wordt verwezen naar *de* bepaalde maatregelen. En wat wordt daar in deze Memorie op geantwoord? Dit: „Het beweren, dat ook andere Kabinetten *de nu uitgevoerde maatregelen evenzoo* zouden genomen hebben, is niet voor bewijs vatbaar." Er staat dus niet, dat wat wij gedaan hebben niet door een ministerie-Röell of welk ook zou zijn verricht om de orde te handhaven, maar er was sprake van *de* bepaalde maatregelen, die door ons zijn genomen, en wij wilden dus niets anders zeggen, dan dat deze bewering in het Voorloopig Verslag niet voor bewijs vatbaar was en het ook niet wezen kon. Ten onrechte heeft men daarover dit Kabinet aangevallen.

Nu een enkel woord over het gebeurde op 31 Januari. Wanneer men hetgeen toen gebeurd is beziet bij het licht van wat daaruit later is voortgekomen, en de gebeurtenissen van 30 en 31 Januari nagaat met al de kennis, die men nu *van achteren* van de feiten heeft, dan kan worden toegegeven, dat men zich op een standpunt plaatst, waarvan men de zaak zuiverder kan beoordeelen dan de Regeering dat kon doen in den toestand, waarin zij op 31 Januari verkeerde. Doch ik herinner eraan, dat een man als Oudegeest, die heel de zaak heeft geleid, zelf heeft verklaard, 14 dagen te voren, dat in geen 25 jaren aan eene werkstaking bij de spoorwegen kon gedacht worden. Ik voeg er bij, dat ook de heer Troelstra in deze Kamer uitdrukkelijk verklaard heeft (*Handelingen*, bladz. 941): „Laat mij zeggen, — en nu kan men mij gelooven of niet —, dat de sociaal-democratische partij van de staking *evenmin iets heeft afgeweten als welke andere partij ook*". Ik geloof dus, dat men onbillijk is, indien men het gebeurde in het licht beschouwt van hetgeen eerst bekend geworden is, nadat de Regeering te beslissen had, en dat hetgeen in de Memorie van Beantwoording staat juist is, namelijk, dat de Regeering toen niet mocht optreden, om het gezag niet aan een nederlaag bloot te stellen.

Ik noodig de heeren uit, eens na te gaan, wat gebeurd is bij de groote spoorwegstakingen in Amerika, te Pitsburg en Chicago. De geachte afgevaardigde uit Zutphen sprak van het doen optreden der schutterij. Men heeft daarom gelachen. Ik lach niet mede, omdat ik meen, dat men hier met argumenten moet redeneeren. Doch dit daargelaten, men heeft in Amerika de schutterij — hij heet daar de plaatselijke

militie — laten opkomen, en die militie is te Pitsburg jammerlijk door de stakers teruggeslagen. Ten gevolge daarvan heeft de staking toen juist in Amerika zulke vreeselijk groote afmetingen aangenomen. Men weet, dat 12 stations verbrand en een 50 personen vermoord zijn. De schade, hier te lande geleden, komt er dus niet mede in vergelijking. Konden wij, dit wetende, toch met de schutterij beginnen? Ik doe den geachten afgevaardigde, die dit denkbeeld van de schutterij opperde, nog buitendien opmerken, dat de schutterij alleen gebezigd mag worden *binnen de gemeenten.* En waarop komt het aan bij eene spoorwegstaking? 1°. Om politie-hulp te verleenen, zoo die wordt ingeroepen, of om ongeregeldheden te voorkomen; 2°. om, wanneer de dienst gestaakt wordt, daarin van Rijkswege te voorzien, en om de spoorwegverbindingen, zoowel de binnenlandsche als de internationale, vrij te houden voor het vervoer van postgoederen en van personen. Is daarvoor alleen noodig het optreden van zekere militaire macht, om de orde te handhaven? Neen, daarvoor is noodig het bezetten van de lijnen van Amsterdam, het centrum, tot de grenzen, en voorts militaire bewaking van de bruggen en van de stations op alle plaatsen, waar eene algemeene spoorwegstaking dreigt.

Men moet hetgeen had *kunnen* gebeuren niet afmeten naar hetgeen op 31 Januari gebeurd *is.* Immers, op 6 April is het gebleken, dat het grootste gedeelte van het personeel beter ingelicht was en toen niet medegedaan heeft aan de staking. Maar wanneer de staking zich in Januari had uitgebreid, zou men verplicht geweest zijn, alle lijnen te bezetten en dan ware men niet geholpen geweest met de schutterij, want die mag niet buiten de gemeente gebruikt worden. Ieder weet toch, hoe in Januari de passie om te staken bij het spoorwegpersoneel algemeen was, en terstond over heel het land zou zijn doorgegaan. Men had dus met schutterij niets anders kunnen doen dan de stations bezetten, hetgeen bijv. te Maastricht zelfs niet eens mogelijk zou geweest zijn, omdat daar het station buiten de burgerlijke gemeente gelegen is. Daarom is het onmogelijk geweest voor de Regeering, dit te doen, en, had zij het gedaan, dan had zij daardoor geprovoceerd eene uitbreiding van het anarchistisch avontuur, waarbij het nu gebeurde kinderspel is.

Door den heer Troelstra is gezegd, dat de Regeering de werkstaking heeft *uitgelokt.* Ziet hij dit nu pas in of heeft hij dit geweten vóór 6 April? Is hij pas later tot die overtuiging gekomen, dan laat ik dit loopen, dan is het alleen een argument, après coup uitgedacht om aan de Regeering een verwijt te maken. Maar is dit van den beginne af

aan zijn overtuiging geweest, dat namelijk werkelijk de strafwetnovelle — het heeft niet geholpen, dat zij verzacht is, men is toch doorgegaan — eene poging is geweest van de Regeering om de werkstaking uit te lokken, dan moet ik toch zeggen, dat de leiders geen groote quantiteit van beleid getoond hebben. Wanneer ik weet, dat ik uitgelokt word door een vijand, waaronder hier de Regeering verstaan moet worden, en ik weet, dat die vijand krachtig genoeg is om mij neer te slaan, dan vraag ik, wat er dan te denken is van mijn beleid, wanneer ik, gelijk hier het Comité van Verweer of de heer Troelstra deed, toch in den val loop?

(De heer Troelstra: Wij spreken hier niet van het beleid van het Comité van Verweer, maar van het beleid van de Regeering.)

Ik was zoo vrij, omdat de heer Troelstra tegen de Regeering een verwijt richtte, hem aan te toonen, hoe hij, op zijn eigen standpunt, het recht om dat verwijt te maken, mist.

Thans nog een kort woord over de quaestie, dat de Regeering hier als redder zou geposeerd hebben. In de Memorie van Antwoord is gevraagd, waar dit geschied is. Niemand heeft daarop tot dusver ook maar één geval aangevoerd. De eenige keeren, dat de Regeering eigener beweging over de zaak gesproken heeft, is in de sluitingsrede geweest en in de Troonrede. In de sluitingsrede staat niets anders dan dit: „Afzonderlijke vermelding vinde ten slotte de goedkeuring, door u verleend aan drie wetsontwerpen, tot welker indiening *eene bedenkelijke stoornis in het publieke leven* aanleiding gaf." Ik vraag, of men het kalmer en bedaarder kan uitdrukken, en wat hier staat van iets, dat door ons zou gedaan zijn? Er staat alleen, dat er drie ontwerpen werden ingediend, en dit moest men natuurlijk vermelden. En in de Troonrede is niets anders gezegd, dan dat de Regeering dank bracht aan den ijver, waarmede zee- en landmacht waren opgetreden, en dat zij in de tweede plaats mocht roemen in de nuchterheid van een groot deel van onze werklieden. Ik zeg het niet, maar vraag slechts, of het soms is, dat bij sommige leden van de Kamer de neiging bestaat om de gebeurtenissen van Januari en April te bagatelliseeren. Men heeft gezegd, dat het gebeurde een „politiek fortuintje" was voor het Kabinet. Ik heb van deze plaats niet te bespreken of dit juist is; maar men heeft dat uitgesproken en nu mag ik toch wel vragen, of er juist deswege zekere neiging opkomt, om, uit vrees voor de gevolgen bij de stembus, het gebeurde te bagatelliseeren. Is dit zoo, dan is het mijn

plicht, waar ik namens de Regeering spreek, met ernst daartegen op te komen. Daarbij beroep ik mij bij voorkeur weer op dengene, die in deze Kamer de leiding van het toenmalig debat voor de stakers op zich heeft genomen, op den heer Troelstra, die, blijkens bladz. 938 van de *Handelingen* II, op 10 Maart uitdrukkelijk heeft gezegd: „Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat de toestand op dit oogenblik zeer ernstig moet genoemd worden. Sedert 1848 is er zulk een gespannen politieke toestand in Nederland niet geweest, ja, het is zeer de vraag, of de toestand op dit oogenblik niet ernstiger is dan toen." En hij heeft op dezelfde bladzijde er op gewezen, dat er eene groote, diepgaande ontroering en beroering van een zeer groot deel van het Nederlandsche volk was ontstaan en een opvlammen van een revolutionairen geest onder de Nederlandsche arbeiders, zooals die nog niet was voorgekomen, terwijl hij ten slotte zeide, dat hij het niet voor onmogelijk hield, dat wij in Nederland een tijdperk van *gewelddadige revolutie* te gemoet gingen. Zegt men, dat dit eene geweldige overdrijving van den toestand was, dan doe ik opmerken, dat de spreker zelf tegen die interpretatie van zijn woorden bij voorbaat is opgekomen, want, blijkens bladz. 939 van de *Handelingen* II, heeft hij uitdrukkelijk gezegd: „wanneer nu zoo de toestand is, — en ik meen die *zonder overdrijving* geschetst te hebben —, dan komen wij enz." Wij hebben hier dus niet te doen met woorden, die in opgewondenheid of bij ondoordachte improvisatie zijn gesproken, maar met iets, dat gezegd is na wikken en wegen, door iemand, die zonder overdrijving zijn beeld van de zaak gaf.

Waarom dit alles wordt aangehaald? Omdat het Kabinet ook in de toekomst aansprakelijk is voor de orde. Wanneer — het is reeds vroeger door mij gezegd — de partij, die destijds optrad, na het gebeurde verklaard had: „dat is eens, maar nooit weer, wij zien voor goed van dergelijke dingen af en gaan ons nu alleen op parlementair gebied bewegen", dàn kon men althans ten opzichte van haar gerust zijn, al bleven dan nog de anarchisten. Maar men stelt eene herhaling slechts uit, totdat men beter georganiseerd en beter gewapend zal zijn, om dan met meer hoop op succes te kunnen optreden, en de berichten uit Amsterdam blijven nog altijd van dien aard, dat blijkt, hoe het daar altoos nog woelig is en men niet gerust kan zijn voor de toekomst. Het is alzoo de plicht van het Gouvernement, zijnerzijds het verkleinen van het gebeurde tot proportiën, die er kinderspel van zouden maken, te bestrijden en tegen te gaan.

Het Kabinet is voorts beschuldigd van *reactie*, en de geachte afgevaardigde uit Groningen heeft tot mijn verwondering gezegd, dat hij

niet te maken had met de explicatie, die van het woord gegeven was in de Memorie van Antwoord. Dit heeft mij verwonderd, omdat hij het in beginsel met mij eens moet zijn, dat, wanneer een woord gebezigd wordt, dat in verschillende kringen voor verschillende uitlegging vatbaar is, het toch voor een deugdelijk debat noodzakelijk is, eerst te bepalen, hoe het bedoeld wordt. De geachte afgevaardigde is dan ook zelf begonnen met te zeggen, dat naar zijn overtuiging reactie is datgene wat ingaat tegen de bedoelingen van de vooruitstrevenden. Goed, ik neem dat aan, maar dan zal hij ook begrijpen, dat, wanneer hij dat woord vooruitstrevenden niet nader bepaalt, ik weer moet vragen, wat hij bedoelt met vooruitstrevenden. Bedoelt hij daarmede alleen de vrijzinnig-democraten, of in het algemeen al degenen, die de toestanden tot verdere ontwikkeling willen brengen?

(De heer DRUCKER: Juist.)

Dit is dan hetzelfde wat in de Memorie van Antwoord staat en aldus heeft zich ook de Regeering op 25 Februari uitgelaten. De Regeering verklaarde, geen reactie te willen, omdat zij zeer goed begreep, dat, zoodra de beweging zou zijn onderdrukt, de brutale wijze, waarop de werklieden hun patroons vroeger soms hadden behandeld, er toe kon leiden om het gevaar in het leven te roepen, dat nu de patroons — in plaats van met de Regeering mede te werken om de verhouding, waarin zij stonden tegenover de werklieden, te verbeteren — misbruik zouden maken van het behaalde succes, om te zien, of zij het verloren terrein konden heroveren. Welnu, het staat bij de Regeering vast, dat elke poging, die wordt aangewend, om in ons land de kleine zelfstandigheid van de arbeiders nog te verkleinen, na een zekeren tijd tot eene reactie moet leiden, waardoor de toestand langzamerhand vergiftigd wordt. Dat is de reden, waarom de Regeering in haar verklaring van 25 Februari gezegd heeft, geen reactie te willen. Maar zij heeft er duidelijk bijgevoegd, die zóó te bedoelen, dat al wat zij in de Troonrede van 1901 heeft gezegd ten aanzien van maatregelen op sociaal gebied, onveranderd door haar werd gehandhaafd.

Men zegt, dat het reactionaire ook hierin is gelegen, dat men het volksleger tegenwerkt, en mij wordt verweten, dat ik vroeger geweest ben een van de warmste voorstanders van het volksleger maar dat ik het nu ga tegenwerken. Mijnheer de Voorzitter, ik heb eens gezegd, en daarvan is veel misbruik gemaakt, dat ik mij niet aansprakelijk stelde voor mijn oude plunje, maar ik heb er toen uitdrukkelijk bijgevoegd, en dat ver-

geet men telkens, dat ik mij wel aansprakelijk stelde voor hetgeen door mij als Kamerlid of in officieele stukken was gezegd. En daarom verklaar ik nogmaals, dat wat ik indertijd over het volksleger heb gezegd, ook heden nog mijn overtuiging is. Maar in 1901 is er ten aanzien van de Militiewet tusschen de twee stroomingen een compromis gesloten, en daarom bestond er voor het Kabinet bij zijn optreden geen aanleiding, daarin terstond weer verandering te brengen, mits onder dit beding, dat de Militiewet naar geest en bedoeling eerlijk zou worden uitgevoerd.

Maar nu komt het reservekader in lijden, naar wordt gezegd. Dat is hier niet de vraag. De vraag is maar, of dat reservekader in lijden komt van de zijde der Regeering. Neen, het is in lijden gekomen door de viermaanders, die de vergissing hebben begaan te meenen, dat zij niet bij het blijvend gedeelte konden worden ingedeeld. Het was dus voor hen veel gemakkelijker, ware dit zoo, om bij het reservekader te gaan. Maar nu duidelijk is gebleken, dat de viermaanders zich hierin hebben vergist, zal de toeloop tot het reservekader wel weer toenemen. Wat de vooroefeningen betreft, die zullen vanwege het Departement van Oorlog steeds worden bevorderd. Ook mijnerzijds zal daarvoor worden gedaan wat kan. Aan de verzoeken van de Vereeniging Volksweerbaarheid wordt zooveel mogelijk gevolg gegeven, om den geest van vrijwillige oefening bij ons volk levendig te houden.

Wat verder het volksleger betreft, zeg ik, — wanneer ik eens mag spreken los van dit Kabinet, dus geheel persoonlijk —, dat ik mij als volksvertegenwoordiger op dit oogenblik zou moeten verzetten tegen elken maatregel, die strekken kon tot invoering van het volksleger. Ik zal zeggen waarom. Bij eene bespreking van het volksleger op 19 December 1902, *Handelingen*, blz. 723, werd de vraag gesteld: „welke reden is er dan voor de socialisten, zelfs al zijn zij vaderlandslievend, om te zijn voor een volksleger". En daarop heeft de heer Van Kol geïnterrumpeerd met de woorden: „om ook een geweer te krijgen en weerbaar te zijn". De bedoeling van deze interruptie was niet twijfelachtig. Ik wijs er slechts op, dat nog in *Het Volk* van 20 November voorkomt deze uitspraak: „Als men op den voorgrond stelt, dat de kapitalistische klasse nog *een vertrouwbaar leger* heeft, — en als ze dat niet heeft, is de geheele algemeene staking *onnoodig* —, dan is er niet heel veel inzicht", enz. Wat blijkt daaruit? Dat men in die kringen de ernstigste pogingen aanwendt om een volksleger te krijgen, dat volgens den heer Van Kol een geweer aan de menschen in handen geeft; en in de tweede plaats om het leger onbetrouwbaar te maken bij het hand-

haven der orde, in dien geest, dat het zich niet keert tegen de ordeverstoorders, maar tegen hen, die de orde willen handhaven. En nu moet men kiezen of deelen: òf men wil de orde handhaven, òf niet; wil men het wel doen, dan gaat het niet aan, steun te verleenen aan hen, die een geweer willen om de orde juist te verstoren.

Men heeft voorts als voorbeeld van reactie genoemd de verhouding van het Kabinet tot de *ambtenaren*. Over de bijzonderheden daarvan zal gesproken worden bij de hoofdstukken IV en IX; maar in het algemeen wensch ik wel dit te zeggen, dat men in plaats van den ouden gezonden regel, dat de ambtenaren er zijn voor het Rijk, den regel gaat stellen, dat het Rijk er is voor de ambtenaren. Het is een delicaat punt, in hoeverre de politieke richting, die bovendrijft, er aanspraak op heeft, dat de ambtenaren haar niet alleen met de pen, maar ook met hun geest dienen. Den eisch te stellen, dat de organen van het Rijksgezag, dat zijn de ambtenaren, in geestesrichting overeenkomen met hen, die in het Kabinet zitten, is zeer democratisch. Ik behoef niet te herinneren, dat in de democratische Vereenigde Staten van Noord-Amerika zelfs de regel bestaat, dat bij elke nieuwe Presidentskeuze, — hetzij voor den geheelen Bond van Staten, hetzij voor enkele Staten —, zoo de richting wisselt, alle organen van den publieken dienst aftreden en vervangen worden door anderen, en waarlijk niet alleen zij, die hooge en gewichtige posten bekleeden. In Amerika zijnde, kende ik daar een secretaris van de Commissie voor de landverhuizers in Baltimore. Er kwam een nieuwe President van andere richting, en zie, de man was zijn betrekking kwijt. Ik wil wel zeggen, daarover zeer verbaasd te zijn geweest en ik haal dit aan ten bewijze, dat het niet strijdt met democratische principes om den eisch te stellen, dat de ambtenaren niet alleen bodily en mechanically, maar ook met den geest de functie helpen vervullen van het Kabinet, dat den toon aangeeft.

Wij hebben dit in ons land gelukkig niet, want niets bederft de verkiezingen zóó zeer, als dat het geheele stel ambtenaren weet: als de verkiezingen door de tegenpartij gewonnen worden, zijn wij onze betrekking kwijt. Maar tusschen het Amerikaansche standpunt en het standpunt, waarop men zegt, dat de ambtenaren zoo vrij moeten zijn als vogeltjes in de lucht, ligt een midden, nl. dit, dat men van de ambtenaren eischt, dat zij, hoe zij ook optreden, op géén wijze deelnemen aan bewegingen of acties, die op omverwerping van het gezag gericht zijn. Elke poging van dien aard, door welken ambtenaar ook beproefd, zal dit Kabinet dan ook zeer zeker ernstig opnemen en het zal niet aarzelen om een zoodanigen ambtenaar buiten den Staatsdienst te plaatsen,

niet plotseling, maar na behoorlijk onderzoek. Als Kabinet meenen wij, zulk optreden van de ambtenaren *niet* te kunnen of te mogen toelaten.

Een enkel woord nog over de *decoraties*. Daarover als bewijs van *reactie* sprekende, heeft de geachte afgevaardigde uit Groningen gezegd, dat het verleenen van decoraties oogendienarij kweekt. Mag ik hem ter beantwoordig geven deze vraag: Hij herinnert zich zeker de jaren, waarin, als de decoratieregen neerviel, hij uitsluitend druppelde op den liberalen akker. Is zijn ervaring nu, dat dit onder de liberalen tot oogendienarij geleid heeft? Zoo ja, dan zal ik hem danken voor zijn nadere inlichting. Zoo neen, welk recht heeft hij dan om, nadat gebleken is, dat het Nederlandsche karakter bestand is tegen de verleiding, in decoraties gelegen, te meenen, dat *nu* bij de gedecoreerden vastheid van karakter ontbreekt, omdat er ook niet-liberalen onder zijn?

Over de *benoemingen* wensch ik weinig te zeggen. Ik verzoek slechts den heer Troelstra, die, gelijk na hem de heer Bijleveld, heeft gesproken over benoemingen bij de Rijksverzekeringsbank, mij eene speciale opgave te willen doen van de personen, waarvan hij meent, dat ze onrechtvaardig behandeld zijn. Ik zal de zaak dan doen onderzoeken en bij hoofdstuk V gelegenheid hebben, hem te antwoorden. Indien de zaak zich zóó heeft toegedragen als hij heeft gezegd, zal door mij gezorgd worden voor herstel van recht, want dan acht ik hetgeen gebeurd is verkeerd.

De heer De Savornin Lohman heeft er ten aanzien van de benoeming van burgemeesters met grooten ernst op gewezen, dat het niet aangaat, iemand van ambten uit te sluiten, omdat hij sociaal-democraat is. In de Memorie van Antwoord is hetzelfde standpunt ingenomen, maar is ook gezegd, dat, als men te doen heeft met een sociaal-democratisch-propagandist, men hem niet moet aannemen *zonder nadere keur*. Zijn uitspraak is dus niet in strijd met de Memorie van Antwoord. Alleen daarin verschil ik met hem van meening, dat men bij de benoeming van burgemeesters wel zou moeten letten op de kerkelijke richting, maar niet hierop, of hun algemeene geestesrichting overeenstemt met de in die gemeente algemeen praedomineerende. Natuurlijk zou het naar mijn overtuiging niet geoorloofd zijn, daarop uitsluitend te letten, want ook allerlei andere omstandigheden kunnen den doorslag geven, maar ook deze vraag moet toch meetellen. Ik ben in de gelegenheid, door eene vroegere betrekking, precies te weten, hoe het met de geestesrichting van de burgemeesters in ons land staat. Ik wijs bij voorbeeld op Zuid-Holland. In die provincie is, blijkens de samenstelling der Provinciale Staten, de liberale groep niet in de meerder-

heid. En toch is, blijkens mijn onderzoek, het aantal zielen, dat in de provincie *niet* onder liberale magistratuur staat, 40.000 op een totaal van 1.200.000. Men kan dus zeggen, dat dit niet bewijst, dat daar metterdaad de geestesrichting van de bevolking bij de benoemingen in redelijken zin invloed heeft uitgeoefend. Dit combineerende met vroeger mij ter oore gekomen feiten, kon ik niet anders oordeelen, dan dat deze verhouding niet goed is. Ingestemd kan worden met hen, die zeggen, dat het meest gewenscht is een burgemeester boven de partijen. Als men dan echter maar zoo goed wil wezen, mij dat genus hominum te leeren kennen. Er wordt tegenwoordig wel over Uebermenschen gesproken, maar mannen boven de partijen vormen een soort, dat ik niet ken. En het is toevallig, dat, wanneer men eens iemand boven de partijen heeft, hij zich toevallig zoo goed als altijd als een liberaal ontpopt. Wat ik daarvan in het leven gezien heb, — de heeren zullen mij dit gezegde ten goede houden, daar ik in mijn vorige betrekkingen veel met deze quaestie in aanraking ben geweest —, is, dat men hier en daar wel eens iemand ontmoet, dien het niets schelen kan, die er niets om geeft, wat op politiek gebied gebeurt, en enkel voor zijn zaken leeft. Maar ik vind zoo iemand dan ook geen geschikt burgemeester, ik heb zoo iemand nooit hoog kunnen stellen. Ik vind, dat een beschaafd, ontwikkeld Nederlander eene godsdienstige, ethische, politieke en sociale overtuiging *moet* hebben. Den toestand, dien ik in Zuid-Holland gevonden heb, vind ik dan ook in strijd met de belangen van die provincie. Vooral in ons land, aangezien er zoo vaak botsingen dreigen tusschen het gezag en de bevolking, moet het van het hoogste belang geacht worden, dat de burgers eener gemeente sympathie gevoelen voor den man, die met het gezag bekleed is, zoodat er tusschen hen overeenstemming bestaat en er dientengevolge eene goede samenwerking tusschen den burgemeester en de burgerij zijn kan.

Ik ga thans, Mijnheer de Voorzitter, den handschoen opnemen, die mij is toegeworpen door den heer Troelstra.

Hij wenschte, dat ik het debat met de sociaal-democraten niet zou voeren op het laatst, maar midden tusschen de andere debatten. Ik moet nogmaals protesteeren tegen de voorstelling, dat ik dit vroeger opzettelijk anders heb gedaan, ofschoon ik daartoe volkomen het recht had gehad. Niemand kan mij hier de wet stellen, hoe ik debatteeren zal. Maar is het vroeger al eens voorgekomen, dat ik anders deed, dan is dit vooreerst, omdat men licht géneigd is, in een publiek debat eerst bij tweeden termijn tot zijn peroratie te komen, en in de tweede plaats, omdat de stof daarvoor door de sociaal-democraten eerst in laatster instantie was geleverd.

Het eerste punt, dat door den heer Troelstra opgeworpen is, betreft de passage uit de Memorie van Antwoord, waarin gesproken wordt over Henri Polak. Wat de heer Troelstra daarvan gezegd heeft, neem ik gaarne aan, maar de zaak wordt er niet beter door. Wanneer het waar is, dat de voor hem droeve afloop van de gebeurtenissen in het voorjaar het gevolg was van de slechte organisatie, dan volgt daaruit wel, dat op hem de verplichting rust, beter te organiseeren en zijn macht meer te versterken; maar wanneer hij, dat gedaan hebbende, dan ook meent, tegenover de Regeering sterk genoeg te zijn, volgt uit hetgeen ik zeg, dat de strafwetnovelle als zoodanig hem niet kan belemmeren in de vakorganisatie, de spoorwegstaking alleen uitgesloten, doch ook deze nog slechts voor een deel, want ik betwist, dat eene spoorwegstaking onmogelijk zou zijn door de strafwetnovelle. Zij zou wel op eene andere wijze moeten toegaan, maar zij blijft toch mogelijk.

In de tweede plaats ontmoette ik den geachten afgevaardigde, waar hij sprak over het stuivertje wisselen van mevrouw Roland Holst. Zijn rede sneed op dat punt geen hout. Het is niet de vraag, of mevrouw Roland Holst het bedoelde gezegd heeft, alsof zij voor mij zou zijn de autoriteit, maar het is de vraag, of door haar iets is uitgesproken, wat in beginsel de sociaal-democratie zou verloochenen. Nu de sociaal-democratie, hoezeer prijsstellend op de zedelijkheid, nochtans leeraart, dat zedelijkheid een vloeiend goed is, eene gedurig wisselende hoegrootheid, welke door de oeconomische omstandigheden van landen en tijden steeds verandert, ligt juist datgene wat mevrouw Roland Holst heeft uitgesproken, in den wortel en het beginsel zelf der sociaal-democratie.

De geachte spreker heeft voorts de anti-revolutionairen aangevallen en heeft gezegd, dat de Christelijke ethiek twee kanten heeft, een, die het gezag mainteneert, en een, dien men keert tegen den Mammon; de anti-revolutionaire partij zou den eenen keer uit het eene vaatje tappen en den anderen keer uit het andere, en in April zou ze het alleen uit he eerste hebben gedaan. Ik merk hierbij op, dat aan de Christelijke ethiek ten grondslag liggen twee geboden. Het eerste is: „Gij zult den Heere uwen God liefhebben met geheel uw hart, met geheel uw verstand, en met al uw kracht. Dit is het eerste en het groot gebod". Dienovereenkomstig komen de anti-revolutionair en de Roomsch-Katholiek evenzeer op voor het gezag, omdat het gezag niet is eene menschelijke vinding, niet iets, door menschelijke beschikking verkregen, maar van goddelijken oorsprong. Het is Gods gezag, dat door de menschelijke overheid wordt gehandhaafd. En daarop volgt het tweede gebod, daaraan gelijk: „En het tweede, aan dit gelijk, is: Gij zult uwen naaste

liefhebben als u zelven." Welnu, juist de combinatie van die beide, namelijk de handhaving van het gezag en de zorg voor de verdrukten en hulpbehoevenden onder het volk, is in het program van dit Kabinet uitgewerkt en bij de staking toegepast. Het gezag is gehandhaafd en de enquête is ingesteld. Volkomen kan ik mij vereenigen met den heer Bos, die zegt, dat niet te stuiten is het streven om bij hoogere ontwikkeling van de lagere standen ook allengs de levensconditiën dier standen, voor zooveel het kan, te verbeteren en hun daardoor ook eene vrijere positie in het leven te verschaffen, — welke die zijn zal, laat ik in het midden —, maar zuiver anti-revolutionair en in overeenstemming met de Christelijke ethiek is het, om eenerzijds het gezag te handhaven en anderzijds in zijn program te schrijven die veranderingen en sociale hervormingen, welke eensdeels de ontwikkeling van het volk kunnen bevorderen, ook door het technisch onderwijs, en anderdeels te hulp komen in den noodstand, welke onder de lagere bevolking bestaat.

In den breede is de heer Troelstra ingegaan op den genetischen samenhang, dien hij meent, dat tusschen hem en de liberalen en de anti-revolutionairen bestaat. Het onderzoek naar het vaderschap is hier blijkbaar niet verboden; de liberalen, hij erkende het, zijn wel de geestelijke vaders van de socialisten, maar hun grootvaders zijn de Calvinisten. Formeel heeft hij hierin volkomen gelijk. Wanneer hij vraagt, of niet van Roomsch-Katholieke zijde herhaaldelijk en op allerlei wijze in het licht is gesteld, dat het breken met de Kerk in de 16de eeuw eene beweging heeft doen ontstaan, welke ten slote alle banden van het gezag over boord heeft geworpen en tot culmineering is gekomen in de Fransche revolutie en in hetgeen thans de sociaal-democraten bedoelen, dan weerspreek ik dat allerminst. Dat is intusschen niets dan de *formeele* zijde der zaak. Ik stem toe, dat, als men de Gereformeerde schrijvers over Staatsrecht uit de 17de eeuw leest, bijv. Languet, Brutus, Hottomannus, de *epistulae Magdenburgenses* en het ontwerp, dat toen gemaakt is voor enkele steden in het zuiden van Frankrijk, men dan ziet, dat ze toen in de regeling van dat Staatsrecht zelfs zeer ver zijn gegaan. Van die zijde is inderdaad toen zelfs de volkssouvereiniteit op den voorgrond geschoven. Hij houde mij echter de opmerking ten goede, dat, al is dit volkomen waar, hij daarmede nog niets vordert. Volkssouvereiniteit is op zich zelf als vorm van Staatsrecht nergens in de Schrift verboden. Alle schrijvers, hetzij van Roomsch-Katholieke, hetzij van Gereformeerde zijde, hebben er nooit anders over gedacht dan dat de drie vormen van Staatsrechtelijke inrichting, hetzij de monarchale, hetzij de aristocratische, hetzij de democratische, — de democratische,

in dien laatsten zin bedoeld — alle drie acceptabel zijn. Maar daarover loopt de quaestie niet. Zooals die geachte afgevaardigde volkssouvereiniteit verstaat, bedoelt hij, dat het gezag inhaerent is in den mensch van nature en wel afgeleid uit de inhaerente macht van den menschelijken geest. En dat juist is door die schrijvers van Gereformeerden huize alijd met alle kracht bestreden. Altoos hebben zij — men kan het in hun geschriften nazien — op den voorgrond gesteld, dat wij moeten leven als Overheid voor de eere Gods, en dat wij als Overheid gebonden zijn aan Gods wil.

Er is dus in wat hij zegt formeel niets wat ik tegenspreek, maar *materieel* — en daarop komt het aan — vordert hij hiermede niet. Ik stuit ook hier bij de sociaal-democraten op hetzelfde wat wij vroeger hebben gehad ten opzichte van den heiligen persoon van onzen Heiland. Een tijdlang, bij het eerste opkomen van het socialisme, toen men trachtte, zooveel mogelijk zieltjes te winnen onder de Christelijke arbeiders, heeft men op den voorgrond gesteld, dat Jezus was de groote profeet van het socialisme. Dan haalde men van de woorden van den Christus er enkele aan, die in die lijn lagen, voor zoover ze scherp veroordeelden alle heerschappij, die, tegen recht en gerechtigheid in, door de rijken en machtigen over de minderen en verdrukten werd uitgeoefend. Men behoeft de Schrift slechts op te slaan, en men vindt dergelijke woorden telkens. Maar die woorden werden dan uit het verband gelicht en het tegenwicht in de balans, dat in dezelfde Schrift voorkomt als plicht der lagere klasse, werd eenvoudig op zij gezet en over den heiligen persoon van den Godmensch en over zijn verzoeningswerk werd gezwegen. Datzelfde gebeurt nu ook, waar men de stelling verkondigt, dat het socialisme genetisch samenhangt met het Calvinisme, dat hier dan zooveel zou zijn als de grootvader. Het *formeele* wordt dan op den voorgrond geschoven, en wat er *materieel* in de geschriften en levensuitingen der Calvinisten tegen ingaat, wordt weggelaten. Men kan aan een ander punt zien, hoe ik hierin gelijk heb. Het geheele streven van de socialisten is, ontevredenheid te verwekken, en aan de ontevredenen toe te zeggen allerlei materieele voordeelen. En wat ziet men bij de Calvinisten van dien en van elken tijd? Dat bij hen juist het zoeken van materieel voordeel in hun actie niet alleen nooit op den voorgrond heeft gestaan, maar dat zij omgekeerd offers gebracht hebben. Dat hebben zij toen gedaan, en dat hebben zij in de verdrukking van wat mr. Krabbe genoemd heeft „de tyrannie van de liberale school" eveneens gedaan.

Wanneer men echter vraagt, — en die vraag is gesteld door den geachten afgevaardigde uit Groningen —, of dan aan het socialisme ook

niet eene goede zijde is, dan antwoord ik bevestigend: dit is altoos door mij erkend. Voor zoover ze negatieve critiek oefenen op bestaande toestanden en daarover licht ontsteken, is hun optreden veelszins te waardeeren. Maar wanneer men — gisteren nog van den heer Schaper — hoort zeggen: och, die menschen zouden er graag een beetje Staatscommunisme voor over hebben, als ze maar wat centen kregen....

(De heer Schaper: Ik heb van centen niet gesproken).

Als gij het goed vindt, wil ik ook wel zeggen „guldens".

(De heer Troelstra: Het is te doen om hun brood te verschaffen, verzorging, geen voldoen aan hebzucht.)

Zij het zoo, voor brood is toch geld noodig. Dit standpunt nu, om te zeggen: het beginsel geef ik prijs, — laat ik dan zeggen voor brood —, is juist door ons, Calvinisten, steeds bestreden en wij zijn nooit met deze opvatting meegegaan.

De geachte afgevaardigde zegt, dat hij de „*Maranatha*" gelezen heeft, eene rede, die ik vroeger gehouden heb. Daarin staat: „Gij kunt ons volk niet regeeren met sabel en bajonet, maar alleen door zedelijke middelen." Zouden de heeren nu meenen, dat ik daarover thans anders denk? Natuurlijk heb ik met die woorden ook toen niet bedoeld, dat, als er een oproer uitbrak, men de opstandelingen niet moest terugslaan, maar dat de Overheid, die enkel op sabel en bajonet haar gezag doet steunen, zelf valt en het volk niet verder brengt. Maar wat heeft de Regeering gedaan? Zij heeft begrepen, met de Strafnovelle juist te kunnen voorkomen, dat met sabel en bajonet opgetreden zou moeten worden. En dat dit gelukt is, is duidelijk; want toen de Eerste Kamer de Strafnovelle 's Zaterdagsavonds heeft aangenomen en zij geteekend was, heeft juist dit gemaakt, dat de staking geheel bezweken is. Men zeide toen: neen, nu waag ik het niet meer. Er is dus juist gebeurd wat door mij, wat ook door de Regeering, steeds op den voorgrond gesteld is. De sabel *ultimum remedium*.

Vraagt men mij, waaraan de sociaal-democraten hun invloed toch danken, dan mag er allereerst wel op gewezen worden, dat die invloed niet zoo groot is als zij beweren. De heer Troelstra heeft gezegd: Wij zijn de georganiseerde arbeiders. Het heeft er niets van, Mijnheer de Voorzitter! Tot zijn partij behooren allerlei geleerde heeren, mannen

van veel verstand, voorts dames en dan ook arbeiders. Men zegge echter niet, dat dit groepje is *de* georganiseerde arbeiderspartij. Aan zulk eene grootspraak moet men zich niet wagen. De overgroote meerderheid van onze werklieden staat geheel buiten hen of tegen hen over.

Dit vooropzettend, wensch ik te zeggen, waarin m.i. de *kracht* schuilt van de *sociaal-democratische*, en de *zwakheid* van de *liberale* partij. De kracht der sociaal-democratische partij zit m.i. hierin, dat zij zijn wat Bernstein genoemd heeft Calvinisten zonder God. Er ligt in ons volk eene neiging, om het leven zoo op te vatten, dat het door eene noodzakelijkheid beheerscht wordt. Dit ligt voor de Calvinisten in de praedestinatie, voor de sociaal-democraten in hun materialistisch-historische beschouwing. Daaraan paart zich aan de andere zijde een ideaal, dat den ontevredenen voorgehouden wordt. Hun wordt toegeroepen: gaat mede, dan wordt aan de mannen, die de macht bezitten, die macht door de arbeiders ontrukt; dan komt een toestand, waarin alle gebrek en kommer zal geweken zijn, om voor volkomen geluk en weelde voor u plaats te maken. Voor den Christen ligt het ideaal hierin, dat al het leed, dat hier wordt uitgestaan, aan de overzijde van het graf wordt opgewogen door eene gelukzalige toekomst, die den verloste wacht. Dit maakt de groote kracht uit van den Christen-democraat. Maar wat is het gevolg van het voorhouden van het ideaal der sociaal-democraten? Het ideaal van de eeuwigheid, dat den Christen wordt voorgehouden, is er een, waartoe ieder op zijn beurt de gelegenheid heeft te geraken; maar het ideaal der sociaal-democraten kan naar hun eigen beweren eerst gerealiseerd worden, als zij, die er voor strijden, reeds lang dood zijn, zoodat de sociaal-democraten en de arbeiders, die hun levensbeschouwing deelen, hun verwachting nooit zelf zullen vervuld zien, en er zelf nooit deel aan zullen hebben. En dat juist is de kracht van Domela Nieuwenhuis. Men moet zich niet verbeelden, dat de sociaal-democraten de stelsels van Marx en Bakounine begrijpen. Die begrijpen zij in het minst niet, maar men heeft hun ontevredenheid opgewekt en aan de arbeiders eene toekomst voorgespiegeld, die hun een gelukstaat zal brengen, een veel hooger staat dan dien zij op het oogenblik bezitten. Dien beteren staat wenschen de ontevreden arbeiders bij hun eigen leven te realiseeren, en als het te lang duurt, grijpen ze naar geweld. Daarom hebben dan ook de sociaal-democraten in het voorjaar niets anders kunnen doen dan met de ontevredenen medegaan, en de waarborg bestaat allerminst, dat zij dit een volgenden keer niet weder

zullen doen. Eer moet men verwachten, dat zij dezelfde rol zullen spelen, die zij nu gespeeld hebben. Hun eigen theorie lokt het verzet uit, dat ze, als het komt, niet in den steek kunnen laten, want dan zijn ze weg.

De geachte afgevaardigde uit Groningen heeft gezegd, dat hij lijnrecht staat tegenover de sociaal-democraten, en dat heeft hij niet zoo maar eventjes, doch kras gezegd: hij staat tegenover hen in den grond, in het beginsel, in den klassenstrijd, in de tactiek, in zake de staking en in zake van de theorie van verdachtmaking. Ik dank den geachten afgevaardigde er voor, dat hij zich zóó kras en beslist over deze zaak heeft uitgesproken. Hij heeft echter desniettemin doen uitkomen, hoe door zachte middelen de strijd is te ondervangen. Nu zou ik, wat dat betreft, aan den geachten afgevaardigde willen vragen: meent gij, dat gij met uw theorie vordert en meent gij inderdaad, dat, wanneer de stembus weder opengaat, de mannen, die vroeger met de sociaal-democraten meeliepen, dan met u mede zullen gaan? Het kan toch, dunkt mij, kwalijk ontkend worden, dat juist omgekeerd mannen, die vroeger met u medegingen, thans met de sociaal-democraten loopen, en dat men van het omgekeerde niet veel merkt. Daarom wil ik toch vragen, of gij kunt zeggen, dat gij van uw theorie in de toekomst betere dingen verwacht.

En nu ten slotte een woord over de vraag, of de liberalen en de sociaal-democraten van *één familie* zijn, of wel, dat men te doen heeft met geheel verschillende stamboomen. De heer Goeman Borgesius heeft zich daar sterk over uitgelaten en beweerd, dat ik, door te zeggen, dat de liberalen en de sociaal-democraten in beginsel één waren, een bewijs van minachting gegeven had jegens mijn tegenstanders. Hoe is het mogelijk, dat hij dit zeggen kon? Wanneer ik de *Handelingen* opsla van 2 December 1897, bladz. 288, dan lees ik daar iets, dat door den Premier van zijn Kabinet, den heer Pierson, gezegd is. Dit namelijk: „Wat is het *kardinale verschil* tusschen socialisten en (bedoeld werd liberalen) niet-socialisten? Het loopt over de vraag: hoe denkt gij over de armoede, over het pauperisme? De socialisten zijn de meening toegedaan, dat het blijven bestaan van het pauperisme eenvoudig eene vraag is van willen en niet willen. Wij oordeelen, dat de armoede niet is eene zaak van willen of niet willen, maar van kunnen of niet kunnen. De armoede is voor ons een groote alp, dien wij niet met een stuk machtwoord verwijderen kunnen. Wij kunnen er wel een stuk van afslaan, maar niet hem slechten".

Nu zie ik niet in, hoe men eene zachtere teekening vinden kan dan

deze, van het *cardinale verschil* tusschen socialisten en liberalen. Laat ik in verband hiermede nog een woord aanhalen, dat te lezen stond in het *Utrechtsch Dagblad* van October 1901, dat geen radicaal blad is. Daar staat: „Tusschen liberalen en socialisten ligt *bij eenheid van levensbeschouwing* slechts eene nuance van zacht rose tot vurig purper". Hoe kan men dan, waar liberalen zelven zoo spraken en schreven, mij toedichten, dat ik minachting jegens tegenstanders openbaar, wanneer ik op den samenhang tusschen beiden wijs?

Evenwel, Mijnheer de Voorzitter, een ernstiger woord is over deze quaestie gesproken door den geachten afgevaardigde uit Leiden, den heer Van der Vlugt; en zoo ik ooit voldaan ben geweest over een volzin, die uit mijn pen is gevloeid, dan is het wel over dezen. Want had ik dien niet neergescheven, dan zou de Kamer het keurig pleidooi hebben gemist, door dien geachte afgevaardigde geleverd. Ik wil al aanstonds beginnen met hem te ontlasten. De heer Van der Vlugt was blijkbaar bezorgd, dat mijn geachte ambtgenoot van Finantiën toch eigenlijk geëxponeerd was, doordat ik hem zijn naam had laten zetten onder een stuk, waarin de door hem behandelde passage voorkwam. Blijkbaar was hij evenzeer bezorgd over de wijze, waarop wij deze porceleinkast hanteeren en waarover er tusschen anti-revolutionairen en Katholieken wel eens harde woorden konden vallen. Die bezorgdheid wil ik echter den geachten afgevaardigde terstond ontnemen. De heer Van der Vlugt heeft zijn rede laten culmineeren in een volzin van Cathrein, waarin deze zich uitspreekt over den plicht, ook van de Christenen, om, wanneer zij redeneeren, die redeneeringen *folgerichtig* te laten opkomen naar die regelen, die reeds door de Grieken en Romeinen ons gegeven zijn en die voornamelijk in de werken van Aristoteles zich hebben geconcentreerd. Die uitspraak van Cathrein, Mijnheer de Voorzitter, ben ik bereid den geachten spreker met mijn naam er onder uit te reiken. Daarmede vervalt dus zijn geheele opzet, dat met verwijzing naar dit citaat concludeerde.

Vraagt men evenwel, hoe het dan te verklaren is, dat hij — toch niet alleen een kundig, maar ook een geleerd man — desniettegenstaande met deze opmerking hier kwam en meende, dat hier eene klove gaapte, dan wil ik wel trachten, dat te verklaren. De geachte afgevaardigde heeft geoordeeld, dat de Christenen hetgeen door ons geleeraard wordt van hun zijde zouden opvatten op de wijze, waarop dat geschiedde door de oude Anabaptisten en door vele der Methodisten van tegenwoordig, dat wil zeggen zoo, alsof het Christendom zou zijn als een olievlek op de wateren, die zich daarmede nooit vermengt. De Doo-

perschen hebben zich dan ook georganiseerd in eigen king en zich geïsoleerd van de overige maatschappij, maar daartegen zijn juist de mannen van Gereformeerde belijdenis — en ik meen, dat de Protestanten aan deze zijde der Kamer (er mag een enkele Lutheraan onder zijn) voor de Belijdenis van 1618 zijn — opgekomen en allen hebben gezegd, dat zij daar geheel anders over denken, wijl naar hun opvatting zelfs God gekend wordt door twee middelen, nl. uit de natuur en uit de Schriftuur. Wanneer nu zelfs de kennisse Gods, volgens de eigen geloofsbelijdenis, volstrekt niet alleen uit de Schrift wordt gekend, maar ook uit de natuur, hoe kan het u dan verbazen, dat wij in wereldsche zaken en materieele aangelegenheden ook op onze wijze uit de natuur redeneeren, altoos redeneeren door middel van de rede? Ik kan den geachten afgevaardigde dan ook verzekeren, — hij zal het trouwens wel weten —, dat Calvijn — ik heb de passage bij het debat van 1901 aangehaald — en ook Voetius er niet anders over gedacht hebben; het geheele betoog, dat deze mannen hebben geleverd over de rede, zal hem leeren, dat het standpunt van Calvijn met het onze overeenstemt.

De geheele voorstelling dus, alsof hier eene tegenstelling bestond, verwerp ik. Het is waar, Luther is aanvankelijk tegen Aristoteles opgekomen, maar Melanchton heeft hem dadelijk teruggedreven en de Lutersche dogmatiek heeft zich, wat dit punt betreft, later in dezelfde lijn als de onze ontwikkeld. Wat zouden wij hier ook doen, als wij enkel uit de Schrift konden redeneeren? Neen, wij komen hier als gewone landsburgers, hetzij als Kamerlid of als Minister, en noch als Kamerlid, noch als Minister heb ik mij ooit, naar ik meen, hier bezondigd aan overvloed van theologische beschouwingen. En hoe zou het buiten de Kamer gaan, wanneer wij ook daar alleen konden redeneeren uit de Schrift, onder de bijzondere leiding, gelijk de geachte afgevaardigde het uitdrukte, van den Heiligen Geest? Ik begrijp, hoe hij ook aan die uitdrukking is gekomen, hoewel ik mij niet ontveins, dat het mij spijt, dat hij haar gebezigd heeft, vooral in verband met die woorden doelende op mannen, die in ons oog geen knip voor den neus waard waren. Het spijt mij, zeg ik, dat de geachte afgevaardigde niet heeft gevoeld, hoe de naam en de belijdenis van God den Heiligen geest bij ons zóó hoog staat, dat het noemen van Zijn Naam in verband met zulk eene frase bij ons een pijnlijken indruk moest teweegbrengen. Ik kan den geachten afgevaardigde, wat de zaak zelf betreft, overigens volkomen geruststellen. Ook wij redeneeren in ons gewone leven uit de natuur der dingen, en dat

doen wij met dezelfde redeneeringsmiddelen en functiën, die hem ten dienste staan.

Ik zal thans de beide vragen van den geachten afgevaardigde beantwoorden, en daarbij zet ik de tweede vraag voorop, omdat zij aansluit aan hetgeen zooeven is gezegd. De tweede vraag was deze, of ik dacht, dat mannen als Barth, Treub e. a. mannen waren, die geen knip voor den neus waard zijn. De geachte afgevaardigde had die vraag niet behoeven te doen, want op bladz. 4 van de Memorie van Antwoord staat reeds het antwoord; daar wordt zonder eenigen blaam naar het werk juist van mr. Treub verwezen. En wanneer men mij dan vraagt, of ik dergelijke werken beschouw als zonder waarde, dan zou ik op mijn beurt wel willen vragen, mij het antwoord op eene dergelijke vraag te sparen, want daarin ligt een soort beleediging. Al wat door andere richtingen tegen de sociaal-democratische wordt geschreven of gezegd, elk van haar standpunt, kan natuurlijk eene schoone bijdrage leveren in den gemeenschappelijken strijd. De vraag te stellen, of ik dergelijke geschriften niets waard acht, is dáárom ook zoo weinig gewettigd, dat het in strijd zou zijn met mijn geheele leven. Steeds heb ik van de geschriften van andersdenkenden partij getrokken, om daarmede mijn voordeel te doen. Ook waar een man als de heer Van der Vlugt op ethisch gebied de sociaal-democraten bestrijdt, zal ieder gaarne waardeeren de woorden van een man, die voor het diepste wezen van het recht eene hoogere wet aanneemt, waardoor ook hij op zijn wijs met zekere kracht weerstand biedt aan de zoo verkeerde strooming, al zou het ons nog meer waard zijn geweest, wanneer hij ten slotte had gezegd, dat God de bron is van alle recht. Maar al doet hij dit niet, dan blijft toch hetgeen hij heeft gezegd wel ter dege zijn waarde en beteekenis houden.

Nu de eerste vraag, nl. of de woorden, in de Memorie van Antwoord voorkomende, bedoeld zijn om uit te drukken, dat er steun voor vertrouwen en recht moet bestaan in eene hoogere autoriteit, of wel zoo, dat de beschouwingen van de liberalen met die van de sociaal-democraten theoretisch samenhangen. De woorden, zooals zij in de Memorie van Antwoord staan, laten voor wie ze goed leest, geen andere dan de eerst bedoelde uitlegging toe, en waar de geachte afvaardigde heeft gezegd, dat hij het daarmede eens was, zou ik hier, wat dit punt betreft, mijnerzijds het debat kunnen sluiten. Ik behoef slechts even aan te toonen, dat de woorden genoegzaam uitwijzen, dat ze zoo bedoeld waren. Er werd gesproken van de losmaking van Overheid en burgerij van den band aan eene bovenaardsche autoriteit, en wanneer Overheid

en burgerij zoo worden samengenomen, dan wordt uiteraard gedoeld op hun onderlinge verhouding, dan is het de vraag, of de Overheid bij de gratie Gods regeert en of men dit zoo erkent, dat de burgerij zich in haar conscientie verplicht acht, om Gods wil die Overheid te gehoorzamen. Dit is de quaestie. Dit is de band, die altoos de burgerij en de Overheid aan elkander heeft gebonden en het is de losmaking van *dien* band, die de revolutie beoogt.

In de Memorie van Antwoord zelf was dus het antwoord op de vraag te vinden. Evenwel geef ik toe, dat het zou kunnen schijnen als wilde ik den strijd ontwijken, indien ik het hierbij liet. Neen, ik erken — al staat het niet in die woorden — wel degelijk òòk te bedoelen, dat er eene levensbeschouwing is van liberale zijde en ook eene van socialistische zijde, en dat die twee levensbeschouwingen metterdaad niet los van elkaar zijn. Wil dit zeggen, dat daarom in de liberale kringen geen denkbeelden ook over het recht bestaan, die zekere stabiliteit bezitten, welke in de sociaal-democratische beschouwingen over het recht gemist wordt? In het minst niet. Maar aan den anderen kant cijfer ik niet weg, dat Thorbecke in deze Kamer de Fransche revolutie als de groote revolutie en als het uitgangspunt der vrijmaking heeft verdedigd, en dat in geheel de liberale wereldbeschouwing 1789 wel degelijk wordt gerekend als de aanvang van het moderne leven. Dit wil niet zeggen, dat men daarom in liberale kringen algemeen het gebeurde ook na 1789, van 1793 en volgende jaren, goedkeurt of instemt met de leuze *ni Dieu ni maître*. Neen, maar wel, dat in het Staatsrechtelijk stelsel, door de mannen van die strooming opgebouwd op eene wijze, die voor het formeele vaak lof verdient, toch nimmer het recht *uit God* wordt afgeleid en het nooit zóó wordt voorgesteld, dat het de hand van God is, die ons aan het recht bindt. Tegen de religie staan niet alle liberalen. Er zijn onder hen athëisten, maar ook anderen, die nog wel knielen voor God. Doch zoodra zij aan het Staatsrecht toekomen, wordt wèl over de *religie*, maar nooit *over God* gehandeld. Dan wordt God altoos uit den opbouw van het Staatsleven geëcarteerd. En ik beweer, dat de sociaal-democraten niet alleen dit ook doen, maar hierin nog eene schrede verder gaan. Ik zeg niet het allerverst, want de sociaal-democraten zijn in vele opzichten nog achterlijk bij hen, die nog verder vooruitloopen op de paden van anarchisme en nihilisme; maar wel zeg ik, dat volgens het sociaal-democratisch systeem de geest alle zelfstandige actie mist en de geestelijke evolutie niets is dan een product van oeconomische stoffelijke beweging, en dat de geest niet de heerschappij heeft over de stof, maar de stof over den geest.

En waar alzoo alle zelfstandige actie aan den geest wordt ontnomen, spreekt het vanzelf, dat het ecarteeren van God uit het Staatsrecht hier tot eene veel absoluter conclusie is gekomen. Dit standpunt is zelfs niet voor verdere deductie vatbaar, maar leidt tot verwildering van den geest, gelijk die bij anarchisten en nihilisten voorkomt.

Mijnheer de Voorzitter, ik ga besluiten, en bied aan de Kamer mijn verontschuldiging aan, dat ik haar zoo lang heb beziggehouden; maar waar mij 25 sprekers zijn voorafgegaan, had ik eenigen tijd noodig. Alleen dit nog. Het komt in deze Kamer aan op het recht; maar hierin bestaat de moeilijkheid, dat, wanneer men God uit het recht heeft geëcarteerd, er geen vastigheid voor het recht meer te vinden is. Men heeft het gezocht, ik weet het, in het *jus positivum*, het geschreven recht. Doch men heeft begrepen, dat men er zoo niet kwam; want dan zou alle critiek op de wetgeving uitgesloten zijn geweest. En toch weet ieder voor zich, dat er zeer wel een wettelijk voorschrift kan zijn, dat hij naar zijn innerlijk besef onrecht noemt. Er moet dus eene hoogere autoriteit zijn dan het geschreven recht; en het is nu maar de vraag, waar wij die vandaan halen. Op het standpunt van den Koran en van de Israëlieten is er eene absolute openbaring van het recht, die niet voor verdere ontwikkeling vatbaar is. Onder Christelijke leiding daarentegen moet gezocht naar een recht, dat geen absoluut vasten vorm heeft, maar kan wisselen naar tijd, plaats en omstandigheden. Men heeft bij een vroeger debat mij gevraagd, of ik meende, dat het recht immobiel was. Ik heb die vraag toen ontkennend beantwoord en herhaal het nog eens. Maar vraagt men, hoe die evolutie van het recht toegaat, vanzelf of door 's menschen toedoen, dan kan men tweeërlei antwoord geven. Zegt men vanzelf, zooals de sociaal-democraten doen, dan is verdere redeneering onnoodig en doet men het best, de zaken maar te laten loopen. Dan komt alles vanzelf terecht. Stelt men zich daarentegen op het standpunt van den heer Van der Vlugt, en meent men, dat menschelijk denken invloed heeft op de formatie en ontwikkeling van het recht, dan komt de vraag naar het criterium, naar, zooals de heer Nolens het in zijn schoone rede noemde, *de wet* van het recht. Waar wordt die wet van het recht gevonden? In het stoffelijke? Dan wordt men sociaal-democraat. In het geestelijke? Dan staat men tegen de sociaal-democraten over. Maar wanneer men eenmaal zegt: in het geestelijke, dan moet al verder gevraagd waar het criterium ligt. Zoekt men het *in abstracto*, in het menschelijk denken, dan zijn mr. Jhering, mr. Van der Vlugt, de mensch Troelstra en de mensch Marx geheel gelijk.

Maar wij Christenen zeggen, dat het niet ligt in den mensch, maar dat de

idee van het recht in God is, en omdat de mensch naar Gods evenbeeld is geschapen, is den mensch een besef van dit ideëele recht ingeplant, en kan het niet anders wisselen, naar gelang van plaats, tijd en omstandigheden, dan zooals door God zelf in zijn leiding in het wereldbestuur wordt bepaald.

Is dit zoo, dan zou men kunnen vragen: maar waarom treedt gij dan, nu het groote gevaar vooral bij de socialisten schuilt, ook tegen de liberalen op en niet enkel tegen de sociaal-democraten? Daarop luidt mijn antwoord: omdat noch de anti-revolutionairen, noch de Roomsch-Katholieken hun strijd willen oplossen in den strijd enkel tegen de sociaal-democraten, wijl zij hierdoor wel een oogenblik succes kunnen hebben, maar ten slotte hun eigen beginsel verliezen. Wanneer wij lezen de boeken van Cort van der Linden, Treub, Van Houten en anderen, dan wordt door al deze mannen toegestemd, dat de groote tegenstelling van wat zij noemen clericalen en liberalen hierin bestaat, dat de liberalen met de Openbaring Gods geen rekening houden. De Openbaring ontleenen wij volstrekt niet alleen aan de H. Schrift, want evengoed ligt deze in de natuur en de rede, ofschoon op eene wijze, die defect is, die correcties op die punten van de bijzondere Openbaring noodig maakt.

Waarom is de heer Van der Vlugt in zijn met keurige theorieën uitgewerkte studie zoo weinig gevorderd en hebben de Christenen in hun strijd met de sociaal-democraten, radicalen en andere groepen werkelijk zulke winst behaald? Er is gisteren nog door de heeren De Savornin Lohman en Talma op gewezen, dat al dat schrijven in boeken niet rechtstreeks op het volk werkt. Ik ben het wel eens met den heer Bos, waar hij zegt, dat men hierin te ver kan gaan, wijl veel toch ook uit die hoogere geleerdheid, die maar weinigen bereikt, afdalen kan naar lagere sfeeren, kan gepopulariseerd worden en zoo een catechismus vormen, die voor Jan en alleman geldt. Doch dan moet de heer Bos niet vergeten, dat tusschen den tijd, waarin men tot een resultaat van zijn onderzoekingen gekomen is en dien, waarop deze catechismus is samengesteld en ingang vindt, eene lange periode verloopt. En in dien tusschentijd zijn de menschen reeds van den weg af en loopt de massa over naar de sociaal-democratie. De heeren zien het voor hun oogen. Bij elke volgende verkiezing hebben de sociaal-democraten steeds gewonnen en niettegenstaande de werkstaking zullen zij blijven winnen en de liberalen zullen verliezen. Waaraan ligt dit? Niet daaraan, dat de heeren niet in staat zijn, hen te bestrijden. Dit kunnen zij, die van oeconomische studiën meer hun werk gemaakt hebben dan ik, — die

maar dilettant-oeconoom ben —, uitnemend. Maar wel, omdat bij al dergelijke vraagstukken niet alleen door de redeneering, maar door het besef, dat in het hart is, beslist wordt.

Ten slotte vergunne mij de heer Van der Vlugt nog ééne opmerking. Hij heeft beter dan ik gekend mijn hooggeachten leermeester Kuenen en weet, hoe hij in zijn dagen met lofwaardige nauwkeurigheid de verhouding tusschen de Mozaïsche wet en profeten heeft vastgesteld. Hij was toen tot deze conclusie gekomen, dat de Mozaïsche wet gekomen is na den Babylonischen tijd, en dat de profeten voorafgingen. Dit is toen als waarheid aangenomen in heel de moderne school, dat gold als een onomstootelijk resultaat, en is door het werk van Kuenen zelfs naar Engeland en elders gebracht. Nu zijn intusschen onlangs de tafels van Hammarubi ontdekt, en daaruit bleek, dat veel van dezelfde dingen, die in de wetten van Mozes stonden, reeds 2000 j. v. Chr. bekend moeten geweest zijn. De deskundige onderzoekers erkennen dan thans ook, dat geheel de theorie van Kuenen valt. Welnu, dat die theorie valsch was, is destijds door de Christenen onmiddellijk gevoeld, niet omdat de boeken van Kuenen weerlegd zijn, maar omdat men met geestelijke voelhorens voelde, dat zijn voorstelling onaannemelijk was.

Zoo is het ook hier. Zeer zeker kan door latere studie, veel welsprekender dan een Christen het kan uit zijn overtuiging, de sociaaldemocratie neergeslagen worden. Maar in dien tusschentijd gaan duizenden en duizenden aan de academie en daar buiten met de sociaaldemocratie medeloopen. Daarentegen gevoelen de Christenen met hun onmiddellijk besef, dat hier een doodelijk gevaar schuilt, en daarom gaan ze niet meê. Dat onmiddellijk besef is dan ook *de* groote kracht, waardoor het grootste deel van ons volk wordt afgehouden van de sociaal-democratie. Ik stem dan ook den heer De Klerk toe, dat dat onmiddellijk besef niet alleen nog bestaat bij de speciaal-confessioneele arbeiders, maar dat zoowel in hoogere als in lagere kringen onder de liberalen nog mannen zijn, bij wie de Christelijke traditie sterk nawerkt. Maar ook bij hen is de afkeer van de sociaal-democratie niet het resultaat van wetenschappelijk onderzoek, maar juist van de nawerking dier traditie.

Zoo blijft dus ten slotte alleen de vraag, of de heer Schaper gelijk had, toen hij zeide, dat onze Bijbel niets waard is, en daarbij aanhaalde eene passage uit Uncle Tom, het boek van mevr. Beecher Stowe. En hij had gelijk. Ja, er wordt voortdurend van de Schrift misbruik gemaakt voor allerlei verkeerde dingen. Maar de heer Schaper kan niet weerspreken, dat de Bijbel het boek is en blijft, dat, langer dan eenig ander boek, in

breede kringen de machten en de geesten beheerscht heeft en nog beheerscht. Niemand minder dan Kant heeft het gezegd: de Schrift heeft eene zedelijke levensbeschouwing in het leven geroepen, die als een eik geworteld is tot diep in de harten der natiën en der menschen. Ge kunt aan dien eik de bijl aanleggen, en hem misschien met één reuzenslag vellen, maar zie toe, als hij omgeworpen is, dan zult ge in geen twee eeuwen eene zedelijke macht in het leven roepen als die, welke thans door de Schrift het zedelijk leven der natiën sterkt.

Handelingen, blz. 650—664.

Vergadering van 5 December 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Aan de Commissie voor de Stenographie dank betuigende voor de inschikkelijkheid, inzake het corrigeeren van de proeven betoond, neem ik, aan het eind van dit debat, nog een oogenblik het woord. Ik zal zeer kort zijn. Op de Regeering toch rust in de eerste plaats de plicht, door soberheid van het woord te zorgen, dat de gang van zaken niet verstoord worde. Noodzakelijk is het, dat de Kamer tijdig de Memorie van Antwoord op hoofdstuk V, die groot van omvang is, in haar bezit krijge; en dit stuk kan niet gereed komen, wanneer dit debat niet tot een eind komt. Daarom zal ik mij bepalen tot een zeer kort woord.

Ik begin met den geachten afgevaardigde uit Groningen er dank voor te zeggen, dat hij op beantwoording van eene vraag, door hem in zijn eerste rede gedaan, niet verder aandrong. Hoewel hij nogmaals op de zaak zelf mijn aandacht vestigde, heeft hij, na overweging, de kieschheid gehad, aan de Regeering in deze den vrijen tijd te laten.

De geachte afgevaardigde heeft echter in het begin van zijn rede gemeend, een tweetal feiten te moeten constateeren. Het eerste door hem geconstateerde feit was, dat de tweede staking mislukt was zonder strafwetten. Dit mag ik niet onwedersproken laten. Volgens de berichten, die wel geconstateerd zijn, was de opheffing van de staking, dat is de mislukking daarvan, wel ter dege het gevolg van de omstandigheid, dat door de leiders rechtsgeleerden waren geconsulteerd, en dat deze rechtsgeleerden hadden verzekerd, dat, wanneer de Strafwetnovelle op dien dag nog werd aangenomen, de leiders van de beweging onmiddellijk zouden kunnen worden gearresteerd. Ik laat in het midden, of dit juist was, maar een feit is het dan toch, dat deze mededeeling op de verga-

dering den meesten indruk heeft gemaakt en de leiders tot de wederopheffing van de uitgeschreven staking heeft genoopt. Of dit de werkelijke reden is geweest, dan wel of de leiders reeds te voren begrepen, dat de staking toch mislukken zou, laat ik onbeslist. In elk geval hebben de strafwetten wel degelijk gewerkt op de aanneming van het voorstel tot opheffing van de staking door de massa.

In de tweede plaats is door den geachten afgevaardigde uit Groningen beweerd, — en wel op eene wijze, die natuurlijk een verwijt inhield —, dat het scheen, alsof voor het Kabinet de uitslag van de stembus de hoogste zaak was. De verklaring werd daarbij gevoegd, dat hij en zijn vrienden in deze deugdzamer waren dan degenen, tot wie hij het woord voerde. Hij en zijn vrienden wisten van deze kleine opvatting van zaken niets; zij waren, ja, ook menschen, maar het was allerminst de stembusvraag, die hun doen beheerschte. Onzerzijds, Mijnheer de Voorzitter, is niet gezegd, dat wij krachtens onze Christelijke beginselen voor de rustige arbeiders zijn opgekomen, ten einde hen bij de stembus voor ons te winnen. Ik vroeg den geachten afgevaardigde, of zijn tactiek tot bestrijding van de sociaal-democratie doel trof en de lieden werkelijk van de sociaaldemocraten afhield en aftrok, en alleen ten bewijze, dat dit *niet* het geval was, wees ik er op, dat steeds meer volgelingen naar de sociaaldemocraten bleken over te loopen.

Op hetgeen de geachte afgevaardigde omtrent het kiesrechtvraagstuk in het algemeen zeide, dunkt het mij niet noodig, nader terug te komen. Wel echter dient nogmaals een enkel woord te worden gezegd naar aanleiding van de door den geachten afgevaardigde besproken passage over het kiesrecht, die in de Memorie van Antwoord voorkomt. Er werd niet in het Voorloopig Verslag aan mij, d. i. aan dr. Kuyper, gevraagd, hoe *ik* dacht over het kiesrecht, maar er werd aan de Regeering in het Voorloopig Verslag eene vraag gesteld, die moest dienen om haar te nopen, zich over het kiesrecht nader te spreken. Er werd n.l. in dat stuk beweerd, dat, wanneer men maar algemeen kiesrecht invoerde, een frisscher geest in de Kamer zou komen. En daarop had niet ik persoonlijk, maar had de Regeering te antwoorden. Het sprak van zelf, dat zij bij het optreden van dit Kabinet zich daarover zou uitlaten. Dit is dan ook geschied, en duidelijk werd toen gezegd, dat de zaak van het kiesrecht door dit Kabinet in deze vierjarige periode niet aan de orde zou worden gesteld. Elke poging, van de zijde der Kamer aangewend, om de Regeering op dit besluit te doen terugkomen, zelfs het indienen van desbetreffende voorstellen, kon daaraan niets veranderen; dat standpunt werd gehandhaafd. Daarover valt alzoo onzerzijds niets meer te spreken. Er was echter één punt in de vraag, waaromtrent

wij ons wel konden uitspreken, n.l. of wij het al of niet eens waren met de bewering van het Voorloopig Verslag, dat het algemeen stemrecht zou leiden tot het brengen van een frisscheren geest in deze vergadering. Hierbij moest kleur bekend worden, en wel in dezen zin, of het algemeen stemrecht, langs welken weg dan ook, als beginsel door ons zou kunnen worden aanvaard. En daarop is het antwoord ontkennend geweest.

De heer De Savornin Lohman heeft zooeven — met eene soberheid, die door ieder zal worden geapprecieerd — gezegd, dat uit mijn repliek in zake de benoemingen hem gebleken was, dat ik niet juist had begrepen, wat door hem dienaangaande gezegd was. Gaarne zal ik dan ook gevolg geven aan zijn wenk om in de *Handelingen* zelf na te gaan, waarin het misverstand kan zijn gelegen.

De heer Schaper is teruggekomen op de quaestie der opneming, nu reeds, van de landarbeiders in de Ongevallenwet. Hij heeft gevraagd, waarom dat niet nu reeds kan, zeggende: „gij hebt er zelf eertijds voor gestreden om die landbouwarbeiders in deze Ongevallenwet te brengen." Ik heb hierop slechts te herhalen wat gisteren door mij daarover is gezegd. Wanneer die maatregel op het oogenblik wordt ingevoerd, kan niemand tegenspreken, dat dit verdubbeling van arbeid aan de Rijksverzekeringsbank zal geven. Wordt daarentegen het stelsel toegepast, dat ik heb aangegeven, zoodat de landbouwarbeiders eerst in de Ongevallenwet kunnen worden ingebracht, nadat vooraf in die wet een Karenz-tijd zal zijn opgenomen, dan komt eene vraag aan de orde, waaraan de heer Schaper blijkbaar niet heeft gedacht, n.l. of dan degenen, die niet binnen den Karenztijd vallen en aan wien een bedrijfsongeval bij den landbouw overkomt, moeten worden verwezen naar de ziektekassen of wel, dat zij bij de ongevallenverzekering moeten blijven. En indien het laatste gekozen wordt, op welke wijze moet dan eene relatie verkregen worden tusschen de ongevallenverzekering en de ziektekassen? Dit is eene hoogst belangrijke vraag. Gesteld, dat de Karenz-tijd 13 weken wordt voor degenen, die in den landbouw een bedrijfsongeval krijgen, en men verwijst dezen naar de ziektekassen zonder meer, dan zullen zij van minder conditie worden dan de andere arbeiders, die bij de ongevallenverzekering zijn. Ik zeg niet, dat dit niet noodzakelijk zal blijken, maar er moet dan toch eene poging worden gedaan, om het zoo mogelijk te voorkomen. En wanneer dit mogelijk blijkt, dan moeten de districtskassen in zulk een speciaal verband gebracht worden met de Rijksverzekeringsbank, dat zij als organen voor deze optreden; maar dit juist is eene uiterst gecompliceerde en zeer moeilijk tot stand te brengen regeling. Ik heb gemeend, dit aan den heer Schaper te moeten antwoorden, opdat hij zou inzien,

dat allerminst luchthartig met deze zaak wordt omgegaan, maar dat er veel bezwaren aan verbonden zijn, waarover men niet maar eenvoudig kan heenstappen.

De heer Troelstra heeft het mij min of meer euvel geduid, dat ik van de kleinheid van zijn partij heb gesproken. Met een enkel woord behoort het gesprokene te worden verduidelijkt. De quaestie ligt in de statuten der S. D. A. P. Deze statuten lezende, ziet men, dat zij iets eigenaardigs hebben, dat bij geen andere partij voorkomt. Daarin staat toch, dat de vereeniging zelve heet: De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Men lette op dat woord „vereeniging". Wanneer hier gesproken wordt van de vrijzinnig-democraten, bedoelt men natuurlijk niet eene afgesloten partij, waarvan men eveneens niet kan zeggen, dat zij uit een zoo en zoo groot getal leden bestaat. Dit geldt kortom voor alle andere staatkundige partijen. Maar dit geldt niet voor de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Deze toch is niet wat wij noemen eene *partij*, maar eene *vereeniging*. In de statuten wordt in art. 1 of 2 dezer vereeniging gesproken van *vereeniging* en in alle verdere artikelen van *de partij*. De sociaal-democratische partij is dus eene bepaalde vereeniging, waarvan men op één na weten kan hoeveel leden ze telt. En van die partij heb ik gezegd, dat zij bestaat uit zooveel heeren, uit zooveel dames en uit een deel arbeiders, maar dat daarin op verre, verre na niet zijn georganiseerd de arbeiders van Nederland. De geachte afgevaardigde mag en kan dus niet zeggen, dat zijn partij is de organisatie van de arbeiders in Nederland, dat zij is *de* georganiseerde arbeiderspartij. Dit heb ik willen zeggen en ik wijs daar nogmaals op, omdat, naar het schijnt, zijn tegenspraak berust op het denkbeeld, dat de Kamer niet op de hoogte is, hoe het met zijn partij in de beteekenis van vereeniging staat.

Wat de strijd over de beginselen betreft, dien zal ik thans niet verder voortzetten. Alleen wensch ik nog even terug te komen op het woord „uitgelokt". Daarmede heeft de heer Troelstra niet alleen eene zware, maar ook eene ongeoorloofde beschuldiging tegen de Regeering gericht, alsof deze de staking zou hebben uitgelokt. Wanneer iemand zoo iets beweert, dan is het ook zijn plicht, dit te bewijzen. En als dit bewijs niet geleverd wordt — het is ook niet te leveren — en zelfs de poging is nagelaten, om een eenigszins naar bewijs zweemend betoog te leveren, heb ik dan niet het recht, hem er op te wijzen, dat dit niet zijn oorspronkelijke opvatting was, maar dat hij met zijn verwijt achterna is gekomen, ten einde de schuld op de Regeering te kunnen werpen? Daarom heb ik gezegd: „indien gij van den aanvang af gemeend hebt, dat de Regeering de staking wilde uitlokken, dan hebt gij getoond als

een onnoozele te hebben gehandeld. Maar hebt gij oorspronkelijk die meening niet gehad, dan is dit een oordeel, dat gij achterna velt, om — nu de staking op den achtergrond geraakt is — u zelf vrij te pleiten en de schuld op anderen, in casu op de Regeering te werpen.

Verder meende deze spreker, dat, als het zoo doorgaat, wij hier evenals in Frankrijk zullen krijgen eene clericale en eene anti-clericale partij. Het komt mij voor, dat het maar het best is, dat aan de toekomst over te laten. Het zou dan in elk geval eene negatieve leus zijn, die de heeren saambond, en men behoorde dan bovendien eerst te weten, door welke positieve beginselen die anti-clericale partij zou worden bijeengehouden.

De quaestie van de ambtenaren bij de Rijksverzekeringsbank zal nog bij hoofdstuk V ter sprake komen, wanneer ik eerst een onderzoek heb ingesteld naar wat er waar is in het beweren van den heer Troelstra. Overigens moet ik toch zeggen, mij niet te kunnen voorstellen, dat ook z. i. die ambtenaren niet het recht zouden hebben, met hun geestverwanten op vergaderingen over politieke onderwerpen te spreken. En wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat de Rijksverzekeringsbank is eene anti-revolutionaire kazerne, dan vraag ik, of wij dan vroeger wel iets anders dan liberale kazernes hebben gehad. Immers, als men vraagt, van welken geest de heeren van allerlei andere Rijksinstellingen zijn, dan is het antwoord: voor het grootste deel zijn zij liberaal. Eerst wanneer de heer Troelstra begint met die liberale kazernes te zuiveren, zou mijnerzijds — wanneer het mocht blijken, dat de Rijksverzekeringsbank eene „anti-revolutionaire kazerne" is — eene poging kunnen worden aangewend om ook daarin een „frisscher geest" te brengen.

In verband met de zwendelarij heeft deze spreker gevraagd, of er niet van Regeeringswege eene pers-enquête zou kunnen worden ingesteld. Indien daartoe mocht worden besloten, zou dit moeten geschieden bij de wet. Ik zou intusschen willen vragen, of de Nederlandsche pers verdient, haar den smaad aan te doen, zulk eene enquête in te stellen. Men behoort toch wel te verstaan, dat eerst dàn daartoe zou kunnen besloten worden, wanneer van onderscheidene kanten feiten openbaar werden, die toonden, dat de pers zich voor een groot deel aan de *haute finance* heeft verkocht. Maar als wij te doen hebben met eene pers als de onze, die in elk geval nog het merk draagt van soliditeit, een merk, dat zij in vele landen mist, — wij hebben hier toch nooit eene reptiliënpers gehad; wij hebben nooit beleefd, dat de Regeering hier groote sommen uit de geheime fondsen aan de pers gaf —, dan meen ik, dat wij niet op die pers de blaam mogen werpen, om voor haar, of voor een deel

van haar, eene enquête in te stellen. Ik meen daarom aan de eer der pers schuldig te zijn, dit denkbeeld van den heer Troelstra terug te wijzen.

De geachte afgevaardigde, de heer Borgesius, heeft het wat vreemd gevonden, dat ik mij meer dan eenmaal heb beroepen op hetgeen gedaan was door vorige Kabinetten. Hij houde mij ten goede, dat dit verwijt niet moet gericht worden tot mij, maar tot het Voorloopig Verslag, of liever tot hen, die ook in deze vergadering naar het vorig Kabinet hebben verwezen. Ik meen, dat men zóó niet spreken mag, nu men zelf in het derde jaar aan deze Regeering den maatstaf van het vorig Kabinet heeft aangelegd. Steeds heb ik mij, waar het de continuïteit van het Regeeringsbeleid betrof, zoo correct en kiesch mogelijk over het vorig Kabinet uitgelaten. Maar als men ons met dat Kabinet vergelijkt, wil ik over die vergelijking ook op mijn wijze oordeelen.

Voorts heeft de geachte afgevaardigde gesproken over mijn uitlating in zake het volksleger. Ik heb gisteren gezegd, dat ik thans nog juist zoo denk over het volksleger als vroeger; maar dat de omstandigheden nu van dien aard zijn, dat ik het ongeoorloofd zou achten, tot de instelling daarvan thans over te gaan. Ik wensch er nog dit bij te voegen, — en nu moet ik mij weer eens op het Kabinet van den geachten afgevaardigde beroepen —: toen zijn Kabinet eene Militiewet indiende, kwam er geen volksleger in voor. Mocht de geachte afgevaardigde uit Zutphen eens ten tweedenmale Minister worden, dan zou ik wel eens willen weten, of hij dan onder de tegenwoordige omstandigheden daartoe zou overgaan, wanneer hij kon vermoeden, dat de invoering van een volksleger er toe zou kunnen leiden, dat aan de twee deelen van ons volk het geweer in handen werd gegeven, om in een burgeroorlog het ééne deel tegen het andere te doen optrekken. Zou de geachte afgevaardigde dat aandurven?

Laat eerst onze bevolking, ook met zijn hulp, eenigszins tot rust worden gebracht; laat het gevaar voor zulke oproerige bewegingen eerst wijken, — dan zal hij mij weer zien optreden vóór het volksleger....

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Niemand kon er aan denken, in 1901 onmiddellijk een volksleger in te voeren, want èn de Minister van Oorlog èn de afgevaardigde uit Sliedrecht verklaarden beiden, dat het volk daarvoor eerst geschikt moest worden gemaakt door voorbereidende volksoefeningen.)

Als niemand in het Kabinet er toen aan denken kon, en die toestand nog zoo is, dan moet er toch voor één man eene uitzondering gemaakt

worden, voor hem namelijk, die het vanmorgen mij kwalijk nam, dat ik mij in gewijzigden zin had uitgelaten.

Wat de zwendelarij betreft, heeft de heer Goeman Borgesius het voorgesteld, alsof de Regeering verkeerd handelde, door niet dadelijk maatregelen te nemen tegen de speculatie en de naamlooze vennootschappen. Hij is beter thuis in die wereld dan ik. Ik had er vroeger nooit van gehoord. Maar als hij werkelijk meent, dat hiertegen een afdoend middel bestaat, dan vraag ik hem toch, waarom hij, toen hij Minister was, den heer Cort van der Linden niet zoo lang geprikkeld en gedrongen heeft tot deze het deed. Wanneer hij hier ons komt verwijten, dat wij met onzen arbeid al veel verder hadden moeten zijn, hoe klopt dan daarmede, dat wij nu weer andere dingen moeten doen en ontwerpen moeten indienen op de naamlooze vennootschappen, tegen zwendelarij, op beursorganisatie, al te gader regelingen, die toch niet zoo voor de hand liggen. Met den persoonlijken dienstplicht en den leerplicht, bij voorbeeld, was men terstond klaar en men had zijn denkbeelden maar in artikelen te gieten; maar bij de beursspeculatie heeft men te doen met een onderwerp, waaromtrent hij zelf zal toestemmen, dat niemand vooralsnog juist weet, hoe de oplossing gevonden moet worden. Bovendien, wanneer de geachte afgevaardigde daarvan zoo vervuld is, was hij dan niet verplicht geweest, in het Voorloopig Verslag zijn eigen denkbeelden te ontwikkelen? Maar nu krijgen wij niets anders dan eene uiterst ingewikkelde quaestie. Deze wordt maar aan het Gouvernement voorgeworpen en wanneer dit niet dadelijk voor haar oplossing gaat zorgen, wordt gezegd, dat de Regeering dergelijke gewichtige onderwerpen maar blauw blauw laat.

De geachte afgevaardigde meende voorts, te kunnen constateeren, dat door de Regeering erkend was, dat, ook al had hier een ander Kabinet gezeten, op niet minder goede wijze orde en rust in het land bewaard waren gebleven of hersteld waren geworden. Dit heb ik *niet* gezegd, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb veeleer laten doorschemeren, dat, waar in sommige kringen — aan den geachten afgevaardigde wel bekend — krachtige stemmen opgingen om tijdelijk te retireeren als Gouvernement en te appaiseeren tot er rust kwam, en daar naast stond de verklaring van den geachten afgevaardigde, dat hij, indien het noodig was, zoo scherp mogelijk zou zijn opgetreden, daardoor juist het gevaar zou hebben kunnen ontstaan, dat er wel eerst schijnbaar zekere rust ware teruggekeerd, doch dat, waar de kracht van het verzet niet was gebroken, dit ten tweedenmale veel krachtiger zou zijn opgekomen en dan in bloed zou zijn gesmoord.

Het heeft mij ten slotte genoegen gedaan, dat, waar wij hier met den vorigen Minister van Finantiën niet meer in debat kunnen treden, de geachte afgevaardigde uit Zutphen van hem overgenomen heeft zijn definitie van het kardinale verschil tusschen socialisten en liberalen. Ook voor den geachten afgevaardigde ligt er alzoo — en daarop kunnen wij ons voortaan beroepen — geen kardinaal verschil tusschen hem en de socialisten dan daarin, dat elk der twee eene eigen opvatting van het pauperisme heeft.

Ik moet nog ten slotte — de overgang is geleidelijk! — een woord spreken tot den geachten afgevaardigde uit Leiden, den heer Van der Vlugt. Die geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat, nu ik namens de Regeering spreek, ik zeggen moet, dat hij van ons als Regeering niet mag eischen, dat ik een gezegde van een lid van de Kamer waar zal maken, nl. de bewering, dat de liberalen geen argumenten tegen de sociaal-democraten hebben. Dit mag hij van den heer De Savornin Lohman vragen, die het heeft beweerd, niet van mij. Ik sta hier alleen te verdedigen, wat in de stukken staat. Dat en dat alleen ligt voor onze rekening, en wat dit betreft is tot op dit oogenblik de geachte afgevaardigde in gebreke gebleven om aan te toonen, dat de door hem in die stukken gewraakte bewering niet juist is. Ongetwijfeld heeft de geachte spreker veel schoons gezegd, waarnaar ook ik met genoegen geluisterd heb, doch hij is er niet in geslaagd, aan te toonen, dat tusschen hem en de zijnen eenerzijds en de sociaal-democraten anderzijds zulk eene klove gaapt, dat men, in de diepte der beginselen zich nederlatend, toch weer een vasten bodem vindt, waar de klove ophoudt klove te zijn.

De geachte afgevaardigde heeft niets anders gedaan, dan nogmaals uitspreken wat wij reeds wisten uit het tijdschrift *Onze Eeuw*, nl. dat het verschil tusschen hem en de overige liberalen, vrijzinnig-democraten enz., dit is, dat voor hem het recht iets is, waaraan hij zich onderwerpt. Hij heeft voorts aan deze zijde nog bovendien de overtuiging gevestigd, dat voor hem dit recht nog een dieperen grond bezit in God, maar hij heeft tevens gezegd: dien dieperen grond sluit ik buiten het Staatsrecht. In mijn Staatsrecht ga ik niet verder dan dat ik mij voor het recht buig. Hij heeft dus wetenschappelijk geen dieper uitgangspunt dan het recht. Waar hij zoo dit uitgangspunt stelt en geen ander, zeg ik, dat hij geheel en al op hetzelfde grondbeginsel staat, waarop ten slotte ook de sociaal-democratie rust. De sociaal-democraten toch hebben op zijn standpunt juist dezelfde bevoegdheid als hij, om de basis voor het recht op hun wijs aan te geven. Scheiding zou hier dan eerst aanwezig

kunnen zijn en kunnen worden doorgevoerd, indien aangetoond ware, waar de hoogere wet ligt, waardoor volgens den geachten afgevaardigde het recht beheerscht wordt. Eerst als hij dit deed, zou blijken kunnen, of hetgeen de sociaal-democraten als uitgangspunt kiezen, van het zijne verschilt.

De geachte afgevaardigde heeft hierbij een kleinen stap gedaan op het gebied van het hooger onderwijs. Hij zal mij ten goede houden, dat ik niet met hem mee ga, maar dit uitstel tot de behandeling van het wetsontwerp, waarbij mij niets aangenamer zal wezen dan ook den geachten afgevaardigde in het strijdperk te ontmoeten. Tot mijn leedwezen moet ik hem echter tot dien tijd toe den steen, waarvan hij sprak, weer op het hart leggen. Waar hij meende, dat ik gisteren had geloochend wat door mij ontwikkeld is in mijn „Encyclopaedie" moet ik verklaren, dat dit allerminst zoo is. Ook hier bleek weer de waarheid van hetgeen reeds in de Memorie van Antwoord is gezegd, dat het zoo uiterst moeilijk is, het standpunt van een tegenstander te begrijpen.

De geachte afgevaardigde heeft het mij voorts min of meer euvel geduid, dat ik verwezen had naar de theorie van de mystieke, spiritualistische religie, en waar ook anderen gemeend hebben, dat de geachte afgevaardigde mij dit kwalijk heeft genomen, moet ik daarvan nog even iets zeggen. En dan zij het mij vergund, den geachten afgevaardigde uit Leiden de vraag te stellen, waarom hij, wetende dat ik Gereformeerd ben, meer recht zou hebben om te spreken over de Gereformeerde Belijdenis, dan ik om te spreken over de Doopsgezinden, waar mij bekend is, dat hij daartoe behoort. Bovendien, waar ieder weet, dat het oude Doopersche standpunt door hem geheel is losgelaten en hij *niet* tot de rechtzinnige Doopsgezinden behoort, ontbrak reeds uit dien hoofde zelfs de schijn, alsof ik persoonlijk ware geweest.

Ten slotte zij het mij nog geoorloofd, op te merken, dat — wanneer de geachte afgevaardigde zich inbeeldt, dat de Dooperschen uit de 16e eeuw *zijn* standpunt innamen wat betreft het schuil houden van de religie — ik op historische gronden waag, met hem van gevoelen te verschillen. Zoo weinig hebben de Dooperschen zich in die dagen schuil gehouden en zoo openlijk veeleer zijn ze allerwege met hun belijdenis van Gods Oppperhoogheid voor den dag gekomen, dat het martelaarsboek der Dooperschen nog tot op den huidigen dag het heerlijkst getuigenis geeft van den geestdrift, waarmede ze van hun God getuigd hebben.

De geachte spreker betuigde, dat de „*schuchterheid in het heilige*"

— om nu eens een term te bezigen uit een mijner eigen geschriften — hem meer aantrok dan het naar buiten treden met den naam van God, en hij vermoedde, dat dit ook bij Thorbecke het geval zal geweest zijn. Deze bedenking is reeds gisteren door mij ondervangen, toen ik hier zeide, dat die heeren wel rekenden met de religie als sentiment en als verschijnsel in hun persoonlijk leven, maar dat zij weigerden met Gods Majesteit te rekenen in hun Staatsrecht. Ik voeg er thans dit aan toe: God bestaat, en omdat Hij van alle ding de vrijmachtige Schepper is, heeft Hij op al wat Hij schiep *rechten*; rechten op elk persoon, op elk volk, op elk land. Deze rechten van God op ons land en volk worden nog steeds uitgesproken in de formule voor het regeeren van ons vorstenhuis „bij de gratie Gods". Die *rechten* van God op land en volk moeten niet alleen in zulk eene formule worden geuit, maar zij moeten ook in het Staatsrecht zelf tot ontwikkeling komen. Anders wordt in uw Staatsrechtelijk systeem het hoogste recht, het recht van God, verzwegen en miskend.

De geachte spreker is ongetwijfeld een man van teeder religieus sentiment, al wensch ik daarin in niets voor hem onder te doen. Maar juist met een beroep op dat teeder sentiment vraag ik hier dan toch, of ge niet gevoelt, hoe ge, wanneer ge zelf een persoonlijken God belijdt, Schepper van hemel en aarde, het recht van dien God miskent, zoo ge in uw Staatsrecht en in uw stelsel dit hooge recht van God ignoreert?

Ten slotte dit, Mijnheer de Voorzitter. De geachte spreker heeft in psalmwoorden, waarvan hij weet, hoe zij in het hart van elk belijder weerklank vinden, de schoonheid, de diepte en de innigheid van het verborgen leven voor God in de binnenkamer bepleit, edoch met uitsluiting van God van het politieke terrein, en hij voegde er bij: de Calvinist van ander temperament is meer man van de daad. Daarop heb ik slechts te antwoorden, dat het volgens Robert Fruin en onze beste historici de Calvinisten zijn, die ons land in 16e eeuw gered hebben. Had dan ook het mystieke standpunt van den geachten spreker in die dagen gepraevaleerd, zoo staat dit vast, dat Nederland nooit een vrij volk zou zijn geworden, en dat ons nu vrije vaderland altoos zou gebleven zijn een *wingewest van Spanje.*

Handelingen, blz. 703—706.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1904: Voordrachten voor de Raden van Beroep — Geneeskundig onderzoek van een ouden burgemeester — Burgemeestersbenoemingen — Krangzinnigenwezen — Lijkverbranding — Wormziekte, Adenoïde vegetaties, Lepra enz. — Gezondsheidsraad — Besmettelijke ziekten — Tuberculose-bestrijding — Behartiging van de belangen van jonge meisjes — Hooger Onderwijs — Vivisectie — Homoeopathie — Middelbaar Onderwijs — Weelderigheid bij de Polytechnische School — Bibliotheken der H. B. S. — Lager Onderwijs — Nieuwe Spelling — Schooltoezicht — Achterlijke en spraakgebrekkige kinderen — Verhouding van schoolhoofden en onderwijzers van bijstand — Gebrek aan plaatsruimte — Salarisregeling — De Leerplichtwet — De onderwijzer ambtenaar in en buiten de School. — Christelijke en maatschappelijke deugden — Zorg voor de havelooze kinderen — Van der Palmiaansche School — De natie aan de openbare school gehecht? — Arbeidsmisstanden — Kelners en Koetsiers — IJselsteenfabrieken — Keramische industrie — Kamers van Arbeid — De Ongevallenwet 1901, haar uitvoering en werking — Benoemingen aan de R. V. B.

Vergadering van 10 December 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigden, de heeren Schaper en Den Tex, hebben ter sprake gebracht het gebeurde met de voordrachten voor de Raden van Beroep.

Ik heb reeds in de Memorie van Antwoord uitgesproken, dat de loop van die zaak mij voorkomt, zeer te betreuren te zijn. Ik heb reeds, toen het werk in Amsterdam in zijn aanvang was, gedelegeerden van hen, die zich in Amsterdam met het opmaken van die voordrachten hadden belast, bij mij gehad, en bespeurd, dat zij aanvankelijk reeds op het stadhuis te Amsterdam met een zeker — ik zal niet zeggen met tegenwerking — gemis aan medewerking te worstelen hadden. Ik heb hun gezegd, dat, mijns inziens, op het punt, waarvan toen sprake was, het goed recht aan hun zijde was. Ik heb uit hun mededeelingen toen reeds de overtuiging gekregen, dat deze mannen zich met ijver voor deze zaak gespannen hadden en dat zij niet dan met opoffering van veel tijd en kosten zich den omvangrijken arbeid konden getroosten, die met het opmaken van de voordrachten niet in geheel het land, maar speciaal in Amsterdam gepaard ging.

Dat nu de uitkomst van die ernstige opvatting van hun taak, de uitkomst van die metterdaad bijna ongeloofelijke moeite geweest is, dat al hun arbeid vergeefsch was, dat kan niet genoeg worden betreurd. En

vooral daarom niet, wijl niet te ontkennen valt, dat er in deze op de Amsterdamsche secretarie eene vergissing is begaan. Want wanneer degenen, die voorgedragen worden, ook overleggen eene kaart, waaruit blijkt, dat zij zelf als gemachtigden zich gesteld hebben, dan rust op den burgemeester de verplichting, die voorgedragenen, van wie niet uit eene ingeleverde kaart blijkt, of zij de benoeming zullen aannemen of niet, kennis te geven, dat zij op de voordracht gebracht zijn, en te vragen, of zij genegen zijn, zich uit te spreken, of zij de benoeming aannemen of niet.

Ik duid het den burgemeester van Amsterdam niet in dien zin ten kwade, alsof ik zou meenen, dat van zijn zijde opzet in het spel ware geweest, en het heeft mij genoegen gedaan, dat de heer Schaper heeft uitgesproken, dat het, bij het voor het eerst in werking treden van eene tamelijk ingewikkelde organisatie, begrijpelijk is, dat men zich bij de interpretatie van een artikel eene andere meening vormt dan men zich had behooren te vormen. Maar ten gevolge van die mijns inziens verkeerde opvatting van den burgemeester van Amsterdam is de zaak bij Gedeputeerde Staten gekomen in dezen toestand, dat Gedeputeerde Staten bij het ontvangen der voordrachten misten elke aanwijzing, dat de voorgedragenen bereid waren, de benoeming te aanvaarden. Sterker nog, de Gedeputeerde Staten konden formeel uitgaan van het standpunt: de voorgedragenen nemen hun benoeming niet aan, want de burgemeester zal hen wel in kennis gesteld hebben van de voordracht, en indien zij bereid waren eene benoeming te aanvaarden, dan zou bij de stukken wel eene kaart zijn overgelegd. Formeel heb ik dus op hetgeen Gedeputeerde Staten hebben gedaan, niets aan te merken. Maar als ik van het formeele standpunt mag afgaan, dan dunkt mij, dat Gedeputeerde Staten zich toch deze vraag hadden moeten stellen, of het waarschijnlijk was, dat, waar zooveel personen voorgedragen waren, allen bedankt hadden. Was het aannemelijk, te onderstellen, dat — waar men hier te doen had niet met eene voordracht uit den achterhoek van Gelderland, of uit een afgelegen streek, waar onder de werklieden weinig organisatie bestaat, maar met eene voordracht uit Amsterdam, waar, gelijk ieder weet, de arbeiders-organisatie, vergeleken bij andere streken des lands, het meest volledig is ingericht — degenen, die zich er daar voorgespannen hadden, zoo onnoozel zouden geweest zijn, eene heele reeks van voordrachten te geven juist alle van mannen, die niet bereid waren eene benoeming aan te nemen?

Zooeven is door een ander lid dezer Kamer, dat zich over de zaak uitliet, gezegd, dat dit wel zoo is, maar dat er geen tijd was. Het was 30

April en de vergadering werd met spoed bijeengeroepen, zeide hij; wij konden alles niet onderzoeken. Toegegeven, maar de stukken zijn niet per post uit Amsterdam zoo maar in die vergadering geworpen. Zij waren op de griffie en zijn daar natuurlijk wel ingezien. En op de griffie kon men dus zeggen: wij krijgen hier eene geheele reeks voordrachten, waarbij alle bewijs ontbreekt, dat de voorgedragenen bereid zijn eene benoeming aan te nemen, ja, waarbij zelfs aangenomen moet worden, dat allen bedanken. Zou het nu wel zooveel gehinderd hebben, wanneer men — Haarlem is met Amsterdam telephonisch verbonden — destijds een half uur gepauzeerd had en even getelefoneerd had naar Amsterdam: verstaan wij het wel, hebben al die mannen, die op de voordracht staan, bedankt en moeten allen beschouwd worden als personen, die niet in aanmerking wenschen te komen? Vraagt men, of ik Gedeputeerde Staten daartoe had kunnen dwingen, dan antwoord ik ontkennend. Maar ik meen toch, dat, waar zulk eene organisatie voor het eerst toepassing vond, en er hier van de zijde der arbeiders op ijverige, geheel wettige wijze was gewerkt om een door de wet hun verzekerden invloed op de samenstelling van de Raden van Beroep te krijgen, het toch wenschelijk ware geweest, dat Gedeputeerde Staten begrepen hadden, dat er juist hierom alle reden bestond, de arbeidersorganisaties te helpen. Waar hier door het groot getal voorgedragenen het vermoeden moest gewekt worden, dat er eene fout in het spel was, daar kan ik niet anders zeggen, dan dat het mij leed doet, dat de zaak dezen loop genomen heeft. Ik voeg er gaarne bij, dat, wanneer het mogelijk ware geweest, de aldus mislukte zaak te laten overdoen, ik zeer zeker met mijn ambgenoot van Justitie alles zou gedaan hebben om dat doel te bereiken.

Niet eens ben ik het met den heer Schaper, waar deze ten slotte zeide: Hadden Gedeputeerde Staten dan toch maar de menschen van die voordrachten benoemd; immers, al hadden zij nu eenmaal het idée, dat die voordracht niet in orde was, daarom hadden zij toch wel diezelfde menschen kunnen benoemen. Die redeneering gaat niet op. Wanneer men eenmaal in de onderstelling verkeert, dat al de voorgedragen personen te kennen hebben gegeven, dat zij de betrekking niet wenschen aan te nemen, dan vervalt op dit standpunt de mogelijkheid om diezelfde menschen te benoemen. Dat spreekt van zelf.

Ik meen, dat ik mij over deze zaak thans duidelijk genoeg heb uitgesproken, en ga tot andere punten over. De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, heeft ter sprake gebracht het te Harderwijk gebeurde met de stembus, eene circulaire, door mij in zake de be-

noeming van burgemeesters uitgevaardigd, en enkele benoemingen van burgemeesters, die gedaan zijn. Wat de zaak van Harderwijk betreft, zoo kan, dunkt mij, de geachte afgevaardigde weten, wat mijn standpunt ten deze is. Het heeft zich, ongeveer een jaar geleden, voorgedaan, dat in Gouda bij de verkiezing van een lid voor de Tweede Kamer van de zijde der Joden klachten inkwamen, dat een van de stemdagen, ik weet niet juist welke, samenviel ik geloof met hun Grooten Verzoendag. Zoodra dat te mijner kennis is gekomen, heb ik gebruik gemaakt van mijn recht om op die eens genomen beslissing terug te komen, den datum te veranderen en daarmede de ingebrachte bezwaren te ondervangen.

De geachte afgevaardigde kan wel onderstellen, dat, waar ik zelf zóó gehandeld heb, de handelwijze van den burgemeester van Harderwijk niet door mij wordt goedgekeurd. Ik heb dit dien burgemeester doen te kennen geven en bevorderd, dat de inhoud van een in dienzelfden geest gedane aanschrijving van 1898 nogmaals te zijner kennis werd gebracht. De herinnering bewees, dat door mij verlangd werd, dat ook in dien zin zou worden gehandeld. Intusschen moet de geachte afgevaardigde, de heer Schaper, op dit punt niet te zeer uit het oog verliezen iets wat hij zelf gecommemoreerd heeft, maar waarover hij spoedig heengleed, nl. dat in verscheidene van die gemeenten voor een groot deel het bestaan der bevolking van de vischvangst afhangt, en dat daar dus evenzeer bestaat de ongelegenheid, dat, wanneer men de stemdagen niet op Zaterdag stelt, die menschen bijna worden uitgesloten van het deelnemen aan de stemming. Ik wijs er daarom op, dat niet eerst onder dezen burgemeester, maar ook onder zijn ambtsvoorganger dezelfde moeilijkheid zich heeft voorgedaan, en dat ten gevolge daarvan die aanschrijving van mijn ambtsvoorganger in 1898 is uitgegaan. Men zal opmerken, dat de origine van die aanschrijving juist in de sociale toestanden moet gezocht worden, en de reden waarom ik meen, dat zij moet worden gehandhaafd, is, dat het bij de visschers betreft een gering voordeel, dat moet opgeofferd worden, wanneer zij vroeger willen thuiskomen, terwijl het bij de Israëlieten is een conscientie-bezwaar. En waar ik van mijn zijde steeds gemeend heb, dat, waar het mijn geestverwanten betrof, op conscientiebezwaar moest gelet worden, en dat zulk bezwaar moest primeeren, daar wensch ik van mijn kant, waar ik zelf de beslissing in handen heb, nooit anders te handelen.

Wat de door den heer Schaper ter sprake gebrachte circulaire betreft, zij het mij gegund, daarbij tevens een van de punten, die door den geachten afgevaardigde, den heer Passtoors, besproken zijn, te behandelen. Metterdaad

verkeert men, bij de herbenoeming van reeds bejaarde burgemeesters, als Minister dikwijls in een zeer moeilijk geval. De aanleiding tot die circulaire ligt daarin, dat onlangs weder herbenoeming voor zes jaren werd gevraagd door een burgemeester, — hij is dan ook weder benoemd —, die zulk een respectabelen leeftijd had, dat hij in de nieuwe periode bij de negentig kwam. En het komt mij toch voor, dat men, wanneer men te doen heeft met personen van die hooge jaren, zich dient af te vragen, — en in dat opzicht is de opmerking van den heer Schaper niet zoo geheel onschuldig —, of in de moeilijke omstandigheden, die zich dikwijls bij de handhaving van orde en rust voordoen, zulk een oude man de vlugheid en physieke kracht bezit, welke noodig is om dan goed op te treden. Daarom heb ik dien burgemeester bij mij laten komen; ik wilde hem zelf zien, want men heeft van die Enakskinderen, die op zulk een hoogen leeftijd nog erg flink zijn. Toen ik hem bij mij kreeg, merkte ik uit zijn seniele sporen, zijn druk praten, het niet kunnen beheerschen van zijn spraak en zijn bewegingen, dat hij niet meer in den gewonen, normalen mannelijken toestand verkeerde. Om nu te weten, of ik hem weder kon voordragen voor eene benoeming, heb ik het noodig geacht, — en ik zie niet in, wat voor verkeerds daarin lag —, dat een paar geneesheeren, een gewone geneesheer en een psychiater, mij over den physieken en psychischen toestand van dien candidaat inlichtten. Die geneesheeren hebben in hun rapport geheel bevestigd de opvatting, die ik dadelijk van zijn persoon gekregen had, dat wel degelijk sporen van seniele aftakeling waren waar te nemen; zij vonden echter zijn physiek zoo sterk, dat zij het niet onmogelijk achtten, dat hij nog eenigen tijd meeging, maar zij voegden er bij, dat ik er op rekenen moest, dat plotseling eene zoo sterke inzinking kon komen, dat het niet meer gaan zou. Toen heb ik dit tot den betrokkene gezegd: „Laat ons afspreken, dat ik mij zelf het recht voorbehoud, om u het volgende jaar nog eens aan een medisch onderzoek te doen onderwerpen en dan moet gij als burgemeester mij dat niet euvel duiden, want alleen zoo wil ik u aanvankelijk wel weder ter benoeming voordragen". Ik zeg dit, om aan te toonen, dat het mij niet te doen was om mij van dien ouden man te ontslaan.

De betrekking van burgemeester — en hiermede kom ik tot het punt, dat de heer Passtoors heeft besproken — is langzamerhand van karakter veranderd. Het was vroeger een eereambt en toen kwamen alleen in aanmerking de zoodanigen, die genoeg middelen van bestaan hadden en bij wie aan gebrek niet kon gedacht worden. Daarom heeft men ook nooit van pensioneering van de burgemeesters gesproken. Nu

echter langzamerhand de toestand zoo geworden is, dat men van lieverlede in den regel moet gaan nemen personen, die geen middel van bestaan hebben en door het samenkoppelen van de betrekking van burgemeester met die van secretaris zich een dorpsbestaan weten te verschaffen, komt men in de ongelegenheid, dat die menschen, op zekeren leeftijd hun betrekking verliezende, niet meer zouden kunnen leven. Daarom kwam het mij goed voor, niet die gevallen alle af te wachten, maar bij circulaire aan de Commissarissen der Koningin te doen weten, dat het mij aangenaam zou zijn, zoodra een zekere grens van leeftijd bereikt was, te mogen vernemen, hoe het met den physieken en psychischen toestand van de candidaten gesteld was. Ik heb dat opzettelijk gedaan om eene vingerwijzing te geven aan de tegenwoordige burgemeesters, dat zij er op bedacht moeten zijn, dat, wanneer hun jaren al te ver voortschrijden, het blijven in het ambt voor hen niet een vaste regel kan zijn.

De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, heeft enkele burgemeestersbenoemingen besproken, o. a. de niet-herbenoeming van den burgemeester te Midwolda, en de benoeming van den heer Dijkhuis. Ik kan hierop den geachten afgevaardigde mededeelen, dat de Commissaris der Koningin, voordat deze herbenoeming aan de orde kwam, mij schreef, dat zijns inziens de toenmalige burgemeester niet meer voor benoeming in aanmerking kon komen, dat die burgemeester vroeger flink en ijverig was geweest, maar dat hij in den laatsten tijd zóó inzonk, dat het bestuur hem niet meer kon worden toevertrouwd. „In 1900", zoo schreef de Commissaris, „is hij door de provinciale griffie geïnterpelleerd moeten worden over verzuimen 25 maal en heeft hij 26 aanmaningen ontvangen; in 1901 ontving hij er 20, in 1902 23 en in de eerste maanden van dit jaar reeds weer 7. In den herfst van verleden jaar, bij het heerschen van roodvonk in de gemeente, heeft hij aan de adviezen van den inspecteur der volksgezondheid geen gevolg gegeven, zoodat ik tusschenbeide heb moeten komen en hem heb medegedeeld, dat zijn beleid te dier zake te wenschen had overgelaten."

De Commissaris der Koningin heeft dus gezegd: ik kan dien man niet meer voor herbenoeming voordragen. Toen de tijd voor eene nieuwe benoeming daar was, heeft hij mij geschreven, dat hij voorstelde als candidaat den heer Dijkhuis, lid der Provinciale Staten, en hij legde omtrent dien man het gunstigste getuigenis af. En wat daarbij kwam was, dat de heer Dijkhuis de eenige candidaat was. Het was dus moeilijk, af te wijken van de aanbeveling, die door den Commissaris der Koningin was ingezonden. Ik geloof dan ook niet, dat het hier gebeurde ook maar eenigszins samenhangt met het standpunt, van waaruit de geachte afgevaardigde deze zaak heeft besproken.

Wat betreft de benoeming van den burgemeester van Woudrichem, heeft de geachte afgevaardigde het doen voorkomen, alsof wij hier te doen hadden met eene bekeering van de socialistische tot de anti-revolutionaire beginselen, onder den invloed van het optreden van dit Kabinet. Daarom wil ik zeggen, dat mij zijn voorgelegd zeer uitvoerige brieven, vormende eene briefwisseling, in het begin van 1894 gevoerd tusschen dien burgemeester en het gewezen lid van deze Kamer, wijlen den heer De Geer van Jutphaas, indertijd afgevaardigde voor het district Sliedrecht. Uit die correspondentie is mij gebleken, dat reeds in 1894 de nu genoemde datgene, wat hij vroeger beleden en gedaan had, verfoeide, geheel en beslist van overtuiging veranderd en tot de anti-revolutionaire beginselen gekomen was, en in de tweede plaats, dat hij in de kringen, waarin hij verkeerde, op allerlei wijze getoond heeft, dat die verandering van overtuiging niet alleen bestond in woorden. Hij heeft alles gedaan wat hij kon, zonder eenige opoffering te ontzien en zonder geld daarvoor te ontvangen, om, waar hij was, vrijwillig het bijzonder onderwijs te dienen. Waar ik te doen had met iemand, omtrent wien, blijkens een getuigenis (waarvan ik meer zou kunnen zeggen, wat ik echter van deze plaats liever niet doen zal) uit mij overgelegde correspondentie van zoo ernstige beteekenis als die van den heer De Geer van Jutphaas e. a., vaststond, dat hij sedert eene lange reeks van jaren de uitspattingen van zijn jeugd betreurde en tot eene besliste overtuiging gekomen was, daar zag ik niet in, waarom ik den man hard zou vallen en hem niet zou voordragen. Ik had daar te minder lust in, omdat ik zelf in jongere jaren denkbeelden en overtuigingen ben toegedaan geweest, welke van die van den heer Schaper niet ver afstaan. En waar ik nu toch niet geloof, dat daarom mag gezegd worden, dat ik van overtuiging veranderd ben zonder dat te meenen, weet ik niet, waarom men niet ook bij anderen zou gelooven aan overgang van overtuiging.

Wat het laatst besproken geval betreft, zij het mij veroorloofd op te merken, dat ik uit Wierden van onderscheidene kanten aandrang kreeg om daar den heer Van den Berg voor te dragen. Ik heb geïnformeerd, wat voor een man hij was en naar zijn kunde en geschiktheid, en ik heb van den Commissaris der Koningin alleszins bevredigende inlichtingen omtrent hem ontvangen. Maar op het laatst, nadat zich het bericht reeds lang bij mij op het Departement bevond, kreeg ik van den Commissaris der Koningin mededeeling, dat hij mij toch op een punt, waar ik niets van wist, opmerkzaam moest maken, dat namelijk bij genoemden persoon plaats had gehad een overgang van overtuiging, dat hij vroeger geweest was liberaal en dat hij nu was anti-revolutionair en dat men

de oprechtheid van dien overgang verdacht. Ik heb daarop voor mij zelf gevoeld, dat men hier hoogst voorzichtig moest zijn, en toen mij van uit Wierden nogmaals gezegd werd, dat men ten sterkste op de benoeming aandrong, wijl die benoeming zou zijn het meest in den zin van de gemeente, heb ik gevraagd, welke bewijzen ik kon krijgen, dat werkelijk de ommekeer bij dien man een oprechte en welgemeende was. Toen is mij voorgelegd een schrijven van den predikant der Hervormde Kerk te Vlaardingen, waarin door dien predikant werd medegedeeld, dat hij gedurende 1 ½ jaar iedere week een geruimen tijd met dezen candidaat niet alleen omgang, maar ook besprekingen gehad had en hem onderzocht had en dat hij gedurende al dien tijd geen anderen indruk gekregen had, dan dat de bekeering van dien man volkomen oprecht en gemeend was; hij stond daarvoor in. Wanneer ik nu te doen heb met een man, dien men gedurende zoo langen tijd, niet in gewone gesprekken, maar bij de bespreking van de diepste beginselen, als zoodanig heeft leeren kennen, en dan bovendien hoor, door het getuigenis van den Commissaris der Koningin, dat hij een alleszins bekwaam en geschikt man is, dan zou ik ter wereld niet weten, waarom ik zulk een man niet voor het burgemeestersambt zou kunnen voordragen. De uitkomst heeft geleerd, hoe de benoeming opgenomen is. Van alle zijden zijn uit Wierden mededeelingen ontvangen, waaruit blijkt, dat het overgroote deel der bewoners met de benoeming zeer in zijn schik was, en dat — dit was te verstaan — alleen bedenking er tegen bestond bij hen, die van den benoemde niet meenden te kunnen verwachten wat zij hoopten.

De geachte afgevaardigde heeft ook een stukje voorgelezen uit *Het Volk.* Het was mij niet bekend, ik heb het nu voor het eerst van den geachten spreker gehoord; maar ik aarzel geen oogenblik, als mijn gevoelen uit te spreken, dat de wijze, waarop het geschreven is, mij mishaagt; wanneer ik iets dergelijks vooraf geweten had, zou het gewicht in de schaal geworpen hebben om de te nemen beslissing nogmaals te overwegen.

De heer Passtoors heeft gevraagd, of er niets aan te doen was, om de rechtspositie van de gemeente-ambtenaren wat sneller te regelen, om de politie-beambten in de Ongevallenwet op te nemen en om de salarissen van burgemeesters, secretarissen en secretarie-ambtenaren van Rijkswege zoo te stellen, dat beter in hun behoeften werd voorzien.

Wat het eerste punt betreft, doe ik opmerken, dat in de voorgedragen wijziging van de Gemeentewet, die bij de Kamer ingekomen is, de bepaling is opgenomen, dat voor de verschillende groepen en categorieën

van personen, die in dienst der gemeente zijn, regelen gesteld moeten worden, die hun positie beheerschen, en dat daarin, wat de werklieden bij de bedrijven betreft, voorgesteld wordt, de eindbeslissing van een scheidsgerecht te aanvaarden. In afwachting daarvan de positie der gemeente-ambtenaren van Rijkswege te regelen, zou een zoodanig ingrijpen zijn in de autonome rechten der gemeentebesturen, dat ik meen, dat de geachte spreker, voordat hij daarop nader aandringt, de zaak van die zijde eerst nog nader zal dienen te bezien. Politiebeambten staan in de uitoefening van hun ambt bloot aan ernstige gevaren, waarbij hun leven wordt bedreigd of waarbij zij althans ernstige verwondingen kunnen bekomen. Maar mag ik den geachten afgevaardigde vragen, of dat nu een reden is, om die menschen op te nemen onder de Ongevallenwet? Doctoren staan dikwijls bij het doen van operatiën of anderszins bloot aan levensgevaar, door het verkrijgen van kleine verwondingen aan de hand. De heeren, die op laboratoria werken, wij weten het allen, staan dikwijls aan gevaren bloot; alle soldaten staan bloot aan gevaar, zooals men dat bij kleine oproeren heeft gezien, of, als zij in het open veld tegenover den vijand moeten optrekken, aan ernstig levensgevaar, zoodat zij zelfs in de hoogste gevarenklasse zouden moeten geplaatst worden. Maar moet daar de Ongevallenwet tegen waken? Ik zeg niet, dat het niet kan, maar ligt het op het oogenblik in de aangenomen lijn om hen, de burgemeesters, de secretarissen, een groot deel van het secretarie-personeel, dat door de gemeentebesturen wordt gesalarieerd, evenals hun weduwen en weezen, in de Ongevallenwet op te nemen? Ligt het niet meer op den weg der gemeentebesturen om ten aanzien van die personen de noodige maatregelen te nemen?

Dat de salarissen van de politiebeambten, de veldwachters daaronder begrepen, in ons land zeer laag zijn en dat ze, zonder die personen aan het gevaar van groote weelde bloot te stellen, aanmerkelijk kunnen verhoogd worden, stem ik volkomen toe. Men vergete echter niet, dat sedert 1898 door het Rijk eene bijdrage wordt gegeven om de salarissen van de burgemeesters en secretarissen eenigszins te verbeteren. Wanneer men alles op het Rijk schuiven wil, dan bedenke men, dat wij met 1100 gemeenten te doen hebben, zoodat men een finantieel vraagstuk van zeer ver reikende gevolgen op te lossen zou krijgen. Men kan dan ook niet van mij vergen, dat ik, zonder overweging van de zaak, daarover een oordeel zal uitspreken. Ik kan dus aan den aandrang, in deze door den heer Passtoors uitgeoefend, tot mijn leedwezen niet voldoen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Wichen, heeft gesproken over hetgeen ik heb laten weten aan den burgemeester van Marum, n.l. dat ik de houding, die hij had aangenomen in het bekende geval, niet kon goedkeuren. Nu meent de geachte afgevaardigde, daaruit te mogen afleiden, dat de indruk zou gevestigd worden, alsof de burgemeesters te allen tijde gehouden zouden zijn, het later openhouden hunner localiteiten en het langer tappen toe te staan aan herbergiers, zoo dikwijls zij dit mochten vragen voor de eene of andere vergadering. De geachte afgevaardigde houde mij ten goede, dat de zaak niet zoo stond. Had de burgemeester alleen gezegd: verlof om langer te tappen zal u door mij niet worden toegestaan zoolang eene politieke vergadering van dezen aard mocht plaats hebben, dan zou ik geen afkeuring hebben uitgesproken; maar dat was het geval niet. De burgemeester heeft aan den herbergier gezegd, dat, als hij zich niet schikte naar zijn verlangen, hij hem wel zou weten te vinden. Dat vinden bestond hierin, dat hij in het vervolg alle verlof tot later tappen hem zou onthouden, niet alleen voor volksvergaderingen, maar ook tijdens de kermis en dergelijke gelegenheden. Daardoor werd die man voor een aanmerkelijk deel bedreigd in zijn bestaan, omdat bij dergelijke gelegenheden een herbergier gemeenlijk goede winsten maakt. En nu kwam het mij voor, dat het niet aanging, dat een burgemeester sub- en objectief zou dreigen: ik weiger u, in elk geval, langer te laten tappen. De burgemeester behoort elk geval afzonderlijk te beslissen, hij mag dergelijke dreigementen niet uiten en niemand in zijn vrijheid van beweging belemmeren.

De geachte afgevaardigde, de heer Helsdingen, heeft geklaagd over het te Arnhem met eene zangvereeniging gebeurde. Ik kan tot mijn leedwezen aan hetgeen daaromtrent is medegedeeld, niet veel nieuws toevoegen, omdat de inlichtingen, die ik gevraagd heb, alleen konden betreffen de punten, die mij in het Voorloopig Verslag opgegeven waren, en daar mij dan ook over het punt, of al vroeger, op 1 Mei, zulk eene vertooning plaats heeft gehad, geen nadere informatiën zijn toegekomen, kan ik de zaak alleen in het algemeen bespreken, en dan staat het vast, dat de burgemeester van Arnhem is geweest een dier mannen, die in de dagen, die achter ons liggen, op de meest verdienstelijke wijze met toewijding van alle krachten gedaan hebben, wat in hun vermogen lag om voor orde en rust te kunnen instaan.

De beslissing van de vraag, of te Arnhem eene openlijke vertooning of de uitvoering eener zangvereeniging moest worden toegestaan, is er eene, die volgens art. 188 der Gemeentewet den burgemeester toekomt en waar ik niet alles over te zeggen heb. Wanneer de burgemeester

meent, zoo iets niet te moeten toestaan, dan moet hij dat weten. Hij is verantwoordelijk voor de gevolgen, en de vraag, of op het oogenblik, waarvan sprake is, de vertooning van eene plaat, een chassinet, of wat ook, aanleiding zou kunnen geven tot eene directe verstoring van de orde of ook tot een weer losmaken van een verkeerden geest, die pas met moeite bedwongen was, is er eene, die hij moet beoordeelen ter plaatse. De beoordeeling kan niet geschieden door den Minister van Binnenlandsche Zaken, die van den localen toestand op het oogenblik der beslissing niets weet.

Bij de klacht over de proclamatie van den burgemeester was, zooals is medegedeeld, het slot weggelaten, waarin werd ingeroepen de barmhartigheid voor de misleiden. Het is wel opmerkelijk, dat men wel de eerste phrases aanhaalde maar juist dat gedeelte van het stuk, waaruit het goede hart en de menschelijke opvatting van den burgemeester spraken, heeft weggelaten. Ik kan dus niet anders zeggen, dan dat in deze zaak het gedrag van den burgemeester van Arnhem mij voorkomt in geen enkel opzicht aanleiding te geven, om daarover een afkeurend oordeel uit te spreken.

Handelingen, blz. 814 - 817.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Helsdingen, meent, dat uit het gebeurde te Arnhem blijkt, dat men moet komen tot eene wijziging in de regeling van het bestuur der gemeenten. Hij moge die herziening ver willen drijven, toch zou ik hem wel willen vragen, of hij meent, ooit zoover te kunnen gaan, dat van uit Den Haag elk gegeven geval, dat zich in eene gemeente voordoet, kan worden beoordeeld. Wanneer er eene ernstige klacht komt over het verkeerd gebruik van de autoriteit, aan den burgemeester verleend, dan bestaat er eene hoogere autoriteit hier, om het gedrag van den burgemeester af te keuren, of ook, wanneer dit niet baat, den burgemeester zijn autoriteit te ontnemen, Maar wanneer hij zoover wil gaan, ons hier, uit het centrale punt in Den Haag, in alle detailbeschikkingen van een burgemeester te doen indringen, dan verliest hij een belangrijk punt uit het oog, namelijk, dat de locale kennis, waarvan de beslissing afhangt, de kennis van de locale toestanden en omstandigheden, ons hier ontbreekt. Ik kan dan ook niet de belofte doen, dat ik vooreerst tot het indienen van eene dergelijke wijziging zal medewerken.

De zaak van de voordrachten voor de Raden van Beroep leert, dat,

indien het door den heer Schaper medegedeelde volkomen juist is, — en het is niet weersproken —, inderdaad eene leemte bestaat. Indien het geval der werkgevers geheel overeenstemt met het geval der werklieden, dan stem ik den geachten spreker gaarne toe, dat het zeer bevreemden moet, dat Gedeputeerde Staten ten aanzien van de werklieden meenden, de voorgedragenen niet te kunnen benoemen, omdat ze, zooals verondersteld werd, de benoeming niet wenschten, en anderzijds de werkgevers wèl benoemden, hoewel formeel uit de voorhanden stukken dezelfde conclusie te hunnen aanzien moest getrokken worden.

De geachte spreker houde het mij ten goede, maar dit punt is niet in het Voorloopig Verslag besproken en, om te kunnen beoordeelen of beide gevallen gelijkstaan, zouden de stukken uit Haarlem moeten komen. Ik kan slechts een hypothetisch oordeel vellen en dit is aldus: als het is, zooals de geachte spreker zegt, dan stem ik toe, dat het eene ongewone wijze van handelen is van Gedeputeerde Staten, welke zonder meer zich niet laat rechtvaardigen.

De geachte spreker is nogmaals teruggekomen op het gebeurde bij de benoeming van den burgemeester van Wierden en zeide daarbij, dat ik met dergelijke bekeerlingen wat voorzichtiger zijn moest. Hij gelieve van mij aan te nemen de verklaring, dat dit het eerste geval is van zulk eene benoeming onder mijn bewind. Nu zeide ik zooeven, dat het getuigenis, hetwelk ik ontvangen had van een predikant, voor mij voldoende was. De geachte spreker ontkende dit en zeide, dat dit slechts een bewijs is, dat die man eenige formules van buiten kon leeren. Maar hij houde mij ten goede, wanneer ik, die zelf predikant geweest ben, hem verzeker, dat, als hij meent, dat de godsdienstige opleiding, welke men als predikant geeft, dit karakter draagt, hij dan geen juist oordeel heeft over hetgeen tusschen den predikant en den catechumeen geschiedt.

De heer Drucker is er tegen opgekomen, dat door mij gesproken was, in dier voege als ik gedaan heb, over den toestand, waarin van lieverlede burgemeesters op zeer hoogen leeftijd gaan verkeeren. Hij verlieze daarbij niet uit het oog, dat mij verweten was, eene circulaire te hebben uitgevaardigd met de bedoeling, aan een aantal oude burgemeesters het ambt te ontnemen en daardoor de gelegenheid te openen, geestverwanten van de verschillende groepen van het Kabinet daarvoor in de plaats te stellen. Waar zoo laatdunkende verklaring van die circulaire was gegeven, daar was het mijn plicht, aan te toonen, gelijk ik deed, dat eene voorgekomen omstandigheid van zeer ernstigen aard mijn aandacht op deze aangelegenheid gevestigd en mij genoodzaakt had, ten deze eenige maatregelen te nemen. De bewering, dat ik daarmede het

gezag van dien burgemeester zou hebben afgebroken, zou alleen dàn juist kunnen zijn, indien ik met name een bepaalden burgemeester had aangeduid. Doch dit is door mij niet geschied.

Intusschen wil ik gaarne zeggen, dat ik liever gezien had, dat ik niet in de noodzakelijkheid geweest was, deze quaestie hier te bespreken. De zaak blijft aanhangig en blijft mij steeds met zorg vervullen. Ik krijg van alle kanten voortdurend opmerkingen, dat hier en daar burgemeesters langzamerhand zoo op jaren komen, dat het bijna niet meer met hen gaat. En wanneer ze dan aan de beurt van aftreden zijn, dan is het de plicht der Regeering, zich af te vragen, of eene herbenoeming voor 6 jaren wenschelijk is, en, wanneer men tot de conclusie komt, dat het niet het geval is, dan staat men voor deze harde noodzakelijkheid, dat men menschen, bij niet-herbenoeming, broodeloos maakt; want velen onder hen zijn zonder eigen middelen en weten geen uitweg. Waar geen pensioen aan de burgemeesters gegeven wordt, staat men dan voor het dilemma, om òf zulk een burgemeester zijn betrekking te ontnemen, — en dan staat hij aan den dijk —, òf hem weer te benoemen, -- maar dan verkeert men in zorg of, als er iets in zulk eene gemeente mocht voorvallen, het gezag wel in goede handen is. Het komt herhaaldelijk voor, dat men te doen heeft met een toestand, die eigenlijk niet wettig is, nl. dat de burgemeester geheel buiten staat is zijn ambt waar te nemen en dit aan een zoon of eene dochter of een ander moet overlaten. Ook op dergelijke toestanden moet men letten, en nu is de circulaire, die ik heb uitgevaardigd, er een, die uitsluitend slaat op de herbenoeming van een aftredend burgemeester, opdat van lieverlede burgemeesters er aan gewend worden, dat niet van hun persoonlijke omstandigheden in sommige momenten de beslissing van ja of neen kan afhangen.

Handelingen, blz. 818—820.

Mijnheer de Voorzitter. De beide geachte afgevaardigden, die het vervoer van krankzinnigen ter sprake hebben gebracht, hebben bij mij weer de overtuiging verlevendigd, dat wij metterdaad hier eene zaak voor ons hebben, waarop voortdurend de aandacht zal moeten blijven gevestigd, en die telkens weer de Regeering aan de verplichting zal herinneren, te zien wat er gedaan kan worden om het bestaande kwaad te keeren.

Nu moet ik intusschen den heer Helsdingen doen opmerken, dat hij toch twee zaken niet uit het oog moet verliezen. De eerste is, dat, wanneer men overgaat tot het vervoer van een krankzinnige, dit in

den regel voorkomt juist in een moment van hun manie, waarin het blijkt, dat zij gevaarlijk beginnen te worden voor hun omgeving. Zoolang een krankzinnige rustig en kalm blijft en geen gevaar oplevert voor zijn omgeving, houdt men hem meestal waar hij is. Maar wanneer op een gegeven moment zijn manie ineens sterker begint te worden en hij gevaar begint op te leveren, komt de aanvraag om hem in een gesticht op te nemen.

In de tweede plaats verlieze de geachte afgevaardigde niet uit het oog, dat het vervoer van zulke krankzinnigen, wanneer het geschiedt van eene plaats dicht bij het gesticht, zeer best kan geschieden in een gesloten rijtuig, maar wanneer het gesticht is gelegen op eenigen afstand van de plaats, dan moet, om groote onkosten te vermijden, worden gebruik gemaakt van openbare middelen van vervoer. En dan rust ook op hen, die de overbrenging op zich nemen, de verantwoordelijkheid, te zorgen, dat zij voor het publiek geen gevaar opleveren. Waar de geachte afgevaardigde ook meer op moet letten, is, dat in de omstandigheid, dat een krankzinnige zeer lang in een gesticht is, zonder dat hij blijken geeft van wildheid, niet de minste waarborg is gelegen, dat die wildheid hem niet plotseling aangrijpt en hem gevaarlijk maakt voor anderen. Deskundigen op dit terrein verzekeren ons, dat er krankzinnigen zijn, die jarenlang volkomen rustig zijn en dan plotseling wild worden en iets doen, waardoor zij metterdaad gevaarlijk worden. Een van onze inspecteurs is het overkomen, dat hij, een bezoek brengende aan een gesticht, plotseling werd aangevallen door een krankzinnige, over wien niet viel te klagen. En voor zoover ik zelf wel in gestichten ben geweest, heb ik ook steeds gemerkt, dat men altijd groote omzichtigheid moet betrachten; het is het beste, maar stilweg zijn gang te gaan. Ik ga geheel met den geachten afgevaardigde mede, dat de wijze, waarop nu en dan te werk wordt gegaan, afkeuring verdient, te meer, waar men in het dwangbuis een gereed middel heeft om in 9 van de 10 gevallen alle gevaar te keeren.

Mijn derde opmerking is, dat de geachte afgevaardigde, meer dan hij deed, onderscheid moet maken tusschen kleinere en grootere gemeenten. Voor steden als Den Haag, Amsterdam en andere levert deze aangelegenheid geen bezwaar op en ik ga geheel met hem mede, wanneer hij zegt, dat, wanneer in zulke gemeenten geen goede regeling getroffen is, dan moet gezorgd worden, dat er zulk eene goede regeling kome. Want daar doen de gevallen zich herhaaldelijk en veelvuldig voor en daar moet men er zich dus op inrichten. Er zou geen bezwaar tegen zijn, in grootere plaatsen, waar een zeker percentage krankzinnigen

voorkomt, een paar afzonderlijke verplegers te hebben voor het overbrengen, en daar is het ook niet bezwarend, voor het voorloopig bewaren van patiënten eene behoorlijke plaats te vinden. Maar men vergete niet, dat er van de 1100 gemeenten misschien wel 700 vallen onder de categorie kleine gemeenten, waar slechts een heel enkele maal een krankzinnige voorkomt. En in die gemeenten is men er niet op voorbereid; men moet vlug handelen; zit met iemand verlegen; krijgt personeel, dat niet op de hoogte en bijgevolg angstig is; de krankzinnige bemerkt dit en wordt ook angstig; en dan komen de misstanden van zelf. Wat nu het dwangjak betreft, hierin zal gemakkelijk kunnen worden voorzien, hoewel men er natuurlijk meerdere op na zal moeten houden. Er is echter wel eene regeling te maken, waarbij in of nabij elke gemeente een dwangjak beschikbaar is. Maar met de voorloopige bewaring is het geval moeilijker. In kleine gemeenten heeft men vaak slechts een hok onder den toren beschikbaar en in die gemeenten plotseling iemand in bewaring te stellen zal al zeer moeilijk zijn, tenzij men den man dadelijk naar eene andere plaats vervoert. Maar dan moet men ook weer eerst de zekerheid hebben, dat men den man de vrijheid benemen mag. Ik wil wel zeggen, dat, als zulke gevallen aan mijn beslissing worden onderworpen, ik vaak goedvind, dat zoo iemand voorloopig vastgehouden wordt.

Wat betreft de vraag, of niet de geneesheer-directeur meer rechtstreeks met den burgemeester over de opneming van krankzinnigen zou kunnen beslissen en of het niet goed ware, de bestuurders, die vaak geen psychiatrische kennis hebben, meer buiten de zaak te laten, daarin ga ik wel met den geachten afgevaardigde mede, maar dit vereischt eene geheel andere regeling. De geachte afgevaardigde neigt eenigszins tot overdrijving —, hij houde mij dit ten goede —, ofschoon ik hem met genoegen gehoord heb. Hij stelt den eisch, dat bij elke inbewaringstelling van een krankzinnige een psychiater moet zijn; maar hij zal mij toch wel toegeven, dat aan dezen eisch onmogelijk te voldoen is, want hoeveel psychiaters zou men daartoe wel niet noodig hebben voor het geheele land. Ik acht dit wel het ideaal, doch onze toestanden zijn daarvoor nog niet vatbaar.

De verhouding van het bestuur tot den geneesheer-directeur moet natuurlijk ook doeltreffend worden geregeld, maar ook dit is thans nog niet doenlijk. Zoodra eene algemeene wijziging van de Krankzinnigenwet ter hand genomen wordt, zal ik zeker van de wenken van den geachten afgevaardigde gebruik maken, maar ik ben er thans nog

niet aan toe. Wat nu is ingediend, is slechts eene kleine wijziging met een bepaald doel, en ik kan niet beloven, daarbij tevens alle wijzigingen van anderen aard op te nemen. Blijkt echter de Krankzinnigenwet, ook uit anderen hoofde, niet houdbaar, dan zal ik gaarne de wenken van den geachten afgevaardigde in overweging nemen; doch eer ik daartoe kom, wordt een breed vooronderzoek vereischt en zal er nog wel heel wat water door den Rijn moeten vloeien.

Handelingen, blz. 822—823.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch op te merken, dat men voor groote plaatsen wel eene zekere verplichting kan stellen, maar dat men dit dan toch algemeen zal moeten maken, en dat, wanneer men zou trachten, in de wet op het krankzinnigenwezen zulk eene regeling vastteleggen, het ontzaggelijk moeilijk zal zijn, te bepalen in welke plaatsen wel en in welke niet een psychiater aanwezig moet zijn. In Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht zou het kunnen. Als men een psychiater tot gemeente-geneesheer zou willen maken, zou het eene andere zaak zijn. Ik stem echter toe, dat het goed zou zijn, indien men in elk voorkomend geval het oordeel van een psychiater zou kunnen vragen.

Handelingen, blz. 823.

Vergadering van 11 December 1903.

De heer Pijnacker Hordijk heeft nogmaals hier de vraag van de crematie ter sprake gebracht, en hij heeft er zich min of meer gevoelig over betoond, dat in de Memorie van Antwoord op die quaestie zoo kortaf bescheid was gegeven. Dit is echter geschied om aanstonds klaren wijn te schenken en geen verwachtingen op te wekken, die niet vatbaar zijn voor verwezenlijking. Het wilde mij voorkomen, dat, waar de zaak zoo stond als het geval is, het beter was, een langdurig debat over dit vraagstuk af te snijden.

In het Voorloopig Verslag is gevraagd, of niet aan den Centralen Gezondheidsraad zou kunnen worden opgedragen een onderzoek omtrent de vraag, of begraving van lijken voor de volksgezondheid bedenkingen oplevert. Ik heb daarop verklaard, dat dit ook in mijn plan lag, en dat ik dan tevens van dien Raad wenschte te vernemen, welke middelen er toe zouden kunnen leiden, de eventueel gerezen

bedenkingen te ondervangen. Nu zegt de geachte afgevaardigde: stel eens, dat de Raad de crematie als middel aanbeval om die bedenkingen te ondervangen, dan snijdt gij van te voren de mogelijkheid af om tot dien maatregel over te gaan. Men kan met de argumenten, door den geachten afgevaardigde zelf aangegeven en in vroegere geschriften van mijne hand voorkomende, de crematie verdedigen op tweeërlei gronden. In de eerste plaats kan men het recht opeischen voor de familie van een overledene om te beschikken over het lijk, en in de tweede plaats kan men aanvoeren, dat de volksgezondheid het eischt. Wordt die tweede grond voorop geschoven, dan kan de geachte afgevaardigde mij in het minst niet geruststellen door de verklaring, dat hij niets wenscht dan de bevoegdheid, want dan zou het stelsel er toe moeten leiden, te komen tot de obligatoire crematie. Hij kan niet loochenen, dat dit gevolg er metterdaad in ligt. Het is bekend, hoe altijd degenen, die een nieuw denkbeeld in het leven der maatschappij in gang zoeken te brengen, beginnen met heel weinig eischend te zijn: als men hun nu maar dit ééne gaf, dat het kòn; maar nauwelijks is de vinger gegeven, of de hand wordt gegrepen, en straks zal metterdaad het gevolg te vreezen zijn, waarop door mij vroeger ten aanzien der crematie is gewezen.

De geachte afgevaardigde, de heer Van Kol, heeft nogmaals den strijd opgenomen, door hem sedert tal van jaren gevoerd, om de aandacht van de Kamer en van de Regeering te vestigen op tal van ziekteverschijnselen in het menschelijk leven, welker bestrijding niet genoeg wordt aangevat. Hij heeft met zekeren nadruk gewezen op het gevaar, dat, juist wijl de mijnexploitatie eerlang tamelijk groote uitbreiding zal ondergaan, de wormziekte zich zal uitbreiden, en hij heeft gemeend, dat in de Memorie van Antwoord een bescheid was gegeven, dat van zekere laksheid getuigde. Na het door den geachten afgevaardigde, den heer Nolens, gesprokene, — waarvan ik geloof, dat het den heer Van Kol van dien waan zal genezen hebben —, zal ik verder over dit onderwerp niets zeggen.

Wat betreft de adenoïde vegetaties, ongetwijfeld is dit een ziekteverschijnsel, waarvan de wegneming bij duizenden en duizenden aan allerlei individuen èn physisch èn psychisch ten goede zal komen. Wat heb ik nu gedaan? Ik heb, zoodra de gelegenheid zich aanbood, er werk van gemaakt en den Centralen Gezondheidsraad, zoodra hij met zijn eerste werk eenigszins gereed was, verzocht, zijn aandacht te vestigen op deze zaak en haar te onderzoeken. Ik heb van den Centralen Gezondheidsraad het advies gekregen om gegevens te laten verzamelen door

de onderwijzers en onderwijzeressen op de openbare en bijzondere scholen, en onverwijld heb ik dit advies opgevolgd. Wij zullen nu binnen niet al te langen tijd, na behoorlijk onderzoek, zekere statistiek dienaangaande kunnen verkrijgen en dan zal de vraag beantwoord moeten worden, wat men van Rijkswege hiertegen zal kunnen doen. De geachte afgevaardigde zal het wel met mij eens zijn, dat, helaas, ons maatschappelijk leven zóó op allerlei wijzen door ziekten en krankheden verontrust en verstoord wordt, en dat, wanneer men op het Rijk den last wilde leggen, tegen al die ziekteverschijnselen optetreden, en dit te doen met middelen uit 's Rijks kas, wij zouden komen te staan voor eene finantieele quaestie van vrij grooten omvang; waarbij dan nog komt, dat het mij wel eenigszins verbaasd heeft, dat de geachte afgevaardigde de het meest gevaarlijke en het meeste kwaad stichtende ziekte in ons land niet genoemd heeft. Ik zal ze ook niet noemen.

De geachte afgevaardigde heeft ook de lepra ter sprake gebracht en medegedeeld, dat, volgens zijn waarnemingen, ook onder de hoogere standen met lepra behepte personen voorkomen, die volgens zijn verklaringen zelfs in openbare vervoermiddelen, bij tooneelvertooningen, als anderszins, in het publiek verschijnen en daardoor metterdaad een zeer ernstig gevaar voor verspreiding der ziekte opleveren. Hij heeft er echter bijgevoegd, dat — hij kon niet verklaren, waaraan het lag, misschien aan de lucht — de voortgang van dit kwaad in ons land zich beperkt binnen enge grenzen. Ik moet natuurlijk in deze afgaan op de rapporten, die bij het Ministerie werden ingebracht, en volgens die zijn er op eene bevolking van $5^1/_2$ millioen zielen 20 lepralijders. Wel zegt de geachte afgevaardigde, dat men op dit cijfer niet aan kan, wijl de verplichting, door de wet van 1865 aan de geneesheeren opgelegd, van deze ziekte aangifte te doen, niet wordt nageleefd, maar het zou mij aangenaam zijn, indien de geachte afgevaardigde de concrete gevallen daarvan zou willen opgeven aan mijn Departement; dan zal er onderzoek worden gedaan en, indien geneesheeren daarin nalatig zijn gebleven, zal ik trachten er order op te stellen.

Ik ben het met den geachten afgevaardigde geheel eens, dat lepralijders behooren te worden geïsoleerd en liefst in absoluten zin. Ik ben overtuigd, dat er geen ander middel is om dit kwaad tegen te gaan, maar de dwangmaatregel, om vrije personen op te sluiten en gedwongen te isoleeren, grijpt zoo diep in het rechtsbesef van het volk in, dat er waarlijk maar niet zoo op eens toe kan worden overgegaan. Het is een van de grootste vraagstukken, die hij de behandeling eener wet op de

besmettelijke ziekten onder de oogen zouden moeten worden gezien. Isolement is vanzelf het aangegeven middel voor verreweg de meeste van deze ziekten, maar het is eene geweldige aanranding van de persoonlijke vrijheid. Het gaat niet aan, te zeggen, dat men de isoleering maar alleen zal toepassen op de armen en kleinen; wanneer zij doorgaat, moet zij toegepast worden op allen zonder onderscheid en zonder aanzien des persoons.

De geachte afgevaardigde, de heer Fock, heeft gevraagd, of de lupus niet opgenomen kon worden onder die ziekten, tot welker bestrijding van Regeeringswege hulp wordt verleend. De arts uit Rotterdam, op wien hij en dr. De Visser hebben gewezen, is bij mij geweest en heeft gezegd: Verstaat u mij wel, dat ik geen cent vraag en liefst zie, dat de Regeering zich er van onthoudt, geld te geven. Dit gezegde begrijp ik zeer goed. Hij heeft de gevolgen, in Denemarken met dit stelsel verkregen, gezien en wil die methode meer ter kennis brengen van het publiek en er het zijne toe bijdragen om eene algemeene opinie over deze quaestie te vestigen. Van zijn standpunt is dit heel natuurlijk. Maar ik zie niet in, — waar pas onlangs de methode-Finsen is ter sprake gekomen —, dat men nu al dadelijk eenigen Rijkssteun op de eerstvolgende begrooting zou moeten brengen. Wanneer inderdaad bleek, dat werkelijk deze methode resultaten opleverde, die men niet mag verzuimen, en het niet mogelijk bleek, van gemeentelijke of particuliere zijde in deze zaak te voorzien, zou het de vraag zijn, of de Regeering in deze tot handelen zou geroepen zijn.

Een tweede punt waren de sommen, die de gemeentebesturen geven aan de gezondheidscommissiën, om deze in staat te stellen, haar verplichtingen na te komen. Art. 27*a* der Gezondheidswet schrijft voor, dat zij de onderzoekingen doen, die zij noodig achten of haar worden opgedragen. En nu meende de geachte afgevaardigde, dat er vanzelf in ligt opgesloten, dat de gemeenten verplicht zijn, ook voor onderzoekingen en raadplegingen van deskundigen geld te geven. In de Memorie van Antwoord is gezegd, dat in art. 28 met name gespecificeerd alleen gesproken wordt van reis- en verblijfkosten, natuurlijk niet met de bedoeling, alsof vergoeding van andere kosten zou zijn uitgesloten. Er staat, dat de gemeenten geld beschikbaar moeten stellen ter bestrijding van de uitgaven der commissiën, en daarvan wordt één rubriek genoemd: reis- en verblijfkosten. Ik stem dus den geachten afgevaardigde volkomen toe, dat de gemeenten er volstrekt niet af zijn met reis- en verblijfkosten te vergoeden en localiteit te verschaffen, maar de geachte afgevaardigde zal anderzijds toegeven, dat, wanneer elke gezondheidscommissie eenvoudig vrij geld moet hebben om deskundigen

te hooren, onderzoekingen te doen enz., de werkzaamheden van die commissiën in sommige gemeenten een omvang zouden krijgen, waarvan de limite niet duidelijk zou zijn aan te geven, en bij onduidelijkheid van de limite zou het bedrag, daarvoor benoodigd, zeer ongelimiteerd zijn. Het zou moeilijk zijn, Gedeputeerde Staten aan te schrijven, dat zij de gemeenten moeten dwingen, dergelijke posten op de begrootingen te brengen. Ik geloof, dat men voorshands niet verder mag gaan dan te zeggen, dat, wanneer de gemeentebesturen niet meer beschikbaar stellen dan reis- en verblijfkosten en eenige bureaukosten en zoo de mogelijkheid afsnijden voor de commissiën om hare taak te volbrengen, Gedeputeerde Staten zich daartegen nu reeds mogen verzetten. Maar daarbij zal dan natuurlijk eene zekere limite moeten worden aangenomen, want men zal niet onbepaald over de gemeentekas mogen beschikken.

Hiermede meen ik de verschillende opmerkingen van de geachte afgevaardigden te hebben beantwoord.

Handelingen blz. 829—830.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Enschede, de heer Van Kol, heeft nogmaals zijn minachting uitgesproken over voorbereidend onderzoek en schriftelijke en mondelinge besprekingen. Ik versta niet, wat die geachte afgevaardigde dan hier in deze Kamer doet, want de samenstelling der Staten-Generaal vordert, dat alle zaken eerst in de sectiën behandeld en dan schriftelijk onderzocht en mondeling besproken worden. Ik begrijp niet, wanneer men hier door deelneming aan de debatten de noodzakelijkheid van mondelinge bespreking erkent, waarom dan de Regeering niet de colleges zou hooren, welker adviezen zij voor haar voorlichting noodig heeft. Ik zou, wanneer ik aan mijn Departement zonder deskundige voorlichting maatregelen tegen de wormziekte liet opstellen, gegronde aanmerkingen uitlokken en, wanneer ik dan in conflict kwam met den Gezondheidsraad, al zeer zwak staan. De geachte afgevaardigde kan overigens verzekerd zijn, dat hij in mij den man zal vinden, die zeer sterk de verplichting voelt om te gemoet te komen aan alles wat het leven van het volk op physisch en psychisch gebied kan benadeelen. Alles wat de Regeering in deze kan doen, zal door haar gedaan worden.

De vraag, of de 20 lepra-lijders allen arm zijn, kan ik niet beantwoorden. Ik heb in de stukken daaromtrent geen gegevens gevonden. Wanneer het den geachten afgevaardigde interesseert, dan zal ik het wel eens voor hem laten nazien, het zal wel gemakkelijk op te diepen

zijn. Ik zal hem gaarne in de gelegenheid stellen, van het resultaat kennis te nemen. Op het oogenblik kan ik er echter niets van zeggen.

De geachte afgevaardigde, de heer De Waal Malefijt, is teruggekomen op de zaak van de gezondheidscommissiën en heeft gezegd, dat er eene moeilijkheid ontstaat, — wijl gesteld eens, dat een gemeentebestuur, na de specifieke opgaaf van de gezondheidscommissie te hebben ontvangen van hetgeen zij meent noodig te hebben, zegt, dat zij zooveel niet geeft —, dan een conflict ontstaat tusschen het gemeentebestuur eenerzijds en de gezondheidscommissie anderzijds, een conflict, dat natuurlijk tot oplossing komen moet. Zeer juist heeft de geachte afgevaardigde opgemerkt, dat art. 28 van de Gezondheidswet in het tweede lid alleen spreekt van de oplossing van conflicten, wanneer meerdere gemeenten eene zelfde gezondheidscommissie hebben en er verschil ontstaat over de repartitie van de gelden. Dit geval staat hier buiten. Mij dunkt echter, dat de zaak niet zoo moeilijk is op te lossen. Gedeputeerde Staten moeten toezien, dat de wet wordt uitgevoerd. De wet legt aan de gemeenten eene verplichting op. Laat mij even het artikel mogen voorlezen: „Aan de gezondheidscommissiën wordt door de gemeente of de gemeenten, waarvoor zij zijn ingesteld, jaarlijks eene som toegekend ter bestrijding van hare uitgaven, uit welke som *ook* de reis- en verblijfkosten van de leden, van den secretaris en van de in het eerste lid van art. 25 bedoelde deskundigen wordt voldaan." Uit het gebruik van het woordje „ook" blijkt absoluut, dat de zaak niet afgedaan is met de betaling van de reis- en verblijfkosten.

Wanneer een gemeentebestuur zegt, dat het f 100 voor reis- en verblijfkosten en f 10 voor de andere uitgaven geeft, en meent, daarmee aan zijn verplichtingen voldaan te hebben, daar er niet alleen gelden voor reis- en verblijfkosten maar ook voor andere uitgaven zijn beschikbaar gesteld, dan geloof ik inderdaad, dat men zou kunnen zeggen, dat zulk een gemeentebestuur met de wet speelt. Wanneer Gedeputeerde Staten de stukken krijgen en daarin zien, dat een gemeentebestuur aldus gehandeld heeft, waarom zouden zij dan het recht niet hebben, te verklaren, dat de wet niet goed is uitgevoerd en de begrooting, zooals zij daar ligt, niet goed te keuren is? Gedeputeerde Staten zelf kunnen bij weigering van den gemeenteraad de noodige uitgave op de begrooting brengen en daarmede is de zaak in orde, behoudens eventueele regeling in hooger beroep. Ik stem overigens toe, dat in de eene of andere provincie wel eens anders gehandeld kan worden. De geachte afgevaardigde uit Zutphen zeide, dat men in Noord-Brabant vooruit was bij Zuid-Holland. Er kan verschil van opvatting bestaan tusschen de verschillende provinciën.

Wanneer er hier of daar Gedeputeerde Staten mochten zijn, die misbruik willen maken van art. 28 om onbehoorlijke uitgaven aan de gemeenten op te leggen, dan is de Regeering er ook nog om te voorzien in ongelegenheden, die zich mochten voordoen.

De geachte afgevaardigde, de heer Pijnacker Hordijk, heeft gezegd, — ik bied hem daarvoor mijn verontschuldiging aan —, dat ik niet geantwoord had op zijn verzoek om de rapporten, die onder Minister Tak van Poortvliet volgens zijn bewering zouden zijn ingekomen omtrent de strafrechtelijke en geneeskundige gevolgen van de crematie, publiek te maken. Ik zeg den geachten afgevaardigde gaarne toe, dat ik die rapporten, die ik niet ken, zal laten opzoeken en, wanneer zij er zijn en geschikt zijn voor publicatie, dan zal er waarschijnlijk geen bezwaar bestaan om aan zijn verlangen te voldoen. De geachte afgevaardigde heeft, ook terugkomende op hetgeen door mij gezegd was, gemeend, dat daaruit niet dadelijk zou volgen, dat wij van de facultatieve noodzakelijkheid tot de imperatieve of obligatoire crematie zouden moeten komen. Dit moet ik dus met een enkel woord accentueeren. Daar — want van hem schijnt de vraag in het Voorloopig Verslag te zijn uitgegaan — door den geachten afgevaardigde werd gevraagd naar de voor- en nadeelen van de crematie, kan hij niet bedoeld hebben, uitsluitend te worden voorgelicht omtrent de aesthetische voordeelen daarvan, want dan zou hij de vraag te berde moeten brengen bij de afdeeling Kunsten en Wetenschappen en niet bij den post betreffende den Centralen Gezondheidsraad, of hij zou moeten bedoeld hebben, dat het aantal leden moest worden uitgebreid met eenige aesthetici. Dit kan natuurlijk niet zoo zijn. Hij heeft bepaaldelijk gedoeld op de medische gevolgen. En ik meen, dat, indien uit zulk een rapport bleek, dat het voor de volksgezondheid, uit een medisch oogpunt beschouwd, noodzakelijk was, het begraven af te schaffen en de lijkverbranding verplichtend te stellen, deze dan volgens hem zou moeten worden ingevoerd; en zeer zeker zou die strooming komen.

Als de geachte afgevaardigde dan vraagt, of ook ik zoo niet zou oordeelen, dan antwoord ik, dat voor iemand, die recht denkt, dit niet het resultaat kan zijn, maar ik ontken niet, dat men kan komen tot zoodanige resultaten, die echter voor mij geen dwingende kracht zouden hebben.

Handelingen, blz. 833.

Mijnheer de Voorzitter! De kieschheid waardeerende van den geachten afgevaardigde uit Zutphen, die op zijn vraag, welke niet gedaan was in het Voorloopig Verslag, niet aanstonds een antwoord wilde hebben, be-

staat er toch bij mij geen bedenking tegen, het antwoord reeds thans te geven. De geachte afgevaardigde merkt toch op, dat er in den kring van een hoofdinspecteur niet is één inspecteur, maar dat er een tweetal zijn, die toezicht hebben op het woningwezen. Het komt hem voor, dat het kracht en tijd verspillen is, wanneer die twee inspecteurs voor het woningwezen in één zelfde plaats gevestigd zijn en evenzoo komt het hem voor eene spoedige afdoening van zaken bevorderlijk voor, het district in twee ressorten in te deelen, een ressort *a* en een ressort *b*. Op zich zelf schijnt dit ook zoo, maar bij het in het leven roepen van de organisatie bleek daartegen een bezwaar te bestaan, en wel dit, dat in elk district voor het woningwezen niet zijn twee identieke inspecteurs, maar twee ongelijke, een ingenieur en een architect. Het streven is niet, de zaken eenzijdig door den ingenieur of door den architect te laten afdoen. Men zou dus — en hier komt ook het belang, door den heer Melchers besproken, op den voorgrond — de organisatie uit elkaar rukken, indien men de opvatting had, dat de ingenieur en de architect identiek bedoeld waren, en indien men hun dienovereenkomstig ieder een ressort gaf. In de tweede plaats zou het bezwaar bestaan, dat, wanneer men het district verdeelde in twee ressorten, in één ressort gezeteld zouden zijn de hoofdinspecteur, de pharmaceut, de medicus en de architect, terwijl in het tweede de ingenieur alleen zou zetelen. De bedoeling van het Departement is geweest, het daarheen te leiden, dat de inspecteurs in bepaalde quaestiën overleg kunnen plegen onder leiding van den hoofdinspecteur en met dat stelsel zou gebroken worden, indien men het denkbeeld volgde, door den geachten afgevaardigde uit Zutphen geopperd. Ik laat daar, of de organisatie goed is; ik wilde alleen aantoonen, dat, zooals zij nu is opgezet, het denkbeeld niet voor verwezenlijking vatbaar is.

De heer Melchers heeft de samenstelling van den Gezondheidsraad besproken en er op gewezen, dat men op dit oogenblik met dien raad nog niet is waar men wezen moet. Ik zal mij daarover met groote voorzichtigheid uitlaten, maar ik wil wel zeggen, dat, wanneer men de uitdrukking neemt in den algemeenen zin, waarin zij door den geachten afgevaardigde is gebezigd, ik zelf van zijn gevoelen ben, en ik mag er bij voegen, dat de voorzitter van den raad dit ook is. Het is eene nieuwe instelling van groote belofte voor de toekomst, maar die op kleine schaal begonnen is. Zeven leden, met inbegrip van de hoofdinspecteurs, met een klein bureau, vormen eene veel te kleine macht om goed te kunnen ingrijpen.

Ten aanzien van de vraag, of het goed is geweest, de hoofdinspecteurs ambtshalve in den raad zitting te doen nemen, zou ik, zonder mij daarover verder uit te laten, den geachten afgevaardigde willen verzekeren, dat

hij door het stellen van die vraag haar niet voor het eerst bij mij heeft doen opkomen, want zij heeft mij reeds bij de eerste uitvoering bezig-gehouden en er is voortdurend aanleiding voor mij geweest, mijn aandacht op haar gevestigd te houden. Maar, gelijk de geachte afgevaardigde zelf reeds gezegd heeft, voor verandering daarin zou wetswijziging noodig zijn en ik meen, dat wij nog niet in een stadium verkeeren, waarin er genoeg zekerheid bestaat om te kunnen zeggen, dat het dien weg uit moet.

Het denkbeeld van den geachten afgevaardigde — eene inrichting in het leven te roepen, op welke wijze dan ook, om een afzonderlijk soort personen voor deze inspectie op te leiden — is schoon, maar hij zal mij toegeven, dat het getal personen met een dergelijk diploma, waaraan voorloopig behoefte bestaat, zóó gering is, dat daarvoor moeilijk een afzonderlijke opleidingscursus in het leven kan worden geroepen.

Dat het eerste verslag van den Gezondheidsraad nog niet is uitgekomen, is een gebrek, door het opeenhoopen van werkzaamheden veroorzaakt, en ik moet den geachten afgevaardigde verzoeken, dit aan eene in het eerst jaar van haar bestaan zijnde inrichting niet te hard aan te rekenen.

Handelingen, blz. 835.

Mijn antwoord aan den geachten spreker uit Zutphen ging zoo straks niet verder dan tot deze verklaring, dat bij de organisatie, zooals zij thans bestaat, niet aan zijn verlangen kon voldaan worden. Is daarmede gezegd, dat wijziging der bestaande organisatie niet zou te overwegen zijn, indien de gang van zaken de moeilijkheden bleek op te leveren, waarop hij en de geachte spreker uit Goes wezen? Ik zeide alleen, dat het bij de thans bestaande regeling niet zou gaan, het gebied van eene hoofdinspectie in twee ressorten te splitsen, speciaal voor de woninginspecteurs.

Wanneer men vraagt, of de zaak thans in de war kan loopen, dan antwoord ik ontkennend. De zaak moet behandeld worden door de inspecteurs onder leiding van de hoofdinspecteurs en wanneer de hoofdinspecteurs den arbeid, welke, juist als niet van zoo ingrijpenden aard zijnde, de speciale bezigheid noch van den ingenieur, noch van den architect is, wenscht te verdeelen, dan zal daartegen uit den aard der zaak geen bezwaar bestaan. Ik heb dus niet gezegd, dat ik de zaak niet wil overwegen, maar alleen, dat thans niet aan het verlangen van den geachten spreker kan worden voldaan.

Handelingen, blz. 836.

Mijnheer de Voorzitter! Dat de uitgaven, waartoe men nu van lieverlede komt bij de uitvoering van hetgeen bij de wet bepaald is, tegenvallen en niet kloppen op de vroeger gemaakte gissingen en ramingen, is ongetwijfeld juist, en mij dunkt, dat de geachte afgevaardigde in zijn lang parlementair verleden die ervaring meermalen heeft opgedaan. Metterdaad is het bijna steeds zoo geweest, dat, wanneer zulke wetten werden ingediend, men omtrent de geldelijke gevolgen daarvan geen juiste inzichten had en niet wist, wat te komen stond. Ik behoef slechts te herinneren aan de Militiewet, gelijk die in 1901 is aangenomen en hoe omtrent de geldelijke gevolgen daarvan gissingen zijn gemaakt, die van achteren duidelijk te laag gebleken zijn. Ik kan mij voor de ramingen, bij het indienen van de Gezondheidswet gemaakt, op dit oogenblik niet aansprakelijk stellen.

De geachte afgevaardigde zegt, dat hij met genoegen gezien heeft, dat de voorstellen tot stichting van het gebouw voor de bureau's en de vergaderzaal is teruggenomen, en hij merkt daarbij op, dat het groote aantal buitengewone leden geen reden kan zijn om tot stichting van een zoo groot gebouw over te gaan. Ik zal over dat gebouw thans niet spreken, omdat het van de begrooting is afgenomen. Maar nu blijft het laboratorium. Den geachten afgevaardigde geef ik gaarne toe, dat *f* 140.000 daarvoor eene kolossale som is. Maar wat moet men doen in zulk een geval? Men krijgt opgaven, berekeningen en ramingen en men is zelf als Minister natuurlijk niet in staat, te oordeelen over de eischen, aan zulk een laboratorium te stellen. Ik kan moeilijk iets anders doen, dan er ernstig op aandringen, het zoo eenvoudig mogelijk te maken en, wanneer de eerste raming inkomt, die terugzenden en vragen, of op dit of dat niet kan worden bezuinigd. Intusschen wil ik, daar nogmaals op het hooge bedrag van *f* 140.000 de aandacht gevestigd is, gaarne den geachten afgevaardigde de verzekering geven, dat ik, alvorens tot de besteding van dit geld over te gaan, nogmaals zal laten onderzoeken, — men kan zich wel eenigszins voorstellen, op welke wijze zulk een onderzoek kan ingesteld worden —, of niet met een kleiner laboratorium zal kunnen worden volstaan. Maar aan den anderen kant mag men niet vergeten, dat op dit oogenblik de Gezondheidsraad aan het begin is van zijn werkkring en dat deze nog groote uitbreiding kan ondergaan. En dan zou het eene zuinigheid zijn, die de wijsheid bedriegt, nu uit spaarzaamheid een klein laboratorium te maken als het toch over eenigen tijd zou moeten worden vergroot. Ik meen, dat men bij de oprichting van eene dergelijke stichting minstens 25 jaren vooruit moet rekenen. En wanneer men dat doet,

heeft men voor de beoordeeling twee maatstaven, vooreerst wat elders, in het buitenland, van dien aard bestaat en voorts andere laboratoria in ons eigen land. Daarbij moet natuurlijk in het oog gehouden worden, waarvoor het laboratorium niet alleen nu, maar ook in de toekomst zal moeten dienen. Maar gelijk ik zeg, ik wil deze zaak gaarne nog in overweging nemen.

De geachte afgevaardigde heeft ook gevraagd, waarom zulk een groot terrein noodig is. De reden is deze. Op het terrein staat eene villa. Sloopt men deze, dan heeft men terrein over. Maar laat men de villa staan en plaatst men het laboratorium er naast, dan kan de villa wellicht met voordeel gebezigd worden voor bureau's. Als dit mogelijk is, zou dat eene bezuiniging geven, daar de villa in den koop begrepen is. Blijft de villa staan, dan zal overigens het overblijvende terrein nauwelijks groot genoeg zijn voor het laboratorium. Hieruit blijkt, dat niet met weelde is gehandeld.

De geachte afgevaardigde schijnt te vreezen, dat met „het beoogde doel" wordt gemeend, dat het in mijn plan ligt, naderhand toch zulk een groot gebouw te stichten als aanvankelijk was bedoeld. De uitdrukking „het beoogde doel" is echter in de Memorie van Antwoord niet in dien zin gebezigd. Het ware beter geweest, die uitdrukking niet te bezigen, als tot eene onjuiste opvatting aanleiding gevende. Het mag zijn, dat het eene slordigheid is, maar de geachte afgevaardigde zal dit bij de overhaaste bewerking wel begrijpelijk achten. Wanneer hij mij overigens vraagt, of het in mijn bedoeling ligt, toch een groot gebouw te zetten, antwoord ik, dat ik eerst ernstig beproeven zal, het personeel op andere wijze onder dak te brengen en eerst dàn, wanneer gebleken is, dat dit niet gaat, met een ander plan zal komen. Dus blijft ook de Kamer meester van het terrein en zij kan, als zij dat wil, ook dan deze zaak nog tegenhouden.

Handelingen, blz. 837.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte spreker heeft opgemerkt, dat het in deze niet de practische maar de principieele bezwaren zijn, die het zwaarst moeten wegen. Ik ben dit geheel met hem eens, maar ontken, dat ik op grond van het door hem genoemde principieele bezwaar in deze niet zou mogen handelen als is voorgesteld. Het bestaan van het principieele bezwaar betwist ik juist. In overeenstemming met het principe, dat in onze wetgeving geldt, is de zorg voor de volksgezondheid opgedragen aan de gemeenten. Wanneer hier de zorg voor de gezondheid aan de gemeente werd ontnomen, zou er strijd ontstaan. Maar wat geschiedt, wanneer de gemeente zorgen moet, op een gegeven oogenblik, bij het uitbreken eener be-

smettelijke ziekte, eene barak te bezitten? Alleen wanneer in meerdere plaatsen van het land verhuurders van barakken kwamen, wanneer op twee of drie plaatsen eene firma zich vormde, die, als het noodig is, aan eene gemeente tegen een zeker bedrag eene barak zou willen verhuren, alleen dan zou de gemeente dit kunnen doen. Maar dat is thans het geval niet. Dergelijk huren van barakken door de gemeenten is onmogelijk; doch heeft de gemeente op zulk een oogenblik eene barak noodig, dan vraag ik, of het tegen het stelsel, dat de gemeente de opdracht heeft, voor de volksgezondheid te zorgen, ook maar eenigszins ingaat, wanneer den gemeenten de mogelijkheid verschaft wordt om voor de volksgezondheid te zorgen. Het voorstel, dat gedaan wordt, strekt niet om die zorg aan de gemeenten te ontnemen, maar om voor de gemeenten, welke niet in staat zijn voor de volksgezondheid te zorgen, de mogelijkheid te creëeren, dit wel te doen. Wanneer men — laat ik het eens heel scherp stellen — het aldus verstond, dat het Rijk dergelijke barakken, zoo noodig, geheel gratis aan de gemeenten leverde, dan zou ik zeggen: dat is eene subsidie aan de gemeente. Wanneer men bijv. heeft eene plaats, gelegen aan een water, waar een schip kan komen, dan zou het Rijk een schip, tot barak ingericht, aan die gemeente tijdelijk kunnen afstaan. De geachte afgevaardigde meent, dat het Rijk de zorg voor de volksgezondheid op zich zou nemen. Integendeel, het Rijk laat die zorg aan de gemeenten, maar stelt die in staat, haar verplichting ten deze na te komen. Waaruit vloeit nu voor sommige gemeenten de bijzondere moeilijkheid om dit te doen voort? Die moeilijkheid bestaat niet in groote gemeenten, — gemeenten van eenigen omvang zorgen er wel voor —, maar in die heel kleine gemeenten, die tot dusver dergelijke inrichtingen er niet op nahielden en waar het uitbreken van besmettelijke ziekten gelukkig hoogst zeldzaam is. Zegt men, gelijk de geachte afgevaardigde, dat dan die gemeenten, als de nood aan den man komt, er maar in moeten voorzien, wat is dan het gevolg? De geachte afgevaardigde spreekt zich zelf hier ten eenenmale tegen. Want het eerste practische bezwaar is, dat de gemeente dan zeer stellig te laat zou komen. Ik kan den geachten afgevaardigde verzekeren, dat in den korten tijd, dat ik de eer heb aan het hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken te staan, meer dan eens die moeilijkheid zich voordeed. Komt men in eene gemeente, waar men er niet op bedacht was, dat eene dergelijke ziekte zou uitbreken, in de noodzakelijkheid, om eene barak aan te schaffen, dan heeft in den tijd, die er moet verloopen vóórdat de barak er is, de ziekte gewoonlijk reeds eene zeer groote uitbreiding gekregen.

Ik kan dus het principieele bezwaar van den geachten afgevaardigde in het minst niet toegeven. Men blijft staan op het standpunt der wet, wanneer men zegt: de gemeente moet er voor zorgen, en als kleine gemeenten daartoe niet in staat zijn, moet het Rijk ze te hulp komen.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde gezegd, dat er een practisch bezwaar bestaat, wijl men te laat komen zal. Ik heb er reeds op gewezen, dat in het stelsel van den geachten afgevaardigde het gevaar daarvoor veel grooter is. De regel *vivent les principes, périsse le monde* zal toch ook wel niet door hem worden toegepast. Maar waarom zou men met eene Rijksbarak te laat komen? De geachte afgevaardigde weet toch wel, dat geen plaats in ons land door den trein niet, of althans niet van nabij, bereikbaar is, en wanneer hij nu zegt, dat eerst die barakken moeten worden afgebroken, dan moet hij mij ten goede houden, dat ik het bezwaar daarvan niet kan inzien. Men kan ze toch onmiddellijk vervoeren, desnoods in een doorgaanden wagen geladen. En wanneer nu telegraphisch door den burgemeester daarom wordt verzocht, dan kan op denzelfden dag de barak nog zijn waar ze wezen moet, dan kan zij den volgenden morgen opgezet worden en daarna dienst doen.

Het eenige bezwaar, dat ik toegeef en ook in de Memorie van Antwoord heb toegegeven, is dit, dat het de vraag is, of, wanneer eene barak gebezigd is voor het opnemen van besmettelijke zieken, het niet mogelijk is, dat die barak zoo geïnfecteerd is, dat zij eenvoudig moet verbrand worden, omdat zij anders infectie zou overbrengen. Indien echter de geachte afgevaardigde zich bekend heeft gemaakt met hetgeen op het gebied van barakken bestaat, zal hij weten, dat degenen, die zich op dit gebied bewegen, — het Duitsche Roode Kruis heeft zich in dat opzicht zeer verdienstelijk gemaakt —, verzekeren, dat die barakken in alle opzichten voldoen. De geachte afgevaardigde zegt, dat de Regeering het niet zoo dadelijk had moeten voorstellen, maar de zaak eerst had moeten laten onderzoeken. Men kan dat niet onderzoeken, of men moet dat doen langs den weg van een experiment en dat experiment is niet te nemen, wanneer de menschen, die dergelijke barakken verkoopen, niet weten, of het ernst is met het doen van bestellingen. Men wordt daartoe eenvoudig niet in de gelegenheid gesteld. Het is beter, met een serieusen aankoop van deze twee barakken te komen in die magazijnen en dan de noodige aanwijzingen te vragen voor de mogelijkheid van infectie en voor de desinfecteerbaarheid dier barakken.

Handelingen, blz. 841.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Enschedé, de heer Van Kol, heeft de opmerking gemaakt, dat de statistiek van de sterfgevallen, ingedeeld naar de ziekten, die uit het door hem aangehaalde verslag te zijner kennis gekomen was, niet voldoet ook zelfs maar aan matige eischen en hij heeft gevraagd, of het niet goed ware, dat de Regeering ten deze het beter voorbeeld volgde, dat in andere landen is gegeven. Het zij mij vergund, daarop te antwoorden, dat reeds sedert 1900 metterdaad met die statistiek in eene andere inrichting is gestuurd, niet willekeurig, maar conform de besluiten, die op een internationaal congres op voorstel van dr. Bertillon genomen zijn. Ik kan dus niet anders vermoeden, dan dat de geachte afgevaardigde eene oude sterftestatistiek in handen heeft gehad en daaruit heeft geciteerd.

De geachte afgevaardigde, de heer Roessingh, heeft gevraagd, hoe het nu stond met de ontsmettingsovens. Hij meende, er waren er nu twee. Ik kan ter correctie van zijn cijfers mededeelen, dat er nu acht zijn, die ter beschikking ook van de gemeentebesturen staan. En waar in dit debat nu en dan geventileerd is de opmerking, dat de bestrijding van besmettelijke ziekten schade had geleden door de gewijzigde methode, waarop de onteigening werd toegepast, zij het mij vergund, te verwijzen naar de opmerking van den heer Roessingh, die er zelf op gewezen heeft, hoe de methode, vroeger gevolgd, aanleiding gaf tot schandelijke misbruiken van de zijde der gemeenten, die, om aan den ontsmettingsplicht te ontkomen, onteigening toepasten en zoodoende de gemeentekas spaarden, om de kas van het Rijk met de kosten te bezwaren. Dat ik daaraan een eind heb gemaakt, is eene goede daad geweest en de heer Borgesius had gelijk, toen hij zeide, te meenen, dat op het Departement reeds het denkbeeld werd overwogen, de daaruit geboren misstanden weg te nemen.

Na deze opmerkingen kom ik tot de quaestie, die nu op hoogst interessante wijze de Kamer een tijd lang heeft beziggehouden. Mijn standpunt daarbij is, dat wij in de tuberculose — gelijk is uitgesproken door den heer Aalberse, wien ik dank zeg voor den steun, aan het artikel gegeven, — kunnen zien een vijand, en ik acht het plicht, dat wij, ook van de zijde der Regeering, ons daartegen verweren en verdedigen en de bestrijding van dien vijand prikkelen en aanmoedigen. Wij hebben bij de tuberculose te doen met een vijand van eene bijzondere soort, die zich onderscheidt van andere besmettelijke ziekten. Vóór Villemain in 1865 het besmettelijk karakter der tuberculose had vastgesteld, beschouwde men de ziekte in haar algemeen bekende verschijnselen als hereditair en ontzonk de moed ter bestrijding, ook wegens

de slechte resultaten, die verkregen werden, daar men de zieken veel te laat, wanneer het proces te ver was voortgeschreden, behandelde. Eerst toen de overtuiging vaststond, dat men te doen had met eene in het geheel niet erfelijke ziekte, die alleen daarom in de familie van vader op kind overging, omdat het kind in het huis van den vader aan sterke besmetting blootstond, werd de moed verhoogd om het kwaad aan te tasten.

De heer Roessingh heeft het voorgesteld, alsof ik in de Memoriën van Toelichting en van Antwoord bedoeld had te zeggen, dat ik het voorgestelde beschouwde als het eenige middel om de tuberculose te bestrijden. Het doet mij leed, dat de geachte afgevaardigde zoo iets heeft kunnen zeggen. Daargelaten nu de vraag, of de uitdrukking in de Memorie van Antwoord duidelijk was, geloof ik, dat wij elkander niet moeten aanzien voor bekrompen en dom genoeg om te meenen, dat dit nu het eenige redmiddel zou wezen. Ik zal de passage niet overlezen, maar mij dunkt, dat — hoe de uitdrukking ook luidt — men er dit met het vernuft, waarover de heer Roessingh beschikt, niet moest uithalen en moest begrijpen, dat dit de bedoeling niet is geweest. Ik ben het eens met de heeren, die integendeel gezegd hebben, dat hetgeen hier wordt voorgesteld niets is dan eene kleine poging ter bevordering van een van de middelen. Ik ben het geheel eens met hen, die er op wezen, dat men hier te doen heeft met eene ziekte, die, als men het aan dorst en aan kon, en gedurende een menschengeslacht doortastte, voor goed verdwijnen zou. In sommige Staten van Amerika is men ten dezen vrij ver gegaan. Men had te doen met eene ziekte, die lang niet in alle familiën doordrong, maar zichtbaar enkele familiën doorliep, en wanneer het eenmaal gelukte, de ziekte in die familiën ernstig aan te tasten, bleven de andere er van verschoond. Aldus zou deze ziekte kunnen overwonnen worden. Men heeft in Amerika daartoe zeer krasse maatregelen genomen. Bij voorbeeld heeft men in enkele Staten bepaald, dat iemand, die tuberculeus bevonden wordt, niets mag verkoopen wat eetbaar of drinkbaar is en bij de uitoefening van dat bedrijf zelfs niet mag tegenwoordig zijn. Deze maatregel werkt uitstekend.

Wat over de school gezegd is, is ook zeer juist. Op school kinderen te brengen onder de beademing, in letterlijken zin, van een onderwijzer of onderwijzeres, die, zonder het zelf te weten, zeer giftige elementen uitademt, is iets, wat men zelfs met den naam van roekeloosheid zou kunnen bestempelen. Maar men moet niet zeggen, dat dit nu ook in eens op alle scholen kan voorkomen worden. Maatregelen daartegen zijn niet te nemen, maar voortdurend moet er de aandacht op gevestigd blijven en daardoor zal men langzamerhand verder komen.

Niet alleen hecht ik aan de verschillende middelen tot bestrijding niet niets, maar ik hecht er zelfs veel aan en ik aarzel niet, het uit te spreken, dat bij voorbeeld eene goede uitvoering van de Woningwet een van de middelen zal zijn, waardoor de toestand aanmerkelijk zal kunnen verbeteren. Ook de poging om de reiniging der publieke wateren te bevorderen, kan zeer gunstig werken. Elke vooruitgang op het gebied van publieke hygiëne moet van lieverlede ons verder doen komen en het is voor mij een reden van groote blijdschap, dat, als men komt op dit terrein, waar het niet den geestelijken, maar den physieken vijand betreft, men in den strijd zonder politiek onderscheid kan en zal samenwerken. Dit is voor mij de beste waarborg, dat wat van Regeeringswege ten deze zal gedaan worden, resultaat zal opleveren.

Wanneer men mij vraagt, waarom ik, als ik er zoo over denk, toch zoo weinig voorstel, dan wensch ik deze vraag te beantwoorden door mede te deelen, wat mij hiertoe aanleiding gaf. Toen ik tegenwoordig was bij de opening van het sanatorium te Hellendoorn, waar ik genoodigd was aan den disch, werd mij, onder de vriendelijkheden van den disch door, niets gevraagd, maar toch werd mij van ter zijde te kennen gegeven, dat een kleine steun van Rijkswege ook voor Hellendoorn niet onverschillig zou zijn en ook wel kon gegeven worden, wijl het sanatorium een zeker getal bedden voor behoeftigen had. Mijn overtuiging was, dat het zeer verkeerd en heel ondoelmatig zou zijn, in een sanatorium, gelijk daar en ook te Oranje-Nassau-Oord, enkele bedden in te richten voor behoeftigen. Men zou zich zoodoende te Hellendoorn en elders er toe kunnen bepalen, op de 60, 80 of 100 bedden er slechts 2 à 3 voor behoeftigen in te richten en dus niet veel anders te doen dan groot vertoon maken. Ik geloof niet, dat wij dien weg op moeten, maar wel heb ik toen aanstonds gezegd, dat het niet aanging, dit kwaad enkel te bestrijden in de woningen van de meer gegoeden, — waar het op zich zelf zooveel gemakkelijker te bestrijden is, omdat die woningen zooveel ruimer en breeder zijn, en het aldaar wordt aangetast door het particulier initiatief, door sanatoria voor mannen en vrouwen uit die klasse —, omdat, als men komt op het terrein van den kleineren man, die soms in één vertrekje met vrouw en kinderen moet huizen, waar van luchtverversching geen sprake is en die dan soms gedwongen wordt, de kinderen te laten slapen in kleine boven de bedstee aangebrachte kribben, zoodat de geheele familie bloot staat aan de continueele vergiftiging, bij dag en nacht, van een enkelen kranke, die in dat gezin is, men het particulier initiatief niet ziet optreden om te helpen.

De heeren moeten mij wel verstaan en niet denken, dat hier het sentiment zou moeten medespreken, alsof de behoeftigen beter moeten geholpen worden. Neen, de zaak wordt hier behandeld van uit het oogpunt van bestrijding van een door het land verspreid kwaad, omdat het de algemeene volksgezondheid aantast. Wanneer mij blijkt, dat juist in die armere kringen het kwaad zooveel sneller voortwoekert en zooveel minder in de huizen zelf te binden is, dan is het roeping, wanneer de strijd moet worden aangegaan, dáár te beginnen, omdat daar het kwaad het ergst is. Men moet het dus niet, zooals door onderscheidene heeren is gedaan, voorstellen, alsof het mij te doen ware om te zeggen, dat ik als Minister ben gekomen met een barmhartig voorstel. Dit is mijn bedoeling niet. Wanneer mij ware aangetoond, dat het kwaad veel minder voorkwam bij de armen, bij de minvermogenden, en in de woningen van dezen minder onheil stichtte, dan zou dit voorstel niet gedaan zijn. Maar juist mijn overtuiging, dat het kwaad in die kringen veel sneller voortwoekert, dat het daar een veel ernstiger karakter draagt, brengt voor mij de gedachte mede, dat het niet goed staat met het particulier initiatief, wanneer dit wel op allerlei wijze zorgt voor de meer gegoeden, maar juist het kwaad in zijn bron, waar het het giftigste is, niet aantast.

Kort na mijn bezoek te Hellendoorn kwam bij mij iemand, die aldus redeneerde: er moeten ook sanatoria opgericht worden, waarheen de kranken uit de minder gegoede kringen kunnen gaan, maar die sanatoria kunnen niet door het particulier initiatief tot stand komen, omdat, ook al laat men de kosten aanmerkelijk dalen, — en dat kan bij eenvoudiger inrichting —, toch altijd de kosten per hoofd nog zoo hoog zouden loopen, dat het particulier initiatief in zijn eersten stoot niet bereiken kan het finantieel resultaat, hetwelk het hebben moet; dat kan naderhand komen als deze zaak meer ingang heeft gekregen in de publieke opinie, zoodat men algemeen er voor is en de offervaardigheid zich dienovereenkomstig uit; maar thans kan het niet. Toen is bij mij de overtuiging gerijpt, dat het de plicht der Regeering is, de opkomst van het particulier initiatief in zake sanatoria voor de minder gegoeden te bevorderen. En mijn voorstel heeft ten principale geen andere bedoeling, dan dat mogelijk te maken. Wel zal de heer Heemskerk vragen, waarom ik het dan niet voorgedragen heb zooals hij het nu gezegd heeft. Maar dan antwoord ik, dat ik het eenvoudig niet aldus gedaan heb, omdat, wanneer ik de omschrijving van den heer Heemskerk neem, ik het geheele jaar met den post niets kan doen. Zulke sanatoria als ik bedoel rijzen niet plotseling uit den grond ....

(De heer HEEMSKERK: Met dezen post kunt gij dit jaar ook niets doen: de gemeenten zullen er niet op ingaan.)

Dat ben ik met den geachten spreker niet eens. Ik ontken, dat de heer Heemskerk zoo algemeen de gemeentebesturen van ons land kent, dat hij er hier voor kan instaan, dat zij algemeen zullen denken als de wethouder van finantiën van Amsterdam. Ik houd het voor zeer goed mogelijk, dat in streken, waar, door de aanwezigheid van bijzondere sanatoria, de belangstelling daarvoor en het geloof daaraan langzamerhand opgekomen is, er gemeentebesturen zijn, die wel degelijk reeds nu handelend zouden willen optreden. Toch zal ik, nu gebleken is, dat er over deze quaestie zelfs principieel verschil van gevoelen bestaat, mijnerzijds zóó handelen, dat, naar ik hoop, dit verschil van gevoelen zal wegvallen. Mij komt het voor, dat, indien er ééne quaestie is, waarin men niet verdeeld tegenover elkander moet staan, maar eensgezind moet wezen, het deze quaestie is. Daarom heb ik er niet tegen, de formule van dit artikel gelijk te maken aan de formule van art. 89 en eenvoudig te lezen: „Subdidiën tot bestrijding der tuberculose". Tegen die formule zal wel niemand bedenking kunnen hebben en als ten deze allen kunnen medegaan, blijf ik vrij, die gelden te besteden op de beste wijze, waarop ik meen dat dit kan geschieden. Zal er dan dit jaar geen volkssanatorium van dien aard zijn, dan kunnen wij het geld op andere wijze besteden, waardoor het doel toch zal worden bevorderd. Ik heb mitsdien de eer, deze wijziging in de omschrijving van het artikel te brengen, dat gelezen wordt:

„Subsidiën tot bestrijding van de tuberculose.... *f* 10.000.00".

Handelingen. blz. 853—854.

Mijnheer de Voorzitter! Ik verklaar zeer te waardeeren hetgeen van de zijde van de voorstellers van het amendement *) gezegd is, voor hun toeschietelijkheid, als ik het zoo eens mag uitdrukken. Ik meende, dat het metterdaad niet aanging, waar wij te doen hebben met een zoo ernstig lijden bij ons volk, juist te blijven staan op den preciesen vorm, dien ik eenmaal gekozen en bepleit had. Nu zou ik gaarne ten tweeden male eene dergelijke appreciatie van mijn handelwijze van den heer Heemskerk

*) Het amendement bedoelt andere formuleering van het artikel, doch wordt nà dit antwoord van den Minister ingetrokken.

ontvangen, maar ik moet tot mijn leedwezen zeggen, dat ik toch verwacht had, dat hij eer van zijn zijde nu een stap naar mij toe gedaan zou hebben. Waar het zoozeer gewenscht is, tot handelen te komen, ware dit de juiste wijze van doen. Maar wat hij nu zegt, komt hierop neer: gij zijt een stap naar mij toegekomen, kom nu nog een stap nader. Ik voor mij zou op zich zelf daar niets tegen hebben; waarom zou ik niet twee stappen naar iemand toe doen? Maar toch, ik kan dit amendement in geen geval aannemen. Volgens de lezing daarvan wordt het artikel eenvoudig onuitvoerbaar. Wat krijgt men bij aanneming er van? Dan worden die *f* 10.000 geallouéerd om bijdragen te verstrekken aan vereenigingen of inrichtingen in den vorm van sanatoria of dergelijke. Er staat verder niets. En dat wordt gedaan met de uitdrukkelijke bedoeling, dat aan gemeente- en armbesturen niets mag gegeven worden. Dan komen natuurlijk de bestaande sanatoria en zeggen: er staat *f* 10.000 op de begrooting, welnu hier zijn wij, wil ons de handen vullen. Het omgekeerde was echter juist mijn hoofddoel. Daarom is het mij volstrekt onmogelijk, met deze omschrijving mede te gaan. Wanneer de post zou worden geformuleerd op die wijze, zou ik, wanneer aanvragen van Hellendoorn en van andere dergelijke inrichtingen tot mij kwamen, niet anders kunnen doen, dan zeggen: hier hebt gij het geld; en dan wordt bereikt, dat niet alleen mijn eerste voorstel in den voorgestelden vorm wordt verworpen, maar ook mijn geheele doel wordt op zijde gezet. Ik geloof, dat dit niet aangaat en dat de heer Heemskerk — ik zeg dit met alle waardeering voor zijn goede bedoeling — dit niet van mij vergen kan.

Handelingen, blz. 855—856.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het straks als mijne bedoeling uitgesproken, dat de Regeering volgens de nieuwe redactie de vrijheid zou hebben om, wanneer armbesturen voor tuberculeuse kranken hulp verzoeken, die te geven. Ik meen de door mij aangegeven wijziging gerust te kunnen handhaven, omdat ik anders — behalve wat de vereeniging te Rotterdam betreft, maar die zal niet met zoovele duizenden gaan loopen — in het geval zou komen van niets te kunnen doen; de post zou niets beteekenen, daarop heb ik van den beginne af aan gewezen. Zijn er leden in deze vergadering, die meenen, dat het doel, dat ik beoog, moet worden verworpen en tegengestaan, dan blijft er

niets anders over, dan dat de Kamer over deze quaestie eenvoudig stemme.

Omdat ik dacht, dat in de oorspronkelijke redactie kon gelezen worden, dat subsidie zou gegeven worden voor met name aangewezen lijders, — waar ook de geachte afgevaardigde uit Rotterdam op wees —, heb ik gemeend, eene ruimere beteekenis aan het artikel te moeten geven, omdat er anders misschien principieele verschillen zouden kunnen ontstaan.

Ik wil er wel ter verduidelijking bijvoegen, dat er geen geld aan armbesturen zal gegeven worden, maar aan gemeentebesturen zal het niet geweigerd kunnen worden. Waarom niet? Omdat ik het van het hoogste belang zou achten, dat — wanneer bijv. in een dorp, waar de kennis van hetgeen men tegenwoordig doet ter bestrijding van de tuberculose nog niet is doorgedrongen en waar zich bijv. 2 of 3 familiën bevinden, die, om zoo te zeggen, ten doode zijn opgeschreven — van gemeentewege in gezonden zin een exempel werd gesteld, zoodat bijv. een lid van zulk eene familie naar den eisch werd verpleegd. Wanneer die persoon dan later genezen terugkeerde, zou dit een grooten invloed uitoefenen op zijn omgeving en kunnen medewerken tot bestrijding van het kwaad.

Ik had gehoopt, dat men in deze eenparig met mij mede had kunnen gaan, maar daar ik naar mijn innige overtuiging een voorstel heb gedaan, kan ik niet terugtreden en mij met een voorstel vereenigen, dat mij beletten zou, iets te doen; dat is mij onmogelijk.

Handelingen, blz. 856.

Het gewijzigde artikel wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

VERGADERING VAN 12 DECEMBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den geachten afgevaardigde, den heer Van Kol, voor het woord van waardeering, door hem geuit over de richting, waarin op dit oogenblik de Regeering zich beweegt. Wat mij zelf betreft, ben ik het geheel met hem eens, dat, hoe meer men het systeem van dwang kan inperken en dat van vrije behandeling en verpleging kan doen toenemen, men des te meer den weg opgaat, waarop in deze zaak ons gemoed zal bevredigd worden. Intusschen stuiten wij, wat de gezinsverpleging betreft, — zooals de geachte afgevaardigde wel weet —, o. a. op art. 7 van de Krankzinnigenwet en is er door het ingediende

wetsontwerp reeds eene poging gedaan, daarin verbetering te brengen. Maar men komt, wat de vraag van gestichtsverpleging of koloniale verpleging betreft, te staan voor de quaestie, wat de Regeering daaraan kan doen. Men kan toch kwalijk uit eigen beweging in een dorp zoo iets maken. Wanneer men daarbij niet de sympathie en de medewerking van de bevolking heeft, vordert men geen stap; men zou integendeel het geheele plan doen mislukken, en het geld, daarvoor uitgetrokken, zou niet alleen voor niet zijn uitgegeven, maar ook het denkbeeld zou een knak gekregen hebben, waarvan het niet zoo spoedig zou zijn hersteld.

Daarom moet men den weg opgaan, die in België gevolgd is, en wachten tot men uit eigen beweging in een dorp daarmede begonnen is. Gheel is daarvoor niet het voorbeeld, want de resultaten, daar verkregen, dateeren van eeuwen her. Hetgeen nu bestaat te Lierneux is van jongeren datum. Men is daar begonnen met gewezen verplegers uit krankzinnigengestichten er heen te zenden, die met de patiënten kunnen omgaan. Die menschen zijn daar komen wonen en hebben de krankzinnigen in huis genomen. Het waren oud-verplegers, die in staat waren, de menschen goed te behandelen, en doordat zij door de opneming der krankzinnigen een tamelijk goed inkomen trokken, werd het denkbeeld van de overige bevolking, dat krankzinnigen zulke vreeselijke menschen zijn, eenigermate gewijzigd. Zoo hebben zich daar meerderen beschikbaar gesteld voor de verpleging; want toen men zag, dat er zooveel mede te verdienen was, wilden anderen het ook wel doen. In klimmende mate kwamen dan ook desbetreffende aanvragen uit het dorp. Er is dus voor het vestigen van eene krankzinnigenkolonie noodig een dorp in een daarvoor geschikte streek, waar de gegevens aanwezig zijn, die dergelijke zaak in de hand werken en waar een energiek burgemeester is, die met zijn initiatief deze zaak aanpakt. In zulk een geval zou de Regeering die pogingen op allerlei wijzen kunnen steunen.

De geachte spreker vraagt, of het niet mogelijk zou zijn, de krankzinnigenverplegers in de Ongevallenwet op te nemen. Ik wil dat overwegen, maar merk op, dat, indien het niet geschiedt, dit m.i. nooit te kort kan doen aan den plicht der Regeering om, wanneer verplegers in hun werkkring een ongeval krijgen, zich hun lot aan te trekken. Of dit gaat door middel van de Ongevallenwet, dan wel door middel van eene andere wet, dat zal wel hetzelfde zijn. De bedoeling toch van den geachten spreker is zeker alleen deze, dat die menschen nooit het slachtoffer mogen worden van een ongeval, hen in de verpleging overkomen.

Wat betreft de opmerking van den geachten spreker, ten aanzien van

de personen, die verpleging zoeken, omdat zij de kiem van krankzinnigheid in zich dragen, moet ik achter de vraag, of wij thans reeds in staat zijn, dergelijke personen op te nemen, een vraagteeken laten staan. Zij moeten zeker in geen geval met dwang, maar met zachtheid behandeld worden, doch zoolang wij met de gezinsverpleging niet verder zijn, kan ik mij hierover niet nader uitlaten.

Op de vraag, over hoeveel patiënten de gezinsverpleging thans loopt, kan ik antwoorden, dat er 117 gezinsverpleegden zijn bij 8 gestichten, welke eene bevolking hebben van 3573 krankzinnigen. Dat is plm. 3,2 pct. en 1,3 pct. van de bevolking der 28 krankzinnigengestichten. Ik hoop, dat de voorgedragen wijziging der Krankzinnigenwet het middel zal zijn om de gezinsverpleging op breede schaal in toepassing te brengen.

Handelingen, blz. 858—859.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Sluis heeft ter sprake gebracht het te betreuren feit, dat uit het krankzinnigengesticht te Medemblik ook dit jaar weder een niet zoo klein aantal ontvluchtingen heeft plaats gehad, en wel ontvluchtingen van in den regel gevaarlijke patiënten. Het door hem gesprokene beaam ik geheel. De toestand te Medemblik blijft onbevredigend, ook na al wat gedaan is om aan de bezwaren te gemoet te komen. Zijn opmerking was volkomen juist, dat, wanneer men gevaarlijke sujetten met dwang in een lokaal wil houden, men een gebouw moet hebben, dat daarop ingericht is, en dat men van te voren kon geweten hebben, dat het gebouw te Medemblik aan die bestemming niet kon voldoen. Het gebouw is, gelijk de geachte afgevaardigde terecht zeide, oorspronkelijk bestemd geweest voor een marineinstituut. Wel heeft men in den laatsten tijd in dat gebouw ingemetseld, ik mag wel zeggen: een gevangenis, om de bedoelde patiënten behoorlijk te kunnen bewaken, maar dit neemt niet weg, dat de lange corridors en de vele deuren en ramen — en om dat bezwaar weg te nemen, zou men het geheele gebouw tegen den grond moeten werpen en een nieuw bouwen — groot gevaar voor ontsnapping opleveren.

Ook is waar wat de geachte spreker zeide, namelijk dat het verkeerd is, de gevaarlijke sujetten bij de gewone krankzinnigen op te sluiten. Intusschen kan ik er als Minister van Binnenlandsche Zaken niets aan doen, dat mij zoodanige sujetten worden thuisgezonden, welke de rechterlijke macht goed vindt, op advies van deskundigen, van psychiaters, voor ontoerekenbaar te verklaren. Of ook al de uitspraken, die de rechterlijke macht op grond der adviezen van de psychiaters doet, mij

niet bevredigen, en ik voor mij niet deel in de tegenwoordige ziekelijke en materialistische opvatting van de criminaliteit, zoo helpt mij dit niets, want ik krijg die sujetten en moet voor hen zorgen. Omdat ik niets anders doen kon, heb ik, gelijk de geachte spreker weet, opnieuw eene poging gedaan om die quaestie tot oplossing te brengen, en met den Minister van Justitie de benoeming van eene Staatscommissie bevorderd, welke die zaak heeft te onderzoeken. Die commissie is bijna gereed met haar rapport; binnen enkele weken zullen wij het waarschijnlijk ontvangen, vergezeld van voorstellen om het bestaande bezwaar te ondervangen. Met het oog daarop zal het beter zijn, het debat hierover thans niet te verbreeden.

De heer Helsdingen heeft opgemerkt, dat de arbeid van de verpleegsters in de Rijks-krankzinnigengestichten lager bezoldigd wordt dan die van de verplegers. Het kwam hem voor, dat dit met te minder recht geschiedde, omdat hij oordeelde, — en hij constateerde, dat de Regeering dit oordeel onderschreef —, dat de arbeid van de verpleegsters in den regel hooger gesteld werd dan die van de verplegers. In de Memorie van Antwoord is gezegd, dat dit hieraan ligt, dat, toen het ongenoegzame van den toestand geconstateerd werd, hij bij het vrouwelijk personeel minder te wenschen overliet dan bij het mannelijke. De spreker begrijpt dit niet, en zou juist tot de tegenovergestelde conclusie komen. Dit hangt er van af, welk rechtskarakter men toekent aan deze bezoldiging. Als dat rechtskarakter is belooning van bewezen diensten, naar mate van de waarde, op zich zelf aan die diensten toe te kennen, dan is het zooals de heer Helsdingen het voorstelt; maar als het rechtskarakter dit is, dat hun bij hun aanstelling datgene verleend wordt wat zij noodig hebben voor eten, drinken, woning, kleeding enz., dan vervalt de bedenking van den geachten afgevaardigde. En ik moet den geachten afgevaardigde wel doen opmerken, dat ik het eerste standpunt volstrekt niet inneem en meen, dat ik het ook niet kàn en màg innemen. Wij hebben, wanneer er personeel noodig is, niet te vragen, hoeveel objectief en op zich zelf een uur superieure verpleging eerste klasse waard is? Vermenigvuldigd met het getal uren, dat de betrokkene bezig is, zou dit dan het salaris moeten bedragen, dat men geven moet. Maar wanneer wij een stel verplegers konden krijgen, die hun diensten voor niets aanboden, dan zou ik ze nemen en geen cent betalen. In andere gestichten zou men evenzoo doen.

Wat is toch de quaestie? Wannneer men personeel noodig heeft, dan vindt men in de maatschappij verschillende groepen van minder of meer geschikt personeel. Wanneer ik nu, ten einde geschikt personeel

te bekomen, was blijven staan bij het salaris, dat vroeger gegeven werd, ware ik er mede in eene laag staande groep van mannelijk personeel gekomen. Dit heeft men vroeger niet voldoende ingezien en men heeft daardoor te laag staand personeel in de gestichten gebracht, hetgeen tot de bekende noodlottige toestanden aanleiding heeft gegeven. Om geschikt mannelijk personeel te bekomen, moest men dus gaan zoeken in eene hoogere couche van de maatschappij. Het personeel, dat de Regeering daaruit hebben moest, kon zij niet krijgen dan tegen hooger salaris, omdat in de maatschappij de mannelijke arbeidskracht in die couche hooger gesalarieerd wordt. Voor de vrouwen daarentegen, waarbij dezelfde regel geldt, behoefde men met het bepaalde salaris niet tot lager couches te gaan, want men kwam met dat salaris in de tweede en derde couche en dan had men goed personeel, zooals men het hebben moest. Had men gedaan wat de geachte afgevaardigde wenscht, dan zou men gekomen zijn in eene hoogere couche, dan zou men verkeerd personeel gekregen hebben. Zoodra men meer salaris gaat geven, krijgt men de fijnere dames uit de hoogere couches, die ik niet gebruiken kan. Door te betalen wat ik nu betaal, krijg ik het vrouwelijke personeel, dat ik hebben moet.

Handelingen, blz. 860—861.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde begon met te verklaren, dat hij niet door mij was overtuigd. Ik moet dezelfde woorden te zijnen opzichte overnemen en zeggen, dat ik door zijn nader betoog in het minst niet overtuigd ben. Laat mij even aantoonen, waaraan dit ligt. De quaestie is, welk loon zal moeten betaald worden, en nu houdt de geachte afgevaardigde vol, dat dit moet worden betaald naar de intrinsieke waarde, die zulke arbeid heeft. Hij zal mij echter moeten toegeven, dat dit stelsel hier faalt. Wanneer wij bij de verpleging van krankzinnigen te rade moeten gaan met de intrinsieke waarde van den arbeid, dan kan die waarde niet gelegen zijn in de hulp, die aan de krankzinnigen verleend wordt, bij voorbeeld bij het eten, of in het verblijven van het verplegend personeel met de patiënten op de zalen, want het grootste element van de waarde, die aan dien arbeid zal zijn toe te kennen, moet liggen in de liefde en de toewijding, waarmede die verpleegsters de verpleegden verzorgen. Wanneer de geachte afgevaardigde dus heeft twee verpleegsters of twee verplegers, die beiden in gelijke positie zijn aangesteld, maar waarvan de een zijn arbeid doet met meer liefde, trouw en toewijding dan de ander, dan zou de eerste in zijn

stelsel een hooger salaris moeten ontvangen. En de geachte afgevaardigde zal toch zelf wel gevoelen, dat die hoogere zedelijke elementen, die zoo hooge waarde aan den arbeid schenken, ook zóóveel hooger zouden moeten worden betaald, dat het stelsel daardoor onhoudbaar zou worden.

In de tweede plaats kan ik niet in zijn denkbeeld treden, omdat daardoor mijns inziens de geheele positie van het verplegend personeel zou worden geschaad.

Handelingen, blz. 861.

Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den geachten afgevaardigde, den heer Helsdingen, voor het gevoerde pleidooi, hoewel hij uit de stukken reeds heeft kunnen zien, dat sterke aandrang en vurige pleidooien hier niet noodig zijn om voor de belangen dezer vereeniging [1]) op te komen. De vereeniging heeft zich tot mij gewend en kunnen ontwaren, dat ik niets liever zou doen dan haar helpen. Op tweeërlei wijze kon, mijns inziens, die vereeniging geholpen worden, en wel ten eerste met eene douceur; maar dan was men er niet van af, omdat het voor die vereeniging van veel meer belang is, dat de Overheid van haar zijde in de hand werkt hetzelfde doel, dat de vereeniging nastreeft. Mijn overtuiging is, dat het groote kwaad, dat de meisjes van het platteland gelokt worden naar de groote steden en daar dikwijls zedelijk omkomen, hierin zijn oorzaak vindt, dat zij, gelokt wordende door valsche advertentiën en door verhuurkantoren, die dikwijls eene niet al te nauwe conscientie hebben, worden geplaatst in verkeerde diensten. Ik ben daarom met mijn ambtgenoot van Justitie in bespreking, om te zien, of dit kwaad is te stuiten. Ik heb voorts gemeend, de vereeniging krachtig te helpen, wanneer ik er achter zocht te komen, of het was te constateeren, welke meisjes uit de dorpen naar de groote steden gaan en op welken dag. Uit het verhuisbiljet is dit niet op te maken, want zij verlaten het dorp zonder een biljet aan te vragen; zij gaan eerst zien of zij een dienst kunnen krijgen en dan schrijven zij om haar verhuisbiljet.

Daarom kwam het mij gewenscht voor, den burgemeester van het dorp en, in verband daarmede, dien van de stad tot zulk eene activiteit te kunnen brengen, dat het vertrek van die meisjes onmiddellijk wordt geconstateerd. Zoodoende kon men het best, met behulp der vereeniging, de meisjes in het oog houden en zorgen, dat zij niet in verkeerde handen

---

[1]) Vereeniging ter behartiging van de belangen van jonge meisjes.

vallen. Ik meen hiermede te doen wat ik kan. De burgemeesters hebben mij verklaard, hun steun te willen verleenen.

De geachte afgevaardigde zal wellicht vragen, waarom, als dit alles zoo is en de vereeniging de zaak zoo krachtig steunt, niet terstond een subsidie verleent wordt. Daarop wensch ik te antwoorden, dat ook mijns inziens, in aanmerking genomen het hooge belang, waarom het hier gaat, metterdaad een stuk van het zedelijk karakter van onze natie er mede gemoeid is. De bijdragen van het particulier initiatief kwamen mij evenwel voor zeer klein te zijn. De weg, welke het Departement gewoonlijk in zulk een geval volgt, is deze. Wanneer bij nog slechts kleine contributie uit het particulier initiatief hulp gevraagd wordt, begint men met te zeggen, dat deze eerst versterkt moet worden. Wanneer blijkt, dat de Overheid wel bereid is, hulp te verleenen, mits het particulier initiatief klimt, neemt dit laatste, naar de ondervinding heeft geleerd, toe. Ziet men dan later dezelfde vereeniging terugkomen, dan blijkt uit de opgave der giften, dat deze veel vooruit zijn gegaan. In plaats dus van de vereeniging tegen te werken, helpen wij haar, want juist de weigering van subsidie is het middel om de vereeniging krachtig te helpen. Wanneer de vereeniging, met weinig contributies, subsidie gekregen had, zou dit naar evenredigheid en dus klein zijn geweest, terwijl, wanneer het volgend jaar blijkt, dat de contributies zijn toegenomen, het subsidie van Rijkswege naar evenredigheid hooger kan zijn. Ik geef den geachten afgevaardigde dan ook gaarne de verzekering, dat het aan mij niet liggen zal, wanneer ik op de begrooting van het volgend jaar niet een goed subsidie ten behoeve van de bedoelde vereeniging zal kunnen brengen.

Handelingen, blz. 862—863.

Mijnheer de Voorzitter! De zaak, waarop de heer Ter Laan de aandacht heeft gevestigd, is er eene van gewicht. Het valt niet te ontkennen, dat het opkomen van de miliciens bij onderscheidene gelegenheden zoo al niet in alle, dan toch in tal van plaatsen tot een soort van bacchanaliën aanleiding geeft. Wat van Regeeringswege gedaan kan worden om dit te voorkomen, mag mijns inziens niet worden nagelaten. En wanneer van Regeeringszijde maatregelen genomen en termijnen gesteld mochten zijn, die integendeel dat kwaad in de hand werken, dan moet met ernst worden onderzocht, hoe daaraan paal en perk kan gesteld worden.

De geachte afgevaardigde heeft uit de Memorie van Antwoord kunnen zien, dat ook bij de Commissarissen der Koningin reeds zekere neiging

bestaat om dien weg op te gaan, en hij heeft ook kunnen bemerken, dat door het Departement van Oorlog zekere faciliteiten verleend kunnen worden om dat te bevorderen. Hij zal trouwens van mij wel willen aannemen, dat ook ik geen ander verlangen heb, dan te zien, of er geen mogelijkheid bestaat om aan het booze, dat hieraan kleeft, zooveel mogelijk een einde te maken. Ik zeg hem gaarne toe, dat ik deze zaak met mijn ambtgenoot van Oorlog van naderbij bezien zal en dat wij zullen pogen, te komen tot eene conclusie, in den zin als door hem bedoeld.

De heer Fock heeft opnieuw ter sprake gebracht de moeilijke positie, waarin hier te lande verblijvende zonen van in Indië vertoevende Nederlanders verkeeren, die vroeger niet inschrijvingsplichtig waren voor de militie, uit hoofde van afwezigheid hunner ouders, maar nu door de bepalingen van de Militiewet 1901 inschrijvingsplichtig zijn geworden. Reeds in de Memorie van Antwoord op het laatste wetsontwerp tot wijziging van de Militiewet 1901 is, zooals door den geachten afgevaardigde terecht is gememoreerd, door mijn geachte ambtgenooten en mij uitgesproken, dat wij metterdaad gevoelden, dat hiermede aan die jongelieden en hun ouders een ongerief werd aangedaan, hetwelk stellig niet opwoog tegen het landsbelang, dat hierbij in het spel is. Gelijk de geachte afgevaardigde opmerkte, is het aantal jongelieden, waarover het loopt, zóó gering en zóó onbeduidend, dat het natuurlijk ter versterking van de militaire macht als zoodanig niet kan bijdragen. Hij heeft juist opgemerkt, dat de moeilijkheid hierin gelegen is, dat, naar den maatstaf, die nu geldt, wanneer die in de rechte lijn wordt toegepast, die jongelieden er onder vallen en wij derhalve zullen moeten komen tot eene poging om, zonder den aangenomen maatstaf te elideeren, te helpen degenen, die hier om hulp vragen. Gelijk de geachte afgevaardigde weet, heb ik toen reeds gezegd, dat ik met mijn ambtgenoot van Koloniën onderhandelende was; ik zal die onderhandelingen voortzetten, om te zien, of ten deze tot een gunstig resultaat kan worden gekomen. Hij mag echter niet van mij vergen, dat ik op dit oogenblik verklaren zal, dat de Kamer van mij aanstonds de indiening van een wetsontwerp ten deze te verwachten heeft. De taak van het Departement van Binnenlandsche Zaken is, zooals hij zal toestemmen, reeds zeer groot en, waar het mij in deze Kamer nog al eens euvel geduid wordt, wanneer ik buiten deze taak iets aanvat, voelt de geachte afgevaardigde, dat ik met eene zekere reserve doorsta den aandrang, die uit diezelfde Kamer komt om de reeds tamelijk zwaar beladen hooivork met nog een plok hooi te bezwaren.

Handelingen, blz. 864.

Mijnheer de Voorzitter! Er zijn twee onderwerpen besproken, die wel in eenig verband met elkander staan, maar toch afzonderlijk moeten worden behandeld.

Ten aanzien der vivisectie is mij door de geachte afgevaardigden, de heeren Van Idsinga en Brants, dank gezegd voor de vaststelling van eenige voorschriften ten opzichte van de vivisectie voor de medische faculteiten. De heer Brants heeft de opmerking gemaakt, dat curare alleen gequalificeerd is als een onvoldoend bedwelmingsmiddel, terwijl men zijns inziens verder zou moeten gaan en het gebruik er van verbieden. Ik dank hem voor deze opmerking, waarvan ik de waarde op dit oogenblik niet kan beoordeelen; maar ik wil gaarne laten onderzoeken, in hoeverre het inderdaad noodzakelijk is, die verandering aan te brengen, en zal dan eventueel niet in gebreke blijven, het te doen.

In de tweede plaats is mij gevraagd, of ik met de maatregelen tegen de vivisectie niet verder zou moeten gaan en wel in de eerste plaats wat betreft de vivisectie op de hoogere burgerscholen en gymnasia. Het vorige jaar heb ik reeds medegedeeld, dat ik mijnerzijds navraag heb gedaan, in hoeverre of metterdaad op die scholen vivisectie plaats greep. Er is mij toen bericht, dat er misschien wel eens hier of daar iets dergelijks plaats greep, maar dat men toch niet met vivisectie in den eigenlijken zin van het woord te doen had. De geachte afgevaardigde heeft die opmerking van het vorig jaar gedisqualificeerd en gezegd, dat toch wel het spannen van de zwemvliezen plaats heeft, en dat dit pijnlijk is. Hij moet mij ten goede houden, dat, als hij mij wil steunen om ten deze misbruik te weren, ik vind, dat hij mij dan niet moet pousseeren op den sentimenteelen weg. Ik ben lid van de vereeniging tegen de vivisectie, maar men zou verkeerd doen met daaruit af te leiden, dat ik meega met hetgeen in mijn oogen bij de tegenstanders der vivisectie overdrijving is. Ik heb dikwijls de gelegenheid gehad, met mannelijke en vrouwelijke apostelen van die richting te spreken, en ik moet zeggen, dat ik mij wel eens heb afgevraagd, of het al te zeer zich bezighouden met de liefde voor de dieren niet langzamerhand het effect kan hebben, dat men min of meer iets overneemt van de voorwerpen van zijn liefde. Ik zeg dat in het minst niet met het oog op den geachten afgevaardigde. Maar ik heb eens eene dierenminnares de vraag gedaan: als gij eens alleen langs een water liept, waarin gij plotseling ontwaardet een kind en eene kat, beiden in gevaar om te verdrinken, waarnaar zoudt gij dan het eerst grijpen om het te redden? Daarop werd metterdaad geantwoord: ik zou toch nog aarzelen! Men

zal toestemmen, dat, wanneer ik dergelijke excessen bemerk, het niet op mijn weg ligt, althans niet als Minister, daarin mede te gaan. Ik wensch ook in deze een gematigd en gezond standpunt in te nemen.

Dit neemt intusschen niet weg, dat ik bereid ben, nogmaals de inspecteurs van het middelbaar onderwijs en de gymnasia te vragen om een nauwkeurig rapport van hetgeen in dit opzicht geschiedt. Ik zeg dus niet, dat ik al wat geschiedt zal stuiten, maar dat ik eene poging zal wagen, er accuraat achter te komen, wat plaats heeft. Maar ik moet mij de opmerking veroorloven, dat de heeren, die mij steunen en pousseeren, wel zoo goed zouden doen, hetzij in het openbaar debat of door onderhandsche mededeeling aan het Departement, mij, met opgave van naam en toenaam, met ergerlijke feiten in kennis te stellen. Dat is de weg om misbruiken te keeren; gaat men dien niet op, dan wordt het ontzaglijk moeilijk, te onderzoeken, of er misbruiken zijn. Natuurlijk wordt er mededeeling gedaan aan den inspecteur, maar als die komt, dan doet zulk een man, die er vroeger het handje van had, de verboden dingen gauw weg, zoodat de inspecteur niets ziet. Daarom is de goede weg, dat de heeren zelf mededeelen, welke feiten er hebben plaats gehad.

De heer Van Idsinga heeft bedenkingen geopperd tegen de laatste zinsnede van de Memorie van Antwoord, op deze paragraaf betrekking hebbende, omdat ik daar eene poging had gewaagd, om hetgeen verder in deze zaak te doen was, van mijn schouders te laten glijden. De geachte afgevaardigde, die zelf het Departement van Binnenlandsche Zaken genoegzaam kent, zal zich kunnen voorstellen, dat zulk eene neiging bij den Minister niet zoo onnatuurlijk is. Hoe langer hoe meer komt hetgeen vroeger bij Justitie behoorde — arbeidszaken, Drankwet en allerlei andere zaken — aandringen naar Binnenlandsche Zaken. Bij het Departement van Justitie — ik zeg niet bij den tegenwoordigen Minister, maar bij het Departement — bestaat al lang de neiging, dergelijke onderwerpen niet onder zijn bescherming te nemen, maar ze te dringen naar het Departement van Binnenlandsche Zaken, zoodat ik van mijn zijde ook zeer geneigd ben, al wat ten deze verder gedaan moet worden, naar het Departement van Justitie te adresseeren. Maar als de geachte afgevaardigde zegt, dat dit onderwerp behoort geregeld te worden bij de strafwet, dan begrijp ik dat ten volle; dat zou op dit oogenblik het meest doeltreffende zijn, want wat in Engeland en andere landen op andere wijze geschiedt, maakte wel vertoon, maar het heeft geen uitwerking gehad. Alleen maar, wanneer eene bepaling in de strafwet moest worden opgenomen, zou dat toch niet zoo gemakkelijk zijn, omdat noch het object der vivisectie, noch de personen, aan wie het geoorloofd zal zijn, die

toe te passen, zoo gemakkelijk te onderscheiden zouden zijn. Ik zou zeer kundige juristen, zooals de geachte afgevaardigde uit Bodegraven, wel willen vragen, daar nu eens aan te helpen. En wanneer hij in deze Kamer kwam met een schets van wat hij meent, dat in deze zou kunnen verkregen worden, geloof ik, dat wij ons gemakkelijker op die lijn bewegen zouden dan op dit oogenblik het geval is.

Eene zeer ernstige quaestie is in eene keurige rede ter sprake gebracht door den heer Brants, die wees op het verband — dat ik niet loochen en dat werkelijk bestaat — tusschen de moreele uitwerking van de vivisectie en de zeer ernstige, gewetenlooze misbruiken, welke op medisch terrein voorkomen en die niet langer te ontkennen zijn. Er is van allerlei zijden — ik zeg niet in ons land, want dat laat ik er liefst buiten, maar in het buitenland — geconstateerd, dat de medici, niet met kwade bedoeling, niet uit opzettelijke wreedheid, maar om het onderzoek verder te brengen, proeven op kranken genomen hebben, waarvan de kranken zelf van te voren niets wisten, en waartegen ze, indien zij er iets van geweten hadden, zich met kracht zouden verzet hebben. Ik ontken niet, dat dit in verband staat met de vivisectie; dat dit al te sterk botvieren aan de kerving in het levende dier dengene, die het doet, min of meer ongevoelig maakt en zijn teer en fijn gevoel min of meer afstompt; dat het veel verkeeren in bloedende gesneden organismen dikwijls verkeerd werkt. Men ziet het in het gewone leven, hoe zij, die op een abattoir hun hoofdbedrijf vinden, door dat kerven in het dier zekere mindere fijnheid hebben gekregen in de waardeering van hetgeen op die organismen moet toegepast worden.

Maar al is dit zoo, de heer Brants zal toestemmen, dat, al betreft het hier een zeer ernstig bezwaar, hetwelk, indien het aan onze Universiteiten bestaat, stellig niet door de Overheid mag toegelaten worden, de zaak toch niet overdreven mag worden. Al staat het vast, dat de Overheid bepaald verplicht is, aan de patiënten in de ziekenhuizen van 's Rijks Universiteiten zekerheid tegen dergelijke misbruiken te waarborgen, toch zal hij toestemmen, dat, zoo hij niet bepaalde feiten brengt, ten bewijze, dat in ons land in de ziekenhuizen der Universiteiten mishandeling van zieken voorkomt, er voor mij op dit oogenblik geen aanleiding bestaat, hier in te grijpen. En in de tweede plaats zal hij toestemmen, dat, wanneer het mocht wezen, dat dergelijke feiten aan te wijzen zijn, het altijd uiterst moeilijk zal zijn, ze te bewijzen, gelijk hij zelf reeds zeide. Natuurlijk gebeurt het in huizen, waar het publiek geen toegang heeft, en op recepten, die alleen artsen of hoogleeraren in handen hebben, zonder dat er apothekers in gemoeid zijn. Wie

zal beoordeelen of die recepten goed waren? Daarom geloof ik, dat de geachte spreker met zijn rede, die, al is het, dat zij door haar uitvoerigheid het debat eeń oogenblik ophield, toch een goed werk gedaan heeft. Want het beste middel om tegen die misbruiken te ageeren, is het uitspreken in het publiek, of in deze zaal, van de ergenis, die soms gevoeld wordt, wanneer dergelijke misbruiken voorkomen. Dit versterkt het moreel gevoel, het fijne gevoel van de consciëntie. Ik zie echter geen kans, een waarborg te geven, die eenigszins afdoende is, en weet niet, welke omschrijving ik zou kunnen aannemen. Maar gaarne zal ik afwachten, wat de heeren Brants en Van Idsinga mij zullen brengen. Zij, die zich meer in het bijzonder met dit onderwerp hebben bezig gehouden, moeten hier met feiten komen om hun beweringen te staven.

Ten slotte heeft nog de geachte afgevaardigde uit Amersfoort, de heer Van Asch van Wijck, ons op aangename wijze gedurende een half uur met de homoeopathie beziggehouden. Ik zou aan dit onderwerp ook nog wel een half uur kunnen wijden, doch wegens den stand van het begrootingsdebat zal ik dit niet doen. Ik wensch te constateeren, dat het, naar mijn overtuiging, een ongeregelde toestand is, wanneer de Regeering, eenmaal op zich nemende de bevoegdheid om diploma's uit te reiken voor de beoefening van de geneeskunst, toelaat, dat de homoeopathische therapie wordt uitgeoefend, zonder dat men van zijn bekwaamheid heeft doen blijken. Ik geloof, dat het standpunt in deze moet wezen, dat men de toepassing van de homoeopathische geneesmethode moet erkennen, of dat men haar moet verbieden. De feiten zijn door den geachten afgevaardigde zoo volledig medegedeeld en in de gewisselde stukken zoo breedvoerig toegelicht, dat ik meen, het hierbij te kunnen laten.

Handelingen, blz. 869—870.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Röell, heeft gezegd, dat hij onder reserve mijn conclusie omtrent de vivisectie aanvaardde. Het doet mij altijd leed, indien een man als hij eene reserve maakt. Zijn reserve was, dat hij zeide: uw conclusie zal er wellicht toe bijdragen om bij het personeel, dat geroepen is tot handelen, eene zekere voorzichtigheid te bevorderen en het publiek op het gevaar attent te maken; maar juist het herinneren aan dergelijke feiten, zonder dat zij kunnen worden tegengegaan, brengt onder het publiek eene zekere onrust. Ik stem dit toe, maar hij moet daaruit geen reserve maken tegen mijn conclusie. Wanneer plotseling in eene stad een nieuw gevaar ontdekt wordt, waardoor herhaaldelijk brand komt, en men de oor-

zaken aanwijst, die men vermoedt, dan zal misschien de bevolking van zulk eene stad in de eerste twee nachten wat minder rustig slapen dan anders, maar men doet haar dan toch eene weldaad door die oorzaken aan te wijzen. Wanneer er inbrekers in eene stad zijn, dan zal de bevolking eener afgelegen wijk, dit wetende, wellicht ongerust zijn, maar daarom mag men dit toch niet verzwijgen. In dien zin heb ik er over gesproken en den geachten afgevaardigde er voor geprezen, dat hij de zaak hier ter sprake heeft gebracht.

Handelingen, blz. 871.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde uit Wijk bij Duurstede, de heer De Ridder, heeft gevraagd, of ik niet bereid zou zijn, de uitgetrokken som voor een lector of conservator bij het herbarium te fixeeren op een conservator. Ik heb daar tot mijn leedwezen eenige bedenking tegen. Wanneer ik van de zijde van de curatoren en van de faculteit van den beginne af in deze zaak een eenparig advies had ontvangen, welke reden zou er dan voor mij bestaan hebben om daarvan af te wijken? Maar de zaak is deze, dat men op dit punt in het Leidsche Athene niet van één gevoelen was, dat de hoogleeraar Jansen zeer sterk was voor het denkbeeld, door den heer De Ridder aanbevolen, maar dat de faculteit van andere opinie was. Wanneer men mij vraagt, waardoor dit verschil in opinie ontstaan is, dan kan ik daarop geen antwoord geven, maar ik geloof, dat het zich eenigszins concentreert op den persoon van dr. Burck, in wien men volgens velen een uitmuntend systematisch bonaticus heeft, die niet licht kan worden vervangen, en dat daartegenover de hoogleeraar begrijpelijkerwijze liefst een corservator heeft, dien hij geheel als assistent in het herbarium gebruiken kan. Nu heeft dr. Burck indertijd, toen hij conservator was, aangeboden, toch college te geven in de systematische botanie en dat schijnt volgens het oordeel van den hoogleeraar hem te veel van zijn conservatorsdiensten te hebben afgetrokken. In één woord, er was eenige onzekerheid, terwijl, toen de begrooting werd opgemaakt, dr. Burck nog niet hier te lande was teruggekomen, zoodat de zaak niet beslist kon worden.

Het is om die reden, dat ik voorgesteld heb, f 2000 uit te trekken voor een lector en f 2000 voor een conservator, met de bevoegdheid om naar bevind van zaken òf een lector, òf een conservator te benoemen. Mocht hetgeen de heer De Ridder heeft gezegd er toe leiden, mij de overtuiging te schenken, dat, ook wanneer een lector is aangesteld, het

nochtans met het oog op het conserveeren op het herbarium noodzakelijk zou zijn, een conservator aan te stellen, die uitsluitend als zoodanig optreedt, dan wil ik dat tegen de volgende begrooting gaarne in overweging nemen. Ik kan bij den stand van zaken op dit oogenblik niets anders zeggen, dan dat ik in onzekerheid verkeer, of een conservator of een lector dient te worden benoemd, omdat er in Leiden op dit punt verdeeldheid van gevoelen bestaat en het voor mij moeilijk is, zonder nadere bespreking in deze te beslissen.

In de tweede plaats is door den geachten afgevaardigde uit Leiden ter sprake gebracht de vacature, ontstaan door het emeritaat van den alom gevierden medicus Rosenstein. Ik begin met te zeggen, dat, indien ik, toen de vacature ontstond, uit Leiden had gekregen een eenparig advies, om eenvoudig in de vacature-Rosenstein een opvolger te benoemen, die had optetreden op dezelfde wijze als hij aan de Leidsche Academie was geweest, geen haar op mijn hoofd er aan gedacht zou hebben, dat advies niet aanstonds te volgen. Ik weet wel, dat men wel eens hier en daar het vermoeden geuit heeft, dat ik, omdat eene andere Universiteit mijn sympathie heeft, haar aan de Universiteit van Leiden zou onttrokken hebben. Hetgeen ik tot dusver als Minister in zaken van hooger onderwijs gedaan heb, legt daartegen echter zulk een afdoend protest af, dat ik het beneden mij zou achten, mij op dit punt met een enkel woord te verdedigen.

De heer Van der Vlugt heeft gezegd, — en dit schijnt eenigszins in tegenspraak met hetgeen in de Memorie van Antwoord wordt medegedeeld —, dat de Leidsche faculteit van meet van af aan bedoeld heeft het brengen van de geneeskundige kliniek in ééne hand, om daarnaast aan te stellen een hoogleeraar in de geneesmiddelleer. Hij heeft gelijk en ik heb gelijk. Dit komt daar vandaan, dat ik van de zaak niet eerder gesaisisseerd ben, dat toen zij door curatoren bij mij werd aangebracht, en in dat stadium was zij niet zóó als de heer Van der Vlugt voorstelde. Weliswaar — dat is later gebleken — is reeds in het begin van 1902 eene correspondentie gevoerd tusschen de faculteit en curatoren, waaruit blijkt, dat bij de faculteit dat denkbeeld van den beginne af aan op den voorgrond stond, maar de geachte afgevaardigde houde het mij ten goede, dat ik, omdat dit niet bij mij was aangebracht, had te raadplegen het voorstel van curatoren en hetgeen zij aangaven als het gevoelen van de faculteit. En dat is hetgeen in de Memorie van Antwoord staat. Daaruit toch bleek, dat, wanneer men het alles samenneemt, metterdaad de faculteit begonnen is op 28 April voor te stellen, af te scheiden het klinisch onderwijs en dat in de geneesmiddelleer en de medische

chemie, en aan te bevelen twee mannen, wier namen ik nu niet noemen kan, wijl dat niet kiesch zou zijn. Ik voeg er bij, dat die twee daarna niet door de faculteit aan curatoren zijn aanbevolen, want uit een schrijven van 31 Mei blijkt, dat curatoren daarop aan de faculteit hebben bericht, dat zij niet genegen waren, er in te treden, en dat zij zouden wenschen, dat tot opvolger van prof. Rosenstein een hoogleeraar in de interne geneeskunde werd benoemd. De faculteit heeft toen aan curatoren geschreven, dat zij dit met leedwezen zou doen, aangezien daardoor haar bedoeling niet verwezenlijkt werd, en zij heeft twee andere personen voorgedragen. Daaruit blijkt, dat in het stadium, waarin ik in de zaak gemengd werd, zij niet hetzelfde karakter droeg. Curatoren hebben daarop aan het voorstel der faculteit gevolg gegeven, wat betreft die 2 personen, maar meenden de aanbeveling te moeten omkeeren en dengene, die op n°. 2 stond, op n°. 1 te moeten brengen, waaruit bleek, dat er groote disharmonie was. Daarbij kwam prof. Rosenstein voortdurend tusschen beiden; hij dreef curatoren en faculteit om een ander op de gewone wijze in zijn plaats te benoemen. Toen heeft prof. Nolen 17 Juli een schrijven aan de faculteit gericht, waarin hij voorstelde, dat, wanneer men een professor in de geneeskunde mocht benoemen, men een paediater zou nemen. Dit is dus niet iets nieuws van mij, zooals men het wil doen voorkomen, want ik ben daarin volkomen lijdelijk geweest. Daartegen is echter verzet gekomen van prof. Rosenstein, en daarop is door curatoren voorgesteld, een gewoon opvolger in de geneeskunde te benoemen.

Zoo voor de zaak staande, zullen de heeren mij toegeven, dat mijn taak niet gemakkelijk was. Wanneer ik eene gewone aanbeveling krijg van curatoren, in overeenstemming met die der faculteit, is dit voor mij gesneden brood, en volg ik eenvoudig het gegeven advies, wanneer het, gelijk hier, eene faculteit betreft, waarvan ik geen bijzondere kennis heb. Maar nu heb ik gemeend, dat ik eerst moest weten, wie gelijk had: de faculteit, die, met algemeene stemmen op 2 na, gestemd heeft vóór het brengen van de kliniek in ééne hand, of wel het college van curatoren. Ik heb mij daarom gewend tot hoogleeraren van andere medische faculteiten met de vraag, hoe het met die zaak stond, en met het verzoek, mij raad te geven. De adviezen, die ik toen gekregen heb, luidden alle gunstig voor het voorstel van de medische faculteit van Leiden. Dit heeft aanleiding gegeven tot eene merkwaardige paedagogische gedachtenwisseling, waarop ik mij voorstel mij te beroepen, wanneer de herziening der wet op het hooger onderwijs aan de orde komt, en waaruit blijkt, dat de medische faculteit zich in zeker punt aan mijn zijde stelt. Ik zal mij daarover thans niet

verder uitlaten. Wanneer ik nu vóór mij heb de adviezen van curatoren, in welken raad geen medicus zitting heeft, en van de medische faculteit, en ik hoor bovendien van andere medici, dat het hoogst wenschelijk is, de klinieken in ééne hand te hebben, dan laat het zich denken, dat ik, die van de zaak geen verstand heb, mij bij de laatsten aansluit. Het had alleen de vraag kunnen zijn, of wellicht het getal studenten in de medicijnen te Leiden zoo groot is, dat daar niet mogelijk bleek wat te Utrecht en te Groningen wel mogelijk was, en daarom heb ik mij cijfers laten voorleggen. Daaruit bleek, dat er te Leiden 291 studenten waren, te Utrecht 356 en te Groningen 126. Hieruit volgde de noodzakelijkheid dus niet niet om datgene, wat elders door 1 hoogleeraar gedoceerd wordt, te Leiden door 2 hoogleeraren te doen doceeren. Toen kwam het voorstel, professor Nolen te ontlasten van het onderwijs in de geneesmiddelleer en de geneeskundige chemie. Welnu, ik was genegen, dien weg op te gaan. Ik had wel eenvoudig den weg kunnen opgaan, door den geachten afgevaardigde uit Zutphen aangewezen, maar ik meen niet, dat uit het aanwezig zijn van een katheder aan eene Universiteit volgt, dat die katheder er altijd moet blijven. Den eenen keer komt er een bij en den anderen keer gaat er een af; men heeft hier niet te doen met een fixum.

Ik voel wel wat voor de gedachte, door den heer Van der Vlugt gememoreerd, namelijk dat, door aan prof. Nolen het onderwijs in de geneesmiddelleer op te dragen, dien hoogleeraar wat te veel op de schouders werd gelegd. Daarna kwam bij mij de gedachte op, of, als er een hoogleeraar in de geneesmiddelleer benoemd moet worden, dan niet van de gelegenheid gebruik gemaakt kan worden om bij die faculteit een katheder op te richten voor een hoogleeraar, die te gelijk de allopathische en de homoeopathische geneesmiddelleer zou kunnen onderwijzen.

Ik had ingezien, — en daarom moet ik terugkomen op de discussie, die over de homoeopathie is gevoerd —, dat het niet wel mogelijk was, zooals de zaken nu stonden, te Leiden een medischen klinikus te brengen, die de homoeopathische geneeskunde was toegedaan. Het scheen mij dáárom niet wel mogelijk, omdat — al vertrouw ik gaarne wat de heer Van der Vlugt dezen morgen heeft medegedeeld, dat de medische faculteit op beleefde en humane wijze een homoeopaath zou ontvangen hebben — die te benoemen hoogleeraar een afzonderlijk ziekenhuis zou moeten hebben met afzonderlijke verplegers en eene afzonderlijke apotheek, opdat naderhand niet gezegd kon worden, als de zaak mislukte, dat het daaraan gelegen had. Daarbij kwam de moeilijkheid, hoe de patiënten moesten verdeeld worden. Moest ieder hoogleeraar de helft hebben, of

moest het aan de patiënten overgelaten worden, door wien zij wilden worden behandeld?

Ik stond dus voor eigenaardige moeilijkheden. Nu bleef de vraag over, of het niet mogelijk zou zijn, een hoogleeraar te benoemen, die èn de allopathische èn de homoeopathische geneesmiddelleer kon onderwijzen. Ik achtte dit niet onmogelijk; in allerlei vakken komt het voor, dat men verplicht is, twee meeningen mede te deelen. Men heeft bijv. hoogleeraren in de dogmengeschiedenis, die niet enkel mededeelen wat zij zelf gelooven, maar ook wat anderen daaromtrent belijden. Op zich zelf meende ik dan ook, dat daartegen geen bezwaar kon bestaan, maar alvorens ik daarover in onderhandeling trad, moest ik toch zekerheid hebben van het bestaan van personen, die met eere zouden kunnen optreden en geneigd waren, eene benoeming aan te nemen. Het is dus onjuist, wat de geachte afgevaardigde, de heer Van der Vlugt, meent, namelijk dat ik nader contact met de medische faculteit vermeden heb; dat is geen juiste opvatting van de zaak. Integendeel wilde ik mij niet wenden tot dit college, eer ik iets had om ermede te bespreken. En lag het nu niet voor de hand, dat ik toen in briefwisseling trad met de eenige vereeniging, die mij kon voorlichten aangaande deze zaak, de Vereeniging voor Homoeopathie in Nederland? Die vereeniging is bereid gevonden, mij inlichtingen te geven en door haar is mijn aandacht gevestigd op onderscheiden personen in het buitenland, uit wier geschriften, niet alleen op homoeopathisch gebied, maar ook op ander medisch terrein, mij bleek, dat onder hen waren mannen, die werkelijk eene eer voor de Leidsche Universiteit zouden zijn geweest.

Maar nu stuitte ik juist bij die mannen op het bezwaar, dat zij, om de uitnemendheid van hun kunde, zoodanige praktijk hadden en over zoodanige positie beschikten, dat het denkbeeld, voor f 4000 's jaars naar Leiden te komen, hen als vreemdelingen niet toelachte. Toen werden mij andere namen genoemd, maar ik weigerde, zelfs maar in eenige ernstige gedachtenwisseling te treden over mannen, die geen genoegzamen wetenschappelijken naam hadden. Het aangegeven denkbeeld heb ik dus moeten laten varen, en nu ik daarvan heb afgezien, sta ik voor de vraag, hoe wij er toe zullen kunnen komen, de geneesmiddelleer, overeenkomstig den wensch, die ook door den heer Van der Vlugt is geuit, van de schouders van prof. Nolen af te nemen en toch niet voor Leiden een privilege te scheppen, dat geen van de beide andere Universiteiten bezit, nl. om een leerstoel te hebben uitsluitend voor de geneesmiddelleer. Ik zoek dus op het oogenblik naar zoodanige combinatie, dat ik een hoogleeraar kan voordragen aan

de Koningin, door wien te gelijk prof. Nolen kan ontheven worden van den last, dien ik noemde.

De heer Goeman Borgesius zeide, dat ik deze f 4000 dan maar van de begrooting moest afnemen. En hij herinnerde aan een voorstel, dat ik zelf indertijd heb gedaan, nl. om den post voor een tweeden hoogleeraar aan de Universiteit te Utrecht weg te nemen. De geachte afgevaardigde heeft volkomen terecht gezegd, dat de Kamer het volstrekte recht heeft, gelden, voor zulk een doel voorgedragen, te weigeren, en als dus de geachte afgevaardigde een voorstel wil doen, gelijk ik dat toen gedaan heb, namelijk om de f 4000 van de begrooting te nemen, en de Kamer dat aanneemt, dan zal ik erin berusten; maar ik moet zeggen, dat zoodoende niet zou gehandeld worden in het belang van de Leidsche Academie, daar dan de zaak op de lange baan wordt geschoven. Dat laat ik echter aan de Kamer over; ik neem den post niet van de begrooting af. Wel zegt de geachte spreker: ik denk niet, dat de Minister dit zeggen zal, maar, Mijnheer de Voorzitter! dat is eene gemakkelijke manier om iemand zijn noodzakelijke argumenten van te voren te ontnemen. Ik zal dus wèl zeggen en zelfs met eenigen nadruk, dat, indien de gevallen gelijk stonden, hier sprake zou moeten zijn van een nieuwen katheder voor Leiden. Dat is niet het geval; er is alleen sprake van het voegen van een vak bij een ander, ten laste van eenzelfden hoogleeraar.

Ik neem het bij dezen voor Leiden op en voer den post niet van de begrooting af. Wil de geachte spreker daartoe een amendement voorstellen, dan laat ik dat voor zijn verantwoording.

Handelingen, blz. 873—875.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Bos, heeft gewaarschuwd, van de beschikbare middelen, die nu zullen kunnen dienen tot goede ontwikkeling van het vakonderwijs, niet met te kwistige hand gebruik te maken, opdat, wanneer het later aankomt op ernstige pogingen om die idealen te realiseeren, daartoe het geld ook beschikbaar zij. Waar nu de moesson gunstig is voor dergelijke uitgaven, zou er later reactie kunnen volgen en zou er eene periode kunnen aanbreken, waarin de Kamer, schriel als zij kan zijn, voor dergelijke ontwikkeling van dit onderwijs niets wil geven.

Ik mag den geachten afgevaardigde wel zeggen, dat deze woorden mij uit het hart gegrepen zijn, en dat er bij mij geen ander voor-

nemen bestond of bestaat, dan in die richting werkzaam te zijn. Wanneer hij intusschen als een voorbeeld — ik zal niet zeggen van verspilling, maar toch van iets, dat daarnaar begint te gelijken — aanvoert hetgeen wordt voorgesteld bij de Polytechnische School te Delft te verwezenlijken, dan moet hij mij toch ten goede houden, dat ik daarin niet met hem medega. Wanneer wij eenmaal eene hoogere inrichting voor technisch onderwijs in stand willen houden op zoodanigen voet, dat zij zal kunnen concurreeren met hetgeen elders bestaat en men in de eerstvolgende kwarteeuw niet zal zeggen, dat zij is verouderd; wanneer men wil, dat zij de behoeften van ons land nationaliseert, door niet een deel van het onderwijs hier te geven, en de rest over te laten aan het buitenland; wanneer men wil, dat zij niet het karakter zal dragen van de geïsoleerde instituten, die slechts een deel van het onderwijs behandelen, maar dat zij het geheele technisch onderwijs zal omvatten, — dan komt het mij voor, dat hier zuinigheid geen wijsheid zou wezen, althans wanneer zij zóó zou moeten worden opgevat, dat het hier voorgestelde zou moeten worden geacht te veel te zijn. De groote zaak van wat hier wordt voorgesteld komt hierop neer, dat, waar wij voor de natuurkunde, scheikunde en andere vakken hebben wat wij behoeven, er nu ook voor de werktuigkunde zal komen wat wordt vereischt. En wanneer de geachte afgevaardigde eens buiten af wil zien, hoe daar inrichtingen, die nog slechts 10 à 12 jaar oud zijn, voortdurend verlegen zijn om ruimte, omdat zoowel materiëel als onderwijs moet worden uitgebreid, vraag ik hem, of het dan wel voorzichtig zou zijn, te zeggen, dat wij er voor heden wel mede toe kunnen en dat wij, mocht het later noodig zijn er wat op te zetten, dan wel verder kunnen zien.

Wel is waar, Mijnheer de Voorzitter, dat, als men nagaat, op welken royalen voet verschillende bestaande inrichtingen zijn tot stand gebracht, ik het niet goed zoude achten, dienzelfden weg op te gaan. Het gebouw voor de geodesi — om nu eens een voorbeeld te noemen — zou, als ik er destijds over had kunnen beschikken, niet zóó zijn ingericht als het nu is. Men heeft voor waterpassen en landmeten noodig een heel uitgestrekt gezichtsveld en dat heeft men verkregen door in dat magnifieke gebouw op zeer kostbare wijze eene heel lange zaal in te richten. Als men eene houten loods buiten had opgericht, zou men aan het land f 40.000 hebben bespaard. Ik zeg dit niet, om mijn ambtsvoorganger een verwijt te maken, maar om den geachten afgevaardigde te doen gevoelen, dat het mijn bedoeling niet is, noodeloos geld uit te geven, maar integendeel zooveel mogelijk te besparen.

Nu moet niet alleen gezorgd worden, dat het gebouw ruim genoeg

is om wat er onderwezen moet worden er in te laten groeien, maar ook, dat het een zeker uiterlijk aanzicht heeft. Daarin schijnt de geachte afgevaardigde met mij te verschillen; hij schijnt daarvoor niet veel te gevoelen; dien indruk kreeg ik althans uit zijn spreken. Het gebouw moet de uitdrukking zijn van eene zekere waardigheid, die de geheele instelling aankleeft. Hetgeen in Zwitserland in dit opzicht bereikt is, is mijn ideaal. Wij kunnen onmogelijk op tegen de weelde van hetgeen men in Duitschland gedaan heeft. In Zwitserland is men er wonderbaar in geslaagd, eenvoudig en toch met zooveel smaak te bouwen, dat het gebouw een goeden en gelukkigen indruk maakt. Ik geloof, dat onze architecten beter deden met, in plaats van naar Berlijn, Weenen en Buda-Pesth te gaan, ook eens kleinere landen te bezoeken, al is het dan ook niet België, waar men ook bij het Palais de Justice en het postkantoor te Brussel weelderig heeft gebouwd, maar veel eer Zwitserland. Daar valt wel wat te leeren. Niets is zoo moeilijk voor een Minister van Binnenlandsche Zaken, als zich een oordeel te vormen over wat noodig is en wat niet. Men is zelf geen architect en geen werktuigkundige en kan dat dus niet beoordeelen. De natuurlijke adviseurs zijn in zulk een geval de heeren in Delft.

Maar wij hebben aan de Polytechnische School geen curatorium. Niet, dat dit altijd helpt, want in Leiden hebben wij juist gezien, dat het ook dàn met de faculteit niet altijd in goede harmonie gaat, maar aan de Polytechnische School zouden wij een curatorium kunnen krijgen van ingenieurs en architecten, die er zelf verstand van hebben. De geachte afgevaardigde denkt, dat de heeren van Delft bij mij een wit voetje hebben. En zeker zie ik de noodzakelijkheid in, technisch ons nationale leven hooger op te voeren en meen ik, dat onze oeconomische achteruitgang voor een deel te wijten is aan onzen achterstand op technisch gebied. De Delftsche hoogleeraren kunnen dus zeer zeker vermoeden, dat ik hen niet al te krap zal houden, maar wanneer de geachte afgevaardigde meent, dat het mijn bedoeling is, op weelderige wijze tegenover hen optetreden, vergist hij zich geheel. Gaarne zal ik er op bedacht zijn, — als de Kamer de gelden toestaat —, te besparen zonder aan het eigenlijke doel te kort te doen. Maar ik zou van den geachten afgevaardigde wel eens gaarne willen weten, hoe hij meent, dat ik dit zou moeten doen. Ik ben nog zoo juist beschuldigd van aanmatiging, maar zou toch niet gaarne in deze mij willen aanmatigen, als expert op te mogen treden. Wanneer ik naar de heeren toega en vraag om hun oordeel, kan ik daarna toch niet zeggen, dat het niet gaat zooals zij willen, wijl het f 20.000 goedkooper moet. Wanneer ik dat deed, zouden

de heeren natuurlijk zeggen dat het, als het zooveel goedkooper moet, dan ook niet zoo goed worden kan. Ik wil echter gaarne den geachten afgevaardigde hierover eens hooren.

In de tweede plaats heeft de geachte afgevaardigde den wensch uitgesproken, dat men bij de uitbreiding van het vakonderwijs aansluiting zou zoeken aan de vakvereeniging. Het is hem blijkbaar ontgaan, dat ik mij herhaaldelijk in dien zin heb uitgelaten, zoodat aanmoediging in deze totaal overbodig was.

Ook heeft de geachte afgevaardigde mij eene speciale vraag gedaan naar aanleiding van eene aanmerking, die ik gemaakt heb over een bedrag van f 300, hetwelk op het budget van eene vakschool was uitgetrokken, om commissarissen te betalen voor hun moeite. Ik moet daarop antwoorden, dat ik mijn standpunt blijf innemen. Wanneer men op dergelijke budgetten gelden uittrekt voor bestuurders, commissarissen enz., voor hun moeite, bewandelt men een gevaarlijken weg. Ik heb de gegevens van het Departement voor mij, waaruit men kan zien, hoe dat gaat. Voortdurend houden de heeren conferenties en dan wordt in rekening gebracht: voor *a* zooveel, voor *b* zooveel, voor *c* zooveel. Dit alles levert zooveel gelegenheid voor misbruiken, dat ik daartoe niet wil medewerken. Wel zegt de geachte afgevaardigde, dat, wanneer het arbeiders zijn of werklieden, die men gebruikt om contrôle uit te oefenen, hij daar op zich zelf niet tegen zijn zou, maar ik voor mij vind het toch beter, op de eene of andere wijze dien menschen vergoeding te geven, dan hun de zoogenaamde bestuursonkosten in rekening te doen brengen. Er wordt zoo dikwijls misbruik van gemaakt en dat laat zich zeer goed begrijpen. Zelfs bij de hoogere ambtenaren is het lastig genoeg, te zorgen, dat zij van het declareeren der reis- en verblijfkosten geen misbruik maken. Hoe de eenvoudige vrijdom van port bij de hoogere ambtenaren aanleiding heeft gegeven tot schromelijke misbruiken, blijkt wel daaruit, dat de Minister van Waterstaat er toe is moeten komen, dit stelsel niet meer te bevorderen. Ik wil niet zeggen, dat er niet een middel kan worden gevonden om de zaak goed te regelen, maar vooralsnog blijf ik er bij, dat de huishoudelijke uitgaven van de vakscholen kunnen verminderd worden.

De heer Ter Laan heeft mij gevraagd, of de regeling der traktementen van concierges en amanuenses van hoogere burgerscholen vast was. Welnu, ik wil de vraag in overweging nemen, of daarin ook eenige vastheid moet worden gebracht.

De geachte afgevaardigde heeft ook gesproken over de wenschelijkheid om de eindexamens van de hoogere burgerscholen te laten ver-

vallen. Het heeft een oogenblik een punt van overweging bij mij uitgemaakt, in het in te dienen wetsontwerp op het middelbaar onderwijs den door hem aangegeven weg in te slaan, maar ik ben daarvan teruggekomen, omdat het mij voorkwam niet in het kader van dat ontwerp te vallen, en wanneer ik die belangrijke verandering had opgenomen, zou dat weinig beteekenende ontwerp een voorstel zijn geworden, dat het geheele stelsel aantastte. Bovendien kwam het mij voor, dat, waar eene Staatscommissie is benoemd, die heeft ter hand te nemen de verschillende deelen van het onderwijs en dus ook de examens, die den overgang betreffen, het geen geschikt oogenblik was, om met een desbetreffend voorstel bij de Kamer te komen.

Wat ik doen zal bij de wet op het lager onderwijs, zal de geachte afgevaardigde zien, wanneer dit wetsontwerp de Kamer bereikt. Ik wensch mij dus daarover thans niet uit te laten.

De opmerking in de Memorie van Antwoord omtrent de kostelooze toelating moet door den geachten spreker niet opgevat worden in een boozen zin. Er staat niets anders, dan dat uit de aangehaalde woorden van den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken blijkt, dat met het woord „plaatsruimte" niet bedoeld was de plaatsruimte binnen de vier muren, maar de plaatsruimte op de banken. Of men nu, wanneer er genoegzaam plaatsruimte is om banken aan te zetten, al dan niet eene parallelklasse moet formeeren, hangt af van de omstandigheden. Ik aanvaard niet het beginsel, — en ik kan het niet doen —, dat het obligo voor het onderwijs ook reeds in ons land geldt voor het middelbaar onderwijs. Het obligo voor het lager onderwijs, dat nl. overal in het Rijk van Overheidswege voldoende lager onderwijs moet worden gegeven, ook te doen gelden voor het middelbaar onderwijs, is niet uit de Grondwet te deduceeren en het zou in ons geheele schoolstelsel een totalen ommekeer teweegbrengen. Ik mag daaraan voor het oogenblik niet verder medewerken, dan ik reeds heb gedaan.

Door de beide geachte sprekers is hier ter sprake gebracht de quaestie van de bibliotheken der Rijks hoogere burgerscholen. De zaak is zeer eenvoudig. Ik ben haar niet uit mij zelf begonnen, en de heer Bos heeft ten onrechte gedacht, dat het een gevolg was van de stakingsbeweging. Geheel en al los daarvan is de zaak aanhangig gemaakt, van twee kanten te gelijk. Vooreerst door ouders, die klaagden over de schandelijke boeken, welke zij bij de kinderen in huis zagen en welke volgens de verklaring dier kinderen van de hoogere burgerschool waren. Verder door een van de leeraren zelf. Wanneer dergelijke klachten tot mij komen, omdat ik ben belast met het opper-

toezicht over het middelbaar onderwijs, dan kan ik niet zeggen, dat het mij niet aangaat. Ik moest mij dus van den toestand op de hoogte trachten te stellen en nagaan, of voor die klachten reden bestond.

Het standpunt, dat door mij is ingenomen en dat ik strikt blijf handhaven, is, dat niet mag gezegd worden, dat de Minister daarmede niets te maken heeft. Wanneer de heer Ter Laan zegt, dat zelfs mijn geestverwant Wirtz mijn optreden in deze niet kon goedkeuren, dan antwoord ik, dat de heer Wirtz in dien zin mijn geestverwant niet is. Indien ik eene aanhaling doe uit een aan den heer Ter Laan geestverwant blad en deze wijkt van zijn meening af, dan zal hij met recht kunnen zeggen, dat daarin beslist geen kracht van bewijs tegen hem ligt.

De hoofdbedenking is, dat men op zulk eene wijze willekeur krijgt. Dit is volkomen waar, maar die willekeur is alleen te vervangen door een maatregel, waarover ik wel eens wil denken, nl. afschaffing van de schoolbibliotheken. Dan is het uit. Maar zoolang men die schoolbibliotheken wil hebben, staat men voor dit dilemma: òf breng er alle boeken in, òf breng er in naar keuze. Anders kan het niet. Van het eerste kan geen sprake zijn. Men moet boeken inbrengen naar keuze. De vraag is dus slechts, wie hier kiest. Het antwoord is, dat er wordt gekozen bij aankoop door den directeur. Wanneer beide geachte sprekers zeggen, dat er den eenen keer deze, den anderen keer die Minister zit, en dat het de Minister is, die het heeft gedaan, dan zeg ik, dat het geheel hetzelfde blijft met den directeur: die directeur is nu eens de een, dan weer de ander, die van verschillend gevoelen kan zijn. Men kan wel zeggen, dat zoo'n directeur langer blijft dan een Minister en dan is dat ook zoo; die heeren zijn, wat dat betreft, van hun leven beter verzekerd, maar dat neemt niet weg, dat dan toch altoos nog de beslissing discretionair bij één persoon berust. Wanneer het stelsel van de heeren opging, moest ook de directeur — van den inspecteur is in het geheel geen sprake — er zich niet mee bemoeien. En nu vraag ik, waarom er dan bij een directeur minder voor willekeur te vreezen is dan bij den Minister?

De heer Bos zegt, dat hij geen voorstander is van te groote uniformiteit, die op zulk eene wijze zou tot stand komen. Wanneer dat eene positieve uniformiteit was, zou ik het met den geachten afgevaardigde eens zijn, maar hier is slechts sprake van eene negatieve uniformiteit. Al verschil ik van den geachten afgevaardigde op velerlei standpunt, — hij zal eene andere ontwikkeling wenschen en voorstaan dan ik —, dit

belet niet, dat wij gezamenlijk kunnen staan tegenover eenzelfde kwaad. Het is, meen ik, niet in te zien, dat eene dergelijke uniformiteit positief zou zijn het inslaan van een verkeerden weg.

In de derde plaats moet erop gewezen worden, dat men nu krijgt, zooals in de Memorie van Antwoord gezegd is, boeken met ver voortgezette keur. Omdat het hier een klein aantal boeken geldt, moet bij die keur zeer ernstig worden nagegaan, welk boek men al of niet moet opnemen, en juist in die ver voortgezette keur ligt eene zeer sterke aanbeveling. Wat men in die bibliotheken plaatst, neemt men daarin op, opdat het gelezen worde. En nu geef ik toe, — de heer Ter Laan had daarin volkomen gelijk —, dat ik eerst een heel eind vooruit heb moeten loopen en nu in de Memorie van Antwoord eene schrede op mijn pad ben teruggekomen. Maar zoo moet men handelen bij elk onderzoek. Wanneer men een kwaad ontdekt, moet naar alle zijden gezocht worden. Daarom zie ik metterdaad niet in, hoe men in dit geval reden tot klagen zou hebben.

De heer Bos heeft mij ook nog gevraagd, of het voor jongelui, die meest wiskunde studeeren, niet geraden is, hun phantasie levendig te houden. Dit is iets, dat bij mij allen weerklank vindt. Het is een van de meest te betreuren omstandigheden, dat tegenwoordig een deel onzer jongelieden uit eene hoog ontwikkelde omgeving bijna uitsluitend in de *sciences exactes* opgaan. Dat hun phantasie moet worden levendig gehouden, stem ik daarom volkomen toe. Maar de geachte afgevaardigde zal, wanneer hij tot de practijk van het leven teruggaat, moeten toestemmen, dat, wanneer men te doen heeft met jongelieden, die te eenzijdig in die sciences exactes worden opgeleid, men juist in die kringen de meest eenzijdige phantasie aantreft en er het meest geliefd vindt de soort van lectuur, die wij afkeuren. Wat ik in de Memorie van Antwoord heb geschreven, is juist, dat het aanbrengen bij die jongelieden van de realia, de geschiedenis en de klassieken, wenschelijk is. De heer Ter Laan heeft gedacht, dat ik wensch, dat die jongelieden Latijn en Grieksch gaan leeren, maar ik heb dat woord „klassieken" bedoeld in den meest algemeenen zin van klassieke litteratuur. Ik meen te mogen zeggen, dat, wanneer men eene goede ontwikkeling nagaat, zooals die vroeger overal, en nu bij de Engelschen nog, bij de meest degelijke mannen voorkomt, die later het meeste karakter betoond hebben, men ontdekt, dat juist de geschiedenis en de klassieke litteratuur de meeste stevigheid aan het karakter hebben gegeven. De geachte afgevaardigde vergist zich dan ook, wanneer hij meent, dat ik mij in dien zin zou hebben uitgelaten, dat die jongelieden aan de wiskunde genoeg hebben; ik meen, dat bij

de wiskunde de realia moeten gevoegd worden. Ik heb alleen geprotesteerd tegen het prikkelen van de hartstochten.

Ik zal in deze Kamer niet zeggen: „gij, heeren, neemt voor uw verantwoording het geven van slechte lectuur aan jongelieden", want ik ben overtuigd, dat zoowel de heer Bos als de heer Ter Laan, wanneer het er op aan komt, dezelfde boeken, die ik afkeur, zullen afwijzen. Wat de heer Ter Laan heeft gezegd, alsof alles wat handelt over verandering in de bestaande orde als zoodanig door mij zou worden afgekeurd, kan door hem zoo niet bedoeld zijn. De geachte afgevaardigde weet wel, dat ik die woorden niet in dien zin meen, dat verandering in de door hem bedoelde toestanden niet noodig is, maar dat ik daarmede bedoel, dat geen lectuur kan worden toegelaten, die uitgaat van eene opvatting omtrent de bestaande gezagsorde, zooals die in het programma der sociaal-democratische partij voorkomt.

Handelingen, blz. 880—883.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft nog nader gevraagd, hoe de regeling der jaarwedden is ten aanzien van de amanuenses en de concierges bij de Rijks hoogere burgerscholen. Zij is aldus: bij eene school met 5-jarigen cursus heeft de concierge eene aanvangsjaarwedde van f 500 met vier verhoogingen, ieder van f 50; de amanuenses eene aanvangsjaarwedde van f 550, met vier verhoogingen, ieder van f 50. Indien alle klassen in parallelafdeelingen zijn gesplitst, wordt f 100 meer gegeven, voor zooveel de amanuenses betreft alleen dán, wanneer in dat geval slechts één amanuensis bij de school werkzaam is. Bij scholen met 3-jarigen cursus zijn de aanvangsjaarwedden f 100 lager. Ook daar geeft men vier verhoogingen, ieder van f 50.

De heer Bos is teruggekomen op de zaak van het technisch onderwijs in het algemeen. Gewoonlijk komt men door de replieken nader tot elkander, maar ik moet tegenover het door hem gesprokene toch eene zaak doen opmerken. Ik heb reeds meer gezegd, dat geen geld beter besteed was dan juist dat voor vakopleiding. Dat verhoogt zoowel de qualiteit van den werkman als de qualiteit van den patroon. Wij hebben allen wel eens met eigen oogen kunnen zien, wanneer werklieden uit andere landen, bijv. uit Frankrijk, Duitschland en België, bij een werk bezig waren, hoe flink zij werkten en hun geld verdienden, terwijl ons werkvolk er bij stond. Ik heb bij eene vorige gelegenheid

al eens verhaald, hoe ik in Chicago werklieden terugvond uit Amsterdam, die thans driemaal zooveel verdienden als vroeger in Amsterdam; dat waren kerels geworden, omdat zij eene geheel andere levenswijze hadden. Daarom ben ik voor den moesson van reactie, dien de geachte afgevaardigde vreest, niet zoo bang. Ik hecht meer aan het oordeel van de verstandige lieden, en meen, dat wel geen domme dingen zullen worden gedaan. Maar de geachte afgevaardigde moet nu dan ook geen woorden spreken, waarop men zich later zal gaan beroepen; ik vrees, dat hij daardoor den moesson, dien hij vreest, juist zal aanwakkeren, al zal men naderhand dan ook gaan zeggen, dat de heer Bos daarvoor reeds heeft gewaarschuwd. Ik heb ook dikwijls woorden gesproken, waarvan ik naderhand spijt had, niet omdat ik meende, dat die woorden verkeerd waren geweest, maar omdat men er misbruik van had gemaakt. Op grond van die ervaring ben ik zoo vrij, — ik ben eenige jaren ouder dan de geachte afgevaardigde —, hem te zeggen: wees toch voorzichtig met uw woorden, want men kan er naderhand misbruik van maken.

De hoofdvraag, namelijk of hij adviseurs kende, die oordeel konden vellen over hen, die tot dusver advies hadden gegeven, en konden zeggen, of zij overvroegen voor het gebouw voor de werktuigkunde, is onbeantwoord gebleven. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat hij dit niet kon zeggen; dat moest de Minister zelf weten. Maar daar zit juist de moeilijkheid; want men zou aan tweede-klasse-adviseurs moeten gaan vragen, het werk te beoordeelen van de eerste-klasse-personen, die men heeft; en dat is moeilijk. Bovendien, wat zegt dan nog het verschil van gevoelen? Blijkt het ook niet vaak in deze Kamer, hoe de knapste mannen, specialiteiten en experts op hun gebied, met elkander verschillen? Blijkt zelfs niet, dat, hoe bekwamer zij zijn, zij des te meer geneigd zijn tot divergeeren?

De zaak van de schoolbibliotheken kan ik nog niet toegeven. De geachte afgevaardigde, de heer Bos, heeft gezegd, dat hij hierin een eersten stap ziet, en dat hij ook den geheelen weg ziet, waarop die stap ons leiden zal. Dit is een teeken, dat de phantasie van dien geachten spreker in zijn wiskundige studiën niet is ondergegaan. Ik heb mij evenwel natuurlijk met die phantasie niet in te laten, maar alleen met de daad, die niet is een eerste stap, maar eene daad, die afgeloopen is. Mijn standpunt blijf ik handhaven en ik acht het mijn plicht, — waarvan ik mij ook kwijten zal —, zoo dikwijls ik klachten zal krijgen van ouders of anderen over wat voorkomt in bibliotheken, haar juistheid te onderzoeken.

De opmerking van den heer Ter Laan is niet zeer vleiend voor mij,

namelijk dat ik van de zaak geen verstand heb, maar zoo gaat het omgekeerd ook. Ik hoor hier wel eens speeches over onderwerpen, waarvan de geachte afgevaardigde geen verstand zal hebben, in dien zin, dat hij geen speciale voorbereiding heeft ontvangen. Maar daarom kan men toch wel een algemeen oordeel over eene zaak hebben. Ik blijf de zaak uit een principieel oogpunt beschouwen, maar daarom moet dit niet leiden tot afschaffing van bibliotheken. Dat zou ik ten zeerste betreuren, want daardoor zou schade aan het onderwijs worden toegebracht.

Handelingen, blz. 884—885.

Mijnheer de Voorzitter! Door de beide laatste sprekers is ongeveer dezelfde vraag gedaan. Alleen de heer Ter Laan heeft er nog eene speciale vraag aan toegevoegd: Zouden de leeraren aan de ambachtsscholen niet zijn op te nemen in de regeling, die op dit oogenblik bij de Kamer aanhangig is gemaakt?

Uit de Memorie van Toelichting blijkt, dat dit op dit oogenblik nog niet het geval is. Ik wil met een enkel woord zeggen, waarom dit zoo is. De ambachtsscholen en alle andere scholen, die daarmede op ééne lijn staan, hangen geheel in de lucht. Zij missen nog elke wettelijke basis en dientengevolge elke regeling. Wanneer men spreekt van willekeur, dan zijn eigenlijk die soort scholen thans geheel overgeleverd aan de willekeur van den Minister van Binnenlandsche Zaken. Die scholen krijgen subsidie. Men schrijft haar eenvoudig: ge krijgt geen subsidie, tenzij ge aan die en die voorwaarden voldoet. Ik wil niet zeggen, dat daarmede door den Minister zooveel kwaad wordt gedaan. Ik heb de bepalingen gevolgd, zooals ze door mijn voorgangers in zwang waren gebracht. Men zal echter moeten toestemmen, dat de scholen daardoor met handen en voeten aan willekeur overgeleverd zijn. Als het Rijkssubsidie niet wordt voorgedragen, dan zakken de scholen dadelijk in elkaar, en wanneer men bij het verleenen van subsidie zeggen kan: ge krijgt het alleen onder die en die voorwaarden, dan kan men zeer ver gaan. Er zijn scholen, aan welke men aldus voorwaarden heeft opgelegd, die metterdaad eene uiting zijn van willekeur, en in het benemen der vrijheid zóó ver gaan, dat ik daartegen gedurig reageer.

Er is een systeem in zwang om aan hen, die belast zijn met het toezicht over vele van die scholen, eene absolute macht in handen te geven, en daarom heb ik een vorig maal verklaard, dat ik liever den weg op wil, waarop men, als de Kamer zich daarmede vereenigt,

eene soort van regeling zal verkrijgen. Ik heb mij verklaard tegen regeling bij de wet, omdat ik het volstrekt ondenkbaar vindt, daartoe thans reeds over te gaan. De regeling zal slechts bij algemeenen maatregel van bestuur kunnen geschieden, maar die moet weder een steunpunt vinden in de wet en het is vooral met dat doel, dat het wetsontwerp tot wijziging der wet op het middelbaar onderwijs is ingediend. Wordt dit wetsontwerp aangenomen, dan verkrijgt men daarmede den wettelijken grondslag en komt men zoo langs ordelijken weg tot het vaststellen van de regeling bij algemeenen maatregel van bestuur. Dan eerst zal men hebben eenig vast punt, van waaruit te zien is, hoe men de voorziening omtrent het pensioen dier leeraren zal kunnen treffen. Zoolang er nog niets van dat alles bestaat, en alles op zich zelf drijft en in de lucht hangt, kan de Regeering slechts in het subsidie aan de schoolbesturen de middelen geven, om in het pensioen der leeraren te voorzien. Men vergete daarbij niet, dat onze ambachtsscholen thans nog voortdurend lijden en nog lang zullen lijden aan gebrek aan behoorlijk personeel. Men ontveinze zich niet, dat, waar men langzamerhand eenige honderden mannen daarbij aan den arbeid heeft, zonder dat zij eenige voorbereiding konden genieten, het vanzelf spreekt, dat de regeling van het onderwijs veel te wenschen overlaat, en dat een der allermoeilijkste problemen in ons land, evenals elders, bij de ontwikkeling van het vakonderwijs ligt in de vraag, hoe men het eigenlijke personeel voorbereidt. Dikwijls moet op die scholen onderwijs in wis- en natuurkunde gegeven worden door leeraren van de hoogere burgerscholen, maar die doen het op de manier, die ze op de hoogere burgerscholen gewoon zijn, doch die niet beantwoordt aan de eischen, welke op de vakscholen gesteld worden. De positie der leeraren is dan ook niet alleen te regelen uit een oogpunt van pensioen, maar in elk opzicht. Dit alles staat met elkander in verband en daarom gaat het m. i. niet aan, los en afgescheiden van al het andere het pensioen te gaan regelen. Ik geloof niet, dat het gelukken zou, al wilde men beproeven, het in het onlangs ingekomen wetsontwerp in te brengen.

Er komt nog meer bij. Met opzet is bij dit wetsontwerp juist het plan aangenomen, voorloopig alleen datgene op te nemen, wat genoegzaam vastheid heeft, om er eene vaste regeling op te baseeren, met terzijdelating van de inrichtingen, welke eene wettelijke basis missen, als bijv. bijzondere kweekscholen, instituten, waaraan voor rekening van het hoofd onderwijs wordt gegeven. Ik behoef wel niet te zeggen, dat de aandrang om daaraan te gemoet te komen wel ter dege gekomen is en sterker komen zal, en dat dus niet slechts de leeraren aan de ambachts-

scholen, maar nog allerlei categorieën overblijven, in wier pensioenregeling zal moeten worden voorzien.

Wat de speciale vraag omtrent de school voor handel en nijverheid te Enschedé betreft, daarvan geldt, dat de leeraren aan die school geen enkele verandering in hun positie ondergaan, ofschoon zij in het verslag op eene andere plaats voorkomen.

Handelingen, blz. 886.

Mijnheer de Voorzitter! Hoog verhief het lager onderwijsdebat zich gisteren voorzeker niet, maar wel kenmerkte het zich over en weder door eene welwillendheid, die op prijs mag worden gesteld. Van links geen enkele poging om op het recht van het bijzonder onderwijs iets af te dingen, maar slechts belangstelling in zijn bloei, en daarom een wijzen op enkele tekortkomingen, als uitsluitend gevolg van gemis aan middelen. Dit doet onderstellen, dat men links gaarne zal medewerken om later die middelen te verbeteren en daardoor die gebreken weg te nemen. Van de andere zijde ernstige „zorg" voor het openbaar onderwijs, volgens eene goed gekozen uitdrukking in de rede van den heer Bijleveld allengs overgaande in „bezorgdheid", niet om het openbaar onderwijs de slagpen uit de vleugels te trekken, maar veeleer om het voor neerzijging te vrijwaren.

Ook de Minister heeft zijnerzijds er dank voor te zeggen, dat ditmaal, wanneer een maatregel, door hem genomen, besproken werd, zulks niet zonder waardeering geschiedde. Door de sprekers, die aan het debat deelnamen, zijn 15 onderscheidene onderwerpen ter sprake gebracht. Enkele daarvan zal ik met een kort woord kunnen afdoen; andere zullen eene iets langere bespreking vorderen. Toch hoop ik, door kortheid mede te werken met de Kamer om de begrootingsdebatten in goede orde, op tijd en binnen den termijn, te doen afloopen. En dan begin ik met datgene wat min of meer aan den omtrek ligt, om van daar meer naar het hart der quaestie door te dringen.

De vraag, die wel het verst van het centrum afligt, is de vrijmaking van de spelling, te berde gebracht door de heeren Brummelkamp en Ketelaar. Geen van deze beiden had critiek op het door mij ingenomen standpunt, maar wel vroeg de heer Ketelaar zoo mogelijk nadere explicatie.

Mijnheer de Voorzitter! Die quaestie van de spelling staat niet op zich zelf, maar hangt samen met de geheele beweging in de geestelijke

wereld van ons vaderland. Er is eene nieuwe strooming opgekomen, zoowel op het gebied van de letterkunde en van de kunst, als van oeconomisch inzicht en van politieke opvatting, eene strooming, die er prijs op stelt, wel te doen uitkomen, dat zij iets nieuws wil. Men heeft op kunstgebied daarvoor de niet onaardige term van „secession" gekozen, om juist uit te drukken, dat er met bewustheid, met opzettelijke bedoeling iets anders wordt gewenscht dan er in het verleden was. Daarom zal het niet verwonderen, dat die algemeene neiging om iets nieuws te hebben ten slotte ook op taal en spelling vat kreeg. Daarbij mag niet ontkend worden, dat niet alleen in ons land, maar ook in België en in Zuid-Afrika metterdaad op vereenvoudiging der spelling wordt aangedrongen, doch moet ook gelet worden op de midden-positie, die wij tusschen Engeland en Duitschland innemen, tusschen Engeland, dat zijn geheele taal ziet afslijpen en Duitschland, dat aan de historische „Buchstabirung" vasthoudt, terwijl hier te lande eene voortdurende worsteling bestaat, eenerzijds om de historisch afgestorven ledematen in waarde te houden, en anderzijds om die niet meer in de gewone spreektaal gebezigde ledematen op zijde te zetten.

De Regeering moet daarin onzijdig staan. Dat wil zeggen, dat de Regeering niet decreteert, maar eenvoudig afwacht, of er algemeen bij de natie allengs eene zekere strooming vaste beteekenis verkrijgt. Dit nu is geschied. Na den strijd over de spelling Lelyvelt-Bilderdijk en Siegenbeek-Weiland is er eene nieuwe spelling van De Vries en Te Winkel gekomen, die algemeen ingang heeft gevonden. Nu vormt die orthographische secession, om in den geest van de heeren te spreken, niets dan eene kleine oase in de woestijn van die afgestorven ledematen.

De Regeering neemt dit standpunt in, dat zij de door de groote massa in Nederland geaccepteerde spelling blijft handhaven voor zoover zij zelf te spellen, de spelling te gebruiken en te onderwijzen heeft, tot tijd en wijle de nieuwe richting zóó zal hebben veld gewonnen, dat er metterdaad eene nieuwe strooming is gekomen, die dan blijkt door het groote Nederland te zijn geaccepteerd. Ik vermoed, dat ik het wel niet zal beleven, maar mijn opvolgers zullen wel hetzelfde doen wat nu gedaan is ten opzichte van de spelling van De Vries en Te Winkel.

Maar vanzelf rijst de vraag, hoe men zich van overheidswege bij onderwijs en examens moet verhouden tegenover hen, die aan die secessionistische orthographie de voorkeur geven. En dan is het standpunt, dat ik gemeend heb te moeten innemen dit, dat op de school, voor zoover zij overheidsschool is, moet onderwezen worden lezen en schrijven, hetwelk strekken kan om de groote massa van het volk in

staat te stellen, te lezen wat er uitkomt. Wanneer men nu het percentage van geschriften in De Vries en Te Winkelsche spelling vergelijkt met het percentage van wat uitkomt in de secessionistische spelling, dan vindt men zeker 95 pct. tegen nog geen 5 pct., en dan ligt het in den aard van de zaak, dat de overheid haar roeping niet zou verstaan, indien zij op de school niet die spelling deed onderwijzen, die in staat stelt om de geschriften, die uitkomen, te lezen.

In de tweede plaats zij hierbij opgemerkt, dat het niet aan zou gaan, het van het particulier inzicht van een onderwijzer te laten afhangen, welke spelling op de school moet worden geleeraard. Dit zou het gevolg hebben, dat, wanneer op eene school een zeker klasseonderwijzer secessionist was, die de kinderen had onderwezen in zijn spelling, en die onderwijzer verplaatst werd of heen ging en vervangen werd door iemand van de andere spelling, de kinderen totaal in de war zouden geraken.

Ik heb daaromtrent het advies ingewonnen van de inspecteurs van het lager onderwijs, die in dit opzicht eenparig van gevoelen waren, dat het niet anders kon, dan dat het lezen en schrijven moest onderwezen worden in de De Vries en Te Winkelsche spelling. Dit sluit volstrekt niet uit, dat, wanneer een onderwijzer op school uit private liefhebberij aan de kinderen bovendien die andere spelling en desnoods tachygraphie wil leeren, daar op zich zelf niets tegen is.

In de tweede plaats de examens. Wanneer iemand op een examen prefereert te schrijven in de vereenvoudigde spelling, dan is er geen enkele reden om te zeggen: gij moet in de spelling van De Vries en Te Winkel schrijven; maar wel heeft de examinator het recht en den plicht, te onderzoeken, of de examinandus met de spelling van De Vries en Te Winkel goed bekend is.

Ik voeg hier ten slotte aan toe, dat de heer Kollewijn geen monopolie bezit en dat, wanneer er weldra eene derde strooming mocht ontstaan en wellicht een jaar later nog eene vierde, wij langzamerhand in eene taalverwarring zouden komen, als waarin wij gestaan hebben in het laatst van de achttiende eeuw, maar waarin ik hoop, ook voor ons onderwijs, dat wij nooit weer zullen vervallen.

Verder is er een woord gesproken over het schooltoezicht. Over dit onderwerp hebben gesproken de heeren Van Wichen, Ketelaar en Van der Zwaag. De heer Van Wichen wees er op, dat de plattelands-schoolopzieners wel eens geldelijk achterstaan bij de opzieners, die in de steden wonen en daar hun arrondissement of district hebben. Ik ontken dit niet, maar de geachte afgevaardigde weet, dat ten

opzichte van de inrichting van het schooltoezicht de ontevredenheid steeds toeneemt, maar dat over de wijze, waarop verbetering moet worden aangebracht, de gevoelens uiteenloopen, zoodat ik niet anders kan zeggen, dan dat de regeling van het schooltoezicht verandering moet ondergaan, doch dat m. i. de *communis opinio* daaromtrent nog niet vast genoeg is om daartoe reeds nu over te gaan.

Van andere zijde is het schooltoezicht besproken naar aanleiding van het gebeurde met eene onderwijzeres te Apeldoorn. Men heeft daarbij wel wat harde woorden gesproken ten laste van een met name genoemden schoolopziener. Ik weet niet, of, waar onlangs — het mag met dankbaarheid worden geconstateerd — van de linkerzijde voor het gezag en het prestige der ambtenaren is opgekomen, het wel goed is om ambtenaren, ten opzichte van wie er geen sprake is om hun ontslag te geven, met name hier te bespreken op eene wijze als geschied is. Of nu dezelfde schoolopziener, die in Apeldoorn handelend is opgetreden, in vroeger jaren in Friesland zich heeft schuldig gemaakt aan te aartsvaderlijke opvatting van zijn taak, laat ik in het midden. Het gesprokene is mij geen bewijs; natuurlijk zou ik het nader moeten controleeren. Maar waarom zou ik dat doen? Ik heb er niets meer over te zeggen. Die zaak behoort tot het verleden; dat aartsvaderlijke optreden dateert dan toch van voor mijn tijd. Wanneer men mij daarentegen vraagt, wat deze schoolopziener in Apeldoorn heeft gedaan, dan zeg ik, dat hij te dien aanzien niets verdient dan lof en prijs.

Hij is daar geroepen door de directrice van de kweekschool, niet dus door eene vrouw, die het bijzonder onderwijs in haar hart voortrekt, en de openbare school tracht te bemoeilijken of die vreemd is aan de moderne ideeën, want integendeel, mejuffrouw Kooyman staat bekend als modern en als eene uitstekende directrice. Met haar is in conflict gekomen eene onderwijzeres, eene beminnelijke fanatica, die, wanneer zij niet aan eene school onder art. 33 van de wet op het lager onderwijs was aangesteld, maar aan eene school van sociaal-democratische richting, zich in vollen bloei uitnemend zou ontwikkeld hebben, doch die nu in het verband, waarin zij stond, zich niet kon voegen of schikken, maar de directrice het leven onmogelijk maakte en zich aan niets stoorde. Daardoor ontstond eene verhouding, die tot eene breuk moest voeren. Toen het niet langer ging, heeft de directrice zich gewend tot den districtsschoolopziener.

Wat heeft deze gedaan? Heeft hij getracht deze socialistische dame eens uit te bannen? Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat heeft hij juist niet gedaan. Deze dame ging, dunkt mij, zoover, dat er wel degelijk aanleiding was om

art. 33 op haar toe te passen, want zij verklaarde zelf, dat zij van de kinderen wel geen sociaal-democraten maakte, maar toch in hun harten de sociaal-democratische ideeën zaaide. En men gevoelt wel, dat, als een onderwijzeres zich zoo uitlaat, er termen aanwezig zijn om art. 33 op haar toe te passen. Dat heeft hij echter niet gedaan; integendeel heeft hij — ik zeg niet aartsvaderlijk, maar vaderlijk — met de juffrouw gesproken, haar tot bedaren zoeken te brengen en haar weten te bewegen, eene schuldbekentenis af te leggen, waarin zij beterschap beloofde voor de toekomst, en toezeide, zich weder aan de instructies van de directrice te zullen onderwerpen. Ik nu kan daarin niet alleen niets verkeerds zien, maar breng dien districts-schoolopziener — wat ik niet zou gedaan hebben, wanneer hij hier niet op zulk eene ruwe wijze was aangevallen — den dank der Regeering voor zijn kalm, bedaard en bezadigd optreden.

Er is door den heer Dolk gesproken over achterlijke kinderen. Hij was daarbij zoo vriendelijk, mij een woord van waardeering te brengen voor hetgeen ik te hunnen opzichte heb gedaan. Alleen was hij nog niet geheel tevreden met het denkbeeld, door mij geopperd, om in art. 15 bij de doofstommen en blinden ook de achterlijke kinderen op te nemen. Laat ik hem echter zeggen, dat hij zich mijns inziens de zaak te eenvoudig voorstelt. Waren alle achterlijke kinderen van een zelfden graad van achterlijkheid, dan zou, althans in grootere gemeenten, eene klassikale opleiding van die achterlijke kinderen zich laten denken. Maar wanneer hij de zaak goed nagaat, dan zal hij mij toestemmen, dat men juist bij die achterlijke kinderen zooveel graden van achterlijkheid vindt, als men individuen voor zich heeft, zoodat klassikaal onderwijs voor die kinderen bijna niet te gebruiken is. En wanneer nu in art. 15 de achterlijke kinderen worden opgenomen, dan is dat niet eene quaestie van subsidie, maar dan wordt daarmede het onderwijs voor achterlijke kinderen losgemaakt van al de bepalingen van de wet op het lager onderwijs, zoodat zich personen met die opleiding kunnen belasten, die niets te doen hebben, en voor wie het soms heel goed is, dat zij wat te doen krijgen, en die zich uit philantropie aan die kinderen kunnen wijden. De geachte afgevaardigde heeft mij gevraagd, of ik het rapport van de inspecteurs zou willen overleggen. In antwoord daarop diene, dat de tijd mij heeft ontbroken om na te zien, of er iets in voorkomt, dat geheim moet worden gehouden; blijkt het, dat er niets persoonlijks in voorkomt, dan hoop ik gevolg te geven aan zijn verzoek.

De geachte afgevaardigde heeft ook weder de spraakgebrekkige en slecht sprekende personen aan de orde gebracht, waarvoor ik hem dank

zeg. Ik zie echter niet in, dat de door hem aangegeven weg in dat opzicht te verkiezen zou zijn. Stotteren is een allerongelukkigst gebrek, dat niet alleen physisch het gezicht bederft door allerlei vertrekkingen, maar ook psychisch kwaad doet aan het karakter, omdat het bang maakt, door den persoon, wanneer hij voor anderen moet lezen of spreken, met vrees te vervullen. Maar zoover ik kennis draag van het stotteren, is er eene eenvoudige methode gevonden om dat gebrek te verhelpen, en kan ieder onderwijzer zich heel gemakkelijk die methode eigen maken. En waar langzamerhand meer en meer van de liefde van den onderwijzer voor het kind blijkt, daar is er alleszins hope, dat langs dien weg, desnoods met eene geldelijke aanmoediging, goede resultaten kunnen bereikt worden.

Geheel anders staat het met de slecht sprekenden. Wat bedoelt men met spreeklessen? Bedoelt men daarmede den tongval uit te sluiten? Ik vraag dit, omdat men zich beroepen heeft op het rapport, uitgebracht in de Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. Nu bestaat, gelijk men weet, in Vlaanderen en Brabant het ongerief, dat allerwege, tot in de steden toe, een sterk uiteenloopende tongval gesproken wordt, wat tengevolge heeft, dat de beschaafde klasse Fransch blijft spreken, omdat zij gevoelt, dat die tongval zich voor eene beschaafde spraak niet leent. En nu is het het streven van de Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, op de scholen een onderwijs in het spreken te doen geven, waardoor onze beschaafde Nederlandsche taal ook daar ingang zal mogen vinden. Dit is gansch iets anders dan wat wij hier op het oog hebben. Wanneer de bedoeling was, het eigenaardige van den tongval van Friezen, Overijselaars, Gelderschen, Zeeuwen en Limburgers weg te nemen, dan zou ik tegen die unificatie van ons volksleven moeten opkomen. Ik vind in die tongvallen dikwijls iets liefs, iets eigenaardigs, iets wat mij aantrekt. Tijdens de groote worsteling in Zuid-Afrika heeft men gedichtjes zien verschijnen in het Afrikaansche dialect, waarvan ieder gevoelde, dat een gedicht in onze beschaafde Nederlandsche taal eene dergelijke bekoring niet kon hebben.

Er is verder, door de geachte afgevaardigden, de heeren Janssen en Ter Laan, gesproken over het gevaar, dat het binnenkomen in Nederland van uit Frankrijk verdreven congregaties zou kunnen opleveren. Mij dunkt, ik kan het debat daarover aan die beide heeren overlaten. Mijnerzijds zou ik eerst aanleiding hebben tot spreken, indien door den heer Ter Laan was aangegeven, wat ik zou kunnen of mogen doen, om aan die vreemdelingen, die hier komen en gastvrijheid genieten, gelijk alle vreemdelingen haar hier van oudsher ge-

noten hebben, het geven van onderwijs te beletten, zoo zij voldoen aan de vereischten van de wet.

In de vijfde plaats heeft de heer Bijleveld de vraag gedaan, of voor de tweejarige werkzaamheid aan scholen, die gevorderd wordt om het examen voor de hoofdakte te kunnen doen, ook in aanmerking komen de diensten, verricht als volontair of kweekeling, na het verkrijgen van de akte als onderwijzer. Reeds door den geachten afgevaardigde, den heer De Vries, is daarop met verwijzing naar art. 61 der wet opgemerkt, dat die vraag toestemmend moet worden beantwoord.

De geachte afgevaardigde heeft tevens gevraagd, of er niet meer eenheid in de akte zou te brengen zijn en heeft daarbij gewezen op zeer uiteenloopende cijfers in de drie onderscheidene inspecties. Ik begrijp zijn opmerking, en zeer zeker ware het te wenschen, dat men volkomen eenheid in heel het land krijgen kon, maar dit zou alleen mogelijk zijn, als men allen voor eene zelfde commissie brengen kon. En nu zij het mij veroorloofd op te merken, dat, waar de neiging meer en meer boven komt, ook aan de kweekscholen diplomeeringsrecht te verzekeren, waardoor vanzelf — want dan moeten de bijzondere kweekscholen dit recht ook hebben — het getal examineerende colleges grooter zal worden, het gevaar van uiteenloopende inzichten eer nog iets zal toenemen. Ik moet dus verklaren, dat ik zonder nadere aanwijzing geen middel zie om die eenheid zóó te scheppen of zóó te herstellen, dat er geen klacht over varieteit zal overblijven.

In de zesde plaats is ter sprake gekomen de vraag, of klassen van 55 kinderen niet te groot zijn, om behoorlijk ermede te kunnen werken. Mij dunkt, wanneer wij daarover spreken, dan moet altijd wel in het oog gehouden worden, dat wij hier te doen hebben met twee onderscheidene gevallen. In de eerste plaats met heel kleine scholen, waar één onderwijzer is bij een niet zoo heel groot aantal leerlingen. Daar bestaat dan het ongerief niet in het getal van de leerlingen, maar in de indeeling in vier, vijf en zes klassen. Doch wanneer men in de tweede plaats van de overige scholen zegt, dat de klassen te groot zijn, dan neem ik dit aan, maar wil dan toch opmerken, dat er op het oogenblik 25.000 onderwijzers zijn (de kweekelingen inbegrepen) en ongeveer 800.000 schoolgaande kinderen. Wanneer ik deze getallen op elkaar deel, krijg ik tot uitkomst 32. Trek ik de 5.000 à 6.000 kweekelingen van het aantal onderwijzers af en deel ik dan dat getal op 800.000, dan krijg ik tot quotient 42. Toch geloof ik, dat getracht moet worden, het getal leerlingen per onderwijzer te verminderen, maar men vergete

niet, dat, als men dit getal wil brengen op 25, dit eene meerdere uitgaaf van f 8.000.000 's jaars zou vorderen. In deze moeten wij met bezonnenheid ernaar streven, iets verder vooruit te komen, maar wij moeten geen onmogelijke eischen stellen.

In de zevende plaats is gesproken over schoolhoofden en onderwijzers en is gevraagd, of de verhouding tusschen die twee categorieën geheel in den haak was. Het komt mij voor, dat wij op dit oogenblik niet te vragen hebben, wat men later in de wet zal hebben te schrijven. Ik wil aannemen, dat de tegenwoordige, streng monarchale, inrichting misschien van lieverlede door eene meer republikeinsche zal moeten worden vervangen, maar daar behoef ik mij thans niet over uit te laten. Ik heb alleen te rekenen met wat bestaat, *jure condito*, hoe het staat in de wet. En als ik dan de wet opsla, kan ik niet anders zien, dan dat van medezeggenschap van de onderwijzers van bijstand in de leiding, in den gang van de lagere school nergens gesproken is en dat elke invloed, die daarop zou worden geoefend, niet anders dan vrijwillig door het hoofd kan worden geaccepteerd.

Wij hebben vroeger gehad hoofdonderwijzers, maar in 1878 heeft men daarvoor in de plaats gekregen den administratieven naam van „schoolhoofd". „Aan het hoofd van elke school is een onderwijzer geplaatst." In dien overgang van „hoofdonderwijzer" in „hoofd van de school" ligt eene verscherping van het monarchale denkbeeld, en dat dit inderdaad zoo bedoeld is, blijkt daaruit, dat die andere onderwijzers niet zijn onderwijzers, die staan, die een eigen stand hebben, maar onderwijzers *van bijstand*. Zij zijn dus iets, wat bij het hoofd bijkomt, en volstrekt niet zelfstandige mannen, die *pari passu* naast het hoofd geplaatst worden. Art. 21 zegt: „De regeling van de schooltijden en van de vacantiën, de vaststelling van het leerplan en van de bij het onderwijs te gebruiken boeken en de verdeeling der school in klassen geschieden door het hoofd der school." Het hoofd der school is alleen rekenschap schuldig aan burgemeester en wethouders en aan het schooltoezicht, en wanneer burgemeester en wethouders en het schooltoezicht het niet eens zijn, ben ik de gelukkige, die het verschil tijdelijk kan uitwijzen. In art. 21 is intusschen wel sprake van schoolvergaderingen; de eenige vergadering, die de wet kent; de vergadering, daar bedoeld, is die van verschillende schoolhoofden in eenzelfde gemeente, wanneer de verschillende leerplannen voor de lagere scholen moeten worden vastgesteld. Er is niets tegen, dat ook van de onderwijzerstalenten voor de richtige opvatting van het leerplan, de methode van het onderwijs enz., gebruik wordt gemaakt. Ik zou, wanneer ik zelf de eer had, hoofd van eene lagere school te

zijn, zeer zeker met de onderwijzers daarover confabuleeren. En wanneer burgemeester en wethouders die confabulatie bevorderen door het beschikbaar stellen van lokalen, het verleenen van subsidie en zoo meer, juich ik dat toe. Maar wanneer hetzij burgemeester en wethouders, hetzij de gemeenteraad zoo ver gaan van die vergaderingen *verplicht* te stellen op eene wijze, die ook maar eenigszins het hoofd ontnemen zou de hem door de wet toegekende bevoegdheid, zou ik het mijnerzijds mijn recht en plicht achten, die poging te bestrijden.

Vraagt men nu, of ik dit van harte zou doen, dan antwoord ik van neen. Het kwaad, dat voor de onderwijzers in den tegenwoordigen tijd is gelegen, is geboren uit de grootte van hun getal en de daardoor ontstane vermindering van hun kans, om zelf hoofd te worden. Dit maakt, dat het grootste gedeelte van de onderwijzers levenslang in dezelfde positie blijft. En nu begrijp ik zeer goed, dat een onderwijzer, een man van het vak, die zijn zaken kent en eene lange ervaring achter zich heeft, vooral dàn, wanneer hij op hoogeren leeftijd komt, het hard vindt, een jong schoolhoofd te zien optreden, aan wien hij in absoluut monarchaal verband onderworpen is. Maar daar heb ik niet mee te rekenen; ik heb alleen gesproken in den zin van de tegenwoordig geldende wet.

In de achtste plaats is door den geachten afgevaardigde uit Zutphen, en ik meen ook door den geachten afgevaardigde uit Hoogezand, gevraagd, of de verruiming van middelen der bijzondere scholen er toe geleid heeft, dat de salarissen der onderwijzers bij die scholen verbeterd zijn. Het komt mij voor, dat dit onderwerp vanzelf breedvoerig aan de orde zal komen, wanneer wij het aangekondigde wetsontwerp tot herziening van de wet op het lager onderwijs behandelen, en dat het niet van genoeg eerbied voor den tijd van de Kamer zou getuigen, wanneer ik op dit oogenblik daarover een debat aanvaardde. De geachte afgevaardigde heeft mij gevraagd, of ik in staat zou zijn op te geven, hoe het met die salarissen op het oogenblik staat. Ik geloof, dat deze quaestie het rijpst voor behandeling zal zijn, wanneer wij tot dat zooeven aangeduide tijdstip genaderd zijn.

Waar de heer Ter Laan sprak over het vele ontoereikende, dat op het oogenblik nog bij het bijzonder onderwijs te constateeren valt, wil ik hem en den heer Goeman Borgesius dadelijk antwoorden, dat ook mijns inziens het verstrekken van geld uit 's Rijks kas aan het bijzonder onderwijs de verplichting oplegt, dat de Overheid toezie, of de aldus verleende gelden hun doel bereiken. Die contrôle is plicht en de eisch, mits — en dit is vaste voorwaarde — door haar niet aan het vrije karakter der school als zoodanig wordt te kort gedaan.

In de negende plaats is nogmaals ter sprake gekomen het plaatsgebrek voor de kinderen, die de school moeten en kunnen bezoeken, maar geen school vinden, waar plaats voor hen is. De heer Roessingh is, als Drentenaar, in de eerste plaats, zooals zich begrijpen laat, voor Emmen opgekomen. Hij erkende, dat van de zijde der Regeering een belangrijke stap in deze gedaan was om de zaak in orde te brengen, maar hij gaf toch te verstaan, dat er thans toch nog voor ongeveer 500 à 600 kinderen plaatsruimte tekort is. Wij hebben uit andere opgaven gehoord, dat te Rotterdam, waar toch niet de behoefte aan middelen oorzaak kan zijn, zelfs een nog grooter aantal kinderen de school niet kan bezoeken.

Nu gelieven de geachte afgevaardigde en de andere leden, die hierover gesproken hebben, toch één ding te bedenken, nl. dat wij in de laatste jaren van twee zijden in deze een accres gekregen hebben. Vooreerst een accres, ik zal niet zeggen ten gevolge van meerdere geboorten, maar dan toch van toeneming van de bevolking. Voorts een accres, veroorzaakt door de Leerplichtwet. Waar deze twee factoren te zamen werken, daar is natuurlijk plotseling een sterke toevloed van kinderen gekomen. Voor Emmen komt er nog een derde factor bij, namelijk de sterke immigratie van buiten af, bijna uitsluitend van personen, die zelf niets in de melk te brokken hebben en die dus de gemeentekas niet kunnen stijven.

Waar nu zulke factoren samenwerken, kan de Rijksregeering niet anders doen dan in ruime mate geld disponibel stellen. Dit is geschied, en wanneer men daar ter plaatse tijdelijk al eens een toestand aantreft, die niet aan het ideaal beantwoordt, dan is dat eenvoudig te wijten aan zekere overmacht, waaraan op het oogenblik niets te doen valt. Zoo is het trouwens in tal van gemeenten. Wanneer ten gevolge van de Leerplichtwet en van andere factoren plotseling een 300 à 400 kinderen onder dak moeten gebracht worden, dan kan men niet in eens eene school uit den grond doen verrijzen. Het zou dan wel het meest gewenscht zijn, dat men tijdelijk eene hulploods zette. Wij hebben gehoord, dat van daar, waar zoo gehandeld is, ook klachten komen, maar ik meen, dat men zoo'n loods heel eenvoudig voor weinig kosten kan maken, waarmede men dan geholpen is. Waar ik kan, bevorder ik eene dergelijke handelwijze. Het geld voor zoo'n loods besteed, is volstrekt niet weggegooid. Wanneer er eenige jaren later een steenen gebouw komt, kan men het materieel der loods nog zeer goed gebruiken.

Over Venlo heeft zich een debat ontwikkeld tusschen de heeren Ketelaar en Nolens. Ik zal mij niet in dit debat mengen. Het is mij altoos aangenaam, wanneer twee afgevaardigden elkander beantwoorden;

dat ontslaat mij van spreken. Ik wil alleen zeggen, wat ik zelf heb gedaan. Ik ben naar Venlo gegaan, heb daar de zaak besproken en ten slotte gezegd: ik verlang 1 November e. k. van u te vernemen, of alle kinderen, die plaatsing op de openbare school vragen, onder dak zijn. Ik heb, toen 1 November naderde, gevraagd om eene lijst van kinderen, die ingeschreven waren voor de openbare school, maar geen plaats konden vinden. Daarop is mij geantwoord, dat allen plaats hadden gevonden, zoodat ik meen, dat ik in dit opzicht geheel heb voldaan aan de eischen, die mij konden worden gesteld.

De heer Van der Zwaag heeft een bezwaar geopperd, waarvoor ik veel gevoel. Hij zeide namelijk, dat de bestekken, die voor den bouw eener school worden opgezonden, vaak zoo lang worden opgehouden. Zoo kreeg een architect, die een bestek, dat hij precies naar eene reeds goedgekeurde school had gemaakt, opgezonden had, het eerst na maanden terug en toen het eindelijk kwam, waren nog enkele details veranderd. Uit het feit, dat een bestek precies gemaakt is naar dat eener andere, reeds goedgekeurde school, vloeit echter nog niet voort, dat het zoo moet goedgekeurd worden. Het kan zeer goed zijn, dat, met het oog op bodem, positie enz., veranderingen noodig zijn.

Ik stem volkomen toe, dat het lang ophouden van bestekken een ongerief is, waaronder het onderwijs lijdt. Maar wat is het geval? De geachte spreker behoort tot de leden, die steeds blijk gaven van grooten billijkheidszin. Hij moge al zeer absoluut zijn in zijn eischen, hij is gewoonlijk billijk in zijn oordeel over concrete zaken. En nu zou ik hem de vraag willen stellen, of hij niet gevoelt, dat, waar juist ten gevolge van de sterke vermeerdering der bevolking, met het exponent van den leerplicht er op, in dezen tijd op het bureau van den heer Lokhorst zoo'n massa plannen inkwamen, het personeel niet toereikend was om die af te doen met de snelheid, waarmee men dat wenschte te kunnen doen. Het spreekt vanzelf, dat de afdoening moest geschieden in de orde, waarin de plannen inkwamen. Men zal zeggen, dat ik dan maar nieuw personeel had moeten aanstellen. Maar dat kan ik niet doen. In zulke dingen komt het te veel op de ervaring aan. Het personeel, dat nu op dat bureau werkzaam is, kan het best over de zaken oordeelen, terwijl bij slot van rekening de architect, de heer Lokhorst, zelf de man is, die de plannen moet beoordeelen. Maar waar er metterdaad ernst in die klachten ligt, wil ik wel toezeggen, er met den heer Lokhorst over te zullen spreken, om na te gaan, of niet eenige meerdere spoed is te betrachten.

In de tiende plaats is de stilstand van jaarwedden aan de orde gesteld door de heeren Van Wichen en Ketelaar. Ik stel op den voorgrond,

dat ik geheel meega met den geachten afgevaardigde, den heer Van Wichen, en eigenlijk ook met de slotconclusie van den heer Ketelaar, namelijk dat het zeer gewenscht is, dat deze zaak wettelijk geregeld wordt. Maar wanneer men mij vraagt, of de critiek op het door mij voorgedragen besluit in zake Wijk bij Duurstede en Achtkarspelen juist is, moet ik ontkennend antwoorden. Waar die zaak publiek is ter sprake gebracht, moet ik mij een enkel woord er over veroorlooven. Ik heb niet het geheele theoretische betoog hier in de Kamer te brengen, want het besluit in zake Wijk bij Duurstede en Achtkarspelen is gepubliceerd, maar het is voorgesteld, alsof ik alleen stond met mijn opinie. Ik kan mij begrijpen, dat men zegt, dat Gedeputeerde Staten en de Afdeeling voor Geschillen van Bestuur van den Raad van Sate van de eene opinie waren en dat de Minister van eene andere opinie was. Ik veroorloof mij daarom, er op te wijzen, dat in het *Weekblad voor de burgerlijke administratie* van 22 en van 29 Augustus eene uitvoerige bespreking van het besluit betreffende Wijk bij Duurstede voorkomt, en dat de kundige schrijver van dat opstel zich geheel aan mijn zijde schaart. In de tweede plaats wensch ik er op te wijzen, dat deze zaak evenzeer besproken is in het *Weekblad voor provinciale, gemeente- en waterschapsobligatiën,* — insgelijks door een kundig jurist, en dat, niettegenstaande het juridische eigenlijk in dat blad niet aan de orde is, deze schrijver zich ook geheel aan mijn zijde plaatst. Voorts wensch ik hier te herhalen, dat het denkbeeld, door mij hier voorgestaan, met zooveel woorden wordt uitgesproken in de circulaire van mr. Thorbecke en dat mijn vroegere ambtsvoorganger, de heer Geertsema, zich geheel in denzelfden geest heeft uitgelaten. Wel is mr. Heemskerk in 1876 in deze quaestie tot eene andere conclusie gekomen, maar op een grond, die nu niet meer bestaat, t.w. dat in de toenmalige wet, die van 1857, de schorsing met of zonder stilstand van jaarwedde kon plaats hebben. En nu was zijn redeneering deze, dat, aangezien de wet zich over geheelen of gedeeltelijken stilstand van jaarwedde in een bepaald geval uitlaat, de gemeenteraad in een daar niet genoemd geval geen stilstand van jaarwedde mocht provoceeren. Door de wet van 1878 is die reden vervallen en sedert dien tijd — van 1876 af — is daarvoor geen nieuw besluit gekomen, maar wel is sedert 1878 hier en daar op allerlei wijzen door gemeentebesturen eene verordening gemaakt, waaruit men zien kon, dat de gemeenteraad zich het recht toekende om zelfs zonder de goedkeuring van Gedeputeerde Staten een gedeelte van de jaarwedde in te houden, hetzij bij verloven, hetzij bij het gaan in den militairen dienst of bij ziekte, gelijk in de verordening van Epe.

Het komt mij voor, dat het laatste onwettig is. Dat oordeel wordt

beheerscht door de opvatting van het woord „regeling" en door de opvatting van de autonomie der gemeente. Het woord „regeling" kan hier niet eenvoudig de beteekenis hebben van „jaarwedde bepalen". Over het woord „vaste" zal ik niet spreken; de opmerking van den geachten afgevaardigde is reeds weerlegd en was ook in het besluit reeds weersproken. Ik merk slechts op, dat in de Gemeentewet, in de Provinciale wet en in andere wetten wordt gesproken van „het bepalen van de jaarwede" en niet van „regelen". Het woord „regelen" heeft een ruimer begrip en veronderstelt, dat, behalve het vaststellen van het bedrag der jaarwedde, ook andere dingen te bepalen zijn, zooals de termijnen van betaling, de wijze van uitbetaling, als anderszins. En daar de regeling van de jaarwedden aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten is onderworpen, komt het mij voor, dat gemeenten, die aan onderwijzers, die opgeroepen worden in krijgsdienst, zoolang zij niet ontslagen zijn, de jaarwedde onthouden of haar gedeeltelijk inhouden, handelen in strijd met de wet, zoolang daaromtrent geen regeling onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten is vastgesteld. Nu dit punt ter sprake is gebracht, wensch ik even mede te deelen, dat mij alleen bekend zijn gevallen in de gemeenten Dongen, Schinnen en Oosterhout en dat aan die drie gemeenten bericht is, dat zij alsnog de jaarwedde hebben te betalen, tenzij zij aantoonen, dat de door haar gemaakte verordening vooraf is goedgekeurd door Gedeputeerde Staten. Verder is insgelijks ingekomen eene dergelijke klacht over Zuidbroek, Tietjerksteradeel en Didam. Welnu, ook aan die gemeenten zal vanwege mijn Departement hetzelfde bericht worden gezonden. En eindelijk is er een bericht ingekomen, dat in Ambt-Doetinchem wel de volle jaarwedde is uitbetaald, maar onder voorwaarde, dat de naar de kazerne getogen onderwijzer zelf zou vergoeden de kosten van zijn plaatsvervanger. Als hij dit uit eigen beweging gedaan heeft, moet hij het zelf weten, maar is hem dat als verplichting opgelegd, dan is ook dat mijns inziens in strijd met de wet.

De heer Ketelaar heeft gevraagd, of, als zulk eene regeling tot stand komt, de onderwijzer, die in dienst was vóór het treffen dier regeling, daaraan gebonden is, of wel, dat hij zich beroepen kan op zijn oorspronkelijk contract. De onderwijzer heeft geen contract; hij heeft eene aanstelling, ofschoon in de acceptatie van die aanstelling een zeker contract zit. Maar hoe de geachte afgevaardigde mij die vraag kan stellen, begrijp ik niet goed. Hoe hij zich denken kan eene staatsinrichting, waarbij alle ambtenaren alleen gehouden zouden zijn te gehoorzamen aan de instructies en bepalingen, die bestonden toen zij in dienst traden, en van de wijzigingen, die daarin worden gebracht, vrij zouden

zijn, versta ik niet. Verbeeldt u, dat het zoo was in het leger of aan een Departement; dan zou toch alle bestuur van het land onmogelijk worden. Natuurlijk is men niet verplicht, door te blijven dienen; men kan zijn ontslag vragen. Maar ik denk, dat de geachte afgevaardigde het niet in dien zin zal hebben bedoeld.

In de elfde plaats is de Leerplichtwet kortelijk meer aangestipt dan behandeld. Er is van alle zijden geklaagd over den rompslomp, dien deze wet geeft, niet alleen aan het schooltoezicht, maar ook aan de onderwijzers. Die klacht is volkomen gerechtvaardigd. Er is ook geklaagd over de traagheid van de berechting en over de groote geneigdheid tot vrijspraak bij vele kantonrechters. Het is wel mogelijk, dat die klachten juist zijn; ik zal daarover geen oordeel vellen. Maar indien de geachte afgevaardigde, de heer Bijleveld, vraagt, of ik er niet toe zou kunnen medewerken om te maken, dat de hoofden van scholen alleen maar het totaal der niet geoorloofde verzuimen behoeven op te geven zonder nominatieve opgave, wil ik wel zeggen, dat, wat mijn hart betreft, ik er gaarne toe geneigd ben. Ik vind het volkomen overbodig en begrijp, dat het een enorm werk is, dat het onderwijs schade doet. Ik gevoel inderdaad ook, dat de Leerplichtwet in den vorm, waarin zij gegoten is, aan den eenen kant het schoolgaan bevordert, maar aan den anderen kant zooveel onderwijs- en toezichtkrachten in beslag neemt, dat niet te ontkennen is, dat er schade voor het onderwijs uit voortkomt. Maar ik moet mij houden aan de bepalingen der wet en art. 19 spreekt hier duidelijk.

Nu heeft de geachte afgevaardigde uit Zutphen gevraagd, of ik niet met eene wijziging kan komen. Hij heeft mij reeds met eene groote mate van welwillendheid zijn steun toegezegd, indien ik mij namelijk bepaalde tot het verminderen van den administratieven omslag en van de traagheid van het proces. Maar ik moet toch zeggen, dat ik eenigszins huiverig ben, mij zonder meer op die belofte te verlaten. Niet, dat ik niet van harte geloof, dat de geachte afgevaardigde op dit oogenblik gezind is, te doen wat hij belooft. Maar hij heeft mij onlangs zoo duidelijk doen voelen, dat het peuteren in eene ingewikkelde wet uiterst gevaarlijk is en ik er weinig slag van heb, dat ik er inderdaad bang voor ben, dat, als ik met een voorstel kom, de geachte afgevaardigde min of meer gekwetst zal zijn, wijl ik in het schoone gebouw van zijn wet eenige misplaatste deelen wil aanbrengen, en dat ik gevaar loop, hem te hooren zeggen, dat ik dat gebouw bederf. Meer zeg ik er niet van; ik zeg niet, dat ik niet zal doen wat hij wenscht, maar ik zal er toch eerst goed over denken.

De vraag, of de wet blijven kan gelijk zij is, heb ik meermalen ontkennend beantwoord en dat doe ik ook nu; ik meen, dat er verandering moet komen. Maar ik moet toch degenen, die daar sterk op aandringen, één ding op het hart binden. De heer Van der Zwaag heeft namelijk m. i. volkomen te recht gezegd, dat de schrik er al uit is. Ik voeg daar nog iets aan toe; door deze wet in te voeren heeft men een regel gesteld in de wet, en het stellen van een regel heeft altoos de neiging, verzet tegen dien maatregel aan te wakkeren: „nitimur in vetitum." Ook van links is er op gewezen, dat ouders hun kinderen eenige maanden voor het twaalfde jaar van school nemen, gebruik makende van de langzaamheid van het proces. In verband daarmede meen ik, dat, wanneer men eenmaal zulk eene wet gehad heeft en men gaat die intrekken, men ons niet terugbrengt op het standpunt, waarvan wij uitgegaan zijn, wijl wij dan vinden een verzwakt besef. Dan schaadt het wegvallen van middelen, die vroeger werden aangewend om het schoolbezoek te bevorderen. Daarom blijf ik overtuigd, dat deze wet herzien moet worden, maar wensch ik eerst klaar en duidelijk mij rekenschap van haar werking te geven. Ontkend is door mij nooit, — ook al zijn de opgaven ten deze juist niet volledig —, dat deze wet het absolute en het relatieve schoolverzuim voor een aanmerkelijk deel heeft gekeerd. Ik zou niet weten, waarom ik dat zou ontkennen. Het spreekt vanzelf, dat dat het gevolg zou wezen. Men wist, dat een groot aantal kinderen niet school ging — volgens berekening 50.000 — en toen men eene wet maakte, waarbij de menschen met straf gedreigd werden, kwamen kinderen naar school, die anders niet naar school zouden gegaan zijn. Hoe het intusschen zal moeten worden aangepakt en wat het geschikte oogenblik zal zijn om tot wijziging over te gaan, daaromtrent wensch ik mij de beslissing voor te behouden.

In verband met de Leerplichtwet heeft de heer Goeman Borgesius het herhalingsonderwijs ter sprake gebracht en gewezen speciaal op het voorgevallene in Munnikendam en ook in enkele andere gemeenten in Groningen. (De geachte afgevaardigde zegt, van Muntendam te hebben gesproken. Mijnheer de Voorzitter, de geachte afgevaardigde heeft soms de gewoonte, onder het spreken zich zoo sterk naar een zijner bankgenooten te keeren, dat ik hem niet juist versta. Het is dus Muntendam.) Wanneer dit ware medegedeeld in het Voorloopig Verslag, zou ik een en ander hebben onderzocht, maar de geachte spreker zal het mij ten goede houden, dat ik in de volstrekte onmogelijkheid heb verkeerd, iets na te gaan. Want toen ik gisterenavond, van hier komende, aan mijn Departement kwam, vond ik mijn bureau gesloten en toen ik daar

van morgen vóór tien uur heenging, waren de ambtenaren pas aankomende. Ik dank den geachten afgevaardigde intusschen voor zijn opmerking; indien de feiten zoo zijn als hij ze heeft meegedeeld, dan zijn ze tegen de bedoeling van de wet in gepleegd.

In de twaalfde plaats heeft men gevraagd, of de positie van den openbaren onderwijzer zoo was, dat hij als ambtenaar alleen gebonden was gedurende zijn dienst op school, dan wel of men ook dán captie tegen hem kon maken, wanneer hij, na volbrachten schoolplicht, dingen sprak of deed, die de vraag deden rijzen, of hij daardoor de waardigheid van een onderwijzer wel ophield. De stelling, dat de onderwijzer de grootst mogelijke vrijheid moet hebben voor het uiten van zijn gedachten, wanneer hij dit doet buiten zijn schooldienst, onderschrijf ik; maar ik spreek van de grootst *mogelijke*, en dat woordje „mogelijke" wijst op een grens — niet van hetgeen hij zou *kunnen* — maar van hetgeen hij *mag* doen. En ik meen te mogen zeggen, dat het denkbeeld, alsof op hetgeen de onderwijzers buiten de school doen nooit captie mocht gemaakt worden, in strijd is met het algemeen standpunt van onze wetten en speciaal van de wet op het lager onderwijs. In onze geheele wetgeving is aangenomen, dat ook op *het gedrag* van ambtenaren gelet kan en moet worden, zelfs bij hoogstaande ambtenaren. De geachte afgevaardigde uit Leiden, die als hoogleeraar aan het hoofd van de wetenschappelijke ontwikkeling staat, weet, dat zelfs een hoogleeraar wegens wangedrag ontslagen kan worden; en niemand zal dit zóó verstaan, dat dit slaat op wangedrag op de colleges. Die bepaling geldt ook ten opzichte van de onderwijzers bij het lager onderwijs. Niemand zal aarzelen te erkennen, dat een onderwijzer ontslagen kan en moet worden, wanneer hij — niet in, maar buiten de school — in verregaanden staat van dronkenschap verkeert of moedwillige daden pleegt, gelijk die in Limburg, volgens verklaring van den heer Ter Laan of van den heer Ketelaar, schijnen voorgekomen te zijn, waar een onderwijzer met een mes gevochten heeft. Wanneer waar is wat men mededeelt, nl. dat dergelijke onhebbelijkheden door het schooltoezicht niet gecastigeerd zijn, hoop ik nadere aanwijzingen te ontvangen van de sprekers, die hierop de aandacht gevestigd hebben, om daarvan aan het schooltoezicht rekenschap te vragen.

Ik wijs er speciaal op, dat volgens de wet op het lager onderwijs niet alleen de onderwijzer buiten de school niet vrij is, maar dat zelfs zijn vrouw en kinderen niet vrij zijn. Die vrouw en kinderen hebben met de lessen in de school natuurlijk niets te maken en toch zegt art. 36 uitdrukkelijk, „dat het aan onderwijzers op straffe verboden is ambten

of bedieningen te bekleeden of te gedoogen, dat te hunnen huize handel of nering gedreven of eenig beroep uitgeoefend worde door de leden van hun gezin." Daar wordt den onderwijzer dus, niet alleen wanneer hij woont in eene hem door het gemeentebestuur aangewezen woning, maar ook wanneer hij elders woont, verboden, wanneer hij daarvoor geen vergunning heeft, door zijn vrouw of zijn kinderen eenig bedrijf of eenigen handel te laten uitoefenen. Ik meen daarmede bewezen te hebben, dat het algemeene begrip, dat bij onze wet in dit opzicht voorzit, absolute vrijheid van den onderwijzer buiten de school *uitsluit.*

In de tweede plaats sluit de wet op het lager onderwijs beslist uit, dat de onderwijzer alleen in de school als ambtenaar zou zijn te beschouwen. Integendeel houdt de wet zeer strenge, zeer verregaande bepalingen in omtrent het gedrag van de onderwijzers niet alleen, maar ook omtrent de door hen bekleede ambten en bedieningen en zelfs omtrent datgene, wat door zijn vrouw en kinderen wordt gedaan. Wanneer men dus, met het oog daarop, de vraag stelt, of het daadwerkelijk meedoen aan bewegingen, die, gelijk hier zelfs van sociaal-democratische zijde verklaard is, een sterk revolutionair karakter droegen en die ons geheele land in de hoogste spanning brachten, kan geacht worden tot een waardig gedrag van een onderwijzer te behooren, dan is het antwoord voor mij geen oogenblik quaestieus. Natuurlijk zal na mij weder een ander hier staan en die moet weten, wat hij doen moet, maar wanneer de Kamer eene motie aannam of eene verklaring, waarbij werd uitgesproken, dat zoodanig optreden den onderwijzers vrijstaat, dan zou ik zulk eene motie niet kunnen accepteeren. Daarom bestaat er dan ook voor mij niet de minste reden om ten opzichte van het gebeurde te Hilversum, Arnhem, Den Helder, Zwolle of waar ook, een besluit uit te lokken, dat zou moeten steunen op de overweging, dat hier gehandeld is in strijd met de wet of met het algemeen belang.

De quaestie, die het hier geldt, is metterdaad eene zeer moeilijke. Ik aarzel geen oogenblik om hier uit te spreken, dat tot mijn leedwezen veel, dat op de openbare school plaats grijpt en daarbuiten geschiedt door hen, die aan de openbare school verbonden zijn, bij mannen van invloed en kunde, die vroeger met hart en ziel hun liefde aan de openbare school verpand hadden, die liefde niet alleen heeft doen bekoelen, maar haar in vrees heeft doen overslaan. Dit is niet zoo maar een opgevangen denkbeeld, want ik wil hier wel verklaren, dat sommigen van de hoogst geplaatste ambtenaren in den Staat, die bekend stonden als besliste en vurige aanhangers van de openbare school en die gedurig in aanraking komen met die school, tegenover mij als

hun gevoelen hebben uitgesproken, dat, wanneer het zoo met de openbare school crescendo voortgaat, men inderdaad eene toekomst tegengaat, waarin die openbare school een gevaar zou kunnen opleveren.

Waar ligt ten deze de fout? Mij dunkt, de fout ligt hierin, dat men wel in deze wet heeft opgenomen het beginsel, dat het onderwijs dienstbaar moet gemaakt worden aan de inprenting van Christelijke en maatschappelijke deugden, — ik laat daar, of ik dat persoonlijk voor mogelijk houd, maar het is het standpunt van de wet —, maar voorts in de wet aan de onderwijzers allerlei dingen heeft opgedragen, tot zelfs kleine onbeduidendheden. Voor al die andere opdrachten en al die vakken heeft men de uitdrukkelijke conditie gesteld, dat hij op de school niet mag optreden, of hij moet eerst door het bezit van een diploma toonen, dat hij werkelijk in staat is, dat alles te onderwijzen. Maar uitsluitend ten opzichte van het moeilijkste, het stellen van het onderwijs in den dienst van Christelijke en maatschappelijke deugden, heeft men niets van dien aard opgenomen. Dat heeft men geheel overgelaten aan het goedvinden van den onderwijzer zelf. Dat laat zich begrijpen, omdat in 1857 hetgeen onder Christelijke en maatschappelijke deugden te verstaan was, wel niet klaar en duidelijk was belijnd, maar toch over het geheel door de groote menigte gevoeld werd. Er bestond niet veel verschil van gevoelen over. Maar sinds is dit anders geworden en zijn er onderwijzers gekomen, die omtrent maatschappelijke deugden eene opvatting hebben, die volstrekt niet meer klopt op wat in art. 33 der wet op het lager onderwijs bedoeld is, en die, als men hun vroeg, wat Christelijke deugden zijn, wellicht met Nietzsche zouden antwoorden, dat die Christelijke deugden, in plaats van het leven te verhoogen, het dikwijls verkleinen en verlagen. Terwijl in 1857 niemand er aan zou gedacht hebben, dat onder het opleiden tot maatschappelijke deugden niet ook zou behooren het aankweeken van vaderlandsliefde en van liefde voor het Stamhuis van Oranje, is men thans tot eene opvatting van maatschappelijke deugden gekomen, die dat uitsluit.

Wanneer dit aldus is, wanneer het begrip der ethische evolutie zóó wordt opgevat, dat het voortdurend wisselt als het oeverzand, en bij ieder naar eigen goedvinden kan worden gewijzigd naar zijn bijzonder gemoedsleven, dan is alle waarborg uit art. 33 vervallen en rijst de vraag, of het niet zaak is, — als het tenminste nog tijd is —, om het kwaad te ondervangen, door te dezen opzichte eene nadere bepaling in de wet op te nemen. Dit is echter een punt, waarop ik op dit oogenblik niet verder wensch in te gaan.

De heer Ter Laan heeft gezegd, dat hij bij het lager onderwijs de zaak bespreken wilde van uit het oogpunt van de sociale belangen van het kind. Ik heb met veel belangstelling naar hem geluisterd en veel in zijn opmerkingen was mij niet nieuw, omdat veel er van ook in mijn eigen verlangen reeds lang was opgekomen. Maar ik zou toch willen vragen, of de geachte afgevaardigde niet den weg van reactie opgaat. Wij hebben vroeger een tijd gekend, dat ieder zoo maar van alles deed. Toen is een van de grootste resultaten van de tweede helft van de vorige eeuw geweest, dat men ingezien heeft, om verder te komen de verst mogelijk gedreven verdeeling van arbeid te moeten invoeren. Doch nu maakt het eenigszins den indruk op mij, alsof de geachte spreker op die winsten van het verleden wil reageeren, en in plaats van te vragen, welk deel van den arbeid voor rekening van den onderwijzer komt, tevens den onderwijzer zich wil doen bemoeien met andere aangelegenheden, die liggen voor rekening van anderen. De schoolvoeding en -kleeding, die ook door anderen hier in het debat is gebracht, heeft mij nooit moeite opgeleverd. Ik heb als afgevaardigde bij de behandeling van de Leerplichtwet in 1900 mij duidelijk daarover uitgesproken. Het bestaan van ongelegenheid ten deze heb ik ten volle erkend en ik heb er toen op gewezen, en wijs er nogmaals op, dat men zich volstrekt niet behoefde te verwonderen, gelijk de geachte afgevaardigde uit Zutphen deed, dat er anti-revolutionairen zijn, die voor dit belang hart hebben en ervoor opkomen, daar toch de ragged-boys-schools — dat zijn de scholen, waar de kinderen, die geen behoorlijke kleeding en voeding hebben, worden verzameld — hier in ons land juist het eerst van Christelijke zijde zijn ingevoerd. Het is de heer Feringa geweest, de bekende secretaris van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs, die, daarin gesteund door de vrijgevigheid van particulieren in Amsterdam, de eerste school van dien aard in ons land in het leven heeft geroepen. Daar ontvangen de kinderen voedsel en kleeding. Welnu, een tijdlang zijn die ragged kinderen op den achtergrond geraakt, maar door de Leerplichtwet zijn ze weer naar voren gedrongen. Waar ze thans ook naar school moeten gaan, vind ik, dat het openen van dergelijke ragged-schools eene goede gelegenheid geeft, om die kinderen op te nemen. En wanneer het particulier initiatief zich daartoe aanmeldt, vind ik het heel goed, dat desnoods, wanneer de gelden niet toereikend zijn, de gemeentekas daarvoor subsidie geeft.

De geachte afgevaardigde wees in dit verband op Den Haag; men heeft hier eene vereeniging, die zich voor deze zaak schijnt te interes-

seeren, en aan die vereeniging als zoodanig wordt eenige steun verleend. Maar men moet daarmede niet verwarren het geven van voeding en kleeding op de school, al kan men niet per se zeggen, — dat geef ik toe —, dat dit zou zijn armenzorg, omdat het gebracht kan worden onder de middelen om het onderwijs bij de kinderen beter te doen slagen. Maar nu rijst de vraag, of niet in de eerste plaats op de ouders de verplichting rust, te zorgen voor het onderhoud van de kinderen. Wanneer het zoo doorgaat, zal men eindelijk, zooals in Amsterdam reeds is voorgesteld, f 150.000 gaan geven voor voeding en kleeding der schoolgaande kinderen. Maar dan wordt op die wijze de verplichting om voor hun kinderen te zorgen van de ouders afgenomen en op de school overgebracht. En dan zal men niet kunnen volstaan met alleen die kinderen te helpen, die het noodig hebben, maar dan zal het als regel moeten gelden. Men zal er op gaan rekenen, dat het schoolgaande kind 's morgens op school brood krijgt; dat kind behoeft dus 's morgens thuis geen brood te ontvangen, en men houdt het dan voor de kinderen, die niet schoolgaan, en voor vader of moeder. Men zal dan ook verder moeten gaan. Het is toch niet te ontkennen, dat het ook voor het onderwijs van belang is, dat het kind goed geslapen heeft. Wanneer een onderwijzer slecht heeft geslapen, zal hij geen goed onderwijs kunnen geven, en wanneer het kind slecht heeft geslapen, zal het minder goed de lessen kunnen volgen. Men zou er dus toe moeten komen, een onderzoek te gaan instellen naar de slaapgelegenheden van de kinderen, en de vertrekken, waarin zij des avonds zitten. Men zal steeds verder en verder moeten gaan, tenzij men zich beperkt tot de ragged people, en, wat dit betreft, heb ik reeds opgemerkt, dat de zorg daarvoor niet is uitgegaan van links, maar van rechts.

De heer Ter Laan heeft verder gewezen op iets, waarop ook reeds vroeger door de rechterzijde is gewezen, n.l. hierop, dat het Rijk en de gemeenten voor de opleiding van personen, die hooger in de maatschappij staan, zulke groote sommen uitgeven; hij heeft gesproken van f 600, die voor leerlingen van gymnasia worden bijbetaald. Hij had er ook kunnen bijvoegen wat het onderwijs kost op de kweekscholen; dan zou hij ook een groot verschil bemerken met wat het onderwijs van de arme kinderen kost. Dit alles is volkomen waar, en herhaaldelijk is er van rechts op gewezen, dat de gegoede burgerij te weinig betaalt voor het onderwijs, en dat het niet aangaat, dat gemeente of Rijk zooveel bijleggen voor het onderwijs van de kinderen van iemand, die in goeden doen verkeert, waardoor eigenlijk voor een deel de opvoeding van zijn kinderen door gemeente of Rijk wordt betaald. Ik ben daarom altijd

voorstander geweest van progressieve schoolgeldheffing, opdat alleen wie niet *kon* betalen, dan ook niet betaalde. Voor het overige kan ik niet zeggen, dat ik medega met hen, die meenen, dat in zoo goed als niets betalen eene kracht zit. Ik ben steeds overtuigd geweest, dat het kosteloos onderwijs als zoodanig, als regel gegeven of ook te zeer uitgestrekt, schade toebrengt aan de zedelijke weerkracht van ons volk. Op scholen, welke ik zelf jarenlang heb bestuurd en welker leerlingen gerecruteerd werden zoo goed als uitsluitend uit den kleinen arbeidersstand, werd geen schoolgeld geeischt, maar wel werd gezegd, dat elke week de gelegenheid zou bestaan om, wanneer men iets kon bijdragen, dit te geven. Welnu, enkel door te werken op het eergevoel, werd het besef bij die ouders zóó sterk, dat zij door elkaar gerekend minstens f 5 per jaar en per hoofd bijdroegen. Ik geloof, dat deze methode meer heeft bijgedragen tot de zedelijke verheffing van die klasse, dan wanneer men haar eenvoudig dit onderwijs voor niets had gegeven. Anders ben ik het geheel eens met den geachten afgevaardigde. Hij moet echter voorzichtig zijn, want laat hem wel bedenken, dat, als hij nu eens als regel ging vooropzetten, dat men voor het gewone schoolkind beschikbaar stelde f 100 voor lager onderwijs, dit voor 800.000 kinderen komen zou op f 80.000.000 per jaar. Voegt men daarbij dan nog het geld voor de hoogere burgerschool, het gymnasium, de Universiteit, waarbij dan voorts nog komt eene zekere som voor kamerhuur als student, dan voelt men wel, dat, hoe schoon dit ideaal ook is, het zóóveel kosten zou, dat, al werd geen enkel stuk snelvuurgeschut aangeschaft, wat niet meer dan 7½ millioen in eens kost, de bespaarde som nog maar een druppel zou zijn in den emmer van één jaar.

De geachte afgevaardigde, de heer Tydeman, heeft gisteren eene schoone rede gehouden, die bekoring in zich droeg en niet naliet, bekoring te oefenen. Er ligt altijd in het tragische iets schoons, en het deed mij weldadig aan, de trouw te hooren van een man, die nog staat op het standpunt, waaraan de groote meerderheid van ons volk een twintig jaar geleden reeds voorbij is gegaan. Hij heeft volkomen gelijk. Ik heb ook van die onderwijzers van de Van der Palmiaansche richting gekend en zeer van nabij; ik heb onder die onderwijzers van de openbare school ook vrienden gehad, en moet zeggen, dat in den toestand van toen in ons land, erg down, weinig ontwikkeld, die mannen metterdaad een star aan den anders doffen en donkeren hemel waren. Maar wanneer de geachte afgevaardigde zich inbeeldt, dat hij thans nog eene actie in ons land in het leven zou kunnen roepen, om de groote meerderheid van ons volk voor de door hem als ideaal geteekende school

warm te maken, dan moet ik toch zeggen, dat zijn politiek inzicht van het mijne verschilt.

De geachte afgevaardigde heeft intusschen eene uitdrukking in de Memorie van Antwoord geduid op eene wijze, die ik niet accepteeren kan. Hij heeft gemeend, in het gebruik van het woord differentieering te zien eene gebruikmaking van eene Darwinistische idee. Ik moet zeggen, dat ik niet dag en nacht zoo met het Darwinisme bezig ben, dat ik in zijne strikken zou gevangen zijn, en dat men het recht zou hebben, zulk eene uitdrukking mijnerzijds voor Darwinistisch te verklaren. Differentieeren beteekent niets anders, dan dat daar, waar eerst niets dan eenheid is, eene veelheid van stengels zich ontplooit. Ik heb gezien en mededoorleefd in ons land den toestand, dien ik zooeven karakteriseerde als „down", in welken er geen geestesverheffing en geen geestesworsteling in ons land was en niets dan eene zekere algemeene dofheid, die min of meer allen in tevredenheid aannamen. Dat was de toenmalige eenheid, de eenheid, die paste bij de school van 1857. Maar, God zij dank! wij zijn aan die dofheid en lamlendigheid ontkomen en er heeft zich eene periode van tegenstellingen gevormd, die niet het minst door Groen van Prinsterer in het nationale leven zijn opgeworpen. Er is strijd en worsteling gekomen en een rijk leven is opgebloeid in alle richtingen. Dat is het wat ik differentieering heb genoemd en dat *per se* medebrengt, dat het stelsel van de eenheidsschool van 1857 onhoudbaar is, wijl niets zoozeer eene richting of idee opkomen doet als de omstandigheid, dat in de school haar denkbeelden en beginselen worden voortgeplant. Er is gezegd, dat dan toch de eenheid van het nationale leven schade zou lijden. Ik betwist dat. Van de eenheid van het nationale leven moet men geen averechtsche opvatting hebben. De eenheid moet men niet zoeken in uniformiteit. Zeker, in het lage korenveld is groote eenheid door de eenvormigheid van het gewas. Maar er is eene hoogere eenheid, de eenheid, de harmonie van het bloemperk, waarin de kundige tuinier de uitkomst ziet verwezenlijkt van wat hij met zijn zaaien had bedoeld.

De geachte afgevaardigde uit Zutphen, de heer Goeman Borgesius, heeft gemeend, nog eens te moeten herinneren aan eene vroegere legende, namelijk aan deze, dat de natie aan de openbare school gehecht was. Hij zal „gehecht" bedoeld hebben niet in den zin van gebonden aan de wet van 1857, maar in den zin van in gemoede er aan gehecht. Hij vergunne mij echter, op te merken, dat ik niet begrijp, hoe ik dan hier sta en hoe de rechterzijde daar komt. De heeren weten, dat de rechterzijde daar gekomen is door de ontevredenheid met

de openbare school, en terwijl er nu zulk eene meerderheid is, komt de geachte afgevaardigde ons buiten de natie zetten. Hij heeft niet gezegd, dat een deel, misschien een groot deel, van de natie er aan gehecht is, maar *de natie*, en daarom moet ik verklaren, dat het mij van een man van de politieke scherpzinnigheid van den geachten afgevaardigde verwondert, dat hij met zulk een uitroep hier nog komt.

Handelingen, blz. 963—970.

VERGADERING VAN 16 DECEMBER 1903.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Helsdingen heeft gevraagd, of ik mijn ambtgenoot van Oorlog niet opmerkzaam zou willen maken op de looden vloeren, die zich in het lokaal van de inrichting aan de Hembrug, waarin de slaghoedjes gevuld worden, bevinden. Ik ben gaarne bereid, iemand een dienst te doen, maar ik begrijp niet, waarom de geachte spreker zelf dien Minister er niet opmerkzaam op kan maken. Het ware nog iets anders, wanneer het van mijn Departement uitging, maar ik zou zeggen: laat de geachte spreker naar het Departement van Oorlog gaan, of het hier besproken punt ter sprake brengen bij de behandeling van hoofdstuk VIII.

De geachte afgevaardigde uit Beverwijk heeft ter sprake gebracht de Arbeidswet en meer nog haar toepassing. Door hem en anderen is er over geklaagd, dat die toepassing in menig opzicht nog steeds veel te wenschen overlaat. Men zegt, dat het eene kantongerecht eene overtreding straft met f 1, een ander dezelfde overtreding met f 10, weder een ander met f 12 enz. Ook ik betreur dit, maar ik zou toch wel gewenscht hebben, dat men dan ook het middel aan de hand gedaan had, om, waar eenmaal de regel bestaat, dat niet een absoluut straf-fixum in de wet voorkomt en de mate van straf aan het oordeel van den rechter is overgelaten, dit bezwaar te ondervangen.

Wat nu de toepassing van de Arbeidswet aangaat, moet ik herhalen, wat ik een vorig jaar gezegd heb. Ik geloof niet, dat het ooit mogelijk zal zijn, de inspectie zóó uit te breiden, dat men ook maar eenigermate het groot aantal overtredingen, hetwelk bij dag en bij nacht plaats heeft, onder de knie zou kunnen krijgen. Wanneer men zich rekenschap er van geeft, hoeveel ondernemingen in eene enkele stad als Amsterdam, Rotterdam, Utrecht enz. bestaan, waarop de inspectie toezicht moet houden; op hoeveel personen daar te letten is; op hoeveel voorschriften daar het oog is te houden, — dan gevoelt men vanzelf, dat eene

constante inspectie, door welke men het kwaad kan keeren, ondenkbaar is. Maar ik heb het vorig jaar reeds gezegd, dat hoofdzaak is, dat er, in geval van overtreding, zwaardere straffen tegen de patroons worden uitgesproken. Ook om die reden heeft het mij verblijd, dat juist dezer dagen een geval zich heeft voorgedaan, waarin een exempel gesteld is. In Amsterdam n.l. heeft een man, die waschmeisjes in dienst had, het haast ongelooflijke bestaan, die meisjes langer dan 24 uur achter elkaar aan den arbeid te houden. Hij is daarvoor gecalangeerd en het openbaar ministerie heeft 45 dagen hechtenis tegen hem geëischt. Daar is wel wat afgegaan, maar hij heeft toch nog 27 dagen hechtenis gekregen. En het komt mij voor, dat een straf van 27 dagen hechtenis voor eene overtreding van de Arbeidswet tienmaal meer helpt dan het toezicht van al die inspecteurs, adjunct-inspectrices, opzichters, enz. De heer Van der Zwaag sprak er gisteren of van morgen van, dat de schrik er uit is. Dat is juist, en het doet mij genoegen, dat dit ook instemming vindt bij leden, die hier, wanneer gewaagd wordt van het afschrikwekkend effect eener straf, daartegen opponeeren.

De geachte afgevaardigde, de heer Schaper, in deze gesecondeerd door den geachten afgevaardigde uit Zutphen, heeft gewezen op het verlangen, door vele kellners geuit, dat eene enquête van Regeeringswege zal worden ingesteld, ten einde juist te kunnen beoordeelen, in welken toestand hun bedrijf verkeert. Men heeft er bij gevoegd, dat ongeveer dezelfde misstanden, als waarop zij wezen, voorkomen in het koetsiersbedrijf. Men zou dus ook voor die bedrijven eene enquête willen instellen. Ik vermoed, dat, nu eenmaal de aandacht gevestigd is op het denkbeeld om van Rijkswege eene enquête in te stellen naar zekere bestaande toestanden, men daarvan nog wel meer zal hooren. In elk bedrijf, dat eenigszins afwijkt van het ordinaire, bestaan toestanden, die niet ieder kent en die voor hen, welke er part en deel aan hebben, veel onaangenaams kunnen opleveren. In het denkbeeld, dat deze menschen zich nu de gelegenheid zouden zien ontsloten om eens op officieele wijze al hun grieven te kunnen uitstallen, ligt veel wat aantrekt. Ik stem toe, dat het metterdaad wel zóó ver kan komen, dat men tot het instellen van zoo'n enquête zou moeten overgaan, wanneer namelijk blijkt, dat men langs andere paden niet tot eene juiste kennis van de toestanden zal kunnen geraken. Maar ik moet toch dadelijk zeggen, dat de accurate mededeelingen, die ik hier heb ontvangen, het denkbij mij deden opkomen, dat misschien die heeren ons zelven wel de gewenschte inlichtingen kunnen geven. Zouden wij de bestuurders van die kellnersvereenigingen niet eens kunnen hooren? Zouden die

mannen met hun vak zoo onbekend zijn, dat wij van hen niet het noodige zouden kunnen vernemen? Men zal gevoelen, dat men eene enquête, waaraan zooveel vast is en die eene zoo groote bevoegdheid geeft, niet elk oogenblik kan instellen en dat dàn eerst eene enquête van Rijkswege gerechtvaardigd is, wanneer blijkt, dat men langs andere paden niet achter den toestand kan komen. Ik geloof daarom, dat het standpunt, in de Memorie van Antwoord door mij ingenomen, het eenig juiste is, n.l. dat wij zullen zien, behoorlijk achter den toestand te komen en dat wij, als dat niet gelukt, het denkbeeld van eene enquête overwegen zullen.

De heer Melchers heeft kortelijk besproken de wijziging in het Koninklijk Besluit betrekkelijk den arbeid van vrouwen en kinderen op de steenfabrieken. Wat hij dienaangaande heeft medegedeeld is conform de feiten en ik heb daarop niets aan te merken. Hij heeft er echter bij gevraagd: Gij hebt accountants naar die fabrieken gezonden: is het uw bedoeling om, als gij merkt, dat de heeren niet genoeg winst maken, de bepalingen, die de gezondheid van de vrouwen en kinderen moeten dekken, weder in te trekken? Indien de geachte afgevaardigde dat meent, dan vergist hij zich omtrent de bedoeling, waarmede het onderzoek is ingesteld. De werkzaamheden aan de steenfabrieken aan den IJsel occupeeren mij zeer, omdat ik overwegen wil, of dergelijke maatregelen voor die steenfabrieken blijvend van kracht kunnen worden verklaard; daarbij zijn niet alleen de belangen der steenfabrikanten maar ook die der werklieden betrokken, omdat deze bij opheffing van het bedrijf zonder werk zouden zijn. Maar er zit nog iets achter. Als men de steenfabrieken aan den Rijn, de Waal, de Maas en den IJsel vergelijkt, dan zal men zien, dat terecht geklaagd wordt over zekere achterlijkheid van het bedrijf bij de laatste. In verband daarmede was het van belang, te weten, of de bewering dier fabrikanten, dat zij met schade werken, juist was of niet. Op eene fabriek, waar ik kwam, zeide mij de eigenaar, dat hij dadelijk nadat het Koninklijk Besluit was uitgevaardigd, omtrent een der punten eene nieuwe regeling had ingevoerd en dat hij daarmede onmiddellijk klaar was. Ik heb aan eene commissie van deskundigen opgedragen, te onderzoeken, of de IJselklei zich verzet tegen het vormen van een grooteren steen, omdat juist de kleinheid van den IJselsteen de oorzaak schijnt te zijn, dat deze minder aftrek vindt, aangezien de kleine steen bij een gebouw van eenigen omvang dadelijk muren van een dubbelen steen noodig maakt, waarom men andere, grootere soorten prefereert. Ik zou, met het oog op dit alles, den geachten afgevaardigde willen vragen, of hij, wanneer ik iets

doe, toch niet altijd achterdocht en kwade vermoedens wil koesteren, maar ook eens aan goede bedoelingen wil gelooven.

Wat de zaak van de branders te Schiedam betreft, begrijp ik de noodzakelijkheid om in dien toestand te voorzien. Ik kan de verzekering geven, dat de geachte afgevaardigde uit het te verwachten wetsontwerp ter bescherming van den arbeid zal zien, dat op deze zaak gelet is. Ik geloof, dat de geachte afgevaardigde de schildering, de teekening, de fotografie van hetgeen in eene branderij plaats grijpt, zonder eenig bezwaar had kunnen bewaren, totdat wij bij de behandeling van het wetsontwerp aan het hier bedoelde punt toe zijn, want nu vrees ik, dat, als het zoover is, vele leden het door hem geteekend beeld zullen vergeten zijn. Ik hoop, dat de geachte afgevaardigde mij later zal willen helpen tot stand brengen wat voor die werklieden noodig is.

De heer Helsdingen heeft behandeld de quaestie van de loodwitvergiftiging, waaraan de arbeiders in de keramische industrie blootstaan. De geachte afgevaardigde heeft erkend, dat de Regeering op verschillend terrein stappen heeft gedaan om het gevaar voor loodwitvergiftiging te keeren. Het was mij aangenaam, dat woord van waardeering van zijn zijde te hooren. Wanneer hij mij echter vraagt, of ik er voor in kan staan, dat de genomen maatregelen reeds in volle mate tot uitvoering zijn gekomen, moet ik zeggen van neen; dat kan ik niet, omdat eene enkele vraag aan de inspectie mij die zekerheid niet kan geven. Ik kan vragen, of de inspecteurs er geweest zijn en welken toestand zij er gevonden hebben, maar als een nieuw besluit uitgevaardigd wordt, kan den volgenden dag nog niet alles overeenkomstig de nieuwe voorschriften zijn ingericht.

Het is metterdaad waar, dat er enkele bepalingen in het Koninklijk Besluit voorkomen, waarvan eerst bij het in werking zijn aan het licht is gekomen, dat zij te ver gaan. Zoo is gebleken, dat cassetten met in leem geformeerde voorwerpen in den oven gebracht worden en dat men, om den glans van de verf te verhoogen, in de cassetten zet een klein potje met gesmolten lood, terwijl in een ander deel van het reusachtige lokaal, waarin zich de oven bevindt, vrouwen en jeugdige personen werkzaam zijn. Nu ontstaat de vraag, of het enkele in den oven staan van dat potje met lood voor die menschen eenig gevaar oplevert. Dat moet worden onderzocht, maar zoolang niet blijkt, dat het gevaar oplevert, zou het onbillijk zijn, verbouwing van die localiteiten te eischen. Zoo is ten aanzien van de kielen, waarin de arbeiders gehuld moeten zijn, de opmerking gemaakt, dat deze alleen noodig zijn van voren, en niet van achteren, daar zij

alleen noodig zijn met het oog op het spetten van het glazuur. Ook kunnen deze niet beveiligen voor spetten in het gezicht, wat nog veel gevaarlijker is. In verband met een en ander zullen de bepalingen, die moeten strekken om schade door het spetten van het glazuur te voorkomen, wellicht verandering moeten ondergaan. Dit zeg ik echter, dat ik er geen berouw over heb, die bepalingen voorloopig in een Koninklijk Besluit te hebben opgenomen, omdat dit juist het middel is om vóór de vaststelling van de Arbeidswet volledig op de hoogte te zijn. Dan zullen die zaken vastgesteld moeten worden met medewerking van de Staten-Generaal en zal het van belang zijn, tegen dien tijd volledig op de hoogte te zijn van den toestand.

Wat de keuring van de vrouwen betreft, weet men, dat zij is toevertrouwd aan dr. Wintgens, een man, van wien bekend is, dat hij zich in deze materie reeds verdienstelijk heeft gemaakt. Of het is voorgekomen, dat eenmaal daarbij heeft gestaan een van de onderchefs, kan ik niet zeggen; ik weet dat niet. Ik weet wel, dat de keeren, dat ik het gezien heb, niemand anders in het lokaal was dan dr. Wintgens en eene adjunct-inspectrice van den arbeid, de laatste opdat die vrouwen niet alleen met den geneeskundige zouden zijn. Dat daarbij wel eens simulatie is voorgekomen, als ook dat eene vrouw, die ongeschikt was, toch in de fabriek is gebleven, kan zijn. De Minister heeft geen alziend oog en geen ring van Gyges om overal ongezien tegenwoordig te zijn. Op die vraag kan ik dus niet antwoorden. Wanneer de geachte afgevaardigde bepaalde feiten noemt, wil ik die wel onderzoeken en ook wil ik wel de door hem gedane vraag aan de inspecteurs overbrengen. Hij zal echter moeten toestemmen, dat dergelijke détail-vragen bij de openbare discussie over zoodanig onderwerp onmogelijk voetstoots beantwoord kunnen worden.

Zoo wil ik ook gaarne laten onderzoeken, of de waschinrichtingen en schaftlokalen langzamerhand gereed komen. De geachte afgevaardigde zal moeten toestemmen, dat, als men heden een Koninklijk Besluit uitvaardigt, het morgen niet in zijn vollen omvang kan zijn nageleefd. Er is daartoe een zekere overgangstijd noodig. Maar ik kan de verzekering geven, dat van de zijde van het ministerie er op wordt aangestuurd, afdoende bepalingen in het leven te roepen, maar ook, dat wij zeer goed gevoelen, dat bepalingen niets baten, indien er de hand niet aan gehouden wordt.

Handelingen, blz. 990—991.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het natuurlijk geheel met den heer Helsdingen eens, dat het van het grootste belang is, dat het loodgehalte in het glazuur niet meer dan $2^1/_2$ pct. bedraagt en dat wordt nagegaan, of er ook loodwit voorkomt in het gebruikte materiaal. Nu vraagt hij, of ik onderzocht heb, hoe het daarmede staat, maar hoe wil de Minister, wanneer er eenmaal wettelijke voorschriften zijn en inspecteurs om op de uitvoering daarvan toe te zien, nog eens overal gaan vragen, of men zich wel aan die bepalingen houdt? Het is de plicht van de inspecteurs, daarop toe te zien, en wanneer ik geen klachten krijg, moet ik onderstellen, dat conform de voorschriften gehandeld wordt. Nu intusschen door het door den geachten afgevaardigde gesprokene twijfel is geopperd, ben ik bereid, die vraag aan den inspecteur te doen.

De heer Melchers heeft gevraagd, of niet reeds nu krachtens de Veiligheidswet een zeker politietoezicht kon worden gehouden op de gevaren, die voor de arbeiders ontstaan bij de ruwketels in de branderijen. Op dit oogenblik kan dit vermoedelijk niet, en er zou dus bedenking tegen zijn, al is ook gebleken, dat bijzonder gevaar bestaat. Ik zal echter ook te dien aanzien nog nader inlichtingen vragen.

Handelingen, blz. 993.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde, de heer Passtoors, heeft er op aangedrongen, om, zoo mogelijk, wanneer er vacatures in de Kamers van Arbeid zijn, niet te lang te wachten met de poging om die vacatures aangevuld te krijgen. Voor zoover dit mogelijk is, ben ik gaarne bereid, zulks te bevorderen.

De hem voorafgegane spreker is ingegaan op de quaestie van het geven van inlichtingen door de Kamers van Arbeid en heeft gezegd, dat ik terecht heb gemeend, dat art. 33, derde lid, van de wet het noodzakelijk maakt, dat er een voorschrift wordt gegeven, maar dat ik dat voorschift niet kan wijzigen. Dit is volkomen juist; wanneer op den duur bleek, dat die algemeene maatregel niet kon worden gehandhaafd, zou er per slot van rekening niets anders overblijven. De geachte afgevaardigde verlieze echter niet uit het oog, dat blijkens de ervaring tal van Kamers uitnemend werken, zoodat men niet alleen krijgt wat men stricto jure kan vragen, maar dat men ook groote bereidwillligheid vindt om de Regeering te helpen; andere Kamers zijn er, die slap werken en ook enkele, bij welke men stuit op onwil om mede te werken.

Waaruit komt die onwil voort? Deels uit goede, ideale, deels uit verkeerde oorzaken. De ideale oorzaak is, dat men met het geven

van inlichtingen geen mal werk wil doen, maar alleen die gegevens wil verstrekken, die accuraat zijn en zóó volledig, dat zij zuiver statistisch materiaal opleveren. Ik begrijp zeer goed, dat de inlichtingen meer volledig zouden behooren te zijn en dat zouden ze ook worden, wanneer de Kamers het recht van enquête hadden, maar de geachte afgevaardigde zal wel gevoelen, dat 'ten behoeve van de inlichtingen, die hier bedoeld worden, niet tot het geven van dat recht kan worden overgegaan. Eene andere oorzaak is, dat men zich bij andere Kamers van Arbeid verschuilt achter de mindere gemakkelijkheid van het verkrijgen der gegevens. Juist daarom moet men de Kamers niet alle over één kam scheren.

Wanneer de geachte afgevaardigde zegt, dat men de Kamers het werk laat doen enkel voor de statistiek, dan kom ik daartegen op. Statistiek is niet eene liefhebberij van eenige heeren, die gaarne eenige deeltjes met cijfers jaarlijks in de wereld sturen, maar heeft ten doel, het publiek voor te lichten, en wanneer dit moet gebeuren, is het gewenscht, dat het zoo accuraat mogelijk geschiedt. Ik moet het denkbeeld, alsof dit zou zijn eene bureaucratische liefhebberij, van mij afwenden, want ik, die zelf bij de behandeling der wet als Kamerlid het voorstel heb gedaan, mag in dit opzicht op deze wet geen blaam laten rusten, alsof patroons en arbeiders misbruikt zouden worden om voor lagen prijs het bureau voor de statistiek te voorzien van inlichtingen. Neen, de bepaling is in de wet gebracht om ten behoeve van de patroons en de arbeiders inlichtingen te geven over gelijksoortige bedrijven in verschillende deelen des lands, opdat zij vergelijkingen zouden kunnen maken en zoo na eigen onderzoek zouden kunnen oordeelen.

Handelingen, blz. 994.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte spreker huldigt het stelsel: alles of niets. Iedereen zal het met hem eens zijn, dat men eigenlijk geen statistieken kan maken dan zoodanige, welke op volkomen betrouwbare gegevens berusten. Waar wij die met geen mogelijkheid kunnen krijgen, omdat er geen organisatie voor bestaat, daar is het toch reeds van het hoogste belang, zooveel voorloopige inlichtingen te krijgen, dat men eenig inzicht in de toestanden erlangt.

Blijkens hetgeen de geachte spreker zegt, heeft de Goudsche Kamer toch al eenige medewerking van de patroons gehad. Maar zij had zich toch ook nog kunnen wenden tot de werklieden. Wanneer eene Kamer het ernstig wil, zal zij wel genoeg voorloopige informatiën kunnen ontvangen. Het onmogelijke wordt van niemand gevergd. Maar wanneer

er gesproken wordt zooals de geachte spreker zooeven deed, wordt de goede werking der Kamers van Arbeid tegengewerkt. Hoe kan ik bij de Kamers van Arbeid aandringen op de naleving van een algemeenen maatregel van bestuur, waar juist het effect van zijn spreken zal zijn, dat zij bezwaar zullen maken en zich daarbij op het hier gesprokene zullen beroepen. De geachte afgevaardigde moest begrijpen, dat door zulk optreden het mij nog moeilijker zal worden, te handhaven wat eenmaal wet is.

Handelingen, blz. 994.

Vergadering van 17 December 1903.

Mijnheer de Voorzitter! Niet enkel de practijk van de Ongevallenwet is ter sprake gekomen, maar zelfs nog meer dan op die practijk, zijn de geachte afgevaardigden, die het woord hebben gevoerd, veelal ingegaan op eene critiek, rakende de Ongevallenwet zelve.

Laat mij, wat dit laatste betreft, dit mogen zeggen. De onderscheidene beschouwingen, dienaangaande geleverd, hebben mij bevestigd in mijn overtuiging, dat de Ongevallenwet, in welker totstandkoming wij ons hebben mogen verheugen, nog niet is het ideaal van de Ongevallenwet, zooals wij hopen, dat ons land er eenmaal eene zal bezitten. Toen de Ongevallenwet in gang zou worden gebracht, heeft men bij het eerste ontwerp van Minister Van der Sleyden een greep gedaan om den kring, waarbinnen de wet zou werken, te beperken. Men heeft dit opzettelijk gedaan, uit vreeze dat anders de regel „qui trop embrasse mal étreint" ook hier van toepassing zou zijn. Nu ligt het in den aard van de zaak, dat, binnen welk terrein men zich hierbij ook moge begrenzen, even over de grenzen zich allerlei toestanden zullen voordoen, die, gelijk de heer De Visser volkomen te recht heeft opgemerkt, juist daardoor in een ongunstig licht treden en veel meer de aandacht en de opmerkzaamheid tot zich trekken. De voorbeelden, daarvan door de heeren Passtoors en Schaper aangevoerd, zijn metterdaad zóó in het oog springend, dat het niet anders kan, of het rechtsgevoel van verschillende groepen van werklieden moet daardoor min of meer gekrenkt worden. Niet in dien zin, alsof volgens de bestaande wet geen recht geschiedde, maar — wij hebben dit nog bij de behandeling van hoofdstuk I gehoord — er is nog een recht boven de wet. En als men in ongeveer gelijke toestanden twee arbeiders voor zich heeft, aan wie

een ongeval onder gelijke omstandigheden is overkomen, en de een wordt geholpen en de ander niet, wordt ons rechtsgevoel daardoor eenigszins gekrenkt.

Intusschen zullen de geachte afgevaardigden wel niet van mij vragen, dat ik mij op dit oogenblik zal uitlaten over de quaestie, of en wanneer de bestaande Ongevallenwet zulk eene wijziging zal kunnen ondergaan, dat de bezwaren, die hieruit gerezen zijn, zullen vervallen. Alleen wensch ik er nog op te wijzen, dat het feit, dat men nu eenmaal bij deze Ongevallenwet het bedrijf als zoodanig als norm, als uitganspunt heeft genomen, toch op zich zelf nog niet een absoluut beletsel behoeft te zijn, om in de wet zelve bij wijze van fictie enkele andere bezigheden, waarbij ongevallen voorkomen, gelijk te stellen met bedrijven. Ik wijs er bijv. op, dat dit reeds is geschied ten aanzien van de publiekrechtelijke lichamen, die geen bedrijf uitoefenen. Die worden toch *geacht* een bedrijf uit te oefenen. Dat is de eerste uitweg, en zoo zal men verder bepalingen kunnen overwegen, waarbij enkele bezigheden, waarin zich, evenals bij bedrijven, ongevallen voordoen, met bedrijven worden gelijkgesteld.

De geachte afgevaardigde, de heer De Boer, heeft zich met eene kieschheid, die niet alleen door de Kamer, maar ook door de Regeering zal worden op prijs gesteld, onthouden van het geven van zijn overwegingen en adviezen over de beste wijze, waarop ook de landbouw in de Ongevallenwet zal zijn op te nemen. Ik mag den geachten afgevaardigde de verzekering geven, dat het Departement zeer zeker nota zal nemen van hetgeen over deze aangelegenheid gezegd wordt in landbouwkringen, en ik voeg er bij, dat die geachte afgevaardigde, op wiens oordeel in zake landbouwaangelegenheden door de geheele Kamer en niet minder door de Regeering steeds prijs wordt gesteld, misschien de welwillendheid zal willen hebben, om, wanneer hij zijn beschouwingen op schrift heeft gesteld, datgene, dat nu niet ten gehoore van de Kamer is gekomen, schriftelijk aan de Regeering mede te deelen. Men zou daarmede eenigszins komen tot de Amerikaansche gewoonte, om, wanneer eene redevoering geschreven is, haar hier niet voor te dragen, maar haar eenvoudig af te staan voor de *Handelingen*, iets wat natuurlijk niet gaan zou met redevoeringen, die rechtstreeks in het debat ingrijpen, maar wel met dezulken, die eenigszins geïsoleerd en aan den buitenkant liggen. Deze methode zou uitloopen op besparing van den nationalen tijd.

Van anderen aard zijn de opmerkingen over de practijk der Ongevallenwet. Daarbij hebben de heeren Passtoors en Schaper met name ter sprake gebracht de beslissing van de Rijksverzekeringsbank, waarbij

aan een volontair of leerling, aan wien een ongeluk is overkomen, niet conform de duidelijke letter van art. 8. van de Ongevallenwet uitgekeerd is 70 pct. van het laagste loon, dat door een volwassen werkman wordt verdiend, tot een maximum van f 1, maar waarbij eene berekening is gevolgd, volgens welke die persoon minder heeft ontvangen. Er is door beide sprekers op gewezen, dat toch de bepaling van artikel 8 duidelijk en klemmend is, wijl er uitdrukkelijk staat, dat deze bepaling geldt „voor de toepassing van deze wet". Waar dit zoo in de wet staat, zonder eenige limitatie, ligt het in den aard der zaak, dat men dit niet anders kan en mag opvatten dan dat het geldt ook voor degenen, die eene tijdelijke uitkeering ontvangen. Ook is er door de beide sprekers op gewezen, dat zich hier deze groote moeilijkheid voordoet, dat art. 79 ten opzichte van tijdelijke uitkeeringen geen beroep toelaat.

Mijnerzijds kan het niet anders, of ik moet aan het bestuur van de Rijksverzekeringsbank kennis geven, dat ik de interpretatie, door het bestuur ten deze aan art. 8 gegeven, niet kan overnemen, wijl ik haar beslist verkeerd acht. Maar dan ontstaat deze groote moeilijkheid, dat, wanneer ik dat aan het bestuur der Bank te kennen geef, het wellicht zegt, dat het blijft bij zijn interpretatie. En welke uitweg is er dan? Zal men zeggen, dat de Minister in elk geval het recht heeft, zijn interpretatie van de wet aan het bestuur op te leggen? Maar dan rijst weder, afgescheiden van het hier bedoelde geval, de vraag, of in alle andere quaestiën de Minister het recht heeft, zijn uitlegging te doen gelden, en of het bestuur gehouden is, zich daarnaar te voegen. Het komt mij voor, dat zich hier metterdaad voordoet eene epineuse quaestie. De bedoeling is geweest, aan de Rijksverzekeringsbank te geven eene zelfstandige positie, en het spreekt vanzelf, dat, zoodra men in absoluten zin de interpretatie van den Minister wilde opleggen aan de Bank, die zelfstandigheid schade zou lijden. Ik wensch mij op dit oogenblik niet uit te spreken, wat in deze ten slotte de beste weg zal blijken; ik geloof, dat het voorloopig 't beste zal zijn, met klem van redenen aan het bestuur der Rijksverzekeringsbank mijn interpretatie voor te leggen en het bestuur uit te noodigen, zich daarnaar te voegen. Wanneer dit per slot van rekening zou leiden tot eene botsing, zou de tijd daar zijn, om ernstig de vraag in overweging te nemen, hoe in deze te handelen. Op den duur zou men niet kunnen toelaten, dat in strijd met de duidelijke letter van de wet gehandeld wordt.

Door de heeren Passtoors en Schaper is ook gesproken over wetsontduiking. Ik zou wel eens willen weten, waar men ooit eene wet zou vinden, die in het leven der maatschappij ingrijpt, waarbij geen

ontduiking zou voorkomen. Bij de wet zelve is er dan ook op gerekend, want als er niet op gerekend was, zou men nooit strafbepalingen gemaakt hebben. Nu is het alleen de vraag, of men om dat ééne geval, dat zich te Delft heeft voorgedaan, dadelijk de geheele wet veranderen moet. Niemand zal dit willen. Maar dan blijft het de vraag, of men, waar wetsontduiking aan het licht komt, omdat de mazen van het net te groot zijn, een geschikt middel weet om die mazen nauwer te maken. Die vraag komt voor rekening van de Regeering, omdat het altoos op den weg der Regeering ligt, om, waar wetsontduiking voorkomt, te trachten, haar tegen te gaan. Daarmede wil ik niet zeggen, dat er later niet weer nieuwe wetsontduiking aan het licht zal komen. Het is eenvoudig onmogelijk, dit altijd te voorkomen. De slimheid van den ontduiker zal altijd grooter blijven dan de wijsheid van den wetgever.

Er is geklaagd over den tragen loop van de beslissingen. Ook deze zaak weegt bij mij zeer, wijl het voor een arbeidersgezin zeer ernstig is, en de toestand zeer moeilijk wordt, indien men wacht op eene uitkeering en het geld niet komt. Want, men versta het wel, in andere gevallen van ziekte of nood krijgen de leden van het arbeidersgezin soms hulp van familieleden of anderen, maar wanneer men weet, dat zij het van de Bank krijgen, dan blijven de beurzen van philanthropen en familieleden gesloten. Wanneer de uitbetaling 4 of 5 weken achterwege blijft, kan zulk een gezin zelfs zoo groot ongerief ondervinden, dat het tot een demoraliseerenden achteruitgang komt. Wat zal men er aan doen? Hoe men de wet ook inricht, men zal nooit zonder uitzondering onmiddellijk in dezelfde week, waarin het ongeval is voorgevallen, de uitbetaling kunnen doen, want men moet verschillende zaken en omstandigheden onderzoeken, aleer men tot een oordeel over de uitkeering kan komen. Maar dit geef ik toe, dat, wanneer de werkkrachten, waarover de Bank beschikt, aanmerkelijk grooter waren dan zij nu zijn, de arbeid zou kunnen worden versneld. Hij is dan ook inderdaad van lieverlede versneld, maar men vergete niet, dat op dit oogenblik in de gebouwen absoluut geen plaats meer is. Er kan er geen mensch meer in. Ik ben zelf het gebouw gaan zien en heb het personeel zien werken. Ik heb ook de inspecteurs van den arbeid erheen gezonden, om de localiteiten te onderzoeken, en van deze inspecteurs heb ik een rapport gekregen, waarin stond, dat het zelfs niet mocht blijven zooals het nu was, wijl het niet te betwijfelen viel, dat, indien de toestand eenigen tijd aldus voort bleef bestaan, het èn voor de oogen èn voor den gezondheidstoestand van een zeer aanmerkelijk deel van het personeel zeer ernstige

nadeelige gevolgen zou hebben. Gaat men in de tweede plaats na, dat het personeel nu reeds overwerkt is; dat het van 's morgens tot laat in den namiddag bezig is en dan voor een groot gedeelte — ook wij hier gevoelen, dat niet dan een enkelen keer mogelijk is — nog des avonds bijeenkomt; dat voorts nog een groot deel — wanneer het dan eenmaal daar gewerkt heeft — aan huis ook nog moet doorgaan, wil het klaar komen, — dan blijkt het, dat er van die ambtenaren zooveel werk gevorderd wordt, dat het boven hun krachten gaat.

Men zou kunnen zeggen: neem er nog een huis in Amsterdam bij. Maar ik kan toch niet in een ander gedeelte van Amsterdam weer een groot deel van het personeel gaan zetten. Men heeft het nu met zeer veel moeite zóó weten gedaan te krijgen, dat er eenigszins een samenhang tusschen de verschillende deelen is en men heeft een huis achter het eerste huis kunnen huren, dat daartoe geheel is ingericht. Maar nu wijzen de inspecteurs er reeds op, dat zelfs in die localiteiten, zooals ze daar zijn, zeer ernstige voorziening tegen brandgevaar noodig zal wezen, wijl het niet te berekenen is, wat er zou kunnen gebeuren, wanneer er eens een ernstige brand uitbrak. Evenzoo zou men kunnen zeggen: stel dan meer ambtenaren aan, maar men zal gevoelen, dat met het beperkte terrein een zoo aanzienlijke uitbreiding van personeel niet zoo dadelijk is klaar te krijgen. Dit wil ik echter gaarne zeggen, dat de toestand van het oogenblik mij onhoudbaar voorkomt en ik zeer ernstig overweeg, of eene eenigszins aanzienlijke vermeerdering van personeel noodig zal zijn, ofschoon ik geloof, dat dit niet onmiddellijk ten gevolge zal hebben, dat de beslissingen sneller bereiken degenen, die daarbij belang hebben.

De heer Schaper heeft als zijn meening uitgesproken, dat, naar ik meen, dat hij zeide, de algemeene verzekeringsmaatschappij hier in Den Haag van oordeel was, dat degenen, die op dit oogenblik de verzekering dragen krachtens art. 52 en volgende, toch op den duur dit niet kunnen volhouden en de werkgevers bij de Rijksverzekeringsbank zullen terecht komen. Hij kwam daarom met de aanmaning aan het adres van het Kabinet, bij volgende verzekeringen te trachten, niet te decentraliseeren.

Ik moet tot mijn leedwezen zeggen, dat ik aan die aanmaning geen gevolg kan geven en mij voorbehoud, bij een volgend ontwerp aan de Kamer voor te leggen het stelsel, dat ik meen het meest bevordelijk te zijn aan de goede volksontwikkeling. Of de artsen misbruik maken, hetzij door te veel rijtuigen in rekening te brengen, hetzij door te veel bezoeken te brengen, kan ik thans niet beoordeelen. De geachte afgevaardigde heeft in het algemeen gesproken. Ik wil wel zeggen, dat ik uitga van de stelling, dat er ook onder de artsen wel menschen zullen zijn, op wie wel eens

wat aan te merken is en dat er een enkele onder door kan loopen, die verkeerde dingen doet. De heer Schaper neemt echter het standpunt in, dat èn de patroon èn de Bank, èn de arts, èn de Minister kwaad kunnen doen, maar dat er één soort menschen is, die geen kwaad kunnen doen, namelijk de arbeiders. Wie dit standpunt inneemt, wordt eenzijdig. Men moet altoos eenigszins goeden wil onderstellen bij alle categorieën, die hier in aanmerking komen, en niet alleen bij de werklieden.

Ik geef toe, dat er alle aanleiding is, op de patroons scherp toe te zien, omdat bij hen hetgeen ze krachtens de Ongevallenwet te kwijten hebben, het verlangen kan wekken, dit zoo mogelijk te verminderen. Maar evenzoo kan bij arbeiders, die bij de Ongevallenwet iets te winnen hebben, de neiging opkomen, iets meer te verkrijgen dan de wet bedoelt. Ik meen dan ook, dat men het standpunt moet innemen, dat op alle categorieën scherp toegezien moet worden, zoowel op de arbeiders als op de artsen. Voor deze laatsten zijn dan ook reeds allerlei bepalingen en voorschriften gemaakt, welke te vinden zijn in de Memorie van Antwoord. Ik zal, nu de geachte spreker gewezen heeft op een soort misbruik van de zijde der artsen, waarvan ik thans begrijp, onder welken vorm het zich zou voordoen, daarop het bestuur der Bank wijzen en trachten te weten te komen, wat daarvan aan is.

De heer Van Nispen wenscht, zoo mogelijk, reeds nu nadere inlichtingen te bekomen over de moeilijkheden, welke ontstaan, indien men in 2 verschillende landen te doen heeft met twee verschillende ongevallenverzekeringen, wanneer deze over en weer toepasselijk zijn op hen, die werken in het land, waar die wet geldt, terwijl de onderneming in een ander land thuis behoort. Hij vroeg, of de onderhandelingen ten deze reeds afgeloopen zijn. Het zal den geachten spreker bekend zijn, dat zulke onderhandelingen niet worden gevoerd door het Departement van Binnenlandsche Zaken, maar door dat van Buitenlandsche Zaken. Of die onderhandelingen reeds tot eene finale geleid hebben, zou ik niet durven zeggen.

De uitdrukking in de Memorie van Antwoord, dat het wellicht beter zou zijn, in de Ongevallenwet zelve het bezwaar te ondervangen, heeft dan ook volstrekt geen decisief karakter, maar strekt alleen om uit te spreken, dat, wanneer de onderhandelingen niet slagen, wij niet dien weg op zullen moeten gaan. De geachte spreker verlieze echter niet uit het oog, dat, wanneer men een tractaat sluit, dit altijd op de basis van de tegenwoordige Ongevallenwet staat. Wanneer wij dan later tot wijziging dezer wet moeten overgaan, wordt de zaak altoos moeilijker, omdat men dan door dit tractaat gebonden is vaak

ook aan hetgeen men dezerzijds in de wet zou willen veranderen. Ik moet ook daarom deze zaak, die, juist omdat zij overleg met andere landen vereischt, vanzelf niet aanstonds vatbaar is voor publieke bespreking, thans aan het overleg tusschen de Departementen van Buitenlandsche en Binnenlandsche Zaken overlaten.

Ten slotte moet ik den heer Troelstra een antwoord geven op de vraag, die hij bij de algemeene beraadslagingen heeft gedaan en waarop hij nu is teruggekomen. Ik had die inlichtingen willen geven, toen wij aan „Arbeid" toe kwamen, maar het scheen u, Mijnheer de Voorzitter, toen beter toe, het tot thans uit te stellen en ik wil daarom gaarne thans de gevraagde inlichtingen verstrekken. De geachte afgevaardigde heeft gezegd, dat er 50 tijdelijke ambtenaren ontslagen waren en dat door mij 40 andere in hun plaats waren gesteld, en wel zóó zeide hij dit, dat het moest voorkomen, alsof dat geschied ware buiten het bestuur van de Rijksverzekeringsbank om. Ik heb gemeend, niet beter te kunnen doen, dan mij tot dat bestuur te wenden en te vragen, of het mij daarover inlichtingen zou willen geven. Dat bestuur schrijft mij — er is alleen sprake van die benoeming in Juni —: van de 32 door ons aanbevolenen zijn er, als men de laatste 2 medetelt, door u 24 aangesteld." Het bestuur meldt dus, dat er van de 32 personen, die door het bestuur waren aanbevolen, door mij 24 zijn aangesteld en 8 niet. Maar wat de 8 overige aangestelden betreft, merkt het bestuur in de tweede plaats op, dat er daaronder 6 zijn, die wel door het bestuur waren aanbevolen, maar eerst in de tweede plaats. Dat wil zeggen: het bestuur had dubbeltallen ingezonden en op die lijst van dubbeltallen die 6 geplaatst als numero *twee*. Er waren dus personen, aan wie het bestuur zelf boven de sub 2° geplaatsten de voorkeur gaf en het had die anderen als numero *één* aanbevolen. Het verschil reduceert zich dus tot 3 of, wil men, tot 2 personen. Ik zeg tot 2 of 3, omdat er 1 is, die ganschelijk niet is ontslagen, maar voortdurend als tijdelijk ambtenaar is blijven doorwerken en het nu nog doet. En wat nu die 2 betreft, is het metterdaad waar, dat ik, in plaats van die 2 aanbevolenen, anderen benoemd heb. Had ik daar nu het recht toe of niet? Zal iemand hier beweren, dat aan het bestuur van de Rijksverzekeringsbank toekomt het benoemingsrecht? Of wel, dat het mij niet geoorloofd zou zijn, af te wijken van de aanbevelingen? Dit laatste toch — het ligt in den aard der zaak — zou met toekenning van het benoemingsrecht aan het bestuur volkomen gelijk staan.

Hier was te meer aanleiding om ook uit eigen oogen te zien, omdat we hier stonden voor een benoemingswerk, zooals zeer zelden voorkomt. Er zijn toch bij het Departement ontvangen niet minder dan

2567 sollicitatiën voor eene admistratieve betrekking. Bovendien nog 1090 sollicitatiën voor agent en dan nog 80 sollicitatiën voor „wat het dan ook zijn mocht". Daarenboven nog pakketten sollicitatiën van heeren medici, om hetzij als medisch adviseur, hetzij als controleerend geneesheer te worden aangesteld. Wij hadden dus tusschen de 3700 en 3800 sollicitatiën en wanneer men zich indenkt, hoeveel dat is, wat voor stapels en bergen papier dat zijn, en men voegt bij elk request de getuigschriften, de bewijzen, de diploma's en voorts nog de verschillende brieven van recommandatie, die zijn ingekomen, dan zal men gevoelen, dat men bij het enkele denkbeeld reeds, alsof men bij de drie bestuurders der Rijksverzekeringsbank ook maar van verre kon onderstellen eene nauwkeurige keuze, wat bekwaamheid en geschiktheid van deze personen betreft, eenvoudig naar het onmogelijke grijpt. De heeren hebben bij de groote drukte, die reeds de eerste instelling van de Bank hun gaf, bij de regeling van de werkzaamheden, hun opgelegd, gedaan wat zij konden, maar het ligt ook in den aard der zaak, dat ik voor mij zelf naging, of er onder die sollicitanten ook waren, van wie ik op gronden, voor mij volkomen afdoende, wist, dat men in hen bekwame en geschikte ambtenaren zou krijgen. En nu is van meet af aan deze zaak hier in deze Kamer opgezet als eene partijquaestie en daardoor is de quaestie onjuist gesteld. De eenige vraag, die had moeten gesteld worden en waartoe men recht had, is, of het personeel bekwaam en geschikt is. Daarmede alleen heeft de Kamer te maken. Daarom heb ik, toen ik de bestuurders sprak, hun de vraag gesteld, of zij over het personeel klachten hadden en hun antwoord was, dat zij voor den ijver en voor den arbeid van hun personeel niet anders dan lof hadden. En waar ik ook later nog eens omtrent bepaalde personen, die ik op eigen verantwoordelijkheid en op eigen aanbeveling heb geplaatst, inlichting vroeg, heb ik het antwoord ontvangen, dat, wat die bepaalde personen betrof, niet anders dan een gunstig getuigenis kon gegeven worden. Dat en dat alleen is de vraag. En nu is men in de Kamer eene andere vraag gaan doen, en wel deze, of niet van de zijde der Regeering eene zekere bevoorrechting was gegeven aan geestverwanten. Dat probleem, de vraag of bij benoemingen bevoorrechting wordt gegeven aan geestverwanten, heeft zich, zoolang er een Kabinet is geweest, altoos voorgedaan. En daarom meen ik, dat, als men voortgaat, over deze quaestie kabaal te maken op de wijze, waarop men haar nu heeft opgezet, men voor goed den toestand aan dergelijke inrichtingen vergiftigt.

Toen de Rijksverzekeringsbank werd ingesteld onder het vorig Kabinet, is eene aanstelling moeten geschieden van bestuurders. Die zijn gekozen

allen uit de liberalen. Heeft iemand daarop destijds aanmerking gemaakt? Is men toen ook van onze zijde hier opgestaan om dat te brandmerken? Ik bedoel, of men toen ook gezegd heeft, dat dit onbillijk was, wijl daarin ook anti-revolutionairen en Katholieken moesten zitten? Neen, men heeft zich afgevraagd, of die heeren bekwaam en geschikt waren, of hun verleden en hun arbeid metterdaad waarborgden, dat er redenen bestonden om hen juist met die gewichtige betrekking te belasten. Maar wanneer men eenmaal bij betrekkingen en posten, die niet in het minst een politiek karakter dragen, zóó ver gaat, dat men ook daarvan wil weten het preciese percentage van de verschillende richtingen, dan gevoelt men toch wel, dat men diezelfde critiek ook moet gaan toepassen op andere inrichtingen en dat men dan, mèt dit Kabinet, maar in nog veel erger mate, al de liberale Kabinetten, die zijn voorafgegaan, zoodanig snijdt en wondt, dat het tegenwoordige Kabinet, daarbij vergeleken, niet alleen vrij uitgaat, maar zelfs van liberale zijde niet anders dan prijs en lof verdient.

Ik zal dat ook aantoonen wat de Rijksverzekeringsbank betreft. De heer Troelstra heeft gezegd: wij, sociaal-democraten, vragen niet om de eene of andere betrekking, want wij weten wel, dat wij die toch niet zouden krijgen. Maar aan de Rijksverzekeringsbank zijn dan toch aangesteld vier socialisten....

(De heer TROELSTRA: Van de 205.)

De vraag was niet, welk percentage socialisten benoemd werd. Ik bespreek hier alleen *dit* punt, namelijk dat de geachte afgevaardigde het deed voorkomen, alsof ik per se geen socialisten zou willen aanstellen. Dat punt beantwoordde ik met te zeggen, dat er vier aangesteld zijn. En voor het overige is het percentage, krachtens eene berekening, die ik voor mijn verantwoording neem, deze, dat aan de Rijksverzekeringsbank, alles te zamen genomen, een personeel zich bevindt van 210 man, en dat van die 210 er 114 behooren tot de linkerzijde en slechts 96 tot de rechterzijde. Sterker nog kan ik zelfs zeggen, dat er 18 zijn, die boven den rang van adjunct-commies staan, en dat van die 18 er links 15 staan en maar 3 rechts. En wat betreft de traktementen, wil ik mededeelen, — omdat men ook daarover gesproken heeft —, dat aan degenen, die aan de linkerzijde staan, wordt uitbetaald een jaarlijksch salaris van f 137.200 en aan die, welke rechts staan, niet meer dan f 84.950.

Mijnheer de Voorzitter! Het is voor een bewindsman, die hier staat, uiterst pijnlijk, wanneer hij met dergelijke opgaven moet komen, en

ik wil dan ook wel zeggen, dat, welke beschuldigingen van dien aard ook later, hetzij door den heer Troelstra of wien ook, hier mochten worden ingebracht, ik dergelijke cijfers nooit meer geven zal en eenvoudig het oordeel over dergelijke besprekingen aan het land zal overlaten. Voor deze ééne maal wilde ik de onwaarheid ontmaskeren.

Maar de geachte afgevaardigde, de heer Troelstra, is nog veel verder gegaan en heeft zelfs gezegd, dat hier een *schandaal* had plaats gehad, want er waren door mij allerlei beambten benoemd, die in Amsterdam als propagandist optraden, en ik had dat gedaan om daardoor de antirevolutionaire strijdkas van het onderhoud van die jongelui te ontlasten. Ik laat het alweer aan het oordeel van wie ernstig denkt over, welke waarde zulke verdichting bezit. Ik zal hier alleen verklaren, dat ik van geen enkel van de benoemden geweten heb, — eer ik ze benoemde —, of zij tot zulk een club behoorden of voornemens waren, al dan niet in zulk een club te gaan, en dat al wat daarover gezegd is, niets is dan puur verzinsel en louter laster. En ik voeg er ten slotte dit bij, dat, wanneer het gehouden debat misschien de bedoeling mocht hebben gehad, die ambtenaren te intimideeren, opdat zij voortaan als burger van den Staat zich niet meer vrijelijk zouden mogen uiten of bewegen, ik dan hier verklaar, dat ik als Minister er niets over te zeggen heb, of een ambtenaar van de Rijksverzekeringsbank al dan niet lid wil zijn van deze of die kiesvereeniging, of zich aansluiten wil bij deze of gene club. Hierin blijft elk beambte geheel vrij.

Handelingen, blz. 1002—1005.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Schaper heeft er den nadruk op gelegd, dat, indien het bestuur der Bank door mij overtuigd werd van de verkeerde interpretatie van art. 8, daaruit zou moeten volgen, dat hij, die nog geen voldoende uitkeeringen had ontvangen ten gevolge van de vroegere minder juiste uitlegging door dat bestuur, alsnog de hem toekomende uitkeeringen zoude behooren te ontvangen.

Het komt mij voor, dat het bestuur daartoe wel zou gedwongen worden door de belanghebbenden. Zoodra zij vernemen, dat het bestuur erkent, dat zijn eerste uitspraak niet de goede was, zullen zij wel een tweede verzoek tot de Bank richten.

(De heer SCHAPER: Hoe worden die menschen dat gewaar? Er is geen beroep op.)

Ik zou zeggen, zooals dit met interpretaties over andere artikelen ook gaat, door eene uitspraak. Wanneer een tweede geval zich voordoet, waarin wel wordt uitgekeerd, zijn er organen en bladen genoeg in het land, ook van socialistische richting, die al spoedig de arbeiders op de hoogte brengen. Ook ik wil mijnerzijds gaarne doen wat ik kan, om, desnoods door een persbericht, aan de zaak de noodige bekendheid te geven.

De geachte spreker is nog teruggekomen op hetgeen ik zooeven zeide over de decentralisatie. Ik stem toe, dat, wanneer ik hem aan de letter houd van hetgeen gesproken is, hij daarin gelijk heeft, want zijn protest ging tegen het inlasschen van art. 52 in eene wet als de Ongevallenwet. Ook mij is die inlassching daar steeds voorgekomen te zijn eene breuk in de wet, waardoor de decentralisatie niet tot haar recht is kunnen komen. De geachte spreker weet, hoe mijn amendement op art. 2 destijds de zaak geheel anders wilde inrichten.

De heer Troelstra is nogmaals teruggekomen op de quaestie van de Rijksbank. Hij zeide, dat hij niet allereerst naar cijfers had gevraagd. Dat wil ik wel gelooven, Mijnheer de Voorzitter, want juist die cijfers wierpen geheel zijn stelsel omver. Wanneer hij met valsche cijfers hier komt, zooals hij gedaan heeft, en ik stel cijfers daartegenover, dan begrijp ik, dat die cijfers hem zeer hinderen en dat hij ze liever niet gehoord had. Ik heb die cijfers juist met nadruk genoemd. Nu zegt hij, dat ik wel heb gesproken van die 32 ambtenaren, maar niet over het geheele aantal. Dit heb ik niet gedaan, omdat, wanneer ik door een lid der Kamer wordt geïnterpelleerd over eene quaestie, ik mij bepaal tot wat hij vraagt, en de geachte spreker heeft bij hoofdstuk I niet eene algemeene these opgezet, maar bepaald gevraagd naar 50 ontslagenen, waarvoor 40 anderen benoemd werden. Hij heeft dus uitsluitend het oog gehad op het gebeurde bij de benoemingen van Juni. Ik heb dáárover aan de Bank geschreven en het bestuur antwoordde wat ik den heeren mededeelde. Men zal het mij toch toestemmen, dat ik niet onpartijdiger kon doen dan het het bestuur zelf te ondervragen.

Ter aanvulling van hetgeen ik straks sprak voeg ik er nog dit bij. De geachte spreker heeft bij de algemeene beraadslaging over hoofdstuk I beweerd, dat aan de tijdelijk aangestelden zekere aanspraak op vaste aanstelling was gegeven. Het bestuur der Bank schrijft mij desaangaande: „Zij waren allen (n.l. die tijdelijk aangestelden) door ons aangenomen onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij elke week weder konden worden ontslagen als zij voor het tijdelijke werk niet meer noodig waren en dat zij geen aanspraken op eene vaste

aanstelling kunnen doen gelden. Ook dit beweren van den geachten spreker blijkt dus op onjuiste gronden te berusten.

De geachte spreker heeft nu, teruggaande in het verleden, tot den tijd, toen wij bezig waren de wet te behandelen, gememoreerd wat toen door den heer De Savornin Lohman en mij hier in het debat met den toenmaligen Minister van Justitie gesproken is. Hij veroorlove mij echter, daartegen op te merken, dat ik zoo straks geen woord van verontwaardiging heb geuit daarover, dat de geachte spreker beweerde, dat er eene zekere macht in handen der Regeering werd gelegd door de uitbreiding der benoemingen. Ik heb de wet uitgevoerd en over de wijze van die uitvoering liep de quaestie. De wet bestaat eenmaal; de Bank is er; de posten en ambten zijn gecreëerd, en de benoemingen moesten plaats vinden. Ik heb alleen een toon van verontwaardiging laten hooren, omdat de geachte spreker, in plaats van een voorbeeld te nemen aan de wijze, waarop destijds de zaak door de toenmalige oppositie is besproken, goedvond, hier de zaak te bespreken op eene wijze, die een moreel kwaad in de hier bedoelde inrichting schept.

De geachte afgevaardigde is zelfs zóó ver gegaan, te vragen, of ik aan het bestuur der Rijksverzekeringsbank eene opgave van de politieke en godsdienstige qualiteiten van die jongelui zou gevraagd hebben. Mijnheer de Voorzitter, ik zou mij geschaamd hebben, als ik dat had durven doen. Ik ben er tegen opgekomen, dat bij dergelijke benoemingen politieke of godsdienstige richting zou te pas komen. Zeker zou de geachte afgevaardigde, wanneer ik eens benoemd had op het voetspoor van mijn voorgangers en zoo goed als enkel liberalen had aangesteld, er geen woord over gerept hebben. Dat is juist de zwakke stee in zijn redeneering. Hij weet, dat onder vorige Kabinetten veel erger misbruik heeft plaats gehad.

(De heer TROELSTRA: Toen kwam u er tegen op).

(De heer GOEMAN BORGESIUS: Ik ontken dit ten sterkste. Vroeger is bij dergelijke benoemingen nooit gevraagd naar de polieke richting of het geloof van eenigen sollicitant. Uw fout is het, dat gij dit wel doet.)

De geachte afgevaardigde uit Zutphen zegt, dat vroeger nooit gevraagd is naar eenige politieke richting of naar geloof. Ik heb dit ook niet beweerd; ik heb alleen de uitkomst geconstateerd, namelijk dat zulke wijze van benoemen over de geheele breedte van het politieke terrein bijna zoo goed als altoos er toe leidde, dat een anti-revolutionair nimmer eenige

kans had. Dat geschiedde natuurlijk niet, omdat die anti-revolutionairen van eene andere richting waren, maar omdat mijn geachte ambtsvoorgangers het er voor hielden, dat de anti-revolutionairen en dergelijke menschen niet de noodige bekwaamheid bezaten. Alleen dáárop werd gelet. Wij waren de dompers. Ook ik zelf had nooit eenige bekwaamheid of geschiktheid. Nu is dit veranderd. Nu hier een Kabinet zit, dat eenigszins nader bekend is met die twee andere groepen van jongelieden en dat in staat is, over hun bekwaamheid te oordeelen, zijn er ook uit dezen, voor zoover zij bekwaam en geschikt bleken, aangesteld. En dewijl deze jongelieden nu niet onder een anti-revolutionair of Roomsch-Katholiek bestuur, maar onder eene directie staan, die, naar de geachte afgevaardigde weet, geheel van zijn richting is, krijgen wij daarvan de schuld. Daarover loopt de geheele quaestie, en wanneer alleen op den voorgrond ware gesteld de vraag, of die benoemden metterdaad bekwame en geschikte jongelui waren, zou dergelijk onverkwikkelijk debat geheel zijn vermeden.

Ik vraag, of er van onzen kant ooit eene klacht is ingebracht, toen bij zulke inrichtingen zoo goed als niet anders dan personen van de richting, die vroeger aan het bewind was, werden benoemd. Het had echter de aandacht van den geachten afgevaardigde getrokken, dat bij die Rijksverzekeringsbank zooveel anti-revolutionairen waren benoemd. Hij is toen met cijfers gekomen en nu is gebleken, uit hetgeen ik hier heb medegedeeld, dat die cijfers eenvoudig onjuist waren. En als de geachte afgevaardigde mij vraagt, waarom ik straks aan het slot van mijn rede gezegd heb, dat het wellicht de bedoeling kon zijn, de ambtenaren der Bank te intimideeren, dan is mijn antwoord, dat daar de geachte afgevaardigde zelf aanleiding toe gegeven heeft. Hij heeft hier den geachten afgevaardigde, den heer Bijleveld, het verwijt gedaan, dat hij voor die jongelui opkwam, omdat zij zijn verkiezing in Amsterdam IX hadden bevorderd. Nu zal ieder mij toch toestemmen, dat, zoo iemand, althans deze geachte afgevaardigde zich zulk kabaal niet had mogen veroorloven, wijl, als men zelf de tegencandidaat van den gekozene is geweest en dus zelf aan die actie zijn nederlaag heeft te danken, niet een ander element dan wat hier aan de orde is, op den voorgrond mag staan.

(De heer TROELSTRA: Zoo klein denken wij niet.)

Wij zullen het over de qualificatie, wie hier klein en wie groot is, niet licht eens worden. Immers in het oog van den geachten afgevaar-

digde doe ik altijd verkeerd en ben ik, als er sprake is van groot en klein, altoos klein. Waar ik mijn verontwaardiging over geuit heb, is, dat men thans zóó ver gaat, als men nog nooit in de Kamer gegaan is, door hier personen met name te gaan noemen, zoo b.v. den heer Lukkien, een man, voor wien ieder lid der Kamer, indien hij hem kende, èn wegens zijn bekwaamheid en geschiktheid, èn wegens zijn karakter, den hoed zou afnemen. En dan doet men het voorkomen, alsof zulk een persoon er door gunst ware ingekomen. Dat wekte mijn verontwaardiging. Dien weg moeten wij niet op, Mijnheer de Voorzitter; want als ik dan later, afgetreden zijnde, op die wijze wilde gaan spreken over andere benoemingen, dan zouden wij gestadig geraken in een giftig debat over personen. En dat zou geheel beneden de waardigheid van deze Kamer zijn.

Handelingen, blz. 1008—1009.

INHOUD.

TWEEDE KAMER.

Zitting 1901—1902.

blz.

Gewijzigd ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: Algemeene volkstoestand — De Grondwet eischt landsverdediging — De oorlog in Zuid-Afrika — Toestanden in Indië — Atjeh . . . . . 1—13

Wetsontwerp tot wijziging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1900: Credietaanvrage tot dekking van eene eigendunkelijke overschrijding van een begrootingspost door de Utrechtsche professoren . . . . . 14—15

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1902: Christelijke beginselen — Het Recht van een Coalitie-Kabinet — Voortbouwen op de Christelijke grondslagen — Het program van het Kabinet — Socialistisch jargon — Oude plunje — Nieuw reglement voor den Ministerraad — Openbaring en Rede — Verhooging van Invoerrechten — Het Vrijhandelsstelsel — De Vredesconferentie en de oorlog in Zuid-Afrika — Het Kabinet en zijn verhouding tot de Kamer — Geboorte, Positie en Karakter van het Kabinet — De heer Staalman in de oppositie — De rechterzijde eene working majority? — Wie strijdt voor eene vrijheid van hoogere orde? — De Zondagsquaestie — De doodstraf — Staan de Sociaaldemocraten principieel tegenover God? — Sociale hervormingen — Het Christelijk karakter van het Kabinet — Christendom onder geloofsverdeeldheid. — Het afgetreden Kabinet eerbiedigde de Christelijke beginselen niet steeds — De Armverzorging — Het Christelijk huwelijk aangetast — De Leerplichtwet en de Ongevallenwet — Het gezag — Het Socialisme en de Christelijke arbeiders . . . . . 16—94

Wetsontwerp tot voorziening naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 26 Augustus 1901, betreffende overbrenging van de afdeeling Arbeid naar Binnenlandsche Zaken, enz.. . . 95—102

blz.

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1902: Het paleis te Amsterdam — Salarissen van ambtenaren ter provinciale griffiën — De Drankwet — Benoeming en positie van Burgemeesters — Vaccinedwang — Krankzinnigenverpleging — Kwakzalverij — De onderwijs-quaestie — Hooger onderwijs — Subsidieering van bijzondere gymnasia — Lager onderwijs — De heer Ter Laan als onderwijzer-Kamerlid — Scholen voor achterlijke kinderen — Schoolbouw — Waarom wordt de Leerplichtwet niet ingetrokken? — Werking dier wet — De belangen van de arbeiders en den middenstand . . . . . 103—143

Wetsontwerp tot verhooging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1902, in verband met de opleiding van Indische ambtenaren aan de Leidsche Universiteit . . . . 144—149

Wetsontwerp tot bekrachtiging eener wijziging der heffing van haven- en opslaggeld voor het gebruik der provinciale haven te Kuinre . . . . . 150—156

Wetsontwerp tot wijziging der grens tusschen de gemeenten Bussum en Hilversum . . . . . 157—159

Wetsontwerp tot uitvoering van art. 75 der Ongevallenwet 1901, betreffende de Raden van Beroep . . . . . 160—184

ZITTING 1902—1903.

Gewijzigd Ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: Geruchten omtrent eene alliantie met eene andere Mogendheid — Nood op Midden-Java — De buitenlandsche reizen van Minister Kuyper — Bemoedigende verschijnselen bij de arbeidstoestanden . . . . . 185—196

Wetsontwerp tot aanvulling van art. 5 der Arbeidswet: het ontwerp-Speetwetje . . . . . 197—209

Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1903: De Nieuwe Koers — Christelijke grondslagen — Christelijke Democratie — Het program van het Kabinet — De Speetwet — De schoolquaestie — De Idee van Coalitie — Bij eene Coalitie moet ieder tot inschikkelijkheid bereid zijn — Huismanskiesrecht, Vaccine, Doodstraf — Zijn andere coalitiën denkbaar? — Uitbreiding van het Kiesrecht — De gevaren en voordeelen van partij-programmata — Het Unie-rapport — De Leerplichtquaestie — Gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs — De bezwaren, die de regeling daarvan met zich brengt — De Gemeentefinantiën — Hoe de groote gemeenten huishouden — Werkeloosheid van

blz.

het Kabinet — Het verzekeringswezen — Tariefsherziening De heer Drucker bemerkt niets van den nieuwen koers — De heer Cort van der Linden lid van den Raad van State — Wat wil het Kabinet ter bevordering der Christelijke belangen doen? — De Speetwet — De sociaal-democraten lokken de democratische elementen van rechts — Twee stroomingen in de sociaal-democratie — De klassenstrijd — Marx of Christus? . . . . . 210—267

Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1903: Gemeentelijke subsidiën voor kerkelijke doeleinden — Politie-quaesties — Salarissen van ambtenaren ter provinciale griffiën — Ontsmettingsdienst — Woningnood — Krankzinnigenwezen — Hooger onderwijs — Homoeopathie — Vivisectie — Middelbaar Onderwijs — Interpellatie-Ter Laan inzake de H. B. S. — Toelating van meisjes — Gymnastiekonderwijs — De spelling-quaestie — Vakonderwijs — Lager Onderwijs — De motie der S. D. A. P. inzake het L. O. — De Emmensche en Venlosche schoolquaestie — Rechtspositie van onderwijzers — Spraakgebrekkigen en achterlijken — Gevolgen van den leerplicht voor arme ouders — Schoolvoeding en -kleeding — Arbeidsquaesties — Misstanden in steenbakkerijen — Loodwitgevaar — Arbeidsbeurzen — Gedwongen winkelsluiting — Kamers van Arbeid — Ongevallenwet 1901. 268—333

Mededeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken inzake de groote Spoorwegstaking, en indiening der drie wetsontwerpen, als gevolg dier staking. . . . . 334—335

Interpellatiën-Mees en Troelstra, betreffende de werkstaking op 31 Januari en hare gevolgen . . . . . 336—361

Stakingswetten: Aanvulling van het Wetboek van Strafrecht — Verhooging van hoofdstuk VIII voor 1903 — Instelling eener enquête betreffende het spoorwegbedrijf . . . . . 362—377

Interpellatie-Heemskerk betreffende de gemeene heiden en weiden in Gooiland . . . . . 378—385

Interpellatie-de Vries betreffende het Koninklijk Besluit van 10 Maart, 1903 speciaal betreffende art. 15 in zake steenfabrieken . . . . . , ... 386—403

Wetsontwerpen, betreffende het onder de wapenen houden van ingelijfden bij de militie te land, ingevolge art. 110 Militiewet 1901 . . . . . 404—426

Wetsontwerpen tot verhooging en wijziging van eenige hoofdstukken der Staatsbegrooting voor 1903, betreffende de verbetering van de finantieele positie van lagere ambtenaren bij de verschillende Departementen. . . . . 427—432

blz.

ZITTING 1903—1904.

(EERSTE GEDEELTE).

Gewijzigd ontwerp-Adres van Antwoord op de Troonrede: De toestand der bevolking in Indië — De „misdadige woeling" — De Sociaal-democraten sluiten zich buiten de zedelijke gemeenschap der natie . . . . . 433—451
Wetsontwerp tot wijziging van de Gemeentewet — Benoembaarheid van vrouwen tot Burgemeester, Secretaris en Ontvanger — Het feminisme — De eedsquaestie — Ontslag — Bevolkingsregister en burgerlijke stand — Benoemingen — Verdeeling van kosten tusschen Rijk en Gemeente — Vereischten voor bet raadslidmaatschap . . . . . 452—501
Wetsontwerp tot wijziging van de grens tusschen de gemeenten Rotterdam en Hillegersberg . . . . . 502—505
Algemeene Beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1904: De Christelijke beginselen blijven schuil — Het Kabinet noch vast, noch voortvarend — Ongewenschte reactie — Partijdigheid bij benoemingen — De oppositie van den heer Staalman — Een „politiek fortuintje" voor de Linkerzijde — Het algemeen Regeeringsbeleid — Wie schrijft de Memorie van Antwoord op Hoofdstuk I — Het Cement der Coalitie houdt — Het werkplan der Regeering — De bezwaren, aan het invaliditeits- en ouderdomspensioen verbonden — De werkzaamheid van het Kabinet — Beursspeculatie — Art. 109 der Militiewet — De Stakingstroebelen — Is het Kabinet reactionair? — De Christelijke ethiek — Volkssouvereiniteit — De S. D. A. P. is niet *de* Arbeiderspartij — Calvinisten zonder God — Liberalen en Sociaal-democraten van ééne familie — God wordt uit het Staatsrecht geëcarteerd . . 506—574
Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1904: Voordrachten voor de Raden van Beroep — Geneeskundig onderzoek van een ouden burgemeester — Burgemeestersbenoemingen. — Krankzinnigenwezen — Lijkverbranding — Wormziekte, Adenoïde vegetaties, Lepra enz. — Gezondheidsraad — Besmettelijke ziekten — Tuberculose-bestrijding — Behartiging van de belangen van jonge meisjes — Hooger Onderwijs — Vivisectie — Homoeopathie — Middelbaar Onderwijs — Weelderigheid bij de Polytechnische School? — Bibliotheken der H. B. S. — Lager Onderwijs — Nieuwe Spelling — Schooltoezicht — Achterlijke en spraakgebrekkige kinderen — Verhouding van schoolhoofden en onderwijzers van bij-

blz.

stand — Gebrek aan plaatsruimte — Salarisregeling — De Leerplichtwet — De onderwijzer ambtenaar in en buiten de School — Christelijke en maatschappelijke deugden — Zorg voor de havelooze kinderen — Van der Palmiaansche School — De natie aan de openbare school gehecht? — Arbeidsmisstanden — Kellners en Koetsiers — IJselsteenfabrieken — Keramische industrie — Kamers van Arbeid — De Ongevallenwet 1901, haar uitvoering en werking — Benoemingen aan de R. V. B. . . . . 575—679

Inhoud. . . . . 680—684

T. Wever
Antiquariaat
Franeker